

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

**Universitat Autònoma
de Barcelona**

Tesi Doctoral

2021

***CONQUESTA, REPARTIMENT I
ORGANITZACIÓ MILITAR DE MALLORCA.
Els cavalls armats (1229-1350)***

Volum I de II

Plàcid Pérez i Pastor

**Programa de Doctorat: Cultures en contacte a la
Mediterrània**

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat mitjana

Director:

Antoni Virgili Colet

(Universitat Autònoma de Barcelona)

Tutora acadèmica:

Helena Kirchner Granell

MOTIVACIÓ I AGRAÏMENTS

Aquesta és una tesi doctoral atípica. Tal vegada el darrer esbufec d'un enamorat de la història en minúscules, de la història petita i minuciosa nascuda de la lectura i anàlisi de centenars i centenars de papers sovint intrascendents, acumulats a arxius molt diversos. La seva gestació es remunta més de cinquanta anys enrere. D'infant, el meu pare, auxiliar de les oficines municipals, m'obligava a anar els estius al seu despatx compartit de l'Ajuntament de Sóller per tal d'alliberar parcialment ma mare de la feixuga tasca de prestar esment a quatre infants en temps de vacances. Allà vaig passar hores i més hores, amb un regle de fusta davall cada braç, picant les tecles d'una Olivetti amb l'objectiu aprendre a escriure amb tots els dits. Un exercici monòton i avorrit que, a la llarga, m'ha resultat força profitós.

Degué ser a principis de la dècada dels anys seixanta quan mon pare va ensopegar, sense fer-ne comptes, amb l'arxiu municipal: unes dependències ubicades al pis superior de les Cases de la Vila, sempre tancades, oblidades i plenes d'humitat per les goteres. Allà va descobrir documents dels quals ignorava l'existència, manuscrits polsosos de lectura impossible per a la seva formació acadèmica elemental. Començà a sovintejar aquella estança a l'hora oficial del berenar, remenant papers, i acabà per instal·lar-s'hi definitivament gràcies a la desídia manifesta del seu superior. Havia nascut en ell la fascinació pels documents antics i l'atracció per la història, que acabà per inculcar-me a mi també. Físicament allunyat de la jerarquia funcional, pogué dedicar els moments de baixa activitat laboral a una tasca molt més engrescadora, com era la recuperació, ordenació, catalogació i restauració d'aquells papers que tant el motivaven. Aquell fou l'origen de Arxiu municipal de Sóller en el seu estat actual.

A partir d'aleshores, els meus estius foren distints. Quasi al mateix temps, ambdós començarem a desllorigar el contingut d'aquells entremaliats escrits que explicaven la història de la nostra petita ciutat. Sense fer-ne comptes, em vaig iniciar en la paleografia...

Per aquells anys, mon pare entrà en contacte amb els intel·lectuals i investigadors mallorquins més reputats del moment: Bartomeu Font, Álvaro Santamaría, Francesc Sevillano, Jaume Salvà, Antoni Pons, Francesc de B. Moll, Josep Mascaró, Jaume Vidal, Norman Holub, etc. Sempre que podia, jo també procurava relacionar-me amb ells. Però aquell esplai durà poc temps. Aviat vaig haver d'oblidar-me'n per incorporar-me al món del treball com a operador tècnic de Telefònica, em vaig casar i vaig tenir dues filles.

Abreujaré. L'any 1976 morí mon pare. La feina que curosament i amorosa havia efectuat durant tant temps restava en perill d'extinció. Finalment, em vaig oferir a ocupar-me de l'arxiu durant uns anys, a hores lliures i sense paga. Aquesta circumstància em tornà vincular a les aficions oblidades, a la vegada que prenia consciència de les greus carències acadèmiques que patia. És per això que vaig decidir completar la meva formació matriculant-me en Història a la Universitat de les Illes Balears. Xano-xano, amb la complicitat inestimable de la meva família i a mesura que les obligacions professionals m'ho han permès, he arribat a aconseguir els meus objectius. La jubilació m'ha proporcionat més temps i m'ha facilitat la tasca, i avui tinc la satisfacció de presentar aquest treball.

Com no pot ser d'altra manera, el meu primer agraïment, el més sincer i el més sentit, és per Maria Marquès, la persona qui durant quasi cinquanta anys ha estat la meva esposa, companya, amiga i confident, amb la qual he passat moments d'alegria inoblidables, que ha estat el meu suport indispensable i m'ha encoratjat en els moments de defalliment. Per tot això i molt més, milions de gràcies!! I per a les meves filles Aina i Xisca amb les quals, a causa de la distància física que sovint ens ha separat, no sempre hem pogut compartir emocions amb la mateixa intensitat. I per als nets i netes, Lluç, Marc i Marionna, qui tenen davant seu un ample ventall de possibilitats vitals que espero veure'ls gaudir. Als meus pares ja difunts, Francesc i Paquita, qui fomentaren en mi l'esforç, la constància i la capacitat de reflexió, m'ensenyaren a tenir amplitud de mires amb humilitat, m'instruïren en la solidaritat amb el proïsme, i m'inculcaren el sentit de la justícia i l'amor a la història, la cultura, la llengua i la terra.

A Helena Kirchner li he de reconèixer l'orientació que em proporcionà, sense la qual aqueixa tesi no hagués estat possible; i a Antoni Virgili la confiança que diposità en mi des del primer moment, així com l'amistat i la familiaritat del tracte rebut. A Maria

Barceló i Gabriel Ensenyat els he d'agrair el seu mestratge, els seus consells i el seu exemple en l'ofici d'investigador. Les hores que hem coincidit a l'Arxiu! A Virgilio Martínez Enamorado, les reflexions i els suggeriments en la interpretació del text àrab del Repartiment. A Inés Calderón, Mª Carme Coll, Jaume Deyà, Pablo Galera, Antoni Ginard, Gabriel Jover, Bartomeu Pastor, Antoni Planas, Andreu Ramis, Ricard Soto, Ricard Terrades, Tomàs Vibot, Pep Villalonga i molts d'altres que ara mateix lamento no recordar, l'interès que han demostrat pels meus treballs, les crítiques i observacions realitzades i l'estímul que m'han aportat.

Vull valorar així com cal les facilitats i atencions que m'han proporcionat Carmina Solivellas i Xisca Verger, treballadores jubilades de l'Arxiu del Regne de Mallorca, Joana Mª Pastor i Carlos Martín de l'Arxiu Capítular, Rosa Aguilar de l'Arxiu Diocesà, Pep Barceló del monestir de Lluc, i Antoni Quetgles i Sebastià Riutort dels municipals de Muro i Sóller, en els quals m'he refugiat hores i més hores trescant papers i cremant-me els ulls a la recerca no sempre reeixida de la confirmació d'una data, d'un personatge o d'un esdeveniment històric. A Leonor Isern i Pilar González, de la Biblioteca Bartomeu March, els he d'agrair la seva comprensió per haver satisfet amb infinita resignació les innombrables peticions que els he efectuat. I al personal de la biblioteca de la Universitat de les Illes Balears i del servei de préstec interbibliotecari, la tasca dels quals no té preu a l'hora de localitzar un article d'accés impossible per a un investigador desesperat. I, en general, als treballadors dels arxius Històric Nacional, Diocesà de Girona i Municipal d'Empúries l'eficiència i la diligència que han demostrat en tot moment, malgrat la burocràcia i les llargues llistes d'espera.

Un regreïment molt especial per al topògraf Josep Lluís Sunyer per la seva paciència. La seva impertorbabilitat davant la meua insistència en elaborar un plànol imaginari, d'altra part inaprehensible per a qualsevol mortal, és digne de tot elogi.

Finalment, vull agrair la fraternitat, lleialtat i bon humor dels diferents grups d'amics, col·legues i companys de cabòries diverses, que m'han ofert redós afable en moments de desesperació i d'angúnia, quan el temps se'm feia curt i el coster feixuc: el grup d'amics "Sollerics", el de visites històrico-culturals, el del GRES, el d'Almallutx, el d'excursions "a peu pla" i el de berenades del bar es Pont.

Sóller (Mallorca), 1 de febrer del 2021, en plena tercera onada del contagi per Covid-19.

Las conquistas sucesivas de al-Andalus, a partir de la mitad del siglo XII, fueron concebidas y ejecutadas formidablemente por ejércitos reales y milicias feudales. En todos los casos conocidos, Tortosa, Lleida, la Extremadura leonesa, Lisboa, las Islas Baleares, el actual País Valenciano, Murcia, Sevilla, Córdoba, fueron organizadas migraciones de población en proyectos claros de sustitución, consiguientes a prácticas exterminativas radicales, extremas, de andalusíes.

Miquel Barceló: “Arqueología e historia medievales como historia”, dins *La materialidad de la historia: la arqueología en los inicios del siglo XXI*. Madrid, 2013.

El historiador no debe determinar la culpabilidad, ni establecer la responsabilidad o el mérito, ni moralizar; el objetivo no es otro que entender.

Brian A . Catlos: *Reinos de fe: Una nueva historia de la España musulmana*. Barcelona, 2018.

ÍNDEX	7
Abreviatures i equivalències	10
OBJECTIUS	11
METODOLOGIA	15
Els fons arxivístics	19
Els manuscrits	38
Els catàlegs documentals i les fonts impreses	38
Capítol I.- INTRODUCCIÓ	41
1.- Les conquestes feudals cristianes: les tres parts del procés	50
2.- La qüestió dels Repartiments	55
Capítol II.- ELS LLIBRES DE REPARTIMENT I LA SEVA PROBLEMÀTICA	63
1.- Els Llibres del Repartiment de Mallorca	66
1.1.- El contingut dels Llibres del Repartiment de Mallorca	69
1.1.1.- El còdex llatinoaràbic (CLA)	70
1.1.2.- Els còdexs llatí (CLR) i català (CCR)	80
1.2.- El problema de les mesures	94
1.2.1.- Jovades i quarterades	95
1.2.2.- Parellades i morabatinades	99
1.3.- Els assentaments andalusins de <i>Mayūrqa</i>	104
1.3.1.- Alqueries i rafals	108
1.3.2.- Altres tipus d'exploracions: les almúnies	113
1.4.- L'organització de la societat andalusina	123
2.- Els (suposats) Llibres de Repartiment de les porcions nobiliàries	127
2.1.- La porció de Nunyo Sanç	128
2.2.- El <i>Memorial...</i> de Gastó de Bearn i del Sagristà de Barcelona	135
2.3.- El <i>Capudbreve...</i> de la porció del bisbe de Girona	138
2.4.- Els béns de l'infant Pere de Portugal i els seus mainaders	139
Capítol III.- EL PROCÉS DE CONQUESTA DE MALLORCA	143
1.- Els pactes previs de Barcelona i Tarragona	148
2.- La presa de la ciutat de Mallorca	154
3.- Problemàtica de la conquesta	158
3.1.- Els aspectes militars	158
3.1.1.- Les forces navals	159
3.1.2.- L'artilleria	162
3.1.3.- Els efectius cristians	163
3.1.4.- Els efectius de l'exèrcit <i>mayurqí</i>	174
3.2.- Conquesta i colonització	177
3.2.1.- L'origen dels conqueridors	178
3.2.2.- L'origen dels colons	180
3.2.3.- La qüestió de la llengua	185

4.- La cronologia post-conquesta 1230-1232	189
4.1.- La datació cronològica	189
4.2.- Les dificultats de datació: errors i falsificacions	196
4.3.- El paper del paper	200
4.4.- Els documents de datació dubtosa	202
 Capítol IV.- LA GESTIÓ DE LA VICTÒRIA	 219
1.- Els repartiments dels béns mobles i semovents	221
1.1.- El destí dels supervivents	229
1.1.1.- Els <i>casatos</i>	231
1.1.2.- Els lliberts	234
1.1.3.- Els batiats/batejats	236
1.1.4.- El comerç de captius	239
2.- El repartiment immobiliari de 1230	242
2.1.- Donacions prèvies a la conquesta?	242
2.2.- La comissió de repartiment i la part aràbiga del CLA	245
2.3.- Delimitacions i reajustaments territorials	264
2.4.- Els establiments de terra més primerencs	265
3.- La divisió entre els magnats: la porció reial i les quatre nobiliàries	267
3.1.- La <i>medietas regis</i>	267
3.1.1.- El procés de repartiment del reialenc (1230-1232)	268
3.1.2.- Els conflictes derivats del repartiment	282
3.1.3.- Composició de la porció reial	318
3.1.4.- Els porcioners reials	321
3.1.5.- Un pla de promoció agrària: El <i>Llibre de les Quarterades</i> ...	350
3.2.- La <i>medietas magnatum</i>	374
3.2.1.- El quartó del comte d'Empúries	375
3.2.2.- El quartó del vescomte de Bearn	399
3.2.3.- La porció del comte Nunyo Sanç	416
3.2.4.- El quartó del bisbe de Barcelona	450
4.- Les senyories territorials: baronies, cavalleries i alous	461
4.1.- Les donacions alodials	466
4.2.- La delimitació territorial	471
4.3.- Les atribucions jurisdiccionals: conflictes	473
4.4.- Les unitats de conreu: els establiments	482
5.- La dotació de l'Església de Mallorca: la Porció Temporal	486
5.1.- La donació del desè	491
5.2.- La infeudació del delme	499
6.- La mobilitat immobiliària post-conquesta	509
 Capítol V.- EL SISTEMA DE CAVALLS ARMATS: CREACIÓ, CARACTERÍSTIQUES I EVOLUCIÓ	 531
1.- Sobre 'cavalleries' i cavalleries: estat de la qüestió	535
1.1.- La cavalleria com a unitat de superfície	535
1.2.- La cavalleria com a unitat d'avaluació	536
1.3.- La cavalleria com a feu de borsa	537
1.4.- La cavalleria com a senyoria o feu territorial	539
2.- Les cavalleries armades: trets essencials	547

2.1.- Les cavalleries territorials	547
2.2.- Els feus de borsa	555
2.3.- Els privilegiats militars	557
2.4.- La concessió de jurisdicció a les cavalleries territorials	559
2.5.- Les mostres, revistes o parades de cavalls armats	563
3.- La creació del sistema de defensa de Mallorca	568
3.1.- Les omissions i els mutismes del <i>Memoriale</i>	570
3.1.1.- Jaume I	572
3.1.2.- Ferrer de Pallarès, paborde de Tarragona	574
3.1.3.- Ramon Berenguer d'Àger, Gilabert de Cruïlles, Bernat de Lloret i les naus genoveses	576
3.1.4.- El bisbe de Girona, el paborde de Solsona i la ciutat de Narbona	577
3.1.5.- Pere de Centelles, sagristà de Barcelona	578
3.1.6.- L'ardiaca de Barcelona i Ramon de Pertegàs	579
3.1.7.- L'Orde de l'Hospital	580
3.1.8.- Altres porcioners	584
3.2.- Evolució de la cavalleria feudal mallorquina	584
4.- Modalitats de prestació del servei armat	587
4.1.- El bisbe de Girona	588
4.2.- El comte d'Empúries	590
4.3.- La porció reial, un cas singular	591
4.4.- Tinença directa <i>versus</i> subrogació	592
5.- Les cavalleries armades de Mallorca	594
5.1.- Cavalleries creades durant el regnat de Jaume I i la minoritat de Jaume el Prudent (1232-1276)	594
5.1.1.- El servei armat de Nunyo Sanç	595
5.1.2.- El servei armat del comte d'Empúries	620
5.1.3.- El servei armat del vescomte de Bearn	630
5.1.4.- El servei armat del bisbe de Barcelona	641
5.1.5.- El servei armat del bisbe de Girona	643
5.1.6.- El servei armat de Bernat de Santa Eugènia	650
5.1.7.- El servei armat de l'abat de Sant Feliu de Guíxols	652
5.1.8.- El servei armat del sagristà de Girona	653
5.1.9.- El servei armat de l'infant Pere de Portugal	655
5.2.- Cavalleries i feus de borsa instituïts entre 1276 i 1343	662
5.2.1.- El regnat de Jaume el Prudent	667
5.2.2.- El regnat de Sanç el Pacífic	678
5.2.3.- El regnat de Jaume el Temerari	704
5.2.4.- Els feus de borsa de les baronies senyoriales	708
5.3.- Cavalleries territorials que obtingueren jurisdicció	714
 CONCLUSIONS	 717
 FONTS I BIBLIOGRAFIA	 737
1.- Fonts documentals editades: cartularis, crònics, diplomataris, noticiaris, etc..	737
2.- Bibliografia	743

Abreviatures i equivalències

AA	Secció Reial Audiència de l'ARM
ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
ACB	Arxiu Capitular de Barcelona
ACM	Arxiu Capitular de Mallorca
ADB	Arxiu Diocesà de Barcelona
ADG	Arxiu Diocesà de Girona
ADM	Arxiu Diocesà de Mallorca
AFDM	Arxiu de la Fundació Ducal de Medinaceli
AH	Secció Arxiu Històric de l'ARM
AHN	Arxiu Històric Nacional
AMM	Arxiu Municipal de Muro
AMP	Arxiu Municipal de Palma
AMS	Arxiu Municipal de Sóller
ARM	Arxiu del Regne de Mallorca
ARV	Arxiu del Regne de València
AVJI	Arxiu Virtual Jaume I: http://www.jaumeprimer.uji.es
BB	Biblioteca de La Real
BBM	Biblioteca Bartomeu March de Palma
BSAL	<i>Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana</i>
CAC	<i>Catálogo del Archivo Capitular</i> : Miralles Sbert, 1936
CCR	Còdex català del Llibre del Repartiment (ARM. Còdex nº 18)
CLA	Còdex llatino-aràbic del Llibre del Repartiment (ARM. Còdex s/n)
CLR	Còdex llatí del Llibre del Repartiment (ARM. Còdex nº 19)
CM	Ciudadà de Mallorca
CSIC	Consell Superior d'Investigacions Científiques
DCVB	Diccionari Català-Valencià-Balear
DRM	<i>Documenta Regni Maioricarum</i> : Vich & Muntaner, 1945
DSMR	<i>Diplomatari monestir Santa Maria de la Real</i> : Mora & Andrinal, 1982
ECR	Secció Escrivania de cartes reials de l'ARM
FRB	<i>Fontes Rerum Balearium</i> : Fundació March, Palma
GEM	Gran Enciclopèdia de Mallorca
GROC	<i>Llibre Groc de la Seu de Mallorca...</i> : Sastre Moll, 2012
Jovada	Mesura de superfície del Repartiment = 16 quarterades = 11,36 ha
Lliura	Unitat monetària de compte = 20 sous. Un sou = 12 diners
LR	Secció Lletres reials de l'ARM
<i>Memoriale</i>	<i>Memoriale de omnibus christianorum caballarias...</i> : CLA, f. 19v-20r
MPR	<i>El Llibre Manual de Pere Romeu...</i> : Coll Font, 2013
PN	Protocols notarials de l'ARM
PSE	<i>Els pergamins de Santa Eulàlia</i> : Rosselló Lliteras, 1999
PSJ	Pergamins de la parròquia de Sant Jaume (ADM)
Quartera	Mesura d'àrids = 6 barcelles = 70,34 l
Quarterada (qdes.)	Mesura de superfície = 4 quartons = 0,71 ha
Quintar	Mesura de pes = 4 arroves = 42,33 quilògrams
<i>Remenbrança</i>	<i>La Remenbrança de Nunyo Sanç...</i> : Mut & Rosselló, 1993
RP	Secció Reial Patrimoni de l'ARM
RT	<i>Ramon de Torrelles, primer bisbe de Mallorca...</i> : Pérez & Coll, 1988
S	Secció Suplicacions al Lloctinent o al Governador de l'ARM
VERD	<i>Llibre Verd de la Seu de Mallorca</i> : Sastre Moll, 2017

OBJECTIUS

La tesi que teniu a les mans no és un treball d'investigació que tingui com a objectiu capacitar el doctorand per al treball autòcton en l'àmbit de l'I+D, tal com ho regula el RD 99/2011. Tot al contrari, és el resultat final de dècades d'experiència individual en l'anàlisi de fonts històriques, historiogràfiques, patrimonials i, en menor mesura, arqueològiques. En síntesi diria que el títol acadèmic que pretenc obtenir seria la rúbrica a tota una vida dedicada a la meva passió, que és la història medieval de Mallorca.

És un treball bàsicament revisionista de caràcter analític i descriptiu. Principià després de constatar un seguit d'incongruències detectades en contrastar les narracions i hipòtesis formulades fins avui pels historiadors mallorquins amb la documentació escrita disponible, relatives al repartiment i a la nova societat que es formà a Mallorca arran de la conquesta. Vacil·lacions i incoherències moltes de les quals s'han anat transmetent d'uns a altres autors al llarg del temps, sovint de forma acrítica i sense haver-ne fet un estudi seriós. La perplexitat al voltant de la datació d'algunes escriptures, o del lèxic exclusiu utilitzat, en podrien ser dos exponentes. Però també ho són el controvertit caràcter alodial de les remuneracions territorials assignades als beneficiaris de la conquesta, o la formació d'una incompresa força militar defensiva de tipus estrictament feudal. La creença de què tots els participants a l'operació restaren obligats en el futur a mantenir un cavall armat per a la defensa, per exemple, no se sosté per si mateixa, puix que la força armada resultant hauria estat superior a qualsevol exèrcit contemporani. La consideració de Jaume I com un monarca absolut amb capacitat omnímoda, sense tenir en compte la lluita pel poder que l'enfrontà amb la resta dels magnats, és un altre dels errors comesos per la historiografia autòctona, entre un seguit d'altres.

En el seu inici el treball havia de ser una continuació del TFM (Juliol 2016), que es va centrar en l'estudi de l'articulació del sistema de defensa de Mallorca creat després de la conquesta feudal del 1229. En constatar que aquest sistema era indissociable del repartiment i la colonització de l'illa, he considerat oportú implementar l'enfocament previst inicialment amb l'anàlisi dels processos de divisió i organització territorial; i, en menor mesura, de l'estructuració de la incipient societat post-conquesta.

He circumscrit l'estudi a l'àmbit geogràfic exclusiu de l'illa de Mallorca, encara que el sotmetiment de Menorca i la conquesta d'Eivissa estan cronològicament molt a prop i generalment es consideren com un procés únic. Es diferencien, bàsicament, en què a Menorca l'any 1231 Jaume I signà un tractat de capitulació i submissió amb els notables de l'illa que no implicà l'esclavatge dels habitants –encara que sí foren capturats i esclavitzats arran de la conquesta del 1287-; i que Eivissa fou la darrera conquesta nobiliària feudal. Quant a la cronologia, no ha estat gens difícil de fixar. Abraça dues dates de gran violència militar: des de l'any 1229, en què Jaume I arrabassà *madīnat Mayūrqa* als andalusins per les armes,¹ fins al 1349, en què Pere el Cerimoniós derrotà el seu nebot Jaume el Temerari de Mallorca a la batalla de Lluçmajor, posant fi al regne independent.

Tenint en compte les consideracions anteriors, els objectius de la tesi queden circumscrits als aspectes següents:

- Distingir les causes i els motius que menaren a la presa de la ciutat de Mallorca de mans dels andalusins per part de la host feudal de Jaume el Conqueridor, el darrer dia del 1229. Sospesar la importància del caràcter de croada atorgat a l'empresa i de les promeses de repartiment del botí entre els participants.

- Re-interpretar els fets ocorreguts els anys immediatament posteriors fins a la submissió total de l'illa, amb una atenció especial als orígens dels conqueridors i al destí dels vençuts.

- Posar en relació el còdex llatinoaràbic del Llibre del Repartiment amb les versions catalana i llatina i amb la documentació feudal posterior de tipus reial, nobiliària i eclesiàstica. Acotar les dificultats i incongruències que presenta la seva interpretació: cronologia, vocabulari, errors, omissions, duplicacions, etc.

¹ Anomeno andalusins als habitants d'al-Andalus, territori de la península Ibèrica i les Illes Orientals ocupat pel poder musulmà entre els anys 711 i 1492.

- Explicar, en aquell context, les conseqüències de les successives infeudacions del regne de Mallorca a l'infant Pere de Portugal, i de la creació del nou bisbat sotmès a l'autoritat apostòlica.

- Estudiar la seqüència i la cronologia dels diferents tipus de repartiments efectuats arran de la conquesta, tant del botí com dels immobles, per tal d'entendre'n el procés i les conseqüències que se'n seguiren. Detectar els procediments tècnics i els agents que intervingueren en les operacions.

- Examinar els conflictes ocasionats pel repartiment immobiliari com a conseqüència de la lluita pel poder entre els magnats, porcioners i beneficiaris, així com les fórmules que adoptaren per resoldre'ls.

- Analitzar els diferents senyorijs territorials creats després del repartiment immobiliari i llur relació jurídica i feudal entre ells i amb el monarca.

- Comparar les distintes estratègies de gestió adoptades pels titulars dels senyorijs i els resultats que se'n derivaren. Valorar el grau d'èxit i de fracàs de l'operació colonitzadora.

- Aprofundir en el significat del *Memoriale de omnibus christianorum caballarias...* reproduït en totes les versions del Llibre del Repartiment. Indagar l'articulació del sistema de cavalls armats que comporta aquell Memorial com a primitiu sistema de defensa del nou regne i examinar-ne l'evolució durant tot el període que abraça el present treball.

- Distingir les característiques, drets i obligacions dels diferents tipus i modalitats de prestació de cavalls armats i cavalleries, tant reials com nobiliàries.

- Resseguir l'evolució de la cavalleria feudal de Mallorca al llarg del període considerat, posant-la en relació amb el naixement de la nova noblesa del regne.

Per tal d'assolir aquests objectius, he estructurat la tesi en cinc capítols. El primer és una introducció en la qual explico els processos de Repartiment que inevitablement es produïren a totes les conquestes feudals d'al-Andalus i descriu les tres fases del procés: l'ocupació del territori, la gestió de la victòria i el procés de colonització.

El segon capítol està destinat a l'anàlisi dels diferents exemplars del Llibre de Repartiment de Mallorca, tant de la part reial com de les porcions nobiliàries. Valoro la problemàtica que genera la interpretació del seu contingut, així com les possibilitats que ofereixen per a l'estudi de la societat andalusina anterior a la conquesta.

El tercer pretén descriure el procés de conquesta de la Ciutat i d'ocupació del territori illenc per part de la host feudal de Jaume I, tot obviant les accions bèl·liques. Faig esment a alguns dels problemes que planteja l'operació, especialment aquells referits a les forces efectives d'ambdós bàndols en conflicte i a la procedència dels conqueridors. Finalment, presto una atenció especial a la cronologia amb la intenció de fixar la seqüència correcta dels succeïts i les accions posteriors.

El quart capítol està aplicat a analitzar la gestió de la victòria. Hi faig l'estudi del repartiment del botí moble i semovent, amb un apartat dedicat al destí dels vençuts. Tot seguit explico la forma com es va realitzar el repartiment immoble de l'illa, intentant copsar les diferents fases, la seqüència temporal i els agents que hi intervingueren. A partir d'un primer repartiment a l'engròs entre el rei i els magnats més importants, individualitzo el repartiment de cadascuna de les porcions, el procés particular que seguiren per remunerar els beneficiaris respectius i els conflictes que es generaren al voltant de la qüestió. Com un apartat especial, analitzo el programa de colonització i promoció agrària que engegà el monarca a les rodalies de la Ciutat sota la denominació de *Llibre de les Quarterades*, així com els resultats que se'n seguiren. Seguidament examino la naturalesa territorial i jurídica de les senyories originades com a conseqüència del repartiment de l'illa, i l'empremta que la infeudació del regne a mans de l'infant Pere de Portugal i la creació de la diòcesi mallorquina deixà sobre aqueixes senyories, com a passa prèvia a avaluar el grau de reeiximent de la colonització.

El darrer capítol estudia el sistema de defensa articulat per la host feudal amb l'objectiu d'impedir una teòrica re-ocupació de l'illa pels almohades, en el qual tenen una transcendència cabdal els cavalls armats. Partint de l'anàlisi del *Memoriale de omnibus christianorum caballarias...*, estudio la constitució d'un cos de cavalleria armada per part dels magnats, les diferents modalitats de prestació del servei, el ritme de creació de les cavalleries armades, l'evolució al llarg de la cronologia acotada, i la seva subsistència fins al segle XIX. Seguidament intento desxifrar les modificacions i innovacions que es van introduint en el sistema de defensa de l'illa al llarg del temps. En darrer terme, m'interessa capir la relació entre els titulars de les cavalleries i les elits dirigents mallorquines de la Baixa Edat Mitjana.

METODOLOGIA

En consistir, la present tesi, en un treball eminentment documental, es fonamenta sobretot en la informació escrita, tot i que faig considerables incursions en la prosopografia i la genealogia, la toponímia i la cartografia, harmonitzat tot amb el treball de camp. El gruix de les fonts utilitzades és de tipus arxivístic, si bé he fet servir també manuscrits elaborats per investigadors dels segles XIX i XX. He complementat aquests elements amb catàlegs documentals i fonts impreses de publicació més recent, que passaré a individualitzar més endavant.

Degut a l'entramat antropològic i sociològic que abraça la tesi, no he pogut basar la recopilació d'informació en una sola sèrie documental, sinó que he hagut de pellucar sèries diverses en múltiples arxius, algunes de cronologia molt posterior al propi període d'investigació. Incorporo, per tant, documents procedents dels arxius històrics del Regne de Mallorca, de la Corona d'Aragó, del Regne de València, de l'Històric Nacional, del Capítular de Mallorca, del Diocesà de Mallorca, del Diocesà de Girona, del Diocesà de Barcelona, de la Fundació de la Casa Ducal de Medinaceli, i dels Municipals de Palma, Sóller, Muro i Castelló d'Empúries. Sempre que m'ha estat possible he treballat sobre fonts primàries originals, procurant prescindir de les transcripcions i traduccions impreses, que poden ser parcials o contenir errors i/o omissions.

Quant al tractament de la informació, he guardat el contingut de cada unitat arxivística en documents individualitzats en format Word, a cadascun dels quals he adjudicat el mateix nom que porta la referència original. He estotjat els documents en carpetes i sots-carpetes que reproduïxen idèntica nomenclatura i classificació que les seccions o àrees funcionals de l'arxiu d'origen. El patró seria: tota la informació extreta del Manual del notari Pere Bernat, que porta la signatura B-24, de la secció Protocols

Notarials, de l'Arxiu del Regne de Mallorca, l'he desat en un document de Word anomenat B-24, que es troba a la sots-carpeta "Notaris" de la meua carpeta "ARM".

Per a la gestió de la informació, he elaborat una taula o fitxer general en Excel, que conté únicament cinc camps lògics: data cronològica, data tòpica, nom del notari, referència arxivística o bibliogràfica i un resum esquemàtic del contingut. La potent eina "Cercar" del propi programa m'ha estat suficient per localitzar l'apunt personal, cronològic o temàtic que necessitava en cada moment.

He confeccionat una altra taula en Excel per tal de resumir el contingut del llistat d'alqueries i rafals del còdex llatinoaràbic del Llibre del Repartiment del Rei (CLA), del còdex català (CCR) i del còdex llatí (CLR). Hi consigno el tipus d'explotació, el districte on se localitza, el topònim àrab, l'extensió en jovades, el nom del beneficiari qui la rep i la informació addicional precisa (símbols, taques, anotacions posteriors, modificacions i altres addicions). L'objectiu de la taula consisteix en comparar el contingut dels tres exemplars i detectar els errors, mancances, singularitats, sobre-posicions, afegits, etc. Aquestes circumstàncies, posades en relació amb la documentació feudal immediatament posterior m'ha permès entendre la gènesi, la cronologia i la significació de les diverses versions del Llibre del Repartiment, així com el seu context històric.

Les perspectives de localitzar algun mapa de possessió o *plànol de visura* anterior al segle XIX sobre qualque cavalleria concreta no s'han complert. Formant part d'un plet, he trobat un plànol parcial del 1796 de Na Bausana, cavalleria pròpia del capítol de la Seu, que no cobreix les expectatives; i un altre de Gotners de mitjan segle XV ja publicat (Ginard, Ramis, Vanrell, & Villalonga, 2017). Així que he hagut de prescindir de la reconstrucció paisatgística i planimètrica d'algun dels territoris que composaven els feus amb cartografia antiga, com era la meua intenció. En compensació, he centrat els esforços en el treball de camp, a la recerca i ubicació de les cavalleries, feus, alous, molins, espais agrícoles i altres explotacions que hi compareixen. Una tasca amb un fort component geogràfic que m'ha resultat estimulante en gran manera i proporcionat uns resultats força remarcables. Per assolir aquest objectiu, han estat de gran utilitat el *Plano de la Ciutat de Mallorca* (1644) del prevere i matemàtic Antoni Garau, i el *Mapa de Mallorca* (1784-1785) del cardenal Antoni Despuig i Dameto (1745-1813), així com els estudis efectuats al seu voltant.² Imprescindibles són també els plànols parcel·lars de l'Illa, elaborats pels primers agrimensors o geòmetres entre 1857 i 1863 a l'empara dels primers assaigs

² Vegeu els treballs de Ginard Bujosa, 2009; Picornell, Seguí, & Ginard, 1988; i Rosselló Verger, 1992.

d'estadística territorial de l'Estat espanyol, que han estat editats l'any 2011 en un CD dotat de visor pel Servei d'Informació Territorial de les Illes Balears (SITIBSA). Quant a la planimetria recent, és crucial la cartografia *on line* de la Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears (IDEIB) de la Conselleria de Medi Ambient i Territori, consultable a <https://ideib.caib.es/visor/>; així com la de la Sede Electrónica del Catastro del Ministerio de Hacienda <http://www.sedecatastro.gob.es/>.

Complement indispensable han estat els nombrosos estudis toponímics que proliferen a Mallorca els últims decennis, de manera molt remarcable les Jornades d'Antroponímia i Toponímia que organitza el Gabinet d'Onomàstica del Servei Lingüístic del Govern Balear, que enguany arriben a la trentena edició. Encomiable és la tasca toponímica pionera en sis volums i 46 plànols (1964) de Josep Mascaró Pasarius i les aportacions posteriors d'Àngel Poveda (1979; 1980b) i Guillem Rosselló Bordoy, especialment en l'intent d'interpretar, identificar i ubicar els topònims andalusins que consten en el Llibre del Repartiment i en la *Remenbrança* de Nunyo Sanç.³ Com a manual de referència m'he servit de les obres de Joan Coromines (1965; 1989) i el seu contrapunt en els treballs d'Álvaro Galmés de Fuentes (2004) i la tesi doctoral de Santiago Pérez Orozco (2015); així com les nombroses monografies d'història dels pobles i de les possessions efectuades pels investigadors locals.

En darrer terme, cal esmentar el *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears* (NOTIB), un projecte iniciat el 1999 per Joan Miralles, professor del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears (UIB). L'any 2003 es van implicar en el projecte Xavier Gomila per a Menorca i Enric Ribes per Eivissa i Formentera. Jo mateix he estat el coordinador del recull toponímic del municipi de Sóller. El NOTIB està operatiu des del 2017 i es pot consultar a la web <http://notib.recerca.iec.cat>. L'objectiu final del projecte és el futur *Nomenclàtor toponímic georeferenciat de les Illes Balears* (NOTGIB), que ofereixi als investigadors una base de dades suficientment representativa com per estudiar qualsevol aspecte relacionat amb la toponímia insular.

Una altra disciplina que m'ha resultat força valuosa és la prosopografia aplicada a la cronologia històrica i a l'estudi de biografies col·lectives; és a dir, a l'anàlisi de les característiques comunes d'un grup definit d'individus. El mètode científic (examen de

³ D'entre els nombrosos estudis realitzats per aquest autor, tant individualment com en col·laboració, són imprescindibles per al meu estudi Rosselló Bordoy, 1993a; 1993b; 1994a; 1994b; 2003; 2005; 2007d; 2010; 2013; Mut & Rosselló, 1993.

l'ofici o funció, nivell econòmic, estament social, matrimonis, testaments, etc.), aplicat específicament als conqueridors i als posseïdors de les cavalleries territorials i les famílies respectives, m'ha permès copsar els patrons de comportament comuns i llurs relacions i activitats, així com detectar les disparitats. El complement idoni i imprescindible ha estat la confecció d'arbres genealògics que relacionen una o més famílies, elaborats a partir del programa Microsoft Excel.

El programa de gestió informàtica Mendeley resulta una eina excel·lent per al maneig del catàleg bibliogràfic utilitzat. A fi de conèixer-ne l'operativitat, he assistit a un breu curset d'iniciació al programa impartit al Servei de Biblioteca i Documentació de la Universitat de les Illes Balears que m'ha resultat força útil. El servei de Préstec Interbibliotecari ofert per les diverses biblioteques universitàries m'ha facilitat l'accés, de manera ràpida i eficaç, a tota la bibliografia que he precisat.

Quant a la redacció del treball, he utilitzat el programa Microsoft Word per al tractament de textos, l'Excel per a les taules i els arbres genealògics, i el GIMP2 per a la confecció dels mapes, plànols i gràfics. Per a l'elaboració dels plànols més complicats he requerit els serveis del bon amic topògraf Josep Lluís Sunyer, qui maneja professionalment el programa Autocad.

Cal afegir un darrer apunt de caràcter formal relatiu a la denominació dels individus citats en el present treball. Quant als antropònims de caràcter nobiliari, a vegades els he afegit una datació entre parèntesi que indica l'any de naixement i defunció del personatge. Sovint he addicionat una datació alternativa entre claudàtors, que expressa els anys inicial i final durant els quals va ostentar el títol que se li atorga. En ocasió que alguna de les dates sigui dubtosa o desconeguda ho he indicat amb un interrogant.

Finalment, és sabut que els reis d'Aragó i comtes de Barcelona anteriors a Pere el Cerimoniós no feren servir la numeració ordinal per diferenciar-se entre ells, malgrat la repetició dels noms Pere, Alfons i Jaume. L'ordinal no començarà a usar-se fins els voltants de 1343-1346. Amb comptadíssimes excepcions, el mateix ocorre a Mallorca, amb l'agreujant que el regne privatiu tingué només tres monarques, dos dels quals de nom Jaume. Convencionalment, els historiadors han considerat que la numeració ordinal del regne privatiu començava amb Jaume el Conqueridor i continuava amb el seu fill Jaume, son fill Sanç i el nebot d'aquest, també anomenat Jaume. Per contra, els reis Alfons el Liberal i Jaume el Just d'Aragó, que dominaren Mallorca entre 1285 i 1298, eren reputats com a usurpadors i no tenien la consideració de monarques.

Jaume Riera Sans (2011) ha sortit al pas d'aquest hàbit historiogràfic, qualificant-lo de mandrós i argumentant que “el primer sobirà del regne privatiu havia de començar la numeració”. Per tal d'obviar la discussió, impregnada d'un alt contingut de visceralitat política, he optat per denominar generalment els reis pel seu sobrenom; indicant, a voltes, que m'estic referint a un monarca de la Corona d'Aragó o de la Corona de Mallorca, segons la seqüència cronològica següent:

Jaume el Conqueridor (Jaume I) [1229-1276].

Jaume el Prudent o Jaume de Mallorca (Jaume II) [1276-1285], primera etapa.

Alfons el Liberal d'Aragó (Alfons III) [1285-1291].

Jaume el Just d'Aragó (Jaume II) [1291-1298].

Jaume el Prudent o Jaume de Mallorca (Jaume II) [1298-1311], segona etapa.

Sanç el Pacífic de Mallorca (Sanç I) [1311-1324].

Jaume el Temerari de Mallorca (Jaume III) [1324-1349].

Pere el Cerimoniós d'Aragó (Pere IV) [1349-1387].

Els fons arxivístics.

Donada la naturalesa i cronologia de la tesi, he treballat amb cartes o diplomes individuals, generalment escrits en pergami, o bé amb reculls d'escriptures. En aquest sentit, vull posar de relleu la importància que té per als investigadors la publicació de catàlegs i col·leccions diplomàtiques. Resulta prou útil que les institucions públiques i privades vagin publicant el catàleg del seu fons documental a les respectives pàgines web, tal com ho han fet i ho continuen fent la *Fundación de la Casa Ducal de Medinaceli*, el bisbat de Girona, l'Arxiu del Regne de Mallorca, el bisbat de Mallorca, l'Arxiu de la Corona d'Aragó i molts arxius municipals. Sovint, no cal que incloguin la transcripció íntegra del document sinó que, per facilitar la recerca, és suficient un simple regest més o menys extens. El fet que els catàlegs dels arxius nacionals siguin consultables mitjançant el portal PARES del Ministeri de Cultura també facilita enormement la labor. Finalment, cal valorar positivament el servei de reprografia que ofereix la majoria de les institucions arxivístiques, malgrat l'excés de burocràcia i el llarg temps de demora que solen acumular.

L'Arxiu del Regne de Mallorca.

L'arxiu documental bàsic ha estat el del Regne de Mallorca. És mitjanament complicat descriure actualment la documentació d'aquest arxiu, perquè està en procés de reorganització i re-definició del catàleg per unitats funcionals, i s'està agrupant en àrees de nova denominació la documentació que abans era dispersa en seccions distintes.

He consultat les seccions de Reial Patrimoni (ara Procuració Reial) i, dins d'aquesta, la subsecció d'Escrivania de Cartes Reials, els volums de la qual acullen les capbreuacions dels feus per part dels magnats i els successius canvis de titular, un de finals del segle XIV i la resta dels segles XVI-XIX. La subsecció Dades i Rebudes permet resseguir la gestió de l'organització militar de l'illa i, dins d'aquesta, l'administració econòmica dels cavalls armats i de les milícies vilatanes.

Altres conjunts documentals d'interès són el de Lletres reials i Lletres comunes, desades a les seccions Governació i Reial Audiència, que apleguen diferents volums de correspondència del monarca amb els súbdits i les institucions del regne de Mallorca, del segle XIV en endavant.

Pel que fa a les versions llatino-aràbiga i catalana del Llibre del Repartiment, que es guarden a la subsecció Còdexs de la secció Col·leccions Factícies, he fet servir l'edició facsímil fotogràfica publicada per Guillem Rosselló l'any 2007. He tingut accés a la versió llatina mitjançant còpia digital proporcionada per l'arxiu. A la mateixa secció he consultat la subsecció de Pergamins, tant els de Governació com els de Reial Patrimoni i els de Reial Audiència, que abans estaven dispersos en aqueixes seccions i que apleguen algunes escriptures de concessió i confirmació de feus que es remunten als segles XIII i XIV.

Quant a la secció d'Arxius Nobiliaris, les subseccions que m'han aportat major informació són la de la Casa Torrella i la del Marquès de la Torre. S'hi localitzen transmissions de cavalleries i documentació genealògica i econòmica d'aqueixes i altres famílies des del segle XIII.

Altra secció que m'ha proporcionat informació abastament és el de les Institucions Feudals Eclesiàstiques i les seves cúries, tant la subsecció de la Porció Temporal de Mallorca com les del paborde de Tarragona i del Pariatge de Barcelona; si bé no les he consultat en la seva integritat per mor de la gran quantitat de volums que contenen. La

primera engloba la documentació relativa a l'administració dels béns propis del bisbat de Mallorca i la seva jurisdicció, i es remunta al segle XIV. Especialment interessant resulta el Capbreu d'En Manresa (RP-2006), que s'estotja dins la subsecció del Reial Patrimoni i recopila el patrimoni exhaustiu de l'Església mallorquina entre els anys 1395 i 1404. La cúria del paborde de Tarragona acull la gestió dels béns d'aqueixa porció i l'administració de la baixa justícia, des del darrer quart del segle XIII. Destaquen els llibres d'actes i les capbreuacions. Aquests volums estan dispersos en dues subseccions de l'arxiu, la de Protocols Notarials i la d'Arxiu Històric. La del Pariatge allotja el mateix tipus d'informació ressenyada, relativa a la primitiva porció que tenia a Mallorca el bisbe de Barcelona a partir del pacte signat amb el rei Sanç el Pacífic el 1323.

També la immersió en la secció d'Ordes Militars m'ha resultat prou fructífera. Les dues subseccions relatives a l'Orde del Temple i de l'Hospital acullen nombrosa documentació patrimonial, econòmica i jurídica d'ambdues institucions des del segle XIII, encara que el seu fons es troba diluït en les sèries de Protocols Notarials i Arxiu Històric.

A la secció Protocols Notarials, riquíssima des del segle XIV, hi he acudit en cas de precisar alguna dada puntual relativa a genealogies nobiliàries o a transmissions de propietat. Cal tenir en compte que conté protocols d'alguns notaris que ostentaren també l'administració d'una o diverses cúries nobiliàries i, per tant, alguns volums de cúria i capbreuacions de la baronia de la Seu de Girona, del Temple, del comte d'Empúries, del convent de Sant Feliu de Guíxols, de les monges de Jonqueres i de moltes cavalleries senyorials es troben en aqueixa secció, ara en tràmit de ser particularitzada en cúries individuals. A la secció Convents també hi ha llibres de cúria d'algunes cavalleries.

Finalment, l'antiga secció Arxiu Històric és una espècie de calaix de sastre on es pot trobar una mica de tot i de totes les èpoques comptadores a partir del segle XIII, des de llibretes de comptes de clavaris fins a exemplars de cúria, cavalls armats o protocols notarials diversos. Actualment, el seu fons s'està re-ubicant en d'altres sèries funcionals. Relaciono, a la taula 1, les unitats consultades a l'Arxiu del Regne de Mallorca.

Taula 1. Arxiu del Regne de Mallorca

Secció: <i>Reial Audiència</i>	Data
Pergamins s. XIII, nº 1 a 85	1232-1300
Pergamins s. XIV, nº 1 a 99	1302-1392
Secció: <i>Arxiu Històric</i>	Data
Pergamins de la Universitat, nº 1 a 5	1243-1269
AH-1. Lletres comunes	1337-1339
AH-2. Lletres comunes	1341
AH-3. Lletres comunes	1342
AH-4. Lletres comunes	1343
AH-5. Lletres comunes	1344
AH-6. Lletres comunes	1345
AH-7. Lletres comunes	1346-1347
AH-8. Lletres comunes	1345-1347
AH-9. Lletres comunes	1348
AH-10. Lletres comunes	1349
AH-436 bis. Llibre de suplicacions, guiatges, etc.	1331-1337
AH-442. Suplicacions al governador	1346-1348
AH-4384. Lletres missives	1331-1408
AH-4387. Lletres missives	1314-1397
AH-4388. Lletres missives	1338-1433
AH-4389. Lletres missives	1330-1331
AH-4392. Lletres comunes	1348-1407
AH-4721. Cavalls armats	1344
AH-4851. Capbreuacions alous Umbert de Togores	1563-1583
AH-6544. Capbreuació de Sant Feliu de Guíxols	1821-1850
AH-6545. Provisions de Sant Feliu de Guíxols	1672-1682
AH-6546. Manual d'actes de Sant Feliu de Guíxols	1581-1627
AH-6547. Notal d'actes de Sant Feliu de Guíxols	1628-1682
AH-6607. Llibre de cavalls armats	1349-1357
AH-6608. Llibre de cavalls armats	1349-1361
AH-6609. Llibre de cavalls armats	1363-1389
AH-6610. Llibre de cavalls armats	1389-1396
AH-6611. De cavalls armats	1426
AH-6612. De cavalls armats	1427-1479
AH-6613. De cavalls armats	S. XIV-XVI
AH-6614. De cavalls armats	1357-1476
AH-6615. De cavalls armats	1360-1431
AH-6728. Llibre d'actes monges de Jonqueres	1500-1594
Secció: <i>Còdexs</i>	Data
S/n. Llibre llatinoaràbic del Repartiment	1230
Nº 1. Llibre dels Reis	S. XIII-XVI
Nº 18. Còdex català del Llibre del Repartiment del Rei	1232
Nº 19. Còdex llatí del Llibre de Repartiment del Rei	1232
Nº 43. Llibre de Privilegis de la vila de Sóller	1247-S. XVII

Secció: <i>Convents</i>	Data
C-1420. Cavalleria de Berard	1714-1769
C-2039. Capbreuacions baronia d'Ariany	1675-1684
C-2490. Llibre de cúria del paborde de Solsona	1400-1407
C-4333. Cavalleria Vernissa	S.XVI-XIX
C-4412. Capbreuacions cavalleria la Torre	S. XVII
C-4717. Capbreuacions de Son Cerdà (Petra)	1651-1727
C-5252. Capbreuacions cavalleria la Torre	1515-1652
C-5253. Capbreuacions cavalleria la Torre	1597-1674
C-5254. Capbreuacions cavalleria la Torre	1643
C-5255. Capbreuacions cavalleria la Torre	1717-1725
C-5256. Capbreuacions cavalleria la Torre	1751-1754
Secció: <i>Diputació</i>	Data
D-1251. Estims generals	1578
D-1252. Estims generals	1578
D-1253. Estims generals	1685
D-1254. Estims generals	1685
D-1255. Estims generals	1685
Secció: <i>Diversos. Fons Joan Cabot Canet</i>	Data
Diversos 7/1	1321
Secció: <i>Diversos. Fons Antonio Fernández Suau</i>	Data
Diversos 14/1	S. XVIII
Secció: <i>Diversos. Fons Paborde Guillermo Terrassa</i>	Data
Diversos 28/2	S. XIII
Secció: <i>Diversos. Fons Marquès de la Torre</i>	Data
Caixa 1, nº 1. Pergamí	1232
Caixa 1, nº 2 i 3. Pergamí	1239
Caixa 1, nº 4 i 4 bis. Pergamí	1254
Caixa 1, nº 6. Pergamí	1263
Caixa 1, nº 8. Pergamí	1274
Caixa 1, nº 30. Pergamí	1270
Secció Montenegro	
Lligall 50-M	1229-1740
Secció Truyols	
Lligalls: 1-T, 68-T, 81-T i 000-T	1570-1753
Secció: <i>Escrivania de Cartes Reials</i>	Data
ECR-31. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1334-1358
ECR-168. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1433-1445
ECR-341. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1235-1314
ECR-342. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1239-1261
ECR-343. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1246-1273
ECR-344. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1253-1258
ECR-345. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1259-1267
ECR-346. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1262-1322

ECR-347. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1266-1275
ECR-348. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1270-1276
ECR-349. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1277-1286
ECR-350. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1280-1283
ECR-351. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1284-1288
ECR-352. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1288-1290
ECR-353. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1290-1294
ECR-354. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1294-1298
ECR-355. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1297-1301
ECR-356. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1300-1308
ECR-357. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1308-1313
ECR-358. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1313-1320
ECR-359. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1321-1329
ECR-360. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1330-1334
ECR-361. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1323-1325
ECR-419. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1310-1320
ECR-420. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1318-1325
ECR-421. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1323-1325
ECR-422. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1325-1328
ECR-442. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1306-1310
ECR-443. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1300-1321
ECR-444. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1322-1341
ECR-456. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1321-1335
ECR-457. <i>Manuale Civitatis et Partis Foraneae</i>	1337-1347
ECR-643. Novells	1231-1291
ECR-644. Novells	1292-1316
ECR-645. Novells	1310-1347
ECR-646. Novells	1344-1357
ECR-679. Cavalleria de Son Mas	1477-1604
ECR-741. Cavalleria de Homs	1501-1651
ECR-742. Cavalleries den Bestard i de Son Mas	1405-1658
ECR-743. Cavalleria Galiana	1374-1405
ECR-745. Cavalleria del Palmer	1346-1588
ECR-746. Cavalleria d'Orient	1432-1558
ECR-747. Cavalleria de Berard	1475-1549
ECR-748. Cavalleria de Berard	1549-1608
ECR-749. Cavalleria de Berard	1605-1653
ECR-750. Cavalleria Son Peretó	1508-1642
ECR-751. Baronia de Bunyolí	1403-1603
ECR-752. Baronia de Bunyolí	1498-1650
ECR-753. Baronia de Bunyolí i cavalleria Galiana	1590-1714
ECR-755. Cavalleria de Pax	1476-1600
ECR-756. Cavalleria dels Llull	1425-1480
ECR-988. Capbrevacions cavalleria Alacantí	1660-1732
ECR-1106. Capbrevacions	1586-1589
ECR-1107. Capbrevació cavalleria Alacantí	1542-1550
ECR-1109. Capbrevacions	1579-1652

ECR-1110. Capbreuacions	1587-1730
ECR-1116. Capbreuacions	1739-1740
ECR-1120. Capbreuacions	1735-1761
ECR-1125. Capbreuacions	1830-1861
ECR-1145. Capbreuacions de magnats	1389-1390
ECR-1146. Capbreuacions de magnats	1516-1636
ECR-1147. Capbreuacions de magnats	1570-1602
ECR-1148. Capbreuacions de magnats	1601-1693
ECR-1149. Capbreuacions de magnats	1656-1667
ECR-1150. Capbreuacions de magnats	1586-1640
ECR-1151. Capbreuacions de magnats	1668-1718
ECR-1152. Capbreuacions de magnats	1718-1730
ECR-1153. Capbreuacions de magnats	1740-1752
ECR-1154. Capbreuacions de magnats	1767-1779
ECR-1155. Capbreuacions de magnats	1780-1790
ECR-1156. Capbreuacions de magnats	1780-1790
ECR-1157. Capbreuacions de magnats	1787-1797
ECR-1158. Capbreuacions de magnats	1796-1804
ECR-1159. Capbreuacions de magnats	1804-1813
ECR-1160. Capbreuacions de magnats	1818-1820
ECR-1161. Capbreuacions de magnats	1825-1829
Secció: <i>Lletres Reials</i>	Data
LR-63	1448-1453
LR-74	1475
LR-75	1480-1481
Secció: <i>Protocols Notarials</i>	Data
A-30. Cavalleria d'Alacantí	1354-1370
A-34. Baronia del comte d'Empúries	1393-1395
A-876. Capbreuacions cavalleria Aiamans	1727-1834
A-877. Capbreuacions cavalleria Aiamans	1779-1834
C-5. Llibre de l'alou de Galbert Roig	1322-1347
C-36. Notari Francesc Canals	1369
F-9. Capbreuacions Sant Feliu de Guíxols	1516-1589
F-11. Capbreuacions Sant Feliu de Guíxols	1516-1517
F-12. Capbreuacions Sant Feliu de Guíxols	1702-1713
F-13. Capbreuacions Sant Feliu de Guíxols	1697-1703
F-15. Capbreuacions Sant Feliu de Guíxols	1660-1667
F-29. Capbreuacions Sant Feliu de Guíxols	1736-1746
F-37. Capbreuacions Sant Feliu de Guíxols	1774-1790
G-45. Capbreuacions Seu de Girona	1356-1510
G-46. Capbreuacions Seu de Girona	1577-1580
G-47. Capbreuacions Seu de Girona	1611-1653
G-48. Capbreuacions Seu de Girona	1658-1662
G-49. Capbreuacions Seu de Girona	1695-1709
G-50. Capbreuacions Seu de Girona	1744-1751

G-51. Capbreuacions Seu de Girona	1753-1767
G-52. Capbreuacions Seu de Girona	1768-1773
G-53. Capbreuacions Seu de Girona	1774-1779
G-54. Capbreuacions Seu de Girona	1780-1807
G-55. Capbreuacions Seu de Girona	1791-1806
G-56. Capbreuacions Seu de Girona	1824-1829
G-57. Capbreuacions Seu de Girona	1807-1841
G-58. Cavalleria Net	1704-1841
G-59. Cavalleria de Lloscos	1760-1773
G-60. Cavalleria de la Mercè	1747-1809
G-61. Capbreuacions Seu de Girona	1612-1809
J-14. Capbreuació monges de Jonqueres	1416-1521
J-15. Capbreuació monges de Jonqueres	1586
J-16. Capbreuació monges de Jonqueres	1680-1763
J-17. Capbreuació monges de Jonqueres	1681-1786
J-18. Capbreuació monges de Jonqueres	1536-1539
J-19. Capbreuació monges de Jonqueres	1585-1589
J-20. Capbreuació monges de Jonqueres	1585-1589
J-21. Capbreuació monges de Jonqueres	1600-1615
J-22. Capbreuació monges de Jonqueres	1636-1655
J-23. Capbreuació monges de Jonqueres	1661-1671
J-24. Capbreuació monges de Jonqueres	1728-1735
J-25. Capbreuació monges de Jonqueres	1742-1744
J-26. Capbreuació monges de Jonqueres	1753-1763
J-27. Capbreuació monges de Jonqueres	1764-1768
J-28. Capbreuació monges de Jonqueres	1765-1770
J-29. Capbreuació monges de Jonqueres	1797-1825
M-1. Notari Dalmau Morató	1298-1313
M-81. Alous de Galbert Roig	1350-1357
M-82. Cavalleries Sant Martí i Santa Margalida-Hero	1354-1357
M-212. Cavalleria de la Torre (Santa Margalida)	1427-1439
M-539. Cavalleria Sant Martí	1481-1491
M-989. Capbreuació del convent de Santa Margalida	1586
M-1996. Capbreuació cavalleria Torrella	1716
P-2. Cúria del Pariatge del bisbe de Barcelona	1282-1333
P-3. Cúria del Pariatge del bisbe de Barcelona	1342-1344
R-2. Cavalleria Sant Martí	1348-1354
R-544. Cavalleria Sant Martí	1827-1828
R-545. Cavalleria Sant Martí	1827-1828
R-890. Capbreuació monges de Jonqueres	1416-1440
S-45. Cavalleria Sant Martí	1465-1468
S-437. Capbreuació ardiaca de Barcelona	1625-1650
T-420. Alous de Galbert Roig	1373-1426
T-609. Cavalleria Sant Martí	1372-1373
Secció: Pergamins reials	Data
Jaume I	1231-1273
Jaume II	1276-1305
Sanç I	1311-1322

Secció: Reial Patrimoni	Data
Pergamins s. XIII, nº 1 a 295	1230-1299
Pergamins s. XIV, nº 77	1310
Pergamins s. XIV, nº 81	1315
RP-25. Cavalls armats	1309-1339
RP-47. Registre de lletres	1470-1474
RP-48. Registre de lletres	1474-1478
RP-436. Extraordinari de la capbreuació	1516-1574
RP-2006. Capbreu d'en Manresa	1404
RP-2035. Llibre del compres del Sr. Rey	1299-1329
RP-2048. Drets dels barons. <i>Llibre de delmar lo bestiar</i>	1373
RP-2067. <i>Liber domini Bernardi de Sancta Eugenia</i>	1268-1275
RP-3142. Ingressos i despeses	ca. 1344
RP-3393. Llibre de dades	1316
RP-3394. Llibre de dades	1319-1320
RP-3395. Llibre de dades	1320-1321
RP-3396. Llibre de dades	1320-1321
RP-3397. Llibre de dades	ca.1320
RP-3398. Llibre de dades	1321-1322
RP-3399A. Llibre de dades	1321-1322
RP-3399B. Llibre de dades	1322-1323
RP-3400. Llibre de dades	1323
RP-3400 bis. Llibre de dades	1324
RP-3401. Llibre de dades	1325
RP-3403. Llibre de dades	1329-1330
RP-3404. Llibre de dades	1332
RP-3405. Llibre de dades	1331
RP-3406. Llibre de dades	1334-1335
RP-3406 bis. Llibre de dades	1334-1335
RP-3407. Llibre de dades	1334-1335
RP-3408. Llibre de dades	1335-1336
RP-3409. Llibre de dades	1336-1337
RP-3410. Llibre de dades	1337-1338
RP-3411. Llibre de dades	1339-1343
RP-3412. Llibre de dades	1340-1341
RP-3413. Llibre de dades	1341-1342
RP-3414. Llibre de dades	1343-1344
RP-3415. Llibre de dades	1344-1345
RP-3416. Llibre de dades	1344-1345
RP-3417. Llibre de dades	1345-1346
RP-3418. Llibre de dades	1345-1346
RP-3419. Llibre de dades	1347-1348
RP-3420. Llibre de dades	1348-1349
RP-3421. Llibre de dades	1348-1349
RP-3422. Llibre de dades	1349-1350
RP-3423. Llibre de dades	1349-1350
RP-3424. Llibre de dades	1349-1369
RP-3764. Llibre de rebudes	1314-1315

Secció: Suplicacions	Data
S-9	1333
S-12	1339-1342
S-15	1342-1343
S-19	1355-1356
S-22	1361
S-27	1351
Secció: Arxiu nobiliari Torrella	Data
T-455. Capbreuació	1617
Armari 6, fardell 65/2	1231
Armari 7, fardell 72	1240
Armari 10, fardell 24. Cavalleria de Pere de Torrella	1325-1335
Armari 11, fardell 30	1313
Armari 11, fardell 32	1267-1384
Armari 11, fardell 35	1240-1350
Armari 14, fardell 32	1230

L'Arxiu Capitular de Mallorca.

La secció més interessant d'aquest arxiu per al present estudi ha estat la de Pergamins, on hi ha còpies de testaments i d'instruments de cessió de propietats a la Porció Temporal. En alguns casos, van acompanyats dels documents previs a la donació a l'Església que es poden remuntar a l'època de la conquesta.⁴ Això es deu al fet que quan es transferia un immoble a l'Església, se li lliuraven tots els instruments anteriors que en justificuessin la propietat, ja siguin els originals o bé una còpia, els quals passaven a engruixir l'arxiu de la Porció Temporal.

Molts dels contractes d'establiment efectuats per la Seu foren recopilats de forma resumida en dos voluminosos cartularis, vers el segon terç del segle XIV: el Llibre Groc i el Llibre Verd, ambdós guardats a l'Arxiu Capitular de Mallorca.⁵ Són pràcticament idèntics: el primer, per al maneig dels oficials del bisbe i, el segon, per a la consulta dels

⁴ Sobre la constitució de la Diòcesi de Mallorca i els problemes que se suscitaron: Bover, 1864b: 332-340; Cateura Bennassar, 2013: 269-282; Ferrer Flórez, 1950: 15-30; Juan Vidal, 1989: 811-824; López Bonet, 1988a: 115-124; 1989a: 353-366; 2006a: 71-116; 2006b: 170-184; Martí Bonet, 1988: 52-75; Miralles Sbert & Rotger Capllonch, 1908/1909: 165-169, 199-203, 217-222, 234-240 i 291; 1910/1911: 53- 55, 65-68, 97-98, 127-128, 141-143, 156-160, 223-224, 269-272 i 301-304; i 1912/1913: 155- 157, 172-173 i 271-272; Pérez Martínez, 1988: 76-86; Pérez Martínez & Coll Tomàs, 1988; Rosselló Vaquer, 1985: 99-114; Soto Rábanos, 1997: 213-220; Vich Salom, 1939: 61-72; Xamena & Riera, 1986.

⁵ Les inscripcions originals en lletra gòtica d'ambdós semblen concloure vers 1338, encara que posteriorment s'hi feren insercions puntuals que arriben fins al segle XVIII. Han estat indexats i publicats en regest per Jaume Sastre Moll, 2012; 2017.

canonges del capítol de la catedral. Una reelaboració d'ambdós cartularis, endreçat per parròquies, constitueix el *Liber Privilegiorum* del mateix arxiu, també anomenat Cartoral de Morella.

La propietat dels immobles establerts pel bisbe i capítol de la Seu i les rendes que els proporcionaven eren declarades pels tinents del domini útil cada cop que els era exigit. Les declaracions eren anotades en els llibres de capbreuacions, conservades des de finals del segle XV fins al XVIII. Pel que fa a la cavalleria pròpia del capítol i la Seu de Mallorca (Na Bausana), he localitzat, a l'arxiu, alguns papers relatius a l'administració econòmica i les capbreuacions dels emfiteutes particulars entre els segles XV-XIX. Vegeu els exemplars que he consultat a la taula 2.

Taula 2. Arxiu Capitular de Mallorca	
Secció: <i>Actas capitulares</i>	Data
Nº 1609. Llibre d'Actes	1299-1307
Nº 1610. <i>Acta capitularia</i>	1372-1375
Nº 1611. <i>Acta capitularia</i>	1376-1379
Nº 1612. <i>Acta capitularia</i>	1379
Nº 1613. <i>Acta capitularia</i>	1380-1386
Nº 1614. <i>Acta capitularia</i>	1390-1393
Secció: <i>Porción Temporal</i>	Data
Nº 2971. Notal	1330-1333
Nº 2972. Notal	1333-1343
Nº 3040. Extraordinari	1490-1492
Nº 3043. Extraordinari	1501-1502
Secció: <i>Cabreos, códices y repertorios</i>	Data
Nº 3385. Capbreu d'en Manresa	1404-1405
Nº 3399. Llibre Verd	1211-1725
Nº 3413. Llibre Groc	1211-1715
Nº 3414. Llibre de Privilegis. Cartoral de Morella	S. XIII-XVIII
Nº 3428. Capbreu 1 de les Almoines	1501
Secció: <i>Expedientes</i>	Data
Nº 4104. Riquers	S. XVI
Nº 4311. Riquers	1620
Nº 4808. Na Gardana	1627

Secció: Pergaminos	Data
Nº 7722 a 9600	1230-1330
Nº 13506	1299
Nº 13546	1261-1353
Secció: Herencias y mandas pías	Data
Nº 14434. Capbreuacions en alou de Sant Martí	1357-1404
Secció: Protocolos de notarios públicos	Data
Nº 14621. Notari Pere Joan	1361
Nº 14673. Notari Joan Clavell	1400-1402
Nº 14679. Notari Joan Clavell	1375
Secció: Porción Temporal	Data
Nº 14865. <i>Liber mandatorum capibrevii</i>	1446-S. XVI
Nº 14866. Capbreuació	1540-1542
Nº 14867. Capbreuació	1563-1568
Nº 14868. Capbreuació	1664-1679
Nº 14869. Capbreuació	1691-1743
Secció: Mesa capitular	Data
Nº 15043 a 15046. Cavalleria Na Bauçana	1800-1849
Secció: Real Patrimonio	Data
Nº 15105. Alous reials de Porreres i Campos	1350-1351
Secció: Censos	Data
Nº 15343. Censals menuts	1575-1585
Secció: Beneficios	Data
Nº 15364. Benefici de l'església de Binissalem	S. XV-1712
Secció: Cuadernos y papeles sueltos	Data
Nº 15625. Donacions fetes per Nunyo Sanç	1233-1239
Nº 16333. Còpies d'escriptures	1232-1399
Nº 16360. Còpies d'escriptures	S. XIII
Nº 16361. Còpies d'escriptures	S. XIV
Nº 17026. Caballerías	1750-1814
Nº 17054. Asuntos de Binisalem	S. XVIII
Nº 17125. Venda cavalleria de Canet	S. XVI
Nº 17291. Còpies d'escriptures	1254-1311
Nº 18350. Capbreuacions del notari Pere Joan Costa	1588-1589

L'Arxiu Diocesà de Girona.

La immersió investigadora en aquest fons per part meua data de l'any 1982. Vaig consultar-hi la secció Vestuari de la Pia Almoïna de la Seu, a l'època que l'Arxiu Diocesà era dirigit per mossèn Josep Mª Marquès (†).

El Vestuari, gestionat inicialment pel bisbe i més endavant pel capítol de la Seu, fou l'hereu de la baronia que el bisbe Guillem de Cabanelles obtingué a la presa de Mallorca. La subsecció resguarda un seguit de pergamins dels segles XIII i XIV que documenten la relació entre el rei i el bisbe, i d'aquest amb d'altres vassalls de l'illa, a més de diverses capbreuacions d'emfiteutes que tenien béns en aqueixa porció. A les seccions *Registre de Lletres* i *Notularum* de la Cúria i Vicariat general es poden localitzar alguns documents de venda o arrendament de les rendes de la baronia del segle XIV. Els fons que he fet servir són els de la taula 3.

Taula 3. Arxiu Diocesà de Girona	
Secció: Pergamins de la Pia Almoïna	Data
Pergamins nº 217 a 301	1229-1393
Secció: Registres de Lletres	Data
Llibre de Lletres I	1326-1330
Llibre de Lletres II	1349-1362
Secció: Notularum	Data
Notularum I	1296-1328
Notularum II	1344-1382

L'arxiu de la Fundació Ducal de Medinaceli.

Pocs anys després vaig consultar la Fundació de la Casa Ducal de Medinaceli, a la *Casa de Pilatos* de Sevilla. En aquell edifici es custodiava l'arxiu ducal, del que n'era director Antonio Sánchez González. L'any 1995 el fons documental fou traslladat a

l'Hospital Tavera de Toledo, que acull el *Archivo Histórico de la Nobleza*. Poc després s'encetà un contenciós judicial sobre la propietat del fons, de manera que el repertori íntegre romangué precintat i fora de consulta per als investigadors. En la mateixa situació es trobava l'any 2014, quan vaig indagar-ho novament. Per tant, ha estat vital la còpia en microfilm dels fons catalans d'aquella casa nobiliària, secció Ampurias, existent a l'Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries (AMCE), que m'ha facilitat l'arxiver. L'Inventari General de la col·lecció està recollit en un llibre en foli de 845 folis, amb les cobertes de couro repujat i tancador metàl·lic, datat dels anys 1667 i 1668 i titulat

*Índice, declaracion y adicion a la recopilación de los autos y escrituras del Condado de Ampurias, hecha por Juan Busquets, notario, en tiempo del Exmo. Señor Duque Don Enrique; compuesto de orden y mandato del Exmo. y por Real prerrogativa de su real sangre muy Illustre Don Luis Ramon Folch de Cardona, olim de Aragon, Fernandez de Cordova, Duque de Segorve y de Cardona, etc. por Bernardo Joseph Llobet, notario y de número de los del colegio de notarios públicos de su villa de Castellon y Condado de Empurias.*⁶

A la pàgina 647 comença el capítol *Ciudad de Palma de Mallorca y Isla de Mallorca, feudo del honor o Baronía llamada comunmente Cabdalia de Mallorca*. La secció descriu, en prosa narrativa, els drets del titular del comtat d'Empúries sobre la baronia de Mallorca, des de la conquesta i repartiment de l'illa fins al segle XVI, acompanyats de la signatura dels pergamins i d'altres documents acreditatius. Està dividit en quatre apartats titulats:

1. *Autos tocantes a la conquista, repartimiento de honores, adquisiciones y concesiones de otros en la Ciudad y Isla de Mallorca en feudo de los Condes de Ampurias.*
2. *Autos tocantes a la sucesión de dicha Capdalia desde que fue hecha la conquista de Mallorca hasta que fue enfeudada por el Conde Don Malgaulin.*
3. *Autos tocantes al feudo de dicha Capdalia y a la sucesión dél desde el tiempo en que tuvo lugar o se hizo la enfeudación y muerte del Conde Don Malgaulin*

⁶ Aqueix inventari és l'únic existent, avui encara: Sánchez González, 1993: 292.

hasta el tiempo en que tuvo lugar el vínculo del Condado de Ampurias en favor de la Corona Real.

4. Autos y noticias tocantes a las pretensiones de las partes en el sobredicho pleyto, y a los derechos de V^a Exª en el feudo de dicha Capdalia.

D'aquest conjunt vaig consultar una setantena de papers i pergamins, arxivats en tres lligalls. Son els de la taula 4.

Taula 4. Arxiu Fundació Ducal de Medinaceli	
Secció: <i>Ampurias</i>	Data
Legajos 1	1229-1316
Legajo 43	1228-1365
Legajo 79	1249-1309

L'Arxiu Diocesà de Mallorca.

En general, l'Arxiu Diocesà de l'illa té una importància essencial per a l'estudi del funcionament i administració de la diòcesi i les seves parròquies, tant pel que fa als béns temporals com als espirituals.⁷ Endemés, en centralitzar la documentació de la majoria de les parròquies de l'illa que depenien del bisbat, tant les de la Ciutat com les de la Part Forana, l'Arxiu Diocesà té un interès cabdal per a l'estudi del patrimoni immoble administrat pel clergat secular i les seves institucions. Són especialment interessants les col·leccions de pergamins de les parròquies de Santa Eulàlia i Santa Creu, els de la vila de Pollença, els dels monestirs de Santa Maria Magdalena i de Sant Domingo i els de la Cartoixa de Valldemossa, alguns dels quals es remunten fins al segle XIII. Tots tres han estat editats per Joan Rosselló en forma de recensions en diversos volums.⁸ Mentre estava redactant aquesta tesi, s'han donat a conèixer també les col·leccions de les parròquies de Sant Miquel i Sant Jaume, publicades en edició digital resumida. No obstant això, cal

⁷ Vegeu un resum divulgatiu dels volums existents a l'arxiu, publicat per mossèn Joan Rosselló Lliteras (1986; 1998).

⁸ Rosselló Lliteras, 1979; 1984; 1985a; 1985b; 1989; 1999; 2000; Rosselló Lliteras & Vidal Rettich, 1986.

alertar de les deficiències detectades en els registres de cronologia més antiga, especialment pel que fa a la data, topònims i antropònims, que fan imprescindible la consulta del document original.

Taula 5. Arxiu Diocesà de Mallorca	
Secció: Pergamins parroquials	Data
Parròquia de Sant Jaume	
Pergamins 1-31	1231-1272
Parròquia de Sant Miquel	
Pergamins 91, 126, 131, 159, 227, 517, 629, 640, 642, i 691	1231-1299
Parròquia de Santa Eulàlia	
Pergamins 1-100	1230-1299
Parròquia de Santa Creu	
Pergamins 1-20	1230-1297
Secció: Miscel·lània	Data
MSL-68. Índex documental col·legi Sant Ignasi de Pollença	1233-1673
MSL-372. Cavalleria de Canet	1477-1516

L'altra col·lecció interessant és la que s'engloba sota el nom genèric de *Miscel·lània*. Tal com indica el nom, es tracta d'un conjunt de volums i lligalls de contingut divers, els més antics dels quals són del segle XIV. Hi he consultat dos llibres al·lusius a l'administració de les cavalleries dels Berard (s. XV) i de Canet (s. XIII-XVII). Vegeu el resum a la taula 5.

L'Arxiu de la Corona d'Aragó.

De les nombroses i denses col·leccions que allotja aquest arxiu he fet servir alguns registres de la secció de Cancelleria reial i, molt especialment, el núm. 26, que reproduïx una còpia en llatí del còdex del Llibre del Repartiment de Mallorca. Altres seccions que he consultat amb especial interès són les sèries generals de pergamins de l'època de Jaume I i del Gran Priorat de Catalunya de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem, però les

perspectives inicials no s'han acomplert perquè els resultats han estat poc rellevants pel que fa al present treball.

Ben al contrari, he assolit diversos capbreus dels bens i rendes que el monestir de Sant Feliu de Guíxols i les monges de Santa Maria de Jonqueres de Barcelona tenien a Mallorca, en la secció relativa a les Ordes Religioses i Militars. Encara que pertanyen als segles XVI-XIX, constitueixen una bona base per conèixer la ubicació dels immobles que pertanyeren a ambdós monestirs i les rendes que els proporcionaven. La taula 6 resumeix els pergamins i volums que acabo de comentar.

Taula 6. Arxiu de la Corona d'Aragó

Secció: Cancillería	
Pergaminos Jaume I	Data
Serie general nº 386, 389, 455, 679, 740, 802, 804, 817, 1037, 1109, 1942, 2060 i 2260	1230-1276
Registros	Data
Número 26. <i>Particio regni Majoricarum</i>	1230-1276
Número 347. Jaime II. Varia 53. <i>Maioricarum</i>	1318-1327
Número 634. <i>Super execucione incliti Jacobi de Maioricis</i>	1345-1349
Número 1406. Pedro III el Ceremonioso. <i>Maioricarum I</i>	1343-1344
Número 1411. Pedro III el Ceremonioso. <i>Maioricarum 4. Pars IIª</i>	1346-1347
Número 1413. Pedro III el Ceremonioso. <i>Maioricarum 6. Pars Iª</i>	1348-1350
Número 1416. Pedro III el Ceremonioso. <i>Maioricarum 7. Pars IIª</i>	1351-1352
Número 1424. Pedro III el Ceremonioso. <i>Maioricarum 15</i>	1365-1368
Número 3425. Juan II el Grande. <i>Maioricarum 4</i>	1460-1464
Número 3426. Juan II el Grande. <i>Maioricarum 5</i>	1462-1469
Número 3427. Juan II el Grande. <i>Maioricarum 6</i>	1465-1470
Número 3428. Juan II el Grande. <i>Maioricarum 7</i>	1469-1470
Número 3621. Fernando II el Católico. <i>Maioricarum 5</i>	1487-1491
Secció: Ordenes religiosas y militares	
Monacales - Junqueras	Data
Pergamino J-190	1229
Pergamino J-456	1230

Monacales - Hacienda	Data
Volúmenes 1659. Capbreuacions de Sant Feliu de Guíxols	1516-1519
Volúmenes 1661. Capbreuacions de Sant Feliu de Guíxols	1588-1591
Volúmenes 1684. Capbreuacions de Sant Feliu de Guíxols	1683-1687
Monacales - Universitat	Data
Volúmenes 230. Capbreuacions del convent de Jonqueres	s/d >1409
Volúmenes 236. Capbreuacions del convent de Jonqueres	1661-1671
Volúmenes 237. Capbreuacions del convent de Jonqueres	1683-1703
Volúmenes 246. Capbreuacions del convent de Jonqueres	s/d > 1501
Volúmenes 382. Capbreuacions del convent de Jonqueres	1416-1573

L'Arxiu Històric Nacional.

Arran de les successives desamortitzacions eclesiàstiques del segle XIX, gran part dels registres documentals del clergat regular de les antigues províncies anaren a parar a l'Arxiu Històric Nacional. A la secció dedicada a les institucions eclesiàstiques, he consultat els pergamins concernents a les ordes i congregacions religioses regulars mallorquines, tant masculines com femenines. D'entre les primeres, els més profitosos han estat els cistercencs, dominics, mercedaris i trinitaris; i, d'entre les segones, les agustines i les clarisses. En tots els casos, les carpetes inclouen cartes dels segles XIII i XIV. Assenyalo a la taula 7 les carpetes consultades.

Taula 7. Arxiu Històric Nacional

Secció: <i>Instituciones eclesiásticas. Clero Regular</i>	
Órdenes y Congregaciones Religiosas Masculinas	Data
CISTERCIENSES: Carpetas 52-62	1232-1679
DOMINICOS: Carpetas 75-120	1212-1678
MERCEDARIOS: Carpetas 121-126	1221-1606
TRINITARIOS: Carpetas 127-144	1232-s. XVII

Órdenes y Congregaciones Religiosas Femeninas	Data
AGUSTINAS: Carpetas 47, 4-6	1255-1438
CLARISAS: Carpetas 121, 1	1564
Códices	Data
L. 476 B	1230-1257
L. 1398 B	1229-1322
L. 1498	1232-1288

Altres arxius.

De forma puntual he consultat algun document d'altres arxius, notablement l'Arxiu Municipal de Palma. Guarda un volum de la cúria del paborde de Tarragona del segle XIV i documentació relativa a la cavalleria de La Galera dels segles posteriors. Igualment l'Arxiu Municipal de Sóller (Mallorca) custodia escassos pergamins sensibles per al present treball.

També l'Arxiu Diocesà de Barcelona m'ha facilitat uns pocs diplomes del segle XIII concernents a la Col·legiata de Santa Anna, depenent d'aquella diòcesi. El còdex CD-0 conté còpies d'instruments d'aquella època que no he localitzat a cap altre fons.

L'Arxiu Virtual Jaume I estotja documents d'època medieval relatius a la Corona d'Aragó. Concretament els pergamins de l'època de Jaume el Conqueridor permeten completar els buits existents a l'ACA. El fet de trobar-se en línia facilita en gran manera la seva consulta.⁹

Quant a l'Arxiu del Regne de València, el fons Justícia Civil, secció Manaments i Empares, inclou un volum (*Año 1613. Lib. 3 man.32*) que copia documents pertanyents a la família Montaner/Muntaner del segle XIII. Segons indica, els originals es troben a la cúria de la Procuració de Mallorca, però a l'Arxiu del Regne de Mallorca no els he localitzat.

⁹ Disponible a <http://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/busca.php> [abril 2020].

Els manuscrits.

La dificultat més rellevant és que hi ha poca documentació escrita produïda per la població andalusina. Hi ha alguns tractats d'agricultura, d'altres jurídic-religiosos, qualque llibre de viatges i alguna inscripció de ceràmica ornamental o numismàtica; però fretura d'un gruix documental com el que disposem per a l'època cristiana.

La font manuscrita més interessant, pel que fa a la tesi present, són les *Misceláneas Históricas de Mallorca* reunides per Joaquín Mª Bover entre 1830 i 1858. La col·lecció està composta per 17 toms de temàtica diversa i cronologia molt ampla. Es troben a l'abast a la Biblioteca de la Fundació Bartomeu March de Palma.

Pel que fa als manuscrits d'aqueixa Biblioteca, cal remarcar el volum 106-V2-9, titulat *Llibre de privilegis, provisions, sentències, decrets i lletres reials en favor del Monestir de la Real*, que arreplega documentació rellevant dels segles XIII-XVIII. També alberga un conjunt de set carpetes manuscrites, sense número de referència, que inclouen les genealogies i els arbres genealògics d'algunes famílies benestants mallorquines. La informació que aporten és força fiable.

L'Arxiu del monestir de La Real de Palma atresora una ampla biblioteca, on he localitzat manuscrits documentals i genealògics. El més significatiu per a mi ha estat el referenciat amb les sigles BB-1-141-26, que conté informació pertanyent a la cavalleria Roqueta. El volum BB-I-160 recopila testimonis rellevants per a la història del monestir, amb pergamins que es retreuen a l'època fundacional. El diplomatarí complet ha estat editat en dos volums per Pau Mora i Lorenzo Andrinal (1982; 1993).

Els catàlegs documentals i les fonts impreses.

Quant a les fonts impreses, cal esmentar en primer lloc l'edició en facsímil del còdex llatinoaràbic i del còdex català del *Llibre del Repartiment* de la porció Reial (Rosselló Bordoy, 2007a; 2007b; i 2007c), així com la *Remenbrança* de Nunyo Sanç (Mut Calafell & Rosselló Bordoy, 1993). Tots ells han servit de referència bàsica en el present treball.

Al llarg dels anys s'han anat posant a la disposició dels investigadors un seguit de catàlegs que faciliten l'accés als diplomataris, a la vegada que transcriuen alguns dels instruments més difícils de localitzar, ja sigui per la seva llunyania o per les dificultats d'accés.¹⁰ Especial esment mereixen, per a l'àmbit de la Corona d'Aragó, els cartularis publicats per Ambrosi Huici i Empar Cabanes,¹¹ així com els diplomataris i les col·leccions de textos publicats per la Fundació Noguera de Barcelona, per citar-ne sols alguns. Cal afegir-los altres repertoris de menor entitat que formen part de comunicacions a congressos i publicacions a revistes especialitzades.¹² Molts d'ells, en major o menor mesura, han aportat informació al treball o, si més no, han contribuït a facilitar-me la recerca documental. Col·leccions imprescindibles per a qualsevol treball històric sobre Mallorca són el *Bolletí* que edita la Societat Arqueològica Lul·liana des del 1885, i la col·lecció *Estudis Baleàrics*, patrocinat pel Govern Balear des del 1981.

Degut a la matèria de la tesi, també han estat fonamentals els estudis sobre les diverses baronies i cavalleries mallorquines efectuats per Jaime de Oleza i España i publicats al *BSAL* entre 1929 i 1962, que citaré en el lloc corresponent. Recentment, el seu net Angel de Oleza Gual n'ha patrocinat una edició unificada i notablement ampliada.¹³

Finalment, és de justícia citar les històries de quasi tots els pobles i d'algunes possessions de Mallorca, que es publiquen des dels anys 1970 i que sovint incorporen una gran quantitat d'informació dels segles XIII-XV com a apèndix documental.¹⁴ Una menció especial es mereix l'historiador Ramon Rosselló Vaquer que, des dels anys seixanta del segle passat, ha publicat una quantitat ingent de crònics i col·leccions documentals pertanyents a diversos pobles i ha col·laborat en la redacció de les històries locals aportant informació valuosíssima recopilada per ell mateix; ben entès, però, que

¹⁰ D'entre ells, és obligat citar els següents: Coll Font, 2013b; Miralles Sbert, 1936, re-editats els tres toms en DVD l'any 2014; Pérez Martínez, I, 1977; II, 1978; III, 1978b; IV, 1978c; i V, 1979; Pérez Martínez & Coll Tomàs, 1988; Rosselló Vaquer, 2001b; 2004; Vich Salom & Muntaner Bujosa, 1945.

¹¹ Huici Miranda, 1916; Huici Miranda & Cabanes Pecourt, 1976a; 1976b; 1978; 1982.

¹² Cal esmentar, com a mínim, Costa Paretas, 1998: 213-234; Negre Pastell, 1966: 213-260; Marquès Planagumà, 1989: 215-232; Mut Calafell, 1989: 251-327; 2009: 129-218; Mut Calafell & Urgell Hernández, 2003; Quadrado, 1895; Sánchez González, 2008: 737-755; Urgell Hernández, 1998: 85-100; 2016: 125-142; Urgell, Cateura, Ensenyat, Llompart & Planas, 2010.

¹³ Oleza Gual de Torrella, 2014. Malauradament, l'edició de textos acumula una bona quantitat d'errors cronològics, tipogràfics, ortogràfics i de transcripció.

¹⁴ És impossible ressenyar-les totes en aquesta nota. D'entre els autors, cal citar a Jaume Albertí, Guillem Alomar, Maria Barceló, Pep Barceló, Joan Bausà, Cels Calviño, Josep Capó, Paloma Coll, Miquel Ferrer Flórez, Bartomeu Font, Gabriel Fuster, Antoni Gili, Rafel Juan, Pere Llabrés, Llorenç Lliteras, Joan F. March, Antoni Mas, Antoni Mayol, Guillem Morro, Bartomeu Mulet, Gaspar Munar, Jaume Obrador, Bartomeu Pastor, Andreu Ponç, Antoni Rodríguez, Pere Sala, Josep Segura, Onofre Vaquer i Pere Xamena.

cal revisar-ne la datació, el contingut i les referències. A remarcar també les Jornades d'Estudis Locals que des dels anys vuitanta organitzen nombrosos pobles i comarques de l'illa, les actes de les quals han estat en bona part publicades.

En un sentit més ample que els diplomataris específics, no puc deixar d'esmentar algunes cròniques, crònicons, itineraris i reculls documentals. Citaré, especialment, el *Llibre dels Fets*, la crònica de Bernat Desclot i la de Pere Marsili,¹⁵ el *Liber Maiolichinus* i les *Gesta Triumphalia*,¹⁶ la *Crónica latina de los reyes de Castilla*,¹⁷ els *Anales de la Corona de Aragón* de Jerónimo Zurita,¹⁸ els toms 21 i 22 de *Viage literario a las iglesias de España* (Villanueva, 1852), íntegrament dedicats a Mallorca, *Cronicón mayoricense* (Campaner, 1881), *Islas Baleares* (Piferrer & Quadrado, 1888) *Itinerari de Jaume I el Conqueridor* (Miret Sans, 1918) o *Constitucions e Ordinacions del regne de Mallorca* (Pons Pastor, 1933).

¹⁵ Bernat Desclot: *Crònica*, ed. a cura de Miquel Coll i Alentorn, Barcelona, 1982, col·lecció «Les Millors Obres de la Literatura Catalana», núm. 76; “Crònica de Bernat Desclot”, a *Les quatre grans cròniques*, revisió del text, pròleg i notes per Ferran Soldevila, Barcelona: Ed. Selecta, 1971 [1983]: 403-664. José Mª Quadrado, *Historia de la conquista de Mallorca: Crónicas inéditas de Marsilio y de Desclot en su texto lemosín vertida la primera al castellano y adicionada con numerosas notas y documentos*, Palma, 1850. Consultable també en llatí per internet a http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/cronice-illustrissimi-regis-aragonum-domini-jacobi-victorissimi-principis-manuscrit--0/html/01bb4394-82b2-11df-acc7-002185ce6064_10.html [gener 2019].

¹⁶ *Liber maiolichinus de gestis pisanorum illustribus* : poema della guerra balearica secondo il cod. pisano Roncioni / aggiuntevi alcune notizie lasciate de M. Amari, a cura de Carlo Calisse. Roma: Forzani e C. Tipografi del senato, 1904. Hi ha una traducció de Mireia Mulet Mas: *Liber Maiolichinus de gestis Pisanorum illustribus*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1991; *Gesta Triumphalia per pisanos facta de captione Ierusalem et civitatis Maioricarum et aliarum civitatum, et de triumpho habito contra ianuenses*. Ed. E. A. Muratori: *Rerum Italicarum Scriptores*, VI. Mediolani, 1725. Hi ha una traducció de Mireia Mulet Mas: “Gesta Triumphalia per pisanos facta”, BSAL, 49. Palma, 1993: 27-36. Es pot consultar per internet a <http://icon.di.unipi.it/ricerca/html/lbm.html> [gener 2019].

¹⁷ Charlo Brea, 1999. Consultable a <http://www.oocities.org/iblbo/archivo/cronicastilla/menu.htm> [maig 2019].

¹⁸ Edició electrònica de José Javier Iso (coord.), María Isabel Yagüe y Pilar Rivero, 1967. <https://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/24/48/ebook2473.pdf> [maig 2019]. La conquesta de Mallorca abraça el Llibre III, capítols I-XIV.

Capítol I.- INTRODUCCIÓ.¹⁹

No hi ha dubte que alguns episodis històrics recents com la caiguda del mur de Berlín del 1989, la invasió de l'Iraq pels EEUU l'any 2003 i els atemptats de Madrid de l'11-M/2004, així com els fenòmens més actuals de la immigració i el canvi climàtic, han contribuït a la irrupció i propagació de les ideologies ultra-conservadores, tant als Estats Units com a tota Europa. Basta veure el creixement experimentat en els darrers anys pel Front Nacional (FN) francès, la Liga Nord italiana, el Fidesz hongarès, la Llei i Justícia polonès (PiS) o l'Alternativa per Alemanya (AfD), per posar alguns precedents. Un dels pilars bàsics d'aquestes formacions polítiques és la doctrina islamòfoba, reforçada amb el concepte maniqueu 'xoc de civilitzacions', encunyat als Estats Units per Samuel P. Huntington a principis dels anys noranta, segons el qual

Occidente se identifica con valores como la libertad, los derechos humanos y la democracia, mientras, por el contrario, el Islam consiste en el dogmatismo religioso, intolerante, fanático, antidemocrático y, en última instancia, en la violencia y el terrorismo (García Sanjuán 2012).

¹⁹ Aquest article introductor i és tributari de les aportacions teòriques de Barceló, 1981; 1986; 1988; 1995; 1996; i 2013; Barceló M., Feliu G., Furió A., Miquel M. & Sobrequés, 2003; Barthélemy, 2005; Bartlett, 2003; Bisson, 1984; Bloch, 1960; Bois, 1989; Bonnassie, 1994; 2000; i 2002; Duby, 1973; i 1989; Fossier, 2018; Freedman, 1996; García Fitz, 2017; García-Oliver, 1991; García Sanjuán, 2011; 2012; 2016; 2018a; i 2018b; González Jiménez, 2002; i 2002a; Guichard, 1986; 1990; i 2001; Iradiel Murugarren, 1984; Martínez Núñez, 2011; Orsi Lázaro, 2009; Poly & Bournazel, 1983; Portella Comas, 1985; Riera Melis, 1997; Ríos Saloma, 2005; Rosselló Bordoy, 1987; Sabaté Curull, 2006; i 2016; Salrach, 1988; i 2014; i 1995; Sánchez Albornoz, 1942; i 1956; Soto Company, 1996; Torró & Guinot Rodríguez, 2007; Valdeón Baroque, 1998; i 2010; Wickham, 2000; i 2009; i Zimmermann, 1989.

L'Estat espanyol no podia quedar al marge de l'evolució política general. Així ha estat, encara que la irradiació d'aquestes idees i la seva assumpció pels partits polítics s'ha retardat en el temps, en relació a la resta dels països europeus. Una simple lectura dels punts programàtics de certs partits ultra-conservadors a les eleccions generals del 2019, ja ho feia previsible. La idea de que Espanya és un bastió front a l'Islam ha estat un dels elements vertebradors del discurs de les formacions espanyolistes nacional-catòliques. El procés independentista català ha afegit un element més de tensió política, tenyida de xenofòbia, en les relacions de Catalunya amb la resta de les comunitats autònomes. En aquest sentit, els partits ultres també s'han erigit en baluard infranquejable de la defensa de la unitat de la pàtria i de la religió, atribuint-se la sagrada missió de *liberar a España* dels immigrants, rojos, ateus, avortistes, feministes, gais i lesbianes, i també dels partits sobiranistes catalans, ara considerats enemics. Tot això regat amb una dosi generosa de providencialisme ultra-catòlic. La irrupció d'aquests partits a les Corts, als Parlaments autonòmics i a les principals institucions de l'Estat ha sacsejat els fonaments ideològics, polítics, socials i, fins i tot, econòmics, de la societat espanyola.

D'altra banda, la necessitat de justificar i legitimar la seva ideologia, ha portat els seus líders a re-formular velles teories i rànries tesis històriques que hom creia ja finides. En conseqüència, el renaixement polític del nacionalisme espanyolista ha afectat, també, algunes formulacions a l'àmbit de la història de l'Edat Mitjana. Al capdavant de totes elles es troba la noció de *Reconquista*, entesa com la lluita continuada de la 'nació' espanyola contra la invasió musulmana del 711, en la formulació més radical i excloent, emparada en la teoria catastrofista formulada en el seu dia per Claudio Sánchez Albornoz (1956). Catastrofista perquè, a criteri seu, implicà la pèrdua tant del territori visigòtic com de la religió cristiana a mans dels musulmans. No es tracta, ja, d'intentar explicar el present a través del passat, sinó de tergiversar el discurs històric per tal d'adequar-lo a les circumstàncies actuals. Poc importa que es fonamentin en la manipulació de determinades fonts històriques, en la utilització de metodologies poc adients o en l'absència de crítica científica. De poc han servit les aportacions majoritàries d'autors contemporanis, des dels primerencs Marcelo Vigil i Abilio Barbero fins a Miquel Barceló, Josep Torró, Martín Ríos Saloma, Carlos de Ayala o Alejandro García Sanjuán, que aporten a la qüestió una quantitat justa de crítica històrica, anàlisi documental i mètode adequat. Així i tot, la pretesa renovació ideològica ha trobat el ressò mediàtic d'algunes institucions, com la Reial Acadèmia de la Història o la FAES, d'alguns historiadors conservadors, d'una part qualificada de l'Església i, sobretot, dels mitjans de comunicació i les xarxes socials.

El concepte de *Reconquista* està amarat d'una gran càrrega ideològica. En realitat, es tracta d'una construcció historiogràfica, puix que els protagonistes no tingueren consciència del procés històric que estaven vivint. És cert que l'Església i alguns cronistes medievals utilitzaren el vocable per justificar les conquestes, però no és fins el segle XVI que adquireix carta de naturalesa i passa a identificar-se amb el concepte de 'restauració', tant territorial com cristiana.

Fent-ne un breu resum, la interpretació històrica d'aleshores entenia que la derrota de l'Imperi romà havia donat pas a la implantació de la gloriosa monarquia visigòtica i del cristianisme a Espanya. Al seu torn, l'origen de la destrucció i ruïna del regne visigot a mans dels musulmans es trobava en els vicis i la perversitat dels seus propis governants. Les sol·licituds d'ajuda i les ulteriors negociacions del comte Julià (*Don Julián*) amb el valí musulmà d'*Ifrīqya*, Mūssa ibn Nuṣayr, comportà el desembarcament de Ṭāriq ibn Ziyād a Gibraltar l'any 711 i, poc després, del mateix Mūssa amb uns 7.000 berbers, que vengeren els visigots i envaïren *Spania* en tan sols cinc anys. D'aquesta manera, la major part de la Península Ibèrica, rebatejada en *al-Andalus*, passava a formar part de l'Imperi musulmà com a territori dependent d'*Ifrīqya*, amb governadors designats des d'aquesta comarca magrebina o bé directament des de Damasc, i s'iniciava una trajectòria històrica que es perllongaria al llarg de vuit segles. Per tant, la conquesta i destrucció de viles i ciutats visigodes, qualificada sempre com a 'invasió', no es degué a la victòria dels musulmans, sinó als dissenys de la providència. Fou un instrument de la divinitat, contra el qual res no es podia fer. Déu havia descarregat la seva ira contra els visigots degut als pecats comesos. En primer lloc, per l'actitud del rei Witiza en perseguir els seus nobles dividits en faccions nobiliàries enfrontades en la lluita pel poder; per la destrucció de muralles, de fortificacions i d'armes; pel tracte preferencial donat als jueus, i per la seva lascívia i petulància personal. En segon lloc, per la venjança empresa pel rei Roderic (*Don Rodrigo*) contra els fills de Witiza i la violació de la filla del comte Julià, qui demanà ajuda als musulmans per venjar-se del greuge rebut. I, finalment, per la sequera, la fam i la pesta que havien assolat la zona dos anys abans de la invasió musulmana. Es tractava, no obstant, d'un càstig temporal, de manera que en haver-se purificat i expiat els pecats, Déu els permetria restaurar la llibertat i la glòria perdudes. Així, el bisbe Urbà i alguns aristòcrates visigots fugiren de Toledo amb el bisbe i es refugiaren a Astúries, transportant part dels llibres i les relíquies amb les quals es pogué restaurar el cristianisme i la monarquia visigoda; d'altres quedaren a la capital goda al servei dels musulmans, que els necessitaven per a treballar i pagar tributs. A Astúries es congregaren, doncs, visigots

cristians i indígenes asturs, càntabres i vascons lliures. Com a resultat de tot plegat, els indígenes, que abans havien lluitat contra els romans defensant la seva llibertat, s'uniren després amb els visigots per combatre el nou invasor musulmà.

En el segle XVIII se'n fa una reelaboració històrica, incorporant nombrosa documentació crítica i eliminant allò que es considerava fals o fraudulent de la construcció històrica anterior. És en aquell moment quan es crea el concepte de *Reconquista*. Neix, llavors, la idea d'unitat política d'Espanya i de territori propi que cal recobrar de mans dels musulmans, de manera que la legitimació de les monarquies cristianes no es fonamenta únicament sobre l'herència de la monarquia visigòtica sinó també sobre la guerra contra l'Islam. Emanava la idea que aquesta lluita havia estat un combat a favor de la llibertat, la religió i la recuperació dels territoris perduts.

A mitjan segle XIX s'origina la concepció de *Reconquista* com una empresa nacional; o sigui, com un procés històric. Intervé en la gènesi de la nova concepció tota la sèrie de transformacions polítiques, econòmiques i socials de la primera meitat del segle a l'Estat espanyol, així com els efectes traumàtics de la invasió napoleònica (Guerra del Francès, 1808) i la implantació dels estats nacionals a tota Europa, fonamentats en la idea de pàtria i de nació. Obviant que els musulmans havien estat cridats pels visigots per tal de dirimir les lluites internes pròpies, la historiografia defensava que la invasió musulmana s'hauria produït per l'ambició personal dels seus dirigents i els interessos d'expansió territorial més enllà del mar, per tal d'apoderar-se de la riquesa de la Península i obtenir nous ingressos fiscals. La batalla de Covadonga (722), considerada el bastió de la resistència cristiana, es converteix en el bressol d'una nova nació, perquè tant els asturs com els visigots refugiats a Astúries que van vencer els musulmans ja no eren pobles diferenciats sinó solament espanyols i cristians, perquè la pàtria i la fe els havia congregat allà. La resta dels cristians del nord –gallecs, bascos, catalans, etc.- s'hi haurien adherit unitàriament. Així va néixer la monarquia asturiana; més endavant el regne de Navarra i el comtat de Barcelona i, finalment, el regne de Castella, en un avenç unitari i monolític que va des de la perifèria cap a l'interior. La lluita dels cristians, ara ja 'espanyols', era una tasca col·lectiva digna de tota exaltació, puix que combatien per recuperar la 'nació' de la qual havien estat injustament despulats. A finals del s. XIX, la *Reconquista* ja no es presentava com una lluita religiosa, sinó com un conflicte entre espanyols i invasors estrangers, una lluita d'alliberament nacional com ho havia estat, feia poc, la Guerra del Francès contra l'imperi napoleònic. Les línies bàsiques de la tesi catastrofista de la

conquesta musulmana d'al-Andalus quedaven, així, instaurades sòlidament. Només ha calgut una breu i barroera posta al dia per adaptar-les a la conjuntura socio-política actual.

Al pol totalment oposat, es troben els investigadors crítics amb la teoria *negacionista* de la conquesta. Deixant de costat la ideologia política i cenyint-se exclusivament als esdeveniments històrics, exhibeixen la informació que proporcionen les fonts àrabs i llatines, així com la presència de moneda encunyada, els precintes de plom i les troballes arqueològiques, que confirmen la constitució d'al-Andalus. Encara que no s'han trobat vestigis d'assentaments pròxims a aquests esdeveniments, l'arqueologia demostra que la conquesta de les viles i ciutats d'al-Andalus es produí a vegades per pactes i, d'altres, per la força de les armes. Els pactes, sovint anaren acompanyats d'aliances matrimonials entre membres de l'exèrcit conqueridor i dones de l'aristocràcia indígena. Francisco García Fitz (2009) considera que l'ideal conquistador, creat pels regnes cristians del nord per legitimar la seva agressió contra el territori andalusí, no fou l'únic fil conductor d'aqueixa expansió. Ben al contrari, l'expansió respon a un conjunt ample de motivacions internes i externes

desde las más generales dinámicas expansivas de las sociedades occidentales o el más particular interés por la ganancia material a través de la participación en el botín, hasta la venganza personal en respuesta a un perjuicio recibido previamente, pasando por los repartos de tierras conquistadas, el cobro de tributos, el ascenso social, la fama, el interés político, la ampliación del dominio o la defensa de una zona de influencia, por indicar algunas de las causas más habituales de la conflictividad armada (García Fitz 2009: 164)

La historiografia posterior s'ha servit d'altres arguments prou sòlids per assenyalar les contradiccions de la tesi catastrofista. Un d'ells és que no es pot considerar la reconquesta com una 'tasca col·lectiva', puix que, a l'Edat Mitjana, la guerra ocupà únicament les elits: la monarquia, la noblesa i l'alt clergat. Endemés, el llarg procés de supressió de la presència musulmana no fou lineal sinó canviant, amb molts alts-i-baixos, canvis de tendència i aliances estratègiques diverses. D'altra banda, no es pot parlar d'unitat d'Espanya, ni de nació espanyola, ja que la *Reconquista* no aconseguí la unificació de l'antic regne visigot, sinó que els territoris de l'antiga *Spania* quedaren dividits en diverses entitats polítiques, que inclouen Portugal, Navarra, Castella, Aragó, els comtats catalans, etc. Aquestes entitats polítiques no existien abans de l'ocupació

islàmica de la península i, per tant, no podien ser reconquistats. A la vegada, cal tenir en compte que els musulmans residiren a Espanya 800 anys, molts més dels que han transcorregut des de la caiguda de Granada fins avui. En conseqüència, no es pot ignorar la diversitat i la riquesa que aquest període aporta a la història, de manera que és completament impossible entendre l'Edat Mitjana sense la presència musulmana. Cal advertir, també, que moltes de les viles i ciutats no existien a l'època visigoda. Ciutats com Múrcia, Badajoz, Almeria o Granada foren fundades pels musulmans i, per tant, no té cap fonament científic parlar de reconquerir una cosa que mai no havia existit. Finalment, cal reparar que el procés d'expansió dels regnes cristians és molt més ample que la simple expulsió dels musulmans: a la Corona de Castella, implicà la conquesta de les Illes Canàries o del regne de Navarra; i, a la Corona d'Aragó, fins i tot la dels regnes de Nàpols i Sicília i els efímers ducats d'Atenes i Neopàtria.

Lògicament, els autors catastrofistes projectaren per als regnes cristians un règim de llibertat idíl·lica. De fet, explicaven que el retrocés de les posicions musulmanes comportava l'alliberament del territori. La sublimació d'aquesta llibertat serà el discurs tergiversat sobre la convivència pacífica que existí entre cristians, musulmans i jueus a l'Espanya medieval.²⁰ Era inconcebible, per l'escola negacionista, que aquella societat que havia lluitat contra la tirania dels musulmans es veiés immersa, tot seguit, en el règim feudal que imperava a la resta d'Europa i que, als seus ulls, era sinònim d'opressió, violència, injustícia i manca de llibertat. En conseqüència, el model elaborat per la historiografia oficial addicta al règim franquista declarava que la Península Ibèrica no fou feudalitzada sinó en època tardana, i encara de forma parcial i poc accentuada. Quedà especialment exempt de la xacra feudal el regne de Castella, al qual vaticinaven ja el cabdillatge del renaixement de la pàtria. Al dir de Claudio Sánchez Albornoz, Castella era *un islote de hombres libres en un mar feudal*, caracteritzat per la presència d'una ampla base de pagesos aloers. En canvi, a la Catalunya Vella, existia un cert feudalisme que el diferenciava del castellà-espanyol degut a la relació estreta i primerenca que mantingué amb l'imperi carolingi. Bé és cert que l'autor manejava un concepte de feudalisme circumscrit a l'àmbit de les relacions feudo-vassallàtiques entre el senyor i el vassall; és a dir, a l'acte de concessió d'un feu que feia el primer al segon, a canvi de que el beneficiari li prestés jurament de vassallatge i l'auxiliés amb determinats serveis de caire militar, sobretot. En aquest "règim feudal", no hi tenia cabuda l'anomenat "règim

²⁰ En lloc de convivència, s'hauria de parlar de tolerància. Els musulmans i els jueus, si no foren morts, captivats o expulsats, patiren discriminacions jurídiques i restriccions dels seus drets.

senyorial”, entès com les relacions dels propietaris dels grans dominis territorials amb els pagesos dependents que els conreaven. Per tant, considerava que només els aspectes jurídic-polítics constituïen el feudalisme, mentre que les qüestions de caire econòmic i social pertanyien únicament als senyorius; dues esferes completament distintes, doncs, que no calia confondre.

En contrast amb aqueixa visió estreta del feudalisme espanyolista, circulava, a nivell europeu, una altra concepció molt més ampla, fonamentada en els principis del materialisme històric. Aquest corrent desenvolupà el concepte de “mode de producció feudal”, segons el qual el feudalisme no es troba circumscrit únicament a les institucions feudo-vassallàtiques, sinó que engloba el conjunt de les activitats i relacions de la societat europea de l’Edat Mitjana en un règim de dependència a tots els nivells, des del militar fins al polític, jurídic, econòmic i ideològic.

Al mateix temps, es difonien nombrosos estudis sobre societats medievals que propugnaven l’existència a Europa de diversos models regionals originals i distintes, que mostraven una diversitat ampla de situacions en funció de la relació de forces, el nivell de desenvolupament rural i urbà, i els contextos econòmics i socials: el polonès (Kula, 1962), l’anglès (Hilton, 1973), l’occità (Le Roy Lourie, 1966), el meridional (Lepre, 1973; 1978; Aymard, 1975), etc. En aquests models, la cèl·lula base del sistema feudal no era la petita explotació familiar, sinó el gran domini o senyoriu. El model concret meridional o *mediterrani*, que és el que ens interessa aquí, es basava en la preeminència dels grans propietaris laics i eclesiàstics que controlaven la major part de la terra de labor. El senyoriu utilitzava formes diferents i complementàries de gestió de la terra, que anaven des de la utilització exclusiva de mà d’obra assalariada fins a formes diverses d’arrendament a una classe mitjana de camperols o burgesos més o manco acomodats. L’estructura interna dels grans dominis meridionals podia oferir exemples d’empreses capitalistes coexistents amb altres de feudals, així com l’existència marginal d’un capitalisme mercantil molt desenvolupat. La coherència i solidesa de les estructures feudals mediterrànies menaren els participants al debat de les jornades celebrades a Roma, l’octubre del 1978, a afirmar que l’àrea veritablement feudal no fou la del nord Europeu, com s’havia assegurat fins aleshores, sinó la meridional.²¹

²¹ Es celebraren sota el títol *Structures féodales et féodalisme dans l’occident méditerranéen (Xe-XIIIe siècles)*, i comptaren amb la presència d’historiadors de relleu com Pierre Bonnassie, Thomas N. Bisson, Pierre Guichard o Jean-Pierre Poly. Les actes es publicaren en castellà el 1984 (Bonnassie, Bisson, Pastor, Guichard & Poly, 1984).

Els anys posteriors, molts autors es decantaren a favor d'una juxtaposició contínua entre senyoriu i feudalisme. Fent servir la divisió cronològica de Robert Boutruche o de Marc Bloch, la “primera edat feudal” seria una fase de debilitat de les institucions feudo-vassallàtiques; mentre que, a la “segona edat feudal”, aquestes ja es trobarien plenament desenvolupades però serien en bona mesura subalternes respecte a d'altres manifestacions bàsiques de la dialèctica social i econòmica. En contrast, Paulino Iradiel (1984) considera que no cal distingir entre les regions septentrionals i meridionals europees, sinó que les diferències són interregionals, de manera que tant al nord com al sud existeixen, no un, sinó distints tipus de feudalisme.

Pierre Toubert (1973) introdueix, entre 1973 i 1990, un nou corrent historiogràfic, conegut com *incastellamento*. Consisteix en un procés de reorganització general de l'espai rural que tingué lloc vers l'any mil i tingué com a conseqüència la desaparició dels hàbitats dispersos, així com una agrupació dels assentaments prop de castells construïts de nova planta a llocs elevats, deshabitats i fàcilment defensables. La missió dels castells no era la protecció dels pagesos, sinó tenir-los controlats i dominats mitjançant la jurisdicció feudal.

En la fixació del debat sobre la transició de l'esclavisme cap al feudalisme, tingué una importància cabdal el model *mutacionista* que formulà la tesi doctoral de Pierre Bonnassie (1979). L'autor francès propugnava la continuïtat del món antic, fins l'any mil, aproximadament, basada en la pervivència de l'esclavatge i la persistència de formes de poder polític hereves de la tradició romana. A continuació s'instaurà el feudalisme de forma brusca i violenta, com a conseqüència d'una revolució o mutació. L'estudi, centrat en la Catalunya del segle X i XI, basa el naixement del feudalisme en la rapidesa dels canvis socials i la violència dels senyors sobre els pagesos. Hauria emergit com a resultat d'una revolució violenta de la noblesa contra l'autoritat pública dels comtes, d'una banda, i entre nobles i institucions eclesiàstiques, de l'altra; i, per baix, amb la violència de la noblesa sobre la pagesia al·loera, vers 1030/40 i 1060. Aquest procés conduí la pagesia a la servitud, i els senyors a les relacions feudo-vassallàtiques. Després de la revolució, l'antiga autoritat recuperà el poder, però permeté als nobles d'explotar la pagesia. En conseqüència, els pagesos al·loers no recobraren ni la llibertat ni la propietat de la terra que havien gaudit abans, sinó que massivament foren transformats en esclaus.

De la mà dels nous corrents que acabo de descriure, també a l'àmbit de l'Estat espanyol començaren a generar-se treballs crítics amb les postures historiogràfiques oficials, que es plantejaven estudiar amb un major rigor què era el feudalisme i com es va

desenvolupar el feudalisme hispànic. D'aleshores ençà, s'han organitzat jornades de debat i trobades d'experts que han fet evolucionar els estudis sobre l'origen del feudalisme de manera vertiginosa.²² Alguns avenços importants procedeixen de la incorporació dels estudis sobre toponímia i antroponímia, de les tècniques arqueològiques tant de prospecció com d'excavació, i de l'arqueologia hidràulica, que han trencat la dependència exclusiva de la documentació escrita definitòria dels treballs anteriors. La informació que proporcionen aquestes disciplines s'estima ja imprescindible per a comptar i mesurar el feudalisme en comptes de només contar-lo, de només narrar-lo, i fer-ho únicament a partir de les fonts generades pels mateixos feudals.

En resum, les darreres investigacions neguen rotundament el model espanyolista heretat de Claudio Sánchez Albornoz i l'excepcionalitat del cas castellà-espanyol com uns regnes on imperava la màxima llibertat i l'absència de feudalisme. Ben al contrari, la historiografia actual entén que cal emmarcar les conquestes castellanques i catalanoaragoneses d'al-Andalus en el moviment general de creixement i ampliació de l'Europa feudal en totes les direccions: cap a l'est, l'expansió dels germànics contra els eslaus fins més enllà de l'Elba i l'Oder; cap a l'oest, la dels anglesos contra els irlandesos i els gal·lesos; i cap al sud, la dels regnes cristians peninsulars contra els musulmans d'al-Andalus. La conquesta i colonització dels territoris peninsulars es posa, així, en relació amb la resta de les europees, intentant copsar-ne les semblances i les diferències, i sense deixar de costat el reconeixement de les especificitats i peculiaritats que la caracteritzen, com són la legitimació ideològica en la idea de croada o guerra santa, i la influència de la noció de *restauratio* de les diòcesis i de l'ordre polític visigòtic.

Al llarg dels decennis recents, noves investigacions han incidit en la crítica al model *mutacionista* de Pierre Bonnassie, corregint-lo i matisant-lo. Miquel Barceló, Dominique Barthélemy, Claude Duhamel-Amado, Gaspar Feliu, Paul Freedman, Antoni

²² Organitzat per Miquel Barceló i Jaume Portella, el gener del 1985 tingué lloc al Col·legi Universitari de Girona un col·loqui sobre "La formació i expansió del feudalisme català", que tenia com a objectiu establir la cronologia i les possibles connexions entre la formació del feudalisme català i la seva expansió a mitjan segle XII i en el segle XIII. Anys després es creà un espai comú per a la discussió i es feu una posta al dia de les aportacions més recents sobre el tema, a un col·loqui que tingué lloc al Museu d'Història de Catalunya sota el títol "El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català", les actes del qual foren publicades el 2003 (Barceló et al., 2003). L'any 1987, la Fundación Sánchez Albornoz organitzà, a Leon, el seu primer congrés titulat *En torno al feudalismo hispánico*, que també publicà les actes (Pastor, Valdeón Barúque, Sesma Muñoz & Riu Riu, 1989). L'any 1989, coincidint amb la commemoració del segon centenari de la Revolució Francesa, la Institución Fernando el Católico organitzà a Zaragoza un altre congrés entorn a *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica*, les ponències del qual foren publicades el 1993 en quatre volums (VV. AA., 1993). Quinze anys més tard, el 2004, la mateixa institució patrocinà una nova trobada d'experts per tal d'analitzar els estudis dels darrers 30 anys i revisar-ne les conclusions. Aquests en són alguns exponents.

Furió, Jacques Heers, Lluís To Figueras, José Luís Ruiz Doménech, Josep Torró, Thomas Verlinden i molts d'altres posen seriosos dubtes al model. Malgrat això, la tesi no tan sols continua essent vàlida, sinó que ha estat enriquida amb els novells estudis orientats cap a temàtiques noves. Entre d'ells destaca la intensificació de la recerca sobre el procés de formació del feudalisme que, a la Península Ibèrica, va lligat estretament amb la frontera. I, molt especialment, l'expansió feudal i els processos de conquesta i colonització que els diversos reialmes cristians dugueren a terme sobre els territoris ocupats pels musulmans d'al-Andalus, així com l'estudi de la societat colonial nascuda de la conquesta i la definició dels trets característics del feudalisme que se'n derivà. En verificar-se sobre un espai habitat prèviament i amb una lògica social distinta, aquesta expansió adoptà la forma d'una conquesta militar seguida d'un procés de substitució poblacional. Aquest procés es fonamentà en l'expulsió o la redistribució de la població indígena i la instal·lació de colons feudals, que assegurassin l'èxit i la irreversibilitat de la conquesta.

El meu treball enllaça amb aquesta temàtica i es relaciona, molt directament, amb l'expansió territorial de la Corona d'Aragó sobre al-Andalus. Tot seguit expressaré de forma brevíssima el procés d'expansió, per centrar-me en les característiques pròpies d'aquestes conquestes, i en les conseqüències sobre l'organització de l'espai conquerit, que es concreten en el repartiment del botí moble i de les terres entre els participants.

1.- Les conquestes feudals cristianes: les tres parts del procés.²³

Un cop materialitzada la conquesta del regne visigot de Toledo pel califat de Damasc (711-714), els musulmans continuaren la seva expansió cap al nord dels Pirineus i penetraren fins a la Narbonense i la Septimània. Però els francs, sota el comandament de Carles Martell, aconseguiren aturar la progressió islàmica cap a Europa a la batalla de

²³ He redactat el present apartat a partir dels treballs de Barceló, 1987; i 2013; Bartlett, 2003; Cabrera, 2013; Eritja, 2003; Esquilache Martí, 2012; Ferrando Francès, 1979; Ferrer Mallol, 2001b; Ferrer Navarro, 1983; Furió Diego, 1997a; 1997b; Glick, 2007; González Jiménez, 1987; Guinot Rodríguez, 1997; 2003; 2004; 2007a; 2007b; i 2009; Jené, 1986; Laliena Corbera, 2007; Martínez Llorente, 2014; Sabaté Curull, 1998; Segura Graño, 1982; Sesma Muñoz, 2002; Soto Company, 1996b; 2009; Torres Fontes, 1977; 1991; Torres Fontes & Veas Arteseros, 1986; Torró, 1995; 1997; 2001; 2004; 2007; Torró & Guinot Rodríguez, 2007; Trenchs Odena, 1986; Virgili, 1998; 2001a; 2001b; 2003; 2004; 2007; Zimmermann, 1991.

Tours o de Poitiers (732), en la qual morí el comandant emir ‘Abd ar-Raḥmān ibn ‘Abd Allāh al-Ġāfiqī. Tot seguit, el propi Carles Martell i sobretot Pipí el Breu recuperaren els territoris francs i desplaçaren la frontera o marca de l’islam fins a la cadena pirinenca, alhora que l’exèrcit islàmic es retirà al sud dels Pirineus.

A partir d’aleshores els francs invertiren la situació polític-militar i començaren a expulsar els musulmans dels seus territoris, fins arribar a les fronteres d’*Spania*. A grans trets, durant la primera meitat del segle VIII l’aristocràcia franca i els grups dominants de les altes valls pirinenques protagonitzaren un primer procés de conquesta, malgrat la dura derrota inicial d’Orreaga/Roncesvalls, fins a constituir una xarxa d’una quinzena de comtats més o manco autònoms que s’estenia des de Barcelona fins a Pamplona. A l’actual territori de Catalunya, els límits meridionals d’aquest espai formaven un gran arc que seguia el curs dels rius Llobregat-Cardener i, per les serres pirinenques, arribava a la conca de Tremp: la *Catalunya Vella* estricta, segons la historiografia tradicional. Es creen aleshores sis comtats ben definits, regits cadascun per un *comes marcae*: Barcelona, Girona-Besalú, Empúries, Rosselló, Urgell i Cerdanya-Ausona.

A partir de mitjan segle X, l’aristocràcia feudal dels comtats pirinencs repregué la conquesta cap al ponent i el migdia. A les darreres dècades del segle XI, aquesta aristocràcia impulsà un sotmetiment territorial remarcable al nord de les seves fronteres, sobre el món occità-provençal. No hi hagué conquestes ni repoblaments en aquestes campanyes, sinó pactes feudals entre nobles, que tant sovint se signaven com es trencaven, tal com ocorria a la resta de l’Europa feudal. Quasi paral·lelament es produeix una nova fase de conquesta cap al sud, en la que s’observa un canvi d’orientació en les pràctiques agressives de les elits feudals: l’objectiu, ara, era la destrucció de la societat d’al-Andalus. Les iniciatives baronials i les accions espontànies de bandes autòctones de cavallers amb la finalitat de capturar botí donen pas a operacions regulades, planificades i coordinades des d’un ordre jeràrquic establert i identificat, la finalitat de les quals era la conquesta. Organitzaren tropes a voltes molt heterogènies, encara que mogudes igualment per les expectatives del saqueig i del botí. Caigueren territoris i ciutats situades més enllà de la indefinida i dinàmica *marca hispànica*, com Tarragona (1118-1129), Balaguer (1105), Tortosa i Àger (1148), Lleida i Fraga (1149) i els reductes de Miravet i Siurana (1153). Però una campanya militar no necessàriament suposava la conquesta de l’objectiu atacat, sinó que sovint servia als conqueridors per posar a prova la capacitat de resistència de l’adversari, detectar-ne els punts febles i augmentar la pròpia experiència. Eren les passes prèvies a la formació d’una host capaç d’establir i mantenir un setge.

L'expansió cap al sud fou molt diferent a la del nord. Les conquestes militars de mitjan segle XII sobre la regió del riu Ebre per Saragossa i Tortosa, i les de mitjan segle XIII sobre les Illes Balears i el País Valencià foren veritables processos d'ocupació militar que implicaren la destrucció de l'estat islàmic i la gènesi d'un estat feudal, l'expulsió forçada d'una part o de tota la població sarraïna local, i la migració de pobladors cristians que crearen una nova xarxa de viles, organitzaren el territori i instal·laren una diferent i nova societat, cultura, religió i llengua. A mesura que es va coneixent amb més detall el procés de conquesta de Tortosa i Lleida compareixen clarament les connexions amb el desplegament de la conquesta de Mallorca i València per la host de Jaume I. Significa, això, que els procediments emprats pels conqueridors a Mallorca i València en el segle XIII varen ser tan eficients perquè, en bona part, foren rèpliques millorades dels èxits i els fracassos experimentats a Tortosa i Lleida gairebé un segle abans.

Pel que fa a l'àmbit de la Corona d'Aragó, a partir del segle XII, el concepte de conquesta s'ha d'entendre com el resultat d'una acció ben planificada i organitzada. Conquerir implica prendre territoris a través de pràctiques militars i aplicar estratègies que condueixen de forma irreversible a destruir la societat autòctona i substituir-la per una nova societat de colons procedents de les regions originàries dels mateixos agressors. La conquesta és, doncs, el resultat d'un procés complex en el que intervenen diverses accions simultànies, solapades i, sobretot, complementàries, que han estat sistematitzades per Antoni Virgili (2003: 256), en les seves conclusions sobre la conquesta de Tortosa:

La primera és l'operació militar d'ocupació dels objectius seleccionats, que comportava una suma prèvia de pactes polític-militars per tal d'obtenir diner i combatents. El comte o el rei havia de cercar aliats entre els principals magnats de la xarxa feudo-vassallàtica, amb la finalitat de mobilitzar les forces que li permetessin formar la host.²⁴ Calia configurar la tropa d'assalt, a base d'una complexa suma de pactes que reflecteix la jerarquització de la classe feudal i dels vincles establerts entre els seus membres. També cimentava compromisos amb les diferents jerarquies de l'Església, que aportava a la causa el seu missatge d'empresa 'restauradora'. De fet, l'orde feudal i el nou orde eclesiàstic estaven tan interrelacionats que eren gairebé la mateixa cosa. Molts reis i comtes s'havien declarat vassalls dels papes qui, molt sovint, els atorgaren butlles de

²⁴ El terme *magnat* és el que fa servir el rei per referir-se als membres de la més alta noblesa del regne, aquells que estaven més propers al cercle de poder reial, tant laics com religiosos (Calderón Medina, 2011: 255-256). Tal com primfilo al llarg de la tesi, en el context de Mallorca un magnat és un senyor feudal sotmès a la prestació d'homenatge de fidelitat al rei i al manteniment d'un cert nombre de cavalls armats com a contrapartida als béns obtinguts en el repartiment.

croada. En contrapartida, aquells executaren eficaçment les directrius eclesiàstiques orientades, molt especialment, a la formació i proveïment de seus episcopals, tant re-fundades com de nova creació.

La segona provisió és la gestió i l'administració immediata de la victòria, la qual implica la distribució del botí, el repartiment i reorganització de l'espai, i la imposició d'estratègies que actuen directament sobre la societat vençuda i que provoquen greus dislocacions poblacionals. La conquesta comportava la desposseïció material de la societat andalusina anterior i obria als conqueridors la possibilitat de començar una nova vida als dominis ocupats, amb nous territoris i noves fonts de renda. Tal com observa Robert Bartlett (2003: 70-88), el somni d'aquells que no tenien heretats o en tenien poques en els seus llocs d'origen, era convertir-se en posseïdors de terres. De la mateixa manera, el somni de qualsevol peó era convertir-se en cavaller. I això només podia ocórrer si formava part d'una expedició que tingués èxit. El cicle començava amb el saqueig i seguia amb el repartiment, que permetia donar el salt cap a l'estatus cavalleresc. La terra era una recompensa especial, el recurs més escàs però que tenia el valor més alt. L'obtenció d'un territori o d'un feu era l'aspiració major dels cavallers i dels nobles menors, una condició imprescindible per a poder-se casar i formar una família. La lluita pels vassalls i pels nous feus probablement fou a l'origen de l'expansionisme aristocràtic de l'Edat Mitjana. Era un sistema circular: com més terra es posseïa, més possibilitats de dotar els cavallers amb feus; i, com més cavallers, més facilitats per a conquerir noves terres. Una de les conseqüències de tot plegat fou la difusió de les formes feudals. Els conqueridors esperaven una recompensa, consistent en una porció de propietat lliurada per un senyor a un vassall a canvi dels serveis militars prestats durant l'expedició militar. La conquesta era, doncs, una transformació radical, tant als ulls dels participants com de les víctimes, que comportava un moment fundacional i una ruptura en el temps i, consegüentment, el començament d'una nova etapa històrica de la regió. Així, l'entrada en possessió de la terra es convertí en un punt de partida, en el mite entorn del qual s'organitzava la memòria i el passat.

La tercera intervenció és el procés de colonització, imprescindible per a que el projecte conqueridor culmini amb èxit. És la més complexa i decisiva, perquè exigeix desplaçaments de gent (Virgili, 2018: 1-3). En aquesta part del procés, la gestió tendirà a la posta en marxa dels conreus i els ramats, amb la finalitat d'aconseguir les rendes feudals que permetin la continuïtat del sistema. Aquest objectiu es podia aconseguir posant en pràctica diversos models d'explotació de les terres: arrendament, donació a

cens, etc.; però, en qualsevol cas, era necessari atreure els colons necessaris per executar aqueixa tasca. Per aquesta raó, la colonització comportà la immigració humana de colons, però també l'expulsió dels pobladors existents, nous repartiments de terres i heretats, creació de ciutats i viles, concreció de relacions socials feudals entre senyors i vassalls, organització de xarxes comercials, fundació de parròquies, etc. Perquè les conquestes cristianes no s'aplicaren a un territori erm i buit, sinó que ocuparen ciutats i pobles, camps cultivats i espais de regadiu intensiu, parcel·lars i camins, llocs i viles. En alguns casos hi continuaren vivint musulmans després de la conquesta feudal, sotmesos al sistema de poder fiscal, polític i ideològic de la societat cristiana conqueridora. La colonització implica la mobilització de gent disposada a colonitzar i de tot el conjunt tècnic que permeti adaptar l'ordre social dels vencedors a un medi estrany a través d'una nova xarxa d'assentaments i d'operacions de transformació agrària que modifiquen l'ecosistema cultivat (Torró, 2012: 38). Però també implica un exercici sistemàtic i dinàmic per part de persones o grups de persones experts a organitzar la colonització: captar i traslladar gent, assentar-la, distribuir parcel·les per a construir els habitatges i assignar la terra per a conrear.

Els incentius per a cadascun dels sectors socials protagonistes del procés eren diferents. Mentre que els integrants dels diversos nivells de l'aristocràcia, les institucions eclesiàstiques o les oligarquies urbanes cercaven formar o ampliar els seus patrimonis, obtenir privilegis comercials i augmentar el seu poder i fonts de renda, les famílies pageses cercaven terres. Però, sense cap dubte, hi havia un altre estímul, tant o més poderós que els anteriors per al conjunt dels cavallers i homes d'armes, com és la guerra, que conjuntava d'una banda, el perill i el risc; i, de l'altra, el lucre i el benefici.

Cadascuna de les tres intervencions suara comentades té una dinàmica pròpia, alhora que està íntimament relacionada amb les altres. I cada persona, cada col·lectiu o entitat, té assignada una funció en aquest procés, perquè les tasques de colonització requereixen el concurs d'autèntics especialistes. El seu paper és imprescindible en el propòsit de consolidar i afermar la conquesta. En definitiva, tots els qui hi intervenen són igualment conqueridors: des dels qui empen les armes fins als qui organitzen els assentaments i reparteixen la terra entre els colons.

2.- La qüestió dels Repartiments.

En tots els casos d'agressió territorial feudal contra al-Andalus en què hi hagué ocupació militar hi hagué, també, repartiment del botí i, més específicament, repartiment de senyorijs, cases i terres entre els diversos i variats contingents militars que hi participaren. L'estudi dels anomenats *repartiments* no és altra cosa que l'estudi de la distribució d'un botí territorial. Tal i com es fa a les pràctiques divisòries de tota mena d'espolis, l'assignació de béns, en principi, ha d'observar certa proporcionalitat respecte als mitjans aportats per cadascun dels participants reconeguts en l'operació de captura. Això vol dir que els repartiments reflectiran de forma força ajustada l'organització de les empreses militars de conquesta que, al seu torn, reproduïx els elements clau de les relacions de poder vigents a les societats on es generà la dinàmica expansiva. Així, doncs, els processos de distribució dels espais conquerits permeten obtenir coneixements rellevants sobre les formes a través de les quals podien articular-se les estructures de poder feudal i, alhora, entendre'n les particularitats dels processos de conquesta generats.

D'altra banda, la gestió de la conquesta suposava decidir sobre el destí dels vençuts i dels seus béns, que majoritàriament acabà en mans dels conqueridors per prorratge. En virtut del dret de conquesta, el rei i els magnats disposaven de la capacitat d'ordenar la divisió del botí. Si tenia prestigi i poder abastament, el monarca dirigia i ordenava minuciosament tota l'operació d'ocupació del territori segons un pla premeditat, que conclou amb l'assentament de nous pobladors. En cas contrari, es veia obligat a compartir el pla amb la resta dels magnats conqueridors laics i eclesiàstics. La monarquia juga un paper clau a la societat feudal que s'implanta al País Valencià, perquè havia estat capaç de mantenir la supremacia bèl·lica sobre la noblesa com a 'rei conquistador'; una monarquia que, recolzada en el discurs ideològic i formal de l'església, va anar bastint lentament un 'estat feudal'. Una situació ben contrària a la de Mallorca on, com veurem, el rei hagué de bregar amb els seus magnats en la lluita pel poder.

El botí, doncs, estava constituït per un conjunt d'elements molt diversos, cadascun dels quals rep un tractament desigual. I, per tal de distingir-los, convé dividir-los en dues categories, segons atenyin a les persones sotmeses i llurs béns materials o bé als territoris ocupats:

1. Els béns mobles i semovents.

En aquelles confrontacions bèl·liques que conclogueren mitjançant capitulació, com a València, només es produí el repartiment dels béns immobles. No significa, això, que no hi hagués botí a repartir. Més bé s'ha d'entendre que la rendició es produeix després d'un llarg setge i d'una fustigació pràcticament diària del territori a base d'incursions i cavalcades, de manera que el saqueig i repartiment del botí moble i semovent dels territoris dels voltants és continu durant les setmanes o mesos previs a la capitulació. Endemés, fins i tot en cas de rendició, és possible que els habitants es vegin sotmesos a pagar una capitació per tal d'eludir l'assalt, en substitució del botí de rapinya. És la proposta que feu el valí almohade de *Mayurqa* al comte Nunyo Sanç a les negociacions prèvies a la presa de la *madīna*: que la host cristiana abandonés el setge i se'n tornés, a canvi de sufragar les despeses realitzades. Com que la proposició semblà insuficient al comte, el valí incrementa l'oferta i proposa lliurar-li la *madīna* i donar-li “cinc besants de cada testa d'home e de fembra e d'infants”, amb l'única condició que “nos do d'aquestes naus e d'aquests llenys que ha, ab què ens passem en Barbaria; e aquells que volran romanir que romanguen” (*Llibre dels Fets*, cap. 78). El rei i els magnats, però, no s'hi avingueren.

Pel contrari, en aquelles altres on hi hagué assalt i presa violenta d'una ciutat, els conqueridors podien entrar a les cases dels vençuts i emportar-se tot quant hi trobaven. Era el saqueig, breu en el temps i lligat als protagonistes de l'activitat militar. Degut a la seva naturalesa, aquesta actuació violenta no sol quedar documentada i, per tant, és molt difícil detectar el destí final d'aquells objectes, que podien anar des d'una arma fins als estris de cuina, passant per la roba de vestir i el bestiar. La partida més productiva del botí era constituïda, lògicament, per les peces de moneda i per la part de la població capturada. Sovint, la depredació mobiliària solia acabar amb l'encant en subhasta dels béns obtinguts en el pillatge, així com ocorregué a Mallorca i a Menorca.

2. Els béns immobles.

El repartiment dels béns immobles – terres, cases, edificis singulars i rendes – solia seguir un altre procés. No resultava gens sorprenent que, mentre es produïen les cavalcades prèvies, el monarca atorgués als seus fidels cartes de promesa de determinats immobles. A València, abans de 1233, hi ha documentades algunes promeses de donació

de pobles i castells per a quan siguin conquerits pels cristians. La major part d'aquestes donacions es van realitzar i enregistrar durant el setge de la *madīna*, per quant es tracta de promeses de botí a la host per a quan es rendeixi i es faci efectiva l'expulsió dels habitants andalusins. Però aquestes donacions sempre són genèriques, sense cap concreció, ja que en aquell moment, en plena guerra encara, els agents reials no tenien una idea clara de quanta terra hi havia disponible en cada alqueria. Per tal motiu les donacions es detenen per complet en el moment de caure la ciutat, la revetlla de Sant Miquel del 1238. No reprendran fins ben entrat el 1239, quan ja s'ha mesurat tot bé i comença a distribuir-se la resta de la terra que quedava, o a canviar el lloc d'algunes donacions si en l'alqueria indicada originàriament no hi havia territori suficient.

El més normal, però, és que hi hagués pactes previs de distribució del botí entre els concurrents a la conquesta, d'acord amb la tradició de la Corona d'Aragó. A València, igual que a Mallorca, el rei prometé recompensar materialment tots els qui participessin a l'empresa militar. Aquests pactes tenien per objectiu fonamental compensar els esforços bèl·lics dels diversos grups socials que acudiren a la campanya, i eren la base legal del repartiment de cases i terres que es duia a terme ulteriorment. Tots els acords formalitzats abans del procés de conquesta contenen les línies mestres de la primera fase del repartiment: cada participant sabia d'antuvi quin percentatge de les rendes o de l'espai conquerit li correspondria, en funció de l'avaluació de la inversió realitzada. És així com, una vegada indemnitzades les pèrdues, els béns es repartien en lots similars, que es computaven per unitats i es lliuraven als combatents proporcionalment a la seva participació. Llevat de casos excepcionals, com a Oriola i a Múrcia, no solia haver-hi reserva territorial per als derrotats.

El mecanisme era clar: en primer lloc, el monarca repartia els immobles obtinguts pel dret conquesta entre els membres de la noblesa feudal segons els convenis acordats prèviament. Després, els grans porcioners havien de retribuir els seus vassalls i col·laboradors a partir de la pròpia porció. Els feudals eren ben conscients de la relació entre la jerarquia social del beneficiari i el patrimoni rebut, de manera que la noblesa i els eclesiàstics foren la classe social beneficiària d'una major porció de les terres i béns conquistats. Però també és cert que una part de les donacions posteriors a la conquesta responen a compromisos adquirits anteriorment o posterior, i per la generositat del monarca amb els seus fidels i grups més pròxims. Un cop més, el procediment és prou visible a València: entre 1237-1238, Jaume I reparteix termes castrals i alqueries en

senyoria als nobles i realitza la major part de les donacions de cases, terres, i heretats a les milícies dels consells municipals, peons i almogàvers, cavallers i institucions eclesiàstiques. Entre 1238 i 1239 continua fent donacions, però no sempre equivalen a recompenses de botí als participants en la guerra, sinó a donacions gracioses a personatges individuals propers al monarca, deutes personals del rei, etc.

Abans del repartiment immoble, es consensuava el nomenament d'una comissió de repartidors i/o mesuradors per tal de conèixer els béns a repartir. La comissió podia incloure alguns andalusins col·laboradors dels invasors.²⁵ Mesuraven tots els béns i feien l'inventari. Al mateix temps, delimitaven els termes dels assentaments indígenes d'acord amb el nou ordenament cristià, procliu a fixar rígidament els límits i a identificar propietaris i establiments feudals (Barceló, 1986: 243-244). Si, com sembla, la indefinició dels límits era la tònica general de les alqueries andalusines, ara s'imposa pertot arreu l'amollonament sistemàtic dels termes (García-Oliver, 2015a: 138). Feien la distribució i assenyalaven els límits i l'extensió dels lots classificats segons la qualitat de les terres. La seva tasca era confirmada pel monarca, encara que tenien molta llibertat d'actuació.

Un tema controvertit és el de saber com els agressors identificaren els districtes castrals, els termes i les alqueries, atès que, segons Miquel Barceló, “els feudals no compregueren l'espai ni la lògica social andalusina de construcció i ordenació de l'espai rural”, i per això “les superfícies conquerides sempre són superiors a les xifres que reflecteixen els llibres de repartiment”. Però el coneixement precís que tenien els feudals de les heretats andalusines (nom de l'antic propietari, tipus de béns,...) indueix els investigadors a creure que, abans d'iniciar el procés de repartiment, la comissió repartidora devia disposar d'una mena de cadastre d'època andalusina. Una altra alternativa seria que el repartiment tingués com a base voluntària o forçada el testimoni oral d'alguns andalusins, o dels mateixos propietaris dels béns que anaven a confiscar. En qualsevol cas, la comissió necessitava conèixer les explotacions i les cases que havien de ser repartides.

²⁵ Els andalusins que aleshores vivien a Mallorca era una població composta per indígenes pre-islàmics islamitzats i arabitzats, immigrants àrabs, i berbers magrebins. Era gent procedent d'al-Andalus que havien arribat a l'Illa en diferents onades, des de l'any 902. En aquesta data, les Illes foren conquerides per Isam Al-Jawlani, amb el consentiment de l'emir Abd Allāh, i incorporades a la potestat del califat omeia de Còrdoba (Rosselló Bordoy, 1968: 151). Les onades d'immigrants més conegudes són les dels almoràvits i els almohades, encara que aquests darrers només dominaren Mallorca poc més de 25 anys. Per tant, la religió dels andalusins era la musulmana, la seva llengua era l'àrab, i la seva organització social era de tipus tribal i clànica. Mikel de Epalza (1987: 85) ha posat en dubte el caràcter tribal dels andalusins. A la vegada, Eduardo Manzano (1990: 177) ha qüestionat que la islamització de la població rural indígena fos completa a tots els territoris d'al-Andalus.

Pel que fa al repartiment ulterior de la porció reial, el monarca nomenava al mancos dos partidors, que assignaven els béns dels seus territoris als membres de la host feudal del sobirà – nobles, cavallers, institucions eclesiàstiques, membres de les milícies locals de les viles i ciutats, etc.-, una vegada buidats de la població original. Al mateix temps, havien de conèixer les donacions que el rei anava fent, i que ells havien d'encabir forçosament en el procés de repartiment. En tenim algun precedent a Mallorca. L'any 1230, el lloctinent reial es veu obligat a permutar al paborde de Tarragona dos obradors situats dins la Ciutat, a canvi d'un obrador que era del paborde i que el rei havia donat prèviament a Pere de Texeda.²⁶ Finalment, havien de tenir constància de les propietats pendents de distribuir, per tal que el rei continués exercint la seva generositat, si li esqueia.

Una qüestió sotmesa a debat és la d'esbrinar si les estructures bàsiques d'organització social de l'espai rural andalusí, a l'hora de fer el repartiment, es mantingueren íntegres o no. A València, segons les zones i situacions locals, unes voltes es va donar en senyoria el terme sencer d'un districte castral andalusí, amb les seves alqueries disperses; i, d'altres vegades, fent de cadascuna de les alqueries una senyoria feudal. Lògicament, això depengué de la capacitat de comprensió del sistema organitzatiu islàmic, però també de la qualitat de la terra.

El repartiment dels lots, sobretot si existien pactes previs al repartiment, es feu en règim de propietat alodial. Els textos de les donacions són ben concrets: el rei donava al beneficiari, a perpetuïtat, la propietat territorial de l'immoble corresponent, amb les seves terres, cases, homes i dones que hi vivien, monopolis, terres ermes, etc. Malgrat la condició de franc i lliure, la majoria de les cartes de donació incorporen alguns dels requisits següents, que el beneficiari es comprometia a complir sota pena de perdre l'heretat: el jurament de fidelitat al rei o al comte i als seus successors (*salva mea fidelitate et successoribus meis*); la prohibició de traspasar-los a cavallers i a clergues (*exceptis militibus et sanctis*); l'obligació de residir a la Ciutat, al terme o a les cases de l'alqueria (*stator et habitator*); i la interdicció d'alienar-los sense autorització reial durant un període de temps variable, que oscil·lava entre un i deu anys. Els tres primers expressen el caràcter feudal de la concessió en fixar les relacions entre el senyor i el vassall fidel; l'objectiu del darrer és establir colons a la zona conquerida i posar les bases de la

²⁶ FRB, I: 53, doc. 47; AHN. Còdex L.476 B, f. 7v, nº 21. Mallorca, *anno Domini M^oCC^o tricesimo* (sic).

colonització (Virgili, 2007a). És cert, també, que feien concessions lliures de tota obligació, sobretot aquelles degudes a la generositat del monarca vers la família reial i les esglésies i monestirs. D'altres casos estaven subjectes a càrregues militars, consistents en el manteniment d'un o més cavalls armats aparellats per entrar a la host i servir-hi en ser-ne requerit, durant un temps determinat.

No obstant això, el repartiment no crea petits propietaris lliures. Crea senyorijs reduïts, de futur incert. D'una banda, la condició de residir en l'honor objecte de la donació exigia que els beneficiaris haguessin de viure una bona part de l'any amb la família a una zona que sovint era de frontera. Es pretenia, així, que la defensa de la frontera quedés assegurada per la població resident. Alguns hi romangueren, no hi ha cap dubte. Però la vida a la frontera era dura i poc atractiva per a les persones de posició més alta, que ja tenien béns a altres llocs. Rarament complien l'exigència de residir-hi la major part de l'any i acabaven veient com les terres que havien rebut en premi als serveis militars els eren confiscades. D'altra banda, ni els gran porcioners ni els beneficiaris no treballaven la terra, potser ni tan sols la gestionaven directament. L'obtenció d'una força de treball suficient i estable per conrear-la requeria una inversió important en bestiar, instal·lacions, llavor, eines, etc. Efectuar aquesta inversió implicava sovint un endeutament considerable, no sempre assumible pel beneficiari. I, endemés, obligava el senyor a decidir entre tornar al seu lloc d'origen o bé convertir-se en poblador immigrant a les noves terres. A voltes, les heretats dels *milites* eren massa petites i disseminades per garantir les rendes suficients als posseïdors i membres de la seva casa. La rendibilitat només era possible a través d'una explotació directa i una participació personal de qui en tenia el domini en el procés de treball. Aquesta solució era incompatible, tanmateix, amb la condició de cavallers que ostentaven, i també incompatible en el context del propi ordre feudal, ja que implicava l'existència d'una petita propietat pagesa lliure només intel·ligible en el sistema capitalista.

La necessitat de rendes explicaria que els censos més onerosos fossin els exigits per aquests individus. La renda capturada, però, no sempre resultava suficient per a satisfer les seves exigències. I, quan els recursos s'acabaven, començava un procés d'empenyorament i d'endeutament.²⁷ En ambdós casos, i com a conseqüència de la precarietat en què es trobaven, la majoria dels primitius beneficiaris del botí va vendre, o

²⁷ N'hi ha força precedents, com els que cita Ricard Soto (2003: 326) i els que es veuran en el present treball. El mateix procés d'endeutament es produeix a Catalunya (Virgili, 1998: 181-196) i a València (Furió Diego, 1997b: 131).

malvendre, ràpidament les seues cases i terres. La finalitat era convertir els immobles en diner i tornar a les seves llars de Catalunya, Aragó, Occitània o més enllà, sobretot els combatents associats i les milícies urbanes, que no eren camperols ni pretenien ser-ho. Endemés, per als professionals de les armes hi havia altres fórmules per restaurar l'economia malmesa, com la participació en les incursions frontereres o la continuació de la guerra a la recerca de més botí. Les campanyes militars proporcionaven substanciosos ingressos, en forma de botí, rescats pels presoners i, més endavant, de retribucions salarials. Però també la guerra podia esdevenir una solució no sols poc rendible, sinó fins i tot ruïnosa. El cavaller havia d'efectuar una considerable inversió en armes, armadures, cavalls i escuders, que els profits de la guerra no sempre compensaven i que podien menar directament a la fallida.

Ben aviat es produïren canvis que transformaren de forma notable tant les grans porcions originals com, sobretot, les assignacions territorials de menor entitat. Després del repartiment inicial no es produí l'establiment definitiu dels beneficiaris, sinó que començà un procés accelerat de compra-venda, per tal de transformar el botí immoble en numerari líquid. Emergeix, doncs, un mercat de la terra, propiciat per la inestabilitat econòmica de les famílies immigrants i dels nobles i cavallers de segona fila arruïnats. Alguns dels compradors foren el rei i els magnats beneficiaris del repartiment, amb la finalitat d'arrodonir les seves possessions. Molts d'altres foren persones noves, que no constaven a la distribució immobiliària inicial. En general, però, els més afavorits per aquest fenomen foren l'Església i les grans senyories eclesiàstiques.

D'altra banda, com que les vacants al reialenc eren bastant freqüents degut als fraus i a l'abandonament de les terres, el rei periòdicament ordenava revisions, a fi de detectar els immobles vacants que podien ser objecte de nova adjudicació. Per tant, el repartiment inicial protagonitzat pels comtes, reis o grans magnats no feu més que posar en marxa un procés sovint modificat posteriorment amb canvis de destinataris, transferències de béns, subinfeudacions, establiments individuals i col·lectius, etc.

En certes ocasions, el repartiment del botí immobiliari per part de la monarquia no resultà massa generós. A València, Jaume I no sols es reservà la majoria de viles i ciutats i les riques hortes que les envoltaven, sinó que, en la majoria dels casos, limità les donacions fetes a la noblesa a l'àmbit d'un castell, una torre o una alqueria. Una política avara que provocà el malestar de bona part dels magnats que havien participat a la conquesta i que, decebuts per la mesquina extensió de les concessions reials, se'n tornaren poc després als territoris d'origen o deixaren algunes branques secundàries del llinatge al

capdavant de les possessions valencianes. Poques foren les famílies nobiliàries que aconseguiren perpetuar-se dues o més generacions al capdavant d'unes senyories tan ínfimes en terres i tan mesquines en rendes i drets. El mateix explicaré en aquesta tesi pel cas de Mallorca. Els continus canvis en la titularitat de les senyories també vingueren determinats per altres factors: un règim successori que imposava el repartiment del patrimoni familiar entre tota la descendència; les confiscacions i reassignacions reials, que premiaven lleialtats i castigaven infidelitats; i l'acció mateixa del mercat, la compravenda de senyories urgida ben sovint pels deutes i les dificultats financeres dels seus tinents.

Sovint s'ha considerat que allò que determinava la grandària, generalment minúscula, de les donacions era la voluntat reial d'impedir la creació de grans feus, de grans estats senyoriais que poguessin qüestionar la preeminència de la corona. Fou el cas de Múrcia, per exemple. Carlos Laliena (2007: 45) considera, pel contrari, que no es pot mantenir aquest criteri a l'horta de València. Els caps de la noblesa laica estaven acostumats a gestionar possessions territorials molt disperses i disposaven de mitjans humans, experiència i flexibilitat per explotar distintes unitats agràries i obtenir-ne rendes. Per tant, el fet de disposar de territoris dispersos de grandària distinta no era motiu suficient per obstaculitzar la formació de grans dominis senyoriais. Més tost cal pensar que els magnats i nobles tenien dret a obtenir béns allà on el rei organitzés una distribució del botí.

Capítol II.- ELS LLIBRES DE REPARTIMENT I LA SEVA PROBLEMÀTICA.

Les conquestes de final del segle XI i del XII no generaren cap registre sistematitzat dels repartiments. Els escrivans, que seguien el rei en els seus itineraris, formalitzaven les donacions immobiliàries mitjançant escriptures simples que lliuraven als interessats en suport de pergamí. Aquesta porció de patrimoni senyorial lliurada en concepte de retribució a canvi d'uns serveis (*propter multa servicia quod mihi fecisti*), especialment, de caràcter militar, s'anomenava 'honor' o 'heretat'. L'objectiu d'aquells documents no era elaborar un inventari de les assignacions, sinó d'escripturar títols de donació comtals, operacions de distribució d'immobles i concessió d'establiments individuals o col·lectius, o bé encàrrecs i ordres d'organització d'assentaments. En no estar escripturats en un registre, no existeix un corpus documental de conjunt coetani sinó documents dispersos, tant per la seva tipologia, com per la seva procedència. Per tant, aquests pergamins són l'única alternativa per a reconstruir el repartiment territorial. Se n'expediren a milers, però molts d'ells han desaparegut o no han estat localitzats. Això significa que és impossible saber quina proporció d'actes de concessió ha arribat fins a nosaltres, i en quina proporció en relació al total de béns escripturats es basaran els estudis que es facin. En conseqüència, cal tenir sempre en compte que la documentació que ens ha arribat és una ínfima part de la produïda en el seu moment.

La majoria dels pergamins que han sobreviscut són d'origen eclesiàstic, malgrat no ser aquestes institucions les receptores inicials dels béns consignats. El fet s'explica perquè els immobles objecte del traspàs que motivà la redacció de l'escriptura foren incorporats, tard o d'hora, al patrimoni eclesiàstic. En produir-se aquella transacció,

transferiren també les escriptures públiques que n'avalaven la propietat o els drets dels béns alienats, amb la finalitat d'utilitzar-les si es produïen reclamacions posteriors.

L'annexió dels centres productors de paper de Xàtiva, arran de la conquesta de València, propicià la gènesi de nous tipus documentals basats en la utilització del paper com a suport escripturari, i originà un nou sistema organitzatiu de la Cancelleria reial. Com una novetat del segle XIII, emergeixen els Llibres de Repartiment, en els territoris conquerits per les Corones d'Aragó i de Castella. Són uns volums administratius, generalment confeccionats per un escrivà de nomenament reial, que recullen de forma extractada una part de les donacions de cases i terres fetes per la corona subseqüents a les respectives conquestes; és a dir, la reordenació completa del territori i del paisatge. Aquest tipus específic de registre territorial no té precedents en d'altres països de l'Europa medieval. En certa manera, són com el *Domesday Book*; només que aquest enregistra feus, mentre que alguns Llibres de Repartiment arriben a inscriure parcel·les pageses individuals o col·lectives, assolint el nivell més baix de possessió de la terra. Tot i la simbologia "fundacional" que se'ls ha atribuït en alguns casos, com a origen de la població d'un espai territorial concret, en realitat foren una eina instrumental del moment per disposar d'un memorial d'allò que la monarquia atorgava: des de viles i/o alqueries en senyoria nobiliària, a heretats, terres, immobles o botigues en la ciutat corresponent.

No tots els repartiments donaren lloc a un Llibre de Repartiment o, al manco, no tots han arribat fins a nosaltres. Pel que fa a Andalusia, es coneixen, entre d'altres, els volums d'Arjona (1244), Carmona (1253), Sevilla (1253), Écija (1263), Arcos (1264), Cádiz (1264), Jerez de la Frontera (1264), Puerto de Santa María (1264) i Véjer de la Frontera (1288), però no el de Córdoba. A la zona del llevant, es conserven al manco els de Borriana, Vila-real, Oriola, València i Múrcia (1266). Gran part d'ells són incomplets i, freqüentment, inclouen repartiments successius o són de contingut poc clar. Com a indicació, els d'Oriola recullen sis repartiments, compreses les revisions i ampliacions. El Llibre del Repartiment de València consta de tres manuscrits: el primer recull les donacions reials relacionades amb la conquesta de la ciutat, l'horta i la comarca de València de 1237-38; el segon recull el repartiment fet per Jaume I amb la finalitat de colonitzar les principals viles i pobles del regne, arran de l'expulsió d'una part de la població andalusina entre 1247-49; i el tercer és una revisió de les cases repartides a la ciutat de València, feta pels oficials reials la primavera de 1239.

Els Llibres de Repartiment constitueixen una font de valor incalculable, tant per a la reconstrucció dels paisatges d'al-Andalus com per avaluar els canvis posteriors en

l'organització del món rural. Permeten estudiar, a grans trets, el món previ andalusí, la toponímia, els paisatges agrícoles, els conreus predominants, els nuclis de poblament i la seva morfologia i construcció edilícia, les instal·lacions de transformació (molins i tafones), el nom, procedència, condició socio-militar i dedicació professional dels pobladors, els llaços de parentiu i els possibles fracassos de repoblació. Però els Llibres de Repartiment proporcionen, sobretot, dues imatges contradictòries: d'una banda, que els monarques foren excessivament generosos a l'hora de repartir les terres conquerides, fins al punt que sovint acaben per repartir les que s'havien reservat per a ells, com a Úbeda i Sevilla; i, d'altra banda, que els colons beneficiats en terres de reialenc reberen gran quantitat de lots de terra petits i mitjans. En els dos models, els petits i mitjans beneficiaris representen el 97.90 % del total, i acumulen el 87.60 % de les terres; mentre que els grans propietaris concentren sols el 12.40 %.

Els problemes que planteja l'estudi dels Llibres de Repartiment són d'índole diversa: la cronologia, puix que sovint la datació és inexistent, ambigua o incompleta; la interpretació dels instruments barrats o esborrats; les dificultats explicatives que ofereix la repetició de les donacions (fins a 2 o 3 vegades); i els esculls de quantificació estadística de les dades (Ferrando Francès, 1979). Tal vegada per aquests motius, els memorials, registres o minutaris es troben lluny d'esgotar les possibilitats informatives que ofereixen. Ben al contrari, encara poden ser objecte de revisions i tractaments sistemàtics susceptibles de produir testimonis cada vegada més subtils, sobretot si es complementen amb altres disciplines. Especialment, l'aplicació de mètodes prosopogràfics possibilita la identificació d'individus i nissagues, i facilita el seguiment de les trajectòries personals i les estratègies familiars. El recurs a l'arqueologia i a la prospecció de camp, permet avaluar les dimensions dels espais, la subsistència o destrucció dels assentaments andalusins, l'emergència de les fortificacions i viles, la pervivència o modificació de les xarxes hidràuliques i la transformació dels espais agraris. L'ús de la planimetria, la cartografia històrica i la fotografia aèria són essencials per tal d'identificar les xarxes de comunicació, els espais de residència, els espais de treball i la morfologia dels parcel·lars. Tot això, però, sense perdre de vista que els Llibres de Repartiment només contenen les operacions inicials d'una distribució immoble, no sempre reeixida; i que, en rigor, la colonització tan sols es pot donar per acabada quan la terra és assignada als colons i esdevé un factor de producció de renda feudal.

1.- Els Llibres del Repartiment de Mallorca.²⁸

En la majoria dels casos, els documents històrics només aporten la màxima informació i adquireixen significat autèntic quan se'ls insereix en el context històric adequat i se'ls relaciona amb la finalitat per la qual foren redactats. Paradoxalment, els llibres de repartiment són una font molt citada pels investigadors, però són pocs els qui en tenen un coneixement profund, més enllà del topònim de l'alqueria o el rafal que els interessa per a un estudi concret, o del nom del genearca d'una nissaga determinada.

El Llibre del Repartiment de Mallorca, en el seu conjunt, ha estat considerat tradicionalment pels historiadors com un còdex cabdal, únic i irrepetible, però també com un *totum revolutum*, una suma de documents inconnexos, repetitius i sense coherència interna que ha creat desconcert i incomprensió al voltant del significat dels textos que el conformen. En comptades ocasions la investigació s'ha centrat en els còdexs del repartiment com a documents en sí mateixos; la seva naturalesa intrínseca ha estat tímidament estudiada i ni tan sols s'ha assolit una síntesi lògica i satisfactòria del seu contingut. En conseqüència, tampoc no s'ha arribat a un consens en la seva interpretació crítica. Les nombroses equivocacions, omissions, reiteracions, errors de suma i alteracions de noms introduïts pels copistes han menat a conclusions poc versemblants. En sentit contrari, aquelles especificitats que no s'han arribat a comprendre de manera satisfactòria sovint s'han atribuït a errades dels escrivans i copistes. I, finalment, la proximitat entre la data del repartiment –1230- i la d' infeudació del regne a l'infant Pere de Portugal –1232- ha induït a equívocs i confusions. Caldrà, doncs, analitzar de prim compte tant la morfologia com el contingut, a fi d'esbrinar l'abast i el significat de tot plegat.

Hi ha una inusual unanimitat entre els investigadors, des de Jaume Busquets (1952: 709), en considerar que les distintes versions del Llibre del Repartiment no constitueixen un repartiment de tota l'illa entre els magnats, sinó únicament *la parte de la misma que correspondió al rey don Jaime*. Ben al contrari, com es veurà, la part àrab del CLA conté la distribució global de les propietats immobles de la Ciutat i de l'illa de Mallorca entre Jaume I i els principals magnats que participaren en la conquesta; mentre

²⁸ Aquest capítol està basat en el meu article “Conflictivitat generada en el repartiment ulterior a la conquesta feudal de Mallorca (1230-1244)”. *Imago Temporis*, 14. Lleida, 2020, 245-276.

que la part llatina del CLA, necessàriament suplementada amb el CLR i el CCR, reuneix el conjunt d'immobles de la porció reial i la seva distribució entre llurs beneficiaris. La confusió s'ha produït, a criteri meu, perquè els investigadors que han analitzat el text no hi han trobat allò que a priori creien que hauria de ser el repartiment: un memorial, capbreu, registre o cartulari que, a manera dels moderns llibres de comptabilitat, recull totes i cada una de les propietats que correspongueren als magnats, porcioners i beneficiaris del botí immoble aconseguit a la conquesta. Jo crec que no l'han trobat perquè, sota aquests supòsits, no hi és.

El Llibre del Repartiment de Mallorca és el més antic conegut fins ara dins l'àrea peninsular. No es tracta d'un volum pròpiament dit, sinó d'un conjunt de manuscrits, llistats i memorials que han rebut la mateixa denominació genèrica. Sembla probable l'existència d'un text original, avui desaparegut, del qual degueren derivar els exemplars de distintes èpoques que es coneixen: un escrit part en llatí i part en àrab, quatre en llatí i tres en català. Són les següents:²⁹

Liber Regis qui dicitur capudbreuium de divisionibus civitatis et insule Maioricarum... És l'anomenat *Còdex llatinoaràbic del Repartiment* (CLA).³⁰ Manuscrit compost de 38 fulls de paper. Amida 320 x 110 mm. Consta de dues parts. Els folis 1 a 20 foren redactats en llatí, i els folis 29v al 37r en àrab, amb les línies traçades a voltes cap a l'esquerra i a voltes cap a la dreta. La resta dels fulls són en blanc. És el més antic de tots els coneguts. El contingut del text en àrab és el que més divergeix de la resta de les versions. Fou restaurat el 1974 a Madrid pel *Servicio Nacional de Restauración de Libros y Documentos* del Ministeri de Cultura.

Capbreu de las divisiones del Regne de Mallorca entre lo Rey y los seus. És el primer dels textos del denominat *Còdex Català del Repartiment* (CCR).³¹ Està compost de 98 fulls de pergamí. Amida 291 x 210 mm. Té nombroses caplletres ornamentals, calderons a color i dibuixos en tinta. Es tracta d'un exemplar, fet el s. XIII o el XIV, que

²⁹ Vegeu la descripció codicològica *in extenso* de tots els exemplars a Mut Calafell (1988-1991 [*sub voce*]). Altres ressenyes a Busquets Mulet, 1954: 243-296; Montilla Ruiz, 1929: 602-637; Mut Calafell, 2009b: 129-218.

³⁰ ARM. Còdex, s/n. Ha estat transcrit i publicat per Jaume Busquets (1952: 708-758; i 1954: 243-296), i per Guillem Rosselló (2007). Aquesta darrera serà la versió que empraré en aquesta tesi, ja que reproduceix el document original en facsímil.

³¹ ARM. Còdex n° 18. Ha estat transcrit i publicat per Ricard Soto (1984a), i per Guillem Rosselló Bordoy (2007c). Aquesta darrera serà la versió catalana emprada en aquesta tesi, ja que reproduceix igualment en facsímil el document original.

conté una versió en català “de II capbreus escrits en paper comuns e comanats per lo Senyor Rey d’Aragó en la casa del Temple de Malorcha”. Fou re-enquadrernat a començament del s. XX.

Liber Regis o Capubrevium tocius territorii insule Maioricarum. És el primer dels exemplars del denominat *Còdex Llatí del Repartiment* (CLR).³² Còdex compost de 52 fulls de pergami. Amida 277 x 185 mm. Presenta caplletres i calderons en vermell i blau i rúbriques en vermell, així com petits dibuixos en tinta. Es tracta d’una còpia, probablement del s. XIV, o un poc anterior, de la traducció al llatí de *duobus capibreviis papireis scriptis comunibus* dipositats a la Casa del Temple. El manuscrit fou adquirit per José Mª Quadrado, sense indicar-ne la procedència.

Liber Regis o capubrevium tocius territorii insule Maioricarum. És una còpia del CLR.³³ Consta de 124 fulls de pergami. Amida 325 x 225 mm. Es tracta d’una còpia del text llatí del repartiment depositat per Jaume I a la casa del Temple, com consta al primer foli de guarda. Fou encomanat copiar el 9 de setembre del 1307 pel bisbe de Mallorca Guillem de Vilanova i el capítol de la Seu de Mallorca.

Liber partionis Regni Maioricarum o Partio del Regne de Mallorques. Cronològicament, és la tercera reproducció del CLR.³⁴ Còdex compost de 83 fulls de pergami. Amida 290 x 190 mm. El text del repartiment pròpiament dit ocupa tan sols les 115 primeres pàgines del manuscrit. Els fulls restants contenen còpies de 17 privilegis reials del regne de Mallorca quasi tots de l’època de Jaume I. Aquest manuscrit procedeix de l’illa de Mallorca, on degué ser copiat i tramès a Pere el Cerimoniós després d’annexionar-se la Corona de Mallorca per les armes. Fou fet enquadrernar el 1819 per Pròsper de Bofarull, director de l’Arxiu de la Corona d’Aragó.

Libre del repartiment de Mallorca... És un segon trasllat del CLR.³⁵ Còdex compost de 61 fulls de paper. Amida 322 x 222 mm. Es tracta d’una còpia, feta

³² ARM. Còdex n° 19. No se’n coneix cap transcripció editada.

³³ ACM, n° 3.401. És inèdit.

³⁴ ACA, CANCELLERÍA, Registros, NÚM.26. Consultable al siti web PARES <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/search>. Ha estat transcrit i publicat per Pròsper de Bofarull (1856). Aquesta serà la versió llatina emprada en aquesta tesi.

³⁵ ARM. Còdex n° 44. És inèdit.

probablement ja el s. XVI, del text català del Llibre del repartiment de Mallorca i que sembla treta del còdex nº 18 de l'ARM. Fou restaurat el 1978 a Madrid pel *Servicio Nacional de Restauración de Libros y Documentos* del Ministeri de Cultura.

Partió del Regne de Mallorca... És una quarta còpia del CLR, tal com ho indica l'encapçalament,³⁶ escrita i signada pel notari públic Francesc Miquel Carbonell, escrivà i arxiver reial. El pergamí forma part d'un document d'una vintena de folis, sense data, expedit *Para el Sr. Don Francisco Antonio de Copons*. Francisco Antonio de Copons i Nuix era doctor en ambdós drets i fou apoderat dels X i XI ducs de Medinaceli i comtes d'Empúries, Nicolás Fernández de Córdoba y de la Cerda (1682-1739) i el seu fill Luís Antonio (1704-1768). El document, doncs, és de mitjan segle XVIII.

Llibre del Repartiment... És un tercer duplicat del CCR.³⁷ Es tracta d'una transcripció del text català, del segle XIX. Probablement fou escrita per Estanislau de K. Aguiló, propietari de la biblioteca que llegà a la Societat Arqueològica Lul·liana (SAL).

1.1.- El contingut dels Llibres del Repartiment de Mallorca.

A nivell de contingut, les versions catalana (CCR) i llatina (CLR) són idèntiques entre sí, llevat d'alguns errors, repeticions i omissions. Per contra, la versió llatinoaràbiga (CLA) proporciona una informació complementària a les anteriors. Fernando Montilla (1929: 610) posà de relleu, per primer cop, les divergències importantíssimes que presenta el text en àrab. Després d'analitzar-ne el contingut, l'ordre de distribució i l'extensió, aquest autor descarta per complet que les versions llatina i catalana siguin ni un extracte ni un resum de l'àrab, tal com s'havia considerat fins aleshores, sinó que ofereixen una informació essencialment distinta.

³⁶ “Partió del Regne de Mallorca quan fonch conquistat per lo Sereníssimo Rey En Jaume, Rey d’Aragó, de bona memòria, treta de un libre vermell axí intitulat recòndit en lo armari de Mallorca de l’arxiu reial de Sa Magestad, situat en la ciutat de Barcelona”: AFDM. Lligall 43. Núm. 5841, 5842 i 5843.

³⁷ Està dipositat a la seu de la Societat Arqueològica Lul·liana de Palma.

1.1.1.- El còdex llatinoaràbic (CLA).

Consta de dues parts clarament diferenciades: una escrita en àrab (A) i una altra en llatí (B). Cadascuna ofereix un tipus d'informació distint:

A.- La part escrita en àrab: des de Jaume Busquets (1954: 246) hi ha quasi unanimitat entre els erudits en considerar aquest apartat com el fragment més antic del repartiment i que és només una part del document original perdut, del qual únicament es coneix aquesta còpia. Per a Antoni Mut (1988-1991, [*sub voce*]) “sembla un trasllat, o potser un resum, possiblement coetani o lleugerament posterior, d'un original desaparegut o d'un fragment seu, escrit completament en àrab en dos capbreus de paper, que foren dipositats per Jaume I a la casa del Temple de Mallorca”. Guillem Rosselló (2007: 18) sembla discrepar quan apunta que “no és sinó un borrador, un simple quadern de camp, amb notes preses sobre el terreny, prèvies a la composició d'un text complet que, malauradament, no ha arribat a nosaltres”.

Fernando Montilla (1929: 608-615) és el primer qui descriu i transcriu, minuciosament i per ordre dels folis, la diversa informació que conté, encara que és ociós reproduir-la aquí. Jaume Busquets (1954: 248-259), amb l'objectiu de facilitar-ne la comprensió, tergiversa l'ordre i agrupa el contingut en diversos apartats en lloc de fer-ho per folis. En el mateix article i amb la intenció d'estructurar el text, efectua una reorganització personal força peculiar i no gens afortunada. No obstant això, és aquesta agrupació de Busquets la que ha estat acceptada pels estudiosos posteriors. En sengles escrits més tardans, Guillem Rosselló (2007b: 38) i Antoni Mut (2009b: 165) amplien notablement el contingut de la descripció, però en mantingueren l'estructura.

Al meu criteri, l'ordre i la seqüència lògica que proposa Montilla són les més coherents. És conegut que, en les llengües semítiques, que s'escriuen i es llegeixen de dreta a esquerra, la primera pàgina d'un document és el vers i el lector passa les pàgines d'esquerra a dreta. Conseqüentment, els llibres es comencen a llegir per la darrera pàgina. En canvi, en les llengües indoeuropees, la seqüència és totalment a l'inrevés. Una qüestió, aquesta, a la qual no s'ha prestat l'atenció que es mereix.

Així, d'una lectura atenta del facsímil del CLA i la traducció que l'acompanya (Rosselló Bordoy, 2007a), es dedueix que les nou pàgines del text àrab s'han d'interpretar com un conjunt diferenciat de les pàgines restants escrites en llatí. D'altra banda, la foliació a llapis en el recto superior numerada a l'occidental és visiblement de factura

moderna i, per tant, no té sentit donar-li valor probatori. En conseqüència, s'hauria de començar a llegir aquest text pel final –tal com encertadament fa Montilla–, de manera que el foli 37v seria el foli 1r, i el foli 29v seria el 9r.³⁸ Val a dir que, tal com han remarcat els autors esmentats, el foli 2r (o 36v) –i només aquest– es troba descol·locat, puix que el seu contingut correspon al començament del document.

La seqüència que proposo és la següent: Primerament es va escriure la part àrab del CLA, en un quadernet de fulls de paper doblegats pel mig. Els caràcters es traçaren de dreta a esquerra, essent la primera pàgina el vers del darrer foli numerat, que és la manera com s'escriuen i es numeren les pàgines en aquell idioma. Només s'ocuparen els primers nou fulls (en la foliació àrab). Poc temps després es va escriure la part llatina, reaprofitant el mateix quadernet. Però, en aquest cas, els traços anaren d'esquerra a dreta, essent la primera pàgina el recto del primer foli, tal com es fa en els idiomes indoeuropeus. Només s'ocuparen els primers vint fulls (en la foliació occidental). Les pàgines de l'entremig, sobrees, quedaren en blanc.

El quadernet originari devia estar relligat a la dreta, segons la pràctica àrab. En re-quadernar-lo, ja en el segle XIX, degueren afegir-li les cobertes de pergamí que encara mostra, fixant el cosit a l'esquerra i el sistema d'obertura segons la pràctica europea.

En resum, crec que la foliació a llapis a l'occidental és a l'origen de la perplexitat que ha generat el document entre els especialistes. Si s'hagués foliat el CLA segons la lògica àrab –és a dir, a l'inrevés de com està– o, encara millor, amb dues numeracions diferents, probablement s'haurien estalviat molts dubtes. Això demostra que l'anàlisi de Montilla és impecable i que, ben al contrari, l'autor de la numeració moderna no va interpretar correctament de què anava el còdex o el va mal-comprendre. D'acord amb la meua proposta, l'estructura del text àrab queda reflectida a la taula 8:³⁹

D'aquesta manera el text adquireix una major coherència i, endemés, ajuda a resoldre algunes incògnites.⁴⁰ Entre d'elles, l'*explicit* inserit en llatí al final del foli 8v àrab (30r de l'original), que diu:

³⁸ Per tant, la numeració de les línies afegida a la transcripció de l'edició facsímil, inexistent a l'original, més que ajudar a comprendre el text introdueix un major grau de confusió.

³⁹ En el present treball citaré la foliació de la part àrab del CLA segons el meu plantejament, deixant de costat la foliació actual.

⁴⁰ El contingut concret del CLA s'analitza en el capítol IV.2.2.

Taula 8.- Estructura general del text àrab del còdex llatino-àrabic

Foliació proposada	Foliació actual	Temes	Contingut
2r, 1r i 1v	36v, 37v i 37r	Divisió dels districtes de l'illa de Mallorca en vuit parts, inclosa l'albufera i exclosa la Ciutat, el seu terme i els molins	Enumeració de la meitat dels districtes, adjudicada al rei, posteriorment re-organitzats per aquest en tres parts Enumeració de l'altra meitat dels districtes, adjudicada als altres quatre magnats caps de llista Subdivisió del districte adjudicat al bisbe de Barcelona en tres parts: el propi bisbe, Nunyo Sanc i Ramon Berenguer d'Àger
2v, 3r i 3v	36r, 35v i 35r	Divisió dels molins del terme de la Ciutat en vuit parts	Llistat dels 45 molins del terme de la Ciutat Enumeració dels molins adjudicats al rei Enumeració dels molins adjudicats als magnats Divisió dels molins entre cadascun dels quatre magnats
4r, 4v, 5r i 5v	34v, 34r, 33v i 33r	Divisió de la Ciutat en vuit parts	Repartiment dels 5 molins adjudicats al comte d'Empúries, entre aquest i el bisbe de Barcelona* Delimitació individualitzada de les quatre parts que foren adjudicades al rei, amb especificació del nombre de cases habitades i deshabitades, forns, botigues i jardins que inclou cadascuna Delimitació individualitzada de la part adjudicada a cadascun dels quatre magnats caps de fila, amb les mateixes especificacions
6r	32v	<i>En blanc</i>	<i>En blanc</i>
6v (1 ^{er} terç)	32r (1 ^{er} terç)	Redistribució dels forns de la Ciutat	Enumeració de tres forns exclosos de la porció adjudicada a Nunyo Sanc, i atribuïts a la del vescomte de Beam
6v (2 ^{on} i 3 ^{er} terç), 7r, 7v, 8r i 8v	32r (2 ^{on} i 3 ^{er} terç), 31v, 31r, 30v i 30r	Divisió del terme de la Ciutat en vuit parts	Delimitació de les terres que s'acordà que constituïssin el terme de la Ciutat Delimitació individualitzada de les quatre parts del terme que foren adjudicades al rei Delimitació individualitzada de la part adjudicada a cadascun dels quatre magnats caps de fila

* Es tracta d'un error perquè, en realitat, fou el bisbe de Girona

Font: elaboració pròpia a partir del CLA

*Explicit liber Regis qui dicitur capud brevium quem ipse dimisit in domo Templi Maioricis arabice scriptum et hos est eius translatum et tractat de divisionibus civitatis et insule Maioricarum inter regem et suos et magnates et suos.*⁴¹

El mot inicial *explicit* correspon al verb impersonal que, en llatí, s'utilitza exclusivament aplicat als llibres per tal d'indicar el punt exacte on acaba l'obra. Com a terme format a partir d'un dels participis del verb *explico*, també es podria interpretar com “queda exposat, explicat o narrat”, que el CCR tradueix amb l'expressió “explegat és”. Es tracta, doncs, d'una nota inserida per l'escrivà en data posterior a la redacció del text àrab, probablement el mateix autor que va escriure la part llatina. És un toc d'atenció per als lectors desconexors de l'àrab, per tal d'informar-los i explicar-los de què tracten els folis que venen a continuació. L'escrivà degué intuir que la gran majoria dels qui manejarien el document el llegirien segons la pràctica indoeuropea i, precisament per aquesta raó, situa la nota al final del text en àrab, encara que coincideixi amb el principi de l'escrit si es llegeix en concordança amb les llengües indoeuropees. Justament aquest és el fet que degué induir els especialistes a pensar que es tractava d'un paràgraf situat a un lloc inadequat, fora de l'ordre lògic; quan, en realitat, obeeix plenament a la lògica de la combinació entre les pràctiques indoeuropea i semítica d'escriure i llegir un llibre.

El full 29v, que és l'anterior a l'*explicit* segons la paginació actual, va encapçalat per una altra nota també clarament posterior: *Hoc extravagans erat in fine predictis libri regis.*⁴² Just al davall, ja en àrab, se relaciona el compte aproximat de les jovades dels districtes de Mallorca que pertocaren a Nunyo Sanç, una vegada conclòs l'amidament. En total, es comptabilitzen 1.485 jovades.⁴³ Es tracta d'un annex que, com diu Montilla (1929: 635), *no pertenece ya directamente al repartimiento, sino que es una hoja que se copió por haberla hallado suelta en el Liber Regis, el original árabe, probablemente en poder de don Nuño*. L'annex, doncs, segons el sistema de paginació àrab i la foliació proposada, està situat correctament: després de la divisió de l'illa i sense formar-ne part. Tanmateix per això, l'escrivà alerta que es trobava descol·locat al final del Llibre del Rei.

⁴¹ Comença el Llibre del Rei, anomenat capbreu, que diposità a la Casa del Temple a Mallorca escrit en àrab, i aquest és el seu trasllat; i tracta de les divisions de la Ciutat i illa de Mallorca entre el rei i els seus, i els magnats i els seus.

⁴² Això estava fora de lloc al final de l'indicat Llibre del Rei.

⁴³ La jovada tradicional equival a 11.36 ha, que és l'equivalència que farà servir durant tot el treball.

És un tipus de nota semblant al primer *explicit* esmentat, per tal d'advertir que el text en qüestió està fora de lloc.

En definitiva, aquell *explicit* manté tot el seu vigor i cal interpretar-lo al peu de la lletra. És a dir, que el CLA no tracta exclusivament de la porció reial, com pensava Busquets, sinó de la divisió i adjudicació de l'illa entre el rei i els seus, i entre els magnats i els seus. Tots els participants a la conquesta són presents en aquest repertori, si més no a través del respectiu magnat *cap de fila*. Cadascun d'ells obté la seva part específica, unívoca i delimitada. Tot el que hi havia a l'illa hi estava comprès: els carrers, places, ponts, banys, mesquites, horts, molins d'aigua i de sang, cementiris i altres immobles i espais públics de la Ciutat quedaren inclosos dins la porció assignada a cada qual. I si, a més de les terres conreades, hi havia fora la Ciutat terres sense conrear, fonts, síquies, molins, forns, banys, mesquites, cementiris i petites agrupacions de cases o llogarets amb carrers i places, també romangueren inclosos dins el districte assignat a cadascú. No hi havia res més a repartir. Allò que se m'escapa completament és per què s'escrigué en àrab un document tan important, atenent que la majoria dels afectats degueren desconèixer completament aqueixa llengua.

Malgrat que el document no porta datació crònica explícita,⁴⁴ és indubtable que la versió àrab recull la primerenca divisió del regne de Mallorca entre el rei i els magnats, feta el gener/març del 1230. Altra cosa ben diferent és saber si aquest document escrit en àrab és l'original físic. Hom creu que és una còpia, així com ho indica expressament *l'explicit*, però no gaire allunyada de l'original en el temps. I probablement tampoc no sigui completa, tal com ho suggereix una anotació repetida diverses vegades en àrab, que fa referència a “allò que està consignat a l'original”.⁴⁵ Un original que sembla desaparegut o, en paraules de Quadrado (1850: 434), *yace en ignorado rincón*. A tall d'hipòtesi, Pau Cateura (1998: 212) i Antoni Mut (2009b: 160) relacionen aquesta pèrdua amb l'extinció de l'Orde del Temple, l'any 1311, qui tenia la cura de conservar-lo a la seva fortalesa de la ciutat de Mallorca.

⁴⁴ La datació *VI kal. Augusti Anno Dni. M CC XXX, 6 kal. Augusti 1230* anotada a l'anvers de la coberta i distribuïda en tres línies, és de lletra cursiva moderna i, per tant, seria temerari atorgar-li validesa.

⁴⁵ Així ho consideren també Busquets, 1954: 246; Montilla, 1929: 636; Mut, 2009b: 174; i Rosselló Bordoy, 2007b: 18.

B.- La part del còdex llatinoaràbic escrita en llatí consta de dos apartats distints i ben diferenciats:

1. El primer ocupa els folis 1r a 19r, i està perfectament definit, datat i acotat mitjançant sengles enunciats explicatius. El de la pàgina primera resa:

*Hec est pars domini Regis, et nomina possessorum et alqueriarum et cuiuslibet hereditatis a domino Rege adquisite ibi nominatur, veluti modo habent et possident in termino Civitatis. Quod fuit ordinatum kalendas Iulii anno Domini M CC XXX II.*⁴⁶

A continuació de l'enunciat relaciona les explotacions agrícoles del terme de la Ciutat que romangueren incloses a la porció reial. Especifica el tipus d'explotació, el nom o topònim andalusí, l'extensió en jovades, i el nom del beneficiari a qui ha estat atorgada cadascuna. El beneficiari pot ser un cavaller o magnat individual, un grup de persones o *socii*, el col·lectiu jueu, un Orde militar, o una institució religiosa. En acabar el terme de la Ciutat, continua el llistat de les explotacions situades en els altres termes o districtes de l'illa que pertanyen a la porció reial, per aquest ordre: Inca, Pollença, Sineu, Petra, Artà, Montuïri i les Muntanyes. Al final al foli 19r es llegeix l'anotació de cloenda:

*Est sciendum quod istud memoriale factum fuit in presentia domini Jacobi Regis Aragonum et Petri Infantis Portugalensis, domini Regni Maioricarum sub eodem Rege, kalendas Iulii anno Domini M CC XXX secundo. Datum per manum Petri de Sancto Milione, eiusdem domini Regis scriptoris.*⁴⁷

Contràriament a la part àrab, no hi ha dubte sobre l'autoria, data i contingut d'aquest apartat del document. Fou escrit per l'escrivà reial Pere de Sant Melió, per mandat directe del monarca i en presència de l'infant Pere de Portugal, el primer de juliol del 1232. Conté, exclusivament, una nòmina de 495 explotacions de la porció reial, amb indicació del nom del porcioner al qual fou adjudicada cadascuna. Però no hi són tots els

⁴⁶ Aquesta és la part del senyor Rei, i la relació dels posseïdors i de les alqueries i de qualsevol heretat adquirida del Rei hi és aquí anomenada, de qualsevol manera que la tinguin i posseeixin en el terme de la Ciutat. Lo qual fou ordenat el primer de juliol de 1232.

⁴⁷ És fa saber que aquest memorial fou fet en presència del senyor Jaume, rei d'Aragó, i de Pere Infant de Portugal i senyor del regne de Mallorca sota l'esmentat rei, el primer de juliol de l'any 1232. Fet per mà de Pere de Sant Melió, escrivà reial.

beneficiaris que compareixeran després als còdexs llatí i català, com es veurà en el moment oportú.

Deixant de costat aquestes notabilíssimes absències, el llistat de porcioners o beneficiaris del CLA presenta alguns trets remarcables (imatge 1):

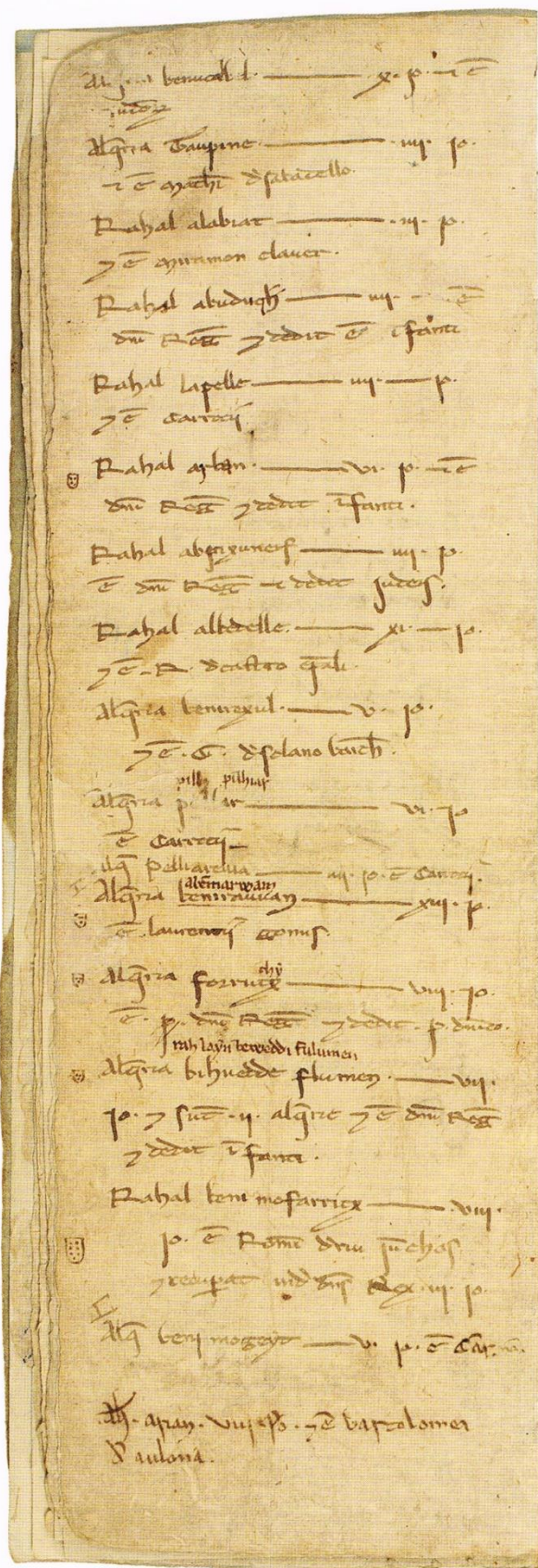
- En primer lloc, hi ha una setantena de correccions i paraules superposades que esmenen els noms de les alqueries i rafals, com si haguessin estat objecte de rectificació per tal de facilitar-ne la comprensió.
- En segon, d'entre les explotacions que descriu, n'hi ha al manco 22 que han estat clarament afegides entre línies o bé al final de la pàgina. Tot i això, la cal·ligrafia dels afegits sembla coetània a la resta de l'escrit.
- Finalment, fins a un total de 76 de les alqueries i rafals que relaciona van acompanyades, al marge, d'un escudet amb un nombre variable de puntets a l'interior. Encertà Montilla (1929: 618), quan interpretà l'escudet com una esquematització de la divisa de l'infant Pere, que inclou els besants o rodelles de les quines de Portugal. Assenyalarien, per tant, les explotacions adjudicades pel rei al magnat portuguès, com a senyor del regne de Mallorca.⁴⁸

Tots aquests incidents només es manifesten en aquest còdex. Les restants recopilacions, tant del CCR com del CLR, reproduïxen el text del CLA de forma literal però contínua, de manera que els afegits, sobre-posicions, rectificacions i esmenes no hi són visibles. Es detecten, això sí, algunes omissions, errors de transcripció i de superfície, i fins i tot duplicacions atribuïbles a l'escrivà o al copista.

Cal subratllar, d'altra banda, que l'escrivà feu servir diferents formularis per tal de relacionar les 495 explotacions del llistat. El més corrent adopta el format següent:

- Tipus d'explotació + Nom andalusí + Número + *jo(vades)* + *est* + Nom/s del/s beneficiari/s. (Ex.: *Alqueria Hanino X jo. est Bernardi de Sagrañata*).

⁴⁸ Cal advertir, però, que el nombre d'explotacions cedides a l'infant i als homes del seu seguici, que es troba inclòs en el CCR (f. 37rb-39ra) i el CLR (f. 37-41), és superior als escudets d'aquest llistat.

Imatge 1. Facsímil del foli 11v del còdex llatinoaràbic del Repartiment de Mallorca.

S'hi poden destriar algunes rectificacions per superposició de paraules, així com l'afegit d'una alqueria al final de la pàgina. Els escudets de l'esquerra reproduïxen les quines portugueses, que l'infant Pere incorporà al seu escut nobiliari.

Font: Rosselló Bordoy, 2007a: 90.

No obstant això, en 75 ocasions l'amanuense assenyala implícitament o explícita que el posseïdor és el rei i cedeix l'explotació a un o varis porcioners, fins a un màxim de tres. A voltes, reserva una fracció per a ell. Aleshores, la fórmula és aquesta:

- Tipus d'explotació + Nom andalusí + Número + *jo(vades)* + *est domini Regis et dedit/dat* + Nom/s del/s beneficiari/s. (Ex.: *Rahal Alholedi IIII jo. est domini Regis et dedit Jacobo de Zafaregio*. O bé: *Alqueria Algeir VI jo. et de istis dedit dominus Rex Fulqueto Bursano III jo. et remanent domino Regi III jo. quas dedit magistro Nicholao Infantis*).

L'escrivent fa servir encara altres dos tipus d'anotacions significatives. El primer evidència que l'explotació ja pertany a un beneficiari concret, però el rei en recupera una part i la dona a un altre porcioner. Es poden detectar fins a 18 exemples, el format dels quals és com segueix:

- Tipus d'explotació + Nom andalusí + Número + *jo(vades)* + *et est* + Nom del beneficiari + *et inde recuperat dominus Rex* + Número + *jo(vades)* + *et dedit* + Nom del beneficiari. (Ex.: *Alqueria Montegellos, VI jo. et est Petri de Montispesulano et inde recuperat dominus Rex II jo. et dedit Martino Suariz*).

Del segon tipus es dedueix també que el rei recupera una part de l'explotació, encara que no ho explicita. Aquest formulari es reproduïx 10 cops, amb algunes variants:

- Tipus d'explotació + Nom andalusí + Número + *jo(vades)* + *est* + Nom del beneficiari + *et dat Rex inde* + Número + *jo(vades)* + Nom del beneficiari. (Ex.: *Rahal abn Alazerac V jo. est Pelegrini adobador et dat Rex inde II jo. Raymundi de Casalibus*).

En definitiva, el CLA descriu tres situacions distintes: 1) les explotacions que, en escriure el llistat, ja eren d'un beneficiari determinat; 2) les que encara eren del rei i que, en aquell moment, concedeix a algú; i 3) les que ja havien estat adjudicades a algú però que, ara, el rei recupera en tot o en part i les reserva per a ell o les cedeix a un tercer.

Tot plegat, dona la sensació d'un gran dinamisme, com si el document hagués estat escrit en un període d'activitat desbordant. Sembla un llistat provisional i transitori,

en procés d'elaboració i modificació constant: el rei *dona* unes propietats que eren seves, en *recupera* d'altres que no ho eren i les *torna donar* a novells beneficiaris, a la vegada que introdueix i anota el nom de noves explotacions i adjudicatariis sobre-afegint-los al cartulari. Hauré de tornar sobre aquesta qüestió per intentar trobar-hi una explicació (capítol IV.3.1.2).

El conjunt de circumstàncies fins aquí enumerades permet sustentar la hipòtesi de què, contràriament a la part àrab, aquest capbreu en llatí sí que és, físicament, el document amb el qual va treballar Jaume I per concloure el repartiment l'estiu del 1232. Il·lustraria, en el seu conjunt, la presa de possessió *de facto* de l'infant Pere com a senyor del regne de Mallorca. El contingut formal i les dades que proporciona seran sospesades en el capítol IV.3.1.4.

2. El segon apartat en llatí només ocupa el foli 19v i part del 20r. Va encapçalat per l'epígraf: *Memoriale de omnibus christianorum caballarias que fuerunt in captione civitatis Maioricarum*.⁴⁹ El contingut s'ajusta al títol. Comença mencionant el rei i els seus porcioners, indicant la relació de les 'cavalleries' assignades a cadascun d'ells, així com l'aportació armada que suposadament han de prestar en el futur per a la protecció de l'illa. Seguidament reflecteix el mateix tipus d'informació pel que fa a la resta dels magnats, cavallers, ordes militars i institucions religioses. I conclou amb la suma total de 13.446 'cavalleries'.

Just després d'anotar el nombre total de 'cavalleries' atribuïdes a la porció reial, assenyala que *pro singulis CXXX caballarias debetur miles unus*; és a dir, que per cada 130 'cavalleries' l'interessat està obligat a mantenir un cavall armat. Com a resultat d'aplicar aquest càlcul, el memorial expressa també el nombre de cavalls que deu aportar cada porcioner, grup d'individus, comunitat o institució en el futur, com a contribució a la defensa.

És un simple llistat enumeratiu que no guarda cap tipus de seqüència lògica, ja que no observa ordre alfabètic ni tampoc cap jerarquia referida al nombre de 'cavalleries' ni de cavalls. Únicament mostra certa cura en agrupar els porcioners de la porció reial, encara que l'orde de l'Hospital consta en paràgraf apart.

El *Memoriale* no porta datació. El fet d'estar escrit en llatí i col·locat a continuació del llistat d'alqueries i rafals de la porció reial, autènticat conjuntament per Jaume I i

⁴⁹ Memorial de totes les 'cavalleries' cristianes que foren a la presa de la ciutat de Mallorca.

l'infant Pere de Portugal el primer de juliol del 1232, fa pensar que ambdós estiguin en sincronia cronològica. Sembla esser el moment més coherent i oportú per confeccionar-los. No obstant això, el *Memoriale* inclou el vescomte de Bearn, el comte d'Empúries, Ramon Alemany i Guillem de Claramunt, tots ells traspassats abans del març del 1230. Així mateix, relaciona el bisbe de Girona, l'abat de Sant Feliu de Guíxols, el sagristà de Girona i el paborde de Solsona, que no consta que es traslladessin a Mallorca l'any 1232. Aqueixes circumstàncies fan imprescindible que l'avaluació i la consegüent aportació militar s'haguessin consensuat en presència dels procuradors dels difunts i dels absents. El seu estudi constitueix l'arrencada de la segona part d'aquesta tesi (capítol V).

1.1.2.- Els còdexs llatí (CLR) i català (CCR).⁵⁰

Els investigadors han meditat abastament al voltant del significat de la paraula *translatum* que compareix al final dels còdexs per tal de definir-los. El mot pot ser sinònim de “còpia” o de “traducció”. En el darrer cas, seria una traducció de l'àrab al llatí o al català. També han intentat deduir quina de les dues versions seria la primera: la catalana o la llatina. Contràriament a l'opinió de Guillem Rosselló (2007b: 27) coincideixo amb Antoni Mut (2009b: 173-179) en considerar que la llatina és anterior i la catalana és menys acurada. Pau Cateura (2003) dedueix, per via d'hipòtesi, l'existència d'un original redactat tot en àrab, que Jaume I havia lliurat al castell del Temple de la ciutat de Mallorca per salvaguardar-lo. De l'original doble, desconegut fins ara, en derivarien per una banda el còdex llatinoaràbic i per altra la traducció llatina més extensa i, posteriorment, la catalana. Són polèmiques en les quals no tinc la intenció d'implicar-me, puix que no tenen cap transcendència pel que fa a la tesi present.

El contingut i l'estructura de les distintes versions llatines i catalanes del Llibre del Repartiment de Mallorca són exactament les mateixes, i per aquest motiu Guillem Rosselló (2007b: 47) les ha denominat “sinòptiques. Ambdós còdexs semblen constituïts per una successió de documents diferents i sense data, sovint inconnexos i repetits en ordre diferent. S'observen algunes duplicacions i omissions d'alqueries i rafals en una i

⁵⁰ Vull fer constar expressament que aquesta tesi es cenyeix a la informació que proporciona el CLA, mentre que faig servir el CCR i el CLR únicament com a auxiliars o complementaris, de manera que les dades que proveeixen no són examinades en profunditat perquè ultrapassen els meus objectius.

altra versió i, sobretot, alteracions sensibles en els noms de les explotacions, fruit dels successius processos que han patit les dades per part dels diferents escrivans.⁵¹ L'absència de datació crònica, les reiteracions i les variacions en la toponímia i l'antroponímia, que cada vegada fan les unitats d'explotació més intel·ligibles i irreconeixedores, suggereixen una redacció allunyada en el temps entre els documents del principi dels còdexs i els del final. En ambdós casos, el còdex està escrit en primera persona del plural o en tercera del singular, en temps verbals diversos, en un llenguatge planer i un estil narratiu molt més explicatiu i didàctic que no la part àrbiga del CLA. Sembla dirigit a una única persona o a un grup reduït, amb una intenció clarament pedagògica: “e mostrarem vos en qual loc són”, “ara vos determenarem”, “lo primer molin que trobam es”, “ara passem al terz lo qual en axi és determinat”, “e direm vos en qual són”, “aquesta és la part la qual lo senyor Rey ha”, etc.

Des dels més primerencs, tots els historiadors locals –Binimelis, Alemany, Dameto, Bover, Tourtoulon, Quadrado, Piferrer, Alomar- han fet un ús indistint del CLR i el CCR i sovint els resumeixen breument o els copien totalment o parcial, mal traduint-los al castellà. Miquel Moragues i Joaquim Mª Bover, a l'apèndix de notes de la *Historia General del Reino de Mallorca* (1840, II: 971), transliteren per primer cop la part final del CCR. Pròsper de Bofarull (1856) transcriurà el CLR, i Ricard Soto el CCR (1984a). Guillem Rosselló (2007c) elabora una nova transcripció i edita el facsímil. Tots ells coincideixen en què només descriu la divisió de la meitat de l'Illa: la part corresponent al rei.

Encara que siguin incomplets, aquests volums constitueixen el primer registre cadastral de l'illa de Mallorca. L'objectiu no és altre que inventariar les propietats que correspongueren al rei i destriar-les de les que pertocaren als altres magnats; i, per altra banda fixar també, dins la porció reial, els béns que el rei repartí entre membres del seu grup. Les porcions dels magnats només s'esmenten de forma breu i superficial, i únicament en cas que sigui precís delimitar-les clarament de la reial. L'opinió generalitzada és que no s'ha conservat cap document d'aquestes porcions nobiliàries, o no ha arribat fins als nostres dies. No obstant, l'existència de semblants registres es considera segura i necessària, perquè l'operació primordial i imprescindible per saber quins són els guanys de qualsevol acció militar és inventariar el botí; i més si els senyors

⁵¹ Rosselló Bordoy (2009a: 800) adverteix que *no siempre el escriba del conquistador ha de conocer la lengua del conquistado*. La ignorància de la llengua àrab per part dels escrivans cristians ocasionarà que introdueixin modificacions a partir del testimoni oral que reben dels informadors locals.

feudals han de repartir tals guanys amb els seus súbdits, com ocorregué a Mallorca (Rosselló 2007b).

Ricard Soto (1984a) és el primer que estructura racionalment el contingut en 20 apartats, a partir del CCR, i destria les diferències en relació amb el CLR. En semblar-me correcta, l'aprofitaré parcialment reduint-la a només 15 apartats, afegint la meua pròpia interpretació i observacions. L'estructura és la següent:

1.- *Aquesta és la part del Senyor Rey, e.ls noms dels possessors e de les alqueries de qualqueus placia heretat per lo Senyor Rey conquerides aquí es anomenat en qualque manera ho aien ho posseexen* (f. 1ra-24va). Com a anomalia remarcable, el còdex llatí consigna set alqueries (30 jovades) més que el català; mentre que aquest inclou l'alqueria *Palumbar* de Pollença (2 jovades) que no és al CLR. Altre detall important és que, en no haver-hi accents, el present i el passat del verb “donar” s'escriuen igual “dona” i, per tant, en el còdex català és impossible de destriar el temps verbal en el qual estan escrites les donacions. Aquesta ambigüitat no concorre a la versió llatina, on es distingeix clarament el present (*dat*) del passat (*dedit*). El llistat coincideix plenament amb la relació d'alqueries i rafals de la porció reial i llurs posseïdors existent a la part llatina del CLA (f. 1r-19r), amb algunes omissions, variacions d'extensió i, sobretot, de grafia. Com que ja he analitzat aquest apartat en examinar aquell manuscrit, m'estalviaré repeticions innecessàries.

2.- *Memorial de tots los cristians cavalers los quals foren en la presó de la Ciutat de Malorcha* (f. 24vb-26rb). En acabar, hi ha un afegit que diu:

“Explegat es lo libre del Rey lo qual es dit capbreu, lo qual el lexa a la Casa del Temple a Malorcha, escrit en ebraic (*sic*), et aquest es lo traslat d.el. E tracta de les divisions de la ciutat e de la yla de Malorcha. Entre lo Rey e.ls seus e.ls magnats e.ls seus”.

Aquesta frase no consta al còdex llatinoaràbic. Jaume Busquets (1954: 245) entén que els dos memorials són còpia d'una part –la part reial- d'un suposat Llibre del Repartiment perdut. Addueix a favor seu que totes les còpies en llatí i català indiquen que són *un traslado fiel de dos cabreos de papel escritos juntos que el rey de Aragón depositó en la casa del Temple de Mallorca hecho punto por punto, letra por letra y palabra por*

palabra, sin quitar ni añadir nada de lo contenido en los cabreos de papel. D'aquí dedueix que l'escrivà es limità a copiar, ordenant-la i traduint-la al llatí, la part reial d'aquest suposat Llibre del Repartiment. M'interessa recalcar, però, que aquest document i l'anterior semblen constituir el principi desencadenant de tota la resta dels còdexs llatí i català. És el mateix memorial que es troba en el foli 19v del CLA. Igual que l'anterior, aquest apartat ha estat analitzat prèviament.

3.- *Aquests són los molins en lo terme de la Ciutat de Malorcha* (f. 26va-30va). Enumera exhaustivament els molins del terme de la Ciutat, en detalla la denominació àrab i precisa llur emplaçament sobre els distints corrents d'aigua existents. Assenyala el magnat respectiu als quals acabaren pertanyent: el rei, Nunyo, Gastó, el bisbe de Barcelona, el comte d'Empúries i el bisbe de Girona. Aquí acaba la semblança amb la relació de molins que acompanya la part àrab del CLA. La principal aportació que la diferencia d'aquella és que, aquí, els molins són ordenats i estructurats segons el corrent d'aigua que els mou. La descripció conté nombrosa informació geo-referencial que afavoreix la seva ubicació geogràfica:

- Sobre la sèquia de la font de Canet hi ha 32 molins, que cita a partir d'allà on acaba la sèquia, prop de la Ciutat, pujant fins a la muntanya on neix, prop d'Esporles. El número 19 i el número 20 s'anomenen *Follichy* de dalt i de baix, i són del rei i de Berenguer de Mont-ral.⁵²
- Sobre les aigües d'Esporles n'hi ha 11 que no cita, que estan situats a 500 passes de la font de Canet, cap a aquiló.⁵³
- Unes 500 passes a occident (*quax a mig miler*) dels molins de *Follichy* es troba la font de la Vila ('*Ayn al-Amīr*). Sobre aquesta sèquia es troben 11 molins, nombrats començant en el peu de mont on està l'ull de la font fins arribar prop de Palma Alta, en el terme de Sant Llorenç, on hi ha pocs molins.⁵⁴ Fa notar que aqueixa sèquia passa per sobre la de Canet mitjançant un aqüeducte, però són independents l'una de l'altra; de manera que les aigües no se mesclen. A partir d'aquí, la sèquia

⁵² Vegeu els estudis d'Antoni Gorrias (2004; i 2006), Gorrias & Terradas (2003) i Bernat Roca & Soberats Sagreras (2019: 165-178) sobre aquests molins. Llurs conclusions són parcialment invalidades, en considerar que existiren dues sentències sobre les aigües d'aquesta sèquia quan, en realitat, només n'hi hagué una l'any 1239.

⁵³ Cal advertir que, a gran part de la documentació consultada, el vent de tramuntana/mestral s'anomena també *aquiló*.

⁵⁴ La font de la Vila i el traçat de la sèquia han estat estudiats en profunditat per Reis Fontanals en diversos treballs (1982; 1984; 1994; 1995; i 2004). Vegeu també Carbonero, 1992: 107-122.

de Canet continua cap a migdia, mentre la de la Vila discorre cap a l'occident de la Ciutat.

- El torrent Gros (*Cadolg*) circula des d'aquí cap a migdia, i davalla molt cabalós en temps de pluges, perquè recull l'aigua de les fonts de Canet i de *Xilbar*. La font de *Xilbar* o de mestre Pere està situada entre la font de Canet i el camí de Sòller. En aquest torrent hi ha 17 molins, que esmenta a partir de la mar pujant cap a l'ull. El qui fa el número 13, és el primer de la sèquia de *Xilbar*. Els cinc darrers, del 13 al 17, doncs, estan sobre la sèquia de mestre Pere i es comptabilitzen a partir del torrent cap a l'ull de la font.
- I, sobre el torrent de la Riera, que entra a la Ciutat, només un.

L'assignació fou la següent:

Dels 32 molins de la síquia de Canet n'hi hagué la meitat per al rei i l'altra meitat per als magnats. El rei en cedí 12 als seus porcioners: 3 a Berenguer de Montreal, 2 a Guillemó de Montcada, 2 al Temple, un a Ferrer s'Olzet, un a Arnau de Montroig, un a Bernat Espanyol, un a Bernat Despuig i un al paborde de Tarragona. Els dels magnats són: 5 de Nunyo Sanç; 4 del vescomte de Bearn; 3 del bisbe de Barcelona –dos dels quals compartits amb Ramon Berenguer d'Àger-; 3 del comte d'Empúries i un del bisbe de Girona.

Dels 11 de la síquia de la Vila, sis són del rei i cinc dels magnats. El rei en donà un al Temple i un altre a Ramon de Castellbisbal. Els dels magnats: dos del bisbe de Barcelona; un de Nunyo Sanç; un del vescomte de Bearn; i un dels magnats sense especificar.

Dels 17 del torrent Gros, dotze foren del rei i cinc dels magnats. El rei en cedí un a Berenguer de Montreal, un a Bernat Llobet i un a Bernat s'Olzet. I els dels magnats: dos foren del bisbe de Barcelona; un del vescomte de Bearn; un del bisbe de Girona; i un dels magnats sense especificar.

El del torrent de la Riera, el donà el rei als homes de Barcelona.

4.- *Convenc se als homens de ...* (f. 30va-31rb). Indica les 'cavalleries' adjudicades a cadascuna de les universitats reials que enviaren combatents a la conquesta, i als adalils o líders individuals originaris d'aquelles localitats. Es troben dividits en tres grups encapçalats per Barcelona, Marsella i Tarragona:

- Barcelona, amb Girona, Besalú, Vilafranca, Caldes, Piera, Vilamajor, Manresa, Lleida, Argilaz, Montblanc i Ramon de Medalla.

- Marsella, amb Bernat d'Araca amb En Bastal, Pere Martell, Berenguer de Mont-ral, En Rocafort i Tomàs Bonavia.
- Tarragona, amb Prades, Topaiana, Saragossa, Pinxenes, Cervera, Tàrrega, Montblanc, la galera de Tortosa, En Gisbert i En Rubert, i Guillem Cayx.

La relació no és prou clara, perquè les sumes parcials i totals de 'cavalleries' no quadren de cap manera, ni en el CLR ni en el CCR. Aquest desenaix pot indicar un error de càlcul en les operacions, o bé l'omissió d'algunes entrades en copiar les dades de l'original. Endemés, la llista de les ciutats no és completa sinó que, com a mínim, hi manca la ciutat de Montpeller i la vila d'Osca, que compareixen a altres indrets del CLR i del CCR.

5.- *Lo libre de les Quarterades* (f. 31rb-37rb). Dos dels partidors reials, més el mesurador i l'escrivà i batlle de Sineu expliquen minuciosament a l'infant Pere de Portugal, les operacions de mesuratge d'aquelles terres de porció reial situades al voltant de la Ciutat susceptibles de ser regades i convertides en horts, ordenades pel rei el 10 d'octubre del 1230. L'explicació està redactada en tercera persona i en temps passat, però en un llenguatge molt didàctic: "monstraren al senyor infant los camps donats fossen". En algun cas indiquen de qui és o era el camp en qüestió, però en cap cas no esmenta el nom dels pobladors.⁵⁵

6.- *Coneguda cosa és aquestes honors de cases e de heretats e de forns e de obradors del Senyor Infant e dels seus especialment assignats en la yla de Malorcha* (f. 37rb-39ra). Aquest apartat sembla ser un encapçalament dels que venen a continuació perquè, en realitat, només inclou les propietats rústiques –alqueries i rafals- que obtingué l'infant Pere de Portugal en els districtes de porció reial, sense fer esment als forns i obradors de l'enunciat.

Totes les explotacions citades es troben enregistrades igualment a l'inventari d'alqueries i rafals de l'apartat 1 del present capítol, amb canvis de grafia molt acusats i, sobretot, diferències en l'extensió. Les dissemblances, en cada cas, es deuen a que l'àrea cedida a l'infant només és un fragment de l'explotació total, ja que la resta fou donada a un altre beneficiari. Prop del 46 % de les mencions estan marcades a la dreta amb una

⁵⁵ La qüestió de les mesures i els dubtes interpretatius que ha ocasionat les valoro en el capítol II.1.2. Analitzaré detalladament les operacions, els protagonistes i els resultats en el capítol IV.3.1.2.

creu patada, que coincideix en bona part amb les marcades amb un escudet en els folis 1r-19r del CLA, indicativa de pertànyer a aquell infant. En faig l'estudi al capítol IV.3.1.4.

- a. *Aquests són los molins de la partida del Rey en la yla de Malorcha* (f. 39ra-40vb). Aquest llistat i els que segueixen serien la continuació de la relació d'immobles suara anunciada. Inventaria els molins de tota l'illa, però únicament els de possessió reial. Comptabilitza 26 molins en el terme de la Ciutat, 15 a Inca (tres d'ells en una sola casa), 14 a Pollença, 10 a Artà, 8 a les muntanyes d'Almallutx, 4 a Petra i un a Montuïri. En total, 78 molins d'aigua, més altres 10 de tracció animal ubicats en dues cases. Jamai esmenta el nom dels pobladors. Pel que fa als del terme de la Ciutat, la nòmina difereix de l'apartat 3 en què només inclou els molins del patrimoni reial, sense incloure-hi els del Temple ni els del paborde de Tarragona; ni tampoc, òbviament, els dels magnats. El de Canet porta un ordre distint, puix que comença a comptar des de l'ull de la font.
- b. *Aquests forns ha lo senyor Rey per partida sua en la ciutat de Malorcha* (f. 40vb-41ra). La nòmina abasta un total de vint forns amb el seu nom àrab. Només el darrer aclareix que es troba dins l'Almudaina.
- c. *Aquests los orts del Rey en la ciutat* (f. 41rb-41va). Esmenta només els sis horts de propietat reial. Com que a l'apartat 11b enumera fins a desset horts/jardins urbans dins la meitat de la Ciutat del monarca, cal deduir que els altres onze foren donats als distints beneficiaris reials.
- d. *Són verament II banys en la partida del Rey* (f. 41va). Només cita dos banys de porció reial: *Arriate* i *Balnearia*.
- e. *Aquests són los albergs elegits maiorment o cases de la partida del senyor Rey en la ciutat de Malorcha. E foren XV* (f. 41va-45rb). Enumera les cases de la Ciutat que pertanyeren al rei. D'una banda, distingeix 15 cases individuals especialment elegides: cinc dins l'Almudaina i deu fora de l'Almudaina; és a dir, a la *vila*. Devien ser palaus o edificis de certa distinció. D'altra banda, enumera els albergs de jurisdicció reial disseminats pels diversos carrers de l'Almudaina i de la *vila*, més senzills, modestos o petits que aquells altres elegits especialment. Inclou els sots-apartats següents:
 - *E primerament en l'Almudaina són V albergs elegits* (f. 41vb). Especifica individualment el nom del propietari andalusí i el del beneficiari al qual

fou adjudicat cadascun, però no hi ha cap indicació geogràfica que permeti la identificació.

- *Item són altres X albergs del Rey eleguts en la vila fora l. Almudayna* (f. 41vb-42rb). Igual descripció que l'apartat anterior, pel que fa als deu albergs situats a la *vila* de la Ciutat.

- *Item en l. Almudayna aquests et aytants són los albergs del Rey* (42rb-43ra). Enumera el nombre d'albergs reials existents a cadascun dels carrers situats a l'interior de l'Almudaina. En total sumen 73 cases ubicades a 16 carrers distints.⁵⁶ Cada carrer porta un nom propi en àrab, però no expressa el nom dels beneficiaris feudals. Circumstancialment, esmenta la porta de les Cadenes, la porta Ferrenca, la porta dels Jueus i la Seu.

- *Aquests són los albergs de la partida del Rey fora l. Almudayna de la ciutat* (f. 43ra-45rb). Enumera el nombre d'albergs reials existents a cadascun dels carrers de la *vila*. En total sumen 1.219 cases.⁵⁷ D'aqueixes, n'hi ha 100 que Jaume I donà als homes de Montpeller, altres 100 a Carròs, 28 a les milícies d'Osca i 14 a Pere Martell de Tarragona. En total, doncs, el rei es quedà únicament 977 cases. Es troben disperses per 42 carrers, carreres o vies distintes, cadascuna identificada per un antropònim àrab. Com a topònims auxiliars cita l'església de Santa Eulàlia, la ciutadella de la *Gomera*, la porta d'*Alcofol*, i alguns genèrics com la murada, la sèquia, la riba, el cos, el mercadet o algunes mesquites. A ressaltar que, en aquest punt, el manuscrit presenta una gran quantitat de text aljamiat.⁵⁸

7.- *Demanam...* (f. 45rb-45va) Tracta un conjunt de reclamacions en forma de demandes, en les que l'interessat no s'identifica, ni tampoc diu a qui van dirigides:

- Demana que li siguin lliurades les explotacions, cases, forns, horts i molins abans dites; sense cap dubte, les inventariades en el punt 6 que acabo de tractar.
- Demana que li sigui subministrada l'aigua de la síquia que pertany als albergs reials, tal com era acostumat, que actualment els és sostreta i menada a d'altres albergs que no hi tenen dret.

⁵⁶ En el còdex català només sumen 72, però degueren ser 73 segons els càlculs de les pàgines posteriors.

⁵⁷ Assumeixo que hi ha una partida de 37 cases repetida, com posà de relleu José Mª Quadrado (1850: 503).

⁵⁸ Paraules o frases en llengua àrab transcrits en escriptura europea que, obviant llur significat real, s'han convertit en topònims d'una anòmala extensió i, moltes vegades, totalment extravagants i fora de lloc, quan la verdadera traducció de l'àrab revela clarament el seu significat (Rosselló Bordoy, 2007b: 30).

- Demana el delme de les cavalleries i de les heretats reials.

Els investigadors no coincideixen a l'hora d'interpretar globalment aquest apartat. Alguns dedueixen que són peticions fetes pel rei, i d'altres creuen que les formula l'infant Pere de Portugal. Cap dels apartats no porta data, i això contribueix a complicar més la qüestió. José Mª Quadrado (1850: 513) estima que són demandes fetes pel procurador reial o per l'infant, en reclamació dels drets que li pertanyen com a senyor de l'illa. Ricard Soto (1984a: 36) opina que podrien ser reclamacions fetes al sobirà a un primer repartiment realitzat durant la seva absència de l'illa. O bé que, un cop fixada la seva part, el rei la reclama *efectivament*, la qual cosa vendria a palesar que l'autoritat reial, absent de l'illa després de la conquesta, es va veure en dificultats per a fer-se reconèixer com a eminent. Per part meua, crec que la realitat s'acosta més a la interpretació de Quadrado. Es tractaria de les reclamacions que l'infant Pere dirigeix a la resta dels procuradors dels magnats, als cavallers i als pobladors qui, entre 1230 i 1232, en absència de Jaume I i a causa d'una certa impotència dels agents reials, s'haurien apropiat de les propietats, regalies i rendes del monarca: terres, molins, forns, horts, banys, delmes i, fins i tot, el subministrament d'aigua potable a certs immobles. Coincidint amb la deducció de Soto, seria un precedent més de la debilitat del rei front al poder de l'aristocràcia local. Just en el moment de fer-se càrrec del regne, Pere de Portugal hauria hagut de redreçar la situació. Tractaré el tema en parlar del delme (capítol IV.5.2).

8.- *En Pere de Mont Ruxo et en Pere Jouan, escrivà batle de Sixneu et en Jacme de Zafareg batle de Malorcha e Maestre Nicholau per manament del senyor Infant exiren a mesurar les quarterades que foren assignades e assignadores ad ords faedors als pobladors iurats fer habitació en la yla de Malorcha en la porció del Rey* (f. 45va-49ra). Per l'encapçalament, pel contingut i pels protagonistes, podria semblar que és una repetició del *Llibre de les Quarterades* inserit en els folis 31rb-37rb d'aquest mateix còdex (apartat 5), i així ho ha considerat gran part de la historiografia. Indagaré la qüestió en el capítol IV.3.1.5.

9.- *Aquesta és la part la qual ha lo senyor Rey en la ciutat de Malorcha et en tot lo terme d.aquella, zo es assaber la maytat de la ciutat e aquestes alqueries les quals són en lo terme de aquela et en seguent en tota la yla de Malorcha* (f. 49ra-69rb). El títol és només enunciatiu-descriptiu perquè, a continuació, tan sols llista el nom de totes les alqueries i rafals que entraren a la porció reial i la seva extensió en jovades. En bona part

és una repetició de la relació del apartat 1 i amb el mateix ordre, descrits igualment per districtes, però sense ressenyar el nom dels posseïdors. Endemés, i a diferència d'aquell apartat, inclou aquelles explotacions que foren adjudicades als porcioners i beneficiaris reials:

- En el terme de la Ciutat: Rei, Temple, Guillemó de Montcada, Ramon Alemany i Guillem de Claramunt, el paborde de Tarragona, els homes de Barcelona, els de Tarragona, els de Lleida, els de Marsella, els de Tortosa, els de Vilafranca, els de Montblanc, els de Manresa, els de Cervera, els de Girona, els de Caldes.
- A Inca: Rei, paborde de Tarragona, homes de Barcelona, els de Marsella, Pere Martel i Berenguer de Mont-ral.
- A Pollença: Rei, homes de Tarragona, els de Prades, Temple, Guillemó de Montcada, Ramon Alemany i Guillem de Claramunt, els de Barcelona.
- A Sineu: Rei, els homes de Lleida, els de Tàrraga, els de Girona, els de Caldes, els de Piera, Ramon de Medalla, Robert de Tarragona.
- A Petra: Rei, els homes de Lleida, els de Tortosa, els de Montblanc, els de Caldes, Temple.
- A Artà: Rei, els homes de Marsella.
- A Montuiri: Rei, Temple, Guillemó de Montcada, Ramon Alemany i Guillem de Claramunt, homes de Barcelona, els de Vilafranca, els de Caldes, els de Cervera, els de Manresa, els de Montblanc, els de Tarragona, els de Tortosa.
- A les Muntanyes: Rei, Temple, Guillemó de Montcada, Ramon Alemany i Guillem de Claramunt.

Al final de cadascun d'ells hi ha la suma parcial de les jovades que ha obtingut.

10.- *Elegudes foren en la ciutat de Malorcha de comú atorgament del senyor Rey e de tots los nobles XXX albergs dels quals lo senyor Rey ac per part sua XV albergs les quals departí ab los seus cavalers et homens segons arbitre de la sua volentat* (f. 71ra-71va). Descriu les cinc cases que el rei reservà dins l'Almudaina i les deu dins la *vila*, amb el nom àrab i el nom dels beneficiaris posseïdors. El llistat coincideix amb l'apartat 6 del present capítol, amb un ordre distint i amb algunes incorreccions menors.

11.- *Del fet de la divisió de la Ciutat* (f. 71va-82rb). És un apartat força anàrquic, que abraça *la primera divisió, zo es lo comenzament de la primera divisió de la partida*

de la ciutat de Malorcha entre los murs de la ciutat (f. 71v-73v). Explica, de forma detallada, el procés de divisió de la ciutat de Mallorca intramurs en vuit parts, quatre de les quals pertanyeren al rei.⁵⁹ És la reproducció dels folis 4r-5v del CLA, però inclou només les quatre parts de la porció reial, i exclou les altres quatre parts que foren dels magnats. Altra diferència és que no recull les cases deshabitades del tercer quartó, que són 127 albergs, suposadament per ommissió.

a.- Primerament (f. 71va-72rb), delimita el perímetre de l'espai total que abraça la meitat reial, fent servir elements urbans estratègics com puguin ser la murada i les seves portes, mesquites, jardins, carrers, l'abeurador, la Riera o l'almudaina de la Gomera. Cal advertir que la delimitació d'aquesta *medietas regis* no consta en el CLA. El text adverteix que dins aquest perímetre hi ha vuit albergs que no pertanyen a la porció reial sinó que formen part dels 20 albergs especialment elegits per ser dividits entre tots els magnats, juntament amb els banys i els obradors; la divisió dels quals indica més endavant (apartats c, d i f).

b.- Tot seguit (f. 72rb-73vb) delimita, de forma individualitzada, el traçat de cadascun dels quatre quartons reials intramurs, que es troben contigus l'un de l'altre. En acabar la descripció, ofereix el recompte de cases poblades, albergs no poblats, forns, horts i obradors que hi ha dins cada quartó, tot a l'engròs i sense precisar-ne la ubicació.

c.- *Ara vos determenarem aquells XXX albergs los quals foren elegits entre la vila e l'Almudayna* (f. 73vb-75ra). Relaciona les deu cases de l'interior de l'Almudaina que foren específicament elegides per a ser repartides entre tots els magnats, designant-les pel nom del posseïdor andalusí. A continuació, fa el mateix amb les 20 cases de la *vila*. Una vegada anunciades, enumera les 15 d'entre les 30 que correspongueren a la partida reial –cinc dins l'Almudaina i deu a fora- sense especificar a quins beneficiaris pertanyeren, com sí es fa en els f. 71r-71v. I tampoc no especifica a quins magnats foren adjudicats els quinze albergs restants. Les cases pròpies de Jaume I ja es descriuen en els apartats 1 i al 6, tot i que algunes d'elles són difícilment identificables degut a la grafia.⁶⁰

⁵⁹ La configuració i topografia urbana de *madīnat Mayūrqa* constituí la tesi doctoral de Mª Magdalena Riera Frau (1993).

⁶⁰ Guillem Rosselló Bordoy (2007b: 30) ja detecta la “notòria diferència de grafies entre el que es consignà a la primera part (del còdex català) i la repetició del mateix nom a la setèima”. I continua dient: “Fins i tot podríem afirmar que la font d'informació, d'una i altra, fou diferent malgrat el text escrit fora realitzat per idèntica mà”. Crec, pel contrari, que això demostra la diferència cronològica entre la primera i la setena

d.- *E V banys de la vila* (f. 75ra-75rb). Anomena els cinc banys existents a la part de la *vila* de la Ciutat, sense cap altra indicació que permeti situar-los dins la xarxa urbana. Explica que dos (40 %) pertanyeren al rei. Els banys *Arriate* del foli 41va s'anomenen aquí “de la Real”; i els *Balnearia* ara són “de la Banyera”. Els altres tres foren dels magnats, sense especificar res més.

e.- *E dues athaones en la vila* (f. 75rb-75va). Informa que a la *vila* hi havia dos molins de bèsties o de sang: el d'*Abn Agzem* del foli 40ra es diu aquí d'*Amatzem*; i el de *Sene* s'anomena aquí del Vell. El primer disposa de quatre moles i el segon de sis moles. Tampoc no ofereix cap pista que permeti ubicar-los en l'espai urbà. Indica que el primer molí, més dues moles de l'altre, són del rei (60 %). En total, sis. Les altres quatre moles foren dels magnats (40 %), però res més no detalla.

f.- *De la partida del senyor Rey. E són en la partida del senyor Rey CCCXXI obradors* (f. 75va-78va). En realitat, només en comptabilitza 320 dins la porció reial, i indica quin tipus de productes venien i el barri o el mercat on estaven emplaçats. Concorde amb les xifres dels folis 4r-5v del CLA. El manuscrit indica on estan situats i de qui són cadascun d'ells.

g.- *E pertangueren al senyor Rey et als seus parzoners de les cases de l'Almudayna LXXXIX cases* (f. 78va). Fa el recompte total de cases que hi ha dins el recinte de l'Almudaina. És el mateix llistat de l'apartat 6, però sense esmentar, ara, els carrers on estan situats.

h.- *Dels homens de les viles. E direm vos quants albergs donà lo senyor Rey als homens de les viles d.aquela maytat sua de les cases de la vila* (f. 78va-81va). Aquesta secció especifica el nombre de cases que el rei atorgà a les milícies de les viles, al paborde de Tarragona i a l'Orde del Temple, de les que obtingué a la seva meitat de la *vila*. Abans d'aquesta, no hi ha cap altra relació d'aquest tipus. També detalla amb precisió el barri, carrer o via on estan situades. Adverteix que n'hi ha nou en litigi entre els Templers i els homes de Tarragona.

i.- *E convengué al senyor Rey e.ls seus parzoners XXVIII forns, e direm vos en qual loc són* (f. 81vb-82rb). En realitat, només són 24, com he dit a l'apartat 6 i als folis 4r-5v del CLA. Un d'ells està situat dins l'Almudaina i els altres 23 a la *vila*. Especifica el nom del propietari andalusí i també el nom del porcioner reial beneficiat, en el seu cas. Així, el rei en donà quatre al Temple, un al paborde de

part, que és fruit dels successius processos de tractament que han patit les dades per mitjà dels escrivans de l'infant.

Tarragona i un altre a Carròs. Els altres 18 romangueren en son poder. Aquesta relació és com la del foli 40vb-41ra, amb un ordre diferent, però aquí hi ha dos forns reials manco; tal vegada perquè en aquella relació hi són inclosos el del paborde i el de Carròs.

12.- *Asci comenzam a partir la terra de fora la Ciutat, amb el què hi ha de la partió dels districtes de Malorcha (ma'a min ayzā' Mayūrqa qism)* (f. 82rb-83vb). En un llenguatge aclaridor i didàctic explica la divisió de la terra – els districtes forans- situada fora de la Ciutat. Sembla una traducció dels folis 1r-2r de la part àrab del CLA. Descriu de quina manera es varen dividir els districtes forans de l'illa de Mallorca entre el rei, els magnats i els respectius porcioners. Se'n feren dues parts: La meitat que contengué al rei i als seus porcioners és la formada pel *ÿuz' Inca, ÿuz' Pollenca, ÿuz' Sixneu i Petra, ÿuz' Arta, ÿuz' Muntueri, ÿuz' de la Montania* i la meitat de l'Albufera.⁶¹ I l'altra meitat que pertanyé als magnats i als seus porcioners comprèn el *ÿuz' al-ahwāz ba'daal-wādī bacha min al-madīna, ÿuz' Moço et Buniola, ÿuz' Canarrossa, ÿuz' Suliar, ÿuz' Muro, ÿuz' Manachor* i la meitat de Albufera.⁶²

a.- Tot seguit declara que la meitat reial fou dividida en quatre parts: la primera és el districte de la Muntanya, Pollença i la quarta part de l'Albufera. La segona és Artà i Inca. La tercera, Sineu i Petra. I la quarta, Montuïri i l'altra quarta part de l'Albufera.

Però després d'aqueixa divisió en quatre parts, el monarca manà que aquesta meitat fos re-dividida en només tres parts, presumptament per encabir-hi l'Orde del Temple (López Bonet, 2003: 483):

- El primer terç és Sineu i Petra i la sisena part del total de l'Albufera.

⁶¹ Es manté el nom del districte (*ÿuz'*, pl. *aiza'*) andalusí que figura als Còdexs, perquè els municipis feudals que deriven de les demarcacions d'època andalusina, no coincideixen superficialment ni geogràfica.

⁶² No conec cap estudi concret sobre l'albufera d'Alcúdia en època medieval, sinó únicament referències puntuals. El fet de trobar-se als seus voltants la major alqueria de les documentades en el repartiment, *Huayar Alfaz* de 50 jovades, i la localització recent d'una *maqbara* amb més d'un centenar d'enterraments prop d'una mesquita a l'alqueria *Attahir*, també propera, dona compte de la magnitud i importància poblacional i econòmica de l'albufera. És probablement per aquest motiu que fou considerada pels feudals com un *jūz'* amb entitat pròpia. De la meitat reial, el monarca en donà la sisena part al Temple (1/12 del total), la vintena part (1/20) a la comunitat de Marsella (FRB, I: 41, doc. 32), i el paborde de Tarragona també n'obtingué una porció indeterminada (AHN. Còdex L.476B, f. 11r; i Còdex L.1398 B, f. 15vb). El rei se'n reservà igualment una part indefinida, les rendes de la qual (caça, pesca, etc.) solia vendre a particulars per períodes plurianuals. De la meitat del comte d'Empúries, el bisbe de Girona n'obtingué 3/8 (*tres parts del quartó de l'albufera*) i l'abat de Sant Feliu també n'assolí una part indeterminada, que per a mi devia ser l'altre 1/8 part de la meitat. El comte se degué quedar la resta; o sigui, la meitat de la seva porció. Com es veurà, abans del 1300 cedí en feu a un cavaller la renda que li proporcionava l'albufera, a canvi de prestar servei d'un cavall armat.

- El segon, Inca, la meitat de Montuïri i altra sisena part de l'Albufera.
- I el tercer, Pollença, la Muntanya, la meitat de Montuïri i la darrera sisena part de l'Albufera. I aquest darrer terç fou dividit en dues parts: una pertanyé a l'Orde del Temple i els seus porcioners, i l'altra el rei i els seus porcioners. La part del Temple és la meitat de Pollença, la meitat de la Muntanya, un quartó de Montuïri i la dotzena part de l'Albufera. Aqueixa divisió del darrer terç no consta al CLA. Tot sembla indicar que la fracció en quatre parts fou obra dels responsables de repartir tota l'illa; mentre que la re-divisió en tres parts fou iniciativa del rei.
- b.- I la meitat que pertocà als magnats i als seus porcioners també fou dividida en quatre parts: la primera per a Nunyo, que és Muzo, Bunyola i Manacor. La segona per al bisbe de Barcelona, que és *Huahu jazu aliahuez badhaledi bacha men ulalmedina*. La tercera per al comte d'Empúries, que és dos terços de Suliar, Muro i la meitat de l'Albufera. I la quarta per a Guillem de Montcada vescomte de Bearn, que és l'altra terç de Suliar i Canarrossa.

13.- *Asci comensam la partida dels molins del terme de Malorcha, los quals romaseren a partir. E són aquests los molins en la cequia de Aynhalamir, e en la cequia de Canet e en lo riu d.Agadlig. E foren nombrats aquests molins e fo lo nombre d.els LIII. E direm vos en qual loc són* (f. 83vb-87va). Tracta la divisió dels 53 molins situats en el terme de la Ciutat.

Primer anomena els molins que hi ha a cadascuna de les tres fonts. És una simple enumeració i, per tant, no especifica a quin personatge andalusí pertany cadascun. Els noms estan molt distorsionats, en relació als llistats anteriors.

Seguidament identifica els onze molins ubicats a la síquia de la Vila pel seu nom àrab, començant des de l'ull de la font. És la mateixa relació i en el mateix ordre de col·locació que la dels folis 28va-29rb.

Després, els 32 molins de la síquia de Canet, també pel seu apel·latiu àrab, començant igualment des de l'ull de la font. És la mateixa relació que la dels folis 26va-28rb, però enumerats en sentit invers.

Finalment identifica 10 molins del torrent Gros per la seva denominació àrab, començant des de la mar. És idèntic repertori i en la mateixa disposició que el dels folis 29rb-30rb, però en manquen dos perquè diu que estan derruïts i, endemés, no hi figuren els cinc que estan sobre la síquia de la font de *Xilbar*, ni tampoc el del torrent de la Riera. És per això que el còmput total no coincideix amb les xifres del CLA.

A continuació explica que els 53 molins foren dividits en dues parts: 26 que correspongueren al rei i als seus porcioners, i els altres 27 als magnats i els seus. I, avançant més, enumera el destinatari final de cadascun. En el CCR hi ha errors de suma i manquen dos molins per completar la suma total; però al CLR només en manca un.

14.- *Ara determenarem vos la partida de la terra la qual és prop la Vila, la qual és dita Jazu Alnohuz, la qual fo partida en dues parts* (f. 87vb-90ra). En un llenguatge igualment didàctic, el text explica que les rodalies de la Ciutat foren dividides en dues meitats; però, contràriament al CLA, no delimita els territoris que constitueixen aqueixes rodalies. Seguidament identifica i descriu els quatre quartons del rei, amb molts textos aljamiats. A continuació efectua la mateixa operació amb els quartons dels quatre magnats *caps de fila*. És la traducció parcial al català dels folis 7v-8v del CLA, amb moltíssimes omissions, errors de transcripció i tergiversacions de la toponímia que fan pràcticament impossible reconstruir les porcions territorials que pretén descriure.

15.- *Senyal + de l'infant en Jacme del molt noble Rey d.Arago fyl, hereter de Malorcha e de Monpeller, de Rosselo e de Cerdanya e de Conflent...* (f. 90rb-91rb). Signat per l'infant en Jaume, fill del rei d'Aragó i hereu de Mallorca, de Montpeller, de Rosselló, de Cerdanya i de Conflent, per mà de Pere de Caldes, escrivà de l'infant, el 18 d'abril de 1268. El text indica clarament que és una còpia d'un original dipositat a la Casa del Temple de Mallorca, feta per manament del rei i de l'infant del 18 de març de 1268, punt per punt i paraula per paraula, pel notari Guillem Ferrer, en presència de dos frares predicadors, dos templers i dos prohoms lletrats de la ciutat de Mallorca. Segons les deduccions d'Antoni Mut (2009b: 170-173) trigà, doncs, un mes a fer-ne la còpia.

1.2.- El problema de les mesures.

Conèixer les mesures reals que feu servir la comissió encarregada de dur a terme el repartiment és bàsic per entendre el procés colonitzador de Mallorca. Però aquest és un tema controvertit i llenegadís degut, en bona part, a la variadíssim a procedència dels

conqueridors i els colons i a la manca d'uniformitat en el valor local de les pesos, mides i mesures dels llocs de procedència respectius que, en un moment o altre, degueren aplicar a l'illa.⁶³ Aquesta diversitat porta a pensar en la possibilitat que s'haguessin aplicat unitats distintes a l'hora de mesurar les terres.

La 'jovada' és, en exclusiva, la mesura superficial que compareix en els Llibres de Repartiment i a la *Remenbrança*, per bé que en el segle XIV ja ha caigut en desús en favor de la 'quarterada' (Mas Forners & Soto Company, 2007: 80). És aquesta la unitat de superfície que s'imposa a partir d'aleshores en les mesures agràries, tal com ha perviscut fins als nostres dies. Tot i que el nombre de cites enregistrat és certament reduït, la documentació cancelleresca reial i nobiliària dels anys posteriors a la conquesta esmenta alguns noms que reben les terres de conreu, distints a aquells, com són la 'parellada' i la 'morabatinada'. Ens trobem, doncs, davant un conjunt d'unitats de mesura que avui resulten molt difícils de destriar i de fixar-ne l'equivalència però que, en el context de la Mallorca del segle XIII, devien ser fàcilment identificables. Intentaré fer una aproximació a aqueixes unitats.

1.2.1.- Jovades i quarterades.

Entre els historiadors qui estudien l'època medieval de l'illa s'ha encetat, els darrers anys, una viva controvèrsia al voltant de la jovada i la quarterada, així com de llur l'equivalència expressada en patrons mètrics actuals.

El primer autor que planteja l'equivalència entre la jovada i la quarterada és mossèn Juan Binimelis (1593 [1927], IV: 9), qui explica l'ordre reial de mesurar i repartir els camps de la porció reial susceptibles de ser regats. A l'hora de calcular la terra repartida indica, sense més explicació, que *fueron 175 jovadas que reducidas a las medidas de Mallorca son 2.800 cuarteradas, porque cada jovada son 16 cuarteradas* (el subratllat és meu). És José Mª Quadrado (1850: 442), qui proporciona la pista següent en assegurar que la jovada tenia 16 quarterades *según se desprende del mismo libro del repartimiento*. Posteriorment, Álvaro Santamaría (1987a: 132, nota 34) aportà la referència concreta que dona suport a aquesta afirmació, que jo mateix he destacat (Pérez

⁶³ A tall d'exemple, basta veure la varietat de mesures i equivalències atribuïda al 'jornal' o 'jovada' a la Catalunya occidental, el País Valencià i part del Conflent (Alsina, Feliu & Marquet, 1990).

Pastor, 2011). La frase en qüestió es troba en el CCR i en el CLR i es refereix a les alqueries de la porció reial que pertanyeren als homes de Caldes:

Dels home[n]s de Caldes en lo t[er]me de la Ciutat. Aq[ue]stes son les alq[ue]ries les q[ua]ls los homens d[e] Caldes del senyor rey reeberen en lo t[er]me de la ciutat p[er] les lurs cavalleries. Art min Santa Eulalia la terza part de I[na] jovada e son V q[ua]rt[er]ades e terza (CCR, f. 52vb).

És a dir: la terça part d'una jovada, que són 5 quarterades i un terç. *Ergo*, una jovada = $5,33 \times 3 = 16$ quarterades. L'equivalència, per tant, segons els Llibres del Repartiment, sembla que no admet altres interpretacions: la jovada de 16 quarterades fou la que serví de mòdul per a la remuneració dels cavallers i porcioners beneficiaris del repartiment de Mallorca, al manco a la porció reial.

La ponència llegida per Pierre Guichard (1986: 229-232) en el col·loqui sobre 'La formació i expansió del feudalisme català' celebrat a Girona l'any 1985 analitza les diferències d'extensió entre les explotacions familiars dels colons mallorquins i valencians, sobretot si es pren en consideració que el tipus de jovada que es fa servir a València (3 ha) és notablement inferior a la de Mallorca (11.36 ha). Guichard efectua dues observacions altament interessants: la primera que, a un i altre indret, els lots de terres atorgats en el repartiment són notablement superiors als lots mitjans d'explotació cedits als colons; i, la segona, que els lots que reben en explotació els colons cristians tenen una extensió distinta segons siguin de secà o de reguiu.

Helena Kirchner (1997: 169) introdueix els primers dubtes respecte a l'equivalència de la jovada, reforçats per la referència a *II jovatas sarracenicis que sunt sufficientes ad laborationem unius paris bovis* que fou documentada per Ricard Soto vers 1242. Aquesta menció fa pensar a Kirchner que les jovades expressades al Llibre del Repartiment i a la *Remenbrança* no corresponen a la tradicional jovada mallorquina sinó a una jovada "reduïda", puix que els resultats dels càlculs efectuats amb aquesta nova unitat s'adapten força bé a les extensions de reguiu i de secà per ella calculades a partir del treball de camp als districtes andalusins de Bunyola, Canarrossa i Alaró. Aquesta jovada equivaldria a una superfície d'unes tres hectàrees, quatre vegades inferior a la tradicional. Partint de les mesures concedides per Jaume I a València el 18 de novembre del 1249, López Bonet (1988b: 70) i Alsina, Feliu & Marquet (1990:167) atorguen a la

jovada valenciana un valor de 29.919 m² (2.99 ha), que correspon a l'equivalència de la jovada valenciana i no de la mallorquina.

Antoni Mas i Ricard Soto (2007: 86-91) han fet un seguiment dels diversos conceptes i equivalències de la jovada mallorquina expressats pels autors precedents i conclouen que “la quarterada era la base d'un sistema metrològic amb un divisor mínim d'1/16 –una quarterada són setze horts- i amb un multiplicador màxim de setze – una jovada, setze quarterades”. Tot seguit, valorant la importància de conèixer exactament l'extensió que abraçava una jovada de terra, els dos autors donen una passa més i intenten corroborar-ho en base a tres hipòtesis:

1) només en la coincidència que l'extensió de la jovada sigui de 16 quarterades, els rendiments cerealícoles de dues jovades de terra permetrien la subsistència d'un nucli familiar de quatre o cinc persones;

2) la reconstrucció cartogràfica i documental de dues jovades de terra en alou de la parròquia mallorquina de Santa Margalida donen com a resultat que la jovada conté 16 quarterades;

i 3) l'estudi comparatiu dels preus de terres mesurades en jovades amb els preus de terres mesurades en quarterades, els anys immediats a la conquesta, també permet col·legir que la jovada equival a 16 quarterades.

D'altra banda, el *Llibre dels Fets* (cap. 498) explica com Jaume I ajuda el seu gendre Alfons, rei de Castella, a conquerir el regne de Múrcia i a repartir les terres entre els conqueridors. Una vegada repartides, es troben amb la desagradable tessitura que els beneficiaris retornen els béns heretats perquè no els resulten rendibles. Aleshores, Jaume I analitza la situació i arriba a la conclusió que els tornen les terres perquè les quantitats de terra cedides són molt reduïdes i aconsella al rei de Castella que doni una quantitat suficient a cada porcioner. Jaume I considera que la superfície mínima de terra perquè un cavaller estigui ben dotat, ha d'assolir entre 24 i 48 cafissos (12 a 24 ha). Transportada a jovades de Mallorca, la consideració del rei implica que cada beneficiari hauria de rebre, per estar ben dotat, entre una i 2.5 jovades mallorquines de terra. I justament Ricard Soto (1990: 44) ha detectat que, en el repartiment del districte d'Inca, la freqüència més habitual dels lots repartits directament pel rei oscil·la entre una i tres jovades.

Però, quina és l'equivalència entre quarterades i hectàrees? En aquest tema sembla que hi ha un consens més ampli. Ja he citat a l'apartat anterior que el CCR (f. 31rb-37rb) inclou *Lo libre de les quarterades*, on el mesurador, els prohoms i els supervisors

expliquen a l'infant Pere de Portugal el procediment que seguiren per amidar els camps del voltant de la Ciutat, l'any 1230, per orde del rei. Les dades proporcionades pels canadors han facilitat molt la qüestió de l'equivalència:

Lo dava[n]t dit empero [mesurador] P[ere] d.Osca portava ab si corda de mesurar zo es assaber de XL braces, e segons que el daya era de les braces del senyor rey dava[n]t dit. Es emp[er]o q[ua]rterada qua[n]titat de t[er]ra quadrada avent quatre lats eguals de XL braces.

La definició ha semblat força clara als autors clàssics, que han acceptat sense discussió la tradicional equivalència: una quarterada = 7.103 m². Ricard Soto (1984a: 34) és el primer autor que intenta reduir empíricament a unitats mètriques actuals les mides antropomètriques que proporciona aquella anotació. Així, suposant que la braça de Jaume I mesurava poc més de 2.10 m –puix que era un home d'alçada superior a la normal- la corda amidaria uns 84 m i, per tant, la quarterada assoliria la superfície que tradicionalment se li ha adjudicat. Helena Kirchner (1997: 171) també va comprovar les mesures de tres dels camps: partint igualment de la presumpció que una braça reial equival a 2.10 m, arriba a la mateixa conclusió. Guillem Rosselló (2007b: 55) es mostra escèptic en relació a la possibilitat de determinar amb exactitud quina fou la dimensió de la braça reial ja que, per a ell, la braça de 2.10 m no passa de ser una simple especulació. Finalment, Antoni Mas i Ricard Soto (2007: 78) confirmen els càlculs i tanquen per ara la qüestió en determinar que una quarterada correspon a 0.71 ha (7.103 m²), que és el valor que li adjudica encara avui la pagesia. És l'espai que es pot sembrar amb una quartera de gra que, a Mallorca, equival a 70.34 litres.

En els moments actuals, però, el debat al voltant d'aqueixa qüestió és lluny de ser tancat.⁶⁴ Convencionalment i pel que fa al present treball, he aplicat les equivalències adoptades tradicionalment: una jovada equival a 16 quarterades; i una quarterada són 7.103 m². Per tant, una quarterada serien 0.71 ha; i una jovada equivaldria a 11.36 ha. A partir de la conquesta de València (1238) és possible que, en algun cas especial, s'hagués fet servir la jovada valenciana per mesurar terres a Mallorca. Així sembla indicar-ho

⁶⁴ A més dels autors que cito en el text, han tractat el tema Glick, 2007: 173; Grimalt Vigo, 2010: 42-47; Guinot, 2007a: 172; Jover Avellà & Soto Company, 2003: 32; Virgili, 2018: 113.

l'esment a "jovades sarraïnes" documentades per Ricard Soto l'any 1242, tot i que aqueixa és l'única cita coneguda fins ara.

En base a aquestes premisses, considero vàlides les taules d'equivalència 9 i 10, elaborades per Joan F. López (1988b: 66-67), al manco fins al darrer terç del segle XIII:

Taula 9. Mesures superficials agràries de Mallorca

Jovada	Quarterada	Hort	Destre	Braça quadrada	Pams quadrats de Montpeller	Pams quadrats de Mallorca	Metres quadrats	Metres de costat
1	16	256	6.400	25.600	1.638.400	2.973.440.000	113.649.8944	337.120
	1	16	400	1.600	102.400	185.845.000	7.103.1184	84.280
		1	25	100	6.400	11.615.000	443.9449	21.070
			1	4	256	464.600	17.7578	4.214
				1	64	116.150	4.4394	2.107
					1	1.815	0.0694	0.263
						1	0.0382	0.195

Font: Joan F. López Bonet (1988: 66-67)

Taula 10. Mesures superficials agràries de València

Jovada	Cafçada	Corda	Fanecada	Braça quadrada	Alna quadrada	Pams quadrats de València	Metres quadrats	Metres de costat
1	6	18	36	7.200	36.450	583.200	29.916.0000	172.963
	1	3	6	1.200	6.075	97.200	4.986.0000	70.612
		1	2	400	2.025	32.400	1.662.0000	40.767
			1	200	1.013	16.200	831.0000	28.827
				1	5	81	4.1550	2.039
					1	16	0.8207	0.906
						1	0.0513	0.226

Font: Joan F. López Bonet (1988: 66-67)

1.2.2.- Parellades i morabatinades.

La 'parellada' ha estat definida com una heretat o lot de colonització, a raó d'un per família.⁶⁵ Consistia, a la comarca del Priorat, en terres disperses en diferents àrees del terme, sovint complementades amb horts, farraginals i cases, amb l'objectiu que cada pagès tingués els béns suficients per la seva subsistència (Bonaes Cortés, 2016: 65).

⁶⁵ Bolós Masclans, 1993: 57; García-Oliver, 2015b: 214.

Aquesta és també l'accepció del contracte d'establiment que fa Guillemó de Montcada a Joan de Mateu, l'any 1231. Li cedeix en el terme de Montuiri, *in alqueria que dicitur Avinacia, duas pariliatas et domos competentes et unam quarteriatam terre ad opus orti et unam vineam in eadem*, tot per una masmudina en or per Nadal més el delme.⁶⁶ Solien obtenir-se a partir de la parcel·lació d'una alqueria o un rafal, com en aquest exemple.

Atenent a l'etimologia, el DCVB [*sub voce*] i Alsina, Feliu & Marquet (1990: 190) la defineixen com: "Extensió de terra que es llaurava normalment en un dia per un parell de bous; cast. *yugada*". És exactament la mateixa definició que apliquen a la jovada, al jornal i a la bovada. I idèntica significació que Trillo San José (2017: 132) ha trobat per al mot àrab *fadān*. La documentació sembla abundar en aquesta sinonímia. El CCR (f. 50va) menciona les explotacions *Caria Almocatait*, de sis jovades, i *Rahal aben Xir*, de quatre jovades, ambdues del terme de la Ciutat, que foren adjudicades al paborde de Tarragona. En canvi, l'instrument concret de donació reial, datat el 1230, no al·ludeix a jovades sinó que adjudica al paborde sis parellades de terra en el mas *Almocacat uhara labixendeus* del terme de Catí i altres quatre parellades a l'alqueria *Rahal Bexir* del terme de Sant Llorenç (FRB, I: 30, doc. 17). Admetent que els topònims designen les mateixes explotacions, és precís concloure que els dos textos equiparen la jovada a la parellada. Partint de l'anàlisi d'un capbreu dels dominis, drets i rendes de la Casa de Barcelona de la segona part del segle XII, Josep Mª Salrach (1993: 46) també atribueix el mateix significat als dos vocables.

Queda per resoldre el problema de l'equivalència en mesures actuals. La historiografia ha dubtat a establir-la entre les tres i les dotze hectàrees. Prim Bertran (2009: 278) localitza parellades a un domini que els Templers tenien al nord de Lleida, cadascuna de les quals amb una superfície d'unes 9 ha de terra irrigada. Antoni Virgili (2003: 284) també atribueix entre 7 i 9 ha a les parellades de la comanda del Temple, si bé en altres indrets com la Noguera i el prat de Tortosa durant el tres-cents, indica que equivaldrien a 3 ha aproximadament (2019b: 464). Deu hectàrees, majoritàriament de regadiu, atribueix Jordi Bolós (1993: 58) a les del Segrià, segons un capbreu de 1214. Josep Torró (2019: 26) destaca la presència de parellades a les síquies del sud d'Aragó i a la Catalunya Nova, que són parcel·les d'unes 3.2 a 5.8 ha, de proporcions estretes i allargades i en disposició perpendicular als canals de reg. En canvi, Fèlix Retamero (2006: 306) revela que la parellada és la unitat de mesura més habitual a la documentació escrita

⁶⁶ ACM. GROC: 111, doc. 222. Idus juliol 1231 (15/07/1231).

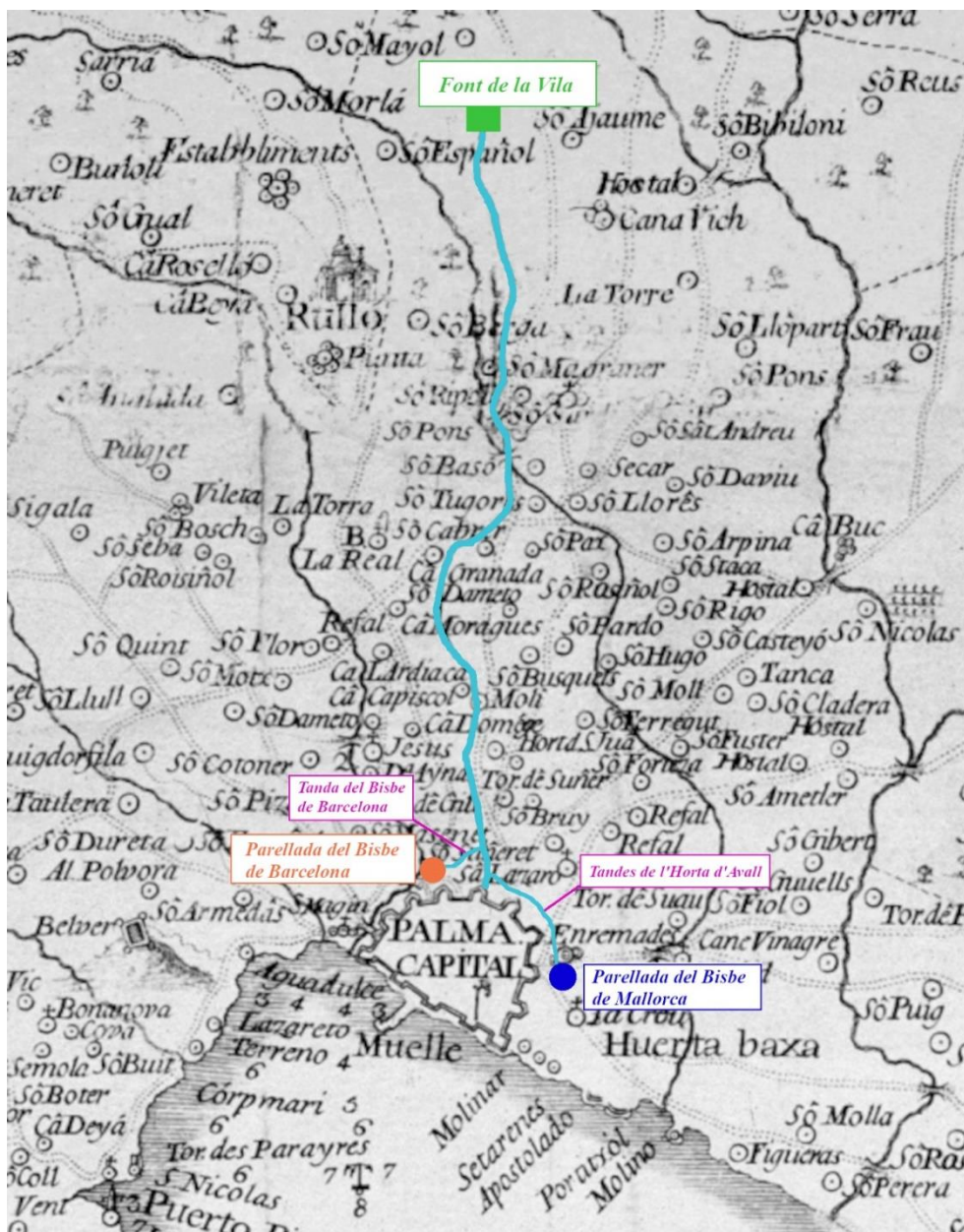
generada després de la conquesta de Menorca per referir-se a les extensions de la terra cultivable de les alqueries i rafals, i li adjudica la mateixa equivalència que la jovada valenciana, unes 2-3 ha. En qualsevol cas, però, totes aqueixes equivalències són incongruents amb la definició que dona el DCVB, perquè és físicament impossible que una parella de mansos llauri tal extensió de terreny en una sola jornada. La superfície màxima que podien conrear en un dia oscil·laria entre els 2.500 i els 3.000 metres quadrats (Alsina, Feliu & Marquet, 1990: 167); mentre que el *fadān* abraçaria uns 4.200 m² (Trillo San José, 2017: 132).

Jordi Bolós (1994: 149) destaca la gran difusió que tingué el terme parellada en algunes zones de Catalunya, i arriba a sospitar que no es tractés, en algun cas, d'un sinònim de terra campa. Aquest autor aposta per defensar que la terra ocupada per una parellada era força més gran que la superfície que ocupava una jovada (valenciana); i conclou, com a hipòtesi, que “potser una parellada equivalia, a l'alta edat mitjana, en alguns casos, a unes 12 ha, i una jovada a unes 3 ha”. Si fos així, la parellada podria equiparar-se perfectament a la jovada mallorquina.

La documentació de la post-conquesta de Mallorca revela la presència de dues explotacions relacionades amb parellades (mapa 1). El bisbe de Barcelona en tenia una extramurs, confrontant amb la Riera i amb el vall de la porta Plegadissa o Coladissa, que en època andalusina eren camps i honors anomenats *Faddan/Fadān Alquila*. Actualment es troben diluïts en el teixit urbà. L'obté l'any 1236 per composició amb Ramon Berenguer d'Àger i Bernat de Bell-lloc. Poc temps després, aquell camp acaba transformant-se en un topònim: La Parellada [d'Amunt i d'Avall]/Les Parellades, que es mantingué fins al segle XX (Rosselló Verger, 1965: 171). El bisbe hi mana construir un safareig o aljub i estableix la terra a cens en porcions les dècades següents juntament amb el respectiu torn d'aigua, tant de la font de la Vila com de l'aljub, i l'obligació de contribuir amb els altres establerts a les reparacions de la infraestructura hidràulica.⁶⁷ La tanda que proporcionava l'aigua a la Parellada del bisbe de Barcelona procedia d'una fibla individual que formava part del conjunt de tandes de l'Horta de la Ciutat o “Orta de

⁶⁷ *cum aqua ad rigandum, scilicet, de aqua que congregabitur in aljub constructo in dicta pariliata, tam de die quam de nocte, quam etiam de aqua cequie que transit et discurrit per civitatem Maioricarum (...) et tu et tui mittetis tantum in reparatione dicti aljub quantum mittent alii adquisitores*: Morro Veny, 2006: 272-277, docs. 4-5, 7-10 i 15.

Mallorques” (Fontanals, 1984: 49).⁶⁸ Arrencava a la part dreta de la síquia en direcció al mar, molt abans d’arribar a la porta de Santa Margalida. Des de la fibla, l’aigua transitava per un ramal particular fins arribar a l’horta bisbal de la porta Plegadissa.

Mapa 1: Localització aproximada de les parellades dels bisbes de Mallorca i de Barcelona.
 Font: elaborat per l’autor, partir del mapa del canonge Antoni Despuig (1785).

⁶⁸ Les ‘tandes’ eren percepcions d’aigua a hores determinades durant un interval fix de temps, que solia ser de vuit hores. Al llarg d’aquest interval, el regant gaudia de tot el volum d’aigua de la síquia. L’aigua es prenia per una obertura rectangular anomenada ‘fibla’, practicada al lateral o galtera de la canal i tancada amb una comporta doble de fusta per evitar filtracions. L’aigua es detenia mitjançant una post per embarrar que es fixava en un encaix transversal de la síquia, a fi de desviar el cabal (Rosselló Verger, 1965: 172; Fontanals, 1984: 32).

La segona parellada pertanyia al bisbat de Mallorca i estava situada prop de la porta de Sant Antoni. Entre aqueixa i la del Temple hi havia una zona d'horts immediata al vall de la murada, avui completament urbanitzada, que es coneixia com Horta d'Avall (Barceló & Rosselló, 2006: 120 i 146). La documentació no indica com obtingué aquestes terres el bisbat i, per tant, ignoro si procedeixen del desè o d'una adquisició posterior. Antigament havia estat un camp; però, entre 1260 i 1264, el bisbe i canonges l'establiren en trossos de terra a diversos colonitzadors a cens d'un morabatí anual. Cadascuna de les parcel·les disposava d'un torn d'aigua per a regar i confrontava amb d'altres similars (Rosselló Vaquer, 2001: 169-170). El bisbe disposava d'una tanda de la font de la Vila, que prenia d'una fibla compartida amb els altres regants de l'Horta d'Avall.⁶⁹ La fibla estava situada a l'esquerra de la síquia, vers l'actual plaça de Santa Pageda, entre la fibla del bisbe de Barcelona i la porta de Santa Margalida.

A la comarca d'Osona, la 'morabatinada' era un tros de terra, sovint urbana, que pagava un censal d'un morabatí anual. Carreras Candi (1910: 441) dedueix la definició a partir dels manuals notariais de la Cúria Fumada del segle XIII, indicant que aquesta mesura s'aplicà a diferents superfícies, tant als solars urbans de la ciutat de Vic com a terres de primera qualitat destinades a l'agricultura, assenyaladament a certs regadius. Les mateixes connotacions tenia a les comarques tarragonines. En un document del notari mallorquí Pere Romeu, datat l'any 1243, Arnau Pastor i sa muller venen als cònjuges Guillem de Barenys i Ermessenda, entre altres béns, *quandam morabatinatam ortis quam habemus in morabatinatis domini Archiepiscopi Terrachone in orta de Constantino*, que confronta amb la síquia i amb altres horts i morabatinades. Naturalment, aqueixa peça de terra està obligada a un cens d'un morabatí per Nadal a l'arquebisbe, més un parell de capons cada any pel torn d'aigua de reg.⁷⁰

A Mallorca, la morabatinada també era la terra sotmesa al pagament d'un morabatí anual i sembla estar igualment relacionada amb el reguiu. Així, totes les morabatinades que el bisbe i paborde de la Seu estableixen a diverses persones a cens d'un morabatí, entre 1260 i 1264, disposen de la corresponent tanda d'aigua de la síquia. I, l'any 1280, Berenguer de Berga i Ermessenda, vídua de Pere de Montsalvà, es barallen a causa del

⁶⁹ Els regants d'aquesta fibla eren nou: "primerament del Sorià; la tanda d.en Cantuyll; la tanda del bisbe[de Mallorca]; la tanda de Na Muncada; la tanca del paborde [de Tarragona]; la tanda de na Storina; la tanda del Temple; la tanda d.en Venreyll; la tanda d.en Rabaça" (Fontanals, 1984: 50).

⁷⁰ MPR: 1.089, doc. 1.470, 09/04/1243.

dret de pas per un camí que va “als horts o morabatinades” del dit Berga, situats vora la Casa del Temple.⁷¹

La documentació reflecteix que la superfície de la morabatinada era inferior a la parellada. Així es desprèn de la venda en franc alou que efectua Guerau de Cervelló a Pere des Sitjar de Barcelona del dret, cens i domini de totes les parellades que té baix de la vila de Sant Vicenç dels Horts (Baix Llobregat), que poc temps abans havia establert en morabatinades a diverses persones per les cases allà construïdes.⁷² La mateixa percepció es dedueix de la venda que Ramon de Cloquer, canonge, efectua l’any 1266 al prevere Borràs de Palamós d’una morabatinada de terra situada a la parellada que el bisbe de Mallorca té fora la ciutat prop de la porta de Sant Antoni.⁷³ I de l’establiment que Peironet Rabassa fa a Arnau de Peralada el desembre del 1272. En aquest exemple, l’objecte establert és una morabatinada de terra que li assigna en aquella parellada que té en alou franc en el terme de la Ciutat.⁷⁴

En base a les evidències fins aquí aportades, no sembla forassenyat definir la parellada com una peça de terra campa d’una superfície màxima d’una jovada mallorquina (11,36 ha), en la que el senyor del domini directe ha efectuat obres de condicionament per transformar-la en reguiu i, tot seguit, l’ha establert a cens a diversos colons en porcions múltiples d’una morabatinada o quarterada (0,71 ha) amb la tanda d’aigua pertinent.

1.3.- Els assentaments andalusins de *Mayûrqa*.

La funció dels Llibres del Repartiment no consisteix en descriure el tipus de poblament ni la forma d’organització de la societat andalusina, sinó comptar i mesurar el territori i reflectir la distribució de terres entre els conqueridors. Tot i això, proporcionen

⁷¹ Rosselló Vaquer, 2001: 10, 08/09/1280.

⁷² *totas illas pariliatas que modo vocantur Morabatinade, quas per liberum et franchum alodium habemus in parrochia Sancti Vincencii de Ortis, subtus villam Sancti Vincencii, et que a paucis temporibus citra stabilite sunt ad morabatinatas ad certos censos et diversis personis. Quos quidem census sive censualia, scilicet a domibus constructis in dictis pariliatis inferius, vobis et vestris per liberum et franchum alodium vendimus perpetuo* (Cingolani, 2011: 601, doc. 348).

⁷³ RT: 134, doc. 321, 8 idus agost 1266 (06/08/1266).

⁷⁴ Rosselló Vaquer, 2001: 142, 11/12/1272.

un seguit d'informacions indirectes aprofitables pels investigadors per a obtenir una aproximació a aquelles qüestions.

Les anàlisis més antigues parteixen d'una òptica cristiana contemporània i una metodologia inadequada, que ajuden poc a obtenir unes conclusions acceptables. El debat més significatiu es centrà en l'existència o no de “viles” semblants a les feudals. Efectivament, per a José Mª Quadrado (1850: 434), a Mallorca no existien les viles en època andalusina, ni tan sols Inca, sinó que *la población bien que numerosa, derramada y esparcida por los campos, distribuía en pequeños caseríos o alquerías, o en aislados predios que se llamaban rahales*. Mossèn Joan Vich (1948: 34-37) matisa que moltes de les alqueries devien comptar amb un nombre de persones suficientment important perquè els escrivans feudals les designessin com a *alcheriam seu villam*. Al dir de mossèn Antoni Pons (1964, I: 109), qui segueix Quadrado, l'únic nucli de població important era la Ciutat; i Elvir Sans (1971: 97) afirma que els conqueridors catalans *no encontraron ningún núcleo de población urbana en Mallorca*. Antoni Riera (1977: 203) és del mateix parer, però exagera en considerar que fins a les Ordinacions de Jaume el Prudent del 1300,⁷⁵ la pagesia es trobava semi-dispersa en nombroses alqueries i rafals pels diversos districtes administratius insulars.

Allò que ha avivat el debat és la presència del mot *villa* que acompanya determinats topònims dels Llibres del Repartiment. La relació d'alqueries i rafals del CLA inclou el *Rahal Almerii prope villam* (f. 4v), referint-se a Inca, i l'*Honor qui fuit abne Lucet prope villam de Xisneu* (f. 9r). Semblantment el CCR, en esmentar les explotacions que correspongueren als homes de Barcelona, cita *Iuxta villam Yncha V jo* (f. 54vb); i quan enumera les explotacions reials del districte de Sineu apunta *En comensament, davant la vila de Sixneu, Aloffra* (f. 58ra).

Tot i admetent que les pròpies deduccions no es basen en les fonts escrites, sinó en la pervivència de *trazados urbanos irregulares insertos en los nuevos trazados regulares de Jaime II o contiguos a los mismos*, Gabriel Alomar (1976: 11-12) sosté que en època andalusina ja hi havia alguns nuclis urbans. En suma, creu que existia una dotzena de nuclis – Andratx, Artà, Binissalem, Felanitx, Inca, Manacor, Montuïri, Muro, Pollença, Santanyí, Sineu i Sóller-, als quals atribueix una població estimativa de 1.000

⁷⁵ Per a l'estudi de les Ordinacions de Jaume el Prudent: Alomar, 1976; Andreu Galmés, 2000a; 2000b: 155-174; i 2002: 165-177; Riera Melis, 1977: 200-201; Lull Estarellas, 2010: 23-30; López Bonet, 1982: 131-156; Mas Forners, 2000b: 27-32; 2000c: 229-272; 2002b: 149-162; 2003: 202-207; 2005b: 15-32; 2007: 8-10; 2012b: 173-208; i 2018: 147-199; Santamaría Arández, 1990: 475-479.

habitants a cadascun, entre pagesos, artesans i funcionaris. I Álvaro Santamaría (1990: 363) suggereix que el poblament rural no patí canvis substancials com a conseqüència de la conquesta, sinó que *algunas alquerías eran núcleos de población concentrada en donde el monarca o los magnates establecen sus servicios administrativas (lagares, molinos, almacenes, escribanías) y la iglesia o capilla parroquial*. En tot cas, la denominació d'un nucli rural com a *villa* és, per a ell, l'expressió del creixement demogràfic i econòmic de les comarques foranes, que estimulà l'organització en municipis administrats per prohoms.

Joan F. López (2003: 461-496) és el màxim defensor de la presència de concentracions urbanes a la ruralia andalusina de Mallorca, independents de les alqueries i rafals. Els seus arguments són els següents:

“la idea de la manca de concentracions rurals a la Mallorca musulmana (...) pot haver sorgit d'afirmacions de caire propagandístic per a la difusió de la glòria i magnificació de la conquesta com a la propagació i implantació de la civilització cristiana. En aquest context, ‘civilitzar’ significa dotar de ciutats; i aquest afany exigeix la negació i eliminació de tota estructura anterior racionalment organitzada”.

Tot seguit constata que Inca i Sineu, des del repartiment, són gairebé sempre anomenades viles. El 1231 són denominades viles també Esporles i Valldemossa. A 1232 ho són Felanitx, Fornalutx, Manacor i Pollença. Bunyola compareix com a tal el 1235, Petra el 1237, Lluçmajor el 1246, Alaró el 1259, etc. Així i tot, matisa que la denominació de vila no sempre indica una nuclearització de població rural important, sinó que molt sovint pot referir-se a una alqueria o, fins i tot, a qualche pervivència d'exploració rural privada d'època romana. Pensa, igualment, que allí on compareix una muralla o fortificació, tipus “almudaina” o “bastida”, pot ser un indicatiu de l'existència, en algun moment, d'un grup organitzat i concentrat. Tot plegat ve a afirmar, doncs, que en època andalusina ja existeixen nuclis poblacionals amb un grau d'importància desigual. Alguns d'ells, com Inca, Pollença o Sineu, esdevindran viles rurals i d'altres no reeixiran a constituir-se en nuclis d'importància, com Alaró, Alqueria Blanca, Beniamar, Biniforani, Calamurada, Costitx, Fornalutx o Santanyí.

Ricard Soto (1994a: 349) ja havia donat una explicació coherent a la qüestió, en clarificar que l'alqueria mallorquina es pot interpretar, efectivament, com un poblat o llogaret; i que “pel seu nombre d'habitants i la seva funció (per exemple, contenir una

mesquita i un mercat local) pot ser semi-urbana”. Probablement per aquest motiu els conqueridors la qualificaren, automàticament, com a “vila”. Soto remarca que la majoria de les viles documentades posteriorment no compareixen en el repartiment de Mallorca qualificades com a alqueries; però tampoc no són citades com a viles. Això significaria que no existien encara com a tals nuclis urbans. Insistent en el tema, en un article posterior (Soto, 2012a: 50) conclou que el rastreig documental no permet confirmar la presència d’altres aglomeracions urbanes més que l’alqueria i el rafal. I adverteix que els límits entre una alqueria i una vila poden ser inexistents, perquè algunes alqueries tenien una certa estructura “urbana”, amb *sūq(s)* i mesquites, i podrien haver rebut el nom de *viles* per part dels colonitzadors.

Efectivament, un primer cop d’ull al Llibre del Repartiment de Mallorca desvetlla un tipus de poblament rural andalusí estructurat majoritàriament al voltant de l’alqueria (*qarya*) i el rafal (*rahl*). Tal com reflecteixen el CCR i el CLR, el repartiment de la porció reial consta de 816 explotacions agràries, 460 de les quals són alqueries (56.37 %), 328 són rafals (40.2 %) i 28 (3.43 %) són explotacions d’altre tipus, tot i que llur distribució per districtes és molt desigual. Conjuntament, assoleixen una extensió de 5.009’8 jovades. D’altra banda, les dades aplegades per Ricard Soto (1979a; 1984a: 37), Pau Cateura (1990a: 129) i Guillem Morro (2003: 18), indiquen que les possessions repartides entre els magnats representen un total de 834 explotacions (495 alqueries, 295 rafals i 44 d’altres tipus) que, per extrapolació, deuen suposar entre 5.000 i 7.000 jovades. Per tant, les explotacions agràries de *Mayūrqa* en època andalusina serien unes 1.600-1.650, de les quals 1.000 serien alqueries, uns 600 rafals i un nombre molt inferior eren explotacions indeterminades; i el total del territori repartit assoliria entre 10.000 i 12.000 jovades. En base a aquests càlculs, el total del territori repartit assoliria entre 113.700 i 136.440 ha. Aquesta quantitat representa aproximadament un terç de les 364.000 ha que abraça la superfície real de l’illa, per la qual cosa alguns autors han estimat que les jovades del Repartiment al·ludeixen exclusivament a terra considerada *ma’mura*; o sigui, d’aprofitament comunal, tant agrària com d’altres usos (Jover Avellà & Soto Company, 2003: 33).

1.3.1.- Alqueries i rafals.

Les xifres suara exposades, posades en relació amb les dades proporcionades per l'arqueologia, la toponímia i les escriptures feudals posteriors, han proporcionat una noció més o manco aproximada de les comunitats rurals andalusines d'abans de la conquesta i la seva organització social.⁷⁶ Els estudis d'Àngel Poveda han determinat que les alqueries tenien una superfície mitjana de 7.53 jovades (85.50 ha), mentre que la dels rafals seria de 4.36 jovades (49.61 ha). Una alqueria era, doncs, 1.73 vegades més gran que un rafal tipus (Poveda Sánchez, 1992: 7).

Álvaro Santamaría (1970: 30) advertí, però, que *en escrituras de ventas, a veces, se precisa que alguna alquería contenía diversos rahales*. També Eugènia Sitjes (2010: 66) ha comprovat que en els documents del segle XIII compareix sovint l'expressió *alqueria cum suo rafallo* que, a criteri de l'autora, provaria la vinculació entre els dos tipus d'assentament. Per a Margalida Rosselló (1982: 249-256), hi hauria una certa subordinació del rafal a l'alqueria. Segons Helena Kirchner (1994), els rafals mantenien qualque tipus de vincle amb les alqueries veïnes, que a vegades les englobaven. No es tracta d'una relació basada en l'organització de l'espai de conreu, sinó probablement d'un altre lligam de tipus institucional o administratiu, com suggereix Miquel Barceló. En qualsevol cas, el rafal seria una divisió de l'alqueria, un assentament de menor entitat i, en certa manera, dependent d'aquella. Tant les unes com els altres són assignats a vegades a un mateix beneficiari en el repartiment; però, el més corrent, és que siguin atorgats a emfiteutes diferents (Santamaría, 1990: 363).

D'altra banda, els estudis de Miquel Barceló, Helena Kirchner i els seus col·laboradors han permès fixar un protocol d'investigació dels espais irrigats d'època musulmana sota el nom de "arqueologia hidràulica", amb la finalitat d'estudiar i definir els trets morfològics més rellevants de les alqueries andalusines.⁷⁷ La informació proporcionada per aquests estudis ha permès obtenir una certa aproximació a la diferència

⁷⁶ Poveda Sánchez, 1979: 81-119; 1980: 75-101; 1980a: 47-57; i 1982: 150-165; Rosselló Bordoy, 1986: 79-84; i 1994a.

⁷⁷ He fet servir la metodologia de l'arqueologia hidràulica en alguns dels meus treballs, amb resultats força satisfactoris: Pérez Pastor, P. (2011). Els molins hidràulics de la vall de Fornalutx (Mallorca). *V Jornades d'Estudis Locals a Sóller*, 311-354; (2014). Els orígens feudals de l'alqueria de Biniaraix (Sóller). *VIII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, 291-317; (2018). Un cop d'ull a la vall de Sóller a la Baixa Edat Mitjana (s. XIII-XIV). *XII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, 19-35; (2019). El rafal Alfugutx i l'alqueria Monnàber a través de les fonts documentals. Un intent de localització del rafal. *XIII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, 193-201.

entre alqueries i rafals. Per a Pierre Guichard (1979: 41-52), una *alqueria* seria un petit llogaret o petita vila habitats per una comunitat de pagesos lliures i independents. Per la seva banda, Helena Kirchner (1994: 319) va detectar que el poblament andalusí de Mallorca s'organitza en alqueries situades entorn de les valls més importants on es construeixen els sistemes irrigats més grans, generalment compartits per diverses alqueries. Al marge d'aquests assentaments, constata que existien "altres alqueries amb petits espais irrigats associats que controlen directament i sense compartir". Cadascun d'aquests espais solia disposar d'una zona de reguiu no superior a les 2 ha. Les alqueries es trobaven localitzades en els eixos dels torrents, prop dels punts de captació d'aigua, sovint procedent d'unes fonts de cabals esquifits i insuficients per alimentar molins. Posteriorment, la mateixa Kirchner ha remarcat que l'alqueria no designa sols una zona de residència, sinó totes les terres, espais de conreu i llocs d'habitatge d'un grup assentat. Finalment, Ricard Soto (2013: 460) ha precisat que l'alqueria no seria un llogaret sinó un territori d'uns quants quilòmetres quadrats, amb un espai conreat de tan sols una o dues hectàrees d'extensió, on podia haver-hi més d'un lloc de residència.

El *rafal*, per a Pierre Guichard (1979: 45), seria una forma de propietat privada difícil de definir, més enllà d'un indret cultivat amb un habitatge. Mª José Rubiera (1984: 117-122) va defensar que era un tipus d'assentament més orientat a la ramaderia que no a l'agricultura, encara que la seva tesi ha estat fortament contestada.⁷⁸ Intentant afinar més, Àngel Poveda (1992: 7) i Josep Torró (1993: 237) defineixen dos tipus de rafals *mayūrqins*:

- 1) els localitzats als voltants de la ciutat de Mallorca i al districte d'Inca, propietats estatals o concessions fiscals de l'Estat a diversos personatges relacionats amb funcions públiques civils, militars o religioses, que s'acomoden al model definit per Pierre Guichard;
- 2) els situats a d'altres districtes de l'illa, on no és possible identificar els rafals amb propietats privades.

Les alqueries i rafals, distribuïts per tot el territori illenc, estaven comunicats per camins de bèstia estrets, tortuosos i empinats a la banda de la Serra, que seguien els eixos dels torrents i connectaven unes zones de residència amb les altres (Rullan Mir, 1876, I: 55). Entre elles hi havia amples espais intersticials, indefinits territorialment (Barceló,

⁷⁸ Barceló, Pinyol & Poveda, 1987: 115-122; Santamaría, 1990: 363.

1986b: 243). Aquests espais eren dedicats a pastures o a l'explotació del bosc i la garriga: abastiment de llenya, fusta i carbó, caça, recol·lecció de bolets, garballó, càrritx, fruits silvestres, plantes tintòries, medicinals, culinàries i aromàtiques, etc. (Ferrer Mallol, 1996: 33-65). Entre l'àrea de reguiu i la zona boscosa existien espais destinats a l'agricultura de secà, bàsicament cereals i unes poques zones d'olivera.

Malgrat la importància de les alqueries andalusines de Mallorca, no existeix encara cap estudi arqueològic que permeti definir l'estructura i característiques de la zona d'habitatge. El més semblant a una alqueria rural extensa podria estar constituïda per unitats domèstiques contigües agrupades o alineades, tal com deixa entreveure l'excavació efectuada al jaciment d'Almallutx (Deyà & Galera, 2013; Deyà Miró, 2014). La formarien una sèrie de recintes de forma irregular, grollerament rectangulars, generalment tancats de paret i amb una sola obertura, sovint en ziga-zaga, que comunicava amb l'exterior.⁷⁹ Cada recinte constituïa un pati tancat que servia per comunicar, il·luminar i ventilar totes les habitacions, i era utilitzat també com a corral per al bestiar i l'aviram. Tot al voltant de dos o tres costats del pati solien construir edificis de planta rectangular adossats a la paret de tancament. D'aquesta manera, podien ampliar els habitatges a mesura que els era necessari. Aqueixa distribució dona lloc a unes estructures horitzontals adjacents, més amples que no fondes. Les parets serien de pedra en sec, arrebossades de calç a l'interior. Les edificacions, generalment d'una sola planta, tenien la coberta de bigues de fusta recobertes de teula o bé de càrritx i argila.

No obstant això, la incongruència entre el Llibre del Repartiment i la *Remenbrança*, on tot són rafals i no menciona específicament ni una sola alqueria, ha amansit el debat sobre les diferències entre l'alqueria i el rafal, i l'ha centrat en la qüestió més genèrica dels assentaments. En el terreny on han avançat més els estudis és en la determinació de les pautes d'establiment. Cada comunitat andalusina que s'emplaçava en el territori dissenyava des del principi un espai de reguiu per a l'alqueria, a partir d'un *qanāt*, de l'ull d'una font o d'una resclosa construïda dins el torrent.⁸⁰ El disseny, ben adaptat al relleu, contemplava el traçat de les síquies i de l'espai de conreu necessari per

⁷⁹ Per a la descripció de la casa rural andalusina segueixo la narració que ofereix Orihuela (2007: 299-335).

⁸⁰ Un *qanāt* és un pou excavat a la terra fins arribar al nivell freàtic. L'aigua captada en el pou mare és conduïda a la superfície exterior per gravetat mitjançant una mina. El canal subterrani pot tenir diversos pous d'aireig per facilitar la ventilació i la neteja (Rosselló Bordoy, 1986b: 47-52). Una *resclosa* és una paret, palissada o munt de pedrenys col·locat a través d'un riu, canal o altre corrent d'aigua, per a alçar el nivell d'aquesta i desviar-la del seu llit cap a un rec, molí, etc.; cast. *presa*, *azud*: DCVB [*sub voce*].

a l'abastiment de la població resident i de l'eventual creixement poblacional. Feien el càlcul tenint en compte la disponibilitat d'aigua i la topografia del terreny. Eventualment, també preveien els molins necessaris per a moldre el gra. Creaven, així, un espai de treball agrícola comunitari i uns serveis de molta que podien fer front tant a la demanda pròpia com a la de les alqueries de la seva àrea d'influència. Les terres de conreu eren comunitàries, del grup que les conreava, ja que la propietat legal de la terra pertanyia a la *'umma* o comunitat de creients, tal com és propi de les societats tributàries (Soto 1979b: 27).

Els sistemes hidràulics andalusins eren rígids i ben planificats, de tal manera que moltes de les infraestructures encara són utilitzades als nostres dies. És cert que algunes xarxes han desaparegut, i d'altres han estat ampliades o modificades; però el traçat primitiu de la síquia i la situació dels molins en aquelles xarxes que s'han conservat són els mateixos que hi havia en època andalusina. Han sobreviscut a sequeres, inundacions, guerres i canvis polítics i econòmics, i per això se'ls ha qualificat com a *ultra-estables* (Glick, 1990: 165-171).

Les alqueries no eren totes iguals, sinó que hi havia una certa gradació entre elles, en funció de la seva ubicació en relació al punt d'abastiment d'aigua. Les que estaven més prop de l'ull de la font estaven en una millor disposició de negociació amb les altres, a l'hora de repartir l'aigua i gestionar-ne l'ús. Quan l'assentament havia assolit el grau de saturació demogràfica, es produïa una segmentació de la població: una part dels habitants abandonava el lloc de residència i en creava un altre, ja sigui a la part inferior del mateix sistema hidràulic, o a un altre punt d'abastiment d'aigua. En aquest cas, sovint es produïa una reduplicació del nom de l'alqueria.

Els andalusins intentaven no ocupar terres irrigades per construir habitatges. L'únic edifici normalment bastit en terres aprofitables com a reguiu és el que acollia els banys, degut a la gran quantitat d'aigua relativa que necessitaven. Com a resultat, tendien a construir els habitatges a una cota superior a la línia de circulació de l'aigua.

L'agricultura que practicaven els grups àrabs i berbers havia assimilat diferents tradicions agràries, tant la mediterrània com la mesopotàmica i l'índica. Per tant, integrava els cereals, l'olivera i la vinya de tradició romana, a la vegada que la canya de sucre, el dàtil, l'arròs, el cotó, el cànem i el lli, per exemple. El consum del vi, proscrit per l'Alcorà, no sempre es va respectar a al-Andalus, ni amb la mateixa intensitat per tot arreu (Castro Martínez, 1996: 591-614); a més, es consumia el raïm fresc, les panses, el most i el vinagre (Soto Company, 2014: 116). Quant a les explotacions de regadiu, es pot

parlar de conreus de subsistència en règim de policultiu que proporcionaven una alimentació molt variada als pagesos (Soto Company, 2013: 460). Cereals heterogenis i llegums cuinats de diverses maneres alimentaven les classes humils, així com l'arròs, la carabassa, l'albergínia, la mongeta, el cogombre, els alls, els naps, les cols, les pastanagues, les bledes, els porros, etc. També conreaven una gran varietat de fruites: síndria, meló, dàtil, plàtan, cítrics, etc. Front a aquesta producció escassament qualitativa, Gabriel Jover i Ricard Soto (2003: 33) apunten la possibilitat d'un altre tipus d'agricultura comercial i molt especialitzada, que es practicaria en els rafals que envoltaven la Ciutat i faria ús de mà d'obra qualificada. Els andalusins desenvoluparen, a la vegada, tècniques de conservació de fruites fresques, com les pomes i les magranes (García Sánchez, 1990: 183-192).

Miquel Barceló (1987: 253-262) constata que tots els molins hidràulics de Mallorca –més de 200 segons les dades del Llibre del Repartiment del Rei- són molins de cup i de roda horitzontal. La gran majoria són fariners, i només alguns situats en el pla de la Ciutat podrien haver estat tintorers o drapers. El molí de cup aprofita un desnivell del terreny per obtenir un salt d'aigua de la síquia (*cup*) que, degudament canalitzat, proporciona la força motriu suficient per moure la roda que fa girar la mola superior del molí. El moviment de gir es transmet a la mola mitjançant un eix vertical. La rotació d'una mola sobre l'altra permet la trituració del gra per fricció del cereal que es disposa entre les dues. Després de xocar contra els àleps, l'aigua cau dins una cavitat (*carcavà* o *cacau*) des d'on desguassa novament a la síquia principal passat el molí. Per tant, el molí hidràulic no consumeix aigua, sinó que únicament utilitza la seva força motriu.⁸¹

No totes les alqueries andalusines tenien molins. Com que aquests enginyers eren comunitaris -igual que les terres de conreu-, solien establir torns horaris per moldre.

Una altra labor important a tenir en compte era la ramaderia, que tenia un pes inqüestionable en l'economia de les alqueries (Poveda Sánchez, 1986: 273). Fins i tot, tal vegada fos la producció majoritària d'alguns districtes del pla de l'Illa, com la dels assentaments de Felanitx (Barceló & Kirchner, 2000: 352). Aquesta activitat, malauradament, no deixa restes arqueològiques fàcils d'identificar. Per tant, és molt difícil de saber com eren les cabanes ramaderes, els sistemes d'estabulació del bestiar, el règim d'abonament dels camps, etc. S'intueix que hi havia ramats mixtes d'ovelles i cabres destinats, bàsicament, al consum; així com vaques per a l'obtenció de la llet i els

⁸¹ Per a les característiques formals dels molins de Mallorca i els elements individuals: Ramis & Ginard, 1989: 143-155; Carbonero Gamundí, 1992: 358.

seus derivats. Bous, someres i ases eren utilitzats com a força de treball agrícola i de transport. Serien explotacions de ramats domèstics, en règim semisalvatge, aprofitant pastures de garriga i d'aiguamoll. Les petites surgències naturals, o bé alguns pous, proporcionarien aigua al bestiar (Kirchner & Soto, 2006: 126). Les aus de corral i la caça del cérvol i el conill completarien la dieta d'origen animal (Benito Iborra, 1987: 433-442).

1.3.2.- Altres tipus d'explotacions: les almúnies.

A banda de les alqueries i rafals, compareixen en el Llibre del Repartiment altres denominacions minoritàries que designen explotacions (Poveda Sánchez, 1980a): hort o jardí (*munya*, *yīnān* i *riyād*), terra ('*arḍ*), camp (*faddān*), prat (*mary*) o llogaret (*ḍay'a*). Són distintes formes d'ocupació de l'espai, sovint parcel·les de conreu, que en cap manera poden relacionar-se amb assentaments poblacionals. Les *ḍiya'* (plural de *ḍay'a*) i les *munā* (plural de *munya*) són les que més poden induir a confusió.

Tradicionalment, s'ha traduït la *ḍay'a* per "llogaret".⁸² El principal problema que planteja és la seva magnitud; és a dir, definir quins són els paràmetres mínims necessaris que permetin reconèixer la seva existència. Pierre Guichard (1989: 10-24) inicialment suggerí que podrien tenir com a origen la concessió de terres a particulars per part de l'Estat i, més tard, la considerà més propera a la propietat privada aristocràtica que no a una concessió directa del *makhzan*; i, en aquest sentit, seria més semblant al rafal mallorquí (Torró, 1993: 229-241). És una proposta molt semblant a la que fa Jordi Bolós (1993: 45-81) per a les *ḍay'a* de la Plana de Lleida del segle XIII, que serien assentaments en mans de l'Estat o d'una certa oligarquia urbana mitjançant concessions de rendes públiques. En suma, Enric Guinot (1998: 153-174) apunta que s'hauria produït un procés tardà de privatització del món rural en mans d'una oligarquia urbana, sota la forma de concessions públiques de les seves rendes o propietat per part de l'Estat. No serien explotades directament pels propietaris, sinó per parcera (Laliena & Ortega, 2018: 118).

Helena Kirchner i Antoni Virgili (2017: 86) també relacionen *ḍay'a* amb *dayah*, que al Marroc designa 'llac, bassa', 'aigua tancada entre canals o sèquies'. Aquest

⁸² En castellà *caserío* (Sénac, 1991) o, més correntment, *aldea*: López Bonet, 2003; Rosselló Bordoy, 2007e: 125; Eiroa Rodríguez, 2012: 386-406; Laliena & Ortega, 2018: 118; Pérez Orozco, 2015: 2.

significat és molt adient en el context en què es trobava el Pla de Catí del terme de la ciutat de Mallorca, ple d'aiguamolls i llacunes pantanoses més o manco insalubres procedents del tancament d'un antic golf (Rosselló Verger, 1959a: 2; 1959b: 527, 569 i 575) que, en ser dessecat, passà a nomenar-se Prat de Sant Jordi.⁸³

El tipus d'explotació que tal vegada sigui més coneguda és l'almúnia. Al dir de Pierre Guichard (1989: 10-24), les almúnies eren explotacions situades als afores de la Ciutat, que contenien plantes d'ornamentació, conreu i experimentació agrícola (*résidences d'agrément*). Tots els autors que han estudiat les almúnies insisteixen en aqueixa doble funcionalitat: com a finca d'esbarjo i descans, i com a centre de producció i experimentació agrícola; tot i que, les de la plana de Lleida, podrien tenir un caràcter més productiu que no residencial (Brufal Sucarrat, 2015).

Morfològicament, les almúnies granadines i lleidatanes eren de petites dimensions i ocupaven terres riques de l'àrea periurbana. Antonio Malalana (2016: 203-228) addueix que l'element distintiu de l'almúnia era la torre-forta, que assumeix funcions defensives, però també serveix de palau, graner fortificat, observatori i mirador. Un altre element significatiu era l'aigua, obtinguda a partir de surgències, pous i sínies. Les captacions no tan sols garanteixen l'abastiment dels estanys per a regar els jardins i els horts, sinó que generen un so únic en fluir per les síquies i les canals. Perquè un altre dels distintius de l'almúnia és que intenta provocar el plaer a través dels sentits. Les flors de diferents colors estimulen la vista; els aromes de les plantes, l'olfacte; el murmur de l'aigua, l'oïda; tot plegat convida a la serenitat, l'esbarjo i el descans. Carmen Trillo (2017: 132) documenta en el segle XV una almúnia reial a la Vega de Granada constituïda per dues parts: una residencial, amb espais enjardinats o d'esbarjo; i una altra agropecuària, constituïda per 17 parcel·les de reguiu associades a una infraestructura hidràulica.

Expiración García (2018) insisteix en la doble funcionalitat de les almúnies. L'almúnia *al-Rusafa* (Còrdova) del període omeia tenia un caràcter experimental basat en la introducció i aclimatació d'espècies importades d'Orient i l'assaig de nous usos alimentaris i farmacològics; així com la millora i selecció de varietats de conreus i espècies ornamentals preexistents. A l'època almohade es construeix (1218) el *Albercón de Cartuja*, una almúnia prop de Granada dotada, com en l'exemple de la *Buḥayra sevillana, de un estanque de grandes proporciones con fines lúdicos y agrícolas* (Orihuela

⁸³ El Pla de Catí o Prat de Sant Jordi fou dessecat entre 1814 i 1860, amb la intervenció de l'enginyer holandès Paul Bouvij (Rosselló Verger, 1959a).

Uzal, 1996; Tito Rojo, 2018). També Fernando López (2013: 249) destaca la presència d'un gran estany en el *Munyat al-Rummaniyya* de Còrdova, de quasi 50 m de llarg i 30 d'ample, i una capacitat superior als 4.300 m³. Les almúnies solien tenir murs o parets altes per delimitar la propietat i protegir-la, així com emparrats i cobertes vegetals. També disposaven de zones de secà amb eres i sitges on guardaven una part de la producció. Citant l'historiador Ibn al-Jaṭīb, conclou que *todas tienen casas magníficas, torres elevadas, eras amplias, palomares y gallineros bien acondicionados*.

En general, es remarca la localització periurbana de les almúnies, al voltant de les ciutats, encara que algunes de tipus estatal podia estar allunyada dels centres urbans de poder (Simón García & Jiménez Castillo, 2018). Helena Kirchner (en premsa) assegura que es trobaven ubicades en una posició perifèrica respecte a les alqueries vinculades als espais irrigats i, per tant, la seva creació no entrà en competència amb els pagesos andalusins.

Quant al seu origen, tot sembla indicar que les noves condicions polítiques i socials emanades de la *fitna* d'al-Andalus del 1010, que suposà l'enfonsament del califat de Còrdova i la formació de les taifes, accelerà el procés de consolidació de les elits locals. Emergeixen llinatges familiars vinculats al poder, vertebrats a partir de la ciutat principal de cada taifa. L'elit social urbana del segle XI s'expandeix cap a les zones rurals estructurant i augmentant la densitat dels establiments agrícoles. Es produeixen, així, uns nous vincles entre l'espai urbà i el rural. L'actuació d'aquesta oligarquia urbana en el camp, associada al poder reial, proporcionà una major productivitat del sòl, capaç de fer front a la demanda interna i externa. Alguns propietaris urbans començaren a posseir béns rurals, entre d'ells algunes almúnies, com una forma de demostració de poder i de possessió del territori (Brufal Sucarrat, 2010; 2015). L'associació entre un nom propi d'individu i l'almúnia subratlla el caràcter privat d'aqueixes explotacions. Les denominacions no estan formades a partir del prefix *beni* o *bini*, que denota un origen clànic o tribal, sinó sobre el prefix *bin-* o *vin-*, transcripció de *ibn* (= fill de) (Sénac, 1991:389-401). Estaven vinculades a l'aristocràcia o l'elit de la societat andalusina i solien rebre el nom del posseïdor o del càrrec que ostentava. Alguns noms fan suposar que pertanyien a una petita aristocràcia que exercia funcions administratives, jurídiques o religioses; però això no significa que els conreessin directament sinó a través de mà d'obra assalariada (Malpica Cuello & Trillo San José, 2002). Algunes són patrocinades per emirs cordovesos, i d'altres són construïdes per eunucs, *fatàs* o altres membres de l'aristocràcia. També podien ser dels sobirans, qui les feien servir en esdeveniments

oficials, desfilades militars, allotjament temporal de personatges il·lustres, o seu administrativa del govern. Aquestes circumstàncies han portat Fernando López (2013: 256) a considerar que l'aspecte productiu i la importància econòmica de les almúnies podrien haver quedat relegats a un plànol secundari front al sentit de prestigi del seu posseïdor.

Les almúnies documentades a Mallorca no han estat localitzades físicament. La part àrab del CLA en designa sis en el districte del *ḥawz* de la Ciutat, i la part llatina altres quatre, mentre que la *Remenbrança* en consigna dues. Tres d'elles deuen ser coincidents, tal com explico a continuació:

- *Munya al-kamīn* o *Muniat Alcami* (CLA, f. 7v i 1r). Tan sols té una extensió d'una jovada, i és la més petita de les quatre explotacions que el monarca atorgà a l'Orde de l'Hospital en el terme de la Ciutat. És una de les possessions que pertocà a Jaume I en el quart quartó del *ḥawz* de la Ciutat, probablement situada en el terme de Sant Llorenç. És citada com “la *munya al-kamīn* amb la terra dels Banī Harfūl”, un clan per ara desconegut. Santiago Pérez (2015: 18 i 113) fa derivar el topònim *d'al-kamīn*, significant “l'almúnia de l'emboscada”. En canvi, Guillem Rosselló (2007d: 77 i 125) en dona dues accepcions distintes: una seria “l'almúnia del comí”, on potser es conreés aqueixa planta de la família de les apiàcies usada en l'alimentació i la medicina casolanes; i l'altra un topònim relacionable amb construccions edilícies, de manera que la seva transcripció correcta seria *al-ḡāmi'a* = la mesquita. No és desbaratat pensar que fos un jardí o explotació agrària associada a una mesquita.

- *Almunia Jafīa ibn Iazach*, o sigui l'almúnia de Yaḥyā ibn Ishāq (CLA, f. 1r). És citada a continuació de l'anterior, en el capbreu d'alqueries i rafals del *ḥawz*. Igualment té una extensió d'una jovada i fou destinada pel rei a ser dividida en parcel·les d'una quarterada concedides als colons que volguessin transformar-les en horts. Per tant, ocupava un espai aleshores de secà, perifèric respecte als espais irrigats però susceptible de ser-ho. Com dedueixo en analitzar el *Llibre de les Quarterades* (capítol IV.3.1.5), estava ubicada al nord de la Ciutat, a l'est del camí de Sóller.

- *Muniat Cauza* (CLA, f. 1v). Només mitja jovada, però també establerta per quarterades. Guillem Rosselló (2007b: 57) relaciona el topònim amb un accident geogràfic, *qawdā'* = “accés difícil a una muntanya”, encara que el seu significat no és congruent amb l'espai geogràfic que ocuparia. Igual que l'anterior, es troba al nord en un indret marginal i planer entre les síquies de la Vila i de Canet, enmig de rafals i qualche alqueria, però igualment considerada idònia per ser irrigada.

- *Ginien almancha hua min almunia alcobra huat min axarea* (CLA, f. 2v), la correcta transcripció de la qual seria, segons Guillem Rosselló (2007b: 58), *yīnān al-manḡa huwa min al-munya al-kubrā huwa min aš-šarī'a*, o sigui “els jardins de la plana [que] són de l’almúnia més gran de la *šarī'a*”. Per contra, Santiago Pérez (2015: 120) opina que en lloc de *al-manḡa* s’hauria de transcriure *al-manqa* = l’estany; de manera que la traducció seria “els jardins de l’estany de l’almúnia major de la *šarī'a*”. L’existència d’un estany, llacuna artificial o safareig és coherent amb els embassaments evidenciats a les almúnies granadines. D’altra banda, la part àrab del Llibre del Repartiment (CLA, f. 8v), en delimitar la porció del *ḥawz* que pertanyé al comte d’Empúries indica que “té per límit *al-faddan ‘ard aš-šarī'a*, amb el què quedà de *al-mūnya al-qubra*”.

Mapa 2: Suposada ubicació de l’Almúnia gran d’*aš-šarī'a* i les Torres Llevaneres.

Font: Quadre a l’oli d’Antoni Verger de l’Ajuntament de Palma (1596).

La *šarī'a* era un espai ample, generalment als afores de les ciutats, preparat per a reunir la col·lectivitat islàmica a fer oració en comú en aquelles ocasions en què la mesquita major no donava abast per a recollir la gran munió de persones que es congregaven en certes festivitats, com la ruptura del *Ramadam* i el primer dia de la Pasqua Gran.⁸⁴ A partir de la descripció de la de València se sap que constava d’una gran

⁸⁴ Barceló Crespí & Rosselló Bordoy, 2006: 38; Bernat, Serra, & Soberats, 2002, I: 202-204; Rosselló Bordoy, 1993a: 465; 2007d: 65.

esplanada amb una paret o *qibla*, un *mihrab* i una elevació des d'on dirigir l'oració. No hi solen mancar torres i, als seus voltants, acostumava haver-hi cementiris que prenen el nom de la pròpia *šarī'a*. En ocasió de Mallorca, Mª Magdalena Riera (1993: 113) assegura que la *aš-šarī'a* estava situada vora el mar, adossada al costat de llevant de la murada. Efectivament, la confronta suara citada, a manera de descripció, dona a entendre la presència d'una gran plaça extramurs agregada a un jardí i/o un safareig que, en el seu conjunt, tenia una extensió estimada de tres jovades. Probablement l'aigua fos subministrada a partir de la síquia de la Vila, des de la fibla comuna situada abans de la porta de Santa Margalida que proporcionava aigua a l'Horta d'Avall o Baixa, en la qual consta una "tanda del Temple" en el segle XIV.⁸⁵ És el mateix ramal que fornava d'aigua el safareig de la parellada del bisbe de Mallorca i un altre aljub enmig d'un hort que era dels homes de Marsella, ambdós ubicats extramurs prop de la porta de Sant Antoni.⁸⁶ L'almúnia devia disposar, endemés, d'una superfície indeterminada de conreu de secà al·ludida en el text com *faddan 'ard*. Ambdues cites deixen entreveure que, en el Repartiment, l'almúnia major va quedar dividida en dues parts asimètriques: la part major pertanyé al monarca, qui l'adjudicà a l'Orde del Temple (*est domus Templi*). La part restant, majorment de secà, quedà associada a la porció del comte d'Empúries. Jaume I feu donació de la seva part al Temple l'any 1230.⁸⁷ L'escriptura explica que l'explotació cedida està constituïda per la terra contigua al vall (*terram contiguam valle*) o fossat del castell i porta de *bāb Gumara*; i limita amb el camí que des de l'esmentat aljub de la *bab al-balad* va a la mar (*sicut semita juxta cequiam incipit subtus aliup qui est circa porta que dicitur Bapalbelet et vadit versus mare*), i amb el mas que està situat en el camí que surt d'aquell castell i va a la *šarī'a* i a la mar (*usque ad quendam mansum qui est in via que exit de vestro castro et pergit usque ad exaream et usque ad mare*).

La documentació sembla vincular aquell mateix indret a les Torres Llevaneres. Segons Magdalena Riera (1993: 31) serien dues torres albarranes que protegien la bocana de l'únic port situat a l'est de la Ciutat, a dos quilòmetres escassos de les murades. Aquell port continuà en funcionament després de l'època islàmica i actualment es denomina Es Portitxol (Riera, 1993: 31). Aquesta interpretació ha estat seguida per altres autors (Bernat Roca, Serra Barceló & Soberats Sagreras, 2002: 204), qui aporten un document on es cita,

⁸⁵ A l'angle nord-oriental del mapa 2 es veuen els horts que constituïen l'Horta d'Avall de la Ciutat.

⁸⁶ FRB, I: 41, doc. 32. Mallorca, 10 calendes novembre 1230 (23/10/1230).

⁸⁷ <http://www.jaumeprimer>, pergami n° 151. Mallorca, 15 calendes maig 1230 (17/04/1230). Reproduït en facsímil per Pep Barceló Adrover, 2007: 9; i Agnès i Robert Vinas, 2007: 246.

encara el 1564, *quodam campo dicto las Torres Lavaneras, situato in termino presentis Civitatis in loco del Portitxol*. No obstant, posen en dubte que fossin només dues torres, i les insereixen en un sistema global de fortificacions en línia per a la defensa de la costa. Maria Barceló i Guillem Rosselló (2006: 115) descarten que fossin *corachas* o “talaies d’aigua” ja que l’exigu cabal d’aigua, allunyat de la Ciutat i reduït a torrentades en temps de pluja, no justifica la presència de torres de protecció. Per tant, les consideren estrictament torres albarranes, enteses com a torres aixecades fora del recinte muradal i orientades a la defensa i vigilància. Assumeixen que el seu nombre és desconegut, però les situen molt més properes a les murades de la Ciutat, en els límits de l’actual Porta del Camp, i aporten documentació del segle XV que les ubica més concretament a una plaça o camp davant el portal de l’església de Santa Fe. Finalment, apunten que probablement són d’època almoràvit.

La meua hipòtesi coincideix amb la ubicació que proposen aquests darrers autors. És cert que el CCR (f. 46ra), en el segon mesurament del *Llibre de les Quarterades* situa les Torres Llevaneres “sobre lo golf de la mar”; però en el primer amidament assenyala, simplement, que “estan singulars prop la mar”. Potser no calgui interpretar la paraula “golf” en el seu significat estrictament geogràfic, sinó en la segona accepció que li atorga el DCVB [*sub voce*]: “Gran extensió de mar situada lluny de terra; cast. *golfo, piélagos*”. Serien doncs, “les torres aixecades sobre la immensitat del mar”. Puix que una característica de la *šarī’a* i de les almúnies era la presència de torres, tal com assenyalen els exemples peninsulars, les Llevaneres potser podrien associar-se a aquelles instal·lacions almoràvits, no estrictament dedicades a la defensa sino també a altres afers lúdico-estamentals. En el seu conjunt, l’almúnia així imaginada delimita una superfície d’unes 8/9 ha, avui totalment urbanitzades i encerclades pels carrers Bala Roja, plaça Porta del Camp, Mateu Enric Lladó, Jaume Lluís Garau, Pérez Galdós, Joan Alcover i la mar. Probablement va ser construïda pels Banū Ġāniya al mateix temps que reconstruïen les muralles i bastien l’almudaina de Gumara, després de la creuada pisano-catalana de 1113-1114.⁸⁸

- *Munia Nace/Naceth*. Aqueixa explotació, de tan sols mitja jovada, no compareix a la relació d’alqueries i rafals del CLA sinó únicament en el CCR (f. 50va), com una de les cinc alqueries “les quals lo pabordre (de Tarragona) pres en lo terme de la ciutat per part sua e de les sues cavalleries”. Aquest topònim, d’arrel àrab, segons

⁸⁸ Bernat Roca, Serra Barceló, & Soberats Sagreras, 2002: 206; Riera Frau & Roman Quetgles, 2014: 41.

Guillem Rosselló (2007e: 126) significaria “l’almúnia del pou profund”; mentre que Santiago Pérez (2015: 64 i 153) el refereix a un nom propi: l’almúnia de Nāṣiḥ. Sorprenentment, l’explotació no consta en el document de donació que feu el rei al paborde i, per tant, res més no puc adduir en relació a la seva ubicació.

- *Munya al-Gāzī*. També la cita el CLA a la part àrab (f. 8r) com una de les explotacions individuals que obté Nunyo Sanç a les rodalies: “la *munya al-Gāzī* i el què li és contigu de la part del nord”. La *Remenbrança* (f. 1v) aporta més informació en indicar que la *Muniat Algazi* formava part constituent del quartó de Nunyo, tenia una jovada d’extensió i estava situada “a la porta de Bar Balet”. La descripció ubica l’almúnia prop de *bāb al-balad* o porta del recinte murari de la Ciutat, des d’on sortien els camins cap a Inca i Manacor, prop de l’actual plaça de Sant Antoni. *Al-Gāzī* fa referència a l’antropònim del propietari, característic de la família almoràvit dels Banū Ġāniya que governà les Illes Orientals (Rosselló Bordoy, 2007d: 222 i 77). Si fos així, proporcionaria una forquilla entre 1126-1203 com a data de creació de l’almúnia.

- *Munya aš-šayj al-kubrā a Agraštes*, o l’almúnia gran del Vell. Pertany al quartó del comte del Rosselló en el *ḥawz* de la Ciutat, segons la part àrab del CLA (f. 8r). L’almúnia és citada a continuació del molí *d’aš-šayj al-kabīr*, o molí gran del Vell. El CLA (f. 7r) també esmenta un *raḥl aš-šayj*, vinculat a la porció de Jaume I. El molí gran (*al-kabīr*) i el molí petit (*aš-šagīr*) del Vell es troben sobre la síquia de la font de Canet, l’un seguit de l’altre, molt prop de l’indret on aquesta síquia creua la de la font de la Vila (Vegeu el mapa 6). D’altra banda, el topònim *Agraštes* estaria situat a les immediacions del terme de Sant Llorenç, cap al nord (Rosselló Bordoy, 2007d: 68), ubicació que coincideix amb la dels molins. La *Remenbrança*, no esmenta cap topònim del districte de les rodalies que es pugui assemblar a l’almúnia gran *d’aš-šayj*. En canvi, “en la partida de Muçó” (f. 3r) cita “*Muniat Asayhc*, profeit e laurazon”, una explotació de dues jovades d’extensió que sí fou de Nunyo. Pel que fa al *raḥl aš-šayj*, la traducció textual de l’àrab no deixa prou clar si està situat a *Agraštes* o a *sant ūlālīya*. Malgrat això, és plausible imaginar una explotació única ubicada a l’actual terme de Valldemossa, en el límit amb el de Palma, constituïda per l’almúnia, el rafal i el molí. Igual que l’almúnia major, fou desmembrada pels feudals en el repartiment i adjudicada a diversos porcioners.

- *Munya al-ḥannā* o *al-ḥinnā*. El CLA (f. 8v) la cita com una de les explotacions individuals del *ḥawz* que pertanyeren al comte Hug d’Empúries: “*al-munya al-ḥannā*, des del *raḥl ibn al-Ustād* i tot allò que li és contigu fins *Muqūr*”. L’antroponímic *Ibn al-Ustād* i el topònim *Muqūr*, així com l’extensió de l’almúnia són

totalment desconeguts i, per tant, és impossible saber on estava ubicada. Quant al significat del topònim, Rosselló Bordoy i Pérez Orozco proposen “l’almúnia de l’alquena”, en referència a una explotació on s’elaborava aquest article comercial. L’alquena és un producte natural en pols de color roig-marronenc utilitzat des de temps antics en la medicina, la cosmètica i el tintat de teixits i cuiros, que s’extreu de les fulles i les arrels triturades de l’alenyà (*Lawsonia inermis* L.), planta de la família de les litràcies (Bernat Roca, 2004).

- *Munya Nuqūla* (CLA, f. 8v). Pertanyé al quartó del vescomte de Bearn i estava situada entre el camí d’Inca i el de Canarossa o del Raiguer/Sa Bomba. Toponímicament es pot relacionar amb *naqal* = lloc pedregós amb arbres (Rosselló Bordoy, 2007d: 77); o bé correspondre a un nom llatí, *nucula*, diminutiu d’anou, ametlla o qualsevol altre fruit amb clovella (Pérez Orozco, 2015: 176).

Pel que fa als districtes forans, el CCR i el CLR n’esmenten només una a Petra: *Rahal Almunia* o *Caria Almunia*,⁸⁹ impossible d’identificar. La combinació en un mateix topònim dels mots rafal, alqueria i almúnia és una indicació de les dificultats que tingueren els feudals a identificar les explotacions andalusines.

La *Remenbrança*, per la seva part, en consigna una en el districte de Manacor i una altra a “la partida d’Adia”:

- L’almúnia de Manacor és *Muni Alfaix* (f. 6v), de 7 jovades. Probablement hauria de ser *munya al-faḍḍj*, o *al-ḥāḡḡ*, amb el significat de “l’almúnia del freu” (Rosselló Bordoy, 1993: 54; Pérez Orozco, 2015: 80). Cal observar que en el mateix redol s’esmenten les explotacions *Rafal Alfaix* de dues jovades (f. 6v) i *Beni Alfaix* de vuit jovades (f. 7r), que podrien estar relacionats. Pel significat de “freu” com a pas entre muntanyes, Rosselló creu que caldria situar el rafal entre els colls que de Manacor condueixen a Artà.

- La darrera almúnia que cita la *Remenbrança* (f. 13r) és *Almobnia*, una explotació de 10 jovades d’extensió situada a “la part d’Adia” del *yuz’* de Manacor, que correspon als actuals termes municipals de Ses Salines i Santanyí. La documentació feudal l’esmenta sempre com l’alqueria Almunia, *que est in termino de Sancto Anino* (Ponç

⁸⁹ El f. 13vb del CCR esmenta, a continuació una de l’altra, *Rahal Almunia* i *Alqueria Beni Albatat* adjudicades a Ponç d’Olzet i els seus socis; mentre que en el f. 62ra les *Caria Benurbatal* i *Caria Almunia*, també seguides, no consten com a pròpies dels beneficiaris reials individuals sinó adjudicades als homes de Tortosa. Considero, no obstant, que el *Rahal Almunia* i *Caria Almunia* és la mateixa explotació; i també ho són *Alqueria Beni Albatat* i *Caria Benurbatal*.

Fullana, 1974: 21). Correspon, doncs, a l'actual possessió sa Torre Amunia. En la seva tesi doctoral, Cosme Aguiló (2007: 1.853) considera que és una almúnia andalusina i la situa en es Llombards, dins es Rafal des Porcs. Hi localitza una torre quadrangular construïda amb filades regulars de pedres ben obrades, de només 6 m d'altura, "perquè degué ser rebaixada en construir el casal adossat de Cas Garriguer". L'entrada antiga és un portalet d'1'60 m d'altura per 0'80 d'amplària, obert a l'altura de la primera planta, vora l'angle esquerre de la façana. Un poc més amunt que aquest portalet ja hi ha la cobertura moderna de teules. No obstant això, Aguiló considera que la construcció no és andalusina sinó catalano-medieval, i suposa que les antigues cases de la possessió ocupaven el lloc de Cas Garriguer. Quant a l'espai irrigat destinat a l'horticultura, creu que podria ser s'Hort Vell d'es Rafal des Porcs, on hi ha un pou explotat per una sinya.

En conjunt, doncs, les almúnies andalusines de Mallorca, juntament amb alguns rafals, es configuren com les explotacions de menor dimensió que recull el repartiment. La majoria estan situades en el terme de la Ciutat, ubicades al tocar de la murada; de manera que només tres són localitzades a la resta dels *ayzā'*, i cap ni una dins el recinte murari. El Conqueridor en destina dues del terme a ser transformades en horts i adjudica les altres tres als porcioners més potents de la porció reial: el paborde de Tarragona i les Ordes de l'Hospital i del Temple. Podria significar, això, una certa categoria qualitativa de les almúnies als ulls dels feudals. Una d'elles, l'Almúnia Gran, està associada a una zona pública de culte i oració, un safareig, algunes torres, jardins d'esbarjo i zones de secà. D'altres estan més allunyades i ocupen espais perifèrics de secà; però sense relació aparent amb construccions d'habitatge. Algunes porten el nom del propietari andalusí, com succeeix amb bona part dels rafals del *hawz* de la Ciutat, la qual cosa indicaria una certa penetració de la promoció urbana en els espais agrícoles propers a la *madīna*, vinculada o no a l'Estat. Com que els antropònims no es repeteixen, és probable que els posseïdors no disposessin més d'una explotació i, per tant, res no fa pensar que tinguessin la capacitat d'acumular rendes de dimensions significatives que els pogués assemblar a un senyoriu de tipus feudal.

1.4.- L'organització de la societat andalusina.

Quant a la forma d'organització camperola del procés de treball i les relacions socials, sembla que la població andalusina era una societat de caire tribal i clànica, majoritàriament berber. Estava organitzada en grups familiars extensos, que incloïen no tan sols pares i fills, sinó també altres parents col·laterals com oncles, cosins, nebots, etc. Practicava uns costums matrimonials endogàmics i aplicava un rigorós agnatisme que exclouïa les dones de la successió patrimonial i feia descendir tots els membres d'un avantpassat comú.⁹⁰ Les decisions que afectaven tots els membres de la tribu eren adoptades pels consells de vells (*shuyūh*), constituïts pels homes més respectats de la tribu per llur saviesa, experiència o edat (Kirchner, 1987: 103-114; Barceló, 1986b: 244).

Pierre Guichard (1986) afirma que era una societat de pagesos, sense senyors extractors de renda ni acaparadors de la terra.⁹¹ En ser una organització social de tipus tributari, els andalusins no pagaven impostos a cap senyor particular. L'Estat islàmic era l'únic que podia exigir rendes o taxes. Ben entès, però, que només podia sotmetre els seus súbdits al pagament de la desena part dels productes de la terra i del creixement del bestiar, que es destinava a la beneficència i al culte. Els impostos superiors a aquest delme eren il·legals. Això no vol dir l'Estat no apliqués eventualment una fiscalitat superior, quan els impostos legals eren insuficients per assegurar-ne el funcionament normal i, especialment, per fer front a les despeses militars (Guichard, 1979: 41-52; 2003: 359). Els andalusins no eren totalment autònoms respecte a l'Estat, però tenien una gran autonomia a l'hora d'orientar els conreus, les pràctiques i la producció agrícola i ramadera. D'aquí la seva capacitat per a fixar les dimensions dels assentaments i les xarxes de reg, la selecció de les plantes, eines i tècniques agrícoles, així com per optar per un determinat tipus de bestiar (Soto Company, 2013: 457-483). Els beneficis excedentaris de l'agricultura i la ramaderia eren destinats al pagament dels impostos legals, al comerç d'intercanvi i, tal vegada, al mercat comarcal. Era una societat autosuficient, poc avesada als intercanvis tot i que, a la Ciutat, el comerç i la mercaderia estaven molt més desenvolupats.

⁹⁰ El sistema de successió agnàtic és patrilineal; o sigui, que els drets successoris es transmeten per línia directa d'home en home, excloent-ne les dones. Barceló, 1986b: 243; Trillo San José, 2001: 289.

⁹¹ Les teories de Guichard sobre la caracterització de la societat andalusina han estat posades en discussió els darrers anys, especialment per part d'Eduardo Manzano (2006).

Tot plegat ofereix una síntesi prou acurada de l'ocupació medieval islàmica de Mallorca a l'època anterior a la conquesta, com l'efectuada per Ricard Soto (2013: 457-483).⁹² La societat andalusina es trobava articulada entorn a dos elements centrals –l'Estat i les comunitats locals- la relació entre els quals s'establia a través de la fiscalitat. Endemés, l'economia de l'illa es completava amb una densa xarxa artesanal i manufacturera ciutadana integrada en el comerç mediterrani (Bernat Roca, 1997: 27-70; Soto & Mas, 2015: 349). La majoria de la població era musulmana, però estava integrada amb altres minories religioses i culturals. La densitat de població era molt baixa, estimada al voltant dels 13.7 habitants per quilòmetre quadrat. La ciutat era l'espai islàmic per excel·lència. La *madīna* és, per al poder islàmic, el punt de trobada entre la formació de l'Estat, les diverses comunitats rurals que ocupen el territori i els grups nous després de la conquesta (Brufal Sucarrat, 2020). Tradicionalment, tot l'entramat administratiu del *sultān* s'organitzava a partir d'ella i a través seu. Hom sap, també, com transforma el seu entorn immediat (*aḥwāz*) orientant-lo a ser el rebost i el verger on satisfer les necessitats dels habitants de la ciutat. Era a *al-aḥwāz* on hi havia els horts i els jardins d'estricta propietat privada (*mulk*). La ciutat era, també, la seu de les institucions polítiques i religioses i el lloc on es concentrava el producte del tribut, que era repartit entre l'aristocràcia urbana. La fiscalitat d'arrel alcorànica, que incloïa l'almoïna (*zakāt*), el delme sobre la ramaderia (*sadaqa*) i les obligacions en treball per a finalitats públiques (*sofra*) (Barceló 1984-85: 51; 1977: 65-66), permetia el manteniment de l'aparell estatal. L'estructura estava constituïda per una classe dirigent de juristes, lletrats i militars que rebien pensions assignades sobre el tresor de l'Estat i ostentaven la representació de l'Islam. Aquesta classe dirigent es concentrava a la ciutat però posseïa propietats agrícoles, especialment agrupades als territoris que l'envoltaven, que es distingien per l'antropònim del propietari. Eren treballades per parcers a canvi d'una part de la collita o bé per treballadors assalariats que practicaven un tipus d'agricultura comercial i molt especialitzada.⁹³ Per altra banda, les comunitats rurals, sobre les que reposava substancialment el pes de la fiscalitat, estaven constituïdes per assentaments d'estructura tribal o clànica de pagesos predominantment berbers, organitzats en alqueries i rafals. Com que l'Estat cobrava els tributs en moneda, les comunitats andalusines tenien llibertat per elegir els conreus més rendibles. Els policultius intensius de vegetals i arbres fruiters

⁹² Per al cas de Calvià, vegeu Albero, Calderón, Calvo & Gloaguen, 2011: 165-171.

⁹³ Jover & Soto, 2003: 33; Kirchner, 2006: 140-144; Glick, 2007: 46.

mesclats amb vinya i cereal que conreaven a les hortes irrigades, predominants a les valls de la Serra de Tramuntana i del Raiguer, es combinaven, a les terres àrides del Pla, del Llevant i del Migjorn, amb una ramaderia extensiva i semi-salvatge d'ovelles, cabres, bous, cavalls i mules i amb el conreu secà de cereal, vinya i olivar. La dimensió del grup assentat estava vinculada a l'àrea de reg, que havia estat prevista i planificada per endavant en fer la selecció de l'assentament. Escollien la zona de residència amb posterioritat a l'elecció de la zona de treball. Sovint, distribuïen els assentaments formant xarxes tot al voltant de les valls on construïen els espais irrigats. Dins d'aquestes xarxes destaquen grups poblacionals de dimensions demogràficament diferents, com a resultat de les aliances i pactes fets a l'hora de la selecció, construcció i gestió dels espais de treball pagès. Sol haver-hi un espai irrigat central, associat a l'assentament més extens, que podia ser compartit. La resta dels assentaments de la xarxa poden disposar de petits espais irrigats no compartits, o bé dedicar-se a la ramaderia domèstica.⁹⁴

Al començament del segle XIII, però, les comunitats pageses havien perdut una part de la primitiva autonomia a l'hora d'elegir i dimensionar els assentaments, de seleccionar les plantes, eines i bestiar, i d'organitzar el treball i la producció agrícola (Soto Company, 2013: 459) i estaven cada cop més sotmesos a la tutela dels agents estatals. Antoni Furió (1997a: 150-152) mostra com, a València, a conseqüència de la caiguda del califat a principis del segle XI i del creixement demogràfic, econòmic i urbà, les comunitats havien experimentat ja la pressió combinada del reforçament del poder de l'Estat i de la penetració de la propietat urbana en el camp, que alterà les condicions anteriors de propietat i de treball. Havien augmentat les càrregues fiscals, a la vegada que l'aristocràcia urbana havia incrementat el poder i disposava d'amplis recursos gràcies a la participació en els impostos. La conquesta cristiana, en ocupar la ciutat, afectà el cor mateix del sistema. La caiguda de la *madīna*, objectiu prioritari dels conqueridors, representà la desaparició del poder polític islàmic i, amb ella, la de la classe dirigent vinculada a l'aparell de l'Estat. La comunitat andalusina quedà escapçada i desorganitzada, reduïda bàsicament a la població rural.⁹⁵ Finalment, allò que es produirà serà una substitució de la comunitat de base tribal i clànica, per una altra comunitat cristiana catalanoaragonesa, de base feudal. El poblament dispers en alqueries i rafals fou

⁹⁴ Albero Santacreu et al., 2011: 165-171; Barceló, 1988b: 195-274; Glick, 2007: 41-45; Kirchner Granell, 2006: 145-146; Mas Forners, 2017: 79-83.

⁹⁵ Kirchner, 2006: 134-144; Morro, 2003: 19; Tello, Jover, Murray, Fullana & Soto, 2018: 485-486; Virgili, 2001a: 106-107.

reemplaçat per unitats familiars concentrades en viles de poblament, com a forma d'assentament dominant dels nous colons (Jover & Soto, 2003: 41). A la vegada, els colons introdueixen nombroses transformacions en el sistema de producció agrícola i ramader i en el paisatge agrari, que donaran pas a allò que s'ha anomenat una “ruptura agroecològica” (Jover & Soto, 2003: 25-52).

2.- Els (suposats) Llibres de Repartiment de les porcions nobiliàries.

Cal precisar, de bell començament, que no es coneix cap llibre, relació ni repertori detallat dels béns que pertanyeren a cadascun dels magnats, ni tampoc dels repartiments que feren entre els seus porcioners i beneficiaris just acabada la conquesta. Contràriament al que dona a entendre la historiografia tradicional,⁹⁶ és probable que mai no hagi existit cap llibre del repartiment de les porcions senyoriales.⁹⁷ Si bé sembla prioritari inventariar el botí immoble aconseguit en una acció militar, sobretot després de repartir els guanys entre els súbdits (Rosselló Bordoy, 2007d: 22), no hi havia precedents de llibres semblants a la Corona d'Aragó sinó simples concessions individuals dels comtes als seus fidels. I, justament aleshores, no es donaven les circumstàncies idònies per iniciar un procediment com aquest. La majoria dels magnats i porcioners retornaren als seus llocs d'origen i deixaren els béns adquirits en mans de lloctinents, procuradors i batlles perquè els administressin, impartissin justícia en els seus territoris i transferissin les rendes als dominis de terra ferma, que és allò que realment els importava. I, per aquest propòsit, no els calia cap registre sinó un simple contracte global amb el gestor de les rendes. A més, els magnats se solien reservar el dret d'escrivania, a fi d'evitar la dispersió documental i controlar les transmissions immobiliàries.

Pel que fa a la porció del comte d'Empúries, l'únic document localitzat a l'Arxiu de la Fundació Ducal de Medinaceli que recull els béns que li pertocaren en el repartiment és una còpia íntegra, en llatí i sense data, del CLR.⁹⁸ Igualment, a l'Arxiu Diocesà de Girona tan sols consta una còpia parcial del fragment del mateix CLR que reproduïx, paraula per paraula, la divisió de la terra exterior a la ciutat de Mallorca i el *Memoriale*.⁹⁹

⁹⁶ Quadrado, 1850: 438; Busquets Mulet, 1952: 709; Salvà, 1975: 120.

⁹⁷ Basant-se en la frase “el que es consigna a l'original” o “el que segueix després a l'original” de la part àrab del CLA, que clou les descripcions de les partions reials i nobiliàries del terme de la Ciutat, alguns investigadors encara mantenen l'esperança de trobar-ne qualcun: Soto Company, 1984b: 120; Portella Comas, 1994; Mas Forners & Soto Company, 2007: 76. A la *Remenbrança* (f. 19r), en ocupar-se dels béns del bisbe de Barcelona i els seus co-particips, l'escrivà precisa que obtingueren “la una octava dels terminals de la villa, lo que avem escrit en lur cartulari”. A partir d'aqueixa declaració, Antoni Mut i Guillem Rosselló (1993: 41) interpreten que “va existir un altre cartulari, que avui desconeixem, redactat pel mateix amanuense, on es ressenyaren les propietats de la porció del prelat català. Cal pensar, doncs, que es feu quelcom de semblant al tercer i quart quartó dels barons”. En tot cas, s'haurà d'esperar un hipotètic descobriment dels llibres de repartiment dels magnats, sobre els quals som bastant escèptic.

⁹⁸ AFDM. Lligall 43, n° 5841, 5842 i 5843.

⁹⁹ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 250, 8 idus agost 1317, 06/08/1317.

De la mateixa manera, l'ardiaca de Barcelona no pot aportar altre document sinó una còpia parcial idèntica quan es veu constret a justificar l'origen de les seves propietats mallorquines.¹⁰⁰ En la mateixa situació es troba la cúria del pariatge del bisbe de Barcelona en haver d'argumentar la procedència de la seva porció, puix que només pot presentar la còpia del 1317 procedent de la cúria del bisbat de Girona. Joaquín Mª Bover (1858: 5) ho expressà ben clarament:

Si el obispo de Barcelona hubiese de probar, con solo el documento que precede, que los bienes que posee en Mallorca le pertenecen, estamos seguros que no se le admitiría tal título, porque ninguna fe puede hacer en juicio una copia, de copia, de copia, de copia, de copia de un instrumento que con mucha confusión designa la parte de la isla que en la división general correspondió a aquel prelado.

Només en casos puntuals, esdeveniments especials o fets extraordinaris, un determinat magnat –o els seus hereus i successors- s'avenia a confeccionar un inventari o *corpus* documental, per bé que sovint parcial, de les seves propietats; o bé, transcorregudes ja vàries dècades, aixecaren els primers capbreus. Detallo a continuació aquells que –en paraules de Flocel Sabaté (2019: 6)- han sobreviscut al naufragi patrimonial ocasionat pel pas del temps, la descurança, la intencionalitat maliciosa o la simple i arbitrària ventura. Pertanyen a les porcions de Nunyo Sanç, Gastó de Bearn, el bisbat de Girona i l'infant Pere de Portugal.

2.1.- La porció de Nunyo Sanç.

Pel que fa al comte de Rosselló, Nunyo Sanç, hi ha cinc manuscrits que hi fan referència directa:

1. El primer, intitulat *Totalitat de les jovades que correspongueren al comte Nuno dels districtes de Mallorca*, ocupa el foli 9r del CLA i ofereix una avaluació provisional del nombre d'explotacions i la superfície total del senyoriu de Nunyo Sanç, expressada en jovades. Segons Fernando Montilla (1929: 609) és *el inventario de las yugadas de*

¹⁰⁰ ARM. ECR-1145, f. 96r-103v, 17/07/1389.

tierras de la isla que cupieron a don Nuño en las porciones de los demás magnates, mentre que per a Jaume Busquets (1952: 250) simplement se refereix a las yugadas que cupieron al conde Nuño.

A jutjar per les frases inserides en el text àrab, el comte de Rosselló hauria iniciat l'amidament dels seus territoris en data primerenca –segurament vers 1230, just després de consensuar el text àrab del repartiment. L'estimació només inclou les propietats territorials, diferenciades per districtes, però exclou el patrimoni urbà i els molins. En determinats indrets especifica que el mesurament dels terrenys ja està feta (*en elles ja està la taxació feta*); però, en d'altres, encara està pendent de realitzar (*fins que es realitzi la medició si Allāh, lloat sia, ho vol*). Els resultats distingeixen entre les explotacions que pervingueren al comte Nunyo i als seus porcioners pel llur vuitè de l'illa, d'aquelles altres que li pertanyeren com a simple porcioner del vuitè del bisbe de Barcelona. A partir d'aquesta primera avaluació, la porció del comte comptabilitza 1.485 jovades, equivalents a 16.349 ha. Tot i això, l'extensió definitiva del senyoriu de Nunyo Sanç va ser molt més extensa, tal com ampliaré en examinar la *Remenbrança*.

En qualsevol cas, aquest document no pot ser considerat l'inventari dels béns que correspongueren al comte de Rosselló, ni reflecteix el repartiment de la seva porció entre els seus beneficiaris puix que no menciona cap lliurament a terceres persones. És, simplement, un càlcul estimatiu global i provisional de les jovades que li puguin correspondre una vegada fet el mesurament definitiu.

2. El segon document és una transacció bilateral subscripta entre Jaume I i Nunyo Sanç.¹⁰¹ Com a resultat de les diferències suscidades entre ambdós per haver construït el comte uns obradors a la plaça de Santa Eulàlia, dintre les muralles de la ciutat de Mallorca, convenen que la part de la plaça on s'havien edificat els obradors pertanyi a la porció reial; i, l'altra part, on Pere Martell havia també construït, correspongui a Nunyo Sanç. El rei admet que feren la divisió de la Ciutat els partidors reials Bernat d'Empúries i Joan Nunis. Ambdues parts en conflicte reconeixen, finalment, haver arribat a un perfecte repartiment de les respectives propietats, tant a la Ciutat com a la resta de l'illa. La convenció fou signada a Mallorca pel monarca el 15 de juliol del 1232 però no pel comte Nunyo, qui rubricà l'escriptura quatre dies després per mà del seu notari mestre Joan.¹⁰²

¹⁰¹ ARM. Pergamins reials. Jaume I, n° 22. Transcrit a FRB, II/1: 13, doc. 121. Mallorca, idus juliol 1232 (15/07/1232).

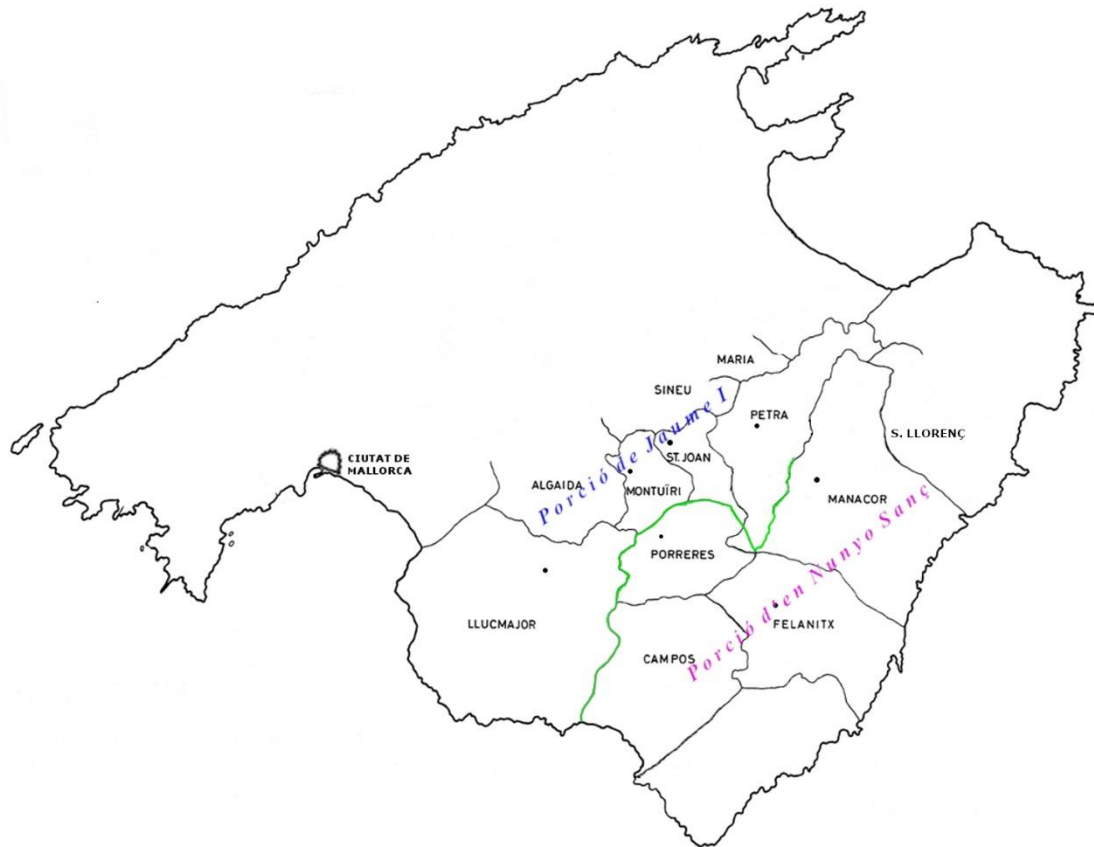
¹⁰² Pascual, 1898: 307; Mut Calafell, 1989: 290; Mut & Rosselló, 1993: 24 i 44.

3. Aquell document sembla ser a l'origen del manuscrit tercer, que no seria sinó la seva aplicació pràctica. Joaquín Mª Bover (1838) explica que, en el transcurs de les seves recerques de qualque documentació relativa a la part que pertocà al comte Nunyo, només pogué localitzar certes anotacions, que transcriu a les notes a la *Historia General del Reino de Mallorca*,¹⁰³ i que *al parecer son apuntes o prisas que tomaban en 1232 los agrimensores regios mientras corrían pueblos y lugares para realizar el reparto*. José Mª Quadrado (1850: 534) intentà resseguir el recorregut del manuscrit, que qualificà com *ciertos apuntes tomados al parecer por los agrimensores, en la excursión que principiaron el 7 de setiembre de 1232 por el llano de la isla hasta la estremidad de las montañas*.

Transcorreguts cinquanta anys, Alexandre Font (2000: 459-462) en realitzà una dissecció acurada, servint-se del *Mapa de Mallorca* del cardenal Antoni Despuig com a suport gràfic, que no tingué el ressò mediàtic que es mereix. Les seves conclusions són perfectament assumibles. Al·lega aquest autor que, més que d'*agrimensores*, s'hauria de parlar de *divisores*, perquè en el document no hi ha ni una sola mesura ni dimensió. Endemés, sembla que l'operació podria haver tingut un patronatge reial i abraçat una amplitud major que la que recullen els fulls i, per tant, no es tractaria d'uns simples *apuntes*. Les informacions que proporcionen les anotacions no semblen en absolut provisionals, sinó més aviat al contrari, denoten un coneixement *in situ* de les diferents propietats, un assessorament per part d'informants locals i un desig d'exactitud en totes les referències geogràfiques; és a dir: és un esborrany al qual només falta donar forma jurídica, si és que havia d'implicar efectes legals.

Les notes estan datades el 7 de setembre del 1232, però no resulta clar que sigui la data inicial. El primer de juliol s'havia autenticat ja el repartiment de la porció reial, i el 19 del mateix mes el comte i el monarca havien signat el conveni abans esmentat. Per tant, quan es prengueren les notes, ja havia conclòs la distribució de les propietats andalusines, i Jaume I ja havia abandonat l'illa i retornat a Barcelona.

¹⁰³ Dameto et al., 1841, II: 1006-1009. Reproduït per Rosselló & Ferrer, 1977: 145.

Mapa 3: **Delimitació de les porcions del rei i de Nunyo Sanç (1232).**

Font: elaboració pròpia a partir de Alexandre Font (2000: 459-462).

El contingut del manuscrit no dona a entendre que hagués d'abraçar la fitació entre la porció del rei i la dels altres porcioners, com insinua Font Jaume (2000: 461). El document únicament delimita les propietats entre el comte Nunyo i el rei, des del sud de ciutat de Mallorca fins al final de les muntanyes i planures de l'illa (*a meridie civitatis Majoricarum in fine de montaneis et campis dictae insulae*); és a dir, la franja de l'illa que corre del sud cap a l'est (mapa 3). L'original inclou, al final de l'itinerari, una relació d'alqueries dels districtes de Petra i Sineu, precisant si estaven o no poblades. Resulta evident, però, que la fitació és incompleta perquè li manca el recorregut final; de manera que abraça, aproximadament, dos terços del trajecte. Endemés, alguns dels trams del recorregut resulten especialment problemàtics, no sols per les dificultats d'interpretació del text, sinó també perquè semblen faltar algunes alqueries intermèdies. L'itinerari comença a tocar de la mar, resseguint la partió Lluçmajor-Campos, i continua per la divisòria entre Porreres, d'una banda, i Lluçmajor, Montuïri i Sant Joan de l'altra. A l'alçada d'*Hortella* gira cap al sud per anar a cercar el punt de confluència de Porreres-

Petra-Manacor-Felanitx i, d'aquí, continua per la divisòria entre Petra (avui Vilafranca) i Manacor, pel torrent de Son Vaquer, fins arribar gairebé a *Termenor*.

En conjunt, el vertader objectiu del manuscrit sembla ser únicament la delimitació d'aquelles explotacions, la propietat de les quals podia resultar més litigiosa un cop realitzat el repartiment: a una i altra banda de la partió de termes de titularitat diferent. Això explicaria que manquin algunes alqueries al llarg del recorregut, i també que només inclogui un llistat d'explotacions dels termes de Petra i Sineu, sense cap referència als altres districtes.

4. El quart manuscrit s'intitula *Hoc est translatum factum de instrumentis donacionum sive notarum domini Nunonis Sancii, quondam, de possessionibus quas habebat intus Civitatem Maioricarum...*¹⁰⁴ Antoni Mut i Guillem Rosselló (1993: 24) el consideren “un trasllat de les concessions fetes entre 1232 i 1240 dels immobles que Nunyo Sanç posseïa a l'interior de la Ciutat de Mallorca”. Estanislau de K. Aguiló estima que és només un fragment molt descurat d'un manuscrit que devia ser més extens i comprendre, també, les notes dels establiments i donacions de les cases i terres que tenia el comte fora de la Ciutat. La còpia està datada el 20 d'octubre del 1304. En total acull 434 preses de documents. La primera anotació porta data del 28 de juliol del 1232 i, la darrera, del 25 de febrer del 1240.

La majoria són notes abreujades o registres d'actes de donació a cens, a persones particulars, de cases i casals individuals o dobles, amb hort o sense, i de solars o patis, obradors, mesquites i taules de carnisseria, tots situats dins la Ciutat. També conté la donació d'un pati als frares Predicadors prop la porta Nova de l'Almudaina; la concessió d'alguns censals als frares Redemptors de Captius i als Predicadors; la cessió de la plaça de Santa Eulàlia a la universitat de la Ciutat; i la donació d'un casalàs als jueus per construir una sinagoga.

El manuscrit recull igualment la cessió d'algunes alqueries situades fora la Ciutat: la donació vitalícia de l'honor de *Canet*, l'alqueria *Cabra* i dos parells de cases a Guter Díaz; de l'alqueria *Tici* de Felanitx al Temple, en alou; de l'alqueria *Anacla* i el rafal *Dahiut* de Felanitx a Pere Morlana i Guillem i Pere de Massallo, a cens; la donació a Bertran d'Aran unes cases i hort dins la Ciutat i 20 jovades de terra sense determinar, en qualitat de cavalleria; de diverses jovades a Berenguer de Ripoll i Vives de Fontanelles a

¹⁰⁴ ARM. ECR-341, f. 1-58. Transcrit per E. de K. Aguiló, 1912: 209-224, 241-256 i 273-285; i 1914: 53-62.

Biniforani, en el terme de Bunyola; de l'alqueria *Dalbomarta*, terme de Campos, a Garcia Guerra i Domingo de Taust, a delme i tasca; i del rafal *Alpozuz* de 3 jovades, en el terme de Manacor, a Garcia Gonzalvo, per resta de la dotació de la seva cavalleria.

D'altres actes, finalment, atenyen qüestions relacionades amb la gestió de la porció de Nunyo Sanç a l'illa: el nomenament i cessament de procuradors, la fixació del lluïisme dels honors situats dins la Ciutat en la sisena part del valor de l'alienació,¹⁰⁵ i qualque resolució adoptada en l'exercici dels seus drets jurisdiccional.

És probable, doncs, que el manuscrit sigui un fragment d'un notal de cúria de la porció de Nunyo Sanç, o bé una simple recopilació d'actes individuals posteriorment recollides en un volum. No cal dir que el contingut es pot complementar amb un nombre important de pergamins solters dispersos pels diversos arxius.

5. El cinquè manuscrit és conegut com *Remenbrança de tot quant a lo sennor do Nuno en la isla de Mayorcas, Deus la guide, de honor foras de la villa, de profeytz et de terras, et los noms de las alcarias et de las juvadas*.

Aquest document extraordinari, re-descobert i publicat en facsímil per Antoni Mut i Guillem Rosselló, al qual em referiré profusament en aquesta tesi, ofereix, entre altres informacions, el detall de "les propietats que posseïa el comte Nunyo Sanç a les rodalies de la Ciutat i a la resta dels districtes andalusins de l'Illa, no sols les adquirides per via de recompensa militar per la conquesta, sinó també les comprades o bescanviades" (Mut & Rosselló, 1993: 37). Talment com el CLA, aquest manuscrit conté el llistat de les explotacions i llur extensió en jovades que pervingueren al comte per la porció que li correspongué com a *cap de fila* per 1.596,5 'cavalleries', i també les que li pertanyeren com a porcioner del vuitè del bisbe de Barcelona per 276 'cavalleries'. La nòmina inclou igualment 13 rafals (60.5 jovades) que el comte comprà a Carròs, i altres 3 rafals (21 jovades) adquirits als germans Berenguer i Ferrer de Sant Martí. Encara que exclou les propietats urbanes, sí que dona a conèixer el nombre de molins repartits en els diferents

¹⁰⁵ El lluïisme era el dret del senyor a cobrar part del valor de les transferències de béns immobles. Segons Pere Benito (2003: 619; 2013: 42), a finals del segle XII alguns pagesos havien començat a sots-establir a Catalunya les seves terres, convertint-se, així, en intermediaris rendistes entre el senyor eminent i el pagès conreador. En principi, els senyors es van oposar a aquesta pràctica, però la constitució de Pere el Catòlic del 10 de març de 1211, prohibí als detentors de béns en feu (a cens) o en emfiteusi de vendre'ls, empenyorar-los, establir-los o alienar-los de qualsevol manera sense el permís dels senyors. Aquesta llicència s'expressava mitjançant la firma de la senyoria, que li permetia negociar i reclamar la percepció de lluïsmes no sols de les vendes -com s'havia practicat fins aleshores- sinó també dels sots-establiments i dels contractes d'esponsalici. La constitució de 1211 fou el primer text legislatiu de l'emfiteusi. Significà la imposició del lluïisme i, alhora, la legitimació del sots-establiment.

districtes de l'illa que romangueren sota la seva jurisdicció. Cal indicar, però, que el document no precisa el nom dels beneficiaris que obtingueren cadascuna de les explotacions, ni fa menció de cap donació a particulars. El llistat final comprèn 453 explotacions rústiques, que abasten 2.560 jovades (29.075 ha); més un total de 43 molins.¹⁰⁶

Quant a la cronologia, Antoni Mut i Guillem Rosselló no gosen datar la *Remenbrança* amb exactitud. Únicament indiquen que és anterior a 1255 i avancen que podria haver estat redactada devers l'any 1242, en qualitat d'inventari dels béns que comprà el Conqueridor als marmessors de Nunyo Sanç. Pau Cateura (1997a: 83) apunta que pogué ser redactat posteriorment a la mort del comte, vers 1245.

No obstant això, cal constatar que el manuscrit inclou i relaciona, com a propietats de Nunyo, totes aquelles alqueries i rafals que el comte donà al bisbe Ramon de Torrella en concepte de dot –el desè de tots els béns– per a la fundació de la diòcesi mallorquina. La donació es feu en virtut d'un instrument rubricat a la ciutat de Mallorca el 22 d'agost del 1239, en què s'individualitzen els béns cedits al prelat.¹⁰⁷ Per tant, si la *Remenbrança* inclou encara com a pròpies les explotacions cedides al bisbe, degué ser redactada necessàriament abans d'aquella data.

A més, a l'acte de cessió, el comte Nunyo explicita que els béns assignats al bisbe constituïen una part del feu que havia concedit al cavaller Alemany de Sádaba sis anys abans, sota l'obligació de prestar i mantenir tres cavalls armats per a la defensa de l'illa.¹⁰⁸ Se sap que Alemany de Sádaba morí entre 1236 i 1239.¹⁰⁹ La defunció del cavaller fou, precisament, l'esdeveniment que permeté a Nunyo recuperar aquells béns i cedir-ne una part al bisbe. Aqueixa referència permet confirmar que la *Remenbrança* va ser redactada entre les dues dates suara esmentades: l'any 1239, com a molt tard.

¹⁰⁶ Opina Pau Cateura (1997b: 83) que *si a ello unimos el señorío adquirido en Ibiza-Formentera, de unas 19.190 ha, la porción territorial de este noble en el archipiélago era de 48.192 ha, perfectamente comparable a la porción real de Mallorca (57.000 ha).*

¹⁰⁷ BSAL 13: 65; ACM. GROC: 50, doc. 85; RT: 20, doc. 12. Mallorca, 9 calendes setembre 1239.

¹⁰⁸ *Videlicet quinquaginta octo jugate in Valle de spurlis, et viginti sex jugatas in termino de fanalig et sic sunt octoginta quatuor jugate quas alamandus de sadaua pro nobis tenebat in feudum sicut in instrumentis inter nos et ipsum confectis continentur.* I tot seguit aclareix: *Et sunt nomina alqueriarum et Raalium feudi Alamandi de sadava in sporlis atzeuya due jugate, bilela octo jugate, Ayan tres jugate, Almoravit quinque jugate, benixamer duodecim jugate, Alcarmeda tres jugate, abenbarchax duodecim jugate, alcasser septem jugate, abengaus quinque jugate, adduganer tres jugate, fatiaybana quatuor jugate. Et sunt nomina alqueriarum et raallium feudi alamandi de sadaua in felinig, sicilicet, Rubentix et sunt duodecim jugate, Alluch sex jugate, Alubacer duo jugate, Algari tres jugate, Algriles tres jugate.* DRM: 23, doc. 17, 2 calendes març 1232 (28/02/1233).

¹⁰⁹ Al dir de Jaume Albertí i Ramon Rosselló (1996: 28), Alemany de Sádaba morí el 1236; mentre que segons Pau Cateura (1986: 86) el decés ocorregué el 1239.

En resum, el llibret de Nunyo Sanç tampoc no és, en sentit estricte, el repartiment de la seva porció, sinó més bé “un memorial, memoràndum o recordatori dels seus immobles, qualsevol sia l’origen o forma d’haver-los obtingut” (Mut & Rosselló, 1993: 40). A tall d’hipòtesi, aventuro que la causa que n’originà la redacció fou, justament, el recompte fet pel comte Nunyo de les propietats que tenia a Mallorca, com a passa prèvia a la cessió del desè a la Seu.

2.2.- El Memorial... de Gastó de Bearn i del Sagristà de Barcelona.

El pare Cayetano de Mallorca (1746: 59-61) proporciona la primera notícia del *Memorial o capbreu de ço que fou den Gasto de Bearne, e es a Soller, Canarossa e al terme de la ciutat*, en relacionar els béns del cavaller Arnau de Togores. El mossèn simplement menciona el document i en treu les dades que li interessin, sense reproduir-lo íntegrament. Informa que fou elaborat per Arnau de Piera, procurador de Gastó de Montcada, i que es troba *en el libro de Magnates de la Real Visita (...) el qual se halla recondido en el Archivo de la Cabrevación; y aunque se encuentra sin calendario, de la letra y del contexto se infiere que fue escrito por los años de 1230 a 1240*. El paborde Guillem Terrassa i el pare Luís de Villanueva també en coneixen l’existència (Santamaría Arández, 1985b: 87). Anys després, Joaquín Mª Bover (1831: 173-177) reproduïx el Memorial al tom VI de les seves *Miscelanea historica mayoricense*, on indica que *es copia de la que en 1762 sacó de su original Fr. Cayetano de Mallorca Capuchino, la que se halla en el fol. 42 del tomo 1º de sus Miscelaneas, cuyo original se conserva en el Real Archivo*. En reproduirà una duplicació exacta a les notes afegides a la *Historia General del Reino de Mallorca* (Dameto et al., 1841, II: 999-1006), advertint que es tracta de *un relato de la parte que tuvieron [D. Gastón de Moncada vizconde de Bearne y el venerable sacriste de Barcelona], y de las personas entre las cuales fue repartida o dada en contrato de censo perpetuo*, que ell ha reproduït *exactamente del archivo de la Ciudad de un códice escrito en vitela*. José Mª Quadrado (1850: 527-532) se servirà de l’edició de Bover per fer-ne un extracte-resum i obtenir una aproximació als territoris que conformaren el vuitè de l’illa adjudicat al vescomte Guillem de Montcada, que després fou del seu fill Gastó. En encetar l’estudi sobre la teoria de la capbreuació en el regne de Mallorca, Álvaro Santamaría (1985b: 87) matisà que en aquest manuscrit *no se relaciona propiamente el patrimonio inmueble —como en el Libro del Repartimiento- sino los*

censos enfiteúticos percibidos en los lugares mentados por el vizconde de Bearne y las consignaciones realizadas por dicho vizconde o sus procuradores de tales censos enfiteúticos a terceras personas.

Guillem Rosselló (2007e: 35; 2007d: 77) diu que *el paradero actual de este códice es desconocido y por tanto el relativo interés de la publicación de Bover estriba en su valor como unicum, que tiene que aceptarse como tal, si bien con las debidas reservas sobre la fiabilidad de la transcripción*, a la qual –diu- s’ha de donar un cert marge de confiança. El memorial *se aparta de los esquemas habituales propios de los restantes repartimientos, pues incluye la relación de censos que recibe de sus feudatarios, soslaya el nombre original de algunas de las propiedades sustituyéndolos directamente con el nombre del nuevo poseedor cristiano.*

Efectivament no ha estat possible, de moment, localitzar el volum que esmenten el Pare Cayetano i Joaquín Mª Bover, però s’ha conservat una altra còpia inèdita recopilada pel paborde Terrassa.¹¹⁰ És un manuscrit de quatre folis, amb manco errors de transcripció que el publicat per Bover i, per tant, més coherent i intel·ligible, que és el que faré servir aquí. Hom diria que es tracta de dues còpies diferents extretes del mateix manuscrit original.

A la còpia de Terrassa hi manquen els dos darrers paràgrafs, que elucubren sobre la datació crònica i podrien ser un afegit inserit per Bover. La primera d’aqueixes frases, en llatí, explica que el trasllat fou trobat sense indicació de dia ni any; però donat que, per elegir bisbe, els fou precís al rei i als pròcers assignar un estipendi condecant, perquè d’altra manera el Papa no volia elegir nova seu en aquestes illes, el sagristà de Barcelona -que entenia en aquest negoci- no pogué prorrogar la qüestió més enllà del 1238, any en el qual ja llegim que està pacíficament constituït el primer bisbe de les Balears després de capturada la Ciutat.¹¹¹ Ve a concloure, per tant, que la confecció del memorial és anterior a l’any 1238, en què Ramon de Torrella ja exerceix de bisbe de Mallorca.

Intentaré afinar una mica més. El primer de febrer del 1232, la comtessa vídua Garsenda i son fill Gastó nomenen procurador comú Pere de Centelles, sagristà de Barcelona. I, el 24 de setembre del 1233, Pere de Centelles nomena procurador de tots

¹¹⁰ ARM. Fons “Paborde Guillermo Terrassa”. Diversos 28/2, f. 77r-80v.

¹¹¹ *Hujusmodi transumptum inventum fuit absque diei et anni designatione, sed quia pro episcopo eligendo necesse fuit Regem et proceres stipendium condessens assignare, quia secus nolebat Pontifex summus erigere in his insulis novam sedem, quam in hoc memoriali sacrista Barcinonensis in hujusmodi negotio intendebat, non potuit ultra annum 1238 prorogari, in quo anno jam legimus primum Balearium episcopum post captam urbem in sua sede padifice constitutum* (Dameto et al., 1841, II: 1006).

plegats Arnau de Piera, qui ho era encara l'any 1239.¹¹² D'altra banda, el gener del 1235, Gregori IX havia encomanat al paborde de Tarragona que urgís als magnats i al rei a complir la promesa de dotar l'església de Mallorca (Xamena & Riera, 1986: 45). Tant la vídua de Bearn i el seu fill com Pere de Centelles, sagristà de Barcelona, realitzen la donació del desè el 9 de novembre del 1235; però es tracta de donacions genèriques que hauran de concretar en data posterior. La tasca d'Arnau de Piera serà, doncs, calcular i determinar minuciosament i prolixa els béns i rendes que ambdós magnats transfereixen a la seu mallorquina. Aquest detall constitueix el contingut del memorial que estic analitzant i que, sens dubte, es degué efectuar als voltants de 1238/1239.

El procediment consistí en inventariar els distints béns immobles de cada indret per capítols, sumar les rendes que produïen i, tot seguit, calcular-ne la desena part i assignar al nou bisbat les rendes i les propietats equivalents, sempre de forma aproximada. Cert és que, en molts casos, el procurador ignorava el muntant dels ingressos i, aleshores, feia una donació genèrica de la desena part a l'Església. En definitiva, aquest memorial no és més que un inventari poc detallat de tots els censos, honors, cases i molins que obtingueren ambdós magnats, elaborat pel procurador comú Arnau de Piera, així com la part d'aquests béns –el desè/deè– que donaren a Ramon de Torrella, primer bisbe de Mallorca, a títol de dot per a la creació de la diòcesi.

Cal considerar que, segons el testimoni de la *Remenbrança* (f. 20r), a més del propi vescomte, integraren la porció o quartó de Guillem de Montcada el cavaller Bernat de Santa Eugènia, el sagristà de Barcelona, l'ardiaca de Barcelona i el sagristà de Girona, que no compareixen en aquest llistat.

En conclusió, doncs, el manuscrit que comento de cap manera es pot considerar el repartiment entre els beneficiaris del quartó que encapçalà el vescomte de Bearn. Tampoc no conté la totalitat dels béns que constituïren la porció íntegra, sinó únicament la part del vescomte difunt i la del sagristà de Barcelona. No hi consten, per exemple, les propietats cedides a les institucions eclesiàstiques o als cavallers armats, tal com analitzaré a la segona part d'aquesta tesi (capítol IV.3.2.2). Així i tot, cal no banalitzar la informació que proporciona el manuscrit. A jutjar per les 'cavalleries' que els foren adjudicades per la seva contribució a la conquesta, entre ambdós magnats computaven el 72.8 % del total del quartó, la qual cosa li atorga una importància extraordinària.

¹¹² FRB, I: 110, doc. 99. Morlans, calendes febrer 1231 (01/02/1232); i FRB, II/3: 515, doc. 456, 8 calendes octubre 1233 (24/09/1233). El 28/07/1239 encara signa el conveni de divisió de l'aigua de la Vila com a lloctinent de la comtessa i de Gastó.

2.3.- El *Capudbreve...* de la porció del bisbe de Girona.

Es tracta d'un llibret guardat a l'Arxiu Diocesà de Girona i constituït per dos plecs de pergamins cosits a unes cobertes del mateix suport material. Els quèrns amiden 23.5 x 18.5 cm i les cobertes són irregulars, ja que la posterior és més ampla que l'anterior. El primer quadernet consta de 14 folis i el segon de 12 folis, ambdós sense numerar.¹¹³ La coberta porta per títol *Capudbreve de hiis que tenetur in insula Maioricarum pro ecclesia Gerundense...*, i afegeix que Pere des Padró, ciutadà de Mallorca, té un document similar, i un altre d'abreujat que portarà fora de la Ciutat per recaptar els censos de la seu de Girona (*aliud capudbreve abbreviatum quod portabit preter Maioricarum ad levandum censos ecclesie Gerunde*).

El primer foli explica que és un memorial expedit per aquella seu per a ús de Pere des Padró, el 10 de gener del 1289, on s'assenten els censos i agrers que el bisbe i capítol tenen dret a rebre a l'illa de Mallorca. I aclareix que és la renovació d'un altre memorial redactat l'any 1255 per Ramon de Verdera, qui fou batlle de la porció de la seu de Girona (*et fuit renovatum dictum memoriale a quodam alio memoriali facto per Raimundum de Viridaria, olim baiulum in Maioricis dicte ecclesie, anno Domini millesimo CC quinquagesimo quinto*).

Tot plegat desvetlla que, periòdicament, el procurador a Mallorca de la baronia de Girona actualitzava el memorial de les rendes del senyoriu i el lliurava al recaptador. Per facilitar-li el treball, li donaven dues còpies, una original íntegra i l'altra abreujada, que portava amb ell quan visitava la part forana de l'illa. És possible que el comès de recaptar els impostos recaigués en el batlle de la porció. De fet, per aquelles dates, Pere des Padró actua en alguna ocasió com a batlle de la seu de Girona. Però també és cert que, poc després, el mateix des Padró compra les rendes de la porció dels anys 1291-1296 per 2.100 sous anuals.¹¹⁴ Exerceix, doncs, com a arrendador de rendes senyorials.

Igual que els manuscrits estudiats anteriorment, aquest capbreu distingeix els ingressos en funció de l'indret geogràfic on es troben els immobles que els generen: la Ciutat i el seu terme, i les parròquies de Muro i Sóller. Llista els pobladors establerts per la seu de Girona a cada localitat, més o manco agrupats segons la partida o el lloc geogràfic on estan situats els béns. Si tenen més d'una propietat, les relaciona una rere

¹¹³ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 257, 4 idus gener 1288 (10/01/1289).

¹¹⁴ ADG. Notularum I, f. 1032, full solter.

l'altra, baldament estiguin ubicades a zones distintes. La informació que ofereix per a cada immoble és força completa. Subratlla el tipus de propietat, el seu origen o posseïdor previ, la ubicació i/o el topònim del lloc on està, les confrontes, les subdivisions que se n'han fet i, finalment, el cens anual que retribueix a la seu gironina.

En conclusió, tots els exemples exposats fins aquí són registres o cartularis més o menys allunyats del repartiment de l'illa entre els magnats. Malgrat la seva importància documental, no són sinó registres sincrònics que no reflecteixen el repartiment en si mateix, sinó que assenyalen en mans de qui es troba el domini directe –i sovint l'útil- dels immobles en el moment històric que es redacten.¹¹⁵ En conseqüència, acumulen i sintetitzen tot el seguit de transmissions –vendes, donacions, cessions, permutes, establiments, etc.- que operaren sobre aquells béns des de la conquesta fins al dia de la data.

2.4.- Els béns de l'infant Pere de Portugal i els seus mainaders.

En contraposició als anteriors, les explotacions rústiques acaparades per l'infant Pere de Portugal són ben conegudes gràcies al capbreu d'alqueries i rafals de la part llatina del CLA. No així les urbanes.

En capítols anteriors he fixat com en aquell repertori hi consten les explotacions que obtingué l'infant, marcades a l'esquerra amb un símbol o escut amb les quines de Portugal. Individualitza un total de 76 alqueries i rafals, però segurament n'hi havia més que el deteriorament del paper impedeix reconèixer. En la majoria dels casos, el text indica que l'explotació és del rei i la dona a l'infant (*est Regis et dedit Infanti*) o a qualcun dels membres de la seva comitiva. En d'altres ocasions, simplement indica que és del rei (*est Regis*).

És de creure que, afortunadament, amb posterioritat al 1232 i amb l'objectiu de comptabilitzar les propietats, els funcionaris de l'infant les sistematitzaren i les deixaren escrites en un altre inventari inserit en el CCR (f. 37rb-39ra) i el CLR (f. 18rb-19r). Aquest llistat conté 98 explotacions –22 més que la relació anterior-, de les quals indica l'extensió en jovades i la seva ubicació, però no explicita el nom del beneficiari mainader. En molts

¹¹⁵ Ho entén així igualment Pau Cateura (1997a: 57) pel que fa al capbreu de Nunyo Sanç.

casos no quantifica alqueries i rafals íntegres, sinó parts d'ells, generalment la meitat però no sempre.

Taula 11. Explotacions que manquen al llistat de l'infant

EXPLOTACIÓ	NOM	DISTRICTE	JOVADES
Alqueria	Art Alayn	Sineu	8
No ho diu	Tuaya	Muntanyes	4
Alqueria	Banu Zacahria	Montuïri	4
Rafal	Aben Noch	Montuïri	3
Alqueria	Atacari	Pollença	3
Alqueria	Alphorfa	Petra	2
TOTAL			24

Font: elaboració pròpia a partir del CLA i el CCR

A banda d'aquesta important diferència numèrica, la comparació del llistat del CCR i el CLR amb el capbreu d'alqueries i rafals del CLA revela algunes diferències més. Bàsicament, hi ha sis explotacions d'aqueixa relació, amb un total de 24 jovades, que no consten en aquells llistats. Són les enumerades a la taula 11. Endemés, en la relació d'alqueries i rafals l'alqueria *Beni Calam* de 5 jovades, terme de Montuïri, es troba adjudicada a Berenguer March de Tarragona, qui no sembla un porcioner de l'infant.

En resum, penso que es poden donar per bones les xifres que especifica el llistat de l'infant del CCR i el CLR, amb les correccions just ara explicades. Així, l'operació proporciona un total de 103 explotacions.¹¹⁶ Una combinació de les dues nòmimes permet destriar els noms dels 23 mainaders de l'infant, els llinatges dels quals denoten llur origen castellano-portuguès. Són els que detallo a la taula 12 per ordre alfabètic del llinatge.¹¹⁷

Igualment permet identificar les 103 explotacions que passaren a mans de l'infant. El magnat reservà la meitat per a gaudi propi i transferí l'altra meitat als seus mainaders en concepte de dotació, com estudio en el capítol IV.3.1.4.

¹¹⁶ Així mateix, cal advertir que en el CCR (f. 50va) i el CLR (f. 27rb), les 50 jovades de l'alqueria *Huayar Alfaz* d'Inca consten com a pròpies dels homes de Barcelona; mentre que en el llistat de l'infant del CLA (f. 37va) n'hi ha tres computades com a seves. El capbreu d'alqueries i rafals del CLA (f. 5vb) en dona l'explicació, quan indica que *reddidit Guillelmus Box domino Regi illas 3 jovatat quas habet in Inqa de cavalleriis Barchinone, quas dedit dominus Rex magistro Nicolao*. És a dir: Guillem Bou rebé tres jovades a l'alqueria *Huayar Alfaz* procedents dels béns de les milícies de Barcelona. Més tard, les tornà al rei i aquest les donà a mestre Nicolau.

¹¹⁷ S'indica el nom en nominatiu i el suposat llinatge actual, acompanyat de les distintes versions escrites.

Taula 12. Mainaders de l'Infant en Pere de Portugal

1	Petrus Dominici
2	Johannes Fernández/Ferrandis
3	Johannes Fernández/Ferrandis, maioris
4	Lupus Fernández/Ferrandis
5	Martinus Fernández/Ferrandis, miles de Infante
6	Petrus Fernández/Ferrandiz
7	Martinus Fernández/Ferrandi de Infante
8	Pelaius Ferrero
9	Johannes Frener, maior
10	Froye Infantis
11	Laurentius Gómez/Gomis
12	Petrus Gonzalbo/Gossalbis, repostero
13	Laurentius Ibáñez/Hyvaines/Ivanyes
14	Petrus Ibáñez/Hyvaines/Ivanyes
15	Garcia López/Lupi
16	Alfonsus Martínez/Martinis, miles
17	Magister Nicolau/Nicholai Infantis
18	Johannes Pérez/Periz, nigro/Jacme Periz
19	Meem Pérez/Periz
20	Petrus Pérez/Periz
21	Rui Pérez/Periz, fabro/repostero
22	Jacobus de Safaregio
23	Martinus Suárez/Suariz

Font: elaboració de l'autor, a partir del CCR i el CLR.

Capítol III.- EL PROCÉS DE CONQUESTA DE MALLORCA.

Les conquestes de Tortosa (1148), Lleida (1149), Mallorca (1229) i València (1238) no constitueixen elements singulars, sinó que formen part d'un moviment perceptible a totes les fronteres de la cristiandat llatina, des de l'Elba fins a Galícia i el mar d'Irlanda. Era l'àmbit on havia cristal·litzat, des del segle XI, un sistema social basat en dos fets inèdits fins aleshores: la destrucció dels lligams de parentesc com a forma d'articulació social a gran escala, i l'aparició de grups amb capacitat d'acumular riquesa de manera permanent, progressiva i incontenible. És el feudalisme o sistema feudal (Torró, 1998: 227; Soto Company, 2001: 78), íntimament lligat al concepte de *christianitas* que pretén estendre el cristianisme per tota la terra sota el domini del papat de Roma.

Juntament amb els pisans, els genovesos i els normands sicilians, tot al llarg del segle XII els comtes de Barcelona havien intervingut en expedicions militars i projectes d'atac contra les Illes Orientals d'al-Andalus, ja sigui en règim de croada o com a guerra de cors. Si les primerenques campanyes i hosts tenien com a finalitat la captura de botí i l'obtenció de numerari mitjançant la coacció militar, les posteriors tindran com a objectiu la conquesta i l'expansió territorial sota la ideologia de croada. Tal com ho expressà Flocel Sabaté (2007: 88), l'ocupació del territori i consegüent reestructuració de l'espai permet constituir unes vies permanents d'obtenció de renda i d'exercici de la jurisdicció que s'avenen perfectament amb el model feudal.

El casal de Barcelona ja havia participat en l'expedició de saqueig de Mallorca comandada per la república de Pisa el 1113/14. També col·laborà amb Gènova en la campanya que comportà la presa de Tortosa el 1148, que preveia igualment la presa de l'Illa. Intervingué en l'acord signat el 1179 amb un cert comte Alfons, sicilià, per repartir-se l'Illa; i en la butlla per crear-hi un bisbat expedida a favor de Pere el Catòlic pel pontífex Innocent III el 1205. Sembla, doncs, que el projecte de conquerir Mallorca fou present durant tot el període, malgrat que la fortalesa de l'estat almohade i la incapacitat de centralitzar i coordinar l'operació de conquesta ho feren impossible.¹¹⁸

La batalla d'Úbeda, del Muradal o de *Las Navas de Tolosa* (1212) significà la descomposició del califat de Còrdova i l'inici del declivi almohade a la Península Ibèrica, amb la creació dels soldanats independents de Tunis, Tremecèn i Granada (Torró, 2000b: 89; Ensenyat Pujol, 2005: 26). S'obrí, a partir d'aleshores, el període de conquestes decisives –encara que no uniformes– per part dels reis de Portugal, Aragó i Castella-Lleó (Soto 1984a: 8). D'altra banda, la mort de Pere el Catòlic a la batalla de Muret (1213) en suport dels seus vassalls albigesos, suposà la fi de la influència catalana sobre les terres d'Occitània, exercida fins aleshores mitjançant tot un sistema d'aliances i relacions feudals i de parentiu amb els comtes occitans (Ensenyat Pujol, 2005: 25). Alternativament, comportà la reorientació expansiva cap a al-Andalus i la Mediterrània, dues àrees per on la Corona catalanoaragonesa i especialment els mercaders podien expandir-se amb menys costos militars, polítics, econòmics i ideològics (Riera Melis, 2008: 169).

La conquesta de les illes Balears per part de Jaume I se situa com el primer capítol d'aqueixa agressió feudal (*insulas Maioricas, Minoricas, Eviçam et alias insulas que vocantur generaliter Baleares, ad expugnandas inde barbaras nationes*).¹¹⁹ Els motius al·legats tradicionalment que coadjuvaren a adoptar la decisió conqueridora haurien estat d'ordres diversos. En primer lloc, l'al·licient més elevat consistiria en l'obtenció d'ingressos i beneficis com a conseqüència del més que previsible botí, sempre que la campanya fos exitosa. En aquest sentit, va agafant embranzida l'interès que tindrien els feudals en apropiar-se les reserves de moneda de les societats andalusines, front a unes finances reials i nobiliàries exhaurides. No cal negligir la perspectiva d'obtenció de nous dominis, rendes i jurisdiccions consegüent al repartiment territorial, que permetria satisfer

¹¹⁸ Santamaría, 1972: 89-92; García Sanz, 1977: 190; Barceló, 1981: 59-75; Virgili, 2001: 40-48; Casasnovas, 2007: 237-238; Bonet Donato, 2015: 471; Baydal, 2017: 212.

¹¹⁹ FRB, I: 18, doc. 3. Barcelona, 10 calendes gener 1228 (23/12/1228).

la perspectiva de guanys senyorial. En la mateixa línia cal situar l'atractiu que significaria la captura de persones vives, fàcilment convertibles en moneda mitjançant rescat o transformables en força de treball agrícola i artesà. En segon lloc, serviria per refermar el prestigi i l'autoritat reials, notablement malmesos després del fracàs de l'intent de conquesta de Peníscola l'any 1225 i de les incursions piràtiques del valí de *Mayūrqa* el 1226. Tercerament, la necessitat de posar fi a la conflictivitat endèmica entre la noblesa catalanoaragonesa encaminant la bel·licositat feudal vers campanyes exteriors. En quart lloc, la necessitat de prendre posicions estratègiques per part de les ciutats catalanes i provençals en la cursa comercial amb els genovesos i pisans. En cinquè lloc, el domini estratègic de les Illes com a plataforma per impulsar l'atac contra València. I, finalment, la incitació de l'Església a través del Papa a guanyar noves terres per a la cristiandat, que el monarca rebria de Déu com a recompensa.¹²⁰ Tot plegat constituirà el procés que Robert Bartlett (2003: 45-88) ha conceptuat com a “diàspora aristocràtica”.

Miquel Barceló (2005a; 2005b) insisteix que no s'ha de menystenir la funció primordial de l'Església com a generadora d'una permanent explicació de les conquestes i dels seus resultats socials:

“Sense el seu discurs d'inferioritat dels infidels, els musulmans o moros, molt especialment, resulta difícil imaginar una coordinació efectiva i políticament estable de les conquestes. La gran simplificació social que introduïa la noció d'infidelitat tenia efectes organitzatius molt potents i graduables, des de la disminució jurídica dels inferiors fins al seu efectiu extermini, deportació, alteració del seu ordre reproductiu, i eventualment mort”.

Així, doncs, la conquesta només es pot entendre si està fonamentada en una conceptualització de tipus religiós. A tal efecte, Barceló enumera dues nocions que són imprescindibles per empènyer el projecte de conquesta i la seva realització: 1) determinar qui eren els bàrbars, destriar-los dels fidels i civilitzats, i fer-los ben coneixedors; i 2) dictar-ne l'extermini cridant els conqueridors a participar a la campanya sota el concepte *ad expugnandum barbaras nationes* propi de les croades.

L'argumentació és potent. Els textos del segle XII emanats de les jerarquies de l'orde del Císter i de les Ordes militars ja desprenen un discurs orientat a promoure

¹²⁰ Albero Santacreu et al., 2011: 178; Baydal Sala, 2017: 208; Casasnovas Camps, 1998: 238; G. Ensenyat Pujol, 2009b: 11; Mas Forners, 2013: 409.

campanyes de conquesta amb la finalitat de depurar “la brutícia dels pagans” (*spurticia paganorum*) (Barceló, 2005a: 63-70). En el mateix sentit s’expressa el papa Celestí III l’any 1192 en manifestar que “no és contrari a la fe catòlica el manament de perseguir i exterminar els sarraïns” (García Fitz, 2008: 114). Trenta anys després, el papa Gregori IX fa arribar a fra Ramon de Penyafort l’ordre de què prediqui per la Gàl·lia i animi els habitants a participar en la campanya militar de Mallorca, amb la finalitat de capturar els enemics o dispersar-los, reduir la terra al culte diví i estendre la cristiandat.¹²¹ I a la missa celebrada el matí següent al desembarcament a Mallorca, el bisbe de Barcelona dirigeix una homilia als combatents en la que recorda que són allà perquè “volem destruir aquells qui reneguen la fe e el nom de Jesucrist” (*Llibre del Fets*, cap. 62).

El raonament de Barceló justifica el posicionament d’Antoni Ferrer (2019: 377), per qui l’al·licient principal dels components de la host feudal era la població andalusina de *Mayūrqa* en sí mateixa. Confinada a una illa sense escapatòria o d’on és molt difícil fugir, era fàcilment susceptible de ser capturada, seleccionada, convertida en botí i venuda com a mercaderia.

El pròleg de l’expedició contra Mallorca hauria estat la conquesta de Lleida i Tortosa, a mitjan segle XII.¹²² Tot i les diferències, la presa d’aquestes ciutats serví com a camp d’aprenentatge de la pràctica expansionista i colonitzadora per part de la societat feudal catalana i, des d’aleshores, cavallers, armament i violència sacralitzada configuraren un conglomerat agressiu impossible de deturar pels almohades (Virgili, 1986: 289). Ambdues conquestes comportaren un conjunt d’operacions complexes i perfectament seqüenciades, planificades i coordinades des d’un ordre jeràrquic definit; però, a la vegada, un cúmul d’accions que intervingueren sobre la societat autòctona vençuda ja que alteraren la composició de la població i destruïren els cicles agraris locals, alhora que n’impediren la reconstrucció (Virgili, 2003: 254; Mas Forners, 2004a: 9). Amb tot, però, la conquesta de Mallorca fou un dels episodis més cruentos i destructius de l’expansió colonitzadora protagonitzada per les societats cristianes llatines occidentals; una definició, aquesta, formulada per Antoni Mas i matisada posteriorment en afirmar que “la indubtable magnitud de la matança no ha de fer oblidar que Jaume I va fer servir totes les estratègies i mitjans possibles per aconseguir el domini de les Illes Balears, des

¹²¹ *Ut captis hostibus vel dispersis, terra cultu divino reddatur ut funes taber(na)culorum ecclesie dilatentur*: UVJI: <http://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/arxiu.php?noriginal=001362> [abril 2020]. Peruggia, 29/11/1229.

¹²² Mas Forners, 2004a: 10; Rodríguez Carreño, 1986: 371; Soto Company, 1996b: 606.

de la violència més implacable fins a pactes que, al manco en principi, podien resultar relativament poc lesius per als musulmans de Mayūrqa”.¹²³

Les campanyes militars de Jaume I, que culminarien amb la conquesta de València i la colonització cristiana subsegüent de les “terres noves”, tingueren conseqüències importants per a la Corona catalanoaragonesa: en van ampliar en més d’un 30 % la superfície i n’accentuaren el caràcter marítim. La creació dels regnes de Mallorca i València incrementà també la seguretat de la navegació cristiana pel Mediterrani nord-occidental, en la mesura que va reduir el cors i la pirateria islàmics. Els seus ports, a més, esdevingueren nusos importants de la incipient xarxa de vies comercials catalanes i facilitaren la seva extensió cap al Magrib i el Mezzogiorno italià (Riera Melis, 2017: 131).

¹²³ Mas Forners, 2005: 19; 2008b: 283; 2013: 439; Mas Forners & Soto Company, 2004: 35.

1.- Els pactes previs de Barcelona i Tarragona.

El *Llibre dels Fets* (cap. 47) remet la resolució d'escometre la conquesta de Mallorca a la sobretaula de l'àpat que Pere Martell oferí a la comitiva reial a Tarragona, vers el mes de novembre del 1228. Martell, qui era ciutadà de Barcelona i còmit de galeres, coneixia bé les Illes per haver-hi estat unes quantes vegades, i feu als assistents una descripció tan prodigiosa i extraordinària de l'arxipèlag que decidiren emprendre'n la conquesta (Riera Melis, 2008: 165).

No obstant això, la decisió de conquerir Mallorca estava presa d'abans; de tal manera que, quan se celebra el convit de Tarragona, els preparatius ja devien estar en marxa. Ho demostra el conveni signat entre la comtessa Aurembiaix d'Urgell i Jaume I, el 23 d'octubre del 1228,¹²⁴ on la comtessa, al·ludint directament el monarca, fa una referència explícita a "l'exèrcit que preparau per anar a Mallorca". En aquell conveni, Aurembiaix fa donació del comtat d'Urgell al rei d'Aragó en alou, més els drets sobre la ciutat de Lleida. La donació només serà efectiva després de la defunció de la comtessa. I no solament això, sinó que està expressament condicionada a l'eventualitat que, un mes després del retorn de l'Illa amb l'exèrcit, el monarca recuperi de mans dels Cabrera i dels Cardona els castells de Calassanç i de Ponts. Aquelles dues fortaleses formaven part dels nou castells que havien de ser lliurats a la comtessa per al seu sosteniment vitalici, juntament amb 3.000 morabatins en moneda.¹²⁵

¹²⁴ ACA, CANCELLERÍA, Pergaminos, Jaime I, Serie general, 0389. Transliterat al català per Dolors Domingo (2007: 92-96). La datació crònica del document ha estat objecte de discussió entre els investigadors, i resolta i fixada definitivament per Ferran Soldevila (1968: 292-295).

¹²⁵ Des que Ferran Soldevila ho suggerí (1968: 288-292), tots els autors del segle XX han considerat aquest document com un contracte de concubinatge entre Jaume I i la comtessa Aurembiaix, entès aquest com el manteniment de relacions íntimes entre dues persones no unides legalment en matrimoni (Santamaría Arández, 1972: 81; i 1991: 141; Riera Melis, 2008: 165). Darrerament, però, Dolors Domingo (2007: 106-108 i 135-138) ha adduït que Aurembiaix estava divorciada quan va iniciar les relacions amb Jaume I i, en canvi, ell era casat i tot just estava tramitant el divorci de la seva esposa; per tant, només el rei hauria de ser titllat d'adúlter. En qualsevol cas, si és que tingueren relacions extramatrimonials, són difícils de provar documentalment. Més que d'un contracte de concubinatge, l'autora proposa parlar d'un contracte prematrimonial, mitjançant el qual la comtessa intentava blindar en un mateix document la cessió del comtat i l'enllaç amb un monarca que pogués garantir-li la continuïtat en el senyoriu. La maniobra no va agradar Jaume I, qui ambicionava per a ell mateix un matrimoni de major prestigi. Conseqüentment, la va maridar amb l'infant Pere de Portugal, truncant així el ben ordit projecte de la comtessa. El ressentiment que la conducta del rei generà en Aurembiaix es va materialitzar en el seu testament, mitjançant el qual intentà mantenir el comtat independent de la monarquia, tot i que no ho aconseguí. El fet de morir sense fills i donar en herència el comtat al seu marit, lluny de contribuir a mantenir la independència, va acabar per posar el senyoriu en mans de Jaume I, qui des de llavors es va intitular comte d'Urgell. Els Cabrera, encara que successors del comtat, esdevindran només feudataris del monarca. Aurembiaix fou la darrera comtessa independent de l'Urgell.

En qualsevol cas, els participants exterioritzen les condicions sota les quals es comprometen a expugnar l'illa de Mallorca en el transcurs de l'assemblea celebrada a finals del 1228 a la cúria del Palau Major de Barcelona. Una vegada que els nobles, cavallers i ciutadans hagueren manifestat la seva adhesió a la proposta reial, sol·liciten a Jaume I :

“... que els faéssem carta, segons que el partiment seria de les terres que Nós guanyaríem ab ells, e dels mobles; e la forma de la carta fo aital: que, segons los cavallers, e els hòmens armats, ni les naus, ni les galees, ni els llenys, ni l'armament que iria en elles, que Nós, quan Nostre Senyor nos hauria dada aquella victòria, que els en déssem part, e a aquells qui irien ab Nós, a cavall ni a peu, e aitamé per los gorniments que aportarien...” (*Llibre dels Fets*, cap. 55).

L'acord queda escripturat en un document que signen el 23 de desembre del 1228.¹²⁶ Les clàusules més interessants per al desenvolupament de la tesi present, redactades en forma de promesa del rei als magnats, són les següents:¹²⁷

1. De tota la terra, ciutats, castells, viles, terres ermes i poblades, amb els seus rèdits, mobles i immobles i rendes qualssevol que adquirirà en el viatge, tant per terra com per mar, lleudes, peatges, ribatges i altres rendes, els donarà la porció justa segons el nombre de cavallers i homes armats que portin amb ells (*dabimus vobis justas portiones secundum numerum militum et hominum armatorum quos vobiscum duxeritis*).

2. A més de la porció que li pertoqui, el monarca es reserva els eventuais alcàssers i els estatges reials de les ciutats (*retentis nobis alcaçeriis et staticis regum in civitatibus ultra debitam portionem nobis competentem*). No obstant això, Nunyo Sanç salva els drets i la donació que té en el castell de Santueri (*salvo tamen iure meo castri de Montueri et donationem quam inde habeo*).

¹²⁶ Rubriquen el conveni Berenguer bisbe de Barcelona, Guillem bisbe de Girona, Guillem bisbe de Vic, Nunyo Sanç, Hug comte d'Empúries, Guillem de Montcada vescomte de Bearn, Guillem de Cervera, Ramon de Montcada, Hug de Mataplana, Ramon Alemany, Guillem de Claramunt i Ramon Berenguer d'Àger; i el subscriuen, endemés, Ferrer de Sant Martí, Guerau de Cervelló, Bernat de Santa Eugènia, Gilabert de Cruïlles i Galceran de Pinós.

¹²⁷ FRB, I: 18, doc. 3, Barcelona, 10 calendes gener 1228 (23/12/1228); Casasnovas Camps, 1998: 239; Huici & Cabanes, 1976a: 213, doc. 113; Portella Comas, 1998: 88.

3. Si Déu li concedeix l'honor d'adquirir altres illes o terres de sarraïns o béns mobles o immobles, per terra o per mar, els dividirà igualment entre tots en fraccions proporcionals (*si forte, Domino concedente, acquireremus in hoc viatico alias insulas vel terras sarracenorum vel res mobiles vel immobiles in terra et in mari, eodem modo inter nos et vos pro portionibus letigimis dividantur*).

4. Les porcions que obtingui cada qual les tindrà a fidelitat del rei i dels seus successors i a costum de Barcelona,¹²⁸ i haurà de donar la potestat al monarca quan la hi demani, tant en la guerra com en la pau (*portiones autem vestras quas ibi habebitis vos et vestri teneatis per nos et successores nostros et ad nostram fidelitatem et consuetudinem Barchinone, et detis inde nobis potestatem quandocumque voluerimus, irati et pacati*). Clàusula important, aquesta, puix que determina la preeminència del monarca sobre la resta dels concurrents a l'empresa, que es manifesta en el jurament de fidelitat. Cal entendre la fidelitat com un conjunt d'obligacions morals i/o jurídiques que el porcioner accepta voluntàriament i que suposen una autolimitació del seu comportament per tal de servir el rei (Montagut Estragués, 1992: 99). En funció d'aquesta fidelitat, la potestat que reserva el Conqueridor li permetia embargar o recuperar el bé cedit en feu sempre que ho considerés oportú.¹²⁹

5. Cadascú podrà vendre i alienar les porcions respectives a voluntat pròpia, salvant els drets i les prerrogatives reials esmentades (*portiones quas ibi habebitis possitis vendere et alienare, salva nostra fidelitate et dominio supradicto*).

6. En endavant, qualsevol súbdit de la corona qui vulgui jurar el present conveni i participar a l'empresa militar, rebrà també la part corresponent a coneguda de la comissió repartidora (*preterea, omnes homines de terra nostra qui hoc iurare voluerint et venire*

¹²⁸ Sobre les diferències entre les tinences a costum d'Espanya i a costum de Catalunya, vegeu Sabaté Curull, 2006b: 106-116; Cabezuelo Pliego, 2006: 155-191.

¹²⁹ La *potestas* venia regulada pels Usatges 29, 30, 38 i 42. Per a Tomàs Montagut (1992: 114) la potestat del monarca és el dret a que li sigui reconeguda la seva superioritat feudal, en qualsevol moment que ho demani, i a percebre una sèrie de drets com els censos o els lluïsmes. Segons M. Vicente Febrer (1996: 439), la potestat du aparellada la possibilitat d'embargar el feu o recuperar del vassall el bé cedit en feu o establert a cens pel senyor, i retenir-lo fins que el vassall hagi fermat de dret davant la cort respectiva. La *ferma de dret* comportava la compareixença de l'individu davant la cort reial per donar garantia suficient – mitjançant el dipòsit d'una penyora o el nomenament d'un fiador – de què es sotmetria a la resolució del tribunal sobre la qüestió que havia originat el conflicte. Josep Mª Pons Guri (2006: 135-138) explica la potestat de la jurisdicció reial i baronial, i les facultats atribuïdes al mer i mixt imperi.

nobiscum in viatico supradicto, habeant similiter partes suas ad cognitionem supradictorum).

7. El monarca expressa la seva voluntat que aquells qui assoliran part d'aquelles terres no puguin guerrear entre ells mentre siguin allà, ni disputar-se-les violentament (*volumus etiam et statuimus quod illi qui partem habuerint de terris illis non possint guerriare inter se dum fuerint in partibus illis, nec guerran facere de terris illis*). Aquesta clàusula significava, de fet, renunciar a la via violenta i dirimir els possibles conflictes pel procediment judicial.

8. Endemés, consensuen una comissió formada pel bisbe de Barcelona, Nunyo Sanç, el comte d'Empúries, el vescomte de Bearn, el vescomte de Cardona (qui no figura com a compromissari ni com a firmant) i Guillem de Cervera, que entenguin dels assumptes següents:

- La divisió i repartiment de qualsevol mena de béns i rèdits (*omnes iste divisiones fiant per cognitionem*).
- L'assignació de dominis i rendes competents a les esglésies i als clergues, sense més concretar (*per quorum etiam cognitionem assignetur ecclesiis et clericis dominicature et redditus competentes*).
- La relació dels qui voldran part de la terra, i hi romandran per a l'establiment i explotació; o que, si ho prefereixen, constitueixin altres persones que la defensin en nom seu (*ad eorundem cognitionem remaneant ibi, in stabilimento et in retinimento terre, illi qui partem terre habere voluerint, vel alios per se constituent defensores*).

Dos mesos després, intervé el papa Gregori IX. El pontífex havia accedit feia poc al papat, amb el propòsit ferm d'iniciar l'expulsió dels musulmans del Mediterrani occidental (López Bonet, 2006b: 170). En aquest sentit, els interessos feudals de Jaume I i els religiosos coincidien plenament. A ambdós els seduïa la conquesta de Mallorca i la submissió dels infidels perquè, amb l'augment de les terres cristianes, asseguraven l'increment del patrimoni, el domini de més quantitat de gent i la protecció de les rutes marítimes per on circulaven les mercaderies, els peregrins i els comerciants.

Des de Peruggia, doncs, el 12 de febrer del 1229 remet una lletra al seu llegat Jean d'Abbeville, cardenal de Santa Sabina, facultant-lo per concedir les indulgències usuals

als creuats si s'organitza un exèrcit contra els musulmans.¹³⁰ L'endemà, emet diverses lletres executòries en les quals recorda als regents dels pobles situats entre Pisa, Gènova i Marsella l'excomunió fulminant decretada pel Concili de Laterà contra tots aquells qui subministrin armes, cavalls, naus, vitualles i altres productes prohibits als sarraïns. En conseqüència, els ordena que vedin als seus súbdits aquest tipus de tràfec mercantil, molt especialment amb els musulmans de Mallorca.¹³¹

En el concili provincial celebrat a Lleida entre el març i l'abril del 1229, el delegat d'Abbeville emmotllarà l'autorització papal a benefici de l'expedició organitzada pel Conqueridor. Comptant amb el suport exprés dels magnats i de l'alt clergat català, el monarca cercava el recolzament de la noblesa aragonesa, que no mostrava gaire interès en la conquesta de Mallorca sinó en la de València. A la vista del posat negatiu dels aragonesos, “lo rei pres un cordonet que tenia e feu-ne una crou, e dix al cardenal que la li cosís. E el cardenal cosí-la-li” (*Crònica* de Bernat Desclot, cap. 30). Tot seguit, el llegat papal la beneeix i concedeix les gràcies pertinents a tots els qui participin a l'operació de Mallorca. A l'instant, la resta dels magnats presents donen la mà al cardenal, en un gest ple de simbolisme que converteix la campanya contra les Balears en una expedició avalada per l'Església, en una guerra oficial de la Cristiandat; és a dir, en una croada.¹³² En aquest sentit, l'actuació del papa i el seu nunci es constitueix com el factor religiós de legitimitació de l'agressió militar contra al-Andalus (Portella Comas, 1998: 90).¹³³

En plena efervescència bèl·lica i dies abans d'embarcar cap a Mallorca de Tarragona estant, Jaume I ratifica les promeses anteriors, en les que introdueix dues modificacions importants.¹³⁴ La primera consisteix a intercalar únicament tres paraules (*et aliunde venientes*) que modifiquen substancialment el sentit de la participació a la conquesta, per tal d'adaptar-la a la nova percepció de croada. Efectivament, a partir d'aleshores, la campanya queda oberta a qualsevol persona procedent d'onsevulla, amb les mateixes prerrogatives ofertes als súbdits de la corona (Santamaría Arández, 1988: 526). No trigarà gaire el papa en cooperar a l'èxit de la convocatòria. Per això, envia un

¹³⁰ FRB, I: 20, doc. 5, 2 idus febrer del pontificat segon (12/02/1229).

¹³¹ FRB, I: 21, doc. 6, idus febrer del pontificat segon (13/02/1229).

¹³² Santamaría Arández, 1972: 65-133; 1991: 145; Alvira Cabrer, 1996: 42; Cateura Bennàssar, 1997b: 18.

¹³³ Sobre el concepte de croada i les elits aristocràtiques cristianes, vegeu Laliena Corbera, 2015b: 279-292; 2015a: 413-424. Quant a les implicacions ideològiques de la croada, vegeu Santamaría Arández, 1980: 91-146; Alvira Cabrer, 1996: 37-50; i les actes de les jornades de debat celebrades a Palmela (Portugal) el desembre del 2018 (VV. AA., 2019).

¹³⁴ FRB, I: 22, doc. 9. Tarragona, 5 calendes setembre 1229 (28/08/1229). A diferència de l'anterior, no signen aquest conveni Guillem bisbe de Vic, ni Guillem de Cervera, ni Hug de Mataplana, ni Galceran de Pinós; però sí que ho fa el representant de l'Orde del Temple Bernat de Campanes.

breu al prior dels dominics de Barcelona i a fra Ramon de Penyafort perquè prediquin la croada a les diòcesis d'Arlès i de Narbona i atorguin les mateixes indulgències que els qui auxiliem Terra Santa a tots aquells qui participin personalment o ajudin econòmicament a la campanya contra Mallorca.¹³⁵

Per causes ben distintes, la segona modificació afectarà la composició de la comissió repartidora del botí. D'una banda, hi és associat el mestre de l'Orde del Temple, que s'acaba d'adherir a l'empresa. De l'altra, en són descartats Guillem de Cervera i Ramon Folc, vescomte de Cardona, qui definitivament no participaran a la conquesta. El primer tenia ja una edat avançada. El segon estava enfrontat amb Jaume I i amb els Montcada pels drets de successió al comtat d'Urgell, motiu pel qual iniciarien una guerra oberta pocs anys després.¹³⁶

Passades algunes setmanes, mentre la host assetjava la ciutat de Mallorca (*in obsidione civitatis Maiorice*), tornen fer canvis en la composició de la comissió repartidora, per tal de substituir Guillem i Ramon de Montcada, morts a Portopí en el primer enfrontament amb l'exèrcit andalusí. Ara, la comissió queda definitivament composta per nou membres: Berenguer bisbe de Barcelona, Guillem bisbe de Girona, Nunyo Sanç, Hug comte d'Empúries, fra Bernat de Campanes lloctinent del mestre del Temple, Ramon Alemany, Ramon Berenguer d'Àger, Eiximèn d'Urrea i Pere Cornell. A criteri d'Álvaro Santamaría (1991: 146), el reajustament suposa un reconeixement a la participació determinant de la petita noblesa catalana i dels ric-homes aragonesos. Segons Pau Cateura (1997b: 20), la recomposició reflecteix un nou equilibri de forces, en què el monarca atorga un paper més decisiu als estaments més addictes a la seva persona –com els eclesiàstics i els cavallers– i potencia la finalment eficaç participació aragonesa, a la vegada que exclou els representants de les viles i ciutats. Tot i això, el procés de repartiment no sempre es va atènyer als pactes firmats de distribuir la riquesa segons els efectius aportats a l'operació. La inserció no prevista de l'Orde de l'Hospital i de l'infant Pere de Portugal el distorsionaren (Cateura Bennàssar, 1990a: 131; 1997b: 34).

¹³⁵ FRB, I: 26, doc. 11, calendes desembre del pontificat tercer (29/11/1229). El papat havia adoptat una actitud semblant a la conquesta de Tortosa (Virgili, 2001a: 44).

¹³⁶ Domingo (2007: 104). Pel mateix motiu, els membres del llinatge dels Cardona i dels Cabrera tampoc no participaren a la conquesta de València (Guinot Rodríguez, 2004: 47; Cingolani, 2012).

2.- La presa de la ciutat de Mallorca.

Com he dit, la conquesta de Mallorca es configurà, de bon començament, com un gran pacte entre Jaume I i la noblesa laica i eclesiàstica de la Corona d'Aragó, amb la connivència de les grans i mitjanes ciutats del país. No obstant això, per mor de la intervenció del papa Gregori IX, acabà essent una croada oberta a tota la cristiandat, que comptà amb el vistiplau de les altes instàncies eclesiàstiques.

La campanya comença amb la sortida de la flota catalanoaragonesa des de Salou, Tarragona i Cambrils a principis de setembre. Després de tres mesos de setge, la host aconseguí entrar a *madīnat Mayūrqa* el 31 de desembre del 1229. La presa de la Ciutat es fa a sang i ferro, però no implica que la resta de l'illa caigui a mans cristianes. Més bé al contrari, les escaramusses continuen els anys venidors. Al llarg del 1231 i 1232 són sotmesos els darreres reductes de resistència dels musulmans que s'havien fet forts als cims de les muntanyes d'Artà i de la Serra de Tramuntana (Bernat Roca & Serra Barceló, 2001: 29-48). El rei ja no era a l'illa, puix que havia deixat la responsabilitat de concloure l'expugnació als cavallers Bernat de Santa Eugènia i Pere Maça.¹³⁷ Tot i això, alguns episodis es prolonguen al manco fins l'any 1234.

Aleshores, els exèrcits feudals estaven constituïts per contingents de combatents molt heterogenis. L'elit dels guerrers estava formada per cavallers ben armats, ajudats per un petit equip d'assistents -de tres a cinc-, que eren el centre neuràlgic dels combatents (Sáiz Serrano, 2003a: 24). Aquest nucli necessitava també la presència de la infanteria -peons, arquers, ballesters- i experts en sitis i setges. Els més modestos, com els almogàvers, probablement només hi concorren amb la seva persona, les armes i, si s'escau, la muntura.

La contribució a la campanya bèl·lica és molt diferent segons uns i altres participants, tant en pertrets com en armes, queviures, vaixells, cavalls i combatents. Els més poderosos aporten una part de la logística integrada pels seus vassalls, les milícies feudals i els servents que poden.¹³⁸ Aquests servents no són únicament els peons, escuders i altres servidors i ajudants necessaris per a fer la guerra, sinó també els amanuenses,

¹³⁷ Sobre Pere Maça, vegeu Soldevila et al., 2008: 196, nota 790.

¹³⁸ En els pactes previs, el comte Hug d'Empúries, el bisbe de Girona i altres nobles juren participar a la conquesta i dur amb ells un cert nombre de cavallers *et servientes quos potero*: FRB, I: 18, doc. 3, 10 calendes gener 1228; i FRB, I: 22, doc. 9, 5 calendes setembre 1229.

capellans, cuiners, majordoms, criats i altres servidors domèstics que constituïen les corts nobiliàries. Al manco a la porció del monarca, notaris, escrivans, torsimanys, escuders i rebosters formen part del seguici i reben llur part en el repartiment.¹³⁹

Obviaré la descripció concreta i minuciosa de les accions bèl·liques del desembarcament, batalles, setge i presa de la ciutat de Mallorca, que poden ser resseguides de forma més minuciosa a les obres de Pablo Piferrer i José Mª Quadrado (1888), Miguel Ribas de Pina (1934) i Ángel García Sanz (1977), entre d'altres. Quant a revisions recents, em remet als treballs de Francesc X. Hernández (2004, II: 97), Raúl Esteban (2011), Antoni Mas (2013) i Antoni Ferrer (2019), que m'han servit de guia per a redactar el present capítol.

Com a motius immediats de l'expedició catalanoaragonesa s'han proposat les expedicions en cors de les naus almohades mallorquines, entre 1226 i 1229, que dificultaven el comerç mediterrani dels mercaders catalans. Els textos i les cròniques narren el desenvolupament i desenllaç de l'assemblea convocada pel rei a Barcelona, on foren acordades treves i aprovada la recaptació del bovatge, a la vegada que els estaments definiren l'aportació militar. Just acabada la convenció comencen els preparatius d'equipar les naus, i l'armament i l'organització de la host que es concentra a Tarragona, Cambrils i Salou. S'hi adhereixen combatents i cavallers de ventura de la Provença, Itàlia i altres parts *acudiendo al cebo de la gloria y del reparto*. Es celebra una nova assemblea a Tarragona, a la qual participa l'orde del Temple i es modifica la composició de la comissió de repartiment. La host arriba a reunir 1.500 cavallers i 15.000 genets que, embarcats en 155 naus majors i d'altres barques de menor tonatge, es fan al mar en rigorós ordre de combat el 5 de setembre del 1229. El destí inicial era la badia de Pollença, a l'extrem nord-est de l'illa. Era un lloc prou ample on podia amarrar tota la flota còmodament. Lluny com estava de la capital, era possible apoderar-se d'alguns districtes agrícoles que ajudessin a abastir l'exèrcit. No obstant, les condicions desfavorables del mar i les dificultats de maniobra dels vaixells obligaren la flota a dirigir-se cap al sud. Finalment, recalca a l'illa del Pantaleu i al port de la Palomera (García Sanz, 1977, V: 196; Cingolani, 2012) on el diumenge, 10 de setembre, es produeix la primera escaramussa amb els vigies *mayūrqins*. A l'entretant, segons el relat d'Al-Mahzūmi, es produeix un aixecament dels andalusins comandats per Abū Ḥafṣ ibn Šayrī contra el valí almohade de

¹³⁹ A l'estudi sobre el repartiment de l'horta de València, Enric Guinot (2007a: 151) també detecta la presència de notaris, escrivans, porters, trompeters, alfaquins, un metge i un enginyer.

Mallorca Abū Yaḥyā ibn ‘Imrān al-Tinmālli.¹⁴⁰ Vençuda la primera resistència almohade, la host cristiana avança per mar i per terra fins a la platja de Santa Ponça, on instal·la el campament el mateix dia.

El dimecres, 12 de setembre, el valí surt de la *madīna* amb un contingent militar força important i es dirigeix a Portopí disposat a plantar cara als cristians. Malgrat que la host actués de forma des-coordinada, el resultat final fou la derrota dels *mayūrḡins* a les muntanyes de Bendinat. La victòria obrí camí a la host cristiana per al setge de la *madīna*, a costa de perdre part dels combatents entre els quals es trobaren els dos Montcada.

La host de Jaume I situà el campament prop de les murades i organitzà el setge de *madīnat Mayūrqa* fent servir tot tipus de màquines i d’enginys de guerra, mentre es comencen a obrir caves per tal de debilitar i fer caure els murs. Els defensors, al seu torn, pararen els trabucs i algarrades que els havien de protegir dels atacs i cavaren contracaves per contrarestar les mines enemigues. Endemés, una part dels combatents fugissers de Bendinat es reorganitzà al voltant de l’adalil Infantilla i aconseguí trencar el curs d’aigua de la font de la Vila que abastia els cristians. Un grup de 300 cavallers comandat per Nunyo Sanç aconseguí recuperar la posició.

Del campament estant, compareix un missatger amb lletres de Ben Abet/ Ibn ‘Abbād, dirigent dels andalusins dels districtes de Pollença, Inca i Canarrossa, oferint al rei queviures i farratges sempre que els respectés vida i hisenda. Acceptà el rei l’oferta, i el pacte quedà segellat amb el lliurament de fills i filles dels sarraïns a mans cristianes, en qualitat d’ostatges, i el nomenament de batlles reials que ocuparen els districtes andalusins.

Lentament, el setge i les caves avançaven en l’intent de prendre la *madīna*, de manera que els almohades ofereixen negociar la capitulació. Les dues delegacions, dirigides de part cristiana per Nunyo Sanç aconsellat pel jueu torsimany Bahiel i de part almohade pel valí, discutiren tres propostes de capitulació distintes, que foren rebutjades de pla per una part de la host contra el parer del monarca (Cateura Bennàssar, 2008: 37). Al dir del *Llibre dels Fets* (cap. 74-76), la negativa procedí dels cavallers i familiars dels Montcada, qui volien venjar la mort dels seus cabdills i temien que el valí almohade intentés recuperar l’illa amb un exèrcit reclutat en el nord d’Àfrica. La resistència enfellonida dels defensors estigué a punt de provocar la convocatòria d’una nova

¹⁴⁰ Campaner, 1888; Piferrer & Quadrado, 1888: 43-47; Rosselló Bordoy, 1968: 102. Quan aquests autors escrigueren les seves cròniques, només coneixien la cita que Al-Maqqarī va fer d’aquest aixecament al seu llibre *Kitāb Nafh al-īb*, editat a El Cairo. Tom IV: 212-215.

negociació, que en aquesta ocasió rebutjà de pla el monarca. La lluita se recruà, però romangué estancada adesiara a causa de les males condicions meteorològiques, amb episodis de fred i aigua i amb el fang consegüent, que es desencadenaren els mesos de novembre i desembre. Els episodis de caiguda i reconstrucció dels murs i torres de la Ciutat, mines i contra-mines, atacs i retrocessos es succeeixen durant tot el mes de desembre. És en aquest moment quan els andalusins dels districtes muden la lleialtat del bàndol cristià a la dels defensors, de manera que els batlles enviats pel rei ja no es troben segurs i retornen al campament, alhora que es reforça el setge.

Finalment, la *madīna* cau a mans dels ofensors el 31 de desembre del 1229. Uns 30.000 habitants que devien ocupar els barris extrems de l'est i l'oest fugen per les portes Pintada i de Portopí, en una acció que a criteri de Pablo Piferrer i José Mª Quadrado (1888: 59) té *visos de deserción*, puix que la fuga està comandada per Ibn Šayrī, el líder malcontent que inicialment s'havia enfrontat al valí. En fugir a les muntanyes, aquest adalid inicià una guerra de guerrilles en la que participaren més de 16.000 homes. Resistiren fins que morí Ibn Šayrī, el febrer del 1231 (Rosselló Bordoy, 1968: 103).

La presa de la *madīna* acabà amb una carnisseria que no respectà dones, infants, vells ni malalts. Els combatents defensors, ja desanimats, fugiren o intentaren refugiar-se a l'Almudaina, però els de dins tancaren les portes per tal d'impedir-ho.

Els qui gaudien de l'emparedada de l'Almudaina feren un darrer intent de rendició al rei, alhora que dos peons tortosins oferiren al monarca revelar l'amagatall del valí si els recompensava. Jaume I els oferí mil besants i així pogué capturar el valí, a qui assegurà la vida i el deixà degudament custodiat abans de partir a combatre l'Almudaina. Respecte a la sort del valí Abū Yaḥyā, tant Pablo Piferrer (1888: 60) com Elvir Sans (1964: 146) neguen que fos turmentat i mort pels conqueridors, sinó que degut *al carácter noble y magnánimo del rey, generosidad y nobleza* fou rescatat per Jaume I. Ara ja no hi ha dubtes que fins i tot patí tortures durant 45 dies abans de morir, i un fill seu fou decapitat en la seva presència.¹⁴¹

¹⁴¹ Ben Mammar, 2009: 274; Ferrer Mallol, 2011: 23; Lecoy de la Marche, 1892a: 66; B. Moll, 2006: 107; Roser Nebot, 2018: 261.

3.- Problemàtica de la conquesta.

En línies generals ha quedat desbrossat l'escenari i els esdeveniments de la presa de la ciutat andalusina de *Mayūrqa*, i exposades algunes de les qüestions cabdals. No obstant això, hi ha dos aspectes que m'interessa examinar amb més atenció i sobre els quals em detindré tot seguit.

3.1.- Els aspectes militars.

Un dels temes que s'encetà vers la dècada dels 1930 i tindrà un cert recorregut, és el militar.¹⁴² A part de la cronologia i el desenvolupament de les operacions que feren possible la derrota andalusina –tall d'aigua i de subministres, cavalcades,¹⁴³ setges,¹⁴⁴ control d'accessos-, les qüestions que ha plantejat la historiografia són la constitució i quantificació del contingent cristià, el potencial en armes i combatents de les dues parts en confrontació així com les tècniques de defensa i atac aplicades.¹⁴⁵

¹⁴² Per a una síntesi general de la guerra a Europa durant l'Edat Mitjana: Cirlot, 1985; Contamine, 1984; García Fitz, 2006: 99-123; 2006b: 93-104; 2006b: 323-358; Keen, 1999; Lafuente Gómez, 2006: 301-308; Ribas de Pina, 1943: 35-41; Strayer, 1977: 169-192.

¹⁴³ Les cavalcades eren incursions en terra enemiga per a desgastar la base humana, material i econòmica de l'enemic; al mateix temps que se'n treien guanys. No es buscava l'enfrontament armat amb l'enemic. Es pretenia saquejar tot allò del que se'n pogués treure benefici, o devastar tot el que no es pogués transportar. Aquest tipus de ràtzies tendien a ser breus. La cavalcada entrava i sortia del territori enemic amb rapidesa, per a evitar ser interceptada per tropes d'auxili o patrulles enemigues (Suenaga Portuguès, 2012: 255).

¹⁴⁴ Els setges consistien en envoltar una posició fortificada, per aïllar-la, i realitzar les operacions necessàries per a apoderar-se'n. La fortalesa podia ser capturada per mitjà de la força, per esgotament dels defensors, o de manera negociada (Suenaga Portuguès, 2012: 255).

¹⁴⁵ Per a la composició dels exèrcits feudals cristians i musulmans, tant de cavalleria com d'infanteria, les tècniques de combat, els sistemes de defensa i l'armament: Ferrer Mallol, 2001a: 119-222; García Fitz, 1990: 53-82; 2006a: 99-123; 2007: 85-146; Lafuente Gómez, 2013: 131-156; Martínez Martínez, 1986: 50-62; Sáiz Serrano, 2003a, tesi doctoral; 2007: 187-214; 2010: 97-128; Viguera Molins, 2001: 17-60; Weyler Laviña, 1862a: 280.

3.1.1.- Les forces navals.

Els efectius navals cristians semblen fàcils d'avaluar, a partir de la descripció del *Llibre dels Fets* (cap. 55): *vint e cinc naus complides*,¹⁴⁶ *e divuit tarides*,¹⁴⁷ *e dotze galees*,¹⁴⁸ *e entre buces*¹⁴⁹ *e galiots*¹⁵⁰ *cent. E així foren cent-cinquanta llenys*¹⁵¹ *cabdals menys de les barques menudes*.¹⁵² Al manco cinc de les naus i tres de les galeres eren occitanes (Marsella, Montpeller, Narbona), i la resta equipades per les ciutats de Barcelona, Tarragona i Tortosa. Els *grafitti* gravats en el mur del gran aljub del castell de

¹⁴⁶ Nau: Galera de gran dimensió moguda a veles i utilitzada per al transport i la guerra. Per reafirmar-ho, Antoni Pons (1964: 136) cita que quatre naus partiren cap a Sardenya, l'any 1334, i embarcaren 1.800 soldats i 180 cavalls, més una tripulació de 500 homes cadascuna. Era un vaixell de gran port, amb castells de proa i de popa. A més a més disposava de timó de codast com a element de direcció, i dos arbres amb vela llatina com a sistema de propulsió. A l'Edat mitjana el terme *nau* pot correspondre a un genèric o hiperònim, referit a totes les embarcacions que eren propulsades a vela, per a distingir-les del terme *galera*, emprat també com a genèric per a fer referència a totes les embarcacions propulsades a rem i a vela.

¹⁴⁷ Tarida (*al-tarīda*): Vaixell amb forma de gran barril de la família de les galeres, petit però ràpid. Tenia una sola coberta i disposava de 150 remes, amb dos pals i dues veles diferents per emprar segons el vent i l'estat de la mar. Si bé era per a ús comercial, en temps de guerra s'armava i es feia servir per al transport de cavalls i màquines de guerra. Podia embarcar fins a quaranta cavalls, per la qual cosa disposava d'una porta a popa que facilitava la càrrega i descàrrega. Sovint era remolcada per una galera. Així s'explica al *Llibre dels Fets* (cap. 59), quan les 12 galeres cristianes abandonen de nit les mars de l'illa del Pantaleu en direcció a Santa Ponça i "cada una tirava sa tarida, e anaven traent les tarides del port gent e suau".

¹⁴⁸ Galera o *galea*: Vaixell llarg, d'entre 30 i 40 m d'eslora, i 4 a 6 m de mànega, relativament baix i amb proa molt afuada. Tenia com a element principal de propulsió els remes, dels quals en portava fins a més de trenta per banda, manejats cadascun per dos o tres galiots, la qual cosa li proporcionava rapidesa i independència respecte del vent. La presència d'arbres amb veles quadres o, majoritàriament, llatines, li permetia navegar a vela durant les travessies. Solia tenir un o dos esperons emergents fixats a la proa, que servien per envestir els vaixells enemics i facilitar-ne l'abordatge. I una torre o castell elevat des d'on llançaven projectils contra els adversaris; cast. *galera*. (DCVB [*sub voce*]). Antoni Pons (1964: 135) descriu la galera del segle XIV com *unos navíos armados, provistos de remos, manejados cada uno por tres hombres en activo y otros tantos de refresco, construidas con fines bélicos y también de comercio. En las batallas ocupaban el centro de la línea. En concepto de manutención de la tripulación que venía a Mallorca por orden de Pedro III, cada unidad de las treinta consumió por valor de 1.666 libras*. Vegeu també els treballs de Hernández Cardona (2004, II: 248) i Piña Rodríguez (2017).

¹⁴⁹ *Bus/Bussa*: Nau molt ampla, usada en els segles XII i XIII, de molta mànega i dos o tres pals, probablement dedicada al transport de cavalls. (DCVB [*sub voce*]).

¹⁵⁰ *Galeot/Galio/Galiota*: La galiota era una galera petita de relativa gran velocitat i bona agilitat, d'ús gairebé exclusiu a la Mediterrània. Podien navegar a rem o a la vela, com la galera ordinària. Les menors tenien generalment disset remes per banda i tan sols un home en cadascun, no passant de vint-i-tres les més grans. Solien portar un sol pal major sense trinquet i una sola coberta sense castell per a la defensa. El seu aparell es reduïa a una sola vela llatina, encara que n'hi havia algunes que n'arboraven dues. Antoni Pons (1964: 135) diu que *presentaban la forma de cuba al estilo de la urca holandesa, con tres palos y vela, de 16 a 20 remos por banda*.

¹⁵¹ El *lley* es considerava l'embarcació pròpia de la Mediterrània. Era un vaixell de remes, més curt que no pas la galera, més ample i pla. Podia tenir de vint a vint-i-cinc bancs per banda, armats a dues tires. Tenia un timó a cada banda i sembla que, generalment, tenia un aparell llatí i un sol arbre o, com a màxim, dos. Quan els llenys es feien servir per finalitats de guerra, es denominaven *fustes* (Pons Pastor, 1964: 135).

¹⁵² Sobre la constitució de l'armada catalanoaragonesa, vegeu: Esteban Ribas, 2011: 19; Estrada-Rius, 2011: 341-358; Gual Camarena, 1976: 326. Per a la classificació de vaixells, personal a bord i pla de formació de l'estol: García Sanz, 1977, cap. V; Pons Pastor, 1970: 10-48. Per a la construcció naval, tipologia dels vaixells en els segles XIII-XV i formes de navegació, Pujol Hamelink, 2008: 83-100. Per a l'armament de les naus, acordament de mariners i preparació de la guerra dels dos Peres, Pons Pastor, 1970: 21-43.

Santuèri, considerats contemporanis als fets, coadjuven a formar-se una idea de la flota. L'artista va esquematitzar tres naus, dues d'elles mogudes a rem i la tercera arborant una vela quadrada, més una petita barca d'un sol pal amb vela llatina (González, Oliver & Duran, 2000). Totes les naus mostren el doble timó axial característic de les naus mediterrànies abans de la introducció del timó de codast en el segle XIV.¹⁵³

És la primera vegada que la Corona catalanoaragonesa té la capacitat suficient per posar damunt el mar un gran estol militar. Durant el segle XII, a les campanyes marítimes en les que participà, les naus havien estat fornides majoritàriament per les ciutats marítimes italianes de Gènova i Pisa (Riera Melis, 2015: 143). La conquesta de Mallorca era una empresa difícil, que requeria una organització naval prou desenvolupada com per a traslladar un poderós exèrcit feudal, amb els cavalls i les màquines de guerra, i per a garantir-ne l'avituallament mentre durés la campanya. Al llarg del darrer quart del segle XII i primer del XIII, l'expansió del comerç català havia activat, tanmateix, la construcció naval a Barcelona, Cotlliure i Tortosa. La Corona catalanoaragonesa, el 1227, ja comptava amb un potencial naval i una experiència suficients per a assumir la conquesta de les Illes amb la flota pròpia. No vol dir, això, que el monarca disposés d'un gran poder naval, puix que tan sols tenia unes quantes galeres. Endemés, durant tot el seu regnat, va portar a terme les conquestes i empreses ultramarines no pas amb una armada estatal, sinó amb les millors embarcacions dels seus súbdits, qui condicionaven la participació en les campanyes a l'obtenció prèvia de concessions mercantils, fiscals o monetàries.¹⁵⁴

Quant al volum d'armes, cavalls, bestiar de tragí i queviures que transportà la flota, no se'n tenen dades. La *Crònica* de Desclot (cap. 34) només explica que "les naus, e les tarides, e els llenys i les galeres foren estibades e carregades de bescuit, de farina, e de civada, e de carn, e de formatges, e de vin e d'aigua; e les establies dels cavalls foren aparellades". Sabem que cada tarida podia transportar entre 20 i 40 animals.¹⁵⁵

Cal observar que, aleshores, no existia cap tipus de flota armada estable, ni cristiana ni andalusina. Ni tan sols el monarca travessà la mar en una galera pròpia, sinó que la de Montpeller és la que assumeix el paper de galera reial. El mar encara no era un camp de batalla, com ho fou els segles posteriors, sinó una via de comunicació i transport.

¹⁵³ Hernández Cardona, 2004: 249; Ortega Villoslada, 2015; Piña Rodríguez, 2017; Rosselló Bordoy, 2008: 31; 2009b: 101.

¹⁵⁴ Cingolani, 2012; G. Ensenyat Pujol, 2009: 13; Ferrer Mallol, 2011: 18; Riera Melis, 2008: 165; 2015: 154.

¹⁵⁵ Ayton, 1999: 253. Quant a les armes i l'equipament de guerra de la marina medieval: Melero, 1993: 45-66; Orsi Lázaro, 2014: 39-43; Piña Rodríguez, 2017, cap. 3 i 4.

Les batalles campals marítimes no solien produir-se i, en conseqüència, els vaixells permanentment armats dissenyats per a la guerra eren exigus perquè eren costosos de construir i de mantenir. Ben al contrari, la majoria de les embarcacions estava escassament equipada de màquines de guerra i era destinada al transportament de les tropes, cavalls, armes, queviures i materials. Així, doncs, en cas de necessitat es posava mà a les embarcacions particulars de tota mena ancorades als ports de la Corona, ja sigui arrendant-les o requisant-les temporalment, i les ormejaven dotant-les d'un cert armament i de major quantitat de personal per anar a la guerra o al cors.¹⁵⁶ En aquest sentit, la marina mercant era, en realitat, una reserva militar (Pons Pastor, 1964: 137). La derivació de vaixells cap a la contesa armada era un sacrifici important per als mercaders, perquè comportava la suspensió temporal de bona part del tràfec i del comerç marítim (Lecoy de la Marche, 1892b: 33). De fet, és així com se constituí bona part la flota de Jaume I,¹⁵⁷ ja que Pere Grony, en nom dels prohoms barcelonesos, posà a la disposició del rei “los corsos e les naus, e els llenys que en Barcelona són per fer servei a vós en aquesta host honrada, a honor de Déu” (*Llibre dels Fets*, cap. 54); oferta a la qual s'afegiren els tarragonins i els tortosins. Una altra part de la flota procedí de la contribució dels magnats, les ciutats i les Ordes militars. Ramon de Plegamans, un burgès de Barcelona d'ascendència vallesana, fou l'encarregat pel monarca de constituir i aprovisionar l'estol. Al mateix temps, degué actuar com a capitalista avançant els diners.¹⁵⁸

Pel que fa a la flota andalusina, Ibn 'Amīra al-Maḥzumī (2008: 73-77 i 92-94) destaca que a les escaramusses prèvies a la conquesta entre el valí almohade i Jaume I, participaren fins a tres naus de guerra que escortaren una tarida mercant, atacaren les costes catalanes o realitzaren tasques d'espionatge, sempre de forma individual i no lligades a cap flota armada. També es documenta la captura d'una tarida carregada de fusta destinada a la construcció naval *mayūrqina*. D'altra banda, a petició del comanador, Jaume I i els nobles acorden concedir a l'Orde de Sant Joan quatre galeres “les quals

¹⁵⁶ Allmand, 2005: 100; Estrada-Rius, 2011: 344; Fernández-Armesto, 1999: 300; García Sanz, 1977: 81; Hernández Cardona, 2004: 256; Pons Pastor, 1964: 137; Weyler Laviña, 1862a.

¹⁵⁷ Lecoy de la Marche, 1892b: 33; Santamaría Arández, 1972: 105; Suenaga Portuguès, 2012: 258, tesi doctoral.

¹⁵⁸ Estrada-Rius, 2011: 347; Lecoy de la Marche, 1892b: 37. Ramon de Plegamans s'establí a començament del segle XIII prop dels alfòndecs reials de Barcelona, dedicant-se al comerç i al préstec. Ben aviat entrà al servei de la monarquia, qui li confià tasques de tipus econòmic degut a la seva experiència en la mercaderia. Tot plegat li proporcionà rendes i ingressos importants. La notable fortuna acumulada li permeté adquirir el castell de Sant Marçal o de Cerdanyola al vescomte de Bearn, així com els drets que acumulà a diverses parròquies. Exercí diversos càrrecs públics: batlle de Barcelona, ambaixador a Tunis i lloctinent reial. Bisson, 1980: 179; Busqueta & Cuadrada, 1986: 36-41; Madurell Marimon, 1968: 785-800.

trobam que foren del rei de Mallorca” (*Llibre dels Fets*, cap. 97) en qualitat de botí moble, encara que els cavallers de l’Orde no havien estat presents a la presa de la Ciutat. Existia, doncs, una certa dotació naval andalusina a l’illa.

Igual que els cristians, els efectius navals de *Mayūrqa* devien ser volanders i temporals. En tot cas, eren poc nombrosos i probablement per això no gosaren enfrontar-se a la poderosa armada cristiana. També és possible que les naus de guerra fossin desmobilitzades l’agost del 1229 juntament amb els combatents a peu, quan Abū Yaḥyā confia en la informació dels cristians capturats a Sardenya segons els quals el rei d’Aragó havia posposat la invasió de l’illa fins a la primavera següent (Al-Maḥzumī, 2008: 55 i 94). Sense descartar, tampoc, que les naus haguessin fugit en veure arribar la flota cristiana. De fet, a les negociacions prèvies a la caiguda de la Ciutat, el valí ofereix pagar un rescat per cada habitant andalusí, sempre que el rei li doni alguns vaixells perquè aquells qui vulguin es traslladin a Barbaria (*Llibre dels Fets*, cap. 78). El cert és que l’armada cristiana no trobà cap tipus de resistència, ni es produí cap confrontació naval.¹⁵⁹ Sembla que no ho esperava així el Conqueridor, puix que segons l’acord amb els magnats per a la conquesta de Mallorca de desembre del 1228, promet donar als cavallers tot quant obtinguessin *tam per terra quam per mare*.

3.1.2.- L’artilleria.

Encara que parteixen exclusivament de la narració del *Llibre dels Fets*, John Forster (1883: 679) i Lecoy de la Marche (1892a: 57) són els primers autors que analitzen els aparells i ginys artillers, tant ofensius com defensius, que la host de Jaume I fa servir en el setge de la ciutat de Mallorca, així com la seva capacitat de destrucció. Entre els primers compten els manganells, fonèvol, almajànecs i trabuquets, que llançaven projectils amb distints sistemes de propulsió; i els castells de fusta, mantellets i cledes destinats a la protecció dels atacants. Fent servir el mateix manuscrit, Miguel Ribas de Pina (1934) dedica un esment especial a les qüestions d’estratègia i tàctica militars. És especialment interessant l’anàlisi de les murades i les defenses de la *madīna*, així com la descripció dels episodis de la batalla de Sant Ponça i del setge i l’atac final, que il·lustra amb un minuciós gràfic de les operacions. Luís Monreal (1971: 33-39) reprendrà el

¹⁵⁹ Cateura Bennàssar, 1997b: 20; 2008: 36; García Sanz, 1977: 198; Santamaría Arández, 1991: 158; Soldevila, 1960: 275.

tema,¹⁶⁰ encapçalat per un ample estudi sobre els enginys ofensius i defensius, aparells de contrapès, propulsió, demolició o assalt, i caves i contra-caves disposades per una i altra part en conflicte. L'artilleria utilitzada a la conquesta de Mallorca ha estat objecte d'una monografia per part de Paul Chevedden (1996: 47-94), qui efectuà un complet estudi sobre l'origen de les màquines de guerra artillers de l'època, acompanyat de taules i il·lustracions dels diversos aparells.

El mateix autor (Chevedden, 2011: 313-339) i també Josep Suñé (2013: 113-130) han estudiat les tècniques d'assetjament a una ciutat fortificada, amb una atenció especial a *madīnat Mayūrqa*: tempteig inicial, instal·lació del campament i de l'artilleria, bloqueig de la plaça assetjada, i operació d'assalt o bé ensorrament de la murada. Guillem Rosselló (2008: 37) ha apuntat la presència de possibles restes de projectils incendiàries que haurien estat utilitzats en el setge com a municions, a més de les habituals boles de pedra més o menys elaborades. Es tracta d'un cos ovoidal buit, apte per ser llançat a mà o mitjançant una bassetja, que disposa d'un forat pel qual s'introdueix la matèria inflamable, deixant a l'exterior un ble al qual s'ha calat foc.¹⁶¹

3.1.3.- Els efectius cristians.

Quant als efectius terrestres de la host cristiana que intervingueren a l'operació, la principal dificultat consisteix a esbrinar el significat d'allò que les fonts cristianes esmenten com a *cavallers*, alguns a títol personal i d'altres al servei dels magnats principals. El pes de la cavalleria encara era decisiu en aquella època, fins i tot en els episodis en què els genets es veien obligats a lluitar a peu. No obstant això, necessitava el concurs no tan sols dels seus assistents i escuders sinó, de forma cada cop més creixent, la intervenció dels arquers i ballesters i de la resta de la infanteria –peons, llancers, almogàvers, tècnics en construcció de mines i armes balístiques, etc. I també de la marineria, tenint en compte que els remers no eren forçats, sinó professionals, i

¹⁶⁰ Aquests dos estudis són els únics destinats específicament als aspectes militars de la conquesta, que seran parcialment recollits per Álvaro Santamaría (1990: 52) i la majoria dels autors posteriors, encara que hi ha alguns treballs orientats a analitzar l'armament individual i la fortificació de la Ciutat. Malgrat el títol que ostenten alguns tractats, el seu contingut ens remet als segles posteriors: Alomar Canyelles, 1995; 1997; Estabén Ruiz, 1971: 521-667; Weyler Laviña, 1862b.

¹⁶¹ Per als enginys artillers d'aquest període, materials, projectils, etc.: Beffeyte, 2018; Cantos Carnicer, 2017: 122; Jones, 1999; Macherat & Guffond, 2019: 69-106; Navareño Mateos, 1998: 575-592.

acostumaven a servir també com a combatents en tocar terra.¹⁶² En cas de setge de ciutats i places fortes i d'incursions en territori enemic era imprescindible la intervenció de mestres, enginyers i sapadors capaços de construir màquines de guerra, bastides i caves.¹⁶³ Era l'estratègia militar que aconsellava ja Vegetius en el segle IV a l'obra *Epitoma institutorum rei militaris*, un tractat castrense que tingué una ampla difusió a l'Edat Mitjana.¹⁶⁴

Les xifres absolutes de la cavalleria que concorregué a la conquesta no són coincidents. La *Crònica* de Desclot totalitza 945 cavalls armats; el *Llibre dels Fets*, només 639; el conveni de Barcelona del 1228 en quantifica 730; i el de Tarragona de l'any següent uns 680 cavallers, als quals cal agregar els que aportaren el Temple i el bisbe de Girona, que no especifiquen. Per tant, el debat s'ha hagut de centrar en la relació hipotètica entre el nombre de components de la cavalleria i la infanteria. Aquesta relació ha estat estimada majoritàriament a raó de 1:10, així com se desprèn de la *Crònica* de Desclot (cap. 16, 17 i 24).¹⁶⁵ En base als càlculs consegüents, el muntant total de la host oscar·laria, especulativament, entre els 720/760 cavallers i 10.000/15.000 combatents entre peons i mariners.¹⁶⁶ De l'altre costat, les xifres procedents de la crònica àrab indiquen la presència de 1.500 genets, 20.000 homes a peu entre llancers i arquers, i 16.000 infants de marina; unes sumes que semblen exagerades.¹⁶⁷ La xifra més aproximada és la que aporta la *Crònica Latina de los Reyes de Castilla*, escrita vers 1236. La breu ressenya que conté relativa a la conquesta de Mallorca indica que *según*

¹⁶² Esteban Ribas, 2011: 16; Fernández Armesto, 1999: 303; García Sanz, 1977: 66; Hernández Cardona, 2004: 250. Pel que fa als ballesters: Ferrer Mallol, 1990b: 211-213; Mallorquí, 2015: 181-196; Pons Pastor, 1964: 136. I per als llancers, Settia, 2004a; 2004b.

¹⁶³ Bernat Roca, 1997: 42; Contamine, 1984; Duby, 1988; García Fitz, 1998; Gillingham, 1999: 78-80. En canvi, els historiadors francesos són els que més han insistit en la supremacia total de la cavalleria entre els segles XI-XIII: Duby, 1973a: 132-147; 1973b: 209-228; Flori, 1995; 1998; Poly & Bournazel, 1983. D'entre els anglosaxons: Keen, 1984 [2008]; Lafuente, 2013: 131-156; Vale, 1981. Pel que fa a la constitució de les forces d'infanteria i a la participació de les milícies ciutadanes: Contamine, 1984; Duby, 1988; Ferrer Mallol, 1990b, capítol 7; Powers, 1988; 1990: 123-158. Sobre la construcció i els constructors de maquinària de guerra: Settia, 2004b [2009]: 84-109.

¹⁶⁴ He consultat la traducció de Antonio Diego Duarte Sánchez y Jorge Mambrilla Royo, supervisada per Alfonso Rodríguez Belmonte, d'accés lliure a internet <https://vdocuments.site/epitoma-rei-militaris-vegecio.html> [març 2020].

¹⁶⁵ Són els valors acceptats per Ferrer Mallol, 2001a: 119-222; i Hernández, 2004, II: 91. En canvi, els càlculs de Guimalt (2013:30) apunten a una proporció de disset homes per cavall, "molt propera als vint de la legió romana".

¹⁶⁶ Guillem Morro (2003: 20) considera que, en total, hi participaren 720 cavallers. Francesc Grimalt (2010: 27) eleva la xifra fins als 760, i Hernández (2004, II: 63 i 68) la situa al voltant dels 800. La suma global és acceptada per Albero *et alii*, 2011, I: 179; Baydal, 2017: 212; Belenguer Cebrià, 2008; Bover & Rosselló, 1978: 9; Casasnovas Camps, 2007: 240; Cateura, 2008: 36; Cingolani, 2012; Esteban Ribas, 2011: 17; Guimalt, 2010: 30; Mas, 2004a: 12; Portella, 1998: 90; Valero de Bernabé, 2013: 327.

¹⁶⁷ Així ho expressen Al-Mahzumī, 2008: 50 i 81; Ben Mammār, 2009: 268; Bover & Rosselló, 1978: 9; Lecoy de la Marche, 1892b: 42. Mª Teresa Ferrer (2011: 20), en canvi, les dona per bones.

conocimos por cartas de este il·lustre rey [Jaume I], apenas estaban con él cuando fue tomada [madīnat Mayūrqa] 700 soldados nobles y 13.000 combatientes de a pie (Charlo Brea, 1999: 87). Antoni Mas (2013: 414) assenyala que “aqueixes xifres es basaven en les pròpies estimacions de Jaume I i els seus assessors i, per tant, resulta plausible pensar que no s’allunyaven gaire de les xifres reals”. Un nombre de cavallers d’entre 700 i 800 sembla una suma raonable, tenint en compte que la força de Pere el Catòlic a la batalla d’Úbeda s’estima en uns 800 a 1.600 cavallers, i la de Muret entre els 1.000 i els 2.000 combatents a cavall, a més dels donzells i escuders muntats. A partir de les tres campanyes i dels recursos demogràfics medievals dels estats de la Corona, F. Xavier Hernández (2004, II: 63-70) calcula que la cavalleria pesant que els reis de Catalunya-Aragó podien mobilitzar, en cas de conflicte, s’aproximava al miler de cavallers. Tot i que els càlculs realitzats apunten que, a la plena Edat Mitjana, cada cavaller armat precisava un cavall de guerra, una munta alternativa i un altre rossí per a l’equipatge i el criat, diria que el cavaller de la host de Jaume I disposava d’un sol cavall.¹⁶⁸

Cal tenir en compte que la durada de la campanya devia estar programada per un màxim de tres mesos, que era la pauta habitual de les operacions militars de tipus feudal.¹⁶⁹ L’estipendi d’un cavaller ascendia a uns 1.000 sous per un tal període de servei; i el nòlit d’una galera, durant el mateix temps, era de 30.000 sous.¹⁷⁰

De la iconografia de les escenes de la casa dels Caldes del carrer Montcada de Barcelona i de les referències escrites del *Llibre dels Fets* es dedueix que la cavalleria cristiana muntava unes bèsties completament cobertes d’elements protectors: testera, cota de malla i gropera amb els emblemes heràldics de cada senyor. Els cavallers cavalquen coberts amb l’ausberg de malla,¹⁷¹ casc semiesfèric i escut rectangular de vora superior recta i base corbada, de mesura mitjana o gran, sense cobrir per complet la figura del genet.¹⁷²

¹⁶⁸ Així es desprèn del *Llibre dels Fets* (cap. 60). Quan el rei i altres tres cavallers muntats envolten i escometen un cavaller andalusí que va a peu, armat amb escut, llança i espasa, Jaume I adverteix als seus companys que no s’exposin massa a les investides de la llança perquè “los cavalls valen molt en esta terra, e cada un no n’ha sinó un, e val més un cavall que vint sarraïns”.

¹⁶⁹ Garcia Fitz, 2008; Santamaría, 1991: 165. En el món carolingi, l’obligació de participar a les campanyes militars anuals per una durada mínima de tres mesos –sense comptar el temps de desplaçament fins al lloc de trobada-, i el compromís d’equipar-se a despeses pròpies i aportar els queviures per tres mesos, era un signe distintiu de l’home lliure (Challet, 2011: 23).

¹⁷⁰ Belenguer, 2008; Cateura, 1997b: 18; Ferrer Mallol, 1990b: 193; Santamaría, 1972: 104.

¹⁷¹ Gonió, perpunt i capellina vestia el rei, segons el *Llibre del Rei* (cap. 63 i 67). Per al guarniment de cos i l’armament del guerrer: Cantos, 2017: 113-121; i per als segles XIV i XV, Alomar, 1995; Sáiz Serrano, 2003, tesi doctoral.

¹⁷² Aurell, 1996: 114-117; Moll, 2006: 102; Rosselló Bordoy, 2008: 34.

Tot i que hi cooperà un reduït contingent vinculat a la casa reial i a les Ordes militars, de cap manera es pot pensar que la host cristiana fos constituïda per una força permanent, professional i remunerada per la tresoreria del monarca (Sáiz Serrano, 2010: 101). Ben al contrari. L'expedició militar de conquesta és un assumpte privat de les jerarquies laica i eclesiàstica (Portella Comas, 1998: 88). Tal com es desprèn del *Llibre dels Fets* i del *Llibre del Repartiment*, una bona part de la host fou costejada directament pels municipis i pels senyors feudals, moguts per les expectatives de saqueig i de botí i per les promeses de recompensa amb heretaments immobles (Guinot Rodríguez, 2004: 47). Per als combatents de l'Edat Mitjana, el benefici econòmic aconseguit amb l'exercici de les armes no tan sols era compatible amb els ideals cavallerescos, sinó que anava associat amb l'honor, la lleialtat i el prestigi. L'acreixement d'aquests ideals emmascarava, doncs, les perspectives de lucre. El botí, juntament amb el rescat dels presoners, eren les recompenses més comunes per als combatents de l'època, malgrat que els beneficis que se'n derivaven eren força irregulars. Per als homes de combat, els peons, la recompensa més habitual era el botí; mentre que la terra era una recompensa especial, menys freqüent, més rara i més preuada (Buresi, 2001: 36). Les despulles del saqueig eren repartides entre els conqueridors encara que, sovint, el rei tenia dret a retenir un percentatge que, a la Corona d'Aragó, era la cinquena part del total.¹⁷³

El botí consistia en qualsevol cosa: ornaments, joies, vaixel·la, roba de llit i de vestir, instruments musicals, mobles, eines, estris de cuina, armes, cavalls, bestiar –porcs, vaques, ases, gallines, cases d'abelles-, calç, materials de construcció, rellotges, queviures –gra, vi, cansalada, sal, oli, cera, nous, mel, formatge, dàtils, llegums- i, sobretot, monedes i captius.¹⁷⁴ Aurèlia Jené (1986: 399) ofereix tot el repertori moble obtingut com a botí i venut a l'encant públic a la conquesta de Menorca, el 1287. L'absència de bestiar és deguda a què restà en propietat del rei. Cavalls, mules i ases són donats pel monarca o subhastats amb els esclaus. Efectivament, els albarans de venda d'homes i bèsties són idèntics, i sovint figuren ensems en el mateix document. Els objectes preferits del saqueig són les armes i els estris de casa, que l'autora descriu així:

“En el grup de les armes dominen les llances, havent-hi també ballestes, escuts, cuirasses, cervelleres, gorgeres i *guarnimenta* de cavall. Els estris de casa són, amb escreix, els més nombrosos. Hi destaquen els de dormitori: flassades, mantes,

¹⁷³ Barbero, 1986: 173-201; Fernández de Larrea Rojas, 1999: 45-94; Guinot, 2004: 46-51.

¹⁷⁴ Settia, 2004b: 63-67; Soto Company, 1984a: 10; 2000: 54; Virgili, 1998: 178.

matalassos, coixins, llits i una vànova. Els estris de cuina són també objecte de saqueig: calderes, olles, un morter i un collaró. Quant a estris d'emmagatzematge hi ha caixes, botes, barrils, gerres, etc... Hom hi troba, a més, pells d'animals, roba d'ús personal teixida i materials de roba sense filar, el volum de la qual és impossible de quantificar; eines de treball (set destrals i una aixada); i quantitats indeterminades de queviures: blat, ordi, figues, panses, faves, mantega... Com hom pot veure, un important botí de guerra...”.

A més dels cavallers i els servidors, concorregueren a la conquesta *homes* procedents de les viles i ciutats de Catalunya i l'Aragó. Les milícies veïnals o vilatanes eren tropes no professionals, peons i homes no adscrits a serveis vassallàtics, que els consells de les viles i ciutats finançaven i aportaven als exèrcits reials. El seu reclutament, organització i estructura depenia de les ciutats, i el seu armament era comparable al de la resta de la host feudal. Inicialment, les milícies urbanes eren organitzades en desenes i tractades com a tropes auxiliars, degut a la seva qualitat inferior respecte als exèrcits feudals. El seu objectiu era recolzar les accions de la cavalleria.¹⁷⁵ La constitució de milícies urbanes fou el resultat d'un llarg procés d'aprenentatge, l'origen del qual s'endinsa en les bandes armades que organitzaven cavalcades de caràcter predador a la frontera d'al-Andalus a partir del segon quart del segle XII. El seu propòsit era saquejar i robar persones, bestiar i altres objectes que contribuïen a afeblir les posicions enemigues.¹⁷⁶ L'ampliació de les pràctiques de saqueig donà lloc a regulacions molt precises per a les divisions del botí moble i semovent.¹⁷⁷ La possibilitat de participar en els setges, i la necessitat de defensar la frontera i protegir els ramats en els seus desplaçaments, atorgà a les milícies castellanques una sòlida estratificació social i una gran capacitat d'agressió que les permetia actuar de manera autònoma. A Catalunya, per contra, el desenvolupament institucional de les comunitats urbanes va ser més tardà degut a l'absència d'una ramaderia extensiva forta i a la rígida compartimentació baronial del

¹⁷⁵ Ferrer Mallol, 1990b: 214-235; García-Oliver, 2015a: 130; Suénaga Portugués, 2012: 253. James F. Powers (1988: 96) explica el funcionament minuciosament de les milícies castellanques, però no es disposa de gaire informació sobre les catalanes.

¹⁷⁶ Torró, 2001: 17-30; Torró & Guinot, 2007: 12; Virgili, 2003: 253-292; 2018: 20.

¹⁷⁷ Com a pauta, una de les rúbriques del *Llibre de Costums* de Tortosa, compost vers 1270, contempla l'existència de companyies i en regula la formació, composició i constitució, així com els procediments per a la distribució del botí i l'adjudicació dels béns immobles (Virgili, 2018: 6).

territori. Per tant, les viles catalanes no disposen de capacitat operativa autònoma sinó que la seva acció militar es troba enquadrada específicament en la host reial.¹⁷⁸

Per a altres contrades, Josep Torró (2001) ha assenyalat que les milícies veïnals tornaven a casa quan acabava el període d'obligació de servir la host, sense esperar el repartiment del botí. Igualment a Mallorca, el rei verificà la donació dels immobles a través d'un cert nombre de *partitores* o *divisores*, de comú acord amb els prohoms de la vila respectiva. Tenien facultat per fincar, donar i assignar béns a aquells habitants de les respectives viles i ciutats que es volguessin establir a l'illa (*hominibus qui ibi voluerint habitare*), sota la promesa del monarca que respectarà i lloarà tot allò que facin.¹⁷⁹ Per donar compte de la seva actuació, portaven un cartulari on anotaven les donacions que efectuaven.¹⁸⁰

Participaren igualment a la conquesta diverses societats de combatents. Eren conjunts d'individus organitzats en colles, sovint anomenats *socii*. Antoni Mas (2013: 411) documenta la constitució de societats de combatents a Vic, amb la intenció d'integrar-se a l'exèrcit de Mallorca, on s'esmenta explícitament el benefici que esperaven obtenir:

volumus ire in hoc exercitum de Mayoriche facimus inter nos firmam et stabilem societatem, talem scilicet quod unus sit bonus et fidelis ad alterum in omnibus, et colamus unus alterum sanum et infirmum. Et si aliquid lucrari poterimus in mari et in terra vel in aliis locis, totum illud fideliter unus ad alterum ostendatur et inter nos me[diocriter dividamur].

Josep Torró (2007: 212 i 248) ha fet una anàlisi ben documentada de les *societates ad lucrum* de la Corona d'Aragó orientades a la guerra. En el seu estudi sobre la conquesta de les terres valencianes, assegura que Jaume I confiava més en la participació voluntària

¹⁷⁸ Agudelo & Jiménez, 1993: 243-248; González Jiménez, 1993: 227-241; Guinot & Torró, 2007: 12-13; Martí, 1991: 22-25; Powers, 1988; Settia, 2004a; Torró, 2004: 24-28; Virgili, 2007: 61.

¹⁷⁹ L'any 1302, Jaume de Mallorca posà en dubte que els partidors de les ciutats tinguessin aquesta potestat, però hagué de rectificar i confirmar les donacions que havien fet en alou (ARM. Còdex n° 1. Llibre dels Reis, f. 93v-95 i 290-291v. Sóller, nones agost 1302 (05/08/1302)).

¹⁸⁰ Així es desprèn de la següent escriptura: el 21 de gener del 1242 es presenta Domènec Andreu davant el lloctinent de l'infant Pere i jura haver perdut un instrument de donació de certes cases i terra que li feren els divisors de Tarragona *sicut in carta facta et notata in cartholario Terrachone novo*. En vista del jurament, el lloctinent Pere Peris ordena al notari Pere Romeu que en tregui còpia (ARM. ECR-342, f. 12, 12 calendes febrer 1241)

de cavallers individuals i en la formació espontània de grups de combatents associats per a lluitar junts i compartir botí, que no en la noblesa i en les ciutats i viles, perquè aquestes no estaven obligades a complir el deure vassallàtic amb el monarca. En el moment de constituir la societat no solien indicar llur caràcter militar però, en realitat, sí que ho era. Són companys d'armes; unitats operatives d'homes armats, concebudes per actuar amb la major flexibilitat i mobilitat en el camp de batalla. Marxen, acampen, lluiten junts i es divideixen el botí. El nombre de components de cada colla era variable. En la particularitat de Mallorca, difícilment era superior als 12-15 individus. Els membres de les colles podien tenir vincle familiar entre ells, o no; però la relació més corrent era personal i jerarquitzada. També hi havia *homines* units pel fet de ser veïns d'una mateixa vila o ciutat. Els *socii* eren encapçalats per un líder nominat entre ells. En aquest sentit, reproduïen a petita escala l'estratificació de la classe feudal. No obstant, les unitats de *socii* no participaven a la conquesta en qualitat de milícies reunides formalment pels *concejos* aragonesos, ni per les viles o ciutats catalanes. La formació d'aqueixes colles només podia produir-se si existia una perspectiva sòlida d'obtenció de botí, i particularment de botí territorial en forma d'honors o heretats, de manera que la previsió d'expulsar els musulmans n'era la condició indefugible.

A l'hora de distribuir-se'l, els repartidors eren els propis caps de colla, que segurament rebien porcions més grans que la resta dels membres. Es feia un document de donació per a tot el grup de socis, presumiblement lliurat al seu cap, però cada beneficiari degué rebre un títol individual que justificués els seus drets sobre l'heretat i que eventualment li permetés d'alienar-la. El lideratge del cap de colla es reflecteix en el fet d'inscriure el seu nom en el Llibre del Repartiment o en els albarans de registre.¹⁸¹

¹⁸¹ Els grups de *socii* podrien ser el precedent dels *almogàvers*. Allò que distingia els *almogàvers* era llur dedicació permanent a la guerra com a forma de vida, que s'adaptava perfectament a les condicions de la frontera, on vivien. Eren petits grups autònoms de combatents a peu constituïts per colles de 5 a 15 homes, que es caracteritzaven per la seva vestimenta i armament lleuger, la seva frugalitat i la resistència a les fatigues. Vivien del saqueig o de la venda i rescat de presoners. Encara que anaven per lliure, lluny de cap tipus de disciplina, estaven organitzats jeràrquicament. Inicialment, elegien ells mateixos l'*adalil* –que solia muntar a cavall- i els *almugatens* que els dirigien, encara que en el moment de màxima plenitud l'*adalil* era d'elecció reial. El mot català ja existia des de principis del segle XI al baix Aragó (Espadaler, 2007: 35-51), però el *Llibre dels Fets* no els esmenta fins a les campanyes sobre el territori de València. Als capítols dedicats a la conquesta de Mallorca no hi compareixen. En canvi, la *Crònica* de Pere Marsili (cap. XXXVIII) sí que revela la presència a Mallorca de “almugavars de la host”, durant la cavalcada que fa Pere Maça i els seus homes per sotmetre els sarraïns que s'havien refugiat a les muntanyes d'Artà. Cal valorar, però, que l'autor escrigué la crònica entre 1313 i 1314, quan l'almogaveria ja estava plenament consolidada, i potser que aquest fet l'induís a un error anacrònic. Per a la condició dels *almogàvers*, societats de combatents i milícies vilatanes, vegeu Ferrer Mallol, 1990b: 237-283; Guinot, 2007b: 156; Martí, 1991: 22-25; Sabaté 2007: 69-136; Soldevila, 1994; Torró, 2001: 17-30; 2007: 201-276.

Els magnats no participaren a la conquesta de Mallorca obligatòriament, en compliment del deure feudal de *servitium debitum*, sinó que es brindaren a participar-hi de forma voluntària, en virtut del vincle privat de fidelitat a Jaume I o dels lligams familiars que els unien.¹⁸² A notar que gran part d'ells constituïen l'aristocràcia del regne i estaven lligats amb la família reial, d'una o altra forma. El rei no podia forçar la participació dels barons i senyors a col·laborar a la conquesta, ja que no era més que un *primus inter pares* respecte als altres senyors feudals, molt jove i amb poca capacitat de lideratge.¹⁸³ Els juristes romanistes, com Pere Albert, basaven la preeminència reial en dues premisses: la primera, que la jurisdicció general del regne pertany al rei; i, la segona, que el rei actua pel bé públic i, els barons, pel privat, “e profit públic val més que privat” (Sabaté Curull, 2011: 64). Des de la seva minoria d'edat, si no abans, la noblesa catalanoaragonesa havia demostrat el seu poder aliant-se i organitzant-se en bandositats que disputaven el control de la situació política.¹⁸⁴ Els grans llinatges nobiliaris s'oposaven a la consolidació de la monarquia i intentaven supeditar-ne el poder i controlar el regne per tal d'obtenir beneficis i privilegis.¹⁸⁵ La crònica reial destaca que, després del casament del rei, “cascuns dels rics-hòmens punyaven que fossen nostres privats, que ço que Nos faríem que ho féssem a consell d'ells” (*Llibre dels Fets*, cap. 20). A la vegada, cadascú aspirava a assolir l'hegemonia dins el seu grup,¹⁸⁶ fins al punt que el rei arribà a témer de ser enverinat (*Llibre dels Fets*, cap. 18). La constitució d'aqueixes bandositats era força inestable. Formaven aliances que es feien i es desfeien molt seguit canviant de bàndol, amb l'objectiu que cap casal nobiliari no predominés per damunt dels altres. Aquestes bandositats mantingueren el monarca en una situació de debilitat política durant tot el seu regnat.¹⁸⁷

Endemés, la situació econòmica de Jaume I no era tan boiant com per afrontar tot el sistema logístic que implicava la campanya. De fet, la desastrosa actuació política del seu pare, Pere el Catòlic, havia deixat arruïnades les finances dels seus territoris, en gran part a causa de les despeses destinades a satisfer les queixes de la noblesa.¹⁸⁸ Així ho

¹⁸² Lecoy de la Marche, 1892b: 27; Montagut Estragués, 2011: 239; Santamaría, 1972: 118-119. Així ho manifesten explícitament els interessats, tal com ho explica el rei en el *Llibre dels Fets* (cap. 47 a 55).

¹⁸³ Ensenyat Pujol, 2009b: 19; Mas, 2004a: 11; Vianna, 2008: 198.

¹⁸⁴ Per a l'estudi de les revoltes nobiliàries contra Jaume I, vegeu Calderón Medina, 2013: 128; Shideler, 1987: 135-152; Suénaga Portugués, 2012: 95-108; Villanueva Morte, 2009: 248-252.

¹⁸⁵ González Antón, 1977: 143-163; Utrilla Utrilla, 2009: 206.

¹⁸⁶ Baydal, 2017: 208-231; Belenguier, 2008; Bensch, 2008: 7-8; Cingolani, 2007; Furió, 2007a; Vianna, 2008: 198.

¹⁸⁷ Castellano de la Peña, 1919: 59-66; Ensenyat Pujol, 2008a: 99; Rodrigo Estevan, 2009: 21; Sabaté Curull, 2011: 62-71; Cingolani, 2012: 32-37.

¹⁸⁸ Bensch, 2008: 7; Portella, 1998: 86; Riera Melis, 2008: 164.

indica la *Crónica Latina de los reyes de Castilla*,¹⁸⁹ i ho admet el propi Jaume I en el Llibre dels Fets.¹⁹⁰ Jaume Portella (1998: 86) afirma que les rendes reials estaven tan hipotecades que el monarca hagué de finançar a crèdit fins i tot les despeses ordinàries. Els seus regents foren capaços a dures penes de redreçar les finances patrimonials, i hagué de recórrer a viure dels préstecs dels templers, empenyorar les joies familiars, alienar regalies i, més endavant, confiar en la destresa administrativa dels jueus i treure totes les rendes possibles de les aljames i de les viles a través d'imposts extraordinaris.¹⁹¹ Álvaro Santamaría (1972: 105) i Pau Cateura (2008: 35) posen de relleu la debilitat patrimonial i financera de la monarquia, incapaç per ella mateixa d'assumir la conquesta de Mallorca sense el concurs organitzat dels magnats. D'altra banda, la rapidesa amb la qual es va subhastar el botí després d'ocupada la Ciutat indicaria que també els nobles haurien exhaurit els seus recursos (Santamaría, 1972: 86).

Per tots aquests motius, el monarca resolgué reunir en assemblea alguns senyors laics i eclesiàstics, cavallers, ciutadans i prohoms de les viles, el desembre del 1228, a una congregació que sovint ha estat considerada una de les primeres Corts de la monarquia.¹⁹² Els comtes, vescomtes i prelats estaven tan interessats com el rei en

¹⁸⁹ En referir-se als preparatius de la batalla de Las Navas de Tolosa, el cronista escriu: *Además de los estipendios diarios, [el rey de Castilla] envió gran cantidad de dinero al rey de Aragón, antes de que éste saliera de su reino, pues era pobre y estaba obligado por muchos débitos y sin ayuda del rey de Castilla no hubiese podido dar las pagas necesarias a sus guerreros que debían seguirle* (Charlo Brea, 1999: 28).

¹⁹⁰ “E tota la renda que nostre pare havia en Aragó e en Catalunya era empenyorada tro als jueus e als sarraïns, e encara les honors, que eren set-centes cavalleries en aquell temps, e nostre pare lo rei don Pere havia-les totes donades e venudes de cent trenta enfora. E no havíem a un dia, quan nós entram en Monsó, què menjar ¡si era la terra destruïda e empenyorada!” (*Llibre dels Fets*, cap. 11).

¹⁹¹ Bisson, 1980: 161-208; Calderón Medina, 2013: 128; Riera Melis, 2008: 164; Rodrigo Estevan, 2009: 31; Sánchez Martínez, 1995: 44-48.

¹⁹² El *Llibre dels Fets* (cap. 47) expressa que Jaume I convoca Cort general a Barcelona, “e que fos Cort general de l'arquebisbe de Tarragona, e dels bisbes e dels abats, e d'aquells rics-hòmens que dessus havem dits (bona part de la noblesa catalana), e dels ciutadans de Catalunya” (Belenguer, 2008; Suénaga Portugués, 2012: 127). Álvaro Santamaría (1972: 113) creu que no foren unes Corts generals de la Corona d'Aragó, sinó únicament Corts de Catalunya. Thomas N. Bisson (1996: 31-45), pel contrari, addueix que cal cercar els orígens de les Corts catalanes a les assemblees de Pau i Treva del període 1173-1214. Es basa, aquest autor, en tres arguments: 1) el caràcter territorial d'aquelles assemblees; 2) l'existència d'una estructura cerimonial i la ratificació jurada dels acords per part de tots els assistents; i 3) la presència de representants de les viles i ciutats a les assemblees. L'argumentació de Bisson ha estat matisada per Pere Ortí (2001: 975), segons el qual els participants a les assemblees encara no tenien consciència de representar tota Catalunya; endemés, el cerimonial de ratificació jurada dels acords no és fruit de l'autoritat reial, sinó conseqüència de la independència dels magnats puix que els acords havien d'aconseguir l'adhesió individual i personal de cadascun d'ells mitjançant un jurament personal i solemne. D'altra banda, Ortí considera que la presència dels representants urbans no era necessària perquè els acords presos en l'assemblea tinguessin vigència real i efectiva. D'altres (Belenguer, 2008; Rodrigo Estevan, 2009: 37; García-Oliver, 2015a: 130) estimen que les primeres Corts catalanes foren les de Barcelona del 1283 puix que, fins aleshores, els participants hi foren convocats de forma arbitrària i sense reglamentació de cap mena i, per tant, sense representativitat estamental. Les anteriors no són encara una institució, sinó una fórmula per aconseguir el suport moral dels assistents però que no era vinculant (González Antón, 1980;

l'expedició, perquè suposava un negoci molt interessant per a ells no sols com a enriquiment personal sinó també com a reforçament de la seva autoritat i domini polític i/o religiós (Portella, 1998: 88). Així que, la vesprada del 20 de desembre del 1228, després de plantejar les qüestions generals de l'operació, el monarca es reuneix en consell secret únicament amb els rics-homes (*Llibre dels Fets*, cap. 49), qui prometen fer respectar la pau a tothom, de grat o per força.

El matí del dia 21, el rei convoca els eclesiàstics per assegurar-los que les ajudes econòmiques extraordinàries que els demanava eren voluntàries i no constituïrien un precedent a l'esdevenidor.¹⁹³ El mateix dia congrega els tres grups¹⁹⁴ i concerta amb ells la Pau i Treva de Déu¹⁹⁵ delimitant el territori on exercirà la jurisdicció –des del Cinca fins a Salzes-, en una pràctica política del monarca que ja havia esdevingut consuetudinària.¹⁹⁶ Entre d'altres aportacions econòmiques no gens conegudes, Jaume I aconseguí, en aquesta assemblea, la recaptació gratuïta i extraordinària (*non ex debito sed ex sola gratia et mera liberalitate*) del *bovatge*,¹⁹⁷ més 600 quarteres d'ordi graciosament

422). Com a conseqüència de tot plegat convenc, amb Enric Guinot (2009: 156), que la reunió celebrada a Barcelona el 1228 no pot ser qualificada com a Corts, sinó una assemblea en la que només hi fou present “una representació sociològica dels grups socials dominants”.

¹⁹³ Huici & Cabanes, 1976a: 205, doc. 110, 12 calendes gener 1228 (21/12/1228).

¹⁹⁴ És interessant remarcar que a l'assemblea només hi assistiren els representants de la ciutat de Barcelona, encara que Tarragona i Tortosa s'adheriren per endavant a allò que decidissin els barcelonins. Des dels primers anys, Jaume I acceptava la presència a les reunions de cort d'alguns veïns de la localitat on se celebraven i dels pobles veïns. D'aquesta manera, el rei pren consciència del pes específic cada vegada major que assoleixen les ciutats i viles principals de la Corona i dels grups burgesos i mercaders que les habiten i, en endavant, estimularà la seva participació a les empreses de conquesta mitjançant la concessió de privilegis comercials i d'autogovern (Rodrigo Estevan, 2009: 26). Poc a poc s'anirà consolidant l'ascens de les ciutats i la seva presència a les assemblees de Cort, que culminarà en el naixement dels parlaments (González Antón, 1980: 426).

¹⁹⁵ Huici & Cabanes, 1976a: 206, doc. 111, 12 calendes gener 1228 (21/12/1228). Les assemblees de Pau i Treva han estat estudiades per diversos autors. La Treva comportava el cessament de les hostilitats i les querelles particulars entre els magnats que s'hi adherien, la immunitat de les esglésies, els pobres, els orfes i les vídues; mentre que la Pau de Déu prohibia les hostilitats durant un determinat nombre de festes religioses (Gonzalvo Bou, 1994; 2010; Lecoy de la Marche, 1892b: 36; Montagut Estragués, 2011: 238; Suénaga Portugués, 2012: 125-138).

¹⁹⁶ Baydal, 2017: 212; Lecoy de la Marche, 1892b: 35; Mas, 2004a: 11; Montagut Estragués, 2011: 240-241; Ortí, 2001: 972-975; Portella, 1998; Soldevila, 1964: 573-587. Jaume Sobrequés (1980: 53) considera aquesta pràctica com els precedents de l'anomenat “pactisme català”. Enric Guinot (2009: 166) el defineix com “el desplegament d'un model polític basat en la negociació entre els grups socials dirigents, escenificada a les Corts, com a mètode i pràctica de la confrontació política”. Per al debat sobre el pactisme a la Corona d'Aragó, veure les actes del simposi celebrat a l'Institut de España de Madrid del 24 al 26 d'abril del 1978; així com les aportacions de Baydal Sala, 2008: 13-15; 2011; 2015: 269-295; 2016: 314-340; González Antón, 1980: 415-430; Guinot Rodríguez, 2007b: 151-174; Juncosa, 2011: 451-480; Montagut Estragués, 1989: 669-679; 2005: 27-43; Portella, 1998: 88; Sabaté Curull, 1995: 617-646; 2007a: 297-360; Sobrequés Callicó, 1980: 49-74.

¹⁹⁷ Cal cercar l'origen del *bovatge* en l'assemblea de Pau establerta l'any 1118 per Ramon Berenguer III als comtats de la Cerdanya i el Conflent. En aquella assemblea, el comte de Barcelona posava sota la seva protecció tots els bous i animals de llaurar i, a canvi, tots els habitants havien de pagar una quantitat per cada parell de bous (Soldevila 1964: 575-577; Bisson, 1995: 301-310). Pere I aconseguí recaptar-lo per

concedides per l'arquebisbe de Tarragona (*non pro cena vel procuracione vel albergua vel pro alio aliquo debito*).¹⁹⁸ No es coneix el muntant de la recaptació d'aquell impost, però la quantitat obtinguda degué ser curta perquè el monarca hagué de demanar un préstec de 60.000 lliures durant el setge de *madīnat Mayūrqa* (*Llibre dels Fets*, cap. 82). Abans d'iniciar la campanya, Jaume I signa uns pactes de no agressió amb Abū Zayd de València, per tal d'apaivagar la frontera meridional de la Corona i assegurar unes relacions cordials amb el regne veí.¹⁹⁹

La composició del contingent conqueridor experimenta un canvi substancial una vegada presa la Ciutat, quan la major part de la host abandona l'illa i retorna als seus dominis de terra ferma. Aleshores, per tal de suplir el buit de combatents, Jaume I accepta la proposta de Pere Cornell, qui s'ofereix a anar a l'Aragó a reclutar gent d'armes. Cornell demana 100.000 sous i assegura al rei que tornarà amb 150 cavallers “ço és a saber, cent per los diners e cinquanta per l'honor que tenia per nos” (*Llibre dels Fets*, cap. 92). Aquí es tracta, doncs, de dos tipus de reclutament: d'una banda, una mobilització obligatòria de tipus feudo-vassallàtic, consistent en 50 cavallers i basada en el deure militar gratuït degut per Pere Cornell pel feu que senyorejava en nom del rei;²⁰⁰ i, d'altra banda, un alistament contractual assalariat i voluntari de 100 cavallers, a raó de 1.000 sous cadascun; mercenaris, per tant.²⁰¹ Els nouvinguts arribaren abans del 28 de juny del 1230 (Soldevila, Bruguera, & Ferrer, 2008: 188) i encara varen tenir temps de participar a les campanyes de reducció a captivitat dels andalusins de les coves d'Artà i de la Serra de Tramuntana i del botí moble consegüent (Ferrer Abárzuza, 2018: 23); però cap dels dos contingents participaria del botí immoble, que ja havia estat repartit en la seva totalitat.

primera vegada a tota la Corona d'Aragó l'any 1205. Encara que, inicialment, el monarca només podia recaptar un bovatge en cada regnat (Castellano de la Peña, 1919: 51; Gonzalvo Bou, 1994: 100), poc a poc fou autoritzat a recaptar-ne d'altres amb el consentiment previ de la noblesa i de l'Església (Ortí, 2001: 978-990). Així, Pere I aconseguí col·lectar-ne altres quatre per pagar deutes (1207), per finançar la guerra contra els musulmans (1211) i per costejar els matrimonis de les infantes germanes del monarca (1209 i 1213). Jaume I rebé el bovatge de l'inici del regnat l'any 1217, a l'edat de nou anys i cinc mesos; però en recaptà altres tres per finançar campanyes militars: la de Mallorca (1228), la de València (1232) i la de Múrcia (1264).

¹⁹⁸ *Llibre dels Fets*, cap. 50. Huici & Cabanes 1976a: 229, doc. 123, 6 calendes setembre 1229 (27/08/1229).

¹⁹⁹ Huici & Cabanes 1976a: 223, doc. 119, 3 nones abril 1229 (20/04/1229).

²⁰⁰ En els segles XI-XII, els tinentes dels honors de la noblesa aragonesa estaven obligats a prestar un servei gratuït al rei de tres mesos; però en el segle XIII les cavalleries aragoneses, igual que les catalanes, només havien de servir durant un mes. A França i Navarra, en el mateix període, el servei era de 40 dies: Klüpfel, 1929: 298-308; Ferrer Mallol, 1990b: 202; Aurell, 1996: 114; Laliena Corbera, 1996: 229-245; Fernández de Larrea, 1999: 45-94; Sáiz Serrano, 2003: 57.

²⁰¹ Belenguer, 2008; Mas, 2013: 426; Soldevila et al., 2008: 187. El pas del servei degut pels beneficiaris de feus, ja siguin territorials o de borsa, a un tipus de reclutament basat en el servei voluntari i retribuït, es pot veure a: Contamine, 1984; Flori, 1998; García Fitz, 1998; Husley, 1999: 151-177.

En l'àmbit militar, doncs, la host de Jaume I que emprengué l'assalt de *madīnat Mayūrqa* pot considerar-se un exèrcit de transició entre la preponderància bèl·lica de la cavalleria armada pròpia del segle XII i la readaptació de finals del segle XIII, consistent en la re-valorització del paper de la infanteria i dels cossos d'arquers, ballesters i tiradors desmuntats, així com en el reclutament a sou.²⁰² A nivell econòmic, encara estava lluny l'exèrcit assalariat i finançat pels recursos de la Corona que dominà la Mediterrània els segles posteriors.

3.1.4.- Els efectius de l'exèrcit *mayūrqi*.

Quant a l'exèrcit andalusí de *Mayūrqa*, el valí Abū Yaḥyā al-Tinmallī “va seleccionar de la seva gent i dels soldats andalusins quelcom més de mil genets i altres tants entre les gents de la Ciutat i dels pobles. Pel que fa a la infanteria, foren devuit mil”.²⁰³ En total, doncs, una host d'uns 20.000 homes. Aquest contingent fou desconvocat el juliol del 1229.

Quan el valí els torna convocar, una vegada que la host catalanoaragonesa ha desembarcat a Santa Ponça, acudeixen “dos mil genets menys dos-cents, pocs que ho fossin de bon de veres i molts que ho eren d'aspecte”. És a dir: pel que fa a la infanteria hi havia vint mil combatents, encara que la major part d'ells mai no havia participat en fets d'armes ni format files en una batalla. La sensació de ser una tropa reclutada a la força i a corre-cuita s'observa clarament en el mural de la Conquesta de Mallorca que preserva la casa dels Caldes de Barcelona. Els soldats d'infanteria es representen peus nus, vestimenta curta sense armadura, amb el cap cobert amb un turbant, espasa recta i un simple escut circular petit decorat amb els símbols característics del món musulmà nord-africà (tortuga o mà de Fàtima). El guarniment dels cavalls musulmans també és

²⁰² Sobre la cavalleria, la constitució dels exèrcits medievals i la pretesa superioritat de la cavalleria pesada i la seva decadència al llarg dels segles XIII i XIV: Allmand, 1990; i 2005; Ayton, 1999: 238-268; Bachrach, 1988; Barbero, 1986: 173-201; Bisson, 1984b, I: 65-91; Cirlot, 1985: 35-43; Contamine, 1984; Dolset, 2000: 66-83; Duby, 1973 [1989]; i 1989; Ferrer Mallol, 2001a: 199-222; i 1990; Flori, 1995; i 1998; Fowler, 1988; García Fitz, 1998: 30-34; 2004: 223-242; 2006a: 99-123; i 2007: 85-146; Gillingham, 1999; Jones, 1999; Keen, 1999 i 2008; Lauranson-Rosaz, 2000: 12-31; Mallett, 1999: 269-294; Pastor, Estepa, Alfonso & alii, 1994: 23-45; Poly & Bournazel, 1983; Powers, 1988; i 1990; Quintanilla Raso, 1996; Sáiz Serrano, 2003a: 53-65; Sabaté, 1993: 185-188 i 202-205; Settia, 2004; i 2004a; 2004b; Vale, 1981.

²⁰³ Al-Maḥzumī, 2008: 50 i 87; Ben Mammār, 2009: 268 Cateura, 1997b: 18.

molt senzill: sella sobre manta decorada, sense estreps i brides curtes.²⁰⁴ En canvi els cavallers, encara que anessin a peu, vestien un perpunt i un elm saragossà al cap, i anaven armats amb escut, espasa i llança (*Llibre dels Fets*, cap. 60). Raúl Esteban (2011: 20) suposa que hi hauria cavallers muntats a la geneta i també cavalleria pesant. Una part serien almohades, i la resta una combinació d'almoràvits i nadius romanents; mentre que el gruix principal de les forces era format per pagesos reclutats, poc avesats a la guerra. La resta de la infanteria estaria constituïda per llancers i ballesters, alguns d'ells negres procedents de l'àrea sud-sahariana.

En definitiva, tot i no ser inexistent, l'exèrcit almohade *mayūrqi* era molt inferior al feudal.²⁰⁵ Tenia al seu favor l'efecte dissuasiu que representaven les muralles de la Ciutat envoltades per un vall, els recursos que els podien proporcionar les alqueries foranes i la lleugeresa i mobilitat de la seva cavalleria; però el nombre de combatents era menor, la potència dels destrers i la dotació armamentística també ho eren, i no és probable que el seu grau de coordinació i d'eficàcia fos comparable a l'entrenament dels cristians. No obstant això, la defensa arribava a ser força efectiva si els andalusins podien combatre allà on volien, quan volien i com volien (Torró, 1999: 69); i això es va demostrar en la resistència que protagonitzaren a les muntanyes de la Serra de Tramuntana durant més de tres anys.

Endemés, la lluita de bàndols interna els restava cohesió i els deixava en una situació que, a la llarga, resultà decisiva (Torró, 1999: 37). Els orígens diversos de la població andalusina que ocupava Mallorca en temps de la conquesta explicaria l'existència de grups musulmans oposats a les directrius de la nova ortodòxia almohade, que haurien ajudat Jaume I i col·laborat temporalment a la tasca conqueridora (Rosselló Bordoy, 1989: 541). Les arbitrietats del valí governant, Abū Yaḥyā al-Tinmallī, envers els seus súbdits, provocaren la defecció de bona part dels administrats forans i coadjuvaren a l'èxit de l'empresa cristiana. Seguint la narració del *Llibre dels Fets*, Álvaro Santamaría (1991: 159) dedica algunes pàgines a emfatitzar l'abastiment de queviures a la host de Jaume I per part dels col·laboracionistes dels districtes forans.²⁰⁶

²⁰⁴ Mas, 2013: 415; Moll, 2006: 102; Rosselló Bordoy, 2008: 33-34.

²⁰⁵ La inferioritat militar de *Mayūrqa* és explicable, segons Miquel Barceló (1986b: 249), pel fet que la societat tribal no permetia el desenvolupament de relacions socials militaritzades ni, per tant, generar formes de defensa adequades contra l'agressivitat feudal.

²⁰⁶ Al dir del propi autor, l'existència o no d'aquesta traïdoria és una incògnita; però ha donat suport a la suposició de possibles supervivents andalusins, com la família Bennàsser. Quant a la pretesa estirp dels

Recentment, Antoni Ferrer (2018: 21) ha ofert una explicació coherent a l'actitud d'aquests còmplices, a partir de la reinterpretació del *Kitāb Tā`rīḥ Mayūrqa*.²⁰⁷ Diu l'autor que els membres de la host cristiana recorrien els districtes forans de Mallorca a la recerca d'aliments i creaven el desassossec entre les comunitats andalusines. Això hauria impulsat el seu cabdill Ibn `Abbād a parlamentar amb el rei per tal d'obtenir pau i tranquil·litat. La treva tingué un preu: proveir la host de queviures. No es tracta, doncs, de col·laboracionisme, sinó d'extorsió per part dels cristians. Jaume I aconseguí avituallament a punta de ganivet: el mateix procediment que havia motivat el pagament de pàries als regnes de taifes peninsulars, i que possibilitaria la submissió de Menorca.²⁰⁸ Com a garantia del compliment del pacte, Ibn `Abbād i els seus cediren com a ostatges una part dels seus descendents. A canvi, Jaume I els atorgà un penó reial com a expressió de tenir-los acollits sota la seva protecció.

El canvi d'actitud del valí, poc temps després, reconduí la situació i aconseguí que els andalusins forans rompessin el pacte amb la host cristiana, però el deixà en una situació política desfavorable.²⁰⁹ Aquesta suposició quedaria corroborada al *Kitāb Tā`rīḥ Mayūrqa* que explica, amb certa minuciositat, l'ambient tibant entre les autoritats almohades i els andalusins de *Mayūrqa*. Igualment, la rancúnia dels exiliats almohades, refugiats a l'illa després de patir l'expulsió violenta de la regió de Jaen per part del governador al-Bayyāsī i de Ferran III de Castella vers 1224. Finalment, la preocupació dels pagesos per defensar la *madīna* assetjada i la posició ambigua dels *mayūrquins*, que inicialment ajuden els invasors i posteriorment se'ls enfronten (Roser Nebot, 2018: 248). En un seguit d'articles immediatament posteriors a la primera edició, Guillem Rosselló (2009a: 801; 2009b: 321-331; 2009c: 97; 2009d: 479-489) divulga la troballa del *Kitāb Tā`rīḥ Mayūrqa* i acaba mostrant que la resistència dels andalusins refugiats a les muntanyes fou més important que allò que narren les cròniques cristianes, al manco fins al moment que les naus de l'esquadra de Jaume I aconseguiren tallar l'avituallament des de Menorca.²¹⁰

Bennàsser de Mallorca: Bernat Roca, 1997: 28; Montaner & Riera Frau, 1993: 175-208; Quadrado, 1850: 143; Rosselló Bordoy, 1989: 541-549.

²⁰⁷ Versió àrab de la conquesta localitzada pel professor Muhammad ben Ma'mar a un arxiu particular de Tinduf (Alger) i traduïda al català per Guillem Rosselló i Nicolau Roser (2008).

²⁰⁸ Sobre l'extorsió a punta de ganivet i les pàries, vegeu Barceló, 1981: 59-75; Kirchner, 1997: 104; Virgili, 2001: 55.

²⁰⁹ Lecoy de la Marche, 1892b: 44; Roser Nebot, 2018: 241-261; Rosselló Bordoy, 1998: 243-249.

²¹⁰ Les informacions proporcionades pel *Kitāb* també propiciaran unes més acurades explicacions de la conquesta, com mostren els treballs d'Esteban Ribas, 2011: 11-47; Cingolani, 2012: 32-37; Suénaga Portugués, 2012: 354-360; i els dos volums del congrés celebrat en commemoració del naixement de Jaume I, publicats els anys 1211 i 1213.

Malgrat aquestes dissensions internes en el bàndol *mayūrqi*, la historiografia recent ha posat l'accent en la descoordinació que també existí entre els distints cossos de l'exèrcit cristià, especialment a la batalla de Portopí.²¹¹ S'hauria originat en una discussió entre Nunyo Sanç i el vescomte Guillem de Montcada per l'honor de dirigir l'atac, que Pablo Piferrer i José Mª Quadrado (1888: 49) atribueixen a les rancúnies d'antics enfrontaments entre ambdues famílies. La pica-baralla provocà que la infanteria dels Montcada avancés desordenadament a la primera línia de combat sense esperar els cavallers, mentre que Nunyo Sanç s'entretenia més del compte a la rereguarda, de forma premeditada, i provocava la desvinculació entre els dos grups. Quan els peons capdavanters es desbaraten i fugen a la desbandada, el rei copsa la situació i aconsegueix reagrupar les dues línies. Aleshores, els peons i els cavallers del vescomte de Montcada tornen a avançar ordenadament cap a la batalla, mentre la host de Nunyo arriba tard (Renedo Puig, 2011: 65-82). El desordre dels cristians facilità que els andalusins els embosquessin i els causessin nombroses baixes, incloses les de Guillem i Ramon de Montcada (Charlo Brea, 1999: 87).

3.2.- Conquesta i colonització.

Un altre tema que s'inicia vers els anys 1960 i que provocarà un debat intens els anys posteriors és el referent a la procedència geogràfica dels conqueridors. És una qüestió, aquesta, amb major calat polític que no històric. Cal encaixar-la en les positures més conservadores de la societat mallorquina (quasi sempre al marge dels investigadors universitaris), segons les quals l'origen i la llengua dels conqueridors i dels futurs pobladors de l'illa no era la catalana sinó l'occitana. Coherents amb la seva concepció ideològica celebraven la derrota de la societat islàmica davant els conqueridors cristians del nord (no fos que els confonguessin amb *moros*); però, al mateix temps, reivindicaven la pervivència d'una important població local d'origen cristià (els *mossàrabs*), els quals ensems haurien format la majoria de la societat post-conquesta. L'objectiu fonamental

²¹¹ Els primers autors que feren esment a aquesta qüestió foren José Mª Quadrado (1850: 215) i Gaspar Melchor de Jovellanos (1858: 424), però el tema quedà a l'oblit i no es recuperà fins al segle XX: Ensenyat Pujol, 2009b: 15; Renedo Puig, 2011: 65-82.

era negar el repoblament català per tal de refermar-ne *l'espanyolitat*, i reivindicar un *autoctonisme* de la població contemporània que es remuntaria no sols a l'època romana sinó fins i tot al període protohistòric. D'aquesta manera, la llengua dels repobladors seria una pretesa llengua autòctona d'origen preromànic, que hauria subsistit tot al llarg de l'època andalusina i sobreviscut fins avui. I la societat illenca seria fruit del mestissatge entre les antigues societats talaiòtiques, la romanització, els esclaus de tota procedència importats posteriorment a la conquesta del 1229 i els jueus conversos. Quelcom molt semblant podríem dir pel que fa al País Valencià.²¹²

Sota el punt de vista històric, però, la qüestió resulta més rellevant perquè no tan sols permet descriure el curs dels itineraris i determinar d'on venien els conqueridors i repobladors, sinó perquè és el punt de partida per saber qui són els qui emigren, quina era la seva condició social i en quina situació es trobaven. És a dir, identificar-los i aproximar-se a la magnitud dels desplaçaments (Virgili, 2001b: 62).

3.2.1.- L'origen dels conqueridors.

Tot i que els investigadors primerencs del tema testifiquen la presència de combatents occitans i italians –incloses algunes naus-, no tingueren cap dubte de la catalanitat de l'empresa (Martínez Ferrando, 1960: 10), en base a les intervencions dels magnats i als acords adoptats a les assemblees reials de Barcelona i Tarragona. Miguel Ribas de Pina (1934: 26) assegura que “formava la host del Rei En Jaume una mescladissa de catalans, aragonesos, provençals, rossellonesos, alguns castellans, navarresos, francesos, etc.”; i Álvaro Santamaría (1972: 126) opina que la presència aragonesa *no mengua la catalanidad de la conquista de Mallorca, ni afecta a sus raíces catalanas*. D'altres, però, seguint la *Crònica* de Desclot (cap. 30), emfatitzen l'oposició dels aragonesos i lleidatans a participar a l'empresa, manifestada a les assemblees de Lleida del 1229. Asseguren que els nobles aragonesos s'hi oposaren, o bé prengueren una part mínima a l'expedició, perquè haurien preferit mudar de projecte i anar a la conquesta de València.²¹³

²¹² Guinot Rodríguez, 1999; 2002: 85-94; 2004: 51; 2009: 163; Soto Company, 2009: 56.

²¹³ Binimelis, 1593, II: 30; Delpont, 1910; Hillgarth, 1984: 29; Lacarra de Miguel, 1972: 88; Lecoy de la Marche, 1892b: 77; Pons Pastor, 1964, I: 58; Quadrado, 1850: 440; Tourtoulon, 1866; Piferrer & Quadrado, 1888: 43.

L'obertura formal de la conquesta de Mallorca a tots aquells que hi volguessin participar (*aliunde venientes*), atorgà una vasta base participativa a l'empresa. Aquesta ampliació es produeix com a conseqüència de la categoria de croada contra els infidels que atorga al projecte el papa Gregori IX i acaba per vèncer la reticència dels aragonesos i lleidatans. Álvaro Santamaría (1972: 122) ho resumeix dient que *la participación leridana fue notable y los contingentes aragoneses integrados en la mesnada real o aportados por aragoneses a título personal alcanzaron mucho más volumen de lo que suele estimarse*.

D'altra banda, els mòbils que empenyen els cavallers europeus a participar a la guerra del regne d'Aragó contra al-Andalus, ja en els segles XI i XII, són l'esperit de croada, els lligams familiars nobiliaris i reials, i el desig de fama i prestigi. No cal deixar de costat l'ambició en obtenir botí, terres i rendes. Suposadament, als occitans els permeté fugir de la persecució inquisitorial desencadenada contra els heretges càtars (Alomar, 1976: 79; Soto Company, 2009: 57). Constitueix una sortida, també, per als fadristerns de les famílies nobles catalanoaragoneses, que els permetrà obtenir riquesa i esposa; una forma de "diàspora aristocràtica" exposada per Bartlett (2003: 45-88). Amb aquests ingredients, el combat contra els andalusins passa a ser una qüestió familiar (Giunta, 2012: 63-84).

Les estimacions de procedència dels conqueridors foren confirmades per diversos estudis: Josep Lladonosa (1977: 9-22) i Pau Cateura (1980a: 17-39) destaquen la presència d'aragonesos i lleidatans a la conquesta i remarquen els fets heroics que protagonitzaren. El mateix fa Imma Ollich (1980: 131-148) respecte als participants vigatans, mentre John P. Powers (1990: 123-158) recalca la implicació de les milícies urbanes barceloneses i lleidatanes a l'assalt final de la ciutat. Antoni Virgili (2018: 10-12) ha aconseguit identificar i seguir la prosopografia dels conqueridors procedents de la comarca de Tortosa que assoliren béns immobles en el repartiment. Álvaro Santamaría (1972: 122-128; 1986a: 9-19; 1987: 105-133), emfatitza la participació occitana, essencialment de les ciutats de Narbona, Marsella i Montpeller, en base als recursos personals i navals que aportaren, i també dels jueus. Pau Cateura (1980a: 37) arriba a quantificar percentualment l'origen dels personatges que surten a les cròniques de Jaume I i de Desclot.

3.2.2.- L'origen dels colons.

Les primeres interpretacions just ara esmentades no fan distinció entre conquesta i colonització o, al manco, la postura adoptada per cadascú al respecte és molt ambigua.²¹⁴ Ben aviat, però, se n'adonen que els participants i beneficiaris de la conquesta no foren els vertaders repobladors, perquè no varen ser ells els qui varen instal·lar-se a les àrees conquerides.²¹⁵ Els veritables cultivadors de la terra foren els colons pagesos que anaren arribant al llarg dels anys següents. Ben al contrari, l'èxit de la conquesta depengué de la colonització; és a dir, de la capacitat dels conqueridors de transferir colons feudalitzats.²¹⁶ El principal problema dels beneficiaris immediats del repartiment, doncs, era poblar la terra. Es tractava d'un procés molt ordenat, disciplinat i executat de manera jerarquitzada (Virgili, 2003: 287).

L'execució d'aquest procés fou encomanat a grups de persones expertes a organitzar la colonització (establidors o *locators*). El seu comès era captar i traslladar gent, assentar-la, distribuir parcel·les per a construir els habitatges i assignar la terra per a conrear. La seva retribució depenia dels establiments efectuats, motiu pel qual posaven el màxim interès en captar colons. Una part de les rendes acaptades, generalment fixa, corresponia al senyor eminent, i això proporcionava als *locators* un ample marge de benefici que els facilitava l'ascens econòmic i social. Ferran García-Oliver (2015b: 218-222) al·ludeix a propagandistes reials i senyorials que escampaven arreu les bonances i llibertats idealitzades dels territoris conquerits, en vistes a la colonització. D'aquí deriva que els colons designessin les seves propietats amb noms com Bellesguard, Miramar, Vila Joiosa, Vilallonga, etc. Aquest autor refereix, també, els problemes que ocasionà la partida de pagesos i artesans de la Catalunya Vella cap a les noves terres. Addueix les greus dificultats ocasionades per aconseguir que els pagesos habitessin les cases que els havien estat assignades en el repartiment. Molts desertaren i emigraren. Constata també la lluita i competència dels senyors entre ells per retenir els pagesos i els artesans.

²¹⁴ Ho resumeix Ricard Soto (1984a: 12) dient que “resulta altament colpidora la quasi total renúncia a l'estudi del fet de la conquesta i repoblació (...) per part de la historiografia mallorquina”.

²¹⁵ Soto Company, 1994a: 359; Soldevila et al., 2008: 187 nota 754; i Guinot Rodríguez, 2009: 164.

²¹⁶ Antoni Mas (2000a: 125; i 2008: 284) escriu que “la conquesta de *Mayūrqa*, la destrucció de la societat *mayūrquina* i la creació, a partir de 1230, d'una societat que reproduïx l'articulació bàsica de la conqueridora no es poden considerar part de cap *reconquesta*, sinó que han de ser considerats un episodi més del procés de conquesta i colonització d'al-Andalus per les societats feudals de la península Ibèrica. Per tant, i en coherència amb l'anterior, penso que el procés d'ocupació de Mallorca per colons cristians no pot ser qualificat tampoc de repoblació, sinó que cal parlar —com ho fa Josep Torró (1999) referint-se al mateix fenomen del cas valencià- d'immigració colonial. Si s'accepta aquesta argumentació, caldrà evitar l'ús del terme *repoplador* i substituir-lo pel de *colono*, si se'n prefereix un de més neutre, pel d'*immigrant*.”

No hi ha lloc, doncs, per a la improvisació, ni per als moviments espontanis de població. Una vegada repartides les alqueries i rafals, els conqueridors començaren a cedir les terres a cens als colons procedents majoritàriament dels seus territoris de terra ferma que arribaren en dates posteriors. Poc temps després, gran part dels conqueridors abandonaren l'illa i deixaren la gestió en mans de procuradors i batlles que continuaren ordenant els establiments (Salvà, 1975: 124), mitjançant un tipus de gestió absentista i politico-administrativament depenent de la 'metròpoli' des d'on va partir la conquesta. Ricard Soto (1990: 21) la qualifica de *colonial*, tal com ho havia conceptuat Robert I. Burns (1989) pel cas de València. Vendria definit per la conquesta i la destrucció de l'orde polític i social andalusí, i la implantació de l'orde feudal, juntament amb els desplaçaments de població que generà aqueixa seqüència (Virgili, 2001a: 52).²¹⁷

La repoblació fou un procés de ritme irregular i de llarga durada, de manera que les arribades i ocupacions de terres degueren ser força fluctuants. Va començar poc després del repartiment, però no concloué fins a la pesta Negra de mitjan segle XIV.²¹⁸ En línies generals, hi hagué dues onades repobladores més fortes: una entre el repartiment i el 1250, i l'altra cap a finals del segle XIII. Encara a la primera meitat del segle XIV, Xavier Soldevila (2001: 303-312; 2009: 147-151) ha resseguit un corrent migratori des de l'Empordà cap a Mallorca i València; i un altre cap a l'Empordà procedent de les àrees més properes al Llenguadoc. Així, gairebé un segle després de la conquesta de Mallorca, l'Empordà continuava transferint colons. Els primers que s'estableixen a l'illa en etapes immediates a l'ocupació, quan encara hi ha necessitat de poblar, tenen accés a un enriquiment ràpid o, almenys, a un acaparament de terres que donarà lloc a una capa de població fortament assentada. Llur situació és molt millor que la dels pagesos vinguts en cicles posteriors, quan el volum de terres ha disminuït. Aquests darrers es veuen obligats a acceptar terres en règim de sots-establiment, donant pas a un cert alentiment del ritme migratori. El resultat final és un procés de diferenciació social i econòmic de la pagesia mallorquina. S'expressa, d'una banda, en l'aparició d'un grup considerable de "pagesos grassos" front a la majoria de colons empobrits; i, de l'altra, en l'existència de grans diferències en uns i altres indrets de la geografia illenca.²¹⁹

²¹⁷ Sobre el concepte de colonització en relació amb el feudalisme, vegeu: Soto Company, 2001: 80-84; Torró, 2000a: 983-1008.

²¹⁸ Ensenyat Pujol, 2005: 36; Font Obrador, 1972; Mas, 2004a: 28; Riera Melis, 1987: 67; Soto Company, 1990: 20.

²¹⁹ Mas, 2004a: 25; Soto Company, 1990: 19; 2009: 61.

Fos com fos el procés, els qui poblaren i conrearen l'illa foren pagesos distints als conqueridors. En constatar aquest extrem, la investigació sobre l'origen dels pobladors s'havia de reorientar, necessàriament, cap a l'anàlisi del lloc d'origen d'aquests pagesos. Antoni Riera (1978: 22) i Álvaro Santamaría (1981b: 116) sostenen que *son notorias las raíces catalanas –de las más diversas comarcas, acaso con especial incidencia de las ampurdanesas y rosellonesas-, de la gran mayoría de repobladores*; però que, igual com ocorregué amb els conqueridors, s'assentà a Mallorca gent de Marsella, Provença, Montpeller, Itàlia, Navarra, Aragó, Castella, Portugal i Galícia. Poc abans, Bartomeu Font (1972: 131) ja ho havia avançat: *Poco a poco se fue fijando una población esencialmente catalana, además de un reducido número procedente de Aragón, Marsella, Montpeller, Narbona y otros lugares.*

Cal tenir present, també, la presència de jueus (Pérez Pastor, 2016: 141-156). La historiografia mallorquina dona per suposada la presència d'hebreus a Mallorca molt abans que no es produís la conquesta catalana de l'any 1229.²²⁰ Aquests hebreus primitius haurien col·laborat amb els invasors catalans. No hi ha dubte, però, que un reduït nombre de jueus procedents de la Corona d'Aragó i d'altres parts es va incorporar a la host feudal de Jaume I. Alguns eren *torsimanys* o traductors, agents que serviren d'enllaç entre els combatents cristians i la comunitat andalusí que acabà essent derrotada.²²¹ D'altres simplement contribuïren a finançar l'expedició militar de conquesta.²²²

D'aquesta manera, la diversitat de procedència dels repobladors no quedà únicament manifesta, sinó que fou considerada una constant històrica de la societat mallorquina i una característica de la seva personalitat peculiar i cosmopolita. Les diferències entre els diversos autors versaren, a partir d'aleshores, en el percentatge que suposaven les diferents procedències dels pobladors. És així que començaren a proliferar els estudis onomàstics, en els que analitzaven el repertoris de llinatges dels segles XIII i XIV i la seva relació amb topònims catalans.²²³

²²⁰ Abulafia, 1996; Barceló & Rosselló, 2006; Lionel Isaacs, 1986; Maíz Chacón, 2004: 381-397; 2009: 147-163; 2010; 2013a: 75-84; 2013b; Mascaró, 1964, V: 609-740; Quadrado, 1967; Soto Company, 1978a; 1996a.

²²¹ En són un model els germans Bahiel i Salomó, ambdós alfaquins, originaris de Saragossa. Aquest darrer es troba també documentat al setge de la ciutat d'Alzira, l'any 1242. Ambdós reberen heretats a Saragossa, Morvedre i Alzira (Furió Diego, 1993: 129).

²²² Aslanians, 2000; Maíz Chacón, 2004: 384; Soto Company, 1978a: 147.

²²³ Alenyà, 1987: 27-28; Alomar, 1978; Corbera Pou, 2008: 427-458; Laliena Corbera, 1995: 297-326; Llull Martí, 2005: 17-26; 2008: 109-116; Rosselló & Vidal, 1982; Santamaría, 1986a: 9-19; 1990; To Figueras, 1995: 371-394; Vidal Rettich, 1986: 151-156.

Entre mitjan segle XI i mitjan segle XIII es produeix a bona part de l'Europa feudal, des de la vall de l'Ebre fins al Rin, allò que s'ha denominat la *revolució antroponímica*. Fou una revolució lenta, que ocasionà una transformació progressiva en els usos i els costums d'anomenar-se les persones. El canvi fonamental consistí en la generalització del nom doble –un nom propi o de fonts seguit d'un cognom-, per contraposició al sistema anterior d'un nom únic, propi del període alt-medieval d'origen germànic. Els antropònims es composaven, majoritàriament, d'un nom i un cognom expressat amb un locatiu o topònim que indicava la procedència de l'individu o de la família en qüestió, de l'ofici, l'activitat, el renom o altres formes d'identificació. En ocasió dels locatius i topònims, els noms de molts castells, viles, ciutats i regions eren emprats per a identificar persones. Aquest canvi de model antroponímic coincideix, precisament, amb l'expansió territorial i la colonització dels nous països de la Corona catalanoaragonesa. És per això que el mecanisme usat normalment per determinar l'origen dels repobladors medievals ha consistit en identificar les persones que tenien el cognom format per un topònim, i considerar-lo com a referència del lloc d'on procedien.²²⁴

Alekséi Aslanians (2000) analitzà el sistema antroponímic aragonès durant la minoria de Jaume el Conqueridor, constatant que el model més difós era el de “nom propi + *de* + topònim”. En uns casos, el topònim feia referència al lloc de naixement; en d'altres, al bressol original del llinatge o senyoriu familiar; o, finalment, al lloc on es trobava domiciliat. Enric Guinot (1999) ha recollit més de 40.000 cognoms de poblacions de Catalunya i València, que ha reunit en set categories distintes: 1) Antropotopònims; 2) Patroníms; 3) Malnoms basats en la natura; 4) Malnoms basats en apel·latius físics, morals o objectes quotidians; 5) Noms d'ofici; 6) Hagioantroponíms; 7) Els qui porten article salat. A partir d'aqueixa classificació, ha identificat estadísticament els orígens de la majoria dels repobladors que emigraren al nou regne durant els segles XIII i XIV i, en conseqüència, ha permès conèixer les proporcions de catalans i aragonesos que s'hi establiren.

A Mallorca, Álvaro Santamaría fou un dels primers qui aplicà l'estadística als estudis antroponíms, en analitzar els llinatges d'origen toponímic dels assentaments que es feren a la Ciutat a la porció tinguda sota la jurisdicció de Nunyo Sanç, entre 1232 i 1239.²²⁵ Tot i assegurar que les dades no són extrapolables a altres períodes ni porcions,

²²⁴ Font Obrador, 1973: 137; Guinot Rodríguez, 1999, I: 94; Virgili, 2001: 62.

²²⁵ Santamaría, 1986a: 12; 1988: 532; 1990: 272-282; 1991: 218.

conclou que el 41.86 % dels nous pobladors eren de Catalunya, el 24.03 % de França meridional; el 13.18 % d'Itàlia, i menys de l'1 % d'Aragó, Navarra, França central, Castella i Flandes. Aqueixes conclusions són clarament contradictòries amb les que el propi autor havia expressat anteriorment.

Les xifres proporcionades per Santamaría han estat criticades com a tendencioses i paradoxals per Antoni Mas (2000a: 124-143) i Ricard Soto (2009: 55), en considerar que les dades no són representatives ni cronològicament ni geogràfica; que no tenen en compte la variació de les fronteres lingüístiques que ha sofert el català, puix que l'àrea catalanoparlant de l'Aragó era més àmplia que l'actual; que tampoc no valora la importància de la immigració occitana i francesa a Catalunya i l'Aragó abans de la presa de Mallorca; i que no abasta la totalitat de la cronologia del procés d'immigració colonial, és a dir, des de la conquesta fins a la pesta del 1348. En canvi, a partir del buidatge de diverses fonts i repertoris documentals dels segles XIII i XIV i en base a l'anàlisi agregada del gentilici o dels topònims i gentilicis que acompanyen el nom, Antoni Mas conclou que la població procedent de Catalunya que s'hauria instal·lat a la part forana de l'illa al llarg d'aquest període assoliria entre el 75-90 %, entre el 6-11 % procediria d'Occitània i sols entre l'1-4 % seria originària de l'Aragó i d'altres indrets.²²⁶ Ara per ara, aquestes són les xifres probablement més pròximes a la realitat, molts semblants a les que proporciona Enric Guinot en el seu monumental estudi sobre València esmentat més amunt.²²⁷

Pel que fa al ritme de la colonització, durant la primera dècada que seguí a la conquesta la població es concentrà sobretot a Ciutat, vertader centre de gestió de la colonització de *Mayūrqa*, i lloc de pas dels colons abans d'assentar-se en altres indrets de l'illa (Deyà, 2003; Soto, 2009: 59). A la capital es documenten francesos, navarresos, genovesos o castellans, inexistents o molt estranys a les mostres de la Part Forana, on el predomini dels colons d'origen català és gairebé absolut. La colonització de la Part Forana s'intensificà durant tota la resta de la centúria i la primera meitat del segle XIV. Era una població en alça però amb importants desigualtats pel que fa a la seva distribució geogràfica. Les desigualtats, com aprecia l'estudi de Ricard Soto (1994a), eren conseqüència dels diferents ritmes de colonització i, sobretot, de les dificultats amb què

²²⁶ Mas, 1994; 2002: 321-339; 2005: 64-102; 2008: 283-301; Soto & Mas, 2015: 354.

²²⁷ Baydal Sala, 2017: 227; Ensenyat Pujol, 2009b: 18; Mas & Soto, 2004: 38; Soldevila Temporal, 2001; Valero de Bernabé, 2013: 344.

ensopegava a les comarques orientals de l'illa, en general les manco aptes per als conreus cerealístics i amb més poques disponibilitats d'aigua. A les darreries del segle XIII contrastava la gran densitat de població assolida en algunes viles de la Muntanya i el Raiguer –Valldemossa, Bunyola, Pollença, Sóller, Inca i Alcúdia- i en algunes viles del Pla –com Muro i Sineu- amb les baixes densitats dels municipis del centre i migjorn de l'illa. Malgrat això, en aquell moment els colons cristians ja havien ocupat la totalitat de la Ciutat i la Part Forana. Des d'aquest punt de vista, la colonització tingué un èxit indubtable. Alguns d'ells conservaven béns al continent; i això fa pensar que no tots eren pagesos pobres, sinó que una bona part estarien constituïts per cabalers. La mateixa possessió de béns a Catalunya ja implicava diferències substancials entre uns i altres colons. Molts d'ells continuaren mantenint els vincles culturals i familiars amb els seus llocs originaris de Catalunya.²²⁸

3.2.3.- La qüestió de la llengua.

Pel que fa a l'idioma, el *Llibre dels Fets* deixa ben patent que la llengua que parlaven els illencs en el moment de la conquesta era l'àrab.²²⁹ Gabriel Ensenyat (2005: 41; 2008: 39) addueix que “la llengua era un impediment per a la comunicació entre indígenes i nouvinguts, per la qual cosa les referències a l'àrab (*algaravia*), a diàlegs on els *mayurquins* parlen àrab i a la presència de traductors o torsimanys (*trujamans*) és constant”.²³⁰ Endemés, no hi ha cap evidència de que persistissin restes de població cristiana que parlaria la llengua romanç (mossàrabs). Tampoc no hi havia esglésies ni capellans autòctons, puix que Jaume I hagué de servir-se dels seus propis ministres a l'hora de dir missa durant la campanya.

El català encara se diferenciava molt poc de la llengua d'oc. Juntament amb el gascó i el llemosí formaven una mateixa llengua i els seus territoris tingueren, durant segles, una història comuna (Bonnassie, 1994: 101-118). En aquest sentit, l'article salat, que és la modalitat lingüística majoritària a les Illes (Pons Pastor, 1964: 84), no és més

²²⁸ Ensenyat (2005: 39); Mas (2008: 283-302); i Coll Font (2008: 220).

²²⁹ *Llibre dels Fets* (cap. 60, 74, 76, 79, 85, 86, 87, 118 i 119).

²³⁰ El paper dels traductors a l'àmbit de la Corona catalanoaragonesa és, a hores d'ara, ben conegut. Vegeu: Almagro Vidal, 2017: 191-200; Bover & Rosselló, 1992: 171-177; Burns, 1981: 191; Ensenyat Pujol, 2009b: 14; Mut & Rosselló, 1993; Romano, 1978: 71-105; Roser Nebot, 2001: 309-323; Roser Nebot & Oamroni, 2009: 307-318.

que una derivació de la forma llatina *ipse* en lloc de *ille*, que ha donat lloc a l'article literari. Ambdues, però, es poden trobar en la documentació escrita en català arcaic (Ensenyat, 2005: 44). Les altres peculiaritats fonètiques pròpies de les varietats lingüístiques de les Illes no les fan distintes de la llengua catalana. Com fa temps escrigué mossèn Antoni Pons (1965: 69)

la unidad lingüística ha existido siempre en las tierras de ambas vertientes de los Pirineos e islas Baleares; por tanto, en el reino de Mallorca integral. Y es un hecho comprobado que, durante el gobierno de Luis XIV el catalán hablado en Puigcerdá no se distinguía del de Perpiñán. La corrupción de la lengua en el Rosellón y en Perpiñán se iniciaba a partir del siglo XVIII.

Enric Guinot (2002) ha precisat una relació lògica entre l'origen dels repobladors i la difusió de la llengua, de manera que la circumstància determinant que en un poble concret es parlés català o castellà vingué definida pel fet que s'hi s'establís una majoria de repobladors catalans o bé d'aragonesos/castellans/navarresos. Pau Cateura (1999c: 179) ha remarcat que “amb la conquesta catalana de 1229-1232 arriba també una cultura, amb el seu vaixell insigne que és la llengua”. Aqueixa mateixa llengua serà implantada a Eivissa i Formentera, l'any 1235, i a Menorca, el 1287.

Inicialment la llengua té una circulació popular i poques vegades accedeix a l'escriptura. Però des de la instauració dels municipis de Mallorca, l'any 1249, gran part de la documentació oficial serà escrita normalment en català o traduïda a aquest idioma, de manera que la llengua catalana conquereix ràpidament un estatus tant en els medis municipals com en la judicatura. En general, el català baleàric del segle XIII “no és gaire diferent del català de la resta del país, i més en concret de la resta del català oriental”, perquè és de les comarques orientals de Catalunya d'on provenen la majoria dels habitants. Tot i això, la parla popular de l'època devia incorporar, també, mots procedents de l'àrab i del jueu.²³¹

Pel que fa a l'evolució posterior, Pau Cateura (1999c: 181) explica que

“el començament de la dinastia privativa, amb Jaume II, no va suposar canvis lingüístics de cap tipus. La cancelleria dels reis de Mallorca empra, com

²³¹ Corbera, 2008: 427-458; Veny Clar, 2002.

l'aragonesa, el llatí de forma predominant; però la documentació econòmica, integrada pels llibres de la Procuració Reial, és escrita en català. Els jurats de Mallorca empren el llatí, però el català és predominant en la documentació interna i present en la correspondència amb els reis” (...) “Després, ja en temps de Pere el Cerimoniós, el català és introduït en un medi tradicionalment vinculat al llatí: l'aparell judicial. L'any 1359 es disposaren normes relatives a la utilització del català ('en vulgar') en els judicis i sentències, *per tal que los pledejants, qui no entenen llatí, sapien llegir e entendre ço que es contindrà en los processos*. El mateix dictamina sobre les receptes dels metges i els documents notariais. En el segle XIV, el català és la llengua del poble i és també la llengua del poder”.

I conclou que “la lleialtat cultural de les illes queda ben palesa en l'ús de la llengua catalana. Al segle XIV cap nadiu de les illes Balears no té dubtes respecte a ser de nació catalana”.

Qüestió distinta és saber quins sectors socials de la pagesia i de l'artesanat catalanoaragonesos prengueren la decisió d'emigrar al sud arran de les conquestes, quins foren els estímuls que pogueren mobilitzar tanta gent i de tan diversa condició, mitjançant quins mecanismes es produí, si per simple decisió personal o per pressió senyorial, com es canalitzà i es difongué tota aquesta informació, i quin impacte tingué aquest gran moviment poblacional sobre els llocs d'origen on es produí un cert buit de població, especialment pel que fa a la pressió sobre la terra.²³² Si la historiografia tradicional entenia que el procés de *repoblació* fou un moviment massiu i espontani, els darrers estudis semblen demostrar que no hi havia zones amb excedents de població capaces d'omplir les regions ocupades. Ni tampoc gaire voluntat, per part dels senyors dels llocs d'origen, de deixar marxar la mà d'obra que els generava les rendes. Plantegen, ben al contrari, que fou un moviment ordenat i dirigit per autèntics especialistes (*locatores* o *stabilitores*) encarregats d'organitzar els assentaments i les assignacions de terra als colons. Asseguren que consistí en un flux constant i progressiu de gran amplitud geogràfica i cronològica que afectà milers d'immigrants cristians, impossible de quantificar. Antoni Virgili (2010b: 98) ha destacat les dificultats que afrontaven els colons:

²³² Guinot Rodríguez, 2009: 167; Virgili, 2009: 74; 2010: 91-98; 2011: 44.

“Els textos no informen de com es captava la gent, com es transmetia la informació, com es feien els desplaçaments, amb quins mitjans, amb quines condicions i amb quin ritme. A les dificultats del viatge, s’hi havien d’afegir les derivades de l’assentament inicial: parar i construir casa, rompre camps, sembrar, plantar, assegurar una mínima ramaderia domèstica per a consum familiar, etc. Calien eines, llavor, recursos a l’esguard de la primera collita. En aquestes condicions, el risc de l’endeutament planava sobre els colons. En arribar a les destinacions noves, les famílies van haver d’adaptar i modificar els espais agraris en funció de les exigències de la renda feudal i impulsar el canvi dels conreus (cereal i vinya), la construcció de molins, la introducció de noves espècies animals (com els porcs), la formació de nuclis residencials nous i la gestió i organització dels nous processos de treball”.

En darrer extrem, la colonització provocà nombrosos canvis en el paisatge rural, els més visibles dels quals foren l’increment del conreu dels cereals i la vinya, en un procés que ha estat qualificat com a “subversió del paisatge”.²³³

²³³ Kirchner, 1995: 279-316; 2003b: 201-236; Torró, 2003: 153-201; Virgili, 2010a: 147-155. El drenatge d’espais inundats també fou practicat a l’illa d’Eivissa pels colons catalans: González Villaescusa & Kirchner Granell, 1997: 65-96.

4.- La cronologia post-conquesta 1230-1232.

Endinsar-se en la història de l'Edat Mitjana significa enfrontar-se a la cronologia; i, més prest o més tard, qualsevol historiador medievalista acaba topant amb les dificultats que envolten aqueixa disciplina. És un tema àrid i sovint poc gratificant, ple d'ambigüitats i de paranys difícils de resoldre. Anscari Mundó (1967: 13), en ocasió d'intentar resoldre la cronologia del rei franc Robert (996-1031), resumí la situació dient que "si al moment de començar la investigació hagués conegut les dificultats amb que ja s'havien trobat altres historiadors de categoria en els dos segles darrers hauria desistit ben aviat d'emprendre el treball".

4.1.- La datació cronològica.

Qualsevol tractat de cronologia actual mostra les diferents formes de comptar els dies i els anys al llarg de la història. Com a norma general, durant tota l'Edat Mitjana el còmput dels dies seguia el sistema del Calendari romà: es dividia el mes en tres períodes desiguals, la referència dels quals són el dia de les calendes (1), el de les nones (5/7) i el dels idus (13/15), comptant a partir de cadascun d'ells de forma regressiva, és a dir, indicant quants dies manquen per arribar al segment respectiu del mes indicat.

Ja que, sovint, la població es regia més per les festivitats religioses que pel dia del mes, pot haver-hi documents que computin el dia segons la festivitat d'un sant determinat, o de la vigília, o del dia següent (*crastinum*). També es poden trobar datacions segons el sistema de Bolonya. En aquest estil, el mes es divideix en dues meitats: els dies de la primera quinzena són els dies identificats "a l'entrada" (*intrantes*), i els de la segona "a la sortida" (*exeuntes*) del mes en qüestió. D'aquesta manera, durant la primera quinzena del mes la numeració dels dies és directa, com a l'actualitat, mentre que durant la segona quinzena es compten a la inversa.

Pel que fa als anys, al llarg dels segles XII-XIV, tot a l'ample dels territoris cristians d'Hispania, Occitània i Itàlia s'utilitzaren majoritàriament cinc *estils* o maneres de comptar (García Larragueta, 1998: 280-285):

- el vulgar, modern o de la Circumcisió, que començava el primer de gener i acabava el 31 de desembre, igual com el sistema de datació actual.
- l'any del regnat, que comptava els anys a partir de l'inici del regnat del monarca. La reducció al còmput actual dels documents així datats va ser molt difícil, abans que Ascari Mundó (1967: 13-34) no establís que l'inici del còmput anual es produïa el 24 de juny, independentment dels esdeveniments i de la situació política de cada regne: defunció del rei, nomenament o consagració del successor, etc. Josep Baucells (2006: 189-197) confirmà la hipòtesi i precisà que, a efectes pràctics, l'any de l'adopció del sistema fix de còmput anual en el conjunt dels territoris catalans és el que correspon a l'actual 1004.
- l'Era Hispànica, que comptava igual que el vulgar, però iniciava el còmput a partir de l'any 38 abans de Crist. Als documents datats d'aquesta manera (*Era, in Era o sub Era*), se'ls ha de restar 38 anys per tal d'obtenir la datació moderna.
- el de la Nativitat, que començava el 25 de desembre i acabava el 24 de desembre de l'any següent, de manera que coincideix amb el sistema modern en tot l'any, manco en els set dies que van des del 25 de desembre al primer de gener.
- el de l'Encarnació o l'Anunciació, que iniciava el 25 de març i finia el 24 de març de l'any següent. Té dos còmputs o modalitats distintes:
 - el florentí o *posticipat*, que començava el 25 de març de l'any següent al naixement de Crist. Per tant, coincideix amb el sistema modern entre el 25 de març i el 31 de desembre. Els documents expedits entre l'1 de gener i el 24 de març tenen una unitat manco i, en conseqüència, se'ls ha d'afegir una unitat per reduir-los a l'era actual.
 - el pisà o *anticipat*, que començava el 25 de març de l'any anterior al naixement de Crist. Per tant, coincideix amb el sistema modern entre l'1 de gener i el 24 de març. Els documents expedits entre el 25 de març i el 31 de desembre tenen una unitat més i, en conseqüència, se'ls ha de restar una unitat per reduir-los a l'era actual. Cal dir que, malgrat aquest estil sigui més lògic baix del punt de vista natural —la concepció precedeix al

naixement-, no es propagà gaire fora del seu lloc d'origen i algunes zones limítrofs.

Des de finals del segle IV, la forma de datar segons l'Era Hispànica s'anà estenent, des de la Lusitània, per les províncies visigòtiques meridionals, la Gàl·lia i la Marca Hispànica, i acabà per acaparar quasi totes les datacions a partir del segle VI. Aquest estil fou adoptat als regnes hispànics, Anglaterra i els estats carolingis des del segle VII, encara que l'utilitzaren *solamente los eruditos*.²³⁴ A l'època visigòtica i medieval fou el sistema de datació més freqüent a tota la Península. Poc a poc, fou reemplaçat per la datació segons l'any cristià, l'*Anno Domini*. L'estil florentí era el més utilitzat, però es feia servir també el pisà, tant en els documents oficials com en els privats (Salvá, 1951; De Francisco Olmos, 2010). Adriano Cappelli (1978) remarca que la forma de fixar la data segons la Circumcisió mai no fou completament abandonada, i fins i tot a l'edat mitjana contemporitzà amb altres estils als regnes peninsulars i Occitània. No se sap quan es produí a la Península aquest canvi a la Circumcisió, tot i que fou un dels llocs pioners d'Europa en implantar-se.

Quant a França, Rodrigue Tréton afirma que l'últim escrivà rossellonès que va indicar els anys segons el regnat dels francs va ser el sotsdiaca Guillem, en una acta signada el 27 de juny de 1164. L'estudi de les actes dels Templers que duen el doble còmput pels anys de regnat i per l'era cristiana revela que durant els anys 1130-1150 els escrivans rossellonesos utilitzaven el càlcul pisà. Es donen igualment alguns exemples que evidencien la persistència de la pràctica del còmput segons els regnes francs a les zones de muntanya mitjana tradicionalment més conservadores, com al Vallespir el 1180, o dos anys més tard al Conflent, on el diaca Guillem va instrumentar una acta que va datar al tercer any del rei Felip II. Sylvie Rouillan-Castex (1969) localitzà una sèrie d'instruments datats en estil pisà a la ciutat de Carcassonne (Llenguadoc) vers els anys 1125-26. Rodrigue Tréton (2010: 282-286) considera que les poques actes instrumentades en aquest departament són massa reduïdes per a ser representatives, encara que mostren una gran varietat de pràctiques. Segons Damien Garrigues (1941: 238), des del regnat de Lluís VI de França (1108-1137) i fins al segle XIV, la cancelleria reial gala combina l'estil de l'Encarnació amb el de la Nativitat, sobretot al sud del país. La gran majoria dels documents de l'Aquitània, la Rouergue, le Quercy i l'Agenais adopta el sistema de

²³⁴ Agustí & Voltes, 1952; De Francisco Olmos, 2010.

l'Encarnació. En són l'excepció la Provence, la Narbonne i el país de Foix, que segueixen el sistema de la Nativitat. Pel que fa a l'estil, aquest autor constata que el florentí és el majoritàriament adoptat al sud de la França actual al llarg del segle XIII i a la cancelleria reial, encara que alguns monestirs i notaris, així com les butlles papals, estan datats a la pisana.

Als regnes de Castella era majoritària l'Era Hispànica, si bé des del segle XII es compaginava amb els estils de l'Encarnació i la Circumcisió; i, endemés, en el segle XIV s'introduí també la Nativitat. El canvi al còmput de l'Encarnació no es produeix oficialment fins a mitjan segle XIV. El responsable de dur-lo a terme fou Joan I, a les Corts celebrades a Segovia entre el setembre i l'octubre del 1383 (Agustí & Voltes, 1952; De Francisco Olmos, 2010: 137-143).

En el regne de Navarra, després de l'Era Hispànica fou molt utilitzat l'estil de l'Encarnació a la documentació eclesiàstica del segle XIII. També es comença a fer servir a la cancelleria reial després de l'any 1234, arran de l'accés al tron de la Casa de Champagne (De Francisco Olmos, 2010: 177).

El primer lloc d'on va desaparèixer l'Era Hispànica fou Catalunya, una vegada quedà sotmesa a l'òrbita política carolíngia, a principis del segle IX. Al llarg d'aquest segle s'eclipsa el seu ús, que roman reclòs a l'àmbit de la documentació més solemne. Cada cop més, la datació es va anotant segons l'any del regnat del monarca franc i/o l'any cristià, ja sigui el de l'Encarnació o el de la Nativitat. En morir el rei capet Lluís VII el Jove, el setembre del 1180, se celebra un Concili a Tarragona, dirigit pel bisbe Berenguer de Vilademuls, que acorda eliminar dels documents la referència als anys de regnat dels reis francs a partir del dia de Sant Lluc següent (18 d'octubre), i adoptar únicament com a sistema de datació l'estil de l'Encarnació. Justificà la proposta el bisbe en el fet que era el còmput que utilitzava preferentment la Seu Apostòlica. El comte-rei Alfons el Cast, que estava reunit amb la seva cúria a Tarragona, s'apressa a ratificar l'acord del sínodo, de manera que la decisió eclesiàstica es veié reforçada amb la ferma política (Mundó, 1994; De Francisco Olmos, 2010). Sembla que el precepte anava més dirigit als territoris catalans, on encara es datava segons el regnant franc. Michel Zimmermann (1981: 374) creu probable que les autoritats eclesiàstiques i seculares, de comú acord, aprofitessin el canvi *pour extirper du protocole des actes tant publiques que notariaux, un anachronisme au demeurant peu compatible avec les nouvelles exigences de rationalité et d'uniformité*. A partir d'aleshores, en aquells territoris es computà majoritàriament d'acord amb el nou estil, si bé tant els diplomes reials com els particulars mantingueren en ús diverses

cronologies.²³⁵ Álvaro Santamaría (1984: 458-466) i Josep Baucells (1998) sostenen que la promulgació d'aquella disposició no comportà que l'aplicació fos dràstica sinó gradual, i que el seu grau d'implantació fou distint segons les escriptories reials o eclesiàstiques. Per exemple, als comtats d'Empúries i de Besalú, els escriptors van continuar datant els actes únicament amb l'any de regnat de Lluís el Jove durant la segona meitat del segle. Rafael Ginebra (1999: 561-590), en estudiar la documentació de les notaries del bisbat de Vic dels segles XIII i XIV, mostra com el sistema de còmput adoptat per les escriptories que depenien d'institucions eclesiàstiques és el de la Nativitat. Antoni Mas (2013) afirma, també, que malgrat el còmput per l'Encarnació degué ser el més freqüent en el segle XIII i bona part del XIV, sembla que la datació de documents notariais d'acord amb el còmput de la Nativitat no va ésser tampoc cap raresa a Catalunya en els anys en què s'esdevingué la conquesta de Mallorca.

La datació per l'estil de l'Encarnació tendia a generalitzar-se però, ni de lluny, estava absolutament implantada. La modificació definitiva es produí l'any 1349, quan les Corts de Saragossa aprovaren un fur que substituï oficialment l'estil de l'Encarnació pel de la Nativitat. L'acord fou referendat per Pere el Cerimoniós mitjançant un decret atorgat a Perpinyà el 16 de desembre del 1350. El decret assenyala ben clarament que fins aleshores havia estat potestatiu dels seus predecessors l'elecció lliure del sistema de compte.²³⁶ Aquesta nova norma comportà la uniformització del còmput cronològic per a tots els territoris de la Corona d'Aragó. La disposició fou acceptada de seguida i s'implantà ràpidament a tota la documentació pública de Catalunya. Una setmana després l'adoptaren les escriptories reials i les corts celebrades a Perpinyà el 14 de març de 1351. En els cercles eclesiàstics el canvi trigà més temps, ja que l'arquebisbat de Tarragona n'aprovà l'ús durant la celebració del sínode de 1355, el 24 d'abril (Baucells, 1998; De Francisco Olmos, 2010).

La unificació del regne d'Aragó amb els comtats catalans, arran de l'abdicació (1137) de Ramir el Monjo en la seva filla Peronella i en el seu futur gendre el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, no comportà cap canvi a la datació cancelleresca aragonesa, que continuà emprant majoritàriament l'estil de l'Era Hispànica fins ben entrat

²³⁵ Agustí & Voltes, 1952; Baucells, 1998; Cabanes, 1975: 103; Salvà, 1951: 39; Santamaría, 1984: 458-466.

²³⁶ *Ideo licet aliter, sicut est licitum singulis regum et principum ex dispositione predecessorum nostrorum illustrium felicis memorie, observatum pro libito fuerit usquequaque.* La lletra fou presentada al governador Gilabert de Centelles el dijous, 10 de febrer del 1351: ARM. LR-14, f. 134v.

el segle XIII.²³⁷ Així i tot també feia servir, de forma molt minoritària, l'estil de l'Encarnació. Aquesta ambigüitat solia dependre del lloc on es redactava l'escriptura i a qui anava dirigida; de manera que els instruments expedits a l'Aragó que anaven dirigits als súbdits catalans solien datar-se per l'any de l'Encarnació, mentre els emanats de Catalunya dirigits als aragonesos acostumaven a portar la data de l'Era (De Francisco Olmos, 2010; Tréton, 2010: 287). Era una norma força flexible, puix que enregistren diplomes amb doble datació hispànica i cristiana i, fins i tot, és probable que alguns notaris continuessin calendant exclusivament segons l'Era. A partir de mitjan segle XIII es va refermant a la cancelleria el còmput de l'any cristià, però no tan sols el de l'Encarnació sinó també el de la Nativitat (Salvà, 1951; Agustí & Voltes, 1952). Les Corts d'Aragó del 1349 unificaren definitivament la datació a l'estil de la Nativitat, com he dit.

Pel que fa a València, els anys previs al setge i a la conquesta de la ciutat fan servir a parts iguals l'Era Hispànica i l'Encarnació, i semblava que s'acabaria imposant l'ús de la primera (Cabanes Pecourt, 1975; De Francisco, 2010). Tal vegada Jaume I considerava que la conquesta de les terres valencianes era una prolongació territorial del regne d'Aragó, on s'aplicava encara aquell còmput. Però, tot seguit, decideix atorgar entitat jurídica pròpia als nous territoris conquerits i crear el regne de València, atorgant-li uns Furs propis vers 1239. A l'epígraf 130 d'aqueixa carta, el monarca ordena als notaris que datin els documents segons l'any cristià de l'Encarnació, tal com fan ja a partir de mitjan 1239.²³⁸ No obstant això, en analitzar la datació de les rúbriques dels tres volums del *Llibre del Repartiment de València*, Antoni Ferrando (1979) alerta que hi ha 21 anotacions basades en la Nativitat i, altres 64, fan servir la fórmula *Anno Domini* que, segons Honori Garcia i Robert I. Burns, no correspondria a l'Encarnació sinó a la Nativitat. El decret d'unificar la datació entorn de la Nativitat, emanat del rei l'any 1350, no s'aplica al regne de València fins a l'aprovació en les Corts del 1358.²³⁹

Tal com acabo de mostrar, és ben palès que tot al llarg dels anys finals del segle XIII i primera meitat del segle XIV el sistema de còmput que feien servir els regnes cristians de la península Ibèrica i d'Occitània era molt divers i estava ben lluny de ser uniforme. No es pot generalitzar i suposar que la substitució del còmput dels reis francs pel sistema de l'Encarnació fou automàtica, immediata i universal, sinó que cal considerar

²³⁷ Cabanes, 1975; Zimmermann, 1981; De Francisco Olmos, 2010.

²³⁸ Cabanes, 1975; De Francisco Olmos, 2010; Ubieta, 1974: 34.

²³⁹ Cappelli, 1978; Baucells, 1998; De Francisco Olmos, 2010.

l'existència de particularismes en funció dels àmbits institucionals i geogràfics. Al sud de França medieval, per exemple, les innovacions culturals es difonien primer en els principals centres administratius o econòmics, la majoria de les vegades situats prop dels grans eixos de comunicació que vorejaven el litoral mediterrani (Tréton, 2010: 283); mentre que els canvis als territoris muntanyencs més allunyats eren més lents. Així, l'investigador pot trobar en el mateix període una butlla papal datada segons el pontificat, un privilegi reial d'acord amb l'any del regnat, una escriptura cancelleresca a l'estil de l'Era Hispànica, una acta notarial a l'estil de l'Encarnació florentina, una missiva a l'estil pisà o una determinació de consell municipal segons la Nativitat o la Circumcisió, posem per cas. Per tant, a l'hora de fer la crítica diplomàtica, hom ha de partir de la hipòtesi que el sistema de datació pot no ésser únic en cada lloc i moment, sinó una combinació de totes les fórmules possibles.

Res no fa pensar, doncs, que la situació en el regne de Mallorca hagi de ser distinta a la resta dels territoris de la Corona d'Aragó. Així opinen autors tan diversos com Jeroni Alemany, Jaume Salvà, Álvaro Santamaría o Antoni Mas, qui sostenen la pluralitat de còmputos durant els segles XIII i XIV.²⁴⁰ D'altres, però, han mantingut que la datació dels documents s'ha fet sempre segons l'any de l'Encarnació, fins al decret signat per Pere el Cerimoniós l'any 1350.²⁴¹ Quan els documents no encaixen amb aquesta cronologia se limiten a constatar-ho o bé obvien la dificultat sense donar-ne cap explicació. Les discordances, aleshores, solen atribuir-se al caprici o a l'error –voluntari o no– de l'escrivà o del copista. En realitat, però, els errors materials i les distraccions comeses pels escrivans eren molt més rars dels que se'ls atribueixen. Per refutar-ho, Antoni Mut (2009a: 68; 2009b: 152) ha posat de relleu el prestigi i la professionalitat dels escrivans i notaris de l'època, així com les revisions i els controls que havien de superar els documents de la cancelleria reial abans de ser lliurats a la persona o institució a la qual anaven destinats.

També la majoria dels diplomataris publicats solen transcriure automàticament la data segons l'estil florentí.²⁴² Només els més recents apliquen, també de forma mecànica

²⁴⁰ Alemany, 1746; Mas, 2013: 408; Salvà, 1951; Santamaría, 1984.

²⁴¹ Sevillano Colom, 1972; Cabanes, 1975; López Bonet, 2009; Coll Font, 2013b. *En el reino de Mallorca, muy ligado política y económicamente a Cataluña, desde donde se planificó su conquista, la datación de los documentos será siempre por el año de la Encarnación, como podemos comprobar en los primeros documentos emitidos en la isla por Jaime I tras su conquista en el año 1230, manteniéndose este uso hasta la época de Pedro IV* (De Francisco Olmos, 2010: 142).

²⁴² Entre d'altres: Coll Font, 2013b; Miret, 1918: 91; DSMR; Mut Calafell, 1989: 252, nota 3; Pérez Martínez, 1978a: 2; Sastre Moll, 2012; Tomàs Faci, 2013: 733.

i sense fer-ne excepcions ni emetre cap comentari crític, el còmput de la Nativitat.²⁴³ Així, Joaquim Miret no dubta que en tots els casos s'ha d'aplicar el sistema de compte florentí en els anys immediats a la conquesta de Mallorca. Llorenç Pérez (1977-1980), en el seu monumental diplomatar, malauradament incomplet, segueix *el estilo de la Encarnación según el modo florentino, que es el que se usó en la Corona de Aragón durante todo el siglo XIII y parte del XIV*, malgrat algunes incongruències que detecta i es limita a constatar. Antoni Mut, en els seus estudis de la Carta de Franquesa i després de dubtar datar-lo l'any 1230 o 1231, situa el manuscrit l'any 1231 *sin estar plenamente convencido de una u otra fecha*.²⁴⁴ Guillermo Tomás no fa cap comentari cronològic; només assenyala un document de Jaume I, datat a Barcelona el 1231, indicant que probablement està mal datat perquè aleshores el rei es trobava a Mallorca.

4.2.- Les dificultats de datació: errors i falsificacions

Les dificultats de datar correctament un document deriven de l'ús relativament freqüent de l'expressió *Anno Domini* que, en teoria, pot servir per qualsevol dels estils cronològics. En aquest sentit, José Mª de Francisco (2010: 165) posa sobre la taula les dificultats que troba l'historiador per arribar a certificar l'estil utilitzat, quan l'orde cronològic no s'avé amb els successos que descriu l'escriptura. Álvaro Santamaría (1984: 466) sosté que la fórmula *Anno Domini* referida a la documentació mallorquina del període 1228-1232 *no es fórmula monovalente sino bivalente, expresiva tanto del estilo de la Encarnación como del estilo de la Natividad*. És ben probable, per tant, que alguns dels títols emanats de la cancelleria reial entre els anys 1228-1231, relacionats amb Mallorca, que han estat considerat habitualment datats segons l'estil de l'Encarnació florentina, ho siguin per l'estil de l'Encarnació pisana, la Nativitat o, fins i tot, la Circumcisió. A partir del 1232 s'imposa l'estil de l'Encarnació als manuscrits del regne de Mallorca, sense fissures.

²⁴³ Rosselló Lliteras, 1985a; 1989; 1999; 2000; Barceló & Rosselló, 2017.

²⁴⁴ La Carta de Franquesa de Mallorca ha estat estudiada per Mut Calafell, 1989: 273, nota 3; Piña Homs, 1987; Pascual Ramos, 2000: 305-323; Urgell Hernández, 2016 i molts d'altres. En general, s'accepta que fou expedida el 01/03/1230, encara que el debat al voltant d'aquesta data no està conclòs (vegeu el capítol III.4.4).

Per tal d'evitar caure en errors d'interpretació cronològica, Santamaría (1984) alerta l'investigador que tingui prudència i adopti certes precaucions quan es topi amb la referència *Anno Domini*:

Lo más expeditivo y cómodo, lo menos comprometido es, evidentemente, aplicar de manera automática, rutinaria y acrítica las normas de datación, sin más; pero el quehacer del historiador de su propia naturaleza es eminentemente crítico, conlleva de por sí la duda metódica sistemática, contemplada desde la racionalidad. El contexto digamos diplomático de los instrumentos debe encajar en su contexto digamos histórico y viceversa.

En conseqüència, abans de datar un diploma concret cal valorar un conjunt divers d'aspectes i circumstàncies que, a més de tenir coherència interna, han de ser congruents: no tan sols en la part expositiva i dispositiva, sinó en la intitulació de les persones i institucions que el generen, en els títols que ostenten i, molt especialment, en l'escatocol que l'autentifica. O sigui: la data tòpica, la data crònica, les signatures de les parts, la subscripció dels testimonis, i la fórmula de validació del notari i/o l'escrivà que expedeix el document o en fa la còpia, que tanca l'acta amb la seva signatura manual (Ferrer Mallol, 2000: 69-88; Tréton, 2013: 62). Malgrat que es prenguin totes les precaucions possibles, José Mª de Francisco (2010: 165) no se n'està d'assenyalar la dificultat extrema que pot suposar la datació de qualque document: *no es insólito encontrarnos con dataciones que, por más que les apliquemos todas las posibilidades antes comentadas y algunas más, se resisten a una conciliación entre los varios datos cronológicos que aportan.*

Altre problema deriva de l'error involuntari o la negligència dels copistes. S'ha de sospesar el fet que la majoria de la documentació del segle XIII ha arribat a nosaltres mitjançant pergamins que no són originals, sinó còpies o trasllats que poden ser coetànies o fetes en anys posteriors i sovint autoritzades per tres notaris. La solemnitat d'aquesta fórmula atribueix valor probatori al manuscrit, però no afegeix res a la fidelitat del document original, perquè els responsables de la transcripció correcta no solen ser els notaris signants, sinó el copista (Feliu Montfort, 2002: 51). Sovint, en realitzar-se una còpia, sobretot si havia passat molt temps des de l'expedició de l'original, es podien produir errors de transcripció, ja sigui per desconeixement o per inadvertència, que desvirtuen alguns elements del document. L'error més comú consisteix en posar una barra de més o de manco a la datació, que acostumava fer-se en números romans. No cal indicar

que els errors es poden anar acumulant a mesura que augmenta el número de còpies. També solen detectar-se transcripcions deficientes dels noms de persona i dels topònims.²⁴⁵

En un sentit distint però interrelacionat, no es poden obviar les imprecisions cronològiques del *Llibre dels Fets*. Sovint han estat atribuïdes a errors no deliberats, com a conseqüència de lapsus de memòria motivats per la distància temporal entre els fets descrits i el moment de la redacció de la Crònica reial. Últimament, i de forma més que plausible, han estat atribuïdes al caràcter literari i a la intencionalitat del manuscrit (Vinas & Vinas, 2007; Mas Forners, 2013).

La majoria de les còpies manuscrites són fidels però, d'altres, estan clarament manipulades i, per tant, la informació que proporcionen és deliberadament fraudulenta (Barceló, 1988c: 74). L'elevada significació que des del primer moment es concedí a la prova escrita permeté trobar punts fermes de veracitat però, a la vegada, n'incentivà la falsificació especialment per part de l'estament senyorial, tant laic com eclesiàstic (Pereira Ocampo, 2019: 540-546). Els motius per falsificar documents al llarg de la història omplen una ampla gamma de raons: per a inventar-se drets jurisdiccionals i justificar propietats territorials a la Baixa Edat Mitjana; per a fomentar pietats i hagiografies en els moments barrocs; per a enaltir, afavorir i sustentar suposats drets de poblacions, ordes i col·lectivitats diverses en els segles moderns; per a cobrir diferents interessos personals i distingir els orígens familiars; o, també, per a recrear un passat gloriós quan cal enaltir la pròpia tradició com a poble.

Les manipulacions que afecten el diploma poden consistir en supressions, interpolacions o falsificacions de cap a peus.²⁴⁶ Les interpolacions, que són les més habituals, són paraules o frases afegides pel copista, ja sigui amb la intenció d'aclarir i millorar el text o bé per a fer-lo més favorable als interessos de l'escriptor o de la seva comunitat, car la immensa majoria de les falsificacions procedeixen d'escriptors monàstics. Per tant, les interpolacions poden ser aclaridores o falsificadores. Les aclaridores són prou interessants com a font històrica.²⁴⁷

²⁴⁵ Garrigues, 1941: 356; Mut Calafell, 2009b: 133; i De Francisco Olmos, 2010: 165.

²⁴⁶ Les falsificacions documentals, especialment pel que fa al vessant delictiu i punible, han estat estudiades de forma exhaustiva per Juan A. Alejandre (1972: 117-188).

²⁴⁷ Feliu Monfort, 2002: 51-52; López Bonet, 2003: 465-468; Riesco Terrero, 2003: 162, 219 i 302.

Són falsos aquells manuscrits que tenen com a objectiu crear una prova documental que no existia prèviament. No per això s'han de rebutjar ni menysprear els diplomes falsos, perquè generalment proporcionen una quantitat d'informació exacta semblant a la de qualsevol d'autèntic. Els corrents investigadors postmodernistes són els principals defensors d'aquesta teoria, conscients que una falsificació pot transmetre unes respostes distintes més enllà de les que podia fer-ho l'original, sempre que es faci servir una metodologia i una crítica correctes. Ja no es tracta de distingir entre allò que és vertader d'allò que és fals, sinó d'analitzar les relacions entre el text i el context, partint de la idea que la documentació, especialment la cronística, conté una ideologia i una intencionalitat concreta. Per tant, es requereix considerar la narrativa des de la triple perspectiva històrica, lingüística i literària.

En aquest sentit, la confrontació de les diverses cròniques de la conquesta ha portat els investigadors a examinar els aspectes ideològics, la motivació, la intencionalitat i l'estratègia del *Llibre dels Fets* i de les altres Cròniques com a element de publicitat i/o de propaganda en vistes a la creació d'una imatge pròpia i a la magnificació, dignificació i prestigi de la figura reial.²⁴⁸ I també a realitzar una anàlisi intrínseca de les dades cronològiques, l'estil literari, la llengua i les particularitats lingüístiques que aporta, comparant-les amb les cròniques de Bernat Desclot, Ramon Muntaner i Pere Marsili, i amb d'altres documents i poemes coetanis. Intenten identificar i perioditzar les etapes de la seva redacció i les possibles fonts i influències literàries, alhora que determinar l'autoria o autories del manuscrit, donant així principi a una producció bibliogràfica que ha arribat fins als nostres dies.²⁴⁹ Altres estudis deriven cap a l'anàlisi de l'alteritat i les relacions entre cristians i sarraïns (Prates de Andrade, 2013: 109-127).

Pel que fa als documents cancellerescos, el corrent postmodernista els considera com a part d'un conjunt més ample que integra un cartulari. Els tracta com a elements correlacionats, no tan sols dins el mateix corpus documental, sinó també en relació amb els existents en un radi geogràfic pròxim. D'aquesta manera es pot formular el context en

²⁴⁸ Pel que fa a l'influx del postmodernisme sobre la interpretació dels textos històrics medievals, especialment de les cròniques i les gestes, i del seu ús com a instrument de prestigi i propaganda del poder: Albero *et alii*, 2011: 185; J. Aurell, 2006: 809-832; Cingolani, 2006a; 2006b; 2007: 212; 2008a; 2008b; 2009; Hauf Valls, 2004: 39-75; Martínez Romero, 2008: 349-362; Villanueva Morte, 2009: 239-272; Vinas & Vinas, 2007.

²⁴⁹ Nicolau d'Olwer (1926: 79-88) fou el primer autor que s'interessà per la qüestió. El fons del debat no afecta directament el contingut del present treball, per la qual cosa la bibliografia que segueix no és exhaustiva sinó tan sols una mostra de les aportacions realitzades fins avui: Aguilar Ávila, 2011; Asperti, 1985: 5-24; Badía, 1992: 53-56; Belenguer, 2008: 91; Cingolani, 2007; Ferrer Mallol, 2014: 77-144; Renedo Puig, 2010: 91-120; 2011: 65-82; Santamaría, 1980: 91-146.

el qual tingueren lloc les falsificacions i determinar els motius i els interessos que estimularen els copistes a tergiversar o inventar realitats i personatges històrics. Una altra metodologia consisteix a estudiar els diferents signes que integren cada document, com a personals i individuals que són: marques de cancelleria, símbols, imatges, creus, *signum regis*, etc. Sense oblidar, lògicament, la renovació investigadora procedent de la paleografia, que mostra cada cop més interès en l'anàlisi escripturari, els centres productors, les filigranes, les tècniques d'impressió i d'enquadernació, etc.²⁵⁰

4.3.- El paper del paper

L'Arxiu de la Corona d'Aragó és, probablement, la institució arxivística viva més antiga d'Europa. La seva fundació data de l'any 1318 i s'insereix en el marc de les transformacions polítiques i diplomàtiques introduïdes per Jaume el Just a la Corona d'Aragó. Les cancelleries de Jaume I i del seu predecessor, Pere el Catòlic, foren itinerants. Acompanyaven sempre el rei, de manera que els notaris i escrivans reials viatjaven portant amb ells els documents i els estris per redactar-los mentre eren en marxa. Els pergamins emesos per la cancelleria eren individuals, generalment rudimentaris i no formaven volums. És per aquest motiu que algunes escriptures es perdien. Els diplomes més antics no es custodiaven en un arxiu únic, sinó en diferents dipòsits conventuals i laics de Saragossa, Sixena, Santes Creus o Barcelona. I, fins ben entrat el segle XIII, coincidint amb la recepció i difusió del Dret Comú, no es va concebre l'arxiu reial com un lloc de gestió de la informació, certificador de la fe pública i legitimador de l'exercici del poder.²⁵¹

El paper penetra a al-Andalus via Tunis a la segona meitat del segle X o començaments de l'XI. Segle i mig després, Xàtiva havia esdevingut un gran centre paperer i la fama de l'esplèndida confecció del seu paper s'espargia més enllà de les terres valencianes. Generalment les seves fibres eren de lli –procedents de roba vella- o de

²⁵⁰ Aurell, 2006: 809-832; Cingolani, 2006b: 201-240; Coll Font, 2003: 37-62; Escudero Manzano, 2016: 169-171; Hauf Valls, 2004: 39-75; Sáez Sánchez, 2002: 207-226.

²⁵¹ Bofarull Sans, 1908: 253-254; Ferrando Francés, 1979: XIX; López Rodríguez, 2007; Trenchs & Aragó, 1983: 17; Villanueva Morte, 2009: 249.

cànem –restes de cordes, cabassos, sàrries, etc.-, però no mai de cotó. Al Marroc, aquest tipus de paper, blanc i fi, encara és conegut amb el nom de *sabtī*, és a dir, de Xàtiva (Bofarull Sans, 1908; Ferrando Francès, 1979). Juntament amb la conquesta de València, Jaume I s’apropià les fàbriques de paper de la Xàtiva andalusina; i això propicià que es produïssin nous patrons de documents de caire administratiu i perfeccionessin i tipifiquessin els anteriors, en un procés que s’ha anomenat la *revolució del paper* (Burns, 1985: 151-161; Glick, 2007: 169). Però fou Jaume el Just d’Aragó qui fomentà la diversificació definitiva de les sèries de registres, la distribució més coherent dels manuscrits copiats i l’ampliació de la tipologia documental i del volum dels textos expedits (Urgell Hernández, 2016: 127).

La difusió del paper permeté modelar manuals on els notaris i escrivans anotaven resums de tots els documents que es redactaven a la cancelleria. Els primers registres de lletres relligats en paper són de l’any 1237 i estaven dipositats en el monestir de Sixena. La formació d’aquests diplomataris contribuï a afermar la confiança en els notaris i en les escrivanies, perquè possibilitava efectuar comprovacions, feia molt més complicades les falsificacions i permetia l’obtenció de còpies.²⁵² D’altra banda, el document esdevingué l’instrument provador per excel·lència en qualsevol litigi. La pagesia, majoritàriament analfabeta, tenia una por reverencial al document escrit, permanent però manipulable, al qual només podia oposar la memòria oral, molt menys duradora, per tal com el record fidel d’un fet rarament es conserva més enllà de tres generacions. Les elits de la societat andalusina, encara que cultes i alfabetitzades, no varen conferir mai al document escrit privat un valor semblant al que li atorgaren les feudals, ni el varen guardar amb la cura amb què ho varen fer, per exemple, les comunitats monàstiques o els llinatges nobiliaris cristians (Riera Melis, 1999: 33).

L’anomenat còdex llatinoaràbic del Repartiment de Mallorca (CLA) és el manuscrit punter que adopta el paper com a suport escripturari a la cancelleria de Jaume I, en substitució del pergami. La part llatina es considera un *capbreu* o *cartulari* i, en aquest sentit, assoleix la categoria de llibre de registre oficial de les cartes de donació que el Conqueridor va realitzar als seus porcioners (Cabanes Pecourt, 1988: 266). És per això que, abans de fer-ne una *reparatio scripturae* en cas de pèrdua o destrucció, o d’expedir-ne una còpia, exigien a l’agent encarregat de la seva custòdia que comprovés prèviament la seva inclusió en el capbreu esmentat (Pons Guri, 1993: 29-32).

²⁵² Ferrer Mallol, 2000: 40; Trenchs & Aragó, 1983: 17; Tréton 2010.

4.4.- Els documents de datació dubtosa

Són molts els problemes, dubtes i incongruències cronològiques que delata la confrontació de la documentació cronística i arxivística relativa a la conquesta de Mallorca per part de la host de Jaume I, començant per l'any de la presa de la *madīna*. La correcta datació és crucial a l'hora de fixar-ne els precedents, el desenvolupament de les maniobres militars i els episodis bèl·lics, socials i polítics posteriors, incloent-hi la divisió del botí i el repartiment de les terres.

El *Llibre dels Fets* no proporciona cap data cronològica exacta. Les notacions que proveeix, des del naixement del rei fins a la conquesta de Mallorca, tenen més a veure amb l'edat del monarca que no amb els fets que descriu. La intenció de l'autor no és altra que la de ressaltar l'extrema joventut i la manca de seny del protagonista davant certs esdeveniments, així com la necessitat de consells d'altri per afrontar les decisions més arriscades o compromeses (Martínez Romero, 2008: 351). El cronista es despreocupa absolutament de la cronologia fins al punt que molts dels esdeveniments que relata no poden ésser datats amb precisió. Fins i tot en el moment més àlgid de la conquesta, explica que l'entrada a la Ciutat es produí "a l'alba (després de) la nit ans de la vespra de cap d'any", però sense indicar-ne l'any (*Llibre dels Fets*, cap. 83 i 84).

Bernat Desclot (*Crònica*, cap. XLVII) és el pioner en indicar que l'assalt de *madīnat Mayūrqa* tingué lloc "l'any de l'Encarnació tenén MCCXXIX, lo derrer jorn de deembre matí, la vespra d'Aninou". Però aquesta referència, igual que l'anterior, presenta una greu contradicció tota vegada que, segons el sistema de l'Encarnació –també anomenat de l'Anunciació–, el darrer dia de desembre no és la revetlla d'Any Nou, sinó que ho és el 24 de març. Endemés, desconeixem quin estil de l'Encarnació fa servir Desclot: segons l'estil pisà correspondria a l'any 1228 del compte actual; mentre que segons l'estil florentí equivaldria al 1229.

Quasi quaranta anys després, Ramon Muntaner (1265-1336) (*Crònica*, cap. VII) assegura que l'entrada a la Ciutat fou "el dia del benaurat monsenyer sent Silvestre e de santa Coloma, qui fo en l'any de mil dos-cents vint-e-vuit". Efectivament, la festivitat de Santa Coloma de Rimini, verge i màrtir, i també del papa Sant Silvestre, se celebra a occident el 31 de desembre (Capelli, 1978: 130 i 149). Però no assenyalava quin sistema ni quin estil utilitza per donar l'any 1228. El primer autor escrigué la seva obra el 1288 i, el segon, entre 1325-1328. En cap dels dos casos s'havia dictat encara el privilegi

d'unificació cronològica segons la data de la Nativitat, com he dit. I aquest fet no ajuda precisament a desfer-ne l'entrellat, sinó que introdueix un element més de dubte.

Ja en el segle XVIII, es va ocupar del tema el cronista Jeroni Alemany, a la introducció de l'obra del pare Cayetano de Mallorca (1746). Després d'analitzar diverses escriptures cancelleresques dels regnats de Jaume el Conqueridor i dels seus successors a la Corona de Mallorca, Alemany dedueix que la conquesta es produí el dilluns, 31 de desembre del 1229, festa de Sant Silvestre papa i màrtir. Seguidament, l'autor es dedica a desmuntar la data de la conquesta apuntada per Ramon Muntaner (31/12/1228), comparant-la amb la conquesta de València de 28/09/1238 o 1239, així com a documentar la mort de Pere el Gran i la conquesta de Menorca per part del seu fill Alfons el Benigne (1286 o 1287). L'argumentació del cronista Alemany és potent i força sòlida, de manera que serà recollida en treballs posteriors com el d'Albert Lecoy de la Marche (1892: 67) i, des d'aleshores, es dona per assentat que *madīnat Mayūrqa* fou conquerida el 31 de desembre del 1229, que és la data que correspondria al sistema de compte actual o de la Circumcisió.

També són ben conegudes les imprecisions cronològiques que presenta el *Llibre dels Fets* en la narració del període que abraça els primers mesos que seguiren la caiguda de *madīnat Mayūrqa* (gener de 1230) i la rendició dels darrers resistents a les muntanyes (maig-juliol de 1232). Serà Ferran Soldevila qui resoldrà, amb contundència, la confusió que crea al respecte la narració de la Crònica reial, com és la cronologia de la segona i la tercera estades del Conqueridor a l'illa.²⁵³ A partir dels fets que relaten els documents que té a l'abast i analitzant les dates crònica i tòpica i els signants en qualitat de testimonis deixa palès que Jaume I tornà a Mallorca per segona vegada entre l'abril i el maig del 1231. El juny rep la capitulació dels sarraïns refugiats a les muntanyes, després de la mort del líder Ibn Šayrī, i sotmet a vassallatge l'illa de Menorca mitjançant el tractat de Capdepera. Tornarà a l'illa per tercer cop l'estiu de l'any següent, acompanyat per l'infant Pere de Portugal, per tal d'apaivagar els rumors sobre el desembarcament de l'emir de Tunis amb la intenció de recuperar Mallorca. Aleshores aprofita per conquerir definitivament l'illa, capturar i repartir com a captius els rebels andalusins acantonats sota el lideratge de Xuaip, i concloure el repartiment immoble entre els porcioners (Mas Latrè, 1866; Ensenyat Pujol, 2009b).

²⁵³ Soldevila, 1926b: 268-279; 1958 [1969]: cap. XXVII-XXXI; Soldevila, Bruguera & Ferrer, 2008.

Just després, Ferran Soldevila (1926a) donarà una resposta convincent a un altre dels enigmes que plantejava la cronologia del contracte prematrimonial signat entre la comtessa Aurembiaix i Jaume I. El conveni està signat a Agramunt i Monsó l'octubre i el desembre del 1229, respectivament, però ambdues dates no concorden de cap manera perquè, aleshores, el rei era a Mallorca en plena campanya bèl·lica (Miret, 1918). Fent un estudi magistral de l'escatocol i comparant-lo amb la informació que proporciona el *Llibre dels Fets*, Soldevila determina de forma fefaent que el conveni d'Agramunt fou datat el dia 23 d'octubre de 1228, però no fou jurat pel rei fins el 29 de desembre de 1230 a Monsó, és a dir, fins que retornà de Mallorca. La proposta de Ferran Soldevila, raonable i convincent, ha estat assumida, explícitament o implícita, per la gran majoria dels autors que han tractat la qüestió.

Altra imprecisió remarcable seria la datació de les malalties que es declararen a la ciutat de Mallorca després del saqueig i l'encant del botí. El Conqueridor afirma que la pesta o malaltia que assolà la host va començar “la Pasqua passada”. El darrer dels “grans hòmens de Catalunya” que hi morí, d'acord amb la Crònica, fou el comte d'Empúries. Però la seva defunció, segons un necrologi de la catedral de Girona, tingué lloc el 23 de febrer; de fet, dictà un codicil el dia 16 de febrer estant malalt a la ciutat de Mallorca, cosa que confirma l'existència de la malaltia i acredita que començà molt abans de Pasqua. La data de la defunció del comte d'Empúries i l'expressió que “tots quatre, qui eren nobles e grans hòmens de Catalunya, moriren dins un mes” reafirma que aqueixa infecció es produí entre el 23 de gener i el 23 de febrer del 1230.²⁵⁴ No sembla que pugui tractar-se pròpiament d'una epidèmia, perquè la Crònica no diu que morissin més nobles, ni tampoc que el contagi es propagués entre el poble. Sembla més bé que la mortaldat es produí com a conseqüència de les pestilències causades pels cadàvers escampats per tot arreu amb motiu de l'entrada a sac a la Ciutat.²⁵⁵

Donant per bones les anteriors conclusions, resten encara un conjunt de 15 documents, tots procedents de la cancelleria reial, l'any de la datació dels quals presenta certes incongruències internes i incoherències manifestes amb el relat del *Llibre dels Fets* i amb el conjunt diplomàtic general. És per això que n'efectuo l'anàlisi exhaustiva, a partir de la qual proposo una data crònica coherent amb la narració. Són els que relaciono a la taula 13.²⁵⁶

²⁵⁴ Mas Forners, 2013: 404-408; Santamaría, 1984: 458-466.

²⁵⁵ Mut Calafell, 2009b: 154; Soldevila, Bruguera & Ferrer, 2008: 186.

²⁵⁶ Una part d'ells fou examinada per Miret, 1918, Salvà, 1951: 19; Santamaría, 1984: 462-465.

Taula 13. Cronologia de Jaume I. Documents incongruents (1229-1231) i datació proposada

Nº	Data tòpica	Data crònica	Data proposada	Part dispositiva	Signatura*
1	Barcelona	2 idus gener 1229	12/01/1229	Jaume I promet al paborde de Tarragona que tot quant li pertanyi en el repartiment ho tindrà en alou, però només ho podrà cedir en feu	AHN, Còdex 476 B, f. 9r; Hucij/Cabanes 1976, nº 126; Arxiu Jaume I, nº 1093; ARML AH-6008, f. 58r; FRB nº 13
2	Barcelona	18 calendes febrer 1229	15/01/1229	Jaume I confirma la concessió de diverses albergues als seus fidels, i anul·la la cessió que n'havia fet a Bernat de Santa Eugènia	Itinerari Jaume I, p. 83.
3	Barcelona	10 calendes febrer 1229	23/01/1229	Jaume I dóna a la priora del convent de Sant Vicenç de Jorqueraes la fàbrica de Soberber, al castell de Terrassa, amb tots els drets	ACA, ORM, Monacales, Pergamins, Junqueraes, J-456
4	Barcelona	8 calendes febrer 1229	25/01/1229	Jaume I declara que no pot exigir cap tribut als vassalls del monestir de La Grassa (Carcassés) i li confirma tots els privilegis	Itinerari Jaume I, p. 84.
5	Lleida	8 idus març 1229	08/03/1229	Jaume I manifesta que la quantitat que li donen els Templers i els seus vassalls com a bovaige és a títol voluntari	ACA, Gran Priorato de Catalunya de la Orden de San Juan de Jerusalem Armario 11, Gardeny, carpeta 76, Núm. 2034
6	Saragossa	6 nones maig 1230	02/05/1229	Jaume I concedeix al monestir d'Escarp el lloc de Corachá, terme de Morella (Castelló)	Hucij/Cabanes 1976, nº 129.
7	Saragossa	3 idus maig Era 1268	13/05/1229	Jaume I dicta sentència en el judici entre els habitants de Mallén (Saragossa) i el mestre de l'Orde de l'Hospital.	Cabanes 2009, nº 31; Hucij/Cabanes 1976, nº 130.
8	Saiou	Idus juliol 1228	15/07/1229	Jaume I ratifica a Belhom, jueu de Girona, les cases que comprà a Bernat de Corçavel	Itinerari Jaume I, p. 70
9	Mallorca	4 idus gener 1230	10/01/1230	Jaume I concedeix franquícies als barcelonins que l'han acompanyat a la conquesta de Mallorca	FRB, I, nº 49; Hucij/Cabanes 1976, nº 146; AHCB, pergamins nº 15, 16 i 17
10	Mallorca	Calendes març 1230	01/03/1230	Jaume I concedeix els privilegis i franquescs de Mallorca	FRB, I, nº 54; Itinerari Jaume I, p. 91; Arxiu Jaume I nº 100
11	Mallorca	Calendes març 1230	01/03/1230	Jaume I dóna en alou a Ferrer de Segranada una casa, un hort i un fóm a la ciutat de Mallorca	FRB, I, nº 55
12	Mallorca	17 calendes abril 1230	16/03/1230	Jaume I lliura a Joan de Logran la meitat de les terres del mercat de Graus, a la Ribagorça	ACA, Gran Priorato de Catalunya de la Orden de San Juan de Jerusalem Armario 19, Torres de Segre, carpeta 137, Núm. 46
13	Mallorca	Calendes abril 1231	01/04/1230	Jaume I dóna en alou a Jaques Sanz de Montpellier una casa, un hort i un fóm a la ciutat de Mallorca	ACM, nº 7728; FRB, I, nº 58; GROC nº 9, 145, 155 i 157
14	Mallorca	Calendes febrer 1231	?	Jaume I dóna al cavaller Ramon Montaner 8 joves de terra a Mallorca, confrontades amb terres de Ninyo Sang	ARV, Justícia Civil, Manaments i empires any 1613, f. 3
15	Mallorca	Calendes febrer 1231	?	Jaume I dóna al cavaller Ramon Montaner el ratalí o adqueria Benimayut, de 15 joves, en el terme de Petra	ARV, Justícia Civil, Manaments i empires any 1613, f. 33v

* Es consignen les diverses signatures dels documents que han servit de base a aquest estudi.

1. El primer diploma, del qual se'n conserven nombroses còpies, està datat a Barcelona el segon dia dels idus de gener del 1229. La majoria dels investigadors ha jutjat que consisteix en la concessió d'honors i possessions a Ferrer de Pallarès, paborde de Tarragona, per part de Jaume I. Cal, però, matisar i ponderar degudament aqueixa interpretació, que no és correcte en absolut. En sentit estricte, el rei reconeix i atorga al paborde i als homes que l'acompanyin a la conquesta que tot quant els pertanyi en el repartiment en honors, possessions, terres, delmes, primícies i drets temporals i espirituals, ho tindran en alou franc i lliure; però, en canvi, no ho podran donar a altres cavallers en alou, sinó en feu. Si es trasllada la data segons l'Encarnació florentina, que és l'operació més habitual, correspondria adjudicar-li el 12 de gener del 1230; però això comporta diverses incongruències contextuals: 1) el rei, en aquell moment, no era a Barcelona, sinó a Mallorca en plena conquesta; 2) del text no es desprèn que la invasió hagi encara començat, sinó que parla dels homes que en el futur acompanyin el paborde a la conquesta (*que vobis et militibus et hominibus quos vobiscum duxeritis*); 3) Jaume I només se titula rei d'Aragó, comte de Barcelona i senyor de Montpeller, però encara no rei de Mallorca. Començarà a titular-se rei de Mallorca immediatament després de la presa de *madīnat Mayūrqa*;²⁵⁷ i 4) entre els testimonis signants consta Guillem de Cervera, qui no participà a la conquesta. I també hi compareixen els magnats Guillem de Montcada vescomte de Bearn i Ramon de Montcada, qui moriren el 12 de setembre de 1229 a la batalla de Portopí. És lògic suposar, doncs, que l'escrivà no hauria fet servir el còmput de l'Encarnació florentina, sinó el de la pisana, el de la Nativitat o el de la Circumcisió. La data real seria, doncs, el 12 de gener del 1229, mentre el rei encara es trobava a Barcelona accelerant els preparatius de la campanya de Mallorca.²⁵⁸

2. El segon document està datat també a Barcelona, el 18 de les calendes de febrer del 1229, que correspondria a l'actual 15 de gener del 1230 segons l'estil de l'Encarnació florentina. Consisteix en la confirmació de la donació feta per Jaume I als seus fidels, dels albergs de Llobregat, Vallès i Maresme, el 19/06/1219; així com l'anul·lació de la cessió que feu posteriorment a Bernat de Santa Eugènia. Els dubtes són molt semblants a l'anterior pel que fa a la data tòpica i als testimonis: hi consten Guillem de Cervera i el bisbe de Vic, que mai no foren a Mallorca; i el vescomte de Bearn i Ramon de Montcada,

²⁵⁷ Mateu Llopis, 1956: 199; Mut, 2009b: 134; Santamaría 1981b: 125; 1987b: 222.

²⁵⁸ Santamaría (1984: 463) arriba a la mateixa conclusió.

que ja eren morts l'any 1230. Endemés, qui autentifica el document és el notari de Barcelona Guillem d'Olesa, qui tampoc no es desplaçà mai a l'illa. Seria un altre cas semblant a l'anterior, i la data correcta seria Barcelona, 15 de gener del 1229.

3. El document següent porta la data del 10 de les calendes de febrer del 1229, també expedit a Barcelona. És la donació que el rei efectua a la prioressa i convent del monestir de Sant Vicenç de Jonqueres de la fàbrica de Sobarber, en el castell de Terrassa. Segons el còmput florentí de l'Encarnació, fou escrit el 23 de gener del 1230. Però tampoc en aquest moment Jaume I es trobava a Barcelona, ni en el manuscrit se titula rei de Mallorca. Signen com a testimonis Ramon Folc vescomte de Cardona, Guillem de Cardona i Guillem de Cervera, que no participaren a la conquesta; així com el vescomte de Bearn i Ramon de Montcada que ja serien morts. Per tant, dubto que l'escrivà utilitzés el còmput florentí i proposo com a data d'expedició Barcelona, 23 de gener del 1229.

4. Exactament el mateix ocorre amb el document signat dos dies després, que considero oportú situar a Barcelona el 25 de gener del 1229. És una declaració del rei, qui diu que no pot exigir cap tribut ni imposició sobre els béns i vassalls del monestir de La Grassa, en el Carcassés; i confirma tots els privilegis anteriors.

5. El cinquè document fou cursat des de Lleida, el 8 dels idus de març del 1229, que seria el 8 de març del 1230 segons el mode florentí de l'Encarnació. Jaume I manifesta que la quantitat que li donen l'Orde del Temple i els seus vassalls com a subsidi del bovatge és un acte voluntari, i no pot constituir un precedent ni minvar-los els privilegis. Però, aleshores, la conquesta de Mallorca encara no havia acabat: tant el rei com alguns testimonis que rubriquen el manuscrit –el bisbe de Barcelona, Pere de Pomar i Assalt de Gúdar– es trobaven a l'illa; mentre un altre, Garcia Pérez de Meitat, havia mort a la pestilència posterior a la presa de la *madīna*. És impossible, doncs, que es trobessin a Lleida, en no ser traslladant el document al 8 de març del 1229 segons un mode distint al florentí.

6. El següent manuscrit és encara més enigmàtic. Està datat a Saragossa el sis de les nones de maig del 1230. Segons l'Encarnació florentina, correspondria al 2 de maig del 1230. És la concessió en alou franc i lliure del lloc de Coratxa, terme de Morella (Castelló), a l'abat del convent d'Escarp. Sorpren, d'entrada, que un document emès a

l'Aragó no porti la datació segons l'Era Hispànica, que era la solució habitual a l'època. Els testimonis són els bisbes de Saragossa i de Tarassona, Blasc d'Alagó, Blasc Maça, Vallès de Vergua i Garcia d'Horta, que podrien trobar-se a Saragossa l'any 1230; però no el rei, ni Pere Cornel, ni dom Lladró, que es trobaven guerrejant a Mallorca. És possible datar-lo l'any 1229, segons l'estil pisà; però topa amb la incongruència que Jaume I, en aquest diploma, ja es titula per dues vegades rei de Mallorca –tant a la intitulació com a la signatura-, a més de rei d'Aragó, comte de Barcelona i senyor de Perpinyà; i, evidentment, el maig del 1229 encara no ho era. Cal dir que no he tingut l'oportunitat de consultar el document original i, per tant, no puc confirmar si és una errada del copista o una confusió en l'any. En qualsevol cas, opto per adjudicar-li el 2 de maig del 1229, quan el rei encara campava per l'Aragó.

7. El diploma que ve a continuació està datat també a Saragossa el dia 3 dels idus de maig de l'Era Hispànica 1268, que equival al 13 de maig del 1230 segons el compte modern. Reprodueix la sentència de Jaume I en el judici interposat entre els habitants de Mallén (Saragossa) i el Mestre de l'Orde de l'Hospital. En aqueixa data, però, el rei era a Mallorca, guerrejant. En canvi, exceptuat Pere Cornel, cap dels testimonis que relaciona foren mai a Mallorca: els bisbes de Saragossa i d'Osca, Eiximèn Cornel, Pere Ahonès, Blasc d'Alagó, Pelegrí Ahonès, Vallès (de Bergua), Ato de Foces, En Matalò i Pere justícia de Tarassona. La pertinença a l'any 1229 topa amb la mateixa inconsistència que l'anterior, corregida i augmentada. Un dels transcriptors no indica que Jaume I sigui ja rei de Mallorca; però, l'altre ho explicita tant a la intitulació com a la signatura. Tampoc en aquest cas m'ha estat possible consultar l'original.²⁵⁹ Per tant, semblantment a l'anterior, proposo que fou emès a Saragossa el 13 de maig del 1229 en un estil distint al florentí.

8. És Joaquim Miret (1918: 70) qui dona compte de l'instrument datat a Salou els idus de juliol del 1228 i insinua una possible equivocació en l'any, que hauria de ser el 1229. El rei ratifica al jueu gironès Belhom les cases amb volta que ha comprat a Bernat de Corçavel. Sembla lògic que sigui així.

²⁵⁹ Huici & Cabanes 1976a: 237, doc. 130; Cabanes Pecourt, 2009: 59, doc. 31.

9. El novè manuscrit està datat a Mallorca el dia 4 dels idus de gener del 1230. Jaume I concedeix als prohoms, ciutadans i habitants de Barcelona franquesa impositiva pel tràfec de mercaderies en tota l'àrea del mar balear, en compensació a l'ajuda prestada a la campanya de la conquesta de Mallorca. És un diploma prou conegut dels investigadors, qui generalment l'han datat el 10 de gener del 1231, com correspondria al còmput de l'Encarnació.²⁶⁰ No sembla, però, que l'assignació sigui correcta. Tres dels signants –n'Hug comte d'Empúries, Guerau de Cervelló i Garcia Peris de Meitat- havien mort a les pestilències que es declararen just després de conquerir *madīnat Mayūrqa* i, per tant, no podien haver rubricat cap document l'any 1231. D'altra banda, no hi ha constància de què, l'any 1231, la resta dels signants fossin a Mallorca, ja que la majoria d'ells retornà als seus llocs d'origen vers el mes de maig del 1230 deixant el rei a l'illa amb molt pocs efectius militars per fer front als andalusins acantonats a les muntanyes. Per tant, cal concloure que l'escrivà utilitzà qualsevol còmput excepte el de l'Encarnació florentina i la datació correcta hauria de ser el 10 de gener del 1230. Seria, doncs, el primer document expedit per Jaume I en el que es titula rei de Mallorca, perquè just acabava de guanyar la Ciutat.

10. L'anomenada Carta de Franquesa,²⁶¹ atorgada a Mallorca les calendes de març del 1230, és el document que ha generat més estupefacció i controvèrsia cronològica entre els investigadors. Així, Antoni Mut (2009b: 153) i Ricard Urgell (2016: 125), fent servir exclusivament criteris arxivístic-cronològics, apliquen el còmput florentí de l'Encarnació i, per tant, consideren més probable que la carta de franquesa fos expedida l'1 de març de 1231. No obstant, admeten que sempre ha planat una certa ombra de dubtes sobre la qüestió i, per això, en més d'una publicació, per mesura de prudència, li atribueixen la data de 1230 o 1231. Però Álvaro Santamaría (1984: 458-466), manejant magistralment tots els elements de caire contextual –que no crec necessari reproduir-, arriba a la conclusió que la data més probable sigui la de l'1 de març del 1230, cosa que faria impossible datar el document segons el còmput de l'Encarnació florentina.

²⁶⁰ Citat a FRB, 1977, I: 54, doc. 49; Huici & Cabanes 1976a: 263, doc. 146; Miret, 1918: 90; Santamaría, 1984: 463-465; DRM: 10, doc. 3.

²⁶¹ La Carta de Franquesa, inspirada en les de Tortosa, Lleida i Agramunt, és un recull legal que establí les bases dels drets dels nous i primers ciutadans de l'illa, amb un especial interès per les franqueses comercials, i serví per emmarcar les relacions socials de la nova societat feudal.

L'argumentació relativa a Nunyo Sanç que hom afegeix en el paràgraf següent confirma aqueixa suposició.

11. En un diploma datat a Mallorca el mateix dia que la Carta de Franquesa, el monarca concedeix en alou franc a Ferrer SAGRANADA unes cases amb un hort contigu en el carrer que va cap a la Riera, més un forn al carrer Major, tot dins els murs de la Ciutat. La majoria dels magnats signants en qualitat de testimonis, com he expressat, havien tornat als seus dominis peninsulars pel maig del 1230, i difícilment tornaren a l'illa l'any següent. Endemés, l'any 1231, dos d'ells, –Pere Cornel i Eiximèn d'Urrea-, no eren a Mallorca sinó que passaven la vida per Navarra i l'Aragó amb el rei.

Antoni Mut (2009b: 152) es basa en aquest document per intentar mostrar que el rei es trobava a Mallorca el primer de març del 1231; la qual cosa implicaria que Jaume I s'hauria desplaçat a l'illa no tres, sinó quatre vegades en tres anys. No obstant això, Mut obvia una altre qüestió prou significativa: no està documentat que Nunyo Sanç, rubricant d'aquest acte, fos a Mallorca l'any 1231. Ben al contrari, probablement abandonà l'illa la segona quinzena d'abril del 1230, després d'armar una nau i dues galeres per anar en cors a les parts de Barbaria, com relata el *Llibre dels Fets* (cap. 92).²⁶² En tot cas, no acompanyà el rei l'any següent a la segona estada. Tant és així, que no consta la seva signatura en el tractat de Capdepera entre Jaume I i els andalusins de Menorca el 17 de juny del 1231,²⁶³ ni a cap dels documents que expedeix el rei mentre és a Mallorca entre els mesos de maig i juliol. De retorn a Catalunya, el 23 de juliol del 1231 el monarca signa, de Barcelona estant, el conveni relatiu a l'establiment del Veguer de Mallorca,²⁶⁴ i confirma al monestir de Poblet els llegats que li feu Guillem Boter. Ambdós documents ja acompanyen la rúbrica de Nunyo Sanç. El mes següent, el comte de Rosselló ja és fora de Catalunya, perquè no firma el conveni de permuta pel qual el rei infeuda el regne de Mallorca a l'infant Pere de Portugal, tramitat a Lleida;²⁶⁵ ni la concessió del rei a l'infant i al mateix Nunyo del dret de conquerir Eivissa en el termini de dos anys, adjudicat el mateix dia també a Lleida;²⁶⁶ ni el primer testament que el rei disposà al palau

²⁶² El *Llibre* diu que salpà “a la Pasqua passada”. L'any 1230, la Pasqua caigué dia 7 d'abril. Dia 17 d'aquest mes Nunyo Sanç encara era a l'illa, perquè signa el document en el què Jaume I dona a l'Orde del Temple el castell dels jueus i el port d'Almonetur. AVJI: <http://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/arxiu.php?noriginal=000151> [abril 2020] (15 calendes maig 1230). Degué partir poc després.

²⁶³ FRB, I: 74, doc. 65, 15 calendes juliol 1231 (17/06/1231).

²⁶⁴ Aquest conveni s'analitza en el capítol IV, apartat 4.3.

²⁶⁵ FRB, I: 95, doc. 84, 3 calendes octubre 1231 (29/09/1231).

²⁶⁶ FRB, I: 97, doc. 85, 3 calendes octubre 1231 (29/09/1231). De fet, no el signen cap dels dos.

arxiepiscopal de Tarragona.²⁶⁷ El 5 de febrer del 1232 el comte de Rosselló era a Perpinyà, on valida la carta de donació a Miquel Unís d'unes cases amb un hort situades a la plaça de Santa Eulàlia de la ciutat de Mallorca.²⁶⁸ Cal remarcar, també, que els documents coneguts de donacions en feu i establiments fets a la porció de Nunyo Sanç a Mallorca aquest mes de febrer, no són atorgats per ell personalment, sinó pel seu lloctinent fra Pere d'Agen, pel batlle Arnau de Girona i per Alemany de Sádaba.²⁶⁹ El 5 d'abril del 1232 sí que havia retornat a Barcelona, on signa la carta de donació del desè, delmes i primícies per part de Jaume I al bisbe de Mallorca per a la dotació de la nova diòcesi.²⁷⁰ Un mes després, salpa des del port de Salou cap a Mallorca dirigint una part de la flota –l'altra part la comandava el rei, amb l'infant Pere de Portugal i altres cavallers-, per socórrer-la front al suposat atac del rei Abū Zaqariyā Ibn Hafis de Tunis.²⁷¹

Dels diplomes que acabo d'analitzar es dedueix, doncs, que Nunyo Sanç partí de Mallorca a finals d'abril del 1230 per tal de practicar el cors. Recalà a Barcelona el juliol de l'any següent i, pel setembre, se retirà als seus dominis ultra-pirinencs fins l'abril del 1232 en què tornà a Barcelona. D'aquí es dirigí a Salou per col·laborar en els preparatius de l'esquadra que havia de transportar el rei a Mallorca, en la que fou la tercera estança de Jaume I a l'illa (*Llibre dels Fets*, caps. 108 a 114). No sembla agosarat, doncs, atorgar al diploma la data del primer de març del 1230, perquè l'any següent no es trobava a Mallorca. Com ocorre en el document número 10, Hug, el comte d'Empúries, feia pocs dies que havia mort i, per tant, signa el seu fill i successor en el comtat: Ponç Hug. L'escrivà no aplicà el model florentí de l'Encarnació.

12. El document següent està datat a Mallorca, el dia 17 de les calendes d'abril del 1230, que correspon a 16 de març del 1231 segons l'Encarnació florentina. Jaume I concedeix en alou franc a Joan de Logran la meitat de les rendes del mercat de Graus (Ribagorça), per tal de remunerar els serveis prestats. La contextualització del document és semblant a la dels números 10 i 11 i, en conseqüència, caldria datar-lo el 16 de març del 1230.²⁷²

²⁶⁷ Huici, 1916: 187, doc. 101; Huici & Cabanes, 1967: 297, doc. 168, pridie nones maig 1232 (06/05/1232).

²⁶⁸ ARM. ECR-1145: 9r, nones febrer 1231 (05/02/1232).

²⁶⁹ FRB, I: 111, doc. 100; ARM. ECR-1145: 20; FRB, I: 111, doc. 101; ARM. RA. Pergamins segle XIII, nº 2.

²⁷⁰ ACM. GROC: 31, docs. 19, 20 i 21, nones abril 1232.

²⁷¹ Santamaría (1970: 28) suposa que salparen la nit del 6 al 7 de maig, just després que el rei disposés son testament, i arribaren a Sóller entorn a migdia del dia 9.

²⁷² És cert que en el diploma original no es pot llegir el nom de Nunyo Sanç, però inclou la signatura dels mateixos testimonis que l'anterior, més una d'il·legible que molt probablement sigui la seva.

13. La donació en alou del Conqueridor a Jacques Sanz de Montpeller d'unes cases amb un hort contigu i un forn proper, tot situat a l'Almudaina de la Ciutat, està datat a Mallorca les calendes d'abril del 1231. Aplicant l'estil florentí, seria el primer d'abril del 1231 del compte actual. No obstant això, Álvaro Santamaría (1984: 465) ja va donar algunes pistes que permeteren retardar-lo un any. Efectivament, addueix que, en aquell instant, ni el rei ni Assalt de Gúdar es trobaven a l'illa, sinó a Tortosa, de retorn de l'entrevista amb Sancho el Fort de Navarra. En canvi, la resta dels testimonis signants, tant els aragonesos com els catalans, sí que es trobaven amb el rei l'any anterior. Per tant, caldria datar-lo el primer d'abril del 1230 segons l'estil pisà.

14 i 15. Els dos darrers diplomes estan també datats a Mallorca, les calendes de febrer del 1231 que, segons el còmput florentí, correspondria al dia primer de febrer del 1232. El primer és la donació que fa Jaume I al cavaller Ramon de Montaner d'unes vuit jovades de terra prop del rafal que ja té, sense especificar on està situat; i, el segon, una altra donació, al mateix cavaller, de l'alqueria *Benimaymut*, de 15 jovades, del terme de Petra. El problema que presenten ambdós és que el rei no era a Mallorca ni el febrer del 1231, ni del 1232. Jaume I ja s'intitula comte d'Urgell, que començà a ser-ho el 29 de setembre del 1231, després de signar amb l'infant Pere de Portugal la permuta del comtat amb el regne de Mallorca. Però en els llibres del repartiment no compareix l'alqueria *Benimaymut*, ni cap altra de 15 jovades a Petra, excepte la de *Sant Martí*. El format també és distint a la resta dels documents i presenta un llenguatge jurídic d'època posterior. La peça de terra de vuit jovades cita com a confronta *terris nostri Nunyo Sanchez*. A més d'una falta de concordança, sembla referir-se a unes terres de Jaume I que foren de Nunyo Sanç; però la porció d'aquest magnat no passà a mans del rei fins l'any 1242. A més, en confrontar l'alqueria de Petra, cita els terrenys de l'ardiaca de Tarragona, qui mai no fou porcioner de Mallorca sinó el paborde. D'altra banda, els manuscrits estan datats a Mallorca, però els testimonis –Joan Vallesio, Pere de la Crus, Galceran Ortiz i Ramon Montecatenus (*sic*)– són completament desconeguts a l'illa en aquest període. Són massa incongruències que no fan pensar sinó en una transcripció poc pulcra, un error en la datació o bé, directament, una falsificació parcial o total. Ambdós manuscrits es troben inserits als folis 3 i 33v del volum *Manaments i Empares* de 1613 del fons anomenat *Justícia Civil* de l'Arxiu del Regne de València, i són còpies fetes el 16/12/1612

d'originals existents aleshores a la cúria de la Procuració Reial de Mallorca, actualment no localitzats.²⁷³

Atès tot el que he exposat fins ara, no sembla forassenyat defensar que la cancelleria reial adoptà, el primer any següent a la conquesta, un estil de datació distint a l'Encarnació florentina. Altra qüestió és col·legir el motiu de tal decisió. Per a Michel Zimmermann (1981), el pas de la datació dinàstica dels francs a la datació de l'Encarnació en els comtats catalans es fa per motius tècnics, puix que l'any de l'Encarnació és més fàcil de calcular i se presta millor a expressar-la en xifres, tal com s'estila a partir del primer terç del segle XII. Però també per motivacions polítiques, perquè permet a les dinasties comtals d'exaltar la seva pròpia sobirania i atribuir-les un espai geogràfic. *C'est à travers le mode de datation des documents –afegeix- que le comte de Barcelone –et aussi, dans une mesure moindre, les autres comtes catalans- put finalement affirmer et proclamer sa souveraineté.* En el mateix sentit s'expressa José Mª de Francisco (2010) en indicar que el canvi de còmput de l'any 1180 *fue una decisión claramente política, donde se buscaba marcar distancia entre la relativamente joven monarquía capeta de París y sus teóricos vasallos catalanes.* Rafael Ginebra (1999) demostra que el sistema de còmput adoptat per les escriptures de Vic que depenien d'institucions eclesiàstiques, és el de la Nativitat. Aquesta decisió d'anar a contracorrent precisaria d'uns motius suficients i d'una voluntat i autoritat prou fermes per sostenir la decisió front a les pressions exteriors. “Al capdavant –sentència Ginebra- assumir una datació diferent era una manera més de reivindicar la pròpia autoritat i independència” del bisbat de Vic front a la jurisdicció reial.

Crec que és possible mantenir la mateixa argumentació en el cas de Mallorca: Jaume I, qui acabava de conquerir un nou territori dins la mar, necessitava afermar la seva sobirania sobre l'illa, i també la seva superioritat sobre la resta dels magnats que li havien coartat l'autoritat durant la seva infantesa i joventut. És per això que decideix crear un regne independent sobre el territori insular, i adoptar un sistema de compte distint al de l'Era Hispànica de la Corona d'Aragó i al de l'Encarnació florentina dels comtats catalans. Serà el de l'Encarnació pisana o, menys probablement, el de la Nativitat, al manco l'any 1230. Els anys 1231, 1232 i següents no es pot saber, perquè la cancelleria reial no emet cap document des de Mallorca entre els mesos de gener i març, que és on

²⁷³ Cabanes Pecourt, 1990: 179-185; Montaner, 1994: 421-423.

podria notar-se el canvi d'estil, sinó que són els notaris mallorquins els qui actuen. La conquesta de València, però, proporcionà a Jaume I nous territoris sobre els quals instaurar un nou regne autònom. Això trastocà els projectes inicials del monarca qui, a partir del 1239, possiblement decideix unificar els estils cronològics d'ambdós regnes en el de l'Encarnació florentina.

Un cop aclarida bona part d'aquesta enutjosa qüestió, estic en disposició d'oferir, a la taula 14, la cronologia abreujada –que a partir d'ara faré servir de guia- dels esdeveniments més remarcables que es produïren des dels mesos anteriors a la conquesta de *madīnat Mayūrqa* fins al final de la tercera estada de Jaume el Conqueridor a Mallorca, a finals de juliol del 1232. He adoptat el sistema de taula, perquè allò que interessa tenir realment en compte en el present treball és la cronologia.

Taula 14. CRONOLOGIA ABREVIADA DE LA CONQUESTA I DELS ESDEVENIMENTS CONNEXOS (1228-1232)

DATA	ANY 1228
21/12/1228	Jaume I reuneix l'assemblea de nobles per decidir la conquesta de Mallorca. Declara que el subsidi que li concedeixen els prelats catalans és un acte lliure, i no per obligació.
23/12/1228	Promesa de Jaume I de recompensar els qui l'ajudin a la conquesta de Mallorca. Se nomena una comissió repartidora, que inclou el comte Ramon Folc de Cardona i Guillem de Cervera.
27/12/1228	Jaume I decreta pau i treva amb els nobles catalans, des del Cinca fins a Salzes.
30/12/1228	Jaume I concedeix al bisbe de Barcelona la jurisdicció sobre les esglésies de Mallorca, Menorca, Eivissa, Dènia i Oriola.
	ANY 1229
12/01/1229	Jaume I promet al paborde de Tarragona que tot quant li pertanyi a ell i a als seus cavallers, tant honors, possessions, delmes, principats i altres drets els tindrà en alou franc, però no els podrà cedir en alou sinó en feu.
20/03/1229	Jaume I se sotmet a la decisió del Papa respecte a la causa de divorci amb sa muller Eleonor de Castella, davant l'arquebisbe de Tarragona, el prior dels Predicadors de Saragossa i el llegend apostòlic Joan Halgrin.
29/03/1229	Jaume I presideix el consell provincial presidit pel llegend apostòlic Joan Halgrin d'Abbeville, bisbe de Santa Sabina.
20/04/1229	Jaume I signa un tractat de pau amb el rei musulmà Zeit Abuzet de València.
29/04/1229	El llegend apostòlic Joan Halgrin d'Abbeville, cardenal i bisbe de Santa Sabina, pronuncia la sentència de separació marital de Jaume I i la reina Eleonor.
11-15/07/1229	Matrimoni de l'infant Pere de Portugal i la comessa Aurenbiaix d'Ugeli.
15/07/1229	Aurenbiaix fa donació del comtat d'Ugeli al seu espòs Pere de Portugal i rep un escreix de 20.000 morabatins. Signa l'acte el rei i molts altres nobles.
27/08/1229	Jaume I recomeix haver rebut de l'arquebisbe de Tarragona civada gratuïtament pel seu viatge a Mallorca.
28/08/1229	Ratificació feta per Jaume I de la promesa de recompensar els qui l'ajudin a la conquesta de Mallorca.
28/08/1229	Nova comissió repartidora dels béns immobles, que substitueix Ramon Folc de Cardona i Guillem de Cervera, que no hi participen, per Guillem bisbe de Girona i el temple Bernat de Campanes.
05/09/1229	L'armada catalana de Jaume I salpa dels ports de Tarragona i Salou per conquistar l'illa de Mallorca.
07/09/1229	La flota catalana fondeja a Mallorca vora la Dragonera, a l'indret de la Palomera.
10/09/1229	150 cavallers cristians desembarquen a Santa Ponça i té lloc el primer enfrontament amb els andalusins.
12/09/1229	Batalla de Portopi. Hi moren els cavallers Guillem de Montcada, fill de Guillem Ramon, i son nebot Ramon de Montcada, fill de Ramon. Destaca andalusina.
14/09/1229	Comença el setge de <i>madinat Mayriça</i> . El campament cristià se situa prop de l'actual monestir de La Real.
18/09/1229	Durant el setge, acord per substituir com a reparadors dels béns immobles a Guillem i Ramon de Montcada, morts a Portopi, per Ramon Alemany i Ramon Berenguer d'Àger.
Desembre 1229	Tres intents de negociació de la capitulació per part dels andalusins de <i>madinat Mayriça</i> , el tercer dels quals es celebra entre el vaif i Ninyo Sang a una tenda prop de la ciutat. No hi ha acord.
31/12/1229	Assalt a <i>madinat Mayriça</i> . Presa de la ciutat. Futua de 30.000 sarraïns cap a les muntanyes de l'illa.
	ANY 1230
01-08/01/1230	La host cristiana es dedica al pillatge, el saqueig i la captura dels sarraïns de <i>madinat Mayriça</i> .
Gener 1230	El cabdill Ibn Sayrî fuig de la ciutat, inicia la fortificació dels castells i organitza els soldats andalusins a les muntanyes, que efectuen incursions sobre el Pla de l'illa contra els cristians.
10/01/1230	Jaume I concedeix franquícies als barcelonins que l'han acompanyat a la conquesta. Ja s'anomena rei de Mallorca.
Finals gener 1230	Comença la subhasta del BOTÍ, captius i béns nobles capturats als venguts. Inici de les operacions de Repartiment immobiliari de l'illa.
30/01/1230	A causa dels morts, es declara una pestilència que ocasiona una gran mortaldat entre les files cristianes. Mor el cavaller Guillem de Caramit.
07/02/1230	Malaltia i defunció de Ramon Alemany i Garcia Pons de Meitla.
15/02/1230	Malaltia i defunció de Guerau de Cervelló.
16/02/1230	Codiari d'Hug, comte d'Empúries, estant malalt.
17/02/1230	Dia de Carnesoltes.
23/02/1230	Mort d'Hug, comte d'Empúries, segons el necrologi de la catedral de Girona.
Finals febrer 1230	Finalització del Repartiment de l'illa: part amb del còdes llano-aràbic. El rei comença a donar béns immobles en alou als seus portioners.
Finals febrer 1230	Arriba a l'illa Hug de Folcalquer, mestre de l'Hospital, amb 15 cavallers, i demana una part del botí immoble. El Repartiment ja està fet i els magnats s'hi oposen. El rei concedeix béns a l'Hospital.
Finals febrer 1230	Incursió del rei, Ninyo Sang, Pere Cornet i els hospitalers d'Hug de Folcalquer cap a Banyola i Inca, que fracassa per manca delectius.
Finals febrer 1230	Arriba a l'illa Pong Hug, jove comte d'Empúries, per assistir a les exèquies de son pare i assumir el patrimoni que li ha pertocat en el Repartiment.

01/03/1230	Jaume I concedeix els privilegis i franquescs de Mallorca, que signentots els magnats.
01/03/1230	Jaume I dóna en alou a Ferrer de Segranada una casa, un hort i un forn dins la ciutat.
	Els magnats comencen a abandonar l'illa i tornen als seus dominis de terra ferma.
Març 1230	Pere Cornet parteix cap a l'Aragó cercant 150 cavallers per reposar els efectius militars perduts a causa del robom dels magnats a les seves terres.
Març 1230	El rei envia cartes als seus vassalls Ato de Foecs, Roderic de Lèçana i Blasc Meca perquè vinguin a socórrer-lo a Mallorca.
19/03/1230	La host cristiana es desplaça a Inca, on acompanya, però aconsellen al rei no endinsar-se a les muntanyes de la Serra de Tramuntana. Camí d'objectiu i parteix cap a Arà.
20/03/1230	Comença la cavalcada del rei, Nuno Sanç, Pere Meca i els hospitalers d'Hng de Folciquier pel Pla i per les muntanyes d'Arà.
22/03/1230	Dia de Sant Llàtzer de Betànima. El rei dóna 8 dies de temps als andalusins de les muntanyes d'Arà perquè se rendeixin.
28/03/1230	Ahons d'abandonar l'illa, el bisbe de Girona nomena procurador seu a Mallorca el seu nebot Guillem de Torrella, per a obtenir el suplement dels béns que li corresponen.
31/03/1230	Dinmenge de Ramn. Acaba el termini donat als andalusins d'Arà, que es rendeixen i són esclavitzats. El rei torna a la ciutat amb un gran botí de captius i bestiar.
31/03/1230	Jaume I dóna al paborde de Tarragona, Ferrer de Pallatès un cementiri sarraf, unes cases, jardí i torre a l'Almudaina, 3 possessions en el terme de Ciutat, 5 a Sineu i Petra, 7 a Inca, 4 a Montúri i altres béns.
01/04/1230	Jaume I nomena Carrog, almirall de les mars de Catalunya i Malloques.
01/04/1230	Jaume I dóna en alou a Jacques Sanz de Montpeller una casa, un hort i un forn a la ciutat.
07/04/1230	Dia de PASQUA. Acaba la subhasta del botí noble i dels captius.
Mitjan abril 1230	Barreig de la casa de Gil d'Alagó. Dos dies després, barreig de la casa del paborde de Tarragona.
17/04/1230	Jaume I dóna a l'ordre del Temple el castell o almudaina dels jueus, un hort contigua intra murades i la terra contigua extra murades, més el port d'Almonetur situat devora dues torres i una font. Traslata del tresor reial a la casa del Temple.
18/04/1230	Pong Hng, comte d'Empúries, concedeix en feu a l'església de Mallorca un forn i un mas dins la Ciutat.
	A partir d'aquí, ja no consten a l'illa cap dels grans magnats. Siguen els documents, amb el rei, un grup de cavallers i porcioners menors
2ª quinzena abril 1230	Arriba a l'illa Roderic de Lèçana amb 30 cavallers de l'Aragó, per reforçar la host reial.
2ª quinzena abril 1230	Nuno Sanç arriba una nau i dues galeres, i parteix en cors a les parts de Barbaria.
01/06/1230	Jaume I dóna en alou a Pong, de Vic l'alqueria Dlhng Alzauri, de 8 jorades, a Montúri, i una plaça a la ciutat per construir-hi una casa.
13/06/1230	Jaume I dóna en alou franc a Garcia Arnan, cavaller, les alqueries Randa i Mosticac, terme de Montúri, més unes cases a la ciutat.
13/06/1230	Jaume I dóna en alou a Arnau de Soriano el pag del Cap de la Creu, dos molins i diverses alqueries.
28/06/1230	Jaume I firma un conveni amb l'emirat de Gènova per mitjà absolutiu de greuges i cada qual es comproment a enviar un delegat a Montpeller per resoldre les reclamacions des de la presa del vaixell Sant Blai.
28/06/1230	Jaume I signa un tractat de pau amb Andreu Calfiro, enviat de Gènova.
30/06/1230	Jaume I reconeix deure al Comú de Gènova 8.000 morabatins pendents de la compra de la part de Tortosa, i promet adjudicar al Comú béns a la ciutat de Mallorca per edificar-hi un estatge pels genovesos.
01/07/1230	Jaume I dóna a Fra Joan de Laz o la Es, Laers o laers, llocinen de Fra Pere Nolass, i als frares de la Mercè, la capella de Sant Salvador, després de Sant Andreu.
01/07/1230	Jaume I signa un nou conveni ampliant els privilegis mercantils dels genovesos.
11/07/1230	Jaume I dóna en alou al prior i convent del monestir de Santa Maria de Bellpuig 8 alqueries a Arà.
27/07/1230	Anotació en llatí a l'anvers de la coberta del llibre del repartiment del rei, de significat desconegut.
30/07/1230	Jaume I dóna en alou a Tomàs Genovès, coherter, l'alqueria Anxosora, a Petra.
09/08/1230	Jaume I dóna en alou a Ramon de Cunlles les alqueries Curibaguí i Benhicac, en el terme de Montúri, i dues cases dins la ciutat.
13/08/1230	Jaume I dóna en alou a Bernat de Clusella 4 jorades a Petra i una casa dins la ciutat.
13/08/1230	Jaume I dóna en alou a Berenguer Calharr de Montpeller les alqueries Alfach Albowerna i Sineu i un hort infra murs de la ciutat i una casa dins la ciutat.
17/08/1230	Jaume I nomena àrbitres Berenguer de Cervera i Ramon Salzet, juristspert, per anar a Montpeller i negociar amb els genovesos. El conveni se signa el mes d'abril del 1231.
29/08/1230	Jaume I dóna en alou franc al prior de l'ordre militar del Sant Sepulcre de Jerusalem 4 alqueries a Polença, que són 30 jorades.
13/09/1230	Jaume I dóna en alou als frares de Sant Antoni una alqueria a Inca i una casa dins la ciutat, per a fundar-hi un hospital.
13/09/1230	Jaume I dóna en alou a Ramon Manri l'alqueria Cadan Mag, a Polença.
15/09/1230	Jaume I dóna en alou a Maria de Caldes una alqueria immuniada al districte d'Inca.
01/10/1230	Jaume I ven a Jacques Sanz i a Tomàs i en Guillem de Sant Climent unes cases dins la ciutat.
10/10/1230	Jaume I ordena dividir en quaterades la seva porció de l'horta de la ciutat i donar-la a colons en porcions d'una quaterada.
15/10/1230	Jaume I dóna en alou als homes de Tortosa un carrer de cases, dins la ciutat i els facultat per establir les cases.

15/10/1230	Jaume I dona en alou a Pere Sangosa un obrador dins la ciutat.
23/10/1230	Jaume I dona en alou als homes de Lleida un carrer de cases dins la ciutat i els facultats per establir les cases.
23/10/1230	Jaume I dona en alou als homes de Marsella 3000 cases a la ciutat, dos horts, 31 obradors, 7 alqueries en el terme de la ciutat, la vintena part de l'albufera, la meitat d'Arta, la sisena part d'Inca.
23/10/1230	Jaume I dona a Ferrer, pobrer de Tarragona, la quarta part de l'aigua de la ciutat i el dret d'edificar un molí. Li confirma els béns que li dona el mes de març.
24/10/1230	Abans de partir de l'Illa, Guillem de Montcada nomena procurador seu Dalnu de Merita, cavaller, de la porció que té a l'Illa i ciutat de Mallorca, per poblar-la i fer donacions i constitucions.
Fenal octubre 1230	Jaume I nomena llocutiner seu a Mallorca Bernat de Santa Eugènia, abans d'abandonar l'Illa i retornar a Catalunya.
28/10/1230	Jaume I embarca cap a Catalunya: "E al dia de Simón e Judes entrarm en mar".
30/10/1230	El rei arriba a Catalunya. Entra a la plaça de la Porrassa i, d'aquí, va a Tarragona i a l'Àngel.
31/10/1230	Jaume I ja és a Tarragona, disposant la manera de pagar els deutes de Guillem de Montcada i del seu pare Guillem Ramon, a sol·licitud de la vídua Garserchia.
Hivern 1230	Bernat de Santa Eugènia i Pere Maça reconeixen les accions habilitades contra els andalusins refugiats a les muntanyes de Mallorca.
09/11/1230	Transacció entre Jaume I i el bisbe de Barcelona per a la creació de la diòcesi de Mallorca: Mallorca tindria bisbe propi i el rei nomenaria el primer bisbe.
10/12/1230	Primera actuació coneguda de Bernat de Santa Eugènia com a llocutiner reial. Dona en alou franc a Bonaventura de Morantia l'alqueria Leion o Leo de Garbí, de 5 jovades, a Inca.
13/12/1230	Primera actuació dels cònsols dels homes de Montpeller. Donen a Pere de Conques 4 cases dins la ciutat i altres mitges cases i un corral.
20/12/1230	Jaume I elegit per bisbe de Mallorca el seu confessor Berenguer de Castellbisbal. Gregori IX el reïusa i ordena al rei que el tema quedí ajornat fins que la diòcesi sigui degudament dotada.
23/12/1230	Gregori IX ordena al bisbe d'Elina que preduï una indulgència que pot ser guanyada per tots aquells qui vagin a viure a Mallorca.
	ANY 1231
08/01/1231	Primera actuació coneguda de Berenguer de Montreuil com a batle reial. Dona en alou dos hospicis sarraïns dins la ciutat a Elies de Nexono.
02/02/1231	Diümenge, festa de la Candelera. Jaume I s'embarca al castell de Tudela amb Sang el Fort de Navarra i signen un tractat de mitja adopció.
14/02/1231	Mor Ibn Sayrî, àdali dels andalusins acantonats a les muntanyes de l'Illa. Pen el reïeu en Xarip de Xivert.
Febrer-abril 1231	Els andalusins de les muntanyes asseguren que només se reïran a Jaume I. Bernat de Santa Eugènia i Pere Maça es traslladen a Barcelona per començar el rei.
04/04/1231	SEGON VIATGE de Jaume I a Mallorca des de Salou, amb només tres galeres.
Maig 1231	Maig 1231
Maig 1231	Bernat de Santa Eugènia presenta la dimissió al rei, com a llocgerent seu, segurament quan el rei arriba a l'Illa.
10/05/1231	Guillem de Mongri, senyà de Girona, nomena procurador seu Ramon de Vall-Hebrera.
14/05/1231	Gregori IX aconsella a Jaume I que no interposi cap excepció a la que fou la seva esposa, Elionor de Castella, en relació a la validesa del seu matrimoni segons la disposició feta pel llegat apostòlic.
21/05/1231	Jaume I dona als freres dominics Predicadors una gran peça o solar dins l'Almudaina per construir-hi un monestir.
Finals maig 1231	Jaume I fa captivar els andalusins resistents a les muntanyes i fortaleses (<i>hassun</i>). Forser alguns cenencians foren traslladats al nord d'Àfrica en règim de llibertat, després d'ésser espoliats.
10/06/1231	Jaume I envia missatgers a Menorca per tal de sotmetre els habitants de l'Illa.
17/06/1231	Els delegats menorquins es traslladen a Capdepera, se sotmeten a Jaume I, es declaren vassalls seus i li presten fidelitat a canvi de tributs.
06/07/1231	Jaume I dona en alou a Guillem Bou l'alqueria Mainerola de Sineu i la meitat de les alqueries Hualgebeï i Hualhel a Inca, i una jovada de terra a Sant Llorenç, terme de la ciutat.
06/07/1231	Jaume I dona en alou al noiari Bernat d'Artes l'alqueria Amazafà, de 3 jovades, a Sineu, i unes cases a la ciutat.
08/07/1231	Jaume I dona a l'ordre del Temple en alou les terres a Inca que foren del moro Abceya Konzi i facultat de poblar-les amb 30 famílies sarraïnes.
08/07/1231	Jaume I confirma al monestir de Santa Maria de Bellpuig les donacions que els feu a l'Illa.
08/07/1231	Jaume I dona en alou a Ramon i Bernat Tous les alqueries Novells (Petra), de 8 jovades, i Benihadrel (Sineu), de 5 jovades.
09/07/1231	Jaume I dona en alou franc a Mateu de Sbadell les alqueries Benimezleha i Matra, a Petra, unes cases dins la ciutat i un camp en el terme.
10/07/1231	Jaume I dona en alou franc a roan Xicho una quarterada de terra, damunt l'horta de Ferran Peris de Pina.
10/07/1231	Jaume I dona en alou a Arnau de Monerbo dos alqueries en el terme d'Inca i unes cases dins la ciutat.
11/07/1231	Jaume I dota els jueus amb béns alodials i els concedeix certs privilegis.
Juliol 1231	Jaume I nomena llocutiner seu a Mallorca Assal de Cudar, segurament en partir de l'Illa.
12-21/07/1231	Jaume I torna a Catalunya, després del segon viatge a Mallorca.
22/07/1231	Jaume I, des de Barcelona, es concorda amb els magnats sobre la jurisdicció del veguer de Mallorca.
11/08/1231	Testament d'Aurembaix, comessa d'Urgell, esposa de l'infant Pere de Portugal, a qui fa hereu. Mor el mateix mes.

06/09/1231	Primera actuació coneguda d'Assalt de Gudar com a lloçgeriet reial. Dóna en alou el ratalí Almabdissem de Pollença a Guerau Izberri.
29/09/1231	Jaume I canvia amb l'infant Pere de Portugal, vitaliciament, el regne de Mallorca amb el comtat d'Urgell.
29/09/1231	Jaume I fa carta de donació perpètua a l'infant Pere de Portugal i a Nungo Sang, de les illes d'Eivissa i Formentera si les poden conquerir abans de dos anys.
03/10/1231	Primera actuació coneguda dels partidors dels homes de Lleida. Donen una casa a Vidal de Fontana.
06/10/1231	Primera actuació coneguda dels partidors dels homes de Tortosa. Donen a Ramon Tos l'alqueria Boyer Amanx, de 3 jornades, terme de Montmirí.
ANY 1232	
30/01/1232	Abu Saïd renúncia als seus drets en la ciutat de València en favor de Jaume I.
22/03/1232	Primera actuació coneguda dels partidors dels homes de Manresa. Donen una casa a Bernat de Blifonya.
30/03/1232	Jaume I confessa deure 200 morabats a Berenguer Cospes pel nòrd del trasllat del rei a Mallorca, que carrega sobre els redlits de l'illa.
05/04/1232	Jaume I fa donació a la Seu de Mallorca, en mans de l'abat de Sant Feliu, de tot el delme i primícia de tota la part seva de Mallorca, i dels béns que adquirirà a Menorca i Eivissa.
05/04/1232	De Vic estant, Jaume I rep notícies d'un possible desembarcament a Mallorca del rei Abu Zagariyā Ibn Hafís de Tunis. Torna a Barcelona per verificar la notícia.
11/04/1232	Jaume I paga a Berenguer Cospes el nòrd de la galera amb la qual tornà de Mallorca.
14/04/1232	Jaume I convoca a Salou, tres setmanes després, tots els magnats que tenien dominis a Mallorca, perquè l'ajudin a repel·lir el suposat atac del rei Abu Zagaria Ibn Hafís de Tunis.
17/04/1232	Primera actuació de Jaume de Salfareig com a batle a Mallorca de l'infant Pere de Portugal. Dóna en alou una casa situada a l'Almudaina a Martí Elies.
06/05/1232	Primer testament de Jaume I, fet al palau episcopal de Tarragona.
06/05/1232	Jaume I salpa amb 250 cavallers cap a Mallorca en el seu TERCER VIATGE a l'illa, acompanyat de l'infant Pere de Portugal, qui només aporta 4 cavallers.
09/05/1232	El vaixell de Jaume I arriba al port de Sòller a mitja dia, després de dos dies de navegació.
10/05/1232	Jaume I entra a la ciutat de Mallorca a l'hor de 50 besties ensellades: i és rebut amb gran alegria. La galera entra al port a rem.
13/05/1232	Arriba la resta de la host a la ciutat de Mallorca. Acorden posar talaves per vigilància i dissenyen l'estratègia a seguir en cas de desembarc dels tunisencs.
17/05/1232	Primera actuació dels partidors dels homes de Barcelona. Donen tres quarterades de terra en el terme de la Ciutat a Galacià de Medina.
Maiç 1232	En veure que els nord-africans no intenten entrar Mallorca, Jaume I decideix reduir els castells d'Alaró, Pollença i Santuer, encara en poder dels andalusins, que resisten sota el comandament de Xunip.
Juny 1232	Els darrers resistents musulmans de les muntanyes es reben a Jaume I mitjançant un pacte de capitulació, però són esclavitzats. No hi ha constància documental de cap pacte.
01/07/1232	Jaume I dóna en alou a Bonaventura i Pere Bogaet o Boquet, germans, l'alqueria Mafomei Abernafia, de 8 jornades, a Inea.
01/07/1232	Jaume I i l'infant Pere de Portugal confeccionen la porció reial del Llibre de Repartiment: relació d'alqueries i ratalis del codex llatinoaràbig.
07/07/1232	Jaume I concedeix als frares de Santa Maria de Bellpuig els delmes dels béns que posseïxen a Mallorca per donació reial.
08/07/1232	Jaume I dóna en alou a Guillem Bon Valqueria Menesterola (Sineu), i la meitat de les alqueries Hualgebeli i Hualal (Inea), i li confirma la donació d'unes cases dins la ciutat.
15/07/1232	Jaume I dóna en alou mitja alqueria Xulbar d'Irca a Pere Lai i una casa dins l'Almudaina, en feu a costum de Barcelona.
15/07/1232	Jaume I dóna en alou a Rodan Lai l'alqueria Manacor del terme d'Irca, l'alqueria a Benicriens del terme de Pollença, i el ratalí Abemmozerif en el terme de la ciutat, més un forn dins la ciutat.
15/07/1232	Jaume I dóna en alou franc a Martí i Gil Garcés 20 jornades donades anteriorment a Pere Mares a Sineu, 3 alqueries de 20 jornades a Arà, unes cases dins la ciutat, i altres béns en el terme.
15/07/1232	Transacció entre Jaume I i Nungo Sang peis límits de les respectives porcions dins i fora la ciutat. El notari de Nungo firma dia 19.
15/07/1232	Jaume I dóna en alou l'alqueria Qulbar de les Muntanyes i l'alqueria Yair de Montmirí (Capocorb) a Martí Ferrandiz, en feu a costum de Barcelona.
	A partir d'aquí, Jaume I ja no fa cap més donació als seus vassalls. El primer repartiment de la porció reial ha acabat.
22/07/1232	Jaume I ja ha tornat a Barcelona després del seu tercer viatge a Mallorca. En aquesta data es troba a Lleida, on confirma un privilegi al monestir de Poblet.
31/07/1232	Gregori IX ordena als bisbes d'Urgell i Girona que amonestin Jaume I perquè doni convenientment l'Església de Mallorca.
07/09/1232	Divisió de les propietats de Nungo Sang i Jaume I en els límits dels termes de Lleusajof, Montmirí, Petra, Sant Joan, Porreres i Manacor.
13/09/1232	Jaume I autoriza Nungo Sang per fundar un monestir existencenc, mentre sigui en la porció del comte. La Real.
1232	Assalt de Gudar no arriba a concloure un any de manament com a lloctinent reial, ja que assumeix la governació el propi infant Pere de Portugal.
1232	L'infant Pere substitueix el batle reial de Mallorca, Berenguer de Montreal, i nomena Jaume de Salfareig.
Novembre 1232	L'infant Pere té desavinences amb el bisbe de Barcelona pel repartiment de les porcions del bisbe i de Berenguer d'Agar i Bernat de Bell-lloc.

Capítol IV.- LA GESTIÓ DE LA VICTÒRIA.

Una vegada perpetrada la conquesta de *madīnat Mayūrqa*, els invasors han d'ocupar-se de la gestió i l'administració immediata de la victòria, que implica la distribució del botí, el repartiment i reorganització de l'espai, i la imposició d'estratègies directes sobre la societat vençuda. No debades, l'obtenció i el gaudi del botí, tant dels béns mobles com dels immobles i semovents, és un dels objectius primordials de la conquesta de Mallorca.

No serà una empresa fàcil, ni curta en el temps, ni exempta de conflictes. Endemés, passarà per diverses fases que coincideixen amb els successius esdeveniments històrics que es produeixen entre 1230 i 1232.

D'entrada, la distribució del botí moble i semovent segueix un procés ben distint al repartiment dels béns immobles. Mossèn Joan Binimelis (1593, llibre III: 62) ja distingeix entre el repartiment immoble i el botí, que pressuposa de tal riquesa i exuberància que resultà enlluernador als ulls dels conqueridors –*vasos de oro y plata, armas, ropas riquísimas, paños de grande valor, tapicerías de oro y seda muchísimas, grande suma de oro y plata*. Però és Jaume Salvà (1975: 119) qui adverteix la necessitat de diferenciar *el reparto del botín ganado en el asalto (rebus mobilibus)*, que fou subhastat, de *la división de las tierras y casas (rebus immobilibus)* entre els beneficiaris. I, no obstant això, quan es parla del repartiment de Mallorca, quasi sempre es fa referència als béns immobles i poques vegades es pensa en la distribució del botí. Resulta colpidor el poc interès que ha despertat el pillatge de les despulles mobles i semovents, essent que

aquest concepte inclou els andalusins capturats i venuts a l'encant.²⁷⁴ A les línies que segueixen, intentaré explicar aquests dos processos i les distintes fases i repunts que experimentaren, procurant cenyir-los cronològicament als fets històrics.

²⁷⁴ A més dels objectes mobles, la part més valorada del botí estava constituïda pels captius. Per a l'anàlisi del botí i la condició jurídica, social i material dels captius, vegeu Calderón Ortega & Díaz González, 2012; Cateura, 1999a: 119-138; Ferrer Mallol, 1985: 237-298; García Fitz, 2001: 237-298; 2008: 113-166; Jover, Mas & Soto, 2006: 19-48; Powers, 1988: 162-187; Soto Company, 1994b; 2000a; 2001; 2012c; Torró, 1999; 2001; 2008; Verlinden, 1955.

1.- Els repartiments dels béns mobles i semovents.

El mateix dia que la host cristiana entra a *madīnat Mayūrqa* s'evidencia planerament quines són les intencions dels atacants. La mainada, que fa quasi tres mesos que espera l'oportunitat després dels esforços del setge, es lliura al saqueig sense contemplacions: “E era tant l'haver e el guany que els cavallers e els hòmens de peu veïen per la ciutat –relata Jaume I-, que no havien cura d'aquells (sarraïns) que es n'anaven”. I afegeix: “Tots los de la host trobaven tant que pendre, que la u no havia contrast ab l'altre, que cascú cuidava esser pus ric que l'altre” (*Llibre dels Fets*, cap. 86). Aquesta irrupció, saqueig pur i simple, és el preludi d'una primera fase incontrolada i anàrquica de distribució del botí, que probablement ateny les robes, la vaixela, les joies, el diner i els objectes més fàcils d'ocultar i transportar. Els assaltants s'embriagaren de venjança al llarg de vuit dies de rapinya, durant els quals el rei assegura que els seus homes s'absentaren del seu costat, entretingut plaentment cadascú en obtenir la seva part. Bernat Desclot (*Crònica*, cap. XLVII) només fa durar dos dies la disbauxa, mentre que Pere Marsili (cap. XXXV) insinua sense embuts que allò que més plaïa als homes era aprofitar-se de les dones i donzelles (“los prenedors escorcoyants per las casas atrobavan molt beylas donas e donzelas molt agradables”).

Roman, però, una gran quantitat de bestiar, numerari, objectes de valor i sarraïns (“els moros e la roba”) que els magnats encapçalats per Nunyo Sanç, Bernat de Santa Eugènia, el bisbe de Barcelona i el sagristà d'aquella diòcesi proposen que siguin adjudicats en subhasta tot seguit (*Llibre dels Fets*, cap. 89). El rei es manifesta contrari a la proposició, perquè pressuposa que l'operació d'encant seria massa llarga i prefereix aprofitar l'avantatge que suposa el pànic, fugida i dispersió dels andalusins per aniquilar els incipients nuclis de resistència abans que no tinguin temps de reorganitzar-se. Com a alternativa, proposa que la *roba* sigui partida per *quadrelles*;²⁷⁵ és a dir que, en comptes

²⁷⁵ El mot *quadrella* –del castellà *cuadrilla*- designa la quarta part de la host a l'hora de repartir el botí, i té relació amb el *quadrilla*, qui era l'encarregat de dividir els guanys obtinguts del saqueig mitjançant les cavalcades i algares protagonitzades per les milícies vilatanes dels regnes peninsulars al llarg dels segles XII i XIII. Cada *col·lació* o *quadra*, en la qual s'insereix la població urbana medieval, designava els seus quadrellers. Solien portar un registre, detallat per escrit, tant de l'equip bèl·lic com del botí. El botí era repartit proporcionalment a l'armament aportat per cada participant, una vegada compensats els danys soferts pels combatents i pagat el cinquè corresponent a la corona. Les *Partidas* (II.25.2) fixen les indemnitzacions (*erechas*) que han de rebre a Castella els combatents per les ferides rebudes o els membres

de vendre-les, els quadrillers valoressin les despulles i les repartissin entre els membres de l'exèrcit, com acostumava de fer-se sovint.²⁷⁶ D'aquesta manera, l'operació seria més ràpida i es clouria en uns vuit dies. Després podrien iniciar l'atac contra els andalusins de la part forana i, entretant, guardarien el botí de cadascú a bord de les galeres.

Eclesiàstics i ric-homes s'hi neguen. Volen l'encant de tot en tot, perquè mitjançant les operacions d'inventari, avaluació i licitació poden enganyar la resta de la host i emportar-se la millor part, "car ne sabien més que els de la host"; és a dir, tenien capacitat de manipular el procés (*Llibre dels Fets*, cap. 89). La liquidació del botí a través de l'encant o d'altres procediments, com la venda, l'empenyorament o el joc, és un procediment complex i manipulable de transformació en riquesa, perquè suposa la utilització d'un sistema d'equivalències, monedes i comptes al quals els peons i cavallers no hi estaven en absolut acostumats (Torró, 2001). Endemés, malgrat l'omnipresència de les equivalències en moneda, les peces encunyades no eren tan abundants ni freqüents com pot fer-ho creure el seu ús comptable (Ferrer Abárzuza, 2018: 10-15). La més gran destresa dels magnats en la valoració dels objectes que ells mirarien d'adquirir, en el diner de què disposarien per poder comprar el que els plagués, en la possibilitat de fer pujar el preu d'allò que els convingués, etc., els conferia un gran avantatge sobre la resta de la host (Soldevila et al., 2008: 184). El monarca s'atribueix el descobriment de l'engany ("aquest encant no serà encant, que engan serà") i augura que els sarraïns guanyaran temps per a enfortir-se, però els magnats contesten que "açò valia pus" (*Llibre dels Fets*, cap. 89).

Els esdeveniments demostraren que el rei tenia raó: els cavallers i la soldadesca no tenen gaire interès a continuar guerrejant contra els sarraïns fugissers. Tenen pressa per abandonar l'illa i retornar a terra ferma, perquè ja fa més de tres mesos que són fora

corporals perduts. A Mallorca, després de la mort dels Montcada, el rei havia promès (*Llibre dels Fets*, cap. 68) compensar les pèrdues als combatents, de manera que tant els cavalls com altres coses els serien indemnitzats ("E si negun perd cavall ni neguna altra cosa, nós la us esmenarem"). D'altra banda, a *Partidas* (II.26.12) s'indica que els quadrillers *han de seer tomados faciendo quatro partes de la hueste o de la cabalgada, et escogiendo de cada quarto un hombre bueno que sea tal que sepa temer a Dios et haver en sí vergüenza*. Per tal que exerceixin el seu comès amb equanimitat *cada uno destos quadrilleros hobiesen en sí tres cosas; la primera que fuesen leales, la segunda de buen entendimiento, la tercera sofridos* (Real Academia de la Historia. *Las Siete Partidas del rey Don Alfonso el Sabio, cotejadas con varios códices antiguos*. Madrid: Imprenta Real, 1807. Versió digital a <http://fama2.us.es/fde/lasSietePartidasEd1807T2.pdf> [Abril 2020] Vegeu, al respecte: Agudo Romeo & Rodrigo Estevan, 2015: 129-156; Asenjo González, 2004: 181-194; Ferrer Mallol, 1990b: 232-235; García Fitz, 2008: 131; Glick, 2007: 168, 171 i 177; Guinot & Torró, 2007: 12; Lafuente Gómez, 2009: 435-448; Powers, 1988: 162-187; Salvá, 1975: 110-140; Settia, 2004b: 68; Torró, 2001; 2007: 257.

²⁷⁶ L'acció d'aconseguir l'objectiu, repartir el botí i retornar a les bases era el procediment habitual a les cavalcades: Ferrer Mallol, 1990: 232-235; Powers, 1988.

de casa. Sense gaire convicció, doncs, el monarca acaba per claudicar davant les exigències dels seus aliats, no sens advertir-los que potser ho lamentaran (“mas NÓS havem paor que no ens penidam”) (*Llibre dels Fets*, cap. 89). No té prou autoritat per a imposar el seu criteri, i el botí es reparteix “ans que la illa fos del tot guanyada e conquesta”. Efectuen la subhasta durant el mes de febrer del 1230, entre Carnestoltes i el dia de Pasqua, abans que Jaume I no promulgui la Carta de Franquesa el primer de març. Quan Ramon Muntaner narra les aventures de la Companyia Catalana, més de setanta anys després de la presa de *Mayūrqa*, descriu parcialment l’encant d’un botí: “E l’endemà fem encant dels cavalls e dels presons e d’açò que haguem guanyat. E partim de guany per cavall armat divuit perpres d’aur, e per cavall alforrat catorze, e per peó set; e així hac cascun la sua part”. Cada combatent tenia assignada una soldada fixa segons la seva condició social i l’equip bèl·lic. A l’hora de la subhasta, cada objecte i cada captiu era valorat en moneda i inventariat curosament. Els captius i els cavalls eren adquirits pels licitants, que eren els propis combatents i també els mercaders que hi acudien aposta. I a la conquesta de Mallorca hi ha prou constància de mercaders acompanyant la host i finançant el rei com per creure que actuaren de forma similar (Ferrer Abárzuza, 2018).

Semblantment, el botí degué ser exposat públicament i, segons la crònica reial (*Llibre dels Fets*, cap. 90), cada membre de la host en comprà una part. Per a licitar, comptaven al manco amb la seva corresponent assignació de paga. Però posteriorment els cavallers es neguen a pagar-la i inciten els ànims dels peons perquè els imitin i els facin costat. Esperonats, decebuts i enutjats en sentir-se enganyats, els membres de la host comencen a barrejar les cases ocupades per alguns poderosos i promouen una acció violenta que ha estat considerada el primer conflicte social del nou reialme (Vinas & Vinas, 2007: 103). Quan el rei els amonesta per haver actuat per compte propi i sense haver-li exposat les queixes prèviament, responen reivindicant tenir dret a una part de tot quant han aconseguit en la presa del botí. Estimen que el repartiment s’està realitzant sense tenir en compte les regles proporcionals previstes a l’inici de la campanya i justifiquen l’actuació violenta assegurant que es fan moltes injustícies i arbitrietats i al·legant que “morim de fam aquí, e volríem-nos-en tornar en nostres terres” (*Llibre dels Fets*, cap. 90). El monarca intenta amansir-los paternalment.

Passen dos dies sense que res no hagi avançat, i la soldadesca s’aixeca novament contra els potentats. En aquesta ocasió, el perjudicat és el paborde de Tarragona, qui veu com sa casa és saquejada per complet, de manera que no li resten sinó les dues bèsties que cavalcava. Els bisbes i ric-homes es queixen al Conqueridor qui, per primera vegada,

ha d'assumir el lideratge i demostrar el seu poder imposant les pròpies condicions i solucions. Proposa als magnats irrompre a cavall enmig de la tropa per detenir els agressors, en cas que reprenguin els assalts, i penjar-ne una vintena per a escarment de la resta. Els suggereix, també, mudar de lloc el botí traslladant-lo de l'Almudaina a la fortalesa de *bāb Gumara* en poder del Temple, perquè sigui millor custodiat. Era evident, doncs, que la protecció de les despulles mobles generava greus problemes d'emmagatzematge, com els creava també la gestió dels captius. Tot seguit s'adreça als individus de la host per amonestar-los i advertir-los severament que no gosin repetir els avalots, sota amenaça que seran ajusticiats públicament (“ne farem tants penjar per les carreres que la vila vos pudirà”). Alhora els promet, en nom seu i dels magnats, que passaran comptes dels guanys i que tothom serà justament recompensat (“que us sia dada la vostra part, també de l'haver com de les terres”) (*Llibre dels Fets*, cap. 91). L'actuació reial apaivaga poc a poc els ànims de la host que, al final del dia, ja es troba completament assossegada; amb gran satisfacció i complaença dels poderosos, refugiats i gairebé assetjats per la turba a l'Almudaina.

Fins aquí la referència al botí per part del monarca en el *Llibre dels Fets*. La crònica dona a entendre que la disputa creada per l'avarícia dels magnats queda resolta gràcies a l'autoritat i l'habilitat reials. És impossible saber com va concloure finalment el repartiment del saqueig, que podem suposar carregat de més incidents.

Tampoc no hi ha cap més notícia relativa al trasllat del botí, que degué començar poc després del desembarcament de la host i la captura de les primeres despulles. Jaume I assegura que, durant les tres primeres setmanes de setge, els peons i els mariners tornaven a les galeres a fer nit, com si la flota hagués restat immòbil front al campament cristià. No té lògica que fos així, sinó que la seva activitat degué ser incessant. El *Kitāb Tā`rīh Mayūrqa* indica que les naus cristianes tallaren la comunicació dels resistents a les muntanyes amb *Manūrqa*. Probablement degueren efectuar expedicions a les altres illes, amb l'objectiu de proveir la host dels queviures i vitualles necessaris. I també degueren realitzar viatges al continent per transportar-hi una part del botí i dels captius (Ferrer Abárzuza, 2018: 10-15).

La crònica reial no detalla què fou dels captius durant els dies de gaudi i fruïció del botí, però no degué ser gens fàcil manejar una tal quantitat de gent. Ibn 'Amīra assegura que “foren reunits els presoners i la terra s'omplí amb tots ells, i la seva concentració semblava com si fos la d'un gran exèrcit”. Els andalusins estaven tan atabalats i estabornits que foren fàcilment capturats i concentrats en un sol indret de la

madīna, probablement a la *šarī'a*, una gran explanada que hi havia a la banda d'orient, fora murades. No exempta d'un cert sentit poètic macabre, l'escena que descriu Ibn 'Amīra se'ns apareix dantesca:

“Restaven esverats i vacil·lants, pareixien ebris sense estar-hi, les dones portaven en braços els petits, els homes duïen cordes en els seus colls; i, a quants ancians fou negat l'aliment i no se'ls tingué misericòrdia? I quants petits demanaven aliment a la mare? Però, on era aquell que el pogués alimentar? L'acció del present feu oblidar el passat i els estómacs, afamegats, clarejaven i fosquejaven, i la vida era com si no fos vida i aquelles que havien tingut una vida regalada es convertiren en ancianes pansides” (Ben Mamar, 2009: 128).

Es degué produir una selecció natural entre els més dèbils, especialment els nens i els ancians. Una nova tria tingué lloc els dies següents, com a conseqüència del fred intens i la pluja de gener. “La gent no tenia més abrigo que el que duïa posat –diu Ibn 'Amīra-; de les espines que es desprenien de la pedra foguera no es podia encendre cap foc, i els núvols nocturns, que abans no ho havien fet, s'obriren descarregant la seva pluja”. La incapacitat dels feudals per gestionar i alimentar aquella humanitat ocasionà una mortaldat superior a l'assalt per les armes, incrementada encara més per la malaltia que es declarà a la Ciutat. La vila començà a pudir, a causa de la sang vessada i dels cossos en descomposició, de manera que el rei hagué de prometre una recompensa especial per estimular l'anihilació dels cadàvers.

La que he mencionat fins aquí fou la primera distribució del botí, però no degué ser l'última, ni de bon tros. N'hi degué haver moltes d'altres, que tingueren lloc de forma seqüencial i aleatòria al llarg dels tres o quatre anys següents. Així es desprèn, al manco, de les cròniques:

1. D'una banda, poc després de la presa de *madīnat Mayūrqa* compareix a l'illa el mestre de l'Hospital, Hug de Forcalquer, amb una quinzena de cavallers del seu Orde.²⁷⁷ El repartiment dels béns immobles ja estava fet però, gràcies a la magnanimitat del

²⁷⁷ Sobre l'Orde de l'Hospital, les seves relacions amb Mallorca i Hug de Forcalquer, vegeu: Alomar Canyelles, 1995: 123; Bertran Roigé, 1997: 209-234; Bonet Donato, 1994; 2013: 339-361; Cateura, 1990b: 3-25; Conca & Guia, 2016: 116-129; Massot Ramis d'Ayreflor, 2001: 305-326.

monarca, encara n'obtingueren els sobrants. Però sembla poc discutible que vingueren estimulats, també, per les expectatives de botí noble, a redós d'una empresa que a penes estava començant i prometia uns guanys considerables.

2. El mes de març del 1230 és cridat a Mallorca un contingent de 150 cavallers aragonesos perquè ajudin a sotmetre els andalusins arrengrats a les muntanyes. Encara que, finalment, només compareixen trenta cavallers comandats per Roderic de Liçana, no és creïble que vinguessin únicament per acomplir els deures feudo-vassallàtics, i que no els atragués la perspectiva d'un botí ben profitós. Però, per aquelles dates, tots els béns immobles ja eren repartits i, per tant, no podien mantenir expectatives en aquest sentit, en una illa on l'espai era impossible de ser ampliat. De fet, Roderic de Liçana no compareix com a beneficiari territorial als distints exemplars del *Llibre del Repartiment*, ni ningú que se li pugui associar. Els havia de moure, doncs, la certesa d'un altre tipus de benefici, que no pot ser altre que el botí noble i semovent, especialment els captius.

3. El mateix mes de març, el rei, Nunyo Sanç, Pere Maça i els Hospitalers inicien una cavalcada cap a Inca, que acaba travessant tot el Pla de l'illa en direcció a les muntanyes d'Artà. És fàcil suposar que durant l'algarà militar saquegessin les alqueries que trobaven al seu pas. En arribar a Artà, els homes de Pere Maça i un grup de peons combateren unes coves de les quals tragueren 500 sarraïns; mentre que el rei i la resta de la host aconseguí capturar-ne altres 1.500, després d'una treva consensuada de vuit dies. Al dir de la crònica reial, tots ells se reteren com a captius. Endemés, la host obtingué en aquella cavalcada 10.000 vaques, més de 30.000 ovelles i "molt de forment e ordi" (*Llibre dels Fets*, cap. 103). Independentment de l'exageració evident de les xifres i que els andalusins pogueren emportar-se la vestimenta ("plegaren la roba aquella que era de vestir"), el fet és que tot aquell gran pillatge degué ser repartit entre la mainada, encara que les cròniques no ho esmenten.

4. Poc temps després, durant la segona quinzena d'abril, Nunyo Sanç "armà una nau e dues galees per entrar en cors en les partides de Barberia" (*Llibre dels Fets*, cap. 92). La crònica reial res més no aclareix sobre la qüestió, però és fàcil conjecturar que la petita esquadra es dedicés a saquejar les terres i les naus que bordejaven les costes del nord d'Àfrica, i tal vegada de les Illes, a la recerca i presa de botí. Un pillatge a través del mar que degué proporcionar bons guanys a repartir entre la marineria.

5. El mes d'octubre, Jaume I torna a Catalunya i deixa la lloc-gerència del regne en mans de Bernat de Santa Eugènia (*Llibre dels Fets*, cap. 105). Ell i Pere Maça continuen dirigint la host que lluita contra els andalusins muntanyencs fins després de la mort del seu adalil, Abū Ḥafṣ ibn Šayrī, el febrer del 1231. És imaginable que durant aquest temps de combats morissin molts sarraïns, però també degueren capturar-ne abastament i saquejar-ne els béns. Botí que, lògicament, també degué ser repartit entre els combatents cristians. A finals de maig, Jaume I es trasllada a Mallorca en el seu segon viatge, amb la finalitat de rebre a mans pròpies la capitulació d'una part dels andalusins que encara resistien a les muntanyes i fortaleses (*husun*). La majoria d'ells foren capturats i venuts a l'encant públic.

6. En partir de l'illa, el juliol del 1231, Jaume I deixa com a nou lloc-gerent Assalt de Gúdar, i és inevitable pensar que continuà la campanya contra els andalusins. L'illa encara no estava totalment sotmesa i el nucli resistent comptava amb un nou adalil, Xuaip de Xivert, que semblava disposat a desafiar el poder dels feudals. El degoteig de morts, captius i presa de botí degué continuar de forma discontinua al llarg de l'any següent.

7. El mes de maig del 1232, Jaume I realitza el tercer viatge a Mallorca, alertat per les noves d'un suposat atac almohade del nord d'Àfrica. Ve acompanyat de 250 cavallers. Passat un temps, vista la capacitat de resistència dels assetjats (Torró 1999: 23; 2008) i les dificultats per part dels agressors de mantenir la pressió sobre uns passatges agrestes i plens de parany, ofereix un pacte de capitulació als andalusins: si se reten, els perdonarà la vida i els deixarà conservar una part de les pertinences i romandre a l'illa.²⁷⁸ Malgrat que el *Llibre dels Fets* (cap. 118) mencioni el tracte, no ha restat cap constància documental del seu compliment i, per tant, és probable que la major part dels qui es rendiren fos finalment espoliada i posada en captivitat. Un nou botí a repartir entre els naviliers i els mercaders encarregats de la transacció.

²⁷⁸ Escriu Francisco García Fitz (2001: 240) que, *en general, la rendición negociada parecía la única salida al enorme esfuerzo, al desgaste y el coste en vidas y en recursos que el bloqueo infligía en ambas partes, y respondía a las necesidades inmediatas que la situación había generado: la victoria feudal suponía la toma de la plaza; la derrota andalusí, salvar las vidas. Por ello, una de las condiciones ofrecía a los vencidos la opción de permanecer en el territorio ocupado. El documento de capitulación, además, establecía las reglas, normas y condiciones destinadas a los que optaron por permanecer bajo dominio cristiano, lo que permitía mantener a este contingente como un grupo segregado del conjunto de la sociedad colonial y, a la vez, sometido a la voluntad de los conquistadores.*

8. No és de creure que la infeudació del regne a l'infant Pere de Portugal i la presa de possessió posterior significués el final dels atropellaments contra els andalusins, ni molt manco. L'infant i els seus vassalls, batlles, cavallers i servidors, continuaran guerrejant fins aconseguir la total captura i extinció de la dèbil resistència andalusina i el saqueig dels seus béns. L'any 1234 encara es pagaven recompenses per perseguir “moragots muntanyesos” fugitius, que devien estar amagats (Peña, 1888: 132).

En conjunt, el nombre de morts durant la presa de la ciutat andalusina de Mallorca i a les operacions posteriors fou molt elevat. La població total de l'illa abans de la conquesta ha estat avaluada, conjecturalment, en un mínim de 30.000 i un màxim de 49.000 habitants. Les darreres estimacions fetes per Pau Cateura (1999a: 121) li atribueixen entre 30.000 i 35.000 habitants, dels quals entre 14.000 i 16.000 vivien dins els murs de la *madīna*.²⁷⁹ Pel que fa al terme de la Ciutat, i considerant que tenia unes 350 hectàrees irrigables, acolliria unes 6.200 persones. És el càlcul que fa Antoni Ferrer (2018: 377), partint de l'exemple d'Eivissa. Quant a la Part Forana, Gabriel Alomar (1976: 10) avalua la població global en 26.000 individus, sumant els qui vivien a les alqueries, als rafals i als petits nuclis de població. Sobre la base d'aquests càlculs, tant les xifres de víctimes mortals proporcionades pel *Llibre dels Fets* (cap. 86) com les calculades pels historiadors clàssics probablement hagin de ser re-avaluades a la baixa. El mínim de 20.000 víctimes facilitat per Jaume I, o el màxim de 50.000 indicats per Bernat Desclot (*Crònica*, cap. XLVII), han estat darrerament rebaixats fins als 17.000.

²⁷⁹ Partint de la relació de cases de *madīnat Mayūrqa* que compareix al Llibre del Repartiment, Miquel Ferrer Flórez (1973) estableix un coeficient de sis habitants per habitacle, que li proporciona un total de 22.000 habitants. Gabriel Alomar (1976: 8-10) fa el càlcul poblacional no en funció del número de cases, sinó de la superfície urbana. Calculant que el sòl urbà residencial de *madīnat Mayūrqa* ocuparia unes 45 ha, on hi havia 3.691 habitatges, dedueix que la superfície mitjana de l'habitatge era d'uns 123 m² i el número d'habitants era de 23.000. Ricard Soto (1984a: 27) apunta que els habitants de la Ciutat serien “més de 25.000”, tot i apuntar que qualsevol aproximació és especulativa (1996: 618). Pau Cateura (1999a: 120-122) rebaixa la xifra fins als 15.000 habitants. Antoni Mas (2013: 416) considera massa elevat el coeficient que aplica Miquel Ferrer i el redueix a tan sols quatre habitants per habitacle, resultant una població d'uns 14.000 habitants.

1.1.- El destí dels supervivents.

El *Llibre dels Fets* (cap. 86) revela que, tot seguit que la *madīna* caigué en mans dels cristians, “eixiren-se’n entre hòmens e fembres ben trenta mil·lia per dues portes e anaren-se’n a la muntanya”.²⁸⁰ Prescindint de la justesa o no de la xifra, la fuga i refugi d’andalusins a coves, barraques i llocs inhòspits de les muntanyes han estat confirmats per diverses troballes i excavacions arqueològiques a diferents punts de l’illa.²⁸¹ No obstant això, gran part dels refugiats moriren els anys següents en el transcurs dels enfrontaments i cavalcades amb els contingents armats feudals, com acabo d’indicar.

En definitiva, el balanç final dels vençuts és el següent (Mas, 2013: 433):

1. Molts dels andalusins de *madīnat Mayūrqa* moriren a la presa de la vila, el 31 de desembre del 1229. Els qui foren capturats foren subhastats com a part del botí. Gran part d’ells foren exportats, però és impossible fer-ne una avaluació.
2. Els qui cercaren refugi a les coves naturals i barraques de les muntanyes d’Artà, foren reduïts a captivitat el març del 1230, després de rebutjar la proposta de capitulació. Uns dos mil adults.
3. Els combatents que se refugiaren a la serralada nord i continuaren lluitant a les ordes del cabdill Ibn Šayrī fins que finà, foren morts o esclavitzats. Devien ser un milenar amb llurs famílies, cinc mil persones en total. A partir d’aquest moment, l’estricta vigilància de la costa per les naus cristianes desbaratà la tramesa de reforços i queviures des de Menorca.
4. Els dos mil combatents que continuaren lluitant emparats pels castells, sota el comandament de Xuaip de Xivert, es reteren incondicionalment el juny del 1232. Una petita part, tal volta alguns centenars, pogué traslladar-se al nord d’Àfrica, pagant un alt preu pel viatge, però la resta quedà a l’illa mantenint un cert tipus de llibertat (*casati*).

²⁸⁰ Ferrer Abárzuza, 2018: 9 creu possible que aquesta fuga no fue evitada expresamente por la hueste con vistas a disminuir a una magnitud más manejable la cantidad de gente en el interior de la ciudad una vez tomada. La fuga, doncs, hauria estat facilitada intencionadament.

²⁸¹ Barceló, Kirchner, & Riera, 2013: 229-240; Bernat & Serra, 2001: 29-48; Coll Conesa, 2007: 44-53; Coll Conesa, 2009: 22-26; Deyà Miró, 2019: 205-212; Rosselló Bordoy, 1998: 243-249; Sitjes, 2006: 263-291; 2010: 70; Soto Company, 1984b; Trias, 1981: 59-74; Trias, Soberats & Bosch, 1992: 73-80.

Quedi clar que, probablement, mai no coneixerem el nombre d'andalusins que sobrevisqueren a la conquesta, ja que les fonts arxivístiques no se'n fan ressò. Els testimonis dels tractadistes musulmans – Ibn ‘Amīra al-Maḥzumī, al-Himyari, Ibn Abí Zara i al-Maqqarī- són prou convincents per suposar que la supervivència fou mínima. El seu futur, endemés, no era gens esperançador (Ensenyat, 2005: 33-48).

L'única hipòtesi de la permanència d'una certa població andalusina en llibertat a l'illa es basa en l'acta de capitulació just ara esmentada, signada l'any 1232 entre els refugiats als punts forts de la Serra i el monarca, així com les promeses que els feu de respectar-los la vida i la tercera part dels béns mobles.²⁸² És difícil de creure que el rei mantingués aquestes capitulacions, especialment després que s'hagueren retut del tot front a la potent host desplaçada expressament a l'illa. Endemés, en absència del monarca qui pogués garantir-ne el compliment –si és que ho volia fer-, la responsabilitat de respectar els pactes recaigué en el nou senyor del regne, l'infant Pere de Portugal (Mas Forners, 2013: 436). Davant aqueixa situació, les sospites sobre l'incompliment o violació dels pactes es multipliquen.²⁸³ Així s'interpreta el passatge de la crònica àrab on diu que abandonaren i baixaren dels castells que els havien servit de refugi fins aleshores “d'acord amb un pacte en el qual hi havia engany”. D'un passatge del *Kitāb Tā`rīḥ Mayūrqa* es dedueix que els permeteren traslladar-se a un port del nord d'Àfrica o a Menorca, però els espoliaren tots els béns amb l'excusa de fer-los pagar el passatge propi i el nòlit d'aquells qui no el podien pagar (Soto Company, 2012c: 67; Ferrer Abárzuza, 2018: 25).²⁸⁴ No hi ha notícia del lloc de destinació.

En tot cas, la població que pogué beneficiar-se d'aquesta solució degué ser molt reduïda. I, encara que no fos així, la situació no es degué perllongar gaire en el temps. Una butlla del papa Gregori IX, datada a Laterà el 25 de gener del 1240, pregava a l'infant Pere, senyor de Mallorca, i a tots els templers i hospitalers que participaren a la conquesta de Mallorca, que no permetessin que les illes de Mallorca i Eivissa fossin poblades de sarraïns.

²⁸² Ibn ‘Amīra al-Maḥzumī, 2008: 136; *Llibre dels Fets*, cap. 113. Quasi tota la historiografia calibra la hipòtesi de la permanència, amb conclusions força diverses: Abulafia, 1996: 68-86; Ferrer Abárzuza, 2018: 27; Lourie, 1970: 624-649; Pons Pastor, 1965: 62; Santamaría, 1990; Soto Company, 1994b: 174-179.

²⁸³ Incideixen en aquest incompliment: Ferrer Abárzuza, 2018: 6; Ensenyat Pujol, 2009a: 110; Mas Forners, 2005a: 20; 2013: 436; Mas & Soto, 2004: 3; 2015: 345; Ortega Pérez, 2000; Rodríguez Carreño, 1986: 371; Soto Company, 1984b: 117; 2012c: 65; Virgili, 2010b: 82; 2018: 106.

²⁸⁴ “Foren traslladats a naus cristianes i cobraren a qui havia sortit amb alguna cosa el preu del noli d'aquell que res tenia” (Ben Mammār, 2018: 136).

Aquells qui foren capturats i els qui se rendiren, foren donats als cavallers i peons cristians que havien conquerit l'illa i patiren el mateix captiveri que els qui havien estat venuts com a botí just després de la presa de la ciutat.²⁸⁵ Molts d'ells foren embarcats en vaixells cristians, traslladats i venuts com a captius a Ceuta, Gènova, Marsella o altres ports occitans, a més d'aquells que els propis conqueridors s'emportaren a llurs dominis peninsulars.²⁸⁶ L'elevada presència i moviment de vaixells durant la conquesta –i en els mesos immediats– conviden a pensar en una solució com aquesta (Ferrer Abárzuza, 2018: 17) puix que, des del segle XII, els mercaders barcelonins tenien com a activitat preferent la distribució dels botins obtinguts mitjançant saqueigs (Riera Melis, 2015: 138). La resta romangué a l'illa en règim de captivitat i utilitzada com a mà d'obra forçada a la pagesia, al servei domèstic o a l'artesanía locals.²⁸⁷ El captiveri era una fórmula força productiva de rendibilitzar la captura. Els captius eren considerats presoners de guerra, una part dels quals derivà cap a la captivitat sense remissió, mentre que la resta fou considerada susceptible de ser rescatada. Eren judicats com a béns mobles i, per tant, podien ser alienats i també ser compartits entre diversos propietaris. Els vençuts no foren, doncs, acantonats en àrees de poc valor estratègic i organitzats en comunitats ètniques segregades, com les ja existents al baix Aragó i les que crearien, poc després, a València.

1.1.1.- Els *casatos*.

Mitjançant un document feudal molt primerenc, Jaume I concedeix a Ramon Serra, comanador del Temple, les cases i l'heretat que fou del sarraí Abceya Aonzi, situats a Inca, i l'autoritza perquè l'Orde pugui poblar a qualsevol indret de la seva porció 30 *casatos sarracenorum* propis i francs per fer les seves voluntats. Els sarraïns i els seus

²⁸⁵ “Dels sarraïns de l'illa que s'eren alçats a la muntanya haguem per catius e per fer a nostra volentat; e donam, a aquells qui en volien, d'ells, que els poblassen per la terra en manera de catius” (*Llibre dels Fets*, cap. 124).

²⁸⁶ Al-Maḥzumī, 2008: 136; Balard, 1978, II: 785; Ferrer Abárzuza, 2019: 393; Soto, 2012c: 67; Torró, 1998; Verlinden, 1955: 252; 1982: 126.

²⁸⁷ Ricard Soto ha persistit insistentment a diferenciar els captius dels esclaus: *La captura de prisioneros no convierte a éstos, automáticamente, en esclavos. De hecho, esta situación se define como cautiverio y, aunque constituya el precedente inmediato de la esclavitud, no tiene por qué desembocar en ella. Para que exista esclavitud debe haber un mercado de esclavos, una demanda, y eso no existió siempre. Aunque el cautiverio sea esclavitud de hecho, se trata de una esclavitud con serias perspectivas de redención. El cautivo tiene valor en tanto que es susceptible de reclamar un rescate por su persona, sea a familiares, amigos o instituciones que se dediquen a ello, existentes tanto en el ámbito musulmán como en el cristiano*: Jover, Mas & Soto, 2002: 141-180; Jover & Soto, 1997: 217-274; Riera Melis, 2017: 132; Soto Company, 1982: 197-221; 1994b: 167-206; 2000b: 11-21; 2012c: 64.

descendents, juntament amb llurs béns, romandran sota la custòdia, protecció, comanda i guiatge reials allà on vagin, tant anant com tornant; de manera que ningú els pugui agreujar, capturar, detenir, envair, aturar, expulsar ni empenyorar.²⁸⁸ Aquest text ha permès alguns investigadors defensar la permanència d'un grup important de musulmans lliures després de la conquesta.²⁸⁹ Elena Lourie (1970: 626) suggereix que aquests *casatos* haurien estat importats des de les propietats que els templers tenien a la península, mentre que Antoni Ferrer (2019: 391-392) creu que procedeixen del pacte concertat entre el Conqueridor i Xuaip el juny del 1232.

Independentment de la seva procedència, allò que no es pot negar és que el poblament dels 30 *casatos* va succeir efectivament. Inicialment degueren ser instal·lats a l'alqueria *Marniza*, de 15 jovades, i el rafal *Almaiori*, de 4 jovades, que són les dues úniques explotacions que consten en el CLA (f. 4r) a favor del Temple en el districte d'Inca. Més endavant, l'11 de setembre del 1241, el bisbe de Mallorca i el perceptor del Temple, Dalmau de Fenollar, arriben a una amigable composició sobre la percepció dels delmes per part de l'Església, tant dels que rebia de les terres pròpies com dels honors que foren d'altres magnats i pervingueren a l'Orde per qualsevol motiu.²⁹⁰ El mateix diploma explicita clarament que, en aquella desena d'alqueries que aleshores tenien els sarraïns en els termes de Pollença i Montuïri, i en aquelles altres que el Temple conreava amb les seves pròpies mans o feia conrear per sarraïns o per altres persones, el bisbat de Mallorca no percebrà cap tipus de delme.²⁹¹

²⁸⁸ *Quod possitis populare et casare in quocumque loco volueritis partite vestre triginta casatos sarracenorum quos habeatis proprios et francos ad omnes vestras voluntates. Qui sarraceni et eorum posteri cum omnibus eorum rebus sint in nostra nostrorumque protectione, custodia, comanda et guidatico speciale ubique eundo, stando et redeundo. Ita quod nullus confidens de nostri gratia et amore audeat dictos sarracenos vel res suas alicui in aliquo agravare, capere, detinere, invadere, impedire, marchare vel pignorare aliquo (...) vel delicto dum vos parati fueritis de eis vel pro eis directum facere cuilibet* (FRB, I: 79 i 80, docs. 69 i 71, 8 idus juliol 1231 (08/07/1231)).

²⁸⁹ Abulafia, 1996; Lourie, 1970; Santamaría, 1990. Per als diferents posicionaments respecte a la continuïtat o no de població indígena i amb quines condicions, vegeu Soto, 1994b: 174-179.

²⁹⁰ *Super omnibus decimis quas domus milicie Templi de suis laborationibus percipiebat, sive de his que sarraceni excolebant et laborabant, et de suis colonis sive rusticis, et de cavalleriis et honoribus qui fuerunt nobilium virorum*: ACM. GROC: 23, doc. 142. Mallorca, 3 idus setembre 1241 (11/09/1241).

²⁹¹ *In alqueriis vero quas sarraceni hodie modo tenent, scilicet Benimoden, et alqueria que dicitur Benisala, et alqueria que dicitur Alderazon ante villam Polencie et campum et ferriginale contiguum cum eodem, et alqueriam que dicitur Mernissa que sunt in Polencia; item, in termino de Mianes, alqueriam que dicitur Mianes et Alboraya, et alqueria que dicitur Buecta, et alqueria que dicitur Benioamba, et raal Asalum, tam ea que propriis manibus excolimus quam ea que tenent sarraceni. Item Alienassa, sicut nos eam habemus pro nostris cavalleriis quam (sic) racione Guillemi de Montecatano quam racione quod fecimus cum hominibus Dertuse (aquí probablement hi manca alguna cosa), in quibus nichil recipiat dictus episcopus in decimis, sive eas laboraverit per se domus Templi, vel per sarracenos, vel per alias personas, immo tota decima predictarum alqueriarum ab integro cedat in jus et proprietatem predictae domus Templi.*

La situació jurídica d'aquests *casatos* és una qüestió difícil de dilucidar. Seria semblant a la dels *eixarics*:²⁹² pagesos sotmesos a un terratinent cristià, generalment en règim de parceria i en condicions d'absoluta precarietat, no pròpiament adscrits a la terra però amb una mobilitat molt limitada, i que podien ser desposseïts i expulsats de les terres a voluntat dels propietaris. En aquest darrer cas, els era molt difícil trobar una feina que els permetés subsistir i, així i tot, en condicions molt precàries i inestables. El tret veritablement característic per a distingir l'eixaric de la resta de camperols andalusins és l'absència d'heretat: no tenir béns seents per transmetre, sinó comptar solament amb la força de treball pròpia.²⁹³ És de suposar, doncs, que la posició social d'aquells *casatos* es degué erosionar ràpidament i acabà per assimilar-se al captiveri.

D'altra banda, el rei mai no autoritzà jurídicament la constitució de comunitats musulmanes a l'illa (aljames), ni obren proves de que n'hi hagi hagudes mai.²⁹⁴ Per tant, encara que és innegable la continuïtat individual de musulmans alliberats (lliberts), no es pot parlar de la subsistència d'una població mudèjar organitzada de forma semblant a la d'altres territoris peninsulars andalusins.²⁹⁵ Endemés, la inexistència d'aljames fa més versemblant l'incompliment dels pactes de capitulació i la no-pervivència dels *casatos*. En tot cas, cal recordar que, amb posterioritat a la finalització de la conquesta de Mallorca, tots els andalusins documentats (musulmans o conversos al cristianisme) que varen romandre a l'illa eren o havien estat captius, o es trobaven en procés d'alliberament mitjançant el sistema de talla. Així i tot, el percentatge d'andalusins batiats, lliberts o en talla, en relació amb el total de la població documentada –cristiana + jueva + andalusina–, era molt baix segons les xifres d'Antoni Mas (2013: 435) i Ricard Soto (2009).

²⁹² A les societats musulmanes, l'*as-sarik* era un parcer que treballava la terra d'un altre a través d'un contracte, temporal o no, i havia de lliurar al propietari una part de la collita (Maillo Salgado, 1987: 58).

²⁹³ Ho formulen de manera més o manco semblant Casasnovas, 1998: 251; Mas, 2013: 434; Riera Melis, 2017: 132; Santamaría, 1991: 191; Soto Company, 1994b: 187; 2012c: 64; Torrò, 1999: 195; 2000b: 89; 2012a: 112; Virgili, 2001: 116-123; 2009: 89. Josep Torrò (1997: 134) defineix els eixarics com "grups d'andalusins desposseïts, deportats i dispersos pels voltants dels centres de colonització, i les aljames que han pogut mantenir els seus patrimonis territorials juntament amb la capacitat per a organitzar la producció dintre el nou marc de les exigències feudals de renda".

²⁹⁴ Tot i això, Mª Carme Coll (2015: 11) apunta la possibilitat de supervivència d'un nucli sarraí a les muntanyes d'Almallutx, a partir d'un sarraí lliure, Salomó Massoc d'Escorca, alcaid d'Agratax o Agrestes que compareix com garant del pagament de les talles dels captius als cristians.

²⁹⁵ Mas Forners, 2013: 434; Mas & Soto, 2015: 345; Soto Company, 1982: 206; 1994b: 175.

1.1.2.- Els lliberts.

Pel perill estratègic que representaria en cas de sobrevenir un intent de reconquesta, els feudals conqueridors no tenien cap interès a conservar una població musulmana compacta en una illa petita, situada molt a prop del nord d'Àfrica i d'al-Andalus. Endemés, la forta estructuració de la societat andalusina a l'entorn de formes d'organització socials i religioses diferents a les cristianes, era intrínsecament considerada inassimilable pels feudals (Soto, 2009: 54). Però tampoc semblen estar especialment interessats en aniquilar-la físicament, perquè el sarraí viu era més rendible que el mort (García Fitz, 2008: 141; Soto, 2012c: 67).

Una de les possibilitats era retenir-los com a botí i obtenir-ne un rescat. Era una opció poc factible a Mallorca, perquè la conquesta havia destruït literalment les estructures polítiques i les xarxes socials andalusines que podien assumir la redempció pecuniària de la seva gent.²⁹⁶ Era més profitós fer-los pagar el seu propi alliberament, o bé utilitzar llur força de treball com a esclaus per aconseguir mà d'obra barata, tant al camp com als obradors d'oficis de la Ciutat.²⁹⁷ Un estudi realitzat per Mª Carme Coll (2015: 9-11) sobre documentació deu anys posterior a la conquesta detecta la presència de teixidors, sastres, tintorers i ferrers, que l'autora creu plausible fossin musulmans autòctons supervivents de la conquesta. Segurament, tal com ocorregué a Menorca l'any 1287, els andalusins que caigueren captius a la presa de *madīnat Mayūrqa*, foren dividits en dos grups: els qui podien pagar-se el rescat, i els qui no podien fer-ho (Soto, 2012c: 69):

1. En el primer cas, el captiu adoptà una fórmula d'auto-redempció anomenada *alforria*, a la que accedien mitjançant un contracte de talla. Consistia en treballar per al patró fins a satisfer, dins un termini temporal molt estricte, la suma acordada com a preu d'alliberament. Aquesta fórmula permetia al patró d'obtenir, en poc temps, un rèdit econòmic sovint superior al preu de venda en subhasta pública.²⁹⁸ Es detecten, al mateix

²⁹⁶ Ferrer Mallol, 1985: 237-298; 1990a: 85-106; Torrò, 1999: 75; 2012b: 115.

²⁹⁷ Cateura, 1999a: 123; Lourie, 1970: 624-629; Porrinas González, 2008: 185; Riera Melis, 2017: 132; Sastre Moll, 1986; 1987a; 1992; Sevillano Colom, 1973; Soto Company, 2009: 58; Torrò, 1998: 228; 2000a: 90. Quant a la diferència en les condicions de vida entre els captius pagesos, artesans i domèstics: Heers, 1989; Verlinden, 1955; 1982.

²⁹⁸ Casasnovas, 1998: 252; Cateura, 1999a: 125; Mas & Soto, 2015: 346; Mas *et alii*, 2011: 1-24; Soto Company, 1984b: 118; Torrò, 1999: 77; 2012a: 116.

temps, llaços de solidaritat i suport mutu per part de sarraïns lliures i batejats que paguen el rescat d'altres, que són fills i germans encara captius (Coll Font, 2015a: 16).

2. L'altra via per a l'alliberament era l'enfranquiment voluntari per part del senyor. En la major part dels casos, el propietari legal disposava l'alliberament del captiu o captiva com una de les clàusules de les seves darreres voluntats. Així, el captiu passava a ser lliure i alforre després de la mort del senyor. En els anys immediats a la conquesta, però, aquesta mena de conducta no sovintejava gaire.

Una vegada redimits, els lliberts tenien dues opcions: romandre a l'illa, aïllats socialment i sotmesos a un tribut de capitació certament oneros; o bé emigrar, com finalment feien els qui podien. Solien dirigir-se al nord d'Àfrica o a Menorca. El negoci del rescat i el trasllat dels captius va ser organitzat des de molt aviat a través de persones especialitzades. Aquest ofici era anomenat *mostolaf*, *eixa* o *alfaquéc*. La redempció de captius tenia una vessant pública perquè afectava a les relacions exteriors (pau i guerra), i per això la mostalafia era un regalia del príncep, un monopoli de la corona que amb el temps cedí a determinades persones o famílies a canvi de préstecs pecuniaris (Ferrer Mallol, 1990a: 85-166; Coll Font, 2015a: 15).

Onze anys després de la conquesta, comencen a aparèixer sarraïns que han accedit a la llibertat després d'haver estat sotmesos i viure captius dels nous senyors de Mallorca (Coll Font, 2015a: 12). Es trobaven sota la jurisdicció del batlle reial i eren obligats a pagar una agreujant capitació anual ("dret d'estada de sarraïns") i una altra imposició en cas d'abandonar l'illa ("dret de exida de sarraïns e catius").²⁹⁹ En qualsevol cas, els lliberts ocupaven el lloc inferior de l'escala social, *totalmente desposeídos de sus tierras y en su mayoría en una situación de esclavitud o muy similar a ella* (Soto Company, 1984b); majoritàriament destinats al servei domèstic, com a treballadors del camp o com a artesans.³⁰⁰

Sigui com sigui, el nombre de musulmans lliures a Mallorca era molt reduït. Segons l'estudi de Ricard Soto (1994b: 188), basat en la recaptació de l'impost dels sarraïns francs, només eren 210 l'any 1274, i 227 el 1275. Tot i que el nombre de captius

²⁹⁹ Cateura, 1999a: 126; Riera Melis, 2017: 132; Santamaría, 1990: 189; Sastre Moll, 1988: 125-170; Soto Company, 1984b: 119.

³⁰⁰ Bernat Roca, 2005: 167; Cateura, 1999a: 125; Mas, 2012a: 80-83; Rosselló Bordoy & Sastre Moll, 1982: 257-263; Santamaría, 1990: 400; Soto Company, 1978b: 555; 1982: 196-221; Verlinden, 1955.

es mantingué elevat a Mallorca entre els segles XIV i XV, en cap cas el seu nombre no superaria el 10 % de la població total (Mas Forners, 2004a: 34). Exemples com els dels Bennàsser –i, tal vegada, els Arrom-, que suposadament efectuaren el pas de clan andalusí a llinatge feudal, són molt poc freqüents i encara dubtosos.³⁰¹

En aquest sentit, doncs, i malgrat la relativament elevada quantitat de població captiva, el regne de Mallorca no fou una societat esclavista, sinó una societat feudal. Mai no pretengué la renovació biològica dels captius, sinó la seva utilització com a mà d'obra en tots els sectors productius i la màxima rendibilitat com a resultat del procés d'alliberament per l'auto-rescat. L'abundància d'oferta de captius permeté adoptar diferents modalitats de gestió, segons les preferències del propietari. El senyor podia tenir-lo treballant directament sota les seves ordres, llogar-lo a tercers, o bé mantenir-lo en procés d'alliberament mitjançant un contracte de talla o de setmana; ben entès, però, que aquests diferents sistemes de gestió no eren excloents entre si, sinó que podien aplicar-se sobre un mateix esclau (Mas, Soto, Jover & Rodríguez, 2011: 19).

Encara que sigui impossible determinar el percentatge que suposava cadascuna d'aqueixes modalitats de gestió, en períodes de recessió demogràfica –com el de la segona meitat del segle XIV- els contractes de talla i de lloguer degueren augmentar considerablement, de manera que l'increment de la mà d'obra captiva esdevingué una dura competència per als assalariats lliures. En conseqüència, les institucions socials, especialment les gremials, adoptaren mesures destinades a restringir l'accés dels lliberts a la condició de mestres artesans, i a limitar la utilització d'assalariats d'origen captiu (Mas Forners, 2012a: 85-96).

1.1.3.- Els batiats/batejats.

No sembla demostrat que ni el rei, ni els senyors, ni tan sols l'Església propiciessin la cristianització, ni que la conversió facilités la inserció dels musulmans a la nova societat cristiana, ja que els neòfits continuaven patint la segregació.³⁰² Les minses mesures

³⁰¹ La qüestió dels andalusins que, suposadament, s'incorporaren a la nova societat feudal com a famílies de ple dret és lluny d'estar tancada. Han tractat el tema Bernat Roca, 2005: 140; Casasnovas, 1998: 252; Cateura Bennàssar, 1979: 359-372; Mas, 2000a: 135; Montaner & Riera, 1993: 175-208; 2009: 123-207; Quintana & Calafat, 1992: 82; Santamaría, 1990: 195-229; Soto Company, 1984b: 122; 1986: 345-369.

³⁰² Durant els segles XIII i XIV, el terme "batejat" s'aplica als conversos de sarraí. El terme "neòfit" es refereix a qualsevol mena de convertit a la fe catòlica: sarraí, jueu o esclau: Bernat Roca, 2005: 140; López Bonet, 2003: 469; Pons Pastor, 1965: 63; Santamaría, 1988: 530; Terol Reig, 2017; Torró, 2000a: 91.

destinades a incitar l'apostasia de l'Islam tingueren molt poc efecte. Una conversió massiva no interessava realment, i l'evangelització no es contemplava. En primer lloc perquè el seu caràcter forçat no la faria creïble. En segon lloc, perquè un contacte excessiu entre les dues societats podia ocasionar conversions a l'islam entre els colons i, per tant, posar en perill la societat colonitzada i els beneficis que se'n derivaven (Torró, 1999: 79-84). D'altra banda, la decisió de convertir-se no comportava la llibertat personal del captiu, ni cap tipus d'obligació jurídica per part del propietari. Significava l'alliberament de l'ànima espiritual, però no del cos material.

Els captius, encara que fossin batiats, podien ser objectes de canvis i transaccions econòmiques. N'hi ha alguns exemples a Mallorca. Bernat, negre batiat, és transportat a Sicília l'any 1243 per Esteve Sastre per esser venut per compte de Joan de Caldes.³⁰³ Un altre cas paradigmàtic: el gener del mateix any Jaume, batiat, es col·loca com a home propi amb Garcia Ferrer i sa muller per cinc anys, per servir-los *cum fidelitate, humilitate et paciencia*, transcorreguts els quals serà lliure, quiti i alforre. La parella es compromet a donar-li menjar i vestir, cuidar-lo en cas de malaltia i defensar-lo de qualsevol demanda per deutes previs. El batiat es compromet a no fugir i els faculta perquè el pugin vendre a qualsevol cristià mentre duri el contracte (*dando tibi plenum posse quod per dictos V annos servendos possis me vendere dare ipsis et alienare cuique persone chrispiane volueris sine conditione mei vel alicuius persone*).³⁰⁴ Dos mesos més tard cancel·len el contracte de mutu acord i en subscriuen un altre. En el nou conveni, Jaume es ven (*me vendisse et tradidisse ad compositionem*) per només quatre anys a Garcia Ferrer i sa muller i a fra Berenguer de Cervera i sa muller, preceptor de l'hospital de Sant Andreu de la Ciutat, amb les mateixes condicions anteriors. Deu dies després, amb el seu consentiment (*assenssu et voluntate Jacobi*), Garcia Ferrer ven a fra Berenguer els drets que té sobre ell, per 60 sous melgoresos.³⁰⁵ I l'endemà, semblantment, fra Berenguer ven la meitat del batiat a Ramon de Costogia per la mateixa quantitat.

³⁰³ MPR: 1.082, doc. 1451, 7 calendes abril 1242 (26/03/1243).

³⁰⁴ MPR: 1.003, doc. 1271, 6 idus gener 1242 (08/01/1243); MPR: 1.058, doc. 1392, 3 calendes març 1242 (27/02/1243); MPR: 1.068, doc. 1416, 7 idus març 1242 (09/03/1243); MPR: 1.069, doc. 1419, 6 idus març 1242 (10/03/1243).

³⁰⁵ La moneda melgoresa és una moneda de quatern, encunyada a Melguelh (Llenguadoc). Les primeres emissions correspongueren als comtes de Melguelh i després als bisbes de Magalona-Montpeller, quan el comtat passà a domini episcopal arran de la croada albigea. Com que el rei Jaume I com a senyor de Montpeller tenia dret de senyoratge sobre aquesta moneda pròpia de la ciutat, era admesa i circulava lliurement tant pel Principat com pels altres dominis de la corona. La seva bona qualitat en un marc en què la moneda oficial havia baixat de llei va fer que esdevingués una moneda molt acceptada (Ginebra Molins, 1996: 854).

De fet, sembla que la condició del batejat és equiparable a la del captiu. Aquesta equiparació és constatable en el següent contracte: l'any 1243, Pere de Torre posa en talla Bartomeu, batiat, i Abraham, sarraí captiu, per tal de concedir-los l'alforria. El primer és taxat en 100 besants d'argent i, el segon, en 150 besants. En Pere els cedeix la seva alqueria *Biniug*, perquè la conrin durant set anys, de manera que els beneficis es dividiran mig per mig entre el senyor i els parcers. Els presta també dos parells de bous i es compromet a aportar la meitat de la llavor i pagar la meitat del cost de recollir i triturar el blat. Una vegada descomptat el salari, la vestimenta i la llavor de la seva meitat, ambdós aniran pagant llur redempció. Però, si fugen o roben, perdran tot quant hauran pagat fins aleshores.³⁰⁶

Es documenten també uns pocs contractes d'arrendament de terres a captius qui elegiren convertir-se per millorar la seva situació i tenir qualque possibilitat d'alliberar-se. Berenguera i son marit Guillem, batiat, l'any 1245 obtenen de Maria Verdera i Pere Martorell la meitat d'una vinya i d'un hort a l'alqueria *Beniacar*, terme de Coanegra, *ad bene laborandum*.³⁰⁷ Quatre anys més tard, el procurador de Bernat de Santa Eugènia arrenda per dos anys a Jacobo, hortolà batiat, els banys i tots els aparells que té dins la Ciutat (*balnea domini Bernardi de Sancta Eugenia que fuerunt quodam domini Nunoni, cum aque sicut habere poteris et cum aliis apparatus prou tibi est, et quod tu facias omnes missiones dictis balneis necessarias*).³⁰⁸ I encara un altre exemple: Guerau de Brinyaco dona en establiment a Bernat Comes, batiat, i a sa muller Dolça, una casa amb un tros de corral a la vila d'Inca, en la Porció Temporal, a cens de dues mas mudines d'or i quatre sous d'entrada.³⁰⁹

De les cites s'infereix que als batiats se'ls permetia gaudir d'un patrimoni propi. N'hi ha alguns exemples més: l'any 1252, Vidal de Torrent ven a Joan, batiat, i a sa filla Morera, la terra que té a Muro en porció del bisbe de Girona, per 500 sous reials de València.³¹⁰ També Arnau Ozona ven a Ramon, batiat, abans captiu d'En Saumater, la meitat de l'alqueria *Benedir*, terme de Porreres, per 460 sous. És tinguda a tasca per mestre Joan paborde de la Seu, sota domini directe del rei.³¹¹ Finalment, Pere Joan, batiat,

³⁰⁶ ARM. ECR-342, f. 141v, 4 idus gener 1242 (10/01/1243). Transcrit a MPR: 1.008, doc. 1.281. Citat per Santamaria, 1990: 238.

³⁰⁷ ARM. ECR-343, f. 306, 3 nones juliol 1245 (05/07/1245). Citat per Kirchner, 1997: 62 i 80.

³⁰⁸ ARM. ECR-343, f. 321r, nones octubre 1249 (07/10/1249).

³⁰⁹ ACM. CAC, n° 7892. Regest a RT: 126, doc. 300, 10 calendes setembre 1263 (23/08/1263).

³¹⁰ ADG. Pergamins de la Pia Almoina, n° 261, 8 idus agost 1252 (06/08/1252). Regest a Alomar & Rosselló, 1989: 171.

³¹¹ ARM. ERC-347, f. 261r, 4 nones novembre 1262 (02/11/1262). Regest a Rosselló Vaquer, 1974b: 20.

ven per sis lliures a Berenguer des Clapers i sa muller unes cases i corral situades dins la Ciutat, tingudes a cens per l'hospital de Sant Antoni.³¹²

Mª Carme Coll (2013b: 321) proporciona diversos instruments on els batejats consten com a subjectes de dret, molt comunament per endeutar-se amb cristians, jueus i sarraïns, sovint per a poder pagar la seva redempció. Álvaro Santamaría (1990: 242-244) documenta alguns casos de batiats que contreen i atorguen préstecs i comandes mercantils, subscriuen contractes de comercialització de productes agraris propis, i compren i venen captius. Fins i tot hi ha batiats que trafiquen amb captius batiats. És així com un batiat, Jaume Ferrer, ven a Bernat Bassa un captiu batiat anomenat Pere per 40 sous. Potser sigui el mateix qui, anys més tard, ven un captiu sarraí blanc, anomenat Asmet, per 280 sous valencians, un captiu batiat anomenat Jacobo per 163 sous i una sarraïna blanca, menor de 18 anys, per 160 sous.³¹³

1.1.4.- El comerç de captius.

Entre 1239 i 1259 hi ha indicis documentals d'un comerç intern d'esclaus força intens a Mallorca, amb una conjuntura de preus a l'alça (Santamaría, 1990: 145-146). L'abundància de captius mantingué els preus relativament baixos durant els primers anys, però van encarint-se paulatinament: si durant la dècada 1240-49 el cost mitjà era de 100 sous, gairebé es duplica el decenni següent, per a quasi triplicar-se al llarg del darrer cicle del segle (Soto, 1994: 189). Alguna incidència hi degué tenir la butlla del papa Gregori IX dirigida a l'infant Pere de Portugal, l'any 1240, cominant-lo a cessar en la repoblació de l'illa amb sarraïns els quals, si de cas, només hi podrien romandre *sub jugo servitutis positos*. Aquells musulmans ja eren el botí d'altres expedicions marítimes organitzades des de Mallorca, que documentalment prenen la forma de societats *ad lucrandum contra sarracenos* (Ferrer Abárzuza, 2019: 393).

Els estudis de Ricard Soto demostren que al voltant dels anys 70 es produiria la inversió completa del mercat i començarien les primeres importacions d'esclaus.³¹⁴ Aquesta dinàmica sembla indicar un procés de desaparició bastant ràpid de la població musulmana illenca, degut a les dificultats de reproducció biològica dels captius autòctons.

³¹² ACM. CAC, n° 7906, idus gener 1267 (13/01/1268).

³¹³ ARM. ECR-342, f. 113, idus octubre 1242. Regest a MPR: 923, doc. 1.090. Santamaría, 1990: 243.

³¹⁴ Soto Company, 1978b: 65-80 i 549-564; 1984b: 119; 1994b: 189; 2012c: 74-76.

En general, es considera que el moment final de la població andalusina de conquesta arriba vers l'any 1280. L'extinció de la població indígena, però, no comportà el final del règim de captivitat. Els senyors i els terratinents continuaren important mà d'obra esclava per al treball en el camp, com un tret característic de la societat rural mallorquina de la Baixa Edat Mitjana:

La importancia de la esclavitud en Mallorca debió su origen a la inicial forma de creación de un mercado de esclavos a través de la conquista, en la que la esclavización generalizada puso en manos de los colonizadores una abundante mano de obra, de la que posteriormente no se supo o no se pudo prescindir (Soto, 2012: 76).

Allò que succeeix és que, a partir d'aleshores, el mercat d'esclaus passa a nodrir-se del cors.³¹⁵ Álvaro Santamaría (1975: 103) i Charles Verlinden (1982: 124) consideren força difícil destriar, en el comerç de captius que s'origina tot just després de la conquesta, quins procedeixen de les captures realitzades a Mallorca i quins són importats d'Hispania o del nord d'Àfrica en les operacions de cors, tal com ocorre també als territoris de la vall de l'Ebre (Virgili, 2009: 90). Per a Ricard Soto (1978b: 70), en canvi, el fet que en els documents *al nombre del sarraceno habitualmente no sigue ningún indicativo de procedencia es tanto como decir que se trata de indígenas.*

Un poble colonitzat desapareix quan abandona la seva llengua, la seva cultura i la seva organització social i adopta les dels colonitzadors (Mas Forners, 2002a: 322). Durant els anys entremigs del segle XIII es desfà l'organització andalusina anterior a base de grups tribals i clànics, en no poder reconstruir els processos de treball indispensables per a la seva subsistència ni constituir els lligams necessaris per a la seva reproducció. El captiveri comportà el desmembrament de les famílies musulmanes, el desarrelament i la impossibilitat de reproducció. En l'espai màxim de 70 anys desapareix la llengua àrab, es dilueixen els vincles familiars i afectius i es produeix l'assimilació total dels batiats, de manera que els andalusins que romangueren a l'illa es veieren impel·lits a abandonar la seva llengua, cultura i religió i substituir-la per la dels conqueridors (Jover, Mas & Soto,

³¹⁵ Així ho reporten Bernat Roca, 1997: 28; Mas Forners, 2005b; Mas *et alii*, 2011: 4; Pujol, 1996: 129-140; Sastre Moll, 1987a: 101-120; 1992: 25-50; Sevillano, 1973: 160-197; Soto Company, 1982; 1994b: 200; 2012c: 63-76; Verlinden, 1934; 1955; 1973; 1982.

2006: 19-48; Mas, 2009: 59).³¹⁶ El relleu poblacional i la rèplica del sistema feudal als territoris conquerits, que són els trets essencials de la colonització (Torró, 2009: 93; Baydal Sala, 2017: 213 i 226), completaren el procés de des-estructuració i aniquilació de la societat islàmica i comportaren la implantació d'un poblament diferent que aplicarà una organització social de l'espai ben distinta a la que existia anteriorment (García de Cortázar, 2003: 15-42; 2007: 251-274). És assumit per la historiografia que cada societat ha modificat el territori en el qual desenvolupa la seva vida diària i l'ha anat adaptant a les seves necessitats, fixant unes relacions específiques amb l'espai natural i creant diferents paisatges (López Rider, 2018: 78). En l'exemple de Mallorca, el trencament és absolut, l'extinció de la població és total i, ben aviat, l'islam illenc ja és una cosa passada de la qual en quedaran a penes alguns rastres. És la *solució dels francs*, tal com la descriu Miquel Barceló (1981).

Només es constata una certa pervivència de la llengua àrab i berber en la toponímia i en el lèxic, que subsisteixen gràcies als escrivans; i també certa continuïtat en algunes tècniques artesanals com la ceràmica o la decoració que, no obstant, no exercí una influència substancial en el conjunt de les manufactures.³¹⁷ El pretès mestissatge ètnic i cultural format a partir de les antigues societats talaiòtiques que, en la seva essència, haurien sobreviscut incòlumes a la romanització, a la dèbil presència bizantina, a l'arabització i a les consegüents i successives onades migratòries, esdevé insostenible.

³¹⁶ La celeritat d'aquest procés d'assimilació contrasta amb la particularitat de Sicília, on es perllongà aproximadament tres segles (Heers, 1989). Respecte a l'arabització i la islamització d'al-Andalus, vegeu la tesi doctoral de Pierre Guichard (1976) i la reunió científica celebrada a Granada l'any 1990, així com el debat que tingué lloc a la taula rodona posterior: *Los Orígenes del Feudalismo en el Mundo Mediterráneo*, 1994. Sobre la intensitat d'aquests processos, vegeu els treballs de R. W. Bulliet.

³¹⁷ Bernat Roca & Serra Barceló, 1993: 825-835; Mas, 2002a: 322; 2004b: 34; Rosselló Bordoy, 2002a: 23-44; Rosselló & Sastre, 1982: 259.

2.- El repartiment immobiliari de 1230.

En no haver analitzat individualment les tres parts del procés enumerades per Antoni Virgili,³¹⁸ els autors més primerencs tingueren vertaderes dificultats per a comprendre el significat de la diversa documentació que relata i explica el repartiment de Mallorca. Em refereixo, concretament, als documents previs de donació de terres, a les distintes versions del Llibre del Repartiment, i als memorials i capbreus de béns immobles dels diferents magnats. Com a conseqüència d'aqueixes dificultats, la historiografia ha ofert interpretacions molt diverses del procés de repartiment i del significat i abast dels diversos memorials, que calen ser matisades o re-elaborades.

2.1.- Donacions prèvies a la conquesta?

A la seva obra sobre la baronia dels bisbes de Barcelona a Mallorca, Joan B. Ensenyat esmenta un episodi certament desconcertant que ateny al repartiment de propietats a l'illa. Basant-se en un *precioso Códice antiguo que posee D. Juan Burgues Zaforteza*, explica que, després de la batalla de Santa Ponsa dels 10 i 12 de setembre del 1229,

tan señalados y heroicos fueron los servicios prestados en dichas acciones de guerra y en la ordenación del ejército en su avance hacia la ciudad por el sr. Obispo D. Berenguer, que el Rey espontánea y formalmente le prometió en recompensa, además de la porción que le correspondería en el repartimiento general, todos los terrenos que se descubrían a su vista desde el punto en que se encontraban, que comprendían desde Bendinex inclusive hasta el coll de la batalla y la ribera del mar en Calafiguera (J. B. Ensenyat Pujol, 1919, I: 66).

³¹⁸ Els he exposat en el capítol I, apartat 1.

Així, segons explica el text, molt abans de completar la conquesta, el rei ja hauria concedit al bisbe de Barcelona els territoris des de Bendinat fins a Cala Figuera. Si més no, la conducta atribuïda a Jaume I és versemblant. La donació de béns prèvia a la conclusió de l'ocupació militar és una forma de procedir que es remunta als segles XI i XII (Sabaté Curull, 2015: 105) i que, aleshores, ja forma part de la tradició de conquesta de la Corona d'Aragó. Es fonamenta en la ideologia de les creuades: els cristians tenien el deure de recuperar la terra ocupada pels enemics de la fe, per tal de restituir el poder al seu ordre original. Però aquest era un pla esbossat per la voluntat de Déu, el braç executor del qual era el monarca. És Déu qui intervé directament orientant el sentit de la victòria, que arribarà quan Ell vulgui. La victòria, si la mà divina protectora la concedeix, serà considerada com un reconeixement als mèrits cristians dels vencedors. L'arquebisbe de Tarragona deixa entreveure aquesta creença col·lectiva a l'arenga amb la que lloà l'empresa de la conquesta de Mallorca: “e quan Déus vos donarà aquest regne que havets en cor de conquerir, e (los nobles que aquí són ajustats) ab vós, que vós que els hi façats bé, e que partats les terres e els mobles ab aquells que a açò vos volran ajudar ne servir” (*Llibre dels Fets*, cap. 52). Per tant, el rei no fa més que avançar la donació de terres adquirides de mans dels pagans, que està condicionada i serà efectiva només a partir del moment en què Déu consideri oportú concedir-li el triomf (García-Oliver, 2015a: 123). Era, en paraules de Robert Bartlett (2003: 128), “un mercat de futurs”.

Jaume I replicarà aquest comportament anys després, durant la conquesta del regne de València. Les donacions que fa entre el juliol del 1237 i el setembre del 1238, abans de la caiguda de la *madīna*, obeeixen a aqueixa tradició i reforcen el caràcter de compensació i promesa de guany per als qui participen a la conquesta. Unes promeses de recompensar la host que posteriorment es transformaran en documents reals expedits en pergamí, acreditatius de la possessió. Però sempre realitzades per damunt, sense cap concreció, ja que en aquell moment, en plena guerra encara, els oficials reials no tenien una idea clara de quanta terra disponible hi havia en cada alqueria de les que envoltaven València (Guinot, 2007a: 122-142; Esquilache Martí, 2012). Per tant, el comportament del monarca envers el bisbe de Barcelona no tindria res d'estrany, encara que seria un cas únic en la conquesta de Mallorca. De fet, les distintes versions del *Llibre del Repartiment* semblen confirmar-ho, tota vegada que els territoris promesos pel rei al prelat quedaren efectivament i definitiva integrats a la seva baronia.

Però, tot seguit, Joan B. Ensenyat fa concordar aquest episodi amb un document incomplet exhumat per Joaquín Mª Bover (1864c: 361), que jamai s'ha pogut localitzar,

que relata un greu enfrontament entre Berenguer bisbe de Barcelona i l'infant Pere de Portugal. La tensió es produí, presumptament, el mes de novembre de l'any 1232. El bisbe al·lega sentir-se ofès perquè l'infant l'havia perjudicat en els seus drets i interessos, sense més especificacions. En un acte de concòrdia celebrat en el claustre de la Seu, el mitrat barceloní declara perdonar moralment els greuges rebuts però no els danys materials (*ignosco ego vobis quo ad animam, sed non parco vobis quo ad corpus, quo ad pecuniam vestram*). L'infant Pere, al seu torn, protesta pel procedir insolent del bisbe i apel·la a la protecció papal (*posuit se et suos et terram suam sub protectione Domini Papae*). Encara que res no en diu l'escrit en qüestió, Bover dedueix que es nomenaren àrbitres per resoldre aquella dissensió, es reclamà la declaració de testimonis i, finalment, arribaren a una amigable composició.

Fins aquí el document. La cabriola d'Ensenyat consisteix en lligar ambdues escriptures. Així, la discòrdia entre el bisbe i l'infant Pere s'hauria produït en no voler respectar aquest la donació que el monarca havia fet al prelat barceloní abans de la presa de la ciutat andalusina. El bisbe Berenguer s'hauria queixat perquè *la parte que le había tocado en suerte era inferior a los demás magnates y no correspondía en modo alguno a los esfuerzos por él realizados y al contingente de guerra que había sostenido*. Ensenyat posa l'accent en l'arbitrarietat de l'infant Pere, en negar-se a complir la promesa reial sense motiu. Però encara va més lluny. Assegura que l'infant Pere havia lliurat a Ramon Berenguer d'Àger i a Bernat de Bell-lloc els dominis que el rei havia adjudicat al bisbe de Barcelona, motiu pel qual el prelat s'havia acarat a l'infant. Finalment, després d'indicar que no coneix les negociacions que es degueren seguir per dirimir la qüestió, assegura que els dos beneficiaris transferiren al bisbe Berenguer una alqueria amb els seus rafals, i aquest els cedí dues alqueries a la vall de Marratxí. L'escriptura, però, no s'hauria formalitzat fins quatre anys després, el 15 d'abril del 1236. És la baula que necessita Ensenyat per lligar els dos episodis.

Malgrat que Álvaro Santamaría (1970: 44) i Guillem Morro (2006: 22) han donat per bona la qüestió, entenc que la interpretació global de tots tres autors és excessiva i exagerada. L'acte de concòrdia celebrat a la Seu no explica el motiu de la discòrdia, no menciona que les queixes del mitrat barceloní fossin per sentir-se discriminat en el repartiment, ni al·ludeix per res a la suposada donació de l'infant Pere al d'Àger i al de Bell-lloc.

Existeix, és cert, l'escriptura d'abril del 1236, però no esmenta cap tipus d'altercat, ni de discòrdia, ni de conveni entre els actors.³¹⁹ Simplement, Ramon Berenguer d'Àger i Bernat de Bell-lloc defineixen al bisbe Berenguer l'alqueria *Abendiner* i els honors, alqueries i rafals de *Gorgayra* i de *Porrassa*, així com els camps i honors anomenats *Fedeyn Alquila* situats vora la murada i la porta Plegadissa de la Ciutat, *per quam portam intrant aque pluviales tempore pluviali*. A canvi dels drets que tenien ambdós sobre aquestes possessions, reben del bisbe 250 morabatins en metàl·lic. Aquest, al seu torn, defineix a Ramon Berenguer d'Àger dues alqueries innominades que ja té a la vall de *Barachim*. A l'espera de més documentació que ajudi a aclarir la qüestió, crec que l'acte concorda millor amb un conveni de divisió dels béns immobles entre els beneficiaris del quartó que correspongué al bisbe de Barcelona com a *cap de fila*, semblants a molts d'altres que se succeïren a les distintes porcions, que no en la solució del malestar del prelat per sentir-se menystingut en el repartiment. El motiu de les dissensions que es dirimeixen a la Seu no queda prou explicat, però caldria emmarcar-lo en la problemàtica de conjunt que enfrontà els magnats i llurs procuradors amb l'infant Pere de Portugal per la seva gestió com a nou senyor del regne de Mallorca, que han estat posades de relleu sobradament per Gabriel Llompart (2005; 2009).

2.2.- La comissió de repartiment i la part aràbiga del CLA.³²⁰

El repartiment general de l'Illa començà molt prest en el temps després de la presa de *madīnat Mayūrqa*. Només així s'entén que els magnats comencessin a fer donacions a porcioners i senyors alodials aquell mateix any. La majoria dels autors considera que la tasca s'inicià el primer trimestre del 1230.³²¹ La meua hipòtesi, com he avançat a l'estudi cronològic (capítol III. 4), és que els comissionats iniciaren el comès a finals de gener, just en començar a Ciutat l'epidèmia que minvà els efectius cristians; i l'acabaren pocs dies abans que el rei concedís la Carta de Franquesa, el primer de març. Entre els mesos

³¹⁹ ADB. Mensa Episcopal. Mallorca. Títol XVII, pergami 5-A, 17 calendes maig 1236 (15/04/1236).

³²⁰ Aquest apartat està basat en el meu article "Mallorca, 1230-1232. Reflexions a partir de la relectura del còdex llatinoaràbic del repartiment". *BSAL*, 66. Palma, 2010, 9-34.

³²¹ Albertí & Rosselló, 1996; Bernat Roca, 1997; Campaner, 1881; Capó Villalonga, 1985; Casanovas, 1998; Cateura, 1990a; 2006; Font Obrador, 1972; Llabrés & Rosselló, 1998: 43; March & Rosselló, 1981; Morro, 2003; Portella, 1994; 1998; Quadrado, 1850; Santamaría, 1970: 28; 1981b; 2005; Vinas & Vinas, 2007.

de gener i febrer del 1230, doncs, sense haver sotmès l'illa en la seva totalitat, té lloc el repartiment dels béns immobles adquirits pel dret de conquesta, de manera certament precipitada.³²²

La campanya de conquesta de Mallorca, contràriament a la concepció originària dels promotors com a expedició privada, quallà com una croada oberta a tota la cristiandat contra els musulmans. Hi participa, doncs, una munió de gent de tota extracció social i econòmica, des de l'alta noblesa catalana passant per la prelatura eclesiàstica, les Ordes Militars, la petita noblesa, dignitats eclesiàstiques, cavallers individuals, la comunitat jueva, milícies urbanes de ciutats i viles, i grups de combatents associats. Es tracta, doncs, d'un grup heterogeni de persones que tenen en comú interessos polítics, econòmics i religiosos, i una certa relació social de tipus feudo-vassallàtic.

La contribució a la campanya bèl·lica és molt diferent segons uns i altres participants. Els més modestos, com els grups de *socii*, probablement només hi concorren amb la seva persona, les armes i, si s'escau, la muntura. Els més poderosos aporten una part de la logística integrada pels seus vassalls, les milícies feudals i els servents que poden.³²³

Segons els pactes previs de Barcelona i Tarragona tantes vegades esmentats, el repartiment s'havia d'efectuar en proporció a allò que cada qual havia aportat a l'empresa; és a dir, al nombre de cavallers, peons, cavalls, armes, naus, queviures i pertrets logístics i militars de cadascú.³²⁴ Per tant, molts dels conqueridors, des del més potent magnat fins

³²² Com a molt tard, el 28 de març ja s'havia fet el repartiment, perquè el bisbe de Girona nomena procurador a Mallorca el seu nebot Guillem de Torrella, donant-li poder per establir i llogar propietats, però també per requerir el suplement de la part que li correspon, tant dels honors com dels havers (*in inquirendo partem meam et supplementum partis mee, tam honoris quam averis*: FRB, I: 29, doc. 16). D'altra banda, el 31 de març, el rei expedeix un document a favor del paborde de Tarragona, en el qual especifica que *facta divisione legitima nobiscum de hiis que ratione partis vestris debetis habere in civitate Maioricis*, li corresponen determinades propietats, i també li reconeix la part que li correspon dels altres béns que encara s'han de repartir (*omnes partes vestras que vobis pertinent aut pertinere videntur pro parte vestra infra civitatem et extra per totam insulam Maioriche videlicet in alfondicis operatoriiis in alboera et in molendinis vel in quibuslibet aliis locis eiusdem insule predictae, tam in hermis quam in populatis, que non sunt adhuc divise et inter nos et vos et alios nobiles dividi debent*: FRB, I: 30, doc. 17). El mateix ocorre amb la donació de béns al Temple, el 17 d'abril. Tot plegat indica que s'havia fet un primer repartiment a l'engròs, però que quedaven certes qüestions pendents de precisar. Aquests serrells trigarien bastant temps a concretar-se, com es veurà en estudiar la porció del comte d'Empúries (capítol IV.4.1).

³²³ Marquen la pauta el comte Hug d'Empúries, el bisbe de Girona i altres nobles, que juren participar a la conquesta i dur amb ells un cert nombre de cavallers i *servientes quos potero*: FRB, I: 18, doc. 3, 10 calendes gener 1228; i FRB, I: 22, doc. 9, 5 calendes setembre 1229.

³²⁴ *Promittentes vobis omnibus et singulis, bona fide et sine fraude, quod de tota terra, civitatibus, castris et villis et terris heremis et populatis cum suis redditibus et rebus mobilibus et immobilibus et exitibus universis que in hoc viatico adquiremus, Domino concedente, tam per terram quam per mare, lezdis, pedacitis, ribacitis et aliis exitibus universis, dabimus vobis justas portiones secundum numerum militum et hominum armatorum quos vobiscum duxeritis*. Antoni Mas (2013: 410) ha posat d'evidència que "la

al més humil escuder, reberen béns immobles. D'altres, degueren ser recompensats amb béns mobles i semovents, en metàl·lic o d'altra manera. És el que degué ocórrer amb dos dels membres de la comissió repartidora, Eiximèn d'Urrea i Pere Cornel, que no consten com a beneficiaris en els còdexs del repartiment. Tampoc els cavallers aragonesos acabdillats per Roderic de Lizana no aconseguiren botí immoble perquè, quan compareguren a l'illa, el repartiment ja estava fet. Endemés, aquests nouvinguts no havien participat a la presa de *madīnat Mayūrqa* i, per tant, no foren considerats com a host conqueridora sinó com a vassalls reials. En conseqüència, no tingueren dret a una part del botí immoble.

En tot cas, les operacions de mesurament i repartiment de la terra –o assignació de lots (Cateura Bennàssar, 1990a: 128)-, així com la presa de possessió dels nous posseïdors no seria una tasca fàcil, tenint en compte que l'illa encara no es trobava totalment sotmesa. Altra dificultat consistia en haver de repartir béns heterogenis, de manera que “les mesures de valor havien d'ésser necessàriament diverses i les porcions desiguals en la seva composició física, malgrat que s'intentessin de compensar distribuint-les en lots arreu de l'illa” (Portella, 1994: 432).

Es desconeix el sistema de compte que adoptà la comissió de repartiment per avaluar allò que aportà cadascú, i que serví de base per calcular la dotació que li correspongué. No obstant això, a totes les versions del *Llibre del Repartiment* consta el concepte de ‘cavalleria’ que dona alguna indicació al respecte. Així, el *Memoriale* relaciona un seguit de magnats o grup de conqueridors i, al costat, assigna a cadascun un cert nombre de ‘cavalleries’. Al CLR i al CCR compareix una altra relació intitulada *Convenc se als homes de...* que detalla el nombre de ‘cavalleries’ pertanyents a les ciutats, viles, naus i cavallers de la porció reial, i dona a entendre que els corresponen per haver-les consensuat amb Jaume I. Finalment, en enumerar les alqueries i rafals que cadascuna d'aquelles ciutats, viles, naus i cavallers adalils tenen en els diferents districtes andalusins de l'illa, especifica que “les preseren del senyor Rey per les lurs cavaleries”.

D'aquí es conclou fàcilment que els efectius que els participants aportaren a l'empresa foren avaluats en ‘cavalleries’, de manera que fou assignat proporcionalment un cert nombre de ‘cavalleries’ a cada noble, cavaller, orde militar, comunitat urbana o grup de combatents que hi assistí. En aquest context, doncs, la ‘cavalleria’ és una unitat

debilitat del seu poder no li deixava cap altre remei [a Jaume I] que pactar amb ells [els magnats] les condicions de la conquesta i el repartiment del botí. I, com és evident, si els senyors s'hi avingueren era perquè tenien interès a participar-hi i a beneficiar-se'n”.

de compte i càlcul de magnitud desconeguda,³²⁵ que fou utilitzada per valorar i ponderar les forces i els pertrets militars que cada participant havia aportat a la conquesta de Mallorca.³²⁶ Possiblement la relació entre la contribució militar ofensiva i les ‘cavalleries’ no fos lineal sinó que, a més dels materials tangibles, fossin considerats altres factors en aquesta estimació. Probablement hi foren avaluats aspectes tals com els coneixements en la construcció de maquinària de guerra o en l’obertura de caves per esbucar les muralles;³²⁷ la capacitat de lideratge de les tropes o de negociació amb l’enemic; i, fins i tot –per què no?– les accions meritòries o els nombrosos actes de valentia que relata el *Llibre dels Fets*. Cal subratllar que el vocable ‘cavalleria’, amb el significat que aquí s’expressa, tan sols compareix en el context del *Llibre del Repartiment* i desapareix completament de la documentació posterior. I des-compareix, precisament, perquè ja ha acomplert el seu objectiu d’avaluar les aportacions de cada qual i, en conseqüència, la seva pervivència no té cap raó de ser fora l’àmbit de la conquesta i del repartiment.

No se sap quines provisions adoptaren els comissionats en emprendre els treballs, però afectaren “a la divisió territorial-jurisdiccional, al servei armat contret pels porcioners, i a les unitats de distribució de terres” (Cateura, 1990a: 129; 2011: 133). Álvaro Santamaría (1970: 28; 1991: 203) creu que fou necessari *levantar a escala insular un catastro de la propiedad urbana y rústica, base técnica inexcusable de la distribución*. En relació al mètode com recopilaren les dades, se suposa que utilitzaren un cadastre o *diwān* de tipus fiscal andalusí, i que comptaren amb l’assessoria de torsimanys;³²⁸ i, tal vegada, qualque andalusí col·laborador.³²⁹ En aquest sentit, Francesc Grimalt (2010: 14) parla de jueus mallorquins que coneixien l’estructura territorial de l’illa i col·laboraren a repartir les terres. Abundant en el tema, Antoni Mut i Guillem Rosselló (1993: 45) posen els jueus com a model de persones “que reunien característiques de poliglòtisme i eren expertes o sàvies en determinades matèries”. I, tot seguit, remarquen la presència de dos membres d’una família jueva de l’entorn de Jaume I, originaris de terres musulmanes i

³²⁵ En el present treball, per tant, la represento entre cometes simples per diferenciar-la de la cavalleria entesa més comunament com a senyoriu feudal, ja sigui territorial, jurisdiccional o de borsa, que escriuré sense cometes.

³²⁶ A Álvaro Santamaría (1985a: 202; 1986: 14) li escaigué anomenar-la *cavalleria/mòdul*.

³²⁷ El *Llibre dels Fets* (cap. 69) explica com els homes de Marsella, en el setge de la *madīna*, es comprometen a construir un trabuquet, mentre que Jaspert de Barberà ensenya a construir un mantell per protegir els homes del rei i del comte d’Empúries qui cavaven sota terra. Bernat Desclot (*Crònica*, cap. XLII) conta com el rei “feu fer un castell de fusta molt gran i aut”, i que el comte Nunyo va desfer dos trabuquets per fer un altre castell “e moltes escales molt grans per muntar en els murs”.

³²⁸ Busquets Mulet, 1954: 245; Glick, 2007: 173; Jover & Soto, 2003: 32.

³²⁹ Álvaro Santamaría (1981b: 114) els denomina *expertos musulmanes*. Miquel Barceló (1986) els anomena col·laboradors; i Pau Cateura (1990a: 128) parla de “elements àrabs”.

fincats a Saragossa, que podrien haver exercit aquesta funció: Bahiel i Salomó al-Constantiní. Joan F. López (2003: 466) apel·la a la presència d'experts traductors, informadors i coneixedors profunds de les possessions, de la ubicació, dels seus lindars i dels tinents de cadascuna, que permeté als escrivans expedir el corresponent document de possessió:

“una xarxa ampla d'informadors molt preparats, disposats i eficients i una xarxa de traductors, probablement jueus, molt activa, als quals es poden atribuir algunes confusions o imprecisions quan han de traduir conceptes no del tot homòlegs de la llengua musulmana a la llatina (potser passant per la jueva) i d'aquí a la catalana”.

El mateix autor argumenta que els conqueridors catalans devien tenir un bon coneixement previ del terreny, puix que els mercaders coneixien perfectament Mallorca, els seus districtes interiors i els seus conreus. Pere Martell, amfitrió del banquet ofert al rei a finals de 1228, feu una entusiasta descripció de l'arxipèlag.³³⁰ Gràcies als captius cristians, també devien dominar part de la configuració interior de la *madīna* i dels seus barris, alguns dels quals són esmentats durant el setge.

Els principals magnats participants a l'operació de conquesta foren enquadrats en cinc cossos o grups, encapçalat per un dels nobles més eminents. Els magnats *caps de fila* són:³³¹ el rei Jaume I, Nunyo Sanç comte de Rosselló, Berenguer de Palou bisbe de Barcelona, Ponç Hug comte d'Empúries i Guillem de Montcada vescomte de Bearn.³³² Segons Miguel Ribas de Pina (1934: 25), cadascun d'aquests magnats comandava una part de la host catalanoaragonesa i per això els anomenaren *quadrelles*. Dins cada quadrella foren encaixats els petits i mitjans porcioners.

Segons Quadrado (1850: 436), els grups se feren *para establecer cierta igualdad entre los lotes y facilitar el repartimiento, sin necesidad de trazar de un golpe tantas divisiones cuantos eran los partícipes, y tan desiguales como los servicios y número de gentes con que contribuyera cada uno*. Jo penso que era un sistema ràpid de fer les parts,

³³⁰ El coneixement del territori facilitava molt la conquesta. La informació detallada de les zones a prendre, a partir de la familiaritat amb la geografia aportada pels mercaders, viatgers, mercenaris, ambaixadors i espies, ajudats per plànols rudimentaris, proporcionava dades imprescindibles per a les accions militars (García-Oliver, 2015a: 125).

³³¹ El concepte fou encunyat per Ricard Soto (1984a: 19; 1984b: 101-146).

³³² Encara que el vescomte de Montcada havia mort a la batalla de Portopí se li respectà la porció, que passà al seu fill Gastó.

per tal com tenien pressa i molt poc temps. Feia més de tres mesos que havia començat la campanya, un temps més que sobrat segons el costum feudal. Endemés, les baixes de combatents i l'extensió de la malaltia infecciosa degué ocasionar certa ànsia entre els vencedors, que precipità els esdeveniments.

A fi d'evitar greuges comparatius entre els porcioners, la comissió designada a l'inici del setge de *madīnat Mayūrqa* procedeix a dividir els distints tipus d'immobles de forma independent i individualitzada (Portella, 1994: 432). D'aquesta manera, cada *cap de fila* obté una part de les alqueries, dels rafals, dels horts, dels palaus, de les cases, dels molins, dels forns, dels obradors, de les mesquites i dels banys existents a Mallorca, tant dins la *madīna* com al seu terme i a la part forana. Per a una major justesa de les porcions, equilibraren els districtes d'interior i de costa, de pla i de muntanya. Després, cada *cap de fila* hagué de compartir la seva porció amb els porcioners del seu grup.³³³

Com es va efectuar la partició del territori illenc entre les cinc agrupacions? La crònica reial apunta (*Llibre dels Fets*, cap. 72) que en època andalusina, l'illa estava dividida en catorze districtes o *yūz'* (pl. *ayzā'*). Hi ha diversitat d'opinions al voltant de si respectaren aqueixa distribució territorial, o bé si feren una nova partició en funció dels interessos de la host feudal, com sembla més evident.³³⁴ Miquel Barceló els afegeix un quinzè districte, que estaria constituït per l'albufera d'Alcúdia. Pau Cateura (1990a: 129) i Guillem Rosselló (2007: 41) opinen que només eren dotze, *habida cuenta que Ýiynaw-Biṭrah y Muṣuh-Bunyūla aparecen siempre emparejados, aunque a la hora de la verdad o sea del reparto actúen como distritos diferentes*; mentre que Joan F. López (2003: 482) accepta els quinze districtes, però apunta que el de les muntanyes va ser partit transversalment per tal que cadascun dels beneficiaris en pogués rebre una part.

Respectant-los o no, dividiren els districtes andalusins de l'illa en vuit porcions o *quartons*, quatre dels quals foren adjudicats al rei –l'anomenada *medietas regis*–, i els altres quatre a cadascun dels magnats *caps de fila* –l'anomenada *medietas magnatum* (Morro, 2003: 17). Partiren la Ciutat amb criteris semblants. I, de la mateixa manera, els territoris que l'envoltaven: les rodalies (*al-aḥwāz*). L'albufera fou dividida per la meitat únicament entre el rei i el comte d'Empúries i els seus porcioners. El monarca reservà les places i carrers, una maniobra que li permetria controlar el desenvolupament intern de la

³³³ Cateura, 1990a: 130; 1997a: 32; 2008: 41; Quadrado, 1850: 436; Riera Melis, 1978: 21; Soto, 1979a: 25.

³³⁴ Vegeu les distintes opinions a: Cateura, 1990a: 129; 1997a: 32; 2008: 41; 2011: 133; Grimalt Vigo, 2010: 14; Sans Rosselló, 1971: 99; Santamaría, 1981b: 114.

Ciutat. També retingué l'alcàsser i les altres fortaleses de l'illa, tret del castell de Santueri propi de Nunyo Sanç.³³⁵

Aquesta simple divisió just ara enunciada resultà d'execució molt més complexa a l'hora de ser duta a la pràctica. És evident que la qualitat de la terra era distinta en uns i en altres districtes. Però, a més, el *yuz* d'*al-aḥwāz al-madīna* tenia unes dimensions desmesurades comparat amb la resta dels *ayzā*; tant és així, que ocupava els municipis actuals de Palma, Marratxí, Calvià, Andratx, Estellencs, Esporles, Puigpunyent i Banyalbufar.

En enfrontar-se per primer cop a la interpretació del repartiment, José Mª Quadrado (1850: 436) ja és conscient d'aquesta anomalia. Procedeix a anomenar, un per un, els districtes que correspongueren als magnats i cita, en darrer lloc,

la porción occidental del ya citado término (de la ciudad) designada con una perifrasis arábica que parece señalarle por límites el curso de la Riera o río de la ciudad, vasta porción que rodeada de mar por los otros lados, no comprendía menos que las comarcas de Calviá, Andraitx y Puigpuñent.

I, a nota, afegeix que el significat de la paràfrasi ve a ser: *la porción de los distritos que es estienden más allá del río de la ciudad.*

Joan B. Ensenyat (1919, I: 63) desvetllarà que aqueix fou el districte que *tocó en suerte* al bisbe de Barcelona; és a dir *lo que constituía el Occidente de la isla desde Palma hasta la isla Dragonera inclusive* i que la porció *bien marcada quedaba por medio del cauce de la Riera que atravesaba entonces la ciudad siguiendo el curso del mismo hasta Puigpunyent y Banyalbufar, sirviendo el mar de límite por todo el resto de ella.* I resumeix:

Según esto, quedaron comprendidos dentro de la parte de que nos ocupamos: en la Ciudad todo lo que actualmente corresponde a la parroquia de Santa Cruz; y en las afueras, los dilatados terrenos y cordilleras que comprenden los términos de Andraig, Calviá, Puigpunyent, con Estallens y Banyalbufar. Más allá de la Riera, le cupo todo lo que constituye hoy el termino de Marratxí (valle de

³³⁵ Cateura, 1990a: 130; 1997a: 17-33; 2008: 41; 2011: 133; Quadrado, 1850: 436.

Marraxín en los documentos del siglo XIII) y en el término de Esporlas (hoy Establiments) Buñolí y predios adyacentes a ella.

La demarcació és assumida per Álvaro Santamaría (1981b: 120), qui indica que la porció del bisbe de Barcelona *poseía mayor coherencia territorial y ocupaba como la mitad del denominado distrito de los Alfoces que incluía los actuales términos municipales de Calvià, Andratx, Estallichs, Puigpunyent, Marratxí i dos tercios del distrito de Valldemossa.*

Guillem Rosselló (2007: 42, 67 i 119), en referir-se als districtes andalusins citats en el *Llibre dels Fets* i els *Llibres del Repartiment*, assegura que *una y otra fuente consideran la ciudad y la tierra colindantes como un distrito más, sin embargo en el texto árabe se indica que en los alrededores de la ciudad hubo una modificación, tal vez, fuera ya imposición feudal, al quedar parte de la tierra anexionada a la ciudad.* Unes planes més endavant, en interpretar les rodalies o *alfoces* de la Ciutat insisteix a dir que *a través de los textos repartimentales sabemos que el territorio extramuros fue dividido, incorporando al casco urbano una parte, no especificada, mientras que el resto se repartió entre los cuatro porcioneros o magnates.* Seguidament es refereix específicament al districte de *al-ahwāz al madīna* i persisteix a afirmar que

el territorio que circundaba Madīna Mayūrqa recibió un trato especial a la hora del reparto (...). Dejando de lado aquellas propiedades divididas en cuarteradas para acondicionar viñas y huertos, esenciales para el suministro de los nuevos habitantes de la ciudad, el resto de propiedades fue otorgado al monarca y al obispo de Barcelona (...). La ciudad y el municipio de Palma, como se concibe hoy, fue dividido entre los cuatro grandes porcioneros la primera y el resto quedo bajo la órbita de la diócesis de Barcelona y del propio Rey Jaime I.

La delimitació, tal com la presenten els autors anteriors, no és gens clara; però dona a entendre que la porció del prelat barceloní ocupava una extensió compacta que abraçava tot el territori situat a l'oest de la Ciutat comprès entre el torrent de la Riera al llarg de tot el seu recorregut fins a Banyalbufar i el mar, incloent així mateix gairebé la meitat de les rodalies de la Ciutat. En qualsevol cas, abraçava una gran extensió de terreny poc manejable a efectes de ser repartida. Encerta, per tant, Guillem Rosselló, quan indica que els feudals introduïren una modificació en els territoris extramurs, segregant-ne un

bocí que fou agregat a la Ciutat. Per contra, crec que es confon quan afirma que aquesta divisió no està especificada, i que la resta quedà sota el domini del bisbe de Barcelona i del monarca.

En realitat, la primera provisió de la comissió repartidora, tal com es dedueix de la part àrab del CLA, consistí en la divisió del districte d'*al-aḥwāz al-madīna* en dues parts:³³⁶ d'una banda, “la terra que quedà per a la *madīna*” (CLA, f. 6v), que cal interpretar com el territori que fou segregat i annexionat a les rodalies de la Ciutat pròpiament dites; i, de l'altra, “el districte d'*al-aḥwāz* després del que quedà d'ell” (CLA, f. 1r), o sigui, la resta que romangué del districte, més enllà de les rodalies.

1. La ubicació i extensió del districte “més enllà de les rodalies” només són en part identificables en el CLA. Serien els territoris anomenats confusament *Istilyān*, *Qalbiyān*, *Šilbar* i *Waryan*, *Aktarāt*, *Banī Muršid* i *Qawbar*, *Al-arūba*, *Al-mayīr*, *Andaraš* i *Bani Zam...*, *Qaštayūla* i un terç de *Muṣuh* i lo contigu fins *Al-ḥazana*, *Binyān al-baḥr* i *Ba... al-baḥr* i *Šubarnah* i *Šaryan* i *Yaltiya*, *Murḥiyan*, *Yamnuba al...* i *Al-Lūq* i *Mayūr* i *Qanīt* i *Išburlaš* fins el final. Guillem Rosselló (2007a: 40 i 266) ha identificat alguns dels topònims, que caldria reconèixer com Andratx, Banyalbufar, Son Bunyola, Calvià, Canet, Castanyola,³³⁷ Esporles, Estellencs, Marratxí, Orient, Puigpunyent, Sarrià, Superna, Valldemossa i Valldurgent. Aquest districte d'*al-aḥwāz* “després del que quedà d'ell” una vegada que li fou desmembrada “la terra que quedà per a la *madīna*”, és el que correspongué íntegrament al bisbe de Barcelona i als seus porcioners.³³⁸

2. D'altra banda, els territoris que a partir d'aleshores constituïren les rodalies de la Ciutat, estan clarament detallats a la part àrab del CLA (f. 6v):³³⁹

“Quan s'arribà a l'acord de la partició de tota la terra de l'illa de *Mayūrqa* que estava més enllà de la *bāb al-balad* en dues parts iguals, i que cada meitat fora

³³⁶ Guillem Rosselló ha fet una excel·lent anàlisi individual dels topònims de les rodalies, però mai no ha intentat una visió de conjunt. Els seus estudis han estat de gran ajuda per a la hipòtesi que exposo a continuació, que pretén interpretar globalment aquesta divisió territorial.

³³⁷ Estaria situada a la vall de s'Arracó: Bover & Rosselló, 1978: 125; Ensenyat Pujol, 1919, I: 217; Rosselló Bordoy, 2007e: 270.

³³⁸ Morro (2006: 20) inclou dins els límits de la porció del bisbe de Barcelona “l'illa Dragonera, algunes alqueries a Binissalem, i certs drets sobre el port de la Palomera, els illots adjacents, Sant Elm i el petit nucli de població que s'hi ubicava i certa extensió que s'estenia des de la Punta de na Galinda a la que llavors s'anomenava Cala d'en Basset”.

³³⁹ En canvi, aquesta descripció no consta al CCR ni al CLR.

partida en quatre porcions, s'acordà que quedara per al districte de *al-aḥwāz al-madīna* des del *wādī al-yābis* fins al *raḥl al-maqbara*, a *Qatīn*, fins *ar-rabiṭa*, a *Marabīn*, fins a l'extrem del *raḥl al-Qazzāz*, tornant per davall *Šilbar* fins el turó de 'Ayn *al-Amīr*, fins el *raḥl ibn 'Abd al-'Azīz*, fins el *raḥl ibn al-Asfar*, fins el *raḥl Sabbāq* i el *raḥl Bahīla*, fins *al-maqbara al-baydā'*, fins *al-'Aqaba Warṯān*, fins *al-Ḥiwāya* (?), al llarg de la riba de la mar fins la *bāb al-Ŷadīd*, i des de la *aš-šarī'a* vorejant la mar a *al-wādī al-yābis*".

És prou evident que aquesta descripció no fa altra cosa que resseguir el contorn d'un territori continu que la comissió repartidora designà com a propi de les rodalies de la Ciutat. El problema més important és localitzar el punt exacte on comença la descripció. *Al-wādī al-yābis* o riu Sec, no ha estat identificat fins ara. Guillem Rosselló (2006: 65; 2007a: 78), després de constatar la dificultat d'escatir on podria trobar-se, *en especial en una tierra como la nuestra donde la sequía es inveterada y los ríos no son ríos ni tan solo apéndices de río*, creu que podria ser *una de las corrientes que desembocaba en la zona pantanosa al sur del Pla de Catí*. D'altra banda, els límits o confrontes de les propietats, en el segle XIII, solen seguir els punts cardinals començant des de l'est. Essent així, hauríem de localitzar el riu Sec en el terme de Catí, a l'extrem oriental de les rodalies; és a dir, el torrent dels Jueus, que encara avui divideix els termes municipals de Palma i Lluçmajor.³⁴⁰

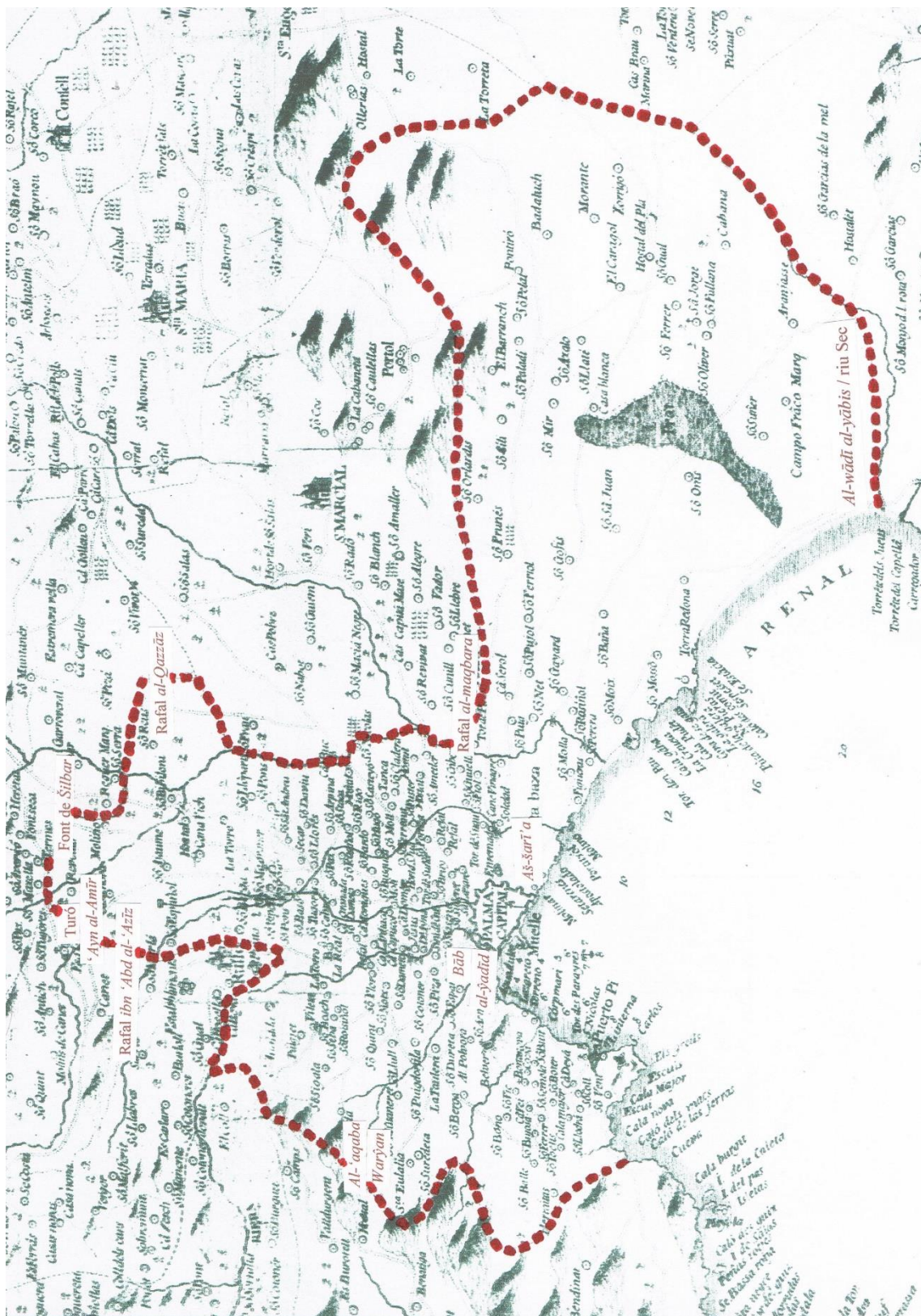
A partir d'aquí és relativament fàcil seguir la línia de demarcació cap a un desconegut raval del cementiri del pla de Catí, seguint cap a ponent fins a certa ràpita³⁴¹ de Marratxí (*Marabīn*)³⁴² i fins a l'extrem del raval del venedor de vidre o de seda crua (*al-Qazzāz*) que, segons la *Remenbrança* (f. 1v) estaria a la partida de l'Argentera de Bunyola. Continuant des d'aquest punt, la línia perimetral passa per davall de la font de mestre Pere (*Šilbar*)³⁴³ fins al turó de la font de la Vila ('Ayn *al-Amīr*).

³⁴⁰ Bartomeu Font (1972: 188) indica que la possessió d'Els Jueus probablement dio origen al nombre Torrent dels Jueus, que desemboca en el Arenal.

³⁴¹ Ermitatge musulmà fortificat o mesquita fortalesa fora de poblat; cast. *rábida* (DCVB [*sub voce*]). Inicialment eren recintes fortificats edificats als confins de les zones frontereres, que servien com a espai religiós-comercial per a la protecció de les rutes mercaderes i la difusió de l'islam. Poc a poc, la seva funció s'anà re-orientant cap a una mena d'eremitoris on els habitants (*morabit*), més temporals que definitius, es dedicaven a l'oració i a l'estudi (Azuar Ruiz, 1995: 67-76; 2004: 23-38; Viguera Molins, 2001: 17-60).

³⁴² En relació als topònims *Marabīn* i Marratxí, vegeu Barceló, 1982: 138-148; Rosselló Bordoy, 2002b: 25-32; 2007e: 68-72.

³⁴³ Josep Miralles i Mateu Rotger (1910-1911: 53) identifiquen *Xilbar* amb Son Termes; i la font de *Xilbar* amb la font de Mestre Pere. Igualment Guillem Rosselló (2007a: 84).

Mapa 4: Delimitació de les rodalies de la Ciutat, que constitueixen l'actual terme municipal de Palma.
 Font: elaboració pròpia a partir del CLA i el mapa del cardenal Antoni Despuig (1785).

D'aquest indret enllaça amb el rafal *ibn 'Abd al-'Azīz*, que la *Remenbrança* (f. 10v) situa a la vall de Canet i, tot seguit, va a tocar un conjunt de rafals consecutius d'ubicació desconeguda –*rahl ibn al-Asfar, rahl Sabbāq* o del Tintorer i *rahl Bahīla*-, fins arribar al també il·localitzat cementiri Blanc (*al-maqbara al-baydā*) i a la costa o turó de Vallldurgent (*al-'aqaba Warīyan*). Des d'aquesta posició, la delimitació tendeix cap al sud-oest fins a la vorera del mar i segueix la línia de la ribera cap a l'est fins a tocar la porta Nova (*bāb al-ḡadīd*), al costat occidental de la muralla, que comunicava la Ciutat amb Porto Pi i amb la barriada de Santa Catalina (Riera, 1993: 81; Rosselló Bordoy, 2006: 80; 2007a: 61). Aquí, la descripció fa un salt a l'altre costat de la muralla, a l'est de la Ciutat, on estava l'esplanada de la *aš-šarī'a*. Mª Magdalena Riera (1993: 113) interpreta el salt dient que “entre la *bāb al-ḡadīd* i la *aš-šarī'a* es trobava tot el cos de la *madīna*”. El límit continua per la línia de costa fins a tancar el cercle a la desembocadura del torrent dels Jueus.

Malgrat que la situació dels rafals esmentats sigui desconeguda, tenint a la vista i situant els pocs topònims coneguts sobre el *Mapa de Mallorca* del cardenal Antoni Despuig, salta a l'ull que la descripció coincideix de manera prou ajustada amb el terme municipal de Palma en la seva configuració actual. Si la meva hipòtesi fos encertada, significaria que la comissió repartidora fixà com a límits de les rodalies de la Ciutat, l'any 1230, els mateixos límits que el terme de la capital cristiana de l'illa, que s'haurien mantingut inalterats fins el dia d'avui.³⁴⁴ El mapa 4 mostra aqueixa delimitació, a partir dels topònims identificats.

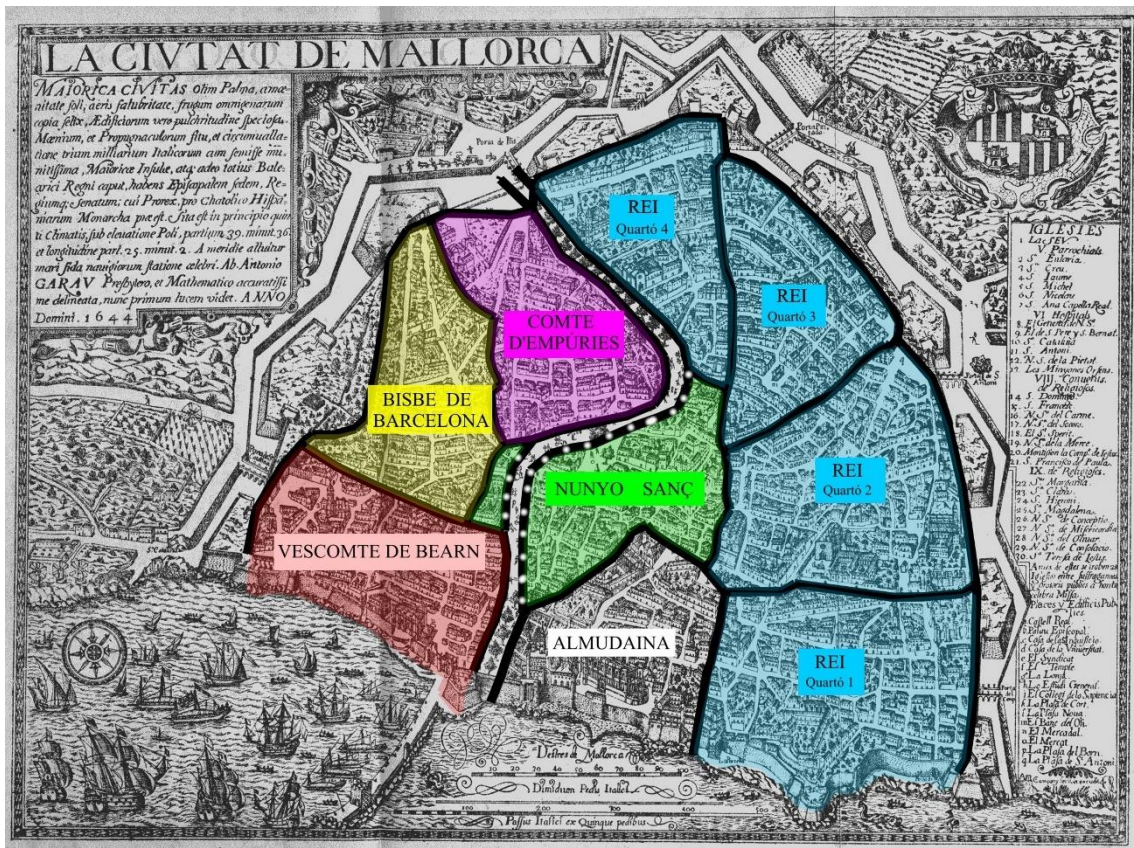
Una vegada definits els territoris de *al-aḥwāz* andalusí, la comissió repartidora ja pogué procedir a la divisió de l'illa entre els cinc magnats *caps de fila* en base a quatre paràmetres essencials:

1. Un sector urbà, constituït per tots els immobles encerclats dins les murades de *madīnat Mayūrqa*, que és l'anomenada *vila*.³⁴⁵ El text àrab del CLA (f. 4r-5v) descriu

³⁴⁴ Només es coneix una ampliació dels límits. L'any 1837, les poblacions del Rutló (Establiments Vells), i d'Establiments Nous, així com les possessions veïnes d'Es Canyar, Son Cotoneret, Son Gual de Pocafarina, Bunyolí, Sarrià, Son Morlà, Son Mallol i Son Berga es varen segregar del municipi d'Esporles i es constituïren en municipi independent fins que, el 1919, s'integraren en el de Palma.

³⁴⁵ S'ha d'entendre que els habitatges inclosos en el recinte emmurallat de l'Almudaina quedaren exclosos d'aquesta divisió i foren objecte d'una distribució especial (Riera, 1993: 106).

minuciosament les vuit parts o *quartons* en què fou dividida la Ciutat, especificant-ne els límits geogràfics, el número de cases habitades i deshabitades, els forns, els horts/jardins i les tendes/obradors. Finalment determina els quatre quartons reials (*medietas regis*) i el quartó que correspongué a cadascun dels magnats (*medietas magnatum*). Resseguint les descripcions, he delimitat les vuit porcions sobre el plànol del canonge Antoni Garau (1644), on és visible una part de les muralles andalusines a la part de ponent (mapa 5).

Mapa 5: *Divisió de madīnat Mayūrqa entre el rei i els magnats.*
 Font: elaborat per l'autor a partir del CLA i el plànol d'Antoni Garau (1644).
 Infografia: Josep Ll. Sunyer.

La taula 15 indica el nombre i percentatge de cadascun dels immobles urbans que consten en el CLA i la distribució entre els magnats. Pel que fa les cases de la vila, fora de l'Almudaina, entre habitades i deshabitades, sumen 3.500. D'aquestes, en correspongueren 2.113 (60.37 %) al rei i 1.387 (39.63 %) als magnats; lluny, doncs, de la teòrica meitat pactada. Caldria saber, en tot cas, si els repartidors computaren habitatges familiars o bé cases-edifici, per tal d'arribar a un càlcul de consens. Podria donar-se la circumstància que cada casa fos habitada per més d'una família nuclear. En qualsevol

cas, les xifres mostren uns quartons més poblats a la porció reial que no a les nobiliàries. Aquesta distribució poblacional seria el resultat de l'evolució urbanística després de tres-cents anys de creixement i recessió de la ciutat andalusina, en funció de l'emplaçament geogràfic i del disseny del sistema hidràulic (Riera, 1993: 139).

Taula 15. Divisió de la Ciutat entre els magnats

MAGNAT		Cases habitades	Cases no habitades	Cases totals		Forns		Horts		Obradors	
				Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
Rei	Quartó I	283	121	404	11.54%	6	12.50%	8	21.05%	80	12.50%
	Quartó II	479	152	631	18.03%	6	12.50%	3	7.89%	80	12.50%
	Quartó III*	373	127	500	14.29%	6	12.50%	3	7.89%	80	12.50%
	Quartó IV	357	221	578	16.51%	6	12.50%	3	7.89%	80	12.50%
SUBTOTAL		1.492	621	2.113	60.37%	24	50.00%	17	44.74%	320	50.00%
Nunyo Sañç		271	67	338	9.66%	6	12.50%	3	7.89%	80	12.50%
Bisbe de Barcelona		278	109	387	11.06%	6	12.50%	6	15.79%	80	12.50%
Vescomte de Bearn		277	69	346	9.89%	6	12.50%	6	15.79%	80	12.50%
Comte d'Empúries		309	7	316	9.03%	6	12.50%	6	15.79%	80	12.50%
SUBTOTAL		1.135	252	1.387	39.63%	24	50.00%	21	55.26%	320	50.00%

TOTAL	2.627	873	3.500	100%	48	100%	38	100%	640	100%
--------------	--------------	------------	--------------	-------------	-----------	-------------	-----------	-------------	------------	-------------

*El CLR i el CCR ometen les cases deshabitades d'aquest quartó.

Font: elaboració pròpia a partir del CLA

És de remarcar que la quarta part de les cases són considerades “no habitades”. No és raonable suposar que faci referència a la despoblació per part dels andalusins, que ja haurien estat captivats i expulsats dels seus domicilis abans del recompte (Rosselló Bordoy, 2007a: 96). Més bé cal pensar que tots aquests habitacles encara no estaven ocupats pels feudals invasors, ja sigui per manca d'efectius, per estar parcialment enderrocats (Riera 1993: 105) o per altre qualsevol motiu que se m'escapa. A destacar que, encara que devien ser elevades en nombre, en cap moment no individualitzen les mesquites ni els banys ni els molins de sang, com fan el CLR i el CCR.³⁴⁶

Sí que enumeren, en canvi, els forns, els horts o jardins i els obradors. Els forns i els obradors són repartits a parts iguals entre el rei i els magnats; però els magnats se

³⁴⁶ Les mesquites oscil·larien entre 32 i 48, segons Ricard Soto (1979a).

queden algunes cases amb jardí (21) més que no el rei (17). Es tracta d'horts urbans, dels què les ciutats musulmanes acostumaven a tenir-ne un bon nombre (Riera, 1993; Riera & Roman, 2014). Possiblement tan sols mencionen els més grans, puix que moltes cases disposaven d'horts i retro-corrals reduïts, segons confirma la documentació posterior.

Pel que fa als forns, el CLA (f. 6v) en relaciona tres “que eren a la demarcació del comte Nunyo al raval del centre (...) i passaren a Gastó de Bearn i els seus associats”. És a dir: en el quartó urbà de Nunyo Sanç hi havia nou forns, i només tres al de Guillem de Montcada. Per tant, a fi d'igualar les porcions, n'assignaren tres al de Montcada, que varen detreure del quartó de Nunyo.

La xifra de 3.500 cases ha estat adoptada pels historiadors com a base del càlcul poblacional, malgrat que l'estructura familiar andalusina i la unitat bàsica de residència a les ciutats és desconeguda. Com he indicat en el capítol IV.1.1, segons el coeficient d'ocupants per habitatge que s'apliqui s'obtenen uns guarismes força allunyats. Segons el meu criteri subjectiu, la forquilla més probable oscil·la entre els 14.000 i els 17.500 habitants pel conjunt de la Ciutat.

2. El terme o territori extramurs, que acordaren quedés integrat a la pròpia Ciutat en qualitat de rodalies. Els folis 6v-8r del CLA descriuen minuciosament les vuit parts fetes a partir de la tria efectuada per la comissió repartidora, delimitant les quatre que correspongueren al rei i les que pertocaren als altres magnats. El CCR i el CLR també descriuen la porció de cadascun, però amb una terminologia molt diferent, eludint informació i amb una sintaxi difícil d'entendre. Guillem Rosselló (2006: 67; 2007a: 220) ha posat de relleu la possible existència de subdivisions territorials a l'interior de la rodalia –*termes, partides, terra*–, que tant podrien respondre a simples divisions toponímiques a efectes d'ubicació i localització com a zones de menor entitat dintre l'organització administrativa de la Ciutat. Les més esmentades són: Catí, Sant Llorenç, Santa Eulàlia, *Alcubaiba*, *Arial* i *Arafal*. De la traducció del text àrab es desprèn que cadascun dels quartons en què fou dividida la rodalia estava constituït per diversos jardins, almúnies, i trossos de terra d'hort i vinya, rafals i alqueries, juntament amb un molí. José Mª Quadrado (1850: 514) ja va avançar que no tots aquests elements formaven una superfície contínua ni estaven inclosos en uns límits generals sinó que alguns dels rafals individuals podien estar dispersos i interpolats entre les diverses subdivisions territorials. El text no indica les dimensions de cada quartó i això suggereix que aquest

hinterland va ser repartit abans de ser amidat. Amb la informació que disposem, però, la reconstrucció de cadascun dels quartons és, a hores d'ara, impossible.

3. Els molins situats en els corrents d'aigua que recorren el terme de la Ciutat. El CLA només computa els 44 enginys hidràulics ubicats sobre les síquies de les fonts de Canet i de la Vila i l'únic situat a la Riera, obviant els altres 10 situats en el torrent *Caldog/Gros* que compareixen en el CCR i el CLR. Semblantment als altres immobles, en feren vuit parts aproximades: quatre per al rei i una per a cadascun dels grups de magnats, tal com expressa la taula 16.

Taula 16. Divisió dels molins del terme de la Ciutat

MAGNAT	Molins	
	Nº	%
Rei	21	47.73%
Nuno Sanç	6	13.64%
Bisbe de Barcelona	6	13.64%
Vescomte de Bearn	6	13.64%
Comte d'Empúries	5	11.36%
TOTAL	44	100%

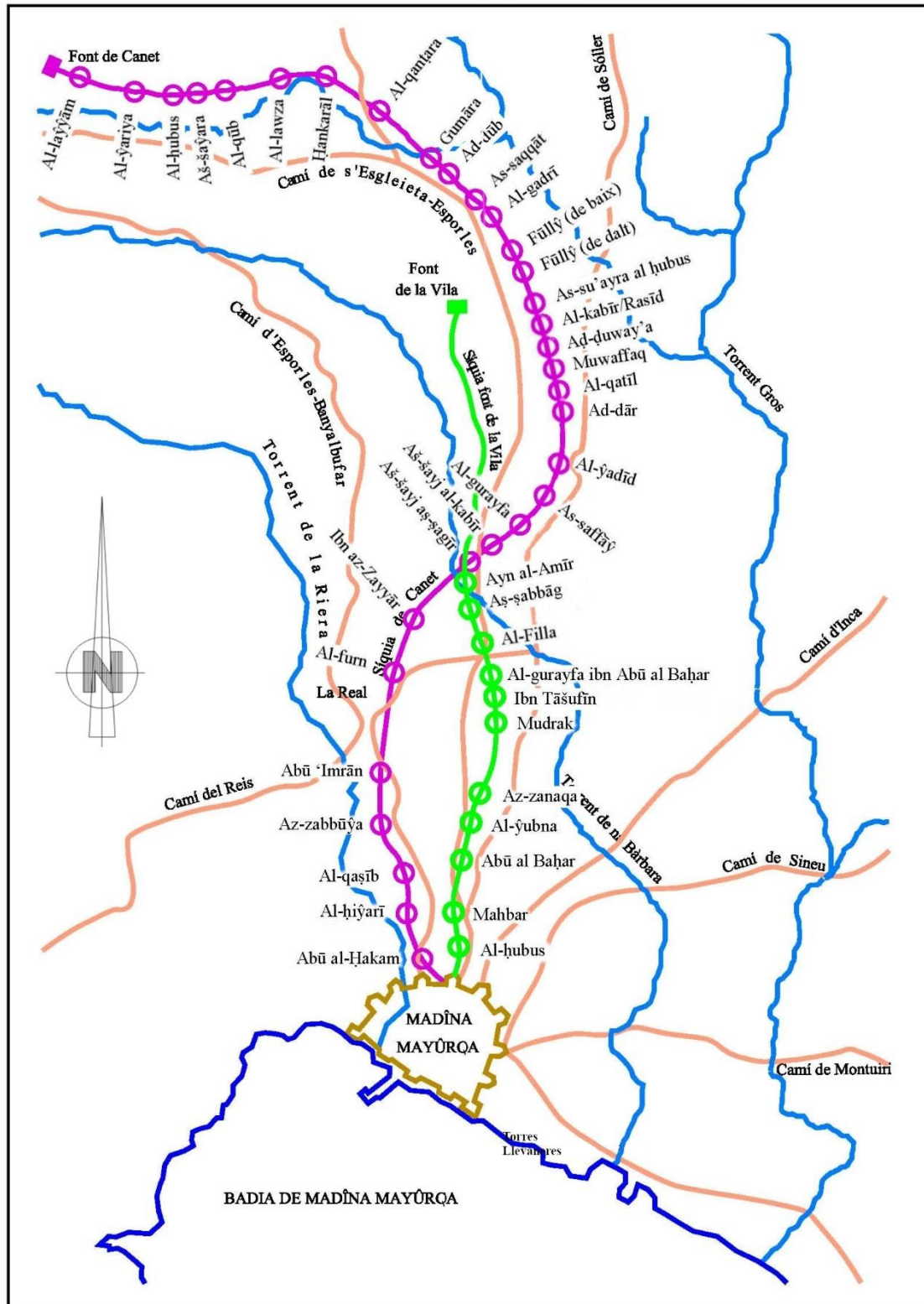
Font: elaboració pròpia a partir del CLA.

A més abundància de dades, l'apartat *Divisió del quart que correspongué al Comte d'Empúries* (CLA, f. 3v) indica que dos dels molins de la porció del comte d'Empúries foren adjudicats al bisbe de Barcelona.³⁴⁷

El mapa 6 mostra la situació relativa dels molins a les dues síquies esmentades.³⁴⁸

³⁴⁷ Sens dubte es tracta d'un error perquè, en realitat, foren del bisbe de Girona.

³⁴⁸ Les xarxes dels molins andalusins s'han descrit en el capítol II.1.1.2, apartat 3.

Mapa 6: Relació dels molins de les fonts de la Vila i de Canet.

Font: elaboració pròpia a partir del CLA; Rosselló Verger, 1964: 252; Carbonero, 1992: 108; Gorrias & Terradas, 2003: 364; Bernat & Soberats, 2019: 169; i el mapa del cardenal Despuig. Infografia: Josep Ll. Sunyer.

4. La resta de les terres de l'illa, una vegada exclòs *al-aḥwāz* de la Ciutat (CLA, f. 1r-2r). Si els comissionats tingueren cura a descriure i delimitar la ciutat de Mallorca i el seu *al-aḥwāz*, no foren igual de curosos a l'hora de repartir la resta de l'illa. Prescindiren d'anomenar les explotacions una per una i també negligiren canar i amidar l'illa. Tanmateix no els era del tot possible, puix que una part considerable estava encara en mans dels musulmans refugiats a les muntanyes. Per tant, es limiten a dividir els *aḥzā'* andalusins en vuit parts teòriques i repartir-les, òbviament sense indicar-ne l'extensió: quatre per al rei i un per a cada magnat. La repartició es feu tal com indica la taula 17.

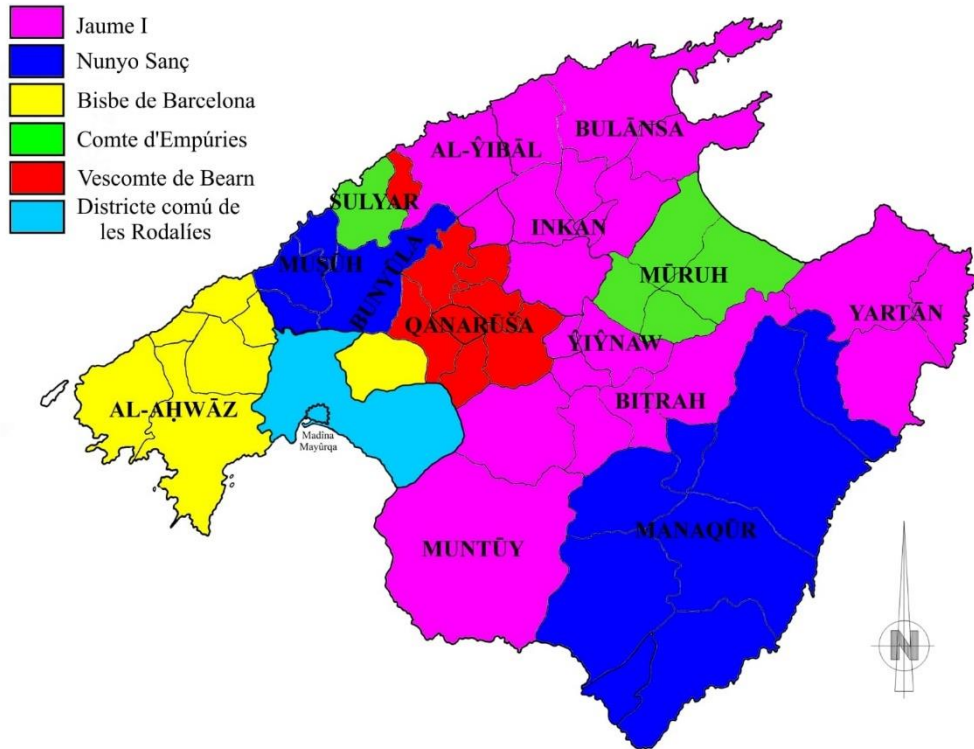
Taula 17. Divisió dels districtes andalusins de l'Illa

MAGNAT	Ŷuz'
Rei	Inkan Bulānsa Ŷiḡnaw i Biṭrah Yartān Muntūy Al-ḡibāl 1/2 d'al-buḡayra
Nunyo Saṅç	Muṣūh Bunyūla Manaḡūr
Bisbe de Barcelona	Al-aḥwāz, descomptades les rodalies
Vescomte de Bearn	Qanarūša 1/3 de Šulyar
Comte d'Empúries	Mūruh 2/3 de Šulyar 1/2 d'al-buḡayra

Font: elaboració pròpia a partir del CLA

Per a una major informació, l'apartat *Divisió del quart de la meitat que és la que va pertànyer al bisbe de Barcelona i és el districte d'al-aḥwāz*, el CLA (f. 1v) explica i descriu la divisió del vuitè propi del bisbe de Barcelona en quatre parts: una meitat pertanyé al bisbe mateix, un quart a Ramon Berenguer d'Àger, i de l'altre quart se'n feren tres parts: dues per a Nunyo Saṅç i una per al propi bisbe de Barcelona. Dit d'una altra manera: se'n feren 12 parts, de les quals en tingué set el bisbe, tres Ramon Berenguer d'Àger i dues Nunyo Saṅç. Inclou, també, els topònims que integren la porció de cadascú.

Al mapa 7 tracto de mostrar la divisió dels *aiza'* andalusins entre els cinc magnats *caps de fila*.

Mapa 7. [Distribució dels districtes andalusins.](#)

Font: elaboració pròpia a partir dels mapa actual de termes municipals.

Fins aquí arriba la descripció de la divisió de l'illa entre els magnats continguda a la part àrab del CLA. És cert que el manuscrit és incomplet i que hi ha algunes omissions en el recompte de molins i en el còmput de cases. Però, vegem: en aquest repertori, no hi són tots presents, els participants a la conquesta de la Ciutat, a través dels cinc magnats *caps de fila*? No obté, cada magnat, la seva part específica, unívoca i delimitada? No és aquest un veritable repartiment de tot quant hi havia a Mallorca just després de la conquesta? Què més quedava per repartir? Els carrers, places, ponts, banys, mesquites, horts, molins de sang, cementiris i altres immobles i espais públics de la Ciutat quedaren inclosos dins del terme geogràfic assignat a cada qual. I si per cas hi havia fora la Ciutat terres sense conrear, molins, forns, cementiris i fins i tot petites agrupacions de cases, llogarets o viles amb carrers i places, també romangueren inclosos dins els districtes assignats a cadascú. Els boscs, les pastures, les aigües terrestres i marítimes –excepte l'albufera i les salines- són qualificats de béns públics a la Carta de Franquesa i, per tant,

la recol·lecció de llenya, la caça i la pesca esdevenen lliures. En conseqüència, no resta més que reafirmar que la part àrab del CLA recull la divisió i repartiment de la Ciutat i l'illa de Mallorca entre el rei i els magnats, just després de la presa de *madīnat Mayūrqa*, l'any 1230. Cal donar per bo, per tant, l'*explicit* en llatí afegit en època posterior (CLA, f. 8v): *Explicit liber regis qui dicitur capudbrevium quem ipse dimisit in domo Templi Maioricis arabice scriptum et hoc est eius translatum et tractat de divisionibus civitatis et insule Maioricarum inter regem et suos et magnates et suos*. La comissió repartidora del botí immoble pogué donar per acabada la seva missió.

2.3.- Delimitacions i reajustaments territorials.

No obstant això, ja he advertit que els comissionats efectuaren un repartiment a l'engròs, amb uns territoris pendents encara de delimitar i amidar. En dona una referència precisa el manuscrit examinat en el capítol II.1.1.1 que enumera “les jovades que correspongueren al comte Nunyo Sanç”, però sempre especificant que és una estimació provisional “fins que es faci la medició de tot si Allāh, lloat sia, ho vol”. El procés de repartiment, doncs, donà pas a una situació de precarietat jurídica i inestabilitat territorial que provocà dissensions i conflictes entre els magnats conqueridors. Els problemes es resolgueren al llarg dels anys posteriors, a través d'acords i contractes bilaterals. Encara que no existeixen gaire documents concrets al respecte, algunes anotacions disperses apunten en aquesta direcció:

1. Per exemple, la primera donació que el monarca efectua al paborde de Tarragona, Ferrer de Pallarès, el 31 de març del 1230, dona a entendre que ja s'han distribuït una part de les cases, obradors, forns, mesquites, banys, cases i horts que hi havia dins la Ciutat (*facta divisione legitima nobiscum de hiis que ratione partis vestre debetis habere in civitate Maioricharum*) i, tot seguit, reconeix al paborde que té dret a rebre tot allò que encara manca a repartir entre els magnats, tant dins com fora la Ciutat. Més precisament, cita la part corresponent dels alfòndecs, els obradors, els molins i l'Albufera.³⁴⁹

³⁴⁹ *Omnes partes vestras que vobis pertinent aut pertinere videntur pro parte vestra infra civitatem et extra per totam insulam Maioricharum, videlicet in alfondicis, operatoriis in alboera et in molendinis vel in*

2. D'altra banda, en el capítol II.2.1 he exposat que, el setembre del 1232, hi havia partidors realitzant tasques de divisió de les alqueries que delimitaven la porció del rei amb la de Nunyo Sanç. Els treballs es desenvolupaven a la comarca del Llevant, però segurament en realitzaren d'altres. És una mostra inequívoca de què el repartiment inicial es verificà de forma globalitzada i que, anys després, s'ajustaren les porcions amb major precisió geogràfica sobre el terreny, per tal d'obviar plets i qüestions de caire jurisdiccional.

3. En són un altre exponent els actes de definició entre el comte d'Empúries, l'abat de Sant Feliu de Guíxols i les milícies de Ramon de Pertegàs. Malgrat reconèixer haver rebut del comte la part que els pertocava en el repartiment, l'abat i les milícies reserven els drets que els puguin correspondre a Felanitx en cas que el comte Hug aconseguixi recuperar una part d'aquelles terres.³⁵⁰ Cal vincular aquesta reserva de drets amb l'apartat que compareix a la *Remenbrança* (f. 10v-11r) sota el títol *Remenbrança de las alcarias et de las juvadas in la terra de Falinis que romas a partir*. L'escrivà inventaria un conjunt de 62 rafals que abasten una extensió total de 270 jovades “de terminal de Canpos con la paret”, més altres 21 rafals i 190 jovades “a la part d'Adia”, i altres 77 rafals i 462 jovades a “la partida de Caçor”. Consisteix, doncs, en un gruix de possessions que, el 1233 –any en què signen aquells acords-, devien ser objecte de litigi entre Nunyo Sanç i el comte d'Empúries i, per tant, encara eren a l'espera de ser dividits.

2.4.- Els establiments de terra més primerencs.

La resolució dels conflictes derivats d'aquell repartiment a l'engròs no aturà el procés de repartiment en cadena, ni tampoc les operacions d'establiment de colons a l'illa. La producció agrària havia romàs frenada a causa de l'ocupació militar, i calia posar-la

quibuslibet aliis locis eiusdem insule predictae tam in hermis quam in populatis que non sunt adhuc divise, et inter nos et vos et alios nobiles dividi debent. FRB, I: 30, doc. 17, 2 calendes abril 1230 (31/03/1230).

³⁵⁰ *Salva tamen nobis parte nostra siquid dominus Episcopus predictus recuperaverit in Felanitx: ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, nº 218/3, 2 calendes setembre 1233 (31/08/1233). Excepto tantum jure nostro et omnium nostrorum in omni honore qui est ad locum qui vocatur Felenig, in quo totum jus nostrum excipimus et insolidum retinemus: ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, nº 218/5, pridie nones gener 1233 (04/01/1234).*

en explotació el més ràpidament possible per tal de recollir les rendes que cobejaven els feudals.

José Mª Quadrado (1850: 433) destaca la presència, dins el gruix documental conservat, d'actes individuals molt primerencs d'establiment de terres a colons per part del rei i dels magnats. A la porció reial començaren el primer trimestre del 1230 a les comarques d'Artà, Inca, Petra i Pollença. L'any següent, vassalls dels grans porcioners també comencen a establir alqueries i terres a les comarques de Valldemossa, Esporles i Canarrossa.³⁵¹

³⁵¹ Bernat Roca, 2005: 162; Busquets, 1952: 708; Cateura, 1990a: 129; 1997b: 30; 1997a: 82; Llabrés & Rosselló, 1998: 43; Mas & Soto, 2007: 76; Mut & Rosselló, 1993: 43; Pérez Pastor, 2010: 17; Santamaría, 1981b: 115; Soto Company, 1984a: 12.

3.- La divisió entre els magnats: la porció reial i les quatre nobiliàries.

Paral·lelament a la solució dels conflictes suscitats entre els magnats, el procés de repartiment hagué de continuar, donat que encara hi havia molts combatents pendents de ser recompensats per l'esforç realitzat. Així és que, el rei i els altres quatre magnats *caps de fila*, degueren iniciar les negociacions amb els conqueridors agrupats a la seva porció, a fi d'assignar-los els béns immobles als quals tenien dret. La informació que ha arribat de cadascun dels magnats relativa a aquesta qüestió és molt desigual, tant en volum com en qualitat, però suficient per obtenir-ne una visió de conjunt força aproximada. És el tema que abordaré tot seguit.

Les primeres donacions i establiments que efectuen el rei i els magnats es protocol·litzen mitjançant documents individualitzats. Cal remarcar, aquí, la importància del notariat en aqueixa qüestió. La intervenció notarial resultà fonamental en aquells primers moments en què era necessari documentar els repartiments de terres i cases, i les seves posteriors segregacions, transmissions i establiments (Planas Rosselló, 2006: 9). Així, escrivans i notaris constituïren l'element burocràtic de les administracions instaurades a Mallorca a través de les escrivanies. Aquelles oficines implantaran el model documental llatí importat de la Bolonya del segle XII, on s'havia format la majoria dels escrivans (Urgell Hernández, 2016: 126).

3.1.- La *medietas regis*.

Com feren els altres magnats, Jaume I començà a recompensar els seus porcioners cedint-los immobles rústics i urbans de la seva porció just després d'haver conclòs el repartiment general plasmat a la part àrab. L'execució física d'aquesta labor comptà amb la participació d'assessors, col·laboradors i auxiliars que actuaren de forma diversa al llarg del temps. No eren donacions gracioses del monarca enteses de forma estricta, sinó que havien d'equivaldre proporcionalment a l'aportació que havia fet cada porcioner a la

conquesta. Aqueixa condició implica que els porcioners tenien una certa capacitat de contestació i, en darrer terme, de negociació amb els agents del monarca, de manera que els béns obtinguts probablement devien ser prèviament acordats entre les parts.

3.1.1.- El procés de repartiment del reialenc (1230-1232).

En els lapses temporals en què el monarca es troba a Mallorca, és ell qui atorga l'escriptura personalment i estampa la signatura al peu. En els intervals que no hi és present, l'atorga i rubrica el seu portant-veu, ja sigui el lloc-gerent o el batlle. Cada document és redactat per un escrivà i autenticat pel notari del monarca. El redacta sobre un pergami que lliura a l'interessat, però que no dona lloc a cap llibre-registre perquè l'administració reial encara no estava organitzada definitivament. En tots els casos, signa en qualitat de testimoni un grup nombrós i variable de persones que actua com a consell assessor. És una mena de cúria de notables, constituïda pels *maiores* i *meliores* de la comunitat disponibles en cada moment, cavallers fidels i qualque burgès incipient, sempre disposats a aconsellar el monarca, defensar-lo i servir-lo honorablement (Montagut Estragués, 2011: 238).

*Les donacions del període 1230-1232.*³⁵²

Encara que les concessions vagin rubricades pel propi rei o pels seus lloc-gerents i batlles, els vertaders partidors dels béns entre els magnats i beneficiaris de la porció reial foren Bernat d'Empúries i Joan Nunis. Així ho certifica Jaume I en un document de transacció amb Nunyo Sanç sobre la possessió d'una part de la plaça de Santa Eulàlia de la Ciutat, que li havia estat assignada per ambdós partidors (*partem vobis divisam et cognitam per Bernardum de Ampuriis et Iohannem Nunis eo tempore civitatis et regni Maioricarum divisores*).³⁵³ És també Bernat d'Empúries qui adverteix el rei, l'any 1232, que ha estat excessivament magnànim i que la terra que li resta és insuficient per acontentar els beneficiaris que manca remunerar, la qual cosa l'obligarà el monarca a

³⁵² Aquest capítol està basat en el meu article "Mallorca, 1230-1232. Reflexions a partir de la relectura del còdex llatinoaràbic del repartiment". *BSAL*, 66. Palma, 9-34.

³⁵³ FRB, II/1: 13, doc. 121; i ARM. Pergamins reials. Jaume I, n° 22, idus juliol 1232 (15/07/1232).

prendre determinacions dràstiques per reconduir la situació. En el moment de dotar l'Orde de l'Hospital, el *Llibre dels Fets* (cap. 96) també cita Bernat d'Empúries, “qui sap les parts de vosaltres”.³⁵⁴ En ratificar una donació de tres jovades de terra feta per Jaume I a Bernat d'Arters, l'infant Pere de Portugal acredita que la concessió es troba en el capbreu reial (*prout in suo capitebreui plenius continetur*), tal com li assignà i feu l'albarà el difunt Bernat d'Empúries (*prout in albarano Bernardi de Ampuriis quondam tibi fecit et assignavit tibi*).³⁵⁵

Els partidors territorials eren els responsables finals de la distribució d'heretats i, en tant que concessionaris reials de l'operació, tenien capacitat per emetre albarans o títols de donació. Títols que després eren sancionats pel monarca i autenticats, escrits i closos pels seus escrivans i notaris. També, és clar, havien d'enginyar-se-les per encabir les donacions reials que els arribaven mentre enllestien la pròpia tasca (Torró, 2007: 235). Com a gratificació per la seva funció, solien rebre retribucions en forma de béns immobles. Tot plegat, les donacions immobiliàries fetes entre 1230 i 1232 a la porció reial s'ajusten a la seqüència següent:

1. Les que fa personalment Jaume I fins l'octubre del 1230 són formalitzades pels dos escrivans –Pere de Sant Meliò i Guillem Escrivà- qui acompanyen el monarca en els seus desplaçaments i les rubriquen en nom dels notaris reials Guillem Rabassa, Guillem de Sala o Pere Sanç. Actuen aleatòriament de testimonis una vintena de membres assessors, a manera de consell reial variable: Pere d'Alcalà, Garcia Arnau, Guillem Assalt, Vallès de Bergua, Ramon de Canet, Pelegrí de Castellaçol, Ramon de Castellbisbal, Pere Cornel, Llop i Roderic Eiximèn de Luzia/Luesia, Assalt de Gúdar, dom Lladró, Pere Maça, Guillemó de Montcada, Ferrer de Pallarès paborde de Tarragona, Berenguer de Pedramola, Ferran Periç de Pina, Ferrer de Sant Martí, i Eiximèn i Pere d'Urrea.

2. El 28 d'octubre el monarca retorna a Catalunya, originant-se la primera interinitat a la Governació de Mallorca. Entre aquesta data i el maig del 1231 sanciona les donacions immobiliàries el lloc-gerent (*gerens locum*) Bernat de Santa Eugènia, per

³⁵⁴ De fet, cita Ramon i no Bernat d'Empúries. L'editor Ferran Soldevila assenyala no haver sabut trobar cap notícia d'aquest personatge, ja que no torna aparèixer a la Crònica, ni tampoc a l'*Itinerari* de Miret. A la vista de la documentació que apporto, proposo que es tracta d'un error de memòria i que, en realitat, es refereix a Bernat d'Empúries.

³⁵⁵ ACM. CAC, nº 8858. Data il·legible, posterior a 1232.

mà de Berenguer Company, un dels primers notaris públics de Mallorca (Planas Rosselló, 2003: 8-20). El lloc-gerent s'envolta d'un equip de vuit assessors format per Guillem des Camp, Duran Coc, Ramon de Cunilles, Ramon Especiaire, Baldoví Gumbert, Pere de Mont-ros, Bernat Puculul i Hug Rotlan que, invariablement, signen en qualitat de testimonis.

3. A la segona estada a l'illa (maig-juliol 1231), el monarca canvia el nombre i la composició del consell reial, perquè molts dels assessors anteriors havien romàs a Catalunya. L'integren ara En Cainià, Ramon de Castellbisbal, Llop Eiximenis de Luzia/Luesia, Bernat de Fluxà, Assalt de Gúdar, Sanç, Sener i Guillem d'Horta, Pere Maça, Ferrer de Pallarès paborde de Tarragona, Guillem de Pavo/Pau, Ferrer de Sant Martí i Eiximèn d'Urrea.

4. Arran del regres del rei a Tarragona, exerceix la lloc-gerència de Mallorca Assalt de Gúdar. Entre el juliol de 1231 i el juliol de 1232 autentifica les escriptures el notari Company esmentat i són certificades inalterablement per un cos de deu assessors, quasi tots presents a l'anterior període d'interinitat: Duran Coc, Ramon de Cunilles, Pere Escrivà, Baldoví Gumbert, Ramon Llull, Pere de Mont-ros, Ramon Prexonat, Bernat Puculul, Hug Rotlan, i Bernat de Sant Cir.

5. La renovació del consell assessor és gairebé total a la tercera estada del monarca a l'illa (maig-agost 1232). Ara el componen dom Atorilia, Galzeran de Hurt/Urtx, Roderic de Lizana, Guillemó de Montcada, Berenguer de Palou bisbe de Barcelona, Ferran Peris de Pina, Galzeran de Pinós, Nunyo Sanç, Llop Sanç d'Aguilar, Ferrer de Sant Martí i Bernat de Santa Eugènia.

6. Entretant, fins i tot en els períodes en què el rei es troba a l'illa, realitza algunes donacions exclusivament urbanes el batlle reial Berenguer de Montreal (*baiulus domini regis in civitate et regno Maioricarum*), qui comença a actuar com a tal el gener del 1231. En aquesta tessitura, els fedataris són els notaris públics Berenguer Company, Guillem Company i Bernat d'Artés/Arters, mentre que els testimonis signants són molt diversos.

A la taula 18 he recollit les escriptures que emparen les donacions fetes pel rei entre 1230 i el primer de juliol del 1232, que és la data de confecció del capbreu

d'alqueries i rafals. El conjunt no és exhaustiu, ni molt manco, perquè molts dels manuscrits de concessió s'han perdut o no han arribat fins a nosaltres.

Taula 18. Donacions del monarca entre 1230 i 1232

Nº	Beneficiari	Data	Referència documental
1	Ferrer de Sagranada	01/03/1230	FRB, doc. 55
2	Ferrer de Pallarès, paborde de Tarragona	31/03/1230	FRB, doc. 17
3	Jacques Sanz de Montpeller	01/04/1230	FRB, doc. 58
4	Orde del Temple	17/04/1230	FRB, doc. 19
5	Ponç de Vic	01/06/1230	ACM, perg. 7762
6	Garcia Arnau, cavaller	13/06/1230	ACM, perg. 8489
7	Arnau de Cainià/Canià	13/06/1230	Santa Eulàlia. Pergamí nº 1, doc. 1
8	Frares de la Mercè	01/07/1230	Loseta il·lustrada, 55
9	Premonstratencs de Bellpuig (Artà)	11/07/1230	FRB, doc. 23 i 70
10	Tomàs Genovès, cobertorer	30/07/1230	FRB, doc. 24
11	Ramon de Conilles	09/08/1230	ACM, perg. 8839
12	Bernat de Clusella de Mobonya	13/08/1230	FRB, doc. 25
13	Berenguer Goharan de Montpeller	13/08/1230	ACM, perg. 8762
14	Orde del Sant Sepulcre	29/08/1230	ADB. Santa Anna, CD-0, núm. 97
15	Frares de Sant Antoni	13/09/1230	FRB, doc. 26
16	Ramon Maurí	13/09/1230	FRB, doc. 27
17	Maria de Caldes	15/09/1230	Loseta il·lustrada, 59
18	Jacques Sanz de Montpeller	01/10/1230	Sta. Eulàlia. Pergamí nº 4, doc. 3
19	Tomàs de Sant Climent		
20	Guillem de Sant Climent		
21	Ramon, forner del Rei	Abans 15/10/1230	FRB, doc. 29
22	Homes de Tortosa	15/10/1230	FRB, doc. 29
23	Pere Sangosa, escuder de Nuno Sanç	15/10/1230	FRB, doc. 30
24	Homes de Lleida	23/10/1230	FRB, doc. 31
25	Homes de Marsella	23/10/1230	FRB, doc. 32
26	Ferrer de Pallarès, paborde de Tarragona	23/10/1230	FRB, doc. 33
27	Ramon Daspes	Abans 24/10/1230	FRB, doc. 34
28	Bonaventura de Moranta	10/12/1230	ACM, perg. 9030 i 9033
29	Berenguer Ferrer	13/12/1230	Pep Villalonga (Arx. Zaforteza)
30	Bernat de Sapatello de Barcelona	18/12/1230	FRB, doc. 43
31	Arnau Salat (Soler) de Barcelona	23/12/1230	ARM. RP. Pergamins S. XIII, nº 4
32	Bernat de Parets	30/12/1230	Zaforteza 1945: 377; FRB, doc. 109
33	Guillem de Parets		
34	Pere de Texeda	1230	FRB, doc. 47
35	Guillem de Mas	1230 o 1231	ACM, perg. 8865
36	Elies de Nexono	08/01/1231	FRB, doc. 48
37	Arbert de Tarragona	Gener/febrer 1231	ACM, perg. 8866
38	Bernat de Montrós/Montroig		
39	Ramon Montaner	01/02/1231	ARV. Man. i emp. any 1613, f. 3 i 33v
40	Berenguer Valguer (Avolguer)	07/02/1231	FRB, doc. 53
41	Guillem de Mogoda	26/03/1231	ACM, perg. 7783
42	Frares Predicadors	21/05/1231	FRB, doc. 62
43	Berenguer de Moragues	19/06/1231	FRB, doc. 66
44	Bernat d'Arters	06/07/1231	ACM, perg. 8858 i 8062
45	Guillem Bou	06/07/1231	FRB, doc. 68; Santa Eulàlia perg. 9
46	Orde del Temple	08/07/1231	FRB, doc. 69 i 71
47	Ramon Tous de Tortosa	08/07/1231	Sant Jaume. Pergamí nº 2, doc. 3
48	Bernat Tous de Tortosa		
49	Mateu de Sabadell	09/07/1231	ADB, Sta. Anna, carp. 1 perg. 5
50	Joan Xicó	10/07/1231	ACM, perg. 7948

51	Arnau de Montroig	10/07/1231	ACM, perg. 8009
52	Pere de Comabella	10/07/1231	FRB, doc. 72
53	Comunitat jueva	11/07/1231	FRB, doc. 74 i 75
54	Guerau Jazbert	06/09/1231	FRB, doc. 83
55	Berenguer de Santa Coloma	20/09/1231	<i>La capitalitat de Sineu</i> : 45
56	Mateu de Cella		
57	Bernat Cardador	1231	<i>Historia de Llucmajor</i> : 123
58	Berenguer Pergaminer	1231	<i>Historia de Llucmajor</i> : 129
59	Bernat de Mogoda	24/11/1231	ACM, perg. 8461
60	Bernat Espanyol	27/11/1231	FRB, doc. 93
61	Bernat de Guadellis		
62	Balaguer de Vilagrassa, tender	09/1231-05/1232	GROC, nº 88
63	Bernat de Cuc	1231-1232	Santa Eulàlia. Pergamí nº 17, doc. 19
64	Pere Muree, cavaller	Abans 07/1232	ACM, perg. 8518
65	Ramon de Medalla	Abans 07/1232	GROC, nº 76
66	Bernat de Granera	Abans 07/1232	FRB, doc. 245
67	Berenguer de Granera		
68	Pere Teixeda, celer	Abans 07/1232	FRB, doc. 258
69	Guillem de Vilaragut	Abans 07/1232	FRB, doc. 440
70	Joan de Caldes	Abans 07/1232	FRB, doc. 453
71	Berenguer Company, notari	Abans 07/1232	FRB, doc. 453
72	Guillem de Lacera	Abans 07/1232	<i>Llibre Manual P. Romeu</i> , nº 237
73	Bernat Espanyol	Abans 07/1232	<i>Llibre Manual P. Romeu</i> , nº 328
74	Berenguer Burguet	Juliol 1232	<i>Hª de Pollensa</i> , apèndix IV
75	Bonaventura Boguet/Boquet	01/07/1232	Santa Eulàlia. Pergamins nº 8
76	Pere Boguet/Boquet		
77	Pere Laí	15/07/1232	FRB, doc. 118
78	Rotlan Laí	15/07/1232	ACM, perg. 3043
79	Martí Ferrandis de l'infant, cavaller	15/07/1232	FRB, doc. 120
80	Martí i Gil Garcès	15/07/1232	ACM. CAC, nº 8518

Font: elaborat per l'autor a partir de les signatures

En total he recollit 80 instruments notarials o referències segures d'atorgament d'immobles urbans i rurals. Tres d'aquests diplomes porten data posterior al capbreu en alguns dies, i això suggereix que el rei hauria compromès la cessió inscrivint-la en el memorial i, uns dies després, el notari hauria autenticat la còpia en pergami.³⁵⁶

El darrer instrument, datat el 15 de juliol del 1232, no ha quedat reflectit en els còdexs del Repartiment. Cal pensar que es tracta d'una omisió de l'escrivà o altra contingència semblant, perquè el document tingué vigència efectiva. Mitjançant aquest diploma, Jaume I concedeix en alou franc als germans Martí i Gil Garcès diverses explotacions que havia lliurat anteriorment a un altre porcioner:³⁵⁷

³⁵⁶ Són les que fa el 15/07/1232 a Pere Laí (FRB, II/1: 11, doc. 118), a Ramon Laí (ACM. CAC, nº 3043. Cúria del bisbe. Llibre extraordinari, s/n); i a Martí Ferrandis (FRB, II/1: 12, doc. 120). També confirma a Guillem Bou, el 08/07/1232, una donació de l'any anterior (FRB, I: 78, doc. 68).

³⁵⁷ ACM. CAC, nº 8518, idus juliol 1232.

- Aquelles 20 jovades de terra i tot quant el rei havia donat al cavaller Pere de Moret/Murel a la vila i al terme de Sineu.³⁵⁸ Efectivament, el CLA (f. 7r) informa que el rei recuperarà d'aquest porcioner la meitat de les 40 jovades d'*Alhoffra Aljauffia*, ubicat davant la vila de Sineu, però no assenyala a qui les va atorgar.³⁵⁹
- Les alqueries *Benihammira*, *Benihumallatx* i *Benholats*, del terme d'Artà, que també sumen 20 jovades en conjunt. L'escriptura subratlla que aqueixes alqueries havien estat abans de Llop d'Eslava. El CLA (f. 12r) confirma aquest extrem i, a continuació, indica que les prengué l'Infant però tampoc no expressa a qui foren adjudicades.³⁶⁰
- Unes cases que foren de l'Almoxerif, situades a l'interior de les murades de la Ciutat.³⁶¹
- Un molí amb un hort contigu veí de la síquia, prop de la Ciutat.³⁶²
- Una quarterada de terra situada també prop de la Ciutat, confrontant amb la mateixa síquia. El molí i la terra havien pertangut igualment a Llop d'Eslava.

De la col·lecció de donacions que mostra la taula 18 es dedueix que nombrosos cavallers qualificats individualment pel rei com a *fideli nostro* reberen propietats de mans del monarca, o dels seus delegats, entre el març del 1230 i el juliol del 1232. Alguns són combatents d'una mateixa família. Però també hi ha porcioners individuals potentíssims, com el paborde de Tarragona i l'Orde del Temple, així com les ciutats de Tortosa, Lleida i Marsella o la comunitat jueva.

³⁵⁸ *Illis viginti jugatas terre quas Petro de Muree, militi, dederamus in termino de Sisneu, et omnia alia que eidem Petro de Muree in villa eidem dederamus.*

³⁵⁹ El CCR (38ra) i el CLR (f. 39) inclouen les 40 jovades dins el conjunt d'explotacions que correspongueren a l'infant Pere i els seus porcioners, però l'anotació va seguida de l'expressió "*delme et tasca*". Sembla indicar que les explotacions ja eren establertes i, per tant, el rei cedeix a l'infant només les rendes feudals.

³⁶⁰ Tant el CCR (f. 16rb i 38va) com el CLR (f. 17 i 40) les assignen a l'infant Pere, igual que l'explotació anterior; però el document que aquí invoco sembla desmentir-ho.

³⁶¹ *Quasdam domos quod habemus infra menia civitatis Maioricarum, que domus fuerunt de Almoxerif, et afrontant ex una parte in honore Carrocii et ex tribus partibus in honore domus Templi.*

³⁶² *Quendam molendinum cum orto sibi contiguo, que est in cequia prope villam.*

La infeudació del regne a l'infant Pere de Portugal.

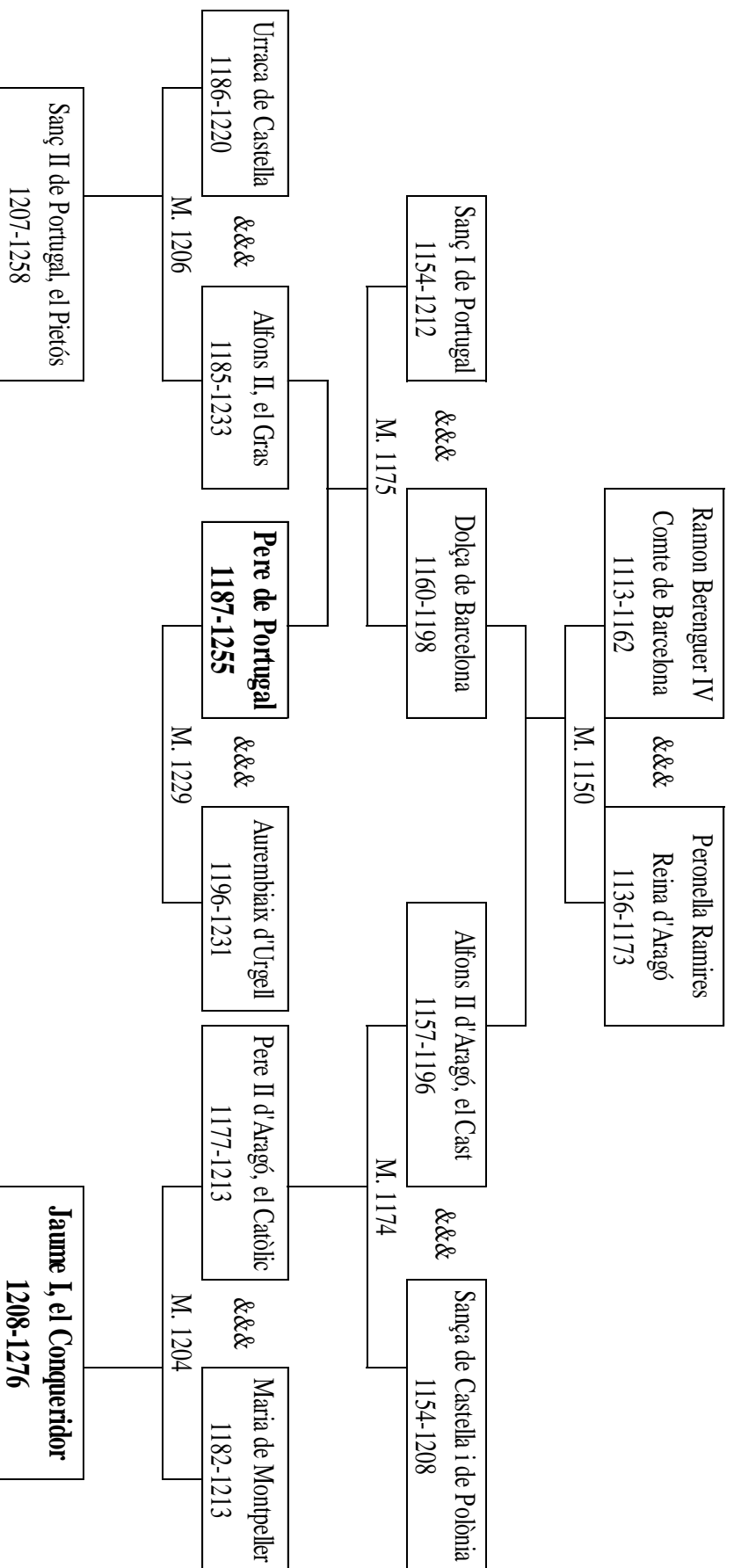
L'any 1231 entra en l'escena mallorquina un personatge fins aleshores inèdit: l'infant Pere de Portugal (1187-1256), parent llunyà del rei. Era fill de Sanç I de Portugal i de Dolça, filla de Ramon Berenguer IV i, per consegüent, oncle segon de Jaume I, com és de veure a l'arbre genealògic de l'esquema 1 (pàg. 273).

Per desavinences amb el seu germà Alfons II i amb el seu nebot Sanç II, fou desterrat de Portugal. Passà a Castella, on lluità al costat d'Alfons IX i, amb motiu de les treves de Coimbra entre els tres Alfons –de Lleó, de Castella i de Portugal- s'enrolà com a mercenari al Marroc, des d'on tornà a Lleó per, finalment, emigrar a terres catalanes. Jaume I l'acollí, el va heretar en el camp de Tarragona i li facilità el casament amb Aurembiaix, comtessa d'Urgell. El comtat d'Urgell era objecte de litigi amb Ponç de Cabrera, qui pretenia fer valer drets familiars. Amb aquest pretext, el rei intervingué en la disputa defensant els interessos de la comtessa. Aurembiaix morí el 1231, sense fills, deixant com a hereu del comtat el seu marit, motiu pel qual pervingué en ser un home ric i poderós de Catalunya.³⁶³

Mitjançant un diploma datat el setembre del mateix any, Jaume I li permuta les illes de Mallorca i Menorca amb el comtat d'Urgell. El motiu sembla ser l'interès d'allunyar-lo dels cercles de poder i evitar que s'aliï amb el comte Ponç de Cabrera per tal de desestabilitzar la Corona. En virtut d'aquest conveni, l'infant gaudirà vitalíciament el senyoratge d'ambdues illes en qualitat de feu, percebrà les rendes que corresponen al monarca, governarà les propietats i territoris de porció reial, podrà realitzar assentaments de pobladors i tindrà facultat per adquirir béns de cavallers i religiosos. El portuguès podrà transmetre en propietat als seus hereus, a títol de feu, una tercera part de les heretats i dels beneficis que obtingui. El monarca reserva la potestat sobre les fortaleses de l'illa i les dues terceres parts del patrimoni i lucre que adquireixi l'infant.

³⁶³ La biografia de l'infant Pere de Portugal, les successives infeudacions del regne de Mallorca i la seva gestió de govern ha estat analitzada des d'angles diferents per distints investigadors, però encara manca una visió de conjunt de la seva trajectòria. Vegeu, a tall d'exemple: Abulafia, 1996: 50; Braisio, 1959: 163-240; Calderón Medina, 2011: 230-240; Calderón & Martins, 2014: 1-48; Carbonell Vadell, 1962: 32-34; Cateura, 1997b; 1999b: 79-111; 2011: 131-141; Cayetano de Mallorca, 1746: 166; Dameto et al., 1840: 412-416 i 428-433; Domingo, 2007: 99 i 129; Font Obrador, 1972: 118; Lalinde Abadía, 1990: 63-83; Lecoy de la Marche, 1892b, vol. I: 97-100; Llompart, 2005: 7-25; 2009: 7-27; Martínez Ferrando, 1960: 10-12; Mateu Ibars, 1998, II: 69-76; Mateu Llopis, 1976: 239-246; Mut Calafell, 1989: 251-327; 2009b: 129-218; Ortega Villoslada, 2008: 22; 2011: 7-20; 2012: 73-85; Rosselló Bordoy, 2009d: 479-485; Santamaría, 1970: 1-134; 1986a: 9-19; Soldevila, Bruguera & Ferrer, 2008: 204 nota 844; Soto Company, 1984b; 1990: 1-55; Torró, 2007: 218. Pel que fa als Sants nord-africans que l'infant ajudà a traslladar a Portugal, vegeu Miteva, 2017: 24.

Esquema 1. RELACIÓ FAMILIAR ENTRE L'INFANT EN PERE DE PORTUGAL I JAUME I

Tal com ha posat de relleu Pau Cateura (1997a: 64-65), el document d'infeudació i les clàusules que contenia significaren la conculcació de dues premisses recollides a la Carta de Franquesa: el compromís de mantenir unit el regne de Mallorca a la Corona d'Aragó i la restricció *exceptis militibus atque sanctis* que no permetia als cavallers ni als eclesiàstics adquirir béns immobiliaris.

Pere de Portugal no demostrà una pressa excessiva per desplaçar-se al seu nou domini de Mallorca, sinó que destacà son batlle Jaume de Safareig –qui l'abril del 1232 ja es trobava a l'illa (FRB, II/1: 5, doc. 108)- per negociar els aspectes concrets de la presa de possessió i el traspàs de poders. Pel maig, l'infant es desplaça acompanyant Jaume I i altres cavallers mobilitzats per les notícies confidencials sobre presumptes preparatius tunisians per recuperar Mallorca (Santamaría, 1984: 460). És la primera vegada que l'infant posa els peus a l'illa i, per tant, no sap què hi trobarà perquè no la coneix més que a través de la informació oral que li pogués haver arribat mentre era a Catalunya.

L'1 de juliol del 1232, una vegada apaivagada la resistència dels musulmans que s'havien fet forts a les muntanyes, Pere de Portugal assumeix la governació de Mallorca. En endavant, el rei s'absté d'intervenir en l'administració de regne (Cateura, 1997a: 54-64; 2011: 131-137). Jaume I aprofita el traspàs de poders per posar ordre a les donacions fetes fins aleshores als porcioners i beneficiaris, i per efectuar els darrers heretaments. D'entre les explotacions que romanien buides, n'assigna una part a l'infant i als seus familiars i servidors, amb les mateixes condicions que la resta dels magnats. El conjunt de tot plegat constituirà la relació o *capbreu* d'alqueries i rafals tants cops citat.

En darrer terme, l'assabentà de les prestacions feudals de tipus militar que havia de facilitar cada porcioner per a la defensa del regne; és a dir, el *Memorial* de les 'cavalleries' i dels cavalls armats, que s'adjunta al document anterior a manera d'apèndix. Presumiblement, el rei també deixa en mans de l'infant l'obligació de prestar els 44 cavalls armats que resta obligat a aportar per compte propi.

Amb aquests dos manuscrits es tanca el còdex llatinoaràbic i també la informació que rep l'infant Pere sobre els seus nous dominis senyoriais. Tant la nòmina de les possessions com el memorial de les 'cavalleries' es reproduiran, sense canvis notables, a totes les còpies posteriors del *Llibre del Repartiment*.³⁶⁴

³⁶⁴ He analitzat aquests manuscrits en el capítol II.1.1.

En línies generals, doncs, el repartiment de la porció reial conclogué en menys de dos anys i mig, i es veié accelerat per la imprevista irrupció de l'infant a la vida política del regne. Possiblement, Jaume I hagués preferit efectuar un repartiment més pausat entre els seus beneficiaris. I segurament pensava adjudicar en feu a diversos cavallers una part dels immobles rústics i urbans que li quedaven a canvi de la prestació d'un o varis cavalls armats, tal com feren els magnats i porcioners més rellevants. La precipitada infeudació del regne, per necessitats de política interna de la Corona, truncà els anhels reials i deixà la iniciativa en mans de l'infant portuguès.

L'any 1244, en virtut d'un segon contracte de permuta, l'infant cedeix al monarca els drets que li corresponen sobre el comtat d'Urgell i les illes de Mallorca i Menorca. A canvi, gaudirà del senyoriu sobre els castells i viles de Morvedre, Sogorb, Almenara, Morella i Castelló de Borriana, que rep en feu.

Deu anys després (1254), ambdós dignataris subscriuen una tercera permuta, en aplicació de la qual l'infant portuguès torna al rei el senyoriu sobre les viles i castells esmentats, a canvi del domini sobre el regne de Mallorca i una renda anual de 39.000 sous de València carregats sobre les rendes de la Procuració reial. L'infant només sobreviu dos anys al conveni. En morir sense descendents, l'any 1256, tots els béns que tenia a Mallorca queden incorporats al Patrimoni reial. Per tal d'administrar el regne, Jaume I designa hereu son fill Jaume de 13 anys –futur Jaume el Prudent–, qui governa sota la tutela de son pare fins que aquest mor el 1276.

Les incongruències del capbreu.

La satisfacció i distribució del botí immoble als beneficiaris de la porció reial es dona per tancada el 15 de juliol del 1232, amb la inclusió en el capbreu de les darreres donacions. Aquest llistat significa, doncs, la culminació del procés de repartiment de la porció reial. No hi havia altra manera de cloure'l. No tan sols perquè el Conqueridor s'havia d'atendre escrupolosament als pactes previs a la conquesta, sinó també com una qüestió de poder, d'acord amb l'esquema piramidal del sistema feudal. Era el rei qui havia de repartir les terres entre els seus. Els beneficiaris no haurien acceptat de cap manera rebre'l de mans del nou senyor de Mallorca, l'infant Pere de Portugal, que no havia assistit a la conquesta de la *madīna* ni havia estat present al repartiment general de l'illa. A partir

d'aleshores, serà l'infant qui gestionarà les donacions de terra, però les seves actuacions ja no quedaran inscrites ni reflectides en el cartulari reial.³⁶⁵

I, no obstant, és evident que el capbreu d'alqueries i rafals no inclou tots els beneficiaris. Hi són excloses la majoria de les explotacions de les potents Ordes del Temple i de l'Hospital, els successors de Guillemó de Montcada, de Ramon Alemany i de Guillem de Claramunt, el paborde de Tarragona, les milícies de nombroses viles i ciutats, així com petits grups de combatents que lluitaren al costat del seu líder o adalil, com Berenguer de Mont-ral, Robert de Tarragona o Ramon de Medalla.

I encara més. La *Remenbrança* (f. 16r-18r) esmenta porcioners completament desconeguts fins ara: G. Cax, Paschal i Bernat de Tarragona, els homes d'Almenara i els de Bernat de Rocafort, ser Simon pisà i d'altres petites viles occitanes i aragoneses.

El capbreu d'alqueries i rafals, doncs, és incomplet. Per tant, quan l'infant Pere de Portugal es fa càrrec del regne, l'any 1232, es troba al front d'una administració i d'una porció territorial de les quals no en sabia quasi res, ni tan sols quin era el muntant immobiliari ni el límits i l'extensió dels territoris. Així és que hagué de començar per aclarir i delimitar les propietats tant en nombre com en extensió, precisant alhora la localització geogràfica, fins a reconstruir totalment la porció reial. Era important, sobretot, destriar els béns del monarca dels béns dels altres porcioners i beneficiaris que compartien la porció: el Temple, l'Hospital, el paborde de Tarragona, Guillemó de Montcada, Ramon Alemany, Guillem de Claramunt, els homes de les viles i ciutats, i els beneficiaris individuals, inclosa la comunitat jueva i els ordes religiosos i militars.

Tenint a la vista el CCR i el CLR, és fàcil deduir el procediment utilitzat per l'infant. Comença per recollir informació dels divisors reials –Bernat d'Empúries i Joan Nunis- i dels *locatores* de les ciutats i viles, notaris i altres agents que visqueren activament el període 1230-1232, qui l'instrueixen de les gestions realitzades fins aleshores. L'informen, per exemple, de la confecció del *Llibre de les Quarterades* i, com que no se'n fia, ordena repetir l'amidament en presència dels seus homes més fidels: Jaume de Safareig i mestre Nicolau. Pel que fa als molins, reconstrueix la seqüència situant-los en els diferents corrents d'aigua i aclareix a qui correspongué cadascun, ja que

³⁶⁵ Una conclusió immediata que ajuda a esbargir dubtes en manejar documentació posterior és la de que tots aquells instruments on s'indica que el titular obtingué els béns per donació de Jaume I o dels seus llocgerents i batles –Bernat de Santa Eugènia, Assalt de Gúdar o Berenguer de Montreal-, són datables entre 1230 i 1232, de forma inqüestionable.

la part llatino-aràbiga només indica el nom del molí i el magnat a qui fou adjudicat. Amb tota la documentació aplegada formula vàries demandes als pobladors, com la del subministrament d'aigua als palaus reials, que havia estat interrompuda, o la recaptació íntegra del delme. Totes aqueixes gestions degué fer-les entre el 1232 i el 1244.

Una vegada que l'infant aconseguí aclarir tots els extrems obté el resum de la porció reial, i ordena que sigui anotat minuciosament a la darrera part dels Llibres del Repartiment (CCR, f. 49-90) sota el títol: “Aquesta és la part la qual ha lo Senyor Rey en la ciutat de Malorcha et en tot lo terme d.aquela...”. Com he assenyalat en el capítol II.1.1.2, aquest apartat final especifica i resumeix tots els rafals, alqueries, forns, banys, cases, obradors, molins, terra de les rodalies de la Ciutat i districtes forans de la porció reial, indicant, a més, els beneficiaris que les posseïen. Els immobles de la resta dels magnats no compareixen més que per diferenciar-los dels reials, perquè a l'infant Pere no li importa res més que la porció del monarca, que és d'on bàsicament traurà el benefici.

No és aquesta l'única anomalia que presenta la relació d'alqueries i rafals. Tradicionalment s'ha considerat que la comissió de repartiment inicià la seva tasca a començament del 1230 i, des d'aleshores, el rei hauria fet donacions aleatòries a individus de la seva porció. El juliol del 1232, el monarca “feu balanç”, “autenticà”, “legalitzà” o “estabilitzà” –segons els diversos autors, que mai no expliquen l'abast d'aquests verbs– les concessions que havia atorgat paulatinament. El procés del repartiment, llavors, hauria trigat dos anys i mig en ser acabat, degut a la seva complexitat i als conflictes que generà. D'altres, encara, opinen que no concloué fins el 1268.³⁶⁶

Aparentment, doncs, aquella relació o capbreu hauria de ser una recopilació, feta per l'administració reial, de les explotacions rurals concedides fins aleshores als beneficiaris de la porció territorial de Jaume I. Si així fos, hauria d'abraçar i inserir en les seves planes el conjunt de donacions agràries efectuades entre 1230 i 1232 que he recollit a la taula 18, totes elles avalades per l'instrument notarial pertinent. Tot i que, certament, es detecta un paral·lelisme notable entre els dos llistats, també s'hi adverteixen incongruències manifestes.

Ponç de Vic, per exemple, rep del rei l'alqueria d'*Alhag Altzuari* i dels seus germans, de vuit jovades, situada a Montuiri; mentre que a la relació d'alqueries i rafals no consta sinó l'alqueria *Hixnar*, de la mateixa extensió i districte. En el cas de Cainià, el

³⁶⁶ Busquets, 1952; Casanovas Camps, 1998; Cateura, 2006: 34; Llabrés & Rosselló, 1998; Mut Calafell, 1988; Portella Comas, 1994; Soto Company, 1984b.

document de donació empara nou explotacions, però el capbreu només n'hi reconeix set. Sis d'aquestes coincideixen; però la setena, l'alqueria *Razhairoba*, no consta a l'instrument original. En canvi, les anomenades *Alfobog*, *Tuta* i *Murtich* no són al repartiment.³⁶⁷ Quant a Berenguer Gaهران de Montpeller, el monarca li fa donació de dues alqueries en el terme de Sineu, però el capbreu només n'hi assigna una. L'alqueria *Cacamautx*, que el monarca donà a Ramon Maurí, compareix en el repertori d'alqueries a favor dels homes de Barcelona. Bernat de Mogoda rebé un rafal a Inca, més el rafal *Jahie abin Mahomat li Tixifin* del terme de la Ciutat de dues jovades d'extensió, que el repartiment designa com a propi de Berenguer de Montcada. Mateu de Sabadell, a més de les dues alqueries que li adjudica Jaume I a Petra, figura a la recopilació com a posseïdor de l'alqueria *Taupine*, de quatre jovades, en el districte de Sineu i Petra. Igualment Guerau Jazbert, a més de l'alqueria que rep del rei a Pollença, disposa també de l'alqueria *Huatel* de cinc jovades, a Inca. Un altre cas paradigmàtic és el de Bernat Espanyol i Bernat de Guadells, que obtingueren per diploma reial les alqueries *Beni Gotmar Almaghen* i *Formentor* del terme de Pollença; mentre que, en el repartiment, l'alqueria *Formentor* és adjudicada a Berenguer Burguet, i Bernat de Guadells no compareix en lloc. Altre cas impactant és l'Orde del Sant Sepulcre, qui obté del rei quatre alqueries en el districte de Pollença i, en canvi, no compareixen a la relació d'explotacions. La situació és molt semblant pel que fa als homes de Marsella. Abans del 1232 el monarca atorgà set alqueries del terme de la Ciutat, vuit del terme d'Inca i nou del districte d'Artà als combatents de la ciutat occitana, però cap d'elles no figuren en el capbreu reial. L'exponent més colpidor és el paborde de Tarragona, a qui el monarca havia adjudicat 16 alqueries i rafals a distints districtes de l'illa, amb un muntant de quasi 144 jovades, de les quals no se'n cita cap ni una en el capbreu.

Cert és que alguns dels topònims podrien estar molt desfigurats i ser inintel·ligibles. També és evident que s'han perdut manuscrits que podrien justificar les disparitats detectades. Però el percentatge de discordances és tan elevat, que fa sospitar la intromissió de qualche esdeveniment exterior en el procés del repartiment.

³⁶⁷ Hi ha un *Aliaboz* en el terme de Sineu (LCA, f. 7r) i un *Alhaboz* a Petra (LCA, f. 11r), així com un *Alhanat bi Mortit* i un *Aben Mudalel bi Mortit* (LCA, f. 9r) també a Sineu; però tots ells estan adjudicats a altres porcioners.

Taula 19. Relació d'alqueries i joves confiscades pel rei

TERME	Explotació	Nom de l'explotació	Primer porcioner	Extensió en joves	Joves recuperades	Relació	Porcioner definitiu
INCA	Alqueria	Maymon aben Hut	Johannes de Calidis	6	3	50%	Rex --> Dominus Infans
	Alqueria	Beni Calel	Guillemus Seguer	5	2	40%	Bernardus Espanyol
Total Inca				5			
POLLENÇA	Alqueria	Vilaroja	En Tovars	7.5	3	40%	Martinus Suariz
	Alqueria	Montegellos	Petrus de Montispesulano	6	2	33.33%	Martinus Suariz
	Alqueria	Alhuazia/Alwartia	Raimundus Poquet Marsilie	5	2	40%	Martinus Suariz
Total Pollença				7			
SINEU	No ho diu	Alhoffra Aljauffia	Petrus de Moret/Petrus de Murel	20	20	100%	Rex --> Petrus et Egidius Garces
	Rahal	Nabil	Bernardus Palet Barchinone	5	2	40%	Magister Nicholaus
	Rahal	Benitarefa	Dominicus Clavel	9	2	22.22%	Berengarius de Sancto Milione
	Alqueria	Corbeyra	Guillemus de Campo Barchinone	14	7	50%	Petrus Palazi
	Rahal	Abeni Zarragx aben Agzen	Johannes Lordan	6	2	33.33%	Rex --> Dominus Infans
	Rahal	Layn Algenui	Sanxus de Belpug	10	5	50%	Dominus Infans
	Alqueria	Art Alayn	Eximenus de Filera	8	8	100%	Rex
Total Sineu				46			
PETRA	Rahal	Almozor	Tomasius Partiden Barchinone	5	2	40%	Lupus Ferrandis
	Rahal	Abn Alazerac	Pelegrinus Adobador	5	2	40%	Raimundus de Casalibus
	Alqueria	Arian/Alanaria	Filia Guillemi Seguer Barchinone	6	4	66.67%	Dominus Infans
	Rahal	Beni Mofarritx	Romeus de Riujunchos	8	3	37.50%	Rex --> Dominus Infans
Total Petra				11			
ARTÀ	Alqueria	Beniagnira	Lupus Deslava	8	8	100%	Dominus Infans
	Alqueria	Benihurrulatx	Lupus Deslava	6	6	100%	Dominus Infans
	Alqueria	Benol Hatx	Lupus Deslava	6	6	100%	Dominus Infans
Total Artà				20			
MONTUÏRI	Alqueria	Beni Atic li Muze	Johannes Vital Barchinone	8	3	37.50%	Carrocius
	Alqueria	Daben Nouth	Berengarius Pergaminer	5	2	40%	Laurencius Hyvaines
	Alqueria	Atxaruayrola/Alcherneiroi	Berengarius de Marfa	6	3	50%	Carrocius
	Alqueria	Ayn Pouolux = 2 alquerie	Guillemus Delfini Barchinone	8	3	37.50%	Petrus de Ortau
	Alqueria	Ponzuatx	Comajoan, Arnaldi Cardador, Petri Alquerxemi et Bernardi de Turecella	12	2	16.67%	Pelaius Ferrero et Petrus Hyvaines
	Alqueria	Dabeni Xahyt	Arnaldus de na Dominga Dertose	8	3	37.50%	Carrocius
	Alqueria	Benimoraugia	Bernardus de Hyspania	5	2	40%	Pelaius Ferrero et Petrus Hyvaines
	Alqueria	Daben Hageg	Johannes de Someres Dertose	5	2	40%	Carrocius
Total Montuïri				20			
MUNTANYES	Alqueria	Axorca	Arnaldus Ebrinis	8	4	50%	Martinus Suariz
	Alqueria	Quelber	Berengarius Ferrarii Barchinone	15	7	46.67%	Martinus Ferrarii de Infante
	Alqueria	Beni Moratgi	Arnaldus de Solerio Barchinone	6	3	50%	Dominus Infans
Total Muntanyes				14			
JOVADES TOTALS RECUPERADES				123			

Font: elaboració pròpia a partir del CLA

D'altra banda, en l'apartat d'anàlisi del CLA (capítol II.1.1.1), he ressaltat la presència d'un conjunt d'explotacions agràries que el rei havia adjudicat prèviament a qualcú i que, precisament el 1232, havia *recuperat*, en tot o en part, i les havia reservat per a ell o bé les havia cedit a un tercer beneficiari. Són les assenyalades a la taula 19. Majoritàriament la superfície *recuperada* en cada cas, expressada en jovades, oscil·la entre el 33.33 % i el 50 %; és a dir, entre un terç i la meitat de l'extensió íntegra de l'explotació. Però, en cinc casos, l'espoliació assoleix la totalitat de l'immoble. Són l'*Alhoffra Aljauffia* i l'alqueria *Art Alain*, ambdues del terme de Sineu, i les alqueries *Beniagmira*, *Benihurrulax* i *Benol Hatx* del terme d'Artà.

En realitat, doncs, les *recuperacions* no són sinó un eufemisme que amaga la confiscació per part del rei d'una part de les explotacions als posseïdors de primera instància. En virtut d'aquestes requises, el monarca aconseguix apropiar-se la suma de 123 jovades de terra que, tot seguit, atorga a d'altres porcioners. Els més beneficiats foren Carròs i, un cop més, l'infant Pere de Portugal i els homes del seu seguici. Tant les incoherències detectades entre els documents de donació i la relació d'alqueries i rafals, com les preteses *recuperacions* de terres, ja advertides per Guillem Rosselló (2007b: 55), exigeixen una interpretació coherent que ha d'estar, necessàriament, fora dels *Llibres de Repartiment*, i que abordo a continuació.

3.1.2.- Els conflictes derivats del repartiment.

Alguns autors, com Ricard Soto (1984a: 18) i Guillem Rosselló (2007c: 410), ja esmentaren els conflictes i tensions que comportà el repartiment, que en algunes ocasions derivaren en disputes jurisdiccionals d'alta intensitat. Aqueixes tensions normalment se solucionaven per la via pacífica; la qual cosa no significa prescindir de la via judicial. És gràcies a aquests plets entaulats entre el monarca i alguns dels beneficiaris descontents que he pogut escatir algunes de les incongruències detectades a l'apartat anterior.

La controvèrsia entre Romeu Durfort i Ramon d'Olzina.

Concretament, un dels pergamins guardats a l'*Archivo Histórico Nacional* proporciona determinades claus que permeten desllorigar el significat de la recuperació d'exploracions per part de Jaume I.³⁶⁸ El pergami consigna la reclamació de Romeu Durfort contra Ramon d'Olzina per la possessió de l'alqueria *Almoandez*,³⁶⁹ del terme de Sineu, així com les actuacions judicials que generà.

En Romeu Durfort era el fill segon d'una influent família burgesa d'ascendència llenguadociana, pertanyent a l'estament dels ciutadans honrats i enquadrada en la mà major de la ciutat de Barcelona. A principis del segle XIII, els Durfort ja comptaven amb una fortuna considerable, feta i consolidada en temps de Ramon Berenguer IV i Pere el Gran. Consistia en béns i capital de composició variada, distribuïts entre aquella ciutat i el seu perímetre immediat. Des d'aleshores, romangueren lligats a l'entorn de la casa reial i exerciren els càrrecs de veguer i batlle. Amb Jaume I entraren de ple en la percepció de rendes públiques i incrementaren el patrimoni amb nombroses donacions de terres i drets al Baix Llobregat (Molins de Rei, Santa Maria de Cornellà, Sant Joan Despí, Sant Boi de Llobregat). Esdevingueren, així, senyors de pagesos, i passaren a exercir funcions jurisdiccionals. En el segle XIII enllaçaren amb els prestigiosos llinatges dels Castellvell, els Alfou, els Espiells, els Cervera, els Olzet o els Tornamira, i entraren a la política municipal ocupant els càrrecs de prohoms, conseller/paer i síndic. A partir del 1291, es perd el rastre dels Durfort dins l'ambient polític barceloní. Romeu Durfort i el seu nebot Berenguer, fill de son germà Pere, participaren activament a la presa de Mallorca. Berenguer fou nomenat batlle dels col·laboradors andalusins de la zona nord de l'illa per Jaume I. Entre 1231 i 1234, Romeu Durfort va ser veguer de Barcelona, i batlle entre 1237 i 1240 (Bensch, 1995: 407 i 410). El 1241, combina tres batllies ben distants: Piera, Caldes i Llagostera, i el rei li permet nomenar substituïts per ajudar-lo en les tasques administratives. Els anys 1242 i 1243 era batlle reial de Mallorca per la porció de Nunyo Sanç, però exercia el càrrec per mà del seu lloctinent Bernat de Cardona.³⁷⁰

³⁶⁸ AHN. Clero secular/regular. Dominicos, carpeta 79, núm. 22.

³⁶⁹ També citada com Almhandez, Almaharende, Almohadem, Almoandem i Moandes.

³⁷⁰ Vegeu l'arbre genealògic dels Durfort a Bensch, 1995, apèndix 5. Per a d'altres aspectes familiars: Batlle Gallart, 1985: 1347-1360; 1988: 9-51; Bertran Roigé, 2009: 53-80; Bisson, 1980: 161-208; Busqueta & Cuadrada, 1986: 36-41; Cateura, 1997a: 75; Cuadrada Majó, 1997: 57-77; Monjas Manso, 1997: 125-132; Pont Estradera, 1987: 167-172; Riera Melis, 2015: 131-232; Sabaté Curull, 2011: 61-129.

En Ramon d'Olzina probablement era un ciutadà de Girona que no degué ser present a la conquesta, però s'assentà ben aviat a Mallorca. A tal efecte, passà a viure a les terres i casals que adquirí a l'alqueria *Almoandez*, amb la seva muller Ermessenda, la qual procreà tres fills: Jaume, Pere i Joana.³⁷¹ Va fer testament sacramental el 19 d'abril del 1252, estant malalt, que diposità en mans del capellà de Sant Joan de Sineu, Joan de Pujols.³⁷² Deixà mil sous en obres pies, dels quals llegà petites quantitats a les obres de Sant Jaume de Ciutat, de Sant Bartomeu de Sóller i de Sant Joan i Santa Maria de Sineu, així com als frares menors, als predicadors i a diversos capellans a títol particular. Feu hereu universal son fill Jaume, menor d'edat i sotmès a tutoria; i deixà 2.400 sous a cadascun dels altres dos fills.

La controvèrsia entre ambdós pledejants s'inicia el 24 de maig de l'any 1244, amb la presentació d'una queixa per part de Durfort. Al·lega el demandant que l'alqueria esmentada li pertany per donació reial i exigeix a Olzina que la hi torni, ja que la retenia injustament. El demandat argumenta, en contrari, que no creia que l'alqueria fos de Durfort, malgrat en tingués l'escriptura de donació signada pel rei. Diu, en defensa seva, que una part de l'alqueria li havia estat assignada per les 'cavalleries' pròpies i procedia de la porció que correspongué a les 'cavalleries' dels homes de Girona; mentre que, una altra part, l'havia comprat a d'altres persones que també havien obtingut béns a la porció de les milícies gironines. Argüeix, finalment, que, per llei i per costum vigent a Mallorca, el fet de posseir el document de donació reial no atorgava major preferència jurídica sobre els béns que només es trobaven escrits en el capbreu, sinó just al contrari. Com a prova documental, n'Olzina presenta una còpia parcial del còdex del repartiment (CCR, f. 59vb; i CLR, f. 73), on consta efectivament que les alqueries *Almoandez* i *Beninaceem*, ambdues de 8 jovades, havien estat adjudicades a les 'cavalleries' dels homes de Girona.

Un esplèndid pergami inèdit, procedent de l'arxiu parroquial de Sant Jaume,³⁷³ aclareix la subdivisió que Bernat Sans, Bernat d'Orenga, Ramon Constantí, Gironès Maurí i Pere Ramon Porter, partidors nomenats per l'infant Pere de Portugal dels béns adjudicats a la ciutat de Girona, feren de l'alqueria *Almoandez*. Els lots (taula 20) foren donats als beneficiaris en alou franc i lliure, amb l'única condició que, durant el primer any, només els podien vendre o alienar a pobladors gironins residents a Mallorca (*quod infra spacium*

³⁷¹ Tenia, també, part d'un molí a la vall de Sóller (AMS, sense catalogar. Procedeix del fons Miquel Ballester. 7 calendes desembre 1242 (25/11/1242).

³⁷² ADM. PSJ, n° 6/9. 13 calendes maig 1252.

³⁷³ ADM. PSJ, n° 6. Conté la còpia d'onze instruments distints dels anys 1233-1318. El primer porta la data del 28/10/1233. Agraïxo l'amabilitat de Pep Barceló Adrover en proporcionar-me la referència.

huius primi anni dictam donacionem vendere vel alienari nulli possis nisi tamen hominibus Gerunde populantibus in insula Maioricarum).

El mateix pergami informa que, a més de la mitja jovada que li pertocà, Ramon d'Olzina comprà la jovada de Gironès Maurí per 30 sous, i les 2.5 joves de Ramon Constantí per 50 sous. Tot plegat s'ajusta a l'al·legació de n'Olzina i en corrobora la declaració.

Taula 20. Distribució de les 8 joves de l'alqueria *Almoandez*

Data	Beneficiari	Joves
1233	Ramon Constantí	2.5
1233	Gironès Maurí	1
26/11/1233	Ramon Constantí	1.75
06/12/1233	Gironès Maurí	1.5
15/12/1233	Berenguer de Serra de Caldes	0.25
29/12/1233	Ramon d'Olzina	0.5
29/12/1233	Pere Comelles	0.5

Font: elaboració pròpia a partir de: ADM. Pergamins Sant Jaume, núm. 6

En no posar-se d'acord, els pledejants es comprometen a acceptar el dictamen d'un àrbitre neutral, sota comminació de 50 morabatins de multa. L'àrbitre elegit és el bisbe de Mallorca, Ramon de Torrella. Seguint el procediment judicial, el 31 de maig el prelat obre les diligències prèvies i insta Olzina a presentar les declaracions que cregui oportunes en defensa dels seus arguments. Així ho fa la part demandada qui, entre el 13 i el 15 de juny, lliura al bisbe la deposició oral de trenta persones que presten testimoniatge d'haver vist i sentit els incidents que declaren tot seguit. Llurs confessions romanen enregistrades en el manuscrit, i totes avalen les hipòtesis defensades per Olzina. Davant una quantitat tan aclaparadora d'arguments en contra, el demandant degué renunciar finalment a les seves pretensions, perquè el pergami no conté cap sentència. Els testimoniatsges, però, són força reveladors pel tema que ens ateny:

Joan de Caldes, de Montuïri, explica que el rei Jaume va fer massa donacions immobles al començament del repartiment, de manera que finalment no pogué complaure el nombre total de 'cavalleries' de la seva mainada per manca de terra.³⁷⁴ Així li ho advertí el partidor reial, Bernat d'Empúries: "Senyor, són tantes les donacions que heu fet, que

³⁷⁴ *Cum Rex fecisset multas donaciones et non posset complere cavallerias hominibus qui venerant cum eo in exercitu.*

no podem complimentar totes les cavalleries".³⁷⁵ Per tant, quan els partidors nomenats per les ciutats acudiren al monarca en demanda de la seva part, aquest prengué moltes jovades de terra i altres honors a uns beneficiaris per donar-les a les milícies vilatanes, al mateix temps que ordenà que quedés tot reflectit en un capbreu o memorial.³⁷⁶ Bernat de Moranta manifesta que, per aquesta intervenció, moltes persones obtingueren alqueries i honors per raó de les seves 'cavalleries'.³⁷⁷ Argumentant en negatiu, Bernat Espanyol assegura que molts d'altres perderen allò que tenien per donació reial a la Ciutat i a l'illa. Bernat s'Escala declara que uns quants perderen els feus, i Domènec de Rubió manifesta que manta d'ells foren expulsats de llurs cases i heretats per culpa de les 'cavalleries' de les ciutats.³⁷⁸

El llenguatge utilitzat pels testimonis a l'hora de narrar els fets no deixa lloc a dubtes sobre el procediment utilitzat. Expliquen que, inicialment, el rei donà (*dedit*) un determinat immoble a certa persona o institució i després la hi prengué (*abstulit*) per donar-la a un altre poblador. En conseqüència, el primer posseïdor perdé l'immoble (*amisit*) i l'obtingué, adquirí o se'n lucrà el segon (*obtinuit, adquisivit, fuit lucratus*).

La casuística aportada pels testimonis demostra que les redistribucions succeïren a qualsevol dels districtes que pertanyeren al rei i, en aquest sentit, no fou una qüestió localitzada a un espai concret sinó un conflicte generalitzat. Així, Joan de Caldes i Bonaventura de Moranta confessen que aconseguiren l'alqueria *Ginyent* del terme de Pollença i una part de l'alqueria *Leo* del terme d'Inca, que inicialment foren ambdues dels homes de Barcelona. Mestre Rotlan manifesta que rebé del rei una alqueria en el terme de Montuiri, que després passà a poder de les 'cavalleries' de Tarragona. Mestre Joan, canonge de la Seu de Mallorca, assolí l'alqueria *Aria* del terme de Petra a costa de Bartomeu d'Ozona. I Robert de Tarragona declara que va obtenir el rafal *Carutxcha*, situat prop de la plaça de Sineu, que abans havia estat d'En Gil de l'Hospital de Sant Antoni.

Les dimensions ni el tipus de conreu de l'explotació tampoc no tingueren res a veure amb el conflicte. Es redistribuïren alqueries i rafals sencers, però també trossos de terra i honors sense especificar. Berenguer de Ripoll confessa que tenia sis jovades de

³⁷⁵ *Domine: tot sunt donaciones quas vos facistis quod non possumus complementum dare cavalleriis.*

³⁷⁶ *Abstulit multis jovatas et alios honores et dabat aliis et faciebat eos scribi in capite brevi.*

³⁷⁷ *Multi obtinuerunt alquerias et honores racione cavalleriarum.*

³⁷⁸ *Multi homines amiserunt ea que habebant ex donacione in Civitate et insula (...) Multi amiserunt feudum racione cavalleriarum in Maioricis (...) Plures expulsi sunt de domibus et hereditatibus racione cavalleriarum in Maioricis.*

terra per concessió reial en el terme de Sant Llorenç de la Ciutat, però n'hi prengueren la meitat per adjudicar-la a les milícies tarragonines. Igualment, simples horts i plantacions de vinya foren objecte d'intercanvis similars. En aqueixa tessitura es troba Ramon Guillem, qui perdé l'hort que li havien donat i passà a ser d'En Guardiola; o el de Berenguer de Girona, carnisser, qui aconseguí una vinya que havia estat de Ferrer de Granada. Els habitatges tampoc no en quedaren fora: Rotlanet de Marsella confessa que ell i els seus germans assoliren del rei unes cases que prèviament havien estat de Carròs; i Guillem des Graner unes altres que foren d'En Quintana.

La majoria dels enquestats afirmen que els incidents es produïren entre nou i tretze anys enrere, o sigui entre 1231 i 1235. Pere Escrivà testifica que succeïren el mateix moment que el rei feu redactar el capbreu.³⁷⁹ Joan de Mont-ros i Peironet Rabassa sostenen que s'originaren quan el va renovar o confirmar, i Domènec de Rubió assegura que ocorregueren fa dotze anys, en el primer temps que donaven les cavalleries.³⁸⁰ Quan el bisbe demana a Joan de Caldes en quin instant succeïren els fets, contesta: “A la darrera visita de Jaume I a l'illa, quan l'infant Pere de Portugal obtingué el domini del regne de Mallorca”.³⁸¹ Domènec Clavell, finalment, precisa que el monarca va fer escriure el capbreu quan volgué retornar a Catalunya.³⁸² Totes les declaracions permeten situar de manera coherent els episodis entre els mesos de maig i juliol del 1232, període durant el qual Jaume I romangué a Mallorca. Està clar, doncs, que remet en al memorial d'alqueries i rafals anotat pel notari Pere de Sant Melió el primer de juliol del 1232.

Joan de Caldes ofereix informacions addicionals en afirmar que el rei tingué consell general,³⁸³ on declarà la vigència perpètua del capbreu, a despit de les escriptures de donació fetes anteriorment; que sempre tinguessin preferència els béns inscrits en el capbreu sobre aquells que no hi estaven, encara que el tinent posseís el document previ de donació; i, consegüentment, que cap document de donació no tingués major valor legal

³⁷⁹ *Tempore illo quo dominus Rex fecit capud breve suum.*

³⁸⁰ *Bene sunt XII anni, tempore illo primo quando dabant cavallerie.* S'ha d'entendre aquesta expressió com el moment en què el rei convingué amb els representants de les milícies el nombre de 'cavalleries' que corresponia a cadascuna de les viles i ciutats. Aquesta nòmina quedà reflectida en el CCR (f. 30va-31rb) i el CLR (f. 29r-31r).

³⁸¹ *Quando Rex venit ista ultima vice in Maioricis, quando dominus Infans obtinuit dominium terre iste.*

³⁸² *Quando voluit ire in Cataloniam.*

³⁸³ *Habuit consilium cum probis hominibus.* No era el primer cop que els reunia. Quatre dies abans d'envair *madīnat Mayūrqa*, reuneix tots els combatents en “consell general” per tal de fer-los jurar que ningú no tornaria enrere, sinó en cas de ferida mortal, fins que fos del tot presa. Novament a finals d'octubre del 1230, “faem justar consell general, ço és, tots los cavallers e tots los pobladors qui eren en Mallorques” per dir-los que marxava i deixava com a lloc-gerent Bernat de Santa Eugènia (*Llibre dels Fets*, cap. 81 i 105).

que les ‘cavalleries’ inscrites en el capbreu o memorial.³⁸⁴ Domènec Clavell confirma que el rei decretà que el capbreu que deixava escrit era ferm, i que cap donatiu previ no tindria valor algun contra el seu contingut.³⁸⁵ A més abundor, Joan de Mont-ros assegura que el monarca prescrigué que el capbreu tingués major credibilitat que qualsevol altra carta de donació.³⁸⁶ Des d’aleshores –afirmen els enquestats- és ús i costum de Mallorca que les ‘cavalleries’ tinguin preferència sobre els donatius.³⁸⁷

El lloc on se celebrà aquest consell de prohoms tampoc no és dubtós. Gran part dels testimonis asseguren que tingué lloc a la ciutat de Mallorca. Pere Escrivà concreta que va ser a l’Almudaina; però Ramon de Casals i Domènec Clavell precisen que, quan el rei tornà de les viles d’Inca i Pollença, reuní els pobladors davant l’església de Santa Eulàlia de la Ciutat i va ordenar a tothom, de part del consell de prohoms, que ningú no gosés tocar ni contravenir el capbreu que deixava escrit. També feu pregonar l’edicte en aquelles dues viles. I, finalment, els amenaçà dient que, si qualcú el vulnerava, tan bon punt ell tornaria a Mallorca des de l’Aragó per restablir la situació.³⁸⁸

És fàcil deduir que la decisió adoptada pel consell assessor i les actuacions consegüents provocaren molts conflictes entre l’administració reial i els beneficiaris de les donacions anteriors. La majoria dels implicats acceptà les disposicions del monarca, renuncià a litigar amb els nous posseïdors i es resignà a perdre les possessions que els havien estat adjudicades prèviament.³⁸⁹ La resta dels magnats també donà suport a l’acció del monarca. A tall d’exemple, Ramon Bonafós exposa que, quan es presentà davant el rei a protestar perquè li havia pres la meitat de l’almudaina d’Artà per donar-la als frares premonstratencs, Nunyo Sanç, qui acompanyava al monarca i als altres magnats, li contestà que si qualcú prenia a algun altre qualque propietat no li quedava més remei que aguantar-se.³⁹⁰

Però no tots els beneficiaris se sotmeteren dòcilment a la resolució del consell reial. Alguns s’hi rebel·laren sense violència. Fou una resistència pacífica que se resolgué

³⁸⁴ *Quod illud capud breve haberet semper valorem, non obstantibus instrumentis donacionum primo factis (...) Quod semper preferuntur illi qui sunt scripti in capite brevi aliis qui non sunt scripti, licet quod habeant inde instrumenti (...) Quod donativum aliquod non vinceret cavallerias, immo cavallerie vincerent donativum.*

³⁸⁵ *Dominus Rex dixit quod capud breve illud quod ipse dimitebat esset firmum et nullum donativum haberet valorem contra cavallerias vel illud capud breve.*

³⁸⁶ *Dominus Rex precepit quod capud breve servaretur et crederetur plus quam carta aliqua.*

³⁸⁷ *Usus est et consuetudo quod cavallerie preferantur donativis.*

³⁸⁸ *Barones, ita dico vobis: quod non sit aliquis ita ausus quod decetero tangat nec veniat contra istud capud breve quod hic dimitto scriptum, quam per certo sciatis quod de Arago redirem hic propter hoc.*

³⁸⁹ *Noluerunt litigare cum eis, set volebat prosequi mandatum et stabilimentum domini Regis.*

³⁹⁰ *Viam neque capet si aliqua donacio auferret alicui suas cavallerias.*

a través de la justícia i que a vegades precisà més d'una sentència. Els testimonis del plet en donen quatre precedents. Cal dir, però, que, en tots els casos que se citen, la justícia es decantà a favor del rei i fallà a favor de la major fermesa jurídica del capbreu sobre les donacions primitives. Dos testimonis expliquen que les milícies de la ciutat de Manresa obtingueren en el terme de Montuïri l'alqueria *Benigalip*. Quan els manresans hi entraren, ja hi trobaren el senyal del marsellès Pere Sanç. Un dia comparegué aquest, reclamant-los l'alqueria en base al document que posseïa per donació del monarca. Puix que els manresans no li feren cas, els denuncià a la cúria reial. Però, com que no aconseguí fer valer el seu dret, es callà i no els molestà més, limitant-se a fitar les terres contigües a l'alqueria per tal de d'identificar-les. Mestre Joan, canonge de la Seu de Mallorca, declara que mantingué plet amb Bartomeu d'Ozona a causa de l'alqueria *Aria*. Igualment, mestre Joan obtingué dues sentències favorables dels tribunals, perquè la seva donació era anotada en el capbreu i l'altra no. Finalment, Robert de Tarragona i Berenguer de Girona confessen haver obtingut un rafal i una vinya, respectivament, per via de sentència.

La redistribució de les alqueries, rafals i altres immobles no ocasionà únicament conflictes entre els interessats i l'administració reial, sinó també entre els propis beneficiaris. Cinc d'ells revelen com Ramon de Castellbisbal perdé les explotacions que havia rebut en els termes d'Inca i de Pollença perquè foren adjudicades als homes de les ciutats de Barcelona, de Marsella i de Tarragona. El de Castellbisbal s'enutjà molt i els amenaçà, i per aquest motiu quedà enemistat amb Robert de Tarragona i Pere Martell.

La taula 21 resumeix els 36 casos d'explotacions que mudaren de propietari, segons la declaració dels testimonis suara esmentada.

Taula 21.- Explotacions confiscades pel rei i adjudicades a altres porcioners, segons declaració dels testimonis

EXPLOTACIÓ	NOM	TERME	PRIMER POSSEÏDOR	CONCESSIONARI DEFINITIU
Alqueria	Ginyent/Geinen mayor	Pollença	Ramon de Castellbisbal	Homes de Tarragona
Rafal	Benifrangi/Beni Alafrugi	?/Montuïri	Aragó Rotlan	Homes de Tarragona
Honor	Caymaris/Caymarix	Inca	Mateu de Cella i socis	?/Homes de Tarragona
Terra (2 jovades)		Pollença	Guillem Perelló, prevere	Homes de Tarragona
Alqueria		Montuïri	Mestre Rotlan	Homes de Tarragona --> N'Abrines
Terra (3 de 6 jov.)		Ciutat-Sant Llorenç	Berenguer Ripoll	Homes de Tarragona
Diverses alqueries		Inca i Pollença	Ramon de Castellbisbal	Homes de Barcelona, Tarragona i Marsella
Alqueria	Leo/Loayon exarquia	Inca	Ramon de Castellbisbal	Homes de Barcelona --> Bonaventura de Moranta
Alqueria		Inca	En Proet	Homes de Barcelona
Alqueria	Hortella	?/Inca	Arnau de Mont-roig	Homes de Lleida
Terra (3 jovades)		Ciutat-Sant Llorenç	Bonafonat Saig	Homes de Lleida
Alqueria	Beniadic/Benihadet	?/Sineu		Homes de Lleida
Rafal			En Tolosa	Homes de Caldes
Alqueria	Almoandez/Almhandez	Sineu	Romeu Durfort	Homes de Girona --> Ramon d'Olzina
Alqueria	Benigalip/Benigalep	Montuïri	Jacques Sanç, marsellès	Homes de Manresa
Alqueria	Palmer		Orde del Sant Sepulcre	Homes de Vic
Alqueria	Castelo/Castel	Pollença	Bernat Espanyol	Temple --> Jaume Company
Alqueria		Pollença	Ramon Gilabert/Jazbert	Temple
Alqueria		Pollença	Orde del Sant Sepulcre	Temple
Alqueria	Defla/Adeffle Arechi	?/Sineu		Robert de Tarragona
Mig rafal			Bernat Tos	Robert de Tarragona
Rafal	Carutxcha/Carrux Almagzen	Sineu	Hospital de Sant Antoni	Robert de Tarragona
Alqueria			Orde del Sant Sepulcre	Ferrer de Sant Martí --> Orde del Sant Sepulcre
Alqueria	Aria/Arian	?/Petra	Bartomeu Ozona	Mestre Joan
Tres alqueries		Inca	Pare de Guillem Perera	?
Mitja almudaina		Artà	Homes de Marsella	Prestratencs de Santa Maria de Bellpuig
Alqueria		Muro	Berenguer Sant Melió	Guillem Hug --> Comte d'Empúries
Alqueria		Ciutat-El Prat	Bernat Olzet	?
Alqueria		Ciutat-El Prat		Abat Sant Feliu Guíxols
Honors		Inca		Pere Martell
Honors i cases		Ciutat	Diverses persones	En Carròs
Cases			En Carròs	Rotlan de Marsella --> Alberic de Marsella
Cases			En Quintana	Guillem Graner
Casa		Ciutat	?	Homes de Marsella --> Gerard Caiol
Hort			Ramon Guillem	En Guardiola
Vinya			Ferrer de Granada	Berenguer de Girona

Font: elaboració pròpia a partir de: AHN. Clero secular/regular, carpeta 79, núm. 22

Els pocs indicis que brinden els enquestats per tal d'identificar els immobles dificulten la corroboració de les atestacions. No obstant això, les dotze explotacions que porten topònim poden ser reconegudes amb probabilitat suficient en el CCR i el CLR. I, en més d'un 80 %, confirmen allò que han declarat els testimonis: Les alqueries *Ginyent/Geinen mayor* del terme de Pollença, de 26 jovades, i *Benifrangi/Beni Alafrugi* de Montuïri, de quatre, pertocaren finalment als homes de Tarragona; mentre que

Caymaris/Caymarix, a Inca, de 10 jovades, pertanyé a les milícies de Barcelona.³⁹¹ L'alqueria *Defla/Adeffle Arechi*, de 16 jovades, i el rafal *Carutxcha/ Carrux almalzen haort min aciyara*, de 7 jovades, ambdós de Sineu, a Robert de Tarragona.³⁹² L'alqueria *Benigalip/Benigalep* de Montuiri, de 20 jovades, als combatents de Manresa.³⁹³ L'alqueria *Beniadic/Benihadet* de Sineu, de 10 jovades, als de Lleida.³⁹⁴ L'alqueria *Leo/Loayon exarquia* d'Inca, de 8 jovades, als barcelonins.³⁹⁵ L'alqueria *Almoandez/Almhandez* també de Sineu, de 8 jovades, als milicians de Girona.³⁹⁶ I l'alqueria *Castelo/Castel* de Pollença, de 8 jovades, al Temple i els seus porcioners.³⁹⁷

Cal consignar, però, dues excepcions: l'alqueria *Hortella* d'Inca, de 8 jovades, és continuada en el CCR (f. 54va) i el CLR (f. 63) com a pròpia dels homes de Barcelona, mentre que Pere Escrivà assegura que fou de les milícies de Lleida. Contràriament a la declaració del testimoni, no consta que els combatents de Lleida obtinguessin cap explotació a Inca. Tampoc l'alqueria *Aria* coincideix. Segons pròpia manifestació, mestre Joan la va obtenir de Bartomeu Ozona/Osona per sentència judicial. En el CLA (f. 15vb) hi ha, sobreposada al llistat, l'alqueria *Arian* de 8 jovades, del terme de Petra, assignada a Bartomeu de Aulona. És possible la confusió, per similitud del llinatge, d'Ozona per Aulona. En canvi, no compareix cap mestre Joan en tot el repartiment.

Jaume I va romandre molt satisfet d'aquesta solució i del seu enginy, fins al punt que relata la maniobra en el *Llibre dels Fets* (cap. 289) i la recomana als partidors de la ciutat de València sis anys després. Segons la narració, davant la ineptitud dels representants de la noblesa i del clergat per repartir la terra de manera equitativa, el rei nomena els seus propis partidors, a qui dona els consells següents: que baixin el valor de la jovada a només sis cafissos i que demanin els títols de concessió als beneficiaris del repartiment per tal de fer una redistribució de les terres.

En conjunt, doncs, el plet que acabo d'analitzar explica de forma suficient el recobrament parcial de territoris per part de determinats porcioners i, en conseqüència, facilita el nom d'alguns dels primitius posseïdors d'alqueries i rafals que perderen part de

³⁹¹ CCR, f. 56va, 67va i 54va; CLR, f. 67, 88 i 63.

³⁹² CCR, f. 60rb i 60va; CLR, f. 74.

³⁹³ CCR, f. 67ra; CLR, f. 87.

³⁹⁴ CCR, f. 59va; CLR, f. 73.

³⁹⁵ CCR, f. 54rb; CLR, f. 63.

³⁹⁶ CCR, f. 59vb; CLR, f. 73.

³⁹⁷ CCR, f. 57ra; CLR, f. 68.

les explotacions per confiscació reial. Però també recull altres casos puntuals en els que el primitiu donatari perd la totalitat de les terres. Per tant, aquestes persones no compareixen en el repartiment definitiu. Noms com Romeu Durfort, Agregó Rotlan o mestre Rotlan, el prevere Guillem Perelló, Bonafonat Saig, En Tolosa, Bartomeu Ozona, o En Quintana eren desconeguts fins ara i continuarien essent-ho si no fos per aquest litigi. Per tant, són persones que ho perderen tot.

També ho perderen tot Pere de Muree/Moret, Eiximèn de Filera i Llop d'Eslava, així com ho reflecteix la taula 19. En aquests casos, l'argumentació reial no és aplicable per incongruència, ja que no justifica la confiscació íntegra de la donació primitiva a un porcioner per donar-la a un altre. Caldrà cercar-hi, doncs, un altre tipus d'explicació.

La confirmació de Ramon de Mealla/Medalla a Bernat Eimeric.

En els diversos còdexs del repartiment compareixen molt poques duplicacions d'explotacions concedides a porcioners distints. Una d'elles la constitueix l'alqueria *Cut Alcastel*, el rafal *Abnanabex* i l'alqueria *Abenjulus*, del districte de Sineu, que compareixen sempre associades en un sol bloc:

Per una banda, segons el memorial d'alqueries i rafals del CLA (f. 7v), entre les tres abraçaven 12.5 jovades que foren adjudicades en bloc al barceloní Bernat Eimeric/Haymirig. L'anotació consta com un afegit al final de la pàgina. El CLR (f. 11) les incorpora, sense cap tipus de reserva ni distinció, com a pròpies de Bernat Haymirius de Barcelona. El CCR (f. 10rb) reproduïx la versió llatina, però presenta una raspadura esborrant el llinatge i, al damunt, qualcú hi ha escrit en data molt posterior 'Aimelio'.

D'altra banda el CLR (f. 74), en enumerar les explotacions dels porcioners reials del terme de Sineu, anota la següent descripció:

De Raymundi de Medalia in termino de Sisneu.

Iste sunt alcherie quas Raymundus de Mealla a domino Rege habuit in termino de Sisneu pro suis cavalleriis:

Caria Cut Alcastel, VI jovatas.

Rahal Abnanabex, II jovatas.

Caria Abengulus, II jovatas et mediam.

*Suma X jovatas et mediam, et sunt III alcherie.*³⁹⁸

Com és veu, les dues adjudicacions difereixen en el número total de jovades: 12.5 jovades en el primer cas i 10.5 en el segon. Però allò que crida l'atenció és que les tres alqueries siguin adjudicades, en el mateix còdex, a dos porcioners distints. Al primer cop d'ull pot semblar un error de l'escrivà. No obstant això, un document inserit en el Llibre Groc i en el Llibre Verd de l'Arxiu Capitular de la Seu de Mallorca coadjuva a desxifrar l'entramat.³⁹⁹

A tenor d'aquest instrument, Ramon de Medalla declara que, en raó de les seves 'cavalleries', va rebre per donació i concessió de Jaume I l'alqueria *Curalcastel*, el *Raal Abnanaber* i la *Caria Abeniulux*, situades en el terme de Sineu.⁴⁰⁰ Després, el monarca decretà que tots i cadascun d'aquells qui havien rebut possessions a l'illa i no haguessin tornat a Mallorca abans de la festa de la Mare de Déu d'agost passada sis anys enrere, perdrien les possessions que haurien adquirit.⁴⁰¹ El document està datat el 10 de les calendes d'abril de l'any 1238 que, segons l'estil de datació florentí, correspondria al 23 de març de l'any 1239. Per tant, remet la data màxima concedida als porcioners perquè es desplacin novament a l'illa al 15 d'agost del 1231. Potser que el monarca ja tingués en ment infeudar el regne de Mallorca a l'infant Pere de Portugal, tal com ho feu el mes de setembre, i volia concloure abans el repartiment. O, tal vegada, Ramon de Medalla s'equivoca d'un any en el càlcul, i això seria més congruent amb el discurs d'aquest treball. Sigui com sigui, a la vegada que admet que no va venir ni va obeir el decret, confessa que el rei l'espolià i el privà de totes les possessions.⁴⁰²

No és aquesta l'única raó que addueix el de Medalla per haver perdut els béns adquirits a la conquesta. L'altre motiu que afegeix és no haver acudit a defensar l'illa

³⁹⁸ El CCR (f. 60rb) reproduïx la mateixa descripció, amb la variant Meaya/Maya per al llinatge; a d'altres documents escrit també Meala/Mealla. Imma Ollich (1980: 131-148) l'identifica com a membre de la família Malla de la Plana de Vic.

³⁹⁹ ACM. GROC: 132, doc. 76; i ACM. VERD: 127, doc. 72.

⁴⁰⁰ La *Remenbrança* (f. 17v) indica que a Ramon de Medalla li foren atribuïdes 21 'cavalleries' dins la porció reial.

⁴⁰¹ *Quod quicumque eorum ad tempus beate Marie mensis augusti jam elapsi nec sunt VI anni non venisse vel venire contempsisset ad dictam terram Maioricarum amitteret ex toto omnes possessiones quas ibi quoquomodo adquisierat.*

⁴⁰² *Unde, cum ego, Raimundus de Meala, in dicto termino non venissem nec decreto dicto superius paruissem (...) spoliavit me omnibus illis possessionibus quas ibi adquisiveram in dicta insula extra civitatem Maioricarum et penitus me privavit.*

quan corregué la notícia que l'estol del rei Abū Zaqariyā Ibn Haf̄s de Tunis pretenia recuperar Mallorca, fet que provocà que Jaume I travessés la mar en auxili del regne.⁴⁰³

Altre cop, el *Llibre dels Fets* (cap. 108) ajuda a aclarir la qüestió. A mitjan abril del 1232, de Vic estant, Jaume I s'assabenta "que noves eren vengudes per cert en Barcelona que el rei de Tunis devia esser en Mallorques". Un lleny procedent de l'illa confirma les noves. Aleshores, decideix que "pus Deus la ens ha donada (l'illa), no'n la perdrem per perea ne per coardia, car nós hi volem esser a l'acórrer". Escoltant el consell dels seus assessors, Jaume I ordena "a aquells que foren ab nós a pendre Mallorques" i "qui tenen honors de nós ni són de nostra mainada, que ens vinguin acórrer ab ço que han ni poden haver, e dins tres setmanes que sien ab nós al port de Salou". Així mateix ho notifica per carta als aragonesos. És una convocatòria dirigida a mobilitzar el servei militar obligatori d'aquells nobles i cavallers que tenen feus en nom seu, invocant els serveis deguts (*servicia debita*) com a contraprestació al feu que es troben implícits en l'acte de vassallatge (García Fitz, 1998). La base d'aquests deures es troba en la clàusula *Portiones autem* dels pactes previs a l'expedició de Mallorca de desembre del 1228 i setembre del 1229, en els que tots els beneficiaris del repartiment havien rebut la seva part sota fidelitat al rei i a ús i costum de Barcelona. Encara que el relat no ho especifica, el Conqueridor degué advertir-los que desheretaria tots aquells qui no acudirien a la crida.⁴⁰⁴ A mitjan maig es concentren en aquell port 250 cavallers que emprendran la travessia cap a Mallorca de forma escalonada. En arribar, se'ls uneixen altres 50 genets que havien romàs a l'illa. Formaven part de la host la majoria dels magnats que havien assistit a la conquesta, a més de l'infant Pere de Portugal i el seu seguici (Santamaría, 1980: 470). Com a magnats principals, només hi manquen els de la porció del comte d'Empúries.⁴⁰⁵ En arribar a l'illa, troben la situació en calma i sense notícies de la flota de l'emir de Tunis.

No obstant això, el monarca decideix executar el correctiu anunciat als qui no l'havien obeït. En conseqüència, Ramon de Medalla perdé els béns a causa de les dues

⁴⁰³ *Et maxime cum fuisset absens deffensionem illius terre eo tempore quo dicebatur ostol venire contra regnum Maioricarum, cum dominus Rex in eius subsidium transfretavit.*

⁴⁰⁴ L'usatge 34 *Qui fallierit* preveia que "qui fallarà hosts ne cavalcades a son senyor a qui fer les deu", sigui quin sigui aquest senyor "o las li esmen en doble, si'l senyor ho vol, o li esmen lo dany e les pèrdues e les messions que haurà fetes per lo falliment d'ell" (Valls, 1984; Pacheco, 2005). D'altra banda, la inassistència a les hosts estava penada des dels regnes germànics (García Fitz, 1998: 13).

⁴⁰⁵ Hi és comptabilitzada la presència de Berenguer Palou bisbe de Barcelona, Nunyo Sanç, Guillemó de Montcada, Ferrer de Pallarès paborde de Tarragona, Pere de Centelles sagristà de Barcelona, Bernat de Santa Eugènia, dom Atorília, Ferrer de Sant Martí, Galzeran de Pinós, Roderic de Lizana, Llop Sanç de Roda, Llop Sanç d'Aguilar, Ferran Peris de Pina, Galzeran de Hurt, Bernat de Fluixà i Ramon sa Clusa.

absències esmentades (*propter meas absencias*): la del 1231 i la del 1232. Tal com explica el propi Ramon, tot seguit el rei concedí les tres explotacions a Bernat Eimeric de Barcelona.⁴⁰⁶

Davant la situació creada, ambdós interessats en el conflicte intenten arribar a un acord satisfactori. Ramon de Medalla, qui havia demostrat el poc interès que tenia en mantenir els béns atorgats pel monarca, renuncia formalment a les tres explotacions. Així és que, juntament amb sa muller Saura i llur fill Pere, lloa, concedeix i confirma a Bernat Eimeric la donació reial, a canvi de rebre de n'Eimeric una compensació de 305 sous de Barcelona. La confirmació es formalitza davant el notari d'aquella ciutat, Pere de Bages.⁴⁰⁷

Es tracta, doncs, d'una tercera via. Si, davant el desposseïment reial, els protagonistes del plet més amunt analitzat desisteixen automàticament dels seus béns, o bé entaulen un litigi amb els nous posseïdors –que perden irremeiablement-, ara els dos implicats arriben a una transacció pactada. En definitiva, consisteix en una concòrdia econòmica que assoleix tots els símptomes d'una venda forçada, encoberta com a carta de confirmació.

Els dos plets que acabo d'analitzar expliquen que la relació d'alqueries i rafals, recollida a totes les versions del Llibre del Repartiment, es confecciona com a conseqüència de la incompareixença dels beneficiaris reials front a la sol·licitud d'ajuda feta pel monarca, o bé per no adduir la documentació escripturària exigida.

La incompareixença dels homes de Vic.

És precís remarcar que alguns testimonis del plet anterior esmenten dos casos d'espoliació que reuneixen unes característiques especials:

1.- D'una banda, Pere Escrivà explica que Guillem Hug obtingué una alqueria de Berenguer de Sant Meliό, en el terme de Muro, que posteriorment pervingué a les

⁴⁰⁶ *Super nominatas alquerias in te, Bernardum Aymerici, titulo donacione transtulit, sicut in instrumento a domino Rege tibi facto plenius continetur.*

⁴⁰⁷ L'any 1251, Ramon de Medalla repetí el comportament en tornar al rei la donació que li havia fet de l'alqueria *Benicolet* i unes cases a Gandia, sense expressar-ne el motiu (Torró, 2007: 237).

‘cavalleries’ del comte d’Empúries. Guillem Hug és citat com a ballester de la casa del comte Hug d’Empúries, i fou un dels testimonis qui signà el codicil que aquest disposà el 16 de febrer del 1230.⁴⁰⁸ Per la seva contribució a la conquesta, fou heretat pel fill i successor del comte, Ponç Hug, amb un patrimoni que pot considerar-se el prototipus de donació a cavallers. Consistia en béns immobles urbans i rústics dispersos per tots els districtes que constituïen la porció del comte. Quan va morir, posseïa els immobles que s’expressen a la taula 22.

Taula 22. Béns de Guillem Hug (1243)

Possessions	Ubicació	Emfiteuta
Cases amb casals	Ciutat	
Cens sobre l'honor del Prat	Terme de la Ciutat	Berenguer de Palau Guillem d'Olivera
Alqueria <i>Roqueta</i>	Muro	
Rafal de <i>Roqueta</i>		
Molí	Sóller	
Vinyes i honor		
Cens sobre hort		

Font: elaboració pròpia a partir de: AFDM. Ampurias. Lligall 43, n° 5822.

L’agost del 1232, el novell comte el nomenà procurador i administrador de la baronia que tenia a Mallorca, on continuà exercint el càrrec fins el dia que morí.⁴⁰⁹ Fou l’artífex del repartiment immoble entre els porcioners del comte. Posteriorment, formà part de la comissió de deu prohoms encarregada de recaptar una col·lecta veïnal per invertir en defensa de l’illa, l’any 1237 (Cateura, 2000a: 12; Coll Font, 2013b: 269). El setembre del 1234 la seva esposa, Guillema des Pedrer, va fer testament, estant malalta.⁴¹⁰ A més de disposar la sepultura a la Seu de Mallorca, fa una deixa per comprar un calze d’argent al servei d’aquell temple, dona 500 sous melgoresos al convent de franciscans per adquirir una Bíblia i altres llibres sagrats, i llega 200 sous per ajudar a construir el convent de Predicadors de Mallorca i altres quantitats menors a diverses esglésies, convents i hospitals de l’illa i de Girona. Deixa 400 sous a son marit, 200 sous a sa mare

⁴⁰⁸ AFDM. Lligall 1. N° 35, 14 calendes març 1229 (16/02/1230).

⁴⁰⁹ AFDM. Lligall 43. N° 5813.

⁴¹⁰ FRB, III: 36, doc. 521; AHN. Clero, Dominicos, carpeta 76, núm. 15; Coll Font, 2015b, inèdit, n° 2, 12/09/1234.

Alemanda i altres tants a sa germana Beatriu, esposa del cavaller Bernat de Pedardell. Assigna la resta dels béns en sufragi de la seva ànima. Totes les donacions s'han de pagar amb els béns que té a les viles catalanes de Vilafranca i Peralada i amb els crèdits que té contra els seus parents. Guillem Hug fa testament mitjançant dos documents els dies 3 i 13 de desembre del 1239, de Mallorca estant.⁴¹¹ En el primer, ordena als marmessors pagar els deutes contrets i satisfer les injúries comeses. En el segon, reconeix l'esponsalici de la segona esposa, Barbana, i li lliga altres 800 sous melgoresos. Deixa 200 sous a son germà Bernat i altres 30 sous al seu escuder Bernat, mana alforrar la seva captiva batiada Maria, assigna 500 sous al bisbe de Mallorca, fa donacions a diversos convents de Mallorca i Girona, i nomena hereus els pobres de Crist. Degué morir els mesos següents perquè, pel setembre del 1240, els marmessors ja s'afanyen a pagar les deixes i llegats i satisfer les injúries del difunt (Rosselló 2001: 128-132). Finalment, l'11 de setembre del 1243, subhasten tots els béns i crèdits a l'encant públic, inclosos els censos, la vaixella del vi i altres aparells i instruments (*vexella vinaria et superbotilia et apparatibus et instrumentis que ibi sunt*). Són venuts al comte d'Empúries, Ponç Hug, com a més donant, per 8.350 sous melgoresos.⁴¹²

2.- D'altra banda, fra Bertran, prior de l'Orde del Sant Sepulcre, manifesta haver perdut l'alqueria *Palmer*, ja llaurada i sembrada, que passà a mans dels homes de Vic. Bernat Espanyol diu que veié com hi posaren el senyal del Sepulcre. I Berenguer de Terrades afegeix que aqueixa alqueria fou donada als frares de l'Orde pel sagristà de Barcelona.

Els estudis d'Imma Ollich (1980: 131-148) evidencien que, acompanyant el vescomte Guillem de Montcada, acudeixen a la conquesta de Mallorca individus de la noblesa de la Plana de Vic –Mont-ral, Brull, Centelles, Tornamira, Santa Eugènia, Montpalau, etc.-, al costat de membres de famílies dedicades al comerç com els Espanyol, Cloquer, Ponç de Vic, Comabella o Comtal. Anys més tard, Joan F. López (2003: 461-496) remarcà que també intervingué un nucli de combatents enviats per aquella ciutat. Aleshores, Vic es trobava en part sota el domini senyorial del vescomte Guillem de

⁴¹¹ AHN. Clero, Dominics, carpeta 78, núm. 16 i 17; Coll Font, 2015b, inèdit, nº 8 i 9, 03 i 13/12/1239; DSMR: 247, nota 1. El mateix any encara havia signat el conveni de divisió de l'aigua de la Vila entre els magnats.

⁴¹² AFDM. Lligall 43. Nº 5815 i 5822, 3 idus setembre 1243 (11/09/1243). Els marmessors eren Ramon de Torrella bisbe de Mallorca, Guillem de Torrella nebot i procurador del bisbe de Girona, i Arnau de Santacília.

Montcada i en part sota el del bisbe. La situació provocava controvèrsies contínues de tipus jurisdiccional que sovint degeneraven en lluita oberta.⁴¹³ No sobta, doncs, que les milícies vigatanes fossin enquadrades en la partida del vescomte de Bearn i no en la porció reial. Els vigatans reberen diverses explotacions de mans del sagristà de Barcelona, qui era el procurador de la comtessa Garsenda de Bearn i del seu fill Gastó, successors del vescomte Guillem, mort a la batalla de Portopí. Entre d'elles, pervingué sota el seu domini l'alqueria del *Palmer*, situada a la parròquia d'Alaró, que inicialment havia estat atorgada a l'Orde del Sant Sepulcre i més tard lliurada a les milícies de Vic, tal com asseguren els testimonis.⁴¹⁴ Els vigatans obtingueren, igualment, l'alqueria *Raal Albagal* – posteriorment anomenada Rafal del Mul- del terme de la Ciutat, l'alqueria *Bitax* en el terme de Canarrossa, i l'alqueria *Benissalem*, també a Canarrossa, on hi havia algunes cases sarraïnes i una mesquita.⁴¹⁵ Dins els murs de la Ciutat també assoliren, com a mínim, un casal.⁴¹⁶

Una vegada adquirida la seva part, els homes de Vic que habitaven i poblaven l'illa elegiren Bernat de Gozells/Gozellis com a partidori.⁴¹⁷ El seu comès consistia a assignar i repartir en alou les terres i les cases entre els vigatans que es comprometessin a habitar-les i poblar-les.⁴¹⁸ Complint l'encàrrec, Gozells cità els interessats a comparèixer en un cert termini de temps. No obstant la convocatòria, els beneficiaris de Vic no es dignaren a presentar-se ni tan sols a enviar un emissari per rebre la porció, tot i que foren citats tres vegades per escrit.⁴¹⁹ A la vista del poc interès mostrat pels conqueridors vigatans instal·lats a l'illa,⁴²⁰ els senyors jurisdiccionalis decideixen passar a l'acció. Primer, l'infant Pere de Portugal, aleshores ja senyor de Mallorca, ratifica el nomenament de Bernat Gozells com a partidori. A continuació, amb el consell de la universitat de la vila de Vic i del procurador del vescomte de Bearn, li concedeix potestat per distribuir i

⁴¹³ Gudiol Cunill, 1913: 194-216; Miret Sans, 1901a: 49-55; 1901b: 130-142; 1901c: 186-199; 1902a: 230-245; 1902b: 280-303; Shideler, 1987: 147.

⁴¹⁴ ACM. GROC: 138, doc. 98; i f. 151, doc. 129; i PSE, n° 27.

⁴¹⁵ ACM. GROC: 92, 85, 129, 137, 138, 139, 140, 141, 149, 151, i 189, docs. 31, 64, 65, 129, 147, 149, 185, 208, 210, 216, 275 i 322; MPR: 922, doc. 1088 i 1089.

⁴¹⁶ MPR: 1111, doc. 1520.

⁴¹⁷ ACM. CAC, n° 7744; FRB, II/2: 272, doc. 328; i ACM. GROC: 137 i 149, docs. 31, 64 i 65.

⁴¹⁸ *Partitor electus a civitate et universitate omnium proborum hominem de Vico in civitate et insula maioricensi commorantium et populantium in omnibus cavalleriis suis et porcionibus sibi dandis, assignandis et distribuendis.*

⁴¹⁹ *Per tria intervalla per literas publicas citati, non venerunt nec miserunt ad partidas suas sicut dictum percipiendas et serviendas.*

⁴²⁰ *Ob defectum omnium illorum que debebant habere partes in cavalleriis predictorum proborum hominem de Vico, illorum videlicet que interfuerunt captioni civitatis Maioricarum.*

donar en alou franc i lliure a qualsevol persona les alqueries, rafals i altres immobles pertanyents a les milícies de Vic, encara que no fos pobladora d'aquella vila.

Emparant-se en aquella autorització, vers 1233 Bernat de Gozells inicia el repartiment de les terres. Desconec l'extensió de cadascuna de les alqueries, però he aconseguit reunir-ne algunes dades, que reflecteixo a la taula 23:

Taula 23. Explotacions atorgades a la vila de Vic

Explotació	Jovades	Beneficiari
Alqueria del <i>Palmer</i>	1	Berenguer de Terrades
	2	Llorenç Clavell
	4	Arnau de Santacília
Alqueria <i>Benissalem</i>	0,5	Guillem de Guàrdia
	0,5	Ferrer de Roquet
	1	Ramon de Boscanes
	2	Ramon Caiol/Gaiol
	2	Bernat Pauli
	4	Berenguer de Terrades
Alqueria <i>Albagal</i> /del Mul	15	Arnau de Santacília
Alqueria <i>Bitax</i>	4 o 5	???

Font: elaboració pròpia a partir de: ADM. Pergamins Sant Jaume, núm. 6

- Berenguer de Terrades obtingué en alou franc una jovada al *Palmer*, dues Llorenç Clavell i altres quatre Arnau de Santacília. Total: 7 jovades.⁴²¹
- Ramon Caiol/Gaiol comprà una jovada de l'alqueria *Benissalem* de Guillem de Guàrdia i de Ferrer de Roquet, més dues que li adjudicaren en alou en les quals construï un celler. Ramon de Boscanes n'obtingué una altra, dues Bernat Pauli i altres quatre Berenguer de Terrades en aqueixa alqueria. Suma: 10 jovades.⁴²²
- L'alqueria del Mul o *Albagal* devia tenir unes 15 jovades, perquè el seu posseïdor, Arnau de Santacília, fa donació a la Seu de Mallorca d'una jovada i mitja com a *desè*, en concepte de dotació, l'any 1247.⁴²³

⁴²¹ ACM. GROC: 138 i 152, docs. 98, 147 i 139. Amb les quatre jovades, Arnau de Santa Cecília instituí un benefici eclesiàstic a l'altar de Santa Cecília de l'església del Sant Sepulcre de la Ciutat: PSE, n° 27; Pérez Pons, 2004: 95, doc. n° 242.

⁴²² ACM. GROC: 138, 139, 140 i 149, docs. 31, 98, 147, 149, 185, 190 i 208.

⁴²³ ACM. GROC: 85, doc. 216.

- La superfície de l'alqueria *Bitax* és més difícil d'escatir, però es pot xifrar entre les 4 i les 5 jovades.⁴²⁴

Allò que tenen d'especial els prototipus de Muro i dels homes de Vic és que no ocorren en terres de reialenc, sinó en territoris pertanyents a les porcions del comte d'Empúries i del vescomte de Bearn, respectivament. És a dir, que davant la insuficiència de terres disponibles per acontentar tots els participants a la conquesta, la requisita d'alqueries i rafals als primitius posseïdors es generalitza. Una vegada que els magnats aconseguïen reunir-ne la quantitat suficient, donen un termini concret als beneficiaris perquè acudeixin a rebre la seva porció. El termini fou estipulat conjuntament pel rei i pels altres magnats i pobladors, tal com expressen els documents.⁴²⁵ Aquells qui no s'hi presentaren quedaren definitivament exclosos del repartiment.

Les arbitrarietats de l'infant Pere.

La declaració de vigència perpètua del capbreu reial sobre les escriptures de donació fetes anteriorment significà, *de facto*, conferir nul·litat legal a totes aquelles escriptures prèvies. Aquesta derogació de la validesa constituïa una arma jurídica molt potent si queia en mans poc escrupoloses. De fet, la disposició reial afavorí molt directament els interessos de l'infant Pere de Portugal, qui s'aprofità de la legislació en benefici propi i dels seus familiars i servidors, en desposseir aquells beneficiaris poc curosos amb la seva documentació o, directament, apropiant-se de les possessions que més cobejava.

N'hi ha nombroses proves. Rotlanet de Marsella, un dels testimonis del plet suscitat entre Romeu Durfort i Ramon d'Olzina assenyala que, posteriorment al memorial reial, l'infant requeria les explotacions d'aquells qui no eren anotades en el capbreu i se les apropiava.⁴²⁶ I mestre Rotlan declara que ell mateix va ser una de les víctimes de

⁴²⁴ Algunes referències permeten sustentar aquesta suposició: El gener del 1241, el bisbe i capítol de Mallorca estableixen el desè d'aquesta alqueria per cinc sous anuals. L'agost del mateix any, estableixen el desè de dues jovades de l'alqueria del *Palmer* per dos sous. I el març del 1246, el desè de tres jovades de l'alqueria *Benissalem* per 4 sous. (ACM. GROC: 151, doc. 129; f. 152, doc. 139; i f. 140, doc. 208).

⁴²⁵ *Ad tempora constituta per dominum regem Aragonum et per magnates et populatores terre Maioricarum.*

⁴²⁶ *Infans petebat alquerias illorum que non erant scripte in capite brevi et accipiebat.*

l'infant Pere, qui li prengué una alqueria del terme de Montuiri perquè no hi estava escrita.⁴²⁷ El propi llistat d'alqueries i rafals inclou també l'exemple de tres alqueries del terme d'Artà (*Beniagmira, Benihurrulatx i Benol Hatx*) que eren de Llop d'Eslava (CLA, f. 12r), però que acabaren en mans de l'infant (*cepit eas Infans*).

Ben aviat, l'infant Pere argumentà una altra justificació per requisar alqueries, cases i terres. Al·legà que el rei li havia manat, molt precisament, que recuperés les heretats i possessions de tots aquells qui no les conreaven i les atorgués a d'altres pobladors perquè les posessin en explotació. Aquest és, justament, el raonament que aporta quan estableix el rafal *Abensanx Aljazari*, del terme de Sineu, al seu home Pere Ortís: el rafal havia estat abans de Pere Pelegrí, però li havia requisat perquè s'havia absentat de l'illa i deixat les terres abandonades.⁴²⁸

Finalment, però, les actuacions abusives de l'infant tindran conseqüències. Vers 1243 es mogué una gran inquisició davant el veguer per part dels prohoms de la Ciutat a causa dels greuges i reclamacions que el pobladors de l'illa formularen contra l'infant Pere i els seus cortesans, batlles i familiars.⁴²⁹ A més d'acusacions de trencament de les franqueses del regne, parcialitats judicials, invasions de propietats, violacions, ultratges, ferides, amenaces, extorsions, insults, robatoris, recaptacions il·legals i, fins i tot, assassinats, els escrivans instructors de l'expedient –Bernat d'Artes i Ramon d'Aragó– recullen unes quantes apropiacions indegudes o poc justificades de cases i explotacions per part de l'infant:

- Un dels testimonis l'acusa d'haver ocupat possessions de la partida dels homes de Marsella i de Barcelona, sense que ho poguessin evitar (*et non potuerunt habere complementum iustitiae*). Guerau Mantell és més explícit, en relatar que Jaume de Safareig, batlle de l'infant, li prengué unes cases a la vila d'Inca que havia habitat més de deu anys i que li pertanyien per les 'cavalleries' dels marsellesos. Per aquest motiu considerava que havia estat espoliat i demanava que li fossin restituïdes (*cum de predictis domibus spoliavit me iniuste, petit sibi restitutionem fieri de predictis, cum contra*

⁴²⁷ *Abstulit ei quandam aliam alqueriam in termino Montuiri, ideo quare non erat scripta in capite brevi.*

⁴²⁸ *Raal Abensanx Albajari dedimus tibi propter defectum et absenciam Petri Palagrini et propter constitutionem et mandatum domini Rege qui mandavit nos recuperare hereditates et possessiones de illi omnibus qui eas non colebant et quod ipsas cunctis populatoribus daremus ad colendum: ACM. CAC, n° 8571, calendes agost 1233 (01/08/1233).*

⁴²⁹ Els interrogatoris han estat parcialment publicats per Gabriel Llompart, 2005; 2009.

franchitudinem sit). També Ramon Bonafós es queixa del batlle, perquè li usurpà unes cases a la mateixa vila i porció que havia posseït en virtut d'escriptura notarial.

- Guillem de Sant Celoni és igualment explícit: jura que l'infant li prengué, amb amenaces, un camp de la seva alqueria *Vilanova* i l'obligà a pagar cent sous per recobrar-lo. També li confiscà la tercera part de les vinyes que pertanyien a l'explotació i les continua retenint injustament, encara que ell vulgui estar a dret (*et hoc tenet iniuste quamvis firmare voluisset ius*). El capbreu d'alqueries i rafals (CLA, f. 6r), efectivament, recull aqueixa alqueria en el districte de Pollença, de vuit jovades d'extensió, que fou adjudicada al dit Guillem.

- Tampoc no s'està Ferrer de Muntanyà d'acusar l'infant d'haver-li pres unes cases de la vila d'Inca, que tenia en alou per compra feta a Pere Arnau, sabater de Narbona. Quan l'infant anà a Inca exigí que li mostrés l'escriptura i li digué que aquelles cases no eren les seves, sinó que estaven a un altre lloc (*dixit quod non erant illae domus, quia in alio loco sunt*), tot i que molts homes bons de la vila avalaren que eren aquelles. I no tan sols això, sinó que l'agafà pel puny i el tragué violentament del domicili (*accepit illum per pugnum et eiecit illum de domibus violenter*).

- I encara un altre prova. Bernat de Tovars denuncia l'infant perquè li ha confiscat injustament (*iniuste et sine ratione*) un molí situat a la síquia de Pollença, que li havia adjudicat el rei mitjançant escriptura notarial. També reclama 24 masmudines d'or que l'infant li feu pagar abans de retornar-li tres jovades de terra del seu honor. El capbreu d'alqueries i rafals ajuda a comprendre la qüestió (CLA, f. 5v): resulta que el rei havia donat la meitat de l'alqueria *Vilaroja*, del districte de Pollença, a Joan Xicó, i l'altra meitat a Tovars. Posteriorment, com a conseqüència dels reajustaments, el monarca li prengué tres jovades i les donà a Martí Suariz, cavaller de l'infant. Poc després, l'infant degué recuperar aquestes terres i les donà novament a Bernat de Tovars, previ desemborsament d'aquella quantitat. Així ho jura Tovars, qui reclama el retorn del molí, la terra i el diner que li foren presos injustament (*quia haec omnia, per vim, mihi iniuste abstulit*).

Les declaracions dels testimonis d'aquesta querella no van més enllà i, per tant, desconec les conseqüències punitives que se'n pogueren seguir.

El litigi amb el paborde de Tarragona.

D'origen encara no ben resolt, probablement gascó, l'arquebisbe Aspàreg, Spàreg o Asparagus de la Barca/de la Barta (ca. 1170-1233) de Tarragona sembla que era oncle de Sanç de la Barta, marit de Matilde. Aquesta fou la primera filla del comte Bernart IV de Comenges i de la vídua de Pere el Gran, Maria de Montpeller, la mare de Jaume I. Fou bisbe de Comenges [1205-1206] i de Pamplona [1212-1215], abans de ser nomenat arquebisbe de Tarragona l'any 1215. Fou el prelat tarragoní fins a la mort. Lluità contra l'heretgia valdesa de la Ribera i les muntanyes de Prades. Afavorí les comunitats religioses de Scala Dei, Poblet i Santes Creus, va iniciar la construcció de la catedral de Tarragona i construí la capella de Sant Miquel del Mar. Més endavant, intervingué en les disputes per a la creació del nou bisbat de Mallorca. Formà part del consell de Jaume I mentre era menor d'edat i el va protegir contra els embats de la noblesa aragonesa i, en endavant, fou un dels principals consellers reials. Per aquest motiu comptà sempre amb la protecció del monarca, qui el recompensà atorgant privilegis comercials als habitants de Tarragona. L'any 1232, abans de partir cap a Mallorca en el segon viatge, el rei disposà testament en el palau arquebisbal, en el qual nomena Spàreg cotutor del fill i hereu Alfons.⁴³⁰

L'arquebisbe ja era vell quan es planifica la conquesta de Mallorca (“só de tan gran temps que no hi poria trer mal”) i, per tant, no hi pogué assistir personalment, si bé defensà l'empresa amb energia i participà a les reunions i pactes previs celebrats a Barcelona i Tarragona. A més, si bé declara no participar en els fets d'armes (“jo de feit d'armes no use anc”) posa a disposició del rei homes, queviures i pertrets, i dona permís als homes d'església que volguessin assistir-hi (“en quant són los meus béns ni els hòmens meus, vos do poder que us en servats així com fariets dels vostres. E, si negun bisbe ni abat vos hi vol servir ne anar sa persona, que ens plaurà molt, e que els en dam solta de part de Déu e de nós”) (*Llibre dels Fets*, cap. 52).

⁴³⁰ Per a la biografia d'aquest dignatari eclesiàstic: Alvira Cabrer, 2013: 1-42; Cabré, 1988: 57-70; Cubells Llorens, 1988: 77-90.

Hi anà el paborde de la Seu de Tarragona,⁴³¹ Ferrer de Pallarès (? – 1243), suposadament acompanyat per quatre cavallers i una galera (“seguir-vos he ab mi quart de cavallers e ab una galea armada”) (*Llibre dels Fets*, cap. 54).⁴³² Ferrer de Pallarès formà part del consell assessor de Jaume I en el setge de *madīnat Mayūrqa* i es distingí per la seva habilitat i astúcia en obrir una galeria subterrània per enderrocar una torre de la muralla (*Llibre dels Fets*, cap. 72; Ribas de Pina 1934: 70). Després de la conquesta, el papa Gregori IX el designà per reclamar i rebre els béns que els magnats lliuessin per al sosteniment del nou bisbat de Mallorca (Xamena & Riera, 1986: 45). L’any 1238, un cop conquerida la ciutat de València, passà a dirigir aquella diòcesi, de la qual en fou bisbe des del 1240 fins el 1243, l’any en què morí (Morera, 1967, II: 277).

En repartir el botí, la comissió enquadra el paborde Ferrer en el grup de magnats encapçalats per Jaume I i, per això, les seves 328 ‘cavalleries’ computen conjuntament amb les del rei.⁴³³ Mitjançant un document singular datat el 31 de març del 1230, el monarca arriba a un acord amistós amb el paborde relatiu als nombrosos béns immobles que li pertanyien per les ‘cavalleries’ que havia aportat a la conquesta.⁴³⁴ Tots aquests drets i béns li són adjudicats com a cosa pròpia (*sicut rem vestram propriam, liberam et quietam*), sense cap tipus de retenció ni de càrrega militar:

- En primer lloc, Jaume I reconeix que, una vegada feta la divisió dels béns que tenien dins la Ciutat, esdevingué a la part del paborde un cementiri sarraí i una illeta contigua que inclou una mesquita i deu cases i solars al costat est de la barbacana de l’Almudaina, més unes cases amb un verger que s’estén cap a dins i fora d’aquest recinte i inclou la muralla i algunes torres de la mateixa. A les rodalies de la Ciutat li concedeix els immobles que el paborde ja sabia i coneixia;

⁴³¹ El paborde era una dignitat del capítol de la catedral, que inicialment tenia al seu càrrec l’administració de les rendes i propietats. Tant com es va jerarquitzar i complicar la gestió capitular, els pabordes arriben a ser dotze i adopten el nom de cadascun dels mesos de l’any. Cada paborde cobrava les rendes dels béns que li eren assignats i tenia l’obligació de mantenir els canonges durant el mes que li tocava. Li corresponia també administrar la seu episcopal durant el temps que era vacant (Bonet Donato, 2011a: 158).

⁴³² Tot i que ja ho posà d’evidència Jaime Villanueva, 1852: 126-128, alguns autors encara segueixen l’opinió d’Emilio Morera (1894: 153) i continuen confonent el paborde de Tarragona, Ferrer de Pallarès, amb el cavaller Ferrer de Sant Martí quan, en realitat, són dos personatges coetanis distints que signen documents conjuntament (Vegeu, per exemple: AHN, Códices, L.476 B, f. 8r; i FRB, I: 34-37, docs. 23 a 26).

⁴³³ *In primis dominus rex cum preposito Tarrachone. Dominus rex V [milia] DC LXXIII et media [caballarias]*. CLA, f. 19v.

⁴³⁴ AHN. Códices L.476 B, f. 9v-10. Mallorca, 2 calendes abril 1230 (31/03/1230). Tal com he deduït en el capítol III.4 dedicat a la cronologia, la datació correcta del document seria de l’any 1230 i no del 1231. Citat a: FRB, I: 30, doc. 17; Llabrés, 1923: 365-367; Llabrés & Rosselló, 1998: 43.

és a dir, sis parellades de terra en el mas *Almocacat uhara labixendeus* del terme de Catí, altres quatre parellades en el rafal *Almohtazeb*, i altres quatre parellades a l'alqueria *Rahal Bexir* del terme de Sant Llorenç. I, als districtes de la part forana, les alqueries *Solanda, Milian, Peliar, Peliarela* i *Benimuger* del terme de Sineu i Petra, la quarta part de la vila d'Inca, les alqueries *Beniamar, Benorioy, Benizen, Manchor, Maizarella, Silvar* i *Moscaritx* en el terme d'Inca, i les alqueries *Castelig, Olloc, Albonia* i *Rahal* del terme de Montuiri.

- Endemés li dona, ara, tres estatges amb corral dintre el recinte de l'Almudaina; i, en el terme de la Ciutat, l'indret on neixen els ulls de les fonts que baixen l'aigua a la vila, a més del molí Nou. També li dona l'illa de Cabrera *sive Crapayrola* i el dret de construir-hi edificis, juntament amb tres milles d'aigua tot al voltant.
- A continuació li cedeix tota la part que li correspondrà dels alfòndecs, obradors, l'Albufera i els molins de dins i fora la Ciutat, que encara no han estat dividits i romanen a compartir amb els altres nobles.⁴³⁵
- Finalment li assigna, dins els límits de la seva porció, la muralla que tanca la Ciutat i quinze peus a comptar des del mur cap a l'interior de la vila; l'autoritza perquè a la part de fora basteixi una drassana i habiliti un port, així com a construir dins la mar; i li atorga permís per obrir portes a la murada o ampliar les existents.⁴³⁶

La interpretació d'aquest manuscrit presenta certa dificultat. Encara que no ho certifica expressament, sembla ratificar un primer repartiment fet entre el rei i el paborde, que inclou immobles rústics i urbans de l'interior de la Ciutat i dels districtes de la porció reial. Tot seguit, el monarca li implementa la donació anterior amb altres béns de tota mena i drets per edificar i realitzar obres, tant a la muralla com a la riba. La cessió es verifica en presència dels magnats més rellevants, que signen el manuscrit,⁴³⁷ però també

⁴³⁵ *Omnes partes vestras que vobis pertinent aut pertinere videntur pro parte vestra infra civitatem et extra per totam insulam Maioricharum, videlicet in alfondicis, operatoriis in alboera et in molendinis vel in quibuslibet aliis locis eiusdem insule predictae tam in hermis quam in populatis que non sunt adhuc divise, et inter nos et vos et alios nobiles dividi debent.*

⁴³⁶ *Quindecim pedibus infra murum sicut est de consuetudine iuris regalis sarracenorum competentibus, cum muro civitatis, et quod extra murum possitis facere darazanam et portum et in mari operari et construere pro bono proprio vestro et pro bono publico et comuni et portas aperire in muro et ampliari iam factas et facere domos et vivarios ortos et ortales de celo usque in abissum, sicut vobis et vestris melius videbitur expedire.* El paborde degué fer ús d'aquesta autorització per foradar la muralla perquè, vers la Calatrava, hi havia un portal anomenat del Paborde (Bernat, Serra & Soberats, 2002, I: 202).

⁴³⁷ Hi són presents i el signen Berenguer bisbe de Barcelona, Guillem bisbe de Girona, Nunyo Saç, Ponç Hug comte d'Empúries, Ramon Berenguer d'Àger, Guillemó de Montcada, Ferrer de Sant Martí curador de Gastonet, fill i hereu de Guillem de Montcada vescomte de Bearn, Bernat de Santa Eugènia, Guillemó

dels cavallers, ciutadans i membres de la host presents a la presa de la Ciutat (*multis aliis militibus, nobilibus, civibus et populis qui ad capiendam civitatem Maioricharum nobiscum pariter convenerunt*).⁴³⁸ Es tracta, doncs, d'una donació solemne i consensuada, el redactat de la qual s'assembla molt a un acte de desgreuge i reparació de danys ocasionats al paborde. Potser calgui relacionar aqueixa donació amb l'episodi que relata el *Llibre dels Fets* (cap. 91) en què els cavallers i peons, malcontents per la forma com es feia el repartiment moble, li saquejaren la casa.⁴³⁹ Per aquesta raó, el monarca l'hauria emparat sota la seva protecció. No en va l'anomena *dilecto nostro*. Tot plegat descriu el següent procés: just després de concloure el repartiment immoble, l'any 1230, Jaume I dota el paborde amb notables immobles dins i fora la Ciutat, entre els quals hi ha una casa junt a la muralla de l'Almudaina, amb un jardí situat a banda i banda del mur defensiu. Tot seguit, els peons i cavallers descontents li assalten i roben la casa. Com a compensació de la destrossa que ha patit, el monarca amplia la primitiva donació amb una quantitat suplementària de béns i drets.

El Conqueridor confirma la concessió mitjançant un altre instrument datat el 23 d'octubre del mateix any, i ratifica que totes les assignacions fetes fins aleshores estan exemptes de qualsevol retenció (*sine omni nostro nostrorumque retentu*).⁴⁴⁰ Endemés, amplia la donació amb la quarta part de l'aigua que entra a la Ciutat per la síquia de la Vila, tant a l'hivern com a l'estiu, més el dret de construir un molí a la barbacana de casa seva i utilitzar aqueixa aigua per moure'l.

La munificència de Jaume I posà en mans del paborde un conjunt patrimonial força important, tant dins la Ciutat com a la ruralia, que el situen en la cinquena posició entre els majors beneficiaris de la porció reial, després del Temple i dels homes de Barcelona, de Marsella i de Tarragona. Sorpren que, no obstant els documents citats, el capbreu d'alqueries i rafals del *Llibre del Repartiment* no ressenyi ni una sola explotació a nom del paborde. Però sobta encara més que dues de les explotacions que el monarca li

de Cruïlles, Bernat de Montreal i Bernat de Bisbal (a l'interior del text diu que són aquests dos darrers els curadors de Gastonet).

⁴³⁸ Aqueixa extraordinària quantitat de magnats, nobles, cavallers i ciutadans signants una escriptura només es repeteix a la dotació de l'Orde del Temple, el primer d'abril del 1230. AVJI: <http://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/arxiu.php?noriginal=000151>

⁴³⁹ “E anaren-se'n a la casa del prebost de Tarragona, e barrejaren-li tota la casa, e tota la roba que aquí era. E sinó dues bèsties en què ell cavalcava que eren en nostre alberg, no li lleixaren àls”. És ben probable que l'edifici assaltat per la turba fos el primer que s'acaba suara de descriure.

⁴⁴⁰ FRB, I: 43, doc. 33. Mallorca, 10 calendes novembre 1230 (23/10/1230); i AHN. Còdex L.476 B, f. 8r i 10v.

adjudicà en els termes d'Inca i totes les dels districtes de Montuïri, Sineu i Petra són atribuïdes a d'altres porcioners, en el CCR i el CLR (Bernat Roca, 2005: 152). Així, malgrat les varietats gràfiques, es poden identificar fàcilment les següents:

- *Xilvar* (Inca) de 30 jovades és de Pere Nunis i Pere Laí. Efectivament, el rei n'adjudicà la meitat a aquest darrer el 15/07/1232.⁴⁴¹
- *Mancor* (Inca) de 10 jovades és de Rotlan Laí, per donació reial del 15/07/1232.⁴⁴²
- *Castellig* (Montuïri) de 14 jovades l'adjudica el rei a Garcia Pérez de Pina el 1232.
- *Albonia* (Montuïri) de 8 jovades és d'Astrug de Tortosa i els seus germans.
- *Rahal Abenali* (Montuïri) de 3 jovades, els dona el rei a Carròs el 1232.
- *Rahal Olloc/Alluc Abenali* (Montuïri) de 3 jovades, els dona el rei a Carròs el 1232.
- *Pellar* (Petra) de 6 jovades és de Carròs.
- *Pelliareilla* (Petra) de 4 jovades també és de Carròs.
- *Benimogeith* (Petra) de 5 jovades, igualment de Carròs.
- *Malian* (Sineu) de 4 jovades també el donà a Carròs el mateix any 1232.
- *Solanda* (Sineu) de 8 jovades és del cavaller Ferran Pérez de Pina.

Per què s'escamotegen al paborde Ferrer aqueixes propietats? Per quin motiu la donació que li feu el monarca l'any 1230 no quedà reflectida en la relació d'alqueries i rafals del 1232? Vista la situació descrita a l'apartat anterior, és ben probable que el paborde fos una víctima més de les disposicions reials contra aquells qui no acudiren a la crida en defensa de l'illa. De fet, no hi ha constància de la presència del magnat tarragoní a Mallorca en aquelles dates. En qualsevol cas, l'actitud de Jaume I es guanyà l'antipatia i l'enemistat de Ferrer de Pallarès qui, tot seguit, mogué plet contra el monarca.

Les relacions degueren empitjorar arran de què el papa Gregori IX encomanés al paborde la recaptació d'ingressos per a la dotació econòmica de la nova seu mallorquina. Per això, li manà amb energia que urgís el rei i els magnats, o els seus successors, perquè complissin el compromís contret amb l'Església.⁴⁴³

⁴⁴¹ FRB, II/1: 11, doc. 118. Mallorca, idus juliol 1232.

⁴⁴² ACM. CAC, n° 3043. Cúria del bisbe. Llibre extraordinari.

⁴⁴³ ACM. CAC, n° 13444; ACM. GROC: 47, doc. 33. Perusia, 3 idus gener 1234 (11/01/1235). Pere Xamena i Francesc Riera (1986: 45) asseguren que el paborde es desplaçà a Mallorca per verificar el seu comès però, en realitat, qui actua a l'illa en nom seu en qualitat de lloctinent i procurador és Bernat de

Sigui encertat o no, el fet és que l'any 1236, després d'un llarg litigi (*post longum litigium longamque altercationem*) arriben a una amigable composició sobre les possessions que el paborde reclamava com a seves (*super quibusdam alqueriis et aliis honoribus et possessionibus insule Maioricarum quas dictus prepositus ratione suarum cavalleriarum ex concessione domini Regis ad se pertinere dicebat*).⁴⁴⁴

Aleshores, la situació jurídica dels immobles s'havia complicat abastament. El rei havia atorgat en alou les esmentades alqueries i rafals als seus cavallers beneficiaris, però també havia concedit terres a colons repobladors.⁴⁴⁵ Semblantment, el paborde havia establert el molí Nou i diverses cases tant de la Ciutat com de la vila d'Inca, de Selva i de Petra; i havia donat a delme i tasca al manco les alqueries *Moscaritx* i *Albonia* i el rafal *Olloc*.⁴⁴⁶ D'altra banda, el magnat tarragoní havia denunciat el rei a la Santa Seu per haver concedit aquelles explotacions, i els seus porcioners per haver-les acceptat, considerant-ho una espoliació dels drets de l'Església. El papa havia escoltat els clams del paborde i havia decretat l'excomunió d'alguns dels implicats.

Els artífexs de la composició amistosa foren el bisbe Berenguer Palou de Barcelona i Pere de Centelles, sagristà d'aquella seu. Arbitraren la següent solució:

- El paborde continuarà tenint les cases i possessions que ha posseït fins ara dins la Ciutat, juntament amb les terres, horts i molins del terme, així com la part contingent dels drets de pesca de l'albufera.⁴⁴⁷
- La resta dels honors, alqueries i altres possessions en litigi de la part forana, tant les del paborde com les del monarca i els seus porcioners, han de ser dividides en tres parts, per prohoms qualificats, abans de Nadal. De les parts que facin, dues correspondran al paborde i l'altra al rei.

Sagristà, un dels sis primers canonges de la seu de Mallorca, qui després en fou el paborde. Vegeu el seu testament a ACM. CAC, n° 7870, 13 calendes octubre 1258 (19/09/1258); regist a Campaner, 1881: 7; Fiol, 2000: 35.

⁴⁴⁴ AHN. Còdex L.476B, f. 11r, 14 calendes setembre 1236 (19/08/1236). AHN. Còdex L.1398 B, f. 15vb. Reproduït a FRB, II/1, p. 243, doc. n° 14. Ambdós documents mostren diferències pel que fa als testimonis signants. El plet és citat per primera vegada per Fiol (2000: 15-19), si bé de forma incompleta.

⁴⁴⁵ AHN. Còdex L.476B, f. 1r, 4v-5r i 8v.

⁴⁴⁶ AHN. Còdex L.476B, f. 1v, 3r-3v, 5r-5v i 7r-7v. ACM. CAC, n° 8406.

⁴⁴⁷ Segons Miguel Quetglas, 1929: 8), la porció urbana del paborde comprenia *desde la esquina de la calle de Morey hasta el Palacio de los Marqueses de la Torre, y desde éste siguiendo por la orilla del mar hasta el convento de Santa Clara; y desde las calles de Fonollar y Duzay hasta la plaza de San Francisco; y torciendo por la calle de este nombre hasta la plaza de Santa Eulalia.*

- Els divisors han de procurar que els porcioners del rei mantinguin llurs possessions en els mateixos indrets on les tenen ara.
- Si la terra que aleshores posseïen el monarca i els seus beneficiaris fos superior a la tercera part que els pertocava, la superfície que sobrepujés hauria de ser restituïda al paborde en terra bona i comuna en els llocs considerats. I, si fos inferior, els seria restituïda restant-la de les possessions del paborde.
- Endemés, els colons del paborde que en el seu dia foren assentats a Selva i a Petra han de tornar a la població respectiva i l'han d'habitar conjuntament amb els colons establerts pel rei o pels seus porcioners.
- El present acord haurà de ser atès i acomplert per les parts litigants, sota advertiment de mil sous de multa.
- El paborde haurà de fer absoldre aquells cavallers i altres homes que, per aquesta causa, s'hagin vist involucrats en la pena d'excomunió. Però si han d'enviar un emissari a la Cúria romana per resoldre la qüestió, les despeses ocasionades hauran de ser pagades per la Procuració reial.
- Qualsevol ambigüitat o qüestió moguda entre les parts, serà dirimida pel bisbe i el sagristà, degudament assessorats per prohoms.

Signen el document els dos àrbitres, el rei per mà del seu notari Guillem, i Ferrer de Pallarès, qui salva els delmes i els drets espirituals de la pabordia tarragonina.

Malgrat les amenaces de sanció, les disposicions de l'arbitratge trigaren més de dotze anys en fer-se efectives. El bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou, havia mort l'any 1241 i substituït al front de la diòcesi, precisament, pel sagristà Pere de Centelles. Ferrer de Pallarès, paborde de Tarragona, també havia mort, el 1243. El seu successor era Arnau Gibot. És aquest, doncs, qui sol·licita al monarca l'execució de la sentència, en un moment en què les relacions entre el rei i l'arquebisbe Pere d'Albalat [1239-1251] eren força tibants.⁴⁴⁸ Tal volta per aquest motiu la primera decisió es retardà gairebé un quinquenni. Finalment, accedint als precs del paborde, el monarca li facilita una lletra,

⁴⁴⁸ Explica Maria Bonet (2011b: 161) que “un dels primers episodis de tensió es produí amb la donació d'Alzira a Garcia Romeu en lloc de l'arquebisbe, a qui Jaume I ho havia compromès, compensant-lo amb dotze mil besants el 1241, o la negativa a renovar el jurament de fidelitat el 1242 per part del rei. La pugna va acabar en conflicte obert durant l'arquebisbat de Benet de Rocabertí des del 1255. L'auge de l'autoritat arquebisbal i monàrquica va contribuir al canvi de relació entre ells, passant de la concòrdia i cooperació recíproca a les dificultats”.

datada a Tortosa, en la qual nomena com a homes bons per a fer els lots Bertran Bou, cabiscol de la seu de Mallorca,⁴⁴⁹ i els cavallers Guillem de Torrella i Ramon sa Clusa. El desembre del 1248, el paborde els intima la lletra en presència de testimonis notables i els commina a realitzar la tasca encomanada.⁴⁵⁰ Poc després, els comissionats es desplacen als paratges que han de dividir per tal de recórrer i giravoltar les distintes zones, assessorats per experts taxadors. Cinc mesos més tard, procedeixen a efectuar la divisió següent:⁴⁵¹

- El primer bloc estarà format per l'alqueria *Silvar*, del terme d'Inca, i les alqueries *Castelitx*, *Albenia*, *Holloch* i *Raal* del terme de Montuïri.
- El segon el constituïran l'alqueria *Mancor*, del terme d'Inca, les alqueries *Solanda* i *Mala* del districte de Sineu, i les alqueries *Pillar*, *Pilarela* i *Benimeyab* de Petra.
- I, el tercer, les alqueries *Benyamar*, *Beniroy*, *Benizen*, *Massarela* i *Moscaritx*, més totes les cases que té el paborde a la vila d'Inca, i les vinyes i honors que té allà mateix Rotlan Sabater de Cambrils.

En notificar al monarca el compliment del seu comès li comuniquen també que, de conformitat amb el paborde, li concedeixen la prioritat a l'hora d'elegir el seu terç. No obstant això, la partició dels prohoms no tenia en compte el tercer punt de la composició arbitral, segons el qual els porcioners del rei havien de retenir les mateixes possessions que tenien abans. La clàusula tenia la seva lògica, perquè el rei havia adjudicat als seus beneficiaris diverses propietats en règim d'alou franc i lliure. És la particularitat de les alqueries *Xilvar* de Pere Nunis i Pere Laí; *Mancor* de Rotlan Laí; *Castellig* de Garcia Pérez de Pina; i *Solanda* de Ferran Pérez de Pina. Si ara les assignava al paborde, que també les tindria en domini directe, no feia més que traslladar el problema jurisdiccional als seus porcioners, ja que totes les alqueries estarien sota la competència de dos aloers distints. Jurídicament, la solució era inviable.

⁴⁴⁹ Dignitat eclesiàstica que exercia les funcions de cantor primer de la Seu i mestre d'humanitats i cant. Rebia també els noms de *precentor*, *primatxer* i *xantre*.

⁴⁵⁰ AHN. Còdex L.1398 B, f. 16rb, 7 idus desembre 1248 (07/12/1348). Reproduït a FRB, II/1: 244, doc. 15.

⁴⁵¹ AHN. Còdex L.1398 B, f. 16va, 3 idus maig 1249 (13/05/1249). Reproduït a FRB, II/1: 244, doc. 15.

Finalment optaren per fer una nova divisió, que seria la definitiva. Efectuaren la partició el 14 de novembre del 1249, en presència de l'arquebisbe de Tarragona, dels bisbes de Saragossa i de València i de molts altres cavallers:⁴⁵²

- El rei elegeix per la seva tercera part quatre alqueries: *Silvar* (30 jovades) i *Mancor* (12 jovades) del terme d'Inca; *Solanda* (8 jovades) del terme de Sineu; i *Castellitx* (només 8 de les 14 jovades) del terme de Montuïri. En total, són 58 jovades.
- El paborde es queda les altres dues parts, constituïdes per totes les cases i vinyes d'Inca que, segons es dedueix, devien abraçar unes 11 jovades; més dotze alqueries: *Beniamar* (20 jovades), *Benirroï* (10 jovades), *Benizan* (5 jovades), *Massarella* (20 jovades) i *Moscarix* (20 jovades) del terme d'Inca; *Mala* (4 jovades), *Pillar* (6 jovades), *Pilarella* (3 jovades) i *Benimozet* (5 jovades) dels termes de Sineu i Petra; i *Olloch/Alluc* (3 jovades), *Albunja* (4 jovades) i *Rahal Aben Ali* (3 jovades) del terme de Montuïri. En total, representen 114 jovades.
- És així que, amb tal de completar la proporció en terços expressada a la sentència arbitral manquen a la part del paborde dues jovades, però res no decideixen al respecte. Per contra, acorden que si en procedir a mesurar aqueixa porció compareixen més de 116 jovades, el tarragoní haurà de cedir al monarca la tercera part corresponent.

La present divisió és jurídicament impecable, segons el codi feudal. El rei elegeix totes aquelles explotacions que, segons expressa la relació d'alqueries i rafals del 1232, pertanyien a aloers de la seva porció –*Silvar, Mancor, Solanda i Castellitx*–, i adjudica la resta al paborde. D'aquestes, les cinc primeres –*Beniamar, Benirroï, Benizan, Massarella i Moscarix*– mai no havien estat cedides a cap altre porcioner i, en conseqüència, la seva adjudicació no representava cap problema jurisdiccional. Sis de les altres set havien estat donades pel rei al cavaller Carròs abans del 1232, i així ho indica l'esmentat capbreu. Carròs les va vendre a Nunyo Sanç vers 1233 o 1234, i per això a la *Remenbrança* (f. 16r)

⁴⁵² AHN. Còdex L.476 B, f. 11v, 18 calendes desembre 1249 (14/11/1249). Margalida Bernat (1997: 33-35; 2005: 151) i Pau Cateura (2013: 272 i 278) no devien conèixer aquest procés i, per tant, les dades els resulten incomprensibles i les conclusions que ofereixen són parcialment invàlides.

consten com *part de las honos que conpro den Carroz* a Petra i Montuïri.⁴⁵³ Nunyo Sanç morí a finals del 1241, i els seus marmessors veneren a Jaume I tots els béns que tenia a Mallorca. Per tant, en fer la divisió que es tracta, l'any 1249, les sis alqueries ja tornaven pertànyer al monarca, qui les podia cedir en domini directe a qui volgués. I així les va adjudicar al paborde. De la darrera alqueria, *Albunia*, no tinc notícies. Havia estat atorgada pel rei a Astrug de Tortosa i als seus germans i degué retornar a mans reials per qualque motiu que desconec.

Alguns anys després, el rei comunica l'acord final als seus oficials.⁴⁵⁴ Els recomana que respectin la composició arbitrada i permetin al paborde entrar en possessió de les explotacions que li han adjudicat sense ser molestat. Al final del procés, vint anys després de la conquesta, els drets i béns que assoleix el paborde de Tarragona es resumeixen a la taula 24. El total del patrimoni rural ascendeix a 128 jovades (1.454,69 ha). El gruix es concentra en el districte d'Inca, amb cinc alqueries i la quarta part de la vila. El completen els termes de Ciutat, Petra i Montuïri, amb tres explotacions cadascun, així com immobles urbans, cementiris, drets d'aigua, llicències per construir i altres prebendes.

El litigi amb el monarca retardà moltes qüestions i en deixà d'altres pendents relacionades amb la gestió i administració de la porció pertanyent al paborde de Tarragona. Els afers atenyien no solament a la propietat, sinó també a la percepció de les rendes. Tots aquests assumptes foren abordats els anys immediats pel nou paborde, Arnau Gibot.

La qüestió primordial a resoldre fou la dels establiments: sinó totes, bona part de les terres que havia obtingut com a conseqüència de l'acord amb el monarca havien estat establertes amb anterioritat a diferents immigrants. Alguns dels colons havien estat assentats pel rei, d'altres pels seus porcioners i d'altres, finalment, pel paborde Ferrer de Pallarès durant els anys posteriors a la conquesta. Si, ara, el domini directe de totes aqueixes terres havia passat al paborde de Tarragona, calia regular la situació amb els emfiteutes per tal que reconeguessin el nou senyor. Endemés, calia establir la resta de les explotacions que havien romàs sense conrear i abandonades fins aleshores, a fi de recaptar rendes i obtenir ingressos.

⁴⁵³ Aquests anys, Nunyo Sanç ja fa permutes i establiments urbans a diverses persones, indicant que procedeixen de *emptonis quam fecimus a Carrocio*, o bé de la *partita que fuit de Carrocio* o del *honore quam emimus de Carrocio* (Mut & Rosselló, 1993: 44).

⁴⁵⁴ AHN. Còdex L.476 B, f. 12r, nones novembre 1257 (05/11/1257).

Taula 24. Béns i drets del paborde de Tarragona

Districte	Concepte	Jov.	Data
Ciutat	Cementiri sarraí i una illeta contigua amb una mesquita i deu cases i solars a l'Almudaina		Abans 03/1230
	Cases i verger dins i fora la Ciutat, amb muralla i torres		Abans 03/1230
	Tres estatges amb corral		31/03/1230
	La muralla que tanca la Ciutat i quinze peus a comptar des del mur cap a l'interior		31/03/1230
	Dret de construir una drassana i habilitar-hi un port		31/03/1230
	Permis per obrir portes a la murada o ampliar les existents		31/03/1230
	La quarta part de l'aigua que entra a la Ciutat per la síquia de la Vila		23/10/1230
	El dret de construir un molí a la barbacana de casa seva		23/10/1230
	Quatre cases dins l'Almudaina		19/08/1236
	59 cases i dos horts a la vila		19/08/1236
	19 obradors a la vila		19/08/1236
	Un forn a la vila		19/08/1236
	Terme de la Ciutat	L'indret on neixen els ulls de les fonts que baixen l'aigua a la vila	
Molí Nou, sobre la síquia de Canet			31/03/1230
Mas/Alqueria <i>Almocacat uhara labixendeus</i>		6	Abans 03/1230
Rafal <i>Almohtazeb</i>		4	Abans 03/1230
Alqueria <i>Rahal Bexir</i>		4	Abans 03/1230
Inca	La quarta part de la vila d'Inca	11	14/11/1249
	Alqueria <i>Beni Har/Beniamar</i>	20	14/11/1249
	Alqueria <i>Beni Roy/Benirroí</i>	10	14/11/1249
	Alqueria <i>Beni Atzen/Benizan</i>	5	14/11/1249
	Alqueria <i>Massarella</i>	20	14/11/1249
	Alqueria <i>Moscarix</i>	20	14/11/1249
Sineu	Alqueria <i>Malian/Mala</i>	4	14/11/1249
Petra	Alqueria <i>Piliar/Pillar/Pellar</i>	6	14/11/1249
	Alqueria <i>Pelliareilla/Pilarella</i>	3	14/11/1249
	Alqueria <i>Beni Mogeyt/Benimozet</i>	5	14/11/1249
Montuiri	Rafal <i>Alluc aben Ali/Olloch</i>	3	14/11/1249
	Alqueria <i>Dalbenia/Albunja</i>	4	14/11/1249
	Rafal <i>Aben Ali</i>	3	14/11/1249
	Illa de Cabrera i tres milles d'aigua tot al voltant, més el dret de construir-hi		31/03/1230
Pollença	Drets de pesca de l'albufera d'Alcúdia		19/08/1236
Total jovades conegudes			128

Font: elaboració pròpia, a partir del CCR, el CLR i AHN. Còdex L.476 B, f. 11v

Una vegada aconseguida la confirmació dels béns de la Ciutat i les rodalies, allò que fa el paborde el maig del 1248, amb el consentiment i la signatura de tots els membres del capítol, és establir les illes de Cabrera, situades *davant Capocorb*, a Bernat de Claramunt i Guillem Huguet. Estipulen entre ells una entrada de cent sous i un cens anual de set morabatins per Nadal, més 10 cabrits cada any en qualitat de delme.⁴⁵⁵ Endemés, el tarragoní reserva la pesca, la llenya i tots els ports que contenen, més 30 dies de fadiga si efectuen qualche venda o alienació. En l'eventualitat que els dos establerts vulguin tornar les illes al paborde, cauran en una sanció de 100 masmudines.

El juny de l'any següent confirma a Bernat de Sagristà, paborde de la Seu de Mallorca, les cases senyorials de l'Almudaina i l'alqueria del terme de Catí, prop de la Ciutat, qui ja les posseïa per establiment de Ferrer de Pallarès.⁴⁵⁶ No li atorguen la ratificació en qualitat de membre del cos eclesiàstic, sinó com a persona laica. Ho posseirà únicament mentre visqui ja que, en morir, revertirà al paborde tarragoní. En Sagristà es compromet a conrear l'alqueria i mantenir condretes i conservar les pertinences de les cases, de manera que estiguin sempre parades. El compromís comporta que tant ell i la seva família, com el paborde i els canonges de Tarragona i els seus criats, les puguin utilitzar en qualsevol moment. En aquest darrer escenari, no hi són compreses les despeses d'avituallament dels visitants. Li encomanen també que, abans de dos anys, acabi de cobrir a despeses seves l'habitació que ja hi ha edificada amb dos arcs i aixecar una altra habitació de les mateixes dimensions al damunt. També haurà de cobrir la cambra contigua a l'anterior, que ja està mig aixecada, i construir una escala de pedra en el lloc que li han indicat, per pujar a les cambres, a la muralla i a les torres.⁴⁵⁷ Endemés, haurà de pagar anualment un censal de 20 morabatins per Sant Andreu. Si es dona l'oportunitat que el tarragoní vulgui permutar o vendre les cases, ho podrà fer sense impediment del paborde mallorquí.

⁴⁵⁵ AHN. Còdex L.476 B, f. 5v-6r, idus maig 1248 (15/05/1248). El censal en cabrits indica que, des d'època ben primerenca, l'illa de Cabrera es destinà a la pastura, caça i llenya. L'any 1300, els hereus de Renovard de Malbosc lloguen l'illa i les illetes contigües per 5 anys als carnisers Joan Pasqual i Guillem Colombar, per la caça i pastures, a un cens de 10 lliures anuals. No hi entren els agres dels falcons (Rosselló Vaquer, 1974b: 58).

⁴⁵⁶ AHN. Còdex L.476 B, f. 3r-3v, 4 nones juny 1249 (02/06/1249). Gabriel Fiol (2000: 19) ubica l'alqueria a les immediacions del Coll d'En Rabassa.

⁴⁵⁷ *Infra biennium teneamini vestris suspectibus et expensis domum que ibi est cum duobus arcubus in ea iam factis decenter cooperire et super ipsam domum aliam domum iuxta quantitatem ipsius de novo facere et cooperire, et cameram que contigua est predicte domui que iam quasi apta est ad cooperendum similiter teneamini cooperire, et assensorium sive gradam lapideam in loco que vobis ostendimus per quod ad cameras et murum et turres assendi possit.*

Transcorregut poc més d'un any, el magnat i la resta del capítol de Tarragona atorguen vitalíciament a l'esmentat Bernat de Sagristà, a títol personal igualment, les cases i el celler que tenien a *Biniamar*, amb les gerres vinateres i olieres i altres aparells que especifiquen a un inventari avui desaparegut.⁴⁵⁸ També li cedeixen tots els fruits, rendes, censals i taxes que tenen dret a recaptar dels colons instal·lats en els termes de *Biniamar*, *Benizen*, *Biniarroí* i *Maçarella*, exceptuada la jurisdicció i la justícia, i exclosa també la fadiga de les alienacions que facin. Sí que podrà emparar, amb el consentiment del batlle de la porció, les possessions d'aquells qui no bestreguin les rendes que els pertoca. En satisfacció de tot això, haurà d'abonar als aloers tarragonins un censal de 130 morabatins d'or en dues pagues anuals: 70 per Pasqua i 60 per Nadal. Quan mori el paborde mallorquí, o si pren l'hàbit religiós, faran balanç de l'estat de conservació de les cases, celler, estris i rendes i, una vegada restituit tot al seu aspecte original i pagades les faltes i els defectes, revertirà al dignatari tarragoní sense més dilació.

De seguida que adquireix en ferm la resta de les alqueries i rafals en els districtes forans, Arnau Gibot confirma i re-estableix a Arnau de Carnadal les alqueries *Pillar* i *Pillarella* del terme de Petra, que ja posseïa per establiment reial.⁴⁵⁹ Rubriquen el re-establiment el 15 de maig del 1250, a cens d'un morabatí alfonsí per Nadal, més la tasca de tots els productes de la terra. Haurà de compartir el delme amb el bisbe de Mallorca en la proporció que acordin. Quant als drets jurisdiccional, Arnau Gibot únicament reserva el domini directe i 10 dies de fadiga en cas d'alienació. Si qualcú al·lega qualque dret sobre les dues alqueries, el procés serà defensat pel batlle de la porció tarragonina. Tot seguit, el de Carnadal fa donació al capítol, en qualitat d'almoïna i en redempció de la seva ànima i la de tots els seus parents, del delme i la tasca de totes les altres possessions que té a Petra, inclosos els censos que li dona ara el magnat tarragoní.

Els mesos següents, el paborde i el capítol estableixen l'alqueria *Malla/Mayla* del terme de Sineu per meitats. Probablement fins aleshores havia estat abandonada. El 3 de juny del 1250, la primera meitat a Bernat Canuto, a tasca de pa, vi, oli, llegum i lli, una vegada sostret el delme i la primícia.⁴⁶⁰ El contracte no contempla cap mena de quantitat en concepte d'entrada, sinó que el senyor reserva únicament el domini directe i 20 dies de fadiga. L'establert es compromet a residir contínuament a l'alqueria. El 9 de setembre

⁴⁵⁸ AHN. Còdex L.476 B, f. 3v-4r, 5 idus setembre 1250 (09/09/1250).

⁴⁵⁹ AHN. Còdex L.476 B, f. 4v-5r, idus maig 1250 (15/05/1250).

⁴⁶⁰ AHN. Còdex L.476 B, f. 6r, 3 nones juny 1250 (03/06/1250).

del mateix any, cedeixen l'altra meitat a Pere Balçano/Balsà/Bauçà que confronta amb l'alqueria *Solanda* i amb la garriga del Temple, amb les mateixes condicions que l'anterior.⁴⁶¹ A l'entremig dels dos establiments, Pere Bauçà havia comprat la meitat de l'alqueria de Bernat Canuto, de manera que a partir d'aquell instant esdevé posseïdor en domini útil de la totalitat de l'explotació.

El 5 d'abril del 1251, el paborde Arnau, de consentiment del capítol, re-estableix a Joan, Arnau i Ferrer de Bonastre les alqueries *Albunia* i *Olloc*, del terme de Montuiri, qui ja les tenien d'antic per establiment que el paborde Ferrer feu a la família Bonastre.⁴⁶² El tarragoní els afegeix, ara, el *Rahal Abenali* que es troba contigu. Els establerts hi han d'habitar de seguit i han de pagar anualment la tasca de tots els fruits, més el delme repartit amb el bisbe de Mallorca. Com en els paradigmes anteriors, el paborde reserva la senyoria directa i 10 dies de fadiga en cas d'alienació. Si qualcú pretén tenir drets sobre el rafal, el procés es dirimirà a la cúria del batlle tarragoní.

Finalment, el primer d'octubre del 1251 reafirmen a Guillem de Torrella el lloc *Beni Mugeth/Benimugeit*, del terme de Petra, qui ja el tenia per establiment del rei.⁴⁶³ Li re-estableixen sense pagar entrada i a cens d'una quartera de forment anual en temps de segar, donat a l'era, més el delme acostumat. Com sempre, el senyor reserva el domini directe i 10 dies de fadiga.

A partir d'aleshores, doncs, els colons establerts a les explotacions que li havien estat confirmades per la sentència arbitral amb el monarca reconegueren el domini directe del paborde i restaren sota la seva jurisdicció.

El segon aspecte que degué considerar el dignatari tarragoní fou la remuneració dels quatre cavallers, la galera armada i els peons i mariners que l'acompanyaren a la conquesta. És de suposar que, just després de la presa de la *madīna* andalusina, obtingueren un cert botí moble procedent de la rapinya que els corresponia, com la resta dels combatents. Pel que fa als béns immobles, en canvi, només conec la donació que el paborde fa a Barberà i Ramon de Tourit i a Domènec de Bellmunt, l'abril del 1232, d'unes cases dins la ciutat de Mallorca.⁴⁶⁴ Els interessats havien rebut les cases per les seves 'cavalleries' (*pro vestris cavallariis*) en alou franc i lliure, amb l'única condició que les

⁴⁶¹ AHN. Còdex L.476 B, f. 6v-7r, 5 idus setembre 1250 (09/09/1250).

⁴⁶² AHN. Còdex L.476 B, f. 5r-5v, 17 calendes maig 1251 (15/04/1251).

⁴⁶³ AHN. Còdex L.476 B, f. 1r-1v, calendes octubre 1251 (01/10/1251).

⁴⁶⁴ ARM. AA. Pergamins s. XIII, n° 6, 13 calendes maig 1232 (19/04/1232).

havien d'habitar perpètuament o fer-les habitar per llurs colons (*vos et vestri faciatis ibi perpetuam habitacionem per vos vel per alios vestros colonos*).

Una vegada resolt el contenciós amb Jaume I, el nou paborde Arnau Gibot re-empren el procés interromput de recompensar els seus fidels. Però havien transcorregut molts anys, quantioses terres es trobaven ja establertes i els interessos dels conqueridors havien mudat, orientant-se cap a altres objectius. És així que el 16 de juny del 1249 arriba a un acord amb Ramon Gisbert.⁴⁶⁵ En aquest marc, Gisbert no obté immobles de cap tipus, sinó la quantitat de 100 sous reials, pels quals renuncia als seus drets sobre les 'cavalleries' que li pertanyien dels honors, tinences, drets i possessions de tota l'illa (*omnes cavallerias mi pertinentes omnium honorum tenedonum et jurium et possessionum in civitate et insula Maioricense competentium*). L'abdicació és total, sense cap tipus de retenció, i la certifica mitjançant jurament sobre els evangelis.

L'any següent, Pere de Bisbal arriba a un concert semblant amb el paborde, tot i que no el posen per escrit fins el 7 de maig del 1253.⁴⁶⁶ En aqueixa ocasió, tramiten el conveni com una venda. Per tant, el de Bisbal reconeix haver venut al paborde totes les 'cavalleries' que li pertocaven tant a ell com al seu germà Bernat com i també a les altres persones que foren amb ells al setge i presa de la *madīna* (*etiam aliarum personarum que fuerunt nobiscum in obsidione et captione civitatis*). El cavaller precisa que totes aquelles persones pertanyeren a l'allistament del magnat tarragoní, i que el paborde Ferrer de Pallarès rebé els béns en nom de tots ells per les seves 'cavalleries' (*cum essemus ego et qui mecum erant de numero illorum qui erant de scripto suo et pro quibus omnibus cavallerias habuit et recepit*). La venda es concerta per 500 sous de Barcelona.

Una vegada satisfets els compromisos amb els cavallers que l'acompanyaren a la conquesta, i establertes gran part de les terres i cases que obtingué a Mallorca, el paborde tarragoní continuà exercint la jurisdicció civil mitjançant els seus batles i procuradors.

⁴⁶⁵ AHN. Còdex L.476 B, f. 7r, 3 idus juny 1249 (16/06/1249).

⁴⁶⁶ AHN. Còdex L.476 B, f. 1v, nones maig 1253 (07/05/1253).

3.1.3.- Composició de la porció reial.

Resulta especialment complicat detallar els beneficiaris de la porció reial. El *Memoriale* només detalla les ‘cavalleries’ del rei, l’Orde del Temple, Guillemó de Montcada i, conjuntament, les de Ramon Alemany i Guillem de Claramunt. No obstant això, en el conjunt reial s’hi englobaren també el paborde de Tarragona, les nombroses ciutats i viles de la Corona i molts d’altres porcioners individuals, la comunitat jueva, algunes Ordes Militars i altres institucions religioses. Puix que és possible fer-ho a partir de la informació que ofereix la *Remenbrança*, he optat per singularitzar les ‘cavalleries’ del paborde i les de les ciutats, tal com és de veure a la taula 25.

Taula 25. Porcioners de la meitat reial			
Nº	NOM	'Cavalleries'	%
1	Rei i beneficiaris individuals	2797	41.86%
2	Ciutats i viles	2549.5	38.16%
3	Temple	525.5	7.87%
4	Paborde de Tarragona	328	4.91%
5	Guillemó de Montcada	276	4.13%
6	Ramon Alemany i Guillem Claramunt	205	3.07%
TOTAL		6681	100%

Elaboració pròpia a partir del CLA (f. 19v) i la *Remenbrança* (f. 16v-17v)

En el seu estudi sobre el CCR, Ricard Soto (1984a: 34) suposà que les universitats foren taxades en 1.394 ‘cavalleries’, que representen al voltant de la cinquena part de les 6.681 totals de la porció reial. La posterior exhumació de la *Remenbrança* (f-16v-17v) ha desvetllat que, en realitat, la seva aportació s’aproximà a les 2.550, que suposen més del 38 % del total, tal com reflecteixen la taula i el gràfic. Aquesta xifra s’acosta molt a la valoració de les ‘cavalleries’ del rei (42 %), i significa que les ciutats aportaren gairebé la mateixa proporció de pertrets i combatents a la conquesta que el monarca. Entre ambdós sumen el 80 % de les ‘cavalleries’ i, en conseqüència es repartiren un percentatge

semblant de la porció quasi a parts iguals. L'altre 20 % pertanyé a l'Orde del Temple (8 %), el paborde de Tarragona (5 %), Guillemó de Montcada (4 %), i Ramon Alemany i Guillem de Claramunt (3 %).

Com he demostrat, la informació que proporciona el llistat d'alqueries i rafals és insuficient per conèixer la totalitat dels immobles que constituïren la porció reial, teòricament equivalent a la meitat de l'illa. Cal complementar-la, doncs, amb la resta de dades que proporciona el CCR i el CLR, molt més prolixes i fiables. Foren recollides alguns anys posteriors a la confecció d'aquell capbreu, quan el monarca ja havia conclòs el repartiment entre els seus beneficiaris, i per aquest motiu les xifres no coincideixen. A les taules 26 i 27 presento la composició immobiliària de la porció reial, tant les propietats urbanes com les explotacions agràries.

Taula 26. Immobles urbans de la porció reial

	Immoble	Rei		Porcioners reials		TOTAL
		Nº	%	Nº	%	
CIUTAT	Cases a la <i>vila</i>	977	35.85%	1.748	64.15%	2.725
	Cases a l'Almudaina	73	82.02%	16	17.98%	89
	Cases singulars a la <i>vila</i>	0	0%	10	100%	10
	Cases singulars a l'Almudaina	0	0%	5	100%	5
	Obradors	138	43.13%	182	56.88%	320
	Forns	18	75%	6	25%	24
	Horts	6	35.29%	11	64.71%	17
	Molins de sang	6	100%	0	0%	6
	Banys	2	100%	0	0%	2

Font: elaboració pròpia a partir del CCR

Teòricament, la porció reial urbana estava constituïda per la meitat de tots els immobles situats dins els murs de la Ciutat, que individualitzo diversificats segons si es trobaven a l'Almudaina o a la *vila*. La taula 26 demostra que el monarca distribuï gairebé dues tercers parts de les cases de la *vila*, dels horts i dels obradors entre els seus porcioners, però només la quarta part dels forns i manco de la cinquena part de les cases del recinte de l'Almudaina, lloc de residència preferencial i més ben defensat. En canvi, les quinze cases singulars elegides especialment tant dins la *vila* com a l'Almudaina foren assignades íntegrament a destacats porcioners individuals; una operació que sembla indicar l'interès específic del rei per gratificar determinats individus de la seva host. Tant els molins de sang com els banys romangueren al reialenc. Sorpren especialment el fet que no es consigni ni una sola de la quarantena de mesquites que hi havia a *madīna*

Mayūrqa, omissió que permet suposar que foren transferides a l'Església o bé considerades com a simples cases o habitatges.

Taula 27. Immobles rústics de la porció reial

DISTRICTES	MOLINS	EXPLOTACIONS										
		Rei					Porcioners reials					TOTAL
	TOTAL	Nº	%	Jovades	%	Nº	%	Jovades	%	Nº	Jovades	Ha
TERME DE LA CIUTAT	26	55	57.29%	195	52.24%	41	42.71%	178.3	47.76%	96	373.3	4242.5
INCA	15	63	54.78%	418	47.58%	52	45.22%	460.5	52.42%	115	878.5	9984.0
POLLENÇA	14	47	41.59%	267	40%	66	58.41%	400.5	60%	113	667.5	7586.0
SINEU	0	80	82.47%	527.5	83.20%	17	17.53%	106.5	16.80%	97	634.0	7205.3
PETRA	4	65	74.71%	422	73.26%	22	25.29%	154	26.74%	87	576.0	6546.1
ARTÀ	10	42	66.67%	247	60.54%	21	33.33%	161	39.46%	63	408.0	4636.8
MONTUÏRI	1	112	59.26%	724.5	61.06%	77	40.74%	462	38.94%	189	1186.5	13484.3
MUNTANYES	8	30	53.57%	157	54.90%	26	46.43%	129	45.10%	56	286.0	3250.3
TOTAL	78	494	60.54%	2958.0	59.04%	322	39.46%	2051.8	40.96%	816	5009.8	56935.4
ALBUFERA			41.67%				8.33%				50%	

Font: elaboració pròpia a partir de Ricard Soto (1984: 37) i del CCR

Pel que fa als molins, només coneixem el destí final d'aquells situats sobre les síquies que travessen el terme de la Ciutat. Dels 26 totals de la porció, el monarca en cedí 18 (69.2 %) als porcioners i reservà els altres vuit al reial patrimoni. Una part dels de Pollença pertanyé al Temple i d'altres de la resta dels districtes també degueren ser cedits als beneficiaris reials, però en desconec el destí final.

Quant a les explotacions agràries, la porció reial comprenia la totalitat dels districtes d'Inca, Pollença, Sineu, Petra, Artà, Montuïri i les Muntanyes, més la meitat del terme de la Ciutat. Estava constituïda per 816 propietats, de les quals 460 eren alqueries, 328 rafals i 28 explotacions d'altre tipus, que abracen un total de 5.009,8 jovades. D'aqueixa extensió, 2.958 jovades (59 %) foren adjudicades als seus beneficiaris i 2.051'80 (41 %) quedaren en el reialenc. El monarca assignà als porcioners entre el 40 % i el 50% de les explotacions de Pollença, les Muntanyes, Inca, el terme de la Ciutat i Montuïri, però només la tercera part de les d'Artà, la quarta de les de Petra i tan sols el 17 % de les de Sineu. Considerant la superfície, les xifres resulten més elevades. Representen el 60 % del districte de Pollença, el 52 % d'Inca, entre el 45 % i el 50 % del terme de la Ciutat, les Muntanyes, Artà i Montuïri, la quarta part de Petra i només el 17 % de Sineu.

A tot això cal afegir la meitat de l'albufera d'Alcúdia. D'aquest 50 %, Jaume I en cedí la sisena part (8.33 % del total) a l'Orde del Temple.

3.1.4.- Els porcioners reials.

Analitzo, tot seguit, els béns immobles que adquiriren els diversos porcioners en el repartiment. Ben entès, però, que la informació que proporcionen les diverses versions del Llibre del Repartiment sovint són difícils d'interpretar. Per a una major intel·ligibilitat, els he dividit en quatre apartats distints:

Les ciutats i viles de la Corona.

Foren nombroses les ciutats i viles de la Corona d'Aragó que participaren a la conquesta de Mallorca. El CCR i la *Remenbrança* ens en donen una bona mostra. Cal advertir, però, que algunes viles com Vic no foren enquadrades en el reialenc sinó en les porcions nobiliàries.

Les ciutats més primerenques en rebre la remuneració repartimental per part del rei foren Tortosa, Lleida i Marsella. Les dotà a finals del 1230, mitjançant diplomes de formats diferents:

Pel que fa als homes de Tortosa, el monarca els donà en alou les cases d'un carrer sencer prop de la *bāb al-balad*.⁴⁶⁷ L'any següent, el lloc-gerent reial, Bernat de Santa Eugènia, els confirmà totes les donacions que els havia fet el rei i nomenà partidors. Poc després, els divisors tortosins ja cedeixen explotacions agràries de la seva porció.⁴⁶⁸

Quant als de Lleida, també els atorgà en alou un carrer prop de la *bāb al-kuhl* i d'altres explotacions agràries, que els foren confirmades pel lloc-gerent l'any següent, qui designà els divisors.⁴⁶⁹ Les primeres donacions urbanes que fan els partidors d'aquella ciutat són de l'any 1231, però l'any ulterior ja feien traspassos d'explotacions rústiques.⁴⁷⁰

Al mateix temps que aquella, la ciutat de Marsella obtingué de Jaume I una sucosa quantitat d'immobles consistents en 300 cases, 31 obradors, diversos horts i una mesquita dispersos per una trentena de carrers de la Ciutat. També inclou set alqueries en el terme de la Ciutat, la meitat del districte d'Artà amb nou alqueries del terme, la sisena part d'Inca i vuit alqueries, més la vintena part de l'albufera de Pollença.⁴⁷¹

Els documents que acabo de citar són les úniques escriptures de donació a ciutats i viles conegudes. Endemés, degué haver-hi qualque modificació posterior, perquè les xifres que aporten no concorden amb les que ofereix el Llibre del Repartiment. D'altra banda, el capbreu d'alqueries i rafals únicament recull dues alqueries del terme de

⁴⁶⁷ FRB, I: 39 i 69, doc. 29 i 59. Mallorca, idus octubre 1230 (15/10/1230). Mallorca, pridie idus abril 1231 (12/04/1231); Rosselló Vaquer, 2001b: 154.

⁴⁶⁸ ACM. CAC, nº 7730, 2 nones octubre 1231 (06/10/1231). FRB, I: 100-101, doc. 88 i 89; Bonet, 1902: 234; Rodríguez Carreño, 2000: 271.

⁴⁶⁹ FRB, I: 40 i 56, doc. 31 i 51. Mallorca, 10 calendes novembre 1230 (23/10/1230). Mallorca, 10 calendes febrer 1230 (18/01/1231); Huici & Cabanes, 1976a: 251, doc. 138; E. de K. Aguiló, 1895: 25.

⁴⁷⁰ FRB, I: 98, doc. 86. Mallorca, 5 nones octubre 1231 (03/10/1231); FRB, II/1: 31, doc. 179. Mallorca, 8 calendes octubre 1232 (24/09/1232).

⁴⁷¹ FRB, I: 41, doc. 32. Mallorca, 10 calendes novembre 1230 (23/10/1230); ACM. CAC, nº 13761.

Montuïri adjudicades als combatents de la ciutat de Montpeller,⁴⁷² però ignora les explotacions cedides a Tortosa, Lleida i Marsella.

Tot plegat és congruent amb les circumstàncies que he explicat relatives a la manca de terra advertida pels partidors reials, que obligà el monarca a reajustar les donacions. En conseqüència, la recompensa material de la majoria de les ciutats només fou possible després d'aquella operació. És per això que els representants de Manresa i Barcelona no fan donacions fins els mesos de març i maig del 1232, respectivament. Els de Girona, a finals del 1233.

Les taules 28 i 29 informen dels immobles urbans i les explotacions assignades a les ciutats i viles, així com el percentatge que representen sobre la porció reial. Cal determinar que no hi ha dades corresponents a Saragossa, Almenara i Vilamajor; poblacions citades a la *Remenbrança* però que no són citades a cap altre document.

Taula 28. Immobles urbans de la porció reial adjudicades a les ciutats i viles

CIUTAT/VILA	Cases a la vila	% sobre porció	Obradors	% sobre porció	Molins	% sobre porció
TARRAGONA	307	11.27%	21	6.56%		
MARSELLA	297	10.90%	27	8.44%		
BARCELONA	226	8.29%	30	9.38%	1	3.85%
LLEIDA	226	8.29%	6	1.88%		
MONTPELLER	100	3.67%				
OSCA	28	1.03%				
MONTBLANC			3	0.94%		
TORTOSA			3	0.94%		
MANRESA			3	0.94%		
VILAFRANCA			2	0.63%		
GIRONA			2	0.63%		
CERVERA			2	0.63%		
CALDES			2	0.63%		
TOTAL	1184	43.45%	101	31.56%	1	3.85%

Font: Elaboració pròpia a partir del CCR

Cal consignar que Montpeller només obtingué cases, però cap altre immoble urbà. Set poblacions –Montblanc, Tortosa, Manresa, Vilafranca, Girona, Cervera i Caldes– assoliren obradors i explotacions rústiques, però no cases. Mentre que Tàrrega, Piera i Prades únicament reberen explotacions agràries. Osca únicament fou remunerada amb cases a la *vila*. Tan sols els homes de Barcelona foren dotats amb un molí, l'únic enginy

⁴⁷² A finals del 1230, els cònsols montpellerins ja feien donacions urbanes: ADM. Parròquia Santa Eulàlia, nº 6. Mallorca, idus desembre 1230 (13/12/1230).

situat en el torrent de la Riera. Tot plegat, les 1.184 cases assignades a les ciutats i viles equivalen al 43.5 % del total dels habitatges de la porció reial; i els 101 obradors, al 31.5 %.

Taula 29. Explotacions de la porció reial adjudicades a les ciutats i viles

CIUTAT/VILA	Terme de ciutat		Inca		Pollença		Sineu		Petra		Artà		Montuïri		TOTAL			
	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	% sobre porció	Jov.	% sobre porció
BARCELONA	9	32	28	268	1	10							7	50	45	5.51%	360	7.19%
MARSELLA	8	25	16	97.5							18	161			42	5.15%	283.5	5.66%
TARRAGONA	5	14			10	92							16	117	31	3.80%	223	4.45%
LLEIDA	4	13					1	10	11	80					16	1.96%	103	2.06%
MONTBLANC	1	2.7							5	27			2	16	8	0.98%	45.7	0.91%
TORTOSA	1	2							4	30			3	13	8	0.98%	45	0.90%
MANRESA	1	4											3	36	4	0.49%	40	0.80%
VILAFRANCA	1	1.3											7	30	8	0.98%	31.3	0.62%
MONTPELLER													2	24	2	0.25%	24	0.48%
GIRONA	1	2					2	16							3	0.37%	18	0.36%
TÀRREGA							3	17							3	0.37%	17	0.34%
CERVERA	2	8											1	8	3	0.37%	16	0.32%
CAIDES	1	0.3					1	3	1	6				4	0.49%	13.3	0.27%	
PIERA							2	11						2	0.25%	11	0.22%	
PRADES					3	10.5									3	0.37%	10.5	0.21%
TOTAL	34	104.3	44	365.5	14	112.5	9	57.0	21	143.0	18	161.0	42	298.0	182	22.30%	1241.3	24.78%

Font: Elaboració pròpia a partir del CCR

L'Orde del Temple, Guillemó de Montcada, Ramon Alemany de Cervelló i Guillem de Claramunt.

L'Orde del Temple obtingué en el repartiment molts immobles urbans i explotacions agràries a la porció reial, però només disposem d'una petita part de les escriptures de donació. La dècada posterior a la conquesta comprà les respectives porcions als hereus i successors de Guillemó de Montcada, Ramon Alemany, i Guillem de Claramunt. El CCR i el CLR no individualitzen els immobles agraris que foren adjudicats a cadascú en el repartiment, sinó que presenten de forma conjunta les propietats agràries que assoliren l'Orde i els cavallers associats. Per tant, és completament impossible destriar la porció de cada qual i és per aquest motiu que les ofereixo unificades.

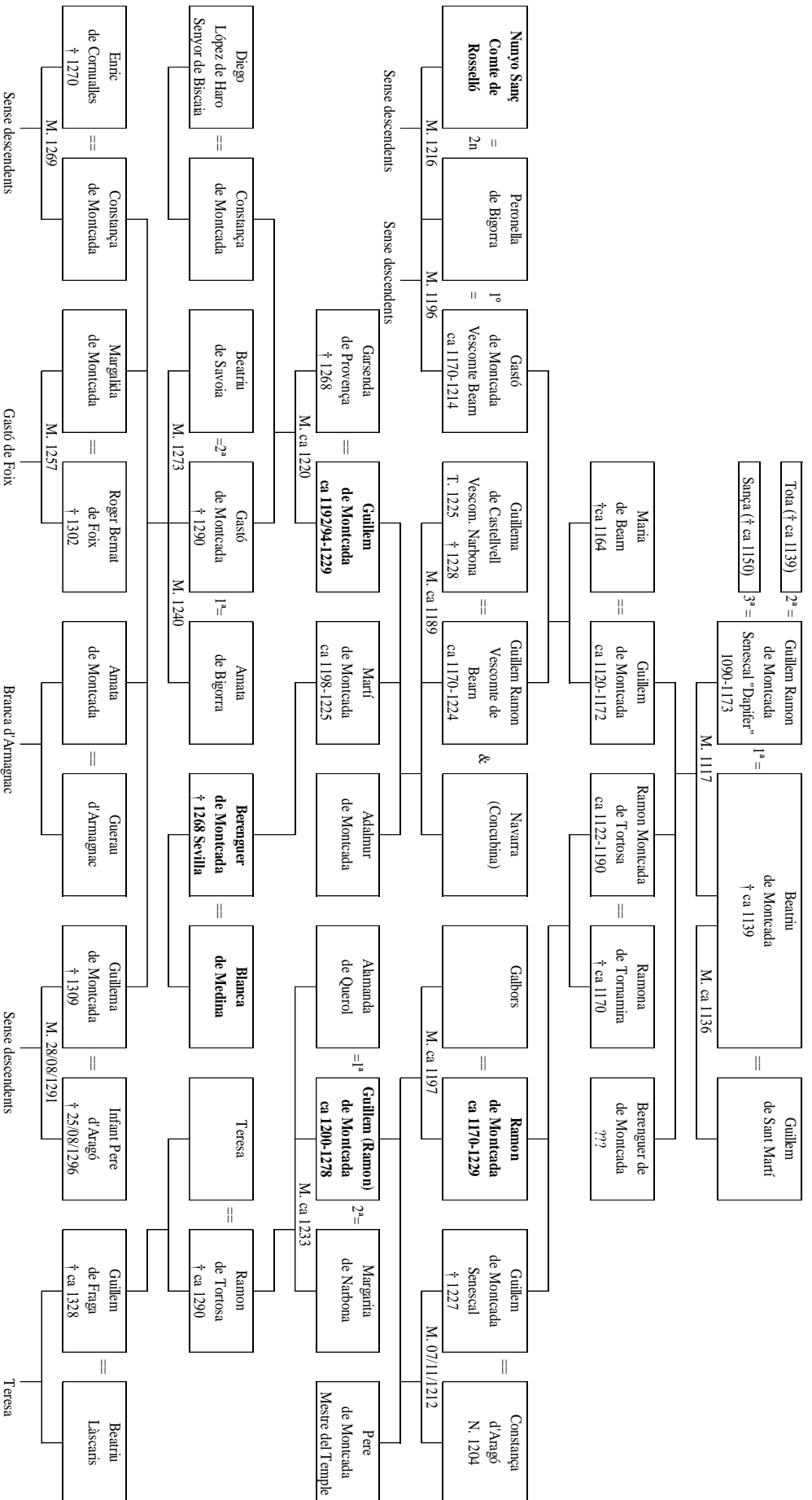
També cal tenir en compte que, en data indeterminada, l'Orde adquirí béns de Ramon Berenguer d'Àger, Ramon sa Clusa, Ramon de Castellbisbal o les milícies de Tortosa. Finalment, obtingué per donació de Nunyo Sanç una alqueria a Felanitx. En desconèixer-ne les circumstàncies concretes, aqueixes ampliacions de patrimoni no s'han tingut en compte en la taula.⁴⁷³

El cavaller Guillemó de Montcada era fill de Ramon senyor de Tortosa (1170-1229) mort a la batalla de Portopí (esquema 2, pàg. 324). Aquest Ramon era cosí per via paterna de Guillem Ramon de Montcada, vescomte de Bearn, pare de Guillem de Montcada, també mort a Portopí. Formà part de la comitiva de Pere el Catòlic força assíduament, i participà a la batalla d'Úbeda o de *Las Navas de Tolosa*. Després fou conseller i company d'armes de Jaume I a la campanya d'Urgell.⁴⁷⁴

⁴⁷³ Alguns freires dels Ordes del Temple i de l'Hospital reben béns a títol particular (Cateura, 1990b: 14). N'és un exponent l'alqueria *Attayr* del terme de Pollença, que no pertanyé directament a l'Orde sinó al freire Domènec Navarro. Però aquest poblador administrà l'alqueria com a pròpia; i, per tant, no s'inclou en el present apartat. L'any 1252 l'estableix a Berenguer, batiat, desfigurant el topònim com a *Lucatajer* (ARM. ECR-343, f. 378v), posteriorment conegut com *Navarra*.

⁴⁷⁴ Vegeu-ne la trajectòria vital a: Cirera, 1954: 101-112; Conca & Guia, 2004: 1-4; Miret Sans, 1902a i 1902b; Shideler, 1987: 127-152; Sobrequés Vidal, 1957: 100-105.

Esquema 2. ARBRE GENEALÒGIC DE LA FAMÍLIA MONTCADA-CASTELLVELL

Font: elaboració pròpia a partir de Sobrequés (1957: qpendix); Stüdelier (1987: 216); Batlle (2003: 153); i Monjo (2005: 340).

Guillemó de Montcada concorregué a la campanya de Mallorca, acompanyant el seu pare (*Llibre dels Fets*, cap. 66). Aleshores tenia aproximadament vint-i-nou anys i el rei Jaume, vint-i-un. Tot fa pensar que establiren entre ells una sincera amistat, ja que Guillem formà part habitualment del seguici del comte-rei i fou un dels seus principals consellers. Mentre es troba a l'illa, Guillem administra el seu propi patrimoni i forma part del consell reial, signant la Carta de Franquesa i altres documents importants al costat del monarca. A finals d'octubre del 1230 marxa de l'illa, de manera que el 31 ja es troba a Tarragona. Tornarà a Mallorca amb la host el 1232 per concloure la conquesta i agençar algunes qüestions personals; però l'agost retorna per a sempre a terra ferma. Vers 1233 es casa amb Alemanda de Querol, amb qui tingué dos fills.⁴⁷⁵ Es casarà en segones núpcies amb Margalida de Narbona. Participà en el setge de Borriana (1233), assistí a les corts de Tarragona (1235) i reapareix en el setge de València la primavera del 1238 al costat del seu cosí i senescal Pere de Montcada. Rubrica la capitulació de la ciutat a Russafa i obté diversos dominis en aquell regne. Pel novembre s'absenta del monarca i torna comparèixer signant documents reials a Catalunya i a València entre 1240-1242. Concorrerà al setge de Xàtiva (1244) i subscriurà el tractat d'Almíçra entre Jaume I i l'infant Alfons de Castella. Els dos anys següents roman a Catalunya però, el 1247, es desplaça a terres valencianes acompanyant el rei en la nova etapa de guerra contra els andalusins i hi romandrà fins la primavera del 1250. Jaume I premiarà la seva fidelitat amb la donació vitalícia dels castells i les viles de Peníscola (1249) i de Nules en feu (1251).

Probablement com una mostra més de la simpatia del monarca per la saga dels Montcada, en ocasió del repartiment immobiliari de Mallorca Guillemó de Montcada fou associat com a porcioner de la meitat reial. El CLA (f. 19v) i el CCR (f. 24vb) manifesten que la seva contribució a la conquesta fou avaluada en 276 'cavalleries', encara que la *Remenbrança* (f. 17r) només n'hi atribueix 275.5. Aqueixa avaluació segurament es refereix a l'aportació de Guillem i de son pare Ramon. Quant als immobles urbans, se sap que obtingué un dels albergs especialment elegits pel rei a la *vila*. I dos molins d'aigua situats sobre la síquia de Canet.

Mentre és a l'illa, Guillemó de Montcada efectua diverses transaccions immobiliàries. En marxar, a finals d'octubre del 1230, nomena procurador el cavaller Dalmau de Mèrida, qui continuarà administrant el patrimoni insular.⁴⁷⁶ Pel novembre del

⁴⁷⁵ ACA, CANCELLERÍA, Pergaminos, Jaime I, Serie general, 0455.

⁴⁷⁶ FRB, I: 46, doc. 35. Mallorca, 9 calendes novembre 1230 (24/10/1230).

1235, de Barcelona estant, verifica la donació genèrica del desè a la Seu de Mallorca, però la concreció ferma ja no la farà ell, sinó l'Orde del Temple.⁴⁷⁷ Potser sigui en el lapse que va des del novembre del 1238 al maig del 1240, en què Guillemó es manté lluny del rei, quan negocia vendre a aquest Orde totes les possessions que tenia a Mallorca.⁴⁷⁸

El cert és que ja no serà Guillemó de Montcada qui concretarà amb la Seu els béns que li transfereix en concepte de desè, sinó el preceptor del Temple.⁴⁷⁹ La transacció s'efectua el juliol del 1240 incloent-hi, entre d'altres, la porció que l'Orde comprà al de Montcada (*porcione quam emimus de Guillermo de Montecathano*). El mateix ocorre a l'hora de dividir-se el delme: el bisbe i el Temple negocien globalment aquestes rendes de la terra, sense tenir en compte l'origen o la procedència de cadascuna.⁴⁸⁰

Els Cervelló eren del llinatge dels Montcada. Ramon Alemany de Cervelló era el fill segon de Guerau Alemany de Cervelló i Berenguera de Querol. Es casà amb Gueraua, filla de Ramon de Cervera. No heretà la baronia de Cervelló, sinó que fou senyor de Montagut, Querol, Pinyana, Santa Perpètua de Gaià, Montclar, Selmella i Pontils. Feu edificar un hospital de pobres dins el monestir de Santes Creus, d'on foren monjos els seus fills Bernat i Alemany (Fort Cogul, 1974). Juntament amb Guillem de Claramunt, assistí a l'àpat que organitzà Pere Martell a Tarragona i es comprometé a aportar trenta cavallers a la conquesta, a la qual participà en companyia del seu nebot Guerau de Cervelló, fill del seu germà Guillem. Els tres cavallers moriren a la infecció que es desfermà després de presa la ciutat de Mallorca, abans del març del 1230. La seva porció passà a l'Orde del Temple en data desconeguda, possiblement per llegat testamentari.

El cavaller Guillem de Claramunt pertanyia als llinatge dels Guàrdia. Fou fill de Ramon de Guàrdia i Saurina de Claramunt, i baró de Claramunt, Esparreguera, Les Espases, Tamarit i Cubelles. Era cunyat de Ramon Alemany de Cervelló, puix que es va casar amb Guillema de Cervera, senyora del castell i terme de Tamarit (Tarragona) i germana de l'esmentada Gueraua. Mantenia una molt estreta relació amb els cavallers de les nissagues de Montcada, d'Alemany i de Cervelló i, per tant, es comptava entre els

⁴⁷⁷ ACM. GROC: 42, doc. 56. Barcelona, 15 calendes desembre 1235 (17/11/1235).

⁴⁷⁸ Rodríguez Carreño, 2000: 271-273; Rotger Capllonch, 1897, I: XVII i 14. L'adquisició dels béns de Guillemó de Montcada fou un dels motius esgrimits pel rei a l'hora de negociar amb l'Orde de l'Hospital la successió dels béns del Temple, perquè aquesta Orde se les havia annexionat, pretesament, sense el coneixement ni el consentiment reials (Cateura, 1982: 109).

⁴⁷⁹ Rotger & Miralles, 1910: 270, doc. XLI. Mallorca, 4 idus juliol 1240 (12/07/1240).

⁴⁸⁰ ACM. GROC: 23, doc. 142. Mallorca, 3 idus setembre 1241 (11/09/1241).

cavallers afectes al bàndol dels Montcada a les lluites internes entre la noblesa de Catalunya durant la joventut de Jaume, enfrontat al bàndol capitanejat pels vescomtes de Cabrera i de Cardona. Signà la pau i treva de Tortosa (1225) i participà en el setge de Balaguer (1228). El primer d'agost del 1229, abans de partir a l'expedició de conquesta de Mallorca, feu testament a la ciutat de Tarragona. Igual que l'anterior, fou un gran protector del monestir de Santes Creus, al qual feu nombroses donacions patrimonials (Fort Cogul, 1974). Quan finà Guillem de Claramunt, els seus familiars més immediats s'embranquen *en multas contentiones, lites et placita et etiam [...] multas guerras* abans d'arribar a una *compositio* el maig del 1231.⁴⁸¹ El 16/04/1237, la vídua Guillema feu donació genèrica a la Seu de Mallorca de la desena part dels béns que pertocaren a son marit. Poc després, com a tutora que era de son fill Guillem, degué vendre la resta de la porció mallorquina al Temple.

Pel que fa a l'Orde del Temple, el 17 d'abril del 1230 el monarca li fa donació del castell o almudaina dels jueus i l'hort contigu amb un canó d'aigua, situats dins els murs de la Ciutat, més la terra adjunta que confronta amb el vall exterior de la muralla i el port d'Almonetur. Tal com he explicat en el capítol II.1.3.2, aqueixa terra és l'almúnia gran de la *šarī'a*, citada en el CLA (f. 2v) com una explotació de tres jovades d'extensió situada en el terme de la Ciutat. El monarca li feu una altra donació en alou franc el 8 juliol 1231, mitjançant la qual li adjudica en alou les terres a Inca que foren del moro Abceya Aonzi i la facultat de poblar-les amb 30 famílies sarraïnes.⁴⁸² Amb gran probabilitat, es tracta de les explotacions citades en la relació d'alqueries i rafals amb els noms d'alqueria *Marniza*, de 15 jovades, i rafal *Almaiore*, de 4 jovades.

La taula 30 mostra els béns de l'Orde del Temple i els seus associats. Sense comptar l'almudaina de Gumara ni el port d'Almonetur, difícilment quantificables, els béns conjunts representen entre l'11.5 % i el 17.2 % del total dels immobles urbans de la porció reial. Pel que fa a les explotacions rústiques, les 123 alqueries equivalen al 15.07 %, i les 702.5 jovades corresponen al 14.02 % de la superfície del reialenc. Tot plegat manté una proporció bastant ajustada al conjunt de 'cavalleries' aportades pel Temple i els tres cavallers associats, que s'acosta al 15 % del total.

⁴⁸¹ Rodríguez Bernal, 2016, doc. 475; Sabaté Curull, 1992: 195; i 2011: 71.

⁴⁸² FRB, I: 79 i 80, doc. 69 i 71. Mallorca, 8 idus juliol 1231 (08/07/1231).

Taula 30. Béns del Temple, incloses les porcions de Guillemó de Montcada, Ramon Alemany i Guillem de Claramunt

Districte	Immobles urbans	Nº
CIUTAT	Almudaina de Gumara, amb un hort i tanda d'aigua	1
	Cases a la <i>vila</i>	389
	Cases a l'Almudaina	12
	Obradors	55
	Forns	4
TERME DE LA CIUTAT	Molins	3
	Port d'Almonetur	1
ALBUFERA	Drets	1/12

Districte	Explotacions agràries		
	Nº	Jovades	Ha
POLLENÇA	52	285	3238.97
MONTUÏRI	36	194	2204.77
MUNTANYES	26	126	1431.96
TERME DE LA CIUTAT	6	68.5	778.49
INCA	2	19	215.93
PETRA	1	10	113.65
TOTAL	123	702.5	7983.77

El més significatiu és que aquest grup de porcioners concentra les seves possessions agràries als districtes de Pollença, Montuïri i les Muntanyes. Així mateix manté dins la Ciutat la potent Almudaina de Gumara i les instal·lacions agregades, a més d'algunes explotacions en el terme de la Ciutat i en els districtes d'Inca i Petra.

En Ferrer de Pallarès, paborde de Tarragona.

He mencionat el capítol IV.3.1.2 que el paborde de Tarragona, Ferrer de Pallarès, obtingué inicialment la seva porció immobiliària mitjançant un document singular datat el 31 de març del 1230. Tal com mostra la taula 31, el paborde assolí nombrosos drets i sucoses propietats urbanes difícils d'avaluar, tant dins l'Almudaina com al port de la Ciutat, a l'Albufera i a l'illa de Cabrera. La resta dels immobles urbans suposen entre el 2.2 % i el 6 % dels béns de reialenc; mentre que les 20 explotacions agràries equivalen al

2.4 % de la porció reial i al 3.7 % de la superfície. Aqueixes xifres semblen mantenir una proporció semblant a les ‘cavalleries’ que aquest magnat aportà a la conquesta (4.91 %).⁴⁸³

Als voltants del 1232 encetà un plet amb Jaume I, tal com he analitzat en el capítol IV.3.1.2. El desenllaç del contenciós permeté al monarca apoderar-se de la tercera part de les explotacions dels districtes forans del paborde i, com a conseqüència, la correlació inicial entre béns i cavalleries resultà sensiblement modificada.

Taula 31. Béns inicials del paborde de Tarragona

Districte	Immobles urbans	Nº	% sobre porció
CIUTAT	Cementiri, mesquita i cases a l'Almudaina		
	Cases a la <i>vila</i>	59	2.17%
	Cases a l'Almudaina	4	4.49%
	Obradors	19	5.94%
	Forns	1	4.17%
TERME DE LA CIUTAT	Molins	1	3.85%
	Drets de construir drassana		
ALBUFERA	Drets de pesca		
	Illa de Cabrera i dret de construir-hi		

Districte	Explotacions agràries	
	Nº	Jovades
INCA	8	128.0
TERME DE LA CIUTAT	3	14.0
PETRA	3	14.0
MONTUÏRI	4	18.0
SINEU	2	12.0
TOTAL	20	186.0

Font: elaboració pròpia a partir de CLA i el CCR

⁴⁸³ Les dades no són clares. L'escriptura de donació les xifra en 328 ‘cavalleries’, mentre que la *Remenbrança* n’hi adjudica tan sols 280. Jo he optat per la primera opció, que equival al 4.91 % de les ‘cavalleries’ totals de la porció reial.

Els altres porcioners.

Així com he afirmat repetidament, el primer de juliol del 1232 el monarca, en presència de l'infant Pere de Portugal, conclou les donacions als beneficiaris de la seva porció, que deixa escrites a la relació o capbreu d'alqueries i rafals (*possessionum et alqueriarum et cuiuslibet hereditatis*) reproduïda tant al CLA, com al CCR i al CLR. Ben entès, però, que únicament recull les propietats rústiques.

Quant a les urbanes, l'única referència concreta és la cessió a Carròs de set obradors i un forn a la *vila* de la ciutat. Les cinc cases elegides expressament dins l'Almudaina foren pel paborde de Tarragona, Ramon Berenguer d'Àger, Ramon sa Clusa, Martí Peris de Si i Ramon de Sant Martí. Les deu de la vila per Ferran Peris de Pina, Guillemó de Montcada, Joan de Galiana, Pere de Sant Melió, Llop Eiximèn de Luésia, Guillem Assalt, Pere Ortella, Pere Cornel i Berenguer de Mont-ral, més una que permutà amb el sagristà de Barcelona. Dels 26 molins del terme de la Ciutat, en cedí 11 a nou porcioners individuals.

Taula 32. Explotacions cedides als porcioners menors

GRUPS	Membres		Explotacions		Extensió		
	Nombre	%	Nombre	%	Jovades	Ha	%
Persones individuals	240	86.64%	397	71.40%	2081	23644.5	69.96%
Grups familiars	20	7.22%	32	5.76%	183	2079.8	6.15%
Companyies de socis	9	3.25%	29	5.22%	189	2147.9	6.36%
Institucions religioses	4	1.44%	12	2.16%	80	909.2	2.69%
Ordes militars	2	0.72%	12	2.16%	91	1034.2	3.06%
Comunitat jueva	1	0.36%	15	2.70%	82	931.9	2.76%
Infant Pere de Portugal	1	0.36%	51	9.17%	251	2852.6	8.44%
Destinades a horts			8	1.44%	17.5	198.9	0.59%
TOTAL	277	100%	556	100%	2974.0	33798.9	100%

Font: Elaboració pròpia a partir del CLA i el CCR

La taula 32 expressa el nombre d'explotacions agràries cedides a la resta dels beneficiaris reials. En total, aquest llistat relaciona 556 explotacions, que suposen un total

de 2.974 jovades, equivalents a 33.798'9 ha.⁴⁸⁴ Aqueixes explotacions són distribuïdes a 277 porcioners distints, entre els quals hi ha persones individuals (cavallers, servidors, funcionaris, etc.), companyies de combatents, Ordes Militars, institucions religioses, la comunitat jueva, la ciutat de Montpeller i l'infant Pere de Portugal.

D'aquesta classificació per grups, clarament subjectiva, en faig tot seguit l'anàlisi tabulada dels beneficiaris i les explotacions:

1.- Persones individuals.

És el grup més nombrós, que comprèn el 86.64 % del total. Són cavallers que cooperaren a la conquesta a títol individual, però també hi ha membres de la cort de Jaume I i de l'infant Pere de Portugal: cavallers, escuders, servidors, escrivans, mesuradors, rebosters, hortolans, picapedrers, etc. Cal tenir en compte que molts dels llinatges dels beneficiaris podrien al·ludir realment a la professió del titular: ballester, sabater, ferrer, coc, carnisser, porter, blader, beiner, tender, mariner, cantador, especiaire, sastre, adobador, joglar, clauer, pergaminer, oller, cardador, moliner, pellisser, draper, frener, etc. El seu lloc d'origen és molt divers, no especificat en tots els casos: Barcelona, Begur, Berga, Calataiud, Caldes, Castellbisbal, Cella, Cervera, Fraga, Girona, Lleida, Marsella, Montblanc, Montpeller, Mont-roig, Monsó, Osca, Pavia, Ripoll, Rubí, Sabadell, Saragossa, Tاراçona, Tarragona, Tortosa, Valdeperes, Vic, Vilagrassa i Vilaragut.

El resum s'expressa a la taula 33. En resulten 240 porcioners, que assoliren 397 explotacions (71.4 % del total). Suposen 2.080'5 jovades (23.644'5 ha) d'extensió, equivalents al 69.96 % de la superfície íntegra de reialenc. Això proporciona una mitjana de 1.65 explotacions i 8.67 jovades per individu. No obstant, aquestes mitges no són gens significatives, ja que la desviació estàndard de les explotacions és 1.51 i la de les superfícies 9.22.

Les diferències entre uns i altres són molt notables, puix que el 85 % dels individus només obté una o dues explotacions, i únicament vuit beneficiaris en reben més de quatre. El porcioner més afavorit és Carròs qui n'assoleix quinze, seguit de Ramon de Sant Martí qui n'acapara deu, Ramon de Castellbisbal set, i Cainià qui n'obtingué sis.

⁴⁸⁴ No s'han comptabilitzat les explotacions del Temple, que he inclòs a l'apartat corresponent. A les taules que segueixen, una explotació no equival a una alqueria o un rafal, sinó al tros o fracció adjudicada a cada beneficiari; p. ex. si una alqueria és adjudicada a dos porcioners, es consideren dues explotacions distintes a parts iguals.

El recompte de l'extensió en jovades també proporciona xifres molt dispars, ja que el 68.33 % dels individus rebé explotacions inferiors a la mitjana. El més afavorit és Ramon de Sant Martí amb 91 jovades, seguit de Carròs qui assoleix més explotacions però només 65.5 jovades, Ramon de Castellbisbal amb 59 jovades i, finalment, Cainià i Robert de Tarragona qui n'obtingueren 39 cadascun. A major distància se situen Rotlan Laí, Pere de Comabella de Vic, Ramon de Cunilles de Tortosa, Ramon sa Clusa i Bernat de Sant Cir, qui acaparen entre 21 i 24 jovades cadascun. No degueren ser recompensats per la seva contribució individual a la conquesta. Eren cavallers de la petita noblesa, que aportaren un nombre reduït de mainaders, a més d'armament, vitualles i queviures. Per la part baixa computen Pere de Canal i Guillem de Vilaragut, qui només assoleixen 1.5 jovades, i altres onze porcioners qui tan sols n'adquireixen dues.

Quant a la dispersió, la gran majoria obté una sola propietat concentrada territorialment, i només 34 dels 239 porcioners –el 14.23 %- tenen les explotacions disseminades per més d'un districte. Exclusivament un, Carròs, les té ubicades a quatre districtes distints. Guerau Jaspert, Berenguer Rabassa, Berenguer de Mont-ral, Rotlan Laí, Llorenç Gomis, Ramon de Castellbisbal, Pere Martell i Ramon de Santmartí les tenen disgregades en tres demarcacions. Però la dispersió no depèn del nombre d'explotacions, ni tampoc de la superfície adjudicada a cadascú. Així, les 91 jovades de Ramon de Santmartí es troben disseminades per tres districtes; però es troben igualment segregades les 23 de Rotlan Laí, les 15.5 de Pere Martell o les deu de Berenguer Rabassa.

Taula 33. Explotacions de la porció reial adjudicades a persones individuals

Nº	INDIVIDUS	ORIGEN	Civitat		Ieca		Polleuca		Sineu		Petra		Artà		Montuiri		Muntany		TOTALS			
			Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Ha	
1	Raimundi de Sancto Martino																					
2	Carroccio																					
3	Raimundi de Castroepiscopal	Castellbisbal			1	8,0			1	4,0	7	38,0								15	65,5	744,39
4	Caymani								3	17,0	6	51,0								7	59,0	670,52
5	Robert de Tarragona	Tarragona							3	39,0	3	22,0								6	39,0	443,23
6	Berengari de Montregali	Montreal			2	5,0														5	39,0	443,23
7	Raimundi de Cuniles	Tortosa																		8	29,0	329,58
8	Roldandi Lay				1	3,0			1	10,0										2	24,0	272,76
9	Bernardi de Sant Cir																			3	23,0	261,39
10	Raimundi Sa Clusa																			2	23,0	261,39
11	Petri de Comabela	Vic			3	5,0														4	23,0	261,39
12	Bernardi de Olzeto				3	10,0														6	21,0	238,66
13	Bernardi de Moguda																			4	20,0	227,30
14	Martí Gil Garcés																			4	20,0	227,30
15	Mathei de Sabadell	Sabadell																		1	20,0	227,30
16	Petri Orelle																			1	20,0	227,30
17	Berengari de Montecatano				1	2,0														2	20,0	227,30
18	Martín Ferrandi, militi																			4	18,0	204,57
19	Laurenci Gorniz				1	2,0														3	18,0	204,57
20	Garcie Arnaldi																			3	17,0	193,20
21	Geraldi Gauperti	Barcelona			2	6,0														2	17,0	193,20
22	Mcein Periz								1	5,0										4	16,0	181,84
23	Bernardi Despuig								2	16,0										2	16,0	181,84
24	Bernardi de Pabia	Pavia							1	8,0										2	16,0	181,84
25	Robert de Tarrachona	Tarragona																		3	16,0	181,84
26	Petri Martelli				1	1,5			3	10,0										1	16,0	181,84
27	Guillem de Lacera				1	3,0														5	15,5	176,15
28	Petri Layn																			3	15,0	170,47
29	Petri Numiz								1	15,0										1	15,0	170,47
30	Petri Palazi																			1	15,0	170,47
31	Alfonsi Martiniz, militi																			3	15,0	170,47
32	Froye Infantis																			4	15,0	170,47
33	Garsie Lupriz																			3	15,0	170,47
34	Guillem Petri de Pina																			2	15,0	170,47
35	Guillem Bovis	Barcelona																		2	15,0	170,47
36	Raimundi Pexonat	Marsella			1	5,0														1	13,0	147,74
37	Arnaldi de Monterubeo	Mont-roig																		1	13,0	147,74
38	Durandi Coch																			2	12,0	136,38
																				1	12,0	136,38

2.- L'infant Pere de Portugal i els seus mainaders.

Les operacions detallades en el capítol II.2.4 m'han permès identificar els mainaders de l'infant Pere de Portugal, i això possibilita d'aïllar i analitzar separatament el subgrup d'aquests individus. L'adjunto a la taula 34.

Aquest col·lectiu de 23 subjectes equival al 9.58 % de les persones individuals i reben 52 explotacions, amb un total de 197 jовades. Per tant, representa el 13.57 % de les explotacions i el 9.8 % de la superfície total que obté el conjunt del grup. Aquestes xifres proporcionen una mitjana de 2.26 explotacions i 8.57 jовades per individu. I, no obstant, la desviació estàndard d'explotacions (1.10) és manco exagerada que la de tot el grup; i, molt especialment, la desviació de jовades (4.93) és la meitat que la del grup (8.97). Això indica que la diferència entre el major i el menor beneficiari es menys acusada, tant en el nombre d'alqueries i rafals com en la superfície.

Les diferències entre uns i altres no són tan notòries. De fet, la forquilla entre el més ben remunerat i el qui ho és menys oscil·la entre les disset i les dues jовades; mentre que a nivell de tot el grup d'individus bascula entre les 91 i tan sols una i mitja. El mainader més ben dotat –Llorenç Gomis- assoleix 17 jовades, seguit de Meem Peris amb 16 jовades i un grup de quatre qui n'obtenen 15 cadascun. A la part baixa, Joan Ferrandis, major, qui n'assoleix dues, i Martí Ferrandis i Llorenç Ivanyes amb tres jовades cadascun. En definitiva, es tracta d'un grup congruent i ben cohesionat a nivell de remuneració.

Quant a la dispersió, s'adverteix una concentració inferior a la del grup total d'individus, ja que el 30 % acumula les terres a dos districtes; i, Llorenç Gomis, a tres demarcacions. Al mateix temps, és remarcable que generalment reben una quantitat d'explotacions per individu superior a la que resulta si es considera la totalitat del conjunt. Aqueixes dues dades reflecteixen que cada individu ha d'assolir major nombre d'explotacions, i a districtes diferents, per tal d'arribar a la superfície que li correspon. Endemés, la relació d'alqueries i rafals mostra que la quarta part de les explotacions concedides a aquest subgrup consistien en parts d'alqueries, com si diguéssim restes o trossos d'alqueria. Coincideix, aquest fet, amb el moment que el monarca disposa revisar les donacions que havia efectuat fins aleshores i redistribuir les terres adjudicades de més, com explico en el capítol IV.3.1.2.

Taula 34. Explotacions de la porció reial adjudicades als mainaders de l'infant Pere de Portugal

Nº MAINADERS	Ciutat		Inca		Pollença		Sineu		Petra		Artà		Montuïri		Muntanyes		TOTALS			
	Nº Jov.	2.0	Nº Jov.	16.0	Nº Jov.	6.0	Nº Jov.	6.0	Nº Jov.	15.0	Nº Jov.	6.0	Nº Jov.	8.0	Nº Jov.	4.0	Nº Jov.	17.0	Ha	
1	Laurentii Gomis	1							2	15.0							3	17.0	193.20	
2	Meem Periz		2														2	16.0	181.84	
3	Alfonso Martiniz, militi								2	7.0							4	15.0	170.47	
4	Froye Infantis										1	6.0				2	9.0	170.47		
5	Garsie Lupi										1	10.0				2	15.0	170.47		
6	Martino Ferrandi, militi de Infante										1			1	8.0		2	15.0	170.47	
7	Magistri Nicholai Infantis			2				2	6.0								4	12.0	136.38	
8	Martino Suariz															1	4.0	11.0	125.01	
9	Petro Periz										2	7.0				2	4.0	11.0	125.01	
10	Pelajo Ferrero													2	4.5		2	4.5	51.14	
11	Petrus Hyvaines													2	4.5		2	4.5	51.14	
12	Petro Ferrandiz					4											4	8.0	90.92	
13	Petro Dominico									1	8.0						1	8.0	90.92	
14	Jacobi de Safaregio		2	6.0													2	6.0	68.19	
15	Rui Periz, fabro/repostero					2											2	6.0	68.19	
16	Petri Gossalbis, repostero					1											1	6.0	68.19	
17	Lupo Ferran								2	6.0							2	6.0	68.19	
18	Johanni Frener, maior																1	5.0	56.82	
19	Johanni Periz, nigro/lacme Periz					2											2	4.0	45.46	
20	Johanni Ferrandi																1	4.0	45.46	
21	Laurencio Hyvaines													2	3.0		2	3.0	34.09	
22	Martino Ferrandi de Infante																1	3.0	34.09	
23	Johannis Ferrandis, maioris													1	2.0		1	2.0	22.73	
TOTALS		3	8.0	4	22.0	12	31.0	2	6.0	7	36.0	4	23.0	8	22.0	12	49.0	52	197.0	2238.87

Finalment, cal constatar que gairebé la meitat de les explotacions adjudicades als mainaders de l'infant es troben en els districtes de les Muntanyes i de Pollença, els més allunyats de la capital. Aquesta dada és coherent amb el context històric en el qual es produeix: l'illa just feia unes setmanes que era conquerida completament i, per tant, els feudals s'acabaven d'annexionar aquells territoris on els andalusins estaven acantonats

els darrers temps. Els mainaders de l'infant, arribats més tard, obtingueren les terres conquerides en darrer terme.

Les dades que presento mostren una desviació considerable respecte a les que ofereix Santamaría (1970: 28-43) en l'estudi de la porció de l'infant Pere de Portugal. Les discrepàncies rauen en el nombre de jovades. Santamaría computa tota l'extensió de l'alqueria o el rafal a un sol porcioner, fins i tot si el text especifica clarament que pertany a dos o més: p. e., segons el CLA (f. 5v), l'apunt diu "Alqueria Vila roja XV jovatas et est Johannis Xico et de Tovarz et de media Tovarzii dedit dominus Rex III jovatas Martino Suariz". Doncs bé: Santamaría agrega les 15 jovades a Martí Suaris, quan jo li annexo únicament tres jovades.

En conseqüència, aqueix autor atribueix als mainaders de l'infant un conjunt de 52 explotacions que abracen una extensió de 288 jovades; mentre que, segons el meu sumatori, no superarien les 197 jovades. Si el còmput és correcte, les conclusions d'Álvaro Santamaría pel que fa als mainaders són errònies, i acusen una desviació per excés equivalent al 31.6 %.

Les possessions que obtingué en exclusiva l'infant Pere venen ben especificades en la relació d'alqueries i rafals, com detallo en la taula 35.⁴⁸⁵

Taula 35. Explotacions de la porció reial adjudicades a l'infant Pere de Portugal

Ciutat		Inca		Pollença		Sineu		Petra		Artà		Montuïri		Muntanyes		TOTALS		
Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Ha
4	17	5	25	10	51	7	44	6	31	6	31	5	21	8	31	51	251	2852.56

Font: Elaboració pròpia a partir del CLA

Ell sol acumulà 51 propietats, una manco que el conjunt dels seus 23 mainaders. Però pel que fa a l'extensió sumà 251 jovades de terra, 54 més que tots els seus cortesans junts. La pauta de dispersió és la mateixa ja que assoleix explotacions per tots els districtes, però la majoria quant a nombre estan situades igualment a Pollença i a les

⁴⁸⁵ Incloc les possessions que foren de Llop d'Eslava i li foren preses per l'infant, perquè compareixen en el llistat de les propietats del CCR d'aquest darrer (f. 38va). Recordo, però, que existeix un instrument segons el qual el rei les cedeix als germans Martí i Gil Garcès, com he indicat en el capítol IV.3.1.1.

Muntanyes. No ocorre el mateix amb l'extensió. La major suma de jovades es congrega en el *yuz* ' de Pollença, seguit de Sineu, Petra, Artà i les Muntanyes.

En conseqüència, doncs, el pes real dels territoris que acapararen l'infant Pere i els seus mainaders en relació a la resta dels beneficiaris és lleugerament inferior al previst per Santamaría. En total assoliren 448 jovades, que equivalen al 9 % del total de la porció reial.

3.- Grups de combatents d'una mateixa família.⁴⁸⁶

N'he destriat fins a vint, que detallo a la taula 36. Sovintegen els germans d'un mateix llinatge, en nombre de dos –*Raimundi Frenerii et fratris eius, Bernardi scriptoris et fratris eius*, o els dos germans *Boquetz*, per exemple-; o més de dos –*Berengarii Vite et fratrum suorum, Berengarii de Ripullo et fratrum suorum*, etc. En ocasions combaten junts pare i fill, com *Johannis Caneto et filii sui*, o de *Cepriani et filii eius*. En altres models poden ser oncle i nebot, com *Ferrandi Peris de Pina et nepotis eius*, o persones amb vincles familiars desconeguts: *cuiusdam parentis Ruberti Berengarii de Belvei et Guillemi Roberti* o bé *Bernardi Pocasanc Barchinone et Arnaldi Pocasanc*. I, fins i tot, una inusitada parella: *Berengarii de Tarraza et uxoris eius*. Exceptuats els germans Llull, la resta dels conjunts familiars rebé una sola alqueria o rafal, de la qual prenen possessió conjuntament.⁴⁸⁷

El comportament d'aquest grup a nivell de paràmetres, tant pel que fa als percentatges de superfície –molt inferiors a la mitjana- com de concentració territorial a un sol districte, són molt similars a les del grup anterior.

⁴⁸⁶ Ho he considerat així únicament en els casos en què s'explicita clarament. Per tant, pot haver-hi germans o persones amb altre tipus de parentiu que estiguin inclosos en el grup de persones individuals.

⁴⁸⁷ Ramon Llull compareix com un porcioner individualitzat que obté un rafal de dues jovades en el terme de la Ciutat. I, juntament amb els seus germans, també rep una alqueria de 12 jovades a Pollença.

Taula 36. Explotacions de la porció reial adjudicades a grups familiars

Nº	POBLADORS	ORIGEN	Cuitat		Inca		Pollença		Simeu		Petra		Artà		Montuiri		TOTALS			
			Nº Jov.	Nº	Nº Jov.	Nº	Nº Jov.	Nº	Nº Jov.	Nº	Nº Jov.	Nº	Nº Jov.	Nº	Nº Jov.	Nº	Nº Jov.	Ha		
1	Berengarius Vida et fratres suorum		5	21													5	21	238,66	
2	Ferrandus Peris de Pina et nepos eius		1	6													1	6	68,19	
3	Raimundus Lul et fratres suorum	Barcelona	1	2			1	12									2	14	159,11	
4	Boquetz (Bonaventura i Pere Boquet)				1	8											1	8	90,92	
5	Raimundus Frenerii et frater eius				1	6											1	6	68,19	
6	Berengarius de Ripullo et fratres suorum	Ripoll			1	3											1	3	34,09	
7	Bernardus scriptoris et frater eius						2	8									2	8	90,92	
8	Bernardus de Paretz et fratres suorum	Vilafanca							5	25							5	25	284,12	
9	Bernardus Pocasanc, Bernardus Dertuse et Arnaldus Pocasanc	Barcelona							1	8							1	8	90,92	
10	Cuisdam parentis Ruberti Berengarii et Guillelmi Roberti	Bellver							1	8							1	8	90,92	
11	Berengarius de Tarraza et uxor eius								1	6							1	6	68,19	
12	Berengarius de Villamaiori et Bernardus frater eius	Vilamaior							1	5							1	5	56,82	
13	Aymericus de Campo Prebato et frater eius										1	10					1	10	113,65	
14	Bernardus Tizon et eius frater											2	10				2	10	113,65	
15	Johannes Caneto et filius sui												1	12			1	12	136,38	
16	Ferrarius de Olzeto et frater eius													2	12		2	12	136,38	
17	Ceprianus et filius eius														1	6		1	6	68,19
18	Bernardus Lupeti et frater eius														1	6		1	6	68,19
19	Guillelmus Proheti et frater Proheti														1	6		1	6	68,19
20	Berengarius de Agremont et Petrus scribe, frater eius	Agramunt												1	3		1	3	34,09	
TOTALS			7	29	3	17	3	20	9	52	1	10	3	22	6	33	32	183	2079,76	

Font: Elaboració pròpia a partir del CLA

4.- Companyies de socis.

Es tracta de vertaderes societats de “companyons” enquadrats en colles o quadrelles jerarquitzades com les que he considerat en el capítol III.3.1.3. A més de ser socis, alguns podien acumular un cert grau de parentiu.⁴⁸⁸

Encara que aqueixes quadrelles únicament representen el 3.25 % del total de beneficiaris, assumeixen fins al 6.36 % de la superfície de les terres. Així, la mitjana de 21 jovades per colla és molt superior a la mitjana dels porcioners individuals. Aqueixa diferència obeeix al fet que els líders havien de dividir posteriorment el lot respectiu entre els membres de la pròpia colla.

Taula 37. Explotacions de la porció reial adjudicades a companyies de socis

Nº	COMPANYIES	ORIGEN	Inca		Sineu		Petra		Montuiri		TOTALS		
			Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Ha
1	Barulli et Betxaironi et en Perera	Manresa	1	12							1	12	136.38
2	Poncii de Olzeto, cum 5 sociis		1	6	2	10	2	12			5	28	318.21
3	Petri de Novelles et suorum sociorum	Tortosa			7	36					7	36	409.13
4	Bernardi Puculul et 12 sociorum suorum				4	34					4	34	386.40
5	Girardi de Castello et suorum sociorum	Tortosa			4	18					4	18	204.57
6	Guillemi de Mata et suorum sociorum				1	8					1	8	90.92
7	Guillemi de Stephano et fratrum suorum								4	28	4	28	318.21
8	Astrugi de Tortosa et trium fratrum suorum (et sociis eius)	Tortosa							2	16	2	16	181.84
9	Berengarii Medici et fratrum suorum et sociorum								1	9	1	9	102.28
TOTALS			2	18	18	106	2	12	7	53	29	189	2147.95

Font: Elaboració pròpia a partir del CLA

En comptabilitzo fins a nou (taula 37), compresos tres pintorescos amics –*Barulli et Betxaironi et Perera de Minorisa*- que, malgrat no indicar-ho, resulten força sospitosos de formar colla. Altres tres precisen el nombre de components: *Astrugi de Tortosa et trium fratrum suorum*, *Poncii de Olzeto cum V sociis* i *Bernardi Puculul et XII sociorum suorum*. I, no obstant, no semblen guardar proporcionalitat entre el número de membres i la quantitat de terra assolida. Mentre els primers acapten una mitjana de quatre quarterades per hom, els 13 darrers no arriben a les tres; i per a n’Olzet i els seus cinc socis representen 4.66 jovades per a cadascú.

⁴⁸⁸ He considerat els apunts “Astrug i els seus socis” i “Astrug de Tortosa i tres germans seus” com el mateix col·lectiu, tot i ser conscient que podria tractar-se de grups diferents.

Com a norma general, les terres assignades a cada colla es circumscriuen a una sola alqueria i, per tant, a un sol districte. Només la companyia de Ponç d'Olzet acapara propietats a tres demarcacions diferents. La característica més remarcable del grup és que quasi totes les explotacions es concentren als *aiza* ' de Sineu i Montuïri.

Antoni Virgili (2018: 114) ha estudiat tres d'aquestes companyies –les de Pere de Novelles, Guerau de Castelló i Bernat Poculul-, originàries de Tortosa. L'autor conclou que cadascuna devia tenir entre sis i dotze membres, i cada companyó rebé unes tres jovades de terra que podrien constituir la base dels assentaments de colonització, com al sud de València.

5.- Ordes militars.

A banda del Temple, les Ordes militars són el grup més mal representat a la porció reial, proporcionalment a la seva potència teòrica (taula 38). A penes personalitzen el 2.16 % per cent de les explotacions totals, i el 3.06 % de l'extensió territorial.

La més ben dotada és l'Orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, que assoleix deu explotacions i 81 jovades, més de les tres quartes parts de les quals estan ubicades en el terme de Montuïri. Són les úniques referències conegudes, encara que els hospitalers també obtingueren altres propietats rústiques i urbanes a les porcions de Nunyo Sanç, del comte d'Empúries i del bisbe de Girona (Cateura, 1990: 13).

Taula 38. Explotacions de la porció reial adjudicades a Ordes militars

ORDES MILITARS	Ciutat		Pollença		Artà		Montuïri		TOTAL		
	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Ha
Orde de l'Hospital	4	13	1	5			5	63	10	81	920.55
Orde de Sant Jordi d'Alfama					2	10			2	10	113.65
TOTAL	4	13	1	5	2	10	5	63	12	91	1034.20

Font: Elaboració pròpia a partir del CLA

L'Orde de Sant Jaume d'Alfama obté únicament deu jovades de terra, en dues alqueries del terme d'Artà. Més endavant, l'Orde serà dotada també pel comte Nunyo Sanç, com explicaré en el capítol IV.3.2.3.

6.- Institucions religioses.

Tampoc és un col·lectiu gaire ben representat (taula 39). Són quatre institucions que apleguen 80 jovades entre totes, equivalents al 2.69 % de les terres en extensió.

Taula 39. Explotacions de la porció reial adjudicades a institucions religioses

COMUNITAT	Inca		Artà		Montuiri		TOTAL		
	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Ha
Dominici Sancti Antoni	1	4					1	4	45.46
Sancte Marie de Podio			8	50			8	50	568.24
Abbatis Sancti Felicis					2	16	2	16	181.84
Priorisse Sancte Margarite					1	10	1	10	113.65
TOTAL	1	4	8	50	3	26	12	80	909.18

Font: Elaboració pròpia a partir del CLA

Tant el llistat del CLA (f. 3v) com els del CCR (f. 4vb) i el CLR (f. 2vb) anomenen clarament l'alqueria *Anaya* d'Inca adjudicada a Domènec de Sant Antoni. Crec que cal identificar aquest apunt amb la donació que Jaume I efectua a Pere Teza, en nom de la casa i frares de l'orde de Sant Antoni, el 13 de setembre del 1230.⁴⁸⁹ En aquell document, li cedeix l'alqueria *Naga* del terme d'Inca, i unes cases dins la Ciutat on fundaren llur hospital.

La comunitat de frares premonstratencs de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes és la institució religiosa que surt més beneficiada en el llistat del CLA. Se li consignen les vuit alqueries d'Artà que ja li havien estat assignades l'11 de juliol del 1230, on construïren el monestir.⁴⁹⁰ Dos anys més tard, el rei cedeix als frares el delme que satisfien els colons per les seves explotacions.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ FRB, I: 36, doc. 26. Mallorca, idus setembre 1230 (13/09/1230). Així ho interpreta també Lorenzo Pérez al regest del document, i Pere Llabrés i Ramon Rosselló (1998: 51).

⁴⁹⁰ ARM. LR-25, f. 68. Mallorca, 5 idus juliol 1230 (11/07/1230). Els topònims d'un i altre diploma són difícilment identificables, puix que el segon és còpia de l'any 1368. Transcrit a FRB, I: 34, doc. 23.

⁴⁹¹ FRB, II/1: 11, doc. 117. Mallorca, nones juliol 1232 (07/07/1232). Transcrit a Huici & Cabanes, 1976, I: 300, doc. 169.

Com a magnat, l'abat de Sant Feliu de Guíxols fou integrat en la porció del comte d'Empúries, de la qual acaptà la major part de propietats en el repartiment. Però també aconseguí del rei dues explotacions en el districte de Montuïri.⁴⁹²

Finalment, la priora del convent de monges de Santa Margalida obté una sola alqueria en el mateix terme de Montuïri: *Algoraifa Lalaiuz*. El monestir també fou heretat a la porció del vescomte de Bearn.

Més que l'obligació de remunerar la col·laboració a la conquesta, aqueixes donacions tenen més a veure amb el desig de satisfer el fervor religiós i la devoció del monarca, amb l'objectiu d'obtenir la misericòrdia i la protecció divina.

7.- La comunitat jueva.⁴⁹³

A voltes és citada com *Judeorum*, i a voltes com *Judeorum de Almodayne* (taula 40). Malgrat la diferent denominació, al·ludeix al mateix col·lectiu, ja que la relació de possessions coincideix amb prou fidelitat amb la donació que Jaume I els fa l'onze de juliol del 1231, mitjançant un diploma exclusiu i propi.⁴⁹⁴ A la vegada, els eximeix de qualsevol servei, delme i usatge (*sine aliquo servicio, decima vel usatico que nobis vel successores nostris non teneamini dare vel facere ullo modo*). Tot seguit, els enfranqueix per espai de deu anys de qualsevol exacció, gravamen o càrrega econòmica per qüestió de lleuda, peatge, usatge i mesuratge sobre mercaderies i gèneres comercials tant a la Ciutat com fora d'ella. També els dona llibertat per navegar lliurement allà on vulguin. Finalment, dicta normes de tipus fiscal, jurídic, creditici i mercantil destinades a regular la convivència i les relacions amb els cristians.

Taula 40. Explotacions de la porció reial adjudicades la comunitat jueva

COMUNITAT	Inca		Sineu		Petra		Montuïri		TOTAL		
	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Nº	Jov.	Ha
Jueus (de l'Almudaina)	3	13	5	27	5	29	2	13	15	82	931.91

Font: Elaboració pròpia a partir del CLA

⁴⁹² Vegeu el capítol IV.4.1.

⁴⁹³ En el llistat d'alqueries compareix Jahie/Jafie, un jueu que rep dos rafals de quatre joves, un a Sineu i l'altre a Montuïri; però els rep a títol individual i, per tant, l'he considerat a part de la comunitat.

⁴⁹⁴ FRB, I: 83, doc. 74. Mallorca, 5 idus juliol 1231 (11/07/1231). Transcrit a Huici & Cabanes 1976a: 278, doc. 155. Vegeu el capítol IV.3.1.1.

En virtut d'aquell document, el monarca els assigna en alou el palau que té dins l'Almudaina perquè hi construeixin una sinagoga, amb les cases que conté i la tanda d'aigua de la síquia de la Vila. Reserva al patrimoni reial la capella, la casa que habiten els clergues i el palau on ell resideix. Igualment els cedeix la plaça que hi ha davant la porta de l'hort reial, juntament amb els obradors que inclou. També els adjudica l'alfòndec clos de paret situat fora la ciutat, on solien romandre els cristians *tempore maurorum*, per fer-hi un cementiri. Finalment, els atorga la meitat d'un hort situat en el terme de la ciutat, en el lloc on s'instal·là l'exèrcit durant el setge (*in loco illo ubi exercitus fuit ponitus*). Endemés, el monarca els cedeix quinze explotacions i 82 jovades (2.76 % del total) en els districtes centrals de l'illa. Resulta colpidor que els jueus reberen més béns immobles a la porció reial que les institucions cristianes, si bé cal observar que les comunitats religioses també foren dotades pels altres magnats i que, en el transcurs dels anys següents, reberen llegats i donatius dels pobladors i colons domiciliats a l'illa.

8.- Explotacions destinades a promoció agrària.

Finalment, he de consignar les explotacions destinades a fer horts que examino a continuació. Suposen només 17.5 jovades concentrades a les rodalies de la Ciutat, el 0.59 % de l'extensió total de la porció reial.

3.1.5.- Un pla de promoció agrària: el *Llibre de les Quarterades*.

En el mateix interval que Jaume I efectua la remuneració dels membres de la seva porció, emprèn també la posta en explotació d'algunes terres que havien romàs ermes i abandonades pels andalusins arran de la conquesta, a fi de rendabilitzar-ne els fruits.⁴⁹⁵ És per això que planificà amb els seus col·laboradors un programa de colonització basat en el reguiu. Per atreure i fixar pobladors, habilità a les rodalies de la Ciutat de la seva jurisdicció un banc de terres susceptibles de ser irrigades ("los camps sots lo rec, zo es,

⁴⁹⁵ De cap manera es poden acceptar les connotacions *progresivas y progresistas* que addueix Álvaro Santamaría (1987: 111) per justificar la iniciativa reial, que tindria per objectiu *repartir equitativamente parcelas pequeñas de regadío (...), pensadas para complementar economías de artesanos y para motivar dedicaciones sociales solaces*. Aquesta visió capitalista del repartiment resulta totalment anacrònica.

qui regar se pusquen en gir la ciutat”) per, tot seguit, adjudicar-les a aquells qui volguessin habitar continuadament a l’illa i posar-les en conreu. Avalà el projecte amb un edicte datat el 10 d’octubre del 1230 en el qual el monarca, amb el consell i permís dels pobladors de la Ciutat i illa de Mallorca, oferia aquelles terres en parcel·les d’una extensió màxima d’una quarterada.⁴⁹⁶ Els rebedors havien de jurar mantenir els terrenys i no vendre’ls ni establir-los fins a Nadal del 1231. L’oferta era oberta a un ample sector social, puix que l’accés als lots era compatible amb la condició de beneficiaris del repartiment, ja sigui a títol individual o bé com a integrant de les milícies de les ciutats (“no contrastan donacio ne altra alienacio del rey, ne assignacio per cavaleries alcunes de viles”). Per tal d’efectuar les assignacions, designà un conjunt de partidors o establidors representants de les principals ciutats assistents a la conquesta.

Els treballs preliminars degueren començar immediatament. Consistiren en l’elecció i reserva de les alqueries i rafals destinats a l’operació d’assentament rural. Aquests camps hortables són fàcils d’identificar en els còdexs del repartiment. Sens dubte, són aquelles explotacions situades en el terme de la Ciutat esmentades com a “partides per quarterades” (CLA, f. 1r-1v), que detallo a la taula 41.

Taula 41. Explotacions destinades a horts

Nº	Denominació	Jovades	Quarterades	Hectàrees
1	Almunia Jafia ibn Iazach	1.0	16	11.36
2	Rahal Alaacap	2.0	32	22.73
3	Raal Almoraici	4.0	64	45.46
4	Rahal Fatden Alleuz/ortus est Regis	1.5	24	17.05
5	Rahal Almancaza	0.5	8	5.68
6	Muniat Cauza	0.5	8	5.68
7	Rahal Agraxtas	1.0	16	11.36
8	Alcaria Xocora	7.0	112	79.55
TOTAL		17.5	280	198.88

Font: Elaboració pròpia a partir del CLA

No cal dir que pràcticament tota la toponímia de les rodalies de la Ciutat ha desaparegut a causa de l’extraordinària fragmentació del territori i de l’expansió urbana del segle XIX. I, per tant, és impossible situar aquests topònims a la cartografia (Rosselló Bordoy, 2007d: 123).

⁴⁹⁶ CCR, f. 31rb-31vb. Mallorca, 6 idus octubre 1230 (10/10/1230).

Una vegada elegides les explotacions, començaren les tasques d'amidament i divisió en parcel·les d'una quarterada. Els artífexs foren el mesurador Pere d'Osca⁴⁹⁷ i l'escrivà i batlle de Sineu Pere Joan,⁴⁹⁸ segurament acompanyats per alguns dels partidors-establidors. El procediment observat i els resultats del mesurament quedaren reflectits en l'anomenat *Llibre de les Quarterades*.

Aquest *Llibre*, que ocupa els folis 31rb-37rb del CCR, es troba suposadament "repetit" en els folis 45va-49ra. José Mª Quadrado (1850: 519) afirma que la divisió de l'horta *se halla por duplicado en el repartimiento, pues al parecer se formó dos veces, bien que en los términos apenas hay discrepancia*. Ricard Soto (1984a: 34) coincideix en l'enunciat, si bé el matisa dient que les divergències existents són majors que les apuntades, sobretot els resultats dels mesuraments; i que, per tant, podrien ser dos processos distints. Efectivament, una lectura poc atenta dels dos textos del *Llibre de les Quarterades* que –cal insistir-hi– són força ambigus i difícils d'interpretar, pot induir a una apreciació semblant.

El primer passatge diu (CCR, f. 32ra):⁴⁹⁹

“En Duran Coq, en Pere de Mont Roy, en Pere Joan, escrivà batlle de Sixneu, e.n Pere de Osca mesurador en ayxi monstraren al senyor Infant los camps donats fossen; e.n ayxi hi foren en Jacme de Zaffareg e maestre Nicholau”.

I el segon (CCR, f. 45va):

⁴⁹⁷ Pere d'Osca compareix en el repartiment reial. És picapedrer de professió i rep del rei el raval *Beni l'Alheux*, de 5 jovades, a Petra. El 16/09/1242 la vídua Ermessenda estableix dues jovades de les tres que té en el raval *Abenmundar* del terme de Catí a Bernat de Sallent, en porció de Nunyo Sanç (ARM. ECR-341, f. 96v; Rosselló Vaquer 2001: 16). L'any 1260 (06/10), ell i sa muller Maria compren en establiment a Maria, la vídua de Ramon Fuster, un hort situat prop del vall de la Ciutat, amb empriu de l'aigua de la síquia, en la porció que fou de Guillem de Montgrí sagristà de Girona, i aleshores sota jurisdicció del bisbe de Mallorca, per 26 sous censals el dia de la mare de Déu d'agost, més 13 sous de reials de València d'entrada (ACM. CAC, n° 7883 i 7972). Entre els mesos d'agost i octubre de 1271, just després d'haver mort Pere d'Osca, la vídua Maria dota sa filla Benvinguda amb la meitat dels seus béns, reservant l'usdefruit vitalici; i li cedeix també els drets que li corresponen sobre l'hort esmentat (ACM. CAC, n° 7923 i 7925).

⁴⁹⁸ L'escrivà Pere Joan fou notari de l'infant Pere de Portugal. Rebé en heretat l'honor que fou *d'abne Lucet*, situat prop de la vila de Sineu, amb una extensió de 5 jovades. També obté de l'infant Pere unes cases en el barri de l'Almudaina el 25/10/1233 (ACM. CAC, n° 7780) i unes altres el 25/05/1234 (FRB, III: 30, doc. 511). Actua com a testimoni d'una donació que fa el batle reial Berenguer de Montreal el 08/01/1231 (FRB, I: 53, doc. 48). El 09/07/1257 el seu fill orfe de 14 anys, Jaume Peris, a causa dels deutes, vengué dos hospicis sarraïns de cases dins l'Almudaina (RT: 111, doc. 260; ACM. CAC, n° 7863; Planas, 2003: 22).

⁴⁹⁹ He adoptat com a referència el CCR, però del CLR en trauríem les mateixes conclusions en llatí.

“En Pere de Mont Ruxo et en Pere Jouan escriva batlle de Sixneu et en Jacme de Zafareg batlle de Malorcha e maestre Nicholau per manament del senyor Infant exiren a mesurar les quarterades que foren assignades e assignadores ad orths faedors als pobladors iurats fer habitacio en la yla de Malorcha, en la porcio del Rey. En Pere de Osca per la sogra sua aven XX braces del bras del senyor en Jacme, Rey d.Arago, o XXII braces del braz den Nuno o de I hom miyancer, e ab les mans et ab los peus seus ab lo davant dit Pere de Mont Roxo mesuraren les quarterades en axi com sa enrere mesuraren”.

Observi's que el segon text assegura que Jaume de Safareig és batlle de Mallorca, però no ho determina així el primer. L'autor que permet entendre la qüestió és Pau Cateura. Desmentint a Miguel Moragues i Joaquín Mª Bover (1841: II, 635), que el qualifiquen com a *personero del rey D. Jaime y capitán de su ejercito* i a Jaume Salvà (1975: 126) que el distingeix com a batlle de Jaume I *antes de la toma de la ciudad y aún se dice que empezó a ejercer sus funciones administrando justicia a los moros primeramente sometidos*, Cateura (1997: 74) documenta que Jaume de Safareig era un home del cercle d'influència de l'infant Pere de Portugal. Rebé els rafals *Alholedi i Bu Muza li Jahie Jussuf* del terme de la Ciutat, de quatre i dues jovades respectivament, dins la porció assignada a l'infant. Devers l'abril de l'any 1232, aquest el va nomenar batlle de Mallorca, mesos abans de fer-se càrrec de l'administració del regne en virtut d'una permuta amb Jaume I.⁵⁰⁰ I, precisament, en substitució del funcionari anterior nomenat pel rei, Berenguer de Montreal. Participà com a mitjancer per la part de l'infant, al costat de Duran Coc i de mestre Nicolau, a la transacció que tingué lloc l'any 1232, en el claustre de la Seu, en la disputa que l'enfrontava amb el bisbe de Barcelona, segons he explicat en el capítol IV.2.1. Jaume de Safareig va ser batlle fins a mitjan 1244, quan és destituït pel monarca en recuperar el regne de Mallorca gràcies a un nou con-canvi amb l'infant.

La coneixença d'aquestes dades permet donar una explicació coherent als dos textos en qüestió:

1. El primer descriu com els prohoms Duran Coc i Pere de Montroy/Mont-ros, acompanyats del mesurador Pere d'Osca i l'escrivà i batlle de Sineu Pere Joan,

⁵⁰⁰ Ja ho era el 17/04/1232, quan dona a Martí Elies unes cases a l'Almudaina situades en porció de l'infant (FRB, II/1: 5, doc. 108).

“mostraren” a l’infant Pere i als seus consellers Jaume de Safareig i mestre Nicolau,⁵⁰¹ quins camps recorregueren i com efectuaren l’estimació. En aquest context, interpreto el verb mostrar com a sinònim de “exposar a la vista”, “fer veure”, “visurar”, “explicar sobre el terreny”, de manera que tots junts en comitiva recorregueren el circuit que havien fet per primer cop els canadors.

2. El segon, en canvi, explica com un dels prohoms anteriors –Pere de Mont-ros-, acompanyat del mesurador Pere d’Osca i l’escrivà i batlle de Sineu Pere Joan, juntament amb mestre Nicolau i Jaume de Safareig –ara, efectivament, batlle de Mallorca per l’infant Pere-, surten a canar de nou els camps per ordre de l’infant. Els dos primers efectuen l’amidament observant el mateix procediment que havien usat temps enrere (“en axí com sa enrere mesuraren”).

Es tracta, doncs, de dos mesuratges distints. Per tant, el segon passatge únicament es pot considerar una “repetició” del *Llibre de les Quarterades* ordenat per Jaume I en el sentit d’un “segon amidament” dels camps; executat, en aquesta ocasió, per ordre de l’infant Pere. Però jamai es pot considerar un còpia de l’altre. Entre ambdós mesuraments hi ha, doncs, un cert interval de temps difícilment quantificable a partir de la documentació disponible, però que cal situar entre el juliol del 1232 i mitjan 1244. La seqüència té lògica abastament: l’infant Pere no havia participat a l’assalt de *madīnat Mayūrqa* i pràcticament no coneix res de l’illa fins que desembarca per prendre’n possessió de mans del monarca, el mes de maig de l’any 1232. Després de culminar la conquesta i concloure el repartiment, Jaume I des-compareix de l’illa el mes d’agost i, en conseqüència, Pere de Portugal no pot acudir a ell per assessorar-se en aquells aspectes que desconeix, sinó que es veu abocat a recórrer als prohoms i consellers de l’etapa anterior que encara romanen a l’illa.

Així i tot, resulta discordant l’absència de Duran Coc en el segon acte d’amidament, que sí consta en el primer. Tal com documenta Ricard Soto (1990: 23-30), Coc va ser el representant a Mallorca de la comunitat de Barcelona des del 1232 fins al 1240, com a mínim. La darrera actuació que se li coneix és l’establiment a diverses persones del seu rafal *Alxaritx*, del terme d’Inca, a principis del 1243. Per tant, sembla

⁵⁰¹ Mestre Nicolau obtingué tres jovades de terra del rafal *Algeir* i altres tres en el rafal *Algebeli*, ambdós situats en el terme d’Inca, més el rafal *Aliaboz*, de quatre jovades, i dues jovades del rafal Nabil, els dos situats a Sineu. Totes aqueixes quatre possessions estan situades dins la porció assignada a l’infant. També tingué la casa d’Abany Maroan, una de les cinc mansions que el rei reservà dins l’Almudaina. Mestre Nicolau participà com a mitjancer a la transacció entre el bisbe de Barcelona i l’infant, com he dit.

que hauria de ser a Mallorca en el moment precís d'efectuar l'amidament. La possible explicació la proporciona el propi Soto (1990: 23), en suposar que “una característica dels grups que anomenem ‘beneficiaris’ del repartiment devia ser la mobilitat geogràfica, que feia que els viatges entre la ‘metròpoli’ i l’illa sovintegessin molt”, com degué ser la circumstància de Duran Coc.

El recorregut dels mesuradors.

Els canadors descriuen els camps delimitant-los per accidents geogràfics –vies o camins, torrents, síquies, parets, turons, etc.- o bé pel nom dels posseïdors dels camps i horts adjacents, sempre referenciats als punts cardinals. La seqüència en què citen els vents no segueix el mateix orde en tots els camps, sinó que és totalment aleatòria. Com era d'esperar, la majoria de les explotacions frontereres són camps de secà. Únicament en divergeixen l'hort i el colomer que foren de les cavalleries dels homes de Tarragona, l'hort reial de Nunyo Sanç i l'horta de l'infant Pere de Portugal.

El text explica com la comitiva sortí pel sud-est de la Ciutat,⁵⁰² per la porta *Albelet* (*bāb al-balad*), pel camí que va a Montuïri,⁵⁰³ cap al torrent que davalla d'orient en direcció a occident fins prop de les torres singulars que es troben prop del mar, que es diuen Llevaneres:

- Aquí davant mateix, confrontant amb el camí i el torrent esmentats troben el primer camp. A continuació passen a un altre tros de terra contigu més petit, a l'oest d'aquell.

- Des del mateix punt del camí de Montuïri, progressen cap al nord-est i troben el segon camp, que confronta amb el camí de Sineu, l'anterior torrent i el torrent Paüc/*Parvo*.

- Des del camí de Sineu, avancen cap al nord-oest i entren en el tercer camp, molt més petit que l'anterior.

- Des d'aquí progressen novament cap al sud-oest fins arribar al costat oriental de la síquia de Canet i entren a la quarta parcel·la.

⁵⁰² S'observa un desplaçament d'una trentena de graus cap a l'est en la designació dels vents, de manera que prenen el nord pel nord-est (Quadrado 1850: 517, nota 1).

⁵⁰³ Mª Magdalena Riera (1993: 74 i 103) identifica la porta de *bāb al-balad* amb la Porta de la Ciutat. Estava situada al final del carrer del Sindicat i d'ella partien els camins que conduïen a Inca i a Manacor. El nom de la porta unida al carrer del Sindicat, el carrer Major, ens indica la seva importància com a accés a l'interior de la Ciutat, de manera que constitueix un dels grans carrers radials de la ciutat islàmica. També Rosselló Bordoy (1993b: 230; 2007d: 60); i Mut & Rosselló (1993: 65).

- A l'altre costat de la canal, després de les parets abandonades que estan prop del vall de la Ciutat,⁵⁰⁴ localitzen el cinquè camp que confronta amb la síquia i amb el camí de Banyalbufar.

- Seguidament entren al sisè camp, que és contigu a l'anterior per l'est. Limita també amb la canal, amb el mateix camí de Banyalbufar i amb un altre camí més estret.

- Tot seguit retornen a l'altre costat i accedeixen al setè camp, que està tancat de parets i és igualment fronterer amb la síquia.

- A continuació tornen a travessar el rec per mostrar-los el vuitè camp que confronta amb la via de Banyalbufar, amb l'hort reial de Nunyo Sanç, amb la canal i amb el caminó.

- Al sud d'aquest troben el novè i darrer camp que limita amb l'esmentada ruta de Banyalbufar, el torrent Major i el camp del bisbe de Barcelona que està prop del vall de la Ciutat.

La taula 42 presenta la descripció dels límits, les mides i superfícies de cadascun dels camps, ordenats i numerats correlativament segons el recorregut i tal com es descriuen en els folis 31rb-37rb, que he comparat i completat amb el CLR.

En el segon mesurament (CCR, f. 45va-49ra), els comissionats realitzen el mateix recorregut pel que fa als tres primers camps. Però, tot seguit, es dirigeixen cap al nord de la Ciutat, a la síquia de Canet, i inverteixen l'ordre: enlloc de mesurar el camp número 4, entren primer en el número 7 que està clos de parets i d'aquest passen al vuitè. Seguidament passen a l'altra banda i mesuren el cinquè, que està sortint de la Ciutat "là on esteé la ost", després el sisè que està a l'est de l'anterior i, finalment, el quart.

En aquest segon circuit, la descripció és manco precisa. Una anàlisi rigorosa permet detectar que els camps 5, 6 i 8 obvien un dels límits. Faciliten l'àrea dels camps números 1, 2 i 3 en mitges quarterades, mentre que proveeixen les dels altres sis en quarterades. Asseguren que la part menor del camp número 1 fou de Ferran Gilbert. Diuen que el camp *Faden Alleuz* comprèn 15 quarterades (10.65 ha) que són de l'infant Pere i, sota la seva jurisdicció, les tenen Arnau Rey i En Rosselló.⁵⁰⁵ El torrent que baixa cap a les torres Llevaneres l'anomenen Mitjançer. La diferència més important i transcendent és que no proporcionen els límits ni la superfície del camp número 9: simplement l'obvien, no hi és.

⁵⁰⁴ El CCR diu *ultra les parets establits*; però en el CLR es llegeix *ultra parietes destitutos* = abandonades.

⁵⁰⁵ José Mª Quadrado (1850: 522) creu que aqueixes 15 quarterades s'han d'afegir al total. A mi em sembla que no. L'anotació (CCR, f. 49ra) indica taxativament que "són del Infant e te les A. Rey e.n Rosselo".

Taula 42. Descripció dels camps dividits en quarterades

Nº camp	Límits	Mides	Qdes.	Ha
1	1ª part <i>Aquiló:</i> el torrent que davalla d'orient a occident cap a les torres singulars, dites Llevaneres, situades prop de la mar. <i>Migdia:</i> les parets i colomer de l'hort que fou d'en Pere de Comabella o de les cavalleries de Tarragona. <i>Orient:</i> la via o camí de Montuiri. <i>Occident:</i> la via propera, que està sobre les torres Llevaneres que són sobre el golf de la mar.	8 cordes pels costats oriental i occidental. 7 cordes per les parts d'aquiló i migdia.	56	39.78
	2ª part Confronta amb les parets de l'esmentat hort que fou d'en Pere de Comabella o de les cavalleries de Tarragona i s'estén cap a migdia i occident.	1 corda pel costat que va d'occident a migdia. 3 cordes pel costat que va d'occident a orient.	3	2.13
2 Fou d'en Robert de Tarragona	<i>Aquiló:</i> el torrent anteriorment esmentat que davalla cap a les torres Llevaneres. <i>Migdia:</i> el torrent Paüic. <i>Orient:</i> la via que va a Sineu. <i>Occident:</i> té el costat molt estret.	7 cordes pels costats d'aquiló i migdia. 5 cordes pel costat oriental. Pel costat occidental, a causa de l'esmentada estretor, moltes de les quarterades són més curtes o falten.	35	24.86
3 Fou d'en Pere Rebassa	<i>Aquiló:</i> els arcs baixos de pedres de l'aqüeducte. <i>Migdia:</i> el camp d'en Gilibert de Cruïlles. <i>Orient:</i> (no ho indica). <i>Occident:</i> el camp de la Casa de l'Hospital.	4 cordes pels costats d'aquiló i migdia. 2 cordes pels costats oriental i occidental.	8	5.68
4	<i>Aquiló:</i> la síquia de Canet. <i>Migdia:</i> la via que va a l'hort reial del senyor en Nunyo i als molins de Canet i a Esporles. <i>Orient:</i> En Guillemó de Montcada. <i>Occident:</i> l'horta del senyor Infant, que s'apel·la Faden Alleuz o camp de Nugria/Nugaria.	No les diu	3	2.13
5 És del rei	<i>Aquiló:</i> la via de Banyalbufar. <i>Migdia:</i> la síquia de Canet. <i>Orient:</i> el camp esmentat a continuació. <i>Occident:</i> el camp del paborde de Tarragona.	No les diu	5	3.55
6 És del rei	<i>Aquiló:</i> la via de Banyalbufar i amb una via estreta que es va estrenyent encara més i acostant a aquella. <i>Migdia:</i> la síquia de Canet. <i>Orient:</i> el camp clos d'en Ferrer s'Olzet. <i>Occident:</i> el camp anteriorment esmentat.	No les diu	9	6.39
7 Està clos de paret	<i>Aquiló:</i> la síquia de Canet. <i>Migdia:</i> el camp d'en Guillemó de Montcada. <i>Orient:</i> també el camp del dit Montcada. <i>Occident:</i> les parets (<i>sic</i>).	En el costat d'aquiló i occident: dos quartons. En el clos d'en Bernat Espanyol: 3 qdes. i un quartó. A la part de migdia: 7 qdes.	10 %	7.64
8 Fou d'en Pere de Comabella	<i>Aquiló:</i> la via de Banyalbufar. <i>Migdia:</i> la via estreta que s'ha dit més amunt que mena a la ciutat, la síquia dels molins i la part superior de l'hort reial del senyor en Nunyo. <i>Orient:</i> el camp del rafal abn Exen; és a dir, des de l'angle d'aquiló de l'hort reial del senyor en Nunyo abans esmentat, prenent cap a aquiló fins a la via de Banyalbufar, segons es veu que l'aigua de pluja pot davallar a aquest camp. <i>Occident:</i> l'angle que formen les dues vies citades.	26 cordes en els costats d'aquiló i de migdia, que són altres tantes divisions d'occident a orient, començant des de l'angle que formen les dues vies prop de la ciutat: Divisions 1ª i 2ª tenen per llarg una corda: 2 qdes. Divisions 3ª a 12ª tenen per llarg dues cordes: 20 qdes. Divisió 13ª és triple en llargària: 3 qdes. Divisions 14ª a 17ª tenen 4 cordes per costat: 16 qdes. Divisions 18ª a 26ª tenen cinc cordes: 45 qdes.	86	61.09
9 Fou d'en Pere de Comabella	<i>Aquiló:</i> un gran torrent que baixa cap a la ciutat. <i>Migdia:</i> la via de Banyalbufar. <i>Orient:</i> el turó del qual s'ha dit que pot davallar l'aigua de pluja. <i>Occident:</i> el camp del bisbe de Barcelona i de sos companys, prop del vall de la ciutat. Una gran peça d'aquest camp, cap a occident, romangué abandonada i no fou assignada a ningú perquè esdevingué estèril a causa de l'aigua de pluja. Per aquest motiu, tot quant va des de la part més alta d'aquest camp, que resulta quasi equidistant del nord-oest de la via de Banyalbufar davallant fins al torrent, no fou assignat a ningú.	Després de la gran peça estèril tot al llarg d'aquesta via, venen 3 divisions que són triples de costat fins al turó que fa aquest camp a aquiló: 9 qdes. 3 divisions per llarg que són quintuples pel costat esmentat: 15 qdes. 3 divisions per llarg i 3 per ample: 9 qdes.	33	23.44

Font: Elaboració pròpia a partir del CCR i el CLR.

He intentat destriar algunes de les fites que faciliten la localització:

- “El torrent qui davala quax ab orient enves occident entro prop de les torres que estan singulars prop de la mar”. Ha estat identificat, amb dubtes, amb el torrent de Na Bàrbara (Bernat Roca, Serra Barceló & Soberats Sagreras, 2002: 204).

- “Les torres Lavaneres”. Ja he esmentat aqueixes torres en referir-me a l’Almúnia gran de la *šarīa* (capítol II.1.3.2), en la qual podrien estar integrades.

- “El torrent Paüc/*Parvo*” seria un torrent petit, torrentó (DCVB [*sub voce*]). Segons Fontanals (1984: 17) “es tracta d’un petit corrent d’aigua que desemboca al mar molt prop del torrent de Na Bàrbara”. Mª Antònia Carbonero (1992: 112) suposa que és el mateix torrent de Na Bàrbara. Apunto, per part meva, que podria ser un rierol de drenatge que aflueix al torrent de Na Bàrbara. En qualsevol cas, no està localitzat.

- “Los arcs quayx de peres breus d’aygua aportats”. El CLR enuncia *archubus quasi lapidibus brevibus de aquaeductu*. Sembla referir-se a uns petits arcs de l’aqüeducte d’una síquia, fet de pedres. No nomenen la síquia i, per tant, és impossible de localitzar.

- “La cequia de Canet la qual passa en quax mig de la ciutat”. És la síquia de Canet o d’En Baster. Reis Fontanals (1984: 14) interpreta que “s’ha d’entendre Ciutat pel seu terme” i infereix que “la sèquia de Canet desguassava en el mar tot seguint el torrent anomenat actualment Na Bàrbara”. Crec més encertada l’explicació de Mª Antònia Carbonero (1992: 110-111) segons la qual la síquia de Canet, encara que no estava dedicada majoritàriament a proporcionar aigua per al consum humà, entrava a la Ciutat per un indret desconegut. El darrer tram identificat estava situat entre la Riera i l’actual camí de Jesús. Les aigües devien confluïr al torrent, que passava pel mig de la Ciutat fins que fou desviat per l’exterior de les murades l’any 1613. Això no significa que l’aigua no pogués ser desviada cap al torrent de Na Bàrbara en el punt de la seva confluència, devers Son Ripoll, en cas d’excés o sobreiximent.⁵⁰⁶

⁵⁰⁶ El debat sobre si la síquia de la font de Canet entrava o no a la Ciutat per abastir-la en època musulmana és encara obert. Potser entrava per la Porta Plegadissa, paral·lela a la Riera, i abastia la part baixa de Ciutat, que majoritàriament era proveïda horts (Tous Melià, 2004; Morell, 2020b; 2020a). L’11/06/1247, Jaume I confirmà a Guillem Baster la donació que li havia fet l’infant Pere de Portugal de les aigües d’Esporles i de Sant Llorenç (Mestre Pere). També li refermà els molins que havia bastit, els que bastia i els que pensava bastir, menant aquella aigua per les síquies necessàries, tant velles com noves. Per moure els que havia construït a la Costa de n’Aderró (Almudaina) i a la porta de l’Esveïdor (Santa Margalida), a un lloc indeterminat fora muralles degué derivar la síquia de la font de Canet cap a la font de la Vila per tal d’augmentar-ne el cabal (Bernat Roca & Serra Barceló, 2000). A partir d’aleshores, una part de les aigües d’ambdues fonts es mesclaven i entraven a Ciutat per la mateixa síquia. Després de molts intents, les aigües s’unificaren definitivament els anys 1688-1702, per la qual cosa degueren construir un tram nou d’interconnexió fins al convent d’Ítria, prop de la creu que hi havia al començament de la carretera de Sóller (Gorrias Duran, 2006: 44; Bernat Roca, 2010b).

- “L.ort real del senyor en Nono”. L’hort de Nunyo Sanç ha estat identificat amb el monestir de La Real. Es creu que la host de Jaume I entrà per l’actual camí dels Reis i instal·là el campament al monestir de La Real el 13 de setembre de 1229, d’on ja no s’aixecà fins a l’entrada a *madīnat Mayūrqa*. El cronista Bernat Desclot conta que:

“Trobaren, pres de la ciutat una ballestada, un jardí qui era del rei sarraí, molt gran, que ben tenia de cascun caire dues ballestades, e era clos de totes parts de forts murs d’un estat de llança en alt, e havia-hi un bell alberg e passava l’aigua per mig. E tota la host entrà-se’n llains, e aquí atendaren-se e menjaren de la fruita que trobaren e.l jardí aquella nit, que d’als no soparen per ço cor no n’havien; e donaren als cavalls palla e herba que trobaren assats. E reposaren que molt eren treballats; mas no per tant que anc aquella nit no es desgarniren ne null hom en tota la host no dormí, ans estegueren tota la nit aparellats de batalla si els sarraïns los volguessen assaltar” (*Crònica*: 432, cap. XXXVII).

En aqueixa descripció hi ha qualque cosa que no quadra. El *tret de ballesta* s’utilitzava a l’edat mitjana com a mesura popular de longitud; però, en tot cas, no era superior als 320/350 metres. Res a veure amb els més de 2,5 km que hi ha en línia recta entre les muralles de la Ciutat i La Real.⁵⁰⁷ Podria tractar-se d’una recreació literària de l’autor, qui no fou present al lloc dels fets. La segona descripció del camp número 5 indica que aquest es trobava “exen de la ciutat, en lo camp là on esteé la ost”, però no es refereix a La Real sinó al lloc des d’on la host assetjà i fustigà la ciutat andalusina. Aquest indret estaria situat prop de la síquia de la Vila i a certa distància de les muralles front a la porta *bab al-Kahl*, vers l’actual plaça d’Abu Yahya.

- “La via de Banyalbufar”. És el camí que comença a l’actual avinguda General Riera, i continua cap a Establiments, Esporles i Banyalbufar.

- “La via la qual va a l.ort real del senyor en Nono et als molins de Canet et a Esporlas”. Podria ser el camí dels Reis, en el tram que enllaça l’anterior amb el camí de Valldemossa.

- “Alcuna altra via estreta et encara pus estreta”. Tal vegada el camí Real, que comença al camí dels Reis i connecta igualment amb la ruta de Valldemossa.

⁵⁰⁷ També Barceló & Rosselló (2006: 130) ho posen en dubte, argumentant raons toponímiques.

- “Gran es torrente lo qual devala per la ciutat” és, sens dubte, el torrent de la Riera.

- “Lo camp del bisbe de Barcelona e de sos companyons apres lo val de la ciutat” han de ser les terres que més endavant s’anomenaren Les Parellades del bisbe de Barcelona o *Faddān al-qilā*, situades en el camí de Jesús prop de la porta Plegadissa.⁵⁰⁸

- Finalment, “la columine de terra del qual primerament es vist que pot devalar l.aigua de les pluges” no pot ésser altre que el turó de Ca l’Ardiaca, des d’on les aigües de pluja davallen cap a l’actual cementiri municipal, el poliesportiu Sant Ferran i el parc de la Riera, que seria la “grossa peza de aqueyl matex camp enves occident e per tempestat que ac romas que no fo establida ne angu assignada”.

L’estudi de la toponímia (Rosselló Bordoy, 2007: 124-126) associada a l’extensió aporta indicis complementaris:

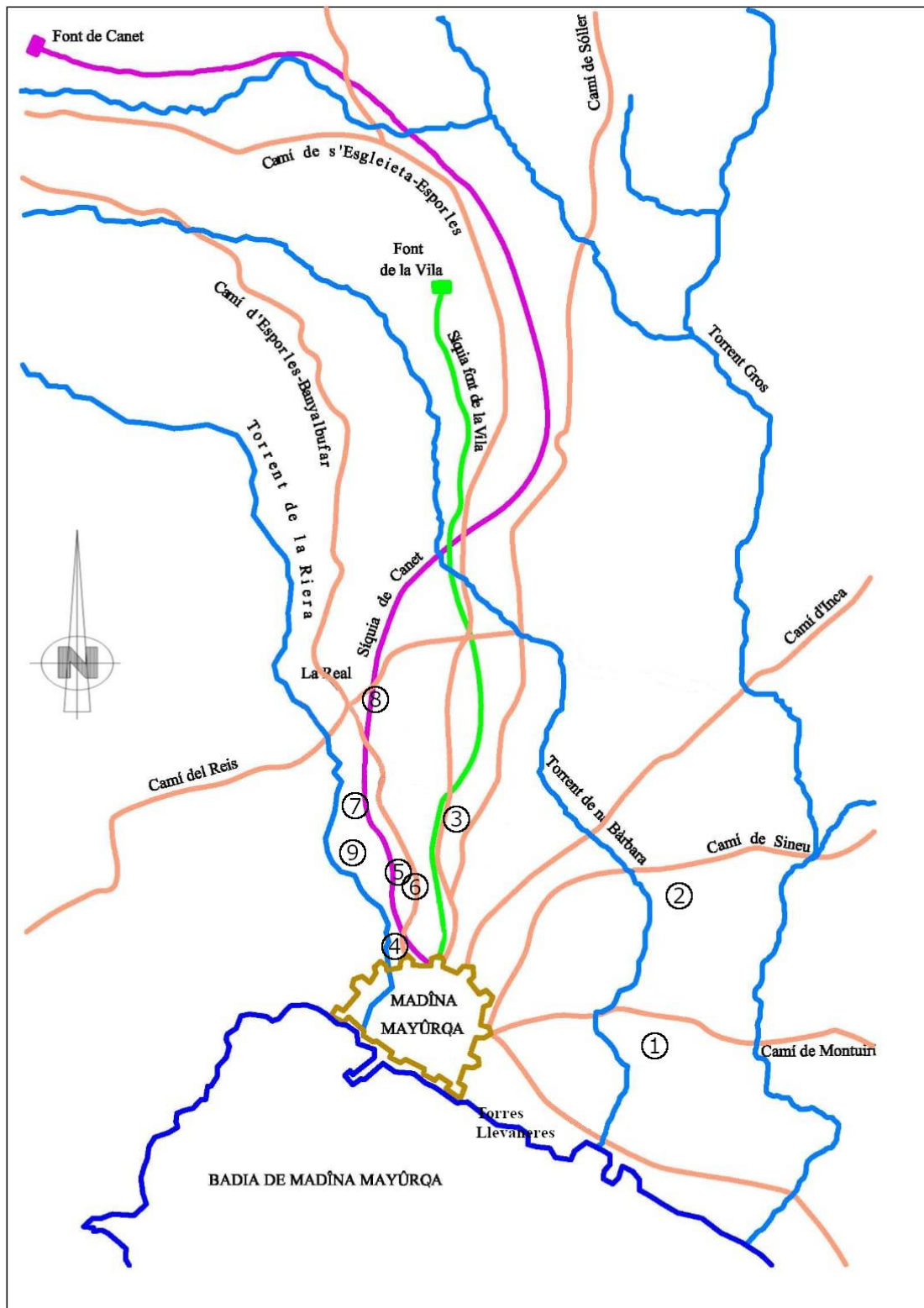
- El raal *Almoraici* estaria relacionat amb un diminutiu de *al-marsā* = port = *al-muraysi* que correspondria a l’actual Portitxol. Considerant que la seva superfície és de 64 quarterades, el podríem associar al primer camp.

- El rahal *Alaacap*, significaria el rafal del Turó o de la Costa, un topònim que no proporciona informació rellevant; però les seves teòriques 35 jovades d’extensió permeten relacionar-lo amb el segon terreny.

- El següent seria l’almúnia de *Yahyā ibn Ishāq* que, per la seva àrea correspondria al camp número tres.

- El rahal *Faden Alleuz* i les seves variants *Faden Elleuz/Facceden Alleuz* equivaldria al rafal del camp dels Ametllers, en àrab *faddān al-lawza*. En la descripció de les terres que visiten, els canadors esmenten el camp de l’infant Pere, que s’apel·la *Faden Alleuz* o camp de *Nugaria*; és a dir, camp de Noguers, que podria ser un error de concepte de l’escrivà en confondre ametller amb noguer. Segons el CCR, el rafal mesurava 24 quarterades, de les quals s’haurien de descomptar les 15 que l’infant establí a dos colons. El quart camp és contigu a *Faden Alleuz* i, per tant, podrien estar vinculats malgrat la diferència de superfície.

⁵⁰⁸ Vegeu el capítol II.1.2.2.

Mapa 8: Localització aproximada dels camps elegits per ser transformats en horts.
 Font: elaborat per l'autor a partir del CCR i el CLR.
 Infografia: Josep Ll. Sunyer.

- El rahal *Almancaza* és relacionable amb *al-manqaza* = lloc de pous, o bé amb *nāqiz* = exhaurit, que no té aigua; o, fins i tot, amb *nuqz* = pou. El muniat *Cauza* té a veure amb *qawdā'* = accés difícil a una muntanya. S'haurien de vincular amb els camps números cinc i sis.

- El rahal *Agraxtas* significaria rafal Agrest o no cultivat. Per l'àrea que abraça, no pot ser altra que el setè terreny.

- Respecte a l'alqueria *Xocora*, Miquel Barceló (1982: 118) destaca també la presència d'un *ḍay'a Sukura*. Per tant, caldria identificar-los ambdós com un llogaret: Seria "un agrupament força dens i ben irrigat situat entre el camí de Sineu i la mar i entre el torrent Gros i el de Na Bàrbara". Sembla apuntar devers La Soledat. Al dir de l'autor, estarien relacionats amb els *Haskūra*, una de les set tribus precursors del gran agrupament *Mašmūda*, documentat també com a topònim a la Ciutat (jardins o horts dels *Mašmūda* o *al-Masamida*). En canvi, Guillem Rosselló (2007: 124) fa derivar el topònim de *šakūra* = tros de terra sembrada; i Santiago Pérez (2015: 160) de *sukkra* = sucre. Segons la meua deducció, els rafals situats entre els torrents Gros i de Na Bàrbara serien *Almoraici* i *Alaacab*, la qual cosa invalida la ubicació proposada per Barceló. En ser el camp de major extensió, hauria de tractar-se del número vuit, prop de la síquia de Canet.

Prenent en consideració les deduccions anteriors, i tenint en compte les incongruències que proporcionen, he gosat situar de forma aproximada els camps en el mapa 8, amb moltes prevencions. La ubicació dels camps confirma que, obeint el manament del monarca, els canadors pretenien posar en explotació terres situades relativament prop de la muralla i el vall de la Ciutat. Els dos primers camps es trobaven a la part oriental, prop d'Es Portitxol; i, per tant, devien ser regats per l'aigua del torrent de Na Bàrbara. El tercer és impossible de situar. Els altres sis intentaven fer irrigable una faixa de terra no conreada situada al nord de la Ciutat, adjacent a ambdós costats de la síquia de Canet, que fins aleshores estava dedicada quasi exclusivament a moure els enginys hidràulics de moldre.

Distintes cordes, però igual superfície.

D'entrada, sobta la senzillesa del mètode que fa servir el mesurador, Pere d'Osca. Únicament maneja els quadrats i els rectangles; però sembla que ignora la forma de mesurar la superfície dels triangles, dels cercles i d'altres formes superiors. Per tal de calcular els àrees dels polígons, no practica la descomposició en figures geomètriques

simples, com els triangles, els rectangles i els arcs circulars. Tampoc no utilitza el sistema de mesura en creu de polígons quadrangulars, com s'usava en els segles posteriors (Portet, 2004). El procediment que executa consisteix en mesurar els dos costats més llargs del rectangle expressant-ne la longitud en número de cordes. Tot seguit aixeca una perpendicular a escaire –probablement amb l'ajuda de l'esquadra- i anota igualment el nombre de cordes en amplària. Però en haver d'ajustar-se al traçat d'un camí, una síquia o qualsevol altre element geogràfic, desestima automàticament els espais irregulars sobrants. Només en un cas indica que un dels laterals no arriba a complimentar una corda, de manera que les darreres quarterades “sien abreuiades e defalesquen ad alcunes o ad alguna per la estretesa” (CCR, f. 47ra). Una vegada obtingudes les mides, devia efectuar la multiplicació amb l'ajut d'un àbac de bolletes (Portet, 2004). Si utilitza la corda de 40 brases, l'operació li proporciona la superfície directament en quarterades; i, si la corda només amida 20 brases, obté l'àrea en quartons i posteriorment divideix per dos el còmput total per obtenir-ne mitges quarterades. En tots els casos, fa servir encara els números romans. En suma, Pere d'Ozca devia tenir uns coneixements tècnics molt rudimentaris: sabia llegir i escriure, algunes regles aritmètiques simples, i utilitzava l'àbac i l'esquadra. Probablement la mesura de terres devia ser una activitat complementària a la seva ocupació habitual de picapedrer.

La qüestió que ha originat un cert desconcert és que, en el segon amidament, els canadors fan servir una corda de 20 brases en comptes de l'anterior de 40 brases. Com a conseqüència, Ricard Soto (1984a: 34) escriu: “Les mides emprades a la primera i segona redacció del *Llibre de les Quarterades* semblen diferents. Al primer cas, la mida/base és la quarterada, definida com ‘la quantitat de terra quadrada avent quatre lats egals de XL brases’”. Al segon mesurament, en canvi, la corda emprada per canar era de 20 brases del rei i, a partir d'aquí, les mides no li acaben de quadrar: “El problema –planteja Soto- és què s'ha d'entendre per mitja quarterada, si la meitat d'una quarterada o un quart (és a dir, un quadrat de 20 brases de lat), com sembla desprendre's de la mida de la corda”. Guillem Rosselló (2007: 38) també insisteix en què el canvi de la longitud de la corda afecta a les mesures finals.

En realitat, no és així. Cal remarcar, en primer lloc, que la *quarterada* es defineix i es descriu minuciosament en el primer amidament, quan la corda és de 40 brases; però no en el segon, quan tan sols és de 20 brases. Puix que segons queda demostrat es tracta

de dos mesurats fets en temps cronològics distints, cal entendre que la definició només és aplicable en el primer cas i no en el segon.

En segon lloc, cal pensar que el problema prové d'un plantejament conceptual equivocat; és a dir: en realitat, la mida/base no és la *quarterada*, sinó la *corda*. El propi text precisa que les mides finals de longitud estan expressades en cordes, i les de superfície en quarterades. Que la longitud de la corda equivalgui a 20 brases del rei o a 22 de Nunyo Sanç no té més rellevància sinó la de remarcar que el rei era més corpulent que Nunyo; perquè la mida de la longitud del costat d'un determinat camp –mesurat en cordes– serà la mateixa en ambdós casos. Òbviament, a l'hora de mesurar els camps, els canadors no transportaven amb ells una quarterada –que és una mesura superficial–, sinó una corda –que és una mesura lineal. El fet que la corda amidés 40 brases o només 20 brases, comportava que cada lat del camp tenia un determinat nombre de cordes, en el primer cas, o bé el doble de cordes, en el segon cas; però aquest requisit en si mateix no té cap conseqüència pràctica perquè, en efectuar el producte aritmètic i convertir-lo a quarterades, el resultat superficial és el mateix.

La particularitat que en el primer cas l'àrea d'alguns camps s'expressi en quarterades i, en el segon cas, en mitges quarterades, és una qüestió circumstancial que tampoc no afecta per res l'extensió superficial del camp. Al cap i a la fi, no és més que una manera d'expressar que cada camp té un determinat nombre de lots si es fan parcel·les d'una quarterada, o el doble de lots si les parcel·les són de mitja quarterada.

La superfície total que proporciona el primer amidament és de $248 \frac{3}{4}$ quarterades (176.7 ha); i, la segona, $215 \frac{3}{4}$ quarterades (153.25 ha), que equivalen a altres tants lots de terra. Ricard Soto (1984a: 35, nota 22) addueix que aqueixa diferència es deu a la reducció de la superfície d'horta de la Ciutat. Dubto de la validesa d'aquesta explicació. Els vuit camps mesurats proporcionen la mateixa superfície tant en un cas com en l'altre, i només s'aprecia una desviació de 33 quarterades corresponents a l'exclusió del camp número nou. No debades en expressar la superfície d'aquest camp els canadors especifiquen clarament “que d.aquí avant no fo comptat”. Crec, per tant, que la diferència prové exclusivament de la supressió o sostracció d'aquella superfície que el còdex català designa com a “grossa peza” del camp que afronta “ab la columna de terra del qual és vist que pot devalar l.aigua de les pluies” i que “per tempestat que ac romas que no fo establida ne angu assignada”, i també de “tot zo que és en la culmina d.aquel camp (...)

devalan entro al davant dit torrent no fo a negu assignat” (CCR, f. 36va i vb); superfícies que foren incloses en el primer amidament però no en el segon.

L'àrea dels camps irrigables projectats per a fer-hi horts en virtut de l'edict de Jaume I seria, en definitiva, de 215 quarterades i 3 quartons, equivalents a 153.25 ha. En tot cas, lluny de les 17.5 jovades teòriques (198.9 ha) que proporcionen les explotacions dels còdexs del repartiment. Diria que la diferència prové d'un error de sobre-avaluació en l'estimació de l'extensió de les explotacions que, en efectuar-se l'amidament, queda reduïda a la justa mesura. Quant a la morfologia dels camps, res en concret s'estableix encara que és raonable pensar en una aparença majoritàriament rectangular amb tendència a la quadratura.

Les dades disponibles demostren que hi hagué un doble procés de mesuratge de les quarterades que el rei planeja destinar a horts: un entre 1230 i 1232, com a conseqüència de l'ordre emanada de Jaume I; i l'altre ordenat per l'infant Pere de Portugal entre 1232 i 1244. A l'estat actual dels coneixements, resulten opacs els motius pels quals l'infant ordenà el segon amidament. Potser es degué a les protestes d'alguns beneficiaris, que obligà a fer-ne un segon. Potser també que hi hagués un excés de demanda, i això obligués a tornar amidar els camps per fer-ne parcel·les més petites; de manera que els horts del rei tindrien una quarterada, i els de l'infant només en tindrien mitja. O que es produís el cas contrari: una manca de demanda que justificués la cessió de parcel·les més grans, subvertint així els desitjos reials. Sense oblidar que podria obeir a disputes per la delimitació de l'espai, força habituals en els primers anys de colonització. En qualsevol cas, no és probable que l'objectiu del segon mesurament fos dilucidar quantes parcel·les havien adjudicat a colons i quantes mancaven per repartir. De fet, el *Llibre de les Quarterades* no inclou cap relació dels beneficiaris dels lots.

Els partidors o divisors.

Els informants de l'infant Pere expliquen que Jaume I elegí catorze persones representants dels pobladors de la porció reial, dos per cada ciutat, per assignar les parcel·les als sol·licitants i actuar com a agents colonitzadors. Els fou pres jurament que es comportarien dignament i honesta en la distribució, i se'ls recomanà que no assignessin més d'una quarterada a cada poblador. Tots ells són prohoms representants de les ciutats i no hi ha cap membre del braç nobiliari, cavaller ni eclesiàstic. Són els apoderats

designats pel rei i les ciutats per repartir entre els seus conciutadans la porció que havia estat assignada a la respectiva comunitat. Molts d'ells també formaren part de la cort de *maiores et meliores* que assessoraren els lloc-gerents reials en absència del rei. Per tant, és raonable pensar que fou una designació consensuada prèviament. Foren els següents:

1. Duran Coc, ciutadà de Barcelona, va ser dotat pel rei amb dotze jovades disperses pels rafals *Alxarix/Hulxarig*, *Abo Lazat*, *aben Bozaina* i *aben Neffa*, del terme d'Inca. També obtingué el rafal *Albarrachi* en el terme de Sant Llorenç de la Ciutat, que el juny del 1243 donà en règim de parceria per cinc anys a Borràs de Vallforta, juntament amb les eines, la llavor i el bestiar per llaurar. Gaudia de cases i casals a la Ciutat i a la vila d'Inca. Tenia un hort en el terme de la Ciutat, prop del camí d'Esporles, un honor en el pla de Catí vers el camí de Capocorb i un colomer. A començaments del 1242 compra unes cases en alou reial a Berenguer de Sant Feliu, dins la Ciutat i, tot seguit, les dona al seu nebot Ramon, qui les ven a Joan Abennàsser l'any següent. El febrer del 1243 estableix unes cases i diversos trossos de l'alqueria *Alxarix* a Guillem Ferrer i a Berenguer Ricof. El mateix any atorga un contracte d'alforria a la seva captiva sarraïna Axa i a sa filla Fàtima, i un altre al sarraí Mahomet Abensali, també captiu. Va ser apoderat dels homes de Barcelona al manco fins al 1240 i, devers 1244, desapareix de l'escena mallorquina.⁵⁰⁹

2. Guillem des Camp de Barcelona va ser heretat pel rei amb set jovades de terra, que són la meitat de l'alqueria *Corbeyra*, en el terme de Sineu. Assessorà al lloc-gerent reial Bernat de Santa Eugènia però degué partir amb el rei la primavera del 1231, perquè no res més en sabem d'ell.

3. Pere Mont-ros/Mont-roy/Monterubeo/Monterufo de Tarragona obtingué en el terme de la Ciutat el rafal *Mueffoc*, de cinc jovades, i en el terme d'Inca el rafal *Alhazin* de vuit jovades i l'alqueria *Huatiaron*, de dotze jovades. Les tres possessions li foren donades per indivís amb Guillem Ponç i Pere Castell. Formà part de la cort dels lloc-gerents Bernat de Santa Eugènia i Assalt de Gúdar, i morí

⁵⁰⁹ MPR, docs. 530, 609, 653, 939, 1307, 1330, 1379, 1429, 1471, 1472, 1585, 1600; Jover & Soto, 1997: 248; Rosselló Vaquer, 2001b: 45, 59, 68, 104 i 114; Llabrés & Rosselló, 1998: 77. Vegeu l'estudi que fa Ricard Soto (1990: 25-40) dels establiments.

abans del 1240.⁵¹⁰ El seu fill va ser dotat amb el rafal *abn Alazerac*, de 6 jovades, a Petra.

4. Guillem Ponç de Tarragona, fou honorat amb un altre terç indivís de les tres explotacions anteriors. A banda d'això, actuà com a partididor dels homes de la ciutat de Tarragona, que li donaren una part de les alqueries *Ginyent*, *Ostos* i *Alboraig*, en el terme de Pollença. No hi ha més dades de la seva estança a l'illa.

5. Ramon de Cunilles/Conilles de Tortosa va tenir a la porció reial unes cases dins la Ciutat i les alqueries *Baqi* i *Beni Hicar*, de dotze jovades cadascuna, situades en el terme de Montuiri, així com algunes terres a Manacor de mans de Nunyo Sanç. Fou assessor de la cort mallorquina els anys 1230-1232. Els seus descendents arrelaren a l'illa, segons recull la documentació dels segles XIII i XIV. El llinatge Cunilles era originari de Barcelona, però una branca familiar s'instal·là a Tortosa a finals del segle XII. Posseïa diversos immobles urbans en aquella ciutat, on prestà serveis al bisbe i al rei. Pere el Catòlic l'acolli sota la seva protecció i l'eximí del pagament del peatge en tots els dominis de la corona.⁵¹¹

6. Bernat Puculul/Poculul de Tortosa, juntament amb els seus dotze companyons, obtingué el rafal *aben Hatiz* de vuit jovades, l'alqueria *Beni Gaful* de vuit jovades i el rafal *Abu Enbran et Beni Deni* de 18 jovades, tots situats en el terme de Sineu. Segons Joaquín Mª Bover (1838) *tuvo la alquería Alfataa en el término de la ciudad, que después se llamó Canavich (Ca na Vich) y en 1542 la poseía Lucas Bibiloni, quien la vendió al monasterio de Cartujos de Valldemossa.*⁵¹² Fou assessor dels primers lloc-gerents de l'illa, entre 1230 i 1232. Els Puculul estan identificats en el baix Ebre (Tarragona) des del darrer quart del segle XII.

7. Baldoví Gombert de Marsella obtingué del rei l'alqueria *Almodan/Almaagdan*, de nou jovades, en el terme d'Artà; i, a la porció dels homes de Marsella, l'alqueria

⁵¹⁰ MPR: 526, doc. 176, 9 calendes juny 1240 (23/06/1240).

⁵¹¹ En relació a aquest individu i el següent, vegeu l'estudi sobre els combatents tortosins a Virgili (2018: 113-115).

⁵¹² Efectivament, els cartoixos de Jesús Nazare de Valldemossa compraren Son Bibiloni per 4.921 lliures i cinc sous mitjançant tres adquisicions fetes entre 1542 i 1565 (Rosselló Lliteras, 1984: 250; Rosselló & Vidal, 1986: 168 i 186). Ca na Vic compareix en el mapa del cardenal Despuig entre el camí de Passatemp i el camí d'Esporles i Valldemossa, actualment anomenat Can Vic i Son Roig.

Benicicdin/Bani Ciodin del terme d'Inca.⁵¹³ Dins la Ciutat també assolí un hort amb sínia i safareig, que permutà amb Nunyo Sanç per dues algorfes i el dret de construir un tros de la plaça de Santa Eulàlia. Fou membre de la cort mallorquina fins el 1232. L'octubre del 1239, ell i sa muller Adelaida encara contreuen un deute de 36 sous amb Guillem Cifre. El 1240 ja era difunt, i el bisbe i capítol reestableixen als seus fills una peça de terra i part d'una vinya que son pare havia cedit a l'Església en concepte de desè per l'alqueria d'Inca.⁵¹⁴

8. Hug Rotlan de Marsella no figura en el llibre del repartiment del rei. No obstant això, el març del 1238 pagà un morabatí a l'exactor del tall general que es feu “per fortificar los murs de la Ciutat”. És la taxa que li correspongué pel rafal *Benimofareix* prop d'Ariany, del terme de Petra, “que vos donà el Rey en Jaume de Aragó conquistador de Mallorces en lo repartiment per ser vingut ab ses gents, com sap tothom”.⁵¹⁵ També fou heretat amb un alberg dins la Ciutat, pel qual els hereus continuaren satisfent el fogatge. La família Rotlan arrelà a Mallorca. Hug degué morir a principis de la dècada del 1250 i el succeí son fill Guillem, a qui els pabordes de la Seu estableixen una *morabatinada* de terra prop de la porta del Camp.⁵¹⁶ Devia tenir dos germans: l'un anomenat Ramon, que s'assentà a Valldemossa, i l'altre Bernat, que fou prevere i rector d'aquella vila. A Guillem el relleva son fill Hug vers 1292, i el fill d'aquest, Miquel, entre 1335/1340. Miquel Rotlan era ciutadà de Mallorca, però tenia una alqueria a Fornalutx i una altra a Bunyola. Fou notari públic i batlle de Sóller [1339-1340]. Probablement és el mateix que, l'any 1343, fou acusat de conspiració i rebel·lió a favor de Jaume el Temerari, i per això li foren confiscats els béns, torturat i empresonat en el castell de Bellver, d'on fugí per refugiar-se a les terres del monarca destronat.

⁵¹³ En el CCR hi ha diverses alqueries amb aquest topònim i és impossible destriar quina és, ni l'extensió exacta. Segons Miquel Barceló (1983), el topònim indica una comunitat del col·lectiu berber Banū Sadin/Sidin.

⁵¹⁴ ACM. GROC: 54, doc. 100; BSAL 14: 274, doc. 303; ARM. ECR-341, f. 77v; Rosselló Vaquer, 2001b: 11.

⁵¹⁵ En el CLA (f. 11v) compareix l'alqueria *Benimofarrinx*, de vuit jovades, en el terme de Petra. Cinc jovades foren adjudicades a Romeu de Riujuncós i les altres tres les reservà el rei. Potser que aqueixes tres fossin cedides, posteriorment, a l'interessat. El 1434 s'anomenava Son Rullan: Peña, 1887: 132; Santamaría, 1987a: 108.

⁵¹⁶ Per a l'equivalència, vegeu el capítol II.1.2.2.

Tornà a Mallorca dos anys després i fou rehabilitat. Morí intestat prop del 1390 i en foren hereus els tres fills Hug, Miquel i Bartomeu.⁵¹⁷

9. En el setge de la ciutat andalusina, Proet de Lleida proposà al rei de rasar els valls perquè hi poguessin passar els cavalls armats (*Llibre dels Fets*, cap. 126). Compareix en el repartiment dotat amb l'alqueria *Azzar* de sis jovades, en el terme d'Inca. Era germà de Guillem Proet, amb el qual compartí l'alqueria *Tergumen* del terme de Montuïri, també de sis jovades. El juliol del 1241, Proet lloga a Bernat de Puig de Barcelona un hort que té per Nunyo Sanç prop del mercat de la Ciutat, només per 15 dies. La seva professió devia ser pellisser o cuireter, que és l'apel·latiu que li atorguen alguns documents. Tenia una adobaria amb calciners dins la Ciutat, a la porció de Nunyo Sanç, que regentà el seu germà Guillem fins que morí, vers l'any 1242. El novembre d'aquest any, ven una partida de blat a Guillem de Palomera. El 1243 declara que havia perdut els drets sobre l'alqueria d'Inca en favor de la cavalleria dels homes de Barcelona. Sembla que no es quedà a viure a l'illa ni hi deixà descendència.⁵¹⁸

10. Pere de Lleida, escrivà, rebé l'alqueria *Beniaziza* de vuit jovades a la porció reial d'Inca.⁵¹⁹ També obtingué dels seus conciutadans lleidatans dos horts i un hortal amb arbres en el carrer de Lleida de la Ciutat, més dues quarterades de terra en el terme de Sant Llorenç i una altra a l'alqueria *Orela/Arcelle Huar Lulee* del terme de Petra. Tenia, també unes cases dins la Ciutat.⁵²⁰ Va ser membre de la cort mallorquina dels lloc-gerents Bernat de Santa Eugènia i Assalt de Gúdar. Endemés, a la porció reial compareix un Bernat Escrivà i els seus germans, titulars del rafal *Carima* de 4 jovades i del rafal *Aduleyfen*, d'altres 4 jovades, en el terme de Pollença; així com Berenguer d'Agramunt i el seu germà Pere Escrivà, que hereten l'alqueria *Ben Halet*, de 3 jovades, a Montuïri. Però és impossible aclarir si tenien qualche tipus de relació familiar entre ells.

⁵¹⁷ RT: 119, doc, 281. Per a la genealogia i biografies, vegeu: Llompart Moragues, 1986: 79-110; Peña, 1888: 132.

⁵¹⁸ ARM. ECR-341, 97v i 99; i ECR-342, f. 29v i 125v; Rosselló Vaquer (2001b: 16, 54 i 96); Llabrés & Rosselló, 1998: 51. Sobre la possible etimologia d'aquest nom, vegeu Antoni Lull, 2010: 172.

⁵¹⁹ He dubtat a considerar el mot *escrivà* com un llinatge o com un ofici, però pel fet d'actuar com a testimoni en molts instruments notariais, quasi sempre signant en darrer lloc, he optat per considerar-lo un ofici. A la relació de notaris del segle XIII que ofereix Antoni Planas (2003) no n'hi ha cap que se li pugui assemblar.

⁵²⁰ MPR: 734 i 1073, docs. 653 i 1429; ARM. ECR-342: 6; MPR n° 126, 6 calendes abril 1240 (27/03/1240).

11 i 12. Pere Bar i Pere Cerç/Serce de Montpeller no són presents en el repartiment reial, ni a cap diploma posterior. Probablement foren remunerats en la porció de les milícies d'aquella ciutat, sense que en resti constància.

13 i 14. Berenguer Metge i Arnau Metge, germans, elegits per la ciutat de Girona, degueren formar part d'una mateixa companyia de socis combatents.⁵²¹ Berenguer Metge i els seus germans i socis hereten l'alqueria *Benil manjar*, de nou jovades, situada al districte reial de Montuïri. Berenguer sols compareix als diplomes posteriors com a venedor d'un lot d'ovelles a Bernat de Gras de Muro, l'any 1241.⁵²²

No he localitzat cap instrument de cessió de “terres per fer horts” per part dels divisors al·ludits i, per tant, la nòmina de quantes quarterades cediren, les condicions sota les quals les donaren, els individus que se'n beneficiaren i altres qüestions relatives a l'operació immobiliària em són desconegudes. Però, burxant la documentació agrupada a l'ECR, he trobat indicis suficients per assegurar que l'edecte reial, ni que fos parcialment, es va executar:⁵²³

- El mes de setembre del 1240, Pere Ferriol i sa muller Berenguera estableixen a Melis de Torrella mitja quarterada de terra, tinguda en alou per donació del rei. Està situada en el terme de la Ciutat i confronta amb terres de Blancàcia, vídua de Bernat Blancàs. El valor de l'establiment consisteix en 12 diners d'entrada i un parell de gallines censals per Sant Miquel.⁵²⁴

- Sança, vídua de Ferrer de Pomaria, ven a Maimó Carnisser, per 12 sous melgoresos, una quarterada de terra que té en franc alou per esponsalici que li feu son marit. El lot està situat en el terme de la Ciutat, prop de les torres Llevaneres, i confronta amb l'honor de Berenguer de Palauet.⁵²⁵

⁵²¹ Al CCR es llegeix *Berenguer Metge fratre del Narnu*. El CLR de l'ACA diu *Berengarius Mege. Frater eius A.*. Al CLR conservat a l'ARM hi manquen els noms dels partidors de Lleida, Montpeller i Girona.

⁵²² MPR: 685, doc. 537.

⁵²³ Hi ha altres instruments que emparen transaccions immobiliàries de quarterades de terra, que podrien correspondre a aquests lots destinats a horts; però no les ressenyo aquí perquè no ho especifiquen clarament: ARM. ECR-341, f. 123; ECR-342, f. 10v, 52v i 85r; ECR-343, f. 274v; ACM. CAC, n° 7760.

⁵²⁴ ARM. ECR-343, f. 267v, 3 nones setembre 1240 (03/09/1240); MPR: 572, doc. 278.

⁵²⁵ ARM. ECR-341, f. 125v, 6 calendes desembre 1240 (26/11/1240); MPR: 608, doc. 358.

- Una quarterada amida també el terreny que Martí Claver estableix en alou a Guillem d'Orenga per tres sous d'entrada i un morabatí censal per Sant Miquel. Li donà la terra el monarca i està situada a les rodalies de la Ciutat, confrontant amb el torrent de les torres Llevaneres, el camí de Lluçmajor i de Capocorb, l'honor de Maimó Carnisser i el de Berenguer de Palauet.⁵²⁶

- El diploma que lliga les tres donacions que acabo de ressenyar és l'establiment que fa Berenguer de Palauet a Berenguer Buscalles, l'agost del 1242. Inclou el mas *Bellestar* i dues peces de terra situades molt prop de les torres Llevaneres. Una de les peces confronta amb l'honor dels hereus de Bernat Blancàs, amb les quarterades de Maimó Carnisser, ja difunt, i amb l'honor de Martí Claver. L'altra llinda amb l'honor de Duran Coc i el camí de Capocorb i és a les quarterades que el rei donà per a fer horts (*in quarteratam quas dominus Rex dari fecit pro ortibus sive quarteratas hominibus populatoribus*).⁵²⁷ Les quatre eren contigües, doncs, i estaven situades al llevant de la Ciutat.

- Un altre instrument igualment revelador és la venda perpètua que fa Serena, la vídua de Guillem de Sant Martí, a l'esmentat Berenguer de Palauet, de mitja quarterada que té en alou franc pel seu esponsalici en temps de noces. La terra està ubicada a les quarterades que el rei donà als pobladors per fer horts en el terme de la Ciutat (*in quarteratas quas dominis Rex dedit pro ortibus populatoribus*), i confronta amb l'honor que fou de Maimó Carnisser. La compra-venda es fa el febrer del 1243, per 18 sous melgoresos.⁵²⁸

Poca cosa més es pot deduir d'aquests títols, sinó que la donació és en alou franc i que, transcorregut el temps mínim d'un any imposat pel monarca, les quarterades destinades a horts entraren en el mercat immobiliari com qualsevol altra explotació.

És difícil col·legir si la iniciativa del monarca fou imitada pels altres magnats, però hi ha nombrosos indicis que permeten sustentar-ho. Moltes de llurs explotacions ubicades a les rodalies de la Ciutat foren dividides i cedides als colons propis en múltiples d'una quarterada. El bisbe i capítol de Mallorca, per exemple, consignen que l'alqueria Vilaseca, del terme de Catí, *fuit divisa per quarteratas*. Bona part de les possessions que els homes de Barcelona tenien prop de La Real foren igualment fragmentades en unitats

⁵²⁶ ARM. ECR-342, f. 40, 11 calendes octubre 1241 (21/09/1241); MPR: 690, doc. 550.

⁵²⁷ ARM. ECR-342, f. 93, 17 calendes setembre 1242 (16/08/1242); MPR: 857, doc. 939.

⁵²⁸ ARM. ECR-342, f. 160, 11 calendes març 1242 (19/02/1243); MPR: 1048, doc. 1.369.

semblants. El mateix ocorre amb determinades possessions que el comte d'Empúries i els homes de la ciutat de Lleida tenien en el terme.⁵²⁹ He explicat també, en el capítol II.1.2.2, que el bisbe de Barcelona tenia una parellada extramurs, confrontant amb la Riera i la porta Plegadissa, que va dotar d'aigua i establir en parcel·les menors. També el bisbe i capítol de la Seu de Mallorca tenien una parellada a les rodalies, prop de la porta de Sant Antoni, que varen establir en trossos a cens d'un morabatí. Encara que les escriptures no mencionen textualment morabatinades ni quarterades, també en aquest cas la conceptualització i el procediment de parcel·lació tenen molt en comú amb la iniciativa del monarca. En aquest context, no és descabdellat assimilar la morabatinada a la quarterada i, per tant, podríem assistir a un procés colonitzador d'ambós bisbats semblant al descrit en el *Llibre de les Quarterades*.

Altra cosa és saber si el projecte reial de promoció agrària es va completar. Res no indica que aquelles quarterades es convertissin, efectivament, en terres de reguiu. No seria una excepció: històricament, s'han dissenyat molts projectes que jamai s'han executat, o ho han estat només parcialment.⁵³⁰ Però és innegable que el projecte era tècnicament factible i econòmicament viable.

Les obres hidràuliques no són impossibles de dur a terme, sempre que els promotors disposin de capacitat financera i d'inversió de treball. Si aquells lots no es regaven en època andalusí, tal transformació degué exigir obres d'enginyeria considerables per tal d'adequar els camps a horta, però no necessàriament costoses. És cert que no hi ha constància de grans inversions hidràuliques de caràcter públic, però si els agents colonitzadors aconseguiren captar l'interès dels colons, moltes inversions podrien haver estat finançades pels propis compradors. Per als nous colons era més atractiu comprar terres de reguiu que no de secà, i més fàcil especular amb elles.

Tècnicament el projecte era factible, perquè tant els feudals com els hipotètics andalusins romanents a l'illa coneixien la tècnica necessària per executar-lo, tant les captacions mitjançant surgències, fonts i *qānat/s*, com els assuts, parats i rescloses dins els torrents. D'altra banda, programen la intervenció per ser executada en el terme de la

⁵²⁹ ACM. GROC, f. 92. Mallorca, 4 calendes setembre any de l'encarnació 1253 (29/08/1253); ADM. PSJ, nº 4; FRB, II/1: 19, doc. 135 136 i 284; Rosselló Vaquer (2001b: 161).

⁵³⁰ Dia 2 d'abril de 1321, el rei Sanç escrivia al seu lloctinent de Mallorca, Dalmau de Banyuls, en relació al fet que els jurats i prohoms de Ciutat li havien exposat que es podria dessecar l'aigua del Prat de Catí per unes 1.500 lliures, des del pas anomenat d'En Segarra fins a la mar (ARM. LR-6, f. 92; Rosselló Vaquer, 1989: 93). El Prat, però, no es dessecà fins el 1850.

Ciutat, que és una de les àrees amb major disponibilitat hídrica, potencial o real. Hi ha zones i terrenys inundables entre el torrent de Na Bàrbara i el torrent Gros, també des de La Soledat fins al Coll d'En Rabassa, i cap a migjorn del camí d'Inca. La conducció de les síquies de la Vila i d'En Baster als horts del nord de la Ciutat era executable fàcilment a base de canals de morter o, simplement, de terra. La desviació dels torrents Gros i de Na Bàrbara, que recollien els sobrants de les aigües d'ambdues fonts més la de Mestre Pere, tampoc no era una idea descabdellada. L'aigua que circulava per aquells torrents devia ser molt més abundant que no ara, puix que el CCR i el CLR hi situen fins a 17 molins hidràulics. També és possible la construcció de pous i sínies, capaces d'extreure l'aigua de profunditats compreses entre els tres i els deu metres, donat que la capa freàtica es troba en aquella zona a una profunditat inferior als dos metres.⁵³¹

Finalment, cal valorar un factor psicològic que pogué estimular l'optimisme del monarca i els seus assessors. I és que, els mesos de novembre i desembre del 1229, els feudals hagueren de suspendre l'assetjament de la *madīna* degut al fred, la pluja i el fang. Aquest incident els pogué fer creure que el règim de pluges a Mallorca era més intens que no ho era en realitat. Però també és probable que la pluviometria fos realment superior a l'actual, com semblen demostrar-ho els escassos estudis sobre la climatologia baix-medieval de Mallorca.⁵³²

Tot plegat, les possibilitats d'executar el projecte eren reals. Potser no l'acabessin de dur a terme en el segle XIII, però centúries més tard acabà succeint allò que havia projectat el rei: la conversió d'aquelles terres en l'Horta Alta o del Nord, i l'Horta Baixa o de Llevant. La història li donà la raó.⁵³³

⁵³¹ Tot i que els llibres del repartiment no les mencionen, a la documentació post-conquesta de la dècada dels anys trenta i quaranta es poden rastrejar algunes sínies situades a l'interior de la Ciutat, que probablement eren andalusines (BSAL 13: 55, doc. 7; BSAL 14: 282, doc. 371; MPR: 712, doc. 600; BSAL 14: 274, doc. 303; ARM. ECR-341: 92). A partir dels topònims, Àngel Poveda (1980a: 52) en localitza també als *aiza'* de *Manaqūr* i *Muntūy*. Miquel Barceló i Helena Kirchner (1995: 62) documenten pous i sínies *sarraïnesques* en el terme de Felanitx, tot i reconèixer que “és impossible destriar quines poden ser d'origen islàmic”. El mateix ocorre amb les que Helena Kirchner (1997: 246 i 306) localitza a Orient (Bunyola) i Inmelazen (Alaró). En els *Stims* aixecats l'any 1578 s'esmenten fins a 58 sínies només a l'horta de Llevant o Horta Baixa de la Ciutat, que quedaren reduïdes al no-res a mitjan segle XX (Rosselló Verger, 1964: 242).

⁵³² Barceló Crespí, 1991: 123-140; Grimalt Gelabert, 1989.

⁵³³ Vegeu les obres de Vicenç Mª Rosselló al respecte: Rosselló Verger, 1959a: 1-10; 1959b: 523-578; 1964; 1965: 163-176.

3.2.- *La medietas magnatum.*

Igual que el monarca, tant Nunyo Sanç com el bisbe de Barcelona, el comte d'Empúries i el vescomte de Bearn hagueren de recompensar els membres que eventualment formaren part del grup o quadrella respectiu, comptant per això únicament amb la part de l'illa que fou adjudicada a cadascun en el primer repartiment efectuat l'any 1230. Teòricament, sempre feren l'assignació en proporció al nombre de 'cavalleries' atorgades a cada membre per la seva aportació a la conquesta.

Semblantment a la porció reial, les parts adjudicades pels *caps de fila* als components de la seva quadrella, eren lluny de ser contigües i compactes. Eren un combinat de pertinences molt heterogènies, rurals i urbanes, disseminades per la Ciutat, el seu terme i els districtes andalusins de la porció respectiva.

Cadascun dels porcioners, al seu torn, hagué de recompensar els membres de la seva mainada. Per tant, haurà de detraure una part important dels seus dominis, i adjudicar-la als membres del seu seguici. Igualment ha d'assignar altres possessions a tercers per fer front a certes obligacions i compromisos personals: deutes adquirits prèviament, devocions religioses, etc. En qualsevol circumstància es tracta de concessions i donacions en feu o en alou franc i, per tant, són transferències del domini directe.

Cal tenir en compte, endemés, que la divisió dels béns entre aquests feudals no fou automàtica ni immediata, sinó lenta i originadora de nombroses negociacions, pactes, plets i disputes que, en alguns casos, es perllongaren durant molts anys. Cada magnat organitzà i dugué a terme l'operació de manera autònoma i amb el seu propi ritme cronològic.⁵³⁴

⁵³⁴ Ofereixo una breu biografia dels personatges citats en els capítols que segueixen. No és l'objectiu d'aquesta tesi escriure la història de les famílies respectives sinó, simplement, identificar i contextualitzar els protagonistes de la conquesta, en els moments previs i posteriors al repartiment, així com els successors dels béns que obtingueren.

3.2.1.- El quartó del comte d'Empúries.

La informació que proporciona la *Remenbrança* (f. 19v) m'ha permès confeccionar la nòmina dels porcioners que integraren el quartó d'Hug, comte d'Empúries, als quals fou adjudicada una vuitena part teòrica de l'illa (taula 43). És el llistat més extens de les quatre porcions nobiliàries.

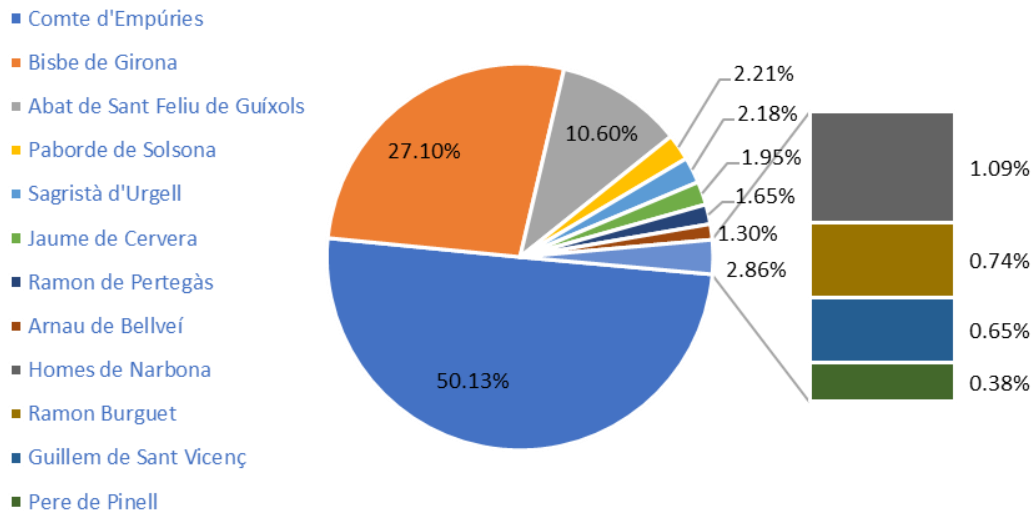
A jutjar pel nombre de 'cavalleries' aportades, al propi comte d'Empúries li hauria de correspondre més de la meitat del quartó. Poc més de la quarta part hauria estat pel bisbe de Girona i prop del deu per cent per l'abat de Sant Feliu de Guíxols. El paborde de Solsona, el sagristà d'Urgell i Jaume de Cervera haurien assolit el dos per cent cadascun, i els altres sis porcioners haurien acumulat el sis per cent restant.

Taula 43. Porcioners del quartó del comte d'Empúries

Nº	NOM	'Cavalleries'	%
1	Comte d'Empúries	849	50.13%
2	Bisbe de Girona	459	27.10%
3	Abat de Sant Feliu de Guíxols	179.5	10.60%
4	Paborde de Solsona	37.5	2.21%
5	Sagristà d'Urgell	37	2.18%
6	Jaume de Cervera	33	1.95%
7	Ramon de Pertegàs	28	1.65%
8	Arnau de Bellveí	22	1.30%
9	Homes de Narbona	18.5	1.09%
10	Ramon Burguet	12.5	0.74%
11	Guillem de Sant Vicenç	11	0.65%
12	Pere de Pinell	6.5	0.38%
TOTAL		1693.5	100%

Elaboració pròpia a partir de la *Remenbrança* (f. 19r)

Composició del quartó del comte d'Empúries

La relació dels béns i drets que integren aquesta porció és difícil de precisar, perquè no he localitzat cap document que els individualitzi.⁵³⁵ La *Remenbrança* (f. 19v) informa que el quartó estava constituït per “Una octava de la terra fora la villa. Octava del terminal de la villa. Et tota Muro. E los dos terçons de Sullar. E la mitat de l'Albufera del pescar”. N’ofereixo el resum, ampliat amb les dades del CLA i el CCR, a la taula 44.

Taula 44. Constitució del quartó del comte d'Empúries

Districte	Concepte	Nº
CIUTAT	Cases	316
	Obradors	80
	Forns	6
	Horts	6
TERME DE LA CIUTAT	Explotacions	1/8 indeterminada
	Molins	6
MURO	Explotacions	Tot el districte
SÓLLER	Explotacions	2/3 del districte
ALBUFERA	Drets	1/2

Font: elaboració pròpia a partir de CLA i el CCR

⁵³⁵ L’únic document que he trobat a l’AFDM és una versió llatina del *Llibre del Repartiment del Rei*, tal com he indicat en el capítol II.3, però cap relació de béns del comte ni dels seus porcioners.

La direcció i el control teòric del repartiment són assumits pel comte Hug IV d'Empúries i pel bisbe de Girona Guillem de Cabanelles. Els vertaders protagonistes, però, són llurs procuradors (Soto, 1986: 347) puix que, d'una banda, el comte mor a l'epidèmia que segueix a la batalla; i, de l'altra, el bisbe abandona l'illa tot just acabada la pestilència. Així, per tant, el prelat nomena procurador Guillem de Torrella, nebot seu i fill de Bernat de Torrella i Clara de Cabanelles, el 28 de març del 1230.⁵³⁶ Ponç Hug, comte d'Empúries, designa en un primer moment Arnau de Cainià, un dels familiars de son pare;⁵³⁷ però, el 15 d'agost del 1232, nomena el seu fidel Guillem Hug.⁵³⁸ Ambdós procuradors gaudeixen de plenes facultats per establir, llogar i permutar honors i possessions.

En compliment de la clàusula imposada per Jaume I als conqueridors relativa a la prohibició de guerrear entre ells, els procuradors s'esforcen en resoldre les discrepàncies per la via pacífica.⁵³⁹ Generalment és possible arribar a un acord satisfactori per ambdues parts. Si és així, un cop que el porcioner rep els béns signa un document de conformitat, acceptació i definició. A voltes, però, el compromís no és tan fàcil d'assolir. L'Arxieu Diocesà de Girona atresora el resultat de les negociacions i els acords finals del repartiment del quartó, que exposo tot seguit per ordre cronològic:⁵⁴⁰

El litigi amb el bisbe de Girona.

El bisbe de Girona, Guillem de Cabanelles,⁵⁴¹ és el magnat segon en importància del grup encapçalat pel comte d'Empúries en el procés de repartiment. Abans de ser ordinari de la diòcesi, era paborde del mes de juny i canonge de la catedral de Girona. Fou prelat d'aquella ciutat des de 1227 fins que morí el 1245. Les baronies que posseïa a la Bisbal, Ullà, Domeny i Bàscara el feien el segon senyor feudal de la seva diòcesi, poc inferior en potència militar al comte d'Empúries. Era fill d'una germana d'Arnau de Creixell, qui també fou bisbe d'aquella seu [1199-1214]. Estava emparentat amb els

⁵³⁶ FRB, I: 29, doc. 16, Girona, 5 calendes abril 1230; ACM. GROC: 26, doc. 5.

⁵³⁷ Va ser heretat pel comte Hug en el seu codicil.

⁵³⁸ AFDM. Lligall 43, nº 5813, 18 calendes setembre 1232. Vegeu-ne la biografia en el capítol IV.3.1.6.

⁵³⁹ *Illi qui partem habuerint de terris illis non possint gerreiare inter se dum fuerint in partibus illis, nec guerram facere de terris illis*: FRB, I, nº 3, 10 calendes gener 1228; i FRB, I, nº 9, 5 calendes setembre 1229.

⁵⁴⁰ He tractat aquest repartiment en un meu article: Pérez Pastor, 2014a: 51-73.

⁵⁴¹ Per a la biografia: Negre Pastell, 1949: 78-128; 1966: 213-260; Roig Jalpi, 1678: 253 i 280. Vegeu l'arbre genealògic de la pàgina 377 (esquema 3).

senyors de Torroella de Montgrí, amb els qui posà fi a la disputa que mantenien amb el bisbat des de feia més de mig segle pels drets sobre la vila d'Ullà (Negre Pastell, 1949: 101). Parla amb veu pròpia en els pactes de Barcelona defensant l'empresa de conquesta de Mallorca, i es compromet a col·laborar-hi amb 30 cavallers.⁵⁴² Fou present a la presa de la ciutat andalusina i romangué a Mallorca fins passat l'abril del 1230.⁵⁴³

No consten enlloc les propietats que assolí inicialment el bisbe de Girona, ni la forma com les partí amb la resta dels membres de la seva quadrella. Únicament he localitzat el compromís final que adquiriren Ponç Hug, novell comte d'Empúries, i Guillem de Cabanelles, prelat de Girona, que és un exponent notori de les dificultats que s'originaren arran del repartiment. Després d'algunes disputes i altercats inicials per acusacions d'apropiació indeguda de certs immobles per part del bisbe, els procuradors recorren a la tutela del veguer reial Berenguer Burguet i a l'arbitratge dels prohoms per ell assignats (Pérez Pastor, 2014b: 297). Així, per tant, en un conveni signat a Mallorca el 3 d'abril del 1235, ambdós procuradors es comprometen a acatar la mediació inapel·lable dels àrbitres Bernat Eimeric, Bertran Escrivà i Ramon de Verdera, sota pena de cinc-cents morabatins de multa.⁵⁴⁴ Després d'escoltar els arguments d'uns i altres, els prohoms resolen el litigi amb l'arbitratge següent:

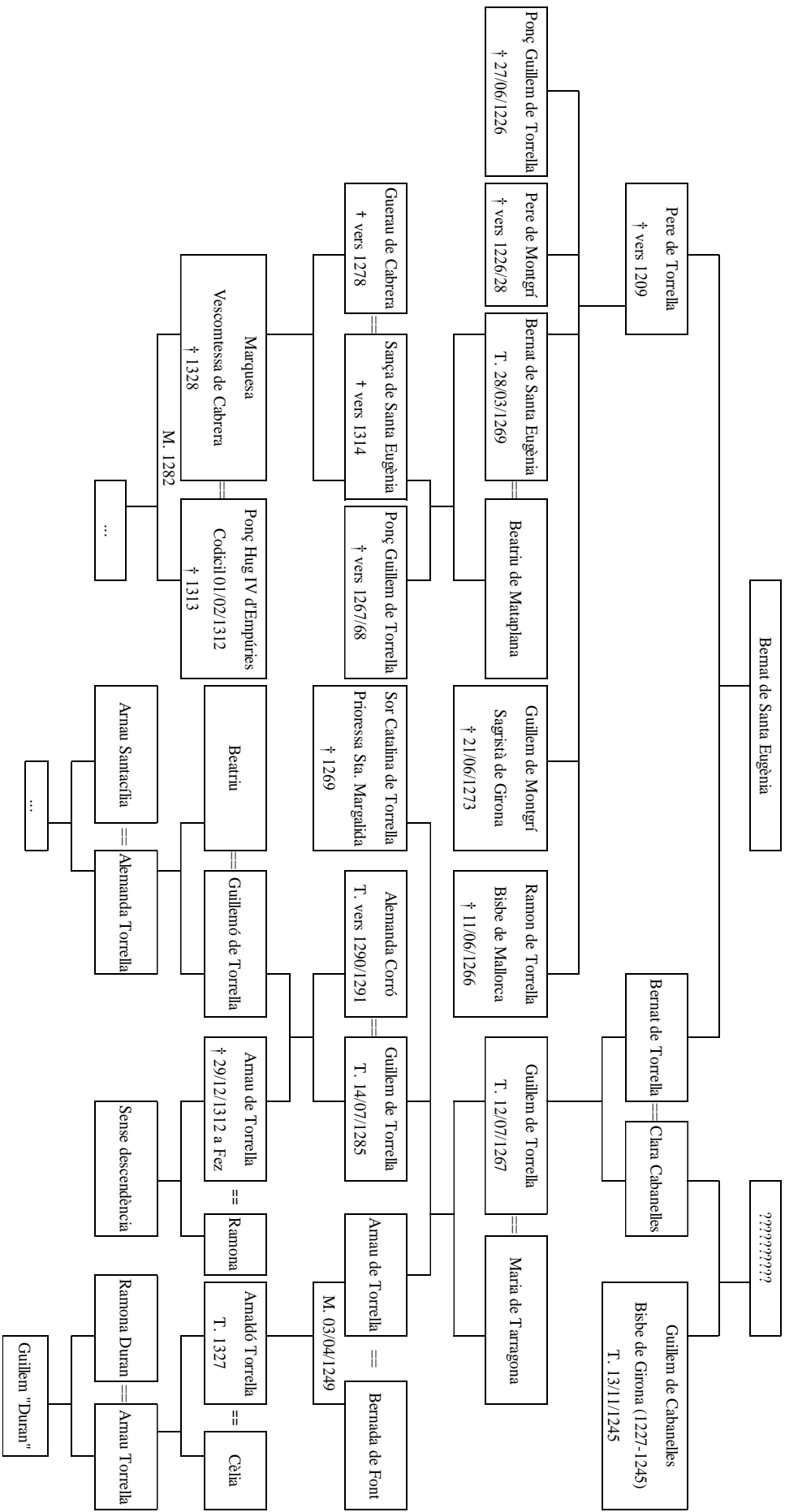
- El bisbe ha de tornar al comte la meitat de l'alqueria anomenada *Santa Eulàlia*, del terme de Muro, que havia concedit a Guillem de Torrella. L'altra meitat ja la té el comte d'Empúries, qui la donà a Guillem Hug. D'aquesta manera, a partir d'aleshores Guillem Hug té tota l'alqueria sota alou i directe domini del comte.
- Així mateix i amb els mateixos requisits, li ha de retre la meitat de l'alqueria *Vilalba cum suis terminis et pertinentiis*, situada en aquell terme parroquial.
- Els altres immobles que cada qual té a la ciutat de Mallorca, a les rodalies del seu terme, a Muro, a Sóller i a altres parts, queden ratificats.

⁵⁴² *Llibre dels Fets*, cap. 53. Desclot (*Crònica*, cap. 17) hi afegeix 300 servents.

⁵⁴³ El darrer document que signà a l'illa està datat el 17/04/1230: FRB, I: 32, doc. 19.

⁵⁴⁴ ADG. Pergamins de la Pia Almoina, n° 218/6, 3 nones abril 1235.

Esquema 3. ARBRE GENEALÒGIC DELS TORRELLA I ELS CABANELLES

- Els establiments que Guillem de Torrella ja ha fet a les alqueries esmentades, com a procurador del prelat gironí, es consideren vàlids a tots els efectes per part del comte.
- Les qüestions i demandes interposades entre ells, fins el dia de la mediació, es donen per sobresegudes.
- Si per ventura compareix qualque altra propietat que no hagin tingut en compte, romandrà indivisa de forma directament proporcional a les ‘cavalleries’ respectives.

Una vegada que el bisbe de Girona consolida les seves adquisicions, en destina una part a remunerar els vassalls i servents del seu seguici, recompensar ajudes i favors, i satisfer pietats i devocions. Són les següents:

- El 14 de juliol del 1232, dona en feu al convent de frares de Nostra Dona de la Mercè una alqueria en el terme de Muro (Llubí), sense cap altre càrrec.⁵⁴⁵ Des d’aleshores, es reconeix com l’alqueria dels Captius.
- El 17 de setembre del mateix any, concedeix en feu al seu nebot i procurador Guillem de Torrella dues alqueries i un molí en el terme de Muro, una alqueria en el terme de Catí i una altra en el de Sóller, unes terres i un molí en les rodalies de la Ciutat, uns obradors, unes cases i un forn dins la Ciutat i unes altres cases a l’Almudaina, tot avaluat en 20 ‘cavalleries’.⁵⁴⁶
- El 30 de gener del 1234, el bisbe cedeix al cavaller Guillem de Sant Martí, en feu, unes cases amb un hort dins la Ciutat i una quarterada de terra en el terme, prop de les torres Llevaneres.⁵⁴⁷
- El 4 de maig del 1234, dona al convent de monges de Santa Margalida, en alou franc i lliure, una vinya, un olivar, un hort i dos hospicis sarraïns prop de la vila de Sóller.⁵⁴⁸ Anteriorment, el prelat gironí havia donat un altre honor a la mateixa comunitat, mitjançant un document signat el 14 d’octubre del 1233 (Dameto et al., 1840, I: 404).
- No consta documentalment la data d’adjudicació del feu a Ramon de Verdera,

⁵⁴⁵ ARM. PN. G-45, f. 63v i 269v. Reproduït a FRB/II-1, n° 119; i a ARM. Miscel·lànies Pascual II: 475.

⁵⁴⁶ ADG. Pergamins de la Pia Almoina, n° 220/1, 15 calendes octubre 1232 (17/09/1232); i n° 220/2, 5 nones juliol 1243 (03/07/1243).

⁵⁴⁷ ADG. Pergamins de la Pia Almoina, n° 223, 3 calendes febrer 1233 (30/01/1234).

⁵⁴⁸ ADG. Pergamins de la Pia Almoina, n° 224. Mallorca, 4 nones maig 1234 (04/05/1234).

però és segur que el bisbe li adjudica determinats béns semblantment als altres cavallers. Contempla cinc hospicis a la parròquia de Sant Jaume de la Ciutat, i una alqueria i mig rafal a la Serra de Muro, a l'actual terme municipal de Llubí (Albertí, Cardell, & Rosselló, 2001: 178).

- Finalment el prelat de Girona, decidit a alliberar-se de l'obligació de prestar el servei militar al qual està obligat, elegeix quatre cavallers de la seva confiança i els institueix altres tantes cavalleries. Assigna a cada cavalleria una part dels béns i drets de la seva porció, tant a la Ciutat i el seu terme com a Muro i/o Sóller, tal com explico en el capítol V.4.1.
- Encara haurà d'abordar la qüestió de la dotació de l'Església de Mallorca. Com no podia ser d'altra manera, l'ajuda en aquest comès el seu nebot i home de confiança, Guillem de Torrella, el febrer del 1239. Els béns que assignats s'expressen a la taula 45.

Taula 45. Desè cedit a la Seu pel bisbe de Girona (1239)

Districte	Concepte	Situació	Emfiteuta	Renda
Ciutat	Un hospici	Carrer Sant Jaume	No el nomena	2 ll. pebre bo
	Unes cases		Guerau d'Urgell	1 masmudina
	Un hospici de cases		Guillem de Torrella	1 masmudina
Terme de Ciutat	Un molí	Síquia de la Vila	E. Brull i Gm. Graner	
	Una alqueria	Catí	Pere Llorenç	
Muro	Una alqueria		Pere Poc	Delme i tasca
	5 jovades terra	Alqueria <i>Benicigata</i>		
	1/10 dels drets de la mar			
	1/10 dels béns de les cavalleries			

Font: elaboració pròpia a partir de ADG. Pergamins del Vestuari, nº 16

Com és de veure en el llistat, la majoria de les propietats cedides a la Seu es trobaven ja establertes, tant les urbanes com les agràries. El bisbe gironí transfereix, doncs, tant el domini directe com les rendes del domini útil. D'altra banda, l'instrument aclareix que la donació del molí de la síquia de la Vila empara tant el desè del propi molí com el dels honors que té el bisbe a la vall de Sóller (*ratione honoribus quos ipso habet*

in valle de Solier et racione partis et hereditatis cuiusdam molendini superioris fontis cequie que intrat civitatem); i que l'alqueria de Catí que té Pere Llorenç compensa el desè de totes les heretats que té en el terme de la Ciutat (*racione hereditate Sancti Laurencii et de Catino*). Quant als drets sobre la pesca, inclouen tant els de de la mar com els de les albuferes (*decimam partem omnium jurium curie maris et alboferarum Maioricis*). Pel que fa a les cavalleries, la donació és genèrica: la Seu haurà de negociar el desè individualment amb cadascun dels titulars.

La primera relació coneguda dels béns que romangueren definitivament en poder del bisbe de Girona, descomptades ja les alienacions fins aquí esmentades, és el memorial realitzat el 10 de gener del 1289 pel batlle de la porció.⁵⁴⁹ Enregistra tots els pobladors que usdefruïen possessions en nom de la baronia, la ubicació dels immobles, les confrontes i el cens i els agrers anuals que satisfan a la seu gironina. Enumera 56 establerts diferents a la Ciutat, 22 a les rodalies, 29 a la parròquia de Muro i 17 a la de Sóller. A la taula 46 indico els immobles que constitueixen el domini.

En conjunt, la baronia del bisbe de Girona obté ingressos fixos en concepte de censos anuals, tant en metàl·lic com en forment i gallines, avaluats en 369 sous i 3 diners; més 69 lliures de cera i 14 lliures de pebre bo. Cal sumar a aquests ingressos la part dels beneficis de la Vegueria corresponents a tres cavalls armats i un sisè, i els proporcionats per les tres setzenes parts de l'albufera de Muro. També s'han de computar les rendes agràries en forma de delmes i tasques sobre la producció de les diverses terres de la porció que, malgrat ser variables d'un any a l'altre, suposen uns ingressos més elevats que no els censos. El llistat immobiliari s'ha d'arrodonir amb aquelles propietats que explotava la baronia per compte propi i no consten en el capbreu, entre les quals hi ha –com a mínim– un celler a la vila de Sóller.

Els ingressos procedents de les rendes de la baronia de Mallorca foren avaluats en 2.000 sous melgoresos l'any 1254. En el segle XIV, els administradors gironins solien arrendar-ne els fruits per períodes de cinc anys a gestors eclesiàstics. Així, entre 1297 i 1301 les lloguen per 1.708 sous i un diner de Mallorca; i entre 1322 i 1326 per 3.650 sous. El 1518 n'arrendaren una anualitat per 4.200 sous. En el segle XVIII, les rendes apujaven 8.000 reials.⁵⁵⁰

⁵⁴⁹ Vegeu el capítol II.2.3.

⁵⁵⁰ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 246, 251, 266 i 298; Marquès Planagumà, 1989: 217; Roig Jalpi, 1678: 253.

Taula 46. Béns, drets i rendes de la baronia de la Seu de Girona (1289)

Districte	Concepte	Situació	Rendes
Ciutat	66 hospicis	Parròquia Sant Jaume	98 s. 9 d. cens en diner, gallines i ordi 65,5 lliures cera 14 lliures pebre bo Delmes i agrers diversos
	3 obradors		
	Una casa, abans forn		
	Una mesquita		
	Dues cases	Almudaina	
	Un hospici amb hort		
	Tres obradors	Sabateria Vella	
	Dos obradors	Mercat Santa Eulàlia	
	Escrivania de la baronia		
Terme de la Ciutat	8,75 quarterades de terra	Torres Lavaneres	98 s. 9 d. cens en diner, gallines i ordi 65,5 lliures cera 14 lliures pebre bo Delmes i agrers diversos
	Tres peces de terra		
	Una peça de terra	Prop de la sèquia de la Vila	
	Un rafal	Prop de La Real	
	Diverses vinyes		
	Una alqueria	Catí	
	Dos rafals		
	Dos camps		
	Una terra erma		
Una gran garriga			
Muro	Diverses alqueries, rafals i peces de terra	Sa Marjal, Roquet, Torrecuques, Ses Roques, Ses Abadenques i Serra de Muro	56 s. 6 d. cens en diner i gallines Delmes i agrers diversos
	Un forn de domini compartit	Vila de Muro	
	21 cases, algunes amb hort o colomer		
	Bloc de cases contigües		
Sóller	Diverses alqueries, vinyes i olivars	Mont-reials	214 s. en diner 3,5 lliures cera Delmes i agrers diversos
	Tres trossos de terra	Pla de Sóller	
	Un molí	Baix de la vila	
	Dos obradors	Plaça de la vila	
	13 cases, algunes amb hort	Prop de la vila	
	Un conjunt d'hospicis contigus	Vila de Sóller	
	Un nucli de cases		

Font: elaboració pròpia a partir de ADG. Pergamins de la Pia Almoina, n° 257

Josep Mª Marquès (1989: 216) ha estudiat el procés successori de la baronia: el bisbe Guillem de Cabanelles atorga testament a Girona el 13 de novembre del 1245, mitjançant el qual llega al capítol de canonges de la diòcesi tot quant posseeix a l'illa de Mallorca.⁵⁵¹ Igualment ordena que destinin 1.000 sous dels rèdits anuals al sosteniment

⁵⁵¹ ADG. Vestuari, n° 21; i Mitra, n° 181, idus novembre 1245. Citat per Negre Pastell (1966/1967: 219).

de llurs canongies i pabordies. I que, els diners sobrants, siguin invertits en la confecció de camises i vestits per distribuir als pobres de la ciutat de Girona el dia de Pasqua.

Precisament nou dies abans de la data del testament del bisbe, el canonge gironí Bernat de Vilafreser havia disposat també les darreres voluntats, mitjançant les quals instituí un vestuari o fundació destinada a vestir pobres sota el patronat capitular.⁵⁵² D'acord amb l'opinió de Josep Mª Marquès, doncs, “Bernat de Vilafreser fou el fundador del Vestuari de la Seu, i el bisbe Cabanelles el seu primer benefactor”.

La donació del bisbe al capítol de la seu de Girona és ratificada per Jaume I des de Morella el 15 de gener de l'any 1251. El diploma ordena als oficials reials que respectin el testament i confirma la reserva al monarca del dret i el domini eminent sobre els immobles que constitueixen la baronia.⁵⁵³

No obstant això, el nou bisbe Berenguer de Castellbisbal interpreta que la baronia de Mallorca és inherent al càrrec i no a la persona i, l'any 1253, entaula plet davant l'arquebisbe de Narbona contra el propi capítol de Girona per allò que creu una usurpació de béns. El sagristà Guillem de Montgrí, en nom del col·legi de canonges, apel·la al rei Jaume I, qui confirma la baronia a la comunitat. Malgrat la ratificació reial, sembla que el procés continua fins que, l'any 1256, l'arquebisbe arriba a un acord salomònic entre les parts: a partir d'aquell instant, l'administració de la baronia serà exercida de manera conjunta pel bisbe i pel capítol de la seu de Girona.⁵⁵⁴

Des d'aleshores i cada cop que el monarca ho exigeix, ambdues institucions reconeixen tenir col·lectivament en feu reial la porció de Mallorca a servei de tres cavalls armats (*tenere in feudum pro domino Rege suisque successoribus in regno Maioricarum ad consuetudinem Barchinonis omnes honores, portionem, jura, dominia et alia que dicta Gerunde ecclesia seu ipsi episcopum et capitulum habent et habere debent in Civitate et regno Maioricarum cum servitio trium equorum armatorum*), prometen ésser fidels vassalls (*promissint essere fideles et legales vassallos ac facere omnia servicia debita pro dicto feudo*) i presten jurament de fidelitat.⁵⁵⁵ Així ho fan els anys 1326, 1330, 1376, 1387, 1506, 1516, 1631, 1650, 1658, 1682, 1695, 1726, 1739, 1749, 1774 i 1802, com a

⁵⁵² Testà el 4 de novembre del 1245: Marquès Planagumà, 1989: 218; Guilleré, 1980: 204-293.

⁵⁵³ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 230; Mitra, n° 199. Morella, 18 calendes febrer 1250. Hi ha una còpia a ARM. ERC-1145, f. 77, del 07/01/1388, que ha estat publicada a *BSAL*, 23: 131.

⁵⁵⁴ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 234, 25/05/1253; n° 27, 10/11/1253; Vestuari, n° 28, 17/11/1253; Pergamins de la Pia Almoïna, n° 235, 10/12/1253; i n° 237, 1254-1255.

⁵⁵⁵ ARM. ERC-1145, f. 77r-80r, 15/06/1389. Reproduït a Jaime de Oleza (1931: 131). Noti's que en cap moment no es fa referència a la sisena part de cavall que, com se veurà, també s'associa a una cavalleria.

mínim.⁵⁵⁶ El document de reconeixement sol indicar qui era en cada moment el tinent de cada cavalleria, perquè en quedés constància escrita.

L'acord amb el paborde de Solsona.

Han transcorregut més de tres anys des de la conquesta quan Guerau Calvó,⁵⁵⁷ paborde de la catedral canònica agustiniana de Santa Maria de Solsona (Lleida),⁵⁵⁸ i Guillem de Torrella, procurador del comte, arriben a un acord sobre la part dels guanys que corresponen a les milícies que acompanyaren el prelat solsonenc. Mitjançant un document signat a Mallorca el 2 d'agost del 1233, el paborde reconeix haver rebut del bisbe de Girona la seva part i el suplement, tant de les cases com de les alqueries, de les vinyes, dels arbres, dels obradors, dels molins, dels forns i de qualssevol altres béns, i es dona per ben pagat i satisfet.⁵⁵⁹ Es coneixen només parcialment els béns que obté el paborde per la seva fracció:⁵⁶⁰

- A la ciutat de Mallorca, un obrador en el carrer de la Ferreria.
- En el terme de Catí de la Ciutat, el rafal *Gohadug*.
- En el terme de Muro, l'alqueria *Alacantí*, d'unes 300 quarterades d'extensió, fronterera amb el terme municipal de Santa Margalida.
- En el terme de Sóller, la vint-i-quatrena part d'un molí a la síquia de la font de s'Olla; unes cases amb corral que servien de posada a la vila; una part de l'alqueria Biniaraix; una garriga ubicada entre Biniaraix i Fornalutx; i una peça de terra anomenada *Rocafort* en el terme de Mont-reial.

⁵⁵⁶ ADG. Cúria i Vicariat, Notulorum I, n° 2529, 19/10/1326; Pergamins de la Mitra, n° 963, 29/03/1330; ARM. ECR-1145, f. 77r-80r, 20/12/1376 i 18/03/1387; ECR-1146, f. 3v, 1506 i 06/11/1516; ECR-1148, f. 114v, 17/09/1631 i 30/03/1650; ECR-1149, f. 168v, 25/05/1658; ECR-1151, f. 123v, 17/02/1682; ECR-1151, f. 294v, 23/06/1695; ECR-1152, f. 194v, 13/08/1726; ECR-1120, f. 80r, 12/07/1739; ECR-1153, f. 363r, 24/11/1749; i ECR-1154, f. 200v (1ª part), 16/03/1774.

⁵⁵⁷ Era parent de Bernat Calvó (1180-1243), abat de Santes Creus i bisbe de Vic [1233-1243], qui participà a la conquesta de València i fou canonitzat en el segle XVIII (Ollich, 1980: 143).

⁵⁵⁸ Vegeu els orígens de les canòniques a Josep Moran, 2000: 181-190. Per a una breu història de la canònica de Solsona: Riu Riu, 1979: 211-256; 1993: 23-29.

⁵⁵⁹ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 218/2, 4 nones agost 1233.

⁵⁶⁰ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 257, 4 idus gener 1288; ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 230, 3 nones novembre 1245; ARM. ECR-342, f. 136v, 3 calendes gener 1242; ARM. ECR-342, f. 150r, 18 calendes febrer 1242; ARM. ECR-342, f. 200, 6 nones maig 1243; ARM. ECR-343, f. 155r, 5 calendes abril 1247; ARM. PN. B-21, f. 80r, Pridie nones desembre 1350; ARM. PN. B-8, f. 90r, 31/07/1352; ARM. PN. T-393, f. 23v, 09/05/1366; i ARM. ECR-1107, f. 293-339, 12/11/1542.

Ben aviat, la porció del paborde de Solsona passa a anomenar-se Cavalleria d'Alacantí, per ser aquesta alqueria la més important de les que integren son patrimoni. En morir el dignatari, abans de 1257, la cavalleria és transferida a Bernat de Verdera, probablement un parent seu.⁵⁶¹ En el segle XIV era en poder de Ramon sa Verdera, qui delega un seu servent per passar la revista de cavalls armats de 1332 i 1343.⁵⁶² Al voltant de 1408-1410, la cavalleria d'Alacantí muda a mans de la Procuració reial degut als deutes acumulats pel titular.⁵⁶³ La Procuració, al llarg de tot el segle XV, la concedeix de forma successiva a consellers, cambrers i secretaris de la cort: Gaspar Portell, Francesc Císcar (1430), Jaume Martí (1452 i 1475), Guillem de Bordils (1463), Carlos Chacón (1478), Pere Camanyas (1480) i Francisco Sánchez (1491). Degué pertànyer a aquest família fins a la mort del tresorer reial Gabriel Sánchez, en què retornà al Reial Patrimoni qui ordenà l'aixecament del capbreu pertinent (1542).⁵⁶⁴

L'acord amb Ramon de Pertegàs.

En el moment de la conquesta, Ramon de Pertegàs era canonge de la Seu de Barcelona, i va aportar a l'empresa un cert nombre d'homes, pertrets i diners que foren avaluats en 28 'cavalleries'. Res més no he pogut indagar sobre la biografia de l'eclésiàstic. El llinatge deu fer referència al lloc d'origen, la casa forta de Pertegàs de la parròquia de Sant Celoni. En aquell municipi barceloní del Vallès Oriental, situat a tocar amb la riera de Pertegàs que neix en el Turó de l'Home, ja existia en el segle XI una església romànica anomenada Sant Martí de Pertegàs que es conserva encara avui.

A l'hora de repartir el botí, Ramon de Pertegàs fou inclòs en la quadrella encapçalada pel comte d'Empúries i hagué d'ajustar amb el procurador del bisbe de Girona l'obtenció de la seva porció. L'acord és negociat per Pere de Menoch i Pere de Pertegàs, nebot del canonge, com a donataris que foren d'aquest.⁵⁶⁵ El 31 d'agost del 1233, ambdós reconeixen haver rebut del procurador del prelat gironí la part i el suplement de les cases, els obradors, els horts, els forns, els molins, les terres, les alqueries, les vinyes i altres possessions que els pertanyen a l'illa.⁵⁶⁶

⁵⁶¹ ARM. ECR-343, f. 24v, 6 idus gener 1257.

⁵⁶² Passa la revista per la quarta part del cavall armat Bartomeu sa Font: ARM. AH-4721, f. 16-20.

⁵⁶³ ARM. Convents. Clero III – Parròquies, C-2490.

⁵⁶⁴ ARM. LR-55, f. 4; LR-63, f. 250; LR-70, f. 249; LR-74, f. 13 i 320; RL-75, f. 13; ACA, CANCELLERÍA, Registros, NÚM. 3621; i ARN. ECR-1107, f. 293 i 309.

⁵⁶⁵ ACM. CAC, n° 7782, 8 calendes febrer 1240.

⁵⁶⁶ ADG. Pergamins de la Pia Almoina, n° 218/3, 2 calendes setembre 1233.

En el document de definició reserven la part que encara els pugui correspondre de l'honor que el bisbe de Girona aconseguí recuperar a Felanitx. Com he citat en el capítol IV.2.3, la clàusula remet a un conjunt de 62 rafals situats en el terme de Felanitx, amb una extensió total de 270 jovades que restaven pendents de dividir i eren objecte de litigi entre Nunyo Sanç i el comte d'Empúries.

L'escriptura no esmenta els béns que obtingueren els successors de Ramon de Pertegàs. Per altres instruments n'he localitzat una part:⁵⁶⁷

- En el terme de Muro, una alqueria a la Serra de Muro, a l'actual terme municipal de Llubí.⁵⁶⁸
- En el terme de Sóller, la part menor d'un molí conjunt amb l'abat de Sant Feliu; un olivar al Mont-reial; un camp en el Pla de Sóller; unes cases a la vila; un hort amb figueres i altres arbres; i un tros de terra a Biniaraix.⁵⁶⁹

Pere de Pertegàs morí l'any 1249 deixant molts deutes, de manera que els seus marmessors hagueren de subhastar els béns per tal de pagar els creditors. Comprà l'heretat el prevere tortosí mossèn Bertran Bou, canonge i cabiscol de la Seu de Mallorca, amb la qual institueix, el mateix any, una capellania a l'altar Major.⁵⁷⁰ Des d'aleshores, el domini directe es diu que està sota alou de la Capellania de Bertran Bou i és administrat pels successius preveres titulars del benefici eclesiàstic.

A més de la seva part, Pere de Menoc també obtingué a la porció reial el rafal *Alamah*, de 5 jovades, en el terme de Sineu (CLA, f. 9v). Una fracció de tots aquests béns

⁵⁶⁷ ACM. CAC, n° 7782, 8 calendes febrer 1240; ARM. ECR-342, f. 86, 7 calendes agost 1241; ECR-342, f. 215v, 9 calendes agost 1243; ECR-342, f. 136v, 3 calendes gener 1242; ECR-342, f. 150r, 18 calendes febrer 1242; ARM. Reial Patrimoni. RP-2006, f. 32v, 28/04/1404; ARM. PN. J-2, f. 64r, 7 idus gener 1342; i ACM. GROC: 39, doc. 46, pridie idus febrer 1234.

⁵⁶⁸ Confrontava amb una via pública i amb l'alqueria dels Captius que posseïa l'Orde de la Mercè. Cediren la desena part de l'alqueria a la Seu de Mallorca, com a dotació del desè; i el bisbe Ramon l'establí a Guillem de Rovira l'any 1240: ACM. GROC: 60, doc. 119, 3 idus setembre 1240.

⁵⁶⁹ Una part de l'olivar del Mont-reial fou cedida a la Seu de Mallorca, com a dotació del desè; i el bisbe l'establí a Arnau Cristià: ACM. GROC: 56, doc. 105, 7 març 1240. Igualment una part de les terres de Biniaraix, ja convertides en vinyes, foren cedides a l'Església de Mallorca i el bisbe Ramon les establí a Ramon Ferrer i Joan Ginesta: GROC: 113, doc. 286, 14 calendes novembre 1257. Pel molí: ACM. CAC, n° 8174, 3 calendes agost 1235 (30/07/1235); n° 8225, 3 calendes maig 1238 (29/04/1238); n° 8142, 8 idus juliol 1299 (08/07/1299); n° 8227, 8 calendes maig 1312 (24/04/1312); n° 8236, 6 idus novembre 1312 (08/11/1312); i n° 8218, 3 calendes gener 1312 (30/12/1312).

⁵⁷⁰ ACM. CAC, n° 7831, 13 calendes juliol 1249 (19/06/1249). El testament del cabiscol és del Pridie calendes juliol 1249 (30/06/1249). La institució del benefici és de l'idus novembre 1249 (13/11/1249): ARM. RP-2006, f. 32v.; Pérez Martínez, 1988: 85 (nom equivocat).

passà igualment al capítol de la Seu de Mallorca, alguns per donació del desè i d'altres per compra. L'altra fracció degué ser cedida en alou a un particular: l'any 1300 estava en poder de Pere Estruç, de qui passà a Pere Masdellà [1300-1335], Bernat Esteva [1373-1376], Jordi Dameto [1376-1380] i, d'aquest, a les famílies Busquet [1382-1405 ca], Bisbal [1405-1570 ca] i Vidal [1578-1650 ca].⁵⁷¹

L'acord amb Pere d'Alcover.

El 3 de novembre del 1233, el cavaller Pere d'Alcover signa un document de definició al procurador del bisbe de Girona a qui reconeix haver rebut diverses possessions.⁵⁷² En conseqüència, renuncia al dret que li pugui correspondre sobre la resta dels honors, de les possessions, dels rèdits i dels censals del prelat de Girona. Les rep en concepte de remuneració pertocant a les seves milícies (*ratione miliciarum mearum*) i són les següents:

- A la ciutat de Mallorca, un casal a l'Almudaina.
- En el terme de la Ciutat, una alqueria innominada en el terme de Catí i un hort a la rodalia.

A part d'aquests béns, Pere d'Alcover també obtingué del rei l'alqueria *Beni Agiba/Benyagiba* de vuit jovades, situada en el *yuz'* de Sineu (CLA, f. 8v); i, l'any 1233, tres casals sarraïns dins la Ciutat per part de l'infant Pere que deu anys més tard han estat transformats en cinc cases que Pere d'Alcover ven a Nicolau d'Enfantina.⁵⁷³

L'acord amb Guillem de Sant Vicenç.

Els Sant Vicenç eren una família de cavallers originaris de la comarca del Maresme (Barcelona), on tenien el castell de Burriac en feu del vescomte de Bearn, i el castell de Vilassar en alou.⁵⁷⁴ L'any 1193, Guillem de Sant Vicenç es casa amb Guillema Marcús, filla del patrici barceloní Bernat Marcús, qui aporta en dot 1.000 morabatins d'or.

⁵⁷¹ Pérez Pastor, 2014b: 299.

⁵⁷² ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 218/4, 3 nones novembre 1233.

⁵⁷³ ACM. CAC, n° 7745, 7 calendes agost 1233 (26/07/1233); i n° 7795, 2 calendes juliol 1243 (30/06/1243).

⁵⁷⁴ Benito Monclús, 1999: 40-47; Carreras Candi, 1910: 444.

El 1228, Guillem de Sant Vicenç heretà el fill Berenguer en ocasió del seu casament amb Sança Grony, i li lliura ambdós castells. El casament de Berenguer amb Sança significa l'enllaç dels Sant Vicenç amb una de les grans famílies de la burgesia barcelonina i una important injecció de capital per als seus dominis.

L'any següent, Guillem de Sant Vicenç deixa el senyoriu de Vilassar en mans de l'esposa Guillema i s'embarca a l'aventura de la conquesta de Mallorca. Segons Bernat Desclot (*Crònica*, cap. 33), i en coherència amb la seva trajectòria política, forma part de la host del vescomte de Bearn, Guillem de Moncada. No obstant, a l'hora del repartiment, és enquadrat com a porcioner del comte d'Empúries. Se sap que per avaluació de les seves 11 'cavalleries' obté al manco una alqueria en el terme de Muro i un honor innominat en el terme de Sóller, sembrat de vinya i figueres. Poc temps després de l'acord amb el procurador del comte, el de Sant Vicenç ven la seva porció a Arnau de Togores/Tegurini i desapareix de Mallorca.⁵⁷⁵

Des de llavors Guillem de Sant Vicenç es dedica a afers d'alta política: acudí a l'assemblea de Tarragona de 1234 i fou procurador dels vescomtes de Bearn; l'any 1235 col·laborà a la conquesta d'Eivissa; el 1238, figura, juntament amb el cavaller Guillemó de Montcada, entre els signants del pacte de capitulació entre Jaume I i l'emir Zayyan de València; i l'any 1243, signa les disposicions per regular els abusos en la percepció de la lleuda de Tamarit.

L'acord amb l'abat de Sant Feliu de Guíxols.

El convent benedictí de Sant Feliu de Guíxols (Girona), és l'única de les abadies masculines de la Corona d'Aragó que participà a la presa de Mallorca (Zaragoza Pascual, 1998: 17). L'abat d'aleshores, Bernat d'es Coll, es comprometé a aportar cinc cavalls armats a la campanya (*dix que iria ab nós ab cinc cavallers bé aparellats*).⁵⁷⁶ La seva contribució va ser avaluada en 169,5 'cavalleries' (CLA, f. 20r).

En el repartiment immoble fou encaixat en el grup del comte d'Empúries. Ben aviat, l'abat començà les negociacions amb el procurador del comte –Guillem Hug- per concretar els immobles que li pertanyien. Ambdues delegacions signen un document

⁵⁷⁵ Arnau de Togores destinarà tot quant comprà a Guillem de Sant Vicenç, juntament amb altres béns, a la constitució de tres capellanies a la Seu. ACM. CAC, nº 3414. Llibre de Privilegis: 73, doc. 155, 4 nones juny 1246 (02/06/1246). ARM. ECR-343, f. 170v, 13 calendes maig 1247 (19/04/1247).

⁵⁷⁶ Llibre dels Fets, cap. 54.

definitori el 4 de gener del 1234 (Pérez Pastor, 2014b: 298), si bé quedà pendent un contenciós sobre certes terres de Felanitx.⁵⁷⁷

El document final no especifica els béns i drets que rep l'abat. He pellucat, çà i lla, algunes de les propietats que obtingué, que anoto a la taula 47. Segons dades del Pare Cano (1606: 87v), l'any 1606 les cases i obradors de la parròquia de Sant Jaume estaven situats en els carrers d'En Viabrera, de mestre Ponç, de la Ferreria i del Pont del Mercat; mentre que els de Santa Eulàlia es trobaven en els carrers de la Calatrava, de la Torre de l'Amor i de Santa Clara. El mateix autor indica que, aleshores, en el terme de Castell-llubí hi havia 29 cases, 44 horts i 39 possessions. Els immobles de porció comtal adjudicats a l'abat resten obligats a mantenir permanentment un cavall i un quart armats per auxiliar la defensa del regne.

D'altra banda, l'any 1232 el prior de Sant Feliu rebé en alou franc a la porció reial, per assignació directa de Jaume I, l'alqueria *Almizaraa*, de 12 jovades, i el rafal *Aben Maizor*, de 4 jovades, situats ambdós en el districte de Montuïri (CLA, f. 14v). Són les possessions actuals Son Mesquida, Son Ferretjans i Son Seguí, del terme de Lluçmajor.

Pel que fa a l'abat de Sant Feliu, només conec dues minves importants del patrimoni:

1.- La dotació d'un cavall armat que prestés el servei militar per compte de l'abat, que analitzaré a la segona part d'aqueixa tesi (capítol V.5.1.7).

2.- La donació de la desena part (el *desè* o *deè*) dels béns a l'Església per a la dotació i manteniment de la diòcesi de Mallorca, creada l'any 1238. El paborde Bernat de Ribera assignà els immobles i drets específics al bisbe Ramon de Torrella el 6 d'agost del 1250 i integraren la Porció Temporal sota domini del bisbe i capítol de la Seu. Les detallo, igualment, a la taula 47 en color taronja.⁵⁷⁸

⁵⁷⁷ ADG. Pergamins de la Pia Almoina, nº 218/5, Pridie nones gener 1233. Probablement, el contenciós mai no s'arribà a concretar.

⁵⁷⁸ ACM. GROC: 104, doc. 256, 8 idus agost 1250. Transcrit a DRM: 38, doc. 29.

Taula 47. Béns i rendes de l'abat de Sant Feliu de Guíxols. Desè cedit a l'Església (1250)

Districte	Concepte	Situació	Desè
Ciutat	20 cases	Sant Jaume	1.5 masmudines 1 ll pebre bo
	4 horts		
	16 cases	Santa Eulàlia	
	5 horts		
	Diversos obradors		
Terme de la Ciutat	Alqueria <i>Son Orlandís</i>	Catí	Mitja alqueria
	Horts indefinits	Prop porta Sant Antoni	
Muro	Alqueria <i>Benahel</i>	Terme de Castell-Ilubí	4 jovades 2 jovades
	Alqueria <i>La Cleda</i>		
	Alqueria <i>Lluc Royg</i>		
	Alqueria de Castelló Perelló		
	Alqueria de Pere Cavaller		
	Diverses alqueries i rafals		
Sóller	Un molí		
	Diverses cases	La vila	1 masmudina
	Horts i camps indefinits	Horta de la font de s'Olla	1/10 part
	Una peça de terra	Els Abats	
	Drets sobre l'Albufera		1/10 part
	Drets de la mar		1/10 part

Font: elaboració pròpia

El conjunt d'immobles, drets i rendes que restaren després d'aqueixes donacions constituïren la baronia de l'abat i convent de Sant Feliu de Guíxols a Mallorca. La baronia tenia les seves pròpies cúries a la Ciutat, a Muro i a Sóller, ateses per notaris, escrivans i altres funcionaris subalterns que recaptaven les rendes i exercien la jurisdicció civil sobre els territoris de la seva competència. Les tres cúries estaven sotmeses a la superior autoritat del paborde, nomenat directament per l'abat i capítol del convent de Sant Feliu. Al manco fins al segle XVIII, l'abat i els seus successors confessaren repetidament tenir la *baronia* de Mallorca i el servei armat en feu del rei.⁵⁷⁹

La sentència arbitral amb la ciutat de Narbona.

És probable que els delegats de la ciutat occitana de Narbona obtinguessin la gratificació immobiliària directament del comte d'Empúries, però ben aviat s'originen desavinences amb el prelat de Girona. Com que la transacció per la via pacífica es fa difícil, requereixen la intervenció medidora del veguer reial en la reclamació que

⁵⁷⁹ La capbreuaren els anys 1389, 1516, 1587, 1589, 1636, 1657, 1682, 1696, 1708, 1735, 1747, 1773 i 1778: ARM. ECR-1120 a 1154.

interposa Garcia Ruiz, procurador d'aquella ciutat, contra el procurador del bisbe Cabanelles. Aleshores, el veguer nomena com a àrbitres els prohoms Bernat Eimeric i Guillem Hug. Una vegada analitzades les proves orals i escrites, ambdós prohoms publiquen un arbitratge d'obligat compliment a Mallorca el 29 d'abril del 1235, sota l'amenaça de multa de cinquanta morabatins al contrafaent.⁵⁸⁰

En virtut de la sentència, per les 18,5 'cavalleries' que els homes de Narbona aportaren a la conquesta obtenen en alou franc de Guillem de Cabanelles les possessions següents:

- L'honor que ja tenen a la vall de Sóller, situat en el terme del Mont-reial.⁵⁸¹
- Un rafal innominat de quatre jovades d'extensió que el bisbe ha recuperat de l'abat de Sant Feliu.⁵⁸²
- L'alqueria anomenada *Falcho*, de quatre jovades, que està situada en el terme de la ciutat de Mallorca i la té establerta Pere Torner.
- Un camp situat en el terme de Sant Llorenç de la Ciutat.

La sentència arbitral és acceptada per ambdós procuradors, si bé el document final no recull la rúbrica de Guillem de Torrella.

Els altres porcioners del comte.

Dels acords amb la resta dels porcioners menors integrats en el grup del comte d'Empúries –el sagristà d'Urgell, Pere de Pinell, Jaume de Cervera, Ramon de Vernet i Arnau de Bell-veí– res no he pogut documentar en els arxius consultats.

⁵⁸⁰ ADG. Pergamins de la Pia Almoina, n° 218/7, 3 calendes maig 1235.

⁵⁸¹ Vuit anys després, els homes de Narbona ja havien venut l'honor a Berenguer de Pinós: ARM. ECR-342, f. 160r.

⁵⁸² Aquest apuntament denota l'existència d'un acte de concòrdia previ entre els dos magnats.

La baronia del comte d'Empúries.

Si durant els primers anys del regnat del jove Jaume I, el comte Hug IV d'Empúries [1200-1230] protagonitzà alguns enfrontaments amb ell (esquema 4, pàg. 392),⁵⁸³ el 1223 subscriuen una aliança a partir de la qual el comte es mantindrà fidel al monarca i esdevindran socis en la lluita contra els nobles desafectes a la Corona.⁵⁸⁴ No participà a la campanya contra Peníscola, però Hug IV serà un dels defensors més aferrissats de la conquesta de Mallorca. En el seu parlament, a l'assemblea del 1228, no tan sols insistí en la glòria que obtindrien sinó en l'oportunitat que representava per als barons catalans de compensar el rei per la deslleialtat que li havien demostrat durant la seva minoria d'edat (Bensch, 2008: 10). A la vegada, prometé participar-hi amb setanta cavallers (*usque ad septuaginta milites et servientes quos potero*). Pertanyé a la comissió nomenada per efectuar el repartiment immoble. Tant el *Llibre dels Fets* com la *Crònica* de Bernat Desclot contenen les seves proeses durant el setge de la *madīna*, especialment a l'hora de debilitar-ne els murs. Pereix víctima de la pestilència que se desferma just després de la presa de la *madīna* andalusina. Son darrer codicil conegut està datat a Mallorca el 16 de febrer del 1230. En ell, el comte ordena a l'hereu que doni als seus magnats i cavallers la part dels béns que els havia promès i els pertany a l'illa.⁵⁸⁵

El substitueix el fill i hereu Ponç Hug IV [1230-1269] com a titular del comtat, i també dels béns que li correspongueren en el repartiment del botí. Santiago Sobrequés (1957: 84) assegura que es trobava al costat del seu pare quan aquest morí. Si no és així, al manco es desplaçà immediatament a l'illa per assistir a les exèquies, perquè signà diversos documents reials datats a Mallorca: la Carta de Franquesa (01/03), el document de cessió de béns al paborde de Tarragona (31/03) i al Temple (17/04), així com el nomenament de Carroç com a almirall de Catalunya i Mallorca (01/04). Per les mateixes dates donà un forn i un mas a l'església de Santa Maria de Mallorca (18/04). Com acabo d'explicar, hagué de compartir l'heretat immoble del repartiment amb la resta dels magnats de la seva porció. Els béns que romangueren en son poder constitueixen allò que

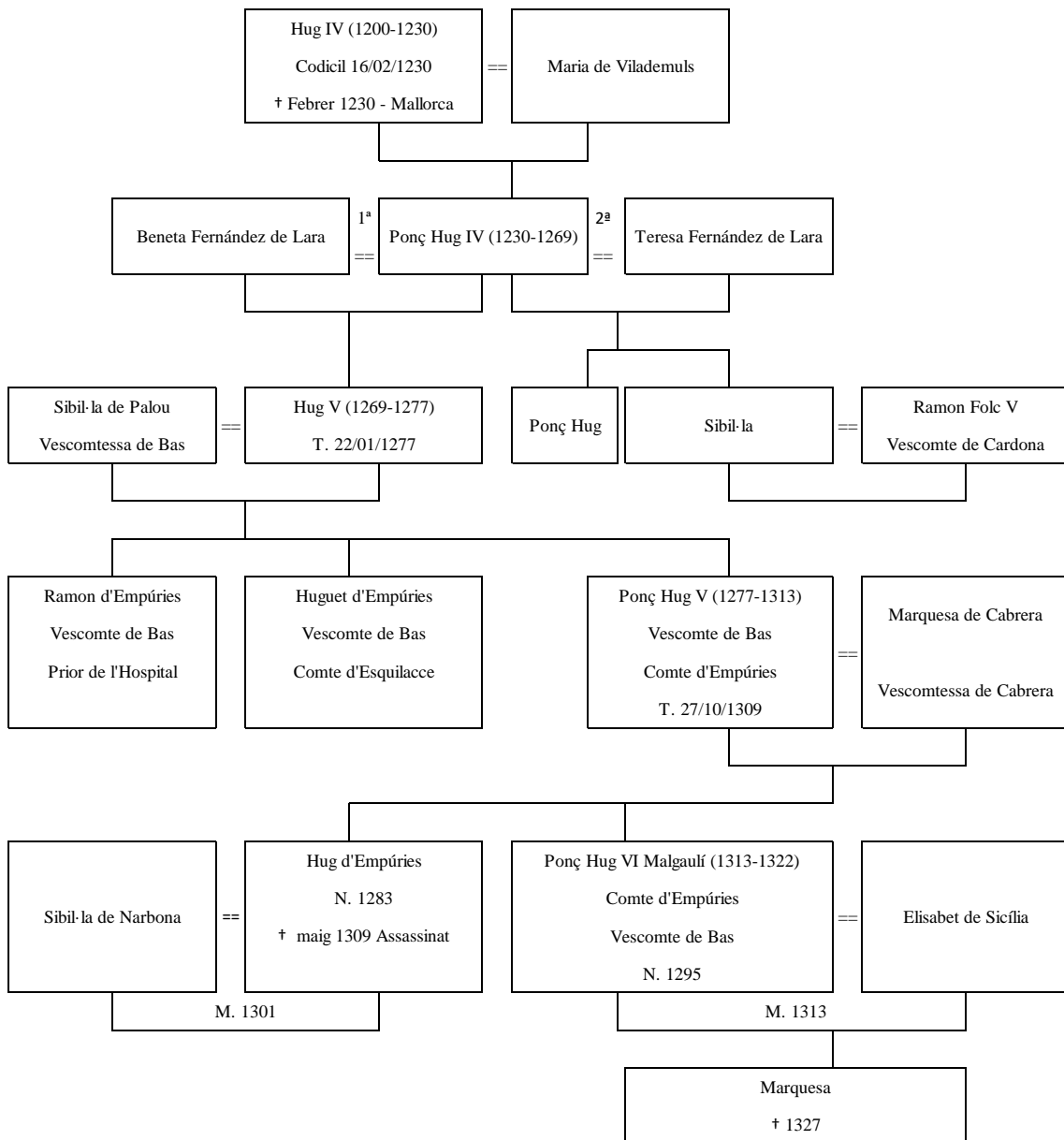
⁵⁸³ No hi ha unanimitat entre els investigadors sobre la nomenclatura i numeració dels comtes d'Empúries, degut a la repetició seriada dels noms Ponç i Ponç Hug. He adoptat aquí l'ordre establert a la Gran Enciclopèdia de Mallorca, vol. 6 [*sub voce*]. Per a altres nomenclatures: Alomar & Rosselló, 1989: 40; Sánchez González, 1993: 19; Sobrequés Vidal, 1957: 83-95.

⁵⁸⁴ Per als orígens de la casa comtal i la seva evolució fins a la seva annexió al patrimoni reial: Bensch, 2008: 7-12; Negre Pastell, 1949: 105; Pons Pastor, 1964; Sánchez González, 1993; Sobrequés Vidal, 1957.

⁵⁸⁵ AFDM. Lligall 1, nº 35, 14 calendes març 1229. Degué morir el 23 de febrer, com he dit al capítol III.4.4. Així ho manifesten també Álvaro Santamaría (1984: 460) i Agnès i Robert Vinas (2007).

en endavant s’anomena “la cabdalia, honor o baronia del comte d’Empúries a Mallorca”; però no gaire coses se’n sap d’ella en època medieval, llevat d’algunes notícies esparses çà i llà.⁵⁸⁶

Esquema 4. ARBRE GENEALÒGIC DELS COMTES D'EMPÚRIES A MALLORCA

⁵⁸⁶ No he localitzat cap estudi específic sobre el tema, i els historiadors illencs no hi han aprofundit. Han publicat algunes referències inconnexes: E. de K. Aguiló, 1901: 147; Alomar & Rosselló, 1989; Bausà Roig, 2000: 229-289; March & Rosselló, 1981: 82; Montaner, 1986: 42-65; Oleza de España, 1944a: 349-358; Rosselló Vaquer, 2002: 34; Sánchez González, 1993.

La baronia fou heretada pel seu fill, Hug V [1269-1277], qui es casà amb Sibil·la de Palou, vescomtessa de Bas. El seu manament fou curt, però intens. Trencant la tradicional amistat dels seus avantpassats amb el rei, fou un dels principals membres de la lliga de barons que s'enfrontà al sobirà.

El seu fill i successor, Ponç Hug V [1277-1313], es maridà amb Marquesa, filla del vescomte Guerau de Cabrera. L'encertada estratègia matrimonial li permeté incrementar els dominis amb la triple herència d'Empúries, Bas i Cabrera. En un primer moment, el comte actuà com un fidel vassall del rei Pere el Gran, mantenint-se al marge dels nobles rebels que el combatien. Les bones relacions amb la Corona continuaren durant el breu regnat d'Alfons el Liberal [1285-1291], qui el distingí com un dels seus homes de confiança. Amb l'accés al poder de Jaume el Just [1291-1327], però, comencen les hostilitats. La simpatia del comte envers el rei Frederic de Sicília i la intromissió en afers jurisdiccionals que el monarca catalanoaragonès considerava com a propis provocaren la malfiança del rei, qui li va confiscar el vescomtat de Bas i altres béns, li imposà grans penes judicials i arribà a convocar l'exèrcit per envair els seus dominis. El comte, arruïnat fins a l'extrem de tenir les rendes embargades en mans dels jueus, es sotmeté finalment al rei (Sobrequés Vidal, 1957: 85-93).

Però les desventures del comte eren lluny de ser acabades. L'any 1301 havia emancipat el fill primogènit, Hug, per nomenar-lo hereu del comtat i concedir-li permís per casar-se amb Sibil·la, filla de vescomte Amalric de Narbona.⁵⁸⁷ Els plans es torceren quan l'hereu morí assassinat als 26 anys, el maig del 1309, en circumstàncies que encara no han estat aclarides. Tres mesos més tard, s'apressa a emancipar el fill segon de 14 anys Ponç Hug, anomenat Malgaulí; i, a continuació, disposa les darreres voluntats.⁵⁸⁸ Tot seguit abandona la terra i marxa amb son hereu a Sicília, on el seu germà Huguet, comte d'Esquilacce, gaudia la privadesa del rei Frederic. Allà concerta matrimoni entre Magaulí i Elisabet, filla del monarca sicilià, qui aporta una quantiosa assignació dotal que havia de permetre restaurar la malmesa situació econòmica del comtat. El casament tingué lloc el 1313, quan Ponç Hug ja era mort. En son testament, Ponç Hug V nomena hereu Malgaulí, i fa una deixa de 20.000 sous a sa filla Blancaflor i una altra de 10.000 sous al convent de Predicadors de Girona. També disposa que dels rèdits anuals procedents de la vall de Banyuls i de la baronia de Mallorca siguin assignats anualment 2.400 sous

⁵⁸⁷ AFDM. Lligall 1, n° 79, 3 calendes desembre 1301 (29/11/1301). Havien signat carta nupcial quatre anys abans: AFDM. Lligall 1, n° 78, pridie calendes setembre 1297 (31/08/1297).

⁵⁸⁸ AFDM. Lligall 1, n° 86, 5 idus agost 1309 (09/08/1309).

melgoresos als preveres i a la capella que ell mateix havia manat construir en el castell de Bellcaire (Baix Empordà), on solia residir i fou enterrat.⁵⁸⁹

En Ponç Hug VI “Malgaulí” [1313-1322] va heretar un comtat oprimint pels deutes i els litigis. Amb la pretensió d’evitar que la cabdalia de Mallorca fos venuda per pagar el passiu i pel molt afecte que li tenia (*valde cordi*), intenta un acord amb els marmessors i llurs assessors, els priors dels convents de frares predicadors de Girona i dels fra menors de Castelló d’Empúries, que li permeti conservar-la en son poder.⁵⁹⁰ Els executors testamentaris hi consenten, sempre que el comte pagui les 3.500 lliures de Barcelona pel valor de les quals és estimada la baronia. Així, doncs, el 17 de febrer del 1317, Malgaulí es compromet a pagar les primeres 2.000 lliures per satisfer les despeses més prioritàries i urgents, a criteri dels priors.⁵⁹¹ El mes de maig acaba de pagar, i els marmessors li lliuren l’honor de Mallorca.⁵⁹² Poc després, però, confessa trobar-se en greus dificultats econòmiques (*non possumus comode soluere*) i sol·licita i obté permís del rei Sanç de Mallorca per infeudar la baronia a qui vulgui (*quod dictam baroniam possumus infeudare personis etiam non generosis*). Al mateix temps, el monarca l’eximeix de pagar el lluïsmen de la primera alienació. En conseqüència, el 7 d’octubre del 1318, el comte Malgaulí concedeix la baronia en feu perpetu (*damus et concedimus ad feudum in perpetuum dictam baroniam, honorem seu capdaliam*) als germans Pere i Francesc de Font, ciutadans de Mallorca i fills del difunt Pere de Font,⁵⁹³ per 6.000 lliures de Barcelona d’entrada, més un censal anual consistent en un morabatí d’or pagador per Nadal al convent de frares predicadors de la ciutat de Mallorca.⁵⁹⁴ També hauran de retre homenatge de fidelitat al monarca pel feu (*quod dicti fratres pro praedicto feudo prestant domino regi Maioricarum et suis, vel quibus voluerint in regno tamen Maioricarum, fidelitatis iuramentum*). El domini directe de la baronia seguirà pertanyent conjuntament al comte d’Empúries i al rei de Mallorca i a llurs successors (*salvo et retento domino regi et nobis et successoribus ipsius domini regis et nostris dominio directo dictae baroniae*,

⁵⁸⁹ AFDM. Lligall 79, n° 10173, 6 calendes novembre 1309 (27/10/1309). Feu codicil dos anys i mig després, simplement per canviar un dels marmessors: AFDM. Lligall 79, n° 10174, 5 nones febrer 1311 (01/02/1312).

⁵⁹⁰ AFDM. Lligall 43, n° 5828, 5829, 5830, 5831 i 5854.

⁵⁹¹ AFDM. Lligall 43, n° 5832, 13 calendes març 1316 (17/02/1317).

⁵⁹² AFDM. Lligall 43, n° 5837, 5 nones maig 1317 (03/05/1317).

⁵⁹³ Pedro de Montaner i Mª Magdalena Riera (2009: 163 i 200) consideren que Pere de Font és un mercader originari de Flandes, sense cap altra referència.

⁵⁹⁴ AFDM. Lligall 43, n° 5828, 5829, 5830, 5831 i 5854, nones octubre 1318 (07/10/1318). Reproduït a ARM. ERC-1145, f. 88-94. Se n’han fet diverses transcripcions. El document és ratificat el primer de setembre: AFDM. Lligall 43, n° 5834, calendes setembre 1318 (01/09/1318).

honoris seu capdaliae); mentre que els lluísmes, els foriscapis i les fadigues, en cas d'alienació futura a títol lucratiu, correspondran a parts iguals al rei i al comte.⁵⁹⁵

Pere de Font, titular d'una meitat indivisa de la baronia del Comte, fa testament el 25 de maig del 1323 i mor el 1339 (Bausa Roig, 2000: 251), deixant la seva part de la cabdalia al fill Francesc, qui morí solter (Montaner & Riera, 2009: 200).⁵⁹⁶ Hereta la mitja baronia la filla Margalida, qui es casa amb el cavaller Joan de Sant Joan. Margalida de Font testa el 7 de novembre del 1375 i deixa la seva part del senyoriu al seu net, el cavaller Guillem de Sant Joan.⁵⁹⁷ D'aquest, passa a son fill el donzell Guillem de Sant Joan el qual, en el testament disposat el 22 d'octubre del 1464, funda un fideïcomís a favor dels Sant Joan.⁵⁹⁸ Aqueixa meitat, doncs, roman associada als successors d'aquest llinatge: Joan, Guillem i Miquel de Sant Joan, successivament. A mitjan segle XVIII, la mitja baronia és del marquès de Bellpuig.⁵⁹⁹

Francesc de Font, posseint l'altra meitat indivisa de la baronia, fa testament el 30 de novembre del 1358.⁶⁰⁰ A les darreres voluntats institueix que, en la contingència que els fills Sanç i Pere morin essent pubills, seran hereus substituïts Jesucrist, els pobres i les causes pietoses. Disposa, igualment, que els marmessors han de vendre el patrimoni i aplicar la meitat del què obtinguin a les deixes pies i la resta a l'hospital fundat per Àries Ferrandis.⁶⁰¹ No és estranya aqueixa disposició, considerant que Àries Ferrandis era casat amb sa neboda Caterina de Font, filla de son germà Pere, senyor de la meitat restant de la baronia.⁶⁰²

⁵⁹⁵ *et etiam laudimiiis et foriscapiis et faticis si contingerit dictam baroniam in totum vel in partem aliquam vendi vel alienare titulo non lucrativo per dictos fratres vel eorum successores; quae laudimia et foriscapia et faticae sunt et debent esse et dividi equalem inter illustrissimum dominum regem Majoricae et suos successores et nos et nostros successores.*

⁵⁹⁶ ARM. ECR-1146, f. 52v, 23/05/1323. Veure la genealogia Ferrandis-Sa Font a la pàg. 680 (esquema 6).

⁵⁹⁷ ARM. ECR-1146, f. 52v, 07/11/1375.

⁵⁹⁸ ARM. ECR-1148, f. 88v, 22/10/1464.

⁵⁹⁹ ARM. ECR-1153, f. 97v, 11/02/1744. Per a la successió cronològica d'aqueixa meitat de la baronia: Oleza de España, 1944a: 357.

⁶⁰⁰ ACM. CAC, n° 9217, 30/11/1358; i n° 9171. Mallorca, 30/11/1362. Citat per Santamaría, 1990: 347-348, sense documentar.

⁶⁰¹ Es tracta d'Àries Ferrandis *antea nominati Francischi de Monte Lauro*, donzell, nebot i hereu universal del noble portuguès Àries Ferrandis senyor de Sa Bastida de Sant Joan (ARM. ECR-420, f. 149v), qui testà el 23 de juny del 1323 i deixà un llegat de 50 quarteres de forment anuals per alimentar els pobres. Morí el 5 de juliol (ARM. RP-3400, f. 100r). En son testament del 18 de juliol del 1341, Francesc de Montllor 'Àries Ferrandis' disposa "que sigui fet una capella o spital devant casa sua sots invocacio de Sant Francesch. E que per son hereu fossen elegits e alimentats sis pobres. E ultra la present disposicio dexa cent q° de forment, compreses e encloses aquelles sinquanta q° que dit noble avia dexades a pobres": ACM. CAC, n° 3428, Capbreu de les Almoines, f. 141, 9 calendes juliol 1323 i 15 calendes agost 1341.

⁶⁰² Per a les activitats i genealogia dels Àries Ferrandis: Alomar & Rosselló, 1989: 108; Bausà, 1989: 245; Bover, 1834: 35; Pérez Pastor & Reynés Trías, 2014: 332; Ramis de Ayreflor Sureda, 1911: 464.

Francesc de Font morí el desembre del 1358 o els primers mesos del 1359, mentre que Sanç mor *in pupulari etati* i Pere sense descendència masculina. Per tant, en execució de la disposició testamentària substitutòria, els marmessors –entre els quals es troba la vídua Esclarmonda- treuen a l’encant públic la mitja cabdalia del Comte, que és adjudicada i venuda als voltants del 1360 al venerable Guillem de Sant Joan, donzell, per 3.049 lliures reials de Mallorca.⁶⁰³ Guillem era fill de l’esmentada Margalida sa Font, neboda del difunt i posseïdora, aleshores, de l’altra meitat del senyoriu.⁶⁰⁴ Transcorreguts tres anys, el comprador havia fet cas omís de l’obligació feudal de presentar la fadiga de la venda al comte d’Empúries –aleshores l’infant Ramon Berenguer I- i, en conseqüència, el procurador comtal li exigeix que la presenti.⁶⁰⁵ És així com s’origina un contenciós sobre-afegit, en pretendre el Procurador reial que la fadiga pertany a la Corona. Finalment, el monarca renuncia la seva pretensió i declara senyor directe de la baronia l’infant Ramon Berenguer, retenint-se la fidelitat. Un altre entrebanc sobrevé l’any següent, quan el comte exigeix a Guillem de Sant Joan que li reti homenatge “per lo feu de la baronia de Mallorques”, que el donzell es nega a prestar.⁶⁰⁶ Davant d’aqueixa resistència, el procurador de l’infant es constitueix a l’escrivania que el comtat té a la plaça de Sant Andreu de la ciutat de Mallorca el 8 de maig del 1364 i li confisca la mitja cabdalia.⁶⁰⁷ I, l’agost, és el governador Olfo de Proxita qui li empara la meitat del senyoriu, per no haver passat revista dels cavalls armats que li concernien.⁶⁰⁸ La situació arriba a ésser compromesa abastament com per a que el donzell Guillem opti per vendre la seva part a Ramon de Sant Martí, també donzell. És aquest Ramon, doncs, qui, el 23 d’octubre del 1365,⁶⁰⁹ presta homenatge de boca i mans segons els usatges de la ciutat de Barcelona i el costum de Catalunya al novell comte, Joan I d’Empúries, per la meitat del senyoriu que té a la Ciutat i regne de Mallorca.⁶¹⁰ El mateix dia, el comte Joan presta el mateix homenatge i jurament de fidelitat al rei Pere per la totalitat de la baronia.⁶¹¹

⁶⁰³ AFDM. Lligall 43, n° 5857, 5858 i 5859, 26/10/1363, 03/11/1363 i 07/11/1363.

⁶⁰⁴ Altres autors (Alomar & Rosselló, 1989: 108; Bausà Roig, 1989: 252; Zaforteza Musoles, 1945: 413) donen versions distintes a la meua, que em semblen poc creïbles.

⁶⁰⁵ AFDM. Lligall 43, n° 5857, 26/10/1363.

⁶⁰⁶ AFDM. Lligall 43, n° 5860, 13/04/1364.

⁶⁰⁷ AFDM. Lligall 43, n° 5863, 08/05/1364.

⁶⁰⁸ ARM. AH-6609, full solter n° 3, 25/08/1365.

⁶⁰⁹ AFDM. Lligall 43, n° 5846, 23/10/1365.

⁶¹⁰ El comte Joan I d’Empúries era fill de l’anterior comte, l’infant Ramon Berenguer I d’Empúries, i de Blanca de Tarento. Rebé el comtat de part del seu pare, l’any 1364, amb motiu de les noces amb la seva primera esposa, Blanca de Sicília.

⁶¹¹ AFDM. Lligall 43, n° 5845, 23/10/1365.

La mitja cabdalia continua en poder dels hereus dels Sant Martí, continuadament anomenats Ramon i sempre cavallers, fins que el darrer Ramon fa testament l'any 1493 i nomena hereva universal sa filla Magdalena, casada amb Pere Ignasi Torrella.⁶¹² A partir d'aquell instant roman sota la potestat dels Torrella. Primer de Ramon Torrella, fill del matrimoni esmentat; i, després dels seus successors Joanot i Tomàs. L'any 1647, passa a mans dels Despuig, comtes de Montenegro i de Montoro.⁶¹³ A principis del segle XVIII, una meitat (un quart del total) seguia en poder dels Despuig, però l'altra meitat havia mudat als Pueyo, marquesos de Campofranco.

3.2.2.- El quartó del vescomte de Bearn.

El nombre de porcioners que integraren el quartó que correspongué al difunt vescomte de Bearn, Guillem de Montcada, fou inferior al del comte d'Empúries. Segons la *Remenbrança* (f. 20r), la constituïren els cinc membres que assenyalo a la taula 48.

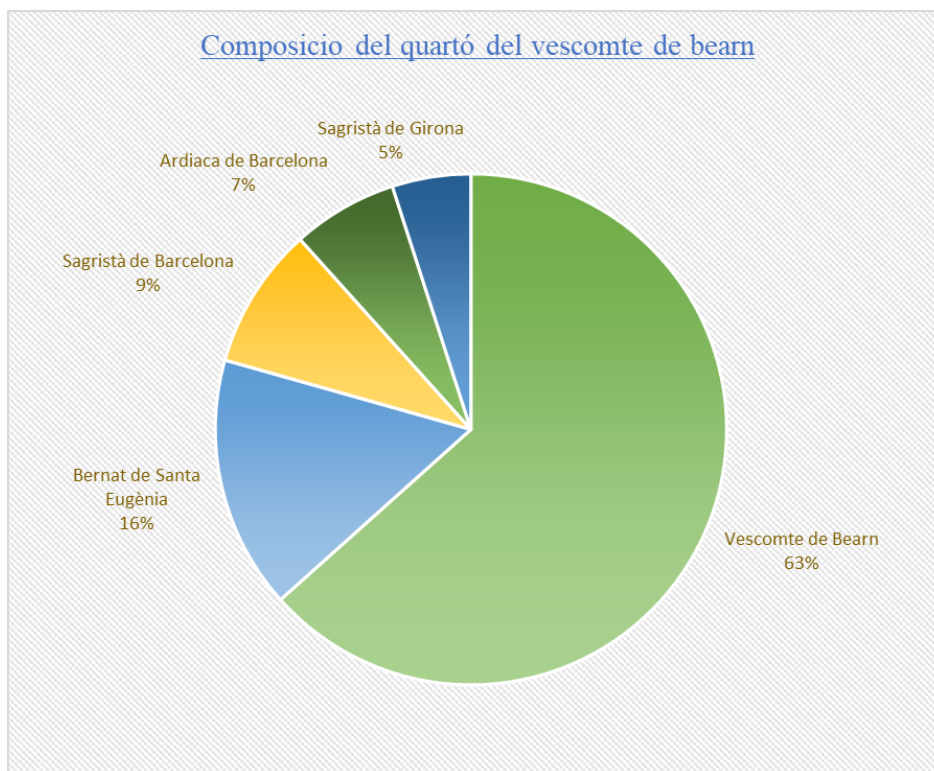
Taula 48. Porcioners del quartó del vescomte de Bearn

Nº	NOM	'Cavalleries'	%
1	Vescomte de Bearn	1006.5	63.38%
2	Bernat de Santa Eugènia	254	15.99%
3	Sagristà de Barcelona	142.5	8.97%
4	Ardiaca de Barcelona	106	6.68%
5	Sagristà de Girona	79	4.97%
TOTAL		1588	100%

Elaboració pròpia a partir del CLA (f. 19v)

⁶¹² ARM. ECR-1148, f. 19r, 01/07/1493.

⁶¹³ Per a la successió cronològica d'aqueixa altra meitat de la baronia, vegeu Oleza de España, 1944: 357.

Com és obvi, el major beneficiari fou el *cap de fila* qui, en funció del nombre de ‘cavalleries’, acaparà més del 63 % de la porció. A molta distància, Bernat de Santa Eugènia, a qui correspongué el 16 % dels béns, seguit del sagristà de Barcelona amb el nou per cent. Els altres dos sumen l’onze per cent restant del quartó. Les possessions adjudicades a aquesta quadrella, a partir de la informació que proporciona el CLA i el CCR, són les de la taula 49.

Taula 49. Constitució del *quartó* del vescomte de Bearn

Districte	Concepte	Nº
CIUTAT	Cases	346
	Obradors	80
	Forns	6
	Horts	6
TERME DE LA CIUTAT	Explotacions	1/8 indeterminada
	Molins	7
CANAROSSA	Explotacions	Tot el districte
SÓLLER	Explotacions	1/3 del districte

Font: elaboració pròpia a partir de CLA i el CCR

A l'estat actual, és impossible conèixer al detall els béns que integraven el quartó aquí designat a l'engròs, perquè no hi ha cap document que els especifiqui. Tampoc no he localitzat ni un sol document de divisió de la porció entre els seus membres, que poden comparèixer en qualsevol moment a qualque arxiu del Bearn. En tot cas, el procediment no degué ser gaire diferent del que acabo d'explicar per a la porció del comte d'Empúries. Presento a continuació les notícies arreglades sobre els porcioners d'aquest quartó:

Guillem de Montcada, vescomte de Bearn (ca. 1189-1229).

Era fill del vescomte Guillem Ramon i de Guillema de Castellvell vescomtessa de Narbona.⁶¹⁴ El seu pare fou l'assassí de l'arquebisbe de Tarragona, Berenguer de Vilademuls († 1194), motiu pel qual fou excomunicat. Seguidament se'n perd el rastre vital durant deu anys. En reaparèixer, es reconcilia amb la noblesa catalana subscriuint un pacte amb el comte Nunyo Sanç i son pare el comte Sanç, i afronta l'heretgia dels càtars participant a la batalla de Muret juntament amb el seu germà bessó Gastó. En tornen vius. Hagué de resoldre els problemes que li comportà el rebuig dels bearnesos, puix que no l'acceptaren com a senyor fins que efectuà importants reformes a les institucions polítiques del Bearn, heretat de sa mare.

Guillem de Montcada fou vescomte de Bearn [1223-1229] i senyor de la baronia de Castellví de Rosanes [1228-1229]. Es casà amb Garsenda de Provença, filla del comte Alfons de Provença i Garsenda de Sabran-Folcarquer. Fou procurador reial i un dels consellers més íntims i influents de Jaume I, posició que el convertí en un dels magnats més poderosos del país. Just després de maridar-se s'enfrontà durant tres anys amb el rei i amb bona part de la noblesa del regne encapçalada pel comte de Rosselló, però se reconcilià a temps per a participar en el setge de Peníscola, que ell mateix promogué.

En plantejar-se la guerra contra Mallorca, a l'assemblea de Barcelona, Guillem de Montcada fou el primer qui prengué la paraula per expressar lleialtat al comte-rei. Li oferí una lleva del bovatge i un ajut militar del seu llinatge consistent en 400 cavalls armats (*Llibre dels Fets*, cap. 50). Però rebaixà sensiblement aquella quantitat a la concreció del servei feta en els pactes subsegüents, on es comprometé a aportar fins a 100 cavallers i

⁶¹⁴ Vegeu l'arbre genealògic de la pàgina 324 (esquema 2). Les dades biogràfiques i genealògiques procedeixen de: Aparicio Rosillo, 2009: 11-26; Batlle Gallart, 2003: 131-154; Cateura, 1982: 104; Cayetano de Mallorca, 1746: 16-30; Cingolani, 2011: 14-18; Cirera Prim, 1954: 101-112; Conca & Guia, 2004: 1-4; Masiá de Ros, 1994: 60-66; Miret Sans, 1902, IV i V; Monjo Gallego, 2005: 327-343; Pladevall Font, 1971: 308-319; Shideler, 1987: 127-152; Sobrequés Vidal, 1957: 100-105; Vives Miret, 1959.

servents a l'empresa, en associació amb Ferrer de Sant Martí i Guillem de Cervelló. Inicialment, fou nomenat membre de la comissió de repartiment. Tot just abans de partir, Guillem de Montcada feu testament en què nomena hereu de totes les possessions de Gascunya, Aragó i Catalunya el fill Gastó. El vescomte partí en la nau-guia capdavantera de la host juntament amb el seu cosí segon Ramon de Montcada, qui comandava una galera de Tortosa. És dels primers cavallers que baixa a terra i contribueix a desbaratar els moros a la primera escaramussa que té lloc a Santa Ponça (*Llibre dels Fets*, cap. 60 i 61). Però ambdós moriren dos dies més tard a la batalla de Portopí (12/09/1229), capitanejant l'avantguarda de l'exèrcit cristià (*Llibre dels Fets*, cap. 63-68). La seva imatge a cavall està representada en el mural de la casa Aguilar de Barcelona, brandint l'ensinya heràldica.

Per la seva poca edat, Gastó de Bearn no assistí a la conquesta i probablement no posà mai el peu a Mallorca. En morir son pare, quedà sota la tutela de sa mare Garsenda. Com que el vescomte deixà moltíssims deutes acumulats, la parentela nomenà un consell econòmic que gestionarà els crèdits i els deutes a fi de protegir el patrimoni familiar. Constituïren la comissió, que fou aprovada per Jaume I, el cavaller Guillem de Cervera, l'abat de Santes Creus, Pere de Centelles sagristà de Barcelona i els marmessors del difunt. La liquidació durà prop de deu anys però, al final, l'heretat de Gastó quedà lliure de les estretors financeres provocades pels seus antecessors.

Una vegada que hagué repartit el quartó amb els seus porcioners, el vescomte hagué de procedir, com la resta dels magnats, a satisfer deutes i remunerar vassalls i institucions religioses. No obstant això, només han transcendit els instruments de constitució de cinc cavalleries, que estudiaré a la segona part de la tesi (capítol V.5.1.3). Fou un dels magnats més primerencs a comprometre el desè amb l'Església, però no tinc constància que efectués mai la donació del delme. L'escriptura de cessió del desè a la Seu de Mallorca indica que no són incloses en el còmput total les heretats dels cavallers ni les dels monestirs (*exceptis illis que sunt de militibus et monasteriis*). Per tant, la Seu haurà de negociar amb cadascun dels titulars l'aportació que han de fer a l'Església les cinc cavalleries instituïdes pel vescomte, tal com es feu a la porció del comte d'Empúries.

El *Memorial* redactat vers 1239 pel procurador, Arnau de Piera, reflecteix la relació de béns i rendes que la comtessa Garsenda i el seu fill endossaren a l'Església pel desè. Són les que detallo a la taula 50.

Taula 50. Béns i rendes de la baronia del vescomte de Bearn. Desè cedit a l'Església (ca. 1239)

Districte	Concepte	Situació	Extensió	Rendes	Desè
Ciutat	Diversos hospicis indefinits	A la porta de l'Esveïdor			Diversos hospicis
	Diversos obradors indefinits	Al mercat (<i>Azog</i>)			
	Un forn i mig				1/10 part
	Diverses feixes i sitges indefinides	El Sitjar			
	Diversos hospicis indefinits	Almudaina			Un dels millors
	Drets de la mar				1/10 part
	Cavalleries				
Terme de la Ciutat	Un molí	<i>Cequia juxta villam</i>		113 q ^a 4 b ^a farina	10 q ^a 4 b ^a farina
	Un molí	Síquia de Canet			
	Diversos molins dits <i>de Secano</i>	<i>Non est memoria</i>			1/10 part
	<i>Manso de Elemosina</i>				
	Censos sobre immobles sense especificar			26 morabatins	2,5 morabatins
	<i>Mansus Albus</i> de Pere de Viaina/Byaina			6 jovades	
	Un mas	Sobre el mas d'en Bernat d'Empúries		4 jovades	
	Les <i>Alqueries</i> d'en Llorenç			2 jovades	
	Terra	Santa Eulàlia		3.5 jovades	
	Terra	Torres Llavaneres		2.33 jovades	
	Terra	<i>Apud Barber</i>		5 jovades	
	Terra de Guillem Delfí			1 jovada	
Canarossa	9 molins	Alaró		50 q ^a forment	5 q ^a forment
	Molí de Pere de Mora			Delme	
	Molí de Guillem Domènec			4 morabatins	
	Alqueria <i>Costig</i>	<i>Costig</i>		22 jovades	18 jovades
	Alqueria <i>Beniferin</i>	<i>Beniferin</i>		20 jovades	
	Alqueria <i>Cascanar</i>	<i>Cascanar</i>		15 jovades	
	Alqueria <i>Beniali</i>	<i>Beniali</i>		15 jovades	
	Alqueria de <i>Alcudia</i>	<i>Alcudia</i>		14 jovades	
	Terra			14 jovades	
	Alqueria <i>Canarossa</i>	<i>Canarossa</i>		12.5 jovades	
	Alqueria <i>Josar</i>	<i>Josar</i>		12 jovades	
	Alqueria <i>Dayan</i>	<i>Dayan</i>		12 jovades	
	Alqueria <i>Esturel</i>	<i>Esturel</i>		12 jovades	
	Alqueria <i>que fuit den Limos</i>			11 jovades	
	Alqueria <i>Conxell</i>	<i>Conxell</i>		10 jovades	
	Alqueria de Guillem de Lacera			10 jovades	
	Alqueria <i>de Alexandri</i>			9 jovades	
	Alqueria <i>Malgranerius</i>	<i>Malgranerius</i>		8 jovades	
	Alqueria de Berenguer Roig			8 jovades	
	Alqueria d'en Gilabert			8 jovades	
	Alqueria <i>Ayxella</i>	<i>Ayxella</i>		8 jovades	
	Alqueria <i>Juser</i>			6 jovades	
	<i>Arahal Baldovini</i>	<i>Arahal</i>		6 jovades	
	Alqueria <i>Morelon</i>	<i>Morelon</i>		5 jovades	
	Alqueria <i>Ferrissa et Alcoraya</i>	<i>Ferrissa et Alcoraya</i>		5 jovades	
	<i>Rahal prope alqueriam de Guillemi Delfini</i>	Prop alqueria Guillem Delfí		4 jovades	
	Alqueria <i>Santa Maria</i>	<i>Santa Maria</i>		3 jovades	
	Alqueria de Martí Guillem			3 jovades	
	Alqueria <i>Asenyar</i>	<i>Asenyar</i>		3 jovades	
	Alqueria d'en Guitard			3 jovades	
	Alqueria <i>ad camp de Auzell</i>	<i>Ad camp de Auzell</i>		3 jovades	
	Alqueria d'en Trilla			2 jovades	
	Alqueria de Berenguer Galifa			2 jovades	

Sóller	9 cases	Vila de Sóller	6 masmudines 1 ll. pebre bo	1/2 masmudina 1 ll. pebre bo
	Dos hospicis <i>adhuc stabilita</i>		1 ll. cera	
	Cases, horts i molins	Alqueria Fornalutx	60 morabatins	18 morabatins
	Terres	Montcada	37 morabatins	
	Alqueria de Castelló		35 morabatins 1/4 part de l'oli Delme i tasca	
	Alqueria amb molí, hort i cases de Pere des Vilar		18.33 morabatins 1 ll. pebre bo	
	Vinya prop de la mar	Castelló i Verdiguier	4 morabatins	
	<i>Podio de Ramos</i> de Ramon d'Avellà	Puig den Ramis	6 morabatins	
	Horts indefinits		13 morabatins	
	Horto <i>Balneorum</i>	Els Banys	2 morabatins	
	<i>Manso Nucariae</i> i mig molí		6 morabatins	
	Un molí de Bernat de Besalú	Prop de la vila	4 morabatins	
	Un molí de Berenguer Tintorer	Sobre el molí de Pere des Vilar	1.33 morabatins	
	1/3 del molí de Berenguer Martí		1.5 morabatins	

Font: elaboració pròpia a partir de ARM. Diversos, 28/2, f. 77

La taula mostra que, vers 1240, les propietats de la baronia de Bearn es trobaven concentrades en els districtes de Canarrossa i Sóller, així com a la Ciutat i el seu terme. La major part dels immobles es trobava ja establerta. Les possessions i rendes de Gastó consistien en un conjunt indeterminat de cases i obradors a la vila i a l'Almudaina de la Ciutat que li proporcionaven censos per valor de 26 morabatins anuals, a més 265.5 jovades de terra a Canarrossa i altres 23 jovades a les rodalies de la Ciutat. N'obtenia delmes, tasques i/o mitges tasques sobre el blat, els llegums, el vi, l'oli, l'hortalissa i el bestiar. Disposava també d'un conjunt d'alqueries, terres de secà, vinyes, horts i cases a Sóller, que li subministraven unes rendes de 182 morabatins en diner i petites quantitats de cera i pebre bo. Una altra part significativa de les rendes procedia dels nombrosos molins –onze a Alaró, quatre a Sóller, dos a Fornalutx i, al manco, tres al pla de la Ciutat–, tant en diner com en farina. Cal sumar als ingressos la part proporcional sobre els drets de la mar, els emoluments de la Cort del Veguer equivalents a 7.5 cavalls armats; i, finalment, els lluïsmes i les fadigues de les alienacions que es feien a la seva porció.

Quan comptava prop de 18 anys, Gastó de Bearn es casà amb Amata, la filla dels comtes de Bigorra (Gascunya). Participà a les guerres d'Aquitània entre anglesos i francesos i, el 1250, fou capturat pel comte de Leicester. En ser alliberat, poc després, es reclougé en els seus territoris de Bearn i Montcada i s'afanyà a gestionar el patrimoni amb habilitat. Gastó no tingué fills barons, sinó quatre filles. Morí l'any 1290 i deixà molts deutes, nomenant hereves les filles. Circumstàncies familiars feren que els senyorius de Montcada i Castellvell i la baronia de Mallorca passessin a poder de la filla

menor Guillema qui, el 1291, es casà amb l'infant Pere, germà de Jaume el Just d'Aragó. L'infant morí de pesta cinc anys més tard, guerrejant per Valladolid a favor de la causa de l'infant Alfons de la Cerda. No deixà hereu. Comença així una seqüència de negociacions, pactes, traïcions i enfrontaments bèl·lics per la successió, en la que participen Jaume el Just i els comtes de Foix i d'Armagnac. Finalment, Roger Bernat de Foix aconsegueix retenir totes les baronies catalanes, mentre que els Armagnac hi renuncien a canvi de certes compensacions pecuniàries. Com a conseqüència del testament del successor, Gastó de Foix († 1315), tot el patrimoni situat a Catalunya restà en mans de la branca Foix-Castellbò, sota vassallatge del comte-rei.

Entre l'octubre del 1302 i el març del 1303 (Pérez Pastor, 1991: 36), potser aprofitant el buit de poder originat per la mort de Roger Bernat de Foix, Jaume el Prudent de Mallorca segresta la baronia que el vescomte de Bearn tenia a l'illa, al·legant que des de la mort de Gastó ningú no l'havia reclamat ni demanat la investidura, ni havia prestat la fidelitat i l'homenatge deguts pel vincle de vassallatge (*nullus ab eo petiit seu recipit investituram dicti feudi, nec sibi fuit facta recognitio dicti feudi, nec homagium sibi prestitum, nec alia debita pro ipso feudo*). Passats vint anys, alguns dels deutes de Gastó eren encara pendents de satisfer, notòriament els crèdits que l'antic procurador vescomtal a Mallorca, Lluç Bergundi de Bordeus, tenia contra l'heretat. Així és que els marmessors testamentaris, juntament amb les filles Constança i Margalida –Amata havia renunciat als drets sobre la baronia mallorquina i Guillema ja era morta– semblen decidits a resoldre la qüestió. Per tant, envien llurs procuradors a Mallorca amb la intenció de negociar amb Jaume el Prudent el retorn dels béns o alguna quantitat en recompensa. Finalment, els comissionats accepten rebre del rei 6.000 lliures mallorquines, que hauran de servir per pagar el deute d'En Bergundi i complir les disposicions testamentàries del difunt. La transacció se celebra a Ciutat, el 2 de novembre del 1310.⁶¹⁵ El dia següent, Jaume de Mallorca nomena nous procuradors per gestionar la porció: Miquel Rotlan i Pere Figuera. A partir d'aleshores doncs, resolts els tràmits jurídics feudals, la baronia del vescomte de Bearn és incorporada definitivament al Patrimoni reial mallorquí.

⁶¹⁵ ARM. RP-2035, f. 46v-48v, 4 nones novembre 1310 (03/11/1310). Transcrit per Pau Cateura, 1982: 123.

Bernat de Santa Eugènia (ca. 1200-1269).

Era el fill segon de Pere de Torrella, senyor de Torroella de Montgrí (Darder Moll, 2016: 250). Els seus germans eren Ponç Guillem de Torrella, Guillem de Montgrí sagristà de Girona, Pere de Torrella i Ramon de Torrella, primer bisbe de Mallorca. Vers el 1226, per mort del primogènit Ponç Guillem, heretà les seves possessions de Santa Eugènia de Berga (Osona), i per això és conegut també com Bernat de Montgrí i de Santa Eugènia.⁶¹⁶

Fou un cavaller poderós que es comprometé a cooperar a la conquesta amb 30 cavallers i els servents corresponents, col·lectivament amb Gilabert de Cruïlles.⁶¹⁷ Vinculat al clan dels Montcada, la mort del vescomte Guillem i del seu parent Ramon de Montcada al començament de la invasió de Mallorca el convertí en un dels magnats més influents del cercle assessor del monarca. En absència del rei, ocupà el càrrec de lloctinent de Mallorca entre 1230 i 1231. Juntament amb Pere Maça, s'ocupà de reduir els reductes sarraïns que encara romanien a l'illa. Fou un dels tres personatges que Jaume I envià a Menorca per tal de negociar la seva rendició, que culminà amb el tractat de Capdepera (1231). Tot seguit regressà a Barcelona amb el monarca, però tornà l'any següent obeint la crida de defensar l'illa front a un possible atac tunisià. Després d'assistir a l'assemblea en cort de Tarragona, s'embarcà a la conquesta d'Eivissa (1235), al costat de son germà el sagristà de Girona, Nunyo Sanç i l'infant Pere de Portugal. Vers 1238 fou present als setges de Borriana i de la ciutat de València, motiu pel qual rebé béns immobles a l'horta valenciana (Mut, 2009a: 56). És present a la delimitació del riu Cinca com a divisor entre Catalunya i l'Aragó (1244), jura fidelitat a l'infant Pere com a hereu de Catalunya a les corts de 1251 i, dos anys després, assisteix a l'acceptació per part de l'infant Alfons del repartiment patrimonial fet per Jaume I.

La contribució de Bernat de Santa Eugènia a la campanya de Mallorca és avaluada en 254 'cavalleries'. A l'hora del repartiment, Bernat roman inclòs en el quartó del vescomte de Bearn. En conseqüència, li pertocquen terres en els districtes de Canarrossa i Sóller –actuals municipis de Santa Maria del Camí, Santa Eugènia i Sóller-, a més de la Ciutat i el seu terme. Res més no puc afegir al respecte, puix que no obra cap relació dels

⁶¹⁶ Vegeu l'arbre genealògic de la pàgina 377 (esquema 3). Vegeu les dades biogràfiques a: Bestard Mas, 1974: 358-376; G. Ensenyat Pujol, 2009a: 111; Jaume de s'Arbossar et al., 2002: 18; Marquès Planagumà, 2009: 194; Martínez Giralt, 2013: 16; 2014: 35-46; Mut Calafell, 2009a: 55; Negre Pastell, 1949: 78-128; 1966: 213-260; Oleza de España, 1927: 193; Sureda Jubany, 2010: 199; Vich Salom, 1958; 1962: 220-225.

⁶¹⁷ FRB, I, n° 3, Barcelona, 10 calendes gener 1228 (23/12/1228); i FRB, I, n° 9, Tarragona, 5 calendes setembre 1229 (28/08/1229).

béns que assolí. Encara l'any 1243, Jaume I li fa donació en feu d'unes cases, banys i hort a la Ciutat.⁶¹⁸

Durant tot el temps que el de Santa Eugènia romangué a l'illa, verificà personalment les donacions i els establiments als colons. La gestió patrimonial, en absència seva, recaigué en mans d'un procurador. Retingué una alqueria que donà nom al poble de Santa Maria del Camí, més un celler i diverses vinyes a Coanegra, en qualitat de reserva senyorial. Potser reservà una segona alqueria (*Benibafari*/Santa Eugènia) per al seu fill Ponç Guillem, qui el premorí.

Res del cert no conec de les probables remuneracions a cavallers del seu seguici, tot i que el Paborde Jaume pressuposa que donà l'alqueria *Albiar*/Terrades a Jaume de Terrades, l'alqueria *Abrafim Alheluz*/Es Cabàs a Ramon de Berga, i l'alqueria *Abdamala*/S'Arbossar a Berenguer Batlle. Pel que fa a les devocions religioses, fundà una capellania a l'altar major de la Seu de Mallorca aprofitant la darrera estança a la Ciutat. Assignà al titular unes cases amb pou i corral dins la Ciutat, l'alqueria *Sotsbarber* de tres jовades, un camp clos amb pedrera, pou, safareig i hort en el terme, 25 quarteres de cereal i 20 somades de verema anuals, a més de dos quartans d'oli per una llàntia que cremés dia i nit davant l'altar.⁶¹⁹ També feu donació a l'Orde del Sant Sepulcre de Mallorca, en alou franc, d'un solar dins la Ciutat per a que servís com a cementiri cristià, en remissió de la seva ànima i dels parents i amics.⁶²⁰ Pel novembre del 1235 dotà genèricament la diòcesi de Mallorca amb el desè de tots els seus béns.⁶²¹ L'agost del 1247, li transferí també la tercera part del delme que rebia a l'illa i declarà que posseïa les altres 2/3 parts en feu de l'Església.⁶²² A més d'això, de béns propis instituí una cavalleria perquè prestés el servei armat en nom seu, com explico en el capítol V.5.1.6.

Si bé és difícil copsar el gruix de les propietats de Bernat de Santa Eugènia, és possible aproximar-se als ingressos que obtenia la seva baronia. D'una banda, havia llogat a Arnau de Font les rendes mallorquines de dos anys per 6.500 sous. D'altra part, una

⁶¹⁸ Huici & Cabanes, 1976b: 149, doc. 363. Barcelona, 12 calendes febrer 1242 (21/01/1243). Pau Cateura (1993: 55) creu que la donació del monarca obeeix a una compensació pels serveis prestats mentre fou lloctinent a Mallorca.

⁶¹⁹ ACM. CAC, n° 3414. Llibre de Privilegis: 51, 6 nones juliol 1232 (02/07/1232). Transcrit a FRB II/1: 8, doc. 113. Posteriorment, canvià la verema per 11 morabatins anuals en diner.

⁶²⁰ ARM. RP. Pergamins s. XIII, n° 215. Mallorca, 3 nones juliol 1232 (05/07/1232). Transcrit a DRM: 16, doc. 9. Regest a FRB II/1: 9, doc. 114.

⁶²¹ ACM. GROC: 41, doc. 54. Barcelona, 15 calendes desembre 1235 (17/11/1235). Desconec quan es va concretar la donació a la Seu mallorquina, que inclogué una alqueria situada a Canarrossa (ACM. CAC, n° 9117).

⁶²² ACM. GROC: 94, doc. 221; i RT: 79, doc. 171. Mallorca, 4 calendes setembre 1247 (29/08/1247).

vegada que la baronia és annexionada pel monarca, els Procurador reials acostumen vendre les rendes per períodes bianuals. S'ha conservat una sèrie d'aqueixes vendes que abraça tot el segle XIII, tal com mostro a la taula 51:

Taula 51. Rendes de la porció de Bernat de Santa Eugènia

Any	Sous	Signatura
1247	3.250	ECR-343: 314 i 203v
1284	2540 s. i 150 q ^a forment	Rosselló Vaquer 1997: 9; ACA. Varia 242: 5
1285	3.250	ECR-643: 125v
1286	3.250	
1287	3.400	ECR-643: 133r
1288	3.400	
1292	3.800	ECR-644: 50v
1293	3.900	ECR-353: 185v
1294	3.900	ECR-353: 188r
1295	3.700	ECR-353: 205v
1296	3.700	ECR-353: 202
1298	3.800	ECR-644: 119v
1299	3.620	ECR-644: 132
1300	3.620	
1301	3.540	ECR-644: 143v

Font: elaboració pròpia a partir de les signatures que s'indiquen

Bernat de Santa Eugènia feu testament el març del 1268. Son fill, Ponç Guillem, l'havia pre-mort en una emboscada del comte d'Empúries (Negre Pastell, 1966: 238). Per tant, institueix hereva universal la filla Sança, esposa de Guerau vescomte de Cabrera. No fa cap deixa a hospitals ni institucions de Mallorca, sinó que ordena als marmessors vendre tots els béns de l'illa i destinar el diner a pagar les injúries i obres pies pròpies i les dels germans Ponç Guillem i Pere.⁶²³ Insospitadament, però, dos mesos després fa donació entre vius de totes les propietats i drets que té a Mallorca al seu germà Guillem de Montgrí qui, el març del 1271, les ven a l'infant Jaume, futur Jaume el Prudent de Mallorca, per 46.500 sous de Barcelona. La filla Sança lloa i confirma la venda el dia següent.⁶²⁴ La compra-venda havia estat gestada pel cavaller Pere de Libià, batlle de la porció reial a Eivissa, qui era l'administrador de les rendes d'aquell domini (Cateura, 1985: 75).

⁶²³ ARM. Arxiu Torrella. Armari 11, fardell 32, pergami 2, 5 calendes abril 1268 (28/03/1268). Transcrit per Jaime de Oleza (1927: 193) i Pelai Negre (1966: 257).

⁶²⁴ E. de K. Aguiló, 1910: 266, doc. V, nones maig 1268 (07/05/1268); E. de K. Aguiló, 1910: 284, doc. VI, VII i VIII, 7 idus març 1270 (09/03/1271).

El sagristà de Barcelona.

Pere de Centelles, aleshores ardiaca de Barcelona, era el fill segon dels senyors del castell fronterer de Sant Esteve/Sant Martí de Centelles (Osona), Gilibert III de Centelles i Saurina. Era sagristà de Barcelona quan assistí a la conquesta de Mallorca. El seu germà Bernat († 1277) fou el successor de la senyoria, mentre que ell professà com a dominic predicador i fou canonge i bisbe de Barcelona [1241-1252].

Igualment que ocorre amb l'ardiaca de Barcelona, el *Llibre dels Fets* no indica quin contingent militar aportà a l'empresa el sagristà Centelles. Bernat Desclot (*Crònica*, cap. 19) el xifra en quinze cavallers “qui seran molt bé aparellats (...) e menaré molts sirvents, qui seran bons ballesters, e d'altra companya per servir cavallers”. En repartir el botí immoble, el sagristà de Barcelona és incorporat al grup encapçalat pel vescomte de Bearn. Com la resta dels companys del quartó li correspongueren béns en els districtes de Canarossa i Sóller, així com en la Ciutat i les rodalies.

Pere de Centelles no romangué a l'illa una vegada presa *madīnat Mayūrqa*. Després de rubricar la Carta de Franquesa degué partir cap a terra ferma. Pel novembre es troba a Poblet signant la transacció pel nomenament de bisbe de Mallorca, i l'any següent a Barcelona referendant el conveni de constitució del veguer. Però retornà a l'illa el 1232, quan fou nomenat procurador per la comtessa Garsenda de Bearn i el seu fill.⁶²⁵ Com a gestor de la seva pròpia porció i la de la baronia dels vescomtes de Bearn, efectuà diversos establiments a l'illa i instituí algunes cavalleries armades.⁶²⁶ El setembre del 1233, nomena procurador d'ambdues baronies Arnau de Piera i regressa als seus dominis peninsulars.⁶²⁷ Arnau serà el responsable de gestionar la baronia del de Centelles i de negociar amb els administradors de la Seu els béns que cedirà a l'Església en qualitat de *desè*, vers 1239. És gràcies a les operacions tocants a aqueixa qüestió que s'ha preservat l'única referència aproximada a l'heretat que el sagristà Pere de Centelles obtingué a l'illa. El conjunt de les possessions i rendes que rebia aleshores, així com la part que traspassà a l'Església, s'especifica la taula 52.⁶²⁸

⁶²⁵ FRB, I: 110, doc. 99. Morlans, calendes febrer 1231 (01/02/1232).

⁶²⁶ FRB, II/1: 26, doc. 162; ADM. PSJ, n° 6; PSE, n° 10; ACA. Pergamins del monestir de Jonqueres, n° 8 i 12; ARM. ECR-1145: 18; ECR-1146: 12v; FRB, II/1: 58, doc. 264; i ACM. CAC, n° 8878.

⁶²⁷ FRB, II/3: 515, doc. 456, 8 calendes octubre 1233 (24/09/1233).

⁶²⁸ Els béns es troben inclosos el *Memorial a capbreu de ço que fou den Gasto de Bearne...*, que he glossat el capítol II.2.2: ARM. Diversos, 28/2, f. 77.

Taula 52. Béns i rendes del Sagristà de Barcelona. Desè cedit a l'Església (ca. 1239)

Districte	Concepte	Situació	Extensió	Rendes	Desè
Ciutat	40 cases	La vila			Un hospici derruït
	6 obradors	El mercat (<i>Azog</i>)			Una masmudina
	1/8 de 5 obradors	Plaça Santa Eulàlia			Una lliura de pebre bo
	1/2 forn	La vila			
	1/8 de les feixes i sitges	El Sitjar			1/10 part
Terme de la Ciutat	Mas del Prat	Catí	4 jovades		1 jovada
	Mas <i>Rahal Abgal</i>		3 jovades		
	Terres	Torres Lavaneres	1,33 jovades		
	Una peça de terra	Prop de la vila		4 morabatins	1 morabatí
	Un molí	Síquia de la Vila		15 q ^a 4 b ^a farina	1 q ^a 3 b ^a farina
	1/16 d'un molí	Camí de Canarrosa			1/10 part
	1/8 d'un molí	Síquia de Canet			
Terme de la Ciutat (?)	Diversos molins dits <i>de Secano</i>	<i>Non est memoria</i>			
Canarrosa	Alqueria de Bernat Agoch	Baix del camí	15 jovades		8,33 jovades
	Alqueria <i>Rubines</i>	<i>In semuntano</i>	14 jovades		
	Alqueria de Pere Seguí i sos germans		12 jovades		
	Alqueria de Joan de Vilar		10 jovades		
	Alqueria <i>Biniamar</i>		8 jovades		
	Alqueria <i>Beniafla</i>		8 jovades		
	Alqueria <i>Binachom</i>		5 jovades		
	Terra no adjudicada		4 jovades		
	Alqueria <i>Castell de Amor</i>		5 jovades		
	Diversos molins		Alaró		11 quarteres
Sóller	Diversos immobles indefinits			28 morabatins	2,5 morabatins 2,5 lliures pebre bo

Font: elaboració pròpia a partir de ARM. Diversos, 28/2, f. 77

El 15 d'octubre del 1240, el sagristà ven a la vescomtessa Garsenda de Bearn la resta dels béns que li havien concernit en el repartiment, per 2.500 morabatins alfonsins.⁶²⁹ I, tot seguit, nomena un nou procurador a l'illa, Pere Juliol, per passar comptes dels set anys que Arnau de Piera havia exercit l'administració de la porció.⁶³⁰

Vint anys després, el 12 d'abril del 1260, la vescomtessa fa donació del patrimoni íntegre del sagristà de Barcelona al monestir de religioses de Santa Maria de Jonqueres

⁶²⁹ ARM. ECR-1145, f. 81r, idus octubre 1240 (15/10/1240).

⁶³⁰ MPR: 664, docs. 490, 491 i 492. Mallorca, pridie idus agost 1241 (12/08/1241).

de l'orde i milícia de Sant Jaume,⁶³¹ com a ajuda per finançar les obres del convent que la comunitat volia bastir a Barcelona.⁶³² A l'acta de donació, la vescomtessa reserva l'usdefruit vitalici dels béns. Segons el procés descrit per Mercè Costa (1989: 64), al voltant del 1274 Jaume el Prudent de Mallorca decideix decomissar els béns al convent de Jonqueres amb la pretensió que eren posseïts en feu reial, formalitat que mai no havia estat reconeguda pel convent. Intervé en el conflicte el bisbe de Barcelona i, el 10 de juny del 1279, és aixecat l'embargament a les monges, amb la condició que abans d'un any han de vendre tots els béns a cavallers laics.⁶³³ Quan Alfons el Liberal ocupa el regne de Mallorca, les monges recorren a ell per reclamar una part del patrimoni que continuava embargat, de manera que el rei n'ordena la restitució el gener del 1286. En recuperar el regne, arran dels tractats d'Anagni (1295) i d'Argilers (1298), Jaume de Mallorca reprèn la confiscació al·legant que les monges havien fet la donació de l'any 1260 sense consulta prèvia i sense el consentiment reial, vulnerant la coneguda prohibició de transferir immobles a cavallers i ordes religioses. A més, addueix que aquell document no menciona el cavall armat que estava obligat a prestar la porció del sagristà de Barcelona (*pro quibus dicti sacrista et vici comitissa consueverunt suis temporibus, et dictum monasterium post eos, tenere et facere dicto domino Rege unum equum armatum*). En virtut d'una transacció signada el primer de març del 1301, Jaume el Prudent de Mallorca absol la comunitat religiosa del delictes pretesament comès, li atorga en feu els béns que li havia transferit la vescomtessa de Bearn i li confereix la jurisdicció civil sobre d'ells, a la vegada que l'absol del servei de cavall armat.⁶³⁴ A canvi de no proporcionar l'assistència militar, el monestir transfereix al rei la quantitat de 25 lliures reials de València censals que rep anualment sobre diverses alqueries, terres i cases cedides en establiment a l'alqueria de Rubines. Reté en son poder el delme i la resta dels drets agraris sobre d'elles, a més d'un quintar de figues anual.

⁶³¹ Inicialment seguien la regla de Sant Benet però, a partir del 1234, seguien el model de Sant Agustí en integrar-se a l'Orde de Fe i Pau establert a Gascunya i afiliat a l'Orde de Sant Jaume. Per a la història del convent a Barcelona: Costa Paretas, 1989: 61-70; 2005; Ibáñez Leiría, 1981: 363-382. Per a la seva relació amb Mallorca, la cúria, administració i propietats que tenia a l'illa: Bordoy Bordoy, 2001: 105-116; 2009.

⁶³² ARM. ECR-1145, f. 82v, 2 idus abril 1260 (12/04/1260). Tres anys després la vescomtessa ja era morta, i el fill i hereu Gastó confirma al convent la donació: ACA. Pergamins del monestir de Jonqueres, nº 34 (27/10/1263).

⁶³³ ACA_ORM_Monacales_Pergamins_Junqueras_D-1473. Perpinyà, 10/06/1279; Costa Paretas, 1998: 225, doc. 76.

⁶³⁴ ARM. ECR-1145, f. 83r. Mallorca, calendes març 1300 (01/03/1301).

L'ardiaca de Barcelona.

Encara que el *Llibre dels Fets* no l'esmenta, Bernat Desclot (*Crònica*, cap. XVIII) afirma que Ponç des Vilar, l'ardiaca major de la Seu de Barcelona, intervingué a l'assemblea de notables de Barcelona i oferí seguir el monarca “ab deu cavallers e ab doscents servents sens escuders e altra companya”. El *Memoriale* (CLA, f. 19v), avalua la seva aportació en 106 ‘cavalleries’.

En el moment de procedir al repartiment és enquadrat en el grup de magnats encapçalat pel vescomte de Bearn. Per tant, obté certa quantitat de béns immobles impossibles d'individualitzar a la Ciutat i el seu terme, així com a les parròquies de Rubines (Binissalem), Sencelles i Sóller, situades en els districtes andalusins de *Qanarusa* i *Sulyar*, en el centre i el nord de l'illa.

L'ardiaca Ponç és un dels magnats que abandonà l'illa mesos després d'apoderar-se de la ciutat andalusina. L'atorgament de la Carta de Franquesa és l'únic document on consta la seva rúbrica. Transcorreguts tres anys, Guillem Delfí/Dalsí comença a verificar els primers establiments com a procurador del nou ardiaca, Bernat de Vilagranada.⁶³⁵ Ell mateix, des de Barcelona, subscriu la donació genèrica del desè a la Seu el 1235. No trigarà gaire a transferir els béns que constitueixen el desè perquè, l'abril del 1239 la Porció Temporal ja ven un tros de terra procedent de la cessió de l'ardiaca.⁶³⁶ Per contra, no consta enlloc la donació dels delmes.

L'any 1280 Jaume el Prudent de Mallorca embarga les rendes a l'ardiaca Hug de Mataplana, per no haver retut l'homenatge al qual estava obligat cada cop que l'ardiaconat canviava de titular. Hug manifestava estar disposat a complir els deures quan en fos requerit, però al·legava que el rei dilatava innecessàriament la cerimònia. En defensa dels seus interessos, havia apel·lat a la justícia papal que li havia donat la raó; però Jaume de Mallorca s'havia fet l'orni. D'altra banda, feia poc temps que el monarca mallorquí s'havia vist forçat a declarar-se vassall del seu germà Pere el Gran d'Aragó. A ell es dirigeix l'ardiaca perquè, com a senyor eminent, intervingui en la qüestió. El rei Pere envia una carta al seu germà comminant-lo *amori nostri* a desemparar les rendes, i a l'ardiaca a fer allò que li pertoca (*vobis facere quicquid facere debeat et quicquid etiam vos velitis*).⁶³⁷ L'amonestació degué ser suficient, perquè no se'n seguiren conseqüències.

⁶³⁵ El nomenament és del primer de juny del 1233: FRB, II/2: 275, doc. 339. Barcelona, calendes juny 1233.

⁶³⁶ ACM. CAC, n° 7774, 14/04/1239. Regest a Rosselló Vaquer, 2001b: 158.

⁶³⁷ Cingolani, 2015: 283, doc. 199. València, 10 calendes abril 1279 (23/03/1280).

En tots els actes de reconeixement de la porció que els titulars de l'ardiaconat barcelonès o els seus apoderats oficialitzen periòdicament davant la Procuració reial de Mallorca,⁶³⁸ confessen tenir

“axi en la present Ciutat com y tambe en las vilas de Soller, Rubinas y Sensellas, una porcio de feudos en la qual esta la jurisdiccio civil, tingude en feudo del Rey Nostro Senyor, y a la prestecio de un cavall forçat per la defensa del present Regna; en la qual porcio están compresos los drets alodials, delmas, lluismas, censals alodials, foriscapis y altres drets dominicals; tots los quals alous y demes drets alodials te y posseheix lo dit denunciant en dit nom succehint a sos predecessors del Ardiaconat Major de Barcelona”.⁶³⁹

El sagristà de Girona.

He documentat que Guillem de Montgrí (*ca.* 1195-1273) era fill de Pere senyor de Torroella, i germà de Ponç Guillem, Pere, Bernat de Santa Eugènia i Ramon de Torrella bisbe que fou de Mallorca. Encara que no passà mai del diaconat, als 19 anys ja era canonge de la Seu de Girona i assolí la dignitat de sagristà major vers l'any 1227.⁶⁴⁰

Va col·laborar a la presa de Mallorca amb la seva pròpia host, al costat del seu germà Bernat de Santa Eugènia. El 1234 fou elegit arquebisbe de Tarragona pel papa Gregori IX, però mai no arribà a jurar el càrrec perquè no es va fer confirmar ni consagrar, sinó que administrà l'arquebisbat en qualitat d'electe. Entretant, sol·licita i obté de Jaume I la concessió de la conquesta d'Eivissa en feu. A darrera hora, Nunyo Sanç i l'infant Pere de Portugal negocien amb el sagristà llur participació i s'associen a l'empresa, si bé com a feudataris seus pels territoris que aconseguirien (*Llibre dels Fets*, cap. 125-126). La vila d'Eivissa caigué a mans dels feudals l'agost del 1235, després de dos mesos i mig de setge. De retorn a l'arxidiòcesi, lluità per la via de les armes en la repressió dels heretges albigesos del vescomtat de Castellbò. Quan tenia prop de 43 anys, el papa Gregori IX el

⁶³⁸ Ho feren els anys 1389, 1519, 1539, 1579 1649, 1677, 1684, 1693, 1726, 1728, 1739, 1751, 1773, 1779, 1817 i 1828.

⁶³⁹ ARM. ECR-1120, f. 76v, 17/03/1739.

⁶⁴⁰ Vegeu l'arbre genealògic de la pàgina 377 (esquema 3). Per a la biografia de Guillem de Montgrí i la conquesta i gestió d'Eivissa i Formentera: Bonet Donato, 2011a: 139-146; Cateura, 1985b: 57-86; 1997a: 57-141; Escandell Daranas, 2010: 119-129; Negre, 1949: 78-128; 1966: 213-260; Roig Jalpi, 1678: 237; Ferrer Abárzuza, 2006: 214-250; Planas Rosselló, 2015: 121-147; Sureda Jubany, 2010: 197-211; Torres Peters, 2006: 473-480; 2011: 2-9.

rellevà de l'administració de l'arxidiòcesi, de la que fou nomenat arquebisbe Pere d'Albalat [1239-1251]. En relació al motiu d'aquest relleu, la majoria d'autors l'atribueixen als escrúpols de consciència del sagristà; si bé, darrerament, Josep Mª Escandell (2010: 122) addueix que es deu a la forma d'actuar totalment oposada al criteri papal, que li hauria ocasionat la pèrdua de confiança i hauria estroncat la seva carrera eclesiàstica. Gregori IX el postergà amb dignitat i li atorgà vitalíciament la possessió de les illes d'Eivissa i Formentera –que visità amb certa assiduïtat- i diverses rendes al principat, en el benentès que tornarien a l'església de Tarragona després de la seva mort.

L'any 1243, el rei ven al sagristà, per 9.500 sous, la part que Nunyo Sanç tenia sobre el castell, la vila i les illes d'Eivissa i Formentera, que havien pervingut al monarca per compra als marmessors. Assoleix, així, el senyoriu sobre la meitat de les Pitiüses. El de Montgrí fa un primer testament l'any 1247. En el codicil de 1249, deixa la senyoria i la jurisdicció sobre les illes a la mensa episcopal de Tarragona, llegat que és confirmat pel rei el 1251 i per Innocent IV l'any següent. El 1272, cedeix tots els drets que té al castell i vila de Torroella de Montgrí a l'infant Pere, futur Pere el Gran d'Aragó.⁶⁴¹ Fa un segon testament el 1273 i mor tres dies després.⁶⁴² És enterrat a l'entrada del claustre de la catedral de Girona (Sureda Jubany, 2010: 206).

Com en d'altres casos, el *Llibre dels Fets* no quantifica l'aportació militar del sagristà de Girona a l'operació de conquesta, sinó que Bernat Desclot (*Crònica*, cap. XX) li atribueix la promesa de contribuir amb “deu cavallers bons e bé aparellats (...) e menaré molts sirvents qui seran bons en terra e en mar, e escuders e altra companya bona per servir a mi e mos cavallers”. Li són reconegudes 79 ‘cavalleries’ per la seva contribució militar.⁶⁴³ No em consta cap relació dels béns que obtingué, que es trobaven dispersos per la Ciutat i el seu terme i pels districtes de Canarrossa i Sóller.

Tampoc no he esbrinat que hagués fet cap donació en alou a beneficiaris ni institucions religioses, sinó únicament establiments a cens. El desembre del 1235 disposa la donació genèrica de la desena part dels béns a la Seu de Mallorca per dotació del desè, i el febrer del 1239 efectua la donació en ferm (taula 53):

⁶⁴¹ Cingolani, 2011: 107, doc. n° 24.

⁶⁴² AHN. Còdex L.1398 B, doc. 1-16.

⁶⁴³ La *Remenbrança* (f. 20r) només consigna 69 “cavalleries”.

Taula 53. Desè cedit a la Seu pel sagristà de Girona (1239)

Districte	Concepte	Extensió	Emfiteuta	Renda
Ciutat	Unes cases		Ramon de Vall-llebrera	1 masmudina
	Unes cases		En Dalmau	1 lliura cera
Terme Ciutat	Un hort		Berenguer d'Aurenga	Mig morabatí
	Un molí <i>apud Estorel</i>		Ramon de Vall-llebrera	1 masmudina
Canarrossa	Alqueria <i>Molí</i>	6 jovades	Pere de Segarra	
			Guillem Ferrer	
	1/10 dels drets de la cúria i de la mar			

Font: elaboració pròpia a partir de BSAL 12: 294, doc. II

Igual que l'ardiaca de Barcelona, Guillem de Montgrí només compareix a un únic document: la signatura de la Carta de Franquesa. Tot seguit degué tornar a Tarragona, nomenant com a administrador de la porció Ramon de Vall-llebrera.⁶⁴⁴ Posteriorment, exercí l'administració Ferrer de Bellaguarda i, quan parteix a la conquesta d'Eivissa, designa Pere de Comelles.

El 28 de maig del 1242, Guillem de Montgrí ven tot el patrimoni que tenia a Mallorca al bisbe Ramon de Torrella, per 1.000 morabatins d'or, prèvia llicència reial i confirmació per part del bisbe de Girona.⁶⁴⁵ Cinc anys més tard, el bisbe mallorquí associa el patrimoni íntegre del sagristà de Girona, i altres propietats que ha adquirit personalment, a donacions votives. Consisteixen en el manteniment de quatre llànties, dues de cera i dues d'oli, que cremin dia i nit davant l'altar Major de la Seu. També institueix i dota la celebració d'un aniversari perpetu després de la seva mort, en sufragi de la seva ànima i dels fidels difunts. Funda, finalment, dues capellanies perquè dos preveres i dos servents celebrin missa diària en els altars de Sant Mateu i Sant Tomàs de la capella del *Corpus Christi* de la Seu de Mallorca. Seran conegudes com les Capellanies del bisbe Torrella, o de les Candeles de la Seu.⁶⁴⁶

⁶⁴⁴ FRB, I: 71, doc. 61, 6 idus maig 1231 (10/05/1231).

⁶⁴⁵ ACM. CAC, n° 9447, n° 3, 5 calendes juny 1242. Confirmació: RT: 48, doc. 90, 3 idus juny.

⁶⁴⁶ ACM. CAC, n° 9447, n° 4, 17 calendes desembre 1247 (15/11/1247). ARM. RP-2006, f. 96v i 201.

3.2.3.- La porció del comte Nunyo Sanç.

Nunyo Sanç (1190 *ca.*-1241) és el conqueridor més important i influent de la host cristiana. Era net per via paterna del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV. Els seus pares eren Sanç de Cerdanya i Sança Núñez de Lara, filla del comte Nuño Pérez de Lara i Teresa Fernández de Trava. El 1212 obtingué la donació vitalícia dels comtats del Rosselló i la Cerdanya i les comarques del Vallespir i el Conflent per part de Pere el Catòlic. L'any següent l'acompanyà en la campanya d'Occitània contra els francesos, tot i que arribà tard a la batalla de Muret (1213). Continuà la lluita contra Simó de Montfort, del qual restà presoner. Vers 1215 es casà amb la comtessa Peronella de Bigorra, però un any després el papa anul·là el matrimoni. El 1234 contraigué noves núpcies amb Teresa López, filla de Lope Díaz de Haro, senyor de Biscaia. Tingué alguns fills extramatrimonials. Vegeu l'arbre genealògic a l'esquema 5 (pàg. 415).

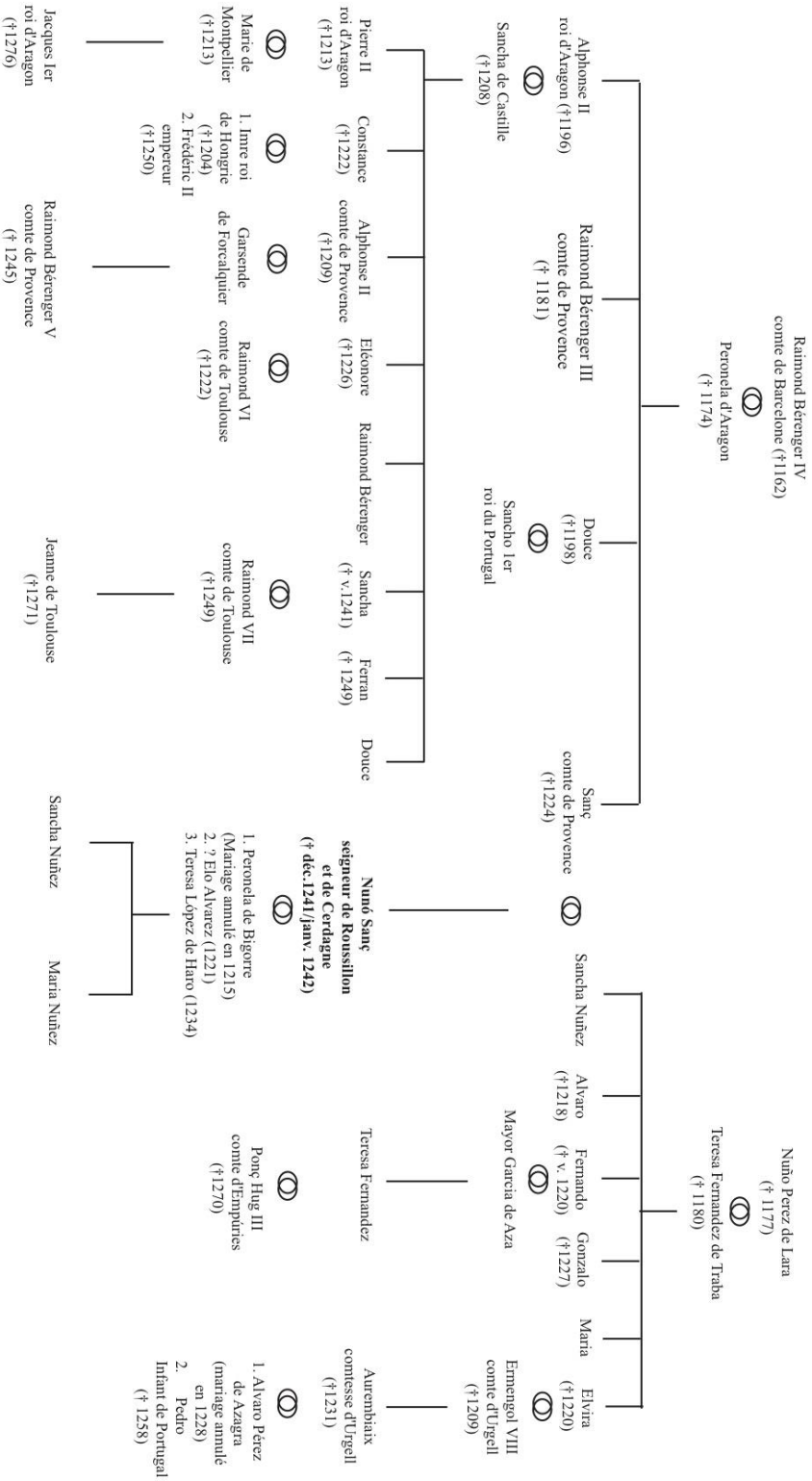
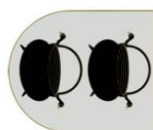
Durant la minoritat de Jaume I és nomenat procurador del jove rei, juntament amb el seu aliat el vescomte de Bearn. Els dos magnats s'enemistaren per una futilitat i, durant dos anys, el de Bearn devastà els territoris del comte del Rosselló. Finalment, després de diverses peripècies, signen la pau el 1226.

El novembre del 1228 prenen part en el banquet celebrat a la casa de Pere Martell, on es decidí la conquesta de Mallorca i la participació activa dels grans magnats feudals catalans. A l'assemblea de Barcelona prengué la paraula pel braç nobiliari i, en el seu discurs, es comprometé a concórrer amb cent cavallers i la corresponent tropa, queviures i vaixells de transport, i expressà la ferma voluntat de restar a l'illa tot el temps que calgués. Fou nomenat membre de la futura comissió de repartiment.

El relat del *Llibre dels Fets* cita constantment les accions de Nunyo Sanç. Ell i el vescomte de Bearn foren els encarregats de cercar un port per fondejar els vaixells, coordinà el setge de la *madīna*, encapçalà l'intent de negociar la rendició amb el valí Abu Yahya, acompanyà el rei en la cerca del valí a l'Almudaina i, fins i tot, recriminà alguna acció al sobirà. Presa la *madīna*, armà alguns vaixells amb els quals es dedicà al cors contra el nord d'Àfrica, però retornà a l'illa amb Jaume I el 1232 per afrontar la suposada invasió de l'emir de Tunis.

ARBRE GÉNÉALOGIQUE DE NUNÓ SANÇ D'ARAGON ET LARA

Esquema 5
Font: Tréton & Vinas, 2017.

El 1235 consumà la conquesta d'Eivissa, mancomunadament amb Guillem de Montgrí i l'infant Pere de Portugal. Tot seguit assistí a les corts de Monsó, prengué part en algunes accions de conquesta del territori valencià i fou present en el setge i rendició de la ciutat (1238).

Els anys següents romangué als seus territoris occitans, on la situació política i social era força complicada i els seus èxits i fracassos se succeeixen. Tornarà a Mallorca a mitjan 1239 per resoldre assumptes relacionats amb la porció territorial, i hi residirà mig any. Va fer testament el desembre del 1241 i morí poc després (Fuster Forteza, 2006: 45; Tréton & Vinas, 2017). Llegà el seu patrimoni de Castella i Lleó a sa muller Teresa, de qui els havia rebut, i a sa filla Sancha Núñez. Ordenà als seus marmessors vendre els béns que tenia a Catalunya, Aragó, València, Mallorca i als comtats de Rosselló, Conflent i la Cerdanya per atendre les clàusules testamentàries, pagar els deutes i reparar les injúries comeses en els territoris respectius.⁶⁴⁷

La *Remenbrança* (f. 19r) revela que la comissió de repartiment adjudicà a Nunyo Sanç la suma de 1.875,5 'cavalleries'. En recompensa per 1.594,5 d'aquestes 'cavalleries' li fou assignada la vuitena part de l'illa; és a dir, un quartó. Les altres 279 restants li foren compensades mitjançant una determinada quantitat de béns immobles que constituïen la vuitena part o quartó del bisbe de Barcelona. Per tant, a la porció encapçalada per Nunyo no fou inclòs cap altre porcioner. Ell en fou l'únic component. En canvi, sí que formà part de la porció del bisbe Berenguer de Barcelona. Sembla lògic que, per aquest motiu, ambdós magnats firmaren un document de definició, però fins ara no l'he localitzat.

Les dades procedents del CLA i el CCR, combinades amb les de la *Remenbrança*, m'han permès reconstruir la totalitat dels béns que correspongueren al comte de Rosselló d'ambdues procedències. Les xifres que recullo a la taula 54 situen Nunyo Sanç com el major beneficiari directe del repartiment, ocupant el lloc immediatament inferior al monarca. Va rebre 427 immobles urbans a la Ciutat –338 cases, 80 obradors, 6 forns i 3 horts-, 43 molins situats en els termes de Ciutat, Esporles, Bunyola, Valldemossa i Manacor, i 439 explotacions rurals amb una superfície aproximada de 28.054 hectàrees.

⁶⁴⁷ Vegeu-ne una breu biografia a: Bover, 1832: 48; Cateura, 1980b: 12; 1997b: 37; Dameto et al., 1841, II: 761; Domingo, 2007: 132; G. Ensenyat Pujol, 2008b: 343-345; Mut & Rosselló, 1993: 17; Quadrado, 1850: 403; Segura Salado, 2004: 292; Shideler, 1987: 127-152; Tréton & Vinas, 2017. Quant a la seva participació a la conquesta de València: Guinot Rodríguez, 1996: 664; 2007a: 146.

Taula 54. La porció del comte Nunyo Sanç

Per la seva vuitena part

Localització geogràfica	Explotacions	Jovades	Molins	Cases	Forns	Horts	Obradors
Ciutat				338	6	3	80
<i>De la Fuetz/Terme de la Ciutat</i>	23	82.0	7				
<i>Et la partida de l'Argentera de Bunnola</i>	29	242.0	8				
<i>En la partida de Muço</i>	24	135.0	9				
<i>Manacor</i>	172	912.0	4				
<i>De terminal de Canpos con la paret</i>	62	269.0					
<i>La partida d'Adia</i>	21	190.0					
<i>La partida de Caçor</i>	77	462.0					
Suma parcial	408	2292.0	28	338	6	3	80

Per 279 'cavalleries' a la vuitena part del bisbe de Barcelona

Localització geogràfica	Explotacions	Jovades	Molins	Cases	Forns	Horts	Obradors
<i>En los terminals de la villa/Terme de la Ciutat</i>	4	13.5	1				
<i>En Esporlas</i>	17	81.0	14				
<i>En Canet</i>	4	20.0					
<i>A Uarien</i>	6	63.0					
Suma parcial	31	177.5	15				

SUMA TOTAL	439	2469.5	43	338	6	3	80
-------------------	------------	---------------	-----------	------------	----------	----------	-----------

La taula reflecteix les divisions geogràfiques de la *Remenbrança*. Ja he explicat en el capítol IV.2.2 que el districte de la *Fuetz* (*al-aḥwāz*), també denominat *los terminals de la villa*, correspon a les terres situades a les rodalies de la Ciutat, actual terme municipal de Palma. *L'Argentera de Bunnola* és, *grosso modo*, el terme de Bunyola. *Muço* correspon a Valldemossa. *Adia* devia abraçar Ses Salines i Santanyí. *Caçor* inclou els termes de Porreres i Felanitx. *Manacor* comprèn els actuals termes de Manacor i Sant Llorenç.

En no haver-hi altres porcioners dins el grup, el procés de repartiment fins aquí descrit per a la porció del comte d'Empúries no fou el mateix que experimentà la del comte del Rosselló. Nunyo Sanç no hagué de compartir els béns amb ningú. Per tant, no hi hagué repartiment del seu quartó. L'única responsabilitat que tingué el comte fou la remuneració individual dels cavallers de la seva pròpia mainada, a la vegada que satisfer les obligacions, inclinacions afectives i devocions personals: la dotació de les comunitats urbanes, ordes militars, i institucions religioses i assistencials.

El comte Nunyo efectuà aquestes recompenses personalment en els períodes que es trobava a Mallorca. El 1232 actuava com a lloctinent seu fra Pere d'Agen, amb facultats

per donar i establir possessions i heretats situades fora la Ciutat, assessorat pel seu batlle Arnau de Girona i per Alemany de Sadoa.⁶⁴⁸ El juliol de l'any següent nomena procurador Ramon de Font, amb l'encàrrec de poblar exclusivament les propietats que tenia dins la Ciutat, comptant amb l'assessoria i el consentiment de fra Pere d'Agen i del jueu Astrug.⁶⁴⁹ Ramon exercí la procuradoria des del juliol del 1233 fins al febrer del 1235. Aleshores, Nunyo decideix unificar en una sola persona els càrrecs de batlle i procurador. Elegeix per a aquest comès Ferrer d'Olzet, qui començà el 18 de febrer del 1235 i exercia el càrrec encara l'any 1240, excepte un breu període de juny a novembre del 1239 en què Nunyo era a l'illa.⁶⁵⁰

La dotació dels cavallers individuals.

A través del *Llibre dels Fets* és possible recopilar el nom d'un reduït nombre dels cavallers que seguiren el comte, molt allunyat del centenar que es comprometé a aportar. Però no consta, en la majoria dels casos, el nombre ni la composició dels béns que assoliren d'ell per llur contribució. A ressaltar que, si se'n fa menció, cada cavaller obté 20 jovades de terra i unes cases a la Ciutat. Únicament documento els qui mostra la taula 55, que reberen béns en qualitat de cavalleria simple, puix que les cavalleries armades seran objecte d'una anàlisi detallada a la segona part de la tesi (capítol V.5.1.1).

1. Tot i que la documentació coetània no esmenta la presència de cap Montaner a la conquesta de l'illa, ni tampoc en els llibres del Repartiment, és fama i tradició recollida a la vila aragonesa de Biescas, l'any 1600, que

ha muchos años que de la villa de Biescas se fueron a vivir al Reyno de Mallorca dos hermanos llamados Jayme Montaner el uno y el otro Pedro Montaner [...] y que los dichos dos hermanos adquirieron mucha hazienda en el Reyno de Mallorca y se casaron en la villa de Buñola y tuvieron hijos y descendientes y que de presente se conserban en dicha Ciudad y Reyno de Mallorca (Montaner, 1994: 421).

⁶⁴⁸ FRB, I: 111, doc. 101, 14 calendes març 1231 (16/02/1232). Vegeu Cateura, 1997a: 74.

⁶⁴⁹ FRB, II/2, doc. n° 410, 8 idus juliol 1233 (08/07/1233).

⁶⁵⁰ Així es dedueix del capbreu publicat per E. de K. Aguiló (BSAL 14: 273-285).

Ja he comentat, en el capítol III.4.4 dedicat als diplomes de datació dubtosa, les sospites que desperten les escriptures de donació de terres a Ramon Montaner per part del monarca. No obstant això, la resta de la documentació sembla avalar l'opinió d'uns Montaner assistents a la conquesta, que acabaren per fincar-se a Mallorca. Així, en un document signat el primer de maig del 1232, Nunyo Sanç til·la el cavaller Ramon de *dilecto nostro* i reconeix que *nobiscum venistis et sub nostro pretextu ad expugnandas insulas Maioricas et illorum sarracenos*. En el mateix document, li dona en alou sis jovades de terra que li acaba d'assignar en el lloc de Bunyola. La terra confronta amb altres possessions del receptor, la qual cosa indicaria l'existència d'una adquisició anterior.⁶⁵¹

Taula 55. Porció de Nunyo Sanç: donacions a cavallers

	Nom	Data	Immoble	Situació
1	Ramon Montaner	01/05/1232	6 jovades terra	Bunyola
2	Guter Diez	22/08/1232	Honor de <i>Canet</i>	Esporles
			Alqueria <i>Corbra/Cabra</i>	Felanitx
			Dos parells de cases	Ciutat
3	Marquès de Castellet	08/07/1233	Dues cases	Ciutat
		10/02/1234	Unes cases	Ciutat
		???	Alqueria <i>Acela/Aazela</i>	Felanitx
4	Bertran d'Aran	12/02/1235	Cases i hort	Ciutat
			20 jovades terra	No especificat
5	Garcia Ruiz	Confirmació 1239	???	
6	Pere Montaner, de Ramon	01/12/1239	Possessió <i>La Ayalbaad</i>	Manacor
7	Joan Montaner, de Ramon	01/08/1240	20 jovades terra	Terme Ciutat
8	Jaume Montaner, de Ramon	01/05/1241	10 jovades terra	Bunyola

Font: elaboració pròpia

Els lligams de Nunyo Sanç amb aqueixa família eren prou sòlids i el servei que els seus membres li havien prestat força importants, perquè no seria aquesta l'única cessió que faria el comte als Montaner. El primer de desembre del 1239, concedeix en alou franc i lliure al fill major, Pere (nº 6 de la taula), la possessió *La Ayalbaar*, situada a la parròquia

⁶⁵¹ ARV. Manament i empares 1613, f. 4. Publicat el regist a Cabanes Pecourt, 1990: 181.

de Manacor, *ob multa servicia nobis prestita per dictum patrem vestrum, et maxime quia nobiscum venit ad expugnandos sarracenos Majoricarum*. El primer d'agost de l'any següent, lliura en alou al germà segon, el dilecte cavaller Joan (nº 7), vint jovades de terra en el terme de la Ciutat, prop del monestir de la Real, amb el dret d'aigua de la síquia per regar. Li fa la donació, igualment, *propter multa servicia que a Raymundo de Montanerio, militi patre vestro, accepi*. Finalment, recordant encara *multis serviciis Raymundi de Montanerio patris vestri*, atorga en alou franc al tercer germà Jaume (nº 8), també cavaller dilecte, les deu jovades de terra que li acaba d'assignar el seu notari en el lloc de Bunyola.⁶⁵²

2. Guter Díez també fou un dels cavallers heretats ben aviat per Nunyo Sanç. El 22 d'agost del 1232 el dota amb l'honor de Canet, exceptuant-ne sis jovades que potser ja tenia previst atorgar als monjos cistercencs per bastir llur convent.⁶⁵³ Les úniques propietats del comte a la vall de Canet són les que obtingué a l'octava part del bisbe de Barcelona, que compareixen a la *Remenbrança* (f. 10r-10v) sota el títol “et hac en Canet per razon daquelas chavalleries del bispe”. Són quatre explotacions, anomenades *Rafal Albaitar*, *Rafal Aben Abdelaziz*, *Rafal Açacat* i *Cudiat Alganna*, que totalitzen una extensió de 20 jovades. Per tant, descomptades aquelles sis, el comte adjudica a Guter Díez 14 jovades a la vall de Canet. Segurament per compensar la diferència, li adjudica també l'alqueria *Corbra/Carbra/Cabra, circa pede Beniforani* del terme de Felanitx. La *Remenbrança* (f. 15r) relaciona *Acenobra*, de 14 jovades, que és l'actual So n'Obra i devia correspondre a aquella explotació. Finalment, li adjudica dos parells de cases dins la Ciutat confrontant amb la síquia i amb la plaça de la Carnisseria, que és un dels trenta hospicis especialment seleccionats en el Repartiment.⁶⁵⁴ El comte efectua la donació amb caràcter vitalici (*in vita vestra tantum*), de manera que tots els béns tornaran a poder seu en morir Guter (*in obitum vestrum nobis et nostris quiete devolvantur hec omnia predicta*), la qual cosa atorga una singularitat poc freqüent a la donació.

Encara que la data d'expedició de l'escriptura és desconeguda, Guter també obtingué del comte un forn situat a la plaça del mercadal de la Ciutat i un molí sobre la síquia de Canet, així com una vinya contigua. L'abril del 1234 dona el molí a Ponç de

⁶⁵² ARV. Manaments i emparets 1613, f. 7v, 11 i 5v. Publicat el regest a Cabanes Pecourt, 1990: 181. No he trobat cap traça de l'alqueria *La Ayalbaar* a la *Remenbrança*.

⁶⁵³ ARM. ECR-341: 5. Publicat a FRB, II/1, doc. nº 157; i a BSAL 14: 213, nº 31.

⁶⁵⁴ DSMR: 216, doc. 15.

Riquer a dos i terç dels beneficis, i la vinya a cens. Poc temps després també li dona l'alqueria *Açacat* a tasca.⁶⁵⁵

Durant els anys següents, Guter Díez signa com a testimoni moltes de les escriptures expedides pel noble Nunyo. No degué viure més enllà de 1236/37. En morir, els béns retornaren al comte tal com estava estipulat. Nunyo Sanç passa a percebre els censos i rendes dels immobles que havia establert Guter i, endemés, ordena al seu batlle que procedeixi a posar en explotació aquells que encara no ho estaven. Així, el 17 de juny del 1237, dona a cens a la vídua de Guter, Oria, i a la seva filla major, una part de les cases de la Ciutat; el 6 de febrer de l'any següent, cedeix una altra part de l'habitatge a Guillem Botí; i, el 30 de juny del 1239, adjudica la resta de les cases en alou franc als monjos de la Real. El novembre del 1239 encara fa donació franca del forn al cavaller Martí Peris de Si, amb la reserva que haurà de pagar les despeses del trasllat si el comte decideix canviar-lo de lloc.⁶⁵⁶ Per les mateixes dates, estableix a Estrader de Vilaverda el *Rafal Albaitar*, situat sota la font de Canet; i a Bernat d'Olzina l'alqueria *Cudiat Alganna* o *Alcudia Alganam*.⁶⁵⁷ Pel que fa a l'alqueria *Acenobra/Cenobia* del terme de Felanitx, decideix adjudicar-la al cavaller Baldoví de Semi com a part constitutiva principal de la cavalleria armada que institueix a favor seu, com explico en el capítol V.5.1.1.

3. Marquès de Castellet és un altre dels cavallers qualificats pel comte com a *militi nostro*, qui degué rebre una dotació semblant als altres cavallers del seu seguici. La data en la que rebé el document de provisió és una incògnita, però integrava l'heretat l'alqueria *Aazela* del terme de Felanitx, que compareix a la *Remenbrança* (f. 15v) amb el nom *Acela*, de 12 jovades. Únicament ha transcendit la donació en feu d'unes cases dins la Ciutat, a bon costum de Barcelona, el juliol del 1233. I, l'any següent, unes altres cases lliures i franques, també dins la Ciutat, com a complement dels béns que integren la cavalleria (*ad faciendum complementum cavallerie quam dominus vobis dedit pro hereditate vestra*).⁶⁵⁸

L'octubre del 1239, Guillem González, procurador de l'esmentat cavaller, dona a delme i tasca dues jovades de l'alqueria *Aazela* a Domingo Esteve i altres dues a

⁶⁵⁵ FRB, III: 26, doc. 506; ACM. GROC: 36, doc. 37; Albertí & Rosselló, 1996: 133, doc. 5, 5 calendes maig 1234 (27/04/1234); i ARM. ECR-341: 84v, 3 nones agost 1239 (03/08/1239).

⁶⁵⁶ BSAL 14: 280, doc. 357; ARM. ECR-341, f. 104, 15 calendes juliol 1237 (17/06/1237); BSAL 14: 281, doc. 363, 8 idus febrer 1237 (06/02/1238); DSMR: 205, doc. 15; ARM. ECR-341, f. 78v i 84; Rosselló Vaquer, 2001b: 12, 4 idus novembre 1239 (10/11/1239). Citat a Cateura, 1988: 99-114.

⁶⁵⁷ ARM. ECR-341, f. 93v i 96r.

⁶⁵⁸ BSAL 14: 251, doc. 242, 8 idus juliol 1233 (08/07/1233); BSAL 14: 256, doc. 286, 4 idus febrer (10/02/1234).

Bartomeu Company, ambdós de Girona. Tres anys més tard, mort el comte, ja és el procurador reial Bernat d'Olzet qui confirma l'establiment als interessats.⁶⁵⁹

4. El 12 de febrer del 1235, Nunyo Sanç atorga a Bertran d'Aran unes cases i un hort contigu prop de la síquia de la Ciutat. Endemés, mana al seu batlle que li assigni 20 jovades de terra a la part forana, en aquell lloc de la seva porció on sigui possible fer-ho, amb les mateixes condicions que els altres cavallers (*ad comodum et formam aliorum militum*). La nota escriptural de donació és molt breu i no proporciona altres indicacions.⁶⁶⁰ Tampoc no dispo de més dades sobre aquest cavaller.

5. Nunyo Sanç confirma a Garcia Ruiz, l'any 1239, la cavalleria que havia adjudicat anys enrere a son pare, el cavaller també anomenat Garcia Ruiz. L'instrument no consigna la naturalesa dels béns adjudicats, que s'han de suposar propers a les 20 jovades de terra, com la resta dels cavallers. També li confirma un hort i unes cases situades a la Ciutat, que foren igualment de son pare *de quibus cartam a nobis non habebat* (Cateura Bennàssar, 1988: 110).

Les donacions a comunitats urbanes.

El Comú de Gènova, la nova col·lectivitat cristiana de la ciutat de Mallorca i la comunitat jueva també mereixeren l'interès i la protecció del comte (taula 56):

1. La política colonitzadora de Nunyo Sanç a l'illa es va orientar a bastir una falca econòmica, política i social que servís de contrapès al poder de Jaume I. Fins a la mort del comte, els genovesos tingueren un paper fonamental en la consecució d'aquest objectiu, que no té paral·lel en altres porcions nobiliàries (Bernat & Serra, 2008: 192; Serra Barceló, 2008: 38).

⁶⁵⁹ Rosselló Vaquer, 1972: 20 i 22, doc. 23 i 29.

⁶⁶⁰ BSAL 14: 274, doc. 306, pridie idus febrer 1234 (12/02/1235).

Taula 56. Porció de Nunyo Sañç: donacions a comunitats urbanes

	Institució	Data	Inmoble	Situació	Motiu
1	Comú de Gènova	25/06/1233	Part del mercat (<i>azog</i>)	Ciutat	Edificació alfòndec
2	Universitat de Ciutat de Mallorca	11/02/1235	Plaça davant Santa Eulàlia	Ciutat	Plaça pública
		16/07/1239	Plaça prop Santa Eulàlia, davant les cases de mestre Joan	Ciutat	Carrer públic (C/Cadena)
3	Comunitat jueva	16/03/1235	Uns casals	Ciutat	Per construir sinagoga
		21/03/1235	Unes cases		

Font: elaboració pròpia

Continuant una pràctica político-comercial que se remunta als governants almoràvits de la família dels Banū Gāniya (Rosselló Bordoy, 1968: 90), el Comú de Gènova s'apressà a signar un tractat de pau amb Jaume I, just després de consumada la conquesta de la ciutat de Mallorca. En la mateixa aliança, referendada el juny del 1230, el rei es compromet a facilitar als genovesos un lloc dins la seva porció de la ciutat de Mallorca on puguin construir un alfòndec amb església i jardí. Formalitza la promesa tres anys més tard. El 17 de maig del 1233, a prec del monarca, l'infant Pere de Portugal dona en franc alou al llegat genovès Oberto/Humbert de Volta un immoble dins la Ciutat, que incloïa un forn, uns casals derruïts i una mesquita. La condició és que el Comú ha de construir, en lloc de la mesquita, una església amb cinc clergues que celebrin els oficis divins. L'edifici estava situat *in platea que recta linea tendit usque ad castrum Templi*, vers l'actual plaça de Sant Francesc doncs.⁶⁶¹

El comte Nunyo procedeix de la mateixa faisó. Així, l'any 1233 signa també un tractat de pau amb l'esmentat llegat genovès i promet defensar i protegir tots els correligionaris que transitin pel seu districte (*universos et singulos januenses eundo et redeundo in toto nostro districtu*). I, el 25 de juny del mateix any, dona en alou franc al seu cònsol a l'illa, Otgerio Mazanello, tota la part que té en el mercat andalusí (*totam illam partem nostram quam habemus in azoch, sicut includitur per parietes vel tapias*). Fa la cessió amb la condició que el Comú hi construeixi unes cases o estatge per als genovesos transeünts (*quod comuni Janue teneatur ibidem facere domos vel staticas*), de manera que romanguí sempre en son poder i mai no el pugui establir a terceres persones. Si no el basteix dins el termini de cinc anys, l'escriptura esdevindrà nul·la i sense valor.⁶⁶²

⁶⁶¹ Miret, 1918: 86, 30/06/1230; FRB, II/2: 273, doc. 329, 17/05/1233: *omnes domos cum quodam furno et casalibus dirruptis et cum quadam mesquita, in qua vero mesquita facitis capellam ipsam comunis et in eadem capella tenebitis quinque clericos ad divina officia exercenda*. Sense referència documental.

⁶⁶² ARM. ECR-341, f. 28v; FRB, II/2: 273 i 283, docs. 330 i 381, 27/05/1233 i 25/06/1233; BSAL, 14: 249, doc. 219, 7 calendes juliol 1233 (25/06/1233).

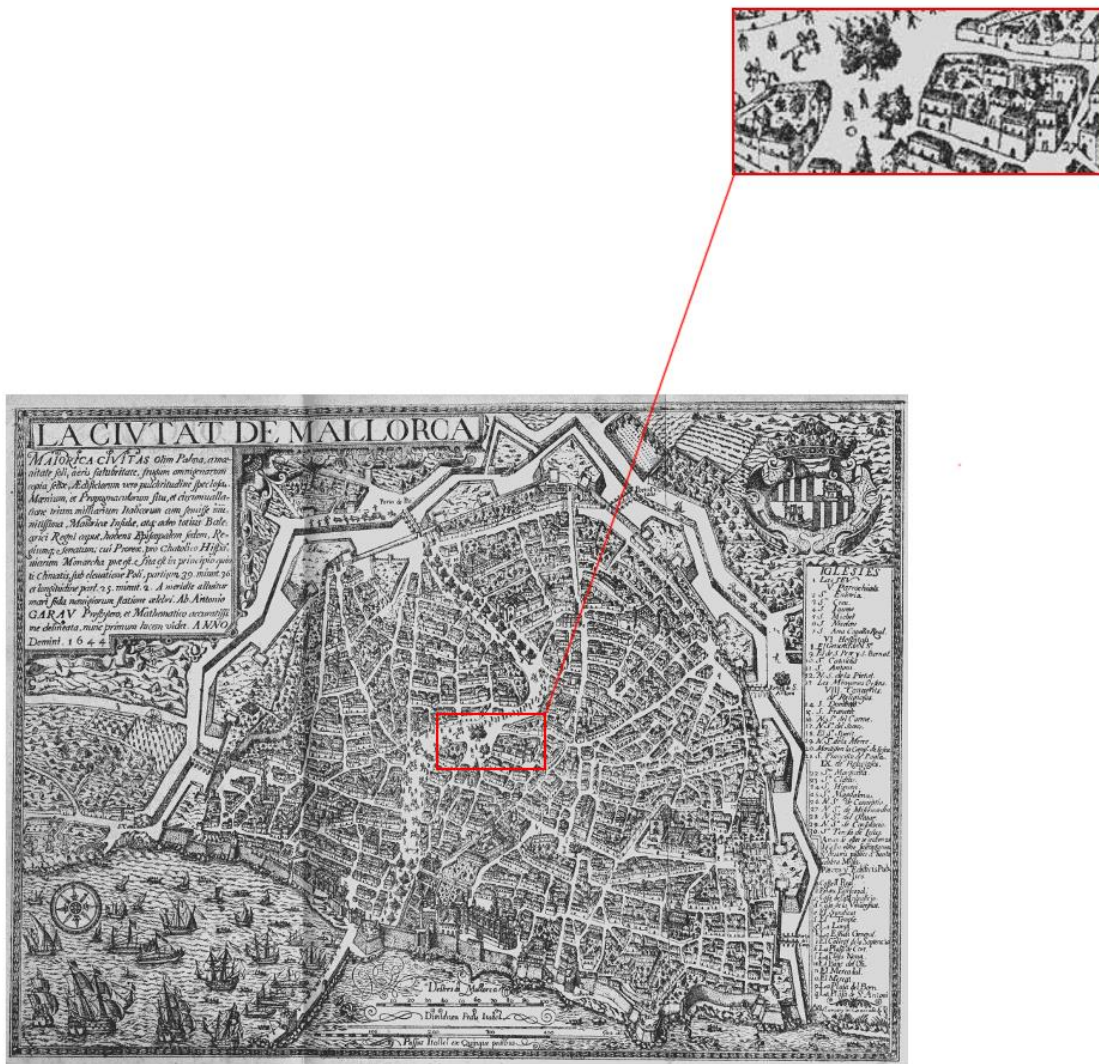
Tot i que l'instrument no fa servir específicament el mot "alfòndec" sinó el més genèric de "cases" o "estatge", sembla indubtable que Nunyo Sanç es referia a un establiment d'aquesta mena. La seva ubicació tampoc no admet dubtes: estava situat en el *sūq* andalusí. Mª Magdalena Riera (1993: 13-124) localitza dos mercats dins la *madīna*, "un dels quals ocupa una posició central, vora el torrent, a les rodalies de la plaça anomenada, encara ara, del Mercat". L'altre estava situat prop de la *bāb al-balad*. Doncs bé: donat que només el primer estava situat a una zona de la ciutat andalusina que pertanyé al comte Nunyo, cal pensar que aquesta llonja s'ubicà a l'actual plaça del Mercat, on hi havia també un antic abeurador andalusí (mapa 9). Es tracta, probablement, de l'establiment conegut durant tot el segle XIII com l'Alfòndec o Llonja dels Genovesos (Bernat Roca, 2006: 17).

Margalida Bernat i Jaume Serra (2008: 194) situen prop del mateix indret l'important alfòndec del genovès Berenguer Assopardi, que era d'ús particular. Les cases i l'hort que acollien aquelles instal·lacions li hauria estat lliurats pel comte el 17 d'agost del 1232.⁶⁶³

"Alfòndec" és una catalanització del terme àrab *fūnduq* (plural, *fanādiq*) que defineix unes instal·lacions edilícies on els estadants gaudien d'allotjament, manutenció, magatzems, estables i sovint assistència política i espiritual. Eren uns establiments força corrents a l'època, fins al punt que els expressats autors n'han localitzat fins a set només a la porció de Nunyo Sanç. Les dècades següents, aquests centres actuaren com a pol d'atracció de mercaders, al voltant dels quals s'instal·là una quantitat considerable d'obradors, tal com assenyala la documentació posterior.⁶⁶⁴

⁶⁶³ BSAL 14: 211, doc. 20, 16 calendes setembre 1232. Aquells autors daten el document l'any 1234.

⁶⁶⁴ BSAL 14: 210, doc. 7.8 i 9; Rosselló Vaquer, 2004: 43, 44, 86, 87 i 106.

Mapa 9. La llotja dels genovesos: situació aproximada.
 Font: elaborat per l'autor, a partir del mapa d'Antoni Garau (1644).

Assegura Joaquín Mª Bover (1841, II: 1081) que, segons *expressan los documentos*, la Llonja dels Genovesos fou adquirida l'any 1295 per l'Orde de la Mercè i hi traslladà el convent que tenia a la plaça de Cort. Maria Barceló i Guillem Rosselló (2006: 369-370) recullen la notícia i la donen per bona, tot i remarcar que a l'edifici del convent no hi ha restes d'elements procedents de l'alfòndec. Si la informació de Bover és correcta, no es tractaria de cap dels edificis esmentats, puix que el convent de la Mercè es troba a una distància considerable i a una porció nobiliària distinta.

2. La comunitat cristiana assentada de bell nou a la ciutat de Mallorca resultà també afavorida per la generositat de Nunyo Sanç. Interessat en posar en funcionament

totes les estructures econòmiques de la seva porció, el comte es dedicà a promoure reformes urbanes de gran envergadura. I un dels espais que experimentà aqueixes reformes va ser l'entorn de l'església de Santa Eulàlia, on instaurà la seva pròpia escrivania i les cases majors de mestre Joan, el seu notari.

Així, l'onze de febrer del 1235 el comte cedeix al comú i a tota la universitat de la Ciutat una gran plaça situada davant l'església de Santa Eulàlia, amb la condició que no hi puguin edificar res ni fer-hi cementiri, sinó que romanguí sempre per a ús i servei de la comunitat. El comte sí que reserva un solar per construir.⁶⁶⁵

Anys després arrodoneix aquella donació amb la cessió d'una altra plaça contigua a l'anterior, situada davant les cases del notari mestre Joan. Els requisits eren els mateixos: s'ha de dedicar exclusivament a plaça pública per al gaudi de tots els habitants de la Ciutat, de manera que no hi puguin tenir cúria, ni obrador ni altre mena d'edificació.⁶⁶⁶

Jaume Serra (2008: 33-68) ha realitzat un interessant estudi topològic de les propietats de mestre Joan que, sense tenir en compte la forma ni les dimensions, permet identificar i relacionar els espais que descriu. Auxiliant-se d'alguns plànols d'època posterior, notablement el del Canonge Garau del 1644, ha reconstruït els voltants de la plaça de Santa Eulàlia i els establiments que concentrava a la primera meitat del segle XIII. Els primers anys de la colonització, el recinte emmurallat de l'Almudaina deixava una àmplia reserva urbana integrada per un vall i una barbacana. Aquest gran espai, que ocuparia les actuals places de Santa Eulàlia, Cort, carrer Cadena i bona part del carrer Reial, quedà integrat en les porcions del rei i de Nunyo Sanç. Ben aviat, ambdós magnats començaren a establir solars en aquest espai, on es van construir cases i obradors sense gaire control, de forma que el juliol del 1232 hagueren de transaccionar un acord per delimitar la porció de cadascú.⁶⁶⁷ A partir d'aquell instant les concessions augmentaren i els contorns de la plaça de Santa Eulàlia foren sotmesos a una ràpida ocupació i transformació. Dins aquest context de frenètica urbanització, la donació de les dues places

⁶⁶⁵ *totam illam placiam ante Sanctam Eulaliam, de operatoris domini Regis, scilicet de domibus Balaguerii, usque ad opus et tenedonem Petri Mercerii quem per nos tenet, et quitquid juris et rationis habemus in dicta platia. Retinemur tamen nobis et nostris illud pati construenda, videlicet de janua Ferrarii Salzet recta linea usque ad viam que transit inter opus Petri Martelli et dictum pati, sub tali tamen condicione quod nullus possit operari in eadem aut Cimiterium facere set semper remaneat ad servicium dicti comunis et universitatis* (BSAL 14: 275, doc. 307, 3 idus febrer 1235, 11/02/1235).

⁶⁶⁶ *ad tenendam ibi placiam, ita tamen quod non teneant ibi curie et quod possitis ibi hedificare et construere ad placiam tantum et non ad operatoria nec ad alia, nisi ad servicium militorum et proborum hominorum* (BSAL 14: 282, doc. 374, 17 calendes agost 1239, 16/07/1239).

⁶⁶⁷ FRB, II/1: 13, doc. 121; ARM. Pergamins reials. Jaume I, n° 22, idus juliol 1232, 15/07/1232.

a la comunitat proporciona una certa racionalitat al conjunt. La identificació de la primera no ofereix dubte, puix que correspon a l'actual plaça de Santa Eulàlia. La segona, ubicada *circa Ecclesiam Sancte Eulalie ante domos magistri Johannis*, no pot ser més que el carrer Cadena, que va de la plaça Cort a la de Santa Eulàlia.

3. Un altre àmbit social de competició entre Jaume I i Nunyo Sanç fou la comunitat jueva, que ambdós magnats s'esforcen en atraure i assentar en els territoris respectius. Ricard Soto (1996a: 32) explica que aquesta política favorable de seduir els hebreus amb propietats i privilegis, en una època en què eren perseguits a la resta d'Europa, obeeix al fet que constituïen una bona font d'ingressos, tant per l'impost de la *qüestia* com pels donatius i les contribucions extraordinàries. Si el primer assignà als jueus un tros del seu palau de l'Almudaina i una plaça davant la porta de l'hort reial per habilitar-hi una sinagoga, el comte actuà de manera semblant.⁶⁶⁸ Així, el 16 de març del 1235, els dona uns casals enrunats o solar al principi del carrer dels Jueus perquè hi construeixin un oratori i sinagoga (*ad faciendum oratorium et sinagogam ad opus judeorum qui ibi voluerint orare, illos casalez qui sunt in capite carrarii judeorum*).⁶⁶⁹ El procurador del comte, Ferrer Olzet, els fa la donació en alou franc i només sotmesa a domini i fidelitat. Cinc dies després, els incrementa el patrimoni amb unes altres cases situades en el mateix carrer per obrar i bastir-hi la sinagoga. L'immoble confrontava amb dues vies públiques i amb les cases de Pere de Pavia i les de Pere des Pla.⁶⁷⁰

Les cases de Pere de Pavia són, sens dubte, aquelles que Nunyo donà al seu pare, Bernat de Pavia, i confinaven amb la sinagoga, el carrer de Sant Bartomeu, les cases d'En Bonet, jueu, i el call.⁶⁷¹ Les cases de Pere des Pla, amb un casal contigu, deuen correspondre a les que Nunyo cedí, l'any 1232, a Domènec de Planes de Ripoll, davant l'església de Sant Bartomeu, limitades per dos carrers.⁶⁷²

Arribats en aquest punt, els estudiosos del tema han proposat dues solucions distintes (mapa 10). D'una banda, alguns identifiquen el carrer dels Jueus amb l'actual via de Jaume II, constituint un dels eixos radials de la Ciutat que comunicava el carrer de

⁶⁶⁸ FRB, I: 83-86, doc. 74 i 75; Huici & Cabanes, 1976a: 278, doc. 155, 5 idus juliol 1231 (11/07/1231).

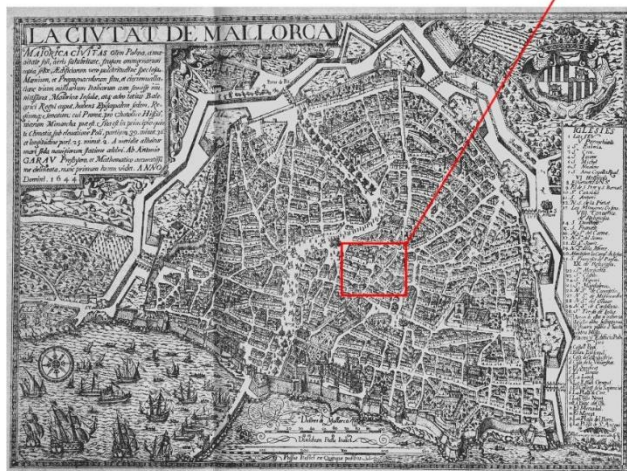
⁶⁶⁹ BSAL 14: 276, doc. 317, 17 calendes abril 1234 (16/03/1235).

⁶⁷⁰ BSAL 14: 276, doc. 322, 12 calendes abril 1234 (21/03/1235). Margalida Bernat (2007: 25) considera que és una confirmació de l'anterior.

⁶⁷¹ BSAL 14: 282, doc. 370, 17 calendes juliol 1239 (15/06/1239).

⁶⁷² BSAL 14: 209, doc. 1; ARM. ECR-341, f. 1, 5 calendes agost 1232 (28/07/1232); Mut Calafell, 2009b: 205.

Sant Miquel amb el carrer de les Torretes, ara anomenat Conquistador.⁶⁷³ El topònim urbà *carrer de Sant Bartomeu* seria el que ha mantingut el mateix nom fins els nostres dies. No així l'església de Sant Bartomeu, que no ha deixat cap rastre en la topografia urbana, malgrat fos un lloc de referència en època medieval. Maria Barceló i Guillem Rosselló (2006: 392) ubiquen el temple en el solar de l'edifici noucentista del *Banco de España* on, a l'hora de construir-lo, comparegué en el subsol una sèrie de capitells poc convencionals, que no han aportat una cronologia coherent. En conseqüència, situen la sinagoga en aquell indret, entre els carrers Jaume II, Escursach, Monges i Banc, just a l'entrada de l'anomenat Callet o Call Menor.

Mapa 10. [La sinagoga del call menor: les dues hipòtesis.](#)
 Font: elaborat per l'autor, a partir del mapa d'Antoni Garau (1644).

⁶⁷³ Barceló & Rosselló, 2006: 161 i 391; Maíz Chacón, 2010: 26; Riera Frau, 1993: 93.

Margalida Bernat (2007: 24) addueix, per contra, que la seu actual del banc no s'alça en el solar de l'església, sinó en el que ho fou del convent de La Misericòrdia, annex al temple. Al·lega, també, que no es pot identificar automàticament el carrer dels Jueus amb el de Jaume II, sinó amb el de Sant Bartomeu. L'autora afegeix que no hi havia cap sinagoga en aquell indret quan Nunyo Sanç decidí l'erecció del seu call, sinó que l'aixecaren *ex novo*. Per tant, dedueix que, tant per interessos personals com estratègics, el comte degué elegir l'extrem de carrer més proper al Call de l'Almudaina amb la probable intenció d'atreure els que hi habitaven. En conseqüència, considera la possibilitat de què es localitzés a l'altra punta del carrer de Sant Bartomeu, on conflueix amb el de Sant Jaume i amb el carreró de la Rella, placeta cega en la que tenia sortida el forn d'En Frau, avui en dia desaparegut. "Aquest emplaçament –conclou- seria idoni, ja que, tant pels parcel·laris del segle XIX com pels actuals, conserva una configuració en ziga-zaga. D'aquesta manera, permetria un accés principal pel carrer de Sant Bartomeu i un de secundari, fàcil de dissimular, per la part posterior cap a un gran espai interior que comunica amb el carrer de Santa Bàrbara".

En qualsevol cas, l'elecció del lloc no es realitzà a l'atzar, sinó que feia un cert temps que Nunyo Sanç planejava l'erecció d'un call dins la seva porció. Així ho sembla demostrar el fet que, dos anys abans, hagués donat un bon grapat de cases contigües a diversos jueus i les seves famílies en una mateixa via, que ben aviat s'anomenà carrer dels Jueus o call judaic.

Tal com expressa la taula 57, només entre els mesos de maig a juliol se localitzen fins a deu donacions de cases, una d'elles amb una algorfa situada *super portale carrerii judeorum*.⁶⁷⁴ Es tracta d'un nucli compacte d'habitatges, envoltat d'altres immobles de propietaris cristians. No consta clarament que el callet estigués clos per un mur perimetral; però és probable que les pròpies parets de les cases operessin com a tanca i l'accés al recinte quedés protegit pel portal que esmenta aquell document. La voluntat de constituir una comunitat exclusivament jueva ve definida per la inclusió, en tots els instruments, d'una clàusula segons la qual el beneficiari havia de tenir l'immoble habitat i només el podia vendre a d'altres jueus que residissin a la porció del comte (*non possitis eas vendere aut dare vel impignorare nisi judeis nostris propriis in porcione nostra manentibus*).

⁶⁷⁴ BSAL 14, docs. 174, 181, 182, 195, 213, 214, 223, 228, 234 i 241,

Taula 57. Porció de Nunyo Sanç: donacions a jueus

Data	Nom	Immoble	Situació	Règim
30/05/1233	Samuel Abenvenist	Unes cases	Carrer dels jueus	En feu <i>ad libitum</i>
06/06/1233	Ceyt Abenceyt	Unes cases	Carrer dels jueus	En feu
06/06/1233	Jucef Almocatil	Unes cases	Carrer dels jueus	
15/06/1233	Barobe d'Alexandria	Unes cases	Carrer dels jueus	Franques
21/06/1233	Bonet de Cotlliure	Unes cases	Carrer dels jueus	En alou
22/06/1233	Astrug de Quilà	Unes cases i algorfa	Carrer dels jueus	En alou
30/06/1233	Moisès	Unes cases	Call judàic	
05/07/1233	Jucef de Marsella	Unes cases	Carrer dels jueus	En feu <i>ad libitum</i>
07/07/1233	Astrug Matza	Unes cases	Call judàic	
07/07/1233	Samuel Abenvenist	Unes cases	Call judàic	En feu <i>ad libitum</i>

Font: elaboració pròpia

El règim jurídic que empara les donacions als jueus és completament distint a les adjudicacions que el comte Nunyo fa als cristians. Els jueus reben els immobles en feu lliure (*in feudum ad libitum*) o bé en alou, però mai a cens, de manera que no resten sotmesos a la prestació de rendes econòmiques ni a altre tipus de càrrega.

D'altra banda, els beneficiaris de les donacions de Nunyo Sanç són els més poderosos i influents de la comunitat jueva de l'època (Santamaría, 1970: 262). Front a l'opinió d'aquells qui atorguen als hebreus mallorquins una gran influència en ocupar càrrecs d'importància dins l'administració, a actuar com a ambaixadors en terres musulmanes i com a intermediaris entre les màximes autoritats de l'illa, tant reials com nobiliàries, i a exercir com a físics, prestadors de diner i comerciants d'esclaus a gran escala, sembla demostrat que, durant el segle XIII, la possessió i explotació de la terra constituïa una font d'ingressos important.⁶⁷⁵ Altres retribucions procedien de l'activitat artesanal. En canvi, les transaccions comercials eren reduïdes i la seva funció com a prestadors era minsa perquè, col·lectivament, no disposaven de capital suficient per a fer grans préstec. Només algunes famílies, com els Mocatil/Almocatil, exerciren com a recaptadors d'impostos i participaren a l'administració com a arrendadors de drets reials entre 1246 i 1278.

⁶⁷⁵ Maíz Chacón, 2004: 381-397; 2006: 75-85; 2010; Soto Company, 1978a; 1996a.

Les donacions a Ordes militars, institucions religioses i assistencials.

També els Ordes militars i les institucions religioses i assistencials reberen l'atenció del comte (taula 58):

1. L'Orde del Temple fou el primer dels Ordes militars recompensats. Rebé de Nunyo Sanç, en alou franc, la vila o alqueria *Titi* (*villam nostram sive alcheriam que vocatur Titi*), el 16 de novembre del 1232.⁶⁷⁶ Estava situada en el terme de Felanitx i, segons la *Remenbrança* (f. 15r), abraçava una extensió de quatre jovades. Alexandre Font (2000: 464) la identifica amb la *Tucis* de Plini i dedueix que es trobava en el terme de Porreres, a la frontera amb el de Felanitx.

2. L'Orde militar de Sant Jordi d'Alfama fou fundada l'any 1201, per Pere el Catòlic. Va rebre el nom atès que la família Montcada li va concedir el desert d'Alfama (Tarragona), amb la condició que hi edificuessin un convent i un hospital. Els frares de l'Orde bastiren la fortalesa priorat de Sant Jordi, ran de mar, a l'actual terme municipal de l'Ametlla de Mar, amb l'objectiu de repoblar la zona i defensar-la de la pirateria. L'Orde va decidir de regir-se per la Regla de Sant Agustí.

La presència de l'Orde de Sant Jordi a la conquesta de Mallorca no està documentada però és probable que hi concorregués, a la vista dels béns immobles que aconseguí.⁶⁷⁷ Així, el 9 d'agost del 1231, Lope Ximenes de Luesia els dona en alou franc una alqueria amb olivar i hort que tenia a l'entrada de Valldemossa, per cessió que li havia fet el propi Nunyo Sanç.⁶⁷⁸ La donació es va efectuar sense sol·licitar el preceptiu permís reial, i aquest fet comportà greus perjudicis a l'Orde en el futur. Per la seva banda, el monarca també els concedeix en el repartiment dues alqueries de cinc jovades cadascuna dins la seva porció: *Alfavuah* i *Beni Dahnon*, en el terme d'Artà. Estaven ubicades prop del port de Banyeres, actualment el Port Vell de Son Servera (Morro, 2003: 41). Finalment, el 20 de febrer del 1233, Nunyo Sanç els cedeix en alou un hort i una mesquita dins la Ciutat, perquè hi facin estatge i habilitin una església on un prevere celebri oficis

⁶⁷⁶ FRB, II/1: 39, doc. 197; DRM: 16, doc. 10; Mut Calafell, 2009b: 143; ARM. RP. Pergamins s. XIII, n° 15; Barceló Adrover, 2007: 12; Rosselló Vaquer, 1972: 16.

⁶⁷⁷ Així ho creu Regina Sáinz de la Maza (1990: 35), tot i que els autors anteriors indiquen que fou Nunyo Sanç qui transportà l'Orde a Mallorca: Quadrado, 1850: 533; Pons Pastor, 1964: 122.

⁶⁷⁸ ARM. RP. Pergamins s. XIII, n° 8; FRB, I: 90, doc. 79.

divins en sufragi de la seva ànima i la dels seus parents.⁶⁷⁹ L'immoble estava situat a la plaça de Cort, allà on després s'ubicà la cúria del Temple.⁶⁸⁰

Taula 58. Porció de Nunyo Sanç: donacions a Ordes militars, institucions religioses i assistencials

	Institució	Data	Immoble	Situació	Motiu
1	Orde del Temple	16/11/1232	Alqueria <i>Titi</i>	Terme Felanitx	Almoïna
2	Orde Sant Jordi	20/02/1233	Una mesquita i un hort, vora l'hospital	Ciutat	Institució església i habitatge
3	Orde de Calatrava	05/02/1235	Honor de <i>Llodrà</i>	Terme Manacor	Almoïna
		17/09/1239	Rafal <i>Algar</i>	Terme Manacor	Almoïna
4	Orde del Císter	10/06/1233	Unes cases que foren mesquita, vora els banys	Ciutat	Dotació monestir La Real
			Unes cases	Manacor	
			Honor de <i>Sant Llorenç</i> , amb alqueries i rafals	Terme Ciutat	
			Vila d'Esporles i alqueria <i>Alpic</i>	Esporles	
			Alqueries <i>Ataymi</i> i <i>Benirma</i>	Terme Manacor	
			Rafals <i>Rapani</i> , <i>Benlfalu</i> , <i>Benelagix</i> , <i>Beniali</i> i <i>Albetz</i>	Terme Manacor	
			Drets de llenya i pastura	Tot el domini senyorial	
		30/06/1239*	Unes cases	Ciutat	Dotació monestir La Real
			Lloc de La Real i molí del Racó	Terme Ciutat	
			Honor de <i>Sant Llorenç</i> , excepte molins	Terme Ciutat	
			Vila d'Esporles, alqueria <i>Alpic</i> i molins	Esporles	
			Alqueria <i>Deià</i> i els molins	Terme Valldemossa	
			Alqueria <i>del Coll</i> i el seu rafal	Terme Felanitx (Porreres)	
			Dret de pastura per 300 ovelles i 30 vaques	Tot el domini senyorial	
5	Orde de Predicadors	16/09/1239	Pati vora el portal Nou de l'Almudaina	Ciutat	Construcció convent
6	Orde de la Mercè	08/11/1239	Censal sobre unes cases	Ciutat	Almoïna
7	Seu de Mallorca	07/07/1233	Unes cases	Almudaina de la Ciutat	Dotació benefici eclesiàstic
			Rendes d'un forn	Ciutat	
			Un hort i dues sènies davant el Temple	Terme Ciutat	
			Rendes del molí del <i>garrover</i>	Terme Ciutat	
8	Sta. Eulàlia del Camp	15/01/1234	Unes cases	Ciutat	Ampliació església S. Nicolau
9	Hospital Santa Eulàlia	16/01/1234	Tot l'espai on està l'Hospital i l'hort contigu	Ciutat	Dotació hospital Sant Andreu
			Mig rafal <i>Abelmondar/Aben Mondar</i>	Terme Ciutat	
			Alqueria <i>Santa Eulàlia</i>	Terme Ciutat	
			Un rafal	Terme Ciutat	
			10 jovades terra	Terme Manacor	
			4 vaques, 4 truges, 100 cabres i 4 parells de bous		

* Aquesta donació substitueix l'anterior

Font: elaboració pròpia

De forma semblant al cas anterior, Pau Cateura (1990b: 15) considera que l'extensió total de les propietats de l'Orde era d'unes 20 jovades, equivalent a *las caballerías simples creadas por Nuño Sans*. Opina, en conseqüència, que li correspongué mantenir un cavall armat en defensa de l'illa, criteri admès també per Regina Sainz de la Maza (1990: 37). La documentació, però, s'entesta en desmentir aquesta deducció puix

⁶⁷⁹ *quod ibidem suam faciant staticam majorem, et teneant in eadem Ecclesia unum presbiterum qui semper celebret omne divinum officium pro anima nostra et nostrorum parentum*: FRB, II/1: 60, doc. 266; BSAL, 14: 221, n° 112; i ARM. ECR-341: 15.

⁶⁸⁰ Dameto et al., 1841, II: 1080; Serra Barceló, 2008: 38.

que totes les possessions, com hem vist, eren tingudes en règim d'alou franc i lliure. Amb les escriptures a la mà, no es pot sostenir que l'Orde de Sant Jordi hagués de mantenir cap cavall armat, sinó que era exempta de qualsevol servei feudal.

L'Orde gaudí en pau els béns esmentats fins que els foren confiscats per Jaume el Prudent de Mallorca, vers l'any 1280. El monarca al·legà per motiu que Lope Ximenes de Luesia havia cedit l'alqueria sense autorització reial i contra la clàusula *exceptis militibus atque sanctis*, tot i haver transcorregut gairebé 50 anys des de l'alienació. En el període següent, l'administració reial passa a gestionar les propietats i rendes de l'Orde. En conseqüència, el batlle de Mallorca ven els profits d'any en any: els guarets, els rostolls, el vi i la fruita de l'alqueria de Sant Jordi de Valldemossa, exceptuant-ne l'oli. Els compradors hi poden tenir bestiar menut, fer guaret, sembrar de dues o tres relles i tenir bous per llaurar (Albertí & Rosselló, 1999: 35). El 15 d'octubre del 1286, just després d'apoderar-se del regne de Mallorca, Alfons el Liberal ordena tornar l'alqueria i els altres immobles confiscats (*omnes alios honores et possessiones que dicta domus habet in insula*) al comanador Ramon de Guàrdia. L'Orde gaudirà les possessions a fidelitat del rei i amb el mateix servei que prestaven els altres religiosos, nobles i cavallers que tenien propietats a l'illa. El monarca reserva també la jurisdicció i l'empriu (Sainz de la Maza, 1990: apèndix 8).

El manament no va ser complert en la seva totalitat. El comanador de l'Orde, Bernat Gros, es queixava a Jaume el Just, el 1292, perquè es veia privat sense motiu (*sine causa cognitione*) de l'alqueria Sant Jordi de Valldemossa, i pregava que li fos retornada tal com era ordenat. Conseqüentment, el monarca mana al seu batlle Pere de Libià que executi el decret expedit pel seu germà Alfons el Liberal, però es degueren suscitar dificultats que ho impediren. La restitució s'endarrerirà fins el 3 de setembre del 1300. Aleshores, una vegada recuperat el regne, Jaume el Prudent concedeix 8.000 sous als cavallers de Sant Jordi en compensació per l'alqueria que els havia confiscat anys enrere. El document disposa que l'Orde ha d'esmerçar aquest diner en la compra d'altres béns immobles i renunciar definitivament a tots els drets que pretenien tenir sobre les possessions en litigi.⁶⁸¹ L'alqueria, doncs, romandrà sota la jurisdicció reial. Finalment, el 17 de juliol del 1310 (Rosselló Lliteras, 2000: 92, docs. 86 i 89) el monarca estableix a cens l'alqueria Sant Jordi, juntament amb La Mola de Valldemossa, als germans Ramon i Bernat Durban.

⁶⁸¹ ARM. AA. Pergamins s. XIII, n° 85; Sáinz de la Maza, 1990: 215, annex 11; DRM: 74, doc. 53; Cateura, 1982: 103.

La resta de les possessions del terme d'Artà no foren retornades a l'Orde de Sant Jordi fins el regnat de Sanç el Pacífic [1311-1324]. Tot i que no en tinc certesa documental, el servei exigít pel monarca com a contra-prestació a la restitució degué ser el manteniment d'un cavall armat, com explico en el capítol V.5.2.2.

Probablement, la presència efectiva de l'Orde a l'illa conclogué el primer terç del segle XIV, si no abans. A finals del segle XIV, l'esperit de l'Orde se relaxa i els seus membres emprenen una vida "vagabunda, dissoluta e desonesta", a la vegada que augmenten els problemes econòmics per la impossibilitat de recaptar els crèdits i rendes que legítimament els corresponien (Sáinz de la Maza, 1990: 130). La crisi moral i econòmica i la minva alarmant del nombre de cavallers provoca la intervenció de Martí I, qui sol·licita al pontífex la seva aquiescència per unificar l'Orde amb la de Montesa. El 24 de gener del 1400, després de més d'un any de negociacions a quatre bandes, el papa Benet XIII expedeix la butlla *Ad ea libenter intendimus*, que consagra la unió definitiva de l'Orde de Santa Maria de Montesa i l'Orde de Sant Jordi d'Alfama.

La Casa de Santa Maria de Montesa de l'Orde del Císter i de la Milícia de Sant Jordi, que és el nom que farà servir l'Orde unificat per decisió papal, hereta els deures i prebendes d'ambdues institucions. Entre les obligacions es troba la de prestar el cavall armat de la cavalleria Sant Jordi pels béns situats a la parròquia d'Artà i pels censos que rep sobre unes cases a la vila inferior de la Ciutat.⁶⁸²

3. Nunyo Sanç fou el major protector de l'Orde de Calatrava. Aquest Orde fou fundat a Castella, en el segle XII, per l'abat del monestir cistercenc de Fitero (Navarra). Fou introduït a la Corona d'Aragó per Alfons el Cast, per tal de compensar la influència cada vegada més gran dels Ordes del Temple i l'Hospital. Havia seguit l'expansió catalanoaragonesa des del centre principal d'Alcanyís, però no hi ha ni un sol indicati de què participés a la conquesta de Mallorca sinó que s'instal·là a l'illa poc temps després segurament convidat pel comte. El comanador de l'Orde fou procurador seu i solia signar molts dels actes d'establiment com a testimoni. Hi restà no més de 14 anys, la fugida probablement afavorida per la mort del seu protector.

Els calatravins mai no disposaren d'un patrimoni gaire important a l'illa. El 1235, el comte Nunyo els donà en alou franc l'honor de *Llodrà* i, quatre anys més tard, el rafal *Algar*, tots dos del terme de Manacor.⁶⁸³ La *Remenbrança* (f. 4r) cita el rafal *Lodran*, de

⁶⁸² ARM. ECR-1146, f. 7v.

⁶⁸³ ARM. ECR-1146, f. 90r; ECR-341, f. 76r; DRM: 31, doc. 23; i ARM. ECR-341, f. 128v.

14 jovades, i el rafal *Algar*, de dues jovades, que deuen correspondre als dominis esmentats. Quan, el 1247, l'Orde vengué tots els béns que li restaven a Simó de Marí per 25.000 sous reials de València, a més d'aqueixes propietats citen unes cases i un hort dins la Ciutat on devia tenir l'habitatge principal, i unes certes terres en el terme, també heretades del comte (Sastre Barceló, 1988). Igualment posseí l'alqueria *Cabra/Acenobra/Senobia*, de 12/14 jovades d'extensió, en el terme de Porreres, que li havia donat el comte una vegada que morí el seu posseïdor vitalici, Guter Díaz.⁶⁸⁴ Finalment, havia adquirit altres propietats no especificades a Petra, Artà i altres llocs, tant per compra com per donació de l'infant Pere de Portugal (Sastre Barceló, 1988: 5-10). Probablement s'hi comptaven entre elles les alqueries *Binimanent* de 6 jovades, i *Alxicard*, de 4 jovades, que els comanadors de l'Orde establiren a diversos colons l'any 1240, però se'n desconeix la situació. I també l'alqueria *Beniahara* del terme de Felanitx, que li cedí Garcia Falces en postular-se com a *freire* l'any 1242.⁶⁸⁵

En Simó de Marí cedí un terç de la cavalleria Llodrà al seu germà Joan quan es dividiren els béns familiars, i n'establiren una part.⁶⁸⁶ El 1401, la cavalleria fou subhastada per deutes i venuda a l'encant pel batlle de la Ciutat a instància de creditors. La comprà el magnífic Francesc Moix. El seu successor, Miquel Moix, disposava de posada a l'Almudaina de la Ciutat i habitatge a l'alqueria *Llodrà*. Explotava de forma directa les terres que havia reservat, mitjançant el treball de tres esclaus i els animals de la propietat. Però també utilitzava amitgers pagesos que l'ajudaven a conrear el camp i cuidar el bestiar. La producció agrícola principal consistia en cereals i vi, i obtenia ingressos per la venda d'animals (cavalls, porcs, paons) i la comercialització dels productes derivats com la llana, el formatge i la mel. La resta dels beneficis econòmics procedia dels censos emfitèutics i les rendes del rafal *Roaix* i la Marina, que tenia arrendats (Sastre Moll, 2013: 705-717).

Pau Cateura (1990b: 16-25) atribueix a l'Orde de Calatrava *un patrimonio parangonable a una caballeria simple* que equipara a 20 jovades d'extensió. Aqueixa xifra no té cap versemblança, tal com es dedueix de les dades i xifres exposades. Continuant amb la suposició i fent una extrapolació en funció d'aquesta extensió, li aplica l'obligació de prestar un cavall armat per a la defensa de l'illa. No obstant, no hi ha cap document que reflecteixi el deure de mantenir cap cavall per part de l'Orde. Tot al

⁶⁸⁴ ARM. AA. Pergamins s. XIII n° 10; DRM: 31, doc. 23. Vegeu més amunt en aquest mateix capítol.

⁶⁸⁵ ADM. Miscel·lània MSL-68, plec n° 3, pàg. 7. Rosselló Vaquer, 1973: 38 i 39, docs.161 i 166.

⁶⁸⁶ ARM. ECR-345, f. 149 i 273v; ECR-347, f. 82v, 141 i 250; i ECR-353, f. 145.

contrari, els calatravins tenien les possessions en alou franc i lliure i sense cap tipus de servei feudal. Els successius propietaris capbrevaren diverses vegades la cavalleria en els segles següents, sense que mai esmentin aqueixa obligació.

4. Pel que fa als ordes religiosos, la institució més beneficiada pel comte Nunyo fou el Císter. L'Orde del Císter fou fundat per Robert de Molesmes en el monestir de Cîteaux, prop de Dijon (França), el 21 de març del 1098. Fou confirmat pel papa Pasqual II el 1110. La reforma introduïda per Bernat de Claravall, l'any 1113, el transformà en l'orde monacal més important d'Europa durant el segle XII. S'introduí als dominis de la Corona d'Aragó vers 1150, essent l'origen de la fundació dels monestirs de Santes Creus i Poblet.

Per privilegi del 13 de setembre del 1232 expedit a Lleida,⁶⁸⁷ Jaume I autoritza el seu oncle Nunyo Sanç a bastir un monestir d'aquest orde a Mallorca.⁶⁸⁸ El convent podria acollir fins a 13 monjos i 13 conversos amb les famílies respectives. El comte havia de determinar-ne l'emplaçament, per la qual cosa els devia assignar els béns immobles necessaris a qualsevol lloc de la seva porció. El febrer següent ja consta que Nunyo havia donat al Císter una partida indeterminada de terres. Així es desprèn de la donació que el propi comte fa a Alemany de Sadoa/Sàdaba de tota la *vall d'Esporles* en feu i a servei de tres cavalls armats; cessió de la qual n'exceptua *donacione quam fecimus monasterio Cisterciensis ordinis quod ibi hedificare proposuimus*.⁶⁸⁹

Però no és fins el 10 de juny del 1233 que el comte del Rosselló dona en alou franc als monjos cistercencs els immobles necessaris per al seu sosteniment, invocant la clemència divina en remissió dels pecats propis i dels progenitors.⁶⁹⁰ Integren la cessió la vila d'Esporles i l'alqueria adjunta *Alpic*, que ha estat identificada amb l'actual Granja d'Esporles. En aqueixa alqueria es degué ubicar el primer monestir, del qual romanen encara algunes restes de les cel·les dels monjos i una torre (Mut & Rosselló, 1993: 135). Addicionats a aquests béns, Nunyo els donà les alqueries *Ataymi* i *Benirma* i els rafals

⁶⁸⁷ Reproduït a Dameto et al., 1841, II: 1037; FRB, II/1: 29, doc 170; Huici & Cabanes, 1976a: 303, doc. 172; DSMR: 173, doc. 3.

⁶⁸⁸ La història d'aquest convent és prou coneguda, a partir de les aportacions que fa Joaquín Mª Bover a la *Historia General del Reino de Mallorca* (1841, I: 397-399; i II: 1036-1053) i, molt especialment, gràcies als treballs de Pau Mora i Lorenzo Andrinal (1982), Jaume Portella (1986), Jaume Albertí i Ramon Rosselló (1996), Margalida Bernat i Jaume Serra (2000), Reis Fontanals (2004), Josep Segura (2004), C. Puig i R. Palacios (2004); Antoni Gorriás (2006) i Pau Cateura (2013) sobre els quals es basa aquest apartat.

⁶⁸⁹ Reproduït a FRB, II/1: 63, doc. 280; ACM. GROC: 34, doc. 30; DSMR: 182, doc. 4; ACM. CAC, n° 7732; DRM: 23, doc. 17; Albertí & Rosselló 1996: 132, doc. 3.

⁶⁹⁰ DSMR: 186, doc. 6; Albertí & Rosselló 1996: 133, doc. 4.

Benifalu, *Benelagix*, *Beniali*, *Rahal Albetx* i *Rapani* del terme de Manacor. Es poden identificar a la *Remenbrança* (f. 5v i 10v), respectivament, com *Ataieni* de 6 jovades, *Beni Rina* de 4 jovades, *Beni Alfalu* de 2 jovades, *Rafal Abn Eliazit* de 4 jovades o *Rafal Aben Abd Elaziz*, profeit e laurazon de 3 jovades, *Beni Ali* de 3 jovades i *Rafal Albetz* de 2 jovades; mentre que *Rapani* no es pot reconèixer. Tot plegat, una superfície d'entre vint-i-sis i trenta jovades. Els afegeix també unes cases situades a la vila de Manacor que foren d'Abenferrug, confrontant per dues parts amb la plaça que està davant l'església (avui casa rectoral). Igualment els atribueix unes cases que abans foren mesquita, ubicades a la parròquia de Santa Eulàlia de la Ciutat, vora uns banys, a les quals afegeix uns casals a banda i banda del carrer. Endemés, els addiciona l'honor de *Sant Llorenç* del terme de la Ciutat, amb les alqueries i rafals que li pertanyen, confrontant a l'est amb la síquia de Canet i a l'oest amb el camí que va a Banyalbufar. Finalment, els atorga l'empriu sobre les llenyes i les pastures de tots els districtes situats sota la seva jurisdicció. El comte únicament reserva, vitalíciament, la meitat del l'usdefruit de l'honor de *Sant Llorenç*.

Amb aquesta dotació immobiliària, el comte posava els fonaments de la nova abadia, que havia d'estar subjecta a la de Poblet i regulada per l'orde del Císter. Tres mesos després, el capítol general comissiona els abats de Poblet i de Santes Creus per inspeccionar el lloc on pretén aixecar el monestir, facultant-los per disposar-ne la fundació, si els sembla oportú.

El 24 de gener del 1236, el cavaller Alemany de Sadoa/Sàdaba incrementa el patrimoni cistercenc amb la donació en alou franc de l'alqueria *Alcàsser*, contigua a la vila d'Esporles.⁶⁹¹ El document no indica la situació ni les confrontes de l'alqueria, que alguns erudits han identificat com Son Tries (Albertí & Rosselló, 1996: 27). La *Remenbrança* (f. 10r) l'anomena *Alçaçar*, *profeit e laurazon*, de 7 jovades, que Nunyo obtingué en el terme d'Esporles per les seves 279 'cavalleries' incloses en la vuitena part del bisbe de Barcelona. Formava part de les explotacions de la *vall d'Esporles*, que el comte havia cedit al de Sádaba l'any 1233 en feu de tres cavalls. Verifica la donació com a ofrena per amor a Déu, en remissió dels propis pecats, i compta amb el consentiment del comte com a senyor eminent.

Però el lloc elegit pel comte no degué semblar adequat als abats comissionats, perquè l'ofrena immobiliària feta als cistercencs l'any 1233 quedà sense efecte sis anys després. En virtut d'un nou document datat a Mallorca el 30 de juny del 1239 que invalida

⁶⁹¹ DSMR: 192, doc. 10; Albertí & Rosselló, 1996: 133, doc. 6.

l'anterior, Nunyo Sanç els atorga en alou franc el lloc de La Real, on havien de construir el monestir (*ad monasterium cisterciensis ordinis ibi construendum noviter*), juntament amb el molí contigu anomenat del Racó.⁶⁹² Cal identificar aquell lloc amb *Arial*, un rafal d'una jovada citat a la *Remenbrança* (f. 1r) en el terme de la Ciutat, conegut en endavant com l'Alcàsser de Nunyo Sanç (DSMR: 33). Segons Barceló & Rosselló (2006: 130), *Arial* no és més que la deformació catalana del nom *ar-riyad*, plural de *rawda* = jardí, que identifiquen amb l'actual Son Cabrer. Els afegeix l'alqueria *Adaiano* amb els seus rafals i els molins que hi ha i hi pugui haver, probablement citada a la *Remenbrança* (f. 2v) com a *Adaya ab soç rafals*, de 12 jovades d'extensió. Pocs dies abans, l'havia establerta a parts iguals a Pere Ramon, Bernat d'Escala i Bernat de Verdera⁶⁹³ a cens de la quarta part de tots els fruits i rendes, més el delme acostumat.⁶⁹⁴ Nunyo havia exceptuat de l'establiment una part ja cedida a Pere Mató. Endemés, reservà com a celler propi una part de les cases del Puig, tal i com encara s'anomena aquest turó de la vila de Deià. Els establerts pagaren 733 sous melgoresos d'entrada cadascun. Assumiren el deure de mantenir contínuament poblada l'alqueria, portar la verema al cup senyorial i escripturar els documents a la cúria comtal. I estaven sotmesos a deu dies de fadiga i a vintè de lluïsmes en cas d'alienació de qualsevol immoble, de la que n'eren exclosos els cavallers i religiosos. El comte associa també a la donació la vila d'Esporles i l'alqueria contigua *Alpic*, que ja constaven a la primera dotació, amb els molins que hi ha i els que hi puguin construir. Igualment els addiciona l'honor de *Sant Llorenç* de les rodalies de la Ciutat amb totes les seves pertinences, tal com el tenen en virtut d'aquella donació. Així com abans reservà vitaliciament la meitat de l'usdefruit de l'honor, ara el comte es limita a exceptuar de la donació els molins. També els cedeix l'alqueria *Benimahab* o *del Coll* i el rafal *Cemega* contigu, situats en el terme de Felanitx i parròquia de Porreres. Encara que el document no en dona els límits, han de ser les explotacions que la *Remenbrança* (f. 13v) situa a la

⁶⁹² DSMR: 205, doc. 15; ARM. ECR-341, f. 84; Rosselló Vaquer, 2001b: 12; ARM. AH-831, f. 110; Mut Calafell, 2009b, 159; Albertí & Rosselló, 1996: 134, doc. 9. Pau Cateura, 2013: 279 no ho creu així, sinó que considera que les dues donacions són suplementàries. El document posa en boca de l'abat de Poblet, clarament: *remittimus et diffinimus [vobis et vestris] omnes alias conueniencias et donationes quas nobis primitus cum aliis cartis vel sine cartis feceratis, tenentes [nos per] paccatos de istis que nobis noviter cum presenti carta concessistis*.

⁶⁹³ L'establiment és del 3 nones juny 1239 (03/06/1239) i, deu dies més tard, els tres establerts es divideixen formalment les terres de l'alqueria. La resta de les cases del Puig, els molins i la fusta necessària per mantenir-los, l'aigua, la pedrera, la caça, les pastures i els accessos no es divideixen sinó que són comuns. Cap d'ells no podrà pasturar a la muntanya del Puig, i la font serà amigues només entre Bernat d'Escala i Bernat de Verdera (DSMR: 199-205, docs. 12, 13 i 14; DRM: 32, doc. 24).

⁶⁹⁴ Tres anys més tard, exceptua de la renda el cànem i el lli que produeixin per al consum propi, i redueix el cens sobre la vinya que plantin a l'esdevenidor i sobre el pa a només la vuitena part de la producció. El delme i la resta de la renda es manté igual (DSMR: 235, doc. 26).

partida de Caçor i denomina *Beni Mafab*, de 14 jovades, i *Cinieia*, de 7 jovades. Finalment, els afavoreix amb el dret sobre unes cases que foren de Guter Díaz, situades a la Ciutat. El donant manté l'autorització perquè els monjos puguin pasturar bestiar per tot els dominis comtals, si bé limita el ramat a un màxim de 300 ovelles i 30 vaques. El comte cobejava que La Real fos una abadia completa, amb abat propi, un mínim de tretze monjos i els servents necessaris. Així com havia indicat anteriorment, es regirà per la normativa cistercenca i dependrà del monestir de Poblet.

Aquesta cessió fou la definitiva, de manera que l'abat de Poblet, signatari del document, accepta la donació en nom del futur abat de La Real, renuncia als llegats anteriors i es compromet a no importunar el comte amb noves peticions. En conseqüència, les cases, els rafals i les alqueries de Manacor (unes 25 jovades) tornen a mans del comte i són substituïdes per les dues explotacions de Porreres i l'alqueria de Deià (33 jovades). En línies generals, doncs, es produeix una millora global de la dotació i un apropament de les propietats a l'indret geogràfic on construeixen el monestir. Probablement l'estratègia dels monjos estigui relacionada amb la manca de vocacions i amb les dificultats per trobar la mà d'obra necessària per posar en marxa les explotacions agrícoles. A la vegada, incrementen les rendes fixes i els drets sobre l'aigua i els molins de la síquia de Canet. En endavant, La Real farà servir els seus drets sobre l'aigua de Canet o d'En Baster front a les pretensions dels Jurats de la Ciutat.⁶⁹⁵ Puix que el règim de possessió dels immobles és l'alou, l'abadia exerceix sobre d'ells la jurisdicció civil com qualsevol altre magnat, que administra mitjançant una cúria amb el seu jutge i escrivà.

La nova abadia es bastirà a l'Alcàsser de Nunyo Sanç i adoptarà el nom de Real Vell (Son Cabrer). L'any 1240 els monjos ja s'havien traslladat d'Esporles a La Real, encara que la Granja (alqueria *Alpic*) pervisqué com a explotació agrícola i ramadera cistercenca.⁶⁹⁶ Vers 1266 el convent es mudà al Real Nou (DSMR: 44).

5. L'Orde de Predicadors o dels dominics és un Orde mendicant fundat a Tolosa (Occitània). Va ser erigit per Domènec de Guzman (1170-1221), canonge regular del Burgo de Osma (Sòria), amb la intenció de fer tornar els heretges albigeos al si de l'Església catòlica mitjançant la predicació i l'ensenyament. L'Orde fou confirmat pel papa Honori III l'any 1216 i adoptà l'hàbit blanc amb caputxa i capa de color negre, i la

⁶⁹⁵ Bernat & Serra, 2000; Fontanals, 2004: 25-34; Gorriás, 2004: 243-268.

⁶⁹⁶ Albertí & Rosselló, 1996: 103; Barceló & Rosselló, 2006: 129-132.

creu de Calatrava com a símbol. Ajustà els preceptes monàstics a la regla de Sant Agustí, a la qual afegí un conjunt de normes que regulaven el funcionament intern.

La primera església dels dominics a Mallorca fou la capella anomenada de La Victòria i de Sant Miquel.⁶⁹⁷ Segons la tradició, havia estat erigida pel propi Conqueridor en honor de Nostra Senyora per commemorar la victòria aconseguida en la presa de Mallorca. Invocant uns epitafis que hi havia a les parets de la capella, Juan Dameto, Vicente Mut i Jerónimo Alemany (1840, I: 316) diuen que hi foren soterrats els cavallers morts a l'assalt de la *madīna* l'any 1229. Diego Zaforteza assegura que igualment hi sebolliren els morts en el contagi subsegüent a la presa de la Ciutat. Estava situada en el carrer dels Polls, actual carrer de la Victòria, que n'ha rebut el nom. A l'angle posterior esquerre tenia adossada la Torre de les Hores, on els Jurats col·locaren un rellotge i una campana entre 1385-86 (Barceló Crespí, 2012: 27-33). Malgrat la consideració de capella, l'edifici tenia una certa importància ja que fins i tot tenia claustre, les restes del qual han estat estudiats per Antoni Ignasi Alomar (1993: 387-426). Es va fer servir com a escola de gramàtica i retòrica fins a mitjan segle XIX.

Ben davant d'aquesta capella, a l'altre costat del carrer dels Polls, es construí després el convent dominicà. Segons un document datat el 21 de maig del 1231 i recollit pel pare Cayetano de Mallorca (1746: 54), Jaume I els concedí, en alou franc, un lloc situat a una gran plaça que confrontava amb les torres de l'Almudaina reial per construir un monestir i una església.⁶⁹⁸ Cal situar aquesta àgora entre el palau de l'Almudaina i la mesquita aljama (Bernat Roca, 2010a: 131). Aquest fou l'origen del complex conventual; però, tres anys més tard, les obres encara no havien començat. Guillema, muller de Guillem Hug, fa testament el 12 de setembre del 1234 i deixa als frares predicadors un llegat de 200 sous melgoresos amb la condició que, un any després de la seva mort, construeixin un convent.⁶⁹⁹ Transcorreguts dos anys els dominics ja estaven bastint l'edifici, a propòsit del qual obtenen la cessió franca d'un conjunt edilici format per unes cases, hort, banys i sis torres confrontant amb l'hort i el mur de l'Almudaina. És una donació que els fa l'infant Pere de Portugal el 7 d'abril del 1236, qui l'havia comprat pocs

⁶⁹⁷ La història del convent de Sant Domingo de la ciutat de Mallorca ha estat abordada per diversos autors, dels quals n'és usufructuari el present apartat: Alomar Canyelles, 1993: 387-426; Barceló & Rosselló, 2006: 211-228 i 392-394; Campaner, 1881: 325; Cayetano de Mallorca, 1746: 54-55; Dameto et al., 1840, I: 85, 316-317 i 391-396; Rosselló Lliteras, 1985a: 115-130.

⁶⁹⁸ *locum illum (...) situm in grandi platea que ex una parte respicit ad vicum amplum quod dicitur Benanet et ex alia ad ipsam Almudaynam, et angulus confrontat cum turribus domus regiae*: Dameto et al., 1840, I: 393; FRB, I: 72, doc. 62; Rosselló Lliteras, 1985a: 118; Alomar Canyelles, 1993: 399.

⁶⁹⁹ AHN. Clero, carp. 76, nº 15. Transcrit a FRB, III: 36, doc. 521.

dies abans a Robert de Bell-veí de Tarragona.⁷⁰⁰ Les jornades següents, els Predicadors incrementen el patrimoni amb diverses donacions i compres de cases i patis confrontants amb el conjunt anterior, situades a les porcions del rei, del bisbe de Girona, de l'abat de Sant Feliu de Guíxols i de Gastó de Bearn (Rosselló Vaquer, 2001b: 119-125).

A mesura que van bastint el convent, les propietats urbanes dels frares augmenten. L'any 1238, el bisbe i capítol de Mallorca els cedeix la part que li corresponia pel desè a l'interior de l'Almudaina.⁷⁰¹ I, l'any següent, Nunyo Sanç els dona en alou un pati o plaça baix del mur de l'Almudaina i cap a la Riera, entre el portal Vell i l'entrada del portal Nou que han obert els frares.⁷⁰² Tot seguit, els dominics arriben a un acord amb Guillem Baster, qui es compromet a mantenir condret el tram de la síquia que acaba de construir de bell nou per alimentar els seus molins i passa pel solar dels frares.⁷⁰³

La construcció de l'església encara es torbarà un temps. La començaren dia 17 de setembre de 1296 i l'acabaren el 13 d'abril de 1359. Va arribar a tenir dos claustres (Rosselló Lliteras, 1985a: 120; Alomar Canyelles, 1993: 389).

6. El dels Mercedaris o de la Mercè és un Orde religiós mendicant fundat a la catedral de Barcelona l'any 1218 per fra Pere Nolasc i fra Ramon de Penyafort. La institució fou inspirada pel Conqueridor, amb el suport del bisbe Berenguer, amb l'objectiu de redimir els cristians captius en terres de musulmans.⁷⁰⁴ Es regia per la regla de Sant Agustí en virtut d'una butlla que els atorgà Gregori IX l'any 1235, i vestia l'hàbit blanc. Donada la seva activitat redemptora, és possible que fra Pere Nolasc fos present a la conquesta, com diuen els tractadistes més primerencs i la crònica conventual. Algunes de les notícies proporcionades per aquests autors relatives a les primeres donacions i privilegis atorgats a l'Orde, no han pogut ser confirmades. Em refereixo al privilegi atorgat pel monarca a fra Pere Nolasc i a son lloctinent fra Joan de Laez/Laers/Lerç el

⁷⁰⁰ AHN. Clero, carp. 77, n° 3; carp. 127, n° 6; i carp. 77, n° 8. Transcrit a Dameto et al., 1840, I: 394; Rosselló Lliteras, 1985a: 119.

⁷⁰¹ AHN. Clero, carp. 127, n° 12.

⁷⁰² BSAL 15: 53, n° 401; AHN. Clero, carp 78, n° 13. La donació és confirmada pel rei el 19/05/1254: AHN. Clero, carp. 83, n° 5. Transcrit a Dameto et al., 1840, I: 394.

⁷⁰³ BBM 106-V2-9: 96-97; AHN. Clero, carp. 79, n° 10; carp. 127, n° 14; i carp. 92, n° 8, 4 calendes gener 1243 (29/12/1243). Transcrit, amb molts d'errors, a Gorrias, 2006: 24-25.

⁷⁰⁴ La fundació i història de l'Orde és coneguda gràcies a diversos estudis: Arnau, 1962: 428-458; Barceló & Rosselló, 2006: 367-374; Binimelis, 1593 [1927], libro 4, cap. XLIII: 316; Dameto et al., 1840, I: 403; II: 1079-1093; III: 679-681; Gazulla, 1934; Nieto Cerdà, 2004: 33-46; Perelló Ferrer, 1985; Salrach, 1988b; Terrassa Pons, 1774: 67; VV. AA., 1997: *La orden de Santa Maria de la Merced (1218-1992). Síntesis histórica*.

primer de juliol del 1230,⁷⁰⁵ i al de la cessió d'un forn dins la Ciutat per part del bisbe de Barcelona, el 20 de gener del 1231. O la notícia del traspàs, a favor dels mercedaris, de l'hort i la mesquita que Nunyo Sanç havia donat a l'orde de Sant Jordi d'Alfama com a estatge principal l'any 1233. Ni el lliurament de tots els béns que hauria fet als mercedaris el 13 de gener del 1235 Domènec Jolit, amb motiu de consagrar-se a Déu i posar-se sota la protecció de l'Orde.⁷⁰⁶

No obstant això, és ben cert que els mercedaris s'instal·len a l'illa tot just després que fou conquerida i, per tant, Mallorca seria una de les primeres fundacions realitzades per l'Orde. Alguns documents de les dècades posteriors així ho confirmen. El 14 de juliol del 1232, el bisbe Guillem de Girona li dona en alou l'alqueria *Albureg* del terme de Muro, que en endavant prengué el nom d'Alqueria dels Captius. El 3 de gener del 1235, la vídua del carnisser Berenguer Roig dona als frares en alou franc dos estatges sarraïns i corral, en porció reial. I el 9 d'abril del 1237, Tomàs de Quadres ven en alou franc a la Mercè uns casals dins la Ciutat. El primer d'abril del 1245, Bonmacip Montagut els atorga també en alou un hort que foren tres albergs sarraïns ubicats a la plaça de Cort de la Ciutat, que després acollí l'escrivania del Temple. El 1249, Jaume I autoritza els frares mercedaris a prendre aigua de la síquia. I, el 17 de febrer del 1261, Berenguer Riera de Castelló d'Empúries els fa donació per cent anys de l'alqueria *Alcanicium/Alcanyís*, en el terme de Sant Llorenç de la Ciutat.⁷⁰⁷

La historiografia no es posa d'acord sobre els diversos emplaçaments que ocupà l'Orde (Terrassa Pons, 1774: 69). Sembla que el primer convent estava situat a l'actual carrer de Miramar, antigament dels Forats. El segon estaria a la plaça de Cort i, el tercer, que seria el definitiu, ocuparia el mateix lloc que l'actual església de la Mercè, a la plaça del mateix nom de la Ciutat.

Pel que fa al comte Nunyo Sanç i la seva relació amb l'Orde de la Mercè, únicament li va fer un donatiu minúscul l'any 1239. Consistí en la cessió, en alou franc,

⁷⁰⁵ *Real despacho para el Territorio del Convento de nuestra Señora de la Merced, a las Calendas de Julio del Señor 1230, del Sr. Rey Don Jayme primero, dado en Mallorca a favor del R. P. S. Pedro Nolasco, y de su Lugartiniente Fr. Juan de Laez, en la Capilla, que entonces tenia el título de S. Salvador y ahora de S. Andrez* (P. Cayetano de Mallorca, 1746: 54). El Paborde Terrassa (1774: 69) afirma que el nom del lloctinent era Joan de Lerç (Lercio).

⁷⁰⁶ Dameto et al., 1840, I: 402; II: 1079-1081; P. fra José Arnau, 1962: 429.

⁷⁰⁷ ARM. PN. G-45, f. 63v, Pridie idus juliol 1232; AHN, Clero, carp. 76, n° 11; AHN, Clero, carp. 121 n° 4, 5, 6 i 7. Citats amb errors cronològics a Dameto et al., 1840, I, 401-403; II: 1079-1080; Rosselló Vaquer, 2001b: 123, 125 i 154.

d'una masmudina censal sobre unes cases de la Ciutat establertes a mestre Joan, notari, situades davant l'Hospital de Santa Eulàlia o de Sant Andreu.⁷⁰⁸

7. Quant a les devocions religioses i assistencials, el 7 de juliol del 1233 Nunyo Sanç funda un benefici a l'altar Major de la Seu, sota l'advocació de la Mare de Déu. A tal efecte, dota un prevere per a que celebri missa diàriament servit per un escolà, i li proporciona tots els vestits, llibres, calze, hòsties, candeles, vi i agua necessaris, de manera que no pugui percebre res de la col·lecta dels fidels. La dotació econòmica consisteix en quinze quarteres de forment i deu d'ordi, més 100 sous per vint somades de raïm, altres 10 sous per dos quartans d'oli per alimentar una llàntia que cremi contínuament davant l'altar, i 100 sous melgoresos pels queviures i la vestimenta seva i dels servents. Totes aqueixes quantitats les percebrà anualment el prevere, els dies designats, procedents de les rendes del forn que el comte té a la Ciutat i del molí *del Garrover* del terme de la Ciutat.⁷⁰⁹ Endemés, li cedeix en alou unes cases dins l'Almudaina per estatge i un hort amb dues sènies situat davant el portal del Temple, en el terme de Catí. Nunyo reserva vitalíciament el dret de presentació del capellà qui servirà el benefici; el qual, després de la seva mort, serà designat pel bisbe i capítol.⁷¹⁰

8. Mig any després, en reparació dels delictes potencialment comesos, el comte cedeix unes cases en alou franc a l'església de Sant Nicolau de Palma, adjunta de Santa Eulàlia del Camp de Barcelona. La casa està adossada a l'església i té sortida al carrer.⁷¹¹

9. Nunyo Sanç va erigir un hospital de pobres a la plaça de Cort, encara que se'n desconeix la ubicació exacta. La historiografia manté que el va dotar l'any 1230 amb un benefici, una escolania i molts censos.⁷¹² Inicialment prengué el nom de Hospital de Santa Eulàlia, però vers mitjan segle XIII el canvià pel de Sant Andreu.

Tot i que la data de fundació és dubtosa, el muntant econòmic amb el qual dotà l'Hospital Nunyo Sanç és conegut. Mitjançant un document datat a Barcelona el 16 de

⁷⁰⁸ BSAL 15: 55, docs. 420 i 429; AHN. Clero, carp. 78 n° 14; Rosselló Vaquer, 2001b: 127, 08/11/1239.

⁷⁰⁹ Es tracta del molí *aš-šayj al-kabīr* del CLA (f. 2v). És citat a la *Remenbrança* (f. 8v) amb el nom *Lo molin del Viel, on es lo garrofer*, com un dels set molins que correspongueren al comte en el terme de la Ciutat per la seva porció. Segons el CCR (f. 27ra), és el dit *Veyl mayor*, que ocupa el novè lloc en el nombre de molins de la sèquia de Canet, començant a comptar des de la Ciutat cap a l'ull de la font .

⁷¹⁰ FRB, II/2: 289, doc. 409; DRM: 25, doc. 18; ACM. CAC, n° 15625; Campaner, 1881: 7.

⁷¹¹ AHN. Clero, carp. 127 n° 2; FRB III: 16, doc. 488.

⁷¹² Campaner, 1881: 3; Cateura, 1980b: 16; 2013: 273 i 280; Dameto et al. 1841, III: 717.

gener del 1234, en remissió dels seus pecats i els dels seus progenitors, li assigna l'emplaçament territorial que ja ocupava aleshores, al qual afegeix l'hort adjunt.⁷¹³ A qualsevol indret d'aquest espai, podran edificar un forn per coure pa diàriament al servei de l'Hospital. Pau Cateura (1980b: 18) ha demostrat que la institució existia, al manco, des del 1232, però el complex encara no estava acabat, perquè no sembla que hi hagués església, ni tampoc lliteres per als asilats. En conjunt, suposava un espai continu que anava des de la porta de l'Almudaina fins a la tinença de Pere Martell, excepte dos obradors que eren del bisbe de Girona. Li afegeix la meitat del rafal *Aben Mondar*, situat en el terme de Catí, vora la porta *bāb al-balad*. Segons la *Remenbrança* (f. 9v) el rafal íntegre abraçava 4.5 jovades de terra a les rodalies de la Ciutat, i formava part de les propietats que obtingué el comte dins el quartó del bisbe de Barcelona.⁷¹⁴ Li agrega, igualment, l'alqueria *Santa Eulàlia* situada a l'extrem nord-oest del terme de la Ciutat. La *Remenbrança* (f. 1r) relaciona el *Rafal Bibas, ad Sancta Olalia* de quatre jovades, i també *Lo rafals d.Arafa, et son III, ad Sancta Olalia*, de la mateixa extensió, que podrien correspondre a aqueixa alqueria. Li addiciona un altre rafal innominat del terme de la Ciutat, que estava ubicat entre el rafal del bisbe de Barcelona i l'alqueria de Bernat d'Olzet. Aquest rafal devia contenir argila o terra bona per fer teules perquè, anys després, el comanador de l'Hospital estableix el dret de cavar terra per obrar a Guillemó Francesc, imposant-li una renda d'una teula per cada 23 que en fabriqui.⁷¹⁵ Finalment, arrodoneix el patrimoni a l'hospital amb deu jovades de terra de la seva porció en el terme de Manacor, pendents de concretar. La donació fou complementada amb un conjunt de béns semovents consistent en 100 cabres, quatre vaques, quatre truges de cria i quatre parells de bous aregats per treballar la terra. El béns mobles consistiren en vint llits completament guarnits per als asilats, una llàntia que cremava nit i dia davant l'altar de l'església, i una altra llàntia que il·luminava l'estança principal de nit. Quatre anys més tard, Nunyo dona a l'Hospital una tanda d'aigua de la sèquia de la Ciutat, que rebrà pel mateix canó que la reben altres persones (ARM. Governació X-37; Mut, 2009b: 199).

El comte no es limità a dotar l'hospital, sinó que disposà les instruccions precises per tal que proporcionés el servei assistencial que li estava encomanat en règim d'auto-finançament. El màxim de pobres que havia de mantenir ascendia a vint persones, que és

⁷¹³ ARM. LR-30, f. 19-20, 17 calendes febrer 1233 (16/01/1234). Transcrit per Cateura, 1980b: 24-25.

⁷¹⁴ L'altra meitat del rafal fou donat a cens pel comte a Pere d'Osca, per una quartera i 4 barcelles d'ordi anuals portades a la Ciutat el 24 de juny: ARM. ECR-341, f. 96v, 16 calendes octubre 1242 (16/09/1242).

⁷¹⁵ MPR: 1081, doc. 1450, 26/03/1243.

el nombre normal per aquella època, més altres deu dedicades a la prestació dels serveis. Les necessitats espirituals dels asilats havien d'estar cobertes per un prevere i un escolà que atendrien l'església. Una dona s'ocuparia del treball domèstic de la casa; i un germà de l'hospital, comanador o rector procuraria els negocis, les finances i l'administració de la institució. Finalment, hi hauria sis homes encarregats de conrear i explotar les terres i de pasturar i custodiar el bestiar. Alguns d'ells podrien ser captius. Nunyo assigna específicament la meitat del rafal *Aben Mundar* i un dels quatre parell de bous a la conservació dels vint llits. Els beneficis del forn s'aplicaran al sosteniment de les despeses generals. Quant a la manutenció dels pobres, disposa que cadascun ha de tenir un bitllet, que entregará abans d'entrar a dinar i recuperarà en haver acabat. A canvi del bitllet, els donaran pa, vi i carn cuinada els diumenges, dimarts i dijous i, la resta de la setmana, pa, formatge i ous; o bé peix, si no hi ha cap dels dos productes. El manteniment de l'orde i el compliment de la normativa queda reservada al bisbe i capítol de Mallorca i, subsidiàriament, als successors del comte.

Encara que hi hagué altres tres hospitals a la ciutat de Mallorca durant el segle XIII, el de Sant Andreu fou el que adquirí major prestigi, tant per la seva dotació inicial com pel patronatge que exerciren els reis de la Corona de Mallorca, com a successors del comte Nunyo (Barceló & Rosselló, 2006: 190). Aquesta circumstància fomentà que no sols algunes persones es donaren en cos i ànima a l'Hospital, sinó també que rebés donatius de forma assídua.⁷¹⁶

La dotació de Nunyo a la Seu de Mallorca.

A més de les concessions anteriors, el comte encara haurà de detreure una notable quantitat de propietats de la seva porció per cedir-les a la Seu. Abans de la conquesta, els magnats s'havien compromès a dotar adequadament l'església de Mallorca. La quota cedida quedà fixada, extra-oficialment, en el deu per cent (el *desè*) de la totalitat dels béns que cadascú havia assolit en el repartiment,⁷¹⁷ però el comte havia dilatat indefinidament aquesta cessió. És per aquest motiu que el papa Gregori IX l'amenaçava peremptòriament d'excomunió.

⁷¹⁶ MPR: 569, 871, 881, 1068 i 1069, docs. 272, 971, 972, 994, 1416 i 1419.

⁷¹⁷ La dotació de l'Església s'estudia en el capítol IV.5.

Taula 59. Porció de Nunyo Sanç: donacions a la Seu de Mallorca pel desè

Naturalesa	Tipus	Quantitat	Nom	Situació	Jovades
Immoble urbà	Hospici	1	<i>Ysse Abnissach</i>	Almudaina de la Ciutat	
	Hospici	1	<i>Labiamban</i>		
	Casa	1	<i>Mahumeti Abenalhag</i>		
	Casa	1	<i>Juceff Abmalchacen</i>		
	Casa	1	<i>Parral</i>		
	Casa	1	<i>Aliayeni</i>		
	Casa	1	<i>Abenboarra</i>		
	Casa	3	<i>Carraria de Sale</i>		
	Casa	1	<i>Aliupachi</i>		
	Casa	1	<i>Jucephi Aliussa Algargui</i>		
	Casa	1	<i>Saada</i>		
	Casa	1	<i>Dalgargui</i>		
	Casa	1	<i>Almegid</i>		
	Casa	1	<i>Alnaama</i>		
	Casa	1	<i>Alexeref</i>		
	Casa	1	<i>Abmaifach</i>		
	Casa	1	<i>Jucef Abenalchacen</i>		
	Casa	1	<i>Mahometi Ab Nahag</i>		
	Casa	1	<i>Prope furnum</i>		
	Casa	1	<i>Abdilalchalim</i>		
Casa	1	<i>Patre Jucef</i>			
Immoble rústic	Alqueria/Rafal	1	<i>Arzeyua/Azeyua</i>	Vall d'Esporles	2
	Alqueria/Rafal	1	<i>Bilela/Billela</i>		8
	Alqueria/Rafal	1	<i>Ayan</i>		3
	Alqueria/Rafal	1	<i>Almoravit/Rafal Almorabit</i>		5
	Alqueria/Rafal	1	<i>Benixamer/Beni Samel</i>		12
	Alqueria/Rafal	1	<i>Alcarmeda/Ayn Carmeda</i>		3
	Alqueria/Rafal	1	<i>Abenbarchax/Rafal Dabenbarcatz</i>		2
	Alqueria/Rafal	1	<i>Alcasser/Alçaçar</i>		7
	Alqueria/Rafal	1	<i>Abengaus/Rafal Abeniautz</i>		5
	Alqueria/Rafal	1	<i>Addugayer/Rafal Dadogayatz</i>		3
	Alqueria/Rafal	1	<i>Fataybana/Faitx Aibana</i>	4	
	Alqueria/Rafal	1	<i>Rubentix/Robintis</i>	Terme de Felanitx	12
	Alqueria/Rafal	1	<i>Alluch/Aluc</i>		6
	Alqueria/Rafal	1	<i>Albubacer/Rafal Abubacr</i>		2
	Alqueria/Rafal	1	<i>Algari/Rafal Algar</i>		3
	Alqueria/Rafal	1	<i>Algriles/Egrullax</i>		3
	Alqueria	1	<i>Nacla/Anacla</i>		6
	Rafal	1	<i>Ameab</i>		2
	Alqueria	1	<i>Beniomar/Beni Omar</i>		3
	Alqueria	1	<i>Beniamadi/Beni Madi</i>	Terme de Campos	4
Rafal	1	<i>Macsen/Rafal Mucen</i>	2		
Enginy artesà	Molí	1	<i>Moaber/Aben Mabhar/del Garrover</i>	Terme Sant Llorenç de la Ciutat	
Renda	Cens sobre obradors i cases	90 sous	Bernat Corretger i Pere Boter	Ciutat	
	Cens sobre obrador	32 sous	Guillem de n'Alegre		
	Cens sobre obrador	32 sous	Guillem de Banyeres		
	Ingressos de la Cúria de la porció	1/10			
Delme	Blat, vi, oli, lli, cànem, hortalissa	1/3		Tot el domini senyorial	
	Bestiar, llana, formatge, peix	1/2			

Font: elaboració pròpia a partir de: ACM. Llibre Groc: 4, doc. 85

Després d'intenses negociacions, entre el 22 i el 23 d'agost del 1239 signa tres acords amb el bisbe Ramon de Torrella. En el primer, Nunyo formalitza la provisió de la seva part del desè i, en el segon, la distribució del delme. En el tercer document, el bisbe es compromet a intercedir i agilitzar els tràmits davant el papa perquè accepti les donacions esmentades i li aixequi l'amenaça canònica. Si abans de deu mesos no ho aconsegueix, el comte tindrà llibertat per recuperar els béns i les escriptures.⁷¹⁸ Al final del procés, el comte Nunyo cedeix a la Seu els béns, drets i rendes que indica la taula 59.

En total, la dotació immobiliària ascendeix a 23 hospicis i cases ubicats a l'Almudaina de la Ciutat, un molí situat sobre la sèquia de la Vila, en el terme de Sant Llorenç, i 21 alqueries i rafals que abracen un total de 97 jovades disperses per les parròquies d'Esporles, Felanitx i Campos.⁷¹⁹ Algunes de les cases de l'Almudaina es troben derruïdes. D'altres ja han estat cedides a cens, de manera que les rendes també seran de la Seu. Endemés, Nunyo n'exceptua l'estatge assignat al tinent de la capellania que havia fundat a l'altar Major. Les 16 explotacions agràries enumerades en primer lloc, procedeixen de la cavalleria armada que havia rebut Alemany de Sadoa, i tornaren al comte Nunyo quan aquell morí, vers 1238-39.

La dotació monetària consisteix en 154 sous de renda anual sobre diverses cases i obradors ubicats a la vila de la Ciutat. S'agreguen a aquestes assignacions la desena part dels ingressos jurisdiccionals de la Cúria.

Quant al delme, el bisbe percebrà la meitat del que el comte recapti en tot el seu domini sobre el bestiar gros i menut, l'aviram, la llana, el formatge i el peix. Més un terç del que obtingui sobre els cereals, el vi, l'oli, el lli, el cànem, l'hortalissa i els altres productes delmables.

⁷¹⁸ ACM. GROC: 50, doc. 85, 11 calendes setembre 1239 (22/08/1239); i docs. 86 i 87, 10 calendes setembre 1239 (23/08/1239).

⁷¹⁹ El document de donació a la Seu assegura que són 101 jovades; però, en fer el recompte de les explotacions una per una, manquen quatre jovades. Cal suposar que s'hi hauria haver inclòs el rafal *Zaboca*, de 4 jovades, que a la *Remenbrança* (f. 10r) està situat a continuació de *Faitx Aibana*.

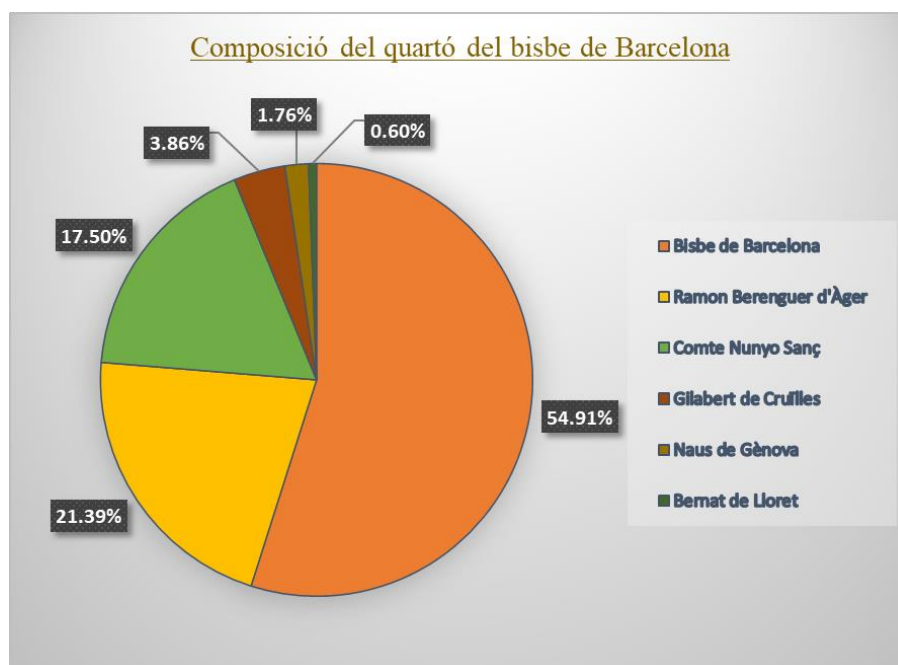
3.2.4.- El quartó del bisbe de Barcelona.

El bisbe de Barcelona fou el quart *cap de llista* de la meitat nobiliària del repartiment. El seu quartó integrà altres cinc porcioners, segons la *Remenbrança* (f. 18r). Són els que mostro a la taula 60.

Taula 60. Porcioners del quartó del bisbe de Barcelona

Nº	NOM	'Cavalleries'	%
1	Bisbe de Barcelona	875.5	54.91%
2	Ramon Berenguer d'Àger	341	21.39%
3	Comte Nunyo Sanç	279	17.50%
4	Gilabert de Cruïlles	61.5	3.86%
5	Naus de Gènova	28	1.76%
6	Bernat de Lloret	9.5	0.60%
TOTAL		1594.5	100.00%

Elaboració pròpia a partir de la *Remenbrança* (f. 19r)

A jutjar pel nombre de “cavalleries”, el *cap de fila* obtingué més de la meitat de la porció, seguit de Ramon Berenguer d'Àger amb el 21 %. Al comte Nunyo li foren reconegudes 279 ‘cavalleries’ dins aquest quartó, que representen el 17.5 % dels béns que engloba. Aquests béns, sumats als del seu propi quartó, constitueixen l’heretat que assolí en el repartiment per la seva cooperació militar a la campanya, com he dit. Els altres tres beneficiaris només acumularen el sis per cent restant de la porció.

Taula 61. Constitució del quartó del bisbe de Barcelona

Districte	Concepte	Nº
CIUTAT	Cases	387
	Obradors	80
	Forns	6
	Horts	6
TERME DE LA CIUTAT	Explotacions	1/8 indeterminada
	Molins	7
AL-AḤWĀZ/PONENT	Explotacions	Tot el districte

Font: elaboració pròpia a partir de CLA i el CCR

La *Remenbrança* (f. 19r) proporciona el gruix a l’engròs dels béns que integraren aquest quartó: “la una octava dels termenals de la villa, con lo romanent de la vuetz con soç pertinentz, con tota la partida de Ponent esties lo que aroman per terminals a la villa”. La informació que aporten el CLA i el CCR arrodoneix la informació (taula 61):

Els sis membres del quartó hagueren de compartir els béns, si bé no resta cap referència relativa al procediment seguit, ni al resultat final. Tot i això, presento tot seguit algunes conjetures al respecte.

El bisbe de Barcelona.

Berenguer de Palou (1175 *ca.*-1241) fou consagrat bisbe de Barcelona l’any 1212 i, tot seguit, acompanyà el rei Pere el Catòlic a la batalla de *Las Navas de Tolosa*. Intentà trobar una solució pacífica al problema del catarisme al Llenguadoc, sense aconseguir-ho; i, finalment, l’hagueren de resoldre per la via militar a la batalla de Muret. La mort de Pere el Catòlic en aquella contesa deixà el país a mans de l’infant Jaume, futur Jaume I,

en minoria d'edat i sota el control d'una cort senyorial en la que el bisbe Berenguer exercí com a primer canceller. Fou un dels principals consellers del comte-rei, participà a la cinquena croada a Terra Santa (1217-1221), al frustrat cercle de Peníscola (1225) i a les campanyes de Mallorca i València, en el repartiment de les quals obtingué nombroses propietats. En l'ordre pastoral, va afavorir l'establiment dels Ordes dels Mercedaris, dels Predicadors i dels Franciscans a la ciutat de Barcelona, així com la fundació del monestir de Santa Clara. Fou soterrat a la capella de Sant Miquel de la Seu de Barcelona, que ell mateix havia patrocinat.

A l'assemblea de notables de Barcelona, el bisbe Berenguer mostrà la seva fidelitat i confiança al rei, i es comprometé a participar a l'empresa de Mallorca amb "cent cavallers o pus a ma messió" (*Llibre dels Fets*, cap. 53).⁷²⁰ Al llarg de la campanya, el bisbe és l'autoritat eclesiàstica de major rang. Proporciona auxili i consol espiritual a la host en les accions més dramàtiques i sensibles, com són els moments previs a la batalla de Portopí, l'enterrament dels Montcada, l'oferta de rendició del valí, l'encant del botí mòble, la dotació de l'Orde de l'Hospital o la cavalcada de punició vers Inca i les serres de Llevant.⁷²¹ La seva imatge es troba reflectida a les pintures murals del palau Aguilar de Barcelona, assegut a la dreta de Jaume el Conqueridor.

Berenguer de Palou romangué a l'illa alguns mesos després de la presa de *madīnat Mayūrqa*, però s'absentà quan ho feu la gran majoria dels magnats. Signa el darrer document a Mallorca el 17 d'abril. Hi tornarà dos anys després acompanyant la cort reial i secundant la crida en defensa de l'illa d'un suposat atac tunisià. Hi sojorna fins que el monarca parteix, a finals de juliol.

La seva aportació militar fou avaluada en 875.5 'cavalleries', per les quals assumí la responsabilitat d'aparellar set cavalls armats en socors del regne (CLA, f. 19v). Els béns assolits constituïren la Baronia dels Bisbes de Barcelona a Mallorca, després Baronia del Pariatge. En absència d'una capbrevació escrita, mossèn Joan B. Ensenyat (1919, I) intentà reconstruir la porció del bisbe Berenguer. Constava de cases, hospicis, obradors, forns, mesquites, banys i horts dins la Ciutat, molins i terres a les rodalies, especialment a Les Parellades i al pla de Catí, i altres possessions a les parròquies de Calvià, Andratx, Puigpunyent, Estellencs, Esporles i Marratxí.

⁷²⁰ Desclot (*Crònica*, cap. XVI) indica que el bisbe es compromet a anar-hi "ab cent menys un cavaller e ab mil servents, e donar-llur he bon sou, e prou pa, e vi e civada, e tot ço que mester llur farà".

⁷²¹ *Llibre dels Fets*, cap. 53, 62, 68, 73, 78, 89, 96 i 98.

El bisbe Berenguer degué efectuar algunes concessions als cavallers de la seva mainada, però res no se'n coneix. Quant a les institucions de caire religiós, Joaquín Mª Bover a les notes de la *Historia General del Reino de Mallorca* (Dameto et al., 1841, II: 1079) assegura que els frares de l'Orde de la Mercè foren afavorits, el gener del 1231, amb la donació d'un forn dins la Ciutat. Això és tot. En son testament, fa una deixa de 100 morabatins anuals a la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona en forma de censos sobre diversos honors, alqueries, horts, cases i forns de la baronia de Mallorca.⁷²² El seu successor, Pere de Centelles [1241-1252] canvia aquests censos a l'administrador de l'Almoïna per una quantitat fixa anual: 100 morabatins sobre els ingressos anuals de la baronia.⁷²³ D'altra banda, el novembre del 1235 el bisbe feu cessió genèrica del desè a la Seu de Mallorca i l'adjudicació ferma d'aquests béns abans del 1239, però no se'n coneix la concreció.

Com la majoria dels magnats, la baronia del bisbe de Barcelona a Mallorca fou administrada per lloctinents i procuradors que, al seu torn, nomenaven els batlles que exercien la jurisdicció. En data tan primerenca com el juliol del 1231, el bisbe Berenguer atorga llicència als seus lloctinents, Bernat de Mogoda i Pere Ferrer de Sabadell, per establir qualsevol tipus d'immoble de la seva porció dins i fora la Ciutat, excepte els castells (*praeter castra*).⁷²⁴ El bisbe deixà la baronia en testament a la Mensa Episcopal de la Seu i al capítol de canonges que, a partir d'aleshores, l'administraran conjuntament. Aquest estat de coses continuà fins al pariatge del 1323, a partir del qual els batlles passen a ser nomenats alternativament pel rei i per la baronia, com explicaré en el capítol IV.4.3. Cada cop que es proclamava un nou monarca o es produïa un canvi de titular en el bisbat, el prelat havia de prestar homenatge de fidelitat i reconèixer el feu sotmès al manteniment de set cavalls armats. Igualment havia de capbrevar la baronia sempre que en fos requerit, tràmit que solia efectuar mitjançant un procurador nomenat *ad hoc*.⁷²⁵

⁷²² Sobre la Pia Almoïna: Baucells Reig, 1974: 73-135; 1980: 17-75; López Pizcueta, 1998.

⁷²³ ACB. Pergamí núm. V, 8 calendes abril 1252 (25/03/1252). Transcrit per Guillem Morro, 2006: 273, doc. 6.

⁷²⁴ FRB, I: 86, doc. 74. Barcelona, 14 calendes agost 1231 (19/07/1231).

⁷²⁵ Els bisbes de Barcelona prestaren homenatge o capbrevaron la baronia els anys següents, com a mínim: 1279, 1351, 1356, 1360, 1372, 1390, 1401, 1413, 1540, 1567, 1578, 1646, 1657 i 1827; Morro Veny, 2006: 24, nota 37.

En Ramon Berenguer d'Àger.

És fill del noble del mateix nom, traspassat vers 1210 i germà segon d'Arnau d'Anglesola, senyor de Vallbona (Guinot 1996: 676). La seva terra pairal seria la vila d'Àger, a la comarca de la Noguera (Lleida). Probablement tenia aquelles terres en feu del vescomte d'Àger, títol absorbit pel comte d'Urgell, Ponç de Cabrera. Malgrat l'enemistat que existia aleshores entre el comte Ponç i Jaume I, el vassall compareix com a signant de les reunions preparatives de l'expedició armada contra Mallorca, on es compromet a aportar cinquanta cavallers i servents, conjuntament amb Ramon de Montcada. Estant en el siti de *madīnat Mayūrqa*, és elegit per formar part de la comissió repartidora del botí en substitució de Guillem i Ramon de Montcada, qui havien mort setmanes abans a la batalla de Portopí. Ramon Berenguer degué romandre a l'illa fins poc després del repartiment i de l'atorgament de la Carta de Franquesa, però l'abandonà a finals d'abril del 1230 i ja no hi retornarà mai.⁷²⁶ És, doncs, un dels cavallers que deixa Mallorca abans que no el rei, tal com relata el *Llibre dels Fets* (cap. 93 i 95).

Dedica els quinze anys següents a la gestió dels seus dominis lleidatans i sovint forma part del seguici reial, especialment quan la cort sojorna a la ciutat de Lleida.⁷²⁷ Sembla ser un personatge associat al gran conseller reial Guillem de Cervera car, vers 1230/31, compareix com a actor en la venda de la vila i castell de Mequinensa, que havia estat de l'esmentat Cervera. I, el desembre de 1234, a precés seus, Jaume I concedeix a Ramon Berenguer d'Àger *totum feudum nostrum civitatis Ilerde et Castri Asinorum* (Castelldans), tal com l'havia tingut el propi Cervera.⁷²⁸ Pel març del 1235 participa a les Corts generals de Tarragona i l'octubre de l'any següent és a les Corts de Monsó (Miret, 1918: 124), on es decideix la conquesta de València.⁷²⁹ Forma part de la host que assetja aqueixa ciutat (Guinot Rodríguez, 2007a: 115-200) i assisteix a les capitulacions que tenen lloc a Russafa a finals de setembre del 1238 (Mateu Ibars, 1988: 94). És recompensat en el *Llibre del Repartiment* de València: el 10 d'octubre de 1238 rep el castell i vila de Vilafamés amb forns i molins, i la vall de Veo (Serra d'Eslida) amb les

⁷²⁶ El darrer document que signa a Mallorca és del 17 d'abril, però el maig ja no hi és: Miret, 1918: 85.

⁷²⁷ A més de Lleida, entre 1232 i 1234 signa com a testimoni de documents reials datats a Barcelona, Tarragona i Saragossa: AVJI: <http://www.jaumeprimer.uji.es>; Miret, 1918; Cabanes Pecourt, 2009: 63, doc. 35.

⁷²⁸ Huici & Cabanes, 1976a: 341, doc. 204; Miret, 1918: 113. Castelldans és un municipi de la comarca de les Garrigues (Lleida).

⁷²⁹ AVJI: <http://www.jaumeprimer.uji.es>, doc. 662, 12 calendes abril 1234 (17/03/1235).

seves alqueries i cases. L'abril del 1239 el rei li dona unes cases en el centre de la ciutat.⁷³⁰ Torna comparèixer el maig del 1240 i el novembre del 1242 acompanyant el monarca a València; i, finalment, en la neutralització de la revolta d'al-Azraq, el maig del 1247. Arran de la seva participació en l'ofegament de la rebel·lió, rep unes cases a Xàtiva, una jovada de vinya en el seu terme i tres jovades de terra a Bisquert. Més endavant ingressà de frare al Temple i va retornar o vendre al rei la *honor* de Cervera, composta per Juneda i Castelldans. Morí pertanyent a l'Orde, vers 1255 (Guinot Rodríguez, 1996: 677).

La seva contribució militar a la conquesta de Mallorca fou estimada en 341 'cavalleries'. En efectuar-se el repartiment, Ramon Berenguer és agregat a la porció encapçalada pel bisbe de Barcelona (*Remenbrança*, f. 9v) i assoleix la quarta part dels béns que integraren aquell quartó. Exceptuant dos molins a la síquia de Canet (CCR, f. 27va i 28ra), desconec les explotacions i els immobles urbans concrets que obtingué que, necessàriament, estaven disseminats per les parròquies de Calvià, Andratx, Estellencs, Puigpunyent, Banyalbufar, Esporles o Marratxí, a més de la Ciutat i el seu terme.

També assolí, per donació reial, l'alberg d'Abo Laebez "fill del vell", que és un dels cinc edificis singulars que el monarca retingué a l'interior de l'Almudaina (CCR, f. 41vb). El constituïen unes cases, hort, banys i sis torres de la muralla que tanca l'Almudaina.⁷³¹

Ha romàs poca informació relativa a la porció mallorquina de Ramon Berenguer d'Àger. Nomenà com a lloctinent Ramon sa Clusa, qui administrà la porció temporalment i rebé algunes de les seves explotacions.⁷³² No conec cap concessió de béns a cavallers propis ni a institucions religioses. El gener del 1234 establí a un tal Berenguer l'alqueria *Sarrie*, situada en el terme de la Ciutat.⁷³³ Tenia en propietat una part del camp anomenat *Fadden Alquila*, més endavant les Parellades (*et campos et honores qui dicitur Fedeyn Alquila, qui sunt juxta murum et portam plegadissam civitatis Maioricharum, per quam portam intrant aque pluviales tempore pluviali*). I, també, l'alqueria *Abendmer* o

⁷³⁰ AVJI: <http://www.jaumeprimer.uji.es>, doc. 743 i 744, 5 idus octubre 1238 (10/10/1238); Guinot Rodríguez, 2007a: 191.

⁷³¹ Aquest palau canvià de mans molt ràpidament: en data primerenca, Ramon Berenguer d'Àger l'establí a Ramon sa Clusa. El 22 de juny del 1235, Ramon Berenguer ven l'alou i el domini directe a Robert de Bell-veí de Tarragona per 3.200 sous melgoresos. El 31 de març següent, Robert el revèn a l'infant Pere de Portugal per 800 besants d'or fi; i, el mes següent, l'infant el dona en alou als frares Predicadors, juntament amb altres propietats, per a la construcció del nou convent: Rosselló Vaquer, 2001b: 119, 123 i 124. Vegeu el capítol IV.3.2.3.

⁷³² ACM. CAC, n° 7871; Soto Company, 2001: 96.

⁷³³ FRB, III: 235, doc. 478, 4 nones gener 1233 (02/01/1234).

Abendiner i els honors, alqueries i rafals *Gorgayra* i *Porrassa*, *cum boschis et omnibus ad hec pertinentibus*. Juntament amb Bernat de Bell-lloc, permuta aqueixes alqueries i camps al bisbe Berenguer de Barcelona, l'any 1236, per dues alqueries innominades i 250 morabatins alfonsins d'or.⁷³⁴ En el mateix acte, el bisbe cedeix a Ramon Berenguer el domini directe sobre dues alqueries innominades que ja tenia a la vall de *Barachim*.⁷³⁵ Ambdós es transfereixen les terres sense retenció i lliures de tota càrrega (*sine ullo nostro nostrorum retentu et vinculo ullius hominis et femine*).

L'any 1235 feu cessió genèrica de la desena part dels béns al primer bisbe Ramon de Torrella per a la dotació de l'església de Mallorca, però no dispo de la donació individualitzada.⁷³⁶ L'Orde del Temple atorgà a la Seu, l'any 1240, la desena part d'un camp ubicat a les rodalies de la Ciutat, que havia obtingut de Ramon Berenguer d'Àger en circumstàncies desconegudes.⁷³⁷ I, l'any 1241, la mateixa Orde arriba a una transacció amb la Seu pels ingressos del delme d'aquell camp. L'acord precisa que el Temple retindrà 2/3 del delme i la Seu l'altre terç.⁷³⁸

El comte Nunyo Sanç.

Ja he comentat en el capítol anterior els béns que correspongueren al comte Nunyo Sanç per les 279 'cavalleries' que li computaren en el quartó del bisbe de Barcelona. No insistiré en la qüestió.

Gilabert de Cruïlles.

Ben poc se coneix de la biografia d'aquest cavaller. Era fill de Gastó, qui acompanyà Pere el Catòlic quan anà a Roma per a ser coronat i participà a la batalla de *Las Navas de Tolosa* (Bofarull Sans, 1886: 12). Senyorejava les baronies de Cruïlles i

⁷³⁴ ADB. Mensa Episcopal, Mallorca, títol XVII, pergami n° 5-A, 17 calendes maig 1236 (15/04/1236). Transcrit amb molts errors per Morro Veny, 2006: 49 i 272. Regest a Bover, 1858: 9v. He comentat aquesta permuta en el capítol IV.2.1.

⁷³⁵ *duas alcherias cum omnibus ad ipsas pertinentibus quas nos habemus et tu iam tenes in termino et valle de Barachim*. Se sol identificar la vall de *Barachim* amb la parròquia de Marratxí: Morro Veny, 2006: 20.

⁷³⁶ ACM. GROC: 41, doc. 55. Barcelona, 15 calendes desembre 1235 (17/11/1235); López Bonet, 1989b: 159.

⁷³⁷ ACM. GROC: 7-9, doc. 115. Mallorca, 4 idus juliol 1240 (12/07/1240).

⁷³⁸ *in decima vero campi Raymundi Berengarii Dager, qui est circa civitatem, habeat dominus Episcopus terciam partem et domus templi reliquas duas partes*. ACM. GROC: 23, doc. 142. Mallorca, 3 idus setembre 1241 (11/09/1241).

Calonge (Baix Empordà).⁷³⁹ Com a senyor de Calonge, tenia drets sobre el mar i rebia delmes sobre els peixos i el ribatge (Mallorquí García, 2011: 211). Company d'aventures de Bernat de Santa Eugènia, ambdós s'implicaren a aportar fins a trenta cavallers a l'operació de conquesta.⁷⁴⁰ Segons la crònica de Jaume I, fou un dels primers cavallers en desembarcar a Santa Ponça i es distingí en els enfrontaments militars que sobrevingueren els dies posteriors (*Llibre dels Fets*, cap. 60). La seva imatge surt representada en segon terme a l'escena de campanya de les pintures murals de la casa dels Caldes, del carrer de Montcada de Barcelona.⁷⁴¹ Posteriorment, col·laborà en la sufocació de la revolta musulmana d'al-Azraq en el període 1247-1249 (Guinot Rodríguez, 1996: 657). Es casà amb Beatriu de Bestracà i tingué, al manco, dos fills, Gilabert († 1295/1304) i Jofrè († d. 1269), i una filla que fou monja de Sant Daniel de Girona. Exercí de conseller a la cort de Jaume I, on acomplí alguns encàrrecs oficials (Canet & Vilar, 1976: 300), i també fou procurador dels vescomtes de Bearn (Carreres Candi, 1910: 444).

En efectuar el repartiment de l'illa fou associat al quartó del bisbe de Barcelona (*Remenbrança*, f. 19r), on assolí explotacions i immobles urbans disseminats per les parròquies de Valldemossa, Banyalbufar, Esporles, Marratxí i la Ciutat i el seu terme. També posseí béns a les porcions de Gastó de Bearn,⁷⁴² però la documentació arplegada no permet distingir si els obtingué en paga per la seva contribució a la conquesta o si li pervingueren per donació, compra o permuta en dates posteriors. Aviat abandonà Mallorca, deixant l'administració de la baronia al càrrec de Pere de Mates en qualitat de procurador, qui fou succeït pel fill homònim Pere de Mates. Les possessions de Gilabert de Cruïlles es veuen minvades per la cessió genèrica de la desena part a la Seu de Mallorca en concepte de dotació, l'any 1235.⁷⁴³ El 1240 li cedeix també la tercera part dels delmes de pa, vi i oli que rebia a les alqueries de *Banyalbufar*, *Salian/Saban*, *Torbotonda* i *Llucalcari*, a més de la meitat del delme dels molins de Canet.⁷⁴⁴

⁷³⁹ Inicialment, en el segle X, la baronia gironina de Calonge pertanyé al monestir de Sant Feliu de Guíxols. A principis del segle XIII fou concedida a Gastó de Cruïlles i, d'aquest, passà al seu fill Gilabert, romanent en el si familiar quasi tres centúries: Canet & Vilar 1976: 299. Acabà unint-se al comtat de Palamós a través de Galzeran de Requesens (Sección Nobleza del Archivo Histórico Nacional de Toledo. Archivo de los Marqueses de Astorga, 17.4. Ducado de Sessa, 17.4.2. Baronía de Calonge <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/description/4019547> [maig 2020]).

⁷⁴⁰ FRB, I: 18, doc.3, 10 calendes gener 1228 (23/12/1228); i FRB, I: 22, doc. 9, 5 calendes setembre 1229 (28/08/1229).

⁷⁴¹ Rosselló Bordoy, 2008: 36; Verrié, 1999: 110.

⁷⁴² L'alqueria *Beniporroyo*, en el terme de Canarrossa, del qual n'estableix $\frac{3}{4}$ parts a tres colons l'any 1231: DRM: 11, doc. 4; FRB, I: 76, doc. 67. Mallorca, 10 calendes juliol 1231 (22/06/1231).

⁷⁴³ ACM. GROC: 41, doc. 52, 16 calendes desembre 1235 (16/11/1235).

⁷⁴⁴ Miralles & Rotger, 1910: 271; ACM. GROC: 59 i 60, docs. 116 i 117; RT: 35, doc. 56. Mallorca, 3 idus juliol 1240 (13/07/1240).

Finalment, vers 1270, la porció de Gilabert de Cruïlles és transferida íntegrament a l'infant Jaume de Mallorca, encara que no s'ha localitzat el document acreditatiu.⁷⁴⁵ Per les mateixes dates, el de Cruïlles adquirí la porció que el comte Hug d'Empúries tenia a l'illa, tant a la Ciutat com a la vall de Sóller, a la parròquia de Sant Joan de Muro i a l'Albufera. Tres anys després, ho revengué tot al mateix comte per 47.000 sous melgoresos.⁷⁴⁶

Taula 62. Béns i rendes de Gilabert de Cruïlles

Districte	Concepte	Situació
Ciutat	Diverses cases indeterminades	La vila
Terme de la Ciutat	Rafal de Nicolau Bennàsser	
	Horts d'en Vinyals	
	Un molí	Síquia de Canet
Canarrosa	Alqueria d'en Gilabert	Santa Maria
Esporles	Alqueria d'en Lopiç	
Valldemossa	Alqueria <i>Llucalcari</i>	

Font: elaboració pròpia a partir de Cateura (1982: 90)

Les explotacions que constituïren la porció de Gilabert de Cruïlles són pràcticament impossibles d'enumerar, perquè no existeix cap capbreu específic.⁷⁴⁷ L'inventari més aproximat procedeix d'una relació de mitjan segle XIV que expressa els drets que el Patrimoni reial percebia sobre aquests béns a efectes de censals, delmes i lluïsmes. Només relaciona els de la taula 62.⁷⁴⁸

⁷⁴⁵ Malgrat aqueixa carència, aquest any els oficials reials subhasten la recaptació de les rendes que pertanyien al cavaller català: ARM. ECR-347, f. 230.

⁷⁴⁶ Així ho explica la carta que, el 31 d'agost del 1273, el comte d'Empúries envia al seu batle a Mallorca Alexandre Rotger: "Entenem que vós, com a rebel, no volguéreu obeir al nostre procurador ni al de Guillem de Crudilles i contradiu a dit Crudilles tots els honors i rèdits que teníem a Mallorca i que nosaltres li vàrem vendre perpètuament, de la qual cosa estam molt admirats. Vos manam que doneu compte a dit Crudilles o a son procurador i res no mudeu. I vos absolem de tot domini i servitud que teníem sobre vós per aquests honors i rèdits, i que tingueu a dit Crudilles per senyor": ARM. ECR-348, f. 78v, 13 calendes octubre 1273 (19/09/1273). L'any 1274, en Dalmau de Peratallada, abat de Sant Feliu de Girona, germà i procurador de Gilabert de Cruïlles, revèn a Hug, comte d'Empúries, totes quantes alqueries, cases, censos, agrers i altres honors i drets que tenia a la vall de Sóller, a la parròquia de Muro, a l'Albufera, a la Ciutat i al seu terme: AFDM. Lligall 43. Núm. 5816. 17 calendes octubre 1274 (15/09/1274).

⁷⁴⁷ Jaume Albertí i Ramon Rosselló (1995: 23; 1996: 28; 2002: 31) han identificat algunes possessions actuals que probablement foren d'aquest baró. Ricard Soto (2001: 95-99) ha estudiat els establiments de Banyalbufar i la seva relació amb l'afogament.

⁷⁴⁸ ARM. RP-2048, f.41g. Sense data. Transcrit a DRM: 264 i 267, apèndix II.

Es pot obtenir una altra aproximació del seu valor a partir dels rendiments que proporcionava anualment la baronia. Des de l'instant que el Patrimoni reial incorpora l'heretat mallorquina dels Cruïlles, treu a l'encant les rendes ordinàries i les arrenda per lapses d'un o dos anys. La taula 63 mostra el muntant de l'arrendament el període 1270-1305, tenint compte que no sempre inclouen totes les rendes:

Taula 63. Rendes de la porció de Gilibert de Cruïlles

Any	Sous	Signatura
1270	1.330	ECR-347: 230; Cateura 1985: 77
1271	1.040	ECR-348: 30; Cateura 1981: 138
1274	1.200	ECR-348: 187v
1275	1.620	ECR-348: 194
1278	1.680	ECR-348: 210
1278	1.330	ECR-347: 231
1279	1.300	ECR-349: 77
1284	1.400	Albertí/Rosselló: 141, doc. 57
1287	1.430	ECR-643: 134
1288	1.430	
1289	1.420	ECR-643: 143v
1292	1.500	ECR-644: 51v
1293	1.540	ECR-353: 185v
1294	1.500	ECR-353: 188
1296	1.500	ECR-353: 202
1298	1.640	ECR-644: 117v
1299	1.200	ECR-644: 133v
1300	1.200	
1301	1.080	ECR-644: 144v
1302	1.080	ECR-644: 144v
1305	1.320	ECR-644: 164

Font: elaboració pròpia a partir de les signatures que s'indiquen

Tot i que el *Memoriale* li reconeix 71 'cavalleries' conjuntament amb Bernat de Lloret (*Gilabertus de Crosillias LXXI caballarias cum Bernardo de Lored*), la *Remenbrança* (f. 18r-18v) individualitza l'aportació de cada qual: 61.5 per Gilibert i 9.5 per Bernat.

Les naus de Gènova.

La investigació relativa a les “naus genoveses” es troba en la mateixa tessitura de precarietat que l’anterior. Cal suposar que la denominació fa referència als capitans i als mariners de les naus noliejades per la ciutat de Gènova, que degueren servir per al transport de la host de Jaume I des de Catalunya fins a Mallorca. No consta que els genovesos recaptessin béns immobles a l’illa procedents del repartiment, però aconseguiren notables avantatges comercials que degueren compensar les 28 ‘cavalleries’ que els foren reconegudes.⁷⁴⁹

En Bernat de Lloret.

El cavaller Bernat de Lloret devia procedir del castell i vila de Lloret de Mar que, al llarg del primer quart del segle XIII, depenia administrativament de la pabordia del mes de novembre de la Seu de Girona. Ignoro quines possessions obté ni quina responsabilitat militar li pertany per mor de les seves 9.5 ‘cavalleries’.

⁷⁴⁹ FRB, I: 33, docs. 21 i 22, 28/06/1230.

4.- Les senyories territorials: baronies, cavalleries i alous.

Els pactes previs a la conquesta entre Jaume I i els magnats s'han interpretat de forma distinta segons uns o altres autors. Per a Álvaro Santamaría (1981b) indiquen que la campanya

se promueve desde una óptica racional y pragmática, de naturaleza asociativa específicamente empresarial, como una especie singular de accionariado, los promotores-accionistas, que asumen la promoción, aportan la financiación, participan en la ejecución y se reparten los beneficios en el más amplio sentido económico del término, como en una sociedad normalizada. El rey, como principal promotor, participaba sin ventajas, en condiciones de paridad con los otros promotores; pero como príncipe se reserva el dominio que le corresponde en las fortalezas de la ciudad, asume la soberanía y retiene la potestad, todo ello de acuerdo con el derecho consuetudinario vigente. Todos los participantes, cualquiera que fuere su condición social, adquirirían como hombres libres las tierras que les correspondiere por su aportación –aunque sólo aportaren su persona- a título de alodio y, en consecuencia, a plena y libre disposición, sin servidumbres, y con capacidad para realizarla de inmediato, salvo el dominio eminente que incumbía al rey y la fidelidad que por las tierras debían prestarle.

Jaume Portella (1994: 427-441) nega que el rei participi en igualtat de condicions amb la resta dels combatents, sinó que assegura drets i rendes en els nous territoris de conquesta, reserva en exclusiva els alcàssers i els estatges reials, i referma la sobirania feudal del nou regne. Quant a la pretesa llibertat dels assistents i a la capacitat de disposar les terres en alou, subratlla que la facultat de posseir, vendre i alienar les porcions s'ha d'entendre en el marc dels Usatges de Barcelona, de manera que determina “un ordre de preeminències dins una rigorosa escala feudal”.

Mas, Rosselló & Rosselló (1999) avalen també l'establiment d'un orde feudal, des del moment que el rei retingué la sobirania política i el senyoriu eminent sobre tota l'illa. Això suposava que la resta dels beneficiaris, tant fossin gran senyors feudals com simples

particulars, tenien les terres en feu del monarca. La relació jurídic-social feudo-vassallàtica implicava que passaven a ser vassalls del rei per la possessió d'aquelles terres o benefici, de manera que el beneficiari tenia el bé o renda a canvi de reconèixer l'autoritat reial, observar-li fidelitat i prestar-li auxili o ajut militar.

La consideració de feu implica la prohibició de la seva alienació sense llicència del senyor, així com la reversió del feu al senyor en cas de frau de llei. En conseqüència, les alienacions efectuades contra aqueixa prohibició podran ser considerades nul·les, i el senyor podrà emparar o retenir el feu fins i tant no li hagin restituït el dret. A la vegada, totes les transaccions hauran de reconèixer els drets feudals sobre el bé transmès, tals com el domini directe, la fadiga i el lluïisme (Tomàs Montagut, 1993: 153-175). D'aquesta manera, el monarca reafirma la seva posició preeminent, consolida la jerarquia feudal i reforça la seva potestat sobre la resta dels magnats i porcioners, tot i que encara no se li reconeix la potestat plena.⁷⁵⁰

De fet, però, la qüestió no és tan simple. Si bé és cert que la disposició *Portiones autem* dels pactes de les assemblees de Barcelona (1228) i Tarragona (1229) estableix que les porcions de cadascú estarien sotmeses a la fidelitat i potestat del rei i al costum de Barcelona (*ad nostram fidelitatem et consuetudinem Barchinone*), la realitat és que molts dels porcioners i beneficiaris reberen els béns en alou franc i lliure. En són exponents el paborde de Tarragona, les ciutats i viles de Marsella, Barcelona, Tortosa, Gènova i Narbona, l'Orde de l'Hospital, el sagristà d'Urgell, Ramon de Pinell, Arnau de Bellvé i tots els beneficiaris relacionats al llistat d'alqueries i rafals de la porció reial, la comunitat jueva inclosa. Sembla, doncs, que aquella clàusula no incumbeix a tots els participants a la conquesta sinó, únicament, als magnats més destacats, especialment aquells qui es comprometen a aportar un cert nombre de cavallers a la conquesta i a co-participar a la defensa posterior proporcionalment als béns obtinguts en el repartiment.

Hi ha un document que ajuda a entendre la qüestió. El gener del 1229, el monarca emet un diploma a favor del paborde de Tarragona, Ferrer de Pallarès, que sembla ser un aclariment o ampliació de la clàusula *Portiones autem*.⁷⁵¹ En aquell manuscrit, el monarca

⁷⁵⁰ La *summa potestas o plenitudo potestatis* no fou reconeguda a Jaume I fins a una disposició de les Corts de 1251, on se reconeixen els Usatges de Barcelona com a dret general de Catalunya, a la vegada que se prohibeix al·legar les antigues lleis romanes i gòtiques a les causes seculars: Montagut Estragués, 1992: 84-85.

⁷⁵¹ AHN. Còdex L.476 B, f. 9r; Huici & Cabanes, 1976a: 233, doc. 126; AVJI, n° 1093; ARM. AH-6608, f. 58r; FRB, I, n° 13. Barcelona, 2 idus gener 1229 (12/01/1229). Com s'ha argumentat en el capítol III.4.4 dedicat a la cronologia, la data d'aquest document correspon a l'any 1229 i no al 1230.

concedeix al paborde tarragoní que tot quant li correspongui d'honors, possessions, terres i altres béns ho tindrà en alou franc i lliure, amb els delmes, primícies i altres qualssevol drets temporals i espirituals, excepte que no els podrà donar ni cedir a cavallers (*aliquibus militibus*) per alou, sinó que ho tinguin pel paborde i pels seus successors en feu.

Aquell document va ser referendat en qualitat de testimonis per molts dels senyors laics que després foren presents a la conquesta, però no hi consta la rúbrica de cap clergue.⁷⁵² En aquest sentit, sembla que ateny únicament a les donacions que faci a *cavallers*, però no a l'estament eclesiàstic. La disposició, però, va més enllà que una simple concessió al paborde i incumbeix a un conjunt social més ample. La pràctica posterior demostra que l'escriptura serví de model als altres porcioners: les donacions als participants a la conquesta tingueren la consideració d'alou; mentre que les alienacions posteriors als seus beneficiaris, colons i pobladors sota la forma de donacions i establiments a cens, ho foren en qualitat de feu. En definitiva, aqueixa escriptura sembla fer una distinció clara entre els participants a la conquesta, porcioners i beneficiaris directes del repartiment, que rebran la part respectiva dels béns immobles en alou; i aquells altres qui obtindran possessions posteriorment per donació d'aquells primers beneficiaris, qui les rebran en feu.⁷⁵³

La disposició segona de la Carta de Franquesa,⁷⁵⁴ recull de forma definitiva l'estatus jurídic de les donacions del monarca als habitants de l'illa: "les possessions totes les quals en la ciutat e el regne aurets e posseirets aiats franques e liures axi com aqueles aurets per cartes de nostra donació". I, tot seguit, afegeix: "e puschats d.aqueles fer ab enfant o sens enfant totes vostres volentats a quius volrets, exceptats cavalers e sants". Jaume I disposa, doncs, que els beneficiaris del repartiment podran transmetre'ls lliurament a qui vulguin, amb les condicions pactades en els documents individuals, i així

⁷⁵² La firmen Guillem de Montcada vescomte de Bearn, Ramon de Montcada, Guillem de Cervera, Ramon Alemany, Guillem de Claramunt, Guerau de Cervelló, Ramon Berenguer d'Àger, Pere Cornel, Assalt de Gúdar, Garcia Peris de Meitats i Garcia d'Horta.

⁷⁵³ Jaume I confirmarà als seus posseïdors tant les unes com les altres en el privilegi datat a Mallorca el 23 de juliol del 1269: *Laudamus etiam concedimus et confirmamus uobis et uestris in perpetuum donationes ac concessiones caualleriarum et aliarum hereditatum et possessionum a nobis concessarum et datarum uobis seu antecessoribus uestris, prout in capitebreui inde a nobis factio plenius continetur; et donationes etiam omnes hereditatum quarumlibet et aliarum possessionum a nobis uobis uel antecessoribus uestris factas post predictum caputbreue factum cum cartis nostris ut in eis plenius continetur.*

⁷⁵⁴ FRB, I: 59, doc. 54. Mallorca, calendes març 1230 (01/03/1230). Com s'ha argumentat en el capítol dedicat a la cronologia, la data d'aquest document correspon a l'any 1230 i no al 1231.

els ho confirmarà l'any 1269.⁷⁵⁵ Fins i tot els reus de delictes penals i els condemnats a mort tenen dret a testar i designar hereu, segons garanteix la Carta.

Anys després, el caràcter alodial d'algunes donacions fou posada en dubte per Jaume el Prudent de Mallorca,⁷⁵⁶ especialment en referència a les possessions obtingudes pels homes de les ciutats i viles. L'any 1302, declarava el monarca que:

“el senyor rey en Jacme de bona memòria, noble rey d'Aragó, saenrera pare nostre, en temps que la yla de Malorcha trasch de mans de sarrayns e a son senyoriu la tornà, hordonà que.ls hòmens de les ciutats e dels altres lochs, e de les viles de Cathalunya, e de Montpestler e de Marseyla qui a guaayar la dita yla ab lur ost e ab estol vengueren e al dit guaany foren, aguessen certes parts de cases, e d'alqueries e d'altres possessions de la ciutat e de la yla damunt dita, segons que a els pertanyen per lurs cavalleries; les quals dites coses e altres possessions foren dades e atorgades per certs prohòmens posats lavors a les dites coses a partir per franch e per liure alou, segons que en les cartes de les donacions e assignacions damunt dites plenerament se conté”

Tot seguit mogué qüestió contra ells, adduint que no tenien poder per fer-ho (“no podien ne devien esser dades ne assignades per alou per los dits partidors, com no.s pogués mostrar poder qui a els fos donat ne atorgat a les dites coses”). Però, finalment, hagué de reconèixer que estava equivocac (“aiam trobat que.ls dits hòmens de Malorcha les dites coses an e tenen, e an aüt e tengut, e a els és estat donat per los dits partidors per alou franch del temps a ensà que la dita yla fo guanyada”), i no li queda altra remei sinó ratificar que “les cavalleries i donacions fetes pels partidors als homes de les ciutats i viles en temps de la conquesta de Mallorca pertanyen als seus actuals posseïdors en franc i lliure alou conforme a la divisió dels béns concedits”, si les cartes de donació no especifiquen res en contrari.

⁷⁵⁵ *Et dictas hereditates et possessiones uestras, a nobis uobis uel antecessoribus uestris datas, possitis dare, uendere, impignorare et alienare, franche et libere et sine aliqua contradictione, prout in carta franchitatis uestra continetur, et cum prole etiam et sine prole* (Aguiló 1893: 367).

⁷⁵⁶ ARM. Còdex nº 1. Llibre dels Reis, f. 93v-95 i 290-291v. Sóller, nones agost 1302 (05/08/1302). Editat per Urgell *et alii*, 2010. El document és citat per Massot Ramis d'Ayreflor & Umbert Guimó, 1998, doc. nº 33

El repartiment, doncs, configura dos tipus de beneficiaris sobre els quals exerceix el monarca la sobirania política:

1. Els magnats, que ostenten la seva porció en feu del rei i a costum de Barcelona i participen a la defensa amb un determinat nombre de cavalls armats.

2. La resta dels porcioners i beneficiaris, que obtenen els béns en alou franc i lliure.

Un dels aspectes remarcables de tot plegat és que no estableix cap desigualtat entre el magnat i el senyor alodial, ni cap mena de subordinació vassallàtica entre ells, sinó simplement una diferència en la dimensió de les porcions. L'altre aspecte a remarcar és que, tant amb el feu com amb l'alou, allò que pretén és recompensar la participació i l'ajut dels conqueridors a l'empresa de la conquesta. Aquest era l'objectiu primordial. Si les rendes que proporcionaven les terres adquirides eren suficients o no per mantenir-se ells i la seva família, era una qüestió totalment aliena a la qüestió. El propòsit del monarca no era proporcionar ingressos al beneficiari perquè es pogués mantenir dignament, tal com ho exigien els contractes de vassallatge, sinó la simple remuneració d'uns serveis ja prestats.

Com que la terra era limitada i l'espectre d'adjudicataris que calia gratificar era extens i molt divers, des dels grans magnats fins als simples servidors passant per les institucions religioses, el resultat fou una fragmentació molt considerable de l'illa. Només en la porció reial es comptabilitzen 287 beneficiaris distints. Els agraciats no foren petits propietaris pagesos lliures, com ha defensat en diverses ocasions Álvaro Santamaría (1988: 535; 1990: 344-368), sinó senyors de baronies i alous a perpetuïtat. La raó de ser d'aquests petits senyorijs no era l'explotació directa de la terra, sinó la producció de renda feudal. Per tant, el repartiment de Mallorca no crea unitats de conreu, sinó unitats de renda (Torró, 1999). Ja ho indicà Jaume Portella (1986: 339), en apuntar que la qüestió estava mal plantejada "perquè de fet no es tracta de propietaris sinó de dominis senyorijs dels magnats i d'alous francs (lliures de càrregues econòmiques) concedits a les ciutats i als particulars que havien participat en la conquesta", i afegeix molt encertadament que "molts d'aquests alous, per cert, s'acabarien constituint igualment en dominis senyorijs, anomenats cavalleries".

En definitiva, doncs, el repartiment crea una xarxa de senyories territorials, grans i petites, generalment disseminades en diversos districtes forans. Les més grans romangueren en mans dels magnats principals, com Nunyo Sanç, el comte d'Empúries, el vescomte de Bearn o el bisbe de Barcelona, que reberen el nom de baronies. D'altres,

no abraçaven més enllà de mitja alqueria. Els senyorijs més petits que compareixen a la porció reial són les dues jovades de l'escrivà Berenguer de Sant Meliò, formant part del rafal *Benitaref* de Sineu; el d'En Comajoan, que consta també de dues jovades a l'alqueria *Ponzuatx* de Montuïri; i el de Guillem de Vilaragut i Pere de Canal, que comparteixen l'alqueria d'*Aben Resch*, de quatre jovades d'extensió, a Montuïri. Molts d'altres abracen una superfície de només tres jovades, com els de Berenguer Carnisser de Girona, Ramon Blader de Lleida, Guillem de Bell-verger, Pelegrí Fuster de Barcelona, Ramon Poquet de Marsella, Bernat Palet o l'escrivà Arcís consistents en una petita alqueria o un rafal a qualcun dels districtes reials. A l'entremig, totes les escales imaginables. En aquest sentit es pot afirmar que, el monarca, gairebé de cada alqueria en va fer una senyoria, que rebé el nom d'honor o també de cavalleria.

Degut a aqueixa esquivada territorial, sovint les rendes foren insuficients i la capacitat de gestió i l'eficàcia en l'administració del senyoriu molt limitada. Això determinarà que molts dels beneficiaris hauran de vendre les propietats assolides en el repartiment. És la mateixa situació que es produirà anys després a València, on les senyories medievals tingueren unes dimensions anormalment menudes quant a l'extensió de cadascuna de les seves unitats (Guinot, 1997: 100)

4.1.- Les donacions alodials.

Els diplomes més complets de donació als aloers contenen el nom del beneficiari, els béns transferits (cases, hospicis, forns, molins, rafals, alqueries, etc.) i la seva extensió en jovades si són immobles rústics i, a vegades, el topònim o el nom del posseïdor andalusí. Encara que d'alguns dels diplomes només en conec la referència i, per tant, no els he pogut consultar, tots els redactats *in extenso* tenen una estructura anàloga, similar a aquesta:

Manifestum sit omnibus quod Nos, Jacobus, Dei gracia Rex Aragonie et Regni Maioricarum, comes Barchinone et dominus Montispesulani, per nos et omnes heredes et successores nostros cum presenti carta damus, concedimus et laudamus per proprium alodium liberum atque franchum tibi, fideli nostro + Nom del donatari + et tuis succesoribus in eternum, alchariam + Nom de l'explotació

+ *et sunt* + Núm. + *jovate in termino de* + Nom del districte. *Ita quod de cetero tu et tui predictam alchariam (cum domibus eiusdem) cum terminis et pertinenciis suis et, cum pratis, pascuis, herbis, aquis et lignis, cum vineis et arboribus et cum omnibus que pertinent vel pertinere debent habeatis, teneatis, possideatis et expletetis perpetuo tu et tui liberum et franchum ad dandum, vendendum, impignorandum et alienandum et ad omnes tuas tuorumque voluntates perpetuo cuicumque volueris faciendas, exceptis militibus atque sanctis. Mandantes vicaris, baiulis et locum nostrum tenentibus et universis officialibus et subditis nostris presentibus et futuris quod hanc donationem nostram ratam ac firmam habeant et observent et faciant firmiter observari et non contraveniant ullo modo si confidant de nostri gratia vel amore.*

En la particularitat que l'immoble cedit sigui una casa, un obrador, una taula de la carnisseria o qualsevol altre edifici urbà, el format és:

... damus, concedimus et laudamus (...) quasdam domos intus Civitate Maioricarum que afrontant + Confrontes. Ita quod de cetero tu et tui predictam domum cum (solis et suprapositis, hostiis, ianuis,) introitibus et exitibus et terminis et pertinentiis suis et affrontationibus ex abisso usque ad celum...

Malgrat que la donació sigui franca i lliura, quan el destinatari de la cessió de béns és un porcioner individual el rei correntment introdueix la clàusula d'*afogament*, que consisteix en el deure de residir personalment als territoris atorgats o, al manco, habitar a la Ciutat o romandre a l'Illa.⁷⁵⁷ En certs casos, únicament han de tenir poblades les possessions adjudicades, com les alqueries que Jaume I concedeix als premonstratencs de Bellpuig, el juliol del 1230 (*et teneatis populas predictas alquerias ad nostram nostrorumque fidelitatem*).⁷⁵⁸ En d'altres, el monarca compel·lia l'aloer a habitar a la Ciutat, a qualsevol habitatge de la seva porció (*tu tamen in civitate predicta staticam*

⁷⁵⁷ Ricard Soto (2001: 95-100) ha analitzat l'afogament a Mallorca, específicament entre els emfiteutes de les terres de Banyalbufar que depenien de Gilabert de Cruïlles. Els establerts pertanyerien al quart nivell de tipologia jurídica del camperol i la seva terra, concernent al pagès sotmès a prestacions personals; mentre que l'afogament que jo platejo aquí és el que el monarca imposa als aloers.

⁷⁵⁸ FRB, I: 34, doc. n° 23. Mallorca, 5 idus juliol 1230 (11/07/1230).

facias personaliter in parte nostra),⁷⁵⁹ o bé era el propi receptor qui jurava residir contínuament a la Ciutat o domiciliar-se a qualsevol immoble de jurisdicció reial (*iuro habitationem continuam facere in Civitatem vel regnum Maioricarum sub vestra iurisdiccione*).⁷⁶⁰ Era l'intent d'assegurar la repoblació. A la vegada, el monarca acostuma salvar explícitament la fidelitat que se li deu (*teneatis predictam donacionem ad meam meorumque fidelitatem*), que el beneficiari jura damunt els evangelis defensar i protegir amb l'ajuda divina (*servabo domino Regi omnia jura domini Regis ubique secundum posse meum sic Deus me adjuvet et hec sancta evangelia coram me ponita*). Aquests requisits no consten a les donacions fetes a les institucions religioses, la comunitat jueva, les ciutats i viles, els Ordes Militars, ni al paborde de Tarragona.

Com a única limitació jurídica als aloers, el rei decreta la prohibició d'alienar béns a favor de cavallers i membres de l'Església. Recull, així, una restricció ja inclosa a les Cartes de població de Tortosa i Lleida (1149-1150) (Cateura Bennàssar, 1993: 53) i ratificada a les corts assembleàries de Barcelona de 1211 com a dret comú (Montagut Estragués, 1992: 16 i 32; 1993: 158), però que no s'havia concertat en els pactes de Barcelona i Tarragona. Ja no es tracta únicament, doncs, que les transferències a cavallers s'hagin de fer en règim de feu, com era disposat inicialment, sinó que queda totalment vedada qualsevol mena d'alienació als dos estaments.

En teoria, aquesta prohibició era indefugible, de manera que totes les concessions als pobladors de qualsevol porció i als eclesiàstics inclouran aqueixa clàusula. Als cavallers se'ls aplicava només *exceptis clericis et locis religiosis*. No obstant això, Jaume I fou el primer en transgredir-la. El 13 de desembre del 1235, atorga permís al futur bisbe Ramon i als clergues residents a la catedral de Mallorca perquè puguin adquirir lliurement i per qualsevol mitjà quantes possessions vulguin a l'illa per al seu sosteniment (*ut clerici illius ecclesie honorifice valeant sustentari*). Bé és cert que l'exempció fou temporal, puix que la llicència fou suspesa set anys després.⁷⁶¹ D'altra banda, l'any 1244 autoritza un acreixement limitat del patrimoni dels cavallers, autoritzant-los a adquirir, per qualsevol

⁷⁵⁹ FRB, I: 66, doc. n° 55. Mallorca, calendes març 1230 (01/03/1230). He fet esment de l'error de datació en analitzar la cronologia.

⁷⁶⁰ FRB, I: 50, doc. n° 43. Mallorca, 15 calendes gener 1230 (18/12/1230); FRB, I: 52, doc. n° 46. Mallorca, 10 calendes gener 1230 (23/12/1230); FRB, I: 58, doc. n° 53. Mallorca, 7 idus febrer 1230 (07/02/1231); FRB, I: 76, doc. n° 66, 13 calendes juliol 1231 (19/06/1231); FRB, I: 81, doc. n° 72. Mallorca, 6 idus juliol 1231 (10/07/1231); FRB, I: 94, doc. n° 83. Mallorca, 8 idus setembre 1231 (06/09/1231).

⁷⁶¹ Huici & Cabanes, 1976a: 371, doc. n° 225. Barcelona, idus desembre 1235 (13/12/1235); i BSAL 5: 78. 3 idus juny 1242 (12/06/1242).

via, possessions i rendes fins a un màxim de 500 morabatins. La transacció es podia efectuar amb quiscvulla, ja fos cavaller, clergue, ciutadà o qualsevol altre persona o institució.⁷⁶² Diu Pau Cateura (1993: 56; 1997a: 70), que s'ha de considerar aquest privilegi com una mesura política del rei, qui intenta atraure i estimular l'arrelament de cavallers a l'illa a costa de transgredir, per segona vegada, la prohibició implantada per ell mateix.

La clàusula *exceptis militibus atque sanctis* també es podia defugir mitjançant l'obtenció prèvia d'una autorització expressa del monarca o dels seus agents. L'abundància relativa de documents de gràcia atorgats pel rei sembla indicar que les excepcions no eren insòlites sinó que l'exempció es podia aconseguir amb certa facilitat, ja sigui de forma gratuïta sota demanda o bé pagant una determinada quantitat al Patrimoni reial. Així, l'any 1242, prèvia llicència del monarca, el sagristà de Girona, Guillem de Montgrí, ven al bisbe de Mallorca tota la porció que tenia a l'illa per les seves 'cavalleries', tant els béns immobles com els censals, els agrers, les rendes, la jurisdicció, el cavaller armat i la part de les calònies i justícies que rebia de la Cúria de la Ciutat.⁷⁶³ L'any 1243, el veguer Bernat des Puig atorga permís a la vídua de Berenguer des Pi per vendre un hort, perquè la dona no té altres béns de què viure i necessita aliments per a ella i la filla.⁷⁶⁴ El 3 d'abril del 1245, el monarca autoritza Pere Nunis i el seu cosí Ferran Ivanyes per con-canviar, vendre, donar i alienar els honors que tenen a Mallorca amb els militars, ciutadans, templeers, hospitalers i altres seglars i religiosos.⁷⁶⁵ El gener del 1249, Jaume I en persona dona llicència a Rotlan Laí per vendre tota l'heretat que té a Mallorca a cavallers, clergues i religiosos; i aquest, dos anys després, la ven a Bernat Sagristà, paborde de la Seu.⁷⁶⁶ Arran del capbreu dels béns que la Seu de Girona té a Mallorca, fet l'any 1289, Esteve Bou, clergue beneficiat a la Seu de Mallorca, declara cobrar alguns censals sobre unes cases i una vinya a la vila de Sóller i, aleshores, el capítol ordena que siguin venuts perquè procedeixen d'establiments eclesiàstics.⁷⁶⁷ Encara l'any 1400, el rei Martí recordava al Procurador reial de Mallorca, Mateu de Loscos, el privilegi segons el qual no es podien transferir béns immobles als clergues. Malgrat això, permet vendre al

⁷⁶² Huici & Cabanes, 1976b: 179, doc. n° 390; BSAL 5: 89, doc. VII. 6 idus maig 1244 (10/05/1244).

⁷⁶³ ACM. GROC: 72, doc. 153, 5 calendes juny 1242 (28/05/1242).

⁷⁶⁴ ACM. CAC, n° 7797, idus octubre 1243 (15/10/1243).

⁷⁶⁵ AHN. Clero, carp. 80, n° 6, 03/04/1245. Resumit per Rosselló Vaquer, 2001b: 130.

⁷⁶⁶ ACM. CAC, n° 3043. Cúria del bisbe. Llibre extraordinari, s/n, 3 nones gener 1249 (03/01/1249); i CAC, n° 9600, any 1251.

⁷⁶⁷ *Que omnia dicta censualia que dictus Stephanus superius recipit debent alienari et vendi, cum de predictis sint factum stabilimentum ecclesiasticum.* ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 257, 4 idus gener 1288 (10/01/1289).

notari Nicolau Prohom l'alqueria *Santa Eulàlia*, situada en el terme de la Ciutat, previ el pagament de 40 lliures per l'excepció.⁷⁶⁸

Per tal d'obviar la clàusula *exceptis militibus atque sanctis*, moltes de les comunitats i institucions religioses que havien adquirit béns de cavallers i magnats hagueren de sol·licitar al monarca, més prest o més tard, la confirmació del patrimoni rebut. N'hi ha uns quants precedents. En època ben primerenca, l'octubre del 1230, el rei confirma la venda d'un forn que Ramon d'Aspes ha fet a la casa sagrada del Temple, situat dins els murs de la Ciutat.⁷⁶⁹ El 13 de juny del 1247, des de València, també ratifica a Simó de Marí la compra que ha fet de tots els béns que l'Orde de Calatrava tenia a Mallorca per 25.000 sous reials de Mallorca, tant els que havia adquirit de Nunyo Sanç com els de l'infant Pere de Portugal (Sastre Barceló, 1988: 5-6). En virtut d'un privilegi emès a Morella, Jaume I lloa i reafirma el llegat testamentari que Guillem de Cabanelles, bisbe de Girona, deixa al capítol d'aquella Seu a les darreres voluntats disposades el 13 de novembre del 1245, que consisteix en tots els béns que té a l'illa per la porció que obtingué en el repartiment.⁷⁷⁰ També confirma al convent dels predicadors dominics, l'any 1254, una plaça baix de la murada de la Ciutat, vers la Riera, que li donà Nunyo Sanç quinze anys enrere.⁷⁷¹ I al bisbe Ramon de Torrella, una alqueria i un rafal del terme de Petra que havia comprat al cavaller Martí Ivanyes per a la construcció de l'església de Sant Vicenç del Mar, en sufragi per l'ànima de l'infant Pere de Portugal.⁷⁷² Igualment, l'octubre del 1257 confirma a les monges de Santa Clara les cases, banys i hort amb arbres i un canó de la síquia que havien comprat a Bernat de Santa Eugènia el mes anterior (Sastre Barceló, 1993: 18). L'infant Jaume convalida igualment al capítol de canonges de Mallorca, l'any 1264, la capellania que Maria Ferrandis instituí a la Seu sobre una possessió que tenia a la parròquia de Sant Jaume de Ginyent, terme de Pollença.⁷⁷³ I, el mateix any, lloa i ratifica al convent de Santa Clara la concessió de 14 quarterades de terra segregades d'un rafal situat en el terme de la Ciutat, atorgada per Vidal de Fontanet.⁷⁷⁴ A finals de l'any 1268, Bernat d'Escala donà al convent de Santa Margalida de la Ciutat i a la seva prioressa Guillema de Pontons, tots els honors, tinences i

⁷⁶⁸ ACM. CAC, nº 9603, 07/09/1400.

⁷⁶⁹ FRB, I: 45, doc. 34, 9 calendes novembre 1230 (24/10/1230).

⁷⁷⁰ ADG. Vestuari, nº 21 i Pergamins de la Pia Almoïna, nº 230. Còpia a ADG. Mitra, nº 199. El document de confirmació fou transcrit per Jaime Oleza de España (1931e: 132). 18 calendes febrer 1250 (15/01/1251).

⁷⁷¹ Rosselló Vaquer, 2001b: 127 i 136, 16/09/1239 i 19/05/1254.

⁷⁷² ACM. GROC: 115, doc. 293. Barcelona, 5 calendes juny 1259 (28/05/1259).

⁷⁷³ ACM. GROC: 122, doc. 314. Mallorca, 4 nones agost 1264 (02/08/1264).

⁷⁷⁴ BSAL 16: 129-130, Pridie idus juny 1264 (12/06/1264).

possessions que tenia a l'alqueria de Fornalutx de la vila de Sóller sota l'alou i domini de l'antiga porció que fou de Pere de Centelles, sagristà de Barcelona. Bernat d'Escala els atorgà aquest patrimoni en concepte de dot de la seva filla Blanca, amb motiu de l'ingrés com a novícia. Mesos després, Jaume I confirma l'ofrena al convent en règim d'alou franc i lliure de tota servitud.⁷⁷⁵ Ja en el segle següent, quan el 1336 la Seu de Mallorca compra la cavalleria Na Bauçana als hereus de Guillem Bausà/Balçà sense autorització del monarca, el fiscal de la Procuració reial posà plet al capítol. El litigi concloué passats gairebé 70 anys, quan el rei Joan confirma al capítol la compra de la cavalleria a canvi d'una compensació de 200 florins d'or d'Aragó.⁷⁷⁶

4.2.- La delimitació territorial.

La pertinença d'un immoble agrari a un determinat porcioner o beneficiari es posava de manifest ràpidament mitjançant la fixació de monjoies o pedres termeneres que definien les partions i delimitaven físicament les possessions pròpies de les veïnes. El domini urbà s'exterioritzava mitjançant la col·locació de símbols, escuts d'armes i ideogrames heràldics sobre els portals de les cases. Aquests senyals havien de presidir de manera omnipresent les propietats. Era una mesura efectiva destinada a protegir els béns respectius i, alhora, una expressió del poder feudal dels magnats i aloers. El precedent més antic conegut el proporciona el comte d'Empúries, Ponç Hug, el 17 de març del 1230. En aquella data concedeix a cens a Pere de Bas unes cases dins la Ciutat on aquest ja habitava i, per a una millor identificació, adverteix que estan marcades amb un signe de punts sobre la llinda (*et est signatus super hostium cum signo de punctis*).⁷⁷⁷ Mesos després, els lloctinents de l'Orde del Temple ordenen a Berenguer Carbou i Arbert Ferrer que esculpeixin les armes del Temple sobre el portell de les cases que els dona a cens, situades igualment dins la Ciutat, per tal de fer visible a qui pertany el domini directe (*et faciatis vos et vestri signum domus Templi super hostium dictarum domorum ad*

⁷⁷⁵ Dameto et al., 1841, II: 1096. L'acte és del 2 idus novembre 1268 (12/11/1268), i la confirmació del 10 calendes agost 1269 (23/07/1269).

⁷⁷⁶ ACM. GROC: 143, doc. 396, 12/04/1389.

⁷⁷⁷ ACM. CAC, nº 7722; i FRB, I: 68, doc. 57, 16 calendes abril 1230 (17/03/1230).

cognoscendam dominationem fratrum Templi imperpetuum).⁷⁷⁸ Una clàusula semblant aplica el procurador de Guillemó de Montcada a Roderic sa Serra, a tenor del document de donació lliurat el primer de maig del 1231. Serra haurà de fixar el símbol dels Montcada sobre la porta de les cases que li atorga baix de l'Almudaina de la Ciutat, en reconeixement de la seva dominació (*et faciatis vos et vestri signum Guillemi de Montecathano super ostium dictarum domorum ad cognoscendam dominationem Guillemi de Montecathano et suorum imperpetuum*).⁷⁷⁹ Jaume Serra (2008: 41) remarca la importància del símbol posat de manera visible a la sobrellinda de les portes, com a reconeixement de la jurisdicció senyorial. I Guillem Rosselló (2009: 806; 2013: 446), en descriure les donacions realitzades per Nunyo Sanç entre 1232 i 1240 i recollides en el capbreu del 1304, explica que aquells breus documents solien concloure amb les paraules *signum perole*. I, tot seguit, aclareix que

la indicación “signum perole” hace referencia al escudo de armas de Nunyo Sanç: las barras de Aragón por vía paterna y en bordura los calderos de la casa de Lara que, por vía materna, correspondían al conde. Seguía el lugar donde se había de colocar el emblema condal: “et signum perole super hostium”.

Quan una propietat canviava de domini, el nou posseïdor procedia a esborrar els atributs i distintius anteriors i substituir-los pels propis. N'he citat alguns precedents en relatar la declaració dels testimonis del plet entre Romeu Durfort i Ramon d'Olzina. Així, Bernat Espanyol assegura que l'Orde del Sant Sepulcre perdé una alqueria en la que ja havia posat la seva divisa. Immediatament el nou posseïdor, Ferrer de Sant Martí, va esborrar de forma violenta els símbols del Sepulcre, però poc després la tornà vendre al prior per 1.200 sous melgoresos i les coses quedaren com abans. Igualment, Ramon de Bonafós i Gerard Caiol/Gaiol manifesten que ells i altres prohoms de Marsella assoliren de Jaume I la meitat de l'almudaina d'Artà. Passats tres anys, a instància dels premonstratencs de Bellpuig, el rei transferí als monjos aqueixa meitat. A continuació, els prohoms de Marsella llevaren les creus de les cases i els frares hi posaren les seves. També els procuradors de la vila de Manresa declaren que quan entraren a l'alqueria *Benigalip*, que els havia estat adjudicada pel partidor reial, ja hi trobaren el senyal del

⁷⁷⁸ ACM. CAC, n° 8423, 6 idus juny 1230 (08/06/1230); n° 7723; i FRB, I: 38, doc. 28, 4 nones octubre 1230 (04/10/1230).

⁷⁷⁹ FRB, I: 70, doc. 60. Mallorca, calendes maig 1231 (01/05/1231).

marsellès Pere Sang, qui havia obtingut l'alqueria per donació directa del monarca. Per tal d'evitar qüestions, es repartiren amigablement la possessió.⁷⁸⁰

4.3.- Les atribucions jurisdiccionals: conflictes.

Quines prerrogatives jurisdiccionals gaudien aquestes senyories?⁷⁸¹ La qüestió ha estat objecte d'un debat historiogràfic encès entre aquells investigadors qui minimitzen la rellevància de les potestats senyorials, emparant-se en les exempcions, llibertats, privilegis i altres drets atorgats a la Carta de Franquesa, i aquells altres que consideren aquestes facultats jurídiques com un dels trets distintius del feudalisme a Mallorca.⁷⁸²

Crec que una correcta interpretació del tema ha de partir de la situació inicial, que arrenca de la pròpia conquesta. Els pactes previs no fan cap al·lusió al tema jurisdiccional, i dubto de les possibles referències que eventualment pogueren introduir els membres de la comissió repartidora dels béns immobles. Alguns autors consideren que el fet d'obtenir la porció respectiva a ús i costum de Barcelona atorgava als porcioners la jurisdicció total en els seus territoris; és a dir, alta i baixa i mer i mixt imperi.⁷⁸³ Allò cert és que, a partir del repartiment de l'illa, els magnats pretenien posseir la jurisdicció omnímoda sobre els seus senyories. En qualsevol cas, la situació durà poc temps. El rei i els seus assessors aviat intentaren prendre la iniciativa, en reglamentar mitjançant la Carta de Franquesa determinats aspectes de la seva jurisdicció i qüestions relatives a les garanties processals

⁷⁸⁰ AHN. Carpeta 79, n° 22.

⁷⁸¹ S'entén la jurisdicció pròpia de la senyoria com *el poder que permite al señor administrar justicia en su señorío a través de medios y órganos propios, como serán los jueces, la curia y los juristas que la sirven, y que encuentra su contrapunto en la obligación de que todos los hombres deben firmar derecho a sus señores donde estos les manden, dentro de los términos de su señorío* (Montagut Estragués, 1992: 94-95). Al dir de Coral Cuadrada (1989), la jurisdicció és el poder o legítima autoritat per governar i posar en execució les lleis, declarant i aplicant el dret. Podia ser criminal o civil: 1) La jurisdicció criminal podia ser exercida en diferents graus; la baixa tractava de l'actuació contra els lladres, mentre els crims de major entitat estaven reservats a l'alta, íntimament lligada al mer imperi. 2) La jurisdicció civil es corresponia amb la facultat sancionadora del mixt imperi.

⁷⁸² No cal entretenir-se en els antecedents d'aquest debat. Per a un estat de la qüestió: Portella Comas, 1982; 1986; Santamaría, 1981b; Soto Company, 1984a; 1996.

⁷⁸³ Casasnovas Camps, 1998: 245; Duran, 1979: 58; Portella, 1994: 437; Rodríguez Carreño, 2000: 18; Sastre Moll, 2014: 77. A més dels Usatges de Barcelona, aquests autors fonamenten la seva opinió en el reconeixement fet per Jaume el Temerari, l'any 1329, segons el qual el dret consuetudinari dels barons de Mallorca consisteix en *omnimoda jurisdictione, alta et bassa, et cum omnibus iustitiis civilibus et criminalibus, cum executiones huiusmodi per vicarium Nostrum Maioricarum nomine nostro fiant nec etiam habeant auctoritatem erigendi vel tenendi castellos erectos in suis capdaliis et honoribus*: DRM: 144, doc. 130.

(Cateura, 1997: 72). Però la conjuntural relació de poders entre el rei i el conjunt nobiliari existent aleshores no era favorable al monarca. Els grans magnats, amb Nunyo Sanç al davant, forçaren una negociació específica que es centrà al voltant de la institució del veguer.⁷⁸⁴ La creació del càrrec comptà amb l'oposició frontal dels magnats, que ho consideraven un atac contra llurs drets jurisdiccionals. Partien del supòsit que aquest càrrec, reglamentat a la Carta de Franquesa, només era una institució específica de la porció reial i, per tant, no disposava de jurisdicció sobre la resta dels territoris senyorials. No és estrany, doncs, que el tema fos objecte d'extenses i intenses negociacions entre el monarca i els magnats, per tal de fixar les característiques i l'extensió de la jurisdicció que havia de gaudir aquest oficial.

Finalment, el càrrec de veguer fou creat en virtut d'escriptura datada a Barcelona el 22 de juliol de 1231 i es desvetlla com una institució clau dins l'organigrama polític del nou regne de Mallorca.⁷⁸⁵ El document li atorga la qualificació de conveni, com a conseqüència d'un litigi o contrast (*contentio*) entre parts; és a dir, d'una banda el rei i, de l'altra, la resta dels magnats.⁷⁸⁶ I justifica l'acord adoptat com la millor solució possible per obtenir el major bé i comoditat de l'illa i dels seus habitants (*pro bono terre et quia aliter comodum vel ad bonum terre non poterat ordinari*). A tenor del preàmbul, s'adoptà per unanimitat i de forma espontània, donant la idea de què totes les parts hagueren de cedir en les seves pretensions. La concòrdia gira al voltant de tres aspectes, que han estat comentats i resumits per Pau Cateura (1985a: 1317; 1997: 54):

a) Nomenament: s'acordà que el veguer fos un agent de designació exclusivament reial, qui podrà nomenar els saigs que necessiti.

b) Jurisdicció: les seves funcions s'estendrien a qüestions reials i personals, civils o criminals, suscidades entre els veïns de la Ciutat, fos quina fos la porció senyorial a la qual pertanyés el transgressor. Però si el litigi afectava únicament les qüestions relatives a possessions immobles, la resolució incumbiria els batlles de les porcions senyorials

⁷⁸⁴ Per a la institució del veguer, tant a la Corona d'Aragó en general com del regne de Mallorca en particular: Bover, 1864a: 202-208; Cateura, 1985a; Cuadrada Majó, 1989; García Retortillo, 2008; Planas Rosselló, 1995; 2002; Sabaté Curull, 1995b; 1997; Santamaría, 1970: 45-47; Sastre Moll, 2014: 74; Tatjer Prat, 2003.

⁷⁸⁵ N'hi ha múltiples còpies. Per al present treball, s'han fet servir: FRB, I: 87, doc. 77; Arxiu Jaume I, doc. 457; ADG. Pergamins de la Pia Almoina, n° 219. Barcelona, 10 calendes agost 1231 (22/07/1231).

⁷⁸⁶ Referendaren l'acord, juntament amb Jaume I, el bisbe Berenguer de Palou de Barcelona, el de Girona Guillem de Cabanelles, el comte Nunyo Sanç, el jove comte Ponç Hug d'Empúries, el procurador de Gastó vescomte de Bearn, Bernat de Santa Eugènia, Ramon Berenguer d'Aguiló, Guillemó de Montcada i Gilabert de Cruilles.

respectives. Les qüestions suscitades fora la Ciutat que impliquessin l'aplicació de pena corporal també hauran de ser jutjades pel veguer. Les altres qüestions civils fora la Ciutat, relatives a deutes, possessions immobles i qualssevol altres, recauran a mans del senyor de la porció on habiti el culpable.

c) Distribució de les rendes generades per la cúria: el veguer rebria com a assignació una desena part dels ingressos (*redelme*) i la resta es dividiria entre el rei i els batlles dels magnats i porcioners, amb els quals hauria de passar comptes cada quatre mesos.

Malgrat la suposada bona voluntat de les parts, el conveni del 1231 no posà fi a les disputes jurisdiccionals. La situació empitjorà just després amb la infeudació del regne a l'infant Pere de Portugal, que implicà la incorporació *a fortiori* del nou senyor de Mallorca dins l'elit dels magnats, no obstant que no havia assistit a la presa de la *madīna*. Aleshores, els senyors principals, especialment Nunyo Sanç, comencen a efectuar una pressió creixent entorn al tema del veguer. L'infant intentà donà llargues a la qüestió però, finalment, el juny del 1241 acabà claudicant i signà un nou compromís sobre la matèria.⁷⁸⁷ El document presenta la peculiaritat de no consignar el lloc d'expedició. Endemés, sembla que no fou redactat per l'escrivania de l'infant, sinó per la de Nunyo Sanç. En conjunt, és un conveni bilateral entre ambdós magnats, perquè la resta dels senyors feudals només s'hi persona en qualitat de signants.⁷⁸⁸ No hi figura cap representant eclesiàstic ni reial, ni se sap que el monarca l'arribés a sancionar mai. L'acord continua reservant a l'infant el nomenament del veguer, però examina la casuística possible dels delictes civils i transfereix a Nunyo –i, suposadament, a la resta dels magnats– unes cotes més altes de jurisdicció i majors emoluments en els processos judicials ocasionats a les porcions respectives que comportessin sancions pecuniàries. El veguer administraria justícia si el delicte requeria aplicar penes corporals, però sempre d'acord amb el *hordo iuris de hominis vestris*; és a dir: la sentència es reservava al funcionari designat per l'infant, però el correctiu competia als senyors jurisdiccionals, qui tenien la facultat d'aplicar el dret als homes que habitaven les seves terres (Montagut Estragués, 1992: 22). Pel que fa als emoluments o calònies, Nunyo obtindria la totalitat de la pena pecuniària dels delictes

⁷⁸⁷ DRM: 33, doc. 26. 10 calendes juliol 1241 (22/06/1241).

⁷⁸⁸ Signaren la concòrdia Ponç Hug comte d'Empúries, Guillemó de Montcada, Gilibert de Cruïlles, Galzeran de Cartellà, Guillem de Portella, Pere Ferrandis, Rotlan Laí, Ferran Peris de Pina, Berenguer Burguet, Ferrer Falcet, Esteve Gomis i Ferran Joan.

comesos pels seus homes i pels aveïnats a la seva porció; mentre que la imposada als comesos per persones estranyes als seus territoris, seria dividida conforme al sistema proporcional de ‘cavalleries’ vigent.

L'exercici de la jurisdicció respectiva era materialitzada pels posseïdors de la senyoria mitjançant les seves pròpies cúries, que solien comptar amb un batlle o procurador, un notari i/o un escrivà. El batlle solia fer-se ajudar per un lloctinent i, a vegades, per un saig. El paborde de Tarragona, per exemple, comptava amb una cúria principal a la Ciutat, situada a la illeta de les Hores, on tenia la seu el procurador, el batlle major i un notari. I una cúria a Biniamar, on despatxava els afers propis de la pabordia un batlle menor, amb competències sobre els territoris de Biniamar, Biniatzent, Biniarroí, Massanella i la part d'Inca en alou seu. També tenia un batlle al llogaret de Castellitx (Fiol Mateu, 2000: 19). Pel que fa a l'orde del Temple, el preceptor o comanador residia a la Ciutat. A Pollença el representava i actuava com a lloctinent un cavaller de l'Orde encarregat de la gestió econòmica, vendes i establiments de territoris i administració de censos i agrers. La jurisdicció era exercida per un batlle laic, assessorat pels prohoms i jurats d'aquella vila, qui entenia les causes promogudes contra les persones que residien als territoris templers. Disposava d'un edifici prou ample en el centre de la vila, contigu a l'església, anomenat Casa del Temple. Tenia designat un indret a l'actual puig del Calvari, on havia aixecat les forques. En aquell patíbul executava els delictes criminals, però sempre en nom del rei.⁷⁸⁹ El donzell Antoni Nunis de Sant Joan, un dels titulars pro-indivís de la baronia del comte d'Empúries, a la capbreuació efectuada l'any 1645 enumera els territoris que abraça la baronia i reconeix que en aquells indrets,

*habet dictus denunciants bajulum et scribaniam publicam et in presenti Civitate judicem majorem et scribaniam cum prelacione nominandi in presenti Civitate judicem et bajulum majorem, et in villa de Soller nec non partitores et alios ministros necessarios regimen et exercicio jurisdictionis et justitia administrationi.*⁷⁹⁰

La situació jurisdiccional creada a partir del conveni del 1231 i l'acord del 1241 hagué d'afrontar l'escomesa dels senyors que, des de diversos fronts, intentaven apropiarse els drets jurisdiccional superiors sostraint-los a la competència reial. En sentit

⁷⁸⁹ Duran, 1979: 59; Rodríguez Carreño, 2000: 19; Rotger Capllonch, 1897: 24.

⁷⁹⁰ ARM. ECR-1145, f. 88v, 22/12/1645.

contrari, els conflictes jurisdiccionals sobre els territoris tinguts sota alou senyorial també eren freqüents però, en línies generals, a mesura que passava el temps anaren retrocedint davant la força creixent del monarca.⁷⁹¹ Unes quantes cites en poden servir de patró:

1.- El Temple aspirava a obtenir l'autoritat omnímoda a Pollença, motiu pel qual pretenia que el monarca no havia de tenir batlle propi a la vila sinó que els habitants s'havien de sotmetre a la seva jurisdicció. L'any 1279 l'Orde plantejà obertament el conflicte, però no pogué justificar les seves pretensions (Rotger Capllonch, 1897, I, 25). Novament, el 30 de juny del 1301 presentà a Jaume el Prudent de Mallorca un capítol de greuges, en els que el comanador es queixava de la intervenció del batlle reial en qüestions que considerava pròpies de la seva jurisdicció. En el capítol de respostes, el monarca justifica l'actuació del seu batlle "per raó de major senyoria" (Rodríguez Carreño, 2000: 20).

2.- Les disputes entre el bisbe i el rei per l'exercici del mer i mixt imperi a la porció temporal de l'Església de Mallorca, foren contínues (Duran, 1979: 59; Planas Rosselló, 1998a: 33). La qüestió ha estat especialment estudiada per Joan F. López (1998: 119), qui afirma que el litigi procedeix de les dissensions ocasionades pel càstig de delinqüents forans capturats dins els territoris de la Porció Temporal. És així que el bisbe de Mallorca pretenia posseir l'alta i baixa justícia en els seus territoris, mentre que el monarca ho contradeia afirmant que, en la dotació del desè, els magnats no havien transferit a l'Església la jurisdicció que invocava. El bisbat mai no pogué demostrar les seves pretensions. Per tal d'evitar més conflictes, Sanç el Pacífic transigeix l'any 1315 que el bisbe i capítol mantinguin el coneixement i l'execució de les causes civils en els seus territoris, inclosos els nomenaments de tutories i curadories i les multes als veïns o inobedients als batlles bisbals; i reserva per a ell l'alta jurisdicció i el coneixement, càstig i execució de totes les causes criminals (*totum merum imperium et altam jurisdictionem et cognitionem, punitionem et executionem omnium causarum criminalium et descendentium ex criminibus*).⁷⁹²

⁷⁹¹ Eulàlia Duran (1979: 59-60) assegura que, en el segle XVI, "només quedaven, com a reminiscència, algunes jurisdiccions civils en les causes menors". I cita com a particularitats la baronia del comte d'Empúries, la porció del paborde de Tarragona, el monestir de La Real, l'orde del Temple i algunes cavalleries.

⁷⁹² ACM. GROC, docs. 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362 i 363; i DRM: 117, doc. 106. Castell de Mallorca, idus setembre 1315 (13/09/1315).

3.- Les successives controvèrsies originades entre el monarca i la baronia del bisbe de Barcelona culminaren amb una fórmula de compromís o *pariatge*.⁷⁹³ Aquesta fórmula de consens fou signada a Perpinyà el 1323 pel rei Sanç de Mallorca i el bisbe de Barcelona, Ponç de Gualba [1303-1334].⁷⁹⁴ El pariatge disposava que tota la jurisdicció civil i criminal, i el mer i mixt imperi de les parròquies i llocs que el bisbe tenia a l'illa (Andratx, Calvià, Puigpunyent, Marratxí, l'actual Pla de Sant Jordi i bona part de la parròquia de Santa Creu de la Ciutat), tant sobre els habitants propis com els forasters que hi delinquessin, fossin dividits meitat per meitat amb el rei. S'exceptuaven els delictes civils o criminals comesos pels homes d'honor i els ciutadans de Mallorca, el coneixement i provisió dels quals reservava el rei i els seus successors, així com les segones apel·lacions. Les primeres apel·lacions, en canvi, serien sentenciades per un jutge comú especialment delegat. Per a l'aplicació d'aqueixa jurisdicció, hi hauria a les parròquies i llocs de la baronia un batlle únic, comú per a ambdós acordants, que seria nomenat anualment de forma alternativa pel rei i el bisbe. Aquest oficial portaria un bastó marcat amb el segell d'ambdós magnats, tindria la seu a qualsevol de les parròquies del pariatge i podria nomenar diversos saigs. També hi hauria un jutge comú, elegit igualment per ambdós, que dictaria sentència sobre les causes civils i criminals, assessorat pel batlle i pel consell de prohoms de la vila respectiva. L'execució de les sentències correspondria al batlle comú. Tots els emoluments provinents de les vendes per empenyoraments i les segones apel·lacions serien dividides mig per mig. El monarca podria, lliurement, moderar, revocar o transformar en sancions econòmiques les penes de desterrament, mort o mutilació de membres imposades pels batlles i jutges. En virtut d'aquest pariatge, la baronia dels bisbes de Barcelona disposà d'un sistema jurisdiccional especial que mantingué fins al segle XIX les atribucions de caire criminal com una "curiosa i tardana reminiscència feudal" (Duran, 1979: 61); però el monarca vigilà de prop la seva actuació mitjançant els batlles i el jutge comuns.

Els grans acords amb els magnats no evitaren els enfrontaments puntuals per qüestions jurisdiccionals en els diferents territoris nobiliaris de l'illa. Les denúncies per la intromissió dels batlles i altres oficials reials en la jurisdicció dels senyors, o bé els

⁷⁹³ El *pariatge* és "un tipus de conveni pel qual es resolen els conflictes de competències mitjançant l'equipartició de les rendes o matèries en litigi" (López Bonet, 1998: 105).

⁷⁹⁴ ADB. Mensa Episcopal, Mallorca, Títol XVII, lligall solter. Pridie calendes octubre 1323 (30/09/1323). Reproduït íntegrament per Morro Veny, 2006: 281; i parcialment per Bover & Rosselló, 1978: 210.

intents dels agents nobiliaris d'apropriar-se les competències reials, són constants tot al llarg dels segles XIII i XIV. Sovint els conflictes es dirimeixen per la via judicial, mitjançant plets i litigis on els juristes han d'afinar els seus arguments per defensar els interessos de cadascuna de les parts. A mesura que avança el temps, el rei acaba aconseguint els seus objectius i referma cada cop més el poder front als feudals.⁷⁹⁵

Un procés que tingué lloc a la vila de Sóller entre el procurador de la baronia del comte d'Empúries i el batlle reial ajudarà a entendre millor la qüestió:⁷⁹⁶ La disputa comença el 15 de març de 1333 quan dona Blanca, vídua de Pere Font i tutora dels fills i hereus de la baronia que antigament fou del comte d'Empúries, protesta davant el lloctinent general de Mallorca contra el batlle reial de Sóller, Pere Estruç.⁷⁹⁷ La denúncia ve motivada perquè, recentment, el batlle ha instal·lat a la plaça Major de la vila un pal de fusta on ha penjat les orelles d'un serf, un tal Jaume, sentenciat i condemnat pel veguer de fora a que li siguin tallades per escarment propi i exemple d'aquells qui ho contemplin. La senyora argumenta que el batlle no té dret d'instal·lar cap símbol que denoti l'exercici de la justícia per part del rei, perquè la plaça està sota la jurisdicció exclusiva de la baronia. En conseqüència, requereix al lloctinent general que l'obligui a llevar el pal.

En el capítol d'aportació de proves, el batlle reial admet sense embuts que la plaça està, efectivament, dins els límits geogràfics del terme de la baronia, però al·lega que les vies públiques que integren la baronia són i estan sota la jurisdicció del rei i que ell ha erigit el pal, precisament, en el camí públic que hi ha dins la plaça. Per reforçar l'argumentació, Pere Estruç exhibeix una sentència dictada per l'assessor reial Galzeran Sacosta i publicada el 20 de juliol de 1323 en la qual, rissant el ris, determina que, malgrat que la plaça estigui dins el terme de la baronia, el rei té poder per jutjar i castigar els excessos, crims i delictes comesos en aquesta àgora pels seus propis súbdits, així com els litigis en els quals estiguin involucrats els seus subordinats i els de qualsevol altra jurisdicció. La baronia, en canvi, només té el dret a exercir-hi la justícia quan els qui es barallen o deliquen són, tots ells, súbdits seus.⁷⁹⁸

⁷⁹⁵ Quatre exemples: ARM. AH-34, f. 72, 27/09/1370. Referent a la intromissió del batlle reial en els assumptes de la cavalleria de Francesc Cerdó, en porció de la seu de Girona; AH-2, f. 30, 36 i 41 14/05/1341. Problemes jurisdiccionals per ingerència del batlle reial en les jurisdiccions de la baronia del comte d'Empúries i del bisbe de Girona; AH-4, f. 145v 14/10/1343. Carta als Procuradors reials fent menció a un procés que hi ha entre el Procurador fiscal i el procurador del bisbe de Girona, de Francesc Font i Ramon de Sant Martí, per raó de les respectives jurisdiccions que tenen a Muro; ARM. AH-4387, f. 136, 05/11/1397. Carta del lloctinent general al batlle de Felanitx, manant-li que no s'entremeti en els afers civils de la cavalleria Galera (Rosselló Vaquer, 1972: 76).

⁷⁹⁶ El plet ha estat objecte d'un breu article per part meua: Pérez Pastor, 2009: 343-361.

⁷⁹⁷ ARM. S-9, f. 16, idus març 1332 (15/03/1333).

⁷⁹⁸ L'argumentació del batlle s'ajusta, com es pot veure, al conveni del 1231 relatiu a la creació del veguer.

Els procuradors reials i el procurador fiscal del regne també es presenten a la causa. Asseguren que el batlle ha col·locat el pal en aquell lloc de forma justa i legítima, puix que l'ha fixat a l'indret precís on els oficials reials han fet sempre les execucions de les sentències criminals; és a dir, allà on solien tenir erigit el costell en el que acostumaven exhibir les orelles, peus i altres membres mutilats dels criminals i delinqüents, encara que aleshores es trobés derruït a causa de la vellura.⁷⁹⁹ Afirmen que el batlle ha instal·lat la forca en una via pública antiga, d'origen sarraí, que està sota jurisdicció reial, perquè totes les vies públiques són reials. Fent-se forts en aquella sentència de 1323, els agents conclouen que, si l'exercici del càstig dels delictes comesos a la plaça correspon al rei, és evident que en aquell indret poden executar delinqüents, perquè és lògic que els convictes siguin castigats en el mateix lloc del crim. D'aquí dedueixen, els oficials reials, que el batlle ha col·locat el pal a l'indret correcte.

A partir d'aquella denúncia s'inicia la causa, en la qual actua com a jutge el lloctinent general del regne, Pere de Bell-castell. En defensa dels drets de la baronia exerceix l'acusació el procurador Francesc Cavaller, mentre que en representació dels interessos reials assumeixen la defensa els procuradors reials Bernat Jana i Bernat de Vallverd. Com que cap d'ells no posa en dubte el principi segons el qual la jurisdicció sobre totes les vies públiques de Mallorca correspon exclusivament al rei, la principal línia d'investigació es centra en dilucidar si el lloc on el batlle ha instal·lat el costell està situat o no en una d'aquestes vies.

L'octubre del 1333, set mesos després d'iniciat el procés, el lloctinent es desplaça a Sóller on s'ocupa durant quatre dies en rebre declaració als testimonis. Acompanya el lloctinent tota la cort judicial, una comitiva formada per missers, assessors, notaris, escriptors, testimonis de part, escuders i missatges en nombre de 52 persones, més les bèsties i les cavalcadures. Els interrogatoris, tant de l'acusació com de la defensa, s'orienten, bàsicament, a escatir on estava situat exactament el costell. En acabar, tota la comitiva retorna a la Ciutat.

Encara passarà més d'un any abans que el lloctinent general no dicti sentència. Després d'estudiar la documentació aportada per les parts i oir les declaracions dels testimonis, amb el consell dels assessors pertinents i l'ajuda de Déu, el 24 de novembre de 1334 decreta el veredicte següent:

⁷⁹⁹ Aquest artilugi era una espècie de bastiment acoblat a un pal alt que es clavava en terra. Enmig tenia un prestatge horitzontal on es col·locaven els membres amputats dels criminals. A vegades s'hi exhibia el cos del propi convicte, amb el cap i les mans enganxades a una mateixa fusta.

Considerant que el lloc on fou col·locat i fixat el pal està dins la plaça de Sóller, la qual es troba tot al voltant de l'església; considerant també que la plaça està dins el terme i la jurisdicció de la baronia del comte; considerant igualment que el rei i els seus agents tenen potestat per castigar els excessos, crims i delictes comesos a l'àgora per qualsevol persona, exceptuats els que han estat comesos només pels súbdits de la baronia en els que la potestat correspon únicament a la baronia, segons la sentència de Galzeran Sacosta; per tant, pronuncia que el rei i els seus oficials poden jutjar, castigar i exercir la jurisdicció dins la plaça esmentada en i per totes aquelles persones sobre les quals el rei té jurisdicció. I en virtut d'aquesta jurisdicció hi poden posar un pal, un costell o altres qualsevols instruments aptes, necessaris i acostumats per exercir-la.

No obstant, considerant també que el serf no va delinquir dins la plaça sinó a un altre indret, segons consta per les declaracions dels testimonis aportats per les parts, pronuncia que el batlle reial no degué exercir la jurisdicció sobre l'esclau ni les seves orelles, i ordena que el pal sigui retirat de la plaça i les orelles del serf, si encara hi són penjades, també siguin retirades.

Altre incident de proporcions semblants es produí a la parròquia de Felanitx, l'any 1351.⁸⁰⁰ Aleshores, els jurats i prohoms de la vila es dirigeixen a Pere el Cerimoniós en protesta pel pariatge que havia signat amb Guillem Valentí, burgès de la ciutat de Mallorca. El conveni, subscrit dos anys abans,⁸⁰¹ atorgava la jurisdicció civil i criminal baixa al veí de la Ciutat pels delictes comesos a la vila i parròquia sobre-dita. Valentí era el posseïdor d'una cavalleria armada el tinent de la qual, antigament, havia fruit d'aquella jurisdicció, i ara el nou senyor l'havia recobrat per un privilegi del monarca. Segons la lletra del conveni i de forma paral·lela al pariatge amb el bisbe de Barcelona, hi hauria un únic batlle anual a la vila elegit de forma alternativa, que portaria la vara amb el doble senyal del rei i de la cavalleria. La resolució reial havia caigut molt malament entre els súbdits de la corona: “fort nos meravellam del senyor rey –deien els testimonis interrogats-, qui ha donada jurisdicció an Valentí (...) com se tol lo senyor rey la sua honor e lo seu poder e axi com es senyor que.ns meta senyor de sobra, com aso gran baxament es de la sua honor e lo seu poder de la sua corona, e no deuria donar lo seu poder a negu de res, specialment d.asso qui es en la Illa, cor gran perjudici es del poble”. I ho criticaven: “lo senyor rey, de fer ho, ho pot (fer), mas de dret e de justícia, salva sia la sua honor,

⁸⁰⁰ ARM. Còdex n° 93. El procés ha estat analitzat per Rosselló Vaquer, 1972: 45-71.

⁸⁰¹ ACA, CANCELLERÍA, Registros, NÚM. 1413, f. 111-112v. València, 28/12/1349.

no.u deu fer (...) que es contra franquesa”. Al·legaven, endemés, que la jurisdicció primitiva concedida a la cavalleria només s’estenia sobre una alqueria i un rafal i que, ara, en aquell territori s’havia fundat i crescut la vila de Felanitx. Altres síndics i prohoms del regne de Mallorca s’uniren a les queixes dels felanitxers, adduint que conculcava la Carta de la Unió que unificava tots els territoris de la corona, firmada a Tarragona el mes de maig del 1319. Finalment, el monarca revocà el contracte de pariatge amb Guillem Valentí l’11 de juny del 1352.⁸⁰²

4.4.- Les unitats de conreu: els establiments.

Com he mencionat suara, el repartiment no produeix unitats de conreu, sinó unitats de renda. El rei i els diferents magnats i beneficiaris foren els qui crearen, més endavant i de forma escalonada, les unitats de conreu, d’acord amb els seus interessos i la seva capacitat organitzativa. El procediment consistí en la cessió del domini útil als vertaders conreadors –els colons- i l’acaparament una part de les rendes que generaven. En definitiva el problema de la repoblació, que és el darrer trànsit de la colonització, pertocà per igual tant al rei com a qualsevol altre porcioner, per petit que fos.

L’arrendament i, primordialment, l’establiment –inicialment denominat donació a cens-, foren els dos sistemes de tinença i explotació de la terra més estesos i acceptats, els primers anys després de la conquesta, per tots els beneficiaris del repartiment. En un breu espai de temps, l’establiment es desvetllà com una fórmula molt eficaç que els permeté fraccionar i cedir la terra en lots conreables a colons de repoblació procedents de territoris catalans, aragonesos i occitans.

L’establiment alienava al colon el domini útil de la terra a canvi d’un cens anual perpetu, en diner o en parts de collita, redimible a voluntat de les parts. Els documents incloïen la reserva del reconeixement senyorial (*alium seniore non faciatis vel proclametis tu et tui nisi tantum nos et successores nostros*) i salvaven els drets feudals. Eren, bàsicament, el lluïsmo i la fadiga, però també alguns altres.

Un dels més importants era el d’escribania, molt especialment a la porció de Nunyo Sanç (*salva tamen jure et scribania publica domini Nunoni Sancii et suorum, sicut*

⁸⁰² ACA,CANCILLERÍA,Registros,NÚM.1416, f. 191-196v, 11/06/1352.

eam retinuit in aliis honoribus suis). Per tal de facilitar el procediment d'enregistrar els actes a la cúria, el comte del Rosselló es compromet a tenir escribanies suficients a tots els seus territoris (*debet itaque habere scribanias per totum*).⁸⁰³ Semblantment, a finals de maig del 1231, Ramon d'Aguilar prometé al lloctinent del comte Ponç Hug d'Empúries fermar i estar a dret a la cúria que el senyor té o tindrà pròximament a la Ciutat (*promitto et convenio facere et accipere ius in curia propria domini comitis quam in dicta Civitate habet vel deinceps habebit*).⁸⁰⁴

Al manco durant els anys immediatament posteriors a la conquesta, els magnats també imposaven als pobladors l'afogament.⁸⁰⁵ Ramon d'Aguilar adquireix un compromís més ferm que el simple afogament, quan Cainià, procurador del comte d'Empúries, li dona a cens un mas dins la Ciutat, a finals de maig del 1231: *promitto et convenio me habitare et stare in dicto manso, et tenere ipsum pro posse meo coopertum et condirectum*.⁸⁰⁶ El mateix deure imposa el bisbe i capítol de Mallorca a Martí Guillem en establir-li a cens dos hospicis sarraïns i un obrador situats dins la Ciutat, obtinguts per donació del desè del vescomte de Bearn (*quod teneatis conducta, cohopena et populata dicta hospicia domorum, et si steteritis in civitate maioricarum teneamini ibi facere habitationem continuam*).⁸⁰⁷ Al contrari, Martí Palafranguer i la seva esposa només es responsabilitzen de *tenere assidue staticum in predictis domibus, vel faciemus alium comorari*, en establir-los el procurador de Carròs unes cases dins la Ciutat, a mitjan 1231.⁸⁰⁸ D'altra banda, el monarca eximeix a tot aquell posseïdor d'heretats que “fassa estatge en la ciutat o en la illa de Malorcha e.n qual que li placia de les altres illes” de tot tipus de fiscalitat feudal: questa, paria, peita, toltà, força, empriu, servei, socors i qualsevol altra exacció reial i veïnal.⁸⁰⁹

Malgrat obligació de residència a l'illa, molts dels donataris trencaren el jurament i retornaren als llocs d'origen. La transgressió d'aquest requisit comportava la pèrdua de l'immoble, perquè significava deixar les terres sense conrear i això perjudicava els

⁸⁰³ FRB, I: 111-112, doc. 101. Mallorca, 14 calendes març 1231 (16/02/1232).

⁸⁰⁴ FRB, I: 72, doc. 63, 2 calendes juny 1231 (31/05/1231).

⁸⁰⁵ Furió conclou que l'afogament aplicat a València i Mallorca no afectava gaire l'estatut personal perquè “no comportava cap rescot, es reduïa a uns pocs anys i el seu incompliment es punia només amb la pèrdua de la donació”. Ricard Soto (2003: 323) coincideix en afirmar que la servitud i dependències jurídiques no existien per al colons blancs, ni a Mallorca ni a València, però matisa “perquè ja n'hi havia un altre tipus de mà d'obra dependent” que era la captiva. Per a aquest autor, l'afogament significaria un intent d'avençar cap a la servitud remença a Mallorca, que acabà essent avortat pel propi sistema jurídic de l'illa.

⁸⁰⁶ FRB, I: 72, doc. n° 63, 2 calendes juny 1231 (31/05/1231).

⁸⁰⁷ BSAL 13: 97, doc. n° 12, 7 calendes novembre 1239 (26/10/1239).

⁸⁰⁸ FRB, I: 73, doc. n° 64, nones juny 1231 (05/06/1231).

⁸⁰⁹ FRB, II/2: 264, doc. n° 302. Lleida, 10 dies de l'eixida de març de 1232 (22/03/1233).

interessos del senyor.⁸¹⁰ A vegades, l'abandonament era commutable per una sanció econòmica. Quaranta sous melgoresos li costà a Ponç Morey continuar habitant l'honor que tenia a l'alqueria de Lloseta en virtut de l'establiment que li havia fet el cavaller Arnau de Togores, una vegada que la seva muller, Fresca, abandonà el domicili habitual (*quia adfugerat*). Tot i que no ho especifica clarament, l'*affaire* mostra una certa aparença d'infidelitat conjugal i, per tant, podria tractar-se d'un cas d'aplicació més o manco encoberta del mal ús feudal de *cugucia* a Mallorca.⁸¹¹

Les primeres donacions a cens d'immobles de la Ciutat que fa els anys 1231/1232 Arnau de Santacília, procurador de la comtessa Garsenda de Bearn i del seu fill Gastó, estipulen que els rebedors, a més d'habitar-hi, també hauran de coure el pa en els forns senyoriais.⁸¹² La mateixa obligació imposa el bisbe de Barcelona a Vidal, nodrit seu, en establir-li a cens unes cases i un forn dins la Ciutat (*et sitis habitantes tu et tui in dictis domibus et coquatis panem in dictarum domorum*).⁸¹³ També el febrer del 1232, els procuradors de Nunyo Sanç cedeixen en feu a delme i primícia deu jovades de terra a Robert de Gornal i altres deu a Guillem Tizó, disperses per diversos districtes, constrenyent-los a coure fins a 25 pans en els forns que el comte deurà tenir a totes les viles (*debat enim dominus Nuno Sancii habere furnos per omnes villas et vos debetis coquere ad ipsos ad viginti quinque panes*).

Aquests dos darrers instruments són els únics coneguts en els què el comte Nunyo imposa als seus pobladors l'obligació de fer host i cavalcada per tot el regne (*retinet dominus Nuno Sancii a vobis hostem et cavalcata per totum regnum Maioricarum*). A la vegada, els faculta per construir defenses i fortaleses en els seus territoris, reservant sempre la potestat.⁸¹⁴ L'infant Pere de Portugal dota Pere Ortís, *milite nostro*, amb quinze

⁸¹⁰ Mª Teresa Ferrer (1990b: 214) afirma que, des del segle XIII, "la residència fou la condició indispensable per a gaudir de les terres que foren repartides. Després dels primers repartiments, molts les perderen per incompliment d'aquesta condició i passaren a un fons per a ésser repartides novament". Es tractava de que tinguessin la residència principal a la frontera, amb la muller i la família, encara que la podien abandonar alguns mesos a l'any.

⁸¹¹ ARM. ECR-342, f. 45 bis, 4 nones novembre 1241 (02/11/1241). Transcrit a MPR: 714, doc. n° 605. Sobre el cavaller Arnau de Togores i les seves activitats: Coll Font, 2013a: 23-38.

⁸¹² *et sitis habitantes vos et vestri in predictis domibus et coquetis panem vestrum in furnis domini Gastonis in Maioricis*. ARM. AA. Pergamins s. XIII, n° 3. Mallorca, 3 nones octubre 1231 (05/10/1231). ACM. CAC, n° 8016. Mallorca, pridie nones desembre 1231 (04/12/1231); n° 7726. Mallorca, 12 calendes març 1231 (18/02/1232); i n° 7727. Mallorca, 11 calendes abril 1231 (22/03/1232).

⁸¹³ ACM. CAC, n° 9167. Mallorca, 10 calendes desembre 1232 (22/11/1232).

⁸¹⁴ *Si forte facte aut constructe fuerint fortitudines aut munitiones in predictis honoribus, donetis inde potestatem ad consuetudinem Barchinone quandocumque dominus Nuno Sancii vel sui per se vel per nuncios suos irati vel paccati eam consueverint, salvis tamen vobis omnibus rebus vestris intus contentis*: ARM. ECR-1145, f. 20. Mallorca, 15 calendes març 1231 (15/02/1232). ARM. RA. Pergamins s. XIII, n° 2 i FRB, I: 111, doc. n° 101. Mallorca, 14 calendes març 1231 (16/02/1232).

jovades de terra en alou franc disperses en tres alqueries del terme de Sineu, l'agost del 1233. Li proporciona dos parells de bous i vint-i-cinc bèsties menudes, la llavor per sembrar i l'avituellament dels jovers per ajudar-lo a posar les terres en explotació. A canvi, li exigeix que formi part del seu seguici amb cavall i armes (*tu et tui sitis sicut teneamini in nostro servicio et honore cum equo tuo et armis*), prometent-li restituir l'arnès o el cavall si els perd mentre li presta servei.⁸¹⁵

Altra dels drets feudals que aplicaven als establerts era el de verema. Corria el setembre del 1233 quan els procuradors del comte Nunyo donen a Ramon Sabater un rafal i una vinya adjunta situats en el terme de Llucalcari, prop de Deià, imposant-li l'obligació de portar la verema al seu cup (*vindimiam vero portabitis tu et tui ad tinam meam ibi constructam*). I el mateix càrrec apliquen a Vives de Fontanelles, en establir-li un rafal a Biniforani, on Nunyo també tenia un cup.⁸¹⁶ El comte tenia igualment una tina a la vila de Manacor, puix que Pere Ferrer hi haurà de dur la verema de la sort de terra i les cases que li estableix l'any 1239 (*vindemiam vero portabitis ad tinam nostram intus villam de Manacor constitutam*).⁸¹⁷ També el procurador de Ferran Alemany cedeix l'any 1239, als germans Riquer, dos rafals del terme de Felanitx a cert agrer i a delme fidel, afegint que han de dur el raïm a la tina del senyor (*vindemiam vero portabitis vos et vestri ad tinam dicti Ferrandi Alamani in dictis raffallis constitutam*).⁸¹⁸ El gener del 1246, els delegats reials que administren la porció que fou de Nunyo Sanç estableixen a delme i tasca el lloc de Raixa a Bernat Reboster, Bernat Rainer i Guillem Barrera, exigint-los igualment que facin la verema al cubell de l'alqueria de Pastoritx.⁸¹⁹

⁸¹⁵ *Et si forte amiseris equum vel arnesium tuum in nostro servicio nos tibi restituere promitimus bona fide et sine enganno*: ACM. CAC, n° 8571, calendes agost 233 (01/08/1233).

⁸¹⁶ ACM. CAC, n° 8837, 6 calendes octubre 1233 (26/09/1233); FRB, III: 225, doc. 462, 6 idus octubre 1233 (10/10/1233).

⁸¹⁷ ARM. Diversos. Fons Marquès de la Torre, caixa 1, n° 2 i 3; BSAL 10: 32.

⁸¹⁸ ACM. CAC, n° 8355, 14 calendes juliol 1239 (18/06/1239).

⁸¹⁹ ACM. CAC, n° 8235, 5 idus gener 1245 (09/01/1246).

5.- La dotació de l'Església de Mallorca: la Porció Temporal.

El paper de l'Església a la conquesta no es limità a la funció legitimadora de l'empresa, sinó que també hi intervingué directament, tant amb suport financer com amb aportació militar (Virgili, 1998: 175-198). A canvi d'aquest ajut, rebrà així mateix la seva porció en el repartiment.

És per aquest motiu que el pacte previ a la conquesta signat a Barcelona l'any 1228 ja preveia l'assignació a les esglésies i als clergues de Mallorca de dominis i rendes suficients per al seu sosteniment.⁸²⁰ Una assignació, aquesta, que formà part del conjunt d'atribucions conferides a la comissió del repartiment (*per quorum etiam cognitionem assignetur ecclesiis et clericis dominicature et redditus competentes*). El document de ratificació, emès l'any següent des de Tarragona, substitueix la paraula *dominicature* per *portiones*, en un canvi de matís que significaria, a criteri de Joan F. López (1985: 116; 1998: 102; 2006b: 173), l'accés de l'Església a la possessió efectiva i no únicament l'adquisició del domini personal del territori.⁸²¹

A l'entremig, Jaume I concedeix al bisbe Berenguer de Barcelona la jurisdicció sobre totes les esglésies de Mallorca, Menorca, Eivissa, Dènia i Oriola, juntament amb les primícies i oblacions, el nomenament de clergues, la infeudació dels delmes i totes les altres competències pertanyents a les lleis diocesanes.⁸²²

A les pretensions del bisbe barceloní d'exercir la jurisdicció eclesiàstica s'oposaren, per motius diversos, l'arquebisbe de Tarragona i el bisbe de Girona, de manera que el monarca refusà la idea de crear una diòcesi depenent de Barcelona i treballà

⁸²⁰ Per a la formació del bisbat mallorquí i la qüestió dels delmes, és imprescindible consultar la tesi doctoral de Joan F. López Bonet (1985), així com els articles publicats posteriorment: López Bonet, 1988a, 115-124; 1989a: 353-363; 1998: 101-132; 2006a; 2006b; i 2009. Per a completar-ne la visió: Albero *et alii*, 2011, I: 534-543; Bover, 1858e; Cateura, 1997b: 57; 2013: 269-282; Dameto et al., 1840, I: 353; Díaz & Guinot, 2010: 82-83; Dols Martorell, 2014, tesi doctoral; Guinot Rodríguez, 2013: 341-349; Jover & Soto, 1997; Juan Vidal, 1988: 153-180; 1989: 811-824; Mallorquí García, 2014: 157-174; Martí Bonet, 1988: 52-75; Miralles Sbert, 1909: 6; Miralles & Rotger, 1908; 1910; 1912; Nadal Cañellas, 2012: 50-66; Pérez Martínez, 1988: 76-86; Pérez Pastor, 2014a: 51-73; Pérez & Coll, 1988: 10; Riera Melis, 2017: 131-145; Royo Pérez, 2016: 247-279; Sastre Moll, 1989c: 247-262; Virgili, 1994: 423-431; Xamena & Riera, 1986: 43-46.

⁸²¹ FRB, I: 18 i 22, docs. 3 i 9. Barcelona, 10 calendes gener 1228 (23/12/1228); i Tarragona, 5 calendes setembre 1229 (28/08/1229).

⁸²² FRB, I: 19, doc. 4. Barcelona, 2 calendes gener 1228 (31/12/1228).

de manera ardida perquè Mallorca tingués seu pròpia. Finalment, el 9 de novembre del 1230, amb la intervenció dels abats de Poblet i de Santes Creus i d'altres prohoms, arbitraren crear un bisbat a Mallorca i edificar-hi una catedral. El primer bisbe seria nomenat pel monarca i, els següents, haurien d'elegir-los el bisbe i capítol de Barcelona, i confirmar-los el rei d'Aragó dins els dos mesos següents.⁸²³ Ben aviat, però, intervingué el papa Gregori IX, qui donà prioritat a la dotació econòmica abans de proveir un prelat per a la diòcesi.

Decidit a continuar endavant amb la idea d'una Mallorca eclesiàsticament independent, Jaume I reaccionà postulant com a bisbe l'abat de Sant Feliu de Guíxols, Bernat de Ribera, qui havia pres part a la conquesta.⁸²⁴ I, per tal de dotar convenientment el bisbat, prengué una determinació que significava, de fet, renunciar al gruix de les rendes que percebia en el regne. En un acte signat a Barcelona el 5 d'abril del 1232, fa donació a l'Església de Mallorca i al bisbe electe de tot el delme i la primícia del blat, vi, oli i altres fruits de la terra, del bestiar i de la pesca que li pertanyien dins la seva porció de la Ciutat i illes de Mallorca i Menorca, i també d'Eivissa en ser conquerida; així com el delme de la moneda, si n'encunya.⁸²⁵

Però: a quines rendes al·ludia el monarca en la seva donació? El delme és una imposició d'origen eclesiàstic i naturalesa feudal que grava el deu per cent teòric de la producció agrícola i ramadera. Probablement té un origen romà i s'introduí a la Corona d'Aragó entre els segles VIII i IX a través de les regions frontereres de l'imperi carolingi. A finals del segle X, al manco una gran part del delme es trobava a mans dels comtes qui, més endavant, l'enfeudaren als cavallers i senyors de castells.⁸²⁶

L'expansió colonial de la corona catalanoaragonesa, durant el segle XIII, proporcionà una nova dimensió a la qüestió. A Mallorca, com a la resta de la Corona d'Aragó, l'ocupació dels delmes per part dels porcioners laics –i dels eclesiàstics com a senyors seculars–, és conseqüència de la butlla concedida per Urbà II a Pere I d'Aragó, emesa a Roma el 16 d'abril del 1095 (López Bonet, 1989: 364; Riera Melis, 2017: 135). El papa facultà el monarca a rebre els delmes i primícies d'aquelles esglésies que fossin instituïdes en terrenys adquirits dels sarraïns per dret de conquesta (*iure belli*). En

⁸²³ Xamena & Riera, 1986: 42; López Bonet, 1985: 156; 1988a: 116; Pérez Martínez, 1988: 76; Nadal Cañellas, 2012: 55.

⁸²⁴ FRB, I: 46, doc. 36; López Bonet, 1985: 159; Pérez & Coll, 1988: 10.

⁸²⁵ ACM. GROC: 31, doc. 19. Barcelona, nones abril 1232 (05/04/1232). Transcrit a DRM: 117, doc. 106.

⁸²⁶ Alberó *et alii*, 2011: 53; Díaz & Guinot, 2010: 79; Mallorquí García, 2014: 168.

contrapartida, havien de constituir-les, sustentar-les i dotar-les dels ministres necessaris per mantenir el culte i, en la conjuntura específica de Mallorca, edificar la nova catedral i proveir la diòcesi. En principi, la concessió papal només s'entenia mentre durés la guerra, per tal de sufragar les despeses de la croada.

Immediatament després del repartiment, Jaume I retingué i ocupà la totalitat dels delmes de la seva porció, com una part més del botí. Igual que el monarca, la resta dels magnats també ocuparen els delmes íntegres de les porcions respectives, sense que mai els fora qüestionat ni el dret ni la possessió.⁸²⁷ No és que el rei els hagués concedit als porcioners juntament amb el territori que pertocà a cadascú, sinó que cada porcioner, tant laic com eclesiàstic se'ls apropià en virtut del dret de conquesta. Per tant, la cessió que el monarca feu a l'Església concernia exclusivament als delmes que recaptava en els territoris que romanien en son poder.

Per altra part, que el rei retingués el delme no significa que realment comencés a recaptar-lo de forma immediata, simplement perquè no era possible. En molts casos, l'havia de col·lectar sobre les explotacions situades en el terme de les Muntanyes acabades de conquerir i que, per tant, encara no havien re-empres la producció; i, per altra banda, un bon grapat d'horts de les rodalies de la Ciutat segurament romanien sense establir. Ricard Soto (1984c: 117; 1992: 13-29; 2013: 464) assegura que *probablemente durante más de dos años los campos de la isla permanecieron incultos, en una situación de colapso total*; i també és probable que bona part de l'abundant bestiar boví i ovicaprí existent abans de la conquesta, romangués ara esbarriat i sense estabular. Els musulmans morts a la guerra, desplaçats a les muntanyes o fugits a altres llocs més segurs haurien deixat la terra pràcticament despoblada. Els nous propietaris feudals tan sols no havien reordenat l'espai ni articulat la nova estructura agrària, i els colons procedents de terra ferma tampoc no s'havien assentat encara ni poblat l'illa. Per tant, la recaptació dels drets reials sobre blat, oli vi i bestiar no començà fins a dates relativament allunyades del repartiment.

De tot plegat es desprèn que els ingressos reials en concepte de delme eren relativament minsos en el moment precís que el monarca els cedeix a la diòcesi de Mallorca i, sobretot, consistien en unes rendes incertes i imprevisibles de cara al futur. Un motiu més que justificat perquè Gregori IX refusés o simplement ignorés l'oferta de Jaume I per insuficient. El papa considerava, endemés, que la totalitat del delme pertanyia

⁸²⁷ Cateura, 2013: 270; López Bonet, 1985: 242; 1989: 354.

naturalment a l'Església per dret diví i, en conseqüència, no li calia el beneplàcit reial per ser-ne el titular. Així, doncs, la donació del monarca no tingué efecte i la qüestió romangué temporalment aparcada (López Bonet, 1985: 160). Conseqüentment, Bernat de Ribera tampoc no arribà a prendre possessió del bisbat.

La frustrada donació a l'Església va ser aprofitada de manera prou oportuna per l'infant Pere de Portugal, quan pren possessió com a senyor del regne de Mallorca. En examinar el contingut del CLR i el CCR, en el capítol II.1.1.2, he verificat un apartat on es formulen un conjunt de reclamacions en forma de demandes sense data, en les que l'interessat no s'identifica, ni tampoc expressa a qui van dirigides. El requirent sol·licita que li siguin lliurades les explotacions, cases, forns, horts i molins que indica, així com l'aigua de la síquia que pertany als albergs reials. En darrer lloc, demana “tot lo deume en axi de les cavalleries com de les reials heretats”. Joan F. López (1985: 143; 2006: 177) interpreta que són peticions realitzades pel rei, però no avença qui n'és el destinatari, ni quan es formalitzen. Crec, pel contrari, que són requisicions fetes per l'infant Pere i dirigides al monarca, en el moment en què Jaume I i Gregori IX estan embrancats en plena discussió pels delmes. D'altra banda, tampoc no resulta gens evident el significat que pugui tenir l'expressió “reials heretats” en aquell context. Entenc que es refereix als heretaments que el rei havia concedit als beneficiaris menors com a dotació, excloent-ne els magnats que foren enquadrats en la seva porció com són el paborde de Tarragona, les Ordes del Temple i l'Hospital, Guillemó de Montcada, Ramon Alemany i Guillem de Claramunt. Essent així, allò que demanava el nou senyor feudal del regne era el dret a recaptar el delme no sols sobre els rendiments de les terres pròpies del rei, sinó també sobre els d'aquells qui havien rebut béns a la porció reial “per les seves cavalleries”, tant els beneficiaris aloers com els homes de les ciutats i viles.

L'infant Pere degué aconseguir l'objectiu de lucrar-se amb la donació dels delmes per part del rei perquè, contràriament a les donacions a cens efectuades pels magnats o porcioners majors de la porció reial, els establiments que efectuen seguidament els beneficiaris menors i els cavallers no solen esmentar aquesta detracció. L'única excepció la constitueix l'establiment que fan Guillem de Vilaragut i sa muller a Joan de Caldes de la meitat de la seva alqueria, l'agost del 1233, tinguda en alou pel rei en el terme de Montuiri, on l'adverteixen que haurà de pagar delme. Els exemples en sentit contrari es multipliquen. N'hi ha alguns entre els més primerencs, pertanyents a l'any 1240. Guillem de Lacera dona a cens la sisena part de les alqueries *Xubulbar* i *Beni Malitx* que posseeix

en alou en el terme de Pollença, a Pere de Rocaforta, amb la condició que sigui habitant soliu i afogat. Li imposa una entrada de deu sous i la fadiga a 10 dies, però ni rastre del delme. Poc temps després, concedeix a Pere de Jorba el rafal *Albedeleg*, que té també en franc alou en el terme de Petra, on haurà d'habitar; però tan sols li imposa la fadiga de 10 dies. Igualment, Bernat d'Espanya dona a cens a Pere Roquer i Arnau Macip l'alqueria *Benimoragia*, que gaudeix en alou en el terme de Montuiri per donació d'Assalt de Gúdar, lloctinent reial. Li imposa una entrada de 55 sous i reserva la fadiga habitual, però no fa menció del delme. El mateix any, Jucef Mocatil estableix a cens a Joan de Bellviure la quarta part de l'alqueria *Beni Halfum*, del terme de Sineu, tinguda en franc alou en porció reial. Reserva únicament el 30è del lluíisme i la fadiga, però cap al·lusió al delme.⁸²⁸

També n'hi ha mostres entre aquells porcioners qui reberen terres en alou de mans dels partidors nomenats per les ciutats i viles. El 1242, Bernat de Bonastre estableix a Berenguer de Lliçà un hort que té en alou franc en porció dels homes de Manresa i de Caldes. Haurà de pagar de cens dues lliures de cera, dotze diners d'entrada i deu dies de fadiga, però cap referència al delme. El mateix any, Arbert d'Arcs i sa muller donen a Pere Gil de Palauverdura quatre jovades de terra que posseeixen en alou a la porció dels homes de Barcelona, a vuitè d'esplets i un parell de gallines de cens. Reben 70 sous melgoresos d'entrada i reserven la fadiga usual, sense esmentar res del delme. A l'alqueria *Huialfàs*, a la porció de les 'cavalleries' dels homes de Barcelona, l'any 1243 Guerau d'Esplugues cedeix cinc jovades de terra a Gil Jazbert, a tasca de tots els productes i 30 sous d'entrada, retenint únicament els deu dies de fadiga acostumats. Tampoc no el menciona el document d'establiment de deu quarterades de terra del terme de la Ciutat que Pere Gervasi fa a Cassó de Compra, l'any 1247. La terra és tinguda en alou de la porció dels homes de Barcelona i el transfereix a sisè de tots fruits i una entrada de 15 sous, reservant únicament la fadiga.⁸²⁹

És evident, per tant, que els aloers reials, els porcioners dels homes de les ciutats i viles i els altres beneficiaris menors no tan sols no recaptaren delmes en els seus territoris, sinó que ells mateixos quedaren sotmesos a la prestació del delme. Inicialment, el rebé l'infant Pere de Portugal i, en morir aquest, passà a ser recol·lectat pel Patrimoni

⁸²⁸ MPR: 505, doc. 128, 2 calendes abril 1240 (31/03/1240); MPR: 560, doc. 251, 3 idus agost 1240 (11/08/1240); MPR: 594, doc. 328, 3 nones novembre 1240 (03/11/1240); MPR: 614, doc. 372, 5 idus desembre 1240 (09/12/1240).

⁸²⁹ MPR: 775, doc. 746, 2 calendes abril 1242 (31/03/1242); MPR: 850, doc. 923, 3 idus agost 1242 (11/08/1242); DSMR: 257, doc. 41, 8 calendes febrer 1246 (25/01/1247); MPR: 1002, doc. 1269, 7 idus gener 1242 (07/01/1243).

reial. Aquesta detracció aplicada sobre la producció de llurs territoris equival, de fet, a una minva dels drets que aquells porcioners havien rebut del monarca, qui els havia atorgat els béns en règim d'alou franc i lliure. Paradoxalment, i en paraules de Soto (2013: 467), “deixen de ser aloers en el sentit estricte de la paraula”.

5.1.- La donació del desè.

Sense flaquejar en l'afany de dotar convenientment l'Església mallorquina, el juliol del 1232 Gregori IX demana als bisbes d'Urgell i Girona que amonestin Jaume I, a fi que proveeixi de manera suficient la catedral i les altres esglésies de Mallorca amb béns immobles; i que, una vegada hagi feta la dotació adient, procedeixin a nomenar el bisbe de la nova diòcesi i la sotmetin a la jurisdicció exclusiva de la Seu Apostòlica. El 13 de gener de 1235, escriu a l'arquebisbe electe de Tarragona, Guillem de Montgrí, i al paborde d'aquella seu, Ferrer de Pallarès, encomanant-los que, mentre la diòcesi de Mallorca no tingui bisbe propi, s'encarreguin de rebre i conservar els béns assignats a la construcció de la catedral de l'illa pel rei d'Aragó, per l'infant Pere de Portugal i pels altres nobles i eclesiàstics.

Aquest cop, les gestions dels delegats papals resultaren exitoses, tal com és de veure a la taula 64. Durant els mesos de novembre i desembre del 1235,⁸³⁰ Ferrer de Pallarès es desplaça a Barcelona, Perpinyà i Tarragona, per rebre a les seves mans una part de les possessions que els tretze magnats més importants transfereixen a la futura diòcesi mallorquina. L'abril del 1237 és al monestir de Tamarit, on obté la donació d'altres dos porcioners. La quota cedida quedà fixada en el deu per cent de la totalitat dels béns que cadascú havia assolit en el repartiment, encara que aquest percentatge no es troba especificat documentalment (López Bonet, 1985: 157; 2006b: 174). És l'anomenat desè o *deè*.⁸³¹ Una vegada posat en marxa el procediment de provisió patrimonial, el papa comissionà els bisbes de Lleida i Vic qui, juntament amb el dominic fra Ramon de Penyafort, elegiren bisbe de Mallorca Ramon de Torrella, vers 1238.

⁸³⁰ És possible que l'any 1230 el vescomte de Bearn, el comte d'Empúries, l'ardiaca de Barcelona i Gilabert de Cruïlles cedissin el desè a la diòcesi; però, en tot cas, la donació quedà anul·lada o fou ratificada cinc anys després: López Bonet, 1989b: 158; Cateura, 2013: 274.

⁸³¹ Sobre la dotació del desè; Jover & Soto, 1997: 229; López Bonet, 1988a: 115-124; 1989a: 353-366; 1998: 101-132; Pérez Martínez, 1988: 76-86; Xamena & Riera, 1986: 44.

Taula 64. Donacions genèriques del desè a l'Església de Mallorca

Data	Magnat	Data tòpica	Referència
09/11/1235	Pere, sagristà de Barcelona	Barcelona	Groc: 40, nº 50
09/11/1235	Garsenda i Gastó, vescomtes de Bearn	Barcelona	Groc: 40, nº 51
16/11/1235	Gilabert de Cruïlles	Barcelona	Groc: 41, nº 52
17/11/1235	L'infant Pere de Portugal	Barcelona	Groc: 41, nº 53
17/11/1235	Bernat de Santa Eugènia	Barcelona	Groc: 41, nº 54
17/11/1235	Ramon Berenguer d'Àger	Barcelona	Groc: 41, nº 55
17/11/1235	Guillem de Montcada	Barcelona	Groc: 42, nº 56
17/11/1235	Berenguer, bisbe de Barcelona	Barcelona	Groc: 42, nº 57
24/11/1235	Guillem, bisbe de Girona	Perpinyà	Groc: 42, nº 58
24/11/1235	Ponç Hug, comte d'Empúries	Perpinyà	Groc: 42, nº 59
12/12/1235	Bernat, ardiaca de Barcelona	Barcelona	Groc: 43, nº 60
22/12/1235	Ferrer, paborde de Tarragona	Tarragona	Groc: 43, nº 62
22/12/1235	Guillem, sagristà de Girona	Tarragona	Groc: 43, nº 62
13/10/1236	L'infant Pere de Portugal (confirmació)	Montsó	Groc: 44, nº 66
16/04/1237	Guillema, vídua de Guillem de Claramunt	Tamarit	Groc: 45, nº 68
17/04/1237	Guerau de Cervelló	Tamarit	Groc: 45, nº 69

Font: elaboració pròpia, a partir del còdex ACM. CC-3413

Aquestes primeres donacions són genèriques. Mitjançant un document individual, cada magnat feu donació omnímoda i perpètua a la Seu catedral de Santa Maria de Mallorca de la desena part de totes les seves possessions i drets senyorials (*decimam partem omnium possessionum et iurium quas et que habemus vel habere debemus apud Maioricas, tam in civitate quam extra*), sense cap tipus de retenció. Aquell percentatge s'havia de calcular tenint en compte totes les circumstàncies, especialment la qualitat de les terres i el seu rendiment, i devia ser assignat en lloc competent i idoni (*habita extimatione et consideratione possessionum sterilium et fertilium ut sic pro bonitate cuiuslibet possessionis, facta extimatione dicta decima pars sorte dividenda, in loco competenti et ydoneo assignetur*).

En els documents genèrics de donació –i en els de confirmació reial– cada magnat manava a totes aquelles persones qui tenien béns en nom seu, que també donessin a l'Església el desè corresponent (*volumus et mandamus quod illi qui per nos ibi aliquid tenent, decimam partem possessionum et iurium quas et que per nos tenent et tenere debent assignent ecclesie Maioricis*). Es referien, raonablement, als cavallers, beneficiaris i institucions que havien estat dotats pels magnats respectius.

Taula 65. Donacions fermes del desè a l'Església de Mallorca

Data	Magnat/Porcioner	Referència
Abans de 1239	Garsenda i Gastó, vescomtes de Bearn	<i>Memorial de ço que fou d.en Gastó de Bearn...</i>
	Pere, sagristà de Barcelona	
18/02/1239	Guillem, sagristà de Girona	BSAL 12: 294, nº 2; RT: 16, nº 3; Groc: 47, nº 78
18/02/1239	Guillem, bisbe de Girona	ADG. Vestuari nº 16
Abans 03/1239	Berenguer, bisbe de Barcelona	Groc: 46, nº 74
Abans 04/1239	Ardiaca de Barcelona	ACM. Perg. 7774; RT: 17, nº 7
28/06/1239	Orde de l'Hospital	Groc: 49, nº 82; RT: 18, nº 9
Abans 07/1239	Hereus de Ramon Alemany	Groc: 49, nº 83
	Hereus de Guillem de Claramunt	
	Pere d'Alcover	
22-23/08/1239	Nunyo Sanç	Groc: 50, nº 85; RT: 20, nº 14
10/11/1239	L'infant Pere de Portugal (suplement)	BSAL 13: 98, nº 13
Abans 12/1239	Gilabert de Cruilles	Groc: 51, nº 90
Abans 12/1239	Homes de Lleida	BSAL 13: 98, nº 15; Groc: 52, nº 91
Abans 02/1240	Homes de Vic	Groc: 54, nº 98
Abans 02/1240	Ponç Hug, comte d'Empúries	Groc: 54, nº 99
Abans 02/1240	Homes de Marsella	Groc: 54, nº 100
Abans 03/1240	Ramon de Pertegàs --> Pere de Menoc	Groc: 56, nº 105
Abans 04/1240	Homes de Tarragona	BSAL 13: 158, nº 32; Groc: 57, nº 107
11/05/1240	Guillem de Torrella, cavaller	BSAL 13: 159, nº 36; Groc: 57, nº 109; Torrella 7, 72
Abans 06/1240	Homes de Barcelona	Groc: 58, nº 110
12/07/1240	Orde del Temple	Groc: 59, nº 115; RT: 35, nº 54
	Guillem de Montcada	
	Hereus de Ramon Alemany (suplement)	
	Hereus de Guillem de Claramunt (suplement)	
Abans 10/1240	Homes de Tortosa	MPR: 584, nº 306
Abans 03/1241	Ferrer Martell	Groc: 65, nº 134
Abans 06/1241	Ramon Berenguer d'Àger	MPR: 584, nº 438, 439 i 440
Abans 10/1243	Homes de Tàrrrega	Groc: 77, nº 170
Abans 03/1246	Homes de Girona	Groc: 89, nº 206
08/04/1249	Orde del Temple (suplement)	Groc: 99, nº 238
	Homes de Tortosa	
18/06/1249	Arnau, paborde de Tarragona	Groc: 100, nº 244; RT: 93, nº 208
06/08/1250	Bernat, abat de Sant Feliu de Guíxols	Groc: 104, nº 256; RT: 97, nº 220; DRM: 38, nº 29
Abans 11/1254	Homes de Montblanc	Groc: 108, nº 271
Abans 10/1256	Homes de Vilafranca	Groc: 111, nº 278
Abans 04/1257	Homes de Manresa	Groc: 111, nº 280
26/07/1280	Guillem, paborde de Tarragona	Groc: 130, nº 345

Font: elaborat per l'autor, a partir del còdex ACM. CC-3413

Pel fet de ser consignacions genèriques, la provisió dels béns i drets específics que constituïen el desè fou objecte de negociacions bilaterals entre el magnat respectiu i els delegats de l'Església mallorquina, que ho eren el bisbe Ramon de Torrella i els dos paborde del capítol de la Seu. Aquells altres magnats que no havien efectuat cap donació genèrica prèvia, també degueren negociar i assignar els béns de la seva porció que integrarien el desè. L'examen de la taula 65 permet deduir que efectuaren la donació tots els grans magnats, tant laics com eclesiàstics, i uns pocs cavallers individuals com Ferrer Martell o Guillem de Torrella. Efectuaren la majoria de les transaccions entre els anys 1239 i 1250, però alguns magnats dilataren la donació fins al 1280. Així:

1. El *Memorial o capbreu de ço que fou den Gasto...* recull l'inventari detallat de tots els censos, honors i molins que cediren el vescomte Gastó de Bearn i el sagristà de Barcelona Pere de Centelles. El memorial, elaborat pel procurador comú Arnau de Piera, no porta data; però, com he deduït en el capítol II.2.2, degué ser redactat entre 1238 i 1239. El bisbe de Girona, pel seu costat, no protocol·litza la relació individualitzada dels béns fins el 18 de febrer del 1239.⁸³² L'any 1249, una vegada resolt el litigi que l'enfrontava amb Jaume I, el paborde de Tarragona formalitza l'acord de cessió del desè pels béns que posseeix a les illes de Mallorca i Cabrera.⁸³³ L'abat de Sant Feliu de Guíxols també es torbarà a fer-la. El document definitiu signat pel paborde del convent, Bernat de Ribera, està datat el 6 d'agost del 1250.⁸³⁴

2. L'Orde del Temple signà dues operacions amb el bisbe i el capítol: el 12 de juliol del 1240, transacciona la cessió del desè corresponent als béns propis que té dins la Ciutat per qualsevol títol; i als que comprà a Guillemó de Montcada dins la Ciutat, a Pollença, a Montuïri i a Sóller, així com als drets que tenia el dit Montcada sobre la cúria de la Ciutat, els peixos de l'albufera i de la mar i els cavallers feudataris. També el desè pels béns que l'Orde adquirí per diversos medis dels hereus de Ramon Alemany i de Guillem de Claramunt dins i fora la Ciutat i a Pollença, així com pels drets que tenien

⁸³² ADG. Pergamins de la Pia Almoina, nº 228, 12 calendes març 1238.

⁸³³ El paborde Arnau Gibot lliura a l'Església de Mallorca l'alqueria *Moscarig/Moscaritx* de la parròquia de Selva, de 20 jovades d'extensió. També li cedeix una alqueria innominada que tenen establerta la família Ciberlo i Bernat de Clusa, més un prat d'aqueixa alqueria encara pendent d'establir, que està situada en el terme de la Ciutat prop del monestir de La Real. Finalment, li confereix quatre morabatins censals sobre una horta situada molt prop de la Ciutat que posseeixen En Bisana i Pere Busquet en règim d'establiment, amb empriu de l'aigua de la síquia de la Vila: AHN. Còdex L.476 B, f. 2r-2v, 14 calendes juliol 1249 (18/04/1249).

⁸³⁴ ACM. GROC: 104, doc. 256, 8 idus agost 1250; i DRM: 38-39, doc. 29 (data equivocada).

ambdós sobre la cúria, l'albufera i els cavallers. Igualment, el desè del camp del terme de la Ciutat que fou de Ramon Berenguer d'Àger i del molí que fou de Ramon de Castellbisbal. I, el 8 d'abril del 1249, l'Orde assigna a la Seu el suplement del desè pel romanent de les seves possessions i 'cavalleries', obtingudes per qualsevol motiu a la Ciutat i la resta de l'illa, i també pels molins que foren de les 'cavalleries' dels homes de Tortosa.⁸³⁵

3. En algun cas, el procés derivà en un contenciós. El comte Nunyo Sanç havia dilatat unilateralment la cessió desenal i, per aquest motiu, Gregori IX l'amenaçava peremptòriament d'excomunió. Després d'intenses negociacions, la resolució del litigi precisà de tres acords amb el bisbe Ramon de Torrella, que foren signats entre el 22 i el 23 d'agost del 1239. En ells, Nunyo formalitza la provisió del desè i la part del delme.⁸³⁶

El procés de dotació va ser lent i no del tot reeixit, degut a les reticències dels magnats. L'abril del 1240, el papa manava a l'arquebisbe de Tarragona que compel·lís el bisbe de Barcelona, els paborde de Tarragona i de Solsona i els altres clergues i laics posseïdors de terres a proveir convenientment l'església de Mallorca, tal com ho havien garantit. Encara l'any 1266, el bisbe de Mallorca es queixava del paborde de Tarragona perquè fins aleshores no havia fet efectiu el desè promès a la Seu, i li assenyalava un termini peremptori de quatre mesos per verificar-ho. És cert que havia tingut un contenciós amb el rei, però això no justificava la tardança. I, el 1268, l'infant Jaume, futur Jaume el Prudent de Mallorca, manava als seus batlles que, quan fossin requerits per la Seu, obliguessin a assignar el desè a tots aquells que encara no ho havien fet.⁸³⁷

En resum, el bisbat acabat de néixer, sacsejat pels interessos del rei i dels magnats i per l'ambició dels prelats d'altres diòcesis en controlar el poder espiritual, es trobava en una clara posició de debilitat i esdevenia incapaç de controlar la situació. El seu gran valedor, el papa, excessivament llunyà, lent i compromès en d'altres afers, tampoc no proporcionava una protecció adequada al bisbe mallorquí.

⁸³⁵ ACM. GROC: 59, doc. 115. Mallorca, 4 idus juliol 1240 (12/07/1240); i GROC: 99, doc. 238, 6 idus abril 1249 (08/04/1249).

⁸³⁶ ACM. GROC: 50, doc. 85, 11 calendes setembre 1239 (22/08/1239); i GROC: 50, doc. 86, 10 calendes setembre 1239 (23/08/1239).

⁸³⁷ BSAL 13: 158, doc. 32. Laterà, 8 calendes maig 1240 (25/03/1240); ACM. GROC: 124, doc. 321. Mallorca, 3 idus febrer 1265 (11/02/1266); ACM. CAC, nº 13.774. Mallorca, 4 idus març 1267 (12/03/1268).

Contràriament al què han afirmat diversos autors que han estudiat el tema, opino que Jaume I mai no feu cap donació del desè pels béns propis.⁸³⁸ El 17 de novembre del 1235, l'infant Pere de Portugal, com a senyor del regne de Mallorca, atorga genèricament al futur bisbe el desè de totes les possessions i drets que té dins i fora la Ciutat, dels quals n'exclou el palau i l'hort de l'Almudaina.⁸³⁹ L'escriptura pertinent és elaborada pel seu procurador, mestre Joan. El rei es limita a confirmar aquella donació l'any següent, des de Monsó, tal com va prometre fer-ho –afirma ell mateix– en el document de compromís firmat entre ell i els barons quan es disposaven a conquerir l'illa (*sicut in instrumento inde confecto promissimus cum nos et barones nostri accingeremur ad capiendas insulas memoratas*).⁸⁴⁰

Malgrat aqueixa confirmació, no tinc constància de cap altre manuscrit que detalli en ferm els béns de la porció reial que constituïren aquest desè. Tal com es desprèn de la taula 65, està documentada la donació que feren els porcioners reials: l'Orde del Temple i els beneficiaris assimilats, l'Orde de l'Hospital, el paborde de Tarragona, i els aloers que tenien terres per les 'cavalleries' de les viles i ciutats que havien concorregut a la conquesta. Però ni una sola referència relativa a les possessions estrictament reials, ni als quasi 300 aloers que resultaren beneficiats a la porció del monarca. I pel que fa als béns adjudicats pel rei a l'infant Pere de Portugal, tan sols hi ha un diploma mitjançant el qual aquest darrer ordena al batlle Jaume de Safareig que assigni al bisbe Ramon tres jовades de la seva alqueria del pla de Catí, més la desena part dels molins del terme d'Inca.⁸⁴¹

He posat d'evidència, abans, que les heretats adjudicades a les viles i ciutats havien estat cedides en alou, pels partidors respectius, a aquells pobladors que decidien instal·lar-se a l'illa. Les hisendes rebudes resultaren ser molt petites: sovint no anaven més enllà de mitja alqueria o d'algunes quarterades disperses. En conseqüència, el desè que cadascun d'ells cedí a l'Església consistí únicament en alguna feixa, una vinya o una petita part de l'alqueria. Per tal de simplificar la qüestió, en moltes ocasions la Seu establí el desè als beneficiaris que ja gaudien de la totalitat de l'immoble; de manera que, per al colon fincat a la terra, l'operació comportà la superposició d'un nou senyor que exercia el domini sobre la desena part de les seves explotacions. Així veiem com, l'any 1240, el bisbe Torrella estableix a Berenguer de Terrades, per una masmudina per Sant Miquel

⁸³⁸ Així ho creuen López Bonet, 1998; 2006b: 174; Sastre Moll, 2017: 14.

⁸³⁹ ACM. GROC: 41, doc. 53. Barcelona, 15 calendes desembre 1235 (17/11/1235).

⁸⁴⁰ Huici & Cabanes, 1976a: 384, doc. 237; i BSAL 12: 47. Monsó, 3 idus octubre 1236 (13/10/1236).

⁸⁴¹ BSAL 13: 98, doc. 13. Mallorca, 4 idus novembre 1239 (10/11/1239).

més el delme, mitja jovada de terra a l'alqueria *Benissale*, terme de Canarrossa, que correspon a la dotació pel desè per cinc jovades que el propi Terrades posseeix per les 'cavalleries' dels homes de Vic (*quam mediam jovatam nobis et sedem Maioricarum pertinet racione dotacionis pro quinque jovatas quas de predictis cavalleriis habes*). Dos dies més tard, la Seu dona a cens i a delme, a les filles de Baldoví Gombert, una feixa de terra per la desena part de la seva alqueria *Benicicdin*, i la tercera part d'una vinya per la resta de les vinyes que les dites pubilles tenen allà mateix (*decenam partem ab integro alquerie que dicitur Benicicdin, pro qua deena parte nobis assignavistis unam fexiam terre in dicta alqueria, et tertiam partem cuiusdam vinee pro omnibus aliis vineis vestris que ibi sunt*), corresponent a la porció dels homes de Marsella. També l'any 1243, la Seu estableix a Miró de Sanaugia/Sanaüja tres peces de terra i dues parts de les cases de l'alqueria *Sant Esteve*, terme de Sineu, que el mateix Sanaüja havia assignat a la Seu pel desè de vuit jovades de terra que tenia a l'alqueria *Banderola* per les 'cavalleries' dels homes de Tàrrega (*que omnia tu nobis dedisti pro deeno nobis pertinente racione dotacionis Sedis supradicte de octo jovatis quas habes intus predictam alqueriam que dicitur Banderola*). També cedeix el 1246, a Ramon d'Alzina, a cens d'una masmudina per Sant Miquel i a delme fidel, la desena part de l'alqueria *Almoandez* i un casal on ha de construir dues habitacions, que el propi Alzina li ha cedit en qualitat de delme d'aquesta alqueria per les 'cavalleries' dels homes de Girona.⁸⁴²

Joan F. López (1998: 119; 2006: 175) ha fet l'anàlisi i tabulat els contractes de cessió de domini efectuats a la Porció Temporal i compilats en el *Liber Privilegiorum* o Cartoral de Morella (CC-4314). Els classifica pel tipus de document i examina amb certa cura els 105 establiments que comprèn, la modalitat de cens que prestaven i el tipus de moneda amb la qual els colons havien de fer el pagament de la renda anual. Dels establiments, en fa la periodització en funció de la duració dels dos primers titulars del bisbat, Ramon de Torrella [1238-1266] i Pere de Muredine [1269-1282], i també en funció de la distribució geogràfica. La conclusió més sorprenent és que les parròquies foranes on compareixen més establiments són, precisament, aquelles on l'infant Pere de Portugal tenia possessions.

Per tal de verificar-ho, he examinat les dades compilades en el *Llibre Groc*. Dels 136 instruments de donació a cens que relaciona entre 1239 i 1300, n'hi ha 111 (81.6 %)

⁸⁴² ACM. GROC: 54, doc. 98. Mallorca, 3 idus febrer 1239 (11/02/1240); GROC: 54, doc. 100. Mallorca, 16 calendes març 1239 (14/02/1240); GROC: 77, doc. 170. Mallorca, 4 nones octubre 1243 (04/10/1243); i GROC: 89, doc 206. Mallorca, 13 calendes abril 1245 (20/03/1246)

que especifiquen la parròquia i la porció senyorial on està l'immoble, mentre que els 25 restants (18.4 %), no ho indiquen. Doncs bé. El més remarcable és que no s'hi destria ni una sola possessió que estigui sota la jurisdicció del rei ni de l'infant Pere de Portugal. Per contra, n'hi ha 61 (44.8 %) que pertanyen a les 'cavalleries' de les distintes viles i ciutats catalano-occitano-aragoneses incloses a la porció reial. En definitiva, doncs, l'explicació més assumible seria que l'autor hagués considerat les possessions dels homes de les ciutats i viles com a pròpies de l'infant; qüestió que, com he explicat al llarg del treball, no és correcta. I, en conseqüència, és plenament coherent mantenir que ni el monarca ni l'infant Pere de Portugal arribaren a fer mai la donació efectiva del desè de llurs propietats a la Seu.

El conjunt dels béns assolits mitjançant la recepció del desè constituïren allò que s'anomenà la Porció Temporal de l'Església de Mallorca. Amb el temps, els administradors de la Porció anaren associant a aquesta bossa immobiliària altres propietats obtingudes per compra-venda, donació o permuta, per institució de capellanies, per aniversaris en sufragi per l'ànima del testador i per llegats i herència als pobres de Crist. D'aqueixa manera, l'Església mallorquina es veié convertida en propietària de nombrosos immobles rústics i urbans, que Pau Cateura (2013: 274) xifra en una quantitat superior a les 11.500 hectàrees de terra conreable. Els càlculs estan realitzats en base al 10 % del total de la superfície de l'illa; però, tenint en compte que el rei no concretà la seva donació, s'hauria de descomptar d'aquella quantitat la part indeterminada corresponent a la porció reial, de manera que la borsa immobiliària de la Seu és pràcticament impossible d'avaluar.

El patrimoni immobiliari era gestionat pel bisbe i els dos pabordes de la Seu en nom del capítol de canonges. Resolts a obtenir els beneficis materials suficients per al manteniment del culte i el sosteniment dels seus ministres, els dignataris eclesiàstics ben aviat permutaren i veneren però, sobretot, establiren a cens llurs possessions a colons i pobladors. En totes les transaccions, l'Església es reservava el domini directe, el senyoriu, el delme, el lluïisme i la fadiga de les propietats, a imitació de la resta dels senyors feudals.

Segons Joan F. López (1985: 158; 1988: 117; 2005: 175), el motiu de la insatisfacció mostrada per Gregori IX amb la dotació de la diòcesi mallorquina degué ser que la part transferida era "la menys productiva, més inaccessible, més erma, inhòspita o manco habitable". No és probable que fos aquesta la causa donat que, com he dit, havien

d'efectuar la dotació en lloc competent i idoni, després d'haver estimat la fertilitat o esterilitat de les terres i la seva situació. El què passa és que aquests requisits eren difícils de complir. Considerant que molts dels beneficiaris del repartiment –prop de 300 només en la porció reial- havien rebut la seva part en qualitat d'alou franc i lliure, dedueixo que tant el rei com els magnats tenien una capacitat d'intervenció reduïda sobre aquells patrimonis. De fet, només podien instar o recomanar als posseïdors que ho fessin, però de cap manera obligar-los. I, per tant, l'Església havia de negociar l'assignació del desè amb cadascun d'ells individualment. Donat que, en molts casos, llur patrimoni immobiliari era molt reduït, degueren ser naturalment reticents a concertar qualsevol mena de solució que suposés una disminució de les terres, ja de per si esquifides. Això suposava una ingent quantitat d'esforços per part dels negociadors eclesiàstics, que no sempre es traduïrien en resultats tangibles. Probablement fou per aquest motiu que l'Església de Mallorca afluixà en l'exigència de la dotació del desè i pressionà més directament en la percepció dels delmes.

5.2.- La infeudació del delme.

Tot i això, s'hauran d'escolar sis anys i mig abans que Jaume I i el papa no reprenguin la negociació en aqueixa matèria. Degué ser el temps necessari perquè el monarca dirimís les seves diferències amb l'infant de Portugal i resolgués qüestions militars urgents, com la conquesta de València. A l'acord intervingueren com a autors, d'una banda, el bisbe Ramon de Torrella, qui defensava el dret primigeni i natural sobre el delme i, per conseqüència, no podia acceptar-ne una donació o cessió parcial de mans laiques que posés en dubte aquest dret. De l'altra, el rei i l'infant Pere de Portugal, qui reivindicaven llur posició de legítims beneficiaris d'aquelles rendes. Anys després, el rei Sanç de Mallorca expressaria clarament aquesta posició dient que abans de conquerir l'illa, ningú no en percebia el delme i, per tant, la Seu no era el titular d'un dret primigeni sinó un segon perceptor. Segons la seva apreciació, va ser gràcies a la conquesta que el seu avi, Jaume I, havia entrat en possessió del delme i, des de la seva posició eminent, havia fet una concessió o transmissió a l'Església.

La composició final sobre la qüestió adoptà la forma d'infeudació i suposà una inversió dels termes: a partir d'aleshores, serien els laics qui tindrien enfeudats una part

dels delmes per mor de la generositat i liberalitat de l'Església. El compromís, signat a València el 27 de novembre del 1238,⁸⁴³ disposà que el rei tindria en feu perpetu dues terceres parts del delme sobre el gra, el vi i l'oli,⁸⁴⁴ així com la meitat sobre la ramaderia, la llana, el formatge i el peix, i lliuraria anualment al bisbe el terç i la meitat restants.⁸⁴⁵ D'aquesta manera, el delme recuperava el seu caràcter eclesiàstic inicial i el sobirà continuava assumint la recaptació íntegra. Vista l'actitud negativa que havia mantingut Gregori IX front a la donació pretèrita, ambdues parts acordaren que si el papa no acceptava aquesta nova composició els contractants es deseixirien del seu compliment.

Tot plegat, la cessió dels delmes per part del monarca, en virtut d'aquest acord deixà la distribució que mostra la taula 66.

Taula 66. Distribució del delme, segons l'acord de 1238

Productes delmables	Rei/Magnat	Diòcesi	Parròquia
Gra, vi i oli (lli, cànem i hortalissa)	50.0%	25.0%	25.0%
Bestiar, aviram, llana, formatge, peix	37.5%	37.5%	25.0%

Font: elaboració pròpia

El conveni escriturat a València es referia únicament i exclusiva al delme de la porció reial que, com he explicat a la primigènia donació frustrada, incloïa els aloers i els beneficiaris menors. Els jueus n'havien quedat totalment exempts, segons el privilegi de dotació de l'11 de juliol del 1231.⁸⁴⁶

Tal com he significat, els magnats s'apropriaren els delmes en la mateixa mesura que el rei. N'hi ha proves abastament, puix que els incloïen com a part de les rendes en els contractes d'establiment que feien als colons i pobladors. En una data tan primerenca com novembre del 1231, el procurador de Guillem de Montgrí, sagristà de Girona, cedeix

⁸⁴³ ACA, CANCELLERÍA, Pergaminos, Jaime I, Serie general, 0740. València, 5 calendes desembre 1238 (27/11/1238), ACM. CAC, nº 13.766. Transcrit a BSAL 12: 293; AVJI, nº 1.370. Regest a ACM. GROC: 47, doc. 77; RT: 15, doc. 2.

⁸⁴⁴ Cal entendre-hi comprès també el lli, el cànem i l'hortalissa, tal com s'indica en el conveni amb Nunyo Sanç: BSAL 13: 68, doc. 11, 10 calendes setembre 1239 (23/08/1239).

⁸⁴⁵ Malgrat la descripció minuciosa que es fa dels productes delmables, sembla que l'aviram, la llana, el formatge i el peix molt prest deixaren de delmar, perquè no resultaven prou rendibles (López Bonet, 2006a: 77). Per al segle XIV, el delme del gra (cereals i llegums) i les hortalisses estava fixat en l'1/10 (10 %), l'1/11 (9.09 %) el del vi, hortalissa i farratges a l'engròs, l'1/12.5 (8 %) el de l'oli, l'1/13 (7.61 %) el del lli, safrà i farratges a la menuda, i l'1/15.5 (6.66 %) el del bestiar (López Bonet, 1998: 110).

⁸⁴⁶ Huici & Cabanes, 1976a: 278, doc. 155; FRB, I: 83, doc. 74.

a Pere de Segarra, a delme i tasca de pa i vi, dues jovades de terra i vinya de l'alqueria *Tofla*, del terme de Canarrossa, juntament amb altres immobles. Un mes més tard, Alemany de Sádaba fa donació de la meitat de l'alqueria *Villaychamenez* i de la vall d'Esporles a quatre pobladors, a tasca i delme de pa i vi most, a cinquè de vi inclòs el delme i la primícia (*tascam et decimam annuatim panis et vini in musto solum modo; et de oleo quintum, in quo quinto decima et primícia computetur et contineatur*), i a onzè d'olives. I, el gener del 1232, estableix l'alqueria *Zenya* a Pere ses Mates a delme i tasca de tots els fruits, i a cinquè d'oli (*tascham et decimam de omni fructuum quod Deus ibi dederit propter ortalia, et de oleo quintum*). Poc temps després, els procuradors de Nunyo Sanç donen a Guillem Tizó deu jovades de terra disperses per diversos districtes de l'illa, amb la condició que ha de donar al comte el delme i la primícia de tots els blats, verema, olives i hortalissa (*donetis fideliter decimam et primiciam de omnibus bladis, vindimie et de olivis et de ortalicia, excepte de ortalicia que retinueritis ad opus ospicii vestri*). El novembre del 1232, el bisbe de Barcelona dona a cens al prior del convent de Santa Eulàlia del Camp d'aquella ciutat el mas o rafal *Abenfoton* i les cases que hi ha, situat a la seva porció de Mallorca. El rector del convent li haurà de pagar la tasca fidel de tots els esplets de la terra i dels olivars; però, el delme, haurà de ser aplicat al benefici que el bisbe ha instituït en aquella església en sufragi de la seva ànima i la dels seus pares (*decimam autem predictae alquerie et honoris eiusdem habeatis ex concessione et donacione nostri beneficii imperpetuum ob remedium anime nostre et parentum nostrorum*). És l'any 1233 quan Pere de Centelles, sagristà de Barcelona, dona a Bernat de Besalú la tercera part de les cases i de l'horta d'aquella quarta part que té a la vila i alqueria de Fornalutx, més la meitat oriental de les terres, a cens de sis morabatins d'or i un besant d'argent, i a delme fidel; i a Arnau Clavell de Massanes les altres dues terceres parts de les cases i horts, i la meitat occidental de les terres, per vuit morabatins d'or i delme fidel.⁸⁴⁷

Els porcioners reials majors, també tingueren accés al delme; facultat que no obtingueren els porcioners menors ni els homes de les ciutats i viles. L'agost del 1232, Bernat Ametller obté, a delme i tasca de blat, verema, olives i lli, la meitat de les alqueries

⁸⁴⁷ FRB, I: 104, doc. 92, 13 calendes desembre 1231 (19/11/1231); FRB, I: 105, doc. 94, 10 calendes gener 1231 (23/12/1231); ADM. Parròquia Santa Eulàlia, n° 7, idus gener 1231 (13/01/1232); FRB, I: 111, doc. 101. Mallorca, 14 calendes març 1231 (16/02/1232); FRB, II/1: 58, doc. 264. Mallorca, 4 idus febrer 1232 (11/02/1233); ACM. CAC, n° 7891. Mallorca, 5 calendes desembre 1232 (27/11/1232); i CAC, n° 8878, 3 idus febrer 1232 (11/02/1233).

Balarhain i *Almadraba*, que Guillemó de Montcada té per la seva porció en el districte de Pollença (*de omnibus bladis, vindemia et de omnibus olivis et lino quod Deus dederit in dictis alcariis, decimani et tascham intus honorem nobis vel nostris donetis omni tempore*). També assoleix, només a delme de tots els esplets, una quarterada de terra en el lloc més idoni al voltant de les dites alqueries (*de qua dicta quarterata, de omnibus fructibus et expletibus que Deus dederit in ea, decimam nobis et nostris dabit intus quarteratam*). Garsenda, vescomtessa de Bearn, i el seu fill Gastó, concedeixen l'any 1233 a Mateu de Sabadell deu jovades de terra a l'alqueria *Canarrossa*, on haurà de residir. En qualitat de renda, el sabadellenc els haurà de pagar mitja tasca i el delme de tots els esplets de pa i vi que produeixi la terra. L'alqueria *Margearon*, del terme de les Muntanyes, fou establerta pel comanador del Temple, Arnau de Cursavel, el 6 dels idus de setembre del 1233, a Tarragó de Montblanc i a Ramon Paborde, a delme i primícia de tot els fruits i a cens de quatre morabatins, exceptuats els forns i els molins. Quasi simultàniament fra Pere d'Agen, procurador de Nunyo Sanç, dona a Ramon Sabater un rafal del terme de l'alqueria *Luchalcari* i una vinya i una peça de terra contigües en el terme de l'alqueria *Aldeià*, a quart de blat, verema, lli i cànem, i a cinquè d'olives, més el delme fidel. Al mateix temps, el procurador esmentat estableix a Vives de Fontanelles un rafal a la bastida que el rei va construir en el terme de *Biniforani*. Per les tres jovades d'extensió que té l'explotació, Vives resta obligat a donar al comte Nunyo el delme i la tasca del pa, el vi, el lli i el cànem, així com el cinquè del vi que produeixi.⁸⁴⁸ En tots els establiments, doncs, s'esmenta el delme.

Com a conseqüència de tot plegat, igual que ocorregué amb el desè, Ramon Torrella i el seu capítol hagueren d'entaular negociacions individuals i bilaterals amb cadascun dels petits porcioners per anar obtenint, d'una en una, la cessió de la part respectiva del delme. Sense gaire presses i amb moltes reticències, la majoria dels magnats i alguns cavallers i beneficiaris signaren transaccions amb el bisbe, tal com expressa la taula 67.

⁸⁴⁸ BSAL 10: 31. Mallorca, 3 nones agost 1232 (03/08/1232); FRB, II/2: 186, doc. 317, nones maig 1233 (07/05/1233); Juan, 2002: 31, doc. 3, 6 idus setembre 1233 (08/09/1233); ACM. CAC, nº 8837, 6 calendes octubre 1233 (26/09/1233); FRB, III: 225, doc. 462, 6 idus octubre 1233 (10/01/1233).

Taula 67. Donacions del delme a l'Església de Mallorca

Data	Magnat/Porcioner	Gra, vi, oli	Altres	Referència
27/11/1238	Jaume I L'infant Pere de Portugal	1/3	1/2	BSAL 12: 293, nº 1; i Groc: 47, nº 77
22-23/08/1239	Nunyo Sanç	1/3	1/2	Groc: 50, nº 85 i 87; BSAL 13: 68, nº 11
11/05/1240	Guillem de Torrella, per la cavalleria i la reserva Guillem de Torrella, pels altres béns	1/3 1/2	1/2 1/2	BSAL 13: 159, XXXVI ARM. Torrella. Armari 7, fardell 72
12/07/1240	Gilabert de Cruïlles	1/3	1/2	Miralles/Rotger 1910/1911: 271
08/08/1240	Premonstratencs de Bellpuig	2/3	1/2	BSAL 13: 302, nº 45
27/05/1241	Ramon de Verdera, cavaller	1/3	1/2	Groc: 66, nº 135
11/09/1241	Orde del Temple Homes de Tortosa Guillem de Montcada Hereus de Ramon Alemany Hereus de Guillem de Claramunt Nunyo Sanç (suplement) Ramon de Clusa Ramon de Castellbisbal Ramon Berenguer d'Àger	1/3	1/2	BSAL 14: 271, nº 63; Groc: 68, nº 142
20/02/1243	Homes de Narbona Cavalleria d'en Sala	1/2	1/2	Groc: 74, nº 161; RT nº 97
14/11/1244	Ponç Hug, comte d'Empúries	1/3	1/2	Groc: 80, nº 179
03/04/1245	Pere d'Acuta, cavaller (Esporles)	1/2	1/2	Groc: 84, nº 191
16/05/1245	Pelai Unís/Nunis, cavaller	1/3	1/2	Groc: 85, nº 194
29/08/1247	Bernat de Santa Eugènia	1/3	1/2	Groc: 94, nº 221
15/06/1249	Arnau, paborde de Tarragona	2/3	1/2	Groc: 100, nº 242
29/10/1249	Pere de Muredine/Morella, cavaller	1/3	1/2	Groc: 101, nº 247
29/10/1249	Martí Yanyes/Ivanyes, cavaller	1/3	1/2	Groc: 102, nº 249
01/10/1253	Premonstratencs de Bellpuig (molins)	1/2	1/2	Groc: 106, nº 265
Abans 11/1263	Rotlan Laí	1/2	1/2	Groc: 121, nº 312; RT: 126, nº 301
17/01/1266	Pere i Miquel Nunis, i Ferran Yanyes, cavallers			Groc: 124, nº 320
04/03/1267	Pere, bisbe de Girona (reforma)	1/2	1/2	ADG. Vestuari nº 34; Groc: 125, nº 323
27/02/1284	Bernabé, abat de La Real	1/45		Groc: 131, nº 347; La Real: 366, nº 119

Font: elaboració pròpia, a partir del còdex ACM. CC-3413

La majoria d'aquests acords es va dur a terme entre el 1239 i el 1248. Nunyo Sanç signà la cessió del delme el mateix dia que feia donació del desè. El bisbe de Girona, Guillem de Cabanelles, la degué efectuar l'any 1239, renegociada l'any 1267;⁸⁴⁹ i el comte d'Empúries la rubricà el 1244, amb alguns ajustaments posteriors.⁸⁵⁰ Pel que fa al sagristà de Girona, Guillem de Montgrí, va vendre tots els béns de la seva porció al bisbe i, per tant, no fou necessària cap transferència de rendes, ni tampoc la cessió en ferm del desè. L'Orde del Temple, com és obvi, inclogué en el conveni amb el bisbe el delme de les terres de tots els porcioners que havia assimilat. També es coneix el conveni de cessió per part d'alguns porcioners com els frares premonstratencs de Bellpuig, o Rotlan Laí, així com per un grapat de cavallers, senyors de cavalleries armades, probablement aconsellats

⁸⁴⁹ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, nº 241, 3 calendes gener 1266 (30/12/1266); i nº 238, 4 nones març 1267 (04/03/1267).

⁸⁵⁰ AFDM. Lligall 43, núm. 5814; i ACM. GROC: 80, doc. 179, 18 calendes desembre 1244 (14/11/1244). Regest a López Bonet, 1989b: 159.

o obligats per llurs senyors. Vegeu el paradigma de Guillem de Torrella qui, el 1240, cedeix a la Seu la tercera part del delme de les terres de la cavalleria i de la reserva, però només la meitat del delme de la resta de les terres. Les absències més sonades de la llista són el bisbe de Barcelona, l'abat de Sant Feliu de Guíxols i els vescomtes de Bearn – inclosa la porció que compraren al sagristà de Barcelona-; absències que potser cal atribuir a un buit documental.

D'altra banda, les anotacions de la taula indiquen que no sempre es respectaren els percentatges convinguts amb el rei. Endemés, es nota clarament que a partir dels anys quaranta, l'Església continuà pressionant els posseïdors del delme per tal d'incrementar el percentatge que en percebia. I ho aconseguí en manta casos:

1. Jaume I havia renunciat, l'any 1232, a la part del delme sobre les terres que els frares de Bellpuig posseïen a la seva porció, i l'havia cedit als propis monjos. Per tant, el bisbe i els paborde de la Seu hagueren de concertar amb ells la percepció d'aquesta renda. Arribaren a un acord especial l'any 1240, segons el qual els premonstratencs rebrien en feu el terç delme dels productes agraris de les terres establertes, i el bisbat les altres dues terceres parts. El del bestiar, en canvi, el dividirien mig per mig, mentre que els ingressos per l'explotació dels molins i les terres conreades pels propis monjos en quedaren exempts. L'octubre del 1253 modifiquen parcialment el conveni, de manera que el bisbat rebria la meitat del delme dels molins que els frares havien cedit a tercers.⁸⁵¹

2. Berenguer de Pinós, probablement parent de la família de Galzeran de Pinós, senyor de la baronia homònima i de les viles de Bagà, Vallmanya, Tàrrega, Josa i d'altres (Guinot, 1996: 680), dona a la Seu la meitat de tots els delmes que rebia sobre els honors i possessions que havia comprat a Sóller, inicialment pertanyents a la cavalleria d'En Sala i a les 'cavalleries' dels homes de Narbona. Igualment, Pere d'Acuta accepta compartir a parts iguals amb la Seu el delme que rebia a les dues alqueries i als molins que té a la vall d'Esporles.

3. Pel que fa al paborde de Tarragona, el conflicte amb el monarca havia retardat la concòrdia sobre els delmes. Ara havia arribat el moment de normalitzar la situació, i

⁸⁵¹ Huici & Cabanes, 1976a: 300, doc. 169. Mallorca, nones juliol 1232 (07/07/1232); BSAL 13: 302, doc. 45, 6 idus agost 1240 (08/08/1240); ACM. GROC: 106, doc. 264. Mallorca, calendes octubre 1253 (01/10/1253).

així ho farà després d'unes negociacions força laborioses. En darrer terme, el titular tarragoní convé amb la Seu un acord molt semblant al dels premonstratencs de Bellpuig: el 15 de maig del 1249, el bisbe Ramon de Torrella cedeix a l'església tarragonina la tercera part dels delmes que rep a l'illa dels fruits de la terra i dels animals, sempre que mantingui el patrimoni intacte i no mogui qüestió contra l'església de Mallorca per la recaptació d'aquests rendiments. El bisbat mallorquí percebrà, doncs, les altres dues terceres parts. Com a agraïment a la disposició favorable del paborde Arnau Gibot i pel desig de mantenir intactes els lligams i les bones relacions amb l'església tarragonina (*cupientes gratiam familiaritatem et dileccionem Terrachone ecclesie retinere et ob specialem gratiam vestre, venerabilis Arnaldi prepositi Terrachone et aliorum eiusdem sedis*), la jornada següent Ramon de Torrella li cedeix vitalíciamment i graciosament la meitat íntegra de tots els delmes; de manera que, en morir aquest, es tornarà als terços pactats.⁸⁵²

4. És segur que Rotlan Laí va cedir a la Seu el delme sobre l'alqueria *Mancor*, que tenia en alou franc, però desconec la data i el percentatge acordat. Probablement se'l dividiren per meitats perquè, el 1263, el bisbe Torrella estableix a cens al successor d'aquell, Pere Bonet, la meitat de l'exacció sobre els productes agraris de la possessió, exceptuat el del bestiar, per un morabatí i mig d'or.

5. De fet, no hi hagué manera d'arribar a cap acord amb els tres cavallers Pere i Miquel Nunis, i Ferran Yanyes. El procurador de la Seu inicià un procés contra ells, on els reclamava els delmes íntegres de les possessions respectives (*omnes decimas integraliter omnium fructuum et animalium omnium possessionum quas tenent et possident per se vel alios in Civitate et Regno Maioricarum*), juntament amb 9.000 sous de ròssecs de temps enrere. En negar-se a comparèixer davant el jutge, els cavallers foren condemnats en contumàcia, però ignoro què ocorregué amb el delme a partir d'aquell instant.

6. Pel que fa al bisbe de Girona, en data desconeguda arribà a un concert per terços semblant al del rei; però l'any 1267 signa una nova concòrdia amb la Seu de Mallorca, per la qual es divideixen mig per mig tots els delmes, incloent i computant la tercera part que fins aleshores havia rebut el capítol gironí.

⁸⁵² AHN. Còdex L.476 B, f. 2v-3r, 17 calendes juliol 1249 (15/06/1249); AHN. Còdex L.476 B, f. 4r-4v, 16 calendes juliol 1249 (16/06/1249).

7. Quant a l'acord amb l'abat de La Real, que no arriba fins l'any 1284, ambdós clergues convenen que el bisbe rebrà la quaranta-cinquena part del revingut de tots els esplets que recullin els monjos en les seves possessions, inclòs el del bestiar. En queden exceptuats l'hort del monestir i setanta quarterades de terra conreable tot al voltant del convent nou.

Cal fer notar que el bisbe i capítol de la Seu retingueren la totalitat dels delmes de les terres pròpies que els foren assignades pel desè, la quarta part dels quals era assignat a les parròquies en concepte de primícia (López Bonet, 1998: 114). Així es dedueix dels establiments que feren en endavant als seus pobladors. Per exemple, l'onze de febrer del 1240 estableixen mitja jovada de terra procedent del desè de les 'cavalleries' dels homes de Vic, per una masmudina d'or censal, més el delme fidel. El mateix mes cedeixen a Berenguer Guerau i Pere de Torre, a cens de vuit morabatins més el delme, un tros de terra del camp *Fadden Aquila* situat en el terme de la Ciutat. Dies després, acomoden l'alqueria *Azebugia*, del terme de Petra, que havien obtingut com a donació del desè dels homes de Lleida, a Bernat de Miralles i Bernat Lambard, a delme i tasca de tots els fruits (*de omnibus expletis terre quod deus ibi dederit dabit is vos et vestri nobis et predicte sedi maioricensi tascham et ultra decimam fideliter*). No obstant això, assignen a cadascun un tros de terra per a farraginal, suficient per sembrar-hi mitja quartera d'ordi, dels esplets de la qual només hauran de pagar el delme i no la tasca (*damus vobis terram ad mediam quarteriam orde i seminaturam pro ferregenali, de expletis cuius dabit is nobis decimam fideliter in perpetuum*). De la porció que fou del canonge Ramon de Pertegàs, la Seu assolí un olivar a la vall de Sóller que, l'any 1240, concedí a Arnau Cristià a delme fidel i a cens un morabatí d'or anual. L'assentament a Carbonell de Pacs de dues peces de terra de l'alqueria *Búger*, situada en el terme d'Inca, el materialitzen a cens d'un sou per Sant Miquel i a delme fidel, retenint un lluïisme equivalent al 2.5 % del preu en cas d'alienació (*quod pro censu inde exeunte dabit is tu et tui nobis duodecim denarios et decimam fideliter et quarentenum precii pro laudimio huius reyi quociens vendentur vel alienabuntur*).⁸⁵³ Es podria redoblar el nombre de precedents, però crec que són suficients per sostenir la meva afirmació.

⁸⁵³ BSAL 13: 156, doc. 25. Mallorca, 3 idus febrer 1239 (11/02/1240); ACM. CAC, nº 7897. Mallorca, 10 calendes març 1239 (20/02/1240); BSAL 13: 157, docs. 28 i 29. Mallorca, 2 nones març 1239 (06/03/1240);

No obstant els pactes assolits amb els magnats, al manco des del 1268 l'Església de Mallorca continuarà pressionant els papes, tot reivindicant la percepció íntegra del delme. La culminació de les protestes conclourà amb la signatura d'un nou *pariatge* de distribució entre el bisbe Guillem de Vilanova i el rei Sanç el Pacífic, que no es materialitzarà fins l'any 1315.⁸⁵⁴

Com a resultat del pariatge, ambdues institucions participaran a parts iguals en tota la percepció decimal de l'illa que pertanyia a cadascuna, excloses aquelles parts reservades als magnats, cavallers o altres perceptors laics, i exceptuat també el quart parroquial. D'aquesta manera es posava en comú el conjunt dels delmes rebuts per Jaume I sobre les porcions dels laics, que el rei havia usufruït fins aleshores en exclusiva. Des d'aquell moment, els recaptarien conjuntament i se'ls distribuïrien a parts iguals, tal com expressa la taula 68.

Taula 68. Distribució del delme, a partir del pariatge del 1315

Porció	Rei	Senyor	Diòcesi	Parròquia
Reialenc	37.5%		37.5%	25%
Senyoriu	12.5%	50%	12.5%	25%

Font: elaborat per l'autor

El compromís degué beneficiar ambdós magnats per igual. El rei passava a incrementar la seva participació en la meitat del delme dels territoris de la Porció Temporal i en la mateixa proporció que pagaven a l'Església la resta dels senyorius. Aquesta, en conseqüència, perdia el 50 % dels delmes que rebia en els seus terrenys, que passaven al rei. Així i tot, a mitjan segle XIV la recaptació del delme suposava més de la meitat dels ingressos eclesiàstics (Albero *et alii*, 2011: 538). Endemés, el pacte amb el monarca garantia a l'Església la protecció dels oficials reials i li assegurava la recaptació dels impostos. Tal com deia el propi Sanç de Mallorca en els prolegòmens del contracte, l'eficàcia recaptadora i punitiva del poder reial era, sense cap dubte, molt més temuda

ACM. GROC: 56, doc. 105. Mallorca 1239, sense dia ni mes; BSAL 13: 223, doc. 38. Mallorca, 2 calendes juliol 1240 (30/06/1240).

⁸⁵⁴ En no ser una qüestió essencial per a la tesi present, les dades que segueixen s'han extret de la tesi doctoral de Joan F. López i articles posteriors sobre el tema (López Bonet, 1985: 244; 1998: 114-118; 2006a: 76).

que les censures eclesiàstiques (*layci, Dei timore postposito, male soluunt decimas et, in dando et soluendo ipsas, magis timent et timerent coercionem et punitionem temporalem quam eternam*).

6.- La mobilitat immobiliària post-conquesta.

Tal com he explicat en el capítol IV.4, com a conseqüència directa del repartiment ulterior a la conquesta de l'illa es configura a Mallorca un mapa territorial constituït per una xarxa de senyoriis. La trama estava composta per un mínim de 300 i un màxim de 350 unitats, d'extensió superficial molt desigual i sovint constituïdes per territoris dispersos. Les senyories de major extensió, en mans dels magnats laics i eclesiàstics més rellevants, rebran el nom de *baronia*; excepte els dominis de l'Orde del Temple, que s'anomenaran *batliu*. Recaptaran rendes agràries d'aquells colons que aconseguiran instal·lar com a pobladors en els seus dominis, en forma de detraccions variables sobre la collita (tasques i agrers) i censos anuals en cera, pebre bo, parells de gallines i, sobretot, en diner, computat en morabatins d'or, i masrudines i besants d'argent. També percebran el delme, que representarà entre el 9 i l'11 % dels revinguts agrícoles i ramaders i hauran de compartir amb l'Església. Reservaran el lluïsmen en cas de transmissió lucrativa dels immobles, així com l'exercici de la fadiga durant un termini de deu o de trenta dies, dependent de cada baronia. Quant als serveis feudals, seran capaços d'exigir als seus colons la demarcació i senyalització dels immobles amb els símbols propis, el dret d'escrivania i de capbreu, l'afogament i promesa d'home soliu, l'elaboració del pa i el vi a les instal·lacions baronials i, només en casos molt específics, el dret d'host i cavalcada.

Els senyoriis que estaven sota el control d'un cavaller s'anomenaven *cavalleries*. Generalment eren menors en extensió, però igualment disseminats. Obtenien censos i agrers dels seus colons, així com el delme; i molts d'ells disposaven també d'una infraestructura curial semblant a les baronies, però de menors dimensions. En realitat, poc es distingien les unes de les altres.

La resta dels senyoriis eren, simplement, *alous*. Eren els de menor extensió i, en molts casos, insuficients per mantenir la pròpia família. Aquesta circumstància determinava que els aloers participessin més assíduament en el procés de gestió i treball dels seus dominis, part dels quals retenien com a reserva. Per tant, generaven menors ingressos procedents dels censos, agrers i lluïsmes dels seus colons, si en tenien; i, en conseqüència, no disposaven del poder ni dels rendiments suficients per mantenir una cúria i scrivania pròpies. Els alous de la porció reial no tan sols no recaptaven el delme

de les seves possessions sinó que, a la llarga, acabaren pagant-lo al monarca i a l'Església. També en moltes ocasions tenien el deure de residir a algun immoble ubicat en porció reial.

L'estratègia dels tinents de cada senyoria serà molt distinta segons llur poder i llurs interessos econòmics, socials i familiars. D'una banda, un bon grapat de porcioners mitjans i petits optaren per alienar el patrimoni obtingut en el repartiment, ja sigui tot l'honor íntegre, o bé immoble a immoble o parcel·la a parcel·la. Mai no arrelaren a l'illa. D'altres el transferiren a tercers en el transcurs d'una o dues generacions:

1. Així, per instrument signat el 13 de juny del 1230, el cavaller Garcia Arnau i l'esposa Arsenda obtenen del rei, en alou, les alqueries *Extaacar/Mostacar* i *Arrenda/Randa*, de dotze i cinc jovades d'extensió respectivament, situades en el terme de Montuïri, juntament amb unes cases dins la Ciutat.⁸⁵⁵ Per testament que disposà l'agost del 1238, el cavaller nomena hereus els fills i filles Berenguer, Berenguera, Sança i Saura, a parts iguals. L'únic baró dels quatre, Berenguer Arnau de Castellvell, degué fer-se càrrec de la hisenda i, en morir, llegà les propietats a ses germanes les quals, juntament amb els marits respectius, les vengueren íntegrament al jurisperit Pere Ros l'any 1253.

2. El mateix dia, el monarca atorga en alou al seu dilecte Arnau Cainià cinquanta jovades disseminades en vuit alqueries dels termes de Sineu i Petra, juntament amb un estany, dos molins i un puig amb una bastida i casa forta que el propi Cainià ha construït.⁸⁵⁶ Poc després disposa testament, en el qual llega a Arnau de Palau tres alqueries de Sineu –*Monti* (6 jovades) amb el puig i la bastida, l'alqueria *Pinela/Alpinnilet Alpaizari* (4 jovades) i la meitat de l'alqueria *Murtit/Alhanat bi Mortit* (5 jovades)-, amb la condició que ha de reparar les injúries que hagi comès durant la seva vida. Com que no disposa d'altres béns per pagar els deutes, el tutor de la filla pubilla d'aquest Arnau,

⁸⁵⁵ ACM. CAC, n° 8489. Mallorca, idus juny 1230 (13/06/1230). Ambdues possessions són citades en el CLA, f. 15r i 15v.

⁸⁵⁶ ADM. Parròquia Santa Eulàlia, n° 1. Mallorca, idus juny 1230; i n° 31. Mallorca, 17 calendes desembre 1242 (15/11/1242). El llinatge no està prou clar. Rosselló Lliteras (1999: 49 i 62) llegeix en un cas Soriano i en l'altre Totxo, que són certament erronis. En realitat, l'escriptura anota indistintament Caciano, Cayano i Canyano. Per les mateixes dates, Llorenç Pérez esmenta un Arnau de Caynana, que actua com a lloctinent del comte Hug d'Empúries (FRB, I: 72, doc. 63). I també un Cainariu o Cannanus signa alguns documents importants com a conseller reial a la segona estada del monarca a l'illa (FRB, I: 74, doc. 65; i 83, doc. 74), que Joaquim Miret (1918: 94), Ferran Soldevila (1983: 253) i Agnès i Robert Vinas (2007: 253) suggereixen que hauria de dir Carrocus, sense argumentar-ho. En tots els casos deu tractar-se de la mateixa persona, tal com dedueix Mut (2009a: 57). Jo també ho crec així, i he optat per la grafia Cainià.

Saurina, prèvia autorització reial, ven en subhasta pública les tres explotacions a Àries Ianyes/Ivanyes el novembre del 1242, per 400 morabatins.

3. En virtut d'un altre document del 6 de juliol del 1231, el monarca dona igualment en alou franc al *fideli nostro* i notari Bernat d'Artes unes cases dins la Ciutat i tres jovades de terra en el terme de Sineu, que són la meitat del rafal *Ain Azafa/Aynaçafa*.⁸⁵⁷ El notari les estableix íntegrament a Pere Mata i, en morir aquest, vers 1248, les recupera i re-estableix a Guillem Huguet de Sant Joan de Sineu a tasca de tots els fruits i 580 sous d'entrada. Endemés, li aplica el deure de tenir dos parells de bous assíduament *ad laborationem predictae alcherie*. Poc temps després, li commuta la tasca per una renda censal de deu morabatins d'or per Sant Miquel. I, finalment, el seu fill i hereu Bernat acaba prescindint del cens transferint-lo per una suma fixa a dues persones externes.

4. Als germans Ramon i Ferrer de Sant Martí els foren atorgades nombroses explotacions en el repartiment a Petra, Montuiri i les Muntanyes. Entre d'altres, assoliren l'alqueria *Dalmalux/Almallutx* i els rafals *Abin Roz/Alborotz* i *Aben Durdur* (CLA, f. 18r i 18v), que totalitzaven 21 jovades d'extensió. Però abans de l'any 1239, els Sant Martí les venen al comte Nunyo Sanç, qui pretén estructurar un feu propi en alou franc al cim de la serra de Tramuntana (Pérez Pastor 2013: 245-272). És probable que les alienessin amb la intenció de participar a la conquesta d'Eivissa (agost 1235), al costat del sagristà de Girona i elet de Tarragona, Guillem de Montgrí. No debades, Ramon fou elegit veguer vitalici dels pobladors de fora vila d'Eivissa el gener de l'any 1236 i, mesos després, procurador a l'illa del mateix Montgrí, amb plenes facultats per fincar cases i altres propietats (Torres Peters, 2011: 8).

Els conqueridors que esdevingueren senyors de les baronies no s'assentaren permanentment a l'illa, sinó que tornaren als seus territoris d'origen i administraren el patrimoni mallorquí a través de procuradors, arrendadors i oficials baronials. No resultà gens estrany que els hereus i successors es desprenguessin de les seves heretats, tal com ho feren Bernat de Santa Eugènia i el seu germà Guillem de Montgrí (capítol IV.3.2.2).

⁸⁵⁷ ACM. CAC, n° 8858. Mallorca, Pridie nones juliol 1231 (06/07/1231). El rafal és esmentat al CLA, f. 9r.

Molts dels cavallers heretats a Mallorca veneren les terres i partiren a la guerra contra al-Andalus a la recerca de botí i noves fonts de renda. Els retrobarem molt especialment als regnes de València i Múrcia. Podien compensar la pèrdua de les seves heretats mallorquines amb l'obtenció de nous patrimonis en les regions arrabassades als andalusins i rebuts a canvi de serveis militars. Vegem-ne algunes mostres:

1. El cavaller Guillemó de Montcada era fill de Ramon senyor de Tortosa vengué totes les seves possessions a l'Orde del Temple, probablement entre 1238 i 1240, com he explicat en el capítol IV.3.1.4.

2. Berenguer de Montcada fou un altre cavaller de la mateixa família que participà a la presa de la ciutat andalusina de Mallorca.⁸⁵⁸ Discrepo de Jaume Cirera (1954: 109), qui afirma que era germà de Ramon, senyor de Tortosa i, per tant, oncle de Guillem i Pere de Montcada suara esmentats. Crec, pel contrari, que aquest personatge era fill de Martí de Montcada de la branca de Barcelona, el qual fou germà de Guillem de Montcada, vescomte de Bearn, mort a Mallorca (Batlle Gallart, 2003: 132-138).

Berenguer assistí a la conquesta, però no hi morí, com suposa Joaquim Miret (1901: 140). Ben al contrari, obtingué en el repartiment de la porció reial el rafal *Iahie abi Mahomat Tixifin*, de 2 jovades, situat en el terme de la Ciutat (CLA, f. 2r), l'alqueria *Bilamala*, de 8 jovades, i els rafals *Luch Aben Xerif*, de 5 jovades, i *L'Ain*, de 3 jovades, els tres darrers en el districte d'Inca (CLA, f. 3r); i, en alou dels homes de Barcelona, l'alqueria *Raal Abinjorda* i unes cases en aquella vila.⁸⁵⁹ En total foren vint-i-dues jovades de terra disperses i unes cases a Inca. Es casà l'any 1237 amb Blanca de Medina, pubilla, filla del també cavaller conqueridor Galicià de Medina, constituint-li 1.500 morabatins alfonsins sobre tots els seus béns en concepte d'esponsalici.⁸⁶⁰ La parella s'instal·là a la ciutat de Mallorca i, l'abril del 1240, afegí al patrimoni comú, per compra, dues jovades de terra en el rafal *Fonte*, del terme d'Artà, que eren alou de Joan de Medina, parent del marit;⁸⁶¹ així com diverses cases dins la Ciutat, que va establí.⁸⁶²

⁸⁵⁸ Vegeu l'arbre genealògic de la pàgina 324 (esquema 2).

⁸⁵⁹ ACM. CAC, n° 8498, 3 idus juny 1232 (10/06/1232).

⁸⁶⁰ ARM. RP. Pergamins s. XIII n° 46/1 i 46/2, 6 idus març 1236 (10/03/1237). Regest a Mut Calafell, 2009b: 143.

⁸⁶¹ MPR: 511, doc. 141 i 142, 5 idus abril 1240 (09/04/1240).

⁸⁶² ARM. ECR-341, f. 95, 19/07/1242. Regest a Rosselló Vaquer, 2001b: 15.

El pare de Blanca, Galicià, també obtingué en el repartiment tres quarterades de terra en alou dels pobladors de Barcelona, situades vora l'Alcàsser de Nunyo Sanç, a les rodalies de la Ciutat, que aviat vengué a Berenguer Vedell/Badell. Galicià morí dins els dos anys següents deixant totes les propietats a la filla Blanca.⁸⁶³ L'any 1240, el matrimoni Montcada-Medina recompra aquesta terra als Vedell i, el mateix dia, en fa donació entre vius als cistercencs de Poblet en ajuda de construir el monestir de La Real, tot en sufragi de les seves ànimes i dels seus pares difunts.⁸⁶⁴ Com a beneficiari de la conquesta, Galicià també havia rebut a la porció reial l'alqueria *Aben Yusuf*, de 8 jovades, en el terme d'Artà (CLA, f. 12v). Igualment assolí de Nunyo Sanç una cavalleria obligada a cavall armat, com explico en el capítol V.5.1.1. Poc després rep a cens, del propi Nunyo, un *solum sive pati* que no forma part de la cavalleria; està envoltat de carrers i situat al costat de l'hort, *ante molendinum nostrum de Calinna*.⁸⁶⁵

Al manco durant els anys 1242 i 1243, en societat amb altres naviliers, Berenguer arma la nau *Sant Joanet*, amb la qual realitzen diverses expedicions en cors a les parts d'Espanya *ad lucrandum contra sarracenos*, i negocia amb cereals i amb captius sarrains que té a mitges amb ser Martí Espasafreda. La darrera presència coneguda a Mallorca correspon a l'any 1245, precisament com a testimoni del testament de l'esmentat Martí (Rosselló Vaquer, 2001b: 130).

Més endavant s'instal·la amb la seva esposa a Alacant.⁸⁶⁶ L'any 1258, Berenguer tenia en nom del rei les alqueries del castell d'Altea (Marina Baixa), que el monarca lliurà a al-Azraq com a recompensa per finalitzar la guerra; a canvi, el de Montcada rebia unes cases i alfòndec situats a Barcelona (Guinot, 1996: 670). El retrobarem a la conquesta de Múrcia (1265-1266) al costat de Jaume I i son fill Pere, que ocuparen en nom d'Alfons el Savi de Castella. Exerceix com a almoixerif i obté diverses propietats en el repartiment d'aquell territori (Torres Fontes, 2007). Posteriorment entrà al servei del rei de Castella. Com que tenia propietats a Alacant, Oriola, Cartagena, Carmona i Sevilla, és de suposar que fou present a les revoltes i repressió d'aquells territoris musulmans. L'any 1268 fa testament (Batlle, 2003: 131-154), en el que ordena nombroses deixes, obres pies i llegats

⁸⁶³ BSAL 14: 284, n° 387.

⁸⁶⁴ DSMR: 171, 225 i 227, doc. 1, 19 i 20. Mallorca, 16 calendes juny 1232 (17/05/1232); Mallorca, 4 idus desembre 1240 (10/12/1240). Citat a Rosselló Vaquer, 2001b: 26. Transcrit també a MPR: 615, doc. 375 i 376.

⁸⁶⁵ ARM. ECR-341, f. 31, nones juliol 1233 (07/07/1233). Citat a FRB, II/3; 503, doc. 425; Cateura, 1982: 95.

⁸⁶⁶ El Padre Cayetano (1746: 60) esmenta la venda de tots els seus béns que fa Blanca al seu marit, l'any 1247, per qüestions relacionades amb el dot, però el document és completament incoherent i incompreensible.

als familiars, criats i servidors, i nomena el rei castellà com a hereu de tots els béns romanents en paga dels deutes contrets amb ell. Morirà l'any següent. Poc després, els marmessors apel·len a aquell monarca i li demanen la meitat dels béns del difunt per a la vídua Blanca, pels fills i per la cunyada Beatriu de Montcada, monja del convent de Santa Margalida.⁸⁶⁷ Una vegada analitzat el cas i vist el muntant li devia el difunt, Alfons el Savi decideix atorgar graciosament a Blanca tot quant son marit posseïa a Mallorca, més unes cases, un forn, diversos solars i un molí a la raval i a l'horta d'Alacant, i encara mil maravedís en joies i altres mil en diner. L'any 1284, en compliment de les darreres voluntats de Blanca de Montcada, els marmessors veneren el patrimoni que tenia a l'illa a Jaume el Prudent de Mallorca per 25.000 sous de Barcelona, amb la finalitat de saldar els deutes contrets i atendre els llegats testamentaris disposats per la difunta.⁸⁶⁸

Sens dubte, Berenguer de Montcada és un home d'armes amb un exèrcit propi on no manca un capellà, un reboster, un almoixerif, un escuder, un escrivà, un metge, un porter, un atzembler, un barber, un joglar i un grup de dones, ja sigui lliures o bé esclaves. Podria haver estat un dels molts cavallers catalans que formaren la milícia cristiana del nord d'Àfrica sota el comandament de Guillem de Montcada. Potser ell no tornà, sinó que romangué al sud peninsular com a vassall d'Alfons el Savi, sota la protecció del qual posà la seva ànima i la seva hisenda (Batlle, 2003: 142).

3. Una actitud conqueridora semblant adoptà Nunyo Sanç, comte del Rosselló. Vers la segona quinzena d'abril del 1230, tot just capturada la ciutat de Mallorca, arma una nau i dues galeres i se'n va en cors per les parts de Barbaria. Anys després pactarà amb Guillem de Montgrí i l'infant Pere de Portugal la conquesta de les illes d'Eivissa i Formentera, que faran efectiva l'agost del 1235 i es repartiran a parts iguals. També és present a la conquesta de València (Guinot, 1996: 664), en el setge de la qual intervé i signa la capitulació del rei Zayyan el 28 de setembre del 1238. Durant la resta de l'any testimoniarà altres documents reials.

4. Carròs (altrament escrit Carroç/Carroz/Carrocio, ca. 1204-1275), citat en alguns documents com *filius comitis Alemandi*, també cooperà a la presa de Mallorca formant

⁸⁶⁷ ARM. RP. Pergamins s. XIII, n° 159, any 1269. Regest a: Lliteras, 1967: 187.

⁸⁶⁸ ARM. ECR-355, f. 115; ARM. RP-2035, f. 46v-48v. Transcrit a Pau Cateura, 1982: 119-122. ARM. RP. Pergamins s. XIII, n° 293, 6 calendes juny 1299 (27/05/1299); n° 294 i 295, 18 calendes juliol 1299 (14/06/1299). La venda ha estat estudiada per Pau Cateura, 1982: 95.

part de la host de Jaume I com a responsable de la rereguarda de l'estol (*Llibre dels Fets*, cap. 56). La seva identitat és prou coneguda des de fa dècades i no té res a veure amb uns fantasiosos orígens alemanys de la nissaga. Era fill il·legítim d'Alamanno da Costa († 1224), un súbdit genovès que mercadejava amb la nau pròpia anomenada *Carroccia*. La república de Gènova el designà capità de l'armada que s'havia d'enfrontar amb la seva rival de Pisa. L'any 1204 recuperà l'estratègic port de Siracusa (Sicília), que poc abans havia estat ocupat precisament per la flota de Pisa. Satisfets amb la campanya bèl·lica, els dirigents genovesos concediren a Da Costa el govern de la ciutat, que havia delegat en ells l'Imperi Alemany, i li atorgaren el títol nobiliari –cosa insòlita en una república– de comte de Siracusa. L'ambició el portà a enemistar-se, cap al 1220, amb els còsols de Gènova. Comandava tres galeres i una nau quan caigué presoner de Venècia a l'illa de Creta (1217-1219) i, una vegada alliberat, exercí la pirateria per la Mediterrània.

Essent adolescent, Carròs acompanyà el seu progenitor en aventures i guerres navals per les aigües de Malta i Creta (1212-1217). Quan morí el pare, Carròs establí la seva base d'operacions al nord-est de l'illa de Sardenya. El *podestà* de Gènova, que veia com aquesta pirateria danyava els interessos mercantils dels seus prohoms, aconseguí que les autoritats l'expullessin de Sardenya, l'any 1229. Aquesta circumstància portà Carròs a incorporar-se al projecte de conquesta de Mallorca, amb la seva nau i altres vaixells. Els dubtosos orígens del personatge aconsellaren Jaume I fer de Carròs un novell cavaller, emparant-se en què era un guerrer “molt prous e valent”, de manera que fou armat com a tal pel monarca el dia de Nadal front als murs de la Ciutat (*Crònica* de Bernat Desclot, cap. 46). A partir d'aleshores, ell i els seus descendents ja no portaren el vell cognom italià Da Costa, sinó el nou cognom: Carròs. Devia ser força destre en les tècniques de navegació i combat naval, perquè el primer d'abril del 1230 el rei el nomena almirall de la flota de Mallorca i Catalunya.⁸⁶⁹

Arran de la conquesta, rebé un considerable patrimoni a l'illa en porció reial. Establí diverses cases de les que obtingué a la Ciutat el 1231, mitjançant el seu procurador Guido Pisà. Ell i la seva primera esposa Nina⁸⁷⁰ s'instal·laren a la vila de Felanitx, que havien obtingut en feu de Nunyo Sanç, però sa muller morí tres anys més tard. Tot seguit, vengué al comte Nunyo Sanç una part de les cases, banys i obradors que tenia dins la Ciutat, així com les alqueries que havia obtingut en els districtes de Petra i Montuiri. Els

⁸⁶⁹ Huici & Cabanes, 1976a: 235, doc. 128; i BSAL 8: 95, calendes abril 1230 (01/04/1230). Transcrit a FRB, I: 32, doc. 18. Citat per Chabás Llorens, 1899; Llabrés Bernal, 1921; Soler Molina, 2017: 28.

⁸⁷⁰ ARM. ECR-341, f. 138.

beneficis els invertí en vaixells i armes i s'implicà en la conquesta de València. Una vegada conquerida la ciutat, el rei li atorgà el castell de Rebollet (1240), a la comarca de la Safor, expropiat a Guillem d'Aguiló i companyia perquè l'havien conquerit contra la voluntat del monarca (Guinot, 2007a: 191; Soler Molina, 2017: 35). Allà feu algunes donacions de terres i fundà la vila d'Oliva. Acompanyà el monarca en el tractat d'Almïçrà (1244), signat entre el Conqueridor i el seu gendre l'infant Alfons de Castella, i serà present a l'assalt de Dènia i al setge i conquesta definitiva de Xàtiva. Acceptà l'encàrrec de Jaume I de fer el repartiment de Dènia una vegada sotmesa. La participació del senyor de Rebollet en la primera guerra contra al-Azraq (1247-1248), serà recompensada pel rei l'any següent amb la donació de totes les terres que posseïa l'alcaid de Xàtiva, on ell i dos nebots italians reberen diverses propietats i rendes (Ferrer Navarro, 1983: 36). També cooperà activament amb Jaume I en la política de fundació de viles noves de cristians. Assistí al trasllat dels primers castellanencs des de la Magdalena a Castelló de la Plana (1251) i presencià la fundació de Gandia. També fou batle reial dels termes i els castells de Dènia, Segària, l'Algar i Calp. Des de 1247 i fins el 1254, aproximadament, ocupà el càrrec de lloc-gerent del rei de Mallorca. Els anys següents s'integrà a la comitiva de Jaume I en els seus desplaçaments per Barcelona, València i Girona, tornà a la lluita armada i romangué al setge de Múrcia fins a la presa de la ciutat. De retorn a València, armà una de les seves galeres per vendre-la al monarca, qui la farà servir a la expedició fracassada a Palestina. Quan l'infant Pere, l'hereu de la corona, es barallà amb son pare (1273), l'ancià Carròs, el cavaller de l'Hospital Berenguer d'Almenara i alguns frares franciscans aconseguiren reconciliar-los. El cavaller Carròs morí el 1275, pocs mesos abans que Jaume I.⁸⁷¹

D'altra banda, cal tenir en compte que la majoria de les senyories tingueren unes dimensions reduïdes, tant a causa de l'escassetesa de terres com per la voluntat reial d'impedir la creació de grans feus i senyories que poguessin posar en qüestió la preeminència de la corona (Batlle, 2003: 142). La situació empitjorà encara més quan el titular de cadascuna hagué de cedir el desè i el delme a l'Església.

⁸⁷¹ Per a una biografia familiar més extensa: Bernat, 1997: 36; Chabas Llorens, 1899: 95; Costa Paretas, 1973; Dameto et al., 1841, II: 764, nota 128; García Sanz, 1977: 88, 194 i 204; Laurencín, 1919; Llabrés Bernal, 1921: 4-9; Llull Martí, 2010: 169-170; Mestre & Ferrando, 2016; Oreste, 1960; Pons Pastor, 1965, II: 163; 1970, V: 137; Soler Molina, 2017.

En no ser suficient el patrimoni obtingut, ni proporcionar les rendes cobejades, acabaren ràpidament els recursos, i alguns dels cavallers conqueridors i beneficiaris entraren en una espiral d'endeutament i de fragilitat econòmica i financera (Jover & Soto, 1997: 226). Aquestes circumstàncies, juntament amb el règim de successió hereditària vigent i els llegats i donatius a l'Església menaren molts d'ells a la bancarrota. Els exemples que segueixen ho corroboren:

1. Per tal de premiar els serveis del *fideli nostro* Mateu de Sabadell, el juliol del 1231 el monarca li concedeix en alou les alqueries *Beni Mezlema* i *Maria*, que fan un total de 16 jovades en el terme de Petra.⁸⁷² Dos mesos més tard, Mateu elegeix ser sebollit al convent de Santa Eulàlia del Camp, fundat en els suburbis de Barcelona, i ofereix una donació votiva de 200 morabatins en sufragi de la seva ànima i la dels seus pares. Al pagament d'aquell import compromet tots els béns, després de la seva mort. L'any 1234 ja ho devia ser, perquè el procurador del convent pledeja amb els marmessors per cobrar el llegat. En no haver-hi altra manera de pagar, el veguer de Mallorca, Berenguer Burguet, disposa que l'alqueria *Beni Mezlema* sigui venuda a l'encant públic per pagar aquest deute i satisfer, també, l'esponsalici de la vídua i els drets de les fillastres i d'altres creditors. La compra Guillem de Lacera el febrer del 1235, qui cedeix els drets al prior de Santa Eulàlia del Camp. El convent l'estableix a Martí de Jorba per quatre morabatins censals per Sant Pere i Sant Feliu. Alhora, cedeix el domini en alou a la Seu de Mallorca en concepte de desè, aturant-se el censal. Martí, en el testament, nomena son germà Berenguer com a tutor de la filla i hereva Maria. Berenguer de Jorba, en qualitat de curador de la neboda, ven en subhasta pública els drets que la menor tenia sobre el domini útil de l'alqueria per 90 lliures de València a Guillem Obrador per pagar deutes del difunt (*ob necessitatem soluendorum debitorum in quibus dictus Martinus Jorba quondam diversis personis tenebatur et erat obligatus et quia creditores eius instanter petunt*). Corria l'any 1287. Trenta anys després, el seu successor Francesc Obrador redimeix els quatre morabatins censals pagant al prior 65 lliures mallorquines, que el convent esmerçarà en les obres d'ampliació del convent.⁸⁷³

⁸⁷² Les alqueries *Beni Mezlem* i *Maria*, de 8 jovades cadascuna, són citades en el CLA (f. 10r).

⁸⁷³ ACM. CAC, n° 8930. Mallorca, 7 idus juliol 1231 (09/07/1231); calendes setembre 1231 (01/09/1231); 15 calendes març 1234 (15/02/1235); n° 8945, nones juny 1287 (05/06/1287); n° 8929, 14 calendes desembre 1317 (18/11/1317).

2. En son testament, Berenguer de Montroig manà satisfer amb els seus béns tots els deutes i injúries de son pare i sa mare i sos germans, que devien ser força elevats. Els seus marmessors, *voluntatis ipsius deffuncti adimplere et mandato eius satisfacere*, el 1241 venen al major creditor, Ponç de Vic, tots els honors i possessions que el difunt i família tenien a la Ciutat i regne de Mallorca, a Catalunya i a altres parts per tal de pagar *debitis urgentibus*. Els 923 sous melgoresos procedents de la venda són insuficients encara per eixugar el deute, de manera que autoritzen Ponç de Vic per segrestar totes les propietats familiars del difunt.⁸⁷⁴

Al seu torn, però, els fills i hereus menors d'edat de Ponç de Vic, previ consentiment del tutor, l'any 1279 es veuen obligats a vendre a Pere Guardiola les cases que tenien dins la Ciutat. N'obtenen 180 lliures valencianes, equivalents al muntant del deute que l'heretat tenia amb el jueu Maimó Aben Nono. Ponç havia rebut aqueixes cases del monarca en alou franc cinquanta anys abans, quan encara eren un solar, juntament amb una alqueria de vuit jovades en el terme de Montuïri.⁸⁷⁵

3. Semblantment, els marmessors de Guillem de Torrent hagueren de subhastar i vendre tots els honors, tinences i possessions del difunt a sa vídua Guillema des Pi, l'any 1267, qui exigia insistentment que li fos pagat el dot i l'augment. Consistien en dues jovades de terra amb unes cases que tenia en alou franc a l'alqueria *Alacantí* del districte de Montuïri i parròquia de Lluçmajor, que el pare del finat havia comprat a Guillem des Mas i, aquest, les havia obtingut del rei en alou. La venda es fixa en 1.200 sous de València, insuficients encara per satisfer els 1.400 sous de l'esponsalici.⁸⁷⁶ En morir aquest, l'any 1270, la vídua i els fills de Guillem des Mas tornen vendre l'alqueria a Pere de Font amb una devaluació del 7 % (1.120 sous), i aquest la revèn tot seguit a Bertran des Mas. Tot i que desconec la filiació familiar d'ambdós, sembla una operació destinada a satisfer els drets successoris dels hereus.⁸⁷⁷

⁸⁷⁴ ACM. CAC, nº 8010. Mallorca, 3 calendes març 1240 (27/02/1241).

⁸⁷⁵ ACM. CAC, nº 9338, Calendes juny 1230 (01/06/1230); 7 calendes febrer 1278 (01/02/1279).

⁸⁷⁶ *que instanter petebat sibi satisfieri in eodem sponsalicio tam in dote quam in augmento, cum non existent alia bona mobilia et immobilia de quibus melius fieri possit soluere eidem Guilleme de sponsalicio suo predicto*: ACM. CAC, nº 8865. Mallorca, 7 calendes març 1266 (23/02/1267). L'alqueria Alacanti, de 6 jovades, compareix en el CLA (f. 15v) repartida entre Arbert de Tarragona, Bernat de Mont-ros i Guillem des Mas.

⁸⁷⁷ ACM. CAC, nº 8865. Mallorca, 7 calendes març 1266 (23/02/1267); 17 calendes juliol (romput) (15/06/1270?); 15 calendes juliol 1270 (17/06/1270).

Però si hi hagué porcioners que, per un o altre motiu, perderen tot o una part del patrimoni, n'hi hagué d'altres en correspondència que se'n beneficiaren i aprofitaren la conjuntura per engreixar la seva fortuna. El patrimoni reial i els grans senyorijs feudals, tant laics com eclesiàstics, foren els majors beneficiats de la desfeta econòmica o del deseiximent voluntari de la hisenda per part dels conqueridors menys acomodats. Les baronies i senyories dels magnats més potents, inclòs el monarca, es van consolidant mitjançant l'annexió dels patrimonis d'altres porcioners menors:

1. Nunyo Sanç reincorpora els béns d'alguns dels cavallers vassalls com Guter Díez (*ca.* 1237) i Alemany de Sádaba (1239), i també adquireix una part de l'heretat que assolí Carròs (*ca.* 1233) en el repartiment. Al mateix temps, inicia les operacions per constituir un feu en alou propi en el terme de les Muntanyes, a l'actual terme municipal d'Escorca.⁸⁷⁸ La intenció que el mou és la d'obtenir les suficients pastures d'estiu que li permetessin aplicar a l'explotació dels seus ramats el sistema de transhumància.⁸⁷⁹ Inicià les gestions abans del 1239, però no tingué temps d'executar completament el seu projecte perquè li sobrevingué la mort. En primer lloc, compra als germans Ramon i Ferrer de Sant Martí l'alqueria *Almallutx* i els rafals *Alborotz* i *Aben Durdur*. En segon, permuta l'explotació *Daqualbet* amb la de *Culbar*, que era de Berenguer Ferrer. D'aquesta manera obté una àrea que ocupa un espai continu d'unes 1.900 ha als cims més elevats de l'illa, constituïdes majoritàriament per muntanya agresta, penyes i riscos sense vegetació i pràcticament inaprofitables per a qualsevol altra mena d'activitat humana, on les ovelles i les cabres poden pasturar lliurement a l'estiu.

2. Igualment l'Orde del Temple, abans del 1241 s'annexionà, en tot o en part, les possessions que obtingueren a Montuïri i Pollença els homes de Tortosa, així com les porcions de Guillemó de Montcada, dels hereus de Ramon Alemany i de Guillem de Claramunt, de Ramon sa Clusa, de Ramon de Castellbisbal, de Ramon Berenguer d'Àger, i una part de les propietats de Nunyo Sanç.

⁸⁷⁸ En faig un estudi al detall a la comunicació presentada a les VII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx celebrades el novembre del 2012, publicades l'any següent (Pérez Pastor 2013: 245-272).

⁸⁷⁹ Fins a la primera meitat del segle XIX, les guardes d'ovelles de les grans possessions de Mallorca passaven l'hivern (la *hivernada*) a les planes de la Marina de Lluçmajor o del Migjorn de l'illa, i l'estiu (l'*estiuada*) a la muntanya. "La raó d'aquest moviment és prou clara: per una banda, fugien del fred i de la neu de l'hivern muntanyenc i anaven a la recerca de la bonança de la Marina; per altra part, abandonaven les pastures eixutes i els dies calorosos de l'estiu del Migjorn i es dirigien cap a les pastures més alteroses i ufanes de la serra de Tramuntana" (Valero Martí, 1995: 241). Per a la qüestió de la transhumància a Mallorca: Carbonero Gamundí, 1992: 66-68; Jover & Soto, 2003: 43; Rosselló Verger, 1964b: 381-386.

3. El reial patrimoni també resultà força afavorit per la conjuntura econòmica i social de l'època, tal com posà d'evidència Pau Cateura (1982: 79-130). Només durant l'època de Jaume I, el monarca incorporà la porció íntegra del comte Nunyo Sanç, per compra als seus marmessors (1242). Sis anys més tard, recuperà els béns del cavaller Llop Eiximenis de Luesia, per permuta que li feu del castell i la vila de Luesia i d'altres contrapartides (1248). Poc després (1256) obtingué la reversió del senyoriu del regne de Mallorca, que l'infant Pere de Portugal havia administrat de forma quasi ininterrompuda des del 1232. Va comprar, també, la porció de Bernat de Santa Eugènia, per venda que li feu el seu germà Guillem de Montgrí (1271). Igualment incorporà els béns de Gilabert de Cruïlles aproximadament per les mateixes dates.

4. Altre dels grans magnats beneficiats dels que coneixem augments i restitucions d'immobles és el comte Ponç Hug d'Empúries. Recobrarà els béns del seu procurador, el cavaller Guillem Hug, per compra als seus marmessors (1243), i reincorpora igualment (1274) la porció que havia venut a Gilabert de Cruïlles pocs anys abans.⁸⁸⁰

5. Però, sobretot, la institució més beneficiada fou l'Església. D'una banda, la Seu incrementà el seu patrimoni gràcies a la donació del desè i la part del delme que li transferiren els magnats entre 1239 i 1280. Però també multiplicà i arrodoní la seva fortuna gràcies als nombrosos donatius, llegats i obres pies dels fidels des dels moments immediats a la conquesta, tal com evidencien el *Llibre Groc* i en el *Llibre Verd* de la Seu, en els quals no m'entretindré. I no tan sols el bisbat, sinó també les diferents institucions conventuals, monacals i parroquials veieren incrementar els ingressos i la hisenda amb aniversaris, capellanies, donacions votives, obres pies i drets d'enterrament. Segur que l'estament eclesiàstic també degué aprofitar la llicència que li concedí el rei perquè els seus membres compressin tantes possessions com volguessin en favor de l'Església, vigent des del desembre del 1235 fins al juny del 1242. El bisbe Ramon de Torrella fou un dels qui es lucraren amb aquesta autorització, en invertir part del seu patrimoni personal en la compra de diverses alqueries, amb la mateixa intenció que el comte Nunyo: obtenir pastures d'estiu a les muntanyes. Vegem-ho:

El *Llibre del Repartiment* assenyala que Jaume I cedí en alou franc quatre de les dotze jovades de l'alqueria *Axcorca* a Arnau d'Ebrí qui, en morir, les deixa al seu germà

⁸⁸⁰ Vegeu el capítol VI.3.2.1.

Guillem. L'any 1233, l'infant Pere de Portugal dona altres quatre jовades en alou a Bernat d'Ebrí, germà d'aquell Arnau, i les darreres quatre jовades al cavaller Martí Ferrandis.⁸⁸¹ Un any després, el cavaller Ferrandis transfereix la seva part a Bernat d'Ebrí just ara esmentat.⁸⁸² Els germans Ebrí aconseguixen, així, unificar tota l'alqueria *Axcorca*, que abraçava les possessions avui dites Son Nebot, Turixant de Baix, Sa Casa Nova, Escorca i part de Son Macip i de Son Colom, situades a la parròquia d'Escorca. Els Ebrí ben prest entren en una espiral de deutes i, el 1238, decideixen establir l'alqueria íntegra als germans Bernat i Pere des Pla, per un agrer anual consistent en la setena part del blat, oli, cànem, lli i vi. Els imposen, també, viure a l'alqueria i construir-hi dues cases abans de dos anys. Finalment, hauran de fer el vi al celler dels Ebrí i col·locar-lo en llurs botes.⁸⁸³ Poc després, llur situació econòmica esdevé insostenible i decideixen vendre cada qual la seva part al bisbe de Mallorca, Ramon de Torrella, qui compra el domini directe de l'alqueria amb el seu propi peculi el mes de gener del 1240. En paga 1.080 sous melgoresos.⁸⁸⁴ Dos mesos després el bisbe recobra també el domini útil d'Escorca, en recompensar els germans des Pla amb la quantitat de 70 sous melgoresos perquè renunciïn a l'establiment i als drets de pagesia que poguessin tenir sobre l'alqueria.⁸⁸⁵ Ramon de Torrella continuà administrant aqueixes possessions personalment fins que, el novembre del 1247, assigna les rendes d'Escorca al manteniment de les dues capellanies que institueix en els altars de Sant Tomàs i Sant Mateu de la catedral, perquè sengles preveres celebrin una missa diària en remissió de la seva ànima, la dels seus parents i la de tots els difunts.⁸⁸⁶ Des d'aquell instant, els canvis de domini als territoris d'Escorca solien expressar que l'immoble era tingut en alou "de les capellanies del bisbe Torrella" o de "les capellanies de la Candela de la Seu de Mallorca", l'administrador de les quals era el capítol de canonges.

Les senyories i baronies no només s'agencien porcions i senyories inferiors, sinó que també van absorbint simples parcel·les, cases i solars de menor entitat. Tant és així, que molts immobles foren objecte de múltiples canvis de posseïdor, per confiscació, per embargament o per compravenda, fins a produir-se la seva absorció per alguna senyoria:

⁸⁸¹ ACM. CAC, nº 7749, 16 calendes gener 1234 (17/12/1233).

⁸⁸² ACM. GROC: 39, doc. 45, 7 calendes febrer 1234 (26/01/1235).

⁸⁸³ ACM. GROC: 46, doc. 73, Idus gener 1237 (13/01/1238).

⁸⁸⁴ ACM. GROC: 52, doc. 92, 3 idus gener 1239 (11/01/1240); i f. 156, 2 calendes febrer 139 (31/01/1240).

⁸⁸⁵ ACM. GROC: 56, doc. 106, 8 calendes abril 1240 (25/03/1240).

⁸⁸⁶ ACM. GROC: 95, doc. 226, 17 calendes desembre 1247 (15/11/1247).

1. Una de les remuneracions més primerenques efectuades als conqueridors fou la que Jaume I atorgà al cavaller montpellerí Jacques Sanç, l'abril del 1230. Consistí en la donació en alou d'unes cases amb un hort contigu i un forn proper, situat tot a l'Almudaina de la Ciutat. Transcorreguts quasi dotze anys, Jacques i sa muller venen els immobles a Ramon Caiol/Gaiol qui, un mes després, les ven al canonge Berenguer de Granada. L'eclesiàstic morí vers 1253 essent ardiaca de la Seu de Mallorca. En el testament, ordenà celebrar un aniversari perpetu a la Seu, al prevere servidor del qual llegà el forn i la casa. Els immobles, doncs, passaren a ser de propietat eclesiàstica.⁸⁸⁷

2. Poc temps després de la primera transacció suara esmentada (1230), Jaume I fa donació en alou, al mateix Jacques Sanç i als germans Tomàs i Guillem de Sant Climent, d'unes cases situades devora l'església i el fossar de Santa Eulàlia de la Ciutat, a l'altre costat del carrer. Els tres posseïdors procediran a parcel·lar les cases i fer-ne solars que estableixen a diferents pobladors per construir-hi habitatges, fins a constituir una illeta de cases. L'octubre del 1242, Jacques Sanç i sa muller venen a Ramon Quetgles aquella illeta, on ja hi ha sis cases edificades. En data desconeguda, però no gaire llunyana, l'alou passarà a créixer el patrimoni de la parròquia de Santa Eulàlia. També en aquest cas, es produeix una transferència de mans laiques a eclesiàstiques.⁸⁸⁸

3. Ponç Hug, comte d'Empúries, l'any 1232 concedeix en alou franc al *dilecto et speciali nostro* Bernat de Mandulio de Marsella, quinze jovades de terra a elegir de la porció que té el noble en els termes de Sóller i Muro, més les dues jovades que elegeixi prop de la síquia de la Vila, i un mas dins la Ciutat. Com a conseqüència de la donació, Mandulio obtingué l'alqueria *Abinxeri* i un rafal adjunt, del terme de Muro. Anys més tard, el seu hereu i germà, Joan, inicia un plet contra el comte d'Empúries i el bisbe de Mallorca, qui s'havia apropiat de l'alqueria i el rafal per procediments estimats poc lícits. Per tal de conduir el sumari, nomena procurador Bernat Ferrer, jurisperit de Marsella. Després d'un llarg procés, l'any 1249 el ciutadà marsellès, per boca d'un procurador,

⁸⁸⁷ ACM. CAC, nº 7728. Mallorca, calendes abril 1231 (01/04/1231). Probablement és un error i ha de ser 1230; GROC: 69, doc. 145. Mallorca, calendes desembre 1241 (01/12/1241); GROC: 73, doc. 157. Mallorca, 5 calendes setembre 1242 (28/08/1242); ACM. CAC nº 3414. Llibre de Privilegis: 56. Mallorca, 8 idus agost 1253 (06/08/1253).

⁸⁸⁸ ADM. Parròquia Santa Eulàlia, nº 4. Mallorca calendes octubre 1230 (01/10/1230); PSE: 59, doc. 26, 28, 29 i 30. Mallorca, 15 calendes novembre 1241 (17/10/1241); i 3 nones agost 1242 (11/08/1242).

renuncia a l'alqueria i el rafal a favor del bisbe. En compensació, rep la suma de 3.000 sous reials de València, en els quals es troben compresos mil sous en concepte de beneficis pels anys anteriors i pels objectes i bestiar existents a l'explotació. La confirmació de l'acord comportarà encara el pagament d'altres 1.200 sous per part del prelat, que fa efectius el 1262.⁸⁸⁹

Al contrari del què he documentat fins aquí, altres mitjans i petits porcioners decidiren romandre a l'illa i aconseguiren aprofitar la conjuntura per arrodonir o millorar el patrimoni respectiu mitjançant l'adquisició o permuta de tot tipus de terres en el regne de Mallorca. El seu objectiu era ampliar o unificar uns territoris inicialment dispersos per tal d'incrementar les rendes i, per tant, no feien gaire cas del règim de tinença; els era indiferent obtenir terrenys en alou, o explotacions en establiment sota el domini directe de qualsevol magnat o, fins i tot, terres arrendades:

1. Berenguer Gayran/Goheran/Goaran era un còmit de galeres montpellerí amb gran experiència marinera, qui maniobrà la galera reial que traslladà Jaume I a Mallorca (*Llibre dels Fets*, cap. 57 i 58). L'agost del 1230, el rei li adjudica dues alqueries en el terme de Sineu, més un hort i una casa dins la Ciutat, en alou franc. Quatre anys després, els béns són en poder de les seves germanes, Guillema i Adelaida, qui en fan donació entre vius al fill i nebot respectiu Bernat Bonet de Marsella. Aquest, l'octubre del 1234, en fa donació al seu cosí Bernat Ferran qui, el gener del 1235, ho ven, juntament amb moltes altres cases de la Ciutat, a Pere de Montarbensó per 230 besants.⁸⁹⁰

2. *Beni Aziza* és un rafal de dues jovades del districte de Montuiri, atribuït a Berenguer de Rabassa en el CLA (f. 16v). N'hi ha un altre contigu, *Alvalenci aben Ziza* (f. 16v), de vuit jovades, i encara una alqueria *Beni Aza alvalenzi/Beni Eiça alvalenci*, de tres jovades (f. 15v), ambdues de Bernat de Tortosa. Qualsevol de les tres explotacions, amb preferència per la primera, podria ser la que compareix com a pròpia dels germans

⁸⁸⁹ FRB, I: 147, doc. 188, 17 calendes novembre 1232 (16/10/1232); FRB, I: 149, doc. 191, 12 calendes novembre 1232 (21/10/1232); FRB, I: 149, doc. 192, 4 calendes novembre 1232 (29/10/1232); ACM. GROC: 97, doc. 233. Marsella, 4 nones juliol 1248 (04/07/1248); GROC: 98, doc. 235. Mallorca, 6 idus març 1248 (10/03/1249); GROC: 120, doc. 308. Mallorca, Pridie nones febrer 1261 (04/02/1262). Regests a RT, n° 194, 198, 199 i 294; Alomar & Rosselló, 1989: 164, 169, 170 i 174.

⁸⁹⁰ ACM. CAC, n° 8762, Idus agost 1230 (13/08/1230); PSE: 54, doc. 13, 11 calendes octubre 1234 (21/09/1234); CAC, n° 8764, 14 calendes novembre 1234 (19/10/1234); CAC, n° 8761, 11 calendes febrer 1234 (22/01/1235). El CLA (f. 8v) només detalla una alqueria pròpia de Berenguer Goheran: *Abhu Humet*, de 6 jovades d'extensió, en el terme de Sineu.

Bernat i Berenguer de Granera l'any 1233, en alou. El 19 de gener, els germans estableixen a Joan de Caldes dues jovades de terra de l'alqueria *Beniaziza* per dos morabatins per la Circumcisió, més deu sous d'entrada.⁸⁹¹ Granera i Caldes de Montbui són dues viles separades per només 27 quilòmetres. Per tant, es tracta d'un establiment entre veïns procedents de la comarca del Vallès Oriental. Joan de Caldes, havia estat heretat també a la porció reial amb tres de les sis jovades que tenia l'alqueria *Maymon aben Hut* del terme d'Inca (LCA, f. 3v). Juntament amb la terra, degué rebre unes cases dins la Ciutat, com era habitual entre els beneficiaris conqueridors. El setembre del 1233, Joan permuta aquelles tres jovades amb el rafal *Algar* del notari Berenguer Company, de la mateixa extensió, ubicat en el terme de Montuïri en alou del rei.⁸⁹² El mes anterior, Joan de Caldes havia obtingut en establiment la meitat de l'alqueria *Raal Beni Aresch*, de tres jovades d'extensió, que Guillem de Vilaragut i la seva esposa Gueraua tenien en alou franc en el terme de Montuïri, per un morabatí d'or censal per Pentecosta més el delme, havent reservat els venedors el domini directe i deu dies de fadiga. Dos anys després, Joan arrodonirà l'alqueria amb la compra de l'altra meitat a Pere de Canals per 125 sous melgoresos, qui l'havia obtinguda directament del rei.⁸⁹³ Es dona la circumstància, no gens negligible, que Joan fou un dels partidors de la porció dels homes de Tarragona, i tenia poder del rei per assignar també els béns que els homes de Caldes obtingueren a l'illa. És per aquest motiu que té accés de ben prest al mercat immobiliari, on intervé assíduament i obté beneficis sucosos per a ell i la seva família. Així, el juliol del 1233, l'esmentat Joan adjudica en alou al seu germà Arnau de Sala de Caldes dues cases i un obrador dins la Ciutat, més una quarterada de terra en el terme i l'alqueria *Rahal Ciyar* en el districte de Sineu.⁸⁹⁴ Arnau de Sala també rebé en alou, dels partidors de Tarragona, un hortal dins la Ciutat i dues jovades de l'alqueria *Conit* del terme de Montuïri. Ben aviat, Arnau permutà la terra amb el germà Joan per un parell de bous i l'honor que aquest

⁸⁹¹ FRB, II/1: 164, doc. 245, 14 calendes febrer 1232 (19/01/1233). Regest a Rosselló Vaquer, 1998a: 7.

⁸⁹² ARM. AA. Pergamins s. XIII, nº 9; i ARM. RP. Pergamins s. XIII, nº 25, idus setembre 1233 (13/09/1233). Transcrit a FRB, II/3: 512, doc. 453. Regest a Rosselló Vaquer, 1998a: 7; Mut Calafell, 2009b: 148.

⁸⁹³ FRB, II/3: 214, doc. 440. Mallorca, 5 calendes setembre 1233 (28/08/1233). Regest a Rosselló Vaquer, 1978: 7; ARM. RP. Pergamins s. XIII nº 40, 7 idus maig 1235 (09/05/1235). L'alqueria *Aben Resch* és citada al CLA (f. 16v) a nom dels esmentats Guillem de Vilaragut i Pere de Canals.

⁸⁹⁴ DRM: 27, doc. 19. Mallorca, 6 calendes agost 1233 (27/07/1233). Regest a FRB, II/2: 208, doc. 417. L'alqueria no pot ser sinó el *Rahal Aceiara*, de tres jovades d'extensió, que és l'únic que assoliren els homes de Caldes en el districte de Sineu (CCR, f. 59vb-60ra).

tenia a la vila de Caldes.⁸⁹⁵ Encara l'any 1247, Joan es procurarà per via de donació a cens l'alqueria *Avinacia* i el rafal adjunt *Algisar* del terme de Montuïri, d'una extensió aproximada de nou jovades, que foren de la porció de Guillemó de Montcada. Els hi estableix el bisbe de Mallorca amb la condició que els han de tenir poblats i afogats.⁸⁹⁶ Tot plegat, doncs, Joan de Caldes assoleix una bella possessió de terra concentrada en el terme de Montuïri, una part en règim d'alou i l'altra d'establiment, l'extensió de la qual es pot xifrar en unes 215 ha, aproximadament, amb unes cases on habitava. Joan fou un personatge força important a l'època, qui signà com a testimoni molts dels documents notariaus que s'han conservat fins avui. Però, a part de les seves activitats immobiliàries, desconec la seva professió. Únicament compareix com a comprador de 128 quarteres de sal de Tortosa, el 1242; i, l'any següent, com a propietari d'un batejat negre que encomana a Esteve Sastre perquè el vengui a Sicília al major preu que pugui obtenir.⁸⁹⁷

3. El seu germà, Arnau Sala de Caldes, a més de les terres ja citades, assolí igualment en alou reial l'alqueria *Alcadi*, de quatre jovades, en el terme de Montuïri (CLA, f. 15r) i unes cases dins la Ciutat de les quals ven dos solars a Pere d'Alcover l'any 1234.⁸⁹⁸ Arnau fa testament a Mallorca, el 8 d'agost del 1240. Nomina marmessors son germà, Pere d'Alcover i el rector de Santa Eulàlia, facultant-los per vendre els béns necessaris per pagar deutes i injúries. Ordena ser enterrat en el fossar de Santa Eulàlia, deixa sis diners censals al temple de Santa Maria de Caldes i vuitanta sous melgoresos a altres esglésies, convents, hospitals i a la redempció de captius de Mallorca. Llega l'esponsalici a sa muller Guillema i la nomina tutora de les filles pubilles i hereves universals a parts iguals, Ramona i Jaumeta, substituent l'una a l'altra en cas de defunció.⁸⁹⁹

4. L'alqueria *Avinacia* i el rafal *Algisar*, suara esmentats, són un bon exponent dels successius canvis de mans que experimenten les possessions els primers anys, sovint difícils de seguir. Assignats en el repartiment a Guillemó de Montcada, en un primer

⁸⁹⁵ FRB, III: 263, doc. 524, 8 calendes octubre 1234 (24/09/1234). MPR: 556, doc. 243, 6 idus agost 1240 (08/08/1240). L'alqueria *Cuni*, de nou jovades, es troba relacionada en el CCR (f. 67va) en el districte de Montuïri, com a pròpia dels homes de Tarragona.

⁸⁹⁶ ACM. GROC: 94, doc. 222. Mallorca, 8 calendes octubre 1247 (24/09/1247).

⁸⁹⁷ MPR: 952, doc. 1161, Pridie idus novembre 1242 (12/11/1242); MPR: 1082, doc. 1451, 8 calendes abril 1243 (26/03/1243).

⁸⁹⁸ FRB, III: 245, doc. 498. Mallorca, Pridie calendes març 1233 (28/02/1234).

⁸⁹⁹ ARM. RP. Pergamins s. XIII, nº 53, 6 idus agost 1240 (08/08/1240).

moment establí a Joan de Mateu dues parellades de secà, una quarterada d'hort, una vinya i les cases competents, per un censal d'una masmudina per Nadal més el delme (1231). Dos anys després, Joan i sa muller Maria ho venen tot a Ramon de Magalats. L'agost del 1232, Guillemó de Montcada havia establert al mateix Ramon quatre jovades de terra d'aquella alqueria, tingudes a delme. I al seu germà, Bernat de Magalats, altres quatre jovades a cens d'una masmudina per Sant Miquel i a delme. Poc després, Bernat i sa muller Berenguera vengueren la seva part al seu germà Ramon. Aquest, per tant, unificà en son poder tota la propietat original andalusí, de la qual en feu l'hereu, novament, son germà. Com a conseqüència de les successives transaccions, però, una part de l'explotació era tinguda en domini directe i l'altra part només en domini útil. Bernat de Magalats la mantingué poc temps en son poder, puix que aviat la vengué a la Porció Temporal de Mallorca. L'any 1247, el bisbe i capítol l'estableixen a Joan de Caldes per 3.000 sous melgoresos d'entrada i al mateix cens anual, més el delme. En només 16 anys, l'alqueria havia canviat de mans més de mitja dotzena de vegades.⁹⁰⁰

5. Un altre prototipus podria ser Guillem de Mogoda. Procedeix d'una família rellevant de *milites* de Santa Perpètua de Mogoda (Vallès Occidental), on tenia casal fortificat ja en el segle XII.⁹⁰¹ Vingué a Mallorca l'any 1229 amb Jaume I, de qui obtingué dues explotacions en alou abans de redactar el llibre del repartiment: el rafal *Jahie abin Mahomat li Tixifin* del terme de Sant Llorenç de la Ciutat, de dues jovades, i el rafal *Arrahuyn aben Halaz/Arahauí Labenhallas*, de quatre jovades, a Inca.⁹⁰² El 5 de juliol del 1232 establí el rafal del terme de la Ciutat a Bernat d'Olzet per 10 quarteres de forment censals.⁹⁰³ De l'altra explotació no en sé res més però, vista la forma de procedir, és probable que també la cedís en establiment. Decidit a fincar-se a Mallorca, obté del bisbe de Barcelona unes cases dins la Ciutat a cens de mitja lliura de cera, i l'alqueria *Athdara Metalfont* del terme de Puigpunyent a delme i tasca. El desembre del 1236 fa testament sacramental, mentre era malalt a Tenes, i deixa la casa de la Ciutat a sa germana.⁹⁰⁴ Degué morir poc temps després, donat que els germans, Pere i Berenguera esposa de Bernat de Boledes, es divideixen a sorts els béns el juny del 1237: ell fa les parts i ella tria.

⁹⁰⁰ ACM. GROC: 94, doc. 222. Mallorca, 8 calendes octubre 1247 (24/07/1247).

⁹⁰¹ Vilaginés Segura, 2007; 2014: 52.

⁹⁰² ACM. CAC, n° 7783, 3 calendes abril 1230 (30/03/1230). Nota registral a MPR: 522, doc. 168. Ambdós rafals consten al CLA (f. 2r i 4r).

⁹⁰³ FRB, II/1: 121, doc. 115, 3 nones juliol 1232 (05/07/1232).

⁹⁰⁴ ACM. CAC, n° 7763, 09/12/1236. Regest a Rosselló Vaquer, 2001b: 157; Coll Font, 2015b, doc. 4.

Berenguera elegeix l'alqueria de Puigpunyent, més el millor parell de bous, un captiu sarraí i els aparells de l'alqueria. Pere es queda el rafal del terme de Sant Llorenç, que devia haver recobrat en la seva totalitat, més un ramat de 130 ovelles i cabres, un parell de bous, una somera amb el seu ruc, una captiva sarraïna i 50 sous melgoresos de tornes.⁹⁰⁵ Dos anys després, Pere ven el seu rafal a Joan de Palauet per 400 sous melgoresos. Moltes transaccions en tan sols una dècada.⁹⁰⁶

6. Una darrera indicació de mobilitat immobiliària. El juliol de 1231, el batlle reial Berenguer de Montreal concedeix en alou, en nom del rei, unes cases dins l'Almudaina de la Ciutat a Pere de Comabella de Lleida, amb l'única condició que ha de viure a qualsevol part de la porció reial. Cinc anys més tard, Pere i sa muller Dolça les venen a Ferrer des Coll per 76 sous melgoresos. Transcorren manco de tres anys, i Ferrer i sa muller Berenguera les revenen a Arnau Ferrer de Sant Miquel de Cruïlles per un preu inferior: només 70 sous melgoresos. En total, doncs, dos canvis de propietat en vuit anys i una devaluació aproximada del 8 %. Desconec el motiu de la venda que podria haver originat aqueixa minva del valor.⁹⁰⁷

Tots aquests exemples venen a demostrar que, malgrat la clàusula restrictiva imposada pel monarca de no alienar els honors a clergues i cavallers, la transferència d'immobles fou un dels fenòmens més importants de les dècades posteriors al repartiment. José Mª Quadrado (1850: 444) ho expressa dient que *nunca la propiedad experimentó movimiento igual al de aquellos primeros años, según la multitud de ventas, traspasos y establecimientos cuyas actas han venido a nuestras manos.*

La mobilitat no afectava únicament a la dimensió del senyoriu sinó també als seus tinents, ja que canviaven de mans ben sovint per motius diversos. No eren pocs els llinatges nobiliaris que topaven amb dificultats per a assegurar-se la continuïtat al capdavant dels seus dominis territorials. Com he acreditat –i és probable que no fossin les úniques– foren absorbides les porcions de Carròs, Ponç Hug, els Sant Martí, Berenguer de Montcada i el sagristà de Girona. L'agressivitat de la política reial fou un dels factors

⁹⁰⁵ ACM. CAC, n° 7765, 4 nones juny 1237 (02/06/1237).

⁹⁰⁶ ACM. CAC, n° 7781. Mallorca, nones novembre 1239 (05/11/1239).

⁹⁰⁷ ACM. CAC, n° 7729. Mallorca, 6 idus juliol 1231 (10/07/1231); n° 7754, 3 calendes març 1235 (28/02/1236); n° 7768. Mallorca, 14 calendes abril 1238 (19/03/1239).

que més contribuï a aquests canvis. El monarca adoptà una clara política d'adquisició de senyoriis nobiliaris i no dubtà en apropiar-se dels béns d'aquells que incomplien els deures feudals, molt especialment la prohibició de vendre béns a cavallers i eclesiàstics sense autorització o sense abonar el lluíisme corresponent.

També coadjuvà a la dinàmica l'abandonament primerenc de l'illa per part de la majoria de les institucions de caire religiós i militar, com l'Orde de Calatrava, la de Sant Jordi i la del Sant Sepulcre. En la particularitat del Temple, fou la situació política la que forçà l'Orde a desfer-se del patrimoni illenc a començament del segle XIV. Per una altra causa, el Patrimoni reial acabà per absorbir les porcions de Nunyo Sanç, Gilabert de Cruïlles, Bernat de Santa Eugènia, Blanca de Medina, Llop Eiximenis de Luesia i recuperà la de l'infant Pere de Portugal. Més lluny en el temps, les dels convents de frares Predicadors i de les monges de Santa Margalida, de Gastó de Bearn, o de la cavalleria de Biniraix, així com d'altres immobles en alou (Cateura, 1982: 79-130). Com ocorregué a València (Furió Diego, 1997b: 112), la inestabilitat fou una de les característiques fonamentals dels feus i petits senyoriis mallorquins, molts dels quals foren, finalment, absorbits. I la colonització que seguí a la conquesta –com visualitza Miquel Barceló (1989: 127)- acabà per devorar els seus fills més febles.

Alguns pocs porcioners i beneficiaris del repartiment reservaren una part de les propietats per al gaudi i conreu propis, i establiren la resta als colons immigrants. Cito com a exemple Rotlan Laí. Obté del rei en alou, el juliol del 1232, vint-i-tres jovades de terra que componen les alqueries *Mancor* (Inca) i *Binicreixens* (Pollença) i el rafal *Abnelmoxarif* (Terme de Sant Llorenç), a més d'un forn dins la Ciutat.⁹⁰⁸ El mes següent estableix l'alqueria *Mancor* a dotze pobladors, a tasca de tots els fruits, però reserva per a ús propi (*domenge*) les millors cases de l'alqueria, dos farraginals, dues vinyes, la meitat de l'horta, un molí i un forn.⁹⁰⁹ Els establerts li paguen 50 sous melgoresos d'entrada entre

⁹⁰⁸ ACM. CAC, n° 3043. Cúria del bisbe. Llibre extraordinari, s/n. Mallorca, idus juliol 1232 (15/07/1232). *Mancor*, de 10 jovades, consta en el CLA (f. 5r); l'alqueria *Beni Crexens*, d'altres 10, al foli f. 6; i el rafal *Aben Moxerif*, de 3 jovades d'extensió, al foli f. 2r.

⁹⁰⁹ *In qua vero alqueria retineo mi et meis perpetuo quasdam domos meliores que sunt in ipsa alqueria et duo ferregenalia, de quibus unum est subius alqueriam prout dividit cum torrentem qui ibi est et cum via que transit inde et vadit ad predictam alqueriam. Aliud ferregenale est super alqueriam sicut carraria que ibi est dividit et vadit apud Masarellam, et usque ad quoddam garroverium quod ibi est. Retineo etiam mi et meis perpetuo duas vineas de quibus una est in costa podii, et alia est in sumitate podii, et medietatem orte integriter que ibi est de meo dominio sicut rivus dividit usque ad fontem qui ibi est et usque ad carrariam que inde transit. Retineo adhuc mi et meis perpetuo quoddam molendinum et unum furnum in predicta alqueria vel in termino eiusdem. Els pobladors foren: Raimundo Companni, Petro Rubeo, Beneto*

tots. Han de ser homes solius i estar afogats, així com metre a l'alqueria sis parells de bous aregats per al conreu abans de Sant Miquel i altres sis l'any següent. Rotlan reté 10 dies de fadiga, o 30 dies si en el moment de l'alienació no es troba a l'illa, i reserva el dret i el domini senyoriais. En data desconeguda estableix a cens l'alqueria pollencina a Pere Rotger, i el rafal del terme de Sant Llorenç a un altre colon per deu quarteres de forment anuals. A petició pròpia i malgrat les disposicions en contrari vigents, l'any 1249 el rei li atorga permís per vendre tots els béns a qualsevol persona o institució, encara que sigui cavaller o eclesiàstic. Dos anys després ja no devia trobar-se a Mallorca perquè, fent ús de la llicència, ven tots els béns a través de procuradors a Bernat Sagristà, paborde de la Seu, per 16.000 sous de València. Entre d'ells s'hi compten les alqueries i rafals *Mancor*, *Binicreixens* i *Abnelmoxarif*, tots ells cedits a cens manco la part de *domenge* que va retenir, endemés del forn de la Ciutat –ara transformat en cases–, així com un camp de dues morabatinades situat vora la porta *bāb al-balad* que Laí havia obtingut de Nunyo Sanç juntament amb el dret d'aigua per regar de la síquia.⁹¹⁰ El mes següent, Sagristà ven en alou les cases amb corral de la Ciutat a la jueva Mona, vídua de Soleiman de Sigilmassa. El paborde mallorquí mor havent fet testament el 19 de setembre del 1258 i codicil el 23 següent, en els quals disposa que els alous i fadigues de tots els seus béns siguin destinats als pobres. Institueix així mateix, entre moltes altres obres pies, un benefici eclesiàstic a l'altar de Sant Llorenç de la Seu, dotat amb 300 sous reials de València hipotecats sobre tots els honors i propietats.⁹¹¹ El 1271, el successor de la capellania instituïda pel paborde decideix reduir la reserva senyorial i estableix per 213 sous i 10 diners reials de València, a Martí Pere de Montero, el *domenge* que Rotlan Laí va retenir a l'alqueria *Mancor*, excepte un hort que ja està establert i les cases que foren mesquita situades a la plaça, que reserva per a ús del titular del benefici.⁹¹²

Però el precedent de Rotlan Laí no és el model habitual. Com a norma general, els magnats i porcioners establiren en la seva totalitat a colons pagesos les explotacions que havien aconseguit en el repartiment, a canvi de rendes en diner o en espècies. Mª Carme

de Podiolo, Johanni de Aera, Guillemo Domenico, Bernardo Alcacer, Ermeniardo de Molendinis, Petro Companni, Balagerio de Regali, Berengario Barcherio et eius fratri Petro Barcherio atque Bertrando Venrelli: ACM. CAC, n° 7777. Mallorca, 5 idus agost 1232 (09/08/1232).

⁹¹⁰ ACM. CAC, n° 9600. Mallorca, *anno ab incarnatione domini 1251* (sic). Vegeu Fiol Mateu, 2000: 33-35. L'autorització reial és a CAC, n° 3043. Cúria del bisbe. Llibre extraordinari, s/n. València, 3 nones gener 1249 (03/01/1249).

⁹¹¹ Per al testament, vegeu: ACM. CAC, n° 7870, 13 calendes octubre 1258 (19/09/1258), i el codicil a RT: 113, doc. 266, citat per Rosselló Vaquer (2000: 168). Per a les condicions de la capellania: Fiol Mateu, 2000: 35; regist a RT: 113, doc. 265.

⁹¹² ACM. CAC, n° 8276, Pridie calendes febrer 1270 (31/01/1271). Citat a Rosselló Vaquer, 2004: 28; Fiol Mateu, 2000: 41.

Coll (2013a), referint-se al cavaller Arnau de Togores, afirma que “la conquesta el fa rendista de les propietats que se li atorguen”. No puc sinó generalitzar que, en establir la majoria o la totalitat de les terres als colons que vingueren posteriorment, gran part dels beneficiaris del repartiment, fossin grans senyors o petits aloers, acabaren essent rendistes (Riera Melis, 2017).

Capítol V.- EL SISTEMA DE CAVALLS ARMATS: CREACIÓ, CARACTERÍSTIQUES I EVOLUCIÓ.

Com ha recordat Álvaro Santamaría (1972: 120), en els pactes de 1228 i 1229 els conqueridors avaluaren els perills i les dificultats que comportaria la custòdia de l'illa un cop caigués en les seves mans. I, en conseqüència, negociaren i conclogueren que la defensa de les futures terres conquerides seria una missió pròpia d'aquells qui obtindrien heretats en el repartiment.⁹¹³

Guillem Morro (2003: 40) ha adduït que la situació de Mallorca en zona de frontera i la urgència de repoblar-la,⁹¹⁴ la presència de l'illa veïna d'Eivissa encara en poder dels almohades, així com la proximitat del nord d'Àfrica, l'existència d'un gran nombre de captius sarraïns a l'illa, la situació geo-estratègica de l'arxipèlag en el comerç amb les places nord-africanes i l'amenaça d'una possible acció de revenja almohade aconsellen Jaume I a prendre mesures preventives de caràcter militar. Josep Torró (1999: 72) afegeix com a motiu decisiu la possibilitat de perdre la renda, que era l'objectiu cobejat pels feudals.

La dificultat que degueren esquivar el monarca i els magnats és que l'apartat tercer de la Carta de Franquesa (1230) atorgava als pobladors de la Ciutat i regne de Mallorca

⁹¹³ *Remaneant ibi in stabilimento et in retinimento terre illi qui partem terre voluerint, vel alios per se constituent defensores.* FRB, I: 18 i 22, doc. 3 i 9. Barcelona, 23/12/1228 i Tarragona, 18/09/1229.

⁹¹⁴ Vegeu les particularitats que presenta la frontera marítima, en relació a la terrestre, a Salicrú, 2000: 681-709.

l'exempció, entre d'altres, del servei d'host i cavalcada⁹¹⁵ una vegada que l'illa fos del tot conquerida.⁹¹⁶ Per tant, els feudals no podien recórrer a l'autodefensa dels pobladors i habitants habituals de l'illa, en cas d'amenaça, sinó que degueren assumir la responsabilitat compartida de defensar el regne. Per tal de superar el conflicte, els magnats no feren sinó aplicar les fórmules imperants a l'Europa feudal i replicar a l'illa aquells patrons ja consolidats, amb les especificitats pròpies de la Corona d'Aragó.⁹¹⁷

La prestació militar de tipus feudal es basava en les obligacions que requeien sobre aquells qui gaudien de feus de borsa, coneguts amb el nom de cavalleries. A canvi de la renda assignada en diners, el titular del feu es comprometia a servir fidelitat al senyor i oferir una prestació militar gratuïta i proporcional a la quantia del benefici obtingut, per un temps determinat. No era més que la concreció del deure d'*auxilium* implícit en el contracte de vassallatge, que s'inicia a partir dels segles XI i XII a l'empara de les compilacions jurídiques feudals i coincideix amb la gran fase d'expansió territorial a costa d'al-Andalus (Lafuente Gómez, 2016: 178).

Existien, coetàniament, els feus territorials anomenats honors i també cavalleries, que consistien en porcions o lots de terra concedits als vassalls pels quals havien de servir gratuïtament el monarca amb un cavall armat en les mateixes condicions que els de borsa. A l'Aragó es distingien les cavalleries 'd'honor' i les cavalleries 'de mainada'. Les primeres eren aquelles concedides pel rei als nobles i ric-homes; mentre que les segones eren les constituïdes als vassalls, cavallers i escuders vinculats a la casa del rei i que conformaven la mainada reial (Sáiz Serrano, 2003a: 55-65).

El sistema projectat a Mallorca consistirà en la creació d'un exèrcit de cavalls armats de base territorial, que seran dotats pels magnats conqueridors proporcionalment

⁹¹⁵ El servei d'host era una prestació militar de llarga durada, sovint lluny del lloc de residència habitual; mentre que la cavalcada s'exigia per un període d'un o dos dies i normalment servia per satisfer les obligacions amb el senyor (Hinojosa Naveros, 1905: 123; Lafuente Gómez, 2013: 131-156). El servei d'host i cavalcada a favor del príncep era obligatori a Catalunya d'acord amb l'Usatge de Barcelona *Princeps namque*, núm. 68. (Valls Taberner, 1984: 150). La invocació del *Princeps namque* era una prerrogativa reial que implicava la mobilització de tots els habitants del regne per tal de defensar el monarca i el seu territori, fos quina fos la jurisdicció a la qual pertanyien, amb el consentiment de les corts generals. Jaume I no l'arribà a invocar mai, però sí que ho feren els seus successors: Bonet Donato, 2016: 26-50; Ferrer Mallol, 2001a: 199-222; García Fitz, 2007: 85-146; Kagay, 2002: 57-97; Mallorquí García, 2015: 181-196; Pacheco Caballero, 2005: 225-246; Sáiz Serrano, 2003a; i Sánchez Martínez, 2001: 79-147.

⁹¹⁶ *Damus iterim vobis quod in civitate et regno Maioricarum et per totam aliam terram dominationis nostre et regni Aragonum, tam hiis terris quas hodie habemus vel in antea poterimus adipisci per terram et mare, sitis franchi et liberi, cum omnibus rebus et mercaturis vestris, ab omni questia, tolta, fortia, demanda prestito, hoste et cavalcata et earum redemptione, postquam insula fuerit adquisita.* FRB, I: 59, doc. 54, Mallorca, calendes març 1230 (01/03/1230).

⁹¹⁷ García Fitz, 2006a: 99-123; i 2007: 85-146; Lafuente Gómez, 2013: 131-156; Sáiz Serrano, 2003a; 2007: 187-214; i 2010: 97-128.

als béns immobles obtinguts en el Repartiment. Aquesta institució és amplament citada en els estudis sobre la història de Mallorca, tant en els de l'Edat Mitjana com en els de la Moderna. No obstant això, mai no s'ha elaborat un estudi global i en profunditat d'aquesta organització, del seu origen, la seva creació i la forma com cada magnat fa efectiva l'obligació de mantenir el/s cavall/s armat/s que li correspon prestar.⁹¹⁸ És un tema complex, del qual se'n deriven múltiples conseqüències econòmiques, socials i jurídiques, tant com militars. Existeixen, això si, estudis encomiables sobre algunes cavalleries específiques, com les de La Punta, la Torre dels Enagistes, Sa Galera, Biniaraix o Sa Bastida.⁹¹⁹ Cal fer referència, també, als nombrosos estudis successoris de cavalleries individuals elaborats per Jaime de Oleza, sempre tenint en compte que l'autor no distingeix aquelles obligades a cavall armat d'aquelles altres lliures de tal obligació; i també que el gruix documental que utilitza procedeix dels capbreus realitzats a la Procuració reial a partir del segle XVI, a més d'uns pocs escrits anteriors extrets d'arxius privats.

A partir del regnat de Jaume el Prudent es constitueixen els primers feus de borsa a Mallorca, fins aleshores desconeguts a l'illa. Aqueixes cavalleries són encara més opaques per a la historiografia mallorquina que les territorials. Només es troben algunes referències puntuals en els treballs que aniré citant al llarg dels capítols que segueixen.

L'objectiu d'aquesta segona part consistirà, doncs, en fer l'estudi de les cavalleries militars, tant les de base territorial feudo-vassallàtica com les de borsa i les ciutadanes militars; i, paral·lelament, explorar la historiografia a la recerca de precedents a l'àrea d'influència catalana. Per això caldrà examinar la bibliografia publicada fins avui, reunir el fons documental existent en els diferents arxius i elaborar una explicació fonamentada del tema. La resta de la informació relativa a cavalls armats l'he obtingut de crònics i articles de temàtica més general.

⁹¹⁸ Ja se lamentava Maria Barceló (1979: 98), l'any 1980, de la manca d'estudis sobre el tema. Ricard Soto (1984a: 23) insistia que el procés de formació de les cavalleries és un dels aspectes més necessitats d'estudi de la Mallorca medieval; així com la tipologia de les persones que arribarien, amb el temps, a posseir-les. I Pedro de Montaner (1986: 42) abundava, l'any 1986, que no existia cap estudi monogràfic sobre les cavalleries mallorquines en la vessant militar i, molt especialment, en els aspectes territorials i jurisdiccionals. Poca cosa s'ha fet els 25 anys següents, segons se desprèn de la tesi doctoral de Jorge Sáiz (2003a: 53) <http://hdl.handle.net/10803/9994> [7 agost 2020], 700: 53, més enllà de l'estudi acurat d'algunes cavalleries específiques que cito en el present treball.

⁹¹⁹ Albertí, Bernat, García *et alii*, 1986; Bausa Roig, 2000: 229-289; García Inyesta & Oliver Suñer, 1994; Gili Ferrer, 1983: 517-527; Llompарт, García, & Oliver, 1988; Obrador, 1992; 2003; i Pérez Pastor, 1994: 69-96.

He circumscrit l'estudi al període 1229-1349, que va de la conquesta de Jaume I fins a la reincorporació forçosa de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó. Seria fals i pretensions afirmar que el treball és un assaig exhaustiu de la societat medieval mallorquina perquè només n'ateny una petita part. Els cavallers constituïen a penes la cinquena part de la població de l'època. En som conscient i cal constatar-ho (Fossier, 2007 [2018]: 384).

Indicar, finalment, que en el segle XVII els cavalls armats foren organitzats militarment en una Companyia anomenada de 'Cavalls Forçats'. I, en virtut d'una reial ordre datada a Barcelona el 13 d'agost del 1708, quedà suprimida l'esmentada Companyia. Els titulars de les cavalleries convingueren amb el governador que deixarien de sostenir el cavall i proveir el servei militar, a canvi de satisfer cadascú anualment la quantitat de quaranta lliures al Patrimoni reial. S'estimava que aqueixa quantitat era la necessària per al manteniment del servei i la manutenció del cavall. Amb el muntant dels ingressos es constituí una nova companyia permanent *gobernada con la debida disciplina militar y dotada de un sueldo suficiente y que estuviese acuartelada en el Real castillo, para tenerla aprontada a todas horas en el servicio y defensa del reino*. El novell cos militar estava compost per quatre oficials i trenta soldats muntats, i era destinat a la seguretat i defensa del regne i a la guàrdia personal del comandant general de l'illa.⁹²⁰

⁹²⁰ Dameto et al., 1840, II, 966; Bover, 1842a: 107. Els posseïdors de cavalleries armades continuaren pagant les 40 lliures fins a l'extinció dels delmes, en el segle XIX (Weyler Laviña, 1862b: 51). Se n'alliberà la cavalleria d'Estellencs, en convèncer el seu posseïdor a l'assessor patrimonial de què la cavalleria li havia estat atorgada pel bisbe de Barcelona únicament *para el servicio y custodia del lugar de Estellencs*.

1.- Sobre ‘cavalleries’ i cavalleries: estat de la qüestió.

Més enllà del consens general segons el qual el seu estudi és clau per desllorigar el conjunt de relacions socials de la Mallorca de la post-conquesta (Soto, 2009: 63-64) la historiografia mallorquina ha especulat molt al voltant del significat del terme *cavalleria*, però ha avançat poc en el seu coneixement i en el sentit que adquireix aquest vocable en el segle XIII i posteriors. En línies generals, s’han utilitzat habitualment quatre accepcions distintes d’aquesta paraula, sovint confonent-les i barrejant-les:

1.1.- La cavalleria com a unitat de superfície.

Gabriel Nadal (1821: 6) és un dels primers autors qui es fa ressò del sistema de defensa que s’implantà a Mallorca immediatament després de la conquesta i qui, a la vegada, estableix l’existència d’una certa relació entre els cavalls armats i les ‘cavalleries’. Entén Nadal que cada posseïdor de cavalleria *por cada 130 partidas de alodios de aquel tiempo, debieran mantener un caballo armado para la defensa de la isla, y perciben sus dueños la porción de diezmo (que es metad)*. José Mª Quadrado (1850: 438) recupera la idea i en fa la valoració, en afirmar que *se repartieron entre el rey y los nobles las caballerías que en aquel tiempo según su exorbitante número debieron constituir pequeñísimas porciones, pues por cada 130 solo se exigía la presentación de un caballero armado para defensa de la isla*. Considera, doncs, que les cavalleries són unitats territorials de petita extensió que foren repartides entre els conqueridors, encara que confessa ignorar *si estas propiedades consistían en otras tierras aparte de las ya distribuidas, o simplemente en la percepción del diezmo como sucedió posteriormente*. Jaume Bover i Ramon Rosselló (1978: 10) també creuen, erradament, que “la cavalleria consistia en la suma de 130 parcel·les de terra amb l’obligació de mantenir un cavall armat amb el corresponent cavaller per la defensa de la terra”.

Anys després, Jaume Portella (1994: 432) va esmenar l’error d’interpretació comès per Quadrado, i afirmà rotundament que l’illa en cap cas es va dividir en tals

magnituds, de manera que les ‘cavalleries’ “no es varen tenir mai per unitats de superfície o de producció, que per aquesta finalitat ja s’inventaren la jovada”. A l’hora del repartiment, doncs, només es feren servir com a magnituds territorials l’alqueria i el rafal; i, com a unitats de superfície, la jovada i la quarterada (Bernat & Serra, 2004: 268). Tot i això, encara hi ha qui sosté que el territori va ser dividit en petites unitats anomenades ‘cavalleries’.⁹²¹

1.2.- La cavalleria com a unitat d’avaluació.

Aleshores, ¿què són les ‘cavalleries’ que compareixen al *Memoriale de omnibus chistianorum caballarias que fuerunt in captione Civitatis Maioricarum* del Llibre del Repartiment del Rei? D’aquest títol, que defineix com a *oscura página del repartimiento*, José Mª Quadrado (1850: 439) dedueix que *el número de caballerías se computó por el de caballeros que trajo consigo cada barón, a razón de diez, de quince o de veinte por uno, que era acaso satisfacer otras tantas veces el valor del caballo y el salario del caballero*. Transcorreguts bastants anys, Alan J. Forey (1973, cap. 2) clarifica el concepte indicant que a tots aquells qui aportaren tropes a la conquesta els fou assignat un nombre determinat de ‘cavalleries’ d’acord amb la magnitud dels seus contingents.

L’explicació romangué talment fins que, l’any 1981, Álvaro Santamaria (1981: 66) intenta aclarir-ho i encunya el concepte de *caballería/módulo*. Era –segons ell- un sistema ‘*sui generis*’ de *evaluación adoptado por la Comisión de Reparto para facilitar la tarea de distribuir lo ganado en proporción a lo que se aportó a la conquista*. Era, doncs, una unitat de mesura *cuya equivalencia no está determinada*, que fou aplicada *para evaluar la aportación de efectivos realizada a la empresa de la conquista por cada participante, en cumplimiento de lo dispuesto en los convenios de promoción*. I conclou que *sobre el reparto de tierras y demás bienes resultantes de dicha evaluación, se efectuó la distribución del cuerpo de caballos armados, en base a un cavall armat per cada 130 ‘cavalleries’*.

⁹²¹ Per exemple, Agnès i Robert Vinas (2007: 103), tot citant Desclot (cap. XLVII): “E el rei partí la terra per cavalleries, e als hòmens de peu atressí”.

Antoni Riera (2008: 166) considera que allò que s'avaluà en el repartiment no és l'aportació d'efectius de cadascú, sinó “cada una de les cinc parts resultants del repartiment”. Així, Riera apunta que les ‘cavalleries’ són “unitats que, en contra del que s’ha cregut fins fa poc, no eren feus compactes, sinó conjunts de béns immobles susceptibles de generar una determinada magnitud de renda”. Enric Guinot (2007a: 143-163), al seu torn, proposa per a València una assignació immobiliària en funció de la jerarquia social dels protagonistes, més que no en funció de l'aportació de cada qual. Els feudals –afirma- eren ben conscients de la relació entre la jerarquia social del beneficiari i el patrimoni rebut; i això ho evidencia el fet que el rei, sense cap mena d'embaràs, afirmés que si els béns assignats a cadascú constitueixen un excés de patrimoni, li seria retallat i disminuït.

A despit de que la denominació sigui més o manco encertada, l'explicació proporcionada per Santamaría ha estat acceptada per la majoria d'autors, admesa en el *Diccionario de términos históricos del Reino de Mallorca: s. XIII-XVIII* (Casanova & López, 1986) i així s'entén en el present treball (capítol IV.2.2). No obstant això, cal reiterar que l'accepció de ‘cavalleria’ com a unitat de compte i avaluació només es documenta en els moments immediats a la conquesta, tal com va advertir correctament Pedro de Montaner (1986: 46). Per tant, fora del context del *Llibre del Repartiment*, aquest significat no té validesa ni és aplicable enlloc.

1.3.- La cavalleria com a feu de borsa.

De forma semblant als altres estats europeus, a finals del segle XII i principis del XIII la monarquia aragonesa comença a distribuir feus de borsa entre l'aristocràcia. Inicialment reben el nom de *cavalleries*, estan obligades a servir temporalment amb un cavall armat, i es materialitzen en rendes de 25 lliures anuals carregades sobre fonts d'ingressos regulars i estables (Lafuente Gómez, 2016: 181).

És Álvaro Santamaría (1955: 109; i 2005) qui efectua el primer l'estudi seriós d'aquest tipus de prestació militar a Mallorca. Consisteix en què *al caballero, para que mantuviera el caballo armado y se mantuviera él, se le asignaba una renta anual, que percibía sobre los fondos de la procuración real, y que solía ser de 25 a 35 libras*

anuales.⁹²² Santamaría addueix la migradesa d'aquesta assignació en indicar que *ciertamente que con esta cantidad no era posible vivir honorablemente, ni siquiera a comienzos del siglo XIV*, i en destaca els aspectes socials puix que *en este caso lo que interesaba era el fuero –el privilegio militar-, y no el huevo –la asignación económica*.⁹²³ No és exactament així. Precisament la característica dels feus consisteix a dotar suficientment un cavaller amb les rendes suficients per mantenir honorablement la família, a canvi de serveis de caràcter feudal al senyor.

En un article coetani, Santamaría (1981a: 56) estudia les característiques d'aquest contracte i li assigna el nom de *caballería/renta*, que no és altra que el clàssic *feudo de bolsa* castellà o el *fief-rente* o *fief de revenue* francès (Portella, 1994: 441). Bé és cert que no sempre és així. En alguns casos la renda és una situació transitòria, a l'espera que el rei obtingui territoris que li permetin transformar el feu-renda en un feu territorial (Jover & Soto, 1997: 239). Santamaría precisa que el cavaller està sotmès a les obligacions feudals de fidelitat i homenatge al senyor i a mantenir el cavall en perfectes condicions d'ús, encara que no està obligat a complir el servei personalment. L'autor sosté que el conveni sol ser temporal, i només excepcionalment passa a ser vitalici. Per tal de fonamentar aqueixes afirmacions, aporta exemples procedents dels llibres de *Dades i Rebudes* del reial Patrimoni del primer quart del segle XIV, i concreta que hi havia 20 *caballerías/renta* l'any 1323, i 21 el 1327. La quantitat assignada a cadascuna era de 25 lliures, encara que també n'hi ha de 30, 35 o 50 lliures *pero en este caso el prestatario suele obligarse a mantener el caballo en defensa de todo el reino*. Tot i que no ho explicita, per extrapolació deixa entendre que les *caballerías/renta* es remunten a l'època de la conquesta i s'haurien mantingut immutables durant tot el segle XIII.

Caldria matisar-ho. Jaume Sastre (1989a) ha estudiat el conjunt de cavallers perceptors de rendes reials com a titulars de cavalls armats, que compareixen al volum 25 del reial Patrimoni entre 1311 i 1342. En total esmenta 18 cavalls armats i els corresponents cavallers, dels quals sovint indica el nom del predecessor i/o del successor.

⁹²² L'assignació oscil·la segons els autors. Per al segle XIII, Klüpfel (1929: 304) avalua que un cavaller cobrava entre 300 i 1.000 sous; mentre que al llarg del segle XIII i primer terç del XIV, Jorge Sáiz (2003a: 60) assegura que la renda fluctuava entre uns mínims de 300-500 sous i un màxim de 1.000 sous de Barcelona. Mª Teresa Ferrer (1990: 193) i Pau Cateura (2004: 139) calculen que, l'any 1329, un cavaller necessitava una renda anual mínima de 1.000 sous (50 lliures). Jaume Portella (1994: 441) indica que la renda d'un cavaller era de 15 a 70 lliures a la primera meitat del segle XIV. Coincideix en aqueixes quantitats Jaume Sastre (1987b: 225), si bé assegura que *los caballos armados ciudadanos mallorquines percibieron 15 libras anuales en metálico y a veces se especifica 'per civada'*.

⁹²³ En un àmbit més ample, Antoni Furió (1997b: 111) insisteix en aquesta qüestió i matisa que "allò que presidia el funcionament de l'economia senyorial no era tant el benefici econòmic o la lògica crematística com la reproducció d'unes formes de domini social".

Sastre conclou que la majoria eren mallorquins i rossellonesos, que cobraven entre 15 i 25 lliures anuals en tres o quatre pagues. Remarca que *los monarcas supieron emplear tales nobles en funciones políticas según su rango y eficacia*, ja siguiu com a batlles de la Ciutat, veguers forans, lloctinents del regne o de les illes menors, vice-almiralls de l'armada o castlans. L'autor fa notar, sagaçment, que els pagaments consten en els llibres de comptes del reial Patrimoni *durante los diez últimos años del reinado de Jaime II de Mallorca* i dedueix que responen *al intento por parte de la corona de crear un cuerpo nobiliar adicto a ella*, donant a entendre que en els temps anteriors probablement no existien. Al mateix temps, Sastre (1987b: 225) documenta la presència a l'illa, entre 1321 i 1323, de vuit cavallers d'origen rossellonès posseïdors de cavall armat durant breus períodes de temps.

A partir dels mateixos llibres de *Dades i Rebudes*, Gabriel Ensenyat (1988: 215-224) detecta que persisteixen a Mallorca 20 cavalls armats ordinaris els anys 1340 i 1341, que queden reduïts a tan sols deu l'any 1345, una vegada integrada per la força la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó. Ensenyat analitza, tot seguit, la participació de cavallers armats mallorquins a la campanya del Rosselló (1343-1344) empresa per Pere el Cerimoniós per tal de completar la total re-integració dels territoris esmentats. En conjunt foren 75 els cavalls armats extraordinaris transvasats des de Mallorca al Rosselló, l'any 1343, a càrrec del Patrimoni reial mallorquí. A partir del 1345, resten limitats a només 16. Es tracta de persones assimilades a l'estament militar, no necessàriament cavallers, reclutats mitjançant contractes temporals renovables que van des d'alguns dies a diversos mesos. La soldada sovint es cobra per avançat i consisteix en una quantitat diària que manté una tendència descendent, caient dels vuit fins als quatre sous en menys d'un any. Com a ingrés extraordinari, aquells cavallers que perderen el cavall en campanya foren indemnitzats pel Patrimoni reial.

D'altra banda, en fugir de Mallorca Jaume el Temerari, després de la integració violenta del regne a la Corona d'Aragó, s'emportà documentació essencial relativa a l'administració del reial Patrimoni. El nou rei Pere el Cerimoniós, doncs, hagué d'obtenir dels antics gestors mallorquins un text de referència per al control dels comptes per part del mestre racional. Aquest volum ha estat localitzat per Rafael Conde (1998: 165-220) a l'ACA i revela que, l'any 1358, el Patrimoni reial pagava encara la renda a 21 cavalls de borsa. No obstant això, el text puntualitza que "los dits procuradors reys no paguen sinó los davall scrits, los quals han letra del senyor rey que sien pagats". Els "davall escrits" són únicament nou cavallers que mantenen deu cavalls; nou d'ells reben 25 lliures anuals

i Simó des Valers tan sols quinze.⁹²⁴ Aleshores, el sistema de feus de borsa estava en completa decadència a la Corona d'Aragó, freturava de qualsevol operativitat militar, i feia temps que anava essent substituït per un exèrcit de combatents voluntaris i assalariats (Sáiz Serrano, 2003a: 62). En qualsevol cas, és correcte afirmar que mai no hi hagué a Mallorca més de 20 o 21 feus de borsa permanents.

1.4.- La cavalleria com a senyoria o feu territorial.

Una vegada acotats els conceptes anteriors, hi ha consens entorn a l'existència de cavalleries territorials. Els autors de la Historia General del Reino de Mallorca (Dameto et al., 1841, II: 962) ja afirmen que *con este nombre geográfico (de caballería) se conoce la parte de territorio dada en tiempo de la conquista a los magnates que asistieron a ella, con franqueza de diezmos y merced de laudemios y derechos dominicales*. El cavaller era el posseïdor d'aquests territoris, qui tenia l'obligació *de prestar anualmente uno o más caballos armados en servicio de la patria*. Lliguen, per tant, el *Memoriale* del repartiment amb les 'cavalleries' i els cavalls armats, però no en donen cap altra explicació.

Poc després, Fernando Weyler (1862b: 50) confirma que les forces de cavalleria permanents de Mallorca, *tuvieron su origen en los feudos creados después de la conquista*, perquè Jaume I donà als seus *barones y caudillos* que l'havien ajudat *varias porciones de territorios con ciertas franquezas, pero con la precisa obligación de presentar uno o más peones o caballos armados, siempre que fuesen requeridos*. Indica que una mateixa persona podia estar obligada a més d'un cavall, i que aquesta obligació militar *era aneja al terrón, y se traspasaba al que lo adquiría por venta o herencia*. Weyler admet la possibilitat de fraccions de cavall armat, que explica de la manera següent:

En las que no llegaba sino a un tercio o a medio caballo, se cumplía presentando un peón, o sirviendo tres meses con un caballo en el primer caso; o verificándolo

⁹²⁴ En realitat, les 15 lliures de Simó des Valers eren el complement en metàl·lic de les 50 lliures que Sanç I de Mallorca assignà a la cavalleria de Biniaraix l'any 1327, de la que Simó n'era el posseïdor (Pérez Pastor, 1994: 84).

con dos peones, o sirviendo seis meses con un caballo en el segundo; y quedando al arbitrio del gobernador el designar el modo y época.

Amb més o manco matisos, aqueixa explicació és compartida pels historiadors posteriors.⁹²⁵ Álvaro Santamaría (1981a: 68) indica que *la mitad de un caballo armado equivalía a un caballo ligero y el cuarto de un caballo armado equivalía a un peón armado*; mentre que Jaume Sastre (1989a: 572) opina que *una fracción de caballo armado sería unos jinetes pertrechados con armas más ligeras*.

Transcorregut gairebé un segle, Jaime Salvá (1975: 122) recupera el concepte de Weyler i observa que les antigues cavalleries mallorquines eren posseïdes *ad consuetudinem Barchinonae*. D'aquí dedueix que el seu funcionament era regit pels Usatges i per les compilacions posteriors de caràcter consuetudinari, que defineixen *la naturaleza del feudo y las relaciones de vasallaje*.⁹²⁶ Seguint els Usatges, Salvá infereix que, a més d'una casa, *cada caballería comprendía un terreno de cabida de diez sextarios (sexters) de trigo de sembradura*, suficients per a sostenir un cavall i disposar d'armes aparellades per a la defensa. José Mª Quadrado havia negat des d'un principi la vigència dels Usatges en el regne de Mallorca; mentre que, per a Álvaro Santamaría (1981a: 55), la referència al dret català no té cap tipus de connotació ni rellevància. En canvi, per a Ricard Soto (1990: 8), la legislació catalana és primordial perquè serveix per “establir l'ordre de preeminència dins una rigorosa escala feudal”; mentre que Jaume Portella (1994: 434) va un punt més enllà en afirmar que “a Mallorca s'hi instaura un feudalisme ‘de llibre’; és a dir, perfectament estructurat segons els Usatges i amb el rei com a príncep o sobirà de la noblesa feudal”. És Maria Barceló (1979: 99) qui fa un primer resum de les aportacions anteriors, en considerar la cavalleria com un concepte històric amb implicacions jurídiques i militars: “Bocí de terra, un feu, que tenia el gravamen de mantenir un o alguns cavalls armats, la qual cosa feia que tots plegats formessin un cos per a la defensa de l'Illa”.

Ben aviat, però, es plantegen els primers dubtes entre els investigadors. Em limito a esmentar els debats més remarcables generats al voltant de les preguntes següents: hi ha diferències entre els ‘magnats’ i els ‘porcioners’ que compareixen en el Llibre del

⁹²⁵ Així ho creuen Maria Barceló, 1979: 100; i Jaume Portella, 1994: 433.

⁹²⁶ En relació als Usatges, vegeu: Bastardas Parera, 1991; Rovira Ermengoll, 1933; i *Constituciones y altres drets de Catalunya, compilats en virtut del cap. e Cort XXIII...* <https://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.do?id=448486> [8 agost 2020]; Valls Taberner, 1984.

Repartiment del Rei?; per què algunes propietats foren lliurades en règim d'alou i d'altres en règim de feu?; era feudal l'ordre social establert a Mallorca a partir de la conquesta?; té algunes característiques pròpies que el diferenciïn del feudalisme dels altres territoris de la Corona d'Aragó?; quins són els trets diferencials de les baronies o cavalleries majors, i les cavalleries menors?; quina era la seva extensió territorial i com es determinà?; eren territorials o eren parroquials?; quines són les característiques territorials, jurídiques, econòmiques i socials del sistema feudal mallorquí, i com s'estructura i organitza?; com es forma l'aristocràcia mallorquina?, quants llinatges integren l'estament de cavallers? D'altres debats fan referència al mètode com es constituí el contingent de cavalls armats després de la conquesta: quants cavalls el formaven?; per què alguns en foren exempts?; qui estava obligat a prestar el servei?; qui el prestava efectivament i sota quin règim?. He tractat de contestar algunes preguntes a la primera part del present treball. Exposo, a continuació, l'estat de la qüestió relativa a les cavalleries armades.

Quant a la formació del contingent militar que tenia cura de defensar el novell regne de Mallorca, hi ha un consens unànimе en situar-lo en el *Memoriale* estudiat en el capítol II.1.1.1. Aquell llistat determina la constitució d'una força armada calculada en relació a les 'cavalleries' adjudicades als concursants a la conquesta, en la proporció d'un cavaller per cada 130 'cavalleries'. José Mª Quadrado (1850: 439) considera que *las del rey al parecer estaban exentas de esta carga*, així com les de l'Orde de l'Hospital. La causa d'aquesta exoneració és, segons diversos autors, perquè "el rei sempre hi tenia tropes aparellades" o, dit d'una altra manera, perquè "aquesta missió de defensa la complien les seves tropes, les tropes reials".⁹²⁷ Tenint en compte aquestes dispenses, la majoria dels investigadors accepta que les autoritats del regne disposaven d'uns 50 cavalls permanents. En defensa d'aquesta xifra, Quadrado addueix que *son los que guarnecían la isla cuando Jaime I la visitó por segunda vez*, tal com ho relata la *Crònica* de fra Pere Marsili (cap. XLI).⁹²⁸

D'altres, en canvi, opinen que els cavalls armats eren devers un centenar. Inicialment, Álvaro Santamaría (1955: 109; i 1981: 57) s'inclina per aquesta quantitat advertint, però, que tal xifra mai no fou assolida *entre otros motivos porque la procuración real, a la que correspondía mantener unos cincuenta caballos, no los*

⁹²⁷ Capó Villalonga, 1985: 90; Llitas, 1970: 91; March & Rosselló, 1981: 54.

⁹²⁸ El raonament fou recollit per Jaime Salvá (1975: 122) i per Aina Le Senne (1984: 288).

mantenía todos o perquè *no siempre estaban todas cubiertas*. Posteriorment (Santamaría, 1985a: 202) basant-se en l'anàlisi de les xifres que proporciona el *Memoriale*, amplia el tema al·legant que *el cuerpo lo constituirían 103 caballos armados, distribuidos entre la denominada porción real o realengo (...) y porción señorial*. Tot i això, indica que a la revista de cavalls convocada l'any 1332 només hi participen 93 cavallers, el 32.79 % dels quals pertanyen al reialenc, el 37.90 % a senyoriis nobiliaris, i el restant 29.31 % a antics senyoriis incorporats a la corona. Pau Cateura (1997b: 47-48) admet aquella xifra com a teòrica, "tot i que és possible que no s'arribés a aconseguir tal quantitat en els primers temps de la repoblació". D'altra banda, les quantitats que reflecteixen les diferents relacions i mostres d'armes del segon quart del segle XIV són tan diverses i heterogènies que causen perplexitat i semblen inexplicables pels autors que les analitzen. Malgrat tot, la xifra total acceptada des d'aleshores per gairebé tothom, és la de 103 cavallers armats (Cateura, 1993: 53; i Morro, 2006: 19).

Pel que fa a l'exempció de l'Orde de l'Hospital, Pau Cateura (1990b: 3-25) contradiu l'opinió de Quadrado i, extrapolant les dades que el *Memoriale* atribueix a l'Orde del Temple, dedueix que *hay que presumir que el Hospital resultara gravado con servicio de dos caballeros y medio* i que *respecto a las demás órdenes –Sant Jordi i Calatrava– hay que atribuirle el servicio de un caballero a cada una de ellas*. A les publicacions posteriors, sempre partint de les mateixes dades, Cateura (1997b: 33; i 2006: 33) calcula que el rei havia de servir amb 43.6 cavalls armats, mentre que els senyors laics i eclesiàstics havien d'aportar els 59.4 restants.

La qüestió de qui prestava el servei armat no sembla haver interessat gaire als historiadors mallorquins, més allà de constatar que feien mostres o revistes periòdiques per comprovar l'estat del cavall, cavaller, arnesos i armes en perfecte disposició d'entrar en combat. D'una manera molt genèrica, Álvaro Santamaría (1981a: 55) escriu que *la modalidad de tenencia de tierras de tipología feudal, conectada con el sistema de defensa militar del reino, es la 'caballería' mediante convenios, i les anomena caballerías/terra*. A voltes, *parte del devengo se efectúa en numerario y parte asignando las tierras que se concretan* i, en aquest cas, l'autor la denomina *caballería/mixta*.

Segons Santamaría, aquests convenis contempen els aspectes següents: el senyor entrega terres i/o rendes en feu a costum de Barcelona al cavaller o persona assimilada, el qual s'obliga a mantenir la terra conreada i a prestar el servei armat en proporció a la renda de la tinença atorgada i sota el comandament del senyor. Més endavant clarificarà que

tanto el rey como los barones encomendaron la prestación del servicio de caballo armado –entregándoles tierras o asignándole rentas en dinero a título de feudo- a personas que no eran necesariamente caballeros pero que estaban o se les consideraba capacitadas para prestar el servicio del caballo o caballos armados (...) bien en defensa de la isla de Mallorca, bien en defensa del reino de Mallorca (Santamaría, 1985a: 203).

Pedro de Montaner (1986: 52) dona el nom de ‘subrogació’ a aquest sistema de tinença, en contraposició al sistema de tinença directa. Adverteix aquest autor que la subrogació no és un sistema d’exploració propi de les cavalleries subjectes a cavall armat, sinó extensible a tot tipus de cavalleries. En tot cas, però, “la subrogació provoca una sots-infeudació”. L’anterior definició de Santamaría serà revisada i definida clarament per Jaume Obrador (1992: 43), qui descriu també les competències jurisdiccionals i l’organització de les cúries dels cavallers, que Ricard Soto (1996b: 634) qualifica com a ‘unitats de feu’:

“Els nobles porcioners encomanaren la prestació d’aquest servei a tercers, normalment a petits barons o cavallers, *milites*, entregant-los, a canvi, terres tengudes en feu, que s’anomenaren cavalleries (...). En aquestes cavalleries-territori alguns cavallers o milites aconseguiren drets propis d’un feudalisme *light*, ja que hi assoliren competències de caràcter jurisdiccional en assumptes de caire civil i criminal de poca gravetat. A similitud d’altres cúries (reials, eclesiàstiques...) s’implantaren a les cavalleries una mena d’aquestes, que tenien com a principal missió la recaptació dels drets patrimonials. Aquesta funció es realitzava mitjançant els seus propis batlles i altres càrrecs com el d’escrivà, que variaven segons la importància d’aquesta”.

Al mateix temps Pau Cateura (1986: 84), en base a un estudi sobre els cavallers de Nunyo Sanç estableix que, com a norma general, reben terres disgregades geogràficament d’unes vint jovades d’extensió, a més d’una casa i un forn a la Ciutat. Jaume Portella (1994: 441) matisarà que hi ha cavalleries que només tenen 10 jovades.

Alguns autors han interpretat incorrectament l’abast militar d’aquest tipus de cavalleries, en identificar el terme ‘territorial’ amb el terme ‘parroquial’. Així, Guillem

Morro (2006: 29) escriu que “al bisbe de Barcelona li va correspondre (...) el manteniment de 7 cavalls armats. Aquests cavalls es distribuïen de la manera següent: 2 per a Estellencs, 2 per Andratx, 2 per Calvià i 1 pel Pla de Catí”. Tal com mostraré a continuació, les cavalleries mai no foren parroquials, sinó que varen ser instituïdes amb el comès de defensar globalment el territori del regne de Mallorca incloses, a voltes, les *insulas adjacentes*.

Finalment, Cateura (1997b: 48; 2000b: 31; i 2004: 131-141) posarà de relleu que es permetia als cavallers, sota certes condicions, “obrar algun tipus de fortificació dins el seu feu”. Es tracta, aquest, d’un aspecte força important que havien obviat les monografies anteriors i que caldrà examinar detingudament.

Jorge Sáiz Serrano, a la seva tesi doctoral, aporta la síntesi més recent sobre el repartiment i la creació de cavalleries *de conquista* o *antiquas*:

en el reino de Mallorca, el repartiment y colonización del mismo instauraba el sistema de cavalleries, como pequeñas unidades de feudo, con o sin base territorial (en forma de tenencias o como rentas), que obligaban al vasallo beneficiario al servicio con un número de cavalls armats. En las dos porciones que se dividió la isla (real y baronial), tanto el rey como los magnates concedieron dominios o rentas a los combatientes a caballo de sus séquitos bajo dos tipos de enfeudación según los Usatges de Barcelona: por una parte como feudo franco, obligado solo al homenaje feudal, y por otra, la gran mayoría, como cavalleria, sujeto a la prestación de servicio gratuito de defensa de la isla con un cavall armat o más según la renta o el valor de la tenencia, documentándose donaciones de 20 jovades que corresponden a un cavall armat y concesiones de rentas por valor de 15 a 75 libras. Podría decirse que el caso mallorquín de repartiment y creación de señoríos creaba un sistema feudovasallático perfectamente estructurado y jerarquizado, que dotaba al poder real del consiguiente potencial militar basado en los beneficios de los feudos (Sáiz Serrano, 2003a: 53-67).

Comparant les conquestes de Mallorca i València, aquest autor es demana els motius de la difusió desigual de les cavalleries vassallàtiques i del sistema feudo-vassallàtic en el seu conjunt. Es pregunta, igualment, per què a València tingueren major

pes les milícies veïnals de frontera que no les comitives feudals nobiliàries, especialment en aquells indrets controlats per la monarquia.

Sáiz assegura que, al llarg del segle XIII, continuaren concedint-se *cavalleries* territorials, però la part substancial de la prestació armada descansava en les *cavalleries* com a feus de borsa que el rei lliurava a la noblesa. Es tractava d'un sistema molt més flexible i rendible per als interessos del monarca: *mientras las tenencias feudales tendían a hacerse hereditarias y eran difíciles de confiscar en caso de no prestarse el servicio, los feudos-renta eran revocables y bastaba con dejar de pagar para castigar a los vasallos que incumplían su débito.*

En darrer extrem, Jorge Sáiz expressa que, a les campanyes de Mallorca i València, el servei militar gratuït de feudataris encara es mostrà operatiu, ja que el botí i el repartiment de terres actuaren com a estimulant i, alhora, permeteren sufragar les missions de l'empresa sense haver de remunerar la tropa. Però seria el darrer cop que s'experimentés aquest sistema. L'expedició a Sicília (1282) suposaria, probablement, *la primera experiencia del Estado feudal catalano-aragonés en articulación de un ejército de caballería basado en el reclutamiento asoldado y voluntario.* Això implicà la mercantilització de la guerra i una participació cada vegada major de la noblesa en les rendes de l'Estat. Són alguns d'aquests aspectes que intentaré analitzar i matisar en els capítols següents.

2.- Les cavalleries armades: trets essencials.

El document d'institució de cavalleries armades s'emmarca en els actes jurídics coneguts com a *convenientiae*, que expressen aquells pactes de naturalesa privada que regulen el règim jurídic dels feus i les relacions existents entre el senyor i el vassall, aquest darrer generalment anomenat 'dilecte i fidel'.⁹²⁹ Tot plegat és un vertader contracte bilateral de vassallatge, mitjançant el qual el receptor obté un benefici consistent en la donació de certs béns i/o rendes o prebendes per al seu sosteniment i per compensar les càrregues militars que el vinculen amb son senyor. En contrapartida d'aquesta cessió, el beneficiari es converteix en vassall o home propi del senyor i resta obligat a guardar-li fidelitat i a complir el deure militar que assumeix. Els pactes defineixen el règim jurídic del feu, i el compromís solemne del seu compliment se perfecciona mitjançant la investidura, el jurament de fidelitat, l'homenatge i el lliurament de la possessió. Contràriament al repartiment de terres després de la conquesta, que no pretén sinó compensar i indemnitzar les despeses realitzades, la cavalleria armada era un feu amb el qual el senyor pretenia atorgar al cavaller titular els ingressos suficients que el permetessin viure amb llarguesa i comoditat tant ell com la seva família. Encara que la finalitat sigui la mateixa, cal distingir dos tipus de cavalleries armades: les territorials i els feus de borsa. Vegem-ho.

2.1.- Les cavalleries territorials.

He localitzat i transcrit un total de 18 escriptures originals i còpies de constitució de cavalleries, suma que equival a més de la meitat de les 33 creades a Mallorca pels magnats.⁹³⁰ És una mostra altament representativa, l'anàlisi de la qual permet obtenir una

⁹²⁹ Bisson, 1984a: 67; Bonnassie, 1969: 187-219; Febrer Romaguera, 1996: 421-456; Kosto, 2001: 74-77; Montagut Estragués, 1992: 38; i 1993: 160; Sobrequés Callicó, 1980: 53.

⁹³⁰ Són els següents: ARM. RP. Pergamins s. XIII, n° 180, 16 calendes juliol 1232; FRB, II, 1, n° 162, 4 idus setembre 1232; ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 220/1, 15 calendes octubre 1232; ACM. CAC, n° 7736, 5 idus novembre 1232; BSAL, 13: 287; BSAL, 23: 43, 6 idus febrer 1232; BSAL, 22: 347, 4 idus

radiografia bastant exacta de les característiques bàsiques que les defineixen, tant d'aquells elements que els són comuns com de llurs particularitats diferencials.

Els diplomes solen començar amb una exposició de motius. Nunyo Sanç és el magnat qui més clarament expressa la raó que el mou a constituir les seves cavalleries, fonamentada en arguments religiosos de caire providencialista.⁹³¹ Així, el preàmbul de tots els documents explicita el desig de poblar l'illa de Mallorca en honor a Déu i a sa Santa Mare, alliberar-la dels enemics de la creu i defensar-la virilment de manera que, una vegada posada sota el culte diví, mai no retorni a mans de les nacions bàrbares. És a dir, justifica la prevenció militar per tal de protegir la terra que Déu ha donat als cristians i que tant els ha costat d'obtenir, així com allunyar els futurs pobladors de la perfídia i les accions malèfiques dels infidels pagans, en una confrontació religiosa irreconciliable, on la tolerància amb l'altra religió és impossible. S'ha consumat, doncs, l'assimilació entre cristiandat i feudalitat que s'inicià en el segle XII (Sabaté Curull, 2007: 76-85; i 2015: 106):

volentes et desiderantes terram nostram Maioricis insule ad honorem Dei et beate genitricis eiusdem egregie populare et de manibus inimicorum sancte crucis ipsam cupientes defendere et viriliter custodire ne in eadem divino cultui tradita possint barbare nasciones de cetero prevalere.

La comtessa de Bearn, probablement afligida per la mort recent del seu espòs a la batalla de Portopí, usa una fórmula encara més dramàtica en la primera concessió del 1232, impregnada de fervor cristià i bel·ligerància contra els musulmans:⁹³²

ad honorem Sancte Dei genitricis Marie que specialiter creditur tradidisse regnum Maioricarum in manus fidelium, cui iniuriebantur multipliciter ibidem mauri perfidi, nomen eius abhorrentes; attendentes insuper, secundum Apostolum

febrer 1232; BSAL, 29: 274, 4 idus febrer 1232; ACM. CAC, n° 7732, 2 calendes març 1232; ARM. RP. Pergamins s. XIII, n° 19, 5 idus juny 1233; BSAL, 23: 19, 17 calendes juliol 1233; ARM. ECR-1145, f. 9, 13 calendes juliol 1233; ARM. ECR-1145, f. 57r, 11 calendes juliol 1233; ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 226, 3 calendes febrer 1233; ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 227, 12 calendes març 1233; ARM. AA. Pergamins s. XIII, n° 10, 12 calendes novembre 1238; ARM. AA. Pergamins s. XIII, n° 15, 16 calendes juny 1242; i ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 230, 3 nones novembre 1245.

⁹³¹ Sabaté Curull, 1996: 81; i 2007: 76; Bonet Donato, 2015: 460.

⁹³² FRB, II, 1, n° 162, 4 idus setembre 1232.

'qui parce seminat, parce metet, et qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus ei metet vitam eternam'.

Les institucions posteriors, fetes per son procurador Pere de Centelles, adopten una expressió molt més simple: *ad honorem Dei et sacratissime Matris eius, et proteccionem atque custodiam porcionis nostre Maioricarum*. En canvi, els instruments emesos per la resta dels nobles i barons eludeixen qualsevol mena d'enunciat justificatiu i passen directament al contingut, que s'articula sobre la base de les relacions privades següents:

1.- El senyor lliura perpètuament al vassall certa quantitat de terres enunciades en forma d'alqueries i rafals, ja siguin nominats o innominats. Si n'especifica l'extensió, la suma gairebé sempre és de 20 jovades per a la cavalleria i 10 jovades per a la mitja cavalleria. Sol addicionar a la donació una altra porció de terra, o bé una casa o un grup de cases o qualque molí, que sovint es compensen amb rendes en moneda sobre delmes o altres drets agraris sobre el vi, el blat o l'oli. Cedeix les possessions amb totes les tinences, pertinences i drets d'explotació, de manera que el posseïdor les pot vendre, pignorar i alienar a qualsevol persona, segons la fórmula habitual de les donacions a cens:

cum omnibus adimpriviis et pertinentiis suis, longe et prope, cum mansis, rahallis, montibus et planis, pratis, pascuis, herbis, aquis, lignis, afrontacionibus et arboribus diversorum generum, terris, vineis, heremis et condirectis et universis aliis adimpriviis et singulis ad predicta pertinentibus quoquomodo. Ita quod de cetero tu et tui habeatis, teneatis, possideatis et expletetis pacifice et quiete predictos honores et possessiones in eternum cum omnibus juribus suis, ad dandum, vendendum, impignorandum et modo quolibet alienandum ad omnes tuas et tuorum voluntates perpetuo faciendas.

En els cinc convenis anteriors al 1238, Nunyo Sanç afegeix al vassall drets feudals sobre els pobladors presents i futurs de les terres que els cedeix (*cum hominibus et feminis populantis et populaturis*), així com la prohibició de transferir els béns a cavallers,

clergues i ordes religioses (*exceptis clericis, ordinibus et militibus*).⁹³³ Finalment reté, sempre, el dret d'escrivania en qualsevol transacció posterior (*retinemus nobis et nostris perpetuo scribaniam publicam, sicut eam retinemus in aliis honoribus nostris*).

2.- El vassall rep les possessions en feu a costum de Barcelona (*in feudum ad consuetudinem Barchinone* o *in feudum ad bonam consuetudinem Barchinone*); és a dir, sotmeses al domini superior del monarca i als drets feudals dels senyors respectius. En primera instància, la subjecció a aquest règim comportava l'exercici de jurisdicció sobre els pagesos i colons dels seus territoris, atribucions de govern i dret d'exacció de delmes, agrers i serveis. Unes facultats que, no obstant, es trobaven limitades per la Carta de Franquesa (1230) i el conveni de constitució del veguer (1231).

Aquesta doble jurisdicció provocarà tensions entre els cavallers i els senyors en defensa dels drets feudals respectius, com l'indicatiu següent: Arnau de Torrella és el titular d'una cavalleria armada sota el domini de la Seu de Girona. L'any 1277, Arnau estableix al seu batlle Pere des Pedró les cases, l'hort, l'eixàrcia i els utensilis del molí que té a Sóller la cavalleria.⁹³⁴ Aqueixa escriptura ocasiona un altercat jurisdiccional amb el bisbat de Girona. Efectivament, Arnau de Torrella no s'havia curat de salvar els drets de la meitat del molí que pertanyia al bisbe qui, d'aquesta manera, veia lesionats els seus interessos. Dotze anys després, les institucions eclesiàstiques gironines i els nous tinentes de la cavalleria, Fortanet Violeta i sa muller, arriben a un acord per rescindir aquell primer contracte i redactar-ne un altre que precisi els drets de cada qual en la seva mesura justa.⁹³⁵ El nou document salva els drets, el domini i els deu dies de fadiga d'ambdues parts. Endemés, fixa el lluïisme en la sisena part del valor de les vendes i establiments futurs, que serà lògicament dividit mig per mig entre ambdós (*quod laudimium et fatice dicti molendini debent dividi inter dictum dominum episcopum et capitulum Gerunde et nos medium per medium*).

El model de recepció en feu únicament es vulnera en una ocasió. La comtessa de Bearn i son fill no donen els béns a l'Orde del Sant Sepulcre en feu sinó en alou (*per*

⁹³³ Per a Josep Serrano Daura (1999: 282) aqueixa clàusula tenia com a objecte *impedir el establecimiento de personas e instituciones inmunes a la jurisdicción del señor del lugar*. Segons Pau Cateura (1993: 53-62) Jaume I en feu un ús discrecional per tal de regular i controlar l'expansionisme nobiliari i religió al regne de Mallorca.

⁹³⁴ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 239, 11 calendes març 1276 (19/02/1277).

⁹³⁵ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 249, 4 idus juny 1289 (10/06/1289). L'establiment es fa per vint quarteres d'ordi censals per Santa Eulàlia de febrer, més 10 sous d'entrada.

proprium alodium liberum et francum); és a dir, en plena propietat i lliures dels drets que corresponen als vescomtes, com a senyor feudal superior.⁹³⁶

3.- En compensació dels béns rebuts, el vassall es compromet a mantenir a expenses pròpies un o més cavalls armats, definit aqueix com un cavaller o home del gènere noble amb el seu cavall, completament guarnits ambdós amb armadures de ferro (*unum militem vel hominem de nobili genere cum suo equo et armaturis ferreis ex toto armatis et guarnimentis completis, tam militem quam equum*). La missió encomanada al genet consisteix a defensar l'illa o el regne de Mallorca (*ad deffensionem insule Maiorice* o *ad deffensionem regni Maioricarum*), mai a títol personal –el matís és força important– sinó sempre en nom de son senyor i a compte dels cavalls armats que corresponia a aquest mantenir (*pro partita nostra et in numero nostro et ad honorem nostri et nostrorum successorum*).⁹³⁷ Per açò, ha de fer host i cavalcada no solament al llarg i ample del regne de Mallorca, sinó també per la resta de les illes Balears, d'acord amb el costum de Barcelona (*per totum regnum Maioricarum et per insulas que vocatur Baleares ad consuetudinem Barchinone*). Si el cavaller s'absenta de l'illa n'ha de posar un altre que el supleixi (*et si forte inde absens fueris, teneas ibidem unum militem qui dictum tuum complementum faciat ad honorem nostrum*). El cavaller es comprometia, doncs, a “guerrear”, que no era sinó una forma d'expressar que s'implicava a lluitar pel patrimoni del senyor i, en definitiva, pel seu propi peculi (Bonet Donato 2015: 457).

Aqueixa condició no consta mai en els documents emanats de la porció de Nunyo Sanç. El comte rossellonès, en canvi, sol afegir al cavaller l'obligació d'acompanyar-lo quan i allà on sigui necessari (*qui debet nos sequi quodcumque et quotienscumque nobis necesse fuerit*). Té el deure, endemés, de presentar-se personalment i exhibir el cavall armat, ambdós degudament pertrets, cada cop que el comte o qualsevol delegat en son nom li ho exigeixi (*teneamini vos et vestri nobis et nostris hostendere quodcumque et quotienscumque a nobis vel nostris successoribus vos aut vestri fueritis requisiti*). Aquests preceptes no consten en els instruments dels altres magnats.

⁹³⁶ FRB, II, 1, n° 162, 4 idus setembre 1232.

⁹³⁷ Els béns no els havia rebut, doncs, per la seva participació a la conquesta, sinó en concepte d'obligació (o de privilegi, segons se miri) de prestar cavall armat.

4.- Finalment, el senyor concedeix facultat al vassall per construir castells, forts o defenses en l'àmbit geogràfic de les terres que li cedeix en feu; si bé, en tal cas, es reté la potestat sobre d'ells tant en temps de guerra com de pau, segons el costum de Barcelona:

Et si forte tu vel tuis ibi aliquam feceritis fortitudinem aut municionem vel municiones, dabitis nobis et nostris potestatem irati et peccati vos et vestri quandocumque et quocienscumque a nobis vel a nostris successoribus verbo vel scripto nuncio vel nunciis fueritis requisiti, ad bonam consuetudinem Barchinone.

Sembla que la facultat de bastir castells o forteses concedida al vassall s'oposa a allò que expressa l'Usatge *Rochas*, núm. 73 que prohibeix construir força, castell, església o monestir damunt o prop de les roques sense llicència del príncep, i es justifica perquè el castell és testimoni de poder. Incidint en aqueixa idea, Maria Bonet (2015: 472) afegeix que *la disponibilidad de los castillos por parte de los señores fue central en las relaciones de poder, ya que vitalizaba su autoridad por encima del vasallo.*

La *potestas* o 'postat' sobre un castell consisteix en el dret d'entrar, habitar-hi i servir-se'n com a base d'operacions militars. Per tal de garantir el dret, el jurament de fidelitat imposava al vassall la devolució de la possessió al senyor quan li era requerit per aquest o per un emissari o carta seva (Bonnassie, 2000: 591; Dolset 2000: 75). El termini màxim pel retorn era de deu dies. Si el vassall s'hi negava, el senyor podia retenir-lo en son poder durant el mateix període de deu dies; i, passat aquest termini, li havia de tornar amb tots els drets, deduïdes les despeses ocasionades per la retenció i guàrdia del feu. Si la retenció era ocasionada per l'incompliment d'algun dels deures feudals per part del vassall (fadiga de dret), el senyor podia retenir el feu fins esser satisfet dels seus drets. Si el vassall es negava a lliurar la possessió del feu, el senyor podia acusar-lo de traïció i prendre-li per la força. En tal cas, podia retenir-lo en son poder fins i tant no fos indemnitzat per les despeses d'incautament i custòdia. Si el vassall volia recuperar-lo, havia de jurar per escrit que, en endavant, mai no contradiria la possessió al senyor (Febrer Romaguera 1996: 445; Ferrer Mallol 2001a: 139).

El document de concessió acaba amb el compromís simple del senyor de complir els pactes. La implicació del vassall és molt més ferma puix que promet, sota homenatge de fidelitat, atendre de bona fe els requisits que s'han acordat i ser fidel i legal al senyor, sense engany ni males arts:

Promitto vobis sub fide homagii a me personaliter prestiti me hec omnia predicta observare et attendere bona fide vobis et successoribus vestris, et esse semper vobis et vestris legalis et fidelis sine omni malo ingenio.

L'homenatge prestat a Nunyo Sanç té un component encara més personal i més feudal, ja que el vassall es declara plenament 'home propi' del comte:

sub dicto modo convenio vobis et vestris attendere et complere omnia hec predicta et singula ut superius in hac presenti carta continetur et ut melius et firmitus omnia prescripta ex parte mea et meorum attendantur et compleantur, me ipsum in hominem vestrum proprium trado, faciendo vobis homagium ore et manibus meis propriis corporaliter.

L'expressió 'home propi' o 'home soliu' fa referència –segons l'Usatge *Qui solidus*, núm. 36- a una relació de dependència personal i de subjecció senyorial que comporta l'obligació de prestar homenatge, jurar fidelitat i prestar els serveis que corresponen al senyor (Hinojosa Naveros, 1905: 104-110). Suposava l'entrega al senyor, per part del vassall, d'una sèrie de poders sobre la seva persona. Segons Gaspar Feliu (2013: 14) és un terme equívoc: mentre que en algunes zones obligava a poc més que no trencar la fidelitat deguda al senyor, en altres comportava l'obligació de no abandonar el mas i en altres encara imposava la subjecció a la remença i els mals usos. Per a Guillermo Tomás (2013: 209), l'expressió *homo solidus* no tenia cap connotació deshonrosa de submissió o dependència, sinó que evidenciava la proximitat dels grans senyors als monarques. Ferran García-Oliver (2015b: 216) defensa que les clàusules de declarar-se home propi i residir a la terra eren purs formalismes sense rellevància real, sobretot a les zones rurals pròximes a la ciutat de València durant les primeres generacions de colonitzadors.

En resum, la constitució d'una cavalleria és una carta de donació, com a conseqüència de la qual el vassall promet prestar un servei militar. No obstant això, la relació no comportava una relació personal directa entre el senyor i el vassall, ja que aquest podia posar una persona aliena que prestés el servei en nom seu (Vinent 1991: 65). És un contracte que es fa per escrit per tal de donar-li una major fermesa i validesa

jurídica, la duració del qual és indefinida mentre es respectin les clàusules bilaterals. El sagrament de fidelitat es troba integrat en el mateix diploma, sense que sigui necessari cap cerimònia solemne. L'únic important és el contingut negociat de l'acte. Les obligacions del vassall no s'extingeixen amb la seva mort, sinó que passen als seus hereus i successors (Bonnassie 1969: 189-195).

L'any 1392, Joan I determinà que només poden tenir cavalleria els cavallers o homes de paratge.⁹³⁸ I per privilegi del 1493, Ferran el Catòlic imposa l'obligació de renovar l'homenatge i la fidelitat cada cop que es produís un canvi de senyor o de vassall (Bover 1834: 32-33). No es permet la divisió efectiva i ferma dels drets i béns que constitueixen la cavalleria, ni en les transmissions hereditàries ni en les oneroses. En cas de possessió compartida del feu, tant els béns com el servei hauran de romandre pro-indivís entre les parts, i el servei militar haurà de ser proveït en comú.⁹³⁹ La transgressió d'aquest principi comportava l'inici d'un expedient inquisitorial que podia acabar amb la confiscació del feu, tal com ocorregué amb la cavalleria dels Llulls:

L'any 1463, el secretari de Joan I, membre del Consell del rei i notari de Manacor, Joan Ballester,⁹⁴⁰ exposà per carta al monarca que els Llull havien fet moltes alienacions i carregat censos sobre els béns de la cavalleria que tenien en feu reial, indicant a vegades que la tenien en alou (*aliquando illa propria et alodialia nominando et aliquando non*) i sense esmentar la prestació obligatòria del cavall armat (*nullorum etiam mencionem nec retentionem facientes de dicto servicio*) de manera que quedà reduïda al no-res. Segons Ballester, els Llull deixaren de prestar el servei i ocasionaren un greu perjudici al monarca (*cessaveratque servicium dicti equi armati (...) et in maximum detrimentum jurium nostrorum*). Aquella carta donà lloc a l'obertura d'un expedient per part del Procurador

⁹³⁸ Pere Tomich (1495 [1886]: 105-106) considera 'homes de paratge' tots aquells que, sense pertànyer a l'estament militar, tenen capacitat econòmica suficient per mantenir un cavall i les armes pròpies dels cavallers. Explica que el comte Borrell, veient que l'estament militar cada cop minvava més els seus efectius a causa de les bregues entre els barons, decidí atorgar privilegi militar a tots aquells homes que es presentessin a servir-lo a cavall i ben armats. En un termini de pocs dies n'acudiren a la seva presència més de 900, a la ciutat de Manresa. El comte els enfranquí i els nomenà 'homes de paratge', equiparant-los als cavallers. Madramany Calatayud (1788: 202-207) matisa que, segons els Furs de València, són 'homes de paratge' *los que nacieron antes de haber conseguido los padres privilegio de caballería*; mentre que són 'donzells' els qui nasqueren després. Ni uns ni altres havien estat armats encara cavallers.

⁹³⁹ Així ho assenyala la capbreuació de la cavalleria dels Monjos, l'any 1389: *Est tamen certum quod dictum servitium non est divisum, immo aliam medietatem tenent Johannes, Jaspertus et Galcerandus de Santo Johanne, fratres; pro qua integritate cavallerie debent facere pro indiviso, inter dictum Petrum et dictos fratres de Santo Johanne, duos equos armatos, prout in carta concessionis dicte cavallaríe. Oleza de España, 1947c: 67.*

⁹⁴⁰ Joan Ballester també fou conseller de la vila de Manacor (1471-1472) i del Gran i General Consell l'any 1502. Home polifacètic, exercí un paper polític important com a ambaixador de Ferran el Catòlic (Ensenyat de Villalonga, 2004: 167; Sansó Riera & Sansó Riera, 2012: 156; Valero de Bernabé, 2019: 373).

reial, com a resultat del qual els Llull hagueren de renunciar a la cavalleria (*dicta cavallaria, cum redditibus, juribus et pertinenciis suis universis, ad nos et curiam nostram devoluta est*). Tot seguit, al·legant mala administració i per tal de preservar els drets reials, Joan I atorga la cavalleria al propi denunciant, Joan Ballester, sotmesa al servei d'un cavall armat i amb les mateixes condicions expressades en el document de creació.⁹⁴¹

2.2.- Els feus de borsa.

El document de concessió d'un feu o cavalleria de borsa pel monarca és molt més senzill que la cavalleria territorial. Consisteix en una simple comunicació remesa per carta a l'interessat, degudament datada, signada i fornida del segell comú pendent. Igual que ocorre amb les cavalleries armades, la missiva comença amb una exposició de motius. Sol ésser un text molt breu, on el rei expressa el seu desig de premiar l'interessat, ja sigui pels serveis útils i gratuïts que li ha proporcionat (*attentis gratis et utilibus serviciis que impenduntur negociis regiis o propter multa grata servicia que tu nobis multotiens gratanter fecisti*), per afecte personal (*contemplacione magne affectionis quam habemus ad vos*) o bé simplement per gràcia especial (*nostra liberalitate de speciali gracia*).⁹⁴²

Tot seguit precisa la renda o soldada concedida al titular que, com a norma general, consisteix en 500 sous anuals per cavall armat, encara que n'hi havia dotats fins a doble quantitat. Generalment, el monarca assigna la renda sobre els ingressos generals del regne (*habendas et percipiendas quolibet anno inter duas soluciones ex redditibus et exitibus nostris regni Maioricarum*; o bé *super cofris nostris seu nostris redditibus regni Maioricarum*). No obstant, sol reservar la facultat d'assenyalar-li utilitats més segures a l'endavant. En comptades ocasions indica les rendes concretes sobre les quals ha de percebre el salari: el dret del vi, la taula del delme, els drets dels forns, etc.

A continuació, la carta expressa la contra-prestació a la soldada que ha de procurar el cavaller. Estreba en sostenir un cavall armat completament armat i fornit, a servei del

⁹⁴¹ ACA,CANCILLERÍA,Registros,NÚM.3427, f. 96r-98r. Saragossa, 15/03/1469; ACA,CANCILLERÍA,Registros,NÚM.3428, f. 120r-122r. Montsó, 03/06/1470; ARM. RP-47, f. 58, 02/02/1472. Citat per: Oleza de España, 1931a: 60; Rosselló Vaquer, 1978b: 109-114.

⁹⁴² ARM. RP-25, f. 1r. Perpinyà, 15 calendes juny 1309 (18/05/1309); f.36v. Almudaina de Mallorca, 3 calendes juliol 1323 (29/06/1323); i 44v. Perpinyà, nones maig 1326 (07/05/1326).

rei i en defensa del regne de Mallorca (*unum equum armatum competenter munitum ad honorem nostrum et nostrorum et tuicionem et comodum regni Maioricarum*). No he detectat ni una sola situació en la qual es limités la duració de la concessió, sinó que esdevé perpètua i hereditària mentre el cavaller proporcioni el servei militar a satisfacció.

Com que alguns beneficiaris de feus de borsa són residents fora de Mallorca, el salari no comença a comptar fins que tingui el cavall aparellat (*computando a die qua suum incolatum cum effectu in regno Maioricarum transtulit et ibi unum equum armatum tenere inceperit ad servicium predictum*). Per tant, a la rebuda de la carta, comencen les gestions per fer efectiu el feu. Un cop s'ha traslladat a l'illa, la primera provisió és presentar la missiva als Procuradors reials, qui ordenen a l'escrivà que en traguí còpia. Seguidament, fixen la data perquè el cavaller comparegui per prestar homenatge i sagrament de fidelitat. Així es fa, solemnement, el dia i lloc assenyalat, en presència de membres destacats de la Cort presents a l'illa. L'escrivà en deixa constància per eterna memòria (*pro memoria rei geste*) a continuació de la carta copiada de l'original, amb un escrit com aquest:

*Ego igitur Berengarius de Santacilia predictus, gracias agens vobis domini nostro regi de dono et gracia supradictis, promito vobis quod ego et mei semper tenebimus dictum equum armatum et bene paratum ad vestri et vestrorum servicium et deffencionem et tuicionem regni Maioricarum, in quibus ego et mei nos habebimus bene et fideliter ad honorem et comodum vestri et vestrorum et regni Maioricarum. Acta sunt hec in Valle de Mussa 15 calendes agost 1310.*⁹⁴³

En endavant, el cessionari cobra de la Procuració reial els 500 sous, més o manco en els terminis fixats. L'escrivà anota minuciosament en el llibre de Dades les quantitats desemborsades i els individus que les han cobrat. Sovint són familiars del cavaller, o bé creditors sobre el seu patrimoni.

La concessió del feu de borsa del bisbe de Barcelona a Berenguer Ollar és l'única escriptura original de tipus senyorial que he consultat. En línies generals, presenta unes característiques similars als feus reials. Òbviament, les rendes transferides són les pròpies de la baronia, i la cerimònia de presa de possessió s'efectua a la cúria baronial.

⁹⁴³ ARM. RP-25, f. 15, 15 calendes agost 1310 (18/07/1310).

2.3.- Els privilegiats militars.

A mesura que el poder reial es reforça i consolida, el monarca comença a repartir aleatòriament prebendes i privilegis entre els súbdits més lleials (*hii qui nobis fideliter servierunt ac serviunt remunerationem inde asequentur condignam*), per tal d'envoltar-se d'una elit que li sigui fidel (*ut hoc exemplo omnes servitores nostri magis animosi efficianter ad nobis fideliter serviendum*). Eren individus a qui el rei volia agrair els serveis prestats, generalment en l'àmbit del govern econòmic i polític i en l'administració de la justícia. Generalment eren persones que no exercien cap ofici mecànic, sinó que es mantenien de les rendes pròpies sense necessitat de treball manual. Els seus mèrits eren reconeguts pels propis habitants de la Ciutat o vila on residien i es distingien de la resta dels veïns per la seva decència i bona conducta. Els càrrecs previs exercits com a batlles, veguers o castlans els conferia honorabilitat i els feia aptes per a obtenir un privilegi, que solia anar vinculat a una sèrie de prerrogatives de caràcter militar, social, jurídic i fiscal.⁹⁴⁴

Només he localitzat dos documents de concessió de privilegi militar: un expedit per Sanç el Pacífic des del palau reial de Mallorca el 9 de desembre del 1322 a favor del conseller i tresorer Nicolau de Sant Just; i l'altra emès per Jaume el Temerari des de Perpinyà a nom del també conseller reial Ferrer de Rosselló, el 19 de juny del 1327.⁹⁴⁵ Ambdues escriptures són idèntiques sols que, en el primer exponent, les conseqüències de la concessió són extensibles a qualsevol successor de Nicolau de Sant Just (*successores et descendentes quicumque*); mentre que els efectes del privilegi de Ferrer de Rosselló són circumscrits únicament als descendents mascles (*successores masculi et descendentes quicumque a te masculi*). En qualsevol cas, eren hereditaris i perpetus (*indicantes successoribus nostris nostre voluntate existere ut hanc gratiam et concessionem nostram debeant et teneant perpetuo inviolabiliter observare et in nullo contravenire*).⁹⁴⁶

El privilegi militar atorga al destinatari les mateixes prerrogatives, franqueses, llibertats i immunitats que gaudien els cavallers en matèria de convenis i de causes civils i criminals (*omnibus privilegiis, franquesiis, libertatibus ac aliis immunitatibus quibuscumque tam in conventionibus et causis civilibus et criminalibus seu in aliis*

⁹⁴⁴ Madramany, 1788: 259-268; Ramis de Ayreflor, 1911: 39-62.

⁹⁴⁵ ARM. Còdex 21, *Libre de Privilegis de la Cofradia de Sant Jordi*, f. 12-15. Han estat publicats per Carne Pons, 1985: 163-166; i Ramon Rosselló Vaquer, 1970.

⁹⁴⁶ Encara l'any 1857, l'erudit Joaquín Maria Bover de Rosselló reclamava i obtenia de la reina Isabel II *patente de antigua nobleza e hidalguía* com a successor dels Rosselló (Santamaría, 1986b: 141).

quibuscumque). Al mateix temps, li assegura la fruïció del patrimoni (*patrimonium seu bona vestra omnia et jura gaudeatis et positis uti et frui*) concedint-li immunitat plena, de manera que l'allibera d'exercir forçadament càrrecs o oficis públics i l'eximeix de qualsevol tipus d'impost i col·lecta fiscals, fins i tot les de caràcter reial.⁹⁴⁷ En darrer terme, el faculta per armar-se cavaller quan li plagui per mà del rei o de qualsevol cavaller habilitat per fer-ho (*ad quam militiam accipiendam, tam a Nobis quam ab alio quocumque que milite vel milites facere posit de jure vel de consuetudine, te abilitamus et tibi quando placuerit tribuimus facultatem*).

L'atorgament de privilegi militar no comportava cap tipus de contraprestació per part del destinatari. No obstant això, al llarg del període 1320-1340, he identificat la concessió de privilegi militar a altres dos individus, però no he localitzat l'escriptura pertinent: Gil des Colomers i Guillem sa Font. La diferència notable en relació als paradigmes suara analitzats és que aquests darrers, en contrapartida al privilegi, havien de mantenir un cavall armat a disposició de la governació de l'illa. En aquest sentit, les obligacions dels posseïdors d'aquest prototipus de privilegi militar eren semblants a les dels feudataris de borsa. La prestació del destre els era exigit simultàniament a la resta dels cavallers armats: eren cridats a les mostres i convocats als esquadrans de vigilància costanera per situar-se a les ordes del capità del districte militar respectiu.

Amb la documentació disponible, és difícil identificar el monarca qui atorga aquests dos privilegis. L'any 1344, el governador convoca a mostra Gil des Colomers i Guillem sa Font, amb un cavall cadascun, "per so com ha privilegi de cavaler". I els enquadra en l'apartat titulat "Aquestes son les personas que son tengudes de fer cavalls per lurs cavalleries, les quals establi lo senyor rey en Sancho de honrada memoria". Creades per Sanç I, doncs. En canvi, una carta que l'any 1345 envia el reformador i governador del regne, Felip de Boïl, al batlle d'Artà perquè restitueixi les prerrogatives al des Colomers afirma que el privilegi militar fou concedit *per inclitum Jacobum olim Regem Maioricarum residentem olim in ipso Regno*, és a dir, per Jaume el Temerari de

⁹⁴⁷ *ut nulla persona seu universitas vel officialibus cuiuscumque condicionis quocumque officio vel dignitatis existant possit te vel tuos successores et descendentes quoslibet invitos ad aliquam muneram seu honores devocare, creare seu eligere, nec aliquam indictionem seu impositionem ex quacumque causa etiam qui ad Nos respicere tibi vel tuis seu rebus vel bonis vestris facere seu imponere vel indicere modo quocumque, plenam tibi et tuis immunitatem super hiis et similibus concedentes.*

Mallorca.⁹⁴⁸ Davant la disjuntiva, per ara irresoluble, he optat per datar convencionalment ambdós privilegis durant els anys del regnat de Sanç el Pacífic.

2.4.- La concessió de jurisdicció a les cavalleries territorials.

La plena potestat jurídica en tot el regne pertanyia al monarca segons els principis del dret comú, i també li competia la jurisdicció general segons els principis del dret feudal (Montagut Estragués, 1992: 94). Aquests principis romangueren igualment fixats a Mallorca l'any 1231, en atorgar la jurisdicció civil als magnats mitjançant el conveni de creació de la figura del veguer (capítol IV.4). Aquell acord disposava que “sia fermat dret en poder del senyor o de son batlle en la partida del qual la dita possessió serà” en tots els judicis sobre honors i possessions immobles. Endemés, expressava que les qüestions relatives a deutes, honors i possessions de l'illa –exceptuant les que se produeixin dins la Ciutat- “venguen a mà del senyor o del batlle en partida del qual lo culpable aquel serà habitador”.⁹⁴⁹ Aqueixes clàusules proporcionaven una certa capacitat de maniobra al monarca de torn, qui l'aprofità a benefici propi. En concret, li permeté atorgar algun tipus de jurisdicció als posseïdors de cavalleries, quan li interessava. El privilegi de concessió de jurisdicció permetia als cavallers administrar justícia en el propi senyoriu a través dels mitjans i òrgans propis, com són la cúria, els jutges i els oficials que la serveixen.

He localitzat cinc escriptures d'atorgament de jurisdicció a altres tants cavallers pertanyents al regnat de Jaume el Prudent. Totes venen encapçalades per una exposició del monarca en la qual expressa el disseny de gratificar graciosament els cavallers qui presten cavall armat, així com la gratuïtat de la cessió.⁹⁵⁰ A continuació, explicita que la concessió és perpètua, però només aplicable als territoris que el cavaller ja té en feu de cavall armat, i sobre llurs súbdits residents presents i futurs (“en tots los termens e pertinencias de la ditas alquerias e raffals, e en los homens e fembres aqui habitans e habitants presents e sdevenidors”).

⁹⁴⁸ ARM. AH-4721, f. 16-20; AH-6, f. 32v, 4 idus juny 1345 (10/06/1345).

⁹⁴⁹ FRB, I: 88, doc. 77. Barcelona, 10 calendes agost 1231 (22/07/1231).

⁹⁵⁰ “volens als cavallers en lo Regna de Mallorques habitants, e altres qui proveir de cavalls armats per defencio del dit Regna son tenguts fer haver per possessions e honors que han en lo dit Regna, gracia fer special”.

Fent-ne una lectura poc acurada, el privilegi aparenta força avantatjós i cobejable per al cavaller respectiu, perquè el monarca li concedeix la justícia civil i criminal (“totes justícies civils e ancara justicias criminals”). En realitat no deixa de ser pura retòrica perquè, a mesura que avança el redactat, va retallant les atribucions. En definir minuciosament les competències en matèria criminal, les deixa reduïdes als jutjaments per extracció no deliberada de daga o punyal (“conexensa e punició de bans de coltell tret o trahedor sens deliberació e no deliberada pensa”), robatoris comesos en els territoris de la cavalleria (“furts domesticchs comeses e cometadors en los dits lochs, segons que a tu son los dits lochs sotmesos”) i multes per qüestions relacionades amb la producció agrària (“ban imposat o imposador en vinyes, orts e camps per raó de fruits”). En exercici de la jurisdicció, podrà detenir els malfactors d’aquests delictes, empresonar-los i processar-los mitjançant un jutge propi d’acord amb el costum i el dret, així com cobrar les penes pecuniàries imposades, sempre que siguin moderades.⁹⁵¹ Pel que fa a la resta de les infraccions, únicament tindrà poder per capturar els malfactors, empresonar-los, i remetre’ls el més aviat possible a la cort reial per ser jutjats.⁹⁵²

Aqueixes atribucions, ja molt limitades, encara són restringida per mor de les competències reservades al monarca. En primer lloc, es reté qualsevol qüestió que requereixi l’emissió d’un decret, com són el nomenament de tutories i curadories i els retiments de comptes consegüents (“dacio de tuteles e cures, e contes de restitució de menors, e totes altres coses que requiren e desigen interposicio de decret”). En segon lloc, qualsevol causa pertanyent al mer i mixt imperi (“punicio e conexensa de tots e sengles crims e altres causes civils que pertanyen e pertener poden a *meri et mixtum juri*”). Finalment, els delictes comesos dins els territoris de la cavalleria per persones habitants a la Ciutat o a les viles, fins i tot els de furt o d’extracció de coltell, seran jutjats a la cúria reial.⁹⁵³

Per tal d’evitar que el cavaller al·legui o obtingui impunitat processal dins el seu territori, el privilegi incorpora un seguit de providències addicionals que preserven l’autoritat i el poder superior del monarca. Així, el rei se guarda el dret d’intervenir en

⁹⁵¹ “Que puxes pendre los dits malefactors delinquents en los dits crims tensolament, e preses detenir e encarcerar e aquells punir a coneguda del jutge teu segons que de dret e costuma seran punidors, e les ditas penas pecuniarias imposadas e imposadores, moderadament emperò, rebre e haver”.

⁹⁵² “Que puxes liurament pendre tots malfeytors e delinquens en altres crims en los dits lochs e termens daquells; e, aquells presos, sies tingut incontinent tremetre a la nostra Cort e dels nostres succehidors punidors”.

⁹⁵³ “Si homens de la Ciutat e viles e lochs nostres e dels nostres successors scometran los demunt dits furts domesticchs o trauran coltell en los dits lochs teus, que Nos e los nostres successors e la nostra cort proveescha aquells degen, e no tu ne els teus”.

cas que el cavaller sigui negligent o descurat en l'exercici de les seves atribucions.⁹⁵⁴ Endemés, s'irroga la potestat de forçar el cavaller i els habitants dels seus territoris a pagar els deutes i les fiances conretes amb tercers, i que la cort reial els pugui obligar a pagar qualsevol que sigui l'indret on hagin formalitzat el contracte.⁹⁵⁵ Finalment, el monarca salva el dret de tercers i aquells drets propis que li puguin correspondre per no prestar-li el servei o l'homenatge deguts.⁹⁵⁶

Per la matèria que estic tractant, el regnat de Sanç I [1311-1324] és una època de retracció, que comporta una minva en el nombre de concessions de jurisdicció i una gradual disminució de la precisió a l'hora de definir les competències. Alhora, introdueix alguna variant i, sobretot, una terminologia diferent. Estén les atribucions jurisdiccionals al càstig de les infraccions per joc, i poca cosa més.

El seu successor, Jaume el Temerari [1324-1343], només atorgà una cavalleria a Arnau de Cardellac, constreta a mantenir cinc cavalls. Consistí en una renda de 5.000 sous de Mallorca anuals assignats sobre les rendes reials, més l'exercici del mar i mixt imperi sobre la parròquia i lloc de Bunyola. La concessió d'aqueixa prerrogativa resulta altament desconcertant perquè a Mallorca sempre havia estat una regalia irrenunciable.⁹⁵⁷

El monarca associa a la nova institució l'alta i baixa jurisdicció i la justícia civil i criminal, tal com afirma que la tenen generalment els altres cabdals i barons en les seves cabdalies i honors (*prout justitias et jurisdictiones hujusmodi habent in suis capdaliis et honoribus ceteris capdales et barones insule Maioricarum comuniter, et no alias*). No obstant això, és conscient que en realitat els barons no gaudeixen del dret d'execució en causes criminals, que a Mallorca pertany en exclusiva al veguer reial. Per tal de foragitar dubtes i ambigüitats, autoritza expressament Arnau de Cardellac a aixecar i tenir costell

⁹⁵⁴ “Si tu o lo batle teu serets nechgligents o remesos en retre e servar justicia en las ditas cosas a tu otorgadas, que Nos e los succhidores nostres e la nostra cort puxe encontinent conexer de las ditas cosas, so es en aquells casos tant solament en los quals nechgligents serets o remesos”.

⁹⁵⁵ “Si tu o els teus homens dels dits lochs teus per tu o per los teus seras o seran principalment o secundaria obligats a qualsevol persones, Nos e los succhidores nostres o lo batle nostre o dels nostres succhidores puxen tu e los teus e los dits homens per tu e per los teus obligats, forsar a pagar los deutes e altre cosas als quals obligats serets o seran, no contrastant la present concessio nostra; i que la cort nostra pugue tu e los teus homens habitans en los dits lochs teus forsar a pagar los deutes celebrats en la Ciutat e altres viles e lochs nostres, si en aquells atrobats seran e aqui seran convinguts, e encara en la dita Ciutat si alli serán atrobats, en qualsevol loch hagen fets los dits contractes”.

⁹⁵⁶ “Retengut emper tots temps, a Nos e als nostres, dret si alcun havem en los dits lochs per raho de servici no prestat e de investidura no demanada, o per qualsevol altre raho contra tu e los teus e los bens teus, e salvat en totas cosas dret strany”.

⁹⁵⁷ DRM: 144, doc. 130. Perpinyà, 4 calendes gener 1329 (29/12/1329).

de fusta a Bunyola i el seu terme, i posar-hi i castigar els delinqüents d'aquell indret segons els demèrits comesos.⁹⁵⁸ El facultat, igualment, per fer execucions i assotaments dels individus sota el seu domini, si els delictes ho requereixen.⁹⁵⁹ Finalment, erigeix el lloc de Bunyola a la categoria de baronia i autoritza el de Cardellac a ostentar el títol de baró com si fos de llinatge antic.⁹⁶⁰ L'objectiu d'aquests privilegis, segons explicita el monarca, no és altre que el desig d'ajudar-lo i estimular-lo a instal·lar-se en el seu domini.

Álvaro Santamaría (1981a: 39) estima que és un *documento singular y de lectura problemática*, que *rompe con las franquicias del reino de Mallorca y va contra toda la normativa establecida por los reyes de la dinastía de Mallorca*, una excepcionalitat només admissible pel fet que el beneficiari era el lloctinent de l'illa. Aina Le-Senne (1984: 287-299) també ho considera un cas especialíssim, i Pau Cateura (1985a: 1.318) emfatitza que Jaume el Temerari assentà els precedents d'alienació dels drets d'alta justícia i rompé, ni que fos temporalment, la tradicional política seguida al respecte pels sobirans de la Corona de Mallorca. Per a Jaume Portella (1994: 437) no fou així, sinó que addueix aquest privilegi com a prototipus per demostrar que, des del repartiment, “la jurisdicció que els magnats porcioners tenien en llur part, era total, és a dir, alta i baixa i mer i mixt imperi i es regien pels Usatges de Barcelona”.

Canviant d'enfocament, Jaume Sastre (1987b: 225) considera la concessió com l'última etapa del propòsit seguit pels monarques anteriors, consistent en comprar terres i donar-les a la noblesa continental per tal que arrelés a l'illa, amb l'objectiu d'aconseguir una noblesa addicta en substitució d'aquella altra sobrevinguda arran de la conquesta. Gabriel Ensenyat (2017, paràgraf 4) reprèn aquest fil remarcant l'intent per part de la monarquia d'assentar a l'illa una noblesa rossellonesa addicta. Jaume el Prudent inicia aquesta política després de recuperar el regne l'any 1298, quan substitueix una oficialitat lleial a la Corona d'Aragó per una altra que li sigui fidel. Segons aquest autor, “el fet tingué el seu màxim exponent en el cap visible del govern illenc, la lloctinència del regne, que recaigué en el rossellonès Pere de Fenollet. A partir d'aquest moment la majoria de lloctinents de Mallorca foren rossellonesos”. També sovintejaren en la lloctinència de Menorca i Eivissa. Això no obstant, l'autor matisa que en acabar llur mandat solien

⁹⁵⁸ *in dicto loco de Bunyola et terminis eius erigere et erectum tenere costellum fusteum, et in illo ponere ac poni facere et puniri habitatores loci ipsius delinquentes ibídem, prout exhigunt demerita commissorum.*

⁹⁵⁹ *liceat vobis et vestris in loco ipso de Bunyola et terminis ejus executiones et fustigationes facere contra habitatores loci ipsius, prout illorum requireret conditio delictorum commissorum tunc ibidem.*

⁹⁶⁰ *predictum itaque locum de Bunyola vobis, nobili memorato, erigimus in caput baronie ut inde vos a modo dominum nominetis et baronie inde titulum capiatís licet aliter ex nostra antiqua prosapia baro et nobilis existatis.*

retornar al Rosselló, requerits pel monarca per ocupar-hi càrrecs. En el cas contrari – conclou-, els reis mallorquins procuraven incentivar-los amb prebendes o fermar-los d'alguna manera perquè romanguessin a l'illa, tal com ocorregué amb Arnau de Cardellac.

Independentment dels motius que impulsaren Jaume el Temerari a recompensar el seu fidel vassall, la baronia de Bunyola reuneix tres característiques que la fan única en el procés feudalitzador de Mallorca. La primera és el deure de proporcionar tan gran quantitat de destrers a la defensa. La segona, el gaudi de l'alta i baixa justícia, fins aleshores reservades a l'administració reial. I, la tercera, l'exercici de la jurisdicció sobre uns territoris que estan sota el domini eminent del monarca. En aquest sentit, la concessió a Arnau de Cardellac s'aparta dels feus habituals mallorquins. A pesar de la presumpció que expressa el monarca, no és una baronia com les creades en el repartiment perquè no disposa de territoris en domini directe. Tampoc no és una cavalleria territorial com les creades pels magnats, acrescuda amb la concessió de la jurisdicció menor per part del monarca. En els models analitzats abans, el rei cedeix les seves prerrogatives jurisdiccionals al cavaller, però només sobre els territoris de la cavalleria i els seus súbdits. La diferència és que baronia de Bunyola no tenia cap territori, sinó únicament rendes feudals fixes. Era un feu de borsa dotat de jurisdicció major. Certament, un cas excepcional a Mallorca.

2.5.- Les mostres, revistes o parades de cavalls armats.

L'expressió “passar mostra” o “passar revista” al·ludeix al deure del cavaller de presentar-se a l'hora prevista i al lloc assenyalat pel senyor feudal o per l'autoritat reial competent, amb l'objectiu de fer ostentació del cavall aparellat, les armes i el guarniment de cos. En el segle XIV, la revista solia ser anual i l'escenari el castell de l'Almudaina, encara que es podia celebrar en qualsevol parròquia forana (Barceló Crespí, 1979: 101; Pons Pastor, 1964, I: 240). Els interessats desfilaven front a l'autoritat habilitada a l'efecte, per tal de demostrar que els cavalls eren idonis i que disposaven de les armes i els arreus necessaris, com era la seva obligació. Interessava comprovar especialment si eren seus o si eren emprats, i si assistien personalment a la mostra o bé mitjançant una persona interposada. Es tractava de recordar als titulars de les cavalleries armades el deure

ineludible de prestar el servei, i de conèixer el nombre de cavalls i cavallers que podien ser mobilitzats en cas de necessitat. En canvi, l'entrenament militar i la destresa i experiència en l'ús de les armes no sembla que fos una qüestió prioritària.

Diu Flocel Sabaté (2006b: 94) que *las formas de convocatoria del ejército reflejan una pirámide de aparente perfección, con el soberano convocando al primer castlán y éste concatenando las citaciones*. Tot i que no es tracta de convocatòries de l'exèrcit, els registres de citació a les mostres de cavalls armats per a la segona meitat del segle XIV, revelen un *modus operandi* idèntic: el governador convoca per carta circulada els procuradors dels magnats de les respectives baronies, batllius i cavalleries perquè acudeixin el dia i l'hora fixada davant ell o el/s seu/s delegats per passar revista. El bitllet de citació expressa el nombre de destrers que pertoca presentar a cadascú i les conseqüències que patirà en cas d'incompareixença. L'amenaça consisteix en la pèrdua del feu, dels emoluments o de les rendes associades a la prestació del servei. Vegeu com a exemple la nota següent remesa al bisbe de Barcelona:

“Lo Governador al honrat en Francesch Alanya, batlle per lo reverent birbe de Barchelona, saluts e dileccions. Manam vos que ab VII cavalls armats los quals lo dit bisbe es tengut de fer al senyor Rey siats et comparegats denant nos en lo castel del senyor Rey en Ciutat, lendema de la festa de Santa Lucia prop vinent, ab cavalls sufficients e ab perpunts e selles de cavalls. E aquells qui los dits cavalls servexen ab cuyrasses, faldes, manegues, cuyxeras, gamberoles o brossals o musequins, gorgera o golayro, capell de ferra o capallina, guantes de luna, maça e lança. E aço sots pena de perdre lo feu sens tota mercè”.⁹⁶¹

No eren simples amenaces. L'agost del 1357, el governador Artal de Fosses ordena als Procuradors reials que confisquin precisament aquella baronia en nom del monarca i prenguin nota de les despeses ocasionades mentre duri l'incautament perquè un dels seus cavallers, Miquel de Jerba, no havia obeït la convocatòria. Finalment no passà a majors, puix que el de Jerba justifica no haver pogut acudir allà on ordenava el governador perquè es trobava exercint com a castlà de Pollença.⁹⁶²

Els diferents procuradors, al seu torn, són els qui emplacen els cavallers a congregar-se prèviament en el domicili del senyor. Havien d'ésser-hi amb el temps

⁹⁶¹ ARM. AH-6608, f. 81r, 10/11/1357.

⁹⁶² ARM. AH-6608, f. 77r, 22/08/1357.

d'antelació suficient per fer una primera revisió *in situ* abans de traslladar-se, tots junts, al lloc indicat pel governador. En arribar-hi, els assessors militars revisaven les armes i els arnesos; però, especialment, l'estat dels cavalls un per un. Les ordres del governador als supervisors eren clares:

“Demanats a aquells qui fan los cavalls armats per quils fan et scrivits ho, e el nom dell, e lo preu del cavall e lo preu segons que yo aure estimat. Item fets jurar a quascu que tota vegada que letra o manament meu auran seran aparellats de anar lla on yols trametre ab lo dit cavall ab perpuntes, e el portara camberes e cuxeres, curates, bragues de guarnir, faldes e manegues o bracals, guants, maça e lança, gorgera de llauna o de malla, capellina o bacinet ab barbuda o capell de ferre, sella de cavall e escuder”.⁹⁶³

En Pere de Labià, per exemple, presentà per la cavalleria de Guatners un destre de pèl vermell, bausà dels quatre peus, a la parada del mes de maig del 1349. Francesc Miró, un altre de pèl beig castany, bausà dels quatre peus i del front. I l'hereu de Guillem Tugores en presenta dos: un de pèl rodat i una altre castany. I tots tres juraren que eren seus.⁹⁶⁴

Si eventualment el cavaller no presentava el cavall, o detectaven qualche deficiència a l'animal, rebia una sanció.⁹⁶⁵ Addicionalment, li atorgaven un termini prudencial dins el qual havia de resoldre la falta o la insuficiència. El governador concedí fins a quatre mesos a Bartolí des Valers per canviar, amb una altra de majors aptituds, la bèstia que presentà a la mostra el maig del 1352.⁹⁶⁶ Pel que fa al donzell Bernat de Tornamira, inicialment li atorgà dos mesos de pròrroga per comprar un destre. Però, poc

⁹⁶³ ARM. AH-6608, full solter sense data.

⁹⁶⁴ *Comparuit Petrus de Labia, qui facit unum equum armatum pro herede Bernardi de Malbosch q^o pro cavalleria de Guatners, et presentavit quendam equum de pilo virnilio balsanum de IIII^{or} pedibus. Et juravit esse suum. Et est suficiens. Item comparuit Franciscus Mironi, qui facit quendam equum per quadam consignacione sibi facta sub juribus tabule lezde Marioricarum, et presentavit quendam equum de pilo bagio castany balsanum de tribus pedibus et fronti. Et juravit esse suum. Et est suficiens. Item comparuit Bernadonus, heres Guillemi Togores quondam, qui facit duos equos armatos pro cavalleria de Loseta, et presentavit dictos equos alter quorum est de pilo rodatu et alter de pilo castany, et juravit esse suos et fuerunt habiti per sufficientibus* (ARM. AH-6608, f. 9v).

⁹⁶⁵ Álvaro Santamaría (2005: 239) insinua que era una situació força habitual: *jacos que se morían de puro viejo o con los huesos fatigados de labrar, eran presentados como corceles de batalla. Lo mismo sucedía con las armaduras*.

⁹⁶⁶ *Item comparuit Bartholinus de Vallariis et presentavit quendam equum pili baig, quem facit pro lo Palmer, quiquidem Bartholino dominus locumtenens antedictus mandavit quod hinc ad IIII^{or} menses cambiaverit dictum equum pro meliori* (ARM. AH-6608, f. 27r).

després, li remet una carta en la que li notifica que “en aquesta illa haja de present molts cavalls o rossins bons, los quals Nos sabem que son a vendre”. Per això i pel perill imminent d’un desembarcament, “per tal com havem noves de galeas de enamichs que sesperen tot jorn a venir en aquesta illa”, li ordena que abans de tres dies hagi comprat una d’aquelles bèsties.⁹⁶⁷

Sovint ocorria que el cavaller prestava el servei per compte d’altri durant un temps determinat, que solia ser un any. Si era així, ambdós interessats havien de justificar aqueixa circumstància comproment-se el primer a mantenir i presentar la bèstia al governador i, el segon, a pagar el salari consegüent. Així ho fa el donzell Dalmau de Santacília, qui compareix a la cúria l’agost del 1356 i garanteix tenir condret el cavall armat que dona Ramona, vídua de Guillem sa Verdera, ha de procurar per la cavalleria que té pel bisbe de Girona. I això per les 25 lliures anuals de salari que es responsabilitza a pagar Guillem Homdedeu, germà de la dita Ramona.⁹⁶⁸ En altra ocasió, el tutor de l’hereva de Berenguer d’Oms es nega a prestar el servei armat que pertoca a la seva pubilla, Maciana, perquè no cobra res. Per tant, el cavaller Berenguer de Tornamira, avi de la noia, es compromet a fer-ho de franc amb el seu propi destre i armes.⁹⁶⁹

En acabar la revista general, els cavallers retornaven en comitiva al domicili senyorial. Des d’allà, cada cavaller es dirigia al seu lloc de residència.

La situació canviarà en el primer quart del segle XIV. En ocasió de la compra de la baronia del comte d’Empúries pels germans Pere i Francesc Font, el titular de la cavalleria d’Alcudiola, Jaume de Santacília, qui està sota la seva jurisdicció, es nega a obeir l’orde de concentrar-se en el domicili dels Font. Al·lega que els nous senyors són simples membres de l’estament ciutadà, mentre que ell pertany al braç dels cavallers (*dictorum fratrum qui generosus non sunt set persone simplices et cives Maiorice*). Del context documental es desprèn que els barons acostumaven citar a mostra particular quan ho creien oportú, cosa que importunava llurs cavallers.

En aquella oportunitat, el monarca delega el contenciós en poder del conseller reial Guillem de Canet i del lloctinent Dalmau de Banyuls qui, el 23 d’abril del 1321, dicten unes “Ordinacions relatives als cavallers o persones militars que mantenen cavalls

⁹⁶⁷ ARM. AH-6608, f. 74v, 24/07/1357.

⁹⁶⁸ ARM. AH-6608, f. 48r, 06/09/1356.

⁹⁶⁹ ARM. AH-6609, f. 5r, 08/05/1364.

armats per l'antiga baronia del comte d'Empúries".⁹⁷⁰ Quant a les mostres militars, aqueixes Ordinacions determinen que els cavallers estan obligats a presentar-s'hi únicament quan els senyors de la baronia en siguin requerits pel rei o pel seu lloctinent.⁹⁷¹ En puritat, aquesta clàusula comporta privar els magnats de la capacitat de convocar mostres particulars. Quan siguin notificats, els senyors citaran els cavallers per escrit segons un model preestablert, on es detalla el dia i l'hora que han de comparèixer. La data designada, els cavallers han d'acudir degudament armats de cos i cavall a la residència de la baronia on es reuniran amb els senyors.⁹⁷² A fi d'evitar perjudicis als cavallers, els titulars de la baronia ja han d'estar preparats per tal de partir tots junts cap al lloc assenyalat per realitzar la mostra.⁹⁷³ Una vegada conculsa la desfilada, els cavallers no estan obligats a retornar al domicili de la baronia, sinó que poden anar allà on vulguin.⁹⁷⁴ Si els titulars de la baronia considerin que els cavalls o les armes que presenten els cavallers són deficientes o incomplets, no podran recriminar-los res sinó únicament posar-ho en coneixement del lloctinent.⁹⁷⁵

⁹⁷⁰ ARM. Diversos. Fons Juan Cabot Canet, 9 calendes maig 1321.

⁹⁷¹ *dicti autem milites seu militares persone non teneantur dictam mostram facere nisi dicti fratres ad eam faciendam essent vel fuerint requisiti per dominum regem vel eius locumtenentem.*

⁹⁷² *incontinenti cum dicti milites et militares persone seu illi qui pro eis facient dictam mostram erunt et venerunt cum equis armatis ad domum ipsorum fratrum.*

⁹⁷³ *quod ipsi fratres sint armati et parati causa recedendi inde ita quod propter moram ipsorum fratrum ipsi milites seu militares persone non sustineant nec eis fiat aliquod tedium seu gravamen.*

⁹⁷⁴ *facta autem huiusmodi representacione, ipsi milites seu militares persone, seu illi qui pro eis facient dictam mostram, non cogantur nec teneantur sequi nec redire cum dictis fratribus ad domum ipsorum fratrum, immo possint libere ire et redire quo voluerint.*

⁹⁷⁵ *si dicti fratres dixerint et allegarent equos vel arma dictorum militum et militarum personarum seu illos qui pro eis fecerunt vel fecerint dictam mostram esse insuficientes, quod hoc cognosceret locumtenens in regno Maioricarum.*

3.- La creació del sistema de defensa de Mallorca.

Una vegada sintetitzades les diferents hipòtesis al voltant del tema de les cavalleries armades i les seves característiques i funcionament, estem en condicions d'analitzar la forma com es va articular la proposta concreta de creació del sistema de defensa de Mallorca. Consistí en la constitució pactada d'un grup permanent de cavalls armats que hauria de fer host i cavalcada per l'illa sempre que en fos requerit. S'entén el cavall armat com un genet amb les seves armes i armadura i el seu cavall amb els arnesos, degudament entrenat i en estat de revista permanent. L'obligació de dotar i mantenir els cavalls armats no atenyé a tots els beneficiaris del repartiment –qui reben els béns lliures de tota càrrega- sinó únicament al rei i al grup més poderós de nobles, cavallers, Ordes militars, dignitats eclesiàstiques i comunitats urbanes.

Tal com revelen els *Llibres del Repartiment*, el càlcul es feu en justa correspondència a les 'cavalleries' atribuïdes a cada qual; és a dir: de forma proporcional a la contribució de cadascú. A la pràctica, es va efectuar per mitjà d'un mòdul que serví de patró. La relació quedà fixada en un cavall armat per cada 130 'cavalleries' (*Pro singulis CXXX caballarias debetur miles unus*), encara que aquesta relació no es mantingué de forma rigorosa. En alguns casos, les fraccions resultants són arrodonides a quarts i meitats. D'altra banda, un cavall armat és assimilat a quatre peons, de manera que un quart de cavall equival a un peó durant tot l'any o a tres mesos de servei amb un cavall armat (Weyler, 1862b: 51; i Barceló Crespí, 1979: 100).

Així com ho he explicat en el capítol II.1.1, el resultat final de les negociacions entre els magnats queda estampat en el *Memoriale de omnibus christianorum caballarias que fuerunt in captione Civitatis Maioricarum* on, a més de la quantitat de 'cavalleries' assignades a cada magnat o grup de magnats conqueridors, es consigna el nombre de cavalls armats amb els quals han de coadjuvar a la defensa de l'illa i del regne. El *Memoriale* s'adjunta al CLA (f. 19v-20r), tal com mostra la imatge en facsímil que

acompanyo, així com al CCR i al CLR; i se'n coneixen diverses còpies d'èpoques posteriors.⁹⁷⁶ Ofereixo el resum a la taula 69.⁹⁷⁷

Taula 69. Magnats i servei militar que deuen prestar, segons el *Memoriale*

Porcioner	'Cavalleries'	Cavalls armats
Comte Nunyo Sanç	1.874	14 1/2
Vescomte de Bearn	1.006.5	7 1/2
Guillem de Sant Vicenç	11	
Comte d'Empúries	849	7 1/2
Bisbe de Barcelona	875.5	7
Bisbe de Girona	459	4
Paborde de Solsona	37.5	
Ciutat de Narbona	18.5	
Orde del Temple	525.5	4
Ramon Berenguer d'Àger	341	3
Gilabert de Cruïlles i Bernat de Lloret	71	
Naus genoveses	28	
Bernat de Santa Eugènia	254	2 1/2
Sagristà de Girona	79	
Guillem de Montcada	276	2
Ramon Alemany i Guillem de Claramunt	205	1 1/2
Abat de Sant Feliu de Guíxols	169.5	1 1/4
Ardiaca de Barcelona	106	1
Ramon de Pertegaz	28	
El Rei i el paborde de Tarragona	5.674.5	No consta
Orde de l'Hospital de Sant Joan	300	No consta
Sagristà de Barcelona	142.5	En blanc
Sagristà d'Urgell	37	No consta
Jaume de Cervera	33	No consta
Arnau de Bellveí	22	No consta
Ramon de Vernet	12.5	No consta
Pere de Pinell	6.5	No consta
Totals	13.442	55 3/4

Font: elaboració pròpia a partir del CLA

⁹⁷⁶ AFDM. Lligall 43, n° 5841, 5842 i 5843, s/d; ARM. PN. G-48, f. 4, 28/07/1317; ARM. ECR-1145, f. 96v, 1389; Fray Alonso Cano: *Discurso general de este antiquísimo Castillo y Monasterio de Sanct Feliu de Guíxols de la Orden de Ntro. Glorioso P. S. Benito. A donde se trata de la fundación, y se continúa la sucesión de los muy Reverendos señores Abades de esta Sancta Casa, con una breve relación de los más singulares bienhechores que ella ha tenido*, 1606, manuscrit, 344 folis, <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000068716&page=1> [Juliol 2016], Biblioteca Nacional, MSS/9.635.

⁹⁷⁷ No hi ha diferències notables entre les xifres que proporcionen els còdexs CLA, CCR i CLR. S'observen, en canvi, algunes discrepàncies respecte a les que ofereix la *Remenbrança*. Les més destacables són que aquesta darrera no inclou les 300 'cavalleries' de l'Orde de l'Hospital, i atorga 10 'cavalleries' més a l'abat del convent de Sant Feliu de Guíxols.

De la taula es desprèn que el repartiment computà un total de 13.442 ‘cavalleries’⁹⁷⁸ que, a raó de 130 per cavall armat, proporciona un total teòric aproximat de 103 cavalls.⁹⁷⁹ Segons aqueixa proporció, el rei hauria d’aportar i mantenir el 44 % del contingent i, l’altre 56 %, la resta dels magnats i porcioners.

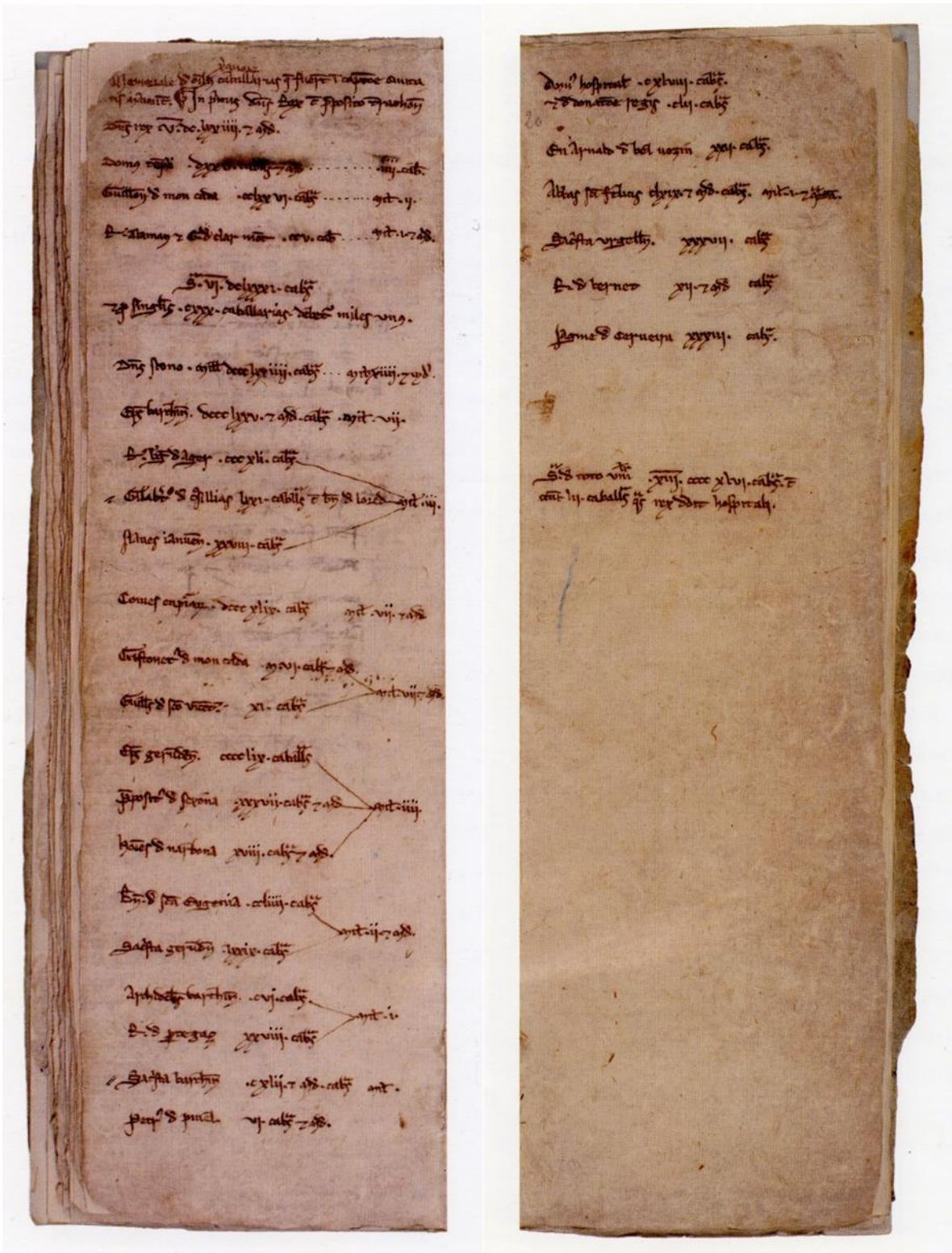
3.1.- Les omissions i els mutismes del *Memoriale*.

Certament, aquest és el compte teòric de cavalls armats. Analitzat al detall, però, el quadre presenta algunes peculiaritats que cal remarcar, sovint obviades, que obliguen a revisar a la baixa aquest còmput.

Tal com reflecteix en color morat a la taula 69, el *Memoriale* relaciona fins a vuit magnats, inclòs el monarca, als quals no precisa el servei militar que deuen prestar. D’altra banda ressenya, ressaltats en blau, cinc grups de porcioners associats a grafismes lineals i agrupats a l’entorn d’un determinat nombre de cavalls armats. Cadascun d’ells està format per diversos noms units per retxes horitzontals o obliqües convergents, a manera de claus d’escriptura moderna, associat a un cert nombre de cavalls. Antoni Mut (2009b: 164) considera –i sembla l’explicació més coherent- que designa un servei armat compartit i complementat entre els conqueridors que hi figuren enllaçats. És necessari, doncs, indagar el significat i l’abast d’aqueixes anomalies, per tal d’avaluar-ne la repercussió futura.

⁹⁷⁸ Per error de còmput, a l’original es consignen 13.446 ‘cavalleries’.

⁹⁷⁹ Encara que les xifres puguin semblar reduïdes, els paràmetres se situen dintre d’allò que es pot considerar normal: a principis del segle XIV, a Oriola hi havia un centenar d’homes a cavall a servei del rei; a Elx, només una quarta part, i a Alacant, poc més d’una vintena (Ferrer Mallol, 1990b: 224).

Imatge 2.- Facsímil del *Memoriale* del còdex llatinoaràbic del Llibre del Repartiment de Mallorca.
 Font: Rosselló Bordoy, 2007a: 122 i 124.

3.1.1.- Jaume I.

L'aportació del rei és avaluada en 5.674 ½ 'cavalleries', incloses les del paborde de Tarragona.⁹⁸⁰ Cal tenir en compte, però, que aquesta quota comprèn també l'assistència militar aportada per ciutats com Barcelona, Marsella, Tarragona, Lleida o Saragossa, viles com Manresa, Tàrraga, Caldes, Montblanc, Cervera, Prades i d'altres, així com quadrilles de combatents dirigides per un cavaller com són Robert de Tarragona, Ramon de Medalla, Bernat de Rocafort, Pere Martell o Carròs, per posar sols alguns exemples.⁹⁸¹ Per tant, sembla lògic que tots ells compartissin amb Jaume I una part de les despeses de la defensa. I, no obstant, no conec ni un sol document on es negociés aquest extrem, ni cap referència posterior que permeti confirmar aqueixa contribució. És raonable deduir, doncs, que el rei assumí íntegrament la càrrega militar de tots ells.

D'altra banda, el *Memoriale* no especifica quants cavalls corresponia mantenir al monarca i als seus quadrillers per raó de llurs 'cavalleries', tot i que tradicionalment se n'hi han atribuït una cinquantena, com he indicat a la introducció. Això respon al fet que les recopilacions que han arribat fins avui –cap d'elles anterior al segle XIV- li atorguen aquest nombre. Així:

1. La primera referència coneguda és una nota breu recopilada a peu de pàgina d'una relació de cavallers confeccionada pel veguer de la Ciutat, Guerau Aderró, el dia 24 de maig del 1332.⁹⁸² El veguer els cita a instància del rei Jaume el Temerari perquè acudeixin a passar *mostra* al palau reial de l'Almudaina el dissabte següent, i cal enquadrar-la en el conjunt de mesures defensives adoptades per les autoritats mallorquines en ocasió de la guerra entre Gènova i la Corona d'Aragó de 1330-1336 (Marcús Maimó, 1996: 150). La nota, molt borrosa, només pot llegir-se amb làmpada de quars i detalla l'ascendència dels cavalls que la porció reial està obligada a prestar sobre el total d'un centenar:

⁹⁸⁰ Les circumstàncies del paborde de Tarragona constitueixen una anomalia des del bell començament, com he posat de relleu en el capítol IV.3.1.6. Les qüestions referents als cavalls armats del paborde, es tracten a l'apartat següent.

⁹⁸¹ Així es desprèn de la *Remenbrança* (f. 16v-20r) i també dels còdexs del *Llibre del Repartiment*.

⁹⁸² ARM. AH-436 bis, f. 29r, 9 calendes juny 1332 (24/05/1332).

<i>Lo Rey deu fer cavayls armatz per si matex</i>	<i>LV e mig</i>
<i>Item per Na Guillema de Montcada</i>	<i>VII e mig</i>
<i>Item per Gilibert de Cruïlles</i>	<i>mig</i>
<i>Item per lo Temple</i>	<i>II e mig</i>
<i>Item per les dones de Jonqueres</i>	<i>I</i>
<i>Item per en Bernat de Sancta Eugenia</i>	<i>I e mig</i>
<i>Per tots aquests pren lo Rey part dels proveniment (sic) de la Vegueria a raho de C cavayls armats.</i>	

La suma total que ha d'aportar el Patrimoni reial apuja, doncs, 68 ½ destriers. És obvi que les línies 2, 3 i 6 corresponen, respectivament, als cavalls que en un principi mantenien les porcions del vescomte de Bearn, Gilabert de Cruïlles i Bernat de Santa Eugènia, que foren incorporades al patrimoni reial durant el segle XIII i principis del XIV. Més endavant escatiré l'origen de les altres dues línies: el Temple i les monges de Jonqueres. La primera anotació, per contra, inclou necessàriament –perquè sinó els números no quadren- els 14 ½ cavalls que havia de prestar el comte Nunyo Sanç i que foren assimilats al Patrimoni reial quan comprà aquella porció l'any 1242. Al rei n'hi correspongueren originàriament, doncs, tan sols quaranta-un d'aquells seixanta-vuit i mig.

2. Les dues referències posteriors a aquesta nota pertanyen a l'any 1344 (*ca.*), just quan Pere el Cerimoniós annexiona definitivament el regne de Mallorca a la Corona d'Aragó per la guerra.⁹⁸³ Ambdues relacions esmenten, com l'anterior, “los cavallers qui prenen e han part dels aveniments de la Vegueria de la ciutat de Mallorques, e los quals son tinguts fer cavals armats a deffensio de la terra, e son per tots cent cavals armats”. Si bé les tres relacions reiteren que hi ha un nombre total de cent cavalls armats, les dues darreres tan sols n'adjudiquen 55 al rei, en comptes de 55 ½.⁹⁸⁴

En resum, doncs, a mitjan segle XIV, la pròpia Vegueria reial de Mallorca considera que la defensa de l'illa havia d'estar encomanada a un conjunt de cent cavallers, 40 ½ dels quals a càrrec exclusiu del rei. Era la situació òptima desitjable en aquella època i és acceptable que fos aquest l'acord al qual arribaren el rei i els magnats a l'hora de dissenyar el sistema de defensa de l'illa. Altra cosa ben distinta és –com il·lustraré en el

⁹⁸³ ARM. RP-3142, f. 101r-103r, 1344 (*ca.*); i DRM: 263, apèndix I.

⁹⁸⁴ En aquest cas, sembla lògic atribuir la diferència a una omissió del copista.

capítol següent- el nombre efectiu de cavalls armats que Jaume I manté realment durant el segle XIII.

3.1.2.- Ferrer de Pallarès, paborde de Tarragona.

En el moment de repartir el botí immoble, el paborde Ferrer de Pallarès és enquadrat en el grup de beneficiaris encapçalats per Jaume I; per això, les seves ‘cavalleries’ són computades conjuntament amb les del rei.⁹⁸⁵ Per tant, seria igualment lògic que compartís amb Jaume I una part del servei militar. I, això no obstant, el *Memoriale* no detalla el nombre de cavalls que devia mantenir. La *Remenbrança* (f. 17r) assigna al paborde 280 ‘cavalleries’, però no precisa el nombre de cavalls que li pertany. En un tercer document datat a Lleida el 22 de juny del 1257, Jaume I reconeix que les possessions que tingué el paborde a Mallorca en temps de la divisió de l’illa li foren assignades per raó de les seves ‘cavalleries’; però no esmenta per res els cavalls armats.⁹⁸⁶

En qualsevol dels casos i aplicant la relació esmentada de 130 ‘cavalleries’ = 1 cavall, el paborde Ferrer de Pallarès hauria romàs teòricament obligat a prestar i mantenir de dos a tres cavalls armats en defensa de l’illa. Habitualment, els historiadors li atribuït la prestació de dos i mig (Cateura, 2013: 272) o tres destres (Fiol Mateu, 2000: 21). Tres és la xifra que li atribueix la llista de cavallers del 1332 ja esmentada. També tres n’hi assignen les dues relacions del 1344 (*ca.*); però, sospitosament, la continuació de la frase “Fa los:” que hauria d’indicar el nom dels titulars, està en blanc. ¿No seria possible que la nova administració de Pere el Cerimoniós, amb la intenció de posar ordre en la gestió del regne que acabava d’adquirir, cerqués gaudir d’un servei que mai no va existir?

Un plet suscitat l’any 1356 a la cúria de la governació de Mallorca entre el procurador general del paborde i el fisc reial confirma aqueixa suposició.⁹⁸⁷ El 15 de setembre, el procurador Guillem de Miralles recorre l’ordre que ha rebut del governador, Artal de Fosses, d’acudir amb tres cavalls armats a vigilar Portopí, davant l’amenaça de certes galeres armades que pretenien atacar el port. El procurador al·lega que mai no ha

⁹⁸⁵ Vegeu la taula 41 (capítol IV.3.1.6), que resumeix les propietats atorgades al paborde.

⁹⁸⁶ *Quod omnes hereditates et possessiones quas Fferarius, quondam prepositus Terracone, habuit in civitate et insula Maioricarum tempore captionis dicte civitatis et insule seu tempore quo dicta civitas et insula divide fuerunt conti [espai en blanc] ipsum prepositum pro parte sua ipsius civitatis et insule, ratione suarum cavalleriarum*: AVJI: <http://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/arxiu.php?noriginal=001092>.

⁹⁸⁷ ARM. AH-6608, f. 57r-62r.

estat obligat a fer-ho, ja que tot quant el paborde té a Mallorca li fou donat pel rei En Jaume en alou franc i lliure, sense cap altre retenció sinó la fidelitat. Addueix també que, si el monarca hagués volgut exigir el servei militar, ho hagués posat per escrit en el document inicial de donació o a les confirmacions posteriors; però, en canvi, li va ratificar la porció diverses vegades sense posar cap objecció. Raona, igualment, que cada cop que el lloctinent o el governador l'ha molestat exigint-li els tres cavalls, ha hagut de rectificar i renunciar a obtenir el servei. A la vista de l'argumentació, el governador retira l'ordre de presentar-se a Portopí fins i tant hagin resolt la qüestió per via judicial, i designa per procurador fiscal a tal efecte Berenguer de Villarí. Fetes les oportunes investigacions, el fiscal argüeix que el fet de tenir els béns en alou franc no implica estar exempt de tenir cert nombre de cavallers en defensa del regne, tal com convingueren el rei i els magnats concurrents a la conquesta (*ex convencione inhita et facta inter dictum dominum nostrum Regem et prelatos ac barones et milites qui in captione dicti Regni interfuerunt*). El delegat del paborde així ho admet, però respon que en aquell document consta explícitament qui són els obligats a prestar el servei; entre els quals, òbviament, no hi és el paborde.⁹⁸⁸

Finalment el governador, després d'una madura deliberació amb els seus assessors, pronuncia sentència el 13 de febrer del 1357. Atenent que els successius paborde de Tarragona mai no han prestat cap servei armat i que les notes esparses existents a la cúria de la governació no estan redactades en forma pública i autèntica, declara que el paborde no està obligat a mantenir els tres cavalls armats, en no ser que en el futur comparegui qualque document que així ho demostrï.⁹⁸⁹ En conseqüència, imposa silenci perpetu al procurador fiscal.

De tot plegat es dedueix que el rei mai no concretà amb el paborde de Tarragona el tipus de contribució armada que havia de prestar i, per tant, mai no restà obligat a sostenir els tres cavalls armats que li exigeix. D'altra banda, a les capbreuacions de béns i reconeixement del feu que els successors del paborde efectuen al reial Patrimoni els anys 1516, 1520, 1627, 1649 i 1657 esmenten l'escriptura de donació del 1230, però no

⁹⁸⁸ *in dictis scripturis apperet qui sunt illi qui in insula Maiorice faciunt et facere teneatur domino nostro Regi servicium equi vel equorum armatorum.*

⁹⁸⁹ *determinamus et pronunciamus dictum preponitum Terrachone minime tenere ad prestacione dictorum trium equorum armatorum, quin ymmo ab ipsorum equorum prestacione et servicio eorum sentencialiter duximus.*

declaren cap tipus de càrrega ni servitud militar, com sí ho fa la resta dels magnats constrets al servei armat.⁹⁹⁰

3.1.3.- Ramon Berenguer d'Àger, Gilabert de Cruïlles, Bernat de Lloret i les naus genoveses.

En Ramon Berenguer d'Àger, Gilabert de Cruïlles, Bernat de Lloret i les naus genoveses constitueixen la primera de les associacions de magnats visible en el *Memoriale*, a la qual endossaren tres cavalls armats per a la defensa de l'illa. Però, com es repartiren entre ells el servei armat? Quina part assumí cada qual?

1. Segons els documents que s'examinen en el capítol IV.3.2.4, la porció de Ramon Berenguer d'Àger –o al manco una part- va passar al Temple. No obstant això, sorprèn que no consti cap notícia sobre els cavall/s armat/s que havia de prestar conjuntament amb els altres tres associats.

En rigor, el magnat qui obté les 'cavalleries' ha d'assumir l'obligació de prestar el servei armat, però en aquesta ocasió sembla que no ocorregué així. Després de l'anotació del *Memoriale*, no compareix ni una sola al·lusió al/s cavall/s armat/s del cavaller d'Àger. No figura a la relació de cavallers del 1332, ni a la mostra del 1344 (*ca.*), ni a cap altra mostra ni capbreu dels segles posteriors. En tot cas, es podria plantejar la possibilitat d'una redempció econòmica de la prestació.

2. Per les 61.5 'cavalleries' que aportà a la conquesta, Gilabert de Cruïlles havia de proporcionar mig cavall armat a la defensa general del regne. Lògicament, quan l'infant Jaume absorbeix la seva porció, vers 1270, el servei armat queda amortitzat i annexat a la corona.

3. Tal com ocorre amb Ramon Berenguer d'Àger, més enllà del *Memoriale* no consta enlloc quina era la contribució militar que Bernat de Lloret i les naus de Gènova havien proporcionar. És impossible, doncs, saber a quin tipus d'acord arribaren entre ells, ni si mai completaren els tres cavalls armats que els adjudicaren. Només queda constància

⁹⁹⁰ ARM. ECR-1146, f. 5v, 18/11/1516; ECR-1146, f. 49v, 27/02/1520; ECR-1148, f. 26v, 30/12/1627; ECR-1148, f. 107r, 10/01/1649; i ECR-1149, f. 105v, 22/06/1657

efectiva del mig cavall que prestava Gilabert de Cruïlles, que és el que compareix a la relació de cavallers de 1332 i a la de 1344 (*ca.*).

3.1.4.- El bisbe de Girona, el paborde de Solsona i la ciutat de Narbona.

El bisbe de Girona, el paborde de Solsona i la ciutat de Narbona formen una altra agrupació, que devia sostenir conjuntament quatre cavalls armats. Tots tres formaren part del quartó adjudicat al comte d'Empúries, tal com he analitzat en el capítol IV.3.2.1; però, en quina proporció es dividiren el servei militar?

1. Una vegada arbitrat el litigi entre el comte d'Empúries i el bisbe Cabanelles, el patrimoni del prelat gironí queda constituït amb la denominació de *baronia*. Resta compromesa a sostenir un servei militar consistent en tres cavalls armats més la sisena part d'un altre cavall, en proporció a les 459 'cavalleries' amb les quals contribuí a l'expugnació de l'illa.

2. Pel conjunt dels béns que rep Guerau Calvó, paborde/prior de la canònica de Santa Maria de Solsona (Lleida), resta obligat a prestar servei d'un quart de cavall armat per a la defensa de Mallorca.⁹⁹¹ I això en proporció a les 37,5 'cavalleries' en què fou avaluada la seva concurrència bèl·lica a la conquesta.

3. Ni el *Memorial*, ni tampoc l'escriptura de definició dels béns que obtingué la ciutat occitana de Narbona, no assenyalen quin tipus de servei militar deu sostenir aquella ciutat per les 18,5 'cavalleries' que li foren acreditades. Tampoc no ha comparegut cap altre document cancelleresc, ni capbreuació, ni mostra militar on es parli del servei armat que suposadament devien mantenir les milícies narboneses.

En conseqüència de tot plegat, dels quatre cavalls armats que teòricament havia d'aportar aquest grup de magnats i porcioners, només ha transcendit la successió efectiva dels tres i la sisena part del bisbe de Girona, més el quart de cavall del paborde de Solsona; és a dir, $3\frac{2}{3}$ en total. Cal fer esment, no obstant, que el sisè de cavall del bisbe de Girona

⁹⁹¹ ARM. AH-436 bis, f. 29r, 9 calendes juny 1332 (24/05/1332).

no consta ni a la relació de cavallers de 1332 ni a la mostra de 1344 (*ca.*), sinó que sempre en capbreva només tres.

3.1.5.- Pere de Centelles, sagristà de Barcelona.

Encara que la contribució del sagristà de Barcelona a la conquesta s'avalua en 142,5 'cavalleries', el *Memoriale* no cita el nombre de cavalls que roman obligat a sostenir, puix que la paraula *Miles* no va seguida de cap número (CLA, f. 19v). La versió llatina tampoc no porta cap numeració. En canvi, a la versió catalana es llegeix clarament "Sacrista de Barcelona, CXLII cavaleries e miya, I cavaler" (CCR, f. 25vb).

No consta altra notícia relativa a aqueix servei fins que Jaume el Prudent de Mallorca decomissa a les monges de Jonqueres els béns que foren del sagristà, argumentant que el document de compra-venda no esmenta el cavall armat que estava obligat a prestar i perquè, a més, la venda i la donació es feren sense el consentiment del monarca i contravenint la clàusula *exceptis militibus et sanctis*. A la transacció signada l'any 1301,⁹⁹² el monarca absol la comunitat religiosa del delictes pretesament comès i l'exonera del cavall armat. En compensació, el convent transfereix al Patrimoni reial un conjunt de censos emfitèutics per valor de 25 lliures que rebia a la parròquia de Rubines. Òbviament, el convent de Jonqueres quedà totalment absolt del manteniment d'aquest cavall. Les capbreuacions que fan els anys 1520, 1535, 1585, 1636, 1660, 1680, 1726, 1774 i 1828, no mostren ni rastre de l'obligació militar.⁹⁹³

Tot i que no he localitzat el document de creació, és molt probable que Jaume el Prudent dotés un cavaller amb aquelles 25 lliures censals, qui rellevés el cavall armat de la porció del sagristà de Barcelona. Proporciona una referència certa un document del 1314, en què el marmessor del cavaller Ramon Ràfols posa en venda la cavalleria que tenia en el terme de Rubines "per concessió reial i per la composició feta amb les dones de Jonqueres". És, doncs, un feu de borsa. El comprador fou el ciutadà Pere Dalmau, qui oferí 73 lliures.⁹⁹⁴

⁹⁹² ARM. ERC-1145, f.81-85. Mallorca, calendes març 1300 (01/03/1301). Vegeu el capítol IV.3.2.

⁹⁹³ ARM. ECR-1146, f. 54v, 11/06/1520; ECR-1146, f. 64r, 09/03/1535; ECR-1109, f. 37r, 27/06/1585; f. 154r, 17/06/1636; ECR-1110, f. 149r, 01/03/1660; ECR-1151, f. 231r, 30/11/1680; ECR-1152, f. 195r, 22/06/1726; ECR-1154, f. 227v, 06/08/1774; i ECR-1161, f. 206v, 10/07/1828.

⁹⁹⁴ ARM. ECR-358, f. 48v, 03/11/1314. Citat per Rosselló Vaquer, 1998b: 9.

La relació de cavallers del 1332 i les dues del 1344 (*ca.*) computen precisament aquest cavall, que el Patrimoni reial presta en nom del monarca “per los bens qui foren de les dones de Jonqueres”, que és el mateix deure que assumí el sagristà arran de la conquesta. La mostra del 1344 indica que cobria aquest servei el cavaller Pere Dalmau, qui jura que el cavall i l’arnès són seus. Tenia batlle propi. Més endavant, la cavalleria fou de Francesc Carbonell i, després, del ciutadà Françoi de Cases, qui l’adquirí a l’encant l’any 1381 per 100 lliures.⁹⁹⁵ El també ciutadà Joan de Padrina la torna vendre l’any 1421, a Antoni Bestard de Rubines per la mateixa quantitat.⁹⁹⁶ Consta en el memorial del 1515 (Barceló Crespí, 1979: 107) que aconsegueix el comès militar Andreu Bestard, qui capbreva la cavalleria juntament amb el seu germà Antoni l’any 1518.⁹⁹⁷ En tenien la meitat com a hereus de son pare, Pau Bestard, i l’altra meitat per compra feta a Miquel Julià. Consisteix únicament en 26.5 lliures anuals que cobren de diverses persones en forma de censos sobre certes possessions rústiques i urbanes del terme de Binissalem (Rubines). Com és lògic, rep el nom de cavalleria d’En Bestard o La Torre d’En Bestard.

Després fou venuda a Melcior Llorenç de Binissalem, de qui la comprà l’any 1610 Caterina Salvat, la muller del notari Bartomeu Gili. Aquesta dona, en morir, nomenà hereus a parts iguals els convents del Sant Esperit i de Sant Francesc de Paula de la Ciutat, qui la capbrevaron els anys 1658, 1714, 1731 i 1757.⁹⁹⁸ Dotze anys més tard, els procuradors d’ambdós convents venen el feu armat a Guillem Bestard, qui la capbrevà en diverses ocasions. Després d’aquest, passà a Andreu Bestard Mesquida.⁹⁹⁹

3.1.6.- L’ardiac de Barcelona i Ramon de Pertegàs.

L’ardiac de Barcelona Ponç des Vilar i el canonge barceloní Ramon de Pertegàs també estan units per sengles línies obliqües en el *Memoriale*. Això indica que pels béns equivalents a les 106 ‘cavalleries’ que foren adjudicades a l’ardiac i les 28 en les que fou estimada la contribució militar del canonge, havien d’aportar conjuntament un sol cavall armat. Finalment, però, també en aquest cas degué haver-hi qualche tipus de

⁹⁹⁵ ARM. RP-3810, f. 151v, 23/12/1381. Citat per Rosselló Vaquer, 1998b: 27.

⁹⁹⁶ ARM. ECR-414, f. 65, 09/07/1421. Citat per Rosselló Vaquer, 1998b: 39; Jover & Pons, 2013: 152.

⁹⁹⁷ ARM. ECR-1146, f. 32v, 09/08/1518.

⁹⁹⁸ ARM. ECR-1149, f. 154v (27/03/1658); i 163v (10/04/1658).

⁹⁹⁹ Per a la continuació de la cavalleria: Oleza de España, 1953a: 314; Moll & Suau, 1986: 76.

solució negociada entre ambdós perquè, realment, la prestació del servei armat recau exclusivament sobre l'ardiaca.

En endavant, el compromís de sostenir el destreter queda associat a la dignitat eclesiàstica, de manera que els successors de Ponç des Vilar en el càrrec d'ardiaca hi són obligats, a la vegada que gaudeixen dels drets feudals inherents. De les capbreuacions que els apoderats dipositen a l'ofici de la Procuració reial de Mallorca es dedueix que l'ardiaca no subroga a ningú l'obligació de prestar el cavall armat, sinó que es reserva la prestació militar en tinença directa. Com és lògic, l'ardiaca no es desplaça a Mallorca cada vegada que el governador o el lloctinent reial ordena fer la mostra de cavalls armats, sinó que delega o assalaria un cavaller perquè complimenti el tràmit en nom seu. Així, l'any 1285, brindava el serviment Bernat Guàrdia.¹⁰⁰⁰ El llistat de cavallers del 1332 indica que el presta Andreu Porcell. L'informe del 1344 (*ca.*) detalla que “Fa lo per ell Thomas de Caza mala”; i, més endavant, “N.Avinyo lo fa”. La mostra del mateix any també precisa que “feu mostra en Thomas de Casamala del dit caval armat per lo dit ardiacha de Barchinona”. El memorial de 1515 detalla, igualment, que “lo arrendador de la porció de l'ardiache de Barchinona fa un cavall armat en defenció del present regne per la dita porció que dit ardiache té en la present Ylla. En Nicolau Thomàs notari té la scrivania”.

3.1.7.- L'Orde de l'Hospital.

El llistat del *Memoriale* relaciona la suma de 300 ‘cavalleries’ que son atribuïdes a l'Orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem. El *Llibre dels Fets* (cap. 95) explica que l'Orde de l'Hospital no fou present a la captura de *madīnat Mayūrqa* perquè arribà tard a la contesa, però participà a les accions militars posteriors de sotmetiment de l'illa.¹⁰⁰¹ El mestre de l'Orde, Hug de Forcalquer, demanà ser considerat com un porcioner més del repartiment argumentant que, en cas contrari, seria un gran desprestigi per a la germandat militar (*tostemps seria aontat l'Espital, que en tan bon feit com aquell havia estat de pendre Mallorques no fos estat*). Els magnats consideren que no hi tenia dret, però Jaume I els convenç perquè dotin l'Orde. Finalment, li adjudiquen 152 ‘cavalleries’ per donació reial i altres 148 nobiliàries (*Domus Hospitalis CXLVIII caballaries et de donacione Regis CLII caballarias*). Pau Cateura (1990b: 3-25), qui ha estudiat el

¹⁰⁰⁰ ARM. ECR-351, f. 37, 03/11/1285. Regest a Rosselló Vaquer, 2004: 115.

¹⁰⁰¹ Alomar Canyelles, 1995: 123; Bonet Donato, 2011b: 245-302.

comportament dels Ordes Militars en la repoblació de l'illa, afirma desconèixer al detall quines propietats rebé l'Orde de l'Hospital, així com la seva distribució geogràfica. Tot i això, tant ell com Julián García (2007: 234) relacionen un bon nombre d'immobles que formaven part del patrimoni rebut per la pròpia Orde, com i també pel cavaller hospitaler Llop d'Eslava a títol individual.

El *Memoriale* no indica el servei armat adjudicat a l'Hospital per la seva porció. A l'article citat, Pau Cateura constata aquesta omisió però, per extrapolació, considera que degué ser gravat amb dos cavalls i mig. En canvi, José Mª Quadrado (1850: 440, nota 1) assegura que romangué exempta. Cal, doncs, dissipar aquest dubte.

Per tal d'esbrinar-ho, cal retrocedir a l'època de la conquesta i considerar un altre Orde Militar: el Temple. L'Orde dels Pobres Cavallers de Crist i del Temple de Salomó (ca. 1118) va adquirir les porcions de Ramon Alemany i Guillem de Claramunt, morts a l'epidèmia que seguí l'ocupació de *madīnat Mayūrqa*. També adquirí, entre 1238 i 1240, la de Guillemó de Montcada, fill i hereu de Ramon senyor de Tortosa qui morí a la batalla de Portopí (capítol IV.6). Segons el *Memoriale*, la primera estava avaluada en 205 'cavalleries' i havia de prestar 1 ½ cavalls armats; la segona, en 276 'cavalleries' i 2 destriers. És evident, doncs, que els 3 ½ cavalls passen a ser responsabilitat del Temple arran d'aquestes adquisicions, juntament amb els altres quatre que ja sustentava l'Orde per la seva pròpia porció.

El procés per acusació d'heretgia que el papa Climent V inicià contra els templers a començament del segle XIV acabarà per afavorir els interessos dels hospitalers. La causa, en els aspectes relacionats amb Mallorca, ha estat estudiada i sintetitzada per diversos autors assenyalant que, després que el Papa confiscés els béns del Temple, Jaume el Prudent i després Sanç el Pacífic ordenaren als Procuradors reials que es curessin de l'administració.¹⁰⁰² Quan, el juliol del 1313, Climent V declara l'Orde de l'Hospital com a successora legal del Temple, Sanç I de Mallorca condiona el retorn dels béns a una negociació sobre el particular, que haurà de ser sotmesa a la vènia papal. La transacció amistosa no arriba fins el 20 d'abril del 1314 en la qual, a més d'altres acords econòmics, territorials i jurisdiccionals, el rei promet assumir i mantenir en endavant el servei de dos cavalls armats, de nombre d'aquells set i mig que procurava el Temple (*de illis septem equis et medio armatis quos dicti fratres Templi quondam tenebant et tenere debebant ad*

¹⁰⁰² Barceló Adrover, 2007: 17; Cateura, 1982: 106; García de la Torre, 1989: 199-204; 2007: 91-97; López Bonet, 1985: 210-213; Rotger Capllonch, 1897, I: 29.

defensionem et tuitionem regni Maioricarum), mentre que els hospitalers es comprometen a prestar els altres 5 ½.¹⁰⁰³

En resum, doncs, a partir del 1314, els Hospitalers haurien de procurar aquests 5 ½ cavalls, més els altres 2 ½ que –en teoria i segons la deducció de Cateura– brindaven des de la conquesta pels seus propis béns. Però la realitat no és així. Tant la relació de cavallers del 1332 com les dues de 1344 (*ca.*) ja esmentades mantenen la mateixa proporció acordada en el conveni: 2 el rei i 5 ½ l’Hospital. De manera consemblant, els actes de reconeixement del feu que els procuradors del Batlliu de l’Hospital efectuen al reial Patrimoni els anys 1390, 1539, 1582, 1627, 1636, 1657 i 1751 –entre d’altres– asseguren que l’Orde només està obligat a prestar els 5 ½ cavalls.¹⁰⁰⁴ Cal concloure, doncs, que les deduccions de Pau Cateura són incorrectes i que l’Orde de l’Hospital mai no tingué la responsabilitat de sostenir cap servei militar per la seva porció, tal com reflecteix correctament el *Memoriale* i va intuir Quadrado.

3.1.8.- Altres porcioners.

Finalment, el *Memoriale* relaciona cinc porcioners menors –Pere de Pinell, Jaume de Cervera, Ramon de Vernet/Bernet, el sagristà d’Urgell i Arnau de Bellveí– que no tenen atribuït cap servei militar. Tampoc no compareix cap referència a la documentació posterior. Donada la poca entitat de les ‘cavalleries’ per les quals fou taxada la seva concurrència armada, aquest fet no ha de sorprendre.¹⁰⁰⁵ Tots cinc foren enquadrats en el quartó del comte d’Empúries, però ignoro quines eren i on estaven les propietats de cadascú.

- Pere de Pinell probablement procedia de la població actualment anomenada Pinell de Brai, comarca catalana de Terra Alta (Tarragona), que va ser repoblada definitivament en virtut de la carta de població concedida per l’Orde del Temple l’any

¹⁰⁰³ ARM. AH-4810, f. 48-68; i ARM. ECR-1158, f. 172v. La data difereix: en el primer és 12 calendes març 1314 (18/02/1315) i, en el segon, 12 calendes maig 1314 (20/04/1314). Transcrit per Mut & Massot, 2001: 118-131 i Oleza de España, 1931c: 217-223.

¹⁰⁰⁴ ARM. ECR-1145, f. 119-133, 23/03/1390; ECR-1146, f. 67r, 22/09/1539; ECR-1146, f. 87v, 08/06/1582; ECR-1148, f. 27r, 16/01/1627; ECR-1148, f. 47v, 10/10/1636; ECR-1149, f. 96v, 07/05/1657; i ECR-1153, f. 418v, 12/05/1751.

¹⁰⁰⁵ Així ho creu també Pau Cateura, 1990b: 23.

1223, després de fracassar els dos intents de 1198 i 1207 (Serrano Daura, 1999: 275). Segons la *Remenbrança* (19v), li fou reconeguda una quota de 6.5 ‘cavalleries’.

- Jaume de Cervera (?-1276) pertanyia a l’antiga família homònima lligada a la comarca de l’Espluga de Francolí (Conca del Barberà-Tarragona) des del segle XI i relacionada amb el clan dels Montcada (Bonet Donato, 2006: 425-482). Indica la *Remenbrança* (f. 19v) que els béns de Jaume de Cervera foren equiparats a 33 ‘cavalleries’.¹⁰⁰⁶

Al dir d’Enric Guinot (1996: 672), era fill de Ramon de Cervera, senyor de Gebut, Òdena, Algerri, Timor, Pujalt, Prats, Rubinat, Sant Antolí, Calaf, Freixenet, Montoliu, Torres de Segre i la Guàrdia dels Prats. Conclou la conquesta de Mallorca, Jaume de Cervera participà en el setge de València i en la sufocació de la rebel·lió d’al-Azraq del 1247. Posteriorment, fou tutor del comte Àlvar I d’Urgell i un dels caps de la gran revolta nobiliària del 1260 contra Jaume I i els Montcada. Morí vers l’any 1276, deixant una filla, Aldonça de Cervera, casada amb Pere d’Ayerbe, baró d’Ayerbe, fill natural de Jaume I.

En canvi, José Cervera (2007: 191-199) el suposa fill del cavaller Guillem de Cervera (ca. 1165-1245), germà d’aquell Ramon qui fou conseller reial i senyor de Juneda, Verdú i Castellàsens. Guillem es casà en primeres núpcies amb la dama provençal Laura de Fultano –amb qui tingué dos fills- i, en segones, amb Elvira de Subirats, vídua d’Ermengol VIII d’Urgell (?-1209), amb la qui hauria engendrat Jaume de Cervera. Elvira morí l’any 1220 i, nou anys més tard, Guillem de Cervera ingressa com a monjo al monestir de Poblet.¹⁰⁰⁷

- Dintre de l’òrbita d’aquest Cervera i del clan dels Montcada cal situar el cavaller Ramon de Bernet/Vernet,¹⁰⁰⁸ probablement relacionat amb el castell de Vernet d’Artesa de Segre, comarca de la Noguera. La seva aportació militar fou homologada en tan sols

¹⁰⁰⁶ Segons Lorenzo Lliteras (1971: 43-55), la vila de Son Servera començà a formar-se a finals del segle XV com a conseqüència de la parcel·lació de l’alqueria *Benuquinena axarquia*, que la família Cervera adquirí mitjançant matrimoni. És possible que fos així però, si es dona credibilitat a la *Remenbrança*, aquella alqueria no procedeix dels béns que adquirí Jaume de Cervera en el repartiment, com insinua aquest autor. La raó que addueixo és que els porcioners del comte d’Empúries reberen propietats a la Ciutat i el seu terme i en els ‘*aiza* de Sóller i Muro, però no en els d’Artà i Manacor, on es troba el municipi de Son Servera.

¹⁰⁰⁷ Per a la biografia de Guillem de Cervera: Altisent, 1974: 127; Domingo, 2007: 127; Soldevila, 1971: 192 i 249.

¹⁰⁰⁸ Així l’anomenen el CLA, CCR i CLR. En canvi, la *Remenbrança* (f. 18v i 19v) el denomina “R. Burguet” o “R. Borguet”.

12.5 'cavalleries'. I en la mateixa tessitura es troben el sagristà d'Urgell (37 'cavalleries') i el cavaller Arnau de Bellveí (22 'cavalleries').¹⁰⁰⁹

És possible que tots cinc beneficiaris negociessin la provisió del servei armat amb el comte d'Empúries, o bé que redimissin la prestació mitjançant un pagament en metàl·lic, o simplement que desaparegués l'obligació per oblit o per desconeixença de qui n'era el titular. En aquest sentit, cal assenyalar que la relació de 1332 conté una anotació que diu: "Ítem pren part Nasbert Toreyas de la dita Vagueria per tres cavalls armats. Fa los: (en blanc)"; i, a la mostra de 1344 (*ca.*), un altre apunt, també en blanc, resa: "Ítem fa Narnau (sic) Torreyles cavalls armats III". Els escriptors desconeixien, per tant, qui era el tinent d'aqueixos cavalls armats. Podrien correspondre a algun dels beneficiaris esmentats? De moment, no tinc la resposta.

3.2.- Evolució de la cavalleria feudal mallorquina.

Deixant de banda les anomalies que acabo de detallar, les unitats fixades en el *Memoriale* per defensar el novell regne de Mallorca foren respectades amb bastant escrupolositat, al manco pel que fa als magnats. La taula 70 presenta la relació de cavalls armats que hi havia a Mallorca en tres fites cronològiques del llarg regnat de Jaume I, inclòs el període de govern en minoria d'edat de l'infant Jaume. Com es pot observar, els 55 $\frac{3}{4}$ cavalls nobiliaris que ressenya el *Memoriale* s'han reduït en realitat a 54 $\frac{2}{3}$ vers mitjan segle. Això es deu al cavall i escaig que devia aportar Ramon Berenguer d'Àger per les seves 'cavalleries', que no es veuen reflectits enlloc (en color verd a la taula).

Ja he avançat que José Mª Quadrado (1850: 439), recolzant-se en la crònica de Pere Marsili, apunta que, a la segona vinguda a Mallorca, l'any 1232, Jaume I trobà l'illa guarnida per un contingent de 50 cavallers; i d'aquí dedueix que eren exclusivament els destrers que els magnats i porcioners tenien l'obligació de mantenir. La xifra s'assembla efectivament a la que he calculat aquí, però dubto que hi hagi una correlació directa entre

¹⁰⁰⁹ Lorenzo Lliteras (1967: 43; i 1971: 54) afirma que el de Bellveí fou dotat a la porció del comte Nunyo Sanç i obtingué territoris al *yuz'* de Manacor, que donaren nom a la primitiva vila de Bellver (avui Sant Llorenç des Cardessar). Pel motiu expressat a la nota anterior, aqueixa opinió resulta insostenible.

ambdues cites, perquè la decisió sobre el nombre de cavallers que havia de proporcionar cada qual encara no era presa.

Taula 70. Cavalls armats prestats pels magnats durant el regnat de Jaume I (1232-1276)

PORCIONER	1232	1245/50	1276
Rei	No consta	15 1/2	19
Comte Nunyo Sanç	14 1/2		
Vescomte de Bearn	7 1/2	7 1/2	7 1/2
Comte d'Empúries	7 1/2	7 1/2	7 1/2
Bisbe de Barcelona	7	7	7
Bisbe de Girona	4	3 1/6	3 1/6
Paborde de Solsona		1/4	1/4
Ciutat de Narbona			
Orde del Temple	4	7 1/2	7 1/2
Ramon Berenguer d'Àger	3		
Gilabert de Cruïlles		1/2	
Naus genoveses			
Bernat de Santa Eugènia	2 1/2	2	
Sagristà de Girona		1/2	1/2
Guillem de Montcada	2		
Ramon Alemany i Guillem de Claramunt	1 1/2		
Abat de Sant Feliu de Guíxols	1 1/4	1 1/4	1 1/4
Ardiaca de Barcelona	1	1	1
Ramon de Pertegaz			
Sagristà de Barcelona	En blanc	1	

TOTALS	55 3/4	54 2/3	54 2/3
---------------	---------------	---------------	---------------

Font: elaboració pròpia

La pròpia taula 70 adverteix la successiva acumulació de cavalls armats a càrrec del Patrimoni reial. Com ha estudiat Pau Cateura (1982: 79-130), aquest acaparament és conseqüència de la política d'incorporació de baronies i cabdalies adoptada pel monarca durant el segle XIII i primera part del XIV. La transacció sol produir-se a la mort del titular i, generalment, per compra als hereus o als marmessors. L'altra fórmula emprada sovint pel monarca és la confiscació de béns, emparant-se en la transgressió de la clàusula *exceptis militibus atque sanctis*. Mitjançant aquestes operacions, el monarca no tan sols s'annexionà terres, jurisdiccions i senyorijs sinó que, alhora, assumí l'obligació inherent de proveir el servei armat (Sastre Moll, 1989a: 573).

Tal com reflecteix la taula, vers 1245/50 el rei (en color blau) està obligat a prestar 15 ½ cavalls, un dels quals correspon al que va instituir l'infant Pere de Portugal l'any 1242, i els altres procedeixen de la porció del comte Nunyo Sanç, adquirida per Jaume I aquest mateix any. A la vegada, el Temple (en morat) suma, als quatre propis, els dos adquirits per la porció de Guillemó de Montcada i un i mig procedent de les porcions de Ramon Alemany i Guillem de Claramunt.

Al final del regnat, Jaume I (en groc) ha assumit la prestació de dos destriers més per la integració de la porció de Bernat de Santa Eugènia,¹⁰¹⁰ més mig de Gilabert de Cruïlles per compra, i està en tràmits d'annexionar-se el del sagristà de Barcelona per confiscació a les monges de Jonqueres. La resta dels magnats continua igual que abans.

¹⁰¹⁰ En ser traspasada la porció de Bernat de Santa Eugènia a la Procuració reial per compra, tan sols es computa un cavall i mig, en comptes dels dos que li corresponen. Ignoro els motius pels quals es produeix aquesta pèrdua. A efectes del present treball, se segueixen computant els dos cavall armats.

4.- Modalitats de prestació del servei armat.

El *Memoriale* no aclareix quan ni de quina manera consensuaren els magnats el llistat de 'cavalleries' i cavalls armats, ni com complimentaren les negociacions posteriors amb els integrants del grup respectiu per concretar l'exercici del servei militar. Són qüestions encara desconegudes el dia d'avui. Tampoc no consta cap indicació de com ni qui havia de prestar tangiblement el servei. Donat que, després de repartir el botí, un nombre elevat de magnats retornà a les seves possessions continentals, és evident que no podien proveir personalment el compromís i, en conseqüència, hagueren de trobar una resposta adient al problema. Amb la finalitat de complir aqueixa responsabilitat, els magnats aplicaren diverses solucions que es poden resumir bàsicament en dues:¹⁰¹¹

1.- Tinença directa.

Si retenen per a ells i els seus hereus i successors l'obligació de mantenir el servei, ja sigui de forma voluntària o bé empesos per les circumstàncies. En cas de necessitat, el senyor de la baronia pot complir el seu comès servint-se d'oficials, peons, escuders i criats propis,¹⁰¹² o bé mitjançant cavallers externs en arrendament temporal.¹⁰¹³ En nombroses ocasions, especialment en la contingència d'ostentar la titularitat de la baronia una dona o un menor d'edat, recorren al sistema de procuració segons el qual proveeix el servei un administrador nomenat *ad hoc*.

2.- Subrogació.

Si la cedeixen a tercers, ja sigui de forma vitalícia o perpètua. Així, el deure de satisfer el servei armat és transferit perpètuament a una persona aliena considerada idònia,

¹⁰¹¹ He adoptat en préstec la nomenclatura de Pedro de Montaner (1986: 52), tot reduint-la a dues úniques possibilitats.

¹⁰¹² "Servicials e escuders són aquells qui són deputats a servei curiós i polític, així com és servir al senyor en taula e acompanyar-lo per lla on va. Aquests deuen ésser tenguts ben vestits, e en terres en que s'usen portar armes van detrás de llurs senyors ab armes. Aquests comunament se lloguen, ells e llur servei, per cert preu e a cert temps ab aquell ab qui estan, e el llur servei és apellat per llogater". López Bonet, 1987: 23.

¹⁰¹³ Hi ha molts exemples de contractació de donzells i cavallers per prestar el servei armat en nom d'una altra persona, generalment per períodes d'un any, màxim dos. ARM. AH-436 bis, f. 6; a AH-6608, f. 31r, 35r, 36v, 42r, 42v, 46r, 46v, 48r, 63r, 91r.

compensant-la amb una quantitat de béns immobles i/o rendes estimades suficients per a proporcionar-li una vida decorosa.¹⁰¹⁴ La subrogació dona lloc a una vertadera sots-infeudació que rep el nom de *cavalleria*.

Com que no hi hagué cap acord global al respecte, sembla que cada magnat adopta la solució que més li convé. Alguns prefereixen mantenir el deure de mantenir el cavall sota la modalitat de tinença directa, d'altres opten per subrogar l'obligació i d'altres, finalment, adopten una fórmula mixta reservant-se en tinença directa alguns cavalls i cedint la resta a tercers.

Intentaré, tot seguit, resseguir el rastre dels cinquanta-quatre cavalls i dos terços a través de la documentació, per tal de veure quina solució aplica cadascun dels magnats. He explicat, en els capítols precedents, com l'ardiaca de Barcelona, el sagristà de la mateixa ciutat, Gilabert de Cruïlles i el paborde de Solsona es reserven la prestació respectiva del servei en tinença directa. Com a contraposició a aquest model tot seguit analitzo, a tall d'exemple, dues actituds distintes: la del bisbe de Girona, qui subroga íntegrament l'obligació armada a terceres persones; i la del comte d'Empúries, qui la subroga només en part.

4.1.- El bisbe de Girona.

El bisbe Cabanelles es desprèn d'una part dels béns assolits en el repartiment amb l'objectiu de dotar tres cavallers –Guillem de Torrella, Ramon de Verdera i Guillem de Sant Martí- qui, en contrapartida, es comprometen a mantenir els 3 cavalls i $\frac{1}{2}$ endossats al prelat per a la conservació del nou regne. Cedeix als cavallers subrogats el domini directe (*totum jus et dominium*) sobre els béns immobles, ja siguin terres, cases o molins. En canvi, pel que fa als censals, no els atorga més que la jurisdicció estrictament necessària per garantir la percepció de la renda censal (*quod tu et tui possitis dictos honores emparare et tenere donec de predictis X morabatinos vobis plenarie satisfiant*).

Val a dir, també, que el prelat gironí lliura altres possessions als mateixos cavallers; però no formen part del feu obligat al servei armat. Així, cedeix a Guillem de

¹⁰¹⁴ Álvaro Santamaría (1981a: 55) fa servir els termes *caballería/terra* o *caballería/mixta* per distingir els tipus de recursos que s'utilitzen per heretar el prestador del servei armat.

Sant Martí una casa dins la Ciutat i certes terres en el terme.¹⁰¹⁵ Ramon de Verdera també obté una alqueria i mig rafal en el terme de Muro i tres hospicis dins la Ciutat que, segons el capbreu del 1289, no són de la cavalleria (*non sunt de cavalleria sua quam tenet pro dicta ecclesia*).¹⁰¹⁶ Aquesta precisió indica clarament que els cavallers tenien interès, inicialment, en distingir la naturalesa jurídica d'uns i altres béns, amb la intenció d'evitar tota possibilitat d'equívoc en la interpretació futura dels seus drets (Tréton, 2013; 62).

S'entén, doncs, que aquests cavallers obtenen del diocesà gironí drets i béns per dos conceptes distints: uns com a part dels béns immobles, en retribució de llur cooperació a la conquesta integrats a la host bisbal; i uns d'altres com a compensació pel sosteniment, en endavant, del servei armat en nom del prelat. Si bé aqueixa era la situació inicial, ben aviat totes les propietats acaben per confondre's. Així, per exemple, l'any 1360 Ramon de Sant Martí ja les capbreva totes juntes com a pertanyents a una sola cavalleria.¹⁰¹⁷

Cada vegada que el bisbe i el capítol de Girona ho requereixen, els tinents respectius capbreven els immobles i els drets que constitueixen llur cavalleria. En la declaració, cadascú manifesta els béns que té en feu per la baronia de Girona (*quos tenet pro dicta ecclesie Gerunde*) i el servei militar vinculat a defensar el regne en nom d'aquella institució (*pro quibus omnibus supradictis facit ecclesie Gerunde et facere tenetur unum equum armatum ad defensionem terre Maiorice*).¹⁰¹⁸ Sempre s'efectua la declaració davant el procurador de la corporació gironina i queda enregistrada en els llibres de cúria baronials.

El bisbe de Girona, doncs, opta per subrogar el sosteniment de tots els cavalls armats a diversos cavallers. Són aquests els qui mantenen a punt els destriers, les armes i la guarnició, i participen a les mostres periòdiques convocades per les autoritats militars de l'illa per tal de supervisar el bon estat de la muntura i l'armament. La mostra del 1344 (*ca.*), ja citada, constata que la baronia del bisbe de Girona està obligada a tres cavalls “dels quals fan: en Ramon de Sent Martí, I; item Guillem Saverdera, I; item Pere Serdo, I” i juren que els cavalls, armes i arnesos són seus. També el memorial del 1515 indica que els responsables de les tres cavalleries són “mossèn Pere Ramon Sanct Martí, mossèn Jaume Loscos i mossèn Pere Jordi Puigdorfila” (Barceló Crespí, 1979: 195). I, a tall d'aclariment, afegeix que “la dita Seu possehex dites cavalleries y altres delmes, censals,

¹⁰¹⁵ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 223, 3 calendes febrer 1232 (30/01/1234).

¹⁰¹⁶ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 257, 4 idus gener 1288 (10/01/1289). Se'n desconeix, però, la data de donació.

¹⁰¹⁷ ARM. PN. G-45, f. 99v, 29/05/1360.

¹⁰¹⁸ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 257, 4 idus gener 1288 (10/01/1289).

luismes en feu del Senyor Rey segons consuetut de Barchinone y ab carrech dels dits tres cavalls”.

4.2.- El comte d'Empúries.

A semblança del bisbe de Girona, el comte d'Empúries es desprèn d'una part dels béns percebuts en el repartiment per tal de dotar cinc cavallers que, en endavant, es comprometin a mantenir cinc dels set cavalls i mig que li pertanyen. Els altres dos i mig, per tant, romanen a càrrec del comte i dels seus successors en règim de tinença directa.

El document de concessió de la baronia en feu als germans Pere i Francesc de Font, l'any 1318, confirma aquest extrem. Una de les nombroses clàusules addicionals inserides en aquell instrument estipula que els germans Font hauran de continuar proveint els 2 ½ cavalls armats en defensa de l'illa,¹⁰¹⁹ i pagar anualment i perpètua (*in perpetuum et quolibet anno*) les quantitats en diner i en espècies consignades a als cavallers qui aporten els altres cinc destres en nom de la baronia (*militibus tenentibus cavallerie dictae baroniae*).¹⁰²⁰

El llistat de cavallers “los quals son tinguts fer cavals armats a deffensio de la terra” explicita que la baronia del comte d'Empúries fa set cavalls i mig, dels quals en corresponen 2 ½ al titular de la cabdalia i els altres cinc als posseïdors de les cavalleries.¹⁰²¹ Ho certifica, igualment, la revista de cavalls, armadures, armes i pertrets ordenada pel governador del regne l'any 1344 (*ca.*). A més dels cinc cavallers, la baronia presenta els 2 ½ destres a la mostra, atesos pels individus següents: un el tinent de la baronia, Francesc sa Font, altre el cavaller Romeu sa Font, “e un escuder un caval alforrat per lo dit mig cavall”.

En els segles posteriors, la situació no canvia. Tal com fan els del bisbat de Girona, els posseïdors de les cavalleries del comte d'Empúries no capbreven els béns i drets que gaudeixen a la Procuració reial sinó a l'escrivania comtal. És la forma pertinent d'actuar

¹⁰¹⁹ *Teneantur facere et tenere dicto domino regi Maioricarum et suis successoribus in perpetuum in insula Majorice pro defensione ipsius insulae dos equos et dimidium armatos, seu servicium ipsorum duorum equorum et dimidii, prout dictus dominus pater noster tempore mortis sue tenebat, et nos tenebamur facere ante presentem infeudationem.*

¹⁰²⁰ El document especifica aqueixes quantitats una per una, així com els cavallers que el dia de la data les percebien.

¹⁰²¹ ARM. RP-3142, f. 101r-103r, 1344 (*ca.*).

segons la jerarquia feudal. Doncs bé: com és de veure en les successives capbreuacions dels anys 1520, 1574, 1626, 1645, 1657, 1674, 1695, 1724, 1730, 1743 i 1776, els titulars de la baronia comparteixen l'obligació de mantenir els 2 ½ cavalls armats.¹⁰²² Finalment, per transacció feta el 16 d'octubre del 1777, els successors de la baronia convenen que, en endavant, el marquès de Bellpuig s'encarregui de pagar dos cavalls i un quart, i el marquès de Campofranco l'altre quart (Oleza de España, 1944a: 358).

4.3.- La porció reial, un cas singular.

He argumentat que correspon al rei, originàriament, l'aportació "teòrica" de 41 cavalls armats. Simptomàticament, però, el *Memoriale* no menciona expressament cap xifra. El desenvolupament històric en els territoris de reialenc és diferent que el de les porcions nobiliàries, i hi ha arguments per suposar que les circumstàncies polítiques, econòmiques i militars aconsellen Jaume I a dilatar la concessió de cavalleries i, finalment, no proveir el servei.

Dos anys després de la conquesta permuta –amb certes condicions- les illes de Mallorca i Menorca a l'infant Pere de Portugal en qualitat de senyor del regne de Mallorca. Com he dit a l'apartat 3.1.3 del capítol IV, l'infant exercirà el senyoriu en dos períodes: 1232-1244 i 1254-1256. Durant el primer, l'infant Pere crea una sola cavalleria obligada a cavall armat. Així i tot, el document de constitució no explicita si la institueix per raó del títol senyorial que ostenta o bé a càrrec del seu propi peculi.¹⁰²³ Per tant, a efectes del present treball la consideraré una cavalleria nobiliària.

Crec que és l'única cavalleria armada que s'instituí en terres de reialenc. És una afirmació que faig *ex-silentio*, per manca de referències escrites, perquè resulta com a mínim sorprenent que m'hagi estat possible documentar absolutament totes les cavalleries nobiliàries i, en canvi, no hagi aconseguit enregistrar sinó aquesta en reialenc.

¹⁰²² ARM. ECR-1146, f. 52v, 11/05/1520; ECR-1146, f. 80v, 07/08/1574; ECR-1148, f. 19r, 16/05/1626; ECR-1148, f. 88v, 22/12/1645; ECR-1149, f. 102v, 09/06/1657; ECR-1151, f. 184v, 23/01/1674; ECR-1151, f. 308v, 17/07/1695; ECR-1152, f. 168v, 01/07/1724; ECR-1152, f. 274v, 23/08/1730; ECR-1153, f. 106r, 11/02/1743; i ECR-1154, f. 9v, 29/03/1776.

¹⁰²³ Segons Ricard Soto (1984a: 22; 1990: 13), la seva actuació com a lloctinent reial no tenia cap relació amb les propietats territorials. Per un costat, exercia com a senyor de Mallorca, sobre tota l'illa. Per l'altra, era un senyor més, amb drets territorials.

Podria adduir també, com fa Álvaro Santamaría (1981a: 56), que la Procuració reial es decantà per crear *caballerías/renta*, de manera que *en lugar de ceder tierras se compromete a devengar por el mantenimiento del servicio del caballo armado, una renta en numerario*. Però, malgrat la contundència de l'afirmació, l'autor no aporta cap document relatiu al segle XIII que la verifiqui, sinó que totes les referències corresponen ja al primer quart del segle XIV. El que fa Santamaría, per tant, és una extrapolació de les dades d'un segle a l'altre per extreure'n les conclusions que apuntalen la seva hipòtesi, com si l'esdevenir històric fos lineal i immutable. Per la seva banda, Pau Cateura (1997a: 108) ha analitzat, en un excel·lent article, l'estat de comptes dels anys 1244-1245 de la batllia reial de Mallorca. En tractar el capítol de despeses, consigna el salari del lloctinent general del regne, del batlle de la Ciutat, dels batlles de les viles, dels alcaids i dels pertrets necessaris per a la provisió dels castells reials; però ni una sola referència a cavallers ni a cap tipus de servei armat. En principi, doncs, és poc versemblant que la hisenda reial hagués assumit la constitució de cavalleries/renda i el consegüent pagament anual del numerari.

4.4.- Tinença directa *versus* subrogació.

Una vegada analitzats els precedents relatius al sistema que cada magnat adopta per afrontar la prestació del servei armat compromès, així com el cas especial del rei Jaume I, considero convenient oferir una sinopsi dels resultats obtinguts a partir del resseguiment dels 54 $\frac{2}{3}$ cavalls armats al llarg del regnat de Jaume I. La taula 71 mostra el resum empíric d'aquest rastreig, que permet obtenir una bona visió de conjunt.

La taula expressa, sense cap dubte, que els magnats es decanten majoritàriament per la modalitat de la subrogació front a la tinença directa. Els cavalls reservats en tinença pels magnats són 21 $\frac{1}{2}$, és a dir, el 40 %; mentre que opten per subrogar els 33 $\frac{1}{3}$ restants, que equivalen al 60 % del total. Aquells qui se retenen més destrers són l'Orde del Temple i el bisbe de Barcelona -7 $\frac{1}{2}$ i 5 respectivament-, presumiblement perquè poden prestar el servei amb llurs propis cavallers. Els segueixen el vescomte de Bearn i el comte d'Empúries, qui se'n reserven 2 $\frac{1}{2}$ cada un. Pel contrari, el qui més cavalls subroga en feu és el comte Nunyo Sanç –més de catorze-, seguit del vescomte de Bearn i el comte

d'Empúries amb cinc cadascun. Finalment, tant el bisbe de Girona com el sagristà d'aquella seu es desprenen íntegrament del deure militar subrogant tots els seus cavalls.

Taula 71. Modalitats de prestació adoptades pels magnats (1232-1276)

MAGNATS	Cavalls armats		
	Tinença	Subrogació	Total
Comte Nunyo Sanç	0	14 1/2	14 1/2
Vescomte de Bearn	2 1/2	5	7 1/2
Comte d'Empúries	2 1/2	5	7 1/2
Orde del Temple*	7 1/2	0	7 1/2
Bisbe de Barcelona	5	2	7
Bisbe de Girona	0	3 1/6	3 1/6
Bernat de Santa Eugènia	1	1	2
Abat de Sant Feliu de Guíxols	1/4	1	1 1/4
Ardiaca de Barcelona	1	0	1
Sagristà de Barcelona	1	0	1
Infant Pere de Portugal	0	1	1
Gilabert de Cruïlles	1/2	0	1/2
Sagristà de Girona	0	1/2	1/2
Paborde de Solsona	1/4	0	1/4
Totals	21 1/2	33 1/6	54 2/3
Percentatges	39.33%	60.67%	100%

* Inclou en Guillem de Montcada, en Ramon Alemany i en Guillem de Claramunt

Font: elaboració pròpia.

Cal remarcar que la incorporació al Patrimoni reial de les porcions de Nunyo Sanç, Gilabert de Cruïlles, Bernat de Santa Eugènia i el sagristà de Barcelona no afecta per res la modalitat de servei militar: els cavalls armats subrogats segueixen estant subrogats, i aquells tinguts en tinença directa continuen en la mateixa forma. Muda el senyor, però es manté la modalitat. Canviar el sistema, en un o altre sentit, hauria suposat uns costos socials i unes despeses a l'erari reial que no tenien cap justificació.

5.- Les cavalleries armades de Mallorca.

Subrogar un cavall armat a una persona aliena implica crear i dotar una cavalleria territorial feudal, el titular de la qual presta el servei en nom del senyor. La meua ocupació següent, doncs, consistirà a resseguir a través de la documentació i analitzar de prim compte els 33 ⅓ destriers que subroguen els magnats, per tal d'identificar el nombre de cavalleries territorials que creen i fer-ne el seguiment cronològic entre 1232 i 1350.

De bell antuvi cal precisar que el nombre de cavalleries no ha de coincidir necessàriament amb el de cavalls armats, perquè una sola pot acollir dos o més cavalls. És l'ocasió de Nunyo Sanç, qui en crea una a la qual endossa tres cavalls; o el vescomte de Bearn, el comte d'Empúries i el bisbe de Barcelona, cadascun dels quals n'institueix una de dos destriers. Al costat oposat es troba la cavalleria del sagristà de Girona, que només ha de mantenir mig cavall.

5.1.- Cavalleries creades durant el regnat de Jaume I i la minoritat de Jaume el Prudent (1232-1276).

No dispo de cap enquesta patrimonial semblant a la que ordenà Jaume I per als comtats nord-catalans, o les que efectuaren els Capets en els dominis de la França Meridional, el rei d'Anglaterra en els territoris de Gascunya, o el de Portugal en el seu regne (Tréton, 2013). Tampoc no existeix cap capbreu de les possessions reials de Mallorca semblant al que feu redactar Jaume el Prudent sobre les seves heretats rosselloneses (Tréton, 2011). Per tant, he hagut de reconstruir les cavalleries d'una en una, en base a una minuciosa recopilació documental. Els resultats obtinguts són molt desiguals d'unes a altres.

5.1.1.- El servei armat de Nunyo Sanç.

El comte de Rosselló es comprometé a concórrer amb 100 cavallers i servents a la conquesta que, a l'hora del repartiment, foren taxats en 1.875,5 'cavalleries', per les quals ha de mantenir 14,5 cavalls armats. Nunyo creà més cavalleries que no destres havia de proveir, a càrrec del propi patrimoni. També és cert que una clàusula inclosa en son testament (1241) eximeix set dels cavallers de la prestació del servei, tot i mantenint-los en feu les propietats que els havia adjudicat.¹⁰²⁴ L'instrument no expressa el motiu de la magnificència del comte, que probablement responia al pagament de deutes o bé a recompenses en retribució de fidelitats o ajuts de tipus feudal. Tampoc no permet deduir quin criteri seguí a l'hora de premiar uns determinats cavallers i arraconar-ne uns altres. Les cavalleries creades pel comte del Rosselló que he aconseguit rastrejar a la documentació són les setze que relaciono a continuació.¹⁰²⁵

1. Lope Ximenes de Luesia.

Consta ja el 1223-1224 com a membre del seguici de Nunyo Sanç, a la crònica de Jaume I. En la conquesta de Mallorca participà amb el comte Nunyo a la batalla de Portopí. I, la nit del 30 de desembre del 1229, suggerí al rei la presa immediata de *madīnat Mayūrqa*, aprofitant el seu estat d'indefensió, la qual cosa motivà una dura rèplica del monarca qui considerà que l'atac de nit era imprudent (*Llibre dels Fets*, cap. 83). Dos anys més tard, durant el segon viatge reial a l'illa, forma part del consell reial i compareix com a signatari del tractat de Capdepera.

En el repartiment, Lope fou regraciat per dos costats. D'una banda, el rei li donà en alou les cases que foren de Jafia Abdalla aben Iussuf i formen part de les deu mansions que se reservà dins la vila de la Ciutat (CCR, f. 42ra i 71va). D'altra part, el comte de Rosselló també li cedí un important nombre d'explotacions als districtes de Valldemossa i Manacor. No es coneix quan li donà els béns Nunyo Sanç, però degué ser ben prest

¹⁰²⁴ *Et dimitto penitus et absolvo et diffinio Lupo Examenes de Lusia et Alamain de Sadava, et Martino Petri de Si, et Pelagio Nuniz, et Garssie Gonsalvez, et Petro de Rupe, et Bernardo de Pavo, illos equos et garnimenta, quos et que michi debent tenere cum cartis pro suis hereditatibus quas pro me tenent in terra Majoricarum, excepto hoc quod teneant ipsas hereditates et possessiones pro me in feudum ad consuetudinem Barchinone.* Datat el 16 calendes gener 1241 (17/12/1241). Transcrit per Rodrigue Tréton i Robert Vinas (2017). La clàusula es troba reproduïda a AH-6609, f. 113r-114v.

¹⁰²⁵ Hi ha hagut molta confusió entre els investigadors, a l'hora d'identificar i definir aquestes cavalleries. Com que seria prolix i poc productiu enumerar els errors, ometo la referència bibliogràfica i addueixo la documentació original.

perquè, l'agost del 1231, Lope ja lliura una alqueria a l'entrada de Valldemossa a l'Orde de Sant Jordi d'Alfama,¹⁰²⁶ n'estableix una altra a Martí des Frau, i una tercera i altres terres a Ramon Guitard (Albertí & Rosselló, 1999: 34-36). La dada més precisa al respecte procedeix de la permuta signada entre Lope i el rei el 14 de febrer del 1248.¹⁰²⁷ Aleshores, el monarca ret a Ximenes el castell i la vila de Luesia (Saragossa) en alou i amb la plena jurisdicció, incloent-hi l'administració de justícia civil i criminal i d'altres prerrogatives financeres i econòmiques. En contrapartida, Lope lliura al monarca dos mil morabatins alfonsins, tots els seus béns de Mallorca i una alqueria situada en el terme de la ciutat de València.

Quant a les propietats mallorquines del cavaller, el document de permuta només esmenta la vall anomenada *Moço*, una alqueria innominada a Manacor i unes cases amb hort a la Ciutat. Cal deduir, doncs, que el gruix de les propietats que obtingué del comte estaven situades a Valldemossa i corresponen a una part d'aquelles 24 explotacions que la *Remenbrança* (f.2v-3v) ubica "en la partida de Muço", assolint en conjunt una superfície de 135 jovades (1.534 ha). L'alqueria de Manacor devia procedir també de la porció de Nunyo, però l'habitatge de la Ciutat és el que obtingué directament del rei.

Encara que la documentació no ho especifica, és coherent pensar que Lope assumí una part de les possessions en alou franc, com a concurrent a la conquesta, i una altra part en feu d'un o més cavalls armats per compte de Nunyo, tal com succeirà amb Alemany de Sádaba. Si no fos així, no tindria sentit que Nunyo Sanç inclogués Lope Ximenes en el seu testament com un dels cavallers eximits de prestar el servei armat al qual estaven obligats.

2. -La cavalleria La Roca.

En Nunyo concedeix una segona cavalleria a Pere sa Roca el 16 de juny del 1232.¹⁰²⁸ Li adjudica les alqueries *Benifet*, *Beniferri* i *Beninavarri* i el rafal *Alaudi*, situats en el terme de la parròquia de Felanitx,¹⁰²⁹ a més d'uniques cases que ja posseïa a la Ciutat,

¹⁰²⁶ Vegeu el capítol IV.3.2.3.

¹⁰²⁷ ACA, CANCELLERÍA, Pergamins, Jaime I, Serie general, 1109; i Huici & Cabanes, 1976b: 248, doc. 451, 16 calendes març 1247 (14/02/1248).

¹⁰²⁸ ARM. RP. Pergamins segle XIII, nº 180, 16 calendes juliol 1232. Aquest instrument és una *reparatio* de l'original, feta el 03/01/1274. Regest a Rosselló Vaquer, 2001: 7.

¹⁰²⁹ Fins devers 1300, en què la població de Porreres fou declarada vila, formava una sola unitat política amb Felanitx, Campos i Santanyí (Munar & Rosselló, 1977: 44).

prop de la llotja dels genovesos (*juxta logiam januensium*),¹⁰³⁰ unes altres cases contigües en el mateix carreró, i la tercera part d'un hort i farraginal ubicat extramurs tocant el vall prop de la porta *bāb al-balad*.¹⁰³¹ Més endavant li afegeix un pati prop del mercat (*azog*) de la Ciutat, confrontant amb el monestir de Santa Margalida, per construir-hi un edifici.¹⁰³²

Taula 72. Béns de la cavalleria La Roca (1232)

Districte	Immoble	Ubicació	Extensió	Emfiteuta
Partida de Caçor	<i>Beni Fat</i>	Terme de Porreres	6 jovades	
	<i>Rafal inm Albirri</i>		6 jovades	
	<i>Rafal Aliafudi</i>		6 jovades	
	<i>Luias d'Alcagadi</i>		2 jovades	
Ciutat	Unes cases	Vora la llonja dels genovesos		Ús propi
	Unes cases	Al fons del carreró		
	1/3 d'hort i farragenal	Prop de la porta al-Balad		
	Un pati	Al costat del mercat		

Font: elaboració pròpia a partir de ARM. RP, pergami s. XIII, nº 180

El títol de concessió no expressa la ubicació ni la superfície de les quatre possessions, ni tan sols si estaven establertes. Una minuciosa anàlisi dels registres documentals posteriors (Pérez Pastor, 2018: 64) m'ha permès identificar-les amb les explotacions *Beni Fat* (6 jovades), *Rafal Aliafudi* (6 jovades), *Rafal inm Albirri* (6 jovades) i el rafal *Luias d'Alcagadi* (2 jovades), citats a la *Remembrança* (f. 13v i 15r) com a pertanyents a l'entitat territorial anomenada *La partida de Caçor*, que coincideix aproximadament amb l'actual terme municipal de Porreres. Constituïen, doncs, un territori de 20 jovades d'extensió, equivalent a unes 227 hectàrees (Vegeu taula 72).

En endavant, serà coneguda com la cavalleria de La Roca i, pel document de constitució, havia de mantenir un cavall armat. No obstant això, Pere sa Roca és un dels cavallers que Nunyo Sanç eximeix del servei militar exigut en el seu testament. Per tant, a partir del 1242, queda alliberat d'aquella prestació, però manté en son poder les possessions que integraven la cavalleria sota la jurisdicció del successor del comte, que

¹⁰³⁰ ARM. ECR-351, f. 47v, idus juliol 1285 (15/07/1285). Regest a Rosselló Vaquer, 2004: 116.

¹⁰³¹ *Domos illas quas nunc tenes cum aliis domibus que sunt intus portale illius carreroni ubi sunt dicte domus et terciam partem illius orti et ferragenalis quem habemus ad portale de Marmeleto extra muros, sicut vadit de valle muri usquam viam.*

¹⁰³² *Ita quod teneas ipsum per nos in numero caballerie sicut tenes alios honores quos tibi dedimus ratione caballerie:* BSAL 15: 53, doc. 404, 4 calendes octubre 1239 (28/09/1239).

fou Jaume I. Els successius posseïdors de la cavalleria La Roca declaren posseir-la en feu honorat i sense cap servici ni prestació (*in feudum honoratum domini nostri Regis et absque aliquo servicio seu prestacione aliqua*) a les capbrevacions dipositades a la Procuració reial al llarg dels segles XVI a XIX. Els darrers propietaris foren els marquesos de la casa Ferrandell.

3.- La cavalleria d'Alemaný de Sádaba/Sadoa.

El 28 de febrer del 1233,¹⁰³³ el comte de Rosselló concedeix a Alemaný de Sádaba una altra cavalleria sotmesa al sosteniment de tres cavalls, tot i que el dispensa del servei armat de per vida. Però, quan aquest morí, els successors hauran de subministrar els tres destriers.¹⁰³⁴ Per tal d'heretar-la li assigna la vall d'Esporles —exceptuada la donació que havia fet prèviament a l'orde del Císter per construir un monestir—,¹⁰³⁵ a més d'una casa i un hort amb sínia sota l'almudaina de la Ciutat,¹⁰³⁶ i també la mesquita anomenada *Rabig*, així com l'alqueria dita *Luch* i els seus rafals (*cum suis rahallis qui ibi sunt*), situat tot en el municipi actual de Porreres.¹⁰³⁷

Alemaný de Sádaba era un cavaller del cercle de confiança de Nunyo Sanç. Independentment d'aqueixa cavalleria, havia rebut del comte diverses alqueries a Esporles, com a beneficiari directe del repartiment. L'any 1232 era el seu batlle a la Ciutat i regne de Mallorca, juntament amb Arnau de Girona, però no per gaire temps.¹⁰³⁸ Tres o quatre mesos després de rebre la cavalleria, retornà a terra ferma per incorporar-se a la conquesta de València. El juny de 1233 formava part de la host comandada per Jaume I que conquerí la vila de Borriana (Castelló) el dia 16 del mes següent (Miret Sans, 1918:

¹⁰³³ ACM. CAC, n° 7732, 2 calendes març 1232. Transcrit a DRM: 23, doc. 17. Regest a GROC: 34, doc. 30; Rosselló Vaquer, 2001a: 7. Citat per Portella, 1994: 440; Santamaría, 1990: 28.

¹⁰³⁴ *Verum hanc facimus vobis indulgentiam ac remisionem quod in vita vestra dictos milites ibidem non teneatis. Post discesum vero vestrum, successores vestri hac indulgentia nullatenus gaudeant, immo dictos milites cum suis equis et garnimentis ibidem teneant.*

¹⁰³⁵ *Vallem nostram de Sportulis, cum omnibus pertinentiis et juribus suis, excepta donacione quam fecimus monasterio Cisterciensis ordinis quod ibi hedificare proposuimus.*

¹⁰³⁶ *Illum ortum cum omnibus pertinentiis et juribus suis et illas domos quas vos modo tenetis cum orto predicto in Civitate Maioricarum. Ortus vero predictus afrontat de tribus partibus in viis publicis et in riparia. Domus vero predictae sunt subtus Almudayna.*

¹⁰³⁷ Un document de l'ACM (CAC, n° 7806, 6 nones maig 1245 (02/05/1245)) exhumat per Ramon Rosselló (1986: 8) demostra que l'alqueria *Luch* correspon a l'actual possessió de Banyeres. El diploma original porta al dors la inscripció "venda de la alcaria de Baneras", i el text expressa que Garcia Urtiz, qui fou batle d'Alemaný de Sádaba, ven perpètuament a Ferrer de Banyeres (*Bagnariis*) *quandam alqueriam quod dicitur Luch que est in termino de Flenig, in porcione sedis Maioricarum, quam ego habeo donationis mi facte ab Alamanno de Sadava olim defuncto*, situada en porció de la Seu de Mallorca. Si bé és cert que Banyeres pertanyé inicialment a la parròquia de Felanitx, a partir del 1300 forma part de la vila de Porreres.

¹⁰³⁸ ARM. ECR-1145, f. 20, 15 calendes març 1231 (15/02/1232).

104). Degué ser ferit en aquella campanya. El *Llibre dels Fets* (cap. 223) descriu que mentre tenia lloc la batalla del Puig de Santa Maria el dia 15 d'agost de 1237, Alemany de Sádaba es trobava indisposat a Borriana:

“E don Alaman de Sádava era malalt a Borriana, e havia un bon cavall, i envià-li un hom nostre perquè el nos prestàs, perquè Nós havíem de tornar al Puig per a la batalla. E ell prestà'l nos de bona voluntat i de grat”.

L'octubre del 1238 el trobem encara a València, escortant el seguici de Nunyo Sanç.¹⁰³⁹ Ja no retornà a Mallorca. Degué morir els primers mesos del 1239. El seu successor fou Ferran Alemany.¹⁰⁴⁰

A finals d'agost del 1239, en Nunyo Sanç procedeix a efectuar la donació en ferm del desè al bisbe i canonges de Mallorca per a la dotació de la Seu. El comte aprofita que n'Alemany de Sádaba acabava de morir per transferir en domini directe a l'Església cent jовades de terra, 58 de les quals es troben a la vall d'Esporles i 26 en el terme de Felanitx, que són les que el de Sádaba tenia en feu (*quas Alamandus de Sadaua pro nobis tenebat in feudum sicut in instrumentis inter nos et ipsum confectis continentur*). Quasi totes ja es trobaven establertes. Sortosament, l'escrivà s'entretingué en nomenar les alqueries i rafals que constituïen aquell feu. Amb algunes diferències en la nomenclatura i en la superfície, són perfectament identificables a la *Remenbrança*: les d'Esporles formant part de les possessions que assolí en el quartó del bisbe de Barcelona (f. 9v-10r), i les de Felanitx a l'entitat de *La partida de Caçor* inclosa en el seu propi quartó (f. 13v-14r). En definitiva, doncs, la cavalleria estava constituïda pels immobles que mostra la taula 73.

Entre ambdues fonts documentals hi ha una diferència de sis jовades, impossible de resoldre. En qualsevol cas, la cavalleria abastava 16 alqueries i un miler d'hectàrees disperses per les parròquies d'Esporles i Felanitx.

En Nunyo cedeix els béns a la Seu exempts de tot tipus de servei feudal (*absque omni honore, servicio et servitute militum*). Com que el de Sádaba ja era mort, a partir d'aleshores els seus successors havien de passar a sostenir els tres cavalls armats en nom del comte, tal com imposava la clàusula del document de donació esmentada. Però la nova situació només durà tres anys perquè el comte de Rosselló, en son testament, els eximeix de prestar el servei, així com fa amb la cavalleria La Roca. La disposició no

¹⁰³⁹ ARM. AA. Pergamins segle XIII, n° 10, 12 calendes novembre 1238 (21/10/1238).

¹⁰⁴⁰ ACM. CAC, n° 8355, 14 calendes juliol 1239 (18/06/1239). Citat per Cateura, 1986: 86.

canvià quan Jaume I adquirí la porció que havia estat de Nunyo Sanç. El servei militar, doncs, quedà amortitzat.

Taula 73. Composició de la cavalleria d'Alemaný de Sádaba

Concepte	Situació	Jovades	Hectàrees
Cases i hort amb sínia sota l'Almudaina	Ciutat		
<i>Azeuya/Atzeuya</i>	Vall d'Esporles	2	22.73
<i>Billela/Bilela</i>		8	90.92
<i>Ayan</i>		3	34.09
<i>Rafal Almorabit/Almoravit</i>		5	56.82
<i>Beni Samel/Banixamer</i>		12	136.38
<i>Ayn Carmeda/Alcarmeda</i>		3	34.09
<i>Rafal d.Aben Barcatz/Abenbarchax*</i>		12	136.38
<i>Alçaçar/Alcasser</i>		7	79.55
<i>Rafal Aben Iautz/Abengaus</i>		5	56.82
<i>Rafal d. Ado Gayatz/Adduganer</i>		3	34.09
<i>Faitx Aibana/Fatiaybana</i>		4	45.46
<i>Robentis/Rubentix</i>		La partida de Caçor (Porreres)	12
<i>Aluc/Alluch</i>	6		68.19
<i>Rafal Abu Bacr/Albubacer</i>	2		22.73
<i>Rafal Algar/Algari</i>	3		34.09
<i>Egrullax/Algriles</i>	3		34.09
Superfície total		90	1022.83

* La *Remenbrança* tan sols li adjudica 2 jovades

Font: elaboració pròpia a partir de BSAL 12: 65 i de la *Remenbrança*

N'Alemaný de Sádaba no mostrà cap interès en instal·lar-se a Mallorca i dirigir les seves explotacions. Ben al contrari, mentre residí a l'illa procedí a establir les alqueries que formaven el seu feu a diversos colons. Quan partí a la conquesta de València, l'any 1233, era casat amb Urraca Ladron i tenia, al manco, dos fills menors, Pere Alemaný i Martí Llopis qui romangueren a l'illa.¹⁰⁴¹ Alemaný designa com a batlle i procurador Garcia Ortç, amb l'encàrrec d'establir i poblar els seus territoris.¹⁰⁴² Així ho efectua el procurador de manera que, al voltant del 1237, la cavalleria ja no disposava de terra ni d'altres propietats immobles, sinó únicament de drets i rendes sobre aquestes terres i habitatges. A més de percebre les contribucions anuals en forma de censos en espècie i

¹⁰⁴¹ Rosselló Vaquer, 2001b: 64, 99, 100, 116 i 117.

¹⁰⁴² ACM. CAC, n° 8348, 7 calendes febrer 1234 (26/01/1235).

en diner, Alemany de Sádaba gaudia del dret de deu dies de fadiga. També cobrava el vintè de lluïisme (5 %) cada vegada que es produïa una alienació patrimonial per venda, sots-establiment o empenyorament. No gaudia cap tipus de jurisdicció sobre aquests immobles, que continuaven estant sota el domini de Nunyo Sanç. Totes les escriptures advertien que el comte es retenia l'escrivania pública, de manera que els documents, litigis i demandes s'havien de tramitar obligatòriament a través de la cúria comtal.

La situació no muda quan Nunyo traspassa les terres al bisbe i capítol de Mallorca. Es respecten i mantenen les condicions econòmiques dels establiments. Els hereus d'Alemany de Sádaba continuen rebent els censos i gaudint el lluïisme i la fadiga. Només es produeix la substitució d'un senyor feudal per un altre de manera que, a partir d'aleshores, en lloc de cobrar les rendes i exercir la jurisdicció la cúria de Nunyo Sanç, ho fa la Porció Temporal de la Seu de Mallorca.¹⁰⁴³

4.- La cavalleria de Galicià de Medina.

Galicià de Medina és un altre cavaller afavorit per Nunyo Sanç amb béns immobles per mantenir un cavall armat. És el 9 de juny del 1233 quan el de Medina rep dues alqueries en el terme de Manacor, una anomenada *Benifumena* i l'altra *Beniaup*, a més d'unes cases amb un hort contigu a la Ciutat, prop del mercat principal.¹⁰⁴⁴ Les dues explotacions de la *Remenbrança* (f. 7v) que més se'ls assemblen fonèticament són *Beni Foneina* (4 jovades) i *Beni Ayup* (6 jovades), a la partida de Manacor. Son en total deu jovades de terra, equivalents a 117 hectàrees.

Com he explicat en el capítol IV.6, la filla Blanca fou l'hereva de Galicià de Medina, qui es casà amb el cavaller barceloní Berenguer de Montcada l'any 1237. Galicià morí dins els dos anys següents deixant-li totes les propietats.

Per contra Berenguer, en el seu testament (1268), feu hereu universal el rei Alfons el Savi de Castella qui, a petició dels marmessors, retornà a Blanca tots els béns de Mallorca. La cavalleria es trobava entre aquests béns. L'any 1284, en compliment de les darreres voluntats de Blanca de Montcada, els marmessors vengueren el patrimoni que tenia a l'illa al rei Jaume el Prudent per 25.000 sous de Barcelona, amb la finalitat de

¹⁰⁴³ Per a la successió de la cavalleria, vegeu Pérez Pastor, 2018: 65.

¹⁰⁴⁴ ARM. RP. Pergamins segle XIII, n° 19, 5 idus juny 1233. Transcrit a DRM: 29, doc. 21. Regest a FRB, II/2: 277, doc. 348. Citat per Rosselló & Ferrer, 1977: 90; Gili Ferrer, 1983: 517; Le-Senne, 1984: 290; Cateura, 1986: 87; Santamaría, 1990: 28; i Fuster Forteza, 2006: 49. Veure també Riera & Roman, 2014: 45.

saldar els deutes contrets i atendre els llegats testamentaris. D'aquesta manera, doncs, el cavall armat que Nunyo Sanç instituï a favor de Galicià de Medina quedà amortitzat en passar el patrimoni de Blanca al domini reial.

5.- La cavalleria de Son Peretó.

Una altra cavalleria institueix Nunyo Sanç a favor de Martí Peris de Si/Dasí el 15 de juny del 1233.¹⁰⁴⁵ Segons Antoni Ferrer (2006: 234), Martí fou procurador de Nunyo a Eivissa. El comte associa el deure de mantenir un cavall armat a les alqueries *Adzon* i *Adzona seguera*, a més de dos parells de cases ubicades a la Ciutat, prop de la síquia i tocant la via pública.¹⁰⁴⁶

Tot i que el títol original no esmenta el districte on estaven situades, rastrejant la *Remenbrança* (f. 5v-6r) he localitzat les explotacions *Ason lo major*, de dotze jovades, i *Rafal Almaptor d.Ason*, de quatre, en el terme de Manacor. Antoni Mut i Guillem Rosselló (1993: 119) tradueixen el primer topònim com *aṣḥ-ṣḥūn lo major* = la sitja gran; mentre que, el segon, significaria *rahl al-mabtūr aṣḥ-ṣḥūn* = rafal segregat de la sitja. Com que la derivació d'*Ason* en *Adzon* és plausible, i tenint en compte que *Adzona seguera* probablement fa referència a una segregació de la primera (*sagīra* = petita) és raonable identificar aquestes dues explotacions amb les de la *Remenbrança*. Endemés, el magnífic Jaume Ballester d'Olesa, cavaller, corrobora la identificació a la capbreuació de la cavalleria que efectua l'any 1657, en indicar que està situada en el terme de Manacor i lloc de Bellver, actualment municipi de Sant Llorenç des Cardessar.¹⁰⁴⁷ Si la deducció és correcta, l'extensió inicial fregaria les 182 hectàrees.

Igual que les cavalleries esmentades abans, el testament del comte de Rosselló eximí Martí Peris de Si de sostenir el cavall armat de manera que, després del 1242, els posseïdors tenen la cavalleria en feu del rei com a successor del comte, sense cap tipus de servitud. Així es consigna també a les successives capbreuacions dipositades en el reial Patrimoni.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁵ ARM. ECR-1145, f. 7r i 95r, 17 calendes juliol 1233. Regest a FRB, II/2: 283, doc. 382. Transcrit al castellà per Lliteras, 1971: 59. Citat per Cateura, 1986: 87; Morro Veny, 2003: 41; Santamaría, 1990: 28.

¹⁰⁴⁶ *duo paria domorum contigua in civitate Maiorice satis iuxta sequiam et afrontant in via et domus Bernardi de Bonoanno, quam per nos tenet, et de duabus partis in honore nostro.*

¹⁰⁴⁷ ARM. ECR-1149, f. 109r, 07/07/1657.

¹⁰⁴⁸ ARM. ECR-1146, f. 43r, 05/11/1518; i f. 93v, 08/01/1588; i ECR-1149: 109r, 07/07/1657.

Durant els segles XIV i XV, pertanyé a les famílies Oms, Desportell, Cabrer i Sureda. L'any 1445, Guillem Sureda i sa muller Catalina Cabrer, d'Artà, la venen a Joan Peretó de Manacor per 1.100 lliures. En aquelles dates comença a conèixer-se vulgarment amb el nom de Son Peretó. El 1534, la cavalleria fou establerta a Andreu Net, i la seva filla Catalina l'aportà en dot al matrimoni amb Rafel Ballester, perpetuant-se en mans de la família Ballester d'Olesa fins a la darrera capbreu efectuada l'any 1828.¹⁰⁴⁹ Aleshores, abraçava 4.112 quarterades i dos quartons (2.920 ha); és a dir 709'25 quarterades l'alqueria *Adzon* i 3.403'25 quarterades *Adzona*.

6.- La cavalleria de la Torre dels Nunis/dels Enagistes.

Quatre dies més tard que l'anterior, el 19 de juny, Nunyo Sanç institueix una altra cavalleria a favor del cavaller Pelai Nunis. L'origen d'aquest llinatge és desconegut. Atenent la similitud fonològica, Joaquín Mª Bover (1850) considera el llinatge Nunis com una varietat del castellà Núñez, atribuint la paternitat bastarda a Nunyo Sanç. No obstant, la forma Nunis sembla un apòcope de N'Uniç, que és una de les aparences més corrents –juntament amb Oniç/Unís/Onís- d'escriure'l. El comte honora Pelai Nunis amb el qualificatiu de *dilectus miles*. Devia formar part de la seva cort i concorregué a la conquesta amb un parent anomenat Miquel Nunis. El cavaller Pere Nunis, qui rep del rei la casa de l'andalusí Abo Zaro, situada dins l'Almudaina (CCR, f. 41vb), i Joan Nunis, un dels partidors de la porció reial, devien pertànyer a la mateixa família, però en desconec el parentesc.

La cavalleria estava constituïda per l'alqueria anomenada *Anorade* o *Angrad*, situada en el terme de la parròquia de Manacor, més cent quarteres d'ordi anuals i altres 50 de forment, que el tinent rebia sobre els censos i rèdits que el comte recaptava a les parròquies de Manacor i Felanitx en temps de messes.¹⁰⁵⁰ En contra-prestació, Pelai havia de sostenir un destre a benefici i en nom del comte.

Un any abans, Nunyo Sanç li havia fet donació d'unes cases amb un hort contigu dins la Ciutat, davant la plaça de Santa Eulàlia, part de les quals commutà amb un censal

¹⁰⁴⁹ Per a la successió de la cavalleria, vegeu Oleza de España, 1931a: 19; Ramis de Ayreflor, 1933: 127; Lliteras, 1971: 67; Rosselló Vaquer, 1978b: 104.

¹⁰⁵⁰ *Centum quinquaginta quarterias bladi singulis annis tempore messium habendas et recipiendas de censibus et redditibus nostris de Manacor et de Felinich scilicet centum quartarias ordeï et quinquaginta quartarias frumenti, ad rectam mensuram civitatis Maioricarum*: ARM. ECR-1145, f. 9, 13 calendes julioli 1233 (19/06/1233). Citat per Morro (2003: 43).

i amb el dret de construir obradors a l'hort.¹⁰⁵¹ Però aquest immoble no formava part de la cavalleria.¹⁰⁵²

L'alqueria *Anorade/Ancrad* és desconeguda. L'única explotació de la *Remenbrança* (f. 5r) que s'hi acosta fonèticament és *Ain Aurat*, de quatre jovades, situada en el terme de Manacor. Inclou diversos rafals. Així es dedueix de l'escriptura de cessió del delme a la Seu, en què Pelai Nunis dona a l'Església dos terços dels ingressos del pa, vi i oli de la seva alqueria i quatre rafals (*in alqueria mea que dicitur Amorat cum quatuor raallis*), i la meitat dels altres delmes. El document de cessió és de maig del 1245.¹⁰⁵³

Quatre jovades (45 ha) sembla una extensió força reduïda per constituir una cavalleria territorial, però no ho és tant si se sospesa la renda addicional en espècies. L'any 1245, la quartera de forment es valorava a tres sous melgoresos; i la d'ordi a 18 diners (Llites, 1967: 161). Encara que el preu fluctuava d'un any a l'altre, és raonable acceptar que només la renda que rebia anualment Pelai ja equivalia a la quantitat de 15 lliures melgoreses, que suposen el 40 % del salari anual d'un cavaller per aquelles dates (25 lliures).

En Pelai Nunis és un altre dels cavallers que el testament de Nunyo Sanç eximeix de mantenir el cavall armat. Per tant, després del 1242 continua tenint en feu les terres i les rendes que constitueixen la cavalleria, però exemptes del servei militar. El juliol del 1245 incrementarà el patrimoni amb un altre conjunt de cases i casals que rep dins la vila de Manacor, a la porció que el monarca acabava d'adquirir als marmessors de Nunyo Sanç.¹⁰⁵⁴ Dos anys més tard, el batlle reial Arnau de Font li estableix l'honor de La Mola i els rafals que conté, també situats en el terme de Manacor.¹⁰⁵⁵ En el mateix districte compra una alqueria innominada a Guillem Mulet.¹⁰⁵⁶ Tot plegat, acumulà un patrimoni considerable, format per terres de procedència diversa (cavalleria, donació, establiment, compra, etc.) i en diferent règim de tinença (feu, alou, domini útil, etc.). N'establí o sots-establí una part a cens a diversos colons i, l'altra part, constituí la reserva senyorial de la

¹⁰⁵¹ ARM. ECR-1145, f. 9r. Perpinyà, nones febrer 1231 (05/02/1232). Citat per Llompart, García, *et alii*, 1988: 31; E. de K. Aguiló, 1912: 281, doc. 365.

¹⁰⁵² No tan sols no s'esmenta a l'hora de constituir la cavalleria, sinó que sempre es capbreva com una propietat independent en els segles posteriors (ARM. ECR-1145, f. 9; ECR-1146, f. 10v i 99v; ECR-1161, f. 335).

¹⁰⁵³ ACM. GROC: 25, doc. 194; i RT: 66, doc. 134. Mallorca, 17 calendes juny 1245 (16/05/1245)

¹⁰⁵⁴ ARM. ECR-1145, f. 9r. Citat per Llompart, García, Oliver, *et alii*, 1988: 29 i 32. Mallorca, 8 calendes agost 1245 (25/07/1245). L'any següent les establí a Guillem de Llodrà. Mallorca, pridie calendes març 1245 (28/02/1246).

¹⁰⁵⁵ Llompart, García, Oliver, *et alii*, 1988: 31 i 32. Mallorca, pridie calendes maig 1247 (30/04/1247). Anys més tard la sots-estableix a Pere Payeres. Mallorca, 17 calendes agost 1256 (16/07/1256).

¹⁰⁵⁶ ADM. MSL-68. Pliego 12, pàg. 28v, doc. 3, 16 calendes desembre 1247 (16/11/1247).

família on construï la casa-torre que donà nom a la cavalleria Torre dels Nunis.¹⁰⁵⁷ El patrimoni s'arrodonia amb les cases de la Ciutat, on residien els membres de la família quan els afers els obligaven a sojornar a la urbs (Jover, Mas, & Soto, 2002: 154). En execució del dret d'edificar que li atorgà en el seu dia Nunyo Sanç, parcel·là i vengué una sèrie de solars de l'hort adjunt a les cases, per edificar-hi obradors.¹⁰⁵⁸ Va fer testament pel març del 1260 i degué morir poc després, a una edat avançada per l'època.¹⁰⁵⁹

Per ordre de son pare, l'any 1285 Alfons el Liberal envaí i confiscà el regne al seu tiet Jaume el Prudent de Mallorca, per haver col·laborat amb Felip III de França en la croada contra la Corona d'Aragó. El papa Martí IV havia declarat la croada contra Pere el Gran per la seva intervenció en els afers sicilians en contra de la voluntat papal. Com a represàlia, Alfons ordenà als seus agents la confiscació dels béns de tots aquells qui havien romàs fidels a Jaume de Mallorca. Entre ells es trobava Miquel Nunis. Encara l'any 1292, el batlle venia a l'encant les rendes de les possessions dels Nunis a Artà, Manacor i Felanitx per compte de la Procuració reial i enviava els diners al monarca a Barcelona.¹⁰⁶⁰

Arran dels tractats d'Anagni (1295) i d'Argelers (1298), Jaume de Mallorca recuperà el regne i tornà el patrimoni confiscat als cavallers partidaris seus. Poc després, un incident familiar greu commocionà la família Nunis i trastocà la fortuna heretada dels avantpassats. L'origen precís del conflicte i el desenvolupament posterior m'és desconegut, però donà lloc a un procés criminal contra el donzell Pelai Nunis per haver ferit violentament i cruenta el seu germà Miquel (*pro eo quod vulneraverat atrociter fratrem suum*). També ignoro el contingut exacte de la sentència del monarca, dictada a Mallorca el 18 de juny del 1299, sinó únicament un vague i ambigu regist inclòs a un inventari familiar segons el qual li foren decomissats tots els béns (*rex Maioricarum condemnavit sententialiter dictum Pelay Unis in emisione omnium bonorum suorum*). El mateix repertori conté una altra breu ressenya d'un diploma en pergamí amb el segell pendent de Jaume el Prudent, datat sis setmanes més tard a Perpinyà. Aleshores, el monarca desheretà Pelai pels enormes excessos comesos cruelment i injusta contra el seu germà (*invasionem et excessus enormes quos Pelayus Nunis domicellus filius Michelis*

¹⁰⁵⁷ A. Albertí *et alii*, 1986; García & Oliver, 1994; Lliteras, 1967: 110; i 1971: 69; Llompert, García, Oliver, *et alii*, 1988.

¹⁰⁵⁸ Llompert, García, Oliver, *et alii*, 1988: 30, 6 idus maig 1249 (10/05/1249) i idus juliol 1250 (15/07/1250).

¹⁰⁵⁹ García & Oliver, 1994: 46, nota 11; Llompert, García, Oliver, *et alii*, 1988: 31, 16 calendes abril 1259 (17/03/1260). No consta el contingut del testament.

¹⁰⁶⁰ García & Oliver, 1994: 47, nota 26; Lliteras, 1967: 209.

Nunis milites civis Maioricarum quondam, comissit in Michelem Nunis, fratrem suum, crudeliter et injuste) i feu donació perpètua entre vius a l'injuriat de tots els béns que tenia Pelai i dels que esperava tenir per herència paterna o per qualssevol altres motius (*omnia bona quecumque essent que Pelay Unis, milis dicti domini regis, tunc habebat et ad ipsum expectabant ratione succeccionis paterne aut aliqua ratione in civitate et insula Maioricarum*).¹⁰⁶¹

En no conèixer el diploma *in extenso*, és impossible de saber què ocorregué amb el cavall armat, del qual n'havien quedat eximits els Nunis pel testament de Nunyo Sanç. Essent així, al primer cop d'ull sorprèn que, un decenni més tard, Jaume el Prudent atorgui a Pere Nunis, fill de Miquel, la jurisdicció civil sobre els territoris de la cavalleria. Desconcerta, igualment, que l'ordre de passar mostra donada als cavallers el maig del 1332 inclogui Pere Nunis, amb un destre armat. Com i també consta el mateix Pere Nunis com un dels cavallers que presten cavall armat "per los barons antics" i tenen dret a una part dels emoluments del Veguer de la Ciutat "per la honor que té a Manacor". A les revistes militars posteriors, també és convocat a passar mostra el senyor de la cavalleria de Manacor.¹⁰⁶²

Una reclamació efectuada pel successor de la cavalleria aclareix la qüestió. El primer d'octubre del 1389, el governador Francesc Sagarriga cita un conjunt d'homes a peu i a cavall perquè, juntament amb el capità d'armes Bernat de Santacília, donzell, es traslladin a la marina de Santanyí per vigilar la costa. L'ordre obeeix a les noves sobre fustes i galeres de moros que naveguen per aquelles mars amb la intenció de damnificar algun lloc de l'illa. Un dels convocats és Pelaiet Nunis, pubill, com a hereu del besavi del mateix nom ja difunt. Immediatament, el curador de Pelaiet contradiu la convocatòria, tot al·legant que no està obligat a sostenir cap cavall armat "con de aquella servitut del dit cavall sia stat desliurat e absolt lo dit Palay Nunis, besavi seu qº, per vigor de lexa per lo molt noble Nono Sans en son derrer testament". I presenta, com a prova, la còpia de clàusula testamentària de Nunyo. Tot seguit, el governador trasllada la protesta al Procurador fiscal del monarca. El funcionari triga un any i mig en fer les perquisicions procedents; però, finalment, addueix que quan Jaume el Prudent donà a Miquel Nunis els béns confiscats al seu germà Pelai, els hi lliurà amb l'obligació de prestar un cavall

¹⁰⁶¹ ACM. CAC, n° 14.679; ADM. MSL-68. Pliego 14, pàg. 33v, doc. 19; i ARM. ECR-1145, f. 16v. Mallorca, 14 calendes juliol 1299 (18/06/1299); i Perpinyà, 3 calendes agost 1299 (30/07/1299). Transcrit per García & Oliver, 1994: 47; Llompart, García, Oliver, *et alii*, 1988: 29; Morro Veny, 2003: 47.

¹⁰⁶² ADM. MSL-68. Pliego 19, p. 44, núm. 3, 4 nones abril 1310 (02/04/1310); ARM. AH-436 bis, f. 29r, 9 calendes juny 1332 (24/05/1332); ARM. RP-3142, f. 101r-103r (1344 *ca.*); ARM. AH-6608 i AH-6609.

armat.¹⁰⁶³ Argumenta, igualment, que des d'aleshores, els posseïdors de la cavalleria han sostingut el servei militar sense protestar.¹⁰⁶⁴ El curador donà per bona la resposta de manera que, tal com demostren les successives capbrevacions, els Nunis continuaren mantenint el destre armat.

La cavalleria passà a denominar-se dels Nunis de Sant Joan dins la primera dècada del segle XVI, per manca de descendència masculina. Aleshores el primogènit, Àlvar Nunis, deixà l'heretat al seu nebot-net Joan de Sant Joan, amb l'obligació d'anteposar el llinatge i les armes dels Nunis. Un segle més tard es reproduïx la situació en morir el primogènit, Pere, sense descendència. L'heretat passà a sa germana Joana, casada amb el Procurador reial de Mallorca Hug de Berard. El net d'aquests, Hug Nunis de Berard, ingressà a la Companyia de Jesús i, l'any 1651, hagué de renunciar a l'herència en favor de l'Orde de Sant Ignasi, qui fou la responsable de mantenir el servei armat.¹⁰⁶⁵ La casatorre de Manacor es coneix encara amb el nom de Torre dels Enegistes o Inyegistes.

A la darrera capbrevació coneguda, els propietaris denunciaren que la cavalleria, vers 1830, té unes 1.800 quarterades d'extensió (1.278 ha). De forma triangular, s'estenia des de la vila de Manacor cap al sud, entre els camins de Felanitx, el Coll des Vent i el torrent de Sa Cabana.¹⁰⁶⁶

7.- La cavalleria de Garcia Gonzalvo.

El 13 de març del 1235, el procurador del comte, Ferrer d'Olzet, lliura a Garcia Gonsalvis/Gonzalvo el rafal anomenat *Alpozuz*, de tres jovades, situat en el terme de Manacor. Deu tractar-se de l'explotació *Alpuçol*, que la *Remenbrança* (f. 3v) menciona en aquell terme amb la mateixa extensió. El document precisa que la donació és en adjutori de la terra que encara manca ser-li assignada per arribar a les 20 jovades que havia de rebre per indicació del comte (*in emendam illarum vij. jugatarum que dande restabant de illis .xx. jugatas quas dominus Nuno Sancii vobis dare debebat pro vestra*

¹⁰⁶³ *facta confiscacione, illustris rex Jacobus bone memorie illa bona confiscata dedit Michaeli Unis, injuriato per fratrem suum Palagium Unis, cum servicio unius equi armati.*

¹⁰⁶⁴ ARM. AH-6609, f. 113r-114r (01/10/1389-11/05/1391).

¹⁰⁶⁵ Per a l'arbre genealògic de la família Nunis i la continuïtat de la cavalleria, vegeu Ramis de Ayreflor Sureda, 1918: 48-336; A. Albertí *et alii*, 1986; Llompart, García, Oliver, *et alii*, 1988; García & Oliver, 1994; Montaner, 1994: 412; i Morro, 2003: 43.

¹⁰⁶⁶ ARM. ECR-1161, f. 335r.

cavalleria).¹⁰⁶⁷ Cap altra notícia no tinc d'aquesta cavalleria, sinó que va ser eximida de prestar el servei militar obligatori pel comte Nunyo, en virtut del seu testament.

8.- La cavalleria Burguet/Llulls.

Un plet del segon terç del segle XV m'ha permès saber que Nunyo Sanç fundà una altra cavalleria amb data 5 d'abril del 1235.¹⁰⁶⁸ El primer posseïdor fou Berenguer Burguet, qui cooperà a l'empresa de la conquesta. Nunyo també li dona a cens un casal dins la Ciutat, en el carrer dels Àngels, que no forma part de la cavalleria. Berenguer Burguet, originari d'una família acomodada barcelonina, va ser el primer veguer de Mallorca, entre 1232 i 1235, i sembla que una branca familiar arrelà a l'illa. Copropietari d'una nau amb els fills Bernat i Arnau, el decenni següent comercien a Hispania amb diner, blat i *ad lucrandum contra sarracenos*. També realitzen negocis immobiliaris, comprant terra en alou a l'alqueria de Campanet i establint un molí.¹⁰⁶⁹

La cavalleria estava formada per cinc alqueries i quatre rafals que el document no nomena (*suis propriis nominibus nominatas et nominatos*) i un molí, situats en el districte de Manacor, a més de quatre cases, dos horts i un forn dins la Ciutat. Quan, l'any 1278, el titular de la cavalleria estableix totes les terres que constitueixen el feu a Guillem Calvó, cita totes les explotacions pel seu nom. Són les alqueries *Benibuyle*, *Beniamor*, *Maxillaris*, *Benipexera* i *Benimargarita*, i els rafals *Nadia*, *Benihadreyl*, *Vilavilar* i *Azephila* o *Benzaphila*.¹⁰⁷⁰ Malgrat que els topònims ja es troben força modificats, es poden reconèixer quasi tots a la *Remenbrança* (f. 8r-8v), tal com reflecteix la taula 74. Queda sense identificar l'alqueria *Benipexera* i el rafal *Benihadreyl*. La suma totalitza una extensió aproximada de 40 jovades (454 ha), situades a la parròquia aleshores anomenada Bellver, avui Sant Llorenç des Cardessar. Pel conjunt d'aqueixes explotacions, Burguet havia d'aparellar dos cavalls armats per compte de Nunyo Sanç.

¹⁰⁶⁷ BSAL 14: 276, doc. 316, 3 idus març 1235 (13/03/1235). Rosselló Vaquer (1973a: 21, doc. 83) cita una alqueria o rafal anomenat *Alpassar*, que podria estar relacionat amb aquest.

¹⁰⁶⁸ ACA, CANCEL·LERIA, Registros, NÚM.3427, f. 96r-98r. Saragossa, 15/03/1469; i ACA, CANCEL·LERIA, Registros, NÚM.3428, f. 120r-122r. Montsó, 03/06/1470. Citat per: Bover, 1834: 32v; i 1850: 82; Fuster Forteza, 2006: 49, sense donar-ne la referència.

¹⁰⁶⁹ E. de K. Aguiló, 1912: 256, doc. 285; Bernat Roca, 2005: 165; Bover, 1864a: 206; Coll Font, 2013b; Lliteras, 1971: 61-63; Montaner, 1994: 412. Altres notícies sobre els Burguet a Bover, 1850: 82-83.

¹⁰⁷⁰ ARM. ECR-349, f. 61r, 4 calendes gener 1278 (29/12/1278). Citat per Bernat Roca, 2005: 165; Lliteras, 1967: 190; 1971: 61; Morro Veny, 2003: 42; Soto Company, 1984a: 20.

Tot i que el seu nom no consta en el testament del comte com a exceptuat del servei, la prestació militar fou reduïda a un sol destrer abans del 1239.¹⁰⁷¹

Taula 74. Béns de la cavalleria dels Burguets/Llulls (1278)

Districte	Situació	Inmoble	Extensió	Censos	Emfiteuta
Manacor	Terme de Bellver	<i>Maxallaris</i>	5 jovades	Delme i tasca	Guillem Calvó
		<i>Rafal de Mafomat aben Bunel</i>	4 jovades		
		<i>Beni Maior</i>	4 jovades		
		<i>Billarara</i>	4 jovades		
		<i>Rafal Naia</i>	2 jovades		
		<i>Benipexera</i>			
		<i>Rafal Benihadreyl</i>			
		<i>Atufila</i>	2,5 jovades		
			2,5 jovades		
		<i>Marganit</i>	4 jovades		
	Un molí		3 masmudines	Guillem Calvó	
Ciutat		4 hospicis de cases			
		2 horts			
		Un forn			

Font: elaboració pròpia a partir de ARM. ECR-349, f. 61r; i ACA. Cancelleria. Registre núm. 3428, f. 120r

La família Burguet posseï el feu fins al primer terç del segle XIV, que passà a mans dels Llull. Passà a ser conegut pel nom de La Seu d'En Burguet o dels Llulls. Les relacions de cavalls dels anys 1332 i 1344 adverteixen que Pere Arnau Burguet aporta un cavall armat “per l'alcharia de Manacor”; però la mostra següent aclareix que, realitat, és de Guillem Llull de Campanet. Segles després, els germans Antoni i Ramon Llull instituïren un benefici a la Seu, el dret de presentació del qual seu vacant eren els familiars més propïncs nom i armes. Per tal de clarificar aquesta prebenda i no perdre el fil de la successió, l'any 1606 un dels hereus, Gabriel Llull, elaborà un arbre genealògic i un discurs explicatiu per provar l'ascendència fins al beat Ramon Llull (1232-1316).¹⁰⁷²

En un moment del discurs, l'autor nomena Ramon Llull “senyor que fo de la Cavalleria de Bellver de la parroquia de Manacor”; i, tot seguit, afegeix entre parèntesi un frase inquietant: “que pagat ne sia qui le robà a sos fills”. Al·ludeix a la conxorxa orquestrada pel notari Joan Ballester que he explicat en el capítol V.2.1, com a resultat de la qual els Llull hagueren de renunciar a la cavalleria en favor del notari, l'any 1469.

¹⁰⁷¹ ACA, CANCELLERÍA, Registros, NÚM.3428, f. 120v.

¹⁰⁷² Aguiló & Miralles, 1986: 157-169; Llull, 1890: 262-264. S'hi observen algunes inexactituds genealògiques. Veure també l'arbre genealògic de la branca catalana a Cuadrada, Duran & Martínez, 2018: 20-22.

La família Ballester continuà gaudint dels drets i ingressos de la cavalleria. Quasi sempre per via femenina, passà als Morell, Brondo, Gual, Torrella i Oms. La capbreuació de Maria de la Concepció Oms i Oms, feta l'any 1827, assegura que *se componia de los predios Se Bagura, Infern, Se Carbonera, Se Talaya, Es Pou Colomer, Sos Lluls, Sos Frares, Ses Planas, porción del predio Abacasa y porción de los establecimientos llamados Algorefa*; una ampla superfície de terreny muntanyenc situada a l'extrem de tramuntana del terme municipal de Sant Llorenç.¹⁰⁷³

9.- La cavalleria de Joan Francesc.

L'octubre del mateix 1235, el comte de Rosselló institueix una altra cavalleria en favor de Joan Francesc, un personatge que m'és totalment desconegut i difícilment identificable. Diu l'instrument de constitució que el feu està obligat a prestar un cavall armat com els altres cavallers (*sicut alii milites*), i està compost únicament per l'alqueria *Zabela Alequila*, de vuit jovades d'extensió (90 ha). El document, del qual només ha transcendit un breu apunt notarial, no indica on està situada l'alqueria sinó, únicament, que abans la tenia Ramon de Teilleto *ad laborationem suam propriam*.¹⁰⁷⁴ Aquella alqueria devia ser un complement fins assolir les vint jovades que acostumaven a rebre les cavalleries.

La *Remenbrança* (f.4v) reflecteix l'explotació *Sebella*, de vuit jovades, situada en el terme de Manacor. Antoni Mut i Guillem Rosselló (1993: 115) intueixen que *Zabela Alequila* potser sigui una deformació de *as-sabīla alqibla*, que significaria “el camí del sud”. Els decennis posteriors acrediten diverses vendes i establiments de trossos de terra, vinyes, cases i horts vora un pou en aquesta alqueria, amb la grafia *Cibela/Lexibela/Xibela/Axibilla*. Una de les confrontes cita un camí, que confirmaria aquella hipòtesi.¹⁰⁷⁵

No obstant això, els documents que les emparen només al·ludeixen al delme i la tretzena part dels fruits com a càrregues de l'explotació, però res de cavall armat. Sospito, doncs, que el deure militar hauria estat amortitzat en una data desconeguda, anterior al 1265. Aleshores, el domini directe de l'alqueria hauria passat al rei quan comprà els béns

¹⁰⁷³ ARM. ECR-1161, f. 124 Vegeu la successió de la cavalleria a: Oleza de España (1931b: 61) Lliteras, 1971: 61; Rosselló Vaquer, 1978b: 109-114; Sansó Riera & Sansó Riera, 2012: 155-162.

¹⁰⁷⁴ ARM. ECR-342, 184v, 15 calendes novembre 1235 ? (18/10/1235). Regest a Rosselló & Ferrer, 1977: 33.

¹⁰⁷⁵ Rosselló & Ferrer, 1977: 120, 125, 130, 132 i 136. Anys 1265-1295.

de Nunyo Sanç; mentre que el domini útil romandria a mans dels colons allà establerts, amb les mateixes càrregues imposades pel primer tinent Joan Francesc.

10.- La cavalleria d'Orient.

La primera cita d'aquesta cavalleria es remunta a l'any 1236. Pertanyia a Joan de Galiana, si bé desconec el document fundacional. Els Galiana eren de tradició cavalleresca immemorial (Montaner, 1994: 407) puix que assistiren a la conquesta. Joan obtingué la casa d'Azerzari el repartiment, situada dins l'Almudaina en porció reial (CCR, f 42ra). El seu successor, Assalt de Galiana, es declarà partidari de Jaume el Prudent de Mallorca quan el seu nebot, Alfons II d'Aragó, s'apoderà del regne; i, en conseqüència, li fou confiscada la cavalleria, que –afirma- estava sotmesa a la prestació d'un cavall armat.¹⁰⁷⁶

L'any 1323, Assalt es dirigeix al rei Sanç de Mallorca manifestant haver perdut el document de concessió arran de la confiscació. Després d'escoltar el Procurador Miquel Rotlan, qui investigà l'antiguitat i drets del monarca a l'illa (*qui invenit antiquitatis et jura nostra huius insule pervenire*), até la petició i li confirma el feu el 9 de juliol del 1323, amb el mateix servei i semblants condicions que el diploma original.¹⁰⁷⁷ Està constituït per tres *llocs* anomenats *Orient*, *Luch* i *Honor*, situats al nord-est del terme de Bunyola, que cal identificar amb les explotacions que Nunyo Sanç obtingué a *Uarien* per la part del quartó del bisbe de Barcelona. La *Remenbrança* (f. 10v) cita *Vuarien*, de 25 jovades; *Luc*, de 10 jovades; i *Eanor*, de 12 jovades. En total, doncs, ocuparien unes 534 ha de terreny. Abans del 1242 adquirirà l'alqueria *Semacumba* (Comasema), o la part d'ella confrontant amb les terres de la cavalleria, i l'establirà tot seguit. La comprà a

¹⁰⁷⁶ ARM. ECR-352, f. 15 i 169. Bover, 1864b: 324.

¹⁰⁷⁷ ARM. ECR-1145, f. 55. Mallorca, 7 idus juliol 1323 (09/07/1323). Transcrit per Oleza de España, 1947a: 66. Citat per Bover, 1834: 32v; 1850: 188; Duran, 1979: 58. Ricard Soto (1999: 386; i 2003: 325) assegura que la cavalleria fou fundada el 1323, i es componia “dels territoris que aquesta família anà acumulant a les alqueries d'Honor, Lluç i Comasema”. Efectivament, la majoria dels documents d'establiment del segle XIII expressen que Joan de Galiana tenia les terres en feu de Nunyo Sanç i després del rei, sense fer referència al cavall armat. Però això no significa que fos creada en aquella data, perquè el mateix ocorria amb la cavalleria d'El Palmer, per exemple. Corroborant la meua tesi, d'altres diplomes (ECR-345, f. 213v i 277v) indiquen que el titular només devia fidelitat i escrivania pública al senyor; mentre que el lluíisme i la fadiga eren del cavaller. Endemés, la mostra celebrada l'any 1344 esmenta la cavalleria com una de les que “fan cavals armats per les baronies antigues”, com Aiamans, Beniarri, Mahtija, els Llulls, etc., i no com aquelles que “establí lo senyor Rey en Sancho de honrada memoria”.

Vicenç d'Exea, qui la tenia a cens per Nunyo, a la porció que havia passat al rei; i, evidentment, no formava part de la cavalleria.¹⁰⁷⁸

Ben aviat, Joan de Galiana estableix les alqueries Lluç i Honor i la meitat d'Orient. L'altra meitat constitueix la reserva de la cavalleria, de la què anirà establint cases, patis per construir, bocins de terra, vinya i garriga a colons diversos al llarg del segle XIII fins a constituir el llogaret actual d'Orient.¹⁰⁷⁹ La cavalleria roman en mans de la família Galiana, els hereus de la qual superaren les mostres de cavalls armats fins ben entrat el segle XV. Després passà als Nunis, Sant Joan, Togores, Verí i Ferrandell, tal com expressen les successives capbreuacions dipositades a l'escriuària reial.¹⁰⁸⁰

11.- La cavalleria de Baldoví de Semi.

El 21 d'octubre del 1238, Nunyo Sanç assigna 20 jovades de terra a Baldoví de Semi, sotmeses al deure de mantenir un cavall armat.¹⁰⁸¹ Baldoví era un cavaller del cercle familiar de Nunyo Sanç i, per això, el comte el qualifica com a *miles noster*. Un any després li arrodoneix l'heretat amb unes cases situades en el carrer del Temple de la Ciutat.¹⁰⁸²

El lot de terres està constituït per les alqueries *Tormarina* i *Acen*, de 4 jovades cadascuna, situades en el terme de Campos, i l'alqueria *Senobia*, de 12 jovades, ubicada en el terme de Felanitx. El document afirma que aqueixa darrera havia pertangut anteriorment al cavaller Guter Dies i a l'Orde de Calatrava per donació del propi Nunyo (*sicut ipsam melius tenuit et habuit Guoter Dies et sicut ipsam tenueret et possideret fratres de Calatrava pro nobis*) sense, emperò, cap obligació militar.

La *Remenbrança* (f. 11v i 15r) revela tres noms d'alqueries que segurament corresponen a les que Nunyo Sanç adjudica al cavaller. Les dues primeres estan enregistrades una rere l'altra sota una capçalera que diu: *De terminal de Canpos con la*

¹⁰⁷⁸ ARM. ECR-341, f. 96v.

¹⁰⁷⁹ ARM. ECR-341, f. 90r, 92v i 93r; i ECR-342, f. 145. Vegeu Soto, 2001: 96; i 2003: 327. Vegeu l'estudi de les alqueries que fa Helena Kirchner, 1997, especialment p. 154-155 i 245-258.

¹⁰⁸⁰ Per a la família Galiana, vegeu Bover, 1850: 188. Per a la continuïtat de la cavalleria: Oleza de España, 1947a: 66; Oleza Gual de Torrella, 2014. Capbreuacions: ARM. ECR-1145, f. 55 (1389); ECR-1107, f. 340 (1638); ECR-1149, f. 90v (1657); ECR-1151, f. 352 (1698); ECR-1152, f. 173 (1724); ECR-1120, f. 52 (1736); ECR-1153, f. 244 (1747); ECR-1154, f. 118 (1777); ECR-1158, f. 7 (1797); i ECR-1161, f. 24 (1827).

¹⁰⁸¹ ARM. AA. Pergamins s. XIII, nº 10, 12 calendes novembre 1238. Transcrit a DRM: 31, doc. 23. Regest a Rosselló Vaquer, 1972: 19; 1974: 15). Citat per Le-Senne, 1984: 290.

¹⁰⁸² *Et teneas ipsas domos sicut alios honores tenes per nos ad caballeriam*: BSAL 15: 54, doc. 413, calendes novembre 1239 (01/11/1239).

paret. Són: *Tor Marina*, de 4 jovades i *Bacem*, de la mateixa extensió; vinculables sense cap dificultat amb *Tormarina* i *Acen* i associables al municipi de Campos (Mut & Rosselló, 1993: 143). L'altra, en canvi, es troba dins la *Partida de Caçor*, dins el terme municipal de Porreres per tant. És l'alqueria *Acenobra*, de 14 jovades que, malgrat la diferència de dues jovades, cal identificar amb la *Senobia* de la cavalleria, a la qual adjudica tan sols 12 jovades. Així, doncs, la superfície territorial de la cavalleria apuja a vint jovades, prop de 227 hectàrees. L'alqueria *Senobia* compareix escrita de maneres diverses a la documentació posterior: *Senobre*, *Senobra*, *Senabre*, *Sanobra*, *Sanobre*, *Çanobre*, *Cenobra*, *Genobra*, *Sa Nobra*, *La Nobra* i, finalment, *Son Obra*.

Poc temps després, el servei armat fou amortitzat pel comte, o bé pel seu successor, el rei. Ja ho era l'any 1253, quan la filla i hereva de Baldoví, Elisenda, casada amb Berenguer de Tortosa, establí un honor a una de les alqueries que tenia en feu reial.¹⁰⁸³ Posteriorment, el rei recuperà l'alqueria *Senobia* i la cedí a mestre Joan de Verí, canonge de la Seu, secretari i notari de Nunyo Sanç, lliure de prestació militar.¹⁰⁸⁴

12.- La cavalleria *Mancorme Abiniara* o de Pacs.

A començaments de la dècada del 1230, Nunyo Sanç concedeix en feu a Carròs,¹⁰⁸⁵ la vila de Felanitx i l'alqueria *Mancorme Abiniara*, gravades amb la càrrega de mantenir un destreter (*quam villam et alqueriam patruus noster Nunno Sancii bonae recordationis quondam dedit in feudum ad unum militem armatum Carrocio filio quondam comitis Alemanie*).¹⁰⁸⁶ En realitat, el nom de l'alqueria seria *Manqūr min Banū Hiyyāra*; és a dir, la part del districte de Manacor controlada pel clan berber dels *Banū Hiyyāra*.¹⁰⁸⁷ L'explotació pertany al quartó propi del comte de Rosselló segons la *Remenbrança* (f. 14v), formant part de *La partida de Caçor*, amb el nom de *Beni Fiara*, de 5 jovades d'extensió (56 ha). Devia ocupar bona part de la vila actual de Felanitx, associada a una torre d'origen andalusí.¹⁰⁸⁸

¹⁰⁸³ ARM. ECR-342, f. 238v, 6 nones octubre 1253 (02/10/1253).

¹⁰⁸⁴ ACM. CAC, n° 8018, nones juny 1289 (05/06/1289). Citat per Rosselló Vaquer, 1974b: 16; 1977: 37.

¹⁰⁸⁵ Vegeu-ne la biografia en el capítol IV.6.

¹⁰⁸⁶ La cavalleria és esmentada per primera vegada l'any 1241, però es desconeix la data de concessió i el nom del primer tinent. L'alqueria havia estat abans de Garcia Falces, però ignoro sota quin règim de tinença. Totes les dades que segueixen procedeixen del document de confirmació per part de Jaume I de la venda feta a Jaume Picany: Huici & Cabanes, 1982, IV: 55, doc. 958. Tortosa, 14 calendes març 1257 (16/02/1258). Citat per Bordoy Oliver, 1919: 217; Rosselló Vaquer, 1972: 28, doc. 58, sense proporcionar la referència arxivística.

¹⁰⁸⁷ Barceló & Kirchner, 1995: 39; Mut & Rosselló, 1993: 155.

¹⁰⁸⁸ Barceló & Kirchner, 1995: 39; Bernat & Serra, 2004: 262.

Posteriorment, i sense esmentar la data, el mateix document indica que Jaume I dispensa en endavant a Carròs del servei armat (*quem militem armatum nos eisdem Carrocio remissimus*). Si l'exoneració va ser obra del monarca, necessàriament es produí amb posterioritat a la compra dels béns que foren de Nunyo, l'any 1242. La data *antequam* és l'any 1253 puix que, el 17 de maig, Carròs ven la vila i l'alqueria a Guillem de Sant Meliό, ciutadà de Lleida, i a Pere Mir, canvista de València, juntament amb els pobladors, la jurisdicció i dues terceres parts del delme (l'altre terç era de l'Església), tot en qualitat d'alou franc i sense cap tipus de càrrega (*cum hominibus et feminis populatis et populandis et jurisdictionibus et duabus partibus decime*).¹⁰⁸⁹ Està clar, doncs, que aleshores el servei militar ja era amortitzat i assumit pel propi Jaume I com a successor de Nunyo. L'any següent, els nous aloers estableixen *Mancorme Abiniara* i un hort adjunt a Bernat de Carrera, sotmès únicament a delme.¹⁰⁹⁰ I el procurador a Mallorca dels esmentats Sant Meliό i Mir venen la vila de Felanitx i l'alqueria a Jaume Picany per 8.000 sous de València, el 7 de maig del 1257, amb les mateixes condicions que la tenien.¹⁰⁹¹

Jaume Picany morí vers 1285 (Rossellό Vaquer, 1973a: 27, doc. 105) i l'heretà el seu fill Ferrer, de qui passà al fill Jaume i, d'aquest, a un altre Ferrer. El 10 de març del 1318, els marmessors de la vídua d'aquest, Elisenda, venen l'alqueria *Mancorme Abiniara*, amb el domini i la jurisdicció sobre els habitants de Felanitx, a Guillem Valentí ses Torres, per 3.450 lliures.¹⁰⁹²

Dels Valentí passà als Nunis. L'any 1441 l'adquirí Rafel Armadams, ciutadà militar, qui la vengué a l'encant públic al ciutadà Hug de Pacs l'any 1444 per 2.000 lliures.¹⁰⁹³ Aleshores prengué el nom de cavalleria de Pacs o Pax. Ja en el segle XVI, una filla del Pacs es casà amb el comte de Zavellà, Joan de Boixadors, i aportà el feu armat en dot.

¹⁰⁸⁹ Huici & Cabanes, 1982, IV: 55, doc. 958. València, 17 calendes juny 1253 (17/05/1253). Llabrés Bernal, 1921: 7; Rossellό Vaquer, 1986: 77.

¹⁰⁹⁰ Mut Calafell, 2009b: 156; Rossellό Vaquer, 1972: 25 i 31, doc. 49 i 67, 19/12/1254.

¹⁰⁹¹ Huici & Cabanes, 1982: 55, doc. 958. Mallorca, nones maig 1257 (07/05/1257). Rossellό Vaquer, 1973: 7. La venda fou confirmada pels propis venedors des de València el 4 calendes juny 1257 (29/05/1257). Totes les transmissions són lloades i ratificades pel rei des de Tortosa el 14 calendes març 1257 (16/02/1258).

¹⁰⁹² Barcelό & Kirchner, 1995: 39; Rossellό Vaquer, 1984: 86. Per a la família Valentí, vegeu Barcelό & Ensenyat, 1996.

¹⁰⁹³ Bordoy Oliver, 1919: 23; Xamena & Rossellό, 1976: 92 i 154.

13.- La cavalleria de Bellver/La Punta d'En Brotat o de N'Amer.

Encara que no tinc constància del document de creació, Marquès Boleu o Boleti sembla ser el primer tinent d'aquesta cavalleria, instituïda per Nunyo Sanç. Un document de l'any 1242, molt mal conservat, assenyala que Marquès ven la meitat de dues alqueries de nom il·legible i el *Rafal Benamelus* a Joan Traver, sotmesos a un cavall armat. En total, abracen 20 jovades de terra (227 ha).¹⁰⁹⁴ La *Remenbrança* (f. 7r) cita el *Rafal Haben Murus*, de tan sols quatre jovades, que podria ser aquell. Una de les alqueries ha de ser necessàriament l'anomenada *Mediana/Mitjana*, posseïda en feu pel seu descendent, Francesc Traver.¹⁰⁹⁵

El seu fill i successor, Guillem Traver, era castellà del castell de Santueri quan es produeix l'annexió del regne a la Corona d'Aragó, l'any 1343. Malgrat que Mallorca caigué ràpidament en poder de Pere el Cerimoniós, Guillem Traver inicialment no reconegué la seva autoritat; raó per la qual el nou governador, Arnau d'Erill, manà al castellà i als servents que li retessin homenatge. Traver no degué respondre al manament, perquè el primer de juliol el monarca confirmà un nou castellà, Romeu Abrines. Endemés, ordena al governador que actuï contra ell i altres partidaris de Jaume el Temerari inculpats perquè *contra Nos et rem publicam civitatis eiusdem in verba sediciosa et letale virus seminantia prorrumpunt, ex quibus in ibi varia scandala et discrimina suscitantur*. És per aquest motiu que el governador li confisca els béns que, l'any 1347, són subhastats per la cúria reial de Manacor. Intenta comprar-los Nicolau de Sant Esteve, però la vídua d'Huguet Valentí denuncia la transacció perquè el comprador no reuneix les condicions de cavaller.¹⁰⁹⁶ La comprà l'esmentada vídua en nom del seu fill, qui presentà el cavall armat a les mostres a partir del 1349.

La cavalleria és venuda l'any 1367 a Rodrigo de Vergua, i ratificada el quinquenni següent per Pere el Cerimoniós.¹⁰⁹⁷ Quan mor Rodrigo, la cavalleria és encantada i venuda al seu net Bartomeu Navata de Vergua pel batlle de Manacor, per 804 lliures (Gili Ferrer, 1983: 523). Seguidament, passà per les mans dels Navata, els Bonafè, els Vives i els

¹⁰⁹⁴ ARM. ECR-342, f. 182r, 2 calendes juny 1242 (31/05/1242). Aquest document invalida l'opinió de Lliteras, 1971: 63; Morro Veny, 2003: 41; Rosselló Vaquer, 1978b: 100, segons els quals aquesta cavalleria era la mateixa o una fracció de l'anomenada *Adzon* i *Adzona*.

¹⁰⁹⁵ ARM. ECR-347, f. 39r, 13 calendes gener 1268 (20/12/1268).

¹⁰⁹⁶ Gili Ferrer & Caimari Calafat, 2007: 47; Le-Senne, 1984: 294; Lliteras, 1971: 66.

¹⁰⁹⁷ En aquelles dates, confinava amb la vorera de la mar, l'alqueria Benicanella, la possessió Benifetget, les possessions d'Antoni Carbó i de Llorenç Pardines, un *monte acuto que ibi est*, l'alqueria d'En Campos, l'alqueria Pocafarina i cert *estanno que ibi est et recedendo ipsa aqua a dicto stanno qui fluit et discurrit ad mare* (Lliteras, 1971: 68).

Servera qui, l'any 1503, la venen al notari Antoni Mir (Gili Ferrer, 1983: 526).¹⁰⁹⁸ El 1531 mudà als Brotat per compra-venda i, a finals del segle XVI, als Amer, qui la posseïren fins al segle XIX. Ocupava unes 2.000 ha, en el territori anomenat La Punta de N'Amer, a l'actual municipi de Sant Llorenç des Cardessar. Abraça des del torrent de N'Amer fins a Son Carrió, el torrent de s'Aigua, la carretera de Manacor a Capdepera i el límit dels termes de Sant Llorenç i Son Servera fins a Cala Millor i la vorera de la mar. Els successius posseïdors la capbrebaren els anys 1520, 1583, 1651, 1662, 1695, 1727, 1746, 1746, 1763, 1774, 1785, 1816 i 1827.¹⁰⁹⁹

14.- La cavalleria d'Alpuda.

Res no hagués pogut esbrinar d'aquesta cavalleria, si no fos perquè el testament del comte Nunyo eximeix un tal cavaller Bernat de Pavo/Pau de prestar el servei militar que li pertoca. Aquest degué ser el primer titular de la cavalleria. Com la resta dels companys dispensats, Bernat de Pau va continuar posseint els béns inherents al feu armat. Seguida la seva mort, l'any 1254, els marmessors venen a Berenguer de Tornamira "l'alqueria anomenada Alpuda d'Amunt i dues parts de l'alqueria anomenada Alpuda d'Avall, que és una jovada de terra prop de la vila de Manacor i tots els honors, possessions, agrers, censos, foriscapis o lluïsmes i altres drets que Bernat de Pavo tenia a l'illa de Mallorca, tant dins la Ciutat com fora, sota domini del rei". *Alpuda d.amont* i *Alpuda d.aval* són dues explotacions de 14 jovades cadascuna, que la *Remenbrança* (f. 5v) cita en el districte de Manacor. Penso que aqueixes explotacions, o una part d'elles, constituïren el nucli original de la cavalleria.

Els béns, ja exempts de qualsevol prestació militar, seguiren en poder de la família Tornamira. En el segon terç del segle XIV, continuaven rebent el nom de cavalleria, i es trobaven dividits en dues parts: una meitat era d'Assalt de Galiana, qui la tenia per constitució del dot de sa muller Maciana, filla de Ferrer de Tornamira, el qual l'obtingué per compra feta a la cúria del batlle de la Ciutat l'any 1397. L'altra meitat, era d'Esbert de Roaix, qui igualment l'assolí per constitució dotal que li feu sa muller Blanca, filla de Pere de Tornamira.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁸ ARM. ECR-168, f. 167r, 07/10/1439.

¹⁰⁹⁹ ARM. ECR-1146, f. 51; ECR-1146, f. 86v; ECR-1148, f. 135v; ECR-1151, f. 295v; ECR-1152, f. 222; ECR-1153, f. 183; ECR-1154, f. 230; ECR-1156, f. 175r; i ECR-1161, f. 105r.

¹¹⁰⁰ ARM. ECR.1145, f. 3r, 13/05/1389; i AH-74, f. 144r, 27/07/1397.

L'any 1475, el rei Joan ratifica mitja cavalleria Alpuda a Antoni de Galiana, juntament amb les anomenades *Sa Roca*, *Serrella* i *Santa Cirga*, que havien estat confiscades al seu pare Ferrer.¹¹⁰¹ Succeí al de Galiana el magnífic Felip Fuster, qui les deixà en herència a son fill Pelai Fuster. Aquest les llegà a son fill, també anomenat Pelai, segons deixa testamentària disposada el 1526. El virtut del testament signat l'any 1556, l'hereva d'aquest Pelai fou sa filla Elionor Fuster qui, l'any 1568, feu hereu universal son cosí germà Felip Despuig, donzell. D'aquest passaren a la filla i hereva Francisca Despuig l'any 1590 i ella les llegà en testament al magnífic Ramon de Puigdorfila el 1605. L'any 1650 Ramon la dona al seu fill Antoni de Puigdorfila, donzell.¹¹⁰²

El fill d'aquest, el donzell Ramon de Puigdorfila, hagué d'enfrontar-se a un plet familiar per la successió dels béns de son pare. Com a resultat del litigi, l'any 1680 la cúria civil del Sant Ofici li adjudica les tres cavalleries i mitja, en paga de les més de 24.610 lliures que aconseguix acreditar sobre els béns paterns.¹¹⁰³ El donzell aprofita l'ocasió per re-unificar les propietats en dues úniques cavalleries, segons criteris geogràfics i prescindint del seu origen: els béns de les parròquies de Porreres i Campos s'anomenaran la cavalleria La Roca; mentre que els de Manacor es denominaran Son Galiana. Ramon de Puigdorfila Cotoner capbreva Son Galiana el 1819, d'una extensió aproximada de 780 quarterades, i manifesta que estava situada en el terme de Manacor. Comprenia la possessió *Son Galiana*, que explotava el propietari, més la possessió *Sarrella*, 80 quarterades de terra de la possessió *Son Singala*, abans *Son Garbeta*, una tanca de 12 quarterades de la possessió *Mandia*, i altres terres establertes.¹¹⁰⁴

L'altra meitat de la cavalleria Alpuda desapareix de la documentació. Probablement ambdues meitats es reunificaren. Esbert de Roaix obtingué una cavalleria a Menorca (Vincent Palliser, 1991: 65) i potser s'instal·lés en aquella illa.

15.- La cavalleria d'El Palmer.

L'any 1260 consta la primera cita documental relativa a la cavalleria d'El Palmer, creada pel comte Nunyo i constreta a sostenir un cavall armat. Prengué la denominació de l'alqueria homònima, situada al sud-oest del terme de la parròquia de Campos.

¹¹⁰¹ ARM. LR-74, f. 27, 14/05/1475.

¹¹⁰² ARM. ECR-1146, f. 88v, 22/07/1586; ECR-1125, f. 439, 21/07/1854; ECR-1148, f. 126v, 29/07/1651; i ECR-1149, f. 131v, 06/02/1658.

¹¹⁰³ ARM. ECR-1151, f. 314, 05/11/1695.

¹¹⁰⁴ Per a la transmissió i successives capbreuacions de la cavalleria, vegeu Oleza de España, 1953b: 45.

Aleshores pertany a Joan de Marí, qui estableix rafals, honors i trossos de terra de l'alqueria a diversos colons.¹¹⁰⁵ Del llinatge Marí passa a la família Des Valer a finals del segle XIII.¹¹⁰⁶ L'any 1406 la compra en subhasta pública Jaume Morell, a la cort del batlle de Mallorca. Dos anys després, la ven a Pere des Cal·lar o Dezcallar.¹¹⁰⁷ A partir d'aleshores i fins a finals del segle XVI es manté en poder dels Cal·lar, heretant-la els Abrí/Ebrí des Cal·lar, qui passaren la mostra de cavalls i la capbrebaren repetidament.¹¹⁰⁸ La cavalleria disposava de la seva pròpia cúria, amb un batlle i un saig que exercien la jurisdicció civil i feien capbrevar els emfiteutes; però els conflictes amb el batlle reial eren freqüents.

16.- La cavalleria de La Galera/Cas Concos.

El comte rossellonès instituí una altra cavalleria obligada a cavall armat, que se digué Bombar i posteriorment La Galera, per ser aquesta alqueria la més important del feu, juntament amb d'altres rafals innominats.¹¹⁰⁹ Correspon a l'explotació *Bobar*, que la *Remenbrança* (f. 15v) situa a *La partida de Caçor*, terme de Felanitx, de 10 jovades d'extensió (113 ha). El topònim és relacionable amb *awbar* = erm, terra no conreada, que defineix perfectament la realitat de la seva topografia abrupta (Rosselló Bordoy, 2007d: 252). En el segon terç del segle XIII contenia una mesquita i unes *domos sarracéniques*, que el titular estableix per fer-ne cases i corral. Dona a cens altres terres i solars per construir cases, preludi del futur llogaret de Cas Concos, que es consolidà en el segle XVIII.¹¹¹⁰ Al voltant d'aquest nucli hi hagué una anella de camps de cultiu,

¹¹⁰⁵ ARM. ECR-345, f. 321, 18/02/1260; ECR-350, f. 147v, f. 100v i f. 131v. Vegeu Rosselló Vaquer, 1974a: 23-59; 2007: 7).

¹¹⁰⁶ Per a la successió dels titulars de la cavalleria: Oleza de España, 1944b: 277-280; Rosselló Vaquer, 1977: 144-146.

¹¹⁰⁷ Per a l'ascensió social i econòmica d'aquesta família: Jover Avellà, 1994: 86; Jover & Soto, 1997: 257-259; Suau Puig, 1989: 139-160.

¹¹⁰⁸ Hi ha capbreuacions dels anys 1389, 1516, 1601, 1640, 1657, 1727, 1748, 1786, 1803, 1819 i 1830.

¹¹⁰⁹ Alguns autors que han tractat el tema pensen que aqueixa cavalleria és la continuació parcial de la que instituí Nunyo Sanç a favor d'Alemanys de Sádaba carregada amb tres cavalls armats. Per a ells, la mesquita *Rabig* i l'alqueria *Luch* estarien situades en el municipi de Felanitx, en un assentament proper a *Bombar*, tal vegada l'actual Sa Galera Vella. Com s'ha dit a una nota anterior, però, l'alqueria *Lluc/Banyeres* es troba dins el municipi de Porreres. Es tracta, per tant, de dues cavalleries diferents: una a *Esportles* i *Porreres* (*Lluc/Banyeres* i la mesquita *Rabig*); i l'altra a *Felanitx* (l'alqueria *Bombar/La Galera* i els seus rafals): Barceló & Kirchner, 1995: 163; Cateura Bennàssar, 1988: 107; Kirchner Granell, 1995: paràgraf 68; Obrador Escalas, 1992; Rosselló Vaquer, 1986: 8; Xamena Fiol & Rosselló Vaquer, 1976: 38.

¹¹¹⁰ ARM. ECR-345, f. 203v. Calendes febrer 1263 (01/02/1264); i f. 254r. 3 calendes gener 1265 (30/12/1265); ECR-350, f. 106r, 5 calendes desembre 1280 (27/11/1280).

fonamentalment horts de petita dimensió, sovint associats a les cases. L'anella d'horts estava envoltada de garrigues i rafals erms (Obrador Escalas, 1992).

Ignoro la data d'atorgament i el nom del primer tinent de La Galera. A mitjan segle XIII pertanyia a Nicolau Baià/Baiani, qui la passà a son gendre Pere Calderó.¹¹¹¹ El succeí Romeu de Santa Coloma,¹¹¹² qui es casà amb Blanca i engendraren un fill, Francesc.¹¹¹³ Després de mort Romeu, Blanca contragué segones núpcies amb Alemany de Sádaba i aportà la cavalleria en qualitat de dot, que continuaren administrant conjuntament. El 1301, el monarca li concedí la jurisdicció civil sobre el territori.¹¹¹⁴ El de Sádaba feu donació del feu armat al seu nebot Berenguer de Tornamira, quan es casà l'any 1333 amb Alemanda, filla del jurisperit Bernat de Villarí. Es retingué l'usdefruit de per vida, més 600 lliures per a la dot i l'escreix de sa muller Blanca.

Havent-se declarat partidari de Jaume el Temerari, vers 1345 el donzell Berenguer de Tornamira fou acusat de crim de lesa majestat per oposar-se a l'annexió de Mallorca a la Corona d'Aragó i haver participat en un alçament a favor del rei derrocat. Fou decapitat per ordre de Pere el Cerimoniós. També li decomissaren tots els béns, entre els quals es trobava la cavalleria, l'administració de la qual fou encomanada transitòriament al batlle reial de Felanitx, previ aixecament de l'inventari.¹¹¹⁵ No obstant això, Alemany de Sádaba aconseguí evitar la confiscació de les pertinences del seu nebot, en al·legar certs drets propis i de la seva esposa Blanca sobre la cavalleria.

Poc després morí Blanca, havent fet un llegat de 25 lliures al seu marit i nomenat hereu son fill Francesc de Santa Coloma qui, tot seguit, posà plet contra el seu padrastru en reclamació dels béns de sa mare. El Veguer de Mallorca condemnà Alemany de Sádaba a pagar les 600 lliures del dot, de les quals descomptà les 25 de la deixa testamentària. No trigà gaire a morir Francesc, després d'instituir hereus els fills Romeu i Urraca a parts iguals. Com que Urraca es volia casar i no tenia altres béns que la cavalleria per aportar en dot; i vist que Alemany de Sádaba era l'usufructuari però era molt vell i estava cec, els germans Santa Coloma suplicaren la intervenció de Pere el Cerimoniós. El rei delegà la causa en el governador Felip de Boil qui, després de constatar la impossibilitat d'administrar l'herència per part d'Alemany, determinà la venda en subhasta de la cavalleria per satisfer els drets dels germans. Sentencià, també, que ambdós havien de

¹¹¹¹ ARM. ECR-346, f. 25v; ECR-345, f. 203v i 253v; i ECR-347, f. 240.

¹¹¹² ARM. ECR-350, f. 106; i ECR-349, f. 234.

¹¹¹³ Les dades que segueixen procedeixen de Jaume Obrador, 1992: 26-29.

¹¹¹⁴ Oleza de España, 1929e: 297; Bover, n.d.: 189.

¹¹¹⁵ L'inventari ha estat transcrit a: DRM: 217, doc. 216; Rosselló Vaquer, 2008: 371.

mantenir i cuidar el seu padrastrre mentre visqués, i es reservà alguns drets que pretenia el rei degut al crim comès per Berenguer de Tornamira. Finalment, el batlle de la Ciutat ven la cavalleria La Galera a l'encant al major postor, el 6 de març del 1349. El comprador és, justament, el donzell Bernat de Tornamira, qui l'adquireix per 1.011 lliures mallorquines amb els diners del dot de la seva muller Catalina. L'any següent Pere el Cerimoniós rellevà la nota d'infàmia al dit Bernat de Tornamira, d'acord amb el criteri que una persona no podia ser sancionada pels crims comesos per una altra.¹¹¹⁶

El 1372, l'honorat Salvador Sunyer, ciutadà de Mallorca, comprà la cavalleria al marmessor de Catalina, qui havia ordenat aplicar tots els seus béns en remissió de l'ànima. En el segle XV pertanyé a la família Galiana i, successivament, als Maxella, Berga, Sala i Vallès, qui la capbrevaren els anys 1517, 1588, 1632, 1658, 1694, 1708 i 1728.¹¹¹⁷

En virtut de sentència dictada per la Reial Audiència el 5 de febrer del 1751 es feren nou parts de la cavalleria, set de les quals adjudicades a Miquel Vallès Reus de Solleric Berga i Canals, de l'hàbit d'Alcàntara; i les altres dues a Joan Bordils Sureda i Zanglada.¹¹¹⁸ L'any 1818, en què els hereus feren la darrera capbrevació (Rosselló Vaquer, 2007: 180), les set parts pertanyien a Jeroni Morell de Pastoritx Vallès Reus de Solleric Berga i Canals; i les altres dues a Martí Maria Boneo Villalonga i a Joan Oliver Mascaró en nom de Francesc Marià Villalonga Escalada. Manifestaren que l'extensió de la cavalleria era de 2.000 quarterades (1.420 ha) i confrontava amb el castell de Santueri i amb el límit de la parròquia de Campos.¹¹¹⁹

5.1.2.- El servei armat del comte d'Empúries.

L'aportació militar del comte d'Empúries a l'empresa de la conquesta és avaluada en 849 'cavalleries' per les quals, segons el *Memoriale*, roman compromès a servir el rei amb 7 ½ cavalls armats en defensa de l'illa. Com se'n sortí? Quina modalitat adoptà per a prestar el servei?

¹¹¹⁶ Ensenyat Pujol, 1997: 396, doc. 436. Saragossa, 07/05/1350. Citat per Ginard, Ramis, Vanrell, & Villalonga, 2017: 48.

¹¹¹⁷ ARM. ECR-1146, f. 8r; ECR-1106, f. 798v; ECR-1148, f. 37r; i ECR-1149, f. 152r. Reproduït per Rosselló Vaquer, 2008: 34 i 54.

¹¹¹⁸ ARM. ECR-1154, f. 6, 1767.

¹¹¹⁹ Per a la successió de la cavalleria fins al segle XIX: Oleza de España, 1929e: 297-299; Villalonga Morell, 2010: 85. Sobre l'explotació de la cavalleria, Obrador Escalas, 1992; Rosselló Vaquer, 2007; 2008.

Inicialment, decideix subrogar cinc dels cavalls armats a altres tants cavallers de la seva confiança, que ben aviat queden reduïts a només quatre:

1.- La cavalleria de Santa Margalida-Hero.

El 8 de febrer del 1233, el nou comte d'Empúries, Ponç Hug, institueix dues cavalleries indivises a favor dels germans Bernat i Ramon de Pedardell,¹¹²⁰ cavallers, sotmeses solidàriament a mantenir dos cavalls armats per a la defensa.¹¹²¹ Els assigna les propietats que s'indiquen a la taula 75, situades en el districte andalusí de *Murâh* i parròquia de Santa Margalida: la cavalleria *Oyro*, de 20 jovades, el rafal *Benahitir* de 4 jovades, la cavalleria *Yachat*, de 16 jovades –excepte aquelles dues jovades que el comte ja havia atorgat a l'església de *Hiachat*-, i un rafal innominat situat sobre la font, entre l'honor *Olobar* i l'alqueria *Boxaqueria*.¹¹²² Els assigna igualment la quantitat de 50 sous melgoresos anuals, consignats sobre els censos que recapta a la vall de Sóller per Nadal; més 60 quartans d'oli anuals sobre el delme que rep en els esmentats lloc i data.

Taula 75. Béns de la cavalleria Santa Margalida-Hero (1233)				
Districte	Situació	Immoble	Extensió	Censos
Muro	Terme Santa Margalida	Cavalleria <i>Oyro</i>	20 jovades	
		Cavalleria <i>Yachat</i>	14 jovades	
		Rafal <i>Benahitir</i>	4 jovades	
		Rafal innominat		
Sóller	Vall de Sóller	Diversos immobles		50 s. melgoresos
		Rendes		60 qns d'oli sobre el delme

Font: elaboració pròpia a partir de E. de K. Aguiló (1910: 287-288)

Segons Antoni Mas (2002: 325; i 2004: 24), la grafia *Oyro* consta a la documentació medieval i moderna sota les formes *Ero* i *Hero*; el nom del rafal *Benahitir* fou substituït pel topònim *Reboster* ja al 1301; la denominació *Yachat* o *Hiachat* és un

¹¹²⁰ Bernat de Pedardell fou procurador del comte d'Empúries (1240-1247) després de la mort del seu predecessor, Guillem Hug (1239): ACM. CAC, nº 8712/1; AFDM. Lligall 43. Núm. 5822.

¹¹²¹ Bover, 1842a: 298; Oleza de España, 1931e: 43.

¹¹²² “la cavalleria qui es dita *Oyro*, e son vint jovades e del rafal *Benahitir*, e son quatre jovades; e la cavalleria qui és dita *Yachat*, e son setze jovades, retingudes dues jovades en lo comun loch les quals en Guillem Ugo ja dit donà a la Sgleya de aquí instituhida de *Hiachat*, e de un rafal qui és entre la alqueria qui es dita *Oyro*, sobre la font qui aquí es e entre la honor qui es dita *Olobar*, e de una alcharia qui es dita *Boxaqueria*”: E. de K. Aguiló, 1910: 288. Citat per March & Rosselló, 1981: 85.

topònim desaparegut en el segle XIII i reemplaçat per Santa Margalida, que dona nom al poble homònim; l'honor *Olobar*, també escrit Colombars el 1296, hauria estat rellevat pel nom de *Rafal Roig*; en canvi, l'alqueria *Boxaqueria* o *Baxachdiria* desapareix dels papers a partir del 1359 sense deixar rastre. En definitiva, doncs, no sorprèn que les dues cavalleries rebin els noms de Santa Margalida i d'Hero, al llarg dels segles.

A finals del 1247, poc després de la mort de Bernat de Pedardell,¹¹²³ el comte Ponç Hug atorga al germà d'aquell, Ramon, la part que tenia en les dues cavalleries, amb els territoris i els ingressos i càrregues econòmiques que li pertanyen, però li redueix a la meitat l'obligació de mantenir dos cavalls armats.¹¹²⁴ En endavant, doncs, el cavaller Ramon de Pedardell haurà de nodrir un sol destre, mentre que el comte d'Empúries assumeix l'altre. Aleshores, les dues cavalleries s'unifiquen en una sola, que passa a nomenar-se cavalleria de Santa Margalida i Hero. En morir Ramon de Pedardell i en execució de ses darreres voluntats, els marmessors venen la cavalleria a l'encant públic al cavaller Berenguer Arnau d'Illa, l'any 1276.¹¹²⁵

El 6 de juny del 1301, Jaume el Prudent concedeix al cavaller d'Illa la justícia civil sobre els territoris de la cavalleria i els seus habitants.¹¹²⁶ Tres mesos després d'haver obtingut aqueixa jurisdicció, Berenguer i sa muller Elisabet fan donació entre vius de la cavalleria a son fill Francesc, com a part de l'heretat i legítima sobre els béns comuns.¹¹²⁷ I, el 3 de juny del 1302, Jaume el Prudent confirma la jurisdicció civil a Francesc Arnau d'Illa, sense augmentar-la ni modificar-la en res.¹¹²⁸

Quan Malgaulí, comte d'Empúries, ven la Baronia als germans Pere i Francesc Font, el 1318, la cavalleria pertanyia a Guillem Arnau d'Illa, donzell probablement fill de Francesc, qui continuava rebent els 50 sous i 60 quartans d'oli sobre els ingressos de la baronia. El donzell Guillem exhibeix el pertinent cavall a la mostra de cavalls de l'any 1344 (*ca.*) i, abans de morir, deixa la cavalleria en testament a sa muller Guillema.

¹¹²³ Era cunyat de Guillem Hug, cavaller i procurador del comte d'Empúries (FRB, III: 36, doc. 521).

¹¹²⁴ E. de K. Aguiló, 1910: 287; Bover, 1842a: 299; Oleza de España, 1931e: 43. La data del document que proporcionen els tres autors no coincideix: per al primer, seria el 17 idus gener 1247, que és una data impossible; per al segon, el 17 calendes gener 1247 (16/12/1247); i, per al tercer, el 7 idus gener 1247 (07/01/1248). Reproduït, sense data, a Mas & Soto, 2007: 99.

¹¹²⁵ Bover, 1842a: 298v; Oleza de España, 1931e: 44; ARM. Arxiu Torrella, plec 30, núm. 234, 12 calendes abril 1294.

¹¹²⁶ ARM. ECR-1148, f. 7r, 8 idus juny 1301 (06/06/1301). Citat per Bover, 1832: 23v. Joan F. March i Ramon Rosselló (1981: 63) afirmen que el document d'adjudicació de jurisdicció a Berenguer Arnau d'Illa és de l'any 1250; però, evidentment, és un error perquè en aquesta data la cavalleria encara pertanyia a Ramon de Pedardell. Vegeu el capítol V.5.3.

¹¹²⁷ Oleza de España, 1931e: 44, 6 idus setembre 1301 (08/09/1301).

¹¹²⁸ ARM. ECR-1148, f. 7r, 3 nones juny 1302 (03/06/1302).

Guillem degué finir entre 1355 i 1358 i, abans del 1361, Guillema es casa en segones núpcies amb el donzell Jofre Bernat Dordis, i aporta la cavalleria al matrimoni com a dot.¹¹²⁹

Poc després, la cúria del comte d'Empúries subhasta la cavalleria a causa dels molts deutes que tenia acumulats (March & Rosselló, 1981: 110). La compren Caterina Soria, vídua d'Arnau Burgues, ciutadà de Mallorca, i son fill el també ciutadà Ramon Burgues i Soria, el 6 de juliol del 1364.¹¹³⁰ Aquest Ramon es casa amb Francesquina Zafortesa de Marí, filla de Pere Safortesa i Colomines, mercader i ciutadà, i d'Arnau de Marí (Villalonga Morell, 2010: 109). Alguns anys després, el mateix Ramon Burgues carrega la cavalleria amb un censal a favor del donzell Ramon Marró consistent en 25 quarteres de forment portades a la Ciutat. I, el 22 d'agost del 1379, canvia al mercader Blai de Juny mitja cavalleria, amb la meitat dels ingressos inherents –25 sous sobre els censos de Sóller i 30 quartans d'oli sobre el delme del mateix lloc- i la meitat de les càrregues –12,5 quarteres de forment censals-, per una vinya alodial que Blai té en el terme de la Ciutat més 1.000 lliures de tornes en moneda comptant.¹¹³¹ A partir d'aleshores, el cavaller i el mercader administren conjuntament la cavalleria.¹¹³²

En Pere Safortesa i Colomines, ciutadà, fa testament el 16 d'agost del 1395 i institueix hereus a parts iguals Gregori i Ramon, nets seus, fill de sa filla Francesquina i del cavaller Ramon Burgues. Endemés, el testador funda un fideïcomís amb gravamen de nom i armes per tal de perpetuar el llinatge Safortesa, de manera que a partir d'aquell moment s'han de denominar així tots els seus descendents.¹¹³³ És per aquest motiu que el seu net, el cavaller Ramon Burgues i Safortesa, passa a anomenar-se Ramon Safortesa als Burgues quan hereta la meitat de la cavalleria de l'avi.¹¹³⁴ El 2 d'agost del 1415, aquest cavaller recompra a l'esmentat Blai de Juny l'altra meitat de la cavalleria i els drets immanents per 2.100 lliures comptants.¹¹³⁵ L'escriptura de compravenda relaciona els béns que constitueixen en aquell moment la totalitat de la cavalleria:

* Un hospici, dos colomers, terra de llauró, camp i prat.

¹¹²⁹ Bover, 1842a: 299; Oleza de España, 1931e: 44; Mas Forners, 2017, III: 126, doc. 377; i 129, doc. 388. ARM. LR-20 f. 222-222v; LR-25, f. 47v.

¹¹³⁰ Bover, 1842a: 299; Oleza de España, 1931e: 44. ARM. PN. T-606, f. 28v-32r. Sobre els Burgues, vegeu algunes notes a Montaner, 1994: 416.

¹¹³¹ Oleza de España, 1931e: 44; ARM. PN. A-34, f. 100, 22/08/1379.

¹¹³² Ambdós sol·liciten, per dues vegades, fer capbrevar als seus emfiteutes. Mas Forners, 2017, III: 140, doc. 417 i 418; i 141, doc. 421. ARM. LR-80, f. 20v-21; LR-83, f. 65v-66.

¹¹³³ Mas Forners, 2017, III: 15, doc. 35.

¹¹³⁴ Bover, 1842a: 304; Montaner & Le-Senne, 1977: 57; Villalonga Morell, 2010: 109.

¹¹³⁵ March & Rosselló, 1981: 160; Oleza de España, 1931e: 43.

* Els lluísmes, fadigues, delmes i tasques dels esplets recollits a les possessions tingudes sota domini i jurisdicció de la cavalleria i establertes a diversos emfiteutes.

* Els censos emfitèutics sobre diverses possessions situades en el terme de la cavalleria.

* El dret de rebre 50 sous i 60 quartans d'oli per Nadal sobre els censos i el delme que rep a Sóller la baronia del comte.¹¹³⁶

En definitiva, doncs, les diferents alqueries i rafals que constitueixen la dotació de la cavalleria l'any 1233, havien quedat reduïdes, l'any 1415, a una reserva senyorial composta per un hospici amb dos colomers i una porció de terra de superfície desconeguda destinada a terra de sembrar, camp i prat. La resta de les terres era establerta a diversos emfiteutes que pagaven censos, delmes i tasques anuals sobre la producció agrària al senyor de la cavalleria. Dins dels seus terminis, el titular exercia la jurisdicció civil.

El primer de juny del 1420, el rei Alfons el Magnànim confirma i amplia per privilegi reial la jurisdicció civil sobre els territoris de les cavalleries de Santa Margalida-Hero i de Maria,¹¹³⁷ que és re-confirmada el 1431, afegint-hi la jurisdicció sobre les cavalleries de Castellet i Alcudiola.¹¹³⁸ La cavalleria ja no sortirà del patrimoni dels Safortesa, més endavant comtes de Santa Maria de Formiguera, qui la posseïen encara en el segle XIX.

La devien capbrevar regularment a l'escrivania de la baronia, sempre que el comte d'Empúries ho exigís, si bé no he pogut confirmar aquest extrem. Com a apunt excepcional, he localitzat una capbreuació que realitza el titular de les cavalleries de Santa Margalida-Hero, Castellet i Alcudiola, Pere Ramon Safortesa, a l'oficina de la Procuració reial, l'any 1620, en comptes de fer-la a l'escrivania del comte.¹¹³⁹ Adjunta a aquella declaració tots els privilegis reials que li atorguen la jurisdicció civil i criminal sobre les terres, així com la preeminència sobre les autoritats locals de la vila de Santa Margalida.

¹¹³⁶ *Consistit tota dicta Caballeria ab integro in quodam ospitio, et palumbario duobus, terra aratoria, campo et prato ac laudemiiis, faticis; et in decimis et tasquis omnium expletorum progeddendorum a possessionibus quas diverse emphiteote sub dominio et jurisdictione ipsius cavallerie tenent et possident; et ultra accepit dicta cavalleria, seu domini ipsius, censualia infrascripta et jure super possessionibus inferius designatis que sunt de terminis dicte cavallerie.* No s'expressen els censos.

¹¹³⁷ ARM. ECR-1148, f. 2r, 01/06/1420. Bover, 1842a: 304; Mas Forners, 2017, III: 32, doc. 149.

¹¹³⁸ Mas Forners, 2017, III: 157, doc. 470. ARM. LR-118, f. 109.

¹¹³⁹ ARM. ECR-1148, f. 2r, 19/12/1620.

2.- La cavalleria de Castellet.

Poca informació hi ha sobre aqueixa cavalleria, que pren el nom del seu posseïdor en el segle XIII. Les primeres notícies es remunten a l'any 1256 i no pertanyen a la cavalleria en si mateixa, sinó a un rafal que està sota el domini del cavaller Bernat de Castellet, tingut a tasca, delme i fadiga.

Un Bertran de Castellet fou l'administrador més important del patrimoni de Ramon Berenguer IV, i l'autor del capbreu dels dominis, drets i rendes de la Casa de Barcelona (1158-59). Col·laborà estretament amb el comte en la conquesta de la Catalunya Nova. Assistí a la conquesta i al repartiment de Tortosa, on obtingué una almúnia. Destacà a la conquesta de Siurana i rebé la castellania d'aquest lloc, al qual concedí la carta de població (1153). Assolí, també, dos terços de la vila de Reus, amb el comès de poblar-la. Cooperà igualment amb Alfons el Cast, per ordre de qui atorgà la carta de població a Montroig (1180) i a Castellet (1194) (Salrach, 1993: 31). El testament, fet abans d'emprendre viatge a Mallorca, menciona el castell de Terraçola i un cert nombre de captius, bestiar i aparells de celler que revelen el prestigi del baró (Sánchez Martínez, 1995: 29-35; Virgili, 2001b: 70).

En Bernat de Castellet, qui col·laborà a la conquesta de l'illa, devia ser un descendent d'aquell, germà de Saurina de Castellet, casada amb Guillem de Mediona (Mas Forners, 2004c: 23).¹¹⁴⁰ El cavaller Bernat fa testament l'any 1256.¹¹⁴¹ És casat amb Saurina de Cabrera i tenen un fill anomenat Ramon i una filla Sibil·la, casada amb Garcia Eiximenis (Rosselló Vaquer, 2001b: 132 i 139).

Cal col·legir que la cavalleria fou creada pel comte d'Empúries aproximadament en les mateixes dates que la de Santa Margalida-Hero. Fou dotada amb l'alqueria de Castellet, *alias vocata Santoder*, situada en el terme de Santa Margalida, i havia de sostenir un cavall armat.¹¹⁴²

¹¹⁴⁰ Poc abans de partir de Salou cap a la presa de Mallorca, reberen de Jaume I la confirmació del castell de Castellet i de la permuta feta amb Ferrer de Sant Martí dels drets que tenia sobre el castell de Sant Martí: ACA, CANCELLERÍA, Pergaminos, Jaime I, Serie general, 0386. Huici & Cabanes, 1976a: 232, doc. 125; Miret Sans, 1918: 81; i Soldevila, 1971 [1983]: 230. El de Mediona tenia fama de ser el cavaller qui millor junyia de tot Catalunya. El trobem lluitant al costat de Guillem de Montcada a la batalla de Portopí, on fou ferit d'una pedrada (*Llibre dels Fets*, cap. 64; *Crònica de Desclot*, cap. 36). Riquer, 1990: 186-189.

¹¹⁴¹ ARM. ECR-344, f. 156r, 5 calendes novembre 1256 (28/10/1256); 165v, 2 nones novembre 1256 (04/11/1256). Regest a Mas Forners, 2017, III: 109, doc. 313.

¹¹⁴² ARM. PN. T-12 f. 12-13v, 7 idus març 1345. Mas Forners, 2017, IV: 263, doc. 1094; 2002: 325; 2004: 23.

Resulta estrany que el document de venda de la Baronia del Comte per part de Malgaulí, comte d'Empúries, als germans Font l'any 1318 no esmenti aqueixa cavalleria. L'any 1333, l'alqueria Castellet pertany a la cavalleria de Pere Aderró, fill de Guerau Aderró, cavaller, situada a la parròquia de Muro. Així es desprèn d'una querella criminal entre aquest i el seu emfiteuta Arcís Gassó: Aderró és acusat d'haver insultat i amenaçat amb l'espasa Gassó perquè creu que ha sotsarrendat l'alqueria a baix preu i en perjudici de la cavalleria.¹¹⁴³

A la mostra del 1344 (*ca.*), havia de presentar el destre el tinent de la cavalleria, el ciutadà de Mallorca Francesc Bocar/Botar, “per la dona Castelleta”, però finalment ho fa Bertran de Fonollet. En morir Francesc Bocar, administra la cavalleria la seva esposa Saurimonda.¹¹⁴⁴ L'any 1364 la cavalleria era de Lluís Humbert, ciutadà de Mallorca. Propietats seves eren l'alqueria *Santoder* i el rafal *Blanc*.¹¹⁴⁵

Abans del juliol del 1401 compra el feu armat Arnau Albertí, jurista i ciutadà, fill de Pere Albertí de Santa Margalida de Muro. Fou membre de la delegació mallorquina a les festes de coronació de Martí l'Humà, qui el nomenà cavaller. També fou conseller i familiar reial i, en morir el monarca, conseller i familiar de la reina. A continuació, formà part del consell jurídic de Jaume d'Urgell. Va ser acusat d'abusos sexuals i pederàstia, encara que no es dictà sentència. Morí intestat vers 1415. El seu fill Jordi, nascut al voltant de 1403, heretà la cavalleria de Castellet.¹¹⁴⁶ El 17 de novembre del 1430, Pere Ramon Safortesa Nunis compra la cavalleria a Jordi Albertí, donzell, segons acta del notari Pere Terriola (Montaner 1977: 58). Com he dit, el 8 d'agost del 1431, un privilegi d'Alfons el Magnànim re-confirma al citat Pere Ramon la jurisdicció civil que tenia sobre les cavalleries de Santa Margalida-Hero i de Maria, i l'estén també a les de Castellet i Alcudiola.¹¹⁴⁷ La cavalleria de Castellet, igual que les altres tres, ja no abandonà el patrimoni dels Safortesa, comtes de Santa Maria de Formiguera, qui la posseïen encara en el segle XIX.

¹¹⁴³ ARM. S-9, f. 23, 10 calendes abril 1332 (23/03/1333).

¹¹⁴⁴ Mas Forners, 2017, III: 85, doc. 277. ARM. AH-6608: 28r, 40r, 44r, 53r, 64r, 89r.

¹¹⁴⁵ Mas Forners, 2017, IV: 263, doc. 1095 i 1097.

¹¹⁴⁶ Mas Forners, 2017, I: 352-357.

¹¹⁴⁷ ARM. ECR-1148, f. 2r, 19/12/1620. Regest a Bover, 1832: 39v. ARM. LR-118, f. 109; Mas Forners, 2017, III: 157, doc. 470.

3.- La cavalleria d'Alcudiola.

Una altra cavalleria sotmesa a la servitud d'un cavall armat, anomenada posteriorment Alcudiola, és instituïda pel comte d'Empúries en data desconeguda, a la parròquia de Santa Margalida. La primera cita documental se remunta a l'any 1272 i consisteix en l'homenatge vassallàtic *ore et manibus* que Jaume de Sant Martí, ciutadà de Mallorca, ret al comte en reconeixement del feu que té sobre l'alqueria anomenada *Alcúdia* i totes les seves tinences i pertinences.¹¹⁴⁸ La cavalleria està dotada, endemés, amb 30 quartans d'oli, 5 quarteres de blat i altres 5 d'ordi procedents del delme de la baronia.¹¹⁴⁹

En el moment que el comte Malgaulí ven la baronia d'Empúries als germans Font, l'any 1318, la cavalleria és en poder del donzell Jaume de Santacília. Poc després de prendre'n possessió, els Font li exigeixen que se sotmeti a llur autoritat i jurisdicció (*ad faciendum jus et firmandum in posse eorum seu curie et judicis eorundem pro commissis per eum et aliis*).¹¹⁵⁰ Ell s'hi nega i s'apel·la al rei Sanç, en nom propi i dels altres cavallers baronials (*suis consortibus militibus*). Addueix que, segons un privilegi de Jaume I, només està obligat a subjectar-se a l'autoritat i a la cúria reial (*quod ipse nec sui pro commissis tenerentur facere nec firmare jus in posse alicuis ne in posse vestri domini Regis et vestre curie*) i així està disposat a fer-ho en tot moment (*quod est paratus semper facere sine aliqua rebellitate*). Al·lega, també, que l'exigència dels Font suposa una subversió del sistema feudal, perquè ell és cavaller i els senyors de la baronia no són generosos sinó simples ciutadans (*quod ipse suplicans, qui miles est, debebat facere jus in posse dictorum fratrum qui generosus non sunt set persone simplices et cives Maiorice*).

Com he explicat en el capítol V.2.5, el monarca delega la solució del contenciós en poder dels seus assessors qui, el 23 d'abril del 1321, dicten unes Ordinacions que aclareixen el tema.¹¹⁵¹ Pel que fa als assumptes socials, els jutges delegats determinen que per qualsevol qüestió, causa o demanda relacionada amb el feu, els cavallers han d'entaular judici a la cúria baronial fins al primer recurs d'alçada. La segona apel·lació, però, pertany al rei:

¹¹⁴⁸ Els Sant Martí vingueren a la conquesta formant part de la host del comte d'Empúries i del bisbe de Girona.

¹¹⁴⁹ AFDM. Lligall 43, núm. 5819, 7 calendes novembre 1272 (26/10/1272). El *Rafal de la Mort* es trobava sota la jurisdicció d'aquesta cavalleria: Mas Forners, 2017, IV: 144, doc. 580, 26/03/1539.

¹¹⁵⁰ ARM. LR-6, f. 103r, nones març 1321 (07/03/1321).

¹¹⁵¹ ARM. Diversos. Fons Juan Cabot Canet, 9 calendes maig 1321.

quod dicti milites et militares persone pro feudis que tenent ex dicta baronia et in ea, seu ad res feudales super petitionibus et demandis quas ipsi fratres proinde facere voluerint vel movere racione comissionis vel alio modo secundum naturam feudi, tam in causis principalibus quam primarum apellationum, ipsi milites et militares persone teneantur respondere et subire iudicium in posse iudicis vel iudicum competentis vel competencium dictorum fratrum, domino regi nostro secundis apellationibus [reservando], quolibet jure suo super premissis semper salvis.

En Jaume de Santacília no pot desfilars a la mostra convocada l'any 1344 (ca.) perquè no té cavall però “jurà que lo arnes era seu e que haurà comprat lo dit cavall d. así a la festa de Sant Pere”, que és el termini que li atorga el governador.¹¹⁵² Jaume serà arrestat per Pere el Cerimoniós, acusat de crim de lesa majestat i ajusticiat. Els seus béns, inicialment confiscats, foren retornats l'any 1351 a les seves filles Sicília i Catalina per decisió del monarca (Ensenyat Pujol, 1997: 405).

Un quinquenni més tard, la cavalleria era del jurisperit Ponç Ferrer i, posteriorment, fou de Francesc Asselm, ciutadà.¹¹⁵³ El 1430 l'adquireix Pere Ramon Safortesa Nunis (Montaner, 1977: 58) qui, com he mencionat, obté d'Alfons el Magnànim un privilegi que li atorga la jurisdicció civil plena sobre les alqueries de Castellet i Alcudiola. Tal com he expressat, les cavalleries d'Alcudiola, Santa Margalida-Hero i Castellet continuen en mans dels comtes de Santa Maria de Formiguera.

4.- La cavalleria de Sa Torre/La Torre d'En Durfort.

La primera referència d'aquesta cavalleria se remunta a l'any 1257 quan, el 24 d'octubre, el senyor Bernat de Sant Martí, cavaller, atorga a Bernat Pelegrí *ad bene laborandum et meliorandum* un honor que es pugui llaurar amb un parell de bous (*ad laboracionum unius paris bouum ad guarete vetus et nova*) situat a l'alqueria *Vilella*. Té l'alqueria en feu del comte d'Empúries i a servei d'un cavall armat en nom d'aquest.¹¹⁵⁴

¹¹⁵² ARM. AH-4721, f. 16-20, any 1344.

¹¹⁵³ Mas Forners, 2017, III: 122, doc. 366, 24/04/1353; III: 83, doc. 268, 08/08/1359; III: 125, doc. 373, 24/01/1358; IV: 383, doc. 1599, 26/12/1385.

¹¹⁵⁴ ARM. ECR-344, f. 248v, 9 calendes novembre 1257.

D'altra banda, l'any 1272, el cavaller Pere de Torre reconeix al comte Hug d'Empúries que té per ell en feu tres alqueries a Mallorca, anomenades *Larconum*, *Vilelam* i *Vernissam*, per les quals es declara vassall i li ret homenatge de boca i mans.¹¹⁵⁵ A començament del segle XV, la cavalleria es denomina de la Torre i Loro. Per semblança fonètica, Antoni Mas (2002: 325) ha identificat *Larconum* amb l'alqueria Loro, que és un topònim conservat fins el segle XIX en què passa a anomenar-se Son Flor i Son Fava (Rosselló Bordoy, 2005: 369). El topònim *Vernissa* també s'ha mantingut fins a l'actualitat. *Vilelam*, per tant, hauria de ser la possessió de la Torre. Totes estan situades a la parròquia de Santa Margalida.¹¹⁵⁶

A partir d'aqueixes deduccions penso que les tres alqueries formen part d'una mateixa cavalleria, que va ser concedida a Bernat de Sant Martí o a un antecessor seu vers 1230/40. Juntament amb aquests territoris, el comte li cedí també 30 quartans d'oli procedents del delme que recaptava a les seves possessions de la vila de Sóller.

Quan Malgaulí ven la Baronia d'Empúries als germans Font, l'any 1318, esmenta la cavalleria i els 30 quartans d'oli sobre el delme de Sóller. Aleshores, el tinent de la cavalleria és Pere de Torre o Çatorre, de qui pren el nom durant aquesta centúria. La documentació mostra que, als voltants de 1330/1340, negocia amb el blat que produeix l'alqueria, on té un esclau d'origen grec anomenat Costa.¹¹⁵⁷ Berenguer de Santacília passa la mostra per ell a la revista de cavalls de 1344 (*ca.*). En el darrer terç del segle XIV, l'alqueria de la Torre pertany a parts iguals als germans Lluís i Miquel Durfort, fills i hereus de Miquel Durfort àlies Sant Martí, donzell, i de sa muller Francisca qui fa l'inventari dels béns l'any 1366.¹¹⁵⁸

El successor de Lluís "Sant Martí" Durfort fou el fill Ramon i, després, la filla d'aquest, Elionor, esposa del cavaller Antoni Castell, a qui succeí Ramonet de Sant Martí. L'hereva de Miquel "Sant Martí" Durfort fou la seva filla, esposa de Joan Massanet, de la qual passà al donzell Galzeran de Sant Joan. Ramonet i Galzeran eren els senyors de la cavalleria quan l'alqueria de la Torre, que tenia establerta Joan Albertí, es treu a l'encant

¹¹⁵⁵ AFDM. Lligall 43, núm. 5818, 5 calendes novembre 1272 (28/10/1272). Mas Forners, 2004c: 25.

¹¹⁵⁶ Dins la cavalleria hi havia l'alqueria d'En Matamala i el rafal contigu de N'Osset: Mas Forners, 2017, IV: 299, doc. 1217; i IV: 307, doc. 1265, 01/03/1422 i 11/01/1425.

¹¹⁵⁷ ARM. PN. R-11, f. 46v; R-12, f. 13v; T-602, f. 21; M-74, f. 102r i 110v.

¹¹⁵⁸ Mas Forners, 2017, IV: 344, doc. 1444; i IV: 395, doc. 1664. L'inventari és a ARM. PN. T-393, f. 21.

públic per deutes de cens. Es ven el desembre del 1436 per tan sols 41 lliures, la tercera part de les quals és adjudicada als senyors de la baronia en paga del lluïisme.¹¹⁵⁹

Aqueixa cavalleria no compareix a la relació de cavalls armats del 1515. Sembla reintegrada a la pròpia baronia, puix que els titulars aporten en aquell moment 3,5 cavalleries, enlloc de les 2,5 habituals (Barceló Crespí, 1979: 107). Efectivament, els mateixos tinents la capbreven a la Procuració reial l'any 1520, i el nom del posseïdor de la cavalleria està en blanc.¹¹⁶⁰ A la capbreuació del 1574, la cavalleria consta a nom dels hereus de Pere Satorre als Montornès.¹¹⁶¹ I, el 1626, continua adjudicada als mateixos hereus,¹¹⁶² però ningú no sabia qui podien esser (Montaner, 1986: 53).

5.1.3.- El servei armat del vescomte de Bearn.

La vescomtessa vídua Garsenda i el fill Gastó VII de Montcada (1229-1290), com a hereus i successors del vescomte Guillem de Montcada, institueixen quatre cavalleries, a les que endossen cinc dels 7 ½ cavalls armats que han de prestar per resguardar l'illa. Són els següents:

1.- La cavalleria de Bànyols/Masnou.

El prior a Barcelona de l'Orde del Sant Sepulcre de Jerusalem rep el 10 de setembre del 1232, de mans de la vescomtessa i del seu fill, la confirmació d'una antiga mesquita situada dintre la ciutat de Mallorca.¹¹⁶³ Ells mateixos l'havien concedit prèviament a l'Orde, qui havia edificat l'església parroquial de Santa Maria del Sepulcre a sobre.¹¹⁶⁴ També donen a l'Orde un forn contigu, i un hort amb safareig i amb una casa al damunt situats en el Sitjar, prop de la *bāb al-bulayāt*. Finalment sumen a la dot dues

¹¹⁵⁹ Mas Forners, 2017, III: 147, doc. 435, 19/07/1424; III: 307, doc. 1265, 11/01/1425; IV: 312, doc. 1268, 03/02/1425; III: 161, doc. 490, 12/09/1435; IV: 329, doc. 1354, 20/10/1437; IV: 327, doc. 1349, 28/12/1440. ARM. PN. M-212, f. 3, 12/08/1427.

¹¹⁶⁰ ARM. ECR-1146, f.52v, 11/05/1520.

¹¹⁶¹ Així sembla indicar-ho una nota marginal: ARM. ECR-1146, f. 80v, 07/08/1574.

¹¹⁶² ARM. ECR-1148, f. 19r, 16/05/1626.

¹¹⁶³ FRB, II/1: 26, doc. 162, 4 idus setembre 1232. Citat per Cateura Bennàssar, 1982: 94; 1990b: 14; Jiménez Vidal, 1940: 397; Kirchner, 1997: 276-278 i 317; Llodrà Pizà, 2019: 71.

¹¹⁶⁴ Respecte a aquesta capella, la seva arquitectura i les imatges que incloïa: Jiménez Vidal, 1940: 396-410; Llompарт Moragues, 2000: 311-318.

alqueries anomenades *Yarfan* i *Baniuls*, ubicades en el districte de *Qanarussa* –actuals municipis d'Alaró i Consell-, a més de 22 jовades de terra annexes a *Baniuls* pel cantó occidental i un molí ubicat en el torrent, enfront d'aqueixa alqueria.¹¹⁶⁵

Per tots aquests béns, l'Orde ha de tenir perpètuament un sacerdot a l'esmentada església que celebri missa per l'ànima del vescomte i de tots els fidels difunts. A més, el Comanador de l'Orde a Mallorca ha de mantenir i proporcionar un cavall armat.

El 28 de novembre del 1280 el rei Jaume el Prudent compra tots els béns de l'Orde al prior de Catalunya i Mallorca fra Ramon de Vilalta qui, no obstant, continua assumint el deure de mantenir el capellà.¹¹⁶⁶ L'any següent, el batlle de Mallorca, com a administrador de l'erari reial, ven els rèdits, els censals i la meitat dels lluïsmes i les fadigues dels dos anys qui vindran, per 240 lliures.¹¹⁶⁷ Però la venda no reeixí. El 22 de juliol del mateix 1281, mitjançant un document expedit a Perpinyà, el monarca ven en feu tots els béns de l'Orde a Guillem de Puigdorfila, burgès de Cotlliure i senyor de Vilaclara,¹¹⁶⁸ per 20.000 sous de Barcelona. El de Puigdorfila deu procurar el cavall i prestar homenatge de fidelitat al monarca.¹¹⁶⁹

L'escriptura de compra-venda descriu els béns que constituïen el patrimoni de l'Orde del Sepulcre en aquells moments. Són els que relaciono a la taula 76: les alqueries *Banyols*, *Benauguir*, *Sepulcre* i una altra innominada, totes situades en la parròquia d'Alaró del terme de Canarossa. Segons la descripció d'Helena Kirchner (1997: 273-328), cadascuna d'elles comptava amb un petit nucli de cases i lots de terres de conreu on predominava la vinya i el farratge per al bestiar. A *Banyols*, el nucli es trobava associat a una mesquita i a un sistema de reg d'horts a partir d'una captació d'aigua i una síquia. *Benauguir* és l'única que té una plantació d'olivar i disposa d'un trull d'oli.

¹¹⁶⁵ Per al significat dels topònims, la localització, la descripció i la constitució del sistema hidràulic andalusí i les modificacions introduïdes pels feudals a les tres alqueries, vegeu Riera Frau & Soberats Sagreras, 1991: 66; Kirchner, 1997: 277, 278, 298, 310-313 i 317, així com les correccions introduïdes per Llodrà Pizà (2019: 65-85), i les matisacions d'Aramburu-Zabala (2021). Valero de Bernabé (2013: 329) no ha comprès res del què escriu.

¹¹⁶⁶ Bover, 1830: 95; 1842b: 174; Cateura Bennàssar, 1982: 93; 1990b: 14; Jiménez Vidal, 1940: 398; Dameto et al., 1841, II: 969; Weyler Laviña, 1862b: 64. Perpinyà, 4 calendes desembre 1280.

¹¹⁶⁷ ARM. ECR-350, f. 61, pridie calendes maig 1281 (30/04/1281). Regest a Rosselló Vaquer, 2004: 104.

¹¹⁶⁸ Llompart Moragues, 2000; Lourie, 1970: 642; Montaner, 1994: 417.

¹¹⁶⁹ ARM. ECR-1145, f. 61r, 11 calendes agost 1281; Oleza de España, 1931e: 277-285. Citat per Cateura Bennàssar, 1982: 94 i 117; Ensenyat Pujol, 1989: 230; Jiménez Vidal, 1940: 399; Llompart Moragues, 2000: 312; Dameto et al., 1841, II: 970; Riera Frau & Soberats Sagreras, 1991: 66; Rosselló Vaquer, 1979: 121; Villalonga Morell, 2010: 93.

Taula 76. Béns de l'Orde del Sant Sepulcre venuts a Guillem de Puigdorfilà (1281)

Districte	Ubicació	Inmoble	Censos	Emfiteuta	
Alaró (<i>Qanarusa</i>)	Alqueria <i>Banyols</i>	Unes cases amb farraginal	1 ll. pebre bo	Guillem Domènec	
		Unes cases	1 ll. pebre bo	Joan Vidal	
		Una mesquida	1 masmudina	Ferrer Pi	
		Una sort d'hort	6 diners	Romeu Cerdà	
		Un hort	1 ll. cera		
		Dret d'aigua de la síquia	1 ll. cera	En Torrent de Banyuls	
		Unes cases amb farraginal	3 ll. pebre bo		
		<i>Quedam herema</i>	½ morabatí	Guillem Ferri	
		Una sort d'hort	12 diners	Arnau de Santacília	
		Una vinya	½ tasca		
	Alqueria <i>Benauguir</i>	Una vinya	2 morabatins	Guillem Guaita	
		Unes cases	½ morabatí		
		Unes cases amb farraginal	2 capons		
		Un trull d'oli	2 gallines		
		Unes cases	2 capons	Na Gallarda	
		Un farraginal	2 gallines	En Nebot	
		Unes cases	2 capons		
		Unes cases	1 diner	En Trobat	
		Unes cases	2 capons	En Sarrier	
		Unes cases	1 capó	En Sabater	
		Un vinyet	1 morabatí	Na Talavera	
		Unes cases	2 capons	En Marcor	
		Un verger i una vinya	2 morabatins		
		Un olivar	32.5 quartans d'oli	En Claver	
	Alqueria del <i>Sepulcre</i>	Uns farraginals	1 morabatí		
		Dos horts	1 masmudina		
		Unes cases	2 gallines		
		Unes cases amb farraginal	2 morabatins		
		Unes cases	5 lliures		
		Una peça de terra	2 morabatins		
	Unes cases amb clos	4 morabatins	Pere Torre de Sepulcre		
	Alqueria innominada	Una alqueria	4 morabatins		
	Ciutat	Vora el convent de Predicadors	Un forn	1 morabatí	Pere sa Font
En el Sitjar		Un farraginal	1 masmudina	Na Granera, muller de Guillem Font	
		Un farraginal	1 ll. cera	Simó Berenguer	
		Un farraginal	1 diner	Bernat Dalmau	
Convent del Sepulcre		Casa o albergs amb sínia			Ús propi de l'Orde del Sepulcre
		Unes cases	1 masmudina		En Queixàs
		Unes cases	1 masmudina		Bernat Cavaller
		Unes cases	1 masmudina		Jaume Tolrà
		Unes cases	1 masmudina		Guillem Bisanya
		Unes cases	2 masmudines		Na Tasca
Prop de la Riera		Un farraginal	2 gallines		Micer Nable
		Unes cases	½ besant		Bernat Soltzina
		Unes cases	½ masmudina		Arnau Gener
		Unes cases	½ masmudina		Pere Girona
		Unes cases	1 besant		En Castany
Terme de la Ciutat	Prop de La Real Vella	Una peça de terra	2 masmudines	Maimó aben Nono	

Font: elaboració pròpia a partir de Oleza (1931: 277-282)

Quant als immobles de la Ciutat, es troben ubicats a tres indrets distints: d'una banda, el propi edifici del convent de l'Orde agregat al qual s'ubica el forn i un conjunt de cinc cases; en segon lloc, un grup de quatre cases i un farraginal situats prop de la

Riera; i, finalment, una agrupació de farraginals a la zona del Sitjar.¹¹⁷⁰ En el terme, únicament disposen d'una peça de terra prop del monestir de La Real Vella. El convent i les construccions annexes, el forn, els farraginals del Sitjar i les alqueries d'Alaró deuen ser els mateixos immobles que rebé l'Orde dels vescomtes de Bearn l'any 1232; mentre que el nucli de cases situat prop de la Riera i el camp vora La Real devien ser adquisicions posteriors.

El més significatiu és que les alqueries en la seva totalitat estan establertes en parcel·les més petites a diversos colons. Solament l'alqueria innominada roman encara indivisa en mans d'un sol colon. Ocorre el mateix amb els immobles urbans, ara dividits en estatges unifamiliars. Únicament queda sense trossejar el convent propi de l'Orde, del que ja s'ha segregat una porció de solars cedits a particulars que hi han construït habitatges. Els frares de l'Orde obtenen una bona quantitat de censos d'aquests establiments, majoritàriament en moneda però també en espècies: 16 lliures 6 sous i 11 diners en metàl·lic, més 32,5 quartans d'oli, 5 lliures de pebre bo, 3 lliures de cera, 11 capons, 8 gallines i mitja tasca d'una vinya. Cal afegir a aqueixos censos anuals dues terceres parts del delme de tota la producció agrària, que devia ser una quantitat gens menyspreable. Eventualment rebien també els foriscapis, lluïsmes i fadigues de les alienacions que efectuaven els emfiteutes.

El desembre del 1283, previ el consentiment reial, Guillem de Puigdorfila assumeix les despeses de manteniment del sacerdot, alliberant l'Orde del Sant Sepulcre d'aquest gravamen.¹¹⁷¹ Pocs mesos després, el primer d'abril del 1284, Jaume el Prudent de Mallorca dispensa al de Puigdorfila de l'obligació de prestar homenatge i transforma l'anterior donació en feu en una cessió en emfiteusi, el cens de la qual consisteix en la prestació del cavall armat.¹¹⁷² En la mateixa escriptura, li confereix la jurisdicció baixa sobre els seus territoris. La repercussió d'aquest canvi és que l'heretat resta sotmesa a cens del cavall, i també a la presentació de fadiga i a sisè de lluïsmes a l'erari reial en cas que verifiqui qualsevol transmissió lucrativa.

¹¹⁷⁰ Riera & Roman (2014: 47) proposen identificar el conjunt del Sitjar amb el palauet del darrer valí almohade, citat en el CLA (f. 5v) com *riyād Abū Yahyā*.

¹¹⁷¹ Rosselló Vaquer, 2004: 19, 10/12/1283 i 11/12/1283. Joaquín Mª Bover (1864c: 364) es fa un embolic entre la data de venda compra per part del rei i la data d'extinció de la capellania.

¹¹⁷² ARM. ECR-1145, f. 61r, calendes abril 1284. Transcrit a DRM: 54, doc. 43. Citat per: Bover, 1830: 95; Cateura Bennàssar, 1982: 94.

L'any 1285 es produeix la invasió i conquesta de Mallorca per part de Pere el Gran, culminada per son fill Alfons el Liberal, qui confisca els béns de Guillem de Puigdorfila perquè es nega a retre-li homenatge (*que omnia erant confiscata domino regi et ea occupaverat propter quare dictus Guillemus erat inimicus domini regis*). Tot seguit els cedeix en emfiteusi a Arnau Peris de Montoro a canvi d'un cens anual de 1.800 sous de València, a més del servei armat. El 16 d'abril del 1289 Arnau Peris ven totes les pertinences al cavaller Pere de Tornamira per la mateixa quantitat i amb les mateixes obligacions.¹¹⁷³ D'aquest passaren a Jaume de Terrades i Guillem d'Hort però,¹¹⁷⁴ en recuperar Jaume de Mallorca el domini sobre l'illa, reintegra l'herència al seu privat Guillem de Puigdorfila.¹¹⁷⁵ El 21 de maig del 1299, el bisbe Ponç de Jardí i el capítol de la Seu de Mallorca donen al dit Puigdorfila el terreny que havia romàs de l'antiga mesquita i el cementiri contigu, com a paga de la reedificació de la primitiva capella del Sant Sepulcre, on es trobaven esculpides les armes dels Montcada, i de la casa pel capellà.¹¹⁷⁶

En Guillem de Puigdorfila disposa un primer testament l'any 1294, que inclou un llegat particular pel qual concedeix la cavalleria al fill segon Guillem, amb la condició de fer el cavall armat i proveir el sacerdot.¹¹⁷⁷ En el testament següent, ordenat a Cotlliure l'any 1306, manté el llegat, que ratifica el rei.¹¹⁷⁸ Poc abans, li havia confirmat la justícia civil sobre els territoris de la cavalleria.¹¹⁷⁹ Guillem nomenà hereu universal son fill Pere, menor d'edat, a càrrec de sa mare Gueraua Oltzina en qualitat de tutora, la qual aixecà inventari dels béns familiars l'any 1321.¹¹⁸⁰ Com a hereus substituïts, institueix els altres tres fills Guillem, Jaume i Bernat, per aquest ordre.

En Pere de Puigdorfila Oltzina fou jutjat i condemnat per crim de lesa majestat i morí decapitat el 1345, acusat d'haver pres part en la presumpta conspiració a favor de Jaume el Temerari de Mallorca i contrària a la invasió de l'illa i annexió del regne a la

¹¹⁷³ ARM. ECR-352, f. 160r, 16 calendes maig 1289. Regest a Rosselló Vaquer, 1979: 122; 2001b: 55.

¹¹⁷⁴ ARM. ECR-644, f. 58v, 4 calendes agost 1292 (29/07/1292).

¹¹⁷⁵ El document està datat el 4 de gener del 1292. Bover, 1842b: 173; ARM. Miscel·lànies Pasqual, tom IV: 323. Citat per Dameto et al., 1841, II: 970; Jiménez Vidal, 1940: 399; Villalonga Morell, 2010: 93.

¹¹⁷⁶ Binimelis, 1593 [1927], llibre 4t, cap. 31: 299; Salvà, 1975: 134.

¹¹⁷⁷ ARM. ECR-1146, f. 94v, pridie nones novembre 1294 (04/11/1294).

¹¹⁷⁸ Pridie nones novembre 1306 (04/11/1306), confirmat pel rei el dia 8. Transcrit per autor anònim a Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics (1953: 183).

¹¹⁷⁹ ARM. ECR-442: 361 (document incomplet). La confirmació a ECR-1146, f. 87, 4 calendes juny 1301 (29/05/1301). Villalonga Morell (2010: 93) confon la confirmació amb la concessió.

¹¹⁸⁰ ARM. S-19, f. 16, 2 idus febrer 1320 (12/02/1321).

Corona d'Aragó.¹¹⁸¹ Els seus béns, que havien estat confiscats per la Procuració reial, són adjudicats per Pere el Cerimoniós al seu fidel vassall Bertran de Fonollet el 19 d'octubre del 1345, amb l'obligació de mantenir dos cavalls armats.¹¹⁸² La concessió incloïa totes les terres, rendes i prebendes de la cavalleria a excepció dels drets jurisdiccionals, que retenia expressament el monarca. Una altra clàusula de l'escriptura disposava que si els ingressos anuals de la cavalleria ultrapassaven la quantitat de 3.500 sous de Barcelona, el sobrant havia d'ingressar a la Procuració reial. Finalment estipulava que, pel conjunt d'aquelles pertinences, el possessor havia de servir amb dos cavalls armats. Anys més tard, la cavalleria passà a mans d'Esclarmonda, vescomtessa de Rocabertí, filla i hereva de Bertran de Fenollet.

En Bernat de Puigdorfil Oltzina, com a hereu substituït del seu germà ajusticiat, l'any 1354 mugué plet contra Esclarmonda, senyora de la cavalleria; però morí dos anys després sense haver vist el final del litigi. En son testament instituï rigoroses vinculacions fideïcomissàries a favor dels fills, formant dues branques: Antoni, la de Masnou, i Guillem, la de Bànyols (Villalonga Morell, 2010: 93). Finalment, el 1359 Esclarmonda arriba a una transacció amistosa amb Domenega, la vídua de Bernat de Puigdorfil, per la qual aquesta darrera obté la cavalleria per la quantitat de 875 lliures. És un preu molt inferior al real, car només cobria certes millores fetes per la propietària així com el valor dels béns mobles i semovents.¹¹⁸³ La transferència originà un nou plet entre el Procurador reial i Antoni de Puigdorfil per mor del sisè del lluïisme que reclamava el primer en nom de la corona. El litigi es resolgué pagant el de Puigdorfil les 67 lliures del lluïisme.

A partir d'aleshores, i malgrat les nombroses vicissituds judicials pels drets de successió i fideïcomís que pateix, l'heretat es manté en poder de la família fins al segle XIX. La cavalleria adopta indistintament els noms de Bànyols, Masnou o Sepulcre, i continua dividida en els dos ramals de Bànyols i Masnou.¹¹⁸⁴ Roman obligada al manteniment d'un sol destre, que aporta el senyor de la branca de Masnou en virtut de transacció feta entre els hereus el 15 de desembre del 1438.¹¹⁸⁵ Ambdós brancals

¹¹⁸¹ *propter crimina detestanda et horribilia per eum contra nostram majestatem regiam perpetrata sive commisa, occassionem quorum fuit finaliter decapitato*. ARM. S-19. Citat per Cateura Bennàssar, 1982: 94; Ensenyat Pujol, 1989: 231; Oleza de España, 1931e: 282; Piferrer & Quadrado, 1888 [1968]: 284.

¹¹⁸² ARM. LR-11, f. 76r, 14 calendes novembre 1345. El document ha estat comentat per Ensenyat Pujol, 1989: 230. El monarca li confirma la donació el 3 idus setembre 1346 (11/09/1346): ARM. S-19; ACA, CANCELLERÍA, Registros, NÚM. 1411, f. 146, 152v i 154. Regest a Rosselló Vaquer, 2001b: 55.

¹¹⁸³ ARM. S-19; ARM. ECR-1146, f. 94v, 14/08/1359. Citat per Ensenyat Pujol, 1989: 231.

¹¹⁸⁴ Oleza de España, 1931e: 277-285; Villalonga Morell, 2010: 93.

¹¹⁸⁵ ARM. ECR-1146, f. 4v, 15/12/1438.

capbreven els béns de forma individualitzada: fan declaració de Bànyols els anys 1479, 1516, 1528, 1588, 1658, 1696, 1745, 1797, 1819 i 1829.¹¹⁸⁶ I de Masnou el 1578, 1583, 1656, 1707 i 1803.¹¹⁸⁷

2.- La cavalleria Inmelazen /Son Sant Joan.

En Pere de Centelles, procurador de la vescomtessa Garsenda i son fill Gastó, institueix una nova cavalleria a favor de Pere de Muredine el 10 de febrer del 1233.¹¹⁸⁸ La dota amb un molí i les alqueries *Inmelazen*, *Abennassar aben Abdala* i *Pucella*, situats en el districte de *Qanarussa*, en el municipi actual d'Alaró. Adjunta a la donació unes cases ubicades en el carrer de Bonaire de la Ciutat. Com a contrapartida, el de Muredine garanteix un cavall armat. La dècada següent, Pere cedí a la Seu la tercera part dels delmes de pa, vi i oli, i la meitat dels altres productes que rebia a les terres de la cavalleria, en concepte de dotació de l'Església.¹¹⁸⁹

Des del segle XIV fins al XVIII, la cavalleria pertany al llinatge Sant Joan i Gual de Sant Joan, i és coneguda amb la denominació homònima.¹¹⁹⁰ El 1827 pertany a Francesc de Paula Villalonga i Desbrull, comte d'Aiamans.

El topònim *Son Sant Joan* es conserva en un grup de cases situades en un petit turó al sud-oest del poble d'Alaró, en el marge dret del torrent de s'Estret. Almenys una de les tres alqueries que conformaven la cavalleria es devia trobar en aquest emplaçament, avui ocupat per quatre o cinc cases envoltades de carrers. Poc més puc afegir a les minses notícies que reuní Helena Kirchner (1997: 276 i 305) amb l'objectiu de reconstruir els espais irrigats, sinó que els hereus successius capbreven la cavalleria els anys 1516, 1580, 1649, 1744, 1783, 1803, 1815 i 1827.¹¹⁹¹

¹¹⁸⁶ ARM. ECR-1146, f. 4v, 15/11/1516 i 14/01/1528; ECR-1106, f. 608, 15/01/1588; ECR-1146, f. 94v, 15/01/1588; ECR-1146, f. 97v, 27/04/1588; ECR-1149, f. 137, 20/02/1658; ECR-1153, f. 130v, 26/09/1696 i 23/07/1745; ECR-1158, f. 7, 29/11/1797; ECR-1160, f. ?, 17/04/1819; ECR-1161, f. 383v, 18/08/1829.

¹¹⁸⁷ ARM. ECR-1146, f. 94v i 127v, 20/11/1578; ECR-1109, f. 85, 18/07/1583; ECR-1146, f. 87, 18/07/1583; ECR-1127, f. 140, 18/07/1583; ECR-1149, f. 14v, 14/08/1656; ECR-1151, f. 473v, 30/12/1707; Oleza de España, 1931e: 284.

¹¹⁸⁸ ARM. ECR-1145, f. 18, 4 idus febrer 1232 (10/02/1233). Transcrit per Oleza de España, 1929a: 347. Regest a: FRB, II/1: 58, doc. 260. Citat per Kirchner, 1995: paràgraf 62; 1997: 316; Llodrà Pizà, 2019: 71; Quadrado, 1850: 531; Riera Frau & Soberats Sagreras, 1991: 65.

¹¹⁸⁹ RT: 94, doc. 211. Mallorca, 4 calendes novembre 1249 (29/10/1249).

¹¹⁹⁰ Per a la successió cronològica de la cavalleria, vegeu Oleza de España, 1929a: 348.

¹¹⁹¹ ARM. ECR-1146, f. 7v, 19/12/1516; ECR-1103, f. 36v; ECR-1146, f. 85r, 19/02/1580; ECR-1148, f. 110v, 17/07/1649; ECR-1116, f. 81v, 09/05/1744; Oleza de España, 1929a: 348, 11/09/1783; ECR-1158, f. 299v, 25/11/1803; ECR-1159, f. 73v, 07/06/1815; i ECR-1161, f. 92v, 05/10/1827.

3.- La cavalleria de Lloseta i Aiamans.

Els dos germans Togores, Guillem i Arnau, d'antic llinatge català, vingueren a la presa de Mallorca com a membres de la host del vescomte de Bearn. Devien ser descendents dels qui senyorejaven en feu el castell homònim del Bearn (Cayetano de Mallorca, 1746: 16-25). Foren castlans del castell termenat de la Pera, a la Vall d'Horta de Sant Llorenç Savall (Vallès Occidental).

Una vegada conquerida l'illa, Guillem es va enrolar a la campanya de València i, posteriorment, a Múrcia i Oriola, on fou heretat. Arnau, en canvi, preferí instal·lar-se a Mallorca.¹¹⁹² El 10 de febrer del 1233, el procurador de la vescomtessa i del seu fill crea una cavalleria a favor d'Arnau de Togores, i la dota amb les alqueries *Loseta*, que té una extensió de 20 jovades, *Aiamans* de 15, i *Beniali* de 5. En total 40 jovades (454 ha) situades en els actuals municipis de Lloseta i Sencelles. Li associen també dues cases (*duo hospicia sarracénica*) dins la Ciutat. A canvi, el de Togores ha de col·laborar a la defensa amb el sosteniment de dos cavalls aparellats.¹¹⁹³

Sense formar part de la cavalleria, Arnau també rebé en feu de Nunyo Sanç un alfòndec dins la Ciutat, prop del mercat (*assog*), el rafal *Abenmugeer* del terme d'Inca en alou dels homes de Barcelona, i un alberg sarraí en aquella vila per compte dels homes de Marsella (Coll Font, 2013a: 27).

Els anys posteriors arrodonirà el patrimoni immoble amb altres adquisicions de diversa categoria i procedència, situades a llocs ben distints: dues alqueries i un rafal en alou franc a Sineu per compra, més altres vuit jovades del rafal *Abengullus*, porció reial; i un solar dins la Ciutat a cens, en territoris que foren de Nunyo Sanç.¹¹⁹⁴ En data indeterminada, comprà els béns pertanyents a Guillem de Sant Vicenç, situats a Muro i a Sóller.¹¹⁹⁵ Del procurador del bisbe de Barcelona obté en establiment l'extensa vall de Santa Ponça, que inclou diverses alqueries i rafals, i un camp en el terme de la Ciutat prop de la porta Plegadissa.¹¹⁹⁶ Encara rebrà del monarca en alou l'alqueria *Ses Salines*, a la parròquia de Santanyí (Cayetano de Mallorca, 1746: 51). En el segle XV, els dominis

¹¹⁹² Sobre la presència d'aquest cavaller a Mallorca: Cayetano de Mallorca, 1746: 44; Coll Font, 2013a: 23-38; Le-Senne, 1981: 42-44.

¹¹⁹³ ARM. ECR-1145, f. 22r, 4 idus febrer 1232 (10/02/1233). Transcrit per Oleza de España, 1944c: 274; Capó Villalonga, 1985: 376. Citat per: Cayetano de Mallorca, 1746: 44 i 59; Dameto et al., 1841, II: 618; Quadrado, 1850: 351.

¹¹⁹⁴ ACM. GROC: 133, doc. 125: Mallorca, 14 calendes novembre 1240 (19/10/1240). GROC: 100-103, docs. 245, 246, 251 i 256. ARM. ECR-341, f. 94, 12 calendes juliol 1242 (20/06/1242).

¹¹⁹⁵ Vegeu el capítol IV.3.2.1.

¹¹⁹⁶ Cayetano de Mallorca, 1746: 55; Morro Veny, 2006: 273 i 276.

senyoriais de la casa Togores de Lloseta ocupaven unes 580 quarterades (412 ha) i estaven articulats entorn a la reserva senyorial, situada entre el peu del puig de sa Comuna i vora el nucli de Lloseta. Els sementers que gestionava directament el senyor tenien entorn de 150 quarterades i no conformaven una explotació compacta. Al nord de la reserva hi havia la comuna: un puig amb unes cent quarterades de garrigues i pinars, on els pagesos del senyoriu gaudien drets d'usdefruit. Finalment, escampades per la resta de dominis, hi havia assentades unes quaranta famílies (Jover Avellà & Pons Pons, 2013: 127).

D'altra banda, el de Togores intervindrà també en el tràfec de mercaderies –vi, pebre, captius- i en la guerra de cors a les costes de Màlaga i Almeria. Actua com a prestador de diner i creditor censalista, però també com a senyor de vassalls, participant alhora de les característiques de senyor feudal i ciutadà burgès. L'ha definit molt bé Mª Carme Coll (2013: 31) dient que

“Arnau de Togores és pel seu *modus vivendi* el paradigma de l'home medieval, en una societat en la qual els diners adquireixen cada dia més importància. Per una part hi ha el militar, guerrer, corsari oportunista, que utilitza la violència i l'extorsió (violència senyorial i violència religiosa) per a obtenir guanys. La conquesta el fa rendista de les propietats que se li atorguen. Amb l'afany d'acumular capitals, realitza diversitat d'inversions com a creditor i mercader, per tal d'aprofitar les oportunitats si obté mercaderies per a vendre. És hiperactiu amb diversitat de fronts i interessos, sense abandonar la mentalitat feudal sinó plenament integrat en ella”.

L'investigador Jaume Capó (1985: 80) diu que Arnau de Togores actuà com a notari reial i exercí de batlle de Mallorca entre 1246 i 1248. Es casà amb Joana Palou, familiar del bisbe de Barcelona, i tingueren tres fills: Bernat, Francesca i Berenguera. L'hereu, Bernat de Togores, morí sense descendència i llegà totes les propietats a un cosí seu, també de nom Bernat, fill de Guillem de Togores. Francesca es casà amb un Plandolit i Berenguera amb un Torrella.

Per al tema que afecta més directament el present treball, la cavalleria de Lloseta i Aiamans es manté en el si de la família Togores, després Ballester de Togores, fins ben

entrat el segle XIX.¹¹⁹⁷ Assistiren regularment a les mostres de cavalls, on el cavaller presentava un destrer, i l'altra era muntat pel seu escuder.¹¹⁹⁸ Un dels descendents, Miquel-Lluís Ballester de Togores i de Salas, obtingué de Felip IV la jurisdicció civil i criminal sobre els territoris, i els títols de comte d'Aiamans i baró de Lloseta el 1634 (Murray & Pascual, 1989, II: 280). Fou la recompensa per haver dirigit una companyia d'infanteria a l'expedició de Provença per a la conquesta de les illes de Sant Honorat (Le-Senne, 1981: 43). La casa pairal de Ciutat és coneguda avui com Ca la Gran Cristiana, i acull la seu del Museu de Mallorca.

És obligat fer referència als dubtes que ofereixen dos instruments de concessió que el pare Cayetano de Mallorca (1746: 44-47) assegura haver vist i llegit a l'arxiu del comte d'Aiamans: el primer és la institució i dotació de la cavalleria per part de la vescomtessa Garsenda i el seu fill, que just acabo de comentar. El segon és la concessió, al mateix Arnau de Togores, *del distrito que oy es Condado, con el titulo de Cavalleria, y Dominio civil sobre todos los moradores de aquellos Lugares*. Aquest darrer document està datat el mateix dia que l'anterior, en poder del notari públic Berenguer Company. Interpreta, aquell autor, que es transfereixen a Arnau dues coses distintes: *la de Dª Garçenda es de la tierras; y la de el Rey es de las mismas Tierras, en quanto las instituye en Cavallerias, con el Dominio Civil y otras cosas espectantes a Regalía y, por consiguiente, pertenecientes a Privilegio y Gracia Real*.

La interpretació és assumida, sense crítica, per Dameto et al. (1841, III: 657) i Jaume Capó (1985: 78). En canvi, el Paborde Terrassa (1774: 45) adverteix una certa incongruència i nega la possibilitat que el rei adjudiqués aquelles terres:

Equívocase nuestro Coronista (sic) en que el Rey D. Jayme le diese las cavallerias antedichas, porque éstas en el General repartimiento, no pertenecieron al Señor Rey, ni a su Real Porción; pues pertenecieron a la de D. Gastón de Bearne (...) y dicho Gastón las dio a dicho Togores; puede ser que el Sr. Rey confirmase la Donación, por rason del Feudo, pero no las dió; pues no pudo dar lo que no era suyo.

¹¹⁹⁷ Per a la genealogia familiar i continuïtat de la cavalleria: Capó Villalonga, 1985: 155-157; Cayetano de Mallorca, 1746: 50-112; Oleza de España, 1944c: 274-277. Quant als ingressos, sistema d'explotació, processos de parcel·lació i despossessió dels pagesos, i administració de justícia durant els segles XV i XVI, vegeu l'excel·lent estudi de Jover Avellà & Pons Pons, 2013: 125-160.

¹¹⁹⁸ ARM. AH-4721, f. 16-20, 1344.

El Paborde no fa menció a la jurisdicció, sinó únicament als territoris; però, certament, escau fer la mateixa reflexió pel que fa a l'exercici de la justícia. La conclusió que n'extrau Aina Le Senne (1981: 42) de tot plegat és que “Garsenda li dona la terra que li pertocava com a cavaller conquistador, mentre que el rei institueix aquestes terres com a cavalleria, amb jurisdicció civil i altres privilegis reials”. La meva deducció és una altra: puix que existeix còpia del document original de donació, és indubtable que els vescomtes de Bearn constitueixen la cavalleria el 10 de febrer del 1233. En canvi, pel que fa a la jurisdicció, penso en una confusió de monarques per part del pare Cayetano, de manera que seria Jaume el Prudent qui l'hauria concedit, en comptes del Conqueridor. La proposta és arriscada, tenint en compte que Berenguer Company, el notari que signa el segon diploma, exercia a Mallorca els anys 1230-1235 (Planas Rosselló, 2003: 18), i que no és possible consultar l'instrument original perquè l'arxiu de la casa d'Aiamans ha desaparegut.¹¹⁹⁹ No obstant això, crec que es tracta de dos documents distints: el d'institució i dotació de la cavalleria per part del procurador de la vescomtessa i del fill Gastó, l'any 1233; i el de confirmació del feu i concessió de jurisdicció civil al tinent de la cavalleria per part de Jaume el Prudent de Mallorca, entre 1298 i 1313. Fonament a la meva deducció en la circumstància d'haver localitzat diversos documents semblants pertanyents a aquest període; en canvi, la concessió de jurisdicció la dècada dels anys 1230 seria un incident únic i singular.

4.- La cavalleria de Beniarri/El Reguer.

La darrera cavalleria creada pel comte Gastó i sa mare, rep el nom de Sa Bastida i, posteriorment, El Reguer/Raiguer. L'instituíren el 21 de juny del 1233 a favor de Pere de Vilaragut, qui garanteix el sosteniment d'un cavall armat.¹²⁰⁰ Per a coadjuvar al seu manteniment, li assignen l'alqueria *Beniarri*, de 15 jovades, més un erm de tres jovades i un camp d'altres quatre pertanyent a l'alqueria *Periza*; en total, doncs, 22 jovades de terreny (250 ha).¹²⁰¹ Prenent en consideració les convincentes hipòtesis de Gabriel Llodrà

¹¹⁹⁹ Així ho indica Aina Le Senne (1981: 42), si bé em consta que una part de la documentació ha anat a parar a la biblioteca del monestir de Montserrat (Olivar, 1977).

¹²⁰⁰ ARM. ECR-1145, f. 57r, 11 calendes juliol 1233. Transcrit per Oleza de España, 1944d: 751. Citat per: Kirchner, 1997: 315; Llodrà Pizà, 2019: 72; Riera Frau & Soberats Sagreras, 1991: 66.

¹²⁰¹ Per a la localització de Beniarri, vegeu Riera Frau & Soberats Sagreras, 1991: 68, Kirchner, 1997: 315, i les assenyades correccions que en fa Llodrà Pizà, 2019: 65-85.

(2019: 65-85), caldria situar els dominis territorials de la cavalleria al sud del municipi actual d'Alaró, confinant o fins i tot envaint pel nord el de Consell.

En Pere de Vilaragut ven la cavalleria a Berenguer de Tornamira l'any 1254, segons instrument del notari barceloní Pere Sunyol.¹²⁰² Per causes desconegudes, el 1432 la subhasta el batlle reial de la Ciutat i l'adquireix Llätzer de Loscos. Deu anys més tard, la ven a Hug Nunis. Forma part del patrimoni dels Sant Joan en els segles XV i XVI i, més endavant, dels Togores, els Verí i els Ferrandell. L'any 1807 és dels marquesos de la casa Ferrandell i de la Cueva.¹²⁰³ La capbreven els anys 1389, 1638, 1657, 1698, 1724, 1736, 1747, 1762, 1777, 1787, 1797, 1803, 1807, 1827 i 1854.¹²⁰⁴

5.1.4.- El servei armat del bisbe de Barcelona.

Els anys posteriors a la presa de *madīnat Mayūrqa*, la baronia del bisbe de Barcelona institueix una sola cavalleria, compel·lida a la prestació de dos dels set cavalls armats que correspongueren a la seva porció, per les 875,5 'cavalleries' que comportà la seva concurrència militar a la conquesta.¹²⁰⁵ La baronia continuà fent-se càrrec dels altres cinc cavalls fins que, entrat el segle XIV, institueix altres tantes cavalleries, com explicaré en el capítol V.5.2.4.

La cavalleria d'Estellencs.

El 15 de juny del 1234, el bisbe Berenguer de Palou concedeix a Bernat de Mogoda tota la vall d'Estellencs, *así como discorren las aguas por todo el lugar hasta el mar, juntamente con la alcaría llamada Zabelli que tenemos bajo nuestro dominio*, amb el deure de sostenir dos cavalls armats en nom de la baronia.¹²⁰⁶ Antoni Pons (1966, III: 186) defineix aquest cavaller com un *noble catalán originario del castillo y parroquia de*

¹²⁰² ARM. ECR-1145, f. 57r. Barcelona, 8 idus gener 1253 (06/01/1254).

¹²⁰³ Vegeu la successió de la cavalleria a Oleza de España, 1944d: 751-753.

¹²⁰⁴ ARM. ECR-1145, f. 57r, 30/05/1389; ECR-1148, f. 52r, 15/07/1638; ECR-1149, f. 52r, 20/03/1657; ECR-1158, f. 7, 29/11/1797; ECR-1161, f. 23v; ECR-1125, f. 439.

¹²⁰⁵ Per a la composició de la porció del bisbe de Barcelona, vegeu el capítol IV.3.2.

¹²⁰⁶ Original no localitzat. Només es coneix la traducció al castellà per J. B. Ensenyat Pujol (1919: 110). A la pàgina 69 escriu "juny" en comptes de "juliol", i Guillem Morro (2006: 29) repeteix l'error. Regest a FRB, III: 32, doc. 514, 17 calendes juliol 1234 (15/06/1234). Citat per: Bover, 1858: 9; 1864b: 296; Dameto et al., 1841, II: 966; Pons Pastor, 1966, III: 186.

Santa Perpetua de Mogoda (Vallès Occidental), qui també obtingué a la porció reial, en alou franc, 20 jовades de les 40 que constituïen *Alhoffra aljauffia*, en el districte de Sineu (CLA, f. 7r). En data indeterminada, Jaume el Prudent degué atorgar la jurisdicció civil al posseïdor del feu armat.

El 1343, la cavalleria està dividida en dues meitats posseïdes per Jaume de Santacília i els hereus d'Oliba de Mora, que procuren un cavall cadascun i exerceixen conjuntament la jurisdicció en llurs territoris.¹²⁰⁷ Després d'envair l'illa i apoderar-se del regne de Mallorca aquest mateix any, Pere el Cerimoniós confisca els béns als partidaris del rei vençut, Jaume el Temerari de Mallorca; i, entre ells, les dues cavalleries d'Estellencs. Durant un breu temps, foren administrades per la Procuració reial; però, poc després, el monarca les dona en feu a dos cavallers fidels (Ensenyat Pujol, 1989: 231):

La primera d'elles la concedeix el 4 de juliol del 1344 al seu conseller i tresorer Jaume Roig (Rosselló Vaquer, 1997: 8) i, dos anys més tard, l'eximeix de prestar el servei armat (*que cavalleria predicta a servicio equi praedicti excepta sit perpetuo, nisi sit quod vos nec vestri teneamini dictum servicium facere pro eadem, nec per quomvis oficiales nostros presentes vel futuros possitis compelli ad illud*).¹²⁰⁸ A mitjan segle, el cavaller Joan de Mora reclama els drets del seu antecessor Oliba de Mora i aconseguix que li siguin reconeguts. Recupera així la cavalleria i el deure de prestar el servei militar (Rosselló Vaquer, 1997: 7). El feu armat passarà al donzell Jaume de Mora –segurament fill de l'anterior- qui, el primer de setembre del 1393, la dona entre vius al seu fill Agustí.¹²⁰⁹ A mitjan segle XV, Magdalena Mora, senyora de la baronia d'Estellencs, aporta la cavalleria en dot quan es casa en segones núpcies amb el donzell i doctor en lleis català Joan de Copons, qui fou assessor del governador. Durant l'anomenada Guerra Civil catalana, Joan de Copons prengué partit i tingué un paper destacat en contra de Joan II des del bell començament. Per aquest motiu li foren confiscades les propietats i les dels seus fillastres Joanot i Agustí Fortuny Mora (Planas Rosselló, 1996: 37). Recobrada la cavalleria, passà a poder de la família del donzell Fortuny de Ruestas i hi roman fins el segle XVIII. La capbrevaren els anys 1570, 1580, 1708 i 1740.¹²¹⁰

¹²⁰⁷ ARM. AH-4, f. 99. Citat per Rosselló Vaquer, 1997: 7, 17 i 18.

¹²⁰⁸ Oleza de España, 1947b: 498. València, 4 calendes gener 1346 (29/12/1346).

¹²⁰⁹ ARM. AH-66, f. 249. Citat per Rosselló Vaquer, 1997: 15.

¹²¹⁰ Seguiu les successives transmissions a: Oleza de España, 1947b: 498-499; Rosselló Vaquer, 1997: 8.

El Cerimoniós atorga la segona cavalleria el 30 de desembre del 1345 al ciutadà Galbert Roig, qui devia ser parent de l'anterior.¹²¹¹ Prèvia llicència reial, el 16 de maig del 1383 Galbert la ven al ciutadà Joan Serralta, qui havia estat batlle de la cavalleria, per 375 lliures.¹²¹² D'aquest passa als Moragues, qui la conserven fins al segle XVIII. L'any 1750, la tenia Pere Antoni Moragues de Son Serralta.

5.1.5.- El servei armat del bisbe de Girona.

He indicat en el capítol V.4.1 que la baronia del bisbat de Girona contragué el deure de sostenir tres cavalls armats més la sisena part d'un altre cavall. El prelat Guillem de Cabanelles, òbviament, no podia satisfer personalment el servei i, per tant, decideix delegar l'obligació. Molt abans de morir, doncs, transfereix aquella responsabilitat a quatre cavallers de la seva màxima confiança:

1.- La cavalleria de Guillem Torrella/Cerdó/Gilabert/Puigdorfilà/Rossinyol.

Transfereix el primer cavall en feu al seu nebot i procurador, Guillem de Torrella, el mes de desembre del 1232.¹²¹³ Sembla que, dies abans de fer testament, el prelat ratifica la cessió però permuta algunes de les alqueries que la constituïen inicialment.¹²¹⁴ El patrimoni que li adjudica finalment és el que indico a la taula 77. Està constituït pel directe domini sobre cinc alqueries de Muro d'una extensió total de 20 jovades (227 ha), més tres censals en espècie sobre immobles urbans a la Ciutat i a la vila de Sóller. Pel que fa al molí, el prelat n'hi concedeix la meitat en domini ple, més sis morabatins censals sobre l'altra meitat però reservant-se el domini.

¹²¹¹ Oleza de España, 1947b: 498-499. Sembla que l'autor confon les dues cavalleries i les considera una sola.

¹²¹² Oleza de España, 1947b: 499; Rosselló Vaquer, 1997: 13. Joan també havia estat nomenat familiar i domèstic de Pere el Cerimoniós el 29/12/1372 (Rosselló Vaquer, 1997: 12).

¹²¹³ Vegeu una part de l'arbre genealògic familiar a la pàgina 377 (esquema 3). La seva figura ja cent es troba en el convent de Santa Margalida de la ciutat de Mallorca: Alomar Canyelles, 1995: 133. Dades diverses dels Torrella a: Alomar Esteve & Rosselló Vaquer, 1989, II: 79; Bover, 1834: 56; Montaner, 1994: 408; Morro, 2006: 101; Pérez Pastor, 1994: 79.

¹²¹⁴ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 230, 3 nones novembre 1245 (03/11/1245).

Taula 77. Béns de la cavalleria de Guillem de Torrella (1232)

Districte	Immoble	Extensió	Censos	Emfiteuta
Muro	Alqueria <i>Beniazet</i>	6 jovades		Bernat Escuder
	Alqueria <i>Alcanz</i>	5 jovades		
	Alqueria <i>Moloren</i>	5 jovades		Berenguer Metge
	Alqueria <i>Abrafim Addub</i>	3 jovades		Bernat de Palau
				Berenguer de Palau
	Alqueria <i>Luch Alcarrat</i>	1 jovada		En Joan, batejat
Na Maria de Sant Feliu				
Sóller	Un molí		6 morabatins	
	Dos hospicis		4 morabatins	Arnau de Planes
Ciutat	Un hospici		1 ll. cera	En Barceló

Font: elaboració pròpia a partir de ADG. Vestuari n° 20

Exceptuant l'alqueria *Alcanz* i el molí de Sóller, la resta dels immobles es trobaven establerts a diversos emfiteutes, però no menciona el cens que proporcionaven. És de suposar que la donació també incloïa el delme perquè, vuit anys després, el de Torrella cedeix a l'Església de Mallorca la tercera part dels delmes de pa, vi i oli, i la meitat del delme dels molins, aviram i altres que rebia d'aqueixes explotacions, per a la dotació de la nova diòcesi.¹²¹⁵

Transfereixen la cavalleria a Fortanet Violeta i sa muller Ramona entre 1277 i 1289,¹²¹⁶ qui la venen a Bernat Cerdó i sa muller Maimona l'any 1293.¹²¹⁷ Anys després, llur successor, Pere Cerdó d'Inca, protagonitza un altercat que posa a prova la jerarquia feudal. L'any 1329 la cúria reial d'aquella vila el requereix notarialment i el síndic i procurador de la seu el commina a prestar homenatge de fidelitat al bisbe i capítol de Girona. Cerdó s'hi nega immediatament (*incontinenti et sine aliquo intervallo repudit predictis protestis et requisitis*): admet que té la cavalleria en feu del bisbat gironí (*dixit et concessit quod ipse tenet dictam cavallariam in feudum per dictum dominum Gerundensem episcopum*), però no reconeix altre senyor que el rei i assegura que només està disposat a prestar homenatge al monarca (*dictum homagium non prestaret dicto domino gerundensis episcopo vel eius procuratori nisi in posse domini sui Regis Maioricarum, quia non habet nec intendat habere alium dominum nisi tamen dictum*

¹²¹⁵ ARM. Torrella. Armari 7, fardell 72; Miralles Sbert & Rotger Capllonch, 1910, XIII: 159, doc. XXXVI. Mallorca, 5 idus maig 1240 (11/05/1240).

¹²¹⁶ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 257, 4 idus gener 1288 (10/01/1289). El valor del censal i l'entrada no es modifiquen.

¹²¹⁷ ARM. PN. G-45, f. 100r; i G-45, f. 260r, 13 calendes març 1292 (17/02/1293).

dominum Regem).¹²¹⁸ No em consta cap sentència, però degué ser favorable a les dignitats gironines.

Per extinció de la via masculina, Catalina Cerdó aporta la cavalleria en matrimoni en casar-se amb Marc Gilabert, ciutadà de Mallorca, l'any 1381.¹²¹⁹ Dels Gilabert passa als Puigdorfilas (1471) per donació.¹²²⁰ Jaume de Puigdorfila la llega en testament a la seva germana Beatriu Rossinyol i, d'aquesta, muda a les famílies Net, Gual Desmur i Fortuny de Ruestas.¹²²¹ La cavalleria va canviant de nom en funció del llinatge del titular. Així, doncs, s'anomena, successivament, cavalleria Torrella, Cerdó, Gilabert, Puigdorfila, Rossinyol i Net.¹²²²

2.- La cavalleria de mossèn Sant Martí.

El bisbe de Girona endossa el segon cavall en feu al cavaller Guillem de Sant Martí.¹²²³ Tal com és de veure a la taula 78, el 30 de gener del 1234 li assigna diferents immobles rústics i urbans en directe domini a Muro i a Sóller, que arrodoneix amb deu morabatins censals sobre terres que té a la vall de Sóller.¹²²⁴ Entre els immobles es computen la tercera part de les cases i solars (*placias*) de la vila de Muro, i la meitat del molí que el prelat gironí té mig per mig amb el comte d'Empúries a la vall de Sóller, amb els aparells i la tanda d'aigua pertinent.

El deure de sostenir el cavall armat, vinculat als béns immobles i censals acabats de citar, constitueix en endavant la cavalleria anomenada de mossèn Sant Martí, tinguda en feu del bisbe i capítol de Girona. Al llarg del temps no pateix alteracions en la seva constitució, sinó que continua en mans de la família homònima fins al segle XIX. La capbrevaren a l'escrivania de la baronia de Girona els anys 1360, 1449, 1509, 1518, 1578, 1619, 1647, 1660 i 1679.¹²²⁵

¹²¹⁸ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 279, pridie nones desembre 1329 (04/12/1329). Fou requerit novament l'any següent, però s'hi negà igualment: Pergamins de la Pia Almoïna, n° 280, 3 idus maig 1330 (13/05/1330).

¹²¹⁹ ARM. PN. T-620, f. 19v, 28/08/1381.

¹²²⁰ ARM. PN. G-45, f. 494r, 16/02/1471.

¹²²¹ ARM. PN. G-47, f. 182v, 08/07/1622; i G-47, f. 533, 07/08/1634.

¹²²² Per a la successió, vegeu Oleza Gual de Torrella, 2014: 263-270.

¹²²³ Vegeu dades diverses dels Sant Martí a: Montaner, 1994: 409; Morro Veny, 2006: 99.

¹²²⁴ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 226, 3 calendes febrer 1233 (30/01/1234).

¹²²⁵ ARM. PN. G-45, f. 99r, 263r i 480v; i G-47, f. 481r. Oleza Gual de Torrella, 2014: 242.

Taula 78. Béns de la cavalleria de Guillem Sant Martí (1234)

Districte	Immoble	Extensió	Censos	Emfiteuta
Muro	½ alqueria <i>Vilalba</i>	8 jovades		
	Terra a la vila	4 jovades		
	Un rafal innominat	2 jovades		
	Alqueria <i>Guaals</i>			
	1/3 de cases i solars de la vila			
Sóller	Honor de <i>Montreial</i>		5 morabatins	En Clavell i son germà
			5 morabatins	Ramon d'Aurenga
	½ molí			Pere de Villarí
	Una vinya i olivar			Ramon de Sant Martí

Font: elaboració pròpia a partir de ADG. Vestuari n° 11

3.- La cavalleria de Sa Verdera.

El bisbe Guillem de Cabanelles traspasa el tercer cavall armat en feu al cavaller Ramon de sa Verdera/Viridaria el 18 de febrer del 1234, amb les mateixes condicions que l'anterior.¹²²⁶ Sembla que procedia d'una família de l'Empordà, de la zona on s'ubica des del segle X el Castell de Sant Salvador de Verdera, al cim de la serra on es troba el monestir de Sant Pere de Rodes. Segons el DCVB l'etimologia de Verdera ve del llatí *viridaria*, “lloc verd d'herba o de fullatge” i els documents de l'alta edat mitjana mencionen el nom de lloc Verdera de l'Empordà com *Viridaria* o *Virdaria* (De Nicolás Mascaró, 2015: 7).

El bisbe associa a la cavalleria el directe domini de cinc alqueries i un rafal innominats del terme de Muro, que ja es troben establerts (taula 79). Formen un continu de terra de 20 jovades (227 ha) ubicades a la Serra de Muro.¹²²⁷ Li cedeix igualment el directe domini del molí situat prop de la Ciutat que el dit Verdera té en establiment, juntament amb el terç que ell i Bernat Metge paguen anualment d'agrer al prelat. Li afegeix també el censal que el propi Verdera paga cada any per les cases que té dins la Ciutat. I, finalment, deu morabatins censals sobre unes terres a Sóller.

¹²²⁶ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 227, 12 calendes març 1233 (18/02/1234).

¹²²⁷ Estarien situades entre Son Sitges Nou, sa Verdereta, Son Pelat i Son Terrassa (Albertí, Cardell, & Rosselló, 2001: 144).

Taula 79. Béns de la cavalleria sa Verdera (1234)

Districte	Immoble	Extensió	Censos	Emfiteuta
Muro	Dues alqueries	8 jovades		Ramon d'Alzina
	Una alqueria	4 jovades		En Rovira
	Una alqueria	3 jovades		Guillem Roig
				En Vives
	Una alqueria	3 jovades		Pere Andreu
Un rafal	2 jovades		Ramon Joan i sa muller	
Sóller	Honor de <i>Montreial</i>		5 morabatins	Ramon d'Alzina
			5 morabatins	En Viader
Ciutat	Unes cases		2 ll. cera	Ramon de Verdera
Terme de la Ciutat	Molí		Terç	Ramon de Verdera
				Bernat Metge

Font: elaboració pròpia a partir de ADG. Vestuari n° 12

El feu continua en poder de la família Sa Verdera fins al darrer quart del segle XIV.¹²²⁸ L'any 1375, Ramona, vídua de Guillem de Verdera, fa testament i nomena hereu universal Jesucrist i la seva ànima, ordenant que els béns siguin venuts i distribuïts entre els pobres.¹²²⁹ Adquireixen el feu armat els ciutadans de Mallorca Simó Planca i sa muller Antònia, qui el posseïen encara l'any 1389.¹²³⁰ Mort Simó,¹²³¹ la vídua Antònia fa testament l'any 1426 i llega la cavalleria a Mateu de Lloscos, qui probablement és germà seu.¹²³² A partir d'aleshores, la família Lloscos passa a senyorejar el feu armat i el posseirà fins el segle XIX.

La cavalleria, que tampoc no patí cap variació territorial al llarg del temps, rep el nom de Sa Verdera fins a finals del segle XIV. En ser transferida a Simó Planca (1375), pren el nom de cavalleria de Tanca, que conserva al manco fins el segle XVII.¹²³³

¹²²⁸ Vegeu la successió cronològica dels titulars de la cavalleria i dels principals emfiteutes a Albertí, Cardell, & Rosselló, 2001: 144-168.

¹²²⁹ ARM. Arxiu Torrella, armari 11, fardell 32, 21/03/1375.

¹²³⁰ ARM. ECR-1145, f. 77r, 15/06/1389.

¹²³¹ El 1391 ja consta com a difunt: AMP. Còdex 1, f. 196, 22/11/1391.

¹²³² ARM. PN. G-45, f. 273, 08/06/1426.

¹²³³ ARM. PN. G-47, f. 104v, 05/10/1612. La denominació 'Tanca' ha creat certa confusió entre els investigadors, puix que hi havia una altra cavalleria amb el mateix nom 'Tanca', 'Tancar' o 'Tanquer' que s'estudia a continuació. La confusió procedeix probablement del fet que ambdues tenen idèntic posseïdor en origen.

4.- La cavalleria de Tanca.¹²³⁴

El bisbe Cabanelles encara instituï una quarta cavalleria, que té unes connotacions distintes a les tres anteriors tant per la seva gestació com per l'extensió dels immobles associats, com i també per l'escàs servei armat a aportar. Tot plegat, aqueixa cavalleria representa una anomalia dins la uniformitat que ofereix el present treball. El 17 de setembre del 1232, com a paga dels serveis prestats, l'oncle bisbe concedeix en feu al nebot ja citat, Guillem de Torrella, un bon gruix de propietats en domini directe, lliures de llüisme, pel qual li ha de respondre per vint 'cavalleries' en defensa de Mallorca sempre que li ho requerís (*secundum quod inhabitantes insulam nominatam servicium fecerint pro viginti cavallariis*).¹²³⁵

Taula 80. Béns de la cavalleria Tanca (1232)

Districte	Immoble	Extensió	Censos	Emfiteuta
Muro	Alqueria <i>Tanquar</i>	7 jovades		
	Alqueria <i>Morel</i>	6 jovades		
	Un casal de molins			
Sóller	Una alqueria			
Ciutat	Obradors de la Ferreria		5 mas mudines	
	Unes cases			
	Unes cases a l'Almudaina		1 morabatí	Bernat d'Espanya
	Forn de Sant Jaume			
Terme de Ciuta	Alqueria <i>Guarrada</i>	3 jovades		
	Terra			
	Molí a la síquia de la Vila			
	Una <i>laborationem</i>			

Font: elaboració pròpia a partir de ADG. Vestuari n° 4

Aquesta donació està formada pel seguit de béns dispersos que mostra la taula 80, alguns dels quals són encara indefinits i pendants de concretar en el futur. Així, el casal de molins del terme de Muro està en tràmit de ser dividit amb el comte d'Empúries i l'abat de Sant Feliu. I l'alqueria de Sóller serà la millor de les que pervinguin a la part del bisbe

¹²³⁴ Les dades que segueixen procedeixen del meu article "El feu de Guillem de Torrella i la cavalleria de Guillem Sacosta (Segles XIII i XIV)", *BSAL* n° 50 (1994), 69-96. Veure també Genovart (2017).

¹²³⁵ ARM. RP. Pergamins S. XIII, n° 14; i ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 220/1, 15 calendes octubre 1232 (17/09/1232). Transcrit íntegrament a *BSAL*, 13: 264, i més correctament a *BSAL*, 29: 755.

quan es divideixin els honors d'aquell terme (*meliorem alqueriam que eveniat ad partem nostram quam honores de Sulier dividuntur*). Una vegada repartit, la *meliorem alqueriam* resultà ser *Biniaraix* que, pocs mesos després, fou arrodonida amb una altra donació que li feu l'abat de Sant Feliu de Guíxols de *ipsam quintam partem quam habemus in ipso podiolo que est juxta domos vestras ad ipsam alchariam de Benaratx*; és a dir, la cinquena part d'aquell pujol que hi ha devora les cases que Guillem de Torrella ja tenia.¹²³⁶

Al manco una part de *Biniaraix* ja es trobava establerta.¹²³⁷ La donació, com en els casos anteriors, incloïa el delme. El cavaller en cedí una part a l'Església de Mallorca l'any 1240, en virtut d'un acord amb el bisbe Ramon de Torrella, (capítol IV.5.2).¹²³⁸

Inicialment, el bisbe gironí concedeix al nebot totes les possessions lliures de qualsevol gravamen econòmic o servei militar. No obstant això, poc abans de morir, l'oncle-bisbe ratifica la donació i concreta les càrregues feudals. Així és que, l'any 1243, en reconeixement de l'honor i en compensació d'aquelles vint 'cavalleries' que li havia conferit, li imposa l'obligació de mantenir sempre a punt la sisena part d'un destre armat i guarnit per defensar el regne de Mallorca.¹²³⁹ Manté, doncs, la proporció pactada en el *Memoriale* d'un cavaller armat per cada 130 'cavalleries' que, en aquest cas, devia correspondre a dos mesos de servei cada any.

Tot i que no hi ha proves documentals, entenc que cal relacionar aquesta exigència armada amb els acords assolits amb el paborde de Solsona i els homes de Narbona per al sosteniment conjunt dels quatre cavalls que els taxa el *Memoriale*. Així i tot, crida l'atenció que aquest sisè de cavall armat no comparegui mai a les capbrevacions que diposita el bisbe de Girona a la Procuració reial. En canvi, els posseïdors de la cavalleria capbreven el servei a la baronia gironina cada vegada que els és sol·licitat.

En Guillem de Torrella continua administrant els béns de l'oncle i comparteix l'estada entre l'hospici de *Biniaraix*, l'alqueria de *Murel* i la casa de Ciutat. Estableix el forn, els molins i alguns camps, rafals i terres de *Tanchar* i de *Murel* i alguns bocins de *Biniaraix* a diversos colons a canvi de rendes anuals en diner i en espècie. També lliura al monestir de Santa Margalida de la Ciutat l'alqueria *Murel* i un rafal anomenat

¹²³⁶ BSAL, 13, p. 256, pridie nones gener 1233 (04/01/1234). També a FRB, III: 12, doc. 479.

¹²³⁷ El 1235, Guillem de Torrella assigna al rector de l'església de Sant Jaume de Ciutat dos morabatins censals que rebia sobre un hort de l'alqueria, per fer cremar una llàntia davant l'altar de Santa Maria perpètuament de dia i de nit. ADM. PSJ, n° 79. Mallorca, 3 nones febrer 1234 (03/02/1235).

¹²³⁸ ARM. Torrella. Armari 7, fardell 72; Miralles Sbert & Rotger Capllonch, 1910, XIII: 159, doc. XXXVI. Mallorca, 5 idus maig 1240 (11/05/1240).

¹²³⁹ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 220/2 i 229; i ARM. RP. Pergamins n° 66, 5 nones juliol 1243 (03/07/1243).

Peníscola, ambdós situats a Muro.¹²⁴⁰ Disposa testament el 12 de juliol del 1267, on institueix un benefici eclesiàstic dotat amb un cens procedent dels obradors del carrer de la Ferreria, més el delme, la tasca i altres drets senyoriais de l'alqueria *Guarrada*.¹²⁴¹

El seu net, Arnauló de Torrella, es veu immers en un seguit de demandes per sentències judicials, pagaments d'herència, deutes a jueus, escrivans, notaris i altres despeses que el forcen a liquidar bona part del patrimoni familiar. El rei Sanç el Pacífic, emparant-se en l'Usatge 33 *Si aliquis suum fevum...*, també pretén decomissar-li els béns per no haver-li satisfet els drets feudals de fadiga i lluïsmes i prestat l'homenatge de fidelitat. Finalment arriben a un acord amistós l'any 1318 i, poc després, el monarca li compra l'alqueria de Biniaraix per 3.300 lliures mallorquines (Bover, 1858: 68v). Després de tot el procés, les possessions que constitueixen la cavalleria de Tanca han minvat molt.

El fill i successor, Arnau, combat al costat de Jaume el Temerari a la batalla de Lluçmajor, cau presoner, és condemnat a mort i ajusticiat el 1349 i els seus béns venuts a l'encant públic. Compra la cavalleria Joan Nunis, donzell, i els seus hereus la traspassen a Pere Buadella, també donzell.¹²⁴² Finalment, el 23 de desembre del 1420, en virtut d'una escriptura a la cúria de la Seu de Girona, Pere Buadella la ven a Ramon Safortesa.¹²⁴³ Roman en possessió de la família Safortesa fins el segle XIX –qui gaudia també les cavalleries Santa Margalida-Hero, Castellet i Alcudiola, en porció del comte d'Empúries– i els seus titulars la capbreven a l'escrivania de la seu gironina els anys 1519, 1576 i 1622.¹²⁴⁴

5.1.6.- El servei armat de Bernat de Santa Eugènia.

Probablement hi hagué qualche tipus de negociació que desconec entre Bernat de Santa Eugènia i el sagristà de Girona per a la satisfacció del servei armat. En definitiva, el sagristà tan sols es responsabilitza de mig cavall –com explico a les pàgines següents–

¹²⁴⁰ La donació fou confirmada pel bisbe i capítol de Girona. ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, nº 242; ARM. AH. Pergamins s. XIII, nº 4. 16 calendes maig 1269 (16/04/1269).

¹²⁴¹ ARM. Torrella. Armari 11, fardell 32. Mallorca, 4 idus juliol 1267 (12/07/1267).

¹²⁴² ARM. AH-27, f. 164r, setembre 1364; AH-30, f. 9v; AH-69, f. 251r, 21/11/1396; AH-91, f. 296, 1411.

¹²⁴³ ARM. PN. G-45, f. 503v.

¹²⁴⁴ ARM. PN. G-45, f. 503v, 01/12/1519; ARM. ECR-1148, f. 2r, 05/12/1519, 27/11/1576 i 25/10/1578; ARM. PN. G-47, f. 485v, 20/08/1622.

i Bernat de Santa Eugènia assumeix els dos restants, en proporció a les 254 ‘cavalleries’ que li són adjudicades.

El de Santa Eugènia es reserva un dels destriers en tinença directa. Aquest servei s’integrà a la Procuració reial quan l’infant Jaume compra els béns al seu germà i successor Guillem de Montgrí, l’any 1271 (capítol IV.3.2). L’altre cavall el subroga creant una cavalleria territorial.

La cavalleria Mahuja/Santa Maria.

En Bernat de Santa Eugènia crea aquest feu armat en una data desconeguda, anterior a 1245, a favor de Bernat de Torrella. El dota amb les alqueries *Mahuya*, que coincideix amb el poble de Santa Maria del Camí,¹²⁴⁵ i *Binibassí*, ubicada a la vall de Sòller,¹²⁴⁶ més una casa a la Ciutat –que posteriorment és permutada pel rafal *Almine* enclavat en el pla de Catí de la Ciutat (avui Prat de Sant Jordi). Tot això amb la càrrega de sostenir un cavall aparellat.¹²⁴⁷ La cavalleria fou arrendada l’any 1247 per 250 sous melgoresos anuals.

Per deïxa testamentària, el feu armat passa al seu germà, Guillem Torrella de Valensi,¹²⁴⁸ iniciant-se una saga familiar que arriba fins al segle XVII.¹²⁴⁹ La darrera descendent, Praxedis Torrella Ballester, només visqué nou anys i morí el 1623. La germanastra del seu pare, Aina Clara,¹²⁵⁰ esposa del mercader Pere Onofre Fons, reclamà l’herència a la tia de la difunta, Quitèria Ballester, esposa de Salvador Oleza. El plet que se’n seguí sentencià que l’herència fos dividida a parts iguals. En virtut de l’acte de partició, celebrat el 16 de febrer del 1631, la cavalleria romangué a la part de l’esmentada Quitèria.¹²⁵¹ La família Ballester d’Olesa continuà gaudint el feu armat fins al segle XIX.¹²⁵²

¹²⁴⁵ Bestard Mas, 1975: 548-556; Capó Juan, 1980: 42; Kirchner, 1997: 64 i 128; Quadrado, 1850: 532; Vich Salom, 1962: 222.

¹²⁴⁶ Per a la història de l’alqueria i l’arquitectura de la casa, vegeu Coll Tabanera, 2012: 485-500.

¹²⁴⁷ ARM. ECR-343, f. 66v, 17 calendes maig 1255 (15/04/1255); i ECR-343, f. 67r, 3 idus maig 1255 (13/05/1255). Citat per Josep Capó (1980: 42), sense proporcionar la signatura.

¹²⁴⁸ ARM. ECR-343, f. 66v i 67, 15 calendes maig 1255 (15/04/1255).

¹²⁴⁹ Sobre la història i genealogia dels Torrella de Santa Maria: Bestard Mas, 1974: 358-37; 1975: 536-556; Capó Juan, 1980: 33-44; Llabrés, 1902: 254; Jaume de s’Arbossar, Massot, *et alii*, 2002: 17-36; Villalonga Morell, 2010: 92.

¹²⁵⁰ Era filla natural d’Alfons de Torrella, qui fou reconeguda per ell i legitimada per Felip II.

¹²⁵¹ Jaume de s’Arbossar, Massot, *et alii*, 2002: 20.

¹²⁵² Per seguir les successives transmissions, arbre genealògic i plànol de la cavalleria: Bestard Mas, 1974: 548-556; 1978: 52-80; Jaume de s’Arbossar, Massot, *et alii*, 2002: 17-36; Oleza de España, 1929a: 274-277; 1944c: 753-755.

La capbrewaren els anys 1389, 1518, 1586, 1649, 1657, 1697, 1718, 1725, 1774 i 1828.¹²⁵³ La darrera capbrevació, efectuada per Jordi Ignasi Ballester d'Olesa Rosselló i els seus germans, assegura que tenia unes 800 quarterades d'extensió (568 ha) i en proporciona les confrontes.

5.1.7.- El servei armat de l'abat de Sant Feliu de Guíxols.

Òbviament, un dels magnats constrets a la prestació armada fou l'abat de Sant Feliu de Guíxols, associat al sagristà d'Urgell i a Ramon de Vernet. Insinua el pare Alonso Cano (1606: 88) que, si tots tres haguessin acomplert el compromís adquirit, per les 219 'cavalleries' que sumaven conjuntament haurien de mantenir dos cavalls armats. No fou així sinó que, des del primer instant, únicament l'abat assumí la seva responsabilitat de mantenir aparellats un destre i un quart de cavall armats i, en canvi, els altres dos porcioners se n'alliberaren.

Per tal de satisfer el deure militar, va subrogar el cavall armat. Per al quart de cavall que es retingué en tinença directa, l'abat decidí assalariar un peó o escuder sempre que fos necessari.

La cavalleria Na Burgueta.¹²⁵⁴

Abans del 1246, l'abat cedeix les alqueries *Beniahel* i *La Cleda*, un rafal innominat i altres ingressos en espècie del terme municipal de Llubí—abans Castell-llubí—al cavaller Bernat de Torrella.¹²⁵⁵ El 17 d'abril del 1247, però, l'abat li permuta l'alqueria *La Cleda* i el rafal per l'alqueria *Lluc-roig* i altres alqueries innominades.¹²⁵⁶ L'any 1302 la cavalleria és de Berenguer Burguet, qui la capbreva a l'escrivania de la porció de l'abat,

¹²⁵³ ARM. ECR-1145, f. 4v; ECR-1146, f. 30; ECR-1106, f. 81; ECR-1146, f. 89v; ECR-1148, f. 112; ECR-1149, f. 109; ECR-1152, f. 7; ECR-1152, f. 202v; ECR-1154, f. 209; ECR-1157, f. 275; i ECR-1161, f. 189v.

¹²⁵⁴ He estudiat la forma de gestió de la cavalleria a un article presentat a les II Jornades d'Estudis Locals de Llubí (2019: 31-52).

¹²⁵⁵ Isabel Moll i Jaume Suau (1986: 81) la remunten a l'any 1232 sense, però, aportar referència.

¹²⁵⁶ ARM. ECR-343, f. 165v, 15 calendes maig 1247 (17/04/1247).

tal com farà regularment el titular a partir d'aquell instant.¹²⁵⁷ Per aquest motiu s'anomena Na Burgueta.

A mitjan segle XIV és en poder d'Arnau Burguet de Sarrià, el fill del qual passa la revista d'armes amb el seu destre i jura "quel dit cavall e arnes eren del dit pare seu".¹²⁵⁸ La família Burguet la posseï fins que, el 1685, la compra Francesc Villalonga Mir, cavaller de l'Orde de Sant Jaume de l'Espasa, a la cúria del Sant Ofici de la Inquisició. Roman en el si familiar dels Villalonga fins a mitjan segle XIX.

5.1.8.- El servei armat del sagristà de Girona.

Com a component de la quadrella encapçalada pel vescomte de Bearn, el sagristà de Girona obté béns immobles a Canarossa i a Sóller, pels quals deu mantenir 2,5 cavalls armats, conjuntament amb son germà Bernat de Santa Eugènia. Com he insinuat abans, probablement hi hagué qualche tipus de negociació entre ambdós magnats per a la satisfacció del servei. En darrer terme, el sagristà tan sols assumeix mig cavall per raó de les 79 'cavalleries' taxades en el *Memorial*. Abans de vendre la porció al bisbe de Mallorca, l'any 1242, el sagristà es desembarassa del gravamen que el servei representa per als seus béns. I crea una cavalleria.

La cavalleria Na Bausana.

El 9 de novembre del 1232, Guillem de Montgrí cedeix en feu al qui era son procurador, el cavaller Ramon de Vall-llebrera,¹²⁵⁹ l'alqueria *Rubines*, de sis jovades, més altres quatre jovades de l'alqueria *Benifauel/Binifavell*, ambdues situades en el districte de *Qanarussa*, avui municipis de Binissalem i Sencelles. Són 10 jovades en total (113 ha).¹²⁶⁰ Com que el sagristà ven tots els béns al bisbe de Mallorca, l'any 1242, a partir

¹²⁵⁷ ADM. PSJ, n° 738, 7 idus setembre 1302 (07/09/1302).

¹²⁵⁸ ARM. AH-4721, f. 16-20, 1344 (ca.). He glossat alguns aspectes familiars dels Burguet en el capítol V.5.1.1.

¹²⁵⁹ El nomenà procurador el 10 de maig del 1231: ACM. GROC: 28, doc. 10 i 11, 6 idus maig 1231.

¹²⁶⁰ ACM. CAC, n° 7736, 8114, 8648 i 9447, 5 idus novembre 1232. Transcrit a DRM: 18, doc. 12. Citat a FRB, II/1: 150, doc. 194; Portella, 1994: 441; Rosselló Vaquer & Vaquer Bennàssar, 1993: 26.

d'aleshores el de Vall-llebrera continua mantenint igualment el mig cavall armat però, ara, per compte del bisbe Ramon de Torrella.

Ramon de Vall-llebrera atorga testament el novembre del 1249. Disposa nombrosos llegats en diner, espècies i roba, tant a sa muller com a altres familiars, però nomena hereu universal el cavaller Pere Balsani/Balsà/Bauçà. No consta enlloc el parentiu que lligava ambdós cavallers. Probablement fos un vincle molt llunyà perquè, dos mesos després Ramon, estant malalt (*gravi egritudine detentus meo tamen pleno sensu et memoria integra atque loquela constitutus*), ratifica el testament i, per major seguretat jurídica (*ad confirmacionem et mayorem firmitatem habendam*), fa donació entre vius a Pere Balsà dels béns que li havia instituït en grau d'herència. El bisbe confirma el llegat.¹²⁶¹

Anys més tard, Pere Balsà cedeix tots els béns al seu fill Guillem, amb la càrrega del mig cavall armat, i reserva únicament l'usdefruit vitalici sobre una alqueria.¹²⁶² L'esposa i els fills de Guillem, per mor dels deutes acumulats i altres necessitats vitals (*propter soluenda aliqua debita ad que sumus obligatae aliquibus personis et propter aliquas necessitates quibus habemus ex necessario succurrere*), la venen al capítol de canonges de la seu de Mallorca, l'any 1336, per 34.000 sous mallorquins.¹²⁶³ En aplicació de la clàusula *exceptis militibus atque sanctis*, que veda als eclesiàstics tenir béns temporals, el Procurador reial entaula plet contra el capítol de la Seu per no haver sol·licitat la llicència d'excepció. Després d'un llarg plet arriben a un acord transaccional l'any 1389, en què el bisbe i el capítol paguen 200 florins d'or d'Aragó al rei Joan I per la confirmació de la cavalleria.¹²⁶⁴

És de suposar que el capítol apodera o assalaria qualche persona hàbil en el maneig de les armes per verificar el servei i passar revista. De fet, l'any 1344 efectua la mostra Bernat Cerdà, de qui se'n desconeix la professió, amb "mig caval alforrat que era seu amb l.arnes, exceptats les manegas de camisol"; i, entre 1353 i 1383, la passa Bernat de Pertegàs.¹²⁶⁵ Segons el memorial del 1515, servia el destre mossèn Mateu Net (Barceló

¹²⁶¹ ACM. CAC, n° 7834, 8635 i 8650, Pridie calendes desembre 1249 (30/11/1249); CAC, n° 7828, Idus gener 1249 (13/01/1250); CAC, n° 8650 i 9446, 5 idus febrer 1250 (09/02/1250).

¹²⁶² ACM. CAC, n° 7933, 4 calendes setembre 1272 (29/08/1272).

¹²⁶³ ACM. CAC, n° 8635 i 9446; ARM. PN. P-246, f. 1r, calendes juliol 1336 (01/07/1336). Reproduït a Oleza de España, 1947c: 307-310.

¹²⁶⁴ ACM. GROC: 143, doc. 396, 12/04/1389.

¹²⁶⁵ ARM. AH-4721, f. 16-20, 1344 (ca.). AH-6608, f. 32v; i AH-6609, f. 85r.

Crespí 1979: 107). El capítol de canonges continuava posseint Na Bausana en el segle XIX.¹²⁶⁶

5.1.9.- El servei armat de l'infant Pere de Portugal.

He argumentat, en el capítol V.4.3, que Jaume I no instituï cap cavalleria de tipus territorial durant el temps que administrà directament el regne de Mallorca. Endemés, durant els períodes 1232-1244 i 1254-1256, l'infeudà a l'infant Pere de Portugal, sense imposar-li cap tipus de servei militar. I, no obstant això, l'infant Pere crea una cavalleria forçada a servir amb un cavall armat.

La cavalleria de La Calobra/Galiana.

El 17 de maig del 1242,¹²⁶⁷ doncs, l'infant Pere concedeix en feu perpetu al *dilecto et fidei* Berenguer de Riu/Rivo,¹²⁶⁸ el delme sobre el pa, el vi, l'oli, el lli, el cànem i altres productes agrícoles que rep tant de l'alqueria de la Calobra –que el de Riu ja posseeix en alou- com de les altres alqueries i rafals del districte de les Muntanyes que estan sota el domini directe de l'infant. Cal observar que no li cedeix el domini sinó únicament el delme. Tampoc no inclou en la donació el delme del bestiar, que se reté:

totum decimum ab integro panis, vini, olei, lini et canabi et omnium aliorum, excepto decimo animalium quod nobis retinemus, que accipimus et accipere debemus in alqueria tua que dicitur Calobra, que est in termino de Montaneis, quam per nos tenes, et in omnibus aliis alqueriis et raallis dominacionis nostre que sunt in eodem termino de Montaneis.

¹²⁶⁶ ARM. ECR-1161, f. 13v, 09/10/1829. Oleza de España, 1947c: 310. Vegeu els llibres d'administració de la cavalleria dels segles XVI i XIX a ACM, n° 15042 a 15046; i ACM. CAC, n° 15343.

¹²⁶⁷ ARM. AA. Pergamins s. XIII, n° 15; i ARM. ECR-1145, f. 69r, 16 calendes juny 1242. Parcialment transcrit per Mut Calafell, 2009b: 148. Traduït al castellà per Mut Calafell, 1989: 295, doc. 16.

¹²⁶⁸ Podria ser d'ascendència occitana. Un Pere de Rivo/Riu, que es titula *scriptor publicus*, actua com a escrivà de Nunyo Sanç a Perpinyà, entre 1222 i 1233: Tréton, 2010: 914-1019, docs. 285-329.

El diploma de creació no és més explícit i, per tant, exceptuant la Calobra, no permet identificar quines són aquelles alqueries i rafals tingudes sota la jurisdicció de l'infant Pere. És evident que deuen ser, exclusivament, les explotacions que Jaume I cedí en alou franc als seus porcioners en el repartiment general de l'Illa i, per tant, cal excloure'n les explotacions de les Muntanyes que estaven sota altres jurisdiccions. Les exceptuades serien les següents:

1.- Aquelles que el monarca havia adjudicat a l'Orde del Temple en alou franc, que abracen la meitat oriental del districte.

2.- Tres possessions –Son Nebot, Escorca i Son Macip- que Ramon de Torrella, primer bisbe de Mallorca, comprà a títol personal als germans Bernat i Guillem d'Ebrí el gener del 1240, qui les tenien pel rei en alou (capítol IV.6).

3.- Les que comprà el comte Nunyo Sanç, també en alou franc, als germans Sant Martí, i les que permutà amb Berenguer Ferrer (*Remenbrança*, f. 16r i 16v).

En resum, la cavalleria estava constituïda per l'alqueria *Calobra/Colabra* (CLA, f. 19r), de només dues jovades d'extensió, més el delme sobre la producció estrictament agrícola de 24 explotacions de muntanya que abraçaven unes 94 jovades (1.068 ha).¹²⁶⁹ Per aquest conjunt de béns, difícil d'avaluar, Berenguer de Riu ha d'aparellar un destrer per a la defensa general de l'illa. Es tracta, doncs, d'una cavalleria peculiar a Mallorca en tots els sentits, amb més rendes que no propietats.

La seva neta i hereva Sibil·la es marida amb Jaume Valentí, ciutadà, i procreen una sola filla, Agnès, qui es casa amb Assalt de Galiana. El successor serà el fill comú, Joan de Galiana, de qui pren el nom la cavalleria en endavant.¹²⁷⁰ El 1516 entra en possessió del feu armat Perot Pardo per sentència arbitral, qui l'estableix l'any següent al donzell Antoni Puigderrós de Sóller.¹²⁷¹ En morir aquest, són declarades hereves les germanes Orlandis, i comença un plet successori que culmina amb una resolució de la Reial Audiència del 1585 que adjudica la cavalleria a Jerònima Orlandis Axeló per 2.450 lliures mallorquines.¹²⁷² Dels Orlandis passa als Net per matrimoni, però continua anomenant-se cavalleria de la Calobra o de Galiana.¹²⁷³ A mitjan segle XVII, el comissari

¹²⁶⁹ El diploma de donació no esmenta expressament el domini ple sobre l'alqueria de la Calobra, sinó únicament el delme. No obstant això, els successors sempre consideraren que hi era inclòs. Tant és així, que a la capbreuació del 1389, Joan de Galiana fa notar: *Est tamen certum quod dictus Johannes ad presens non possidet realiter dictam alqueriam et rafalla, quare eius predecessores eam et ea stabiliverunt, quare recipit pro eis census infrascriptos*. ARM. ECR-1145, f. 69r, 09/06/1389.

¹²⁷⁰ Joan de Galiana la capbreuà el 09/06/1389: ARM. ECR-1145, f. 69r.

¹²⁷¹ ARM. ECR-1146, f. 33r, 16/08/1518.

¹²⁷² ARM. ECR-1109, f. 384r; i ECR-1146, f. 101r, 30/04/1592.

¹²⁷³ ARM. ECR-1151, f. 85r, 21/06/1686; i f. 313r, 13/10/1695.

de la reial capbreuació ordena delimitar els territoris que pagaven delme al feu armat.¹²⁷⁴ A mitjan segle XVIII es troba dividida en set parts, sis de les quals posseïdes pels Net, després Poquet Net; i l'altra és de Mateu Andreu i Antoni Busquet Puigderrós de Sóller.¹²⁷⁵ A finals del segle XVIII, la major part és dels Antich de Llorac, i el primer quart del segle XIX pertany a Lluís de Rentière.¹²⁷⁶

Com a síntesi dels apartats precedents, presento a la taula 81 el resum de les cavalleries instituïdes a les porcions nobiliàries entre 1232 i 1276. Indico el magnat que les crea, l'apel·latiu que les identifica, la data de creació, el nombre de cavalls que les graven i el nom del primer posseïdor conegut.

Observi's com els magnats crearen en total 33 cavalleries armades, si bé el comte de Rosselló dispensà set cavallers de continuar prestant el servei per disposició testamentària: Lope Ximenes de Luesia, Pere sa Roca, Alemany de Sádaba, Martí Peris de Si, Pelai Nunis, Garcia Gonzalvo i Bernat de Pavo. Abans d'aquests, segurament havia eximit de fer-ho a Joan Francesc i Baldoví de Semi. Endemés, havia reduït a un sol cavall els dos destres imposats originàriament a Berenguer Burguet. Jaume I, abans del 1253, allibera Carròs de prestar el servei. Finalment, el cavall que mantenia Galicià de Medina quedà amortitzat l'any 1284, en comprar Jaume el Prudent els béns de sa filla Blanca. Recordeu, també, que la cavalleria de Santa Margalida-Hero devia mantenir inicialment dos cavalls armats, encara que catorze anys després el comte d'Empúries redueix el servei a un sol destre sense per això disminuir el patrimoni fundacional.

Per tant, és molt probable que les 33 cavalleries mai no estiguessin operatives simultàniament a l'hora de facilitar el servei militar. Advertiu, encara, que totes són mixtes; és a dir, equipades en part amb propietats immobles i en part amb censals, agrers, delmes i altres rendes de les porcions nobiliàries respectives.

¹²⁷⁴ ARM. ECR-1110, f. 136r; i ECR-1149, f. 209v, 13/09/1656.

¹²⁷⁵ ARM. ECR-1153, f. 88v, 11/09/1743; ECR-1154, f. 3v, 05/02/1776; ECR-1157, f. 235r, 29/03/1797; i ECR-1159, f. 87r, 07/03/1808.

¹²⁷⁶ ARM. ECR-1160, f. 65r, 26/10/1818; i ECR-1161, f. 487v, 22/12/1829.

Taula 81. Cavalleries armades creades durant el regnat de Jaume I i la minoritat de Jaume II (1232-1276)

Nº	Magnat	Denominació	Data creació	Cavalls	Primer titular conegut	Vicissituds
1	Comte Nunyo Sanç	Innominada	1231 (1ª cita)	?	Lope Ximenes de Luesia	Servei amortitzat per Nunyo Sanç
2		<i>La Roca</i>	16/06/1232	1	Pere sa Roca	Servei amortitzat per Nunyo Sanç
3		Innominada	28/02/1233	3	Alemanys de Sàdaba	Servei amortitzat per Nunyo Sanç
4		Innominada	09/06/1233	1	Galicià de Medina	Venuda a Jaume II i amortitzat el servei
5		<i>Adzon i Adzona, o Son Peretó</i>	15/06/1233	1	Martí Pérez de Si	Servei amortitzat per Nunyo Sanç
6		<i>Torre dels Nunis, o dels Enegistes</i>	19/06/1233	1	Pelai Nunis	Servei amortitzat per Nunyo Sanç
7		Innominada	1235 (1ª cita)	1	Garcia Gonzalvo	Servei amortitzat per Nunyo Sanç
8		<i>Burguet o dels Llulls</i>	05/02/1235	2	Berenguer Burguet	Servei reduït a un sol cavall abans de 1239
9		Innominada	1235 (1ª cita)	1	Joan Francesc	Probablement amortitzat el servei
10		<i>Orient</i>	1236 (1ª cita)	1	Joan de Galiana	
11		Innominada	21/10/1238	1	Baldoví de Semi	Probablement amortitzat el servei
12		<i>Mancorme Abiniara i vila de Felanitx</i>	1241 (1ª cita)	1	Carròs, fill del comte Alemany	Servei amortitzat per Jaume I abans de 1253
13		<i>Bellver o La Punta</i>	1242 (1ª cita)	1	Marquès Boleu	
14		<i>Alpuda</i>	1242 (1ª cita)	1	Bernat de Pavo	Servei amortitzat per Nunyo Sanç
15		<i>El Palmer</i>	1260 (1ª cita)	1	Joan de Marino	
16		<i>La Galera, o Cas Concos des Cavaller</i>	1262 (1ª cita)	1	Nicolau Bayani	
17	Comte d'Empúries	<i>Santa Margarita-Hero</i>	08/02/1233	2	Bernat i Ramon de Pedardello	Servei reduït a un sol cavall el 1247
18		<i>Castellet</i>	1256 (1ª cita)	1	Bernat de Castellet	
19		<i>Sa Torre</i>	1257 (1ª cita)	1	Pere sa Torre	
20		<i>Alcudiola</i>	1272 (1ª cita)	1	Jaume de Sancto Martino	
21	Vescomte de Bearn	<i>Bànyols, o Masnou, o Sepulcre</i>	10/09/1232	1	Orde del Sant Sepulcre	Re-adjudicada a servei de 2 cavalls el 1345
22		<i>Inmalasen, o Son Sant Joan</i>	10/02/1233	1	Pere de Muredine	
23		<i>Lloseta i Aiamans</i>	10/02/1233	2	Arnau de Tuguriis	
24	<i>Beniarri, o Sa Bastida, o El Reguer</i>	21/06/1233	1	Pere de Vilarioacuto		
25	Bisbe de Girona	<i>Tanca</i>	17/09/1232	½	Guillem de Turricella	
26		<i>Cerdó, o Gilbert, o Puigdorfila</i>	Desembre 1232	1	Guillem de Turricella	
27		<i>Mossèn Sant Martí</i>	30/01/1234	1	Guillem de Sancto Martino	
28	<i>Sa Verdura</i>	18/02/1234	1	Ramon de Viridaria		
29	Bisbe de Barcelona	<i>Estellencs</i>	15/06/1234	2	Bernat de Mogoda	
30	Bernat de Santa Eugènia	<i>Mahuja, o Santa Maria</i>	1245 (1ª cita)	1	Bernat de Turricella	
31	Abat de Sant Feliu	<i>Na Burgueta</i>	1247 (1ª cita)	1	Bernat de Turricella	
32	Infant Pere de Portugal	<i>La Calobra, o Galiana</i>	17/05/1242	1	Berenguer de Rivis	
33	Sagristà de Girona	<i>Na Bausana</i>	09/11/1232	½	Ramon de Valle lepraria	

Font: elaboració pròpia

Cal indagar, igualment, quin fou el ritme de creació de les cavalleries. Això és el que he volgut expressar a la taula 82, on tabulo les dates de constitució.

Taula 82. Ritme de creació de les cavalleries	
Any	Nº
1232	5
1233	8
1234	3
1235	1
1236	0
1237	0
1238	1
1239	0
1240	0
1241	0
1242	1
Desconegut	14
Total	33

Font: elaboració pròpia

El llistat mostra que el major nombre de cavalleries s'institueix a partir de la tercera vinguda a Mallorca del rei i dels beneficiaris del repartiment: cinc el 1232, vuit el 1233, tres el 1234 i una el 1235. A partir d'aquell instant, el ritme decreix considerablement, fins al punt que només documento dues cavalleries a partir del 1236, i cap després del 1242. Fins i tot nou de les catorze de les quals ignoro la data exacta de constitució, es mencionen per primera vegada abans del 1247.

La taula 83 informa que el comte de Rosselló és el magnat que institueix més cavalleries: una suma de setze, que suposa el 47.1 % del total. El segueixen a molta distància el comte d'Empúries amb cinc (14.7 %), i el vescomte de Bearn i el bisbe de Girona amb quatre (11.8 %), mentre que els altres cinc porcioners en creen una cadascun (2.9 %). El rei, que teòricament n'havia d'aparellar quaranta-una, no en crea ni tan sols una.

Taula 83. Nombre de cavalleries creades pels magnats

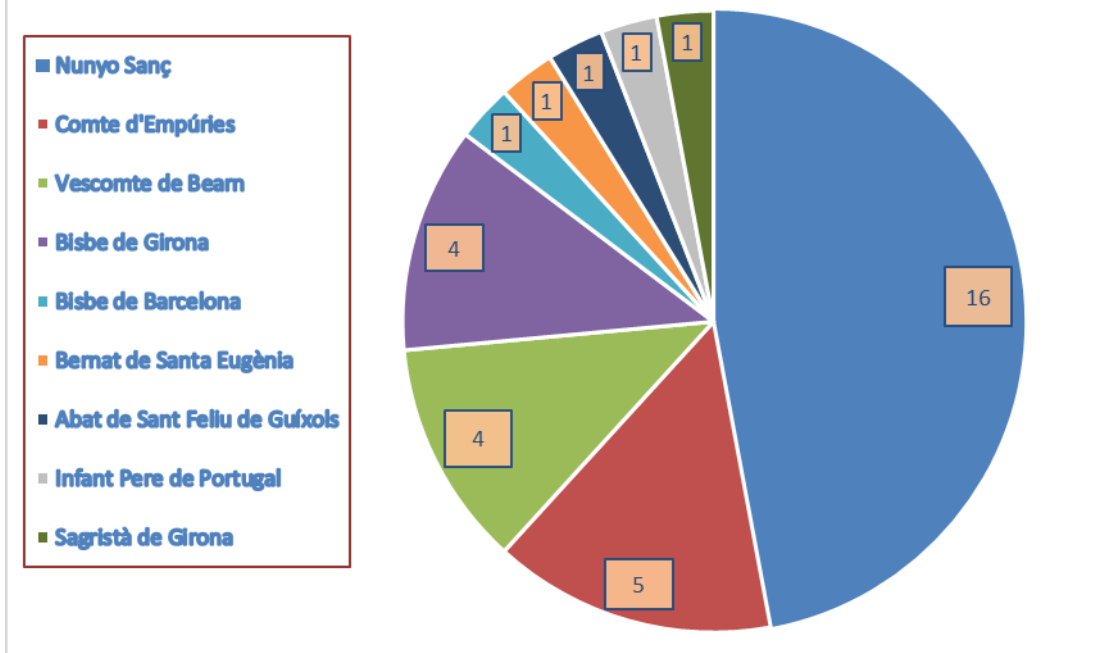
Magnat	Nº	%	Cavalls	%
Nunyo Sanç	16	47.1%	21*	52.9%
Comte d'Empúries	5	14.7%	5	12.6%
Vescomte de Bearn	4	11.8%	5	12.6%
Bisbe de Girona	4	11.8%	3 ½	8.0%
Bisbe de Barcelona	1	2.9%	2	5.0%
Bernat de Santa Eugènia	1	2.9%	1	2.5%
Abat de Sant Feliu de Guíxols	1	2.9%	1	2.5%
Infant Pere de Portugal	1	2.9%	1	2.5%
Sagristà de Girona	1	2.9%	1/2	1.3%

Total	34	100.0%	39 ⅔	100.0%
--------------	-----------	---------------	-------------	---------------

* Adjudico 3 cavalls a Lope Ximenes de Luesia, els mateixos que Alemany de Sàdaba

Font: elaboració pròpia

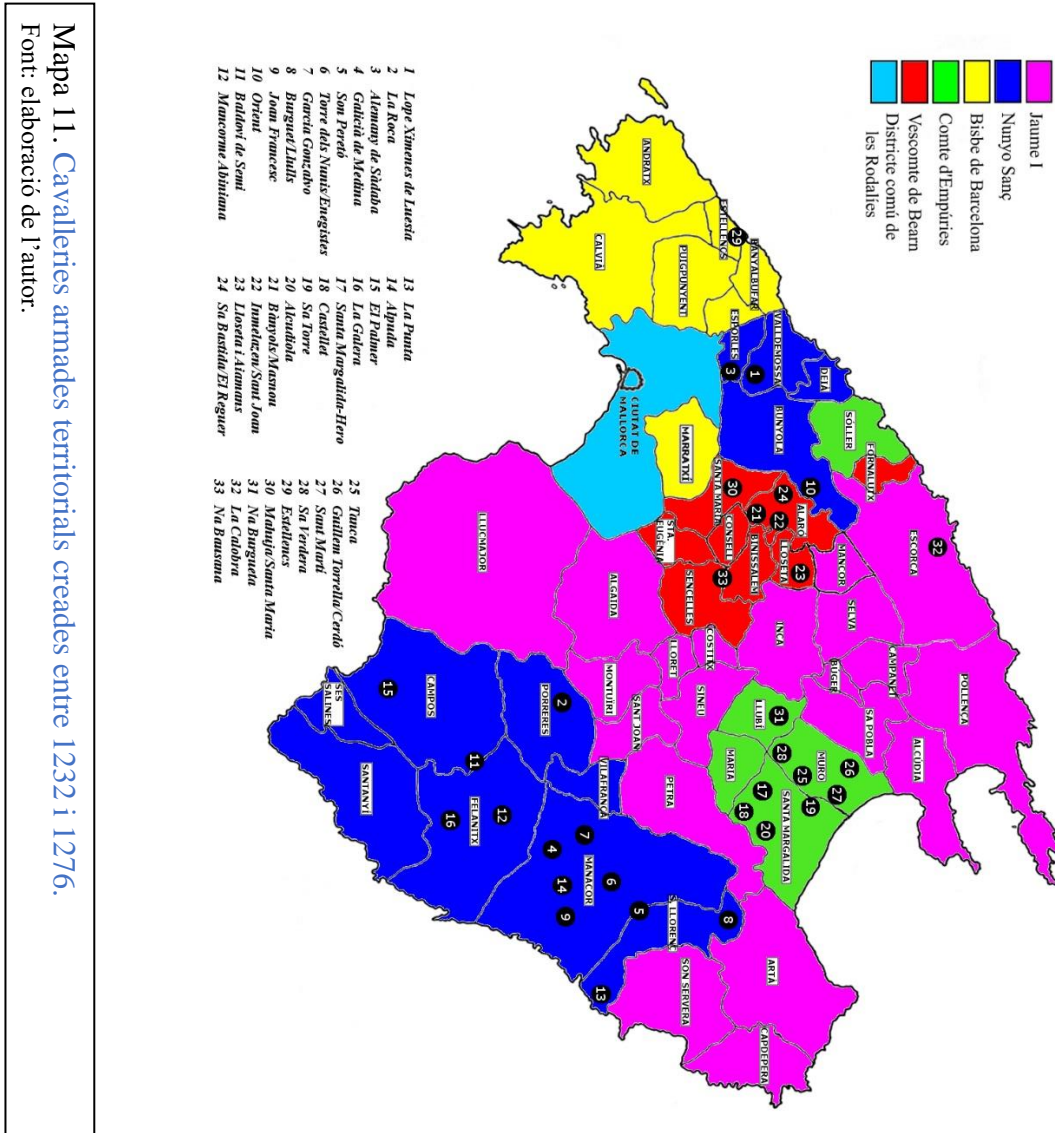
Nombre de cavalleries creades pels magnats

A priori, el model de Nunyo Sanç és una excepció perquè instaura fins a 16 cavalleries que mantindran 21 cavalls armats. Aquesta xifra és fictícia perquè molt prest atorgà dispenses, reduccions i exempcions, com acabo d'explicar. Difícilment, doncs, el comte de Rosselló subrogà més cavalls dels 14.5 que fixa el *Memoriale*. I, en conseqüència, mai no hi hagué a Mallorca, durant el regnat de Jaume I i la minoria d'edat de Jaume el Prudent, més cavalls armats nobiliaris subrogats dels 33 ⅓ llistats en el capítol V.4.4. Finalment, és important ressenyar que la majoria de les cavalleries creades en el segle XIII perduren fins al segle XIX i són transmeses per herència o llegat testamentari, successió *ab intestato*, donació *propter nupcias* o *mortis causa*, plet successori, o confiscació pel rei i re-adjudicació.

El mapa 11 mostra la distribució geogràfica de les cavalleries armades territorials creades pels magnats durant el període 1232-1276. Com era previsible en base a la informació analítica proporcionada, els territoris de reialenc –la meitat de l'illa– romanen lliures d'aquest tipus de cavalleries, i, pel contrari, totes es concentren en els territoris nobiliaris. Cal no oblidar, així i tot, que les porcions íntegres d'alguns dels magnats encara segueixen obligades a cavalls armats per haver-se reservat la prestació del servei en

tinença directa. El bisbe de Barcelona, el comte d'Empúries, l'Orde del Temple o l'ardiaca de Barcelona, en mantenen un o més a càrrec de la seva íntegra porció.

El gràfic no fa més que confirmar l'existència d'un diferent grau de senyorialització territorial de l'illa, en funció del nombre i extensió de les baronies i cavalleries que, en alguns casos, ocupaven gran part dels termes municipals de les viles. Ja ho havien detectat diversos autors:¹²⁷⁷ determinats municipis com Alaró, Felanitx,

¹²⁷⁷ Moll & Suau, 1986: 85; Jover & Soto, 2002: 460.

Manacor, Muro, Porreres o Santa Margalida pateixen un control nobiliari angoixant, mentre que d'altres com Alcúdia, Algaida, Inca, Lluçmajor, Sa Pobla o Sineu destaquen pel caràcter marginal de la propietat nobiliària.

5.2.- Cavalleries i feus de borsa instituïts entre 1276 i 1343.

La mort del primogènit Alfons, l'any 1260, comportà la redacció del sisè i definitiu testament per part de Jaume I, qui repartí l'herència entre els dos fills supervivents: atorgà Aragó, Catalunya i València a Pere; i, a Jaume, Mallorca, Rosselló, Cerdanya i Montpeller. Pere s'oposà a aquest repartiment patrimonial, mitjançant un document secret signat en el mateix instant de la defunció del germà Alfons. El distanciament entre els dos reis catalans es feu evident a partir del moment en què Jaume de Mallorca donà suport al seu cunyat Roger Bernat III de Foix, qui comandava una revolta nobiliària contra Pere el Gran. La situació de tensió portà el rei mallorquí a cercar infructuosament l'aliança del papat i de Felip l'Ardit, rei de França. Com a conseqüència d'aquests esdeveniments, Jaume de Mallorca es degué declarar vassall de son germà Pere el Gran pel tractat de Perpinyà, el 20 de gener del 1279, perdent així la plena sobirania que havia heretat tres anys abans.

Quan Felip l'Ardit inicià les hostilitats contra la Corona d'Aragó, com a conseqüència de les anomenades Vespres Sicilianes, Jaume el Prudent de Mallorca inicialment feu costat al monarca aragonès. Però l'excomunicació papal d'aquell i la preparació de l'expedició contra Catalunya per part dels francesos i angevins determinà que el rei mallorquí se significués del costat del bàndol francès. Aquest alineament implicava la traïció del pacte vassallàtic i donava als catalanoaragonesos la justificació suficient per a ocupar les terres mallorquines (Soto, 2012b: 196). Comandada pel seu fill Alfons el Liberal, el novembre del 1285 Pere el Gran envià una flota contra el seu germà Jaume de Mallorca, qui era a Perpinyà. La defensa era la principal feblesa del regne, només mitigada per la resistència de les forteses que l'orografia de l'illa convertia en inexpugnables. Així és que el lloctinent, Ponç Saguàrdia, ben aviat reté la Ciutat sense combatre; però la defensa dels castells roquers va ser aferrissada. El mes següent, els síndics dels pobles de Mallorca juraren homenatge al rei. Els béns dels partidaris més

destacats de Jaume el Prudent foren confiscats pel nou batlle general, Pere de Libià, i venuts o re-establerts a partidaris del rei Alfons (Soto 2012b: 200).

La situació es perllongà al llarg d'un decenni. La mort d'Alfons el Liberal originà un greu conflicte entre Catalunya i Sicília. L'enfrontament bèl·lic conclogué amb la pau d'Anagni (1295), per la qual Jaume el Just hagué de tornar les Balears a Jaume de Mallorca amb les mateixes condicions pactades el 1279.

Però les circumstàncies socioeconòmiques i, sobretot, les polític-militars havien canviat notablement. La nova situació es reflectirà en l'acció de govern dels monarques mallorquins. Des d'aleshores, es dedicaran a defensar el patrimoni, completar la colonització agrària, reformar l'urbanisme edilici, controlar la moneda i organitzar la defensa. Em centraré, únicament, en la defensa, qüestió en la qual cal considerar les viles fortificades (Capdepera, Artà, Ciutat), els castells, la flota i l'exèrcit, especialment els cavalls armats.

Després del tractat d'Anagni, Jaume el Prudent nomenà lloctinent del regne el rossellonès Pere de Fonollet (1298) i li donà amples poders per a exercir les funcions de govern i administració, així com la facultat de canviar i nomenar els agents reials. Era el primer pas cap a la substitució d'una oficialitat addicta a la Corona aragonesa per una altra fidel a la Corona mallorquina. Els anys següents es produí el reemplaçament de les màximes autoritats de totes tres illes a l'àmbit administratiu, judicial i militar: procuradors, batlles i veguers.

A més dels cavallers mallorquins fidels a la seva persona, Jaume de Mallorca comptà amb un grup de persones lleials d'origen rossellonès mereixedores de confiança. Bona part de la noblesa rossellonesa que l'envoltà durant els més de tretze anys en què les illes havien estat sotmeses a la Corona aragonesa, fou recompensada amb el nomenament d'un càrrec polític o militar a les Illes. Entre 1298 i 1330, la lloc-tinença de Mallorca fou exercida per catorze personatges, la majoria procedents d'aquelles terres; per contra, les interinitats en el càrrec foren ocupada per la noblesa illenca (Sastre Moll, 1986: 17).

Jaume el Prudent va emprendre un programa de fortificació de viles paral·lel al projecte de repoblació i concentració dels habitants. Es va valer, per això, de les Ordenances disposades l'any 1300. Inicià la construcció del castell de Bellver –que

conclougué el seu successor el 1311-, l'emmurallament de les viles d'Alcúdia, Lluçmajor, Santanyí i del castell-vila de Capdepera.

Els quatre castells existents a l'illa –Bellver, Alaró, Pollença i Montuïri- eren de titularitat reial. Es regentaven a costum d'Espanya per un *castellà* o *castlà* de l'estament cavaller o donzell el qual, al manco durant el primer terç del segle XIV, era rellevat per períodes curts, a vegades inferiors a un any. També era força corrent que els castlans fossin traslladats d'un castell a l'altre. Assalt de Galiana, per exemple, nomenat l'any 1325 com a castellà de Bellver, fou traslladat a la castellania d'Alaró, reposat a Bellver el 1333, i novament mudat a Alaró. Alguns castells, adesiara, tenien un sots-castellà. L'any 1319 ho era de Pollença Ramon de Castellet, i el 1321 Gisbert Batlle. L'any següent, Joan de Sant Joan fou nomenat sots-castellà d'Alaró, i Alemany de Sádaba de Pollença. A canvi del jurament i l'homenatge, el rei li encomana personalment la guarda del castell i li paga un salari. L'alcaid sol residir al castell amb la família pròpia. La duració de la concessió és variable i revocable a voluntat del rei, encara que en alguna ocasió pot arribar a ser vitalícia. En cas de destitució, renúncia o mort del castlà, la fortalesa és retornada al rei. Els castlans són els funcionaris més ben remunerats de l'illa després del lloctinent i el batle reials, i el seu salari solia incloure una part en metàl·lic i una altra en espècie (blat).

La guarnició estava constituïda per *servents* assalariats per un temps determinat qui, ben sovint, cobraven amb retard. Alguns d'ells efectuaven treballs extraordinaris remunerats a part, com guardar la devesa reial o exercir de porter. En temps de guerra, la guarda dels castells devia ser relativament nombrosa; però, en temps de pau, era molt més reduïda. Consta que pels volts de 1290, just després que Alfons el Just s'apoderés del regne, cadascun dels castells d'Alaró, Santueri i Pollença tenia una guarnició fixa de vint homes i una dona, a més de diversos gossos i alguna atzembla (Soto 2012b: 201). El juny del 1345, quan Pere el Cerimoniós sospitava un desembarcament dels benimerins nord-africans, ordena que el nombre de servents del castell de Bellver s'apugi a 20 homes i el dels altres castells a quinze.¹²⁷⁸ En èpoques de pau, com ho són els anys 1320-1330, el castell de Bellver tan sols disposava d'un castellà, set servents i un capellà que oficiava a la capella. A Alaró, ordinàriament hi havia entre set i nou servents i tres cans, a més del castellà. A Santueri s'enginyaven amb un castellà i nou clients, a més d'un gos. I, a Pollença, passaven amb un castellà i només cinc servents acompanyats també d'un ca.¹²⁷⁹

¹²⁷⁸ ARM. RP-27, f. 10r, 25/06/1345.

¹²⁷⁹ Dades extretes de ARM. RP-3393 a RP-3404.

La Procuració reial proveïa els queviures bàsics per a la guarnició i els materials per a la conservació dels castells. No obstant això, era força corrent que el castellà avancés el pagament amb el propi peculi (Sabaté, 2006b: 132). Periòdicament es desplaçava a l'Almudaina de la Ciutat, o bé hi enviava un dels servents, per recollir els diners de la soldada i rescabalar els avenços efectuats, prèvia presentació de l'albarà corresponent. El mes de novembre del 1337, per exemple, el castellà de Pollença Ponç de Pereres envia una carta als Procuradors reials per reclamar el pagament de certes quantitats que ha avançat "per sagitals i per adobar les portes del castell e de la sala". Demana també una llancera que els és molt necessària, i una escala de fusta per pujar i adobar la teulada, que en té gran mester, més 300 teules.¹²⁸⁰

Igualment, Jaume el Prudent unificà el comandament militar en poder del lloctinent general, disposà l'establiment d'un sistema de vigilància costanera i incentivà l'armament de les persones econòmicament més poderoses i l'habilitació d'una cavalleria i infanteria vilatanes. La iniciativa organitzativa emergeix com a conseqüència de la guerra que enfrontà la Corona d'Aragó i la República de Gènova entre 1330 i 1336, com a conseqüència retardada de la conquesta de Sardenya per part de Jaume el Just l'any 1323. Els territoris illencs de la Corona de Mallorca es trobaven al bell mig del conflicte i en una situació geo-estratègica força cobejable per ambdues flotes. El 1331, l'armada catalanoaragonesa va atacar Mònaco i Mentone i assetjà Savonne i la pròpia Gènova, per retirar-se després a Sardenya. L'any següent, els genovesos reaccionaren armant un estol per atacar la flota agressora.

A Mallorca, s'encengueren totes les alarmes. El rei Jaume ordenà al veguer de la Ciutat, Guerau Aderró, fer el recompte de tots els cavalls armats que havien de prestar les diverses cavalleries i baronies. Els convocà el dissabte, 24 de maig, per passar revista en el palau de l'Almudaina de Ciutat, apercebut-los de perdre el feu en cas d'incompareixença. Feta la mostra, el contingent militar útil quedà constituït per 48 cavalls, tres alforrats o mitjos cavalls, i un quart de cavall o home a peu. Un mes després, el monarca delegà Andreu Guiter perquè executés la nova organització defensiva. Arnau ordenà dividir la marina illenca en quatre sectors que tenien els centres d'operació a Alcúdia, Santanyí, Capdepera i Andratx. Destinà a cada sector un destacament de cavallers armats, sota el comandament d'un capità i administrador, amb el comès de

¹²⁸⁰ ARM. RP-3410, f. 35r.

vigilar la ribera i proveir la defensa en cas de necessitat. Envià tretze destriers armats, dos alforrats i un home a Alcúdia, a més del capità Ramon de Sant Martí; a Santanyí, dotze cavalls i un alforrat, a les ordres d'Arnau Santacília; a Capdepera, dotze destriers sota l'autoritat de Pere Unís; i, a Andratx, només sis cavalls comandats per Bernat Buadella. A més d'aquests escamots d'elit, el monarca remeté una carta als batlles dels districtes respectius ordenant-los que, tant ells com la resta dels habitants, es possessin jeràrquicament a les ordres dels capitans i dels seus homes en ajuda i vigilància d'aquells llocs. Mana, específicament, que els proporcionin hostatge i altres coses necessàries; ben entès, però, que els combatents hauran de pagar els aliments i les vitualles.¹²⁸¹ Serà l'embrió del nou sistema de defensa de l'illa, posteriorment reformat i ampliat per Jaume el Temerari.

Sanç el Pacífic s'interessà especialment per la constitució d'una flota. Impulsà l'aparellament d'un estol de quatre galeres, dos llenys de cent remes i dues barques per a la vigilància del mar, costejat a parts iguals entre el Patrimoni reial i la Universitat dels habitants de l'illa (27/05/1316). Igualment proposà un pla per substituir les naus i coques mallorquines per galeres més potents i millor armades (1320).

Jaume el Temerari, arran de la guerra amb els benimerins del Marroc (1338-1340), donà un nou impuls a la construcció de les muralles d'Alcúdia i organitzà per primer cop l'illa en districtes militars anomenats capitànies, sota la direcció d'un cavaller o un donzell designat pel lloctinent. Cada capitania reunia un grup de pobles de l'interior i de la marina.¹²⁸²

Menció a part mereix la qüestió dels cavalls armats, a l'anàlisi de la qual dedicaré els apartats següents. Per a una millor comprensió del tema, acompanyo la taula 84.

¹²⁸¹ ARM. AH-436 bis, f. 29r, 9 calendes juny 1332 (24/05/1332); i 32r, 4 nones juliol 1332 (04/07/1332).

¹²⁸² Per a la constitució de la flota, construcció de muralles i organització en capitànies, vegeu les aportacions al tema de Bernat Roca & Serra Barceló, 1997: 160; Bover, 1864a: 50-67; Cateura, 2000a: 18; Durliat, 1964: 198-207; Gili Ferrer, 2007; Guasp Gelabert, 1973: 29-34; i 1974: 558-562; Guasp, Bauzá, & Rotger, 1952; Jovellanos, 1858; Llabrés, 1890: 14; Maíz Chacón & Tudela Villalonga, 2016: 47; Mas Forners, 1994: 167-198; 2002b: 149-162; 2003: 202-207; 2005: 15-32; 2007: 8-10; 2012: 173-208; i 2018: 147-199; Mut Calafell, 1985: 57-78; Pons Pastor, 1957: 62; 1964, I: 158; i 1968, II: 160; Ramis de Ayreflor Sureda, 1931: 427; Rosselló Vaquer, 1973b; Sastre Moll, 1987b: 220; 1990: 63-82; 2001: 19-33; i 2002: 221-229; Serra, 1884; Sevillano & Pou, 1974: 86; Xamena Fiol & Rosselló Vaquer, 1976: 58-60.

Taula 84. Cavalleries armades creades durant els regnats de Jaume II, Sanç I i Jaume III (1276-2343)

Nº	Magnat	Denominació	Data creació	Cavalls	Primer titular conegut	Dotació econòmica
1	Jaume II (1276-1311)	<i>Canet</i>	1294 (1ª cita)	1	Domènec Gil	
2			20/07/1302	1	Romeu de Sagra, cavaller	50 L. sobre els ingressos del pes de la Ciutat
3		<i>Vernissa</i>	03/08/1302	1	Mir de Palau, cavaller	25 L. sobre els ingressos del pes de la Ciutat. Permutades per béns immobles
4			03/08/1302	1	Jaume de Santacília	25 L. sobre els ingressos de l'escrivania d'Inca
5			13/08/1308	1	Guillem de Torrella, donzell	25 L. sobre els ingressos de l'escrivania d'Inca
6			12/09/1308	1	Esbert sa Cortada, donzell	25 L. sobre els ingressos del pes de la Ciutat
7			18/05/1309	1	Bernat de Tornamira, donzell	25 L. sobre els ingressos del regne
8			19/04/1310	1	Pere d'Aiguafreda, cavaller	60 L. sobre els ingressos del pes de la Ciutat
9			18/07/1310	1	Berenguer de Santacília, donzell	25 L. sobre els ingressos del regne
10			27/07/1310	1	Pere de Montsó, ciutadà	25 L. sobre els ingressos del regne
11			13/08/1310	1	Ferrer de Rosselló	25 L. sobre els ingressos del regne
12			29/08/1310	1	Guerau d'Adarró, cavaller	25 L. sobre els ingressos del regne
13			05/09/1310	1	Arnau Santacília, donzel	25 L. sobre els ingressos del regne
14			1310 (1ª cita)	1	Pere d'Enveig, donzell	25 L. sobre els ingressos del regne
15			1310 (1ª cita)	1	Guillem Arnau ses Esgleyes	25 L. sobre els ingressos del regne
16			1310 (1ª cita)	1	Meendo Ferrandis	25 L. sobre els ingressos del regne
17			1310 (1ª cita)	1	Ferrando Ferrandis	25 L. sobre els ingressos del regne
18			1310 (1ª cita)	1	Gil Garcés	25 L. sobre els ingressos del regne
19			1310 (1ª cita)	1	Jaume sa Granada	25 L. sobre la taula de la lleuda
20	Sanç I (1311-1324)		20/09/1312	1	Bernat Cirera, donzell	25 L. sobre els ingressos del regne
21		<i>Els Monjos</i>	27/09/1313	2	Francesc de Montllor, cavaller	100 L. sobre els ingressos del regne. Permutades per béns immobles
22			06/12/1313	1	Guillem Sant Iscle, donzell	25 L. sobre els ingressos del regne
23			18/09/1314	1	Berenguer des Bac	40 L. censals emfitèutics a Sóller
24			14/05/1315	1	Ramon de Torre, donzell	35 L. sobre l'escrivania i els forns de Sineu
25			09/11/1316	1	Roderic Ortís d'Anduxella, donzell	25 L. sobre els ingressos del regne
26		<i>Biniarix</i>	07/02/1319	1	Guillem sa Costa	35 L. censals emfitèutics a Sóller 15 L. sobre els ingressos del regne
27			1321 (1ª cita)	1	Hug de Totzó, cavaller	30 L. sobre els ingressos del regne
28			1322 (1ª cita)	1	Fortuny Dies	50 L. sobre els ingressos del regne
29		<i>Roqueta</i>	21/03/1323	1	Berenguer de Sant Joan, cavaller	
30			29/06/1323	1	Ferrer de Canet	50 L. sobre els ingressos del regne
31		<i>Sant Jordi o Pula</i>	1332 (1ª cita)	1	Romeu Abrines	
			1340 (1ª cita)	1	Gil des Colomers	Privilegi militar
32		<i>Gotners</i>	1343 (1ª cita)	1	Ponç de Llupià	
34			1344 (1ª cita)	1	Guillem sa Font	Privilegi militar
35	Jaume III (1324-1343)		29/12/1329	5	Arnau de Cardellac	
36	Bisbe de Barcelona	<i>Les Arnaldes</i>	08/07/1314	1	Maimó Peris	
37			06/06/1321	1	Berenguer Oller	25 L. sobre les rendes del Pariatge
38			29/08/1321	1	Bernat Blanquer, ciutadà	25 L. sobre les rendes del Pariatge
39	Orde del Temple		1285 (1ª cita)	1	Castellà des Puig	
40	Comte d'Empúries		1300 (1ª cita)	1	Bernat Estanyol	30 L. sobre les rendes de l'albufera

Font: elaboració pròpia

5.2.1.- El regnat de Jaume el Prudent.

Aquest monarca dedicà esforços i recursos a la constitució d'un exèrcit que fos efectiu i, sobretot, eficaç i fidel front a l'amenaça continua de la Corona d'Aragó. Dirigí les prioritats a crear noves cavalleries lleials, distintes a les territorials existents aleshores. Jaume el Prudent introduirà una modificació transcendental, que consistí en la

implantació dels feus de borsa. Aquesta innovació li permetrà mantenir un exèrcit propi més eficient i flexible, controlar-lo més de prop i prescindir cada cop més de les mainades dels senyors feudals.

Destinà a tal objectiu una part dels ingressos del regne, a fi d'assalarinar diversos cavallers que servissin amb un cavall armat. D'altra banda, aprofità situacions econòmico-socials fràgils i delicades de determinades famílies per confiscar o adquirir possessions territorials adequades a les dimensions tradicionals d'una cavalleria armada, que tot seguit concedia en feu a un cavaller. És la continuació del sistema practicat fins aleshores, si bé atorgant menys privilegis al titular. Però també es donà la situació intermèdia: el rei permutava a un donzell l'estipendi que ja percebia del Patrimoni reial, a canvi d'una possessió territorial comprada expressament. Passo a relacionar-les seguidament, per ordre cronològic:

1. La cavalleria de *Canet*.

Domènec Gil/Egidii començà la carrera diplomàtica com a notari de l'escrivania d'Assalt de Gúdar, lloctinent reial de Mallorca durant la dècada que Jaume I recuperà el regne de mans de l'infant Pere de Portugal (Cateura, 1999b: 81). Més endavant, va ser home de confiança de l'infant Jaume de Mallorca. El 1259 exercia de batlle en nom seu, juntament amb Àries Yañez. I, després, ocupà el càrrec de depositari reial.¹²⁸³

Degué ser amb la finalitat de premiar la seva fidelitat i dedicació que l'infant, ja monarca, instituí una cavalleria a favor seu a finals de la dècada del 1270 o principis de la següent, sotmesa al manteniment d'un cavall armat. No he trobat el document de creació, però estava constituïda per la vall de Canet que, aleshores, incloïa diverses alqueries, rafals i molins. Una capbreuació del segle XIX aclareix que, a més d'una desena de molins, abraçava en extensió l'oratori i llogaret de s'Esglaieta i les possessions Son Maixella, Son Tugores, Son Antic i Canet, situat tot en el punt de confluència dels termes municipals de Palma, Bunyola, Valldemossa i Esporles.¹²⁸⁴

El fill de Domènec, Esteve Gil, obtingué del monarca la jurisdicció sobre els territoris (Oleza de España, 1929a: 316). Morí sense infants mascles, de manera que sa mare Andriola i les germanes Antònia i Magdalena, la venen al donzell Berenguer des

¹²⁸³ ARM. ECR-345, f. 115-116, desembre 1259. Cateura, 1981: 135; 1985b: 84; i 1997a: 132-134; Santamaría 1990: 642, docs. 53 i 54.

¹²⁸⁴ ARM. ECR-1161, f. 157r, 19/12/1827.

Bac, prèvia exempció reial de la clàusula *exceptis militibus*, l'any 1323. La cavalleria continuà en possessió dels des Bac fins que, l'any 1447, els curadors de l'heretat de Joan Bac la subhastaren a la cúria reial de la Ciutat i fou venuda a Gabriel Pardo.¹²⁸⁵ Dona Francisca Pardo creà un fideïcomís en el testament disposat l'any 1505, en aplicació del qual la cavalleria passà a poder de Mateu Bartomeu, ciutadà de Mallorca. Anys més tard es mogué plet per l'herència familiar i fou adjudicada per sentència a Gabriel Gual. Continuà en poder de la família Gual i es transferí per via femenina als Rossinyol, Despuig, Torrella i d'Oms. El darrer propietari conegut fou Faust Gual d'Oms, qui la posseïa l'any 1825.¹²⁸⁶

2. El feu de borsa de Romeu de Sagra.

Atenent els molts i grats serveis que el cavaller Romeu de Sagra brinda a la Corona, l'any 1302 Jaume el Prudent li constitueix una cavalleria consistent en 50 lliures anuals, pagadores la meitat per Nadal i la resta per Sant Joan. Consigna la retribució sobre els ingressos procedents del dret del pes de la Ciutat, a l'espera d'assignar-la sobre altres rèdits més concrets. Per aqueixa quantitat, el de Sagra deu mantenir un destreer suficient i ben parat i munit de cos i cavall, amb un bon home que el sàpiga manejar i regir amb armes (*unum equm armatum sufficientem et bene paratum, munitum munimentis corporis et equi cum aliquo bono viro qui sciat dictum equm ducere et se regere in armis cum equo predicto*). També haurà de prestar homenatge i sagrament de fidelitat de boca i mans cada cop que mudi de titular. El rei reté la tercera part de lluïisme en cas d'alienació, més el domini i la fadiga; ben entès que no el podrà vendre a persones eclesiàstiques.

Posseïa la cavalleria el ciutadà de Mallorca Jaume de Buadella quan, l'any 1359, des de València, Pere el Cerimoniós assigna les 50 lliures de renda sobre el dret del vi de la Ciutat; i el faculta per exigir el pagament als recaptadors o arrendadors d'aquest impost.¹²⁸⁷ El Procurador reial anota que pagava aquella quantitat “per quitació de .II. cavalls armats, dels quals serveyx .I. tan solament per concessió del senyor rey, emperò pren lo salari de .II.” (Conde Delgado, 1998: 201). L'heretà Pericó “Unis” de Buadella.

¹²⁸⁵ ARM. ECR-1146, f. 1v.

¹²⁸⁶ Per a la successió de la propietat, vegeu ARM. RP-25, f. 11, 2 idus agost 1315 (12/08/1315); RP-25, f. 25v, 7 idus maig 1319 (09/05/1319); ARM. ECR-1145, f. 1r, 12/05/1389; ECR-1146, f. 1v, 13/11/1447 i 29/10/1516; ECR-1148, f. 147, 11/07/1622; Albertí & Rosselló, 1996: 96.

¹²⁸⁷ ARM. ECR-1145, f. 111r. Mallorca, 13 calendes agost 1302 (20/07/1302), i València, nones febrer 1358 (05/02/1359).

Per privilegi del rei Ferran, concedit a Sevilla l'any 1484, rebé la cavalleria el donzell Bernadí de Puigdorfila, qui la capbrevà el 1516.¹²⁸⁸

3. La cavalleria *Vernissa*.

El cavaller Miró de Palau havia estat batlle de Mallorca pel rei d'Aragó Alfons el Liberal l'any 1288.¹²⁸⁹ No obstant, la família es degué integrar a la nova administració de Jaume el Prudent qui, adduint els satisfactoris serveis prestats, l'any 1302 atorga 25 lliures anuals en feu al fill Miró de Palau, donzell i ciutadà de Mallorca. Els assenyala sobre els rèdits del pes de la Quartera de la Ciutat, tot esperant una assignació més adient. Les condicions són les mateixes que l'anterior: sosteniment d'un cavall armat, retiment d'homenatge i sacrament de fidelitat, retenció d'un terç del lluïsmes més el domini i la fadiga, i prohibició de venda a eclesiàstics.¹²⁹⁰

En morir Miró de Palau, essent ja cavaller, heretà el feu el seu gendre Guillem d'Oms, escuder del rei Sanç de Mallorca. Per tal de premiar els serveis, l'any 1316 el monarca permuta aquelles 25 lliures anuals de renda per l'alqueria *Vernissa*, inclosos els edificis i cases, predis, arbres fructífers i infructífers, pastures, caça i altres pertinences.¹²⁹¹ El monarca havia obtingut aquella alqueria dos anys abans, procedent dels béns que la suprimida Ordre del Temple tenia en el regne de Mallorca. En comunicar la permuta des de Perpinyà, el rei ordenava al seu lloctinent Berenguer de Sant Joan que procedís a delimitar i fitar l'alqueria, abans de donar-ne possessió a Guillem d'Oms.¹²⁹²

Guillem d'Oms morí la dècada següent, deixant tres fills menors d'edat –Bernat, Guillem i Arnau- a cura de la seva sogra i àvia Guillema, vídua de Miró de Palau. La família devia passar per una situació econòmica difícil perquè, l'any 1328, Guillema sol·licita i obté permís del rei Sanç per establir les propietats que integraven la cavalleria. En conseqüència, mitjançant dos documents distints, estableix l'alqueria *Vernissa* a Berenguer Morgat, ciutadà de Mallorca, per 160 lliures d'entrada i 30 lliures censals per

¹²⁸⁸ ARM. ECR-1146, f. 5r, 17/11/1516.

¹²⁸⁹ ADG. Pergamins de la Pia Almoïna, n° 257, coberta; ARM. ECR-345, f. 140.

¹²⁹⁰ ARM. ECR-1145, f. 106, 3 nones agost 1302 (03/08/1302).

¹²⁹¹ La pràctica demostra que el delme no fou transferit juntament amb l'alqueria. Un intent de recaptar-lo per part de Guillem d'Oms fou frenat pel rei, qui el continuà cobrant (ARM. LR-6, f. 22v, 02/05/1320; i ARM. PN. C-36, f. 118, 10/10/1369).

¹²⁹² ARM. ECR-1145, f. 106. Perpinyà, pridie idus novembre 1316 (13/11/1316). La comunicació al lloctinent fou transcrita per Jaime Oleza de España, 1929d: 370. La transacció entre Sanç I i l'Orde de Sant Joan fou transcrita també per Jaime Oleza de España, 1931d: 217-222. Joan March i Ramon Rosselló (1981: 111) erren tant en la data com en la dotació i la ubicació de la cavalleria.

Sant Pere i Sant Feliu.¹²⁹³ A partir d'aquell instant, doncs, la cavalleria rebia únicament les trenta lliures censals de Berenguer Morgat per l'alqueria *Vernissa*.

Guillema, la vídua de Miró de Palau, morí intestada. Heretà l'estipendi i el cavall armat el net Berenguer d'Oms, fill del donzell Arnau també difunt, qui capbrevà les trenta lliures i el servei l'any 1389. A començament del segle XVI, la cavalleria era en poder de Joana, vídua del donzell Francesc d'Oms, mort intestat, qui també capbrevava els ingressos i el servei armat com a curadora de llurs fills menors d'edat.¹²⁹⁴ Per via femenina, la cavalleria passà a la família Puigdorfila a mitjan segle XVI. Elionor Puigdorfila ordenà testament el 16 d'octubre del 1639, en què nomena hereva Apolisena Serra Albertí la qual, en virtut de l'obra pia disposada el 1661, deixà la cavalleria a la confraria de la Puríssima Concepció del convent de Sant Francesc. Els majordoms de la confraria la capbrevaren diverses ocasions. El darrer cop, l'any 1829, declaren que tenia una extensió de 299 quarterades (212 ha) i comprenia les possessions El Molinet, La Torre, Son Ciurana, Can Fava i Son Simó, entre d'altres terres. És a dir, la franja de terreny més sud-occidental del municipi d'Alcúdia, a la confluència amb els termes municipals de Pollença i Sa Pobla (Oleza de España, 1929d: 370).

4. El feu de borsa de Jaume de Santacília.

El mateix dia que l'anterior (03/08/1302), el monarca lliura a Jaume de Santacília, cavaller de Mallorca, altres 25 lliures anuals sobre els mateixos ingressos de la procuració reial, com a contrapartida d'un destre. Les condicions són les mateixes. El 1330 comprà la cavalleria de borsa Berenguer Robert, qui continuà passant mostres fins a l'annexió definitiva del regne de Mallorca a la Corona d'Aragó.¹²⁹⁵

5. El feu de borsa de Guillem de Torrella.

Transcorreguts vuit anys, Jaume el Prudent consigna un nou feu al donzell Guillem de Torrella, fill del cavaller homònim. Els requisits eren idèntics i la dotació,

¹²⁹³ ARM. ECR-1145, f. 106. Perpinyà, 7 idus març 1327 (09/03/1328). El document fou confirmat pels pubils el 6 idus maig 1333 (10/05/1333).

¹²⁹⁴ ARM. ECR-1146, f. 6v, 04/12/1516. La divisió portà qüestions que es perllongaren fins més enllà de 1331: ARM. AH-436 bis, f. 6v, 11 calendes setembre 1331.

¹²⁹⁵ ARM. RP-25, f. 29v. Mallorca, 3 nones agost 1302 (03/08/1302). Citat per Sastre Moll, 1989a: 575.

igualmente, 25 lliures que sufragaven els Procuradors reials dels ingressos generals del regne, mentre no trobessin rendes millors.¹²⁹⁶

El feu continuà en poder del Torrella però, vers 1320, és transferit a Arnau de Santacília, qui ja cobrava una quantitat semblant per un altre cavall armat. A partir d'aleshores, el de Santacília percebrà els ingressos i passarà la mostra dels dos destres cada cop que el lloctinent li ho sol·liciti.

Gairebé dues dècades després de ser absorbit el regne de Mallorca per la Corona d'Aragó, Pere el Cerimoniós assigna a Dalmau de Santacília les 50 lliures corresponents als dos cavalls armats sobre els ingressos de l'escrivania reial d'Inca. A finals de segle, els successors d'ambdues cavalleries eren Bernat i Joan de Santacília.¹²⁹⁷

6. El feu del donzell Esbert sa Cortada.

També a càrrec dels ingressos generals del regne assignà Jaume el Prudent 25 lliures anuals a favor del donzell Esbert sa Cortada, l'any 1308. La condició era nodrir i aparellar un cavall armat. Dos anys després, el monarca les consigna contra les rendes del pes de la Quartera de la Ciutat.¹²⁹⁸ Esbert les segueix cobrant fins a la invasió del regne per part de Pere el Cerimoniós.

7. El feu de Bernat de Tornamira, donzell.

La mateixa quantitat consignà en feu el monarca al donzell Bernat de Tornamira, per un altre destre, l'any 1309. Provisionalment, els Procuradors reials l'havien de costejar amb els ingressos generals del regne, com era costum, fins a trobar un finançament més adient. Però no començaria a cobrar fins que tingués el cavall degudament fornit i aparellat (*cum habebunt dictum equum armatum competentem munitum ad servicium memoratum et ad honorem nostrum et nostrorum et tuicionem et comodum regni Maioricarum*).

¹²⁹⁶ *donec illos statuerimus et tibi et tuis assignaverimus in aliquo loco congruo ubi tibi et tuis sint semper salvi et tuiti*. ARM. RP-25, f. 30r. Perpinyà, idus agost 1308 (13/08/1308). Citat per Sastre Moll, 1989a: 575.

¹²⁹⁷ ARM. AH-6609, f. 74r-80r, 15/04/1371.

¹²⁹⁸ ARM. RP-25, f. 4r. Perpinyà, pridie idus setembre 1308 (12/09/1308); i nones octubre 1310 (07/10/1310).

Probablement era fill de Berenguer de Tornamira, membre d'un important llinatge de Montpeller qui exercí com a lloctinent i procurador general de Mallorca en llargs períodes de temps durant la minoria d'edat de l'infant Jaume (Montaner, 1989: 308). Fou marmessor de l'infant Pere de Portugal i del darrer testament de Jaume el Conqueridor (Cateura 1985b: 83). Una vegada armat cavaller, Bernat actuà com a lloctinent durant breus períodes entre 1324 i 1325, abans de ser despatxat pels jurats de la Ciutat ("fo gitat del dit ofici per los Jurats de Maylorches") i cridat a Perpinyà per ésser batlle. Cinc anys després ja havia mort, i passava revista el seu fill Berenguer, qui continua cobrant l'estipendi fins a la invasió del regne pel monarca d'Aragó.¹²⁹⁹

8. El feu del cavaller Pere d'Aiguafreda.

Jaume el Prudent de Mallorca considera Pere d'Aiguafreda *dilecto militi nostro*. Pere presenta als Procuradors reials una carta de donació de 60 lliures anuals signada pel monarca l'abril del 1310, destinades al sosteniment d'un cavall armat. El mes d'agost, assigna aqueixa quantitat sobre el pes de la Quartera, i ordena als col·lectors de la renda que atorguin prioritat a aquest pagament.¹³⁰⁰ No obstant això, no hi ha constància que mai passés cap mostra sinó que, probablement, retornà al sud de França d'on era habitant.

9. El feu de borsa de Berenguer de Santacília, donzell.

En presència dels Procuradors reials, el donzell Berenguer de Santacília promet que tindrà sempre aparellat un cavall armat a servici i en defensa del regne de Mallorca, i que serà fidel per a sempre (*ego et mei nos habebimus bene et fideliter ad honorem et comodum vestri et vestrorum et regni Marioricarum*). L'acte obeeix a l'homenatge per la concessió de 25 lliures anuals sobre els ingressos generals, que el rei li atorgà l'any 1310.¹³⁰¹ El donzell passa revista i cobra el salari fins la guerra amb Pere el Cerimoniós. Ocupà el càrrec de veguer de fora al manco en tres ocasions entre 1310 i 1337, vice-gerent del lloctinent entre 1326 i 1330 i lloctinent durant tres mesos l'any següent.

¹²⁹⁹ ARM. RP-25, f. 1r, 15 calendes juny 1309 (18/05/1309); RP-3400 bis, f. 106. Citat per Sastre Moll, 1989a: 574.

¹³⁰⁰ ARM. RP-25, f. 3r. Mallorca, 13 calendes maig 1310 (19/04/1310); i Mallorca, 8 calendes setembre 1310 (25/08/1310).

¹³⁰¹ ARM. RP-25, f. 1r, 15 calendes agost 1310 (18/07/1310). Citat per Sastre Moll, 1989a: 574.

10. El feu de borsa del ciutadà Pere de Montesono/Monsó.

Pere de Monsó, fincat a la ciutat de Mallorca, fill de Guillem, presenta als Procuradors reials una altra carta de donació expedida des del palau reial de la Ciutat per Jaume el Prudent, l'any 1310. El donatiu consisteix en 25 lliures sobre els ingressos universals del regne, amb la finalitat de que el de Monsó mantingui un destrer armat i aparellat.¹³⁰² L'honor passa al fill Pere, a qui Pere el Cerimoniós consigna la paga sobre els beneficis del delme de l'illa. Vers 1360 cobra i passa revista Guillem Peris però, l'any següent, desapareix de la documentació.

Al dir de Lorenzo Lliteras (1970: 95-112), durant el segle XIII la família de Pere de Monsó, una de les més importants de la vila d'Artà, era propietària de la torre de Canyamel antany de Monsó. A principis del XIV, l'hereu Guillem de Monsó establí la majoria dels béns que tenia a Capdepera i es traslladà a la Ciutat, on fou jurat i batlle reial (1301) i ocupà altres càrrecs rellevants, entre els quals el de sots-almirall de la flota mallorquina a la conquesta de Sardenya (1323-1324), on potser morí.

11. El feu de borsa de Ferrer de Rosselló.

Jaume el Prudent expedí un altre feu de borsa des del palau de l'Almudaina de Ciutat a favor de Ferrer de Rosselló l'any 1310, amb la dotació econòmica de 25 lliures i idèntica estipulació militar. Ferrer acceptà la concessió i es comprometé a comportar-se lleialment envers el rei.¹³⁰³

Era fill del jurisperit Bernat de Rosselló, un dels súbdits més fidels a Jaume de Mallorca. Bernat probablement fou un dels artífex de la recuperació del regne, a l'empara dels acords d'Argilers del 1298. En agraïment a la seva lleialtat, el monarca concedí un donatiu de 200 lliures a la filla Blanca, amb motiu de l'esponsalici amb Bernat de Cardona, l'any 1302.

Ferrer de Rosselló aleshores no era cavaller, ni tan sols donzell. Era un ciutadà abocat a gestionar les seves propietats agràries, especialment destinades al conreu del vi i a la ramaderia major. Fou un dels comissionats que negociaren, per part del regne de Mallorca, la constitució d'un Consell de Regència encapçalat per l'infant Felip

¹³⁰² ARM. RP-25, f. 1v, 6 calendes agost 1310 (27/07/1310). Citat per: Lliteras, 1970: 91; 1971: 240; Conde Delgado, 1998: 201; Morro Veny, 2003: 42.

¹³⁰³ ARM. RP-25, f. 2r. Mallorca, idus agost 1310 (13/08/1310). Citat per Sastre Moll, 1989a: 575.

(Perpinyà 1288 - Nàpols 1340) –germà de Sanç I- en qualitat de regent, l'abril del 1325. Aquest consell havia de governar el regne en nom del nebot comú, l'infant-rei Jaume el Temerari. L'acord negociat es produí com a conseqüència de la negativa dels perpinyanesos a acceptar el Consell de Regència designat en testament pel rei Sanç el Pacífic per administrar la minoritat del rei fins que complís 20 anys.

Com a gratificació per la seva lleialtat i pels serveis prestats en aquells moments de confusió per al regne, el regent l'infant Felip li atorgà privilegi militar perpetu, per carta expedida al castell reial de Perpinyà el 19 de juny del 1327.¹³⁰⁴ En virtut d'aquest privilegi, extensible als descendents barons, Ferrer gaudiria perpètuament les franqueses, llibertats i immunitats inherents a la condició de cavaller. Les prerrogatives atorgades per l'infant Felip comportaven el tracte de cavaller en les causes civils i criminals; la immunitat fiscal de qualsevol tipus d'imposició; l'exempció de l'obligatorietat d'acceptar càrrecs i oficis públics; i la possibilitat d'armar-se cavaller quan volgués. No obstant això, segurament mai no assolí aqueix status.

Ferrer de Rosselló contragué matrimoni en tres ocasions i tingué dues filles: Blanca, fruit del matrimoni amb la primera esposa Elisenda; i Saura, nascuda del segon matrimoni amb Catalina Cabrit. Saura fou l'hereva de tots els béns de son pare, finat l'any 1330, entre els que es computava el cavall armat. Saura Rosselló es maridà per poders amb el noble Sanç de Mallorca, fill bastard de l'infant Ferran i, per tant, germanastre de Jaume el Temerari. La cerimònia tingué lloc en el palau reial de l'Almudaina el 26 de gener del 1331. Saura aportà en dot tots els béns, que suposaven un total net de 1.956 lliures 5 sous i 4 diners, incloses les 25 lliures anuals corresponents a l'estipendi del cavall armat i valorades en 200 lliures. L'espòs li feu un escreix de 488 lliures 8 sous i un diner. Instituí hereves universals les seves dues filles, Esclarmonda i Constança, en el testament que ordenà l'agost del 1342 (E. de K. Aguiló, 1907: 217-224). Degué morir poc després de testar, quan tenia 29 anys com a màxim.

El maig del 1343, quan ja era imminent el desembarcament de les forces invasores de Pere el Cerimoniós, el noble Sanç de Mallorca, ja vidu, abandonà Mallorca i es reuní amb Jaume el Temerari per defensar els territoris continentals de la Corona. Dos anys després, el Procurador del rei Pere confisca els béns de Saura, que són annexionats a l'erari reial. Desapareix, així, la cavalleria.¹³⁰⁵

¹³⁰⁴ VV. AA., 1941: *Documenta. Noticias históricas y documentales referentes a la villa de San Juan*: 7.

¹³⁰⁵ Rosselló Vaquer, 1970; i 1971; i Santamaría, 1986b.

12. El feu de borsa de Guerau d'Aderró.

Altres 25 lliures adjudicà el monarca al dilecte cavaller Guerau d'Aderró, sobre el pes de la Quartera, l'agost del 1310, pels molts serveis efectuats (*propter multa grata servicia quod tu, dilectus miles noster, nobis multotiens gratanter fecisti*).¹³⁰⁶ Aderró havia estat veguer de fora durant el regnat de Jaume el Prudent, i lloctinent reial en nom de Sanç el Pacífic quasi un any (1325). Heretà el feu el fill Guerauló, donzell, qui era veguer de la Ciutat l'any 1334. Dos anys més tard passava revista i continuava cobrant la soldada Pere Aderró, encara en temps de Pere el Cerimoniós (Conde Delgado, 1998: 201).

13. El feu de borsa d'Arnau de Santacília.

Amb la mateixa finalitat, Jaume el Prudent de Mallorca atorgà una renda de 25 lliures al donzell Arnau de Santacília, nebot de Berenguer, qui també assumí un deure consemblant com he indicat a l'apartat 9. Feu la concessió per carta subscripta en el castell reial de Mallorca el dia 5 de setembre del 1310.¹³⁰⁷

Vers 1320, el de Santacília començà a percebre els ingressos corresponents a dos cavalls, per assimilació del feu de borsa de Guillem de Torrella, com he dit a l'apartat 5. El 1341 fou nomenat cavaller per Jaume el Temerari de Mallorca.¹³⁰⁸ El servei quedà interromput durant el procés d'integració violenta de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó; però, devers el 1370, el Cerimoniós assigna a Dalmau de Santacília les 50 lliures equiparables als dos cavalls armats sobre els ingressos de l'escrivania reial d'Inca. A finals de segle, els successors d'ambdues cavalleries eren Bernat i Joan de Santacília.

14. El feu de borsa del donzell Pere d'Enveig/Envidio.

Ignoro la data de concessió del feu a Pere d'Enveig, donzell, per part de Jaume el Prudent, qui potser només la concedí de paraula. No la coneixia el seu successor, Sanç el Pacífic, quan la confirma l'any 1311 des de Mallorca, poques setmanes després de prendre

¹³⁰⁶ ARM. RP-25, f. 3v, 4 calendes setembre 1310 (29/08/1310). Citat per: Sastre Moll, 1989a: 574; Rosselló Vaquer & Vaquer Bennàssar, 1993: 119.

¹³⁰⁷ ARM. RP-25, f. 2v. Mallorca, nones setembre 1310 (05/09/1310). Citat per Sastre Moll, 1989a: 574.

¹³⁰⁸ ARM. RP-3413, f. 80r, 13/11/1341.

possessió del regne. Associa al feu les 25 lliures habituals per al manteniment d'un cavall armat, que carrega sobre els ingressos generals.¹³⁰⁹

Pere d'Enveig fou nomenat veguer de fora el 1320 i, després, castellà de Bellver. La dècada següent, passa la *mostra* i cobra la renda son hereu Bernadó, fins a la invasió del regne per la host de Pere el Cerimoniós. Potser sigui el mateix que fou executat per crim de lesa majestat, encara que posteriorment el rei aixecà la nota d'infàmia que pesava sobre la seva filla Maria (Ensenyat Pujol, 1997: 404).

15. El feu de borsa de Guillem Arnau ses Esglésies.

També desconec la data de donació en feu de Jaume el Prudent a Guillem Arnau ses Esglésies. Començà a cobrar la soldada el primer de maig del 1311, fins que morí el 1330.

16. El feu de borsa de Meendo Ferrandis.

En la mateixa situació es troba el feu de Meendo Ferrandis, de qui ho ignoro quasi tot. Cobrà les 25 lliures de soldada i passà la revista de cavalls des de 1311 fins a 1341. Fins a la invasió de Pere IV prestà el servei Bernat sa Font, qui també cobrava la renda (Sastre Moll 1989a: 574).

17. El feu de borsa de Ferran Ferrandis.

Res a comentar, tampoc, en relació al feu de borsa de Ferran Ferrandis, sinó que el rebé per concessió de Jaume el Prudent. Morí el 1334 i l'heretà el fill Pere, qui l'ocupà fins el 1343 (Sastre Moll 1989a: 574).

Pere el Cerimoniós recuperà la cavalleria i la concedí a Sanxo Sanxis àlies Duc, assignant les 25 lliures anuals sobre els ingressos del pes de la mar.¹³¹⁰ El 1363 ja era mort i el feu passà a la filla i hereva Blanca, muller de Joan Ombert, qui es responsabilitzà del cavall armat fins que llur fill, Felip, fou major d'edat.

¹³⁰⁹ ARM. RP-25, f. 6r. Mallorca, 10 calendes juliol 1311 (22/06/1311). Citat per Sastre Moll, 1989a: 575.

¹³¹⁰ ARM. RP-3423, f. 4r. Conde Delgado, 1998: 201.

18. El feu de borsa de Gil Garcés.

Igualment breus són les notícies referents al cavaller illenc Gil Garcés i el feu de borsa de 25 lliures per aparellar un destre, que li concedí Jaume de Mallorca abans de morir. Fou lloctinent de Menorca entre 1311 i 1314. Cobrà la soldada fins a la defunció, vers el 1334, i els drets passaren als seus hereus de nom ignorat, abans que no desaparegués la dècada següent (Sastre Moll 1989a: 574).

19. El feu de borsa de Jaume sa Granada.

El darrer feu per al sosteniment d'un cavall fou creat per Jaume el Prudent a favor de Jaume sa Granada, amb l'estipendi habitual. El 1311 proveïa el servei Arnau de Torrella de l'alqueria de Morell i, a partir del 1336, son fill i hereu Arnauló.

Consumada l'annexió forçada del regne de Mallorca a la Corona d'Aragó, vers 1345, compra el feu el ciutadà Pere Roig, qui havia estat Procurador reial entre 1328 i 1333. El quinquenni següent, son fill Galbert Roig assumeix el manteniment del cavall i cobra la renda, que li és finalment assignada sobre els ingressos de la lleuda. Els hereus la percebran fins la dècada dels anys setanta.¹³¹¹

5.2.2.- El regnat de Sanç el Pacífic.

Continuant la iniciativa empresa pel seu germà Jaume de Mallorca, el rei Sanç el Pacífic persistí en el projecte de crear noves cavalleries territorials i feus de borsa que complementaren les ja existents. Endemés, usará la prerrogativa de concedir privilegis militars per aconseguir altres dos cavalls armats. Passo a relacionar-los igualment per ordre cronològic:

¹³¹¹ Sastre Moll, 1989a: 574; Conde Delgado, 1998: 201.

1. El feu de borsa de Bernat Cirera.

Sanç el Pacífic crea el primer feu de borsa a favor del donzell Bernat Cirera l'any 1312, com a compensació al manteniment d'un destreter, mitjançant carta expedida a Perpinyà. Com era habitual, consigna les 25 lliures de soldada sobre els ingressos generals del regne, a cobrar en dos terminis a partir de l'instant que es traslladi a l'illa i tingui el cavall aparellat i les armes a punt. Els Procuradors reials només el pagaren fins el desembre del 1319, però no consta el motiu del cessament.¹³¹²

2. La cavalleria *dels Monjos*.

El setembre del 1313, des del castell reial de Perpinyà, Sanç el Pacífic signa un privilegi de concessió de 100 lliures anuals al cavaller Francesc de Montllor/Montelauro, assignades a cobrar provisionalment dels ingressos, béns i drets del regne i pagadores pels Procuradors reials en tres parts proporcionals. En endavant, el cavaller haurà de sustentar dos cavalls armats i aparellats. Com és habitual, en el moment precís de rebre l'honor el cavaller presta homenatge de boca i mans i sagrament de fidelitat.¹³¹³

Taula 85. Béns de la cavalleria dels Monjos (1315)

Parròquia	Inmoble	Censos	Emfiteuta
Porreres	Alqueria <i>Benimohab</i> /del Coll	80 ll.	
	Rafal <i>Cemega</i>		
Campos	Alqueria <i>Adbarcha</i> /Raffal	5 ll. 8 s.	Mateu Vicens

Font: elaboració pròpia a partir de ARM. ECR-1145, f. 24r

Un any i mig més tard, en lloc de la paga anual el monarca li assigna perpètuament el directe domini, els lluïsmes, els foriscapis i els censals que rep dels emfiteutes de l'alqueria anomenada *Benimohab* en temps dels sarraïns, i aleshores del Coll, i del rafal contigu *Cemega*, situats en el terme de Porreres. Ensenms, li atorga la jurisdicció civil sobre les dues explotacions. També li cedeix el censal que rep sobre l'alqueria *Adbarcha*,

¹³¹² ARM. RP-25, f. 7r. Perpinyà, 12 calendes octubre 1312 (20/09/1312); ARM. ECR-3394, f. 25r. Citat per Sastre Moll, 1989a: 575.

¹³¹³ ARM. RP-25, f. 8r, 5 calendes octubre 1313 (27/09/1313).

també dita *Raffal*, situada a la parròquia de Campos, però sense cap altre dret ni jurisdicció (taula 85).¹³¹⁴

D'on obtingué el rei aqueixes explotacions? En explicar la donació definitiva que Nunyo Sanç efectuà l'any 1239 als monjos cistercencs per a construir el monestir de la Real (capítol IV.3.2.3) he esmentat que els cedí aqueixes dues alqueries, situades a *la partida de Caçor* i identificables a la *Remenbrança* (f. 13v) com *Beni Mafab*, de 14 jovades, i *Cinieia*, de 7 jovades.

Transcorreguts 70 anys d'aquella donació, el monestir de La Real efectuà una permuta amb el nou monarca, Jaume el Prudent.¹³¹⁵ Al·legant la necessitat de pagar deutes (*urgente necessitate debitorum quibus tenemur et sumus obligati*) i la manca de mà d'obra captiva i assalariada per conrear degudament la granja que havien erigit en aquelles dues explotacions de Porreres, el cenobi la traspassà al monarca en ple domini, amb tots els drets i les càrregues inherents.¹³¹⁶ El rei, per la seva banda, interessat com estava en fomentar la població i erigir una vila nova en aquella zona,¹³¹⁷ cedí al convent 160 quarteres de forment censals que rebia sobre vuit molins d'aigua situats dins la Ciutat i en el seu terme, ubicats a les sèquies de les fonts de la Vila i d'En Baster. Més els drets sobre totes les aigües dels territoris d'Esporles, Canet, Bunyolí i Puigpunyent que Jaume I havia donat a Guillem Baster l'any 1247 i les síquies que aquest havia construït. I més, encara, 200 lliures mallorquines comptants de tornes.

Finalment, la vila nova de Porreres no s'aixecà a les terres que concerniren als cistercencs (Munar & Rosselló, 1977, I: 51). Una vegada adquirida, el rei dona la granja gratuïtament a tres individus perquè la conreïn durant un any, juntament amb els set parells de bous aregats, un batiat blanc, els aparells i els estris de casa que els monjos tenien a l'alqueria.¹³¹⁸ L'any següent, però, el monarca estableix equitativament la granja

¹³¹⁴ ARM. ECR-1145, f. 24r. Mallorca, 13 calendes maig 1315 (19/04/1315). Transcrit per Jaime Oleza de España, 1947c: 61.

¹³¹⁵ DSMR: 419, doc. 157. Mallorca, pridie nones setembre 1309 (04/09/1309). La permuta fou confirmada per Sanç el Pacífic el 1321: DSMR: 419, doc. 176. Mallorca, idus setembre 1321. Citat per Barceló, Ferrà, & Servera, 1997: 94.

¹³¹⁶ *quia non posumus sufficere ad culturam alcareae propter deffectum servorum laborantium eiusdem alcareae necessariorum, et propter caristiam christianorum, qui similiter necessarii sunt, quolibet anno, culturae seu laborationi predictae.*

¹³¹⁷ *exposcente et etiam requirente republica ratione poble seu populationis quam dominus rex Maioricarum facit et facturus est in dicta parroquia de Porreriis propter tuitionem terrae et securitatem locorum vicinorum.*

¹³¹⁸ *septem paria bouum aregorum et unum babbitçatum lorum nomine Laurencius, et apparata dicte laborationis dictorum bouorum, videlicet aratra et alia apatamenta laborationis et hospitii.* ARM. ECR-644, f. 184r, 7 idus març 1309 (09/03/1310). Transcrit a DSMR: 130, nota 617. Citat per Rosselló Vaquer, 2001c: 9.

en emfiteusi a sis pobladors. Aportaren conjuntament 120 lliures d'entrada, i els imposà un censal anual de 80 lliures mallorquines pagadores entre els sis a parts iguals, més el delme fidel dels esplets de pa, vi, lli, cànem, oli i llegums. Reserva per a ell el domini directe i deu dies de fatiga, ensems amb el lluïisme consistent en la desena part de l'entrada o de la venda en cas d'alienació. Concedeix als colons la possibilitat de redimir individualment el cens que correspon a cadascú, i els faculta per dividir-se gratuïtament les explotacions a parts iguals en presència dels Procuradors reials.¹³¹⁹ Els colons es comprometen a conservar les cases existents i tenir-les habitades (*tenere suam partem habitatam et afogatam et condirectas domos*).

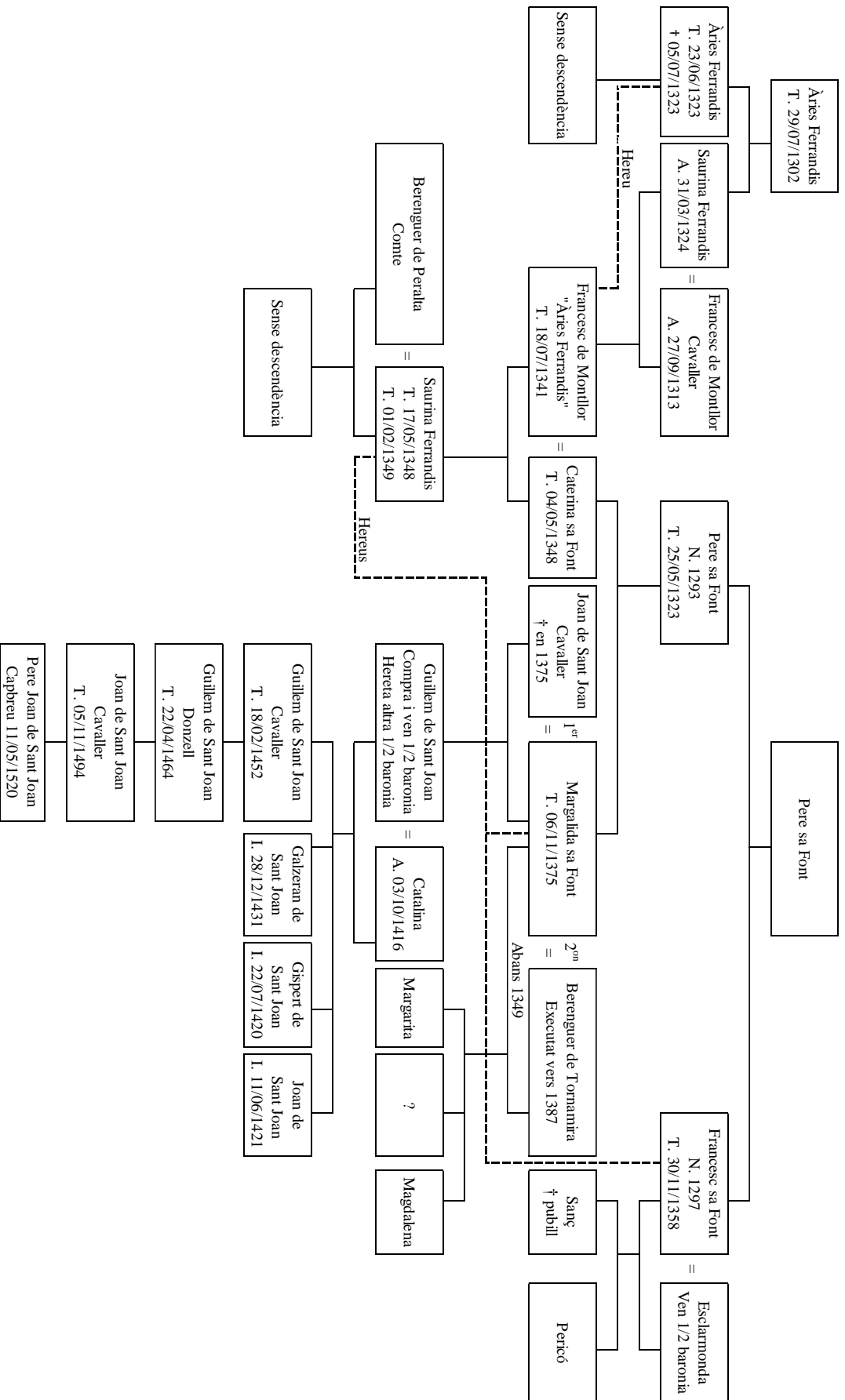
La cavalleria, des d'aleshores denominada *dels Monjos*, es troba al sud del terme municipal de Porreres, limitant amb el de Campos. El 1819 els posseïdors la capbreven i asseguren que abraçava unes 900 quarterades (640 ha). Les cases, avui encara anomenades Els Monjos, estan situades a un revolt de la carretera que uneix ambdues viles (Barceló, Ferrà & Servera, 1997: 94).

Com és de veure en l'arbre genealògic (esquema 6, pàg. 680), Francesc de Montllor designà hereu son fill, el donzell Francesc de Montllor "Àries Ferrandis",¹³²⁰ qui es casà amb Caterina Font, filla del ciutadà Pere sa Font, senyor de la meitat de la baronia del comte d'Empúries. Tingueren una sola filla, Saurina, qui es maridà amb Berenguer de Peralta, i no tingueren fills. Mare i filla atorgaren testament el 1348 amb tretze dies de diferència, i degueren morir de pesta Negra. Saurina nomenà hereus a parts iguals la cosina Margalida sa Font, germana de sa mare, i l'oncle-padrí Francesc de Font, senyor de l'altra meitat de la baronia (Montaner & Riera, 2009: 200). Des d'aquell instant i durant segles, la cavalleria dels Monjos romangué indivisa entre ambdós hereus, constreta a nodrir dos destrers. L'any 1349 passà la mostra Francesc en nom dels dos.

¹³¹⁹ *quod possitis dividere inter vos dictam alqueriam per sex partes que sint equales, cum concensu et in presencia procuratorum dicti domini Regis vel illorum quod dictus Rex duxerit eligendos, et facta divisione inter vos ut super dictum est de predicta alqueria quam possitis facere ista prima vice sine fatica et laudimio*. ACM. CAC, n° 8870 i 8872. Mallorca, 13 calendes març 1310 (17/02/1311). Transcrit a DSMR: 438, doc. 162. Citat per Rosselló Vaquer, 2001c: 9.

¹³²⁰ Es nomenà així perquè el seu oncle, el noble Àries Ferrandis, el feu hereu en morir l'any 1323 amb la condició que adoptés el seu llinatge. ARM. RP-3400, f. 100r.

Esquema 6. ARBRE GENEALÒGIC DE LES FAMÍLIES FERRANDIS-SAFONT

Margalida sa Font es casà en primeres núpcies amb el cavaller Joan de Sant Joan; i, en segones, amb Berenguer de Tornamira. Deixà en herència la meitat indivisa de la cavalleria als fills Joan, Gispert i Galzeran de Sant Joan, qui la capbrevaren l'any 1389. Aqueixa meitat continuà en poder de la família Sant Joan, de la qual passà als Dameto, marquesos de Bellpuig, a mitjan segle XVIII i hi romangué fins al primer quart del XIX.

Francesc sa Font disposà testament l'any 1358,¹³²¹ nomenant hereus els dos fills Sanç i Pericó. En defecte seu, l'hereva seria la seva ànima i tots els béns haurien de ser venuts pels marmessors. La meitat dels diners obtinguts seria destinada a sufragis i expiació de culpes; i, l'altra meitat, aplicada a l'obra pia deixada a la Seu de Mallorca pel donzell Francesc Montllor "Àries Ferrandis". El donzell havia manat que

"fos feta una capella o spital devant casa sua sots invocacio de Sant Fransesch. E que per son hereu fossen elegits e alimentats sis pobres. E ultra la present disposicio dexa cent qº de forment compreses e encloses aquelles sinquanta qº que dit noble avia dexades a pobres apar en son precalendat testament".¹³²²

En efecte, els infants moriren menors d'edat i no sobrevisqueren son pare, així que tots els béns foren destinats a salvar l'ànima del testador. Per tant, els tres marmessors – la vídua Esclarmonda i els ciutadans Gregori Sallembe i Joan Torredadal- vengueren la meitat de la cavalleria dels Monjos a l'esmentat Gregori Sallembe, cavaller. En morir, Gregori llegà aquesta meitat al donzell Pere de Sant Iscle, qui la capbrevà l'any 1389. A finals del segle XVI la cavalleria indivisa passà per successió femenina a Joan Armengol i Font qui, el 22 de febrer del 1658, la vengué a Miquel Joan Fuster, el qual fundà un fideïcomís. El febrer del 1720 la comprà Andreu Sitjar, prevere i paborde de la Seu de Mallorca, i romangué en el si de la seva família fins a l'extinció dels senyorijs.¹³²³

¹³²¹ ACM. CAC, n° 9217, 30/11/1358; i n° 9171, 30/11/1362.

¹³²² ACM. CAC, n° 3428, f. 141. "Elmoyna dels bens del Noble Aries Ferrandis feta e dexada per Aries Ferrandis donzell".

¹³²³ Per a la successió de les dues meitats de la cavalleria, vegeu ARM. ECR-1145, f. 24 i 71; ECR-1146, f. 1v, 52v i 93r; ECR-1148, f. 105r; ECR-1149, f. 201v i 217v; ECR-1153, f. 291; i ECR-1125, f. 184v i 427v. Vegeu, també, Oleza de España, 1947c: 61.

3. El feu de borsa de Guillem de Sant Iscle.

L'obligació de sostenir un destreer i residir contínuament a Mallorca (*quod vos et vestri continuam residenciam faciatis in regno Maioricarum et stitis inde incola*) foren les dues condicions que imposà Sanç el Pacífic al donzell Guillem de Sant Iscle/Sancto Acisclo quan constituí el feu de borsa a favor seu, el desembre del 1313.¹³²⁴ El diploma de concessió, expedit en el castell reial de Perpinyà, estipulava una dotació de 25 lliures anuals sobre els ingressos ordinaris del regne, tot esperant assignar-los-hi sobre unes rendes més competents. El donzell passà revista de cavalls fins l'any 1343, i tot seguit desapareix dels registres econòmics de la Procuració.

4. El feu de borsa de Berenguer des Bac.

Sanç I de Mallorca atorgà un altre feu de borsa al dilecte i fidel donzell Berenguer de Bacho/des Bac, compromès a sustentar un cavall. El dotà amb quaranta lliures anuals sobre els ingressos generals del regne, fins a nova assignació (*super coffris nostris donec essent assise vobis et vestris in et super certis redditibus annis aut certo loco*).

El diploma de concessió no degué expedir-se, o no fou enregistrat a l'escrivania, perquè el monarca utilitza el verb "reflexionar" (*recogitantes Nos*) a l'hora d'assignar les rendes. Havia trobat una fórmula de finançament acceptable per part del donzell i, per tant, havia arribat el moment d'alliberar els cofres reials de la càrrega que comportava la retribució anual. Era una operació creditícia complicada, en la que estaven implicats molts individus deutors, la recaptació periòdica dels quals seria costosa i, sovint, dubtosa. Potser per aquest motiu la dotació econòmica era de 40 lliures, un 60 % superior als feus de borsa normals. L'operació es formalitzà el setembre del 1314 i consistí en la transferència al donzell d'un conjunt de censos emfitèutics que la Procuració reial rebia anualment sobre diversos immobles situats a la parròquia de Sóller, en la porció que antigament havia sigut del vescomte Gastó de Bearn.

No feia gaire que el monarca havia adquirit aquell conjunt de censos als marmessors del jurisperit Berenguer de Castelló. Aquest jurista, originari de Girona i fill d'un lletrat del mateix nom, es documenta assentat a Mallorca des del 1273. Els anys següents efectua diverses operacions immobiliàries i arriba a acumular una considerable

¹³²⁴ ARM. RP-25, f. 8v, 8 idus desembre 1313 (06/12/1313). Citat per Sastre Moll, 1989a: 575.

quantitat de crèdits a la vila de Sóller, com a emfiteuta intermedi de primer i segon nivell.¹³²⁵ L'any 1286, després que Alfons el Just d'Aragó conquerís el regne, és nomenat assessor de la cúria de Mallorca (Planas Rosselló, 1998b: 14). Consta que el 1298 ja era difunt i els executors testamentaris, els ciutadans Berenguer Sunyer i Pere de Clarà, procedeixen a liquidar els béns de manera lenta i gradual.¹³²⁶ Entre les alienacions computen la venda de nombrosos censos emfitèutics als Procuradors reials, vers 1312-1314, per un muntant global de 700 lliures.¹³²⁷

Així, doncs, apliquen una part d'aquells censos a compensar la renda del feu de Berenguer des Bac. Li confereix els crèdits següents:¹³²⁸

- Vint-i-nou lliures i vuit sous que Berenguer de Castelló, com a emfiteuta de segon nivell, cobrava de sis emfiteutes de tercer nivell per diverses cases, corrals, horts, vinyes, camps i garrigues de la parròquia de Sóller. D'aqueixa quantitat s'havien de descomptar vuit lliures i setze sous censals que retenia Tomàs de Quintana com a emfiteuta de primer nivell.

- Trenta-una lliures i quatre sous que Berenguer de Castelló, com a emfiteuta del primer nivell, rebia d'onze emfiteutes de segon nivell per diverses cases amb corral, peces de terra, un olivar i un vinya; de les quals havia de tornar tres lliures i desset sous censals al rei com a senyor eminent.

- Vint-i-vuit sous que el dit Castelló percebia, com a emfiteuta de segon nivell, de tres emfiteutes de tercer nivell per nou peces de terra; dels quals havia de rescabalar a Francesc Robert, l'emfiteuta de primer nivell, setze sous censals.

Tot plegat, li transfereixen 62 lliures censals, per a l'obtenció de les quals Berenguer des Bac hauria de satisfer anualment 13 lliures i nou sous al rei i als emfiteutes superiors esmentats. Resten doncs, netes, 48 lliures i onze sous. Com que el feu consisteix només en quaranta lliures, els Procuradors li venen en el mateix acte les vuit lliures i onze sous excedents per 140 lliures comptants, que l'interessat ingressa a la caixa del Patrimoni

¹³²⁵ A remarcar que les operacions de transferència de censals precisaven del consentiment exprés dels emfiteutes intermedis. Per a l'emfiteusi com a element integrant i conformador del feudalisme, vegeu Portella, 1985. Per a les diferències i continuïtats entre les donacions a cens, establiments i emfiteusi com a estratègia de control del procés de treball: Batet & Soto, 1997: 227-243; Rodríguez Carreño, 2000: 31-37; Virgili, 2001a: 175-196.

¹³²⁶ ARM. ECR-442, f. 179, 16 calendes maig 1304 (16/04/1304); ECR-443, f. 99, pridie calendes maig 1311 (30/04/1311); ECR-443, f. 134v, 17 calendes febrer 1312 (16/01/1313); ECR-444, f. 153r, 5 calendes novembre 1329 (28/10/1329).

¹³²⁷ Va fer el darrer pagament l'11/01/1315. ARM. ECR-644, f. 207v, 3 idus gener 1314.

¹³²⁸ ARM. AH-4387, f. 1 (f. 148 a l'original). Palau reial de Mallorca, 15 calendes octubre 1314 (17/09/1314).

reial en concepte de rebuda extraordinària.¹³²⁹ Li cedeixen, igualment, la part contingent del lluïisme sobre les vuit lliures i onze sous, tal com està legislat per franquesa (*prout in franquesia Maioricarum per dictum regem Maioricarum, patrem nostrum bone memorie concessum civilis et populatoribus Maioricarum continetur*).¹³³⁰

La jornada en la que rep l'assignació creditícia, el donzell promet ser fidel vassall del rei i presta homenatge de boca i de mans, en presència de tota la Cort reunida en el castell reial de Mallorca. En aquella època, Berenguer des Bac era lloctinent reial de Menorca, i ho seria d'Eivissa el 1323 (Cateura 1999b: 88), el mateix any que comprà la cavalleria de *Canet* que també aportava un cavall.¹³³¹ Encara fou veguer de Mallorca l'any 1327 i lloctinent del regne l'any 1331 en temps de Jaume el Temerari. Morí assassinat a Menorca el 1340.¹³³² Era casat amb Margalida, filla de Vesià o Vellà de Malbosc descendent dels senyors de Roqueta.¹³³³

Inicialment passaren revista dels dos cavalls armats primer el fill Pere, escuder del rei; i, després, l'altre fill Tomàs des Bach. A partir del 1383 acudeix a la mostra el fill d'aquest, Joan des Bach, i és probable que la cavalleria continués en poder de la família, però no en tinc més referències.

5. El feu de borsa de Ramon de Torre.

El feu de borsa que Sanç el Pacífic concedí al donzell Ramon de Torre l'any 1315, estava dotat amb 35 lliures carregades sobre les rendes generals del regne. En contrapartida, havia de proporcionar un cavall armat per a la defensa de Mallorca. El donzell prestà homenatge i jurament de fidelitat a la cambra reial del castell de l'Almudaina, davant tota la Cort, en l'instant de ser investit.¹³³⁴

Ramon es presentà habitualment a les mostres convocades pel lloctinent i cobrà els emoluments inherents, al manco fins l'any 1345. El rei Pere el Cerimoniós, en virtut

¹³²⁹ ARM. RP-3764, f. 139, 19/11/1314.

¹³³⁰ El monarca es refereix al privilegi concedit per Jaume el Prudent el 12/09/1276, on estableix que el primer emfiteuta i tots els següents, a partir d'aleshores, tindran a rebre la quarta part del lluïisme pertanyent al senyor, tant de les vendes com de les entrades dels establiments, la qual serà repartida entre tots ells a parts iguals. Se n'exceptuen les entrades per nous establiments, els honors establerts únicament a lluïisme, les donacions *propter nupcias*, les successions testamentàries i les divisions de béns *ab intestat*, en no ser que hi hagi compensacions en moneda. ARM. Còdex 43, f. 2. Transcrit per E. de K. Aguiló, 1897: 4.

¹³³¹ Vegeu el capítol VI.4.4.1.

¹³³² RP-25, f. 54, 1327; Sastre Moll, 1989a: 576.

¹³³³ Vegeu l'arbre genealògic a l'apartat 13 en aquest mateix capítol.

¹³³⁴ ARM. RP-25, f. 9v. Mallorca, pridie idus maig 1315 (14/05/1315); i RP. Pergamins segle XIV, n° 81. Citat per Sastre Moll, 1989a: 575.

d'una lletra emesa des de Barcelona l'any 1360, assignà les 35 lliures al fill homònim sobre els ingressos de l'escrivania i dels forns reials de la parròquia de Sineu.¹³³⁵ En morir aquest, vers 1380, heretà la cavalleria per substitució testamentària el seu net el donzell Guillem de Montornès, domiciliat a Sineu on tenia la possessió Sa Torre de Montornès, devora el puig de Sant Onofre, i una casa a la vila adossada a l'església.¹³³⁶ La cavalleria continuà en poder d'aquesta família. A finals del segle XV, era del donzell Galzeran Montornès "Satorre", qui la transmeté en herència al fill també donzell Pere Ramon Montornès, l'any 1508.¹³³⁷

6. El feu de borsa de Roderic Ortís.

El novembre del 1316, el rei Sanç de Mallorca atorga una altra cavalleria al donzell Rodrigo Ortís d'Anduxella, per tal que mantingui un destre. Les condicions són les normals dels feus de borsa: 25 lliures anuals sobre els pervinguts generals del regne i prestació d'homenatge i jurament de fidelitat.¹³³⁸

El donzell començà a cobrar el salari el desembre del 1316, i ho feu per darrer cop el 1343. A l'entremig, fou castellà d'Alaró entre 1325-1326 i exercí com a veguer de fora el 1341.¹³³⁹

7. El feu de borsa de Guillem sa Costa.¹³⁴⁰

Quan he analitzat l'evolució de la cavalleria de Tanca (capítol V.5.1.5), he advertit que, l'any 1318, Sanç el Pacífic havia adquirit l'alqueria *Biniaraix* al donzell Arnauló de Torrella per 3.300 lliures mallorquines. La compra-venda es produeix després d'un llarg procés per la successió del seu cosí Arnau, mort intestat en el campament cristià de la ciutat marroquina de Fes, i d'una confiscació de béns per part del fisc reial per no haver respectat el dret de fadiga, ni pagat el lluïsmes, ni prestat l'homenatge degut.

¹³³⁵ ARM. ECR-1145, f. 58r. Barcelona, 22/10/1360.

¹³³⁶ Mulet Ramis, Rosselló Vaquer, & Salom, 1995: 106, 107, 373 i 377. Agraeixo la referència a Francisca Caimari. Vegeu el magnífic estudi de Vicenç Mª Rosselló Verger (2011) sobre la possessió a les edats moderna i contemporània.

¹³³⁷ ARM. ECR-1146, f. 3r, 04/11/1516.

¹³³⁸ ARM. RP-25, f. 16r, Perpinyà, 5 idus novembre 1316 (09/11/1316). Citat per: Barceló Crespí, 1979: 100; Sastre Moll, 1989a: 575.

¹³³⁹ ARM. RP-3393, f. 32r; RP-3401, f. 41r; RP-3413, f. 25v; i RP-3414, f. 60r.

¹³⁴⁰ Aquest apartat és un resum del meu article "El feu de Guillem de Torrella i la cavalleria de Guillem Sacosta (Segles XIII i XIV)", publicat a *BSAL* n° 50 (1994): 69-96.

El set de febrer del 1319, tres mesos després de l'adquisició de *Biniaraix*, el monarca institueix un feu de borsa constret a mantenir un cavall i un cavaller permanentment armats i aparellats per a la guerra. El primer titular del feu és l'escuder reial Guillem Sacosta, qui el rep en satisfacció dels serveis prestats i prestadors als monarques (*pluribus gratis seruiciis que tu fecisti nobis, tam in officio illustris regine Marie, consorte nostre carissime, quam in nostro officio, et facis continue ac facias in futurum*). La renda consistia en trenta-cinc lliures anuals. Assignen a la retribució cinc censos emfitèutics procedents d'altres tants establiments parcials de l'alqueria *Biniaraix* fets en èpoques passades pels senyors de Torrella.¹³⁴¹ El rei reté el domini directe i els lluïsmes i foriscapis resultants de les vendes o alienacions futures.¹³⁴² Guillem Sacosta, agraït, es declara vassall del rei, promet tenir sempre aparellat *unum equitem et unum equum armatum bonum et acceptabilem*, ret homenatge de boca i mans i presta jurament de fidelitat personalment al castell reial de Perpinyà.¹³⁴³

Guillem Sacosta constatà ben aviat que la renda assignada pel rei Sanç de Mallorca era insuficient per mantenir l'estatus i el servei exigint de manera que, l'any 1327, recorre a Jaume el Temerari sol·licitant un augment. El rei s'assessora amb les persones que assistiren a la infeudació i, el 18 de març d'aquell any, resol incrementar el rèdit amb altres quinze lliures anuals, en compliment de la promesa feta pel rei Sanç el Pacífic i en exaltació del favor i ajuda proporcionats continuadament (*grata servicia que dicto domino regi bone memorie et nobis ac inclito domino Philipo de Maiorica, nostro patruo et tutori, impendisti ac impendis continue*). Jaume el Temerari no assignà aquest augment sobre uns ingressos concrets, sinó que manà als Procuradors reials que el paguessin de les rendes generals del regne.¹³⁴⁴ A l'acte de concessió de l'augment, Guillem Sacosta referma el contracte de vassallatge.

¹³⁴¹ Eren els censos següents: Petrus Busquet 30 libras, et Guillemus Barceloni unam libram, et Jacobus Alou 8 solidos, et Guillemus Boxisa 8 solidos et 6 denarios, et Franciscus Frontera 3 libras 3 solidos 6 denarios. ARM. RP-25, f. 23r. Perpinyà, 7 idus febrer 1318 (07/02/1319).

¹³⁴² Anys després, el monarca arrodoní el domini ple sobre l'alqueria adquirint el delme. Mitjançant un acte signat el 1323 (ACM. CAC, n° 8436, idus juliol 1323) permutà el delme que el bisbe i capítol de la Seu de Mallorca rebia a l'alqueria *Biniaraix*, a canvi del feu honorat que el Procurador reial Miquel Rotlan tenia en nom del monarca a la parròquia de Ginyent (Alcúdia), inclosa la jurisdicció civil. L'operació comportà una indemnització de 200 lliures al Procurador reial (ARM. RP-3400, f. 100r, 15/08/1323).

¹³⁴³ ARM. ERC-1145, f. 72. Perpinyà, 7 idus febrer 1318. El document ha estat transcrit íntegrament per Jaime Oleza de España (1944c: 431), amb nombrosíssims errors que el fan pràcticament inservible. La concessió del feu fou notificada el mateix dia als Procuradors Reials a Mallorca, Miquel Rotlan i Bernat de Brull. ARM. RP-25, f. 23r.

¹³⁴⁴ ARM. ERC-1145, f. 73. Perpinyà, 15 calendes abril 1327. La concessió de l'augment fou notificada el mateix dia als Procuradors Reials Miquel Rotlan i Pere Roig. ARM. RP-25, f. 61. Des d'aleshores, els Procuradors consignen el pagament de les 15 lliures en els seus llibres de comptes. Aquesta circumstància

El feu no romangué gaire temps més en mans de Guillem Sacosta, perquè a la mostra convocada pel darrer dissabte de maig del 1332 consta com a titular el donzell Guillem Arnau d'Illa qui, el 19 de novembre del mateix any, l'adquireix en propietat per cinc-centes lliures.¹³⁴⁵ El 28 d'abril del 1337, Guillem Arnau d'Illa revengué el feu de borsa per la mateixa quantitat al jurisperit ciutadà Andreu des Valers, qui poc temps abans havia obtingut el privilegi militar.¹³⁴⁶ Encara canviarà de mans dues vegades més abans d'acabar el segle. Andreu des Valers feu fallida i els seus béns foren venuts en subhasta per la cúria del batlle de la Ciutat l'any 1353. El patrimoni del comprador, Simó des Valers, parent de l'anterior, acabà encantat de la mateixa manera. El comprà el ciutadà Galbert Roig, el 7 d'octubre del 1388, i el capbrevà tot seguit. Son besnet, el ciutadà Baltasar Manera, declarà la cavalleria el 1516 i la traspassà al també ciutadà Gaspar Miralles. Aquest la vengué a Nicolau Sureda el 1531. Fou subhastada per la cúria del batlle de la Ciutat el 1578, a instància de creditors, i la comprà el notari Guillem Sureda. Sureda disposà fideïcomís i la deixà en herència a la filla Anna Maria per substitució dels altres fills mascles difunts, nomenant usufructuària sa muller Joana qui la capbrevà el 1589. El feu continuà pertanyent a la família Sureda fins el segle XVIII. El darrer posseïdor conegut fou el doctor en teologia Nicolau Sureda, rector de Marratxí, qui la declarà l'any 1745.¹³⁴⁷

8. El feu de borsa d'Hug de Tatione/Totzo.

Ignoro la data en la qual Sanç el Pacífic instituí el feu de borsa a favor del cavaller rossellonès Hug de Totzo. Consistia en 30 lliures anuals sobre els ingressos del regne i restava constret al manteniment d'un destre. Començà a percebre l'estipendi l'any 1321 i el cobrà fins el 1342 (Sastre Moll, 1989a: 575).

N'Hug havia estat lloctinent de Mallorca només nou mesos, entre el juny del 1316 i el març del 1317.¹³⁴⁸ El mateix any que començà a percebre la retribució de la cavalleria fou nomenat, per vuit anys, almirall de l'esquadra balear del pariatge, que havia estat

ha fet errar els historiadors del tema, en considerar que els emoluments del feu de borsa consistien únicament en aquesta quantitat, sense tenir en comte les altres 35 lliures que percebia en forma de censos sobre els emfiteutes de *Biniaraix*.

¹³⁴⁵ ARM. ECR-360, f. 147v, 13 calendes desembre 1332; i RP-3404, f. 28v.

¹³⁴⁶ ARM. ECR-444, f. 247, 4 calendes maig 1337. ARM. LR-8, f. 142, 3 nones maig 1336 (05/05/1336).

¹³⁴⁷ ARM. ERC-1145, f. 72, 17 març 1353 i 7 octubre 1388; ECR-1106, f. 841, 01/02/1589; ECR-1151, f. 272, 19/12/1692; ECR-1062, f. 194, 21/08/1711; i ECR-1154, f. 23v (2ª part), 02/05/1776. Per a la successió del feu, vegeu Oleza de España, 1944c: 432.

¹³⁴⁸ Sastre Moll, 1986: 18-20; 1989a: 576.

equipada a parts iguals pel monarca i els jurats de la Ciutat per defensar el mar balear de la flota genovesa. Havia d'exercir l'ofici en exclusiva i cobraria 75 lliures cada any.¹³⁴⁹ Mentre exerceixi el càrrec (*quamdiu erit in hiis partibus cismarinis in officio dicti domini regis*), Felip de Mallorca, oncle, tutor i tresorer de Jaume el Temerari, l'eximeix de l'obligació de prestar el servei armat, que no haurà de satisfer ni personalment ni per altre cavaller interposat.¹³⁵⁰ Més endavant, comandà l'expedició militar contra Sardenya, d'on tornà malalt. Novament fou lloctinent de Mallorca els anys 1337 i 1340, i actuà de portantveus en diverses ocasions.¹³⁵¹

N'Hug de Totzo passà la mostra de cavalls fins el 1343. A partir del 1357 es presenta a la revista Romeu d'Àger, aleshores castellà de Bellver, qui cobrà l'estipendi fins el 1383 (López Bonet, 1985: 1401).

9. El feu de borsa de Fortuny Dias.

El més opac d'entre tots els feus de borsa analitzats és el que constituí a favor de Fortuny Dias, el recorregut personal del qual també és força fosc. Únicament he pogut esbrinar que s'emborsava la considerable quantitat de 50 lliures anuals per servir un cavall aparellat. La Procuració del regne començà a pagar-les l'any 1322 i, a partir del 1333, la reben els hereus fins el 1341.

10. La cavalleria Roqueta.

Per tal d'entendre com es va constituir la cavalleria Roqueta, cal remuntar-se a l'època del repartiment i referir-se, novament, al procurador del comte d'Empúries, Guillem Hug. L'alqueria *Roqueta* i el seu rafal, avui situats a la parròquia de Maria de la Salut, romangueren a la porció del comte Hug d'Empúries qui, en data indeterminada però ben primerenca, els donà en alou al procurador. Guillem Hug n'establí una part l'any 1234 a Pere Esteva, i dues parts més l'any 1239 a Pere Guàrdia i Cardona de Roqueta qui, successivament, anaren sots-establint les seves possessions en bocins cada cop més

¹³⁴⁹ Quadrado, 1895: 35; Pons Pastor, 1968, II: 164; Sastre Moll, 1986: 18; 1989a: 576; ARM. RP-3399B, f. 16v.

¹³⁵⁰ ARM. RP-25, f. 44v. Perpinyà, nones maig 1326 (07/05/1326).

¹³⁵¹ Sastre Moll, 1989a: 576; Cateura, 1999b: 88.

petits.¹³⁵² Com he indicat més amunt (capítol IV.3.1.6), Guillem Hug va fer testament el desembre del 1239. Seguint les indicacions del testador, els marmessors procediren a liquidar el patrimoni subhastant tots els béns a l'encant públic l'any 1243, que són comprats pel comte d'Empúries, Ponç Hug.¹³⁵³ D'aquesta forma, l'alqueria Roqueta queda reincorporada a la baronia.

L'any 1257,¹³⁵⁴ el comte procedeix a vendre o establir l'alqueria a Guillem de Termens i Renovard de Malbosc per 3.000 sous d'entrada, y *se obligó al dicho Malbosch a pagar un morabatín el día de Navidad a S. M. y prestarle el devido reconocimiento de feudo por la jurisdicción civil que exercia dentro de la dicha alqueria*. Els termes del contracte són força difícils de comprendre i devien ser jurídicament dubtosos, perquè acabaren essent objecte de litigi amb la Procuració reial. Tot sembla indicar que el mercader Renovard havia acabat adquirint l'altra meitat de l'alqueria, que el comte d'Empúries els havia venut de bon principi *con todos sus derechos, diezmos, laudemios y su jurisdicción civil*. Els Procuradors recorregueren aquella alienació, però iniciaren un procés contra els tutors de Renovartó –Pere i Jaume, fills i hereus de Renovard de Malbosc- per considerar que havien venut l'alqueria i el seu terme en perjudici del Patrimoni reial i en disminució del feu. La sentència, dictada en temps de Jaume el Prudent pel jutge delegat Jaume Castell,¹³⁵⁵ donà la raó al monarca; i, en conseqüència, l'alqueria i els seus fruits i beneficis foren decomissats i annexionats a l'erari reial.

Aleshores començà un segon procés que es perllongà fins el 17 de juny del 1315 i conclougué amb una composició signada entre els Procuradors de Sanç I de Mallorca i els tutors. A tenor de la concòrdia, l'alqueria amb els seus rafals i altres pertinences retornava als infants, però passava a ser tinguda en emfiteusi sota el domini directe del monarca, a cens de només un diner en cert terme de l'any i sotmesa a lluïsmes o foriscapi

¹³⁵² Alomar Esteve & Rosselló Vaquer (1990: 69) i Mas Forners (2004a: 24) apunten que el nom de l'alqueria probablement procedeix del llinatge d'aquest primer posseïdor, Cardona de Roqueta, que seria un topònim transportat des de la seva residència d'origen; una localitat, en tot cas, difícilment identificable per mor de l'existència de diverses poblacions amb el mateix nom al Principat. Bartomeu Pastor (1992: 4) insinua que podria ben bé provenir de *roquetar* (abundància de roques), puix que es tracta del desnivell més pronunciat de la zona i amb molta pedra.

¹³⁵³ AFDM. Ampurias, legajo 43, perg. n° 5822, 3 idus setembre 1243 (11/09/1243).

¹³⁵⁴ L'explicació que segueix ha estat inferida a partir dels registres documentals, notablement incomplets, equívocs i amb alguns errors de data, inserits a la "Rúbrica del Archiu de Don Antoni Desbrull Font de Roqueta y Boil de Arenós cavaller de la Orde San Juan y de la Real Maestranza de Valencia. Aretglat per Dn. Josef Desbrull y Boil de Arenós cavaller de la Orde de San Juan en lo any 1793" (Biblioteca Bartomeu March, Palma); i a la *Historia de las Herencias que posehe D. Antonio Desbrull y de Boil con las noticias mas antiguas de su origen y sucesiones echa por D. Josef Desbrull y Boil su hermano. Para el mas facil conocimiento de sus herederos. Año 1813* (BB-1-141-26); i també a partir de ARM-RP-25, f. 30v, 4 calendes agost 1315 (29/07/1315).

¹³⁵⁵ Està documentat com a jurisperit, assessor i jutge reial entre 1284 i 1305: Planas Rosselló, 1998b: 15.

variable a voluntat del rei, en cas d'alienació. El mes següent, Sanç el Pacífic determina per privilegi que el lluïsmen consistirà en seixanta lliures si venen l'alqueria íntegra, o trenta lliures si només en traspassen la meitat.¹³⁵⁶

Encara més: tal com ocorregué amb l'alqueria *Biniaraix* (capítol V.5.1.5), el monarca aprofità l'avantatge que li donà la sentència i la legislació feudal per decomissar definitivament l'alqueria. La inestabilitat familiar sobrevinguda a causa de la mort de Renovartó afavorí els interessos del monarca. El setembre del 1315, el rei Sanç I comunica als Procuradors Miquel Rotlan i Pere Burgues que tenia la intenció de concedir un feu armat al cavaller Berenguer de Sant Joan, i els mana que comprin *Roqueta* de seguida que els sigui possible. Així que els Procuradors es presenten com a licitadors dels béns que els marmessors de Renovartó de Malbosc treuen a subhasta pública i, l'any següent, adquireixen la meitat de l'alqueria per 500 lliures.¹³⁵⁷ L'altra meitat, doncs, continuà en poder dels Malbosc.

Complaent els desitjos reials, els Procuradors assignaren la mitja alqueria en feu al dilecte cavaller Berenguer de Sant Joan, en compensació de la qual es comprometé a sostenir un destre en servei del monarca (esquema 7, pàg. 691). Berenguer era el lloctinent reial de Mallorca des de 1311 i ho fou fins a finals de juny del 1316, repetint l'habilitació durant breus períodes els anys 1318 i 1321. Cobrava un salari anual de 108 lliures, més altres 25 lliures per concessió graciosa del monarca.¹³⁵⁸ El document de cessió, formalitzat el 21 de març del 1323, preserva al rei els censos que satisfan els emfiteutes i tots els altres drets feudals. En contrapartida, el cavaller garanteix que serà fidel i retrà homenatge de boca i mans cada cop que el feu mudi de senyor o de vassall. Queda instituïda, així, la cavalleria que rebrà el nom de *Roqueta*.¹³⁵⁹

Malauradament, Berenguer morí poc temps després. Dos mesos més tard, el rei decideix manifestar la seva benevolència i liberalitat a la família concedint en feu les justícies menors sobre la cavalleria Roqueta a l'hereu, el donzell Berengueró, com explico en el capítol V.5.3. El donzell renova els vots que havia fet son pare i, en conseqüència, promet ser fidel i legal vassall, ret homenatge de boca i mans i presta jurament de fidelitat sobre els Evangelis en el castell de l'Almudaina.¹³⁶⁰

¹³⁵⁶ ARM. RP-25, f. 30v, 15 calendes juliol 1315 (17/06/1315); i 4 calendes agost 1315 (29/07/1315).

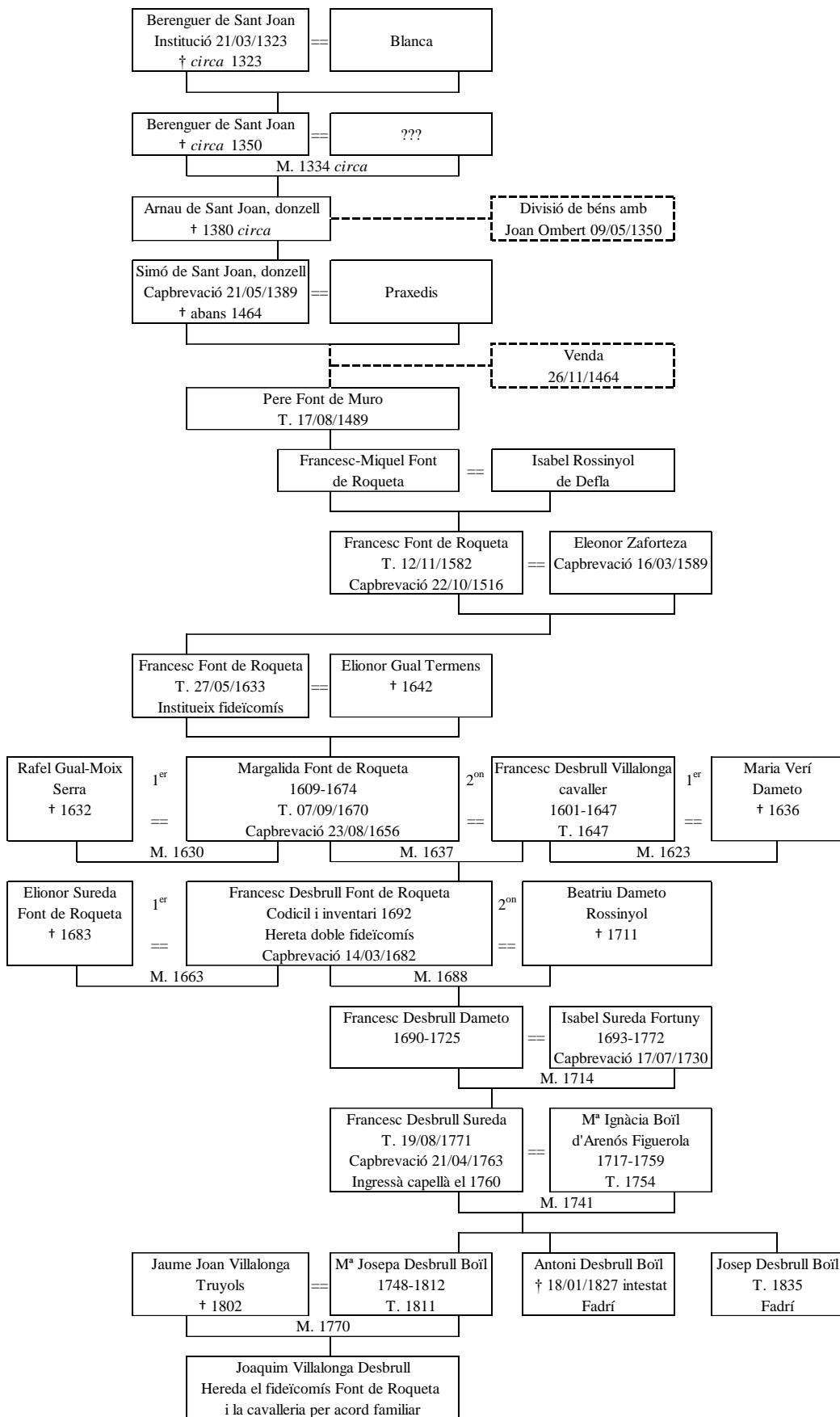
¹³⁵⁷ ARM. ECR-1145, f. 30, 8 idus juliol 1316 (08/07/1316).

¹³⁵⁸ Sastre Moll, 1986: 18-20; 1989a: 576; Cateura, 1999b: 88.

¹³⁵⁹ Com que no es pogué trobar el diploma original, els Procuradors emeten un nou instrument a favor de la vídua Blanca i dels fills impúbels Berenguer, Guillemona i Blanca. ECR-1145, f. 30, 12 calendes maig 1323 (20/04/1323). Citat per Mas Forners, 2017, I: 86.

¹³⁶⁰ ARM. ECR-1145, f. 30, 5 idus juliol 1323 (11/07/1323). Transcrit per Oleza de España, 1953c: 40.

Esquema 7. PROPIETARIS DE LA CAVALLERIA ROQUETA (1323-1838)

Font: elaboració pròpia a partir de Massot (2010: 42)

No compareix cap referència efectiva al cavall armat fins a la relació del 1344 (*ca.*). El llistat expressa que “feu la mostra lo jorn de Sant Pere e jura en Berenguer de Sent Joan que.l cavall e arneses eran seus, exceptats alguns arneses los quals havia en Barchinona, dels quals havia parlat a.n Ramon de Sent Martí, veguer”. El 1349 és citat per passar la mostra “l’hereu d.en Berenguer de Sant Joan”, qui degué morir intestat. Just després convoquen com a successor Joan Ombert, qui aleshores tenia 20 anys.

En virtut de la divisió de béns efectuada entre els hereus, l’any 1350, el continuador del feu armat no fou Joan Ombert sinó Arnau de Sant Joan, donzell de 14 anys, qui el capbrevà l’any 1389.¹³⁶¹ El reemplaçà son fill i hereu Simó de Sant Joan, també donzell. Quan morí Simó, a mitjan segle XV, la cavalleria es trobava força endeutada de manera que la seva vídua, Praxedis, l’assigna a vendre en públic encant, ensems amb la jurisdicció i els rafals que contenia. La comprà Pere Font de Muro, per tan sols 169 lliures, segons acta de l’escrivania reial del 26 de novembre del 1464.¹³⁶² Pere Font era un emfiteuta qui havia assolit la condició de ciutadà i des de feia algun temps havia anat adquirint terres i censos en el terme de Santa Margalida. Aprofità sovint les dificultats econòmiques que patien els pagesos conreadors com a conseqüència de la Revolta Forana del 1450. Arran de l’adquisició, centrà el esforços en fincar les terres tingudes sota el domini directe de la cavalleria. Les adquisicions successives permeteren a Pere Font consolidar un continu territorial d’unes 800 quarterades d’extensió (590 ha), 550 (400 ha) de les quals estaven sota alou de la cavalleria.¹³⁶³

Pere Font tingué, al manco, tres fills: Francesc-Miquel, Pere-Mateu i Caterina, casada amb Antoni Cerdà, ciutadà originari de Santa Margalida i el major terratinent del terme. El 1488, en contemplació de matrimoni, Pere Font fa donació de la cavalleria de la Roqueta al fill Francesc Miquel, a més de moltes altres possessions. Francesc Miquel continuà adquirint terres i arrodonint l’acumulació patrimonial duta a terme per son pare fins assolir una extensió aproximada de 722 quarterades (513 ha). Aproximadament el 89 % eren situades sota alou de la cavalleria. Al dir d’Antoni Mas (2017, I: 209), “el patrimoni assolit a Santa Margalida per Francesc Miquel Font –que passà a intitular-se *de Roqueta*, apel·latiu que mantindran el seus descendents- constitueix un dels paradigmes

¹³⁶¹ BB-1-141-26, 7 idus maig 1350 (09/05/1350): ECR-1145, f. 30, 30/05/1389. Citat per Oleza de España, 1953c: 40.

¹³⁶² Passat un quinquenni, la venda fou ratificada per la filla i el gendre de Praxedis, qui eren Valença i Miquel Bru, ciutadà. BB-1-141-26, 17/03/1469.

¹³⁶³ BB-1-141-26. Vegeu el magnífic estudi sobre la pagesia benestant efectuada per Antoni Mas (2008: 89-114), reproduït a la seva tesi doctoral (Mas Forners, 2017, I: 205-207), a qui segueixo en la meua exposició.

més clars –i amb més èxit- de l’estratègia dels senyors feudals mallorquins de l’època d’apropiar-se de la terres tingudes sota el seu alou”. La cavalleria estava valorada en 1.000 lliures l’any 1633, quan es fa el càlcul del fideïcomís de Francesc Font de Roqueta Zaforteza (Massot Ramis, 2010: 37).

El feu armat de Roqueta i la seva jurisdicció foren heretats successivament, per via testamentària, per Francesc Font de Roqueta Rossinyol i pel fill Francesc Font de Roqueta Zaforteza. Aquest darrer disposà un fideïcomís perpetu amb gravamen de llinatge i armes a favor de la filla Margalida Font de Roqueta Gual, amb la qual s’extingeix el llinatge familiar. Es casà en primeres núpcies amb Rafel Gual-Moix Serra, de qui no tingué descendència; i, en segones, amb el cavaller de l’orde de Sant Jaume Francesc Desbrull Villalonga, també vidu de Maria Verí Dameto. Amb el fill d’aquests darrers, Francesc Desbrull Font de Roqueta, la cavalleria passa a formar part de la família Desbrull i s’hi manté fins a l’abolició dels senyorius.¹³⁶⁴ En el segle XIX, pagaven 40 lliures censals “en recompensa y lloch del feudo de un cavall forsat que antiguament avian de tenir armat per el serveix de S. M. tots los señors de Cavallerias, cuya partide se paga a la Real thesoreria ab carte de pago”. Finalment, el 26 de setembre del 1801, Antoni Desbrull Boil d’Arenós redimí les quaranta lliures, segons escriptura de l’Escrivania de Cartes Reials (La Real BB-1-141-26).

11. El feu de borsa de Ferrer de Canet.

El cavaller Ferrer de Canet, conseller reial, vingué des de Cotlliure a Mallorca quan fou designat lloctinent a finals de juny del 1323, però tan sols exercí durant un mes. Sanç el Pacífic el nomenà son majordom i el cridà novament al Rosselló.¹³⁶⁵

Del castell de l’Almudaina estant, el monarca li assigna perpètuament cinquanta lliures anuals en feu quan el nomena lloctinent, vinculades a sustentar un cavall aparellat per a la defensa general. Les endossà sobre els ingressos generals del regne (*super coffris nostris ac super redditibus, exitibus et proventibus nostris Civitatis et regni Maioricarum habendas quolibet anno a procuratoribus nostris et nostrorum regni Maioricarum in festo Sancti Johannis baptiste de junio*) mentre no les consignés a altre lloc segur. Com és habitual, el cavaller promet tenir un destrer i un cavaller o altra persona apta i suficient,

¹³⁶⁴ Per a la continuïtat de la cavalleria, el patrimoni familiar i l’arbre genealògic de les famílies Font de Roqueta i Desbrull: Oleza de España, 1953c: 41-42; Massot Ramis, 1996; 2010: 7-42; Pastor Sureda, 2012.

¹³⁶⁵ ARM. RP-3400, f. 100r; RP-3400 bis, f. 101r. Sastre Moll, 1986: 18-20; 1989a: 576.

presta homenatge de boca i mans i promet refermar cada cop que mudi de senyor o de vassall.¹³⁶⁶ El de Canet començà a percebre la paga l'any següent i passà revista del cavall per darrera vegada l'any 1341.

12. La cavalleria Sant Jordi.

D'acord amb el raonament exposat en el capítol IV.3.2.3 per explicar la dotació de l'Orde de Sant Jordi d'Alfama arran de la conquesta i del procés històric que se seguí, Jaume el Prudent havia confiscat als cavallers de l'Orde les seves possessions a l'illa. Els havia retornat part del patrimoni l'any 1300, una vegada recuperat el regne de mans del nebot Alfons II d'Aragó.

La resta, que incloïa les alqueries del terme d'Artà i unes cases dins la Ciutat, també els hauria estat retornat per Sanç el Pacífic entre 1311 i 1324, sota el compromís de sostenir un cavall en nom del monarca. Seria aleshores quan s'hauria creat la cavalleria de Sant Jordi. Un memorial elaborat l'any 1344 així ho corrobora, en relacionar la de Sant Jordi en el mateix conjunt de cavalleries “les quals establí lo senyor Rey en Sanxo de bona memoria”.¹³⁶⁷

En una data indeterminada però no molt llunyana, potser coincidint amb l'abandonament de l'illa per part de l'Orde, els monjos-cavallers decidiren subrogar el servei militar i establiren la cavalleria a un particular ignot per deu lliures censals. Li transferiren l'obligació de prestar el cavall armat i reservaren l'alou, la jurisdicció, el lluïsmo i la fadiga a deu dies. El 1332, el feu és del notari Guillem Morató, però és Berenguer Robert qui exhibeix l'equipament militar. La cavalleria consta a nom de Romeu Abrines a la parada celebrada l'any 1344, on l'escrivà puntualitza que “no ha fet lo cavall armat, y tenen l.alcaria dos pageses”, per la qual cosa mana que “sia presa a ma reyal per lo balle de Arta”. Mesos més tard passa revista per ell Simó des Valer.

A totes les capbreuacions efectuades en els segles posteriors, els procuradors de l'Orde fan constar explícitament el nom de la persona qui presta efectivament el servei. El 1515 ostenta el cavall i les armes pròpies Llorenç Mir d'Artà, fill de Miquel i hereu intestat de son germà Pere (Barceló Crespí, 1979: 106). El 1580 proveeix el servei Jaume Rabassa d'Artà, successor de son oncle matern Llorenç Mir. El 1635 la cavalleria

¹³⁶⁶ ARM. RP-25, f. 36v, 3 calendes juliol 1323 (29/06/1323). Citat per Sastre Moll, 1989a: 575.

¹³⁶⁷ ARM. AH-4721, f. 16-20.

s'escindeix en dues parts per successió testamentària, de manera que procuren el servei, mig per mig, Tomàs Garriga i Tadeu Morey d'Artà, hereus de l'esmentat Rabassa.¹³⁶⁸ Al llarg del primer quart del segle XIX i fins a l'abolició dels drets feudals, una meitat de la cavalleria és del capità retirat del Regiment de Milícies Provincials, Joan Massanet de Pula, qui paga les quaranta lliures anuals a la Procuració reial en substitució del cavall armat. L'altra meitat, exempta de tota prestació militar i econòmica, és de Josep Zanglada Ballester de Togores, comte d'Aiamans i brigadier d'Infanteria.¹³⁶⁹

13. Gil des Colomers, privilegiat militar.

Joan des Colomers de Barcelona és un membre de la mainada de Jaume I a l'empresa de la conquesta, qui obtingué en el repartiment l'alqueria *Murel/Morel*, de 5 jovades d'extensió, situada en el terme d'Artà. En el segle XIV, havia engrandit l'explotació amb una porció de la devesa reial de *Ferrutx*, venuda pels Procuradors reials (Ramis de Ayreflor, 1933: 26-29).

Els Colomers s'instal·laren a les seves possessions artanenques i arrelaren a l'illa. El seu besnet, Gil, es casà amb Catalina sa Coma i morí la primera meitat de l'any 1339, deixant com a tutors dels fills menors d'edat els germans Ramon i Alemany des Colomers. Aviat s'originaren desavinences en l'administració de l'heretat. Endemés, el governador exigia peremptòriament als tutors que presentessin el cavall armat que estaven constrets a mantenir, sota pena de perdre el privilegi militar que gaudia la família des de feia poc. A instància de la mare, qui veia com l'herència es feia malbé, el governador destitueix Alemany i nomena en lloc seu l'oncle per part de mare Francesc sa Coma, el desembre del 1340.

Tot esperant que l'hereu assoleixi l'edat suficient per administrar personalment son patrimoni, els tutors arrenden les terres en subhasta pública per nou temporades, a raó de 42 lliures anuals. L'arrendatari és Arnau sa Canal, qui es compromet a sostenir el cavall armat en nom del pubill durant tot el període de l'arrendament. Els tutors, però, li hauran de proporcionar el cavall i les armes pertinents. L'any següent encara no ho havien fet, i el governador Roger de Rovenac els concedeix vint dies de pròrroga i els amenaça que, passat el termini, farà comprar la bèstia i els estris a despeses seves. Per negligència d'uns i altres, els curadors no presenten el cavall a la mostra de l'any 1344 (*ca.*) i, en

¹³⁶⁸ ARM. ECR-1146, f. 85r; ECR-1148, f. 43r; i ECR-1149, f. 30v i 223v.

¹³⁶⁹ ARM. ECR-1159, f. 93 i 153.

conseqüència, el governador Arnau d'Erill anota i ordena: “No l.a fet, e sie-li levat lo privilegi per lo batle de Arta, e sia-li fet manament sots pene de mil lliures, que en alguna part no se.n dega alegrar”. Actuant en conseqüència, el batlle despullà el pubill de les prebendes i li segrestà algunes penyores per compensar el pagament de certes contribucions veïnals. Els tutors recorregueren la disposició davant el nou reformador i governador del regne, Arnau de Boil, qui delegà la causa en l'assessor i jurisperit Jasbert de Treguerà. El jutge delegat examinà la causa i dictaminà que la disposició de l'anterior governador havia lesionat els drets del pubill i, per tant, calia retornar la situació al seu estat anterior (*debet in integrum restitui et reduci in eodem statu in quo erat ante quam prefatum mandatum a dicto olim Gubernatore emanasset*). Finalment, el reformador ordena al batlle d'Artà que permeti a Gil des Colomers continuar gaudint del privilegi militar (*quare dicto priuilegio militari libere uti decetero permitatis prout antedictum mandatum uti fuerat assuetus*) i, per tant, que li torni les penyores que li havia pres perquè, en virtut del privilegi, no havia de contribuir a les exaccions veïnals.¹³⁷⁰

Durant la minoritat de Gil des Colomers, acudeix a les mostres Arnau Seguí de Huialfàs. Del 1350 en endavant hi assisteix el titular del privilegi militar.

14. La cavalleria Guatners/Gotners.

En un excel·lent treball, Antoni Ginard, Andreu Ramis *et alii* (2017: 34-39) plantegen una hipòtesi plausible sobre les terres que constituïren el domini directe de la cavalleria Guatners. En base a la toponímia, a les troballes arqueològiques i a la documentació post-conquesta, dedueixen que són aquelles explotacions andalusines que el CLA (f. 7r i 7v) cita amb els noms *Rahal Huaner aben Juluz Alguazara*, de 4 jovades, i el *Rahal Huacner Almagzen*, de 5 jovades, més l'*Alqueria Cut Alcastel*, el *Rahal abn Anabex* i l'*Alqueria aben Julux*, que sumen 12.5 jovades entre les dues. En total, doncs, serien 21.5 jovades, equivalents a 344 quarterades (244 ha), ubicades en el districte de Sineu.

L'origen de la cavalleria, però, és incert. Una cinquantena d'anys després del repartiment, l'any 1280, el lloctinent reial Berenguer Arnau d'Illa re-estableix als fills

¹³⁷⁰ *et nichil hominis restituitis eidem pupillo seu predicto eius tutori pignora siquis ab eo accepistis pro contribucione aliqua ad quam non teneatur vigore privilegii memorati*. DRM: 295, doc. nº 191, 10/06/1340; ARM. AH-3, f. 16. Dimecres, 8 calendes maig 1342 (24/04/1342); ARM. AH-3, f. 267. Divendres, 8 abril 1343; ARM. AH-4721, f. 16-20; ARM. AH-6, f. 32v, 4 idus juny 1345 (10/06/1345).

orfes de Guillem Mateu l'alqueria *Guarner*, que son pare posseí fins aleshores. Els pubills paguen 21 lliures d'entrada pel re-establiment i es comprometen a mantenir condretes les cases i el colomer, i tenir tres parells de bous per conrear la terra. A més, hauran de pagar al rei cada any la quarta part de les collites de pa, vi, lli, cànem i oli. El lloctinent els delimita una quarterada de garriga dins l'alqueria que podran plantar de vinya, per la qual només satisfaran un diner censal per Nadal. El fet que sigui el propi lloctinent qui efectua l'establiment per manament del rei, reservant el domini i la fadiga, i que hagin d'ingressar l'agrer a les arque reials indica que no hi havia cap altre senyor interposat entre el monarca i els establerts.¹³⁷¹ Es dedueix, en conseqüència, que en aquella època l'alqueria encara no pertanyia a cap cavalleria senyorial.

La relació de cavalleries que sostenien cavall de l'any 1332 indica que “Pons de Lupia fa cavayl armat”, mentre que la mostra del 1344 (*ca.*) precisa que “Pons de Lupia, per Goner, (fa) cavall armat, e feu la mostra en Bernat de Malbosch, e deu haver compliment d'armes per tot juliol”. L'anotació forma part d'un conjunt de sis “personas que son tingudes de fer cavalls per lurs cavaleries, les quals establi lo senyor rey en Sancho de honrada memoria”.¹³⁷² De l'apunt infereixo que el deure d'aparellar destrer per l'alqueria *Gotners* el degué instituir Sanç el Pacífic a favor de Ponç de Llupià, o d'un avantpassat seu. També dedueixo que l'alqueria, aleshores, estava establerta en la seva totalitat. El donzell Ponç de Llupià es documenta acompanyant el rei Sanç i el bisbe Guillem de Vilanova, l'any 1315, en l'acte de signatura del conveni de cessió dels delmes a l'Església. Consta també l'any 1341, reclamant una indemnització a Romeu Rafal pels danys ocasionats al rafal que li havia cedit en establiment (Ginard, Ramis *et alii*, 2017: 43).

Des de València, Pere el Cerimoniós es dirigia als procuradors a Mallorca, Bertran Roig i Bernat de Moraria, el 4 d'octubre del 1343 (ACM, 8786) i els manava que indaguessin diligentment tots els habitants dels dominis del derrocat Jaume el Temerari de Mallorca sospitosos de ser-li rebels, i confisquessin aquells qui es neguessin a prestar-li homenatge i jurament de fidelitat. El dia següent, els procuradors executaren l'ordre reial i procediren a requisar el patrimoni dels rebels. Es comptava entre ells el cavaller Ponç de Llupià, aleshores habitant al Rosselló, a qui expropiaren la cavalleria:

¹³⁷¹ ARM. ECR-348, f. 336r, 8 idus febrer 1279 (06/02/1280). Citat per Ginard, Ramis *et alii*, 2017: 36.

¹³⁷² ARM. RP-3142, f. 101r; i AH-4721, f. 16.

Primo, quedam cavallaria Poncii de Lupiano, militis, que est in parrochia de Sineu, in loco vocato de Guatners et alqueries et raffallis eiusdem cavallerie (Ensenyat Pujol, 1997, I: 369; i II: 116).

Quinze dies després, el monarca els remet una altra carta facultant-los per vendre els béns que haguessin segrestat als rebels. En virtut de la potestat conferida, els Procuradors treuen a l'encant públic la cavalleria de Ponç de Llupià. Havent manat pregonar-la suficientment per la Ciutat, la venen el 28 de febrer del 1344 al més donant que és Bernat de Malbosc, ciutadà, qui ha ofert 826 lliures mallorquines.¹³⁷³ Tot seguit, notifiquen al batlle de Sineu que han venut la cavalleria i li ordenen que doni possessió al nou senyor. Així ho fa el batlle, executant el cerimonial acostumat en aquests casos en presència de testimonis. Alhora presenta Bernat de Malbosc als emfiteutes, un per un, perquè el reconeguin com a senyor del domini directe i li satisfacin en endavant les rendes, tal com ho feien abans a Ponç de Llupià. Res no fa referència a la jurisdicció que pogués tenir sobre els territoris, i això em fa sospitar que no li conferiren altra potestat més enllà de recaptar les rendes.

No trigà gaire Ponç de Llupià a mudar de fidelitat, prestar homenatge al nou monarca i demanar la devolució de les propietats confiscades. El rei Pere, una vegada convençut de la ferma lleialtat i devoció del cavaller, mana al reformador del regne, Felip de Boïl, que li restitueixi la cavalleria. El reformador exposa la situació a Bernat de Malbosc, qui es mostra disposat a tornar-la-hi pel mateix preu que n'havia pagat descomptant, això sí, els dispendis que li havia ocasionat l'operació. Per tal d'aconterar ambdues parts, el 31 de gener del 1346, el de Boïl nomena tres avaluadors dels danys i despeses originades i dels interessos.¹³⁷⁴ El més probable és que, finalment, la Procuració reial retornés a Ponç de Llupià la quantitat que havia obtingut per la venda, una vegada deduïts els costos, perquè la cavalleria Guatners continuà en poder dels Malbosc.

L'escriptura de venda indica que la cavalleria està situada en el terme de Sineu i lloc anomenat *Gotners/Gonnes*. Està constituïda per un conjunt de possessions i terres contigües, ermes i conreades, per l'interior de les quals passen el camí de Sineu a Montuiri i el de Sineu a Lluçmajor. Es troba establerta íntegrament a sis colons emfiteutes qui

¹³⁷³ Bernat era fill de Renovard de Malbosc, mercader, qui adquirí l'alqueria Roqueta l'any 1257 (Vegeu l'apartat 10 en aquest mateix capítol). Tenia altres possessions en el terme de la Ciutat, Esporles i Felanitx. Els seus descendents exerciren com a jurats de la Ciutat el 1253 i 1280.

¹³⁷⁴ ARM. AH-6, f. 143r. Perpinyà, 3 nones novembre 1345(03/11/1345); i Mallorca, pridie calendes febrer 1346 (31/01/1346). Transcrit per Ensenyat Pujol, 1997, II: 275, doc. 305.

retribueixen anualment el delme al rei, més un agrer consistent en la quarta part dels esplets de pa, vi, lli, cànem, llegums i bestiar. Un d'ells, a sobre, li abona un censal portat de dues quarteres de forment; i, un altre, tres sous i mig en diner. Els Procuradors transfereixen l'ager, els censos i dues terceres parts del delme al senyor de la cavalleria; qui haurà de lliurar l'altra tercera part a l'Església, tal com està convingut.¹³⁷⁵

Bernat de Malbosc gaudí poc temps de la cavalleria. Traspassà aquest món abans del 1349, a conseqüència de la pesta Negra o de l'enfrontament amb els partidaris de Jaume el Temerari a la batalla de Lluçmajor. Deixà hereu un fill menor d'edat, Pere, a cura primer de l'àvia Benvinguda i, després, del cosí Tomàs des Bac, donzell, fill de sa tia Margalida i de Berenguer des Bac.¹³⁷⁶

Taula 86. Constitució territorial de la cavalleria Guatners, vers 1370

EMFITEUTA	Censal						Percentatge mitjà	Superfície	
	Forment			Ordi				Quarterades	Ha
	q ^a	b ^a	%	q ^a	b ^a	%			
Nicolau Guerau	21	2	26.67%	16	2	27.22%	26.94%	61.97	44.02
Romeu Rafal	19		23.75%	15		25.00%	24.38%	56.06	39.82
Ferran Mateu	17	5	22.29%	13		21.67%	21.98%	50.55	35.91
Ferrer Sabater	12	5	16.04%	8	4	14.44%	15.24%	35.06	24.90
Bartomeu Veguer	5		6.25%	4	2	7.22%	6.74%	15.49	11.00
Bernat Pasqual	4		5.00%	2	4	4.44%	4.72%	10.86	7.71
Total	80		100%	60		100%	100%	230	163.37

Font: elaboració pròpia a partir de Ginard *et alii* (2017: 53)

Quant tenia 24 anys, Pere de Malbosc i el seu curador decideixen baratar els ingressos anuals variables de la cavalleria procedents del delme i l'ager per una renda fixa en espècie. Així és que, mitjançant un document de re-establiment datat el 21 de maig del 1370, substitueixen als emfiteutes les dues parts del delme i el quart dels fruits que satisfieien, per un cens anual consistent en 80 quarteres de forment i 60 d'ordi per la festa de la Mare de Déu d'agost, portades al seu domicili de la Ciutat. El nou acord detalla el cens que correspon pagar a cadascun dels sis colons per les possessions respectives.¹³⁷⁷ El

¹³⁷⁵ ACM. CAC, n° 8786 i 8787; i ECR-1146, f. 91r. Citat per: Oleza de España, 1947c: 500; Mulet, Rosselló, & Salom, 1994: 99; Ensenyat Pujol, 1997, II: 138; Ginard, Ramis *et alii*, 2017: 43-46.

¹³⁷⁶ Passaren comptes de la curadoria el 14 de juny del 1371: Llabrés Bernal, 1923: 277.

¹³⁷⁷ ARM. AA. Seg. C, peça 23, núm. 1, f. 245v. Transcrit per Ginard, Ramis *et alii*, 2017: 52. Els autors no ofereixen la data exacta de l'escriptura, però crec que es pot identificar amb la nota que aporten a la

fet d'exigir que el censal sigui pagat en forma de gra exposa de forma notòria l'interès del senyor a dirigir la producció exclusivament vers el cereal, renunciant així a qualsevol altre tipus de producte. Convenint que la qualitat i el rendiment de les terres era similar, i acceptant que la superfície total de la cavalleria abraçava 230 quarterades (163 ha), tal com han avaluat Antoni Ginard, Andreu Ramis *et alii* (2017: 210), es pot calcular de forma aproximada l'extensió absoluta de cada parcel·la, tal com és de veure a la taula 86.

Pere de Malbosc no degué tenir successor directe, sinó que la cavalleria passà al donzell Joan des Bac, fill del cosí Tomàs des Bac qui havia estat son curador. La transmissió es produí entre 1371 i 1383 puix que, aquest darrer any, ja és Joan qui procura el cavall armat.¹³⁷⁸ Continua pertanyent als distints hereus i successors de la família des Bac, com expressa l'esquema 8 (pàg. 701), qui la capbrebaren els anys 1389, 1586, 1658, 1763, 1773 i 1809.¹³⁷⁹

Per contra, l'aspecte que presenta més incògnites és la prestació efectiva del servei armat. Hom diria que, mentre la cavalleria fou de Ponç de Llupià, passà revista del cavall personalment. Des que la comprà Bernat de Malbosc i fins que morí, no en tinc cap referència; però el 1349 l'hereu encara és un infant i acudeix a la mostra Pere de Labià amb un cavall roig de potes blanques (*quendam equm de pilo virnilio balsanum de III^{or} pedibus*). A continuació es presenten a la revista militar successivament Pere de Sant Iscle i Ramon des Prats. El 1353, com que Pere de Malbosc continua essent massa jove (*dictus heres sit constitutus ita in etate ternera quod dictum servicium non potest aliquialiter ministrare*) es compromet a procurar-lo el ciutadà Nicolau Ramis, per un any, amb un salari de 22 lliures. Surt fiadora de la soldada l'àvia i curadora Benvinguda, qui li confia les armes i els arnesos familiars que haurà de tornar en acabar l'anyada.

Tres anys més tard és el donzell Pere de Pertegàs qui garanteix el servei durant un any, per 20 lliures; i, a continuació, Dalmau de Santacília i Francesc sa Font per períodes semblants, perquè *dictus heres ponitus sit in causa maxima iuventutem quod dictum servicium facere minime posset*. Passat 1383, ja és el nou hereu, el donzell Joan des Bac, qui assisteix a les revistes militars. Encara l'any 1427, la vegueria exigia la prestació al titular del feu armat.¹³⁸⁰

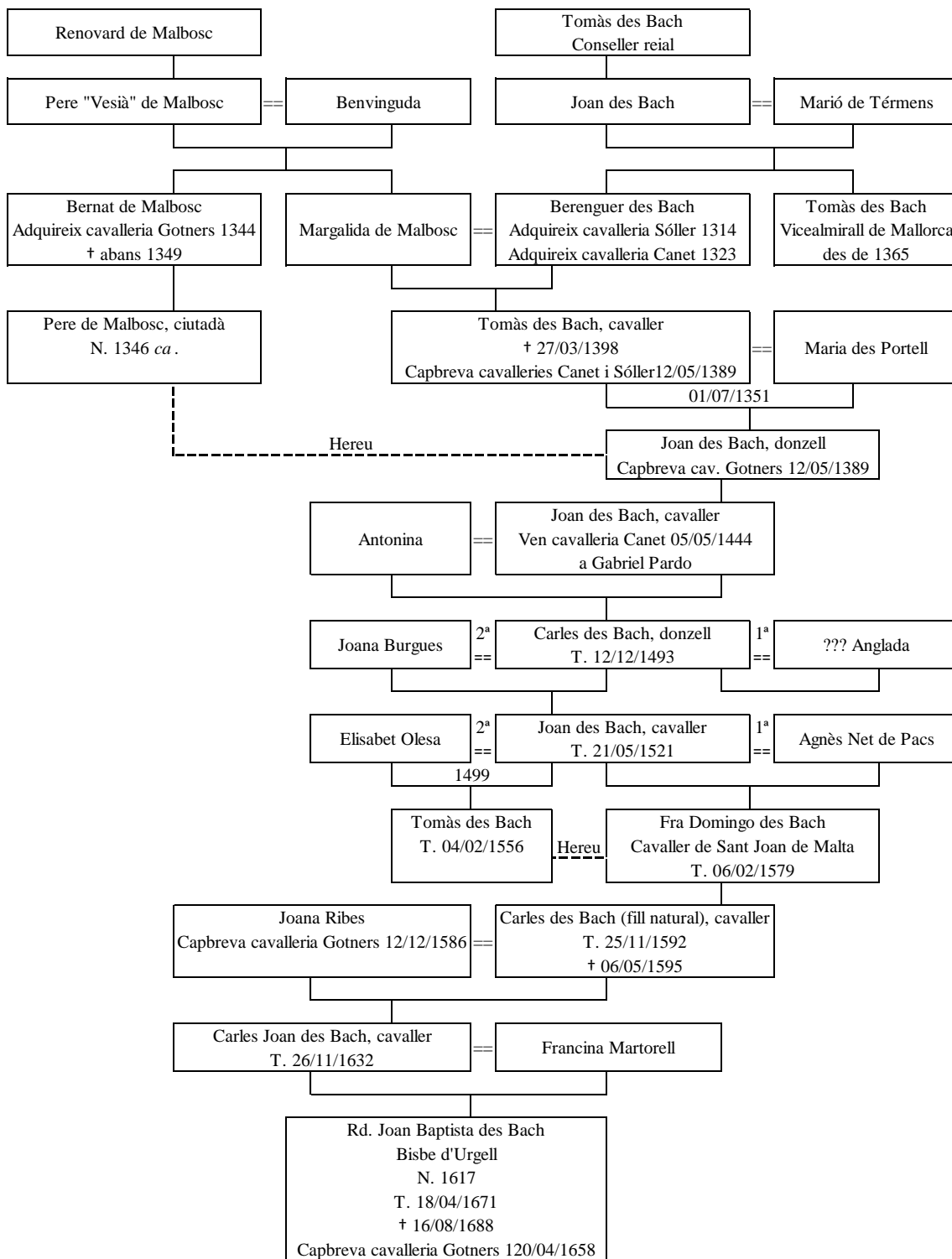
pàgina 102: *Según noticias, dichos censos en mayor número se crearon sobre tierras conocidas después por Son Real del Ayuntamiento de Sineu por Pedro de Malabosco poseedor de la Caballería de Gornés en escritura de 21 de mayo de 1370 autorizada por Pedro y Bernardo Sala, hermanos notarios.*

¹³⁷⁸ ARM. AH-6609, f. 85r-91v, març 1383.

¹³⁷⁹ Per a la successió, vegeu: Oleza de España, 1947c: 501; Ginard, Ramis *et alii*, 2017: 56-58.

¹³⁸⁰ ARM. AH-6608, f. 4r, 22/05/1349; f. 36v, 21/08/1353; i f. 75r, 24/07/1357; AH-6609 a AH-6614.

Esquema 8. PROPIETARIS DE LA CAVALLERIA GUATNERS/GOTNERS (1344-1688)

Font: elaboració pròpia a partir de Ginard *et alii* (2017: 55); Oleza (BSAL XXX: 500); i Ramis d'Ayreflor (BSAL XVIII: 63)

Allò que sobta és que ni el document de constitució de la cavalleria, ni el de venda a Bernat de Malbosc, ni tampoc cap de les capbrevacions citades esmenten el deure de mantenir el destre. Penso que en qualche moment, durant els segles XV-XVI, es degué

plantejar la qüestió davant el governador qui el degué exonerar del servei, tal vegada a costa d'una redempció econòmica. De moment, és una incògnita.

15.- Guillem de Font, privilegiat militar.

Els Llibres del Repartiment esmenten un Ramon de Font de Lleida, beneficiari de l'alqueria *Castello*, de 10 jovades, en el terme de Sineu. El llinatge Font arrelà a l'illa i és força corrent a l'antroponímia dels pobladors del segle XIII. A més d'administrar el seu propi patrimoni escampat pels termes de Capdepera i Bellver, alguns prohoms d'aquest llinatge prestaren serveis a la Corona i exerciren càrrecs reials tant a la Ciutat com a la vila d'Artà, de la qual en fou batlle Arnau de Font a mitjan segle. Els Font acabaren per instal·lar-se a la Ciutat. El 1315 i 1335, un Guillem de Font era jurat i ciutadà militar (Campaner, 1881: 88 i 90); i, vers 1315, fou batlle de Mallorca (Morro, 2003: 56). Sanç el Pacífic li degué concedir el privilegi militar en reconeixement dels serveis prestats, amb l'obligació de mantenir un cavall armat per a la defensa (capítol V.2.3).

La mostra de l'any 1344 (*ca.*) relaciona Guillem sa Font com a propietari d'un destrer "per tal com ha privilegi militar". No obstant, passà la revista Pere Ferriol: "E feu mostra lo dit jorn Pere Ferriol del dit cavall armat del dit Guillem Safont, e jura que era seu lo cavall ab l'arnes". Els anys posteriors, i fins a finals de segle, feu acte de presència a les mostres el seu fill Bernat sa Font.

5.2.3.- El regnat de Jaume el Temerari.

Jaume el Temerari, el darrer rei de Mallorca derrocat i vençut a la batalla de Lluçmajor, creà un sol feu armat, que ha estat considerat excepcional per les seves peculiaritats. L'instituí quan acabava d'accedir al tron amb tan sols catorze anys acabats de complir, el 29 de desembre del 1329.¹³⁸¹ El destinatari fou el noble conseller reial Arnau de Cardellac, qui fins el dia de Nadal havia estat el seu lloctinent a l'illa. Arnau, d'origen rossellonès, havia ascendit al càrrec l'abril del 1326, en substitució de Guerau

¹³⁸¹ ARM. RP-25, f. 68v. Castell de Perpinyà, 29/11/1329; RP-3403, f. 20v. Transcrit a DRM: 144, doc. 130.

Aderró. Ho havia estat continuadament excepte un breu període de tres mesos en què fou depositat per culpa d'un contenciós incoat contra ell.

L'escriptura precisa aquella concessió en qualitat de benefici, amb l'objectiu de remunerar els vassalls i fidels així com pertoca (*benemeritos et fideles nostros remunerare volentes ut decet*), en satisfacció dels serveis prestats en l'exercici del seu ofici. I, molt especialment, en recompensa pel bon regiment de la Ciutat i regne de Mallorca que –segons afirma- pràcticament es trobaven en ruïna oprimits pels deutes i que, gràcies al seu ministeri, pogueren ser mitigats.¹³⁸² Endemés, ho fa amb la intenció de proporcionar-li motius per romandre i habitar a Mallorca (*ut in regno ipso demus vobis causam et occasionem remanendi et habitandi*).

El feu consisteix en una renda de 5.000 sous de Mallorca anuals assignats sobre els ingressos, rendes i drets feudals de la parròquia i lloc de Bunyola que concerneixen al reialenc. N'exceptua el terç dels delmes pertanyent a l'Església. Si els beneficis no arriben a aquella quantitat, li consignaran altres rendes; però, si l'excedeixen, els haurà d'ingressar al Patrimoni reial. La cavalleria, doncs, no va associada a cap explotació territorial en qualitat de tinença, sinó a determinades rendes feudals i al dret d'exercir la jurisdicció civil i criminal sobre el municipi de Bunyola, com he analitzat en el capítol V.2.4.

Com a contraprestació al feu, Arnau de Cardellac haurà de tenir aparellats cinc cavalls que acompanyaran el lloctinent sempre que ho requereixi, en defensa del regne i a servei del rei. Com és habitual, haurà de fer jurament de fidelitat i prestar homenatge de boca i mans cada cop que el feu mudí de vassall o de senyor. Si els fills mascles moren essent pubills, o les femelles es casen sense el consentiment reial, el feu tornarà al monarca. Econòmicament, la donació era més que generosa. Dels 5.000 sous, tan sols havia de descomptar la meitat per al subsidi dels cinc destrers que, com a salari habitual, solien cobrar 500 sous cadascun.

Sigui com sigui, Arnau de Cardellac no compareix a les parades militars ni és convocat més que a la relació de cavalls armats del 1332 ("Fa cavayls armats per la baronia de Bunyola, V"). Penso que degué renunciar a la baronia i a la remuneració inherent vers el 1340 i retornà al Rosselló, perquè no hi ha constància que hagués mort.

¹³⁸² *atentis utilibus et gratuitis servitiis per vos, dilectum consiliarium nostrum ac nunc locumtenentem in regno Maioricarum, nobis utiliter et prudenter impensis circa dictum officium et signanter circa regiment Civitatis et insule Maioricarum que, mole debitorum et aliter opresse, quasi devenerant ad ruinam nisi inde fuissent vestro ministerio sublevate.*

Resulta revelador que l'alqueria *Biniforani*, que Arnau havia tingut a delme en nom del rei, també torna aquell any a mans del monarca. El parament de casa i els béns semovents que contenia són venuts en subhasta pública. Pel novembre, els Procuradors reials venen l'alqueria a l'encant i l'adjudiquen a Àries Ferrandis per 2.011 lliures, com a més donant.¹³⁸³ La baronia de Bunyola, doncs, no es consolidà.

A la taula 87 he resumit els pagaments que efectua la Procuració reial en concepte de feus de borsa entre els anys 1310 i 1398, segons els llibres de Dades del Patrimoni reial. Cal advertir que és equívoca perquè, a partir del moment que el monarca consigna els emoluments sobre altres rendes, deixen d'anotar-se en aquests volums. És la circumstància de Mir de Palau, Esbert de Cortada, Pere d'Aiguafreda i Guerau Aderró qui els cobren sobre els ingressos del pes de la Ciutat a partir del 1310; o Romeu de Sagra, qui els percep sobre el delme del vi. Pere el Cerimoniós assigna el salari de Ferran Ferrandis sobre el pes de la mar a partir del 1349, el de Pere de Monsó sobre el delme reial el 1354, el 1360 el d'Arnau de Torrella sobre la taula de la lleuda i el de Pere de Torre sobre l'escrivania i els forns de Sineu; o el de Dalmau Santacília el 1370 sobre l'escrivania d'Inca

La taula cita el nom del primer receptor del feu, prescindint de les transmissions posteriors. No he tingut en compte les diferències econòmiques que existien entre uns i altres feus. La majoria consistien en 25 lliures anuals, però n'hi havia de 50 lliures com les de Romeu de Sagra, Fortuny Dies i Ferrer de Canet, un de quaranta de Berenguer des Bac, un altre de 60 lliures de Pere d'Aiguafreda, i els dos de Ramon de Torre i Guillem sa Costa, encara que aquest darrer era un complement d'una quantitat superior.

¹³⁸³ ARM. RP-3412, f.100r ; ARM. ECR-645, f. 173v, 9 calendes desembre 1340 (23/11/1340).

Taula 87. Cavallers de borsa. Pagament de salaris per la Procuració reial (1310-1398)

Any	Romeu de Sagra	Jaume Santacília	Guillem de Torrella	Esbert sa Cortada	Bereguer Tormamira	Pere d'Aiguafreda	Bereguer Santacília	Pere de Montsó	Ferrer de Rosselló	Guerau Aderró	Arnau Santacília	Pere d'Enveig	Arnau ses Esglésies	Meendo Ferrandis	Ferran Ferrandis	Gil Garcés	Jaume sa Granada	Bernat Cílera	Guillem Sant Iscle	Ramon de Torre	Roderic Ortis	Hug de Totzo	Fortuny Dies	Ferrer de Canet	Andren des Valers
1310	✓																								
1315	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1317	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1318	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1319	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1320	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1321	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1322	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1324	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1326	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1327	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1328		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1329		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1330		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1331		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1332		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1333		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1334		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1335		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1336		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1337		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1340		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1341		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1343		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1344		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1345		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1348		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1349		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1350								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1351								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1352								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1353	✓							✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1354								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1355								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1356								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1357								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1358	✓							✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1360								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1361								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1362								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1363								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1365								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1367								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1368								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1370								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1371								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1373								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1374								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1375								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1376								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1378								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1379								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1383								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1384								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1385								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1386								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1387								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1388								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1389								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1390								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1391								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1392								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1393								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1394								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1395								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1396								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1398								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Font: elaboració pròpia a partir de López Bonet (1985: 1.400-1.409)

El pagament de feus sofreix una minva considerable els anys 1331 i 1332, atribuïble a la participació d'un bon grapat de cavallers a la guerra amb Gènova. Però la disminució més dràstica s'observa a partir dels anys 1343-44, coincidint amb la invasió de Mallorca per Pere el Cerimoniós i l'annexió del regne a la Corona d'Aragó. Alguns dels posseïdors de feus degueren morir a la refrega, d'altres s'exiliaren al Rosselló al costat del seu rei i alguns foren expropiats i/o ajusticiats. En endavant, el nombre de feus de borsa quedà reduït a un màxim de deu. Les cavalleries territorials continuaren en mans dels titulars anteriors, si és que s'avingueren a prestar jurament i homenatge de fidelitat al nou monarca. En cas contrari, els foren confiscats els béns; però el feu no desaparegué, sinó que fou concedit a un vassall més fidel. Així ocorregué amb les cavalleries de Bànyols/Masnou, La Galera, Guatners i algunes altres. No obstant això i com a conseqüència de les reclamacions dels hereus i de la invocació de les Franqueses per part dels jurats del regne, els successors recuperaren el patrimoni i l'honor perdut en gairebé tots els casos.

5.2.4.- Els feus de borsa de les baronies senyorials.

Determinades senyories nobiliàries, com el bisbe de Barcelona, l'Orde del Temple i el comte d'Empúries, continuaran creant cavalleries entre 1276 i 1343 per suplir el servei militar. Algunes constitueixen feus de borsa, com detallo a continuació.

1.- Tal com he explicat en el capítol V.5.1, la baronia del bisbe de Barcelona a Mallorca havia creat una sola cavalleria durant el regnat de Jaume I i la minoria del seu fill Jaume. Era la d'Estellencs, que prestava dos destrers. Coincident amb el regnat de Sanç I n'instituirà altres tres, totes elles feus de borsa d'un sol cavall. Vegem-ho:

- La cavalleria de *les Arnaldes*.

Hagueren de transcórrer vuitanta anys més enllà de la conquesta, perquè el bisbe de Barcelona, Ponç de Gualba [1303-1334], instituís la segona cavalleria. És l'anomenada *de les Arnaldes*, instaurada el 8 de juliol del 1314 a favor de Maimó Peris, batlle de la

baronia a Mallorca, amb el deure de mantenir un sol cavall.¹³⁸⁴ És, en realitat, un establiment: Peris simula donar 100 lliures a la *mensa* episcopal en concepte d'entrada, que compensen la mateixa quantitat que li deu la institució eclesiàstica. Els emoluments de la cavalleria consisteixen en aquells 25 morabatins censals que el propi Maimó pagava a la Seu per Nadal per un hospici, pòrtic i corral situat davant l'església de Santa Creu de la Ciutat, que la baronia li havia establert quatre anys abans. Afegeixen a la renda la tasca, el delme, els censals, la jurisdicció civil, els lluïsmes i les fadigues que té la baronia sobre l'alqueria de les Arnaldes i els seus rafals, honors i possessions, situada en el pla de Catí de la Ciutat.¹³⁸⁵ La *mensa* episcopal de Barcelona només reserva la fadiga durant 30 dies en cas d'alienació.

Hereta la cavalleria Joan de Conilleres, de qui passà a Felip de Pacs i després a la seva viuda Francesca.¹³⁸⁶ El 1479 era de la família Gual, de qui prengué el nom. El 1589, era de Beatriu, vídua de Joanot Fuster. Integrà el patrimoni de la família Fuster fins el 1728, quan passà a Antoni Salas. En el segle XVIII pertanyia a Antoni Fuster *olim* de Salas (Bover, 1858: 10).

- El feu de borsa de Berenguer Ollar.

El 6 de juny del 1321, el bisbe Ponç institueix a favor de Berenguer Ollar, ciutadà de Mallorca, el primer dels feus de borsa. Consta d'una pensió de 25 lliures anuals, pagadores per Nadal, procedents dels ingressos i rendes de la *mensa* episcopal a Mallorca. L'assignació és en recompensa pels serveis prestats (*attendentes multa grata et honesta servicia que vos nobis impendistis et impendatis tota die*), mitjançant una carta emesa des de Barcelona. En contrapartida, el ciutadà sostindrà un destre a servei i honor de la baronia, com a complement dels set que el bisbat de Barcelona aporta a la custòdia del regne. L'escriptura precisa que és el quart cavall armat que subroga la baronia.¹³⁸⁷ Probablement el succeí Miquel de Jerba, però no puc confirmar-ho.

¹³⁸⁴ Transcrit per J. B. Ensenyat Pujol, 1919: 115, doc. 4. Mallorca, idus juliol 1314 (15/07/1314). Citat per: Bover, 1858: 9v; Montaner, 1986: 52; Morro, 2006: 29; Pons Pastor, 1966, III: 189; Rosselló Vaquer, 1989: 100.

¹³⁸⁵ L'alqueria de les Arnaldes devia abraçar les actuals possessions Son Ferrer i Son Gual, com a mínim (Carrió Trujillano & Palos Nadal, 2020: 25).

¹³⁸⁶ J. B. Ensenyat Pujol, 1919: 117 i 255; Rosselló Vaquer, 1989b: 100.

¹³⁸⁷ *unum equum armatum in numero illorum quatuor equorum armatorum quos nos, ultra tres equos per predecessores nostros jam ibi stabilitos et infeudatos, racione porcionis nostre pro deffensione terre eiusdem regni tenere habemur.* ARM. PN. P-2, f. 27r. Barcelona, 8 idus juny 1321 (06/06/1321). Citat per Bover Pujol & Rosselló Vaquer, 1978: 11.

- El feu de borsa de Bernat Blanquer.

El 29 d'agost del mateix any, el bisbe Ponç concedeix a Bernat Blanquer, també ciutadà de Mallorca, altres 25 lliures rebedores cada any per Sant Joan de juny sobre els mateixos rèdits del Pariatge. En reciprocitat, haurà d'aparellar i tenir a punt un cavall armat en nom de la baronia.¹³⁸⁸ Potser que el successor fos el donzell Sanxo Sanç "Duc".

Els altres dos cavalls armats, fins als set que havia de mantenir, els continuà cobrint directament la baronia a través dels oficials propis com fins aleshores: el procurador general del bisbe a Mallorca, l'escuder o el jutge. Quan això no era possible, proveïen el servei diversos cavallers assalariats per períodes prorrogables d'un any. Percebiem del Pariatge, com és habitual, 25 lliures anuals de soldada. Mitjançant els rebuts dels emoluments que assoliren de la *mensa* de Barcelona i les convocatòries a les revistes efectuades al llarg del segle XIV he pogut identificar-ne alguns. Són els procuradors bisbals Arnau de Sant Martí i Francesc Alenyà, Bernat Ferrer d'Andratx, el jurisperit ciutadà Guillem des Vilar, el donzell i escuder de 25 anys Bernat d'Oriac, Andreu Almenara, Pere de Monsó, Ramon sa Torre, Gonçal Nunis, Berenguer Formiguera, Pere Sarriol/Ceriol d'Andratx, Francesc Vilamunta, Joan de Canals, etc.¹³⁸⁹

Als voltants del 1320, el bisbe Ponç de Gualba sol·licita a Sanç el Pacífic la dispensa de prestar quatre dels set cavalls armats. Així ho feia saber a Berenguer Ollar quan institueix el feu de borsa, tot garantint que si el monarca concedeix a la baronia l'exempció de dos o tres cavalls, ell serà el darrer en perdre la concessió.¹³⁹⁰ El prelat no ho degué aconseguir, perquè la capbrevació dipositada a la Procuració reial l'any 1827 recorda que la baronia està obligada a la prestació de set cavalls armats "*de número de los cuales en el día solo hace cinco y por cada uno de ellos paga al Real Patrimonio 40 libras anuales*".¹³⁹¹ Òbviament, les cavalleries d'Estellencs i les Arnaldes proveïen els altres dos.

¹³⁸⁸ Rosselló Vaquer, n.d.: 18; Bover Pujol & Rosselló Vaquer, 1978: 11.

¹³⁸⁹ ARM. PN. P-3, f. 45, 6 idus febrer 1342 (08/02/1343); P-3, f. 49v, 4 idus març 1342 (12/03/1343); i P-3, f. 54r, 4 calendes abril 1343 (29/03/1343); i AH-6607 a AH-6615.

¹³⁹⁰ *si forte de illis IIII^{or} equis fuerit nobis per ipsum dominum Regem facta gracia seu remissio de duobus equis armatis tantum, volumus quod vos sitis unus de illis duobus residuis ad serviendum; et si fuerit nobis facta de tribus, vos sitis ille unus qui remaneant ad serviendum.* ARM. PN. P-2, f. 27r, 8 idus juny 1321. Citat per Bover Pujol & Rosselló Vaquer, 1978: 11.

¹³⁹¹ ARM. ECR-1161, f. 110r, 19/12/1827.

2.- El comte d'Empúries crearà també, a finals del segle XIII, un feu de borsa. És la cavalleria de l'Albufera, la darrera que instaurà aquella baronia, probablement per tal de substituir el cavall armat que havia estat reduït als germans Pedardell el 1247. L'institueix el comte en data ignota i li assigna únicament una renda en metàl·lic consistent en 30 lliures de les 40 que recaptava anualment pel dret d'ús de l'albufera *sive lacuna* de la vila d'Alcúdia i terme de Muro.¹³⁹² En el procés de repartiment de l'illa entre els feudals, l'albufera fou dividida en dues meitats adjudicades al rei i al comte d'Empúries respectivament. El comte, al seu torn, cedí tres octaves parts de la seva meitat al bisbe de Girona i se reservà la resta, els drets de la qual fins aleshores solia tenir arrendats (capítol IV.3.2.1).

Vers el tombar del segle XIII, el titular de la cavalleria es mostrava reticent a complir les obligacions militars. És per això que, l'any 1300, el comte Hug li retira l'assignació anual i la destina a contractar Arnauló de Torrella, encara menor d'edat, fill del cavaller Guillem de Torrella, perquè serveixi la cavalleria. Arnauló es compromet per tres anys a procurar l'assistència que corresponia a Bernat Estanyol, amb el seu cavall i armes, per les trenta lliures anuals de salari.¹³⁹³

Entre 1303 i 1318, el notari i procurador del comte, Guillem Morató, comprà la cavalleria a Bernat d'Estanyol.¹³⁹⁴ En morir el notari, la vídua Saura arriba a un acord amb el ciutadà Berenguer Robert per tal que complimenti el servei, puix que ella no pot fer-ho personalment. Amb el beneplàcit del procurador reial, l'any 1331 Berenguer es compromet a proveir-lo el trienni següent (*dictum equum armatum bene et sufficienter ad noticiam dicti domini locum tenentis et curie sue et servicium ipsius*), per un salari total de tan sols vint lliures.¹³⁹⁵

No obra altra informació fins la revista de cavalls del 1344 (*ca.*), on la cavalleria consta a nom d'Arnau Burgues, qui jura que el destre i l'arnès eren seus.¹³⁹⁶ La mostra del 1515 l'atribueix a Pere des Cal·lar Dameto,¹³⁹⁷ però les capbreuacions del 1520, 1574 i 1626 la continuen a nom dels hereus.¹³⁹⁸

¹³⁹² ARM. ECR-1146, f. 52v, 11/05/1520; i f. 80v, 07/08/1574; i ECR-1148, f. 19r, 16/05/1626.

¹³⁹³ *faciendi servicio pro Bernardo de Stagneoli illius equi armati quem dictum Bernardum de Stagneoli per dicto domino Ugueto de Impuriis tenetur.* ARM. PN. M-1, f. 28v, 19 calendes febrer 1299 (14/01/1300).

¹³⁹⁴ ARM. ERC-1145, f. 88r, 7 idus octubre 1318 (09/10/1318).

¹³⁹⁵ ARM. AH-436 bis, f. 6r, 13 calendes setembre 1331.

¹³⁹⁶ ARM. AH-4721, f. 16-20, 1344.

¹³⁹⁷ Barceló Crespí, 1979: 107; Montaner, 1986: 53.

¹³⁹⁸ ARM. ECR-1146, f. 52v, 11/05/1520; f. 80v, 07/08/1574; ECR-1148, f. 19r, 16/05/1626.

3.- Quant a l'Orde del Temple, instituí al manco un feu de borsa en temps de Jaume el Prudent. L'any 1285, el comanador es dirigeix al procurador de Jordà des Puig exigint-li que presti el servei armat per la cavalleria que havia estat del difunt Castellà des Puig, com li havia reclamat ja en diverses ocasions. El procurador contesta que no li pertoca mantenir-lo a ell, ni se'n cura de res.¹³⁹⁹

Passats quatre anys, és Saurina, vídua del difunt cavaller Jordà des Puig, qui s'adreça al comanador requerint que li torni les rendes i utilitats pertinents a la cavalleria que fou del seu marit. Segons afirma, l'Orde les tenia confiscades injustament. La muller garanteix que estarà a dret segons les franqueses de Mallorca. El comanador respon que, efectivament té les rendes confiscades perquè el Procurador reial, Acad des Mur, el reconvingué amb una multa de 1.200 sous perquè ningú no prestava el servei. En conseqüència, no volia tornar els emoluments de la cavalleria fins estar segur que el servei militar es proveiria correctament.¹⁴⁰⁰

El contenciós es perllongà encara dos anys més. A finals de març del 1291, el comanador fra Ramon de Bell-lloc i altres frares de l'Orde confirmen la cavalleria a Saurina, qui garanteix el manteniment del cavall en nom de l'Orde. Saurina, ara esposa de Gil Garcés, havia comprat el feu en subhasta als marmessors del seu primer marit Jordà des Puig. Malgrat que no hagués comunicat la preceptiva fadiga als monjos-cavallers, aquests aproven la compra i li concedeixen la fadiga en el mateix acte, percebent 300 sous comptants en compensació dels perjudicis.¹⁴⁰¹ L'any 1344 i els següents, un cop extingida l'Orde del Temple i incorporats els béns a l'Hospital, el fill Llop Garcés encara passa revista del cavall; però, a partir de l'annexió de Mallorca a la Corona d'Aragó, es perd la pista.

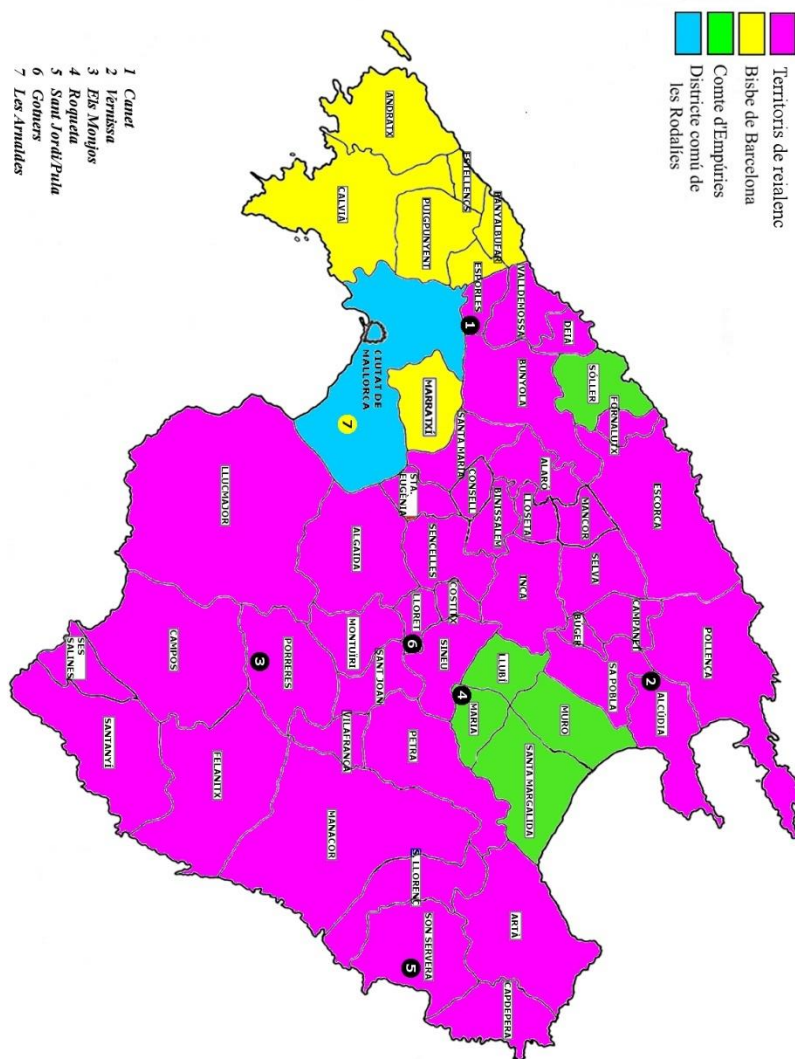
Sospito que els propis monjos hospitalers suplïen els altres cavalls armats fins als 5 ½ que devia mantenir l'Orde i, d'entre ells, el comanador. En absència d'efectius, proveïen el servei mitjançant cavallers assalariats. Rastrejant les convocatòries de les parades militars, n'he localitzat alguns: el cavaller Berenguer d'Oms i el donzell Guillem d'Oms, el donzell Bernat de Pertegàs, el cavaller Ramon d'Àger, Bernat Rolf, el donzell Berenguer de Tagamanent, etc.

¹³⁹⁹ ARM. ECR-351, f. 27, 3 idus agost 1285 (11/08/1285).

¹⁴⁰⁰ ARM. RP. Pergamins s. XIII, n° 247, nones novembre 1289 (05/11/1289).

¹⁴⁰¹ ARM. RP. Pergamins s. XIII, n° 251, 4 calendes abril 1291 (29/03/1291).

Mapa 12. Cavalleries armades territorials creades entre 1276 i 1343.
 Font: elaboració de l'autor.

El mapa 12 mostra les cavalleries armades territorials creades entre els anys 1276-1343. Només són set, en contraposició a les 33 que s'institueixen en el període estudiat anteriorment. D'aquestes, dues foren creades per Jaume el Prudent (Canet i Vernissa), altres quatre per Sanç el Pacífic (Els Monjos, Roqueta, Sant Jordi i Guàrdies), i només una per la baronia del bisbe de Barcelona (Les Arnaldes). La xifra contrasta encara més amb les 31 cavalleries de borsa creades durant el mateix període. És força evident la preferència demostrada per aquest tipus de feu, tant per part de la monarquia com per les baronies.

5.3.- Cavalleries territorials que obtingueren jurisdicció.

Tal com acabo d'explicar, una de les iniciatives adoptades per Jaume de Mallorca, encaminades a la reforma i modernització de l'exèrcit, fou la constitució de noves cavalleries armades, tant territorials com de borsa. L'altra iniciativa consistí en la concessió de jurisdicció als titulars dels feus armats territorials existents d'antic, amb independència de la porció nobiliària en la que es trobaven enquadrats.

Taula 88. Cavalleries armades territorials que obtingueren jurisdicció

Nº	Monarca	Data concessió	Denominació	Titular	Porció originària
1	Jaume II	01/04/1284	<i>Masnou-Bànyols</i>	Guillem de Puigdorfilà	Vescomte de Bearn
2		06/06/1301	<i>Santa Margalida-Hero</i>	Berenguer Arnau d'Illa	Comte d'Empúries
3		06/06/1301	<i>Canet</i>	Esteve Gil	<i>Primera concessió</i>
4		17/11/1301	<i>La Galera</i>	Alemany de Sàdaba	Nunyo Sanç
5		02/04/1310	<i>Torre dels Nunis</i>	Pere Nunis	Nunyo Sanç
6		29/10/1310	<i>El Palmer</i>	Jaume des Valers, físic	Nunyo Sanç
7		Desconeguda	<i>Lloseta i Aiamans</i>	Bernat de Togores	Vescomte de Bearn
8		Desconeguda	<i>Beniarri-El Reguer</i>	Desconegut	Vescomte de Bearn
9		Desconeguda	<i>Estellencs</i>	Desconegut	Bisbe de Barcelona
10	Sanç I	19/04/1315	<i>Els Monjos</i>	Francesc de Montllor	<i>Primera concessió</i>
11		01/09/1315	<i>Mahuja</i>	Bernat de Torrella	Bernat de Santa Eugènia
12		09/07/1323	<i>Orient</i>	Assalt de Galiana	Nunyo Sanç
13		11/07/1323	<i>Roqueta</i>	Berenguer de Sant Joan	<i>Primera concessió</i>
14	Jaume III	29/12/1329	<i>Baronia de Bunyola</i>	Arnau de Cardellac	<i>Primera concessió</i>

Font: elaboració pròpia

Jaume el Prudent concedí la jurisdicció suara esmentada als nou cavallers i cavalleries en les dates que indica la taula 88, sense descartar que pugui haver-hi algun altre exponent.¹⁴⁰² L'atorga a Guillem de Puigdorfilà en el moment que la cavalleria de Bànyols passa de ser un feu a un contracte emfitèutic, l'any 1284. La concedeix als senyors de Canet quan institueix el feu armat; mentre que les altres adjudicacions corresponen a feus antics creats en temps del seu pare en territoris pertanyents a distints magnats, alguns dels quals havien estat adquirits pel reialenc. Quant a la Torre dels Nunis

¹⁴⁰² Les signatures de les sis primeres són: DRM: 54, doc. 43; ECR-1148, f. 2r; Oleza de España, 1929a: 316; 1929e: 297; ADM. MSL-68; ECR-1150, f. 41.

no he localitzat sinó una simple menció a un llibre registre.¹⁴⁰³ I, pel que fa a Beniarrí, els titulars confessen posseir *jurisdicción de Bayle por conservacion de la jurisdicción civil* quan capbreven la cavalleria.

Ja he explicat, en relació a la cavalleria de Lloseta i Aiamans, que el pare Cayetano de Mallorca (1746: 44-47) probablement confongué els monarques, de manera que seria Jaume el Prudent qui hauria concedit la jurisdicció, en comptes del Conqueridor. Altrament, seria un cas únic. Quant a la cavalleria d'Estellencs, no he trobat el diploma de concessió de jurisdicció. No obstant això, la documentació a l'abast (Rosselló Vaquer, 1997: 7-18) demostra que llurs senyors disposaven d'una cúria al manco des de l'any 1343, amb batlle i jutge que gestionaven les rendes, administraven justícia i feien capbrevar els emfiteutes. I, ja en el segle XV, afloren queixes per la intromissió del batlle reial en les competències dels agents de la cavalleria. Tots aquests símptomes evidencien la possessió efectiva de jurisdicció.

Sanç I de Mallorca només dispensa atribucions jurisdiccionals a les cavalleries dels Monjos, Mahuja, Orient i Roqueta, dues de les quals són de nova creació. La dels Monjos obté unes facultats molt semblants a les anteriors, si bé la terminologia és lleugerament diferent (capítol V.2.4).¹⁴⁰⁴

La jurisdicció dispensada a Bernat de Torrella, que abraça territoris de distinta procedència, és asimètrica. Així, el monarca confereix a la cavalleria Mahuja, que pervingué al cavaller per institució de Bernat de Santa Eugènia, les mateixes atribucions i límits que els Monjos. En canvi, la possessió Morneta que té per l'ardiaca de Barcelona i les propietats que el comte d'Empúries li donà a Sóller, només gaudiran el dret d'imposicions de ban per custòdia dels fruits de les possessions i els càstigs per trencament del ban, així com el dret de coerció per deutes.¹⁴⁰⁵

La cavalleria d'Orient és un cas distint. El titular, Assalt de Galiana, demana a Sanç el Pacífic la confirmació del feu armat que Nunyo Sanç donà a son pare, per haver perdut l'escriptura quan Alfons el Just d'Aragó ocupà el regne (*tempore quo illustris Alfonsus, rex Aragonie, occupavit indebite regni Maioricarum*). Aprofitant l'avinentesa,

¹⁴⁰³ *Concesion y donacion en feudo de la Cavalleria de La Torre de Manacor y de Cap de Pera y jurisdicción en dichas cavalleries por el Rey Don Jayme, a favor de Pedro Unis (Pedro Nuñez de San Juan), hijo y heredero de Miguel Unis. Auto Laurencio Plasensa, escrivano de su magestad, 4 nonas abril 1310. ADM. MSL-68, Pliego 19, pàg. 44, nº 3.*

¹⁴⁰⁴ Oleza de España, 1947d: 61, 13 calendes maig 1315 (19/04/1315).

¹⁴⁰⁵ ARM. Torrella. T-455, f. 1, calendes setembre 1315 (01/09/1315).

sol·licita al rei la concessió de les justícies menors que els altres cavallers gaudeixen a llurs cavalleries (*concesionem in illa de novo justicias minores quas ceteri militis havent in suis cavalleriis*). Així ho atorga literalment el monarca, atenent la súplica.¹⁴⁰⁶

Berengueró de Sant Joan és el cavaller menys afavorit. El rei únicament atorga la facultat d'inquirir i jutjar els delinqüents a l'alqueria Roqueta per qüestions de possessió i deutes.¹⁴⁰⁷

Jaume el Temerari [1324-1343] només creà una cavalleria-baronia: la d'Arnau de Cardellac, forçada a sostenir cinc cavalls.¹⁴⁰⁸ Si aqueixa elevada quantitat de destres i la quantiosa dotació econòmica ja constitueixen una anomalia, allò que la historiografia ha considerat excepcional són les prebendes jurisdiccionals que li concedeix: l'alta i baixa justícia i el mer i mixt imperi. Segurament per sort dels administrats, la baronia no tingué continuïtat.

¹⁴⁰⁶ ARM. ECR-1145, f. 55, 7 idus juliol 1323 (09/07/1323).

¹⁴⁰⁷ ARM. ECR-1145, f. 30, 5 idus juliol 1323 (11/07/1323).

¹⁴⁰⁸ DRM: 144, doc. 130; RP-25: 68v; RP-3403: 20v; RP-3412: 86r i 100r.

CONCLUSIONS.

El 31 de desembre del 1229, la host catalanoaragonesa comandada per Jaume I entra a sang i ferro a la ciutat andalusina de Mallorca. Quasi tres mesos abans, dos dels nobles principals i altres combatents havien mort a la primera batalla de Portopí. Abans d'iniciar l'empresa de la conquesta, el rei i els magnats participants havien acordat les normes de repartiment de l'eventual botí i nomenat una comissió repartidora. L'expedició, configurada de bon començament com un pacte entre el monarca, la noblesa de la Corona d'Aragó i les comunitats urbanes del país, acabà essent una croada oberta a tota la cristiandat per la intervenció del papa Gregori IX.

Una vegada presa la *madīna*, les primeres dificultats a vèncer són la distribució del botí, el repartiment i reorganització de l'espai, i la gestió de la societat vençuda. Immediatament, els assaltants es lliuren a vuit dies de saqueig incontrolat seguit de violacions i matances indiscriminades. En veure que el tema els fuig de les mans, els magnats proposen fer la distribució per quadrelles de tot quant resta dels béns mobles i dels captius. Així es fa durant el mes de febrer del 1230, a despit del monarca qui hauria preferit, abans de res, acabar de sotmetre els andalusins resistents a les muntanyes del l'illa. L'intent de manipulació del procés per part dels magnats provoca malestar social i incita els peons i els cavallers a la revolta contra un sistema de distribució que consideren injust. El monarca es veu obligat a intervenir, amenaçant els revoltats i prometent-los que seran recompensats degudament.

Els andalusins supervivents de la massacre foren concentrats a un sol indret, indefensos, nus i a cel obert. La seva realitat, ja inhumana, empitjorà encara més a causa de la putrefacció dels cossos morts i la sang vessada durant la contesa i el saqueig, de manera que el Conqueridor hagué d'habilitar una recompensa per desfer-se dels cadàvers

que feien l'aire irrespirable. El nombre exacte de morts és impossible de calcular, però foren molt pocs els supervivents. La majoria dels qui sobrevisqueren foren captivats i sotmesos a redempció i a viure en condicions molt precàries. Els qui romangueren a l'illa es veieren impel·lits a abandonar la seva llengua, cultura i religió i substituir-les per les dels conqueridors. En l'espai màxim de setanta anys desapareix la llengua àrab, es dilueixen els vincles familiars i afectius i es produeix l'assimilació total de la població. La societat de Mallorca passà de ser andalusina, àrab i islàmica a ser feudal, catalana i cristiana.

Ocupada la *madīna*, la irrupció d'una malaltia originada per les males condicions higièniques, ocasionà la defunció d'un nombre indeterminat de cavallers de la host. El desassossec per les baixes sofertes, juntament amb el cansament per l'excessiva durada de les operacions bèl·liques, avivaren la inajornable voluntat dels feudals d'abandonar l'illa i retornar als seus dominis de terra ferma. Després d'haver realitzat l'estudi cronològic em sembla evident que aqueixes raons esperonaren també la preemtorietat d'efectuar el repartiment immobiliari amb una certa celeritat i precipitació. Les operacions tingueren lloc durant el mateix mes de febrer del 1230, sense encara haver sotmès l'illa en la seva totalitat. El primer de març, el monarca atorga la Carta de Franquesa, que regula la convivència de la nova societat mallorquina.

El repartiment immobiliari i la nova formació social mallorquina.

De l'anàlisi dels pactes previs es dedueix que els concurrents a la conquesta obtindrien béns immobles a fidelitat del rei i a costum de Barcelona, en proporció a allò que cada qual havia contribuït a l'empresa. Per tal d'executar-ho, els efectius de tota mena que els combatents aportaren foren avaluats en 'cavalleries'. I els propis participants foren enquadrats en cinc *quadrelles*, cadascuna d'elles encapçalada pel rei i pels quatre nobles principals que comandaven les seccions respectives de la host. Els districtes andalusins de l'illa foren dividits en vuit porcions o *quartons*, quatre dels quals foren adjudicats al rei i els altres quatre a cadascun dels magnats *caps de fila*. La Ciutat va ser partida amb criteris semblants. I, d'igual forma, els territoris que envoltaven la Ciutat. Aqueixa distribució en quadrelles no té cap connotació feudal, jurídica, ni d'altre classe, sinó que

és una simple convenció i un mètode destinat a regularitzar els lots i facilitar el repartiment.

Al mateix temps, procedeixen a estructurar un sistema de defensa constituït per un centenar de cavalls armats, que havien d'aportar i mantenir el rei i els nobles més destacats proporcionalment al muntant immobiliari respectiu. La proporció quedà fixada en un cavaller armat per cada 130 'cavalleries'. He raonat que aqueixa aplicació militar és independent dels *quartons* formats a l'hora de procedir al repartiment immoble, però configura una elit social formada pels desset conqueridors principals. Són els magnats. Es distingeixen perquè tenen els béns de la seva porció en feu del rei a costum de Barcelona, i gaudeixen de jurisdicció civil i criminal matisada per la Carta de Franquesa i per les competències del veguer. Deuen fidelitat i homenatge al monarca, però no tenen cap tipus de lligam vassallàtic entre ells. Endemés, han de procurar perpètuament un cert nombre de cavalls armats per a la defensa del regne.

La campanya de fustigació dels andalusins continuà, combinant-se períodes d'alta intensitat bèl·lica amb altres d'inactivitat gairebé total. L'abril del 1232, Jaume I rep notícies d'un possible desembarcament a Mallorca del rei Abū Zaqariyā Ibn Hafis de Tunis, amb l'objectiu de recuperar l'illa. Una vegada contrastada la notícia, convoca a Salou tots els magnats que tenien dominis a l'illa, perquè l'ajudin a repel·lir el suposat atac tunisenc. El monarca amenaça els qui incompleixin el requeriment amb la pèrdua de tot quant els havia estat atorgat en el repartiment. La convocatòria comportà una mobilització important d'efectius i el trasllat a l'illa de gran part dels magnats i porcioners; però, quan hi arribaren, comprovaren que la notícia era falsa i que res no se'n sabia de l'armada almohade. Lluny de romandre inactiu, el monarca aprofita l'avinentesa per a sotmetre els darrers nuclis andalusins que resistien a la Serra de Tramuntana.

Tot d'una que enllesteixen el repartiment general i mentre conclouen la conquesta definitiva de l'illa, els cinc *caps de fila* inicien el procés de repartir les terres dels respectius *quartons* entre els membres del seu grup. Cadascun d'ells organitzà i dugué a terme l'operació de manera autònoma i amb el seu propi ritme cronològic.

1. Pel que fa a la porció reial, el procés de repartiment va ser força lent durant els dos primers anys. Passat aquest temps i una vegada alliberat de les obligacions militars de conquesta, Jaume I decideix abordar definitivament la qüestió. L'esperonava la urgència de lliurar el regne de Mallorca a l'infant Pere de Portugal, a qui l'havia enfeudat ja feia quasi un any. He fet veure, però, que els seus partidors l'avisen que havia estat

excessivament magnànim amb els seus porcioners, i no li quedaven terres suficients per resoldre les peticions en curs de les milícies de les viles i ciutats. Vistes les circumstàncies, el monarca adopta dues mesures pal·liatives:

- La primera consisteix en exigir, a tots aquells tinents que ja havien rebut explotacions, que mostrin les cartes de donació originals. Una vegada analitzats els escrits, procedeix a revisar a la baixa les concessions, procurant ajustar-les proporcionalment a l'aportació que cadascú havia fet a la conquesta.
- La segona provisió rau en executar l'amenaça dirigida als qui no havien acudit a la crida en defensa de l'illa. Aquells qui no s'hi desplaçaren patiren l'espoliació de les tinences que havien rebut.

He volgut mostrar que l'operació de revisar i redistribuir una part dels territoris que Jaume I ja havia atorgat creà molt malestar i ocasionà una certa conflictivitat social. Alguns dels afectats acceptaren la decisió del monarca amb més o manco submissió. D'altres, però, es rebel·laren contra allò que consideraven una usurpació i reaccionaren – això sí- per la via pacífica, recorrent als tribunals ordinaris. Una opció que els resultà inútil, puix que en un elevadíssim percentatge de casos els jutges fallaren a favor del patrimoni reial. A l'hora de defensar els interessos del monarca, doncs, la jurisdicció reial mostrà la seva efectivitat amb escreix.

El repartiment de la porció reial acabà el primer de juliol de 1232. El resultat final fou una relació de 495 alqueries i rafals per districtes, que expressa el topònim àrab de cada explotació, la superfície en jovades i el nom del beneficiari/s qui les obtingué/ren. El cartulari definitiu és sancionat pel notari Pere de Sant Melió i signat conjuntament per Jaume I i per l'infant Pere de Portugal en qualitat de senyor feudal del regne de Mallorca. He evidenciat que, tot seguit, el rei li confereix validesa jurídica i l'eleva a la condició de document suprem de constitució del regne, amb preeminència sobre qualsevol altra donació prèvia.

2.- Igual que va fer el monarca, la resta dels magnats *caps de fila* hagueren de recompensar i dotar els membres que eventualment formaren part del seu grup o quadrella, sempre en proporció al nombre de 'cavalleries' adjudicades a cadascun. He mostrat com les negociacions del repartiment amb els altres components de les porcions respectives són relativament llargues, difícils i no exemptes de litigis. La resolució dels contenciosos sovint precisa la mediació arbitral dels agents reials i d'altres prohoms.

Allò que observo en comú en el repartiment –tant el reial com els nobiliaris- és que la fracció dels béns que obtenen els beneficiaris no estan sotmesos al vassallatge del magnat *cap de fila*, ni a cap mena de càrrega econòmica. Per tant, és indubtable que posseïen el domini ple d'aquells béns en alou franc i lliure i en règim d'igualtat en relació als grans magnats pel que fa a la jurisdicció i a la capacitat d'exacció de rendes. Únicament els diferenciava la grandària o dimensió global del patrimoni obtingut. Frueixen també de jurisdicció sobre els seus territoris, amb les mateixes limitacions que els magnats. En el capítol d'obligacions, deuen al monarca homenatge i fidelitat en reconeixement del domini eminent. Tots estan sotmesos a la clàusula *exceptis militibus atque sanctis* en cas d'alienació i, alguns d'ells, també a l'afogament. En canvi, no estan sotmesos a la prestació de cavalls armats.

En conclusió, he intentat argumentar que el *primer* repartiment, a més dels grans senyoriis territorials feudals dels magnats, consolida senyoriis alodials en mans dels beneficiaris conqueridors, que són propietaris lliures sense cap jerarquia ni obligació feudal per sobre d'ells, excepte el rei. No devien la seva porció a un benefici rebut a canvi d'un servei, sinó a la remuneració per la seva participació a la conquesta de l'illa amb els seus pertrets i armament. Paradoxalment, doncs, el repartiment efectuat entre els membres de la host feudal deixà els beneficiaris fora del sistema feudo-vassallàtic.

En un futur més o manco immediat, tant els magnats com els aloers hauran de destinar una fracció dels béns a remunerar els vassalls i servents de la seva mainada –si és que en tenien- com a recompensa per l'esforç bèl·lic realitzat. Per tant, encara hauran de deslligar una part important dels seus dominis per adjudicar-la als membres de llur seguici. Igualment hauran d'assignar altres possessions a tercers per fer front a les obligacions, deutes i compromisos personals. És el que s'ha anomenat *segon* repartiment. Conjecturo que foren donacions aleatòries i desiguals en béns, a voluntat del respectiu porcioner. Generalment s'inclinen per la fórmula de la cessió/donació, per bé que cadascú opta pel règim jurídic que li sembla més oportú: en certs casos fan cessions en alou franc i lliure, sense cap tipus de càrrega feudal i sense reservar-ne la jurisdicció; en d'altres, efectuen donacions en feu, de manera que el donatari roman sotmès a satisfer al donant certes obligacions feudals –dret, domini, lluíisme, fadiga, etc. En molts dels casos, hagueren de sol·licitar la dispensa reial de la clàusula *exceptis militibus*... Molts magnats, en darrer terme, hauran d'assignar una part de les seves possessions a dotar els cavallers que acompliran en nom seu el servei de cavalls armats. Òbviamment, cadascuna d'aqueixes

actuacions implica una reducció del propi patrimoni i un increment del nombre d'alous i cavalleries.

També he pretès explicar com, entre 1238 i 1250, les baronies, alous i cavalleries hauran de renunciar encara a la desena part dels béns obtinguts –l'anomenat *desè* o *deè*– per tal de dotar econòmicament la diòcesi de Mallorca. I també a la tercera part del delme, inicialment agregat íntegrament a les porcions obtingudes i posteriorment cedit en feu l'Església. El conjunt d'aquestes donacions i infeudacions dona pas a la formació d'un senyoriu eclesiàstic força extens i molt dispers, conegut a partir d'aleshores com la Porció Temporal de la Seu de Mallorca.

En definitiva, doncs, les dades presentades indiquen que el repartiment institucionalitza quatre tipus de senyorius:

1. Baronia, Capdalia o Batliu: nom reservat als desset senyorius territorials més extensos adjudicats als magnats com a compensació per la seva col·laboració a la conquesta, obligats a l'homenatge feudal al rei pels béns obtinguts i a prestar un determinat nombre de cavalls armats per a la defensa del regne. Disposen de facultats jurisdiccionals limitades pertanyents al mixt imperi (baixa justícia) i, en conseqüència, institueixen cúries amb funcionaris propis.

2. Alou: senyoriu rústic i/o urbà de constitució immobiliària molt diversa, no subjecte a vassallatge ni a prestació militar. Són els més nombrosos, pròxims als quatre centenars. Emergeixen al llarg del procés de repartiment per donació reial o nobiliària i posseeix els béns en règim d'alou franc i lliure. Tenen les mateixes competències jurisdiccionals que els anteriors, però la seva reduïda extensió territorial no els proporciona ingressos suficients per mantenir una cúria pròpia.

3. Feu: senyoriu semblant a l'alou, però sotmès a vassallatge, si així ho indica la carta de donació. Que sigui un feu o un alou dependrà de la voluntat del donador.

4. Cavalleria militar o armada: senyoriu territorial creat pels magnats a partir del 1232, sotmès al vassallatge directe del seu senyor i condicionat a la prestació de cavall/s armat/s en nom d'aquest. Té assignades 20 jovades de terra per cada cavall, a més d'algun immoble urbà i/o qualche renda en diner, suficients per mantenir-se ell i la família. Arribaran a ser una cinquantena. Amb el temps, algunes acabaran assumint drets jurisdiccionals reduïts en els seus territoris i habilitaran cúries pròpies.

Els feus i els alous adquireixen denominacions diverses a la documentació: cavalleria, honor, feu honorat, etc. Llevat del vassallatge i el servei militar, les

característiques, drets i deures dels alous, feus i cavalleries armades són els mateixos. Aquest és el motiu pel qual molts d'ells, i fins i tot les possessions a cens que es van acumulant en una mateixa família, amb el temps acaben per confondre's i assimilar-se.

A partir d'aquesta posició de partida –baronies, senyorijs en alou franc o en feu i cavalleries armades feudals-, la situació ben aviat es complica en funció de les particulars circumstàncies vitals dels magnats, aloers beneficiaris i cavallers, de la cronologia dels esdeveniments i de les estratègies adoptades per cadascú:

- El rei i els magnats retornen als seus dominis peninsulars, però decideixen mantenir el gruix dels béns a Mallorca i administrar-los a distància mitjançant una petita cort de funcionaris, o bé cedir-los en arrendament. Encara que inicialment conserven reserves senyoriales en explotació directa, la tendència majoritària és anar prescindint de les reserves i cedir les terres en establiment als nous colons vinguts de fora.

- D'altres beneficiaris menors prefereixen romandre a l'illa i administrar directament els béns. Al contrari que els magnats, solen mantenir una reserva senyorial, però la resta dels ingressos procedeix igualment dels drets dominicals i jurisdiccionals, encara que en proporció diferent. En aquesta tessitura, els ingressos principals de les senyories de tota mena es generen a partir dels delmes i les rendes feudals (lluïsmes, censos, monopolis, bans, multes i altres drets jurisdiccionals).

- Alguns petits i mitjans porcioners i Ordes Militars, lluny d'arrelar a l'illa, optaren per vendre el patrimoni rebut en el repartiment i tornaren als seus llocs d'origen, o bé s'enrolaren a la conquesta d'al-Andalus. És així com Jaume I pogué obtenir de forma gairebé immediata i permanent un contingent bèl·lic disposat a continuar la guerra. D'altra banda, la recompensa dels concurrents a la conquesta, que havia estat el motor de la creació de les senyories, entra paradoxalment en contradicció amb la pròpia essència del senyoriu feudal. Resultava que la seva rendibilitat només era possible mitjançant l'explotació directa de les terres i la participació en el procés de treball per part d'aquell qui en tenia el domini. Però l'orde feudal no podia crear aquesta estratègia de gestió, perquè treballar era incompatible amb la condició de cavallers. Per tant, en no ser suficient el patrimoni rebut, ni proporcionar les rendes cobejades, els recursos minvaren ràpidament per a determinats porcioners, que acabaren caient en una espiral d'endeutament que els portà a la bancarrota. El final d'aquest procés fou la venda de les propietats a altres porcioners o a terceres persones vingudes de fora, i l'abandonament definitiu de l'illa. Aquest comportament dona lloc a un intens mercat immobiliari que

tendeix a la unificació patrimonial i a la desaparició d'un bon nombre de cavalleries i alous.

La gran mobilitat que experimenta el mercat de la terra només és possible gràcies a la intensa circulació monetària que s'origina amb la conquesta i al llarg dels cinquanta anys posteriors. El botí consegüent al saqueig i el pagament del rescat per part dels andalusins captius i del tribut dels andalusins de Menorca sotmesos a vassallatge originà una considerable circulació de moneda. Però foren les primeres compra-ventes i establiments immobiliaris, així com la renda feudal, els factors que contribuïren en major mesura al drenatge de la moneda de bona qualitat.

He mostrat que el procés descrit té conseqüències a nivell d'estratificació social. Les facilitats que atorga aquest sistema, així com l'allunyament dels poders fàctics centrals, provoca que determinats grups familiars tendeixin a absorbir-ne d'altres mitjançant l'agregació de drets i territoris. Els seus jerarques aconsegueixen acumular alous, cavalleries i terres emfitèutiques per qualsevol sistema al seu abast –herència, compra-venda, establiment, permuta, donació, etc. Alguns dels petits aloers que decidiren quedar-se a l'illa, i d'altres que vingueren amb posterioritat i s'hi fincaren, també es beneficiaren de la conjuntura immobiliària i aconseguiren incrementar el seu patrimoni. A partir d'una explotació assolida en el repartiment, ampliaren el seu patrimoni amb l'adquisició de propietats desigualment repartides entre diverses porcions i districtes, obtingudes mitjançant transaccions de tota mena i qualsevol règim de tinença: alous, establiments, simples censals i terres arrendades. Igualment alguns cavallers reben propietats sotmeses a distints règims de tinença, que fins i tot poden procedir de magnats diferents: unes en alou franc o en feu en qualitat de beneficiaris de la conquesta, d'altres com a dotació d'una cavalleria sotmesa al manteniment de cavall armat i d'altres, finalment, com a fruit d'un establiment emfitèutic.

Aqueixa dinàmica afavoreix la mobilitat social i provoca l'ascens d'algunes famílies i individus que constituïran l'arrencada de l'estament nobiliari de l'illa. D'altres, en canvi, acaben arruïnades o retornen als territoris peninsulars. Front a l'absentisme del monarca i dels posseïdors de les baronies, són els agents, empleats i servidors reials, els arrendataris i administradors de les cabdalies, els titulars de les cavalleries –armades o no-, els senyors aloers que resten i els *establidors* els qui s'instal·len de forma durable a Mallorca i en constitueixen la classe privilegiada, que monopolitza els càrrecs més elevats

dins l'administració i l'organització militar del regne. Aquests individus –a més del rei i l'Església de l'illa- són els qui trauran, a la llarga, el màxim profit de la colonització.

Paral·lelament en el temps, els beneficiaris del repartiment van organitzant llurs tinences i explotacions. Independentment de l'extensió, cada beneficiari obra amb la seva porció immobiliària de la forma que li sembla més adient, de manera que la casuística és molt variada: des de la gestió directa mitjançant mà d'obra familiar i/o captiva fins a l'arrendament i la mitgeria, passant per l'establiment als colons que van arribant per intentar forjar-se una nova vida a l'illa. En aquesta dinàmica pondero l'existència dels *establidors*, vertaders intermediaris qui reben l'encàrrec per part del senyor d'atreure els pobladors necessaris per a colonitzar l'indret, encara que no sempre se'n surten. Evidentment, es produeixen fracassos repobladors.

La tinença en establiment és la fórmula que resulta més efectiva i acaba per imposar-se, perquè deixa la terra en mans dels vertaders conradors a la vegada que proporciona als senyors els ingressos feudals que cobejaven. L'establiment donarà lloc a una estructura de tipus feudal des del titular de la senyoria com a cap jeràrquic, estenent-se cap avall mitjançant els successius nivells de sots-establiment.

Totes aquestes transformacions, certament complicades, es produeixen de forma gairebé simultània i superposada, de manera que els traspassos i canvis de titular de les propietats són ràpids i freqüents. El final de la transformació coincideix amb el govern en minoria d'edat de Jaume el Prudent de Mallorca (1256-1276). Una de les conseqüències més visibles d'aquest procés, no cal dir-ho, fou la desintegració de les alqueries andalusines en múltiples parcel·les, i la substitució de la toponímia original per una altra lligada a l'antroponímia dels conqueridors i dels colons immigrants.

La lluita pel poder.

Malgrat que la nova societat implantada a Mallorca no sigui una rèplica exacta de la societat d'origen, he detectat que les rivalitats i tensions nobiliàries i la lluita aferrissada pel poder es traslladaren i reproduïren a l'illa. Des d'abans de la minoria d'edat de Jaume I, la noblesa catalanoaragonesa s'havia aliat i organitzat en bàndols que es disputaven el

control de la situació política. Els grans llinatges nobiliaris intentaven supeditar el poder del monarca i retardar la consolidació de la monarquia, per tal d'obtenir beneficis i privilegis. És per això que el rei hagué de recórrer sovint a acords i convenis amb els magnats, que intentaven retallar-li el poder en benefici propi. Així mateix, ja és una victòria del monarca que aconseguís un acord previ de pau i treva, i el compromís que no guerrejarien entre ells per les possessions que obtinguessin en el repartiment.

Crec haver fet evident que el *Llibre dels Fets* proveeix mostres suficients de les tensions. Està clar que el jove Jaume no tenia poder polític ni econòmic abastament per engegar una empresa tan complicada i arriscada com era la conquesta de Mallorca. És per això que degué recórrer a un pacte amb els magnats laics i els dignataris eclesiàstics, que li proporcionaren els homes, els vaixells, els queviures, les armes i la resta del material precís per executar-la. Es brindaren a participar-hi de forma voluntària, en virtut del vincle privat de fidelitat a Jaume I o dels lligams familiars que els unien, però no de forma obligatòria en compliment del deure feudal. L'ajut no fou gratuït. A canvi, el rei hagué d'acceptar les condicions imposades per aquells en el repartiment del botí i els béns immobles. La rivalitat entre els Montcada i Nunyo Sanç per la direcció de la batalla de Portopí i la descoordinació que se'n seguí, va ocasionar la mort dels primers i va estar a punt de constituir un vertader daltabaix per a la host cristiana. La discrepància entre les partides nobiliàries es patentitzà igualment a l'hora de negociar amb el valí almohade les condicions de rendició de la *madīna*.

L'encant del botí fou un altre motiu de dissensions. Els magnats volien controlar la distribució en benefici propi i proposaren la modalitat de subhasta. Confiaven en el seu ample coneixement del procés i el major potencial econòmic per manipular-lo. Els cavallers i els membres inferiors de la host s'adonaren de l'engany i es revoltaren contra una actuació que els semblava injusta i arbitrària. L'aposta dels magnats desembocà en una situació socialment compromesa, fins al punt que hagueren de posar els béns mobles sota la custòdia dels templers i refugiar-se a l'Almudaina. A la vegada, el rei mostrà per primer cop el seu coratge i prestigi amenaçant de mort els revoltats. Això sí: el repte reial comptava amb el suport incondicional dels magnats. També la fuga en cors a Barbaria de Nunyo Sanç amb una nau i dues galeres armades, a pocs mesos de la conquesta i sense haver acabat del tot l'expugnació de l'illa, té tota l'aparença de desenllaç d'una trifulga nobiliària.

Les notícies presentades assenyalen que les dissidències dels magnats amb el rei afloren, específicament, en les qüestions jurisdiccionals, sota les quals s'amaguen també

interessos econòmics. El tema que centra la qüestió és el nomenament del veguer. La creació del càrrec comptà amb l'oposició frontal dels magnats, que ho consideraven un atac contra llurs drets jurisdiccionals. Entenien que aquell càrrec era una institució específica del monarca i, per consegüent, només podia exercir la jurisdicció sobre els territoris de porció reial. L'escriptura definitiva, signada el juliol del 1231, adopta la qualificació de 'conveni', com a conseqüència d'un litigi entre parts. Justifiquen l'acord adoptat com la millor solució possible per obtenir el major bé i comoditat de l'illa i dels seus habitants i, en el preàmbul, es dona a entendre que totes les parts hagueren de cedir en les seves pretensions. El rei s'assegurà l'exclusivitat en matèria criminal, que li atorgava la supremacia feudal sobre els magnats. Aquests perderen les competències jurisdiccionals sobre els processos criminals i sobre aquells altres que suposessin penes corporals; però conservaren tota la jurisdicció civil i la criminal baixa sobre els seus territoris, especialment els litigis per qüestions relacionades amb la propietat i la possessió immoble. He palesat, però, que el resultat final no fou tan negatiu per als magnats com la historiografia ha volgut suposar. Ben al contrari, entenc que aconseguiren, precisament, allò que pretenien. Obtenen el control sobre tots els plets civils i la garantia de percebre l'import de les multes o càstigs pecuniaris imposats per les cúries respectives. Una qüestió que no cal negligir, ja que la jurisdicció implica un component econòmic no gens refusable. Per tant, el control de les senyories jurisdiccionals permetia als seus tinentes d'optimitzar els recursos de caràcter econòmic generats en els senyories respectius.

Les amenaces d'espoliació als qui no participin al segon viatge és una segona mostra de poder del rei, qui havia guanyat prestigi amb la conquesta de Mallorca. No obstant això, he fet veure que la revisió de les donacions fetes amb anterioritat, efectuada l'any 1232, només fou possible amb el suport explícit dels magnats.

El setembre del 1231, Jaume I permuta a l'infant Pere de Portugal el regne de Mallorca amb el comtat d'Urgell i li fa carta de donació, conjuntament amb Nunyo Sanç, de les illes d'Eivissa i Formentera si les poden conquerir abans de dos anys. A partir de la permuta, la qüestió del poder a l'illa es desplaçarà del rei cap a l'infant. La iniciativa del Conqueridor no degué ser del gust del comte Nunyo, puix que significava la introducció d'un element de discòrdia política, en situar al capdamunt de la piràmide feudal un nouvingut que no havia participat a la conquesta.

Pere de Portugal actuà a Mallorca com un magnat més, exercint els drets territorials dins la seva porció i establint cases i terres a son albir. Però he assenyalat que,

com a senyor del regne, assumeix la governació amb un concepte totalment diferent del que tenia Jaume I. Per a l'infant, no era més que un territori del que en podia extreure el màxim rendiment en benefici propi i del seu cercle més íntim de col·laboradors.

Llançat a exercir el poder en la seva màxima expressió, assumeix una regalia exclusiva del monarca, com és el dret a batre moneda pròpia. El tarannà feudal amb el qual administra el regne el portarà a enfrontar-se, des de dates ben primerenques, amb bona part dels magnats i porcioners de l'illa. Per sostreure's a la situació adversa, posa la seva persona, família i béns, així com el regne de Mallorca, sota la protecció de Gregori IX. Aquesta iniciativa l'acosta a l'Església i li permet marcar distàncies en relació al rei i als magnats. De seguida, el papa concedeix indulgències destinades a afavorir el poblament de l'illa i socórrer-la en cas que sigui atacada pels musulmans. La major part de la negociació per a la dotació del desè i la infeudació del delme, així com l'elecció del primer bisbe de Mallorca, fou portada per l'infant sota control directe del monarca; però, a partir del 1237, les relacions amb el rei es deterioren en posar-se del costat del papa i del bisbe quan Jaume I és excomunicat per haver-se oposat a l'elecció del bisbe de Saragossa. El monarca no li ho perdonarà, sinó que muntarà una estratègia, en aliança amb Guillem de Montgrí, per allunyar-lo de la gestió dels dominis de Nunyo Sanç. Efectivament, el comte havia mort el 1241 i, tot seguit, els seus marmessors venen a Jaume I la porció que tenia a Mallorca i a Eivissa. El rei, en lloc de cedir la direcció a l'infant, opta per prescindir-ne i munta una administració paral·lela i separada.

D'altra banda, l'infant iniciarà una política econòmica agressiva, basada en convenis bilaterals amb països aliens a la Corona d'Aragó. Així, la confirmació del tractat comercial amb Gènova i la concessió de propietats als genovesos perquè puguin bastir alfòndecs a l'illa, o la llicència obtinguda de Roma perquè els mallorquins puguin negociar lliurement amb els musulmans, exceptuant-ne els productes estratègics, li reportà certes rendibilitats, però també li proporcionà molts enemics. Més endavant (1240-1241), negocià un tractat de pau amb el sobirà hàfsida de Tunis, que preveia l'alliberament dels captius a canvi d'un rescat.

Un altre dels temes que posarà en pràctica l'infant és la fiscalitat. Es tractava de la implantació de subsidis extraordinaris, als quals hagueren de contribuir tots els habitants del regne per derrama. L'any 1237 imposa una primera col·lecta de caràcter universal destinada a fortificar els murs de la Ciutat, seguida d'altres els anys següents. Les col·lectes estaven justificades per mor de les campanyes militars de Jaume I a València, i perquè existeix el perill real d'un contra-cop a les illes per part dels almohades.

Però no hi ha dubte que resultaren ser profundament impopulars, sobretot pels abusos que comportà la seva aplicació per part dels batles i recaptadors. Igualment, la instauració de Quarteres serà molt mal rebuda pels colons, qui veien aquelles instal·lacions com una forma de control i fiscalització de la producció i la comercialització agrària per part dels cavallers i assessors del cercle íntim de l'infant.

D'altra banda, els indicis aportats apunten que els períodes en què el comte Nunyo Sanç es troba a l'illa és al capdavant de totes les disputes amb l'infant, encapçalant les reivindicacions de la resta dels magnats. No debades és el major beneficiari després del rei. Nunyo i l'infant Pere eren dos feudals de cap a peus, i el seu antagonisme s'expressarà de moltes maneres. Potser Nunyo Sanç tenia pretensions de constituir-se en senyor de Mallorca, i per això intervingué molt directament en la gestió del seu patrimoni i entrà en conflicte amb l'infant, amb el qual restà enfrontat fins a la mort.

L'antagonisme es reflectirà en la protecció jurídica i immobiliària facilitada pel comte a la comunitat jueva, que permetrà la creació d'un call i una aljama en els territoris de la seva demarcació. La rivalitat es manifesta igualment en el conveni de distribució de l'aigua de la síquia de la Vila, l'any 1239, en un litigi que la pròpia escriptura defineix com a *magna contentio*. Es tornen a trobar l'any 1241 en el tema del veguer, a qui els magnats pretenen retallar les competències. El comte insistia en obtenir la competència exclusiva sobre els puniments en diner. L'infant acabà per claudicar i signà un nou compromís que atorga a Nunyo i a la resta dels magnats unes cotes jurisdiccionals més altes i un percentatge major sobre les penes pecuniàries dels processos judicials suscitats a la porció respectiva. Els litigis que comportaven sancions econòmiques eren els més freqüents i, conseqüentment, aquells que proporcionaven majors ingressos a les cúries. Cal no oblidar, en aquest sentit, que el criteri per a la determinació de jutge competent era el domicili del delinqüent i el lloc de comissió del delicte. El domicili de la víctima no es tenia en consideració.

Els prohoms de la Ciutat retreuen a l'infant que s'absenta sovint de Mallorca i no s'involucra gaire en el dia a dia del govern, sinó que el deixa en mans d'homes de la seva confiança portuguesos i castellans. Així, ben aviat familiars i amics ocupen els càrrecs més influents i determinants –lloctinent, veguer, batles– des dels quals actuen amb tota impunitat i provoquen tota casta de malifetes i contrafurs que acaben per implantar a l'illa un clima de terror i violència. Vers 1243, la situació de l'infant a Mallorca esdevé insostenible. Les afrontes comeses per l'infant Pere i els seus batles i familiars originen un motí de conseqüències gravíssimes, amb episodis de robatoris, intimidacions i

agressions. La conjuntura arriba a ser tan crítica que cap estranger no vol venir a Mallorca i una part dels pobladors abandona l'illa. Aquesta situació proporcionà a Jaume I pretextes suficients per rellevar l'infant Pere de Portugal del seu senyoriu de Mallorca. I segurament pesaren ferm a l'hora de subscriure amb ell un segon con-canvi del regne amb el senyoriu sobre diversos castells i viles de València, l'any 1244.

El sistema de defensa de l'illa.

He assenyalat que, com a conseqüència del suposat intent de recuperació de l'illa per part dels almohades, el monarca i els principals magnats de la host posaren en pràctica un sistema autònom de defensa. Encara que replicava les experiències adquirides en els segles anteriors, era un sistema inèdit i peculiar constituït per un centenar de cavalls armats, que havien de proveir proporcionalment entre tots. L'originalitat és la concepció global del sistema, així com la concreció pràctica pactada entre els conqueridors. El conjunt dels béns que constitueixen la porció respectiva roman obligat a mantenir-los perpètuament. El reconeixement de la prestació els serà exigida per l'administració reial, especialment des de 1389-90 i fins al segle XIX, mitjançant la capbrevació, el reconeixement del feu i la prestació d'homenatge.

No obstant això, probablement es produí un error de càlcul en excés per part dels feudals a l'hora de projectar la defensa, puix que el territori illenc no donava per tanta cavalleria. Al final, el sistema acabà racionalitzant-se per sí mateix: el rei s'inhibí de la seva responsabilitat i la companyia muntada acabà essent exclusivament nobiliària. Quedà limitada a uns cinquanta-cinc destriers aportats pels desset magnats més rellevants, aviat reduïts a només tretze. És evident, doncs, que mai no arribà a existir plenament l'exèrcit feudal planificat en base a un centenar de cavallers.

He pretès explicar que, per tal de prestar efectivament el servei, gran part dels magnats optà per subrogar-lo a cavallers fidels, dotant-los amb certa quantitat de béns immobles i rendes. D'altres, en canvi, prefereixen dilatar en el temps la consolidació del servei militar i satisfer-lo per ells mateixos o, si s'escau, mitjançant cavallers assalariats.

Després d'analitzar el procés de creació de cavalleries armades documento que, molt prest, el sistema de defensa pactat entre Jaume I i els seus porcioners resulta gairebé innecessari degut a la caiguda de la intensitat ofensiva dels almohades com a

conseqüència del sotmetiment a vassallatge de l'illa de Menorca (1231), de la conquesta d'Eivissa (1235), dels territoris del sud de l'Ebre (1232-1233), i de la ciutat i regne de València (1238-1244) per part de la Corona d'Aragó. La Corona de Castella també conquesta la vall del Guadalquivir i sotmet el regne de Múrcia l'any 1243. D'altra banda, l'infant Pere de Portugal, com a senyor de Mallorca, procura mantenir unes bones relacions amb els monarques tunisians. De fet, no consta cap evidència d'amenaça exterior seriosa contra l'illa durant el segle XIII.

Aqueixa estabilitat en l'estructura política i militar del sud-est peninsular i el nord d'Àfrica provoca un dràstic refredament del ritme de creació de cavalleries armades. En realitat, no n'he localitzat cap que fos instituïda amb posterioritat al 1242. Tampoc no sorprèn que, a partir del 1238, tant Nunyo Sanç com el seu successor el rei dispensin de prestar servei armat a alguns dels seus cavallers, ni que deixin sense cobrir les vacants sobrevingudes per defunció del titular.

Pau Cateura (1982) va documentar que, en virtut de la política patrimonial de Jaume I, la Procuració reial adquirí les porcions de Nunyo Sanç (1242), Bernat de Santa Eugènia (1271) i Gilabert de Cruïlles (*ca.* 1272). Les dades aquí aportades avalen que aquest canvi de titularitat significà únicament la desaparició d'un nivell feudo-vassallàtic intermedi. És un simple procés de substitució d'un magnat per un altre –el rei- i, per tant, no comportà cap modificació en les relacions feudo-vassallàtiques. No suposà canvis per a les cavalleries creades pel magnat desaparegut, ja que el monarca les convalidà i les ratificà tàcitament o expressa. Alhora, la Procuració reial assumí el servei armat reservat als magnats que encara no havien subrogat a cavallers.

Malgrat la presència intimidatòria dels cavalls armats, cal concloure que la seva eficàcia era més dissuasiva que no real. La seva pròpia estructura feudo-vassallàtica els feia dependre dels senyors respectius i dificultava l'existència efectiva d'un comandament únic, encara que nominalment l'exercia el lloctinent o governador general del regne. A la pràctica, l'exèrcit feudal no fou efectiu en els casos de conflictivitat o de necessitat més extrema, com els atacs a la sobirania mallorquina per part de la Corona d'Aragó dels anys 1285 i 1343. Aleshores, els cavalls armats no funcionaren com un cos d'exèrcit compacte sinó que cada cavaller s'adherí individualment al bàndol que més li interessà. Aquells qui prengueren partit pel monarca derrotat perderen tots els béns i, fins i tot, la vida.

Però és que, endemés, hi ha proves suficients de que aquest exèrcit mai no arribà a estar completament en actiu ja que, des dels anys 1245/50, el servei militar es relaxà i la institució decaigué i quedà en línia morta. Per tant, no sorprèn l'absència d'intervenció alguna de la cavalleria armada durant tot el regnat del Conqueridor i la minoria de l'infant Jaume, ni tampoc la inexistència de convocatòries per a la celebració de parades o revisions militars.¹⁴⁰⁹ No es tracta de què la cavalleria estigui en decadència, sinó que deixa de tenir importància militar per innecessària, tot i que continua essent molt valorada socialment.

La documentació aquí aportada mostra, també, que al llarg dels vint anys posteriors a la mort de Jaume I la situació no canvia gaire. L'indicatiu més evident és l'escassa oposició armada que troba l'expedició que Pere el Gran envia l'any 1285 contra el seu germà Jaume de Mallorca i l'ocupació de l'illa per part del fill d'aquell, l'infant Alfons, en una sola setmana i sense a penes resistència armada. L'organització defensiva de l'illa devia ser reduïda, mancada d'instrucció i poc combativa. Endemés, una part d'ella es trobava al costat del rei a terra ferma, defensant els territoris del Rosselló.

A Jaume el Prudent de Mallorca li serveix de lliçó per comprendre que ha d'adoptar iniciatives militars per proveir la defensa de les seves possessions. Les noves circumstàncies polítiques emanades dels tractats de pau d'Anagni (1295) i d'Argilers (1298) permeten al monarca recuperar el regne i rescatar la institució dels cavalls armats, ampliant-la, enfortint-la i fidelitzant-la a partir del 1300, amb la intenció d'articular una elit militar afí, lleial i cohesionada que suplanti, en part, la ja existent, més vinculada a la Corona d'Aragó. Els testimonis escrits certifiquen que, per una banda, crea cavalleries militars *ex novo* dotant-les amb rendes en metàl·lic procedents dels ingressos del Patrimoni reial, donat que ja no disposa de terres per a repartir i a l'espera d'aconseguir-ne. Es constitueix, així, un seguit de cavalleries armades, fins aleshores inexistents a Mallorca, dotades generalment amb l'haver de 25 lliures anuals. Són les cavalleries de borsa, que el seu successor, Sanç el Pacífic, continuarà instituint. D'altra banda, afavoreix algunes de les antigues cavalleries armades atorgant-les graciosament i de forma individualitzada competències jurisdiccionals o confirmant les que ja tenien.

Aleshores, però, el sentit i l'objectiu d'aqueixa institució armada són ben distints als que tenia els anys immediats a la conquesta, quan fou creada. A partir del 1300 ja no

¹⁴⁰⁹ Les primeres mostres documentades corresponen al regnat de Sanç I: ARM. Diversos 7/1. Fons Juan Cabot Canet, 9 calendes maig 1321.

es tracta de defensar l'illa contra possibles atacs almohades, sinó contra un nou intent d'annexió de la Corona de Mallorca per part de la Corona d'Aragó o de qualsevol altre regne cristià. És per aquesta raó que, en endavant, la monarquia implica en la defensa no solament als cavallers sinó a tota la població.

He constatat que, fins al regnat de Sanç el Pacífic, la institució dels cavalls armats es complementà amb la conservació de les muralles de la Ciutat i els tres castells roquers andalusins –Alaró, Pollença i Santueri- habilitats com a places fortes i gestionats a costum d'Espanya, als quals s'afegí el de Bellver a partir del 1311. Poc a poc s'aniran introduint modificacions en el sistema de defensa creat arran de la conquesta. Algunes viles, com Capdepera, Santanyí o Alcúdia, es dotaren de muralles total o parcialment. El propi Sanç crea una flota de quatre galeres finançada a parts iguals amb la Universitat de l'illa, amb l'objectiu de vigilar les parts marítimes. Jaume el Prudent incorporarà els feus de borsa en l'estructura militar terrestre. Encara que mai no superà les vint-i-cinc unitats, degut als problemes financers del regne, llur creació proporcionà un major control sobre els cavallers estipendiariis, perquè bastava deixar de pagar la renda per tal de castigar aquells qui no complien els deures.

Documento, igualment, que és durant el regnat de Pere el Cerimoniós, quan s'incrementa el perill d'invasió genovesa i de la flota castellana. És aleshores que el governador apel·la directament als cavallers per anar a fer guàrdia a la costa sota el comandament d'un capità que elegeix d'entre ells mateixos. També és en aquest moment quan l'exèrcit feudal es complementa amb les hosts locals, en estendre l'obligació armada a les milícies vilatanes. El governador ordena a cada poble que remeti un nombre determinat de combatents a les ordres del capità de cada demarcació, per un temps determinat, a fi de vigilar el litoral i, si és necessari, impedir el desembarcament enemic. Els batlles de les viles, al seu torn, hauran de procurar les armes i l'avitallament dels milicians, així com l'allotjament dels cavallers. Finalment, el sistema es racionalitza amb la divisió de l'illa en quatre districtes militars als quals queden adscrites les viles.

Les cavalleries armades.

Les dades revelen que en el moment d'instituir una cavalleria sotmesa a cavall armat, el magnat s'ha de desprendre d'algunes de les propietats obtingudes en el repartiment per donar-les al cavaller. Estrictament, aqueixes cavalleries no neixen en el repartiment perquè no responen a una recompensa per la participació del titular en l'aventura i conquesta de Mallorca, sinó a la necessitat de satisfer un servei militar establert com a conseqüència de la presa i ocupació de l'illa. L'origen de les cavalleries militars, doncs, és distint al de la resta dels feus i senyories en alou que dimanen del repartiment del botí, encara que són anomenades igualment *cavalleries*. És probable, fins i tot, que alguns dels cavallers que reben feus gravats amb cavalls armats no fossin presents a la presa i sotmetiment de l'illa, sinó que arribessin en data posterior amb la intenció de procurar-se un patrimoni.

Excepte en els casos més tardans, cada cavaller rep del senyor vint jовades de terra per cada cavall armat. Els ingressos que generaven havien de permetre la subsistència honorable del cavaller i la seva família, a més del destre. Com que en moltes ocasions una part d'aquella terra està ja establerta a colons repobladors per a la seva explotació, allò que es transfereix al cavaller és el domini directe i els drets feudals inherents (censos, delmes, lluisme, fadiga, escrivania, etc.). Li sol afegir una casa o un grup de cases amb un hort adjunt a alguna vila o a l'interior de la Ciutat, allà on fixarà l'habitatge o on residirà quan es desplaci a la cort. En certs casos, substitueix la casa per una mesquita, un molí o algunes rendes. Aquests afegitons, força irregulars i aparentment discrecionals, es converteixen en elements correctors i tenen com a objectiu compensar diferències en la qualitat de la terra transferida, però també corregir l'inconvenient de que algunes de les alqueries, rafals i peces de terra ja es trobaven establertes a colons. Freqüentment, les propietats immobles no es troben unides ni les terres formen una superfície contínua, sinó que solen trobar-se disperses per diversos termes parroquials. També les rendes s'han de recaptar en distintes localitats.

La variada casuística analitzada permet presumir un cert grau de negociació prèvia a la constitució de la cavalleria entre el senyor i el vassall. Suposadament, aquest té la potestat d'elegir el tipus de béns que rep, d'entre aquells que se li ofereixen. Aquesta flexibilitat explica que en alguns casos el senyor atorgui al cavaller terres lliures mentre que en d'altres li cedeixi terres ja establertes a colons; o bé que les terres siguin ermes o

cultivades; o bé que li doni unes cases a la Ciutat o a una vila; o, finalment, que li adjudiqui rendes sobre un o altre cens o delme. L'elecció és, doncs, del vassall, i li permet organitzar la cavalleria a son arbitri des del començament. Així, decideix si fixa la seva residència a la Ciutat o en el camp; si vol tenir la seva pròpia reserva i explotar directament la tinença o cedir la iniciativa als colons; o si vol viure exclusivament de rendes o, contràriament, obtenir una part dels ingressos dels excedents de la terra. Així i tot, no els degué resultar fàcil als magnats trobar cavallers disposats a establir-se definitivament a Mallorca. Malgrat que l'illa era percebuda com una zona de frontera, aïllada i d'alt risc militar, el treball a realitzar era purament passiu, lluny de l'acció i de les perspectives de guany que oferia la conquesta de València i de la resta d'al-Andalus.

Així, doncs, les cavalleries obligades a prestar cavalls armats són senyorius feudals de tipus territorial dispers. Formen part del sistema feudo-vassallàtic i de la piràmide feudal, en prestar el servei en nom del seu senyor i quedar sotmès a vassallatge i homenatge de fidelitat. Els posseïdors estableixen terres i honors, recapten delmes i censos, cobren lluïsmes i fan capbrevar els seus emfiteutes. Durant la Baixa Edat Mitjana, molts dels titulars administren el territori i exerceixen la baixa jurisdicció, entesa com la facultat d'administrar justícia en els seus territoris i sobre els seus pobladors. Tenen els seus òrgans propis que els permeten aplicar la justícia civil: jutges, cúria, funcionaris, etc. En aquest sentit, doncs, les cavalleries eren un element de control social dels colons i pagesos, en la mateixa mesura que ho eren també les cúries de la resta dels magnats.

Un dels temes més suggestius dels documents de constitució de cavalleries és l'autorització que concedeix el senyor a son vassall per a construir bastions o fortaleses a les possessions que li atorga. El fenomen no és nou. Des del segle XI, a Catalunya, els temors a atacs forans i la necessitat d'organització del poblament fomenten la gran estesa de fortificacions auxiliars, guàrdies, torres i talaies (Virgili, 2019a: 16). Resulta bastant probable, doncs, que alguna de les torres, castells, castellets i bastides que compareixen com a topònims a la documentació dels segles XIII i XIV procedeixi d'aquella facultat de fortificar-se. Si més no, resulta inversemblant que cap dels magnats que han de subministrar els cavalls armats, ni dels titulars de la trentena cavalleries que faculden per a construir *fortitudines aut munitiones*, no decideixi bastir-ne o habilitar-ne alguna durant la dècada posterior a la conquesta, ja sigui construint-les de nova planta o bé reaprofitant alguna torre preexistent andalusí, romana o preromana. Qualsevol element anterior seria re-afordable, per bé que adaptat als nous criteris d'ocupació de l'espai. Però només

l'estudi minuciós, tant documental com arqueològic, dels bastions de defensa i possessions fortificades que es troben espargits per tota l'illa podrà aclarir la qüestió.

Assumpte ben distint és la finalitat d'aqueixes fortificacions. Si de bell principi el propòsit oficial hauria estat la creació d'una xarxa de castells orientats a la defensa de l'illa, sorprèn que la majoria de les cavalleries no estiguin situades prop del mar, lloc des d'on hauria d'esperar-se una hipotètica invasió. Sense refusar l'objectiu fundacional, la implantació d'aquesta trama sembla obeir més tost als intents dels magnats per constituir centres de colonització i organització del seu propi territori que facilitin la consolidació de l'espai i del domini senyorial. El contracte de vassallatge com a fórmula jurídica atribuïda a les cavalleries i la reserva de la potestat sobre aquelles fortaleses per part del senyor respectivament apunten en aqueixa direcció.

Queda demostrat, finalment, que les cavalleries armades no proporcionaren la potència militar necessària per assegurar la defensa de l'illa; però, en canvi, sí que aconseguiren un gran èxit social. S'originà una elevada endogàmia entre les famílies cavalleresques, encara que dotada d'una gran mobilitat social que es recolzava en els mercaders i els pagesos més rics. Els cavallers ocuparen els centres de decisió i de poder més importants del regne, tant en els òrgans de representació com a l'administració, a l'exèrcit i a l'església. Agruparen al seu voltant xarxes de clients i familiars, i s'organitzaren en bandositats fonamentades en aliances que dominaren alternativament la política general de l'illa durant tota la Baixa Edat Mitjana.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

1.- Fonts documentals editades: cartularis, crònics, diplomataris, noticiaris, etc.

- Aguiló, E. de K. (1895). Franqueses y privilegis del regne (XXXI-XXXV i apèndix I i II). *BSAL*, 6.
- Aguiló, E. de K. (1897). Antichs privilegis y franqueses del regne. Regnat de Jaume II. *BSAL*, 7, 3-7, 42-46.
- Aguiló, E. de K. (1901). Ordre de capbrevar als emfiteutes qui tenen béns en porció de la baronia del comte d'Empúries, ara de Ramon de Sant Martí, cavaller, i Guillem de Sant Joan, donzell, tant a la Ciutat i el seu terme com a les parròquies de Muro, Santa Margalida i Sóller (1). *BSAL*, 9, 147.
- Aguiló, E. de K. (1907). Reclamació de les filles d'en Sanxo de Mallorca contra la confiscació de béns imposada a son pare per feel seguidor de Jaume III. *BSAL*, 11, 217-224.
- Aguiló, E. de K. (1910). Actes de venda o de modificació de domini otorgats pels primers grans porcioners de l'Illa. *BSAL*, 13, 254-256, 264-267, 284-288.
- Aguiló, E. de K. (1912). Capbreu ordenat l'any 1304 dels establiments fets per don Nuno Sanç de la seva porció (1). *BSAL*, 14, 209-224, 241-256 i 273-285.
- Aguiló, E. de K. (1914). Capbreu ordenat l'any 1304 dels establiments fets per don Nuno Sanç de la seva porció (2). *BSAL*, 15, 53-62.
- Barceló Adrover, P., & Rosselló Lliteras, J. (2017). *Pergamins de la parròquia de Sant Jaume*. Palma.
- Bofarull Mascaró, P. (1856). Repartimiento de Mallorca, Reg. 26. *Repartimientos de Los Reinos de Mallorca, Valencia y Cerdeña, Publicados de Real Orden. Colección de Documentos Inéditos Del Archivo General de La Corona de Aragón*, XI, 2, 1-141.
- Bover, J. M. (1830). *Miscelanea historica mayoricense V*.
- Bover, J. M. (1831). *Miscelanea historica mayoricense VI*. Palma.

- Bover, J. M. (1832). *Miscelanea historica mayoricense VII*. Palma.
- Bover, J. M. (1834). *Miscelanea historica mayoricense VIII*. Palma.
- Bover, J. M. (n.d.). *Miscelanea historica mayoricense IX*. Palma.
- Bover, J. M. (1842a). *Miscelanea historica mayoricense XII*. Palma.
- Bover, J. M. (1842b). *Miscelanea historica mayoricense XIII*. Palma.
- Bover, J. M. (1858). *Miscelanea historica mayoricense XVI*.
- Cabanes Pecourt, M. D. (1990). Documentos mallorquines sobre la familia Montaner. *XIII Congrès d'Història de La Corona d'Aragó (Palma, 27/09-01/10/1987), Comunicacions II*, 179–185.
- Cabanes Pecourt, M. D. (2009). *Documentos de Jaime I relacionados con Aragón*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.
- Campaner, Á. (1881). *Cronicón Mayoricense. Noticias y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 a 1800*. Palma: Imprenta Mossèn Alcover.
- Cingolani, S. M. (2011). *Diplomatari de Pere el Gran I. Cartes i pergamins (1258-1285)*. Barcelona: Fundació Noguera.
- Coll Font, M. C. (2013b). *El Llibre Manual de Pere Romeu, notari públic de Mallorca (1239-1243)*. Palma.
- Costa Paretas, M. M. (1998). Pergamins del Monestir de Jonqueres a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (s. XIII). *Analecta Sacra Tarraconensia*, 71, 213–234.
- Huici Miranda, A. (1916). *Colección diplomática de Jaime I, el Conquistador. Años 1217-1253*. Valencia.
- Huici Miranda, A., & Cabanes Pecourt, M. D. (1976a). *Documentos de Jaime I de Aragón Vol. I (1216-1236)*. (M. D. (1976). D. de J. I. de A. V. I. (1216-1236). V. Huici Miranda, A., & Cabanes Pecourt, Ed.). Valencia.
- Huici Miranda, A., & Cabanes Pecourt, M. D. (1976b). *Documentos de Jaime I de Aragón Vol. II (1237-1250)*. Valencia.
- Huici Miranda, A., & Cabanes Pecourt, M. D. (1978). *Documentos de Jaime I de Aragón Vol. III (1251-1257)*. Zaragoza.
- Huici Miranda, A., & Cabanes Pecourt, M. D. (1982). *Documentos de Jaime I de Aragón Vol. IV (1258-1262)*. Zaragoza.
- Marquès Planagumà, J. M. (1989). El vestuari de la Seu de Girona i l'illa de Mallorca. *XIII Congrès d'Història de La Corona d'Aragó (Palma, 27/09-01/10/1987), Comunicacions II*, 215–232.
- Massot Ramis d'Ayreflor, M. J., & Umbert Guimó, J. A. (1998). Els privilegis, franqueses i ordinacions de Jaume II de l'Arxiu del Regne de Mallorca. *El Regne de Mallorca a l'època de La Dinastia Privativa, XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 313–332.
- Miralles Sbert, J. (1936). *Catálogo del Archivo Capitular de Mallorca. 3 vols*. Palma: Imprenta Mossèn Alcover.

- Miralles Sbert, J., & Rotger Capllonch, M. (1908). Biografía y cartulario del primer Obispo de Mallorca (1). *BSAL*, *XII*, 165–169, 199–203, 217–222, 234–240 i 291–291.
- Miralles Sbert, J., & Rotger Capllonch, M. (1910). Biografía y cartulario del primer Obispo de Mallorca (2). *BSAL*, *XIII*, 53–55, 65–68, 97–98, 127–128, 141–143, 156–160, 2.
- Miralles Sbert, J., & Rotger Capllonch, M. (1912). Biografía y cartulario del primer Obispo de Mallorca (3). *BSAL*, *XIV*, 155–157, 172–173 i 271–272.
- Miret Sans, J. (1918). *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*. Barcelona.
- Mora, P., & Andrinal, L. (1982). *Diplomatari del monestir de Santa Maria de la Real de Mallorca Vol. I (1232-1360)*. Palma.
- Mut Calafell, A., & Urgell Hernández, R. (2003). Regests de documents i de compilacions d'interès històric i legal des de la Conquesta del 1229 fins a la Nova Planta del 1715. *Documents Cabdals Del Regne de Mallorca. Documents i Compilacions Legals*.
- Mut Calafell, A. (1989). Los pergaminos reales del reinado de Jaime I del Archivo del Reino de Mallorca. *XIII Congrès d'Història de La Corona d'Aragó (Palma, 27/09-01/10/1987), Comunicacions II*, 251–327.
- Mut Calafell, A. (2009a). El document del Tractat de Capdepera, de 1231. (Estudi codicològic, transcripció i traducció). *Actes de Les Jornades d'estudi i Debat: El Tractat de Capdepera de 1231 i La Independència de Menorca*, 17–75.
- Mut Calafell, A. (2009b). La documentació de l'època de Jaume I conservada a l'Arxiu del Regne de Mallorca. *Actes de Les Jornades d'estudi i Debat: El Tractat de Capdepera de 1231 i La Independència de Menorca*, 129–218.
- Mut Calafell, A., & Massot Ramis d'Ayreflor, M. J. (2001). Aportación documental y gráfica sobre los bienes de los Templarios de Mallorca transferidos a la orden de San Juan de Jerusalén y en particular sobre la fortaleza del Temple de la Ciudad de Mallorca (1315-1988). *L'orde de Malta, El Regne de Mallorca i La Mediterrània. Congrès Científic Internacional: Palma, 25-28 d'octubre de 2000*, 117–160.
- Negre Pastell, P. (1966). Documentos relacionados con Mallorca, otorgados por personalidades de tierras gerundenses. *Anales Del Instituto de Estudios Gerundenses*, *18*, 213–260.
- Oleza de España, J. de. (1927). Testamento de Bernardo de Santa Eugenia en el que nombra heredera a su hija Sancha vizcondesa de Cabrera. *BSAL*, *21*, 193–195.
- Oleza de España, J. de. (1929a). Caballerías de Mallorca: Caballería de Canet. *BSAL*, *XXII*, 316.
- Oleza de España, J. de. (1929b). Caballerías de Mallorca: Caballería de Mahuja (vulgarmente de Santa María del Camí). *BSAL*, *XXII*, 274.
- Oleza de España, J. de. (1929c). Caballerías de Mallorca: Caballería de Son Sanjuan (antiguamente Imalasen). *BSAL*, *XXII*, 347.
- Oleza de España, J. de. (1929d). Caballerías de Mallorca: Caballería de Vernisa. *BSAL*, *XXII*, 370.

- Oleza de España, J. de. (1929e). Caballerías de Mallorca: Caballería La Galera (antiguamente Lombar). *BSAL*, XXII, 297.
- Oleza de España, J. de. (1931a). Caballerías de Mallorca: Caballería de Adzon y Adzona (vulgarmente de Son Paretó). *BSAL*, XXIII, 19.
- Oleza de España, J. de. (1931b). Caballerías de Mallorca: Caballería de los Llulls (antiguamente de Burguets). *BSAL*, XXIII, 60.
- Oleza de España, J. de. (1931c). Caballerías de Mallorca: Caballerías de la Orden de San Juan. *BSAL*, XXIII, 217.
- Oleza de España, J. de. (1931d). Caballerías de Mallorca: Caballerías de Moss. Guillem de Puigdorfila (Masnou, Bañols y Benuyr). *BSAL*, XXIII, 277.
- Oleza de España, J. de. (1931e). Caballerías de Mallorca: Caballerías del Obispo y Cabildo de Gerona. *BSAL*, XXIII, 131.
- Oleza de España, J. de. (1931f). Cavallerías de Mallorca: Caballería de Santa Margarita y de Ero. *BSAL*, XXIII, 43.
- Oleza de España, J. de. (1944a). Caballerías de Mallorca: Baronía del Conde de Ampurias. *BSAL*, XXIX, 349.
- Oleza de España, J. de. (1944b). Caballerías de Mallorca: Caballería del Palmer. *BSAL*, XXIX, 277.
- Oleza de España, J. de. (1944c). Caballerías de Mallorca: Caballería llamada d'en Torrella y también Binibassí. *BSAL*, XXIX, 753.
- Oleza de España, J. de. (1944d). Caballerías de Mallorca: Caballerías de Lloseta y Ayamans. *BSAL*, XXIX, 274.
- Oleza de España, J. de. (1944e). Caballerías de Mallorca: El Reguer antes Beniari. *BSAL*, XXIX, 751.
- Oleza de España, J. de. (1947a). Caballerías de Mallorca: Caballería de Orient. *BSAL*, XXX, 66.
- Oleza de España, J. de. (1947b). Caballerías de Mallorca: de Estallenchs. *BSAL*, XXX, 498.
- Oleza de España, J. de. (1947c). Caballerías de Mallorca: Gotens o Gotners. *BSAL*, XXX, 500.
- Oleza de España, J. de. (1947d). Caballerías de Mallorca: Los Monjos (antiguamente Benimohab). *BSAL*, XXX, 61.
- Oleza de España, J. de. (1947e). Caballerías de Mallorca: Na Bausana. *BSAL*, XXX, 307.
- Oleza de España, J. de. (1953a). Caballerías de Mallorca: Caballería d'en Bestard. *BSAL*, XXXI, 313.
- Oleza de España, J. de. (1953b). Caballerías de Mallorca: Caballería de Son Galiana. *BSAL*, XXXI, 45.
- Oleza de España, J. de. (1953c). Caballerías de Mallorca: Roqueta. *BSAL*, XXXI, 40.
- Oleza Gual de Torrella, À. (2014). *Cavalleries de Mallorca. Edición ampliada de la obra*

'Caballerías de Mallorca' de D. Jaime de Oleza y España publicadas en el Bol·letí de la Societat Arqueològica Lul·liana. Palma: Àngel de Oleza Gual.

- Olivar, A. (1977). *Catàleg dels manuscrits de la biblioteca del monestir de Montserrat*.
- Pérez Martínez, L. (1977). Corpus Documenta Balear (I). Reinado de Jaime I. *Fontes Rerum Balearium, I*, 2–112.
- Pérez Martínez, L. (1978a). Corpus Documenta Balear (II). Reinado de Jaime I. *Fontes Rerum Balearium, II(1)*, 1–64.
- Pérez Martínez, L. (1978b). Corpus Documenta Balear (III). Reinado de Jaime I. *Fontes Rerum Balearium, II(2)*, 261–292.
- Pérez Martínez, L. (1978c). Corpus Documenta Balear (IV). Reinado de Jaime I. *Fontes Rerum Balearium, II(3)*, 501–516.
- Pérez Martínez, L. (1979). Corpus Documenta Balear (V). Reinado de Jaime I. *Fontes Rerum Balearium, III*, 1–48.
- Pérez Martínez, L., & Coll Tomàs, B. (1988). *Ramon de Torrelles, primer bisbe de Mallorca: documents, biografies, sepulcre*. Palma: Consell Insular de Mallorca.
- Piferrer, P., & Quadrado, J. M. (1888). *Islas Baleares*. Palma: Imp. Mossèn Alcover.
- Pons Pastor, A. (1933). Constitucions e Ordinacions del regne de Mallorca. *BSAL*, 24, 272, 315, 344, 350, 391, 420, 459.
- Quadrado, J. M. (1895). *Privilegios y franquicias de Mallorca, cédulas, capítulos, estatutos, órdenes y pragmáticas otorgadas por los Reyes de Mallorca, de Aragón y de España desde el siglo XIII hasta fin del XVII*. Palma: Escuela-Tipográfica Provincial.
- Rodríguez Bernal, F. (2016). *Col·lecció diplomàtica de l'Arxivo Ducal de Cardona (965-1230)*. Barcelona: Fundació Noguera.
- Rosselló Bordoy, G. (2007a). *Documents cabdals del Regne de Mallorca. Còdex llatinoaràbic del Repartiment de Mallorca. ARM, s/n*. Salamanca: Parlament de les Illes Balears.
- Rosselló Bordoy, G. (2007b). *Documents cabdals del Regne de Mallorca. El Llibre del Repartiment i la documentació feudal*. Salamanca: Parlament de les Illes Balears.
- Rosselló Bordoy, G. (2007c). *Documents cabdals del Regne de Mallorca. Llibre del Repartiment de Mallorca o Llibre del Rei (ARM, 18)*. Salamanca: Parlament de les Illes Balears.
- Rosselló Lliteras, J. (1979). Pergaminos del monasterio de Santa Maria Magdalena de Palma de Mallorca. *Fontes Rerum Balearium, III*, 339–357.
- Rosselló Lliteras, J. (1984). Noticiario de la Cartuja de Jesús Nazareno (Valldemossa). *BSAL*, 40, 243–254.
- Rosselló Lliteras, J. (1985b). *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Pollença*. Palma.
- Rosselló Lliteras, J. (1986). Tipología documental de las series de registros del Archivo Diocesano de Mallorca. *Homenaje a D. Jesús García Pastor, Bibliotecario*, 119–134.

- Rosselló Lliteras, J. (1989). *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Creu. Volum I*. Palma.
- Rosselló Lliteras, J. (1998). Visita a l'Arxiu Diocesà de Mallorca. *Analecta Sacra Tarraconensia*, 71, 677–709.
- Rosselló Lliteras, J. (1999). *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Eulàlia. Volum I: 1230-1349*. Palma: Consell Insular de Mallorca.
- Rosselló Lliteras, J. (2000). *Els pergamins de la Cartoixa de Valldemossa*. Palma: Consell Insular de Mallorca.
- Rosselló Lliteras, J., & Vidal Rettich, J. A. (1986). El archivo de la cartuja de Jesús Nazareno de Valldemosa (Mallorca) S.XVII. *Analecta Sacra Tarraconensia*, 59, 157–221.
- Rosselló Vaquer, R. (n.d.). *Calvià i la comarca de Ponent: cronicó medieval (ss. XIII-XVI)*. Calvià.
- Rosselló Vaquer, R. (1972). *Felanitx a mitjan segle XIII*. Felanitx.
- Rosselló Vaquer, R. (1973a). *Felanitx a la segona part del segle XIII*. Felanitx: Sa Nostra.
- Rosselló Vaquer, R. (1973b). *Santa Maria de Felanitx*. Felanitx: Tip. Ramon Llull.
- Rosselló Vaquer, R. (1974a). *Campos en el segle XIII*.
- Rosselló Vaquer, R. (1974b). *Porreres en el segle XIII*.
- Rosselló Vaquer, R. (1984). *Cronicó felanitxer (1228-1399)*. Felanitx.
- Rosselló Vaquer, R. (1986). *Cronicó felanitxer. Apèndix s. XIII-XVI*. Felanitx.
- Rosselló Vaquer, R. (1989). *Crònica d'Andratx, s. XIII-XV*. Palma.
- Rosselló Vaquer, R. (1997). *Noticiari d'Estellencs*. Felanitx.
- Rosselló Vaquer, R. (1998a). *Montuïri abans i després de 1300*. Palma.
- Rosselló Vaquer, R. (1998b). *Noticiari de Binissalem (Rubines a l'Edat Mitjana 1231-1516)*. Mallorca.
- Rosselló Vaquer, R. (2001a). *El rei en Jaume II de Mallorca i el seu temps (Documentari)*. Felanitx.
- Rosselló Vaquer, R. (2001b). *La Ciutat de Mallorca en el segle XIII (Documentari)*. Felanitx.
- Rosselló Vaquer, R. (2001c). *Noticiari de Porreres (segles XIII-XVI)*. Porreres.
- Rosselló Vaquer, R. (2004). *La ciutat de Mallorca després de la conquesta de 1229 (Documentari 1230-1300)*. Palma.
- Rosselló Vaquer, R. (2007). *Noticiari de Cas Concos I*. Felanitx.
- Rosselló Vaquer, R. (2008). *Noticiari de Cas Concos II*. Felanitx.
- Sastre Moll, J. (2012). *Llibre Groc de la Seu de Mallorca (1211-1715). Índex documental*. Palma: Catedral de Mallorca.

- Sastre Moll, J. (2017). *Llibre Verd de la Seu de Mallorca (1211-1725)*. Palma: Publicacions Catedral de Mallorca.
- Soto Company, R. (1984a). *Còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca*. Palma: Govern Balear.
- Tréton, R. (2010). *Diplomatari del Masdú. Volum I*. Barcelona: Fundació Noguera.
- Tréton, R. (2011). *Les capbreus du roi Jacques II de Majorque (1292-1294). Tome 1. Introduction, bibliographie, enluminures et index. Capbreus de Tautavel, Estagel, Millas et Clairà*. (E. par R. Tréton, Ed.). Paris: CTHS.
- Tréton, R. (2013). *Liber Feudorum A. Les investigacions sobre els feus dels reis Jaume I i Jaume II de Mallorca 1263-1294*. 2 vols. Barcelona: Fundació Noguera.
- Tréton, R., & Vinas, R. (2017). Le testament de Nunó Sanç, seigneur de Roussillon et de Cerdagne (17 décembre 1241). *E-Spania*, 28.
- Urgell Hernández, R., Cateura Bennàssar, P., Ensenyat Pujol, G., Llompart Moragues, G., & Planas Rosselló, A. (2010). *Llibre dels Reis: Llibre de franqueses i privilegis del regne de Mallorca : Còdex número 1 de l'Arxiu del Regne de Mallorca, estudis i transcripcions*. Palma: UIB.
- Vich Salom, J., & Muntaner Bujosa, J. (1945). *Documenta Regni Maioricarum (Miscelanea)*. Palma: Imp. Amengual y Muntaner.
- Vich Salom, J. (1939). Documentos para la Historia Eclesiástica de Mallorca. *BSAL*, 28, 61–72.
- VV. AA. (1941). *Documenta. Noticias históricas y documentales referents a la villa de San Juan*. Sant Joan: Ajuntament de Sant Joan.

2.- Bibliografia.

- Agudelo Herrero, J., & Jiménez Aguilar, M. D. (1993). Las milicias del concejo de Sevilla en el contexto del ejército medieval. *La Organización Militar En Los Siglos XV y XVI: Actas de Las II Jornadas Nacionales de Historia Militar*, (Coord. por Esther Cruces Blanco), 243–248.
- Agudo Romeo, M. del M., & Rodrigo Estevan, M. L. (2015). El Fuero de Teruel. In *Historia de la ciudad de Teruel* (pp. 129–156). Teruel: Instituto de Estudios Turolenses.
- Aguilar Ávila, J. A. (2011). *Introducció a les quatre grans Cròniques*. Barcelona: Rafel Dalmau Editor.
- Aguiló, C. (2007). *La toponímia de Santanyí i Ses Salines*. UIB.
- Aguiló, C., & Miralles Monserrat, J. (1986). Cap a localització de l'alqueria de Ramon Llull (Parròquia de Castelletx). *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*.

Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit, 13, 157–169.

- Aguiló, E. de K. (1895). Franqueses y privilegis del regne (XXXI-XXXV i apèndix I i II). *BSAL*, 6.
- Aguiló, E. de K. (1897). Antichs privilegis y franqueses del regne. Regnat de Jaume II. *BSAL*, 7, 3–7, 42–46.
- Aguiló, E. de K. (1901). Ordre de capbrevar als emfiteutes qui tenen béns en porció de la baronia del comte d'Empúries, ara de Ramon de Sant Martí, cavaller, i Guillem de Sant Joan, donzell, tant a la Ciutat i el seu terme com a les parròquies de Muro, Santa Margalida i Sóller (1. *BSAL*, 9, 147.
- Aguiló, E. de K. (1907). Reclamació de les filles d'en Sanxo de Mallorca contra la confiscació de béns imposada a son pare per feel seguidor de Jaume III. *BSAL*, 11, 217–224.
- Aguiló, E. de K. (1910). Actes de venda o de modificació de domini otorgats pels primers grans porcioners de l'Illa. *BSAL*, 13, 254–256, 264–267, 284–288.
- Aguiló, E. de K. (1912). Capbreu ordenat l'any 1304 dels establiments fets per don Nuno Sanç de la seva porció (1). *BSAL*, 14, 209–224, 241–256 i 273–285.
- Aguiló, E. de K. (1914). Capbreu ordenat l'any 1304 dels establiments fets per don Nuno Sanç de la seva porció (2). *BSAL*, 15, 53–62.
- Agustí Casanovas, J., & Voltes Bou, P. (1952). *Manual de cronología española y universal*. Madrid.
- Al-Mahzumi, I. 'Amira. (2008). *Kitab Ta'rih Mayurqa. Crònica àrab de la Conquesta de Mallorca*. Palma: UIB.
- Albero Santacreu, D., Calderón Díaz, M., Calvo Trías, M., & Gloaguen Murias, E. (2011). Calvià durante la época medieval islàmica. In *Calvià. Patrimoni cultural. Vol. I* (pp. 165–176). Calvià: Ajuntament de Calvià.
- Albertí, A., Bernat Roca, M., García Inyesta, N., González, E., Oliver Suñer, G., Morey Tous, A., & Serra Barceló, J. (1986). *Estudis sobre la Torre dels Enagistes (Manacor)*. Museu de Mallorca. Quaderns de ca la Gran Cristiana, 7.
- Albertí, J., Cardell, J., & Rosselló Vaquer, R. (2001). *Història de Llubí I. De la prehistòria a 1600*. Palma: Ed. Cristòfol Perelló.
- Albertí, J., & Rosselló Vaquer, R. (1995). *Història de Banyalbufar. Segles XIII-XIV*. Palma: Ed. Leonard Muntaner.
- Albertí, J., & Rosselló Vaquer, R. (1996). *Història d'Esporles. Segles XIII-XVI*. Palma: Leonard Muntaner Editor.
- Albertí, J., & Rosselló Vaquer, R. (1999). *Història de Valldemossa (1230-1516)*. Valldemossa.
- Albertí, J., & Rosselló Vaquer, R. (2002). La vall de Bunyola sa Mar als segles XIII-XIV. *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy, I*, 21–62.
- Alemaný, J. (1746). Introducció. *Loseta Ilustrada Por La Intervención Milagrosa de La Virgen Nuestra Señora Llamada Vulgarmente de Loseta, Sita En El Condado*

- de Ayamans de El Reyno de Mallorca*, 1–91.
- Alenyà, M. (1987). Els antics llinatges d'Alcúdia i els noms de lloc catalans. *El Mirall*, 10, 27–28.
- Allmand, C. (1990). *La guerra de los Cien Años. Inglaterra y Francia en guerra, c. 1300 - c. 1450*. Barcelona: Ed. Crítica.
- Allmand, C. (2005). Armas nuevas, tácticas nuevas. *Historia de La Guerra*, (Geoffrey Parker (ed.). En Castilla, Ed. Akal (Madrid), 2010).
- Almagro Vidal, C. (2017). Moros al servicio de las Órdenes Militares en el reino de Castilla: algunas reflexiones. *Actas Del XIII Simposio Internacinal de Mudejarismo*, 191–200.
- Alomar Canyelles, A. I. (1993). Les restes de Sant Domingo i de N^a Sra. de la Victòria. *BSAL*, 49, 387–426.
- Alomar Canyelles, A. I. (1995). *L'armament i la defensa a la Mallorca medieval. Terminologia*. Palma: Estudis Baleàrics.
- Alomar Canyelles, A. I. (1997). *L'exèrcit mallorquí. De la fi de l'edat mitjana a la seva desaparició*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- Alomar Esteve, G., & Rosselló Vaquer, R. (1989). *Historia de Muro (1229-1349). Volum II*. Muro: Ajuntament de Muro.
- Alomar Esteve, G., & Rosselló Vaquer, R. (1990). *Historia de Muro (1350-1516). Volum III*. Muro: Ajuntament de Muro.
- Alomar, G. (1976). *Urbanismo regional en la Edad Media: las 'ordinacions' de Jaume II (1300) en el reino de Mallorca*. Palma.
- Alsina Català, C., Feliu Montfort, G., & Marquet Ferigle, L. (1990). *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*. Barcelona: Ed. Curial.
- Altisent, A. (1974). *Història de Poblet*. Abadia de Poblet.
- Alvira Cabrer, M. (1996). Guerra e ideología en la España del siglo XIII: la conquista de Mallorca según la crónica de Bernat Desclot. *En La España Medieval*, 19, 37–50.
- Alvira Cabrer, M. (2013). Itinerarios entre batallas: Los desplazamientos de Pedro el Católico, rey de Aragón y conde de Barcelona, de julio de 1212 a septiembre de 1213. *De Medio Aevo*, 3(1), 1–42.
- Andreu Galmés, J. (2000a). *L'Ordinació de Petra, any 1300. Teoria i realitat*. Palma: Ajuntament de Petra.
- Andreu Galmés, J. (2000b). La projecció dels models urbanístics medievals a l'edat mitjana moderna. El cas de la Corona d'Aragó. *Al Tombant de l'edat Mitjana. Tradició Medieval i Cultura Humanística*, (Barceló Crespí, Maria (coord.)). 18e Jornada d'Estudis Locals Palma), 155–174.
- Andreu Galmés, J. (2002). L'urbanisme planificat segons les ordinacions de Jaume II. *Jaume II i Les Ordinacions de l'any 1300*, (Cateura, Pau (coord.)) [catàleg exposició], 165–177.

- Aparicio Rosillo, S. (2009). Un proyecto más allá de las barreras pirenaicas. Revisión de la política pro-aragonesa en el Béarn desde Gaston IV el Cruzado hasta los Montcada. *Actas IV Simposio Internacional de Jóvenes Medievalistas. Lorca 2008*, (Juan Fco. Jiménez Alcázar Jorge Maíz Chacón Concepción Villanueva Morte Inés Calderón Medina (Eds. científicos)), 11–26.
- Aramburu-Zabala, J. (2021). *Algunas consideraciones sobre Sa Bastida de Alaró (Mallorca)*. Palma.
- Arnau, J. (1962). Crónica del convento de la Merced. *BSAL*, 31, 428–458.
- Asenjo González, M. (2004). El Pueblo urbano: El «Común». *Medievalismo. Revista de La Sociedad Española de Estudios Medievales*, 13–14, 181–194.
- Aslanians, A. (2000). La nobleza aragonesa en el siglo XIII: nombres de persona y vínculos de sangre. *Actas de La II Conferencia de Hispanistas de Rusia (Moscú, Abril 1999)*.
- Aurell, J. (2006). El nuevo medievalismo y la interpretación de los textos históricos. *Hispania. Revista Española de Historia*, 66(Nº 224), 809–832.
- Aurell, M. (1996). La chevalerie urbaine en Occitanie (fin Xe-début XIIIe siècle). *Les Élités Urbaines Au Moyen Âge. Actes Des Congrès de La Société Des Historiens Médiévistes de l'enseignement Supérieur Public. 27e Congrès*, 27(1), 71–118. <https://doi.org/10.3406/shmes.1996.1693>
- Aymard, M. (1975). Amministrazione feudale e trasformazioni strutturali tra 500 e 700. *Archivio Storico per La Sicilia Orientale*, LXXXI(1), 17–42.
- Ayton, A. (1999). Armas, armaduras y caballos. *Historia de La Guerra En La Edad Media*, (Oxford University Press. En castellà, 2005 (1ª)), 238–268.
- Azuar Ruiz, R. (1995). Atalayas, almenaras y rábitas. *Al-Andalus y El Mediterráneo*, (Ed. M. J. Viguera y C. Castillo), 67–76.
- Azuar Ruiz, R. (2004). El ribât en al-Andalus: espacio y función. *'Ilu. Revista de Ciencias de Las Religiones, Anejo X*, 23–38.
- Bachrach, B. S. (1988). Caballus et Caballarius in Medieval Warfare. *The Study of Chivalry: Resources and Approaches*, (Ed. H. Chickering y T. H. Seiler).
- Balard, M. (1978). *La Romanie Génoise (XIIe - début du XVe siècle)*. Roma: École française de Rome.
- Barbero, A. (1986). Guerra, nobiltà, onore fra Tre e Quattrocento nella storiografia anglosassone. *Studi Storici: Rivista Trimestrale Dell'Instituto Gramsci*, 27(1), 173–201.
- Barceló Adrover, P. (2007). L'Orde del Temple i la seva incidència a l'illa de Mallorca. *L'Orde Del Temple a Mallorca 1230-1312*, 60.
- Barceló Adrover, P., & Rosselló Lliteras, J. (2017). *Pergamins de la parròquia de Sant Jaume*. Palma.
- Barceló Crespi, M. (1979). Algunes anotacions sobre el sistema defensiu de Mallorca: els cavalls armats. *Mayurqa*, 19, 97–111.

- Barceló Crespí, M. (1991). Per a una aproximació a la climatologia de Mallorca baixmedieval a través dels textos històrics. *BSAL*, 47, 123–140.
- Barceló Crespí, M. (2012). Notes sobre la Torre de les Hores i el rellotge de la Ciutat de Mallorca a la tardor medieval. *BSAL*, 68, 27–33.
- Barceló Crespí, M., & Ensenyat Pujol, G. (1996). *Ferrando Valentí i la seva família*. Barcelona.
- Barceló Crespí, M., Ferrà Martorell, R., & Servera Sitjar, B. (1997). *Les possessions de Porreres. Estudi històric*. Porreres.
- Barceló Crespí, M., & Rosselló Bordoy, G. (2006). *La ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*. Palma: Lleonard Muntaner, editor.
- Barceló, M. (1981). Expedicions militars i projectes d'atac contra les illes orientals d'Al-Andalus (Al-Jaza'ir Al-Sharquiyya Al-Andalus) abans de la conquesta catalana (1229). *Estudi General: Revista de La Facultat de Lletres de La Universitat de Girona*, 1(1), 99–107.
- Barceló, M. (1982). Els de Marraqush. Una immigració d'època almoràvit o almohade? *Estudis de Prehistòria, d'història de Mayûrqa i d'història de Mallorca Dedicats a Guillem Rosselló Bordoy*, 138–148.
- Barceló, M. (1983). A Mayûrqa: qui eren els 'Beni Sicdin'? *BSAL*, 39, 499–502.
- Barceló, M. (1986). Vespres de feudals. La societat de Sharq al-Andalus just abans de la conquesta catalana. *Estudi General: Revista de La Facultat de Lletres de La Universitat de Girona*, 5–6, 237–249.
- Barceló, M. (1987). Els molins de Mayûrqa. *Les Illes Orientals d'al-Andalus i Les Seves Relacions Amb Sharq Al-Andalus, Magrib i Europa Cristiana (Ss. VIII-XIII). V Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 253–262.
- Barceló, M. (1988a). Feudalismo e historia medieval. *Arqueología Medieval. En Las Afueras Del "medievalismo"*, 21–52.
- Barceló, M. (1988b). La arqueología extensiva y el estudio de la creación del espacio rural. *Arqueología Medieval. En Las Afueras Del "Medievalismo,"* 195–274.
- Barceló, M. (1988c). Los límites de la información documental escrita. *Arqueología Medieval. En Las Afueras Del "Medievalismo,"* 73–87.
- Barceló, M. (1995). Crear, disciplinar y dirigir el desorden. La renta feudal y el control del proceso de trabajo campesino; una propuesta sobre su articulación. *Taller d'Història*, 6, 61–72.
- Barceló, M. (1996). Acerca de nada. Consideraciones sobre dos artículos de S. Gutiérrez. *II Coloquio de Historia y Medio Físico. Agricultura y Regadío En Al-Andalus*, 273–291.
- Barceló, M. (2005a). La "spurticia paganorum" que había en Coria antes de la conquista cristiana en junio de 1142 d. C. *Musulmanes y Cristianos En Hispania Durante Las Conquistas de Los Siglos XII y XIII*, (M. Barceló i J. Martínez Gázquez (eds)), 63–70.

- Barceló, M. (2005b). Negre i roig. Els contextos historiogràfics per a l'estudi de la societat andalusina de Menorca i la seva destrucció. *Els Barrancs Tancats. L'ordre Pagès Al Sud de Menorca En Època Andalusina*, 13–49.
- Barceló, M. (2013). Arqueología e historia medievales como historia. *La Materialidad de La Historia: La Arqueología En Los Inicios Del Siglo XXI*, 67–99.
- Barceló, M., Feliu Montfort, G., Furió Diego, A., & Sobrequés Callicó, J. (2003). *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*. (M. Barceló & G. Feliu Montfort, Eds.). València: Universitat de València.
- Barceló, M., & Kirchner Granell, H. (1995). *Terra de Falanis. Felanitx quan no ho era. Assentaments andalusins al territori de Felanitx*. Palma: Ajuntament de Felanitx.
- Barceló, M., & Kirchner Granell, H. (2000). L'alqueria de Felanitx: un assaig de descripció. *Jornades d'Estudis Locals de Felanitx, I*, 348–360.
- Barceló, M., Kirchner Granell, H., & Riera Rullan, M. (2013). Primavera de 1230: andalusins refugiats a la Serra de Llevant (Mallorca). *V Jornades d'Arqueologia de Les Illes Balears*, (Palma, 28 a 30 de setembre 2012), 229–240.
- Barceló, M., Pinyol, J., & Poveda Sánchez, À. (1987). Eren ramaders els rafals de Mayûrqa? Un exercici de simulació històrica. *Les Illes Orientals d'al-Andalus i Les Seves Relacions Amb Sharq Al-Andalus, Magrib i Europa Cristiana (Ss. VIII-XIII)*. *V Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 115–122.
- Barthélemy, D. (2005). *El año mil y la Paz de Dios: la iglesia y la sociedad feudal*. Granada: Universidad de Granada.
- Bartlett, R. (2003). *La formación de Europa. Conquista, colonización y cambio cultural, 950-1350*. Valencia: Universitat de València.
- Bastardas Parera, J. (1991). *Usatges de Barcelona: el codi a mitjan segle XII*. Barcelona: Fundació Noguera.
- Batet Company, C., & Soto Company, R. (1997). Las donaciones a censo y los establecimientos como estrategia señorial (patrimonio Sentmenat siglos X-XV). *VIII Congreso de Historia Agraria. Preactas*, 227–243.
- Batlle Gallart, C. (1985). La casa barcelonina en el segle XIII: l'exemple de la família Durfort. *En La España Medieval*, 7, 1347–1360.
- Batlle Gallart, C. (1988). La casa i els bens de Bernat Durfort, ciutadà de Barcelona, a la fi del segle XIII. *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 9, 9–51.
- Batlle Gallart, C. (2003). Berenguer de Montcada (+ 1268), un català a la cort de Castella, i la seva família. *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia. Homenatge Dra. M. Josefa Arnall*, 25, 131–154.
- Baucells Reig, J. (1974). La Pía Almoína de la Seo de Barcelona. Origen y desarrollo. *A Pobreza e a Asistencia Aos Pobres Na Península Ibérica Durante a Idade Média, I i II*, 73–135.
- Baucells Reig, J. (1980). Gènesi de la Pia Almoína de la Seu de Barcelona: els fundadors. *La Pobreza y La Asistencia a Los Pobres En La Cataluña Medieval. Volumen Misceláneo de Estudios y Documentos, I*, 17–75.

- Baucells Reig, J. (1998). La cronologia a Catalunya en general, i a Barcelona en particular. *Calligraphia et Typographia, Arithmetica et Numerica, Chronologia (Rubrica, 7)*, 6–99.
- Baucells Reig, J. (2006). Pràctica cronològica i diversitat al segle XI en els documents de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona. In *Diplomatari de 'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segls XI* (pp. 186–265). Barcelona: Pagès editors.
- Bausa Roig, J. (2000). La cavalleria i el Puig de sa Bastida: des de la conquesta catalana de Mallorca (1229) fins al conflicte civil de les Germanies (1523). *Sant Joan, Una Vila Set Vegades Centenària (1300-2000)*, 229–289.
- Baydal Sala, V. (2008). La configuració inicial del pactisme als diversos territoris de la Corona d'Aragó (c. 1250-c. 1300). *Butlletí de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives*, 8, 13–15.
- Baydal Sala, V. (2011). *Els fonaments del pactisme valencià. Sistemes fiscals, relacions de poder i identitat col·lectiva al regne de València (c. 1250 - c. 1365)*. Pompeu Fabra.
- Baydal Sala, V. (2015). Los orígenes historiográficos del concepto de “pactismo.” *Historia y Política*, 34, 269–295.
- Baydal Sala, V. (2016). Pactistes des de quan? Les arrels del concepte de «pactisme» en la historiografia catalana i l'obra de Jaume Vicens Vives. *EHumanista/IVITRA*, 9, 314–340.
- Baydal Sala, V. (2017). L'expansió territorial i marítima. In *Naixement de la nació catalana. Formació i orígens (segles IX-XIV)* (pp. 208–231). Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Beffeyte, R. (2018). *Les machines de guerre au Moyen Âge*. Editions Ouest-France.
- Belenguer Cebrià, E. (2008). *Jaime I y su reinado*. Lleida: Milenio.
- Ben Mammar, M. (2009). La caiguda de Mallorca i les seves repercussions sobre la presència musulmana a Menorca entre 1229 i 1287, segons les fonts àrabs. *Actes de Les Jornades d'estudi i Debat: El Tractat de Capdepera de 1231 i La Independència de Menorca*, 265–284.
- Benito Iborra, M. (1987). Estudio preliminar de los hábitos alimenticios de origen animal de los moradores del poblado árabe de las Dunas de Guardamar (Alicante). *II Congreso de Arqueología Medieval Española, II*, 433–442.
- Benito Monclús, P. (1999). Els habitants de Vilassar enfront de la senyoria arbitrària dels Sant Vicenç (1229). *Ipsa Arca*, 1, 40–47.
- Benito Monclús, P. (2003). *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)* (Vol. 51). Barcelona: CSIC.
- Benito Monclús, P. (2013). La senyoria rural en temps de Jaume I. La forja d'un nou ordre jurídic. *Jaume I. Commemoració Del VIII Centenari Del Naixement de Jaume I*, 41–60.
- Bensch, S. (1995). *Barcelona and its Rulers, 1096-1291*. Cambridge: University Press.
- Bensch, S. (2008). Jaume I i Hug IV d'Empúries. *Mot so Razo*, 7, 7–12.

- Bernat Roca, M. (1997). Feudalisme i infraestructura artesanal: de Madîna Mayûrqa a Ciutat de Mallorca. *BSAL*, 53, 27–70.
- Bernat Roca, M. (2004). De l'alquena ... i altres herbes. A l'entorn d'una droga medieval. *BSAL*, 60, 127–144.
- Bernat Roca, M. (2005). De Madîna Mayûrqa a Ciutat de Mallorca: feudalismo e infraestructura artesanal (1230-1315). *Boletín de Arqueología Medieval*, 12, 139–190.
- Bernat Roca, M. (2007). Llocs perduts: cementiris i sinagogues a la Ciutat de Mallorca. *BSAL*, 63, 7–44.
- Bernat Roca, M. (2010a). De madîna a urbs gòtica: Ciutat de Mallorca, 1230-1300. *La Ciutat de Mallorca i Els Segles Del Gòtic. XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, (XXVIII Jor), 115–148.
- Bernat Roca, M. (2010b). Sobre la unió de les aigües de les síquies de la Font de la Vila i d'en Baster (Ciutat de Mallorca, 1688). *BSAL*, 60, 125–138.
- Bernat Roca, M., & Serra Barceló, J. (1993). Ceràmica medieval mallorquina: entre la pervivència andalusina i la tradició cristiana. *IV Congreso de Arqueología Medieval Española*, 3, 825–835.
- Bernat Roca, M., & Serra Barceló, J. (1997). Espacios sagrados y comunidades rurales. Algunas hipótesis sobre colonización y sagreras en Mallorca (siglos XIII-XIV). *Boletín de Arqueología Medieval*, 11, 157–206.
- Bernat Roca, M., & Serra Barceló, J. (2000). *La síquia d'en Baster (s. XIII-XVIII)*. Palma: Museu de Mallorca.
- Bernat Roca, M., & Serra Barceló, J. (2001). Les coves on los moros estaven. Els darrers nuclis de resistència dels vençuts (1230-1242). *BSAL*, 57, 29–48.
- Bernat Roca, M., & Serra Barceló, J. (2004). El concepto de 'posesió': unidad de control de espacio, de gentes y de producción. Reflexiones sobre su origen (Mallorca, siglos XVI-XVII). *El Mundo Rural En La España Moderna, Actas de La Reunión Científica de La Fundación Española de Historia Moderna*, 2, 259–291.
- Bernat Roca, M., & Serra Barceló, J. (2008). 'Estranys de lloc'. Els italians en la repoblació de la Ciutat de Mallorca (1230-1300). *El Regne de Mallorca, Cruïlla de Gents i de Cultures (Segles XIII-XIV), XXVI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 189–212.
- Bernat Roca, M., Serra Barceló, J., & Soberats Sagreras, N. (2002). Porta o almudaina? De Bâb al-Gumâra a Castell del Temple. *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy, I*, 193–218.
- Bernat Roca, M., & Soberats Sagreras, N. (2019). Ista sunt molendina [...] super aquam de Caneto (Un abans i un després, Ciutat de Mallorca 1229-1232). *XI Congrès Internacional de Molinologia. Memòria, Arquitectura, Enginyeria i Futur (Mallorca 18-20/X/2018)*, 165–178.
- Bertran Roigé, P. (1997). Ordes militars i organització del territori: els hospitalers durant la baixa edat mitjana. *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història*,

- Arqueologia, Documentació, I*, 209–234.
- Bertran Roigé, P. (2009). Oligarquías y familias en Cataluña. *La Sociedad En Aragón y Cataluña En El Reinado de Jaime I (1213-1276)*, (Coord. Esteban Sarasa), 53–80.
- Bestard Mas, A. (1974). El valle de Coanegra de Santa María del Camí. *BSAL*, 34, 358–376.
- Bestard Mas, A. (1975). Los molinos harineros de Coanegra en los siglos XV y XVI. *BSAL*, 34, 536–556.
- Binimelis, J. (1593). *Nueva historia de la isla de Mallorca y de otras a ella adyacentes, compuesta por el Dr...* Palma: Imprenta de José Tous.
- Bisson, T. N. (1980). Las finanzas del joven Jaime I (1213-1228). *Jaime I y Su Época. X Congreso de Historia de La Corona de Aragón, 1 y 2*(Expansión político militar. Ordenamiento interior. Relaciones exteriores.), 161–208.
- Bisson, T. N. (1984a). El feudalismo en la Cataluña del siglo XII. *Estructuras Feudales y Feudalismo En El Mundo Mediterráneo (s. X-XIII)*, 66–91.
- Bisson, T. N. (1984b). *Fiscal Accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*. Berkeley: University Press.
- Bisson, T. N. (1995). Els orígens de l'impost sobre la moneda a Catalunya: una reconsideració. *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 16–17, 301–310.
- Bloch, M. (1960). *Seigneurie française et manoir anglais*. Paris: Librairie Armand Colin.
- Bofarull Mascaró, P. (1856). Repartimiento de Mallorca, Reg. 26. *Repartimientos de Los Reinos de Mallorca, Valencia y Cerdeña, Publicados de Real Orden. Colección de Documentos Inéditos Del Archivo General de La Corona de Aragón*, XI, 2, 1–141.
- Bofarull Sans, F. (1886). *Gilaberto de Cruïlles*. Barcelona: Tipografía La Academia.
- Bofarull Sans, F. (1908). Don Jaume y l'Arxiu Reyat. *Butlletí de La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 4(Nº 29), 252–255.
- Bois, G. (1989). *La mutation de l'an mil. Lournand, village mâconnaise de l'Antiquité au Féodalisme*. Barcelona: Ed. Crítica.
- Bolós Masclans, J. (1993). Paisatge i societat al Segrià al segle XIII. *Paisatge i Societat a La Plana de Lleida a l'Edat Mitjana*, 45–81.
- Bolós Masclans, J. (1994). Aportació al coneixement de les terres de conreu a Catalunya a l'edat mitjana. *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 14–15, 143–174.
- Bonales Cortés, J. (2016). Paisatge històric, societat i economia al Priorat: una aportació metodològica. In *Caracterització històrica del paisatge del Priorat-Montsant-Siurana* (pp. 43–150). Tarragona: Diputació de Tarragona.
- Bonet Donato, M. (1994). *La Orden del Hospital en la Corona de Aragón. Poder y gobierno en la Castellania de Amposta (ss. XII-XV)*. Madrid: CSIC.
- Bonet Donato, M. (2006). Las dependencias personales y las prestaciones económicas en la expansión feudal en la Cataluña Nueva (siglo XII). *Hispania. Revista*

Española de Historia, 66(Nº 223), 425–482.

Bonet Donato, M. (2011a). La consolidació política i econòmica, dins Tarragona medieval, capital eclesiàstica i del Camp. Vol. II. In *Història de Tarragona*, 6 vols. (pp. 111–182). Lleida: Pagès editors.

Bonet Donato, M. (2011b). Las Órdenes Militares en la expansión feudal de la Corona de Aragón. *Anales de La Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 17, 245–302.

Bonet Donato, M. (2013). Els hospitalers en temps de Jaume I. *Jaume I. Commemoració Del VIII Centenari Del Naixement de Jaume I*, 2, 339–361.

Bonet Donato, M. (2015). Las guerras en la Catalunya del siglo XII. Aristocracia y liderazgo político. *Imago Temporis. Medium Aevum*, 9, 455–477.

Bonet Donato, M. (2016). Expansion in Twelfth Century Catalonia. Counties, Towns and the Church. *Roda Da Fortuna. Revista Eletrònica Sobre Antiguidade e Medioevo*, 5(2), 26–50.

Bonet, M. (1902). Sobre reparto de fincas a los tortosines en Mallorca (1231). *BSAL*, 9, 234.

Bonnassie, P. (1969). Les conventions féodales dans la Catalogne du XIe siècle. *Les Structures Sociales de l'Aquitaine, Du Languedoc et d'Espagne Au Premier Âge Féodal*, 187–219.

Bonnassie, P. (1979). *Catalunya mil anys enrere*. Barcelona: Edicions 62.

Bonnassie, P. (1994). El proceso de feudalización en Cataluña y Francia del sur: similitudes y diferencias. *Los Orígenes Del Feudalismo En El Mundo Mediterráneo*, (2ª (1998)), 101–118.

Bonnassie, P. (2000). Sur la genèse de la féodalité catalane: nouvelles approches. *Il Feudalesimo Nell'Alto Medioevo. XLVII Settimana Di Studio Del Centro Italiano*, 569–609.

Bonnassie, P. (2002). *Fiefs et féodalité dans l'Europe méridionale (Italie, France du Midi, Péninsule Ibérique) du Xe. au XIIIe. Siècle*. Toulouse: CURS-Universitat de Toulouse-Le Mirail.

Bonnassie, P., Bisson, T. N., Pastor, R., Guichard, P., & Poly, J.-P. (1984). *Estructuras feudales y feudalismo en el mundo mediterráneo: siglos X-XIII*. Barcelona: Editorial Crítica.

Bordoy Bordoy, M. J. (2001). Algunes notes sobre les possessions del monestir de Santa Maria de Jonqueres de Barcelona a Mallorca. *BSAL*, 57, 105–116.

Bordoy Bordoy, M. J. (2009). *Arran de la Porta Pintada. Poder i prestigi femení al monestir de Santa Margalida (Ciutat de Mallorca, segles XIII-XVI)*. Palma: Leonard Muntaner Editor.

Bordoy Oliver, M. (1919). *Història de la ciutat de Felanitx. Vol. I. Felanitx*.

Bover, J. M. (n.d.). *Miscelanea historica mayoricense IX*. Palma.

Bover, J. M. (1830). *Miscelanea historica mayoricense V*.

- Bover, J. M. (1831). *Miscelanea historica mayoricense VI*. Palma.
- Bover, J. M. (1832). *Miscelanea historica mayoricense VII*. Palma.
- Bover, J. M. (1834). *Miscelanea historica mayoricense VIII*. Palma.
- Bover, J. M. (1838). *Memoria de los pobladores de Mallorca después de la última conquista por D. Jaime I de Aragón y noticia de las heredades asignadas a cada uno de ellos en el Reparto General de la Isla, sacada de varios códices, historias y documentos inéditos*. Palma: Imprenta de los socios Gelabert y Villalonga.
- Bover, J. M. (1842a). *Miscelanea historica mayoricense XII*. Palma.
- Bover, J. M. (1842b). *Miscelanea historica mayoricense XIII*. Palma.
- Bover, J. M. (1850). *Nobiliario mallorquín, dedicado a la Reina nuestra señora*. Palma: Imprenta de Pedro José Gelabert.
- Bover, J. M. (1858). *Miscelanea historica mayoricense XVI*.
- Bover, J. M. (1864a). Cronología de los Bailes generales y Vegueres de Mallorca. *Noticias Histórico-Topográficas de La Isla de Mallorca*, 202–208.
- Bover, J. M. (1864b). Episcopologio majoricense. *Noticias Histórico-Topográficas de La Isla de Mallorca*, 332–340.
- Bover, J. M. (1864c). *Noticias histórico-topográficas de la isla de Mallorca. Estadística general de ella y periodos memorables de su historia*. Palma: Imprenta de D. Felipe Guasp y Barberi.
- Bover, J. M. (1864d). Títulos de los reinos de Mallorca, Aragón y Castilla que radican en las islas Baleares. *Noticias Histórico-Topográficas de La Isla de Mallorca*, 302–326.
- Bover Pujol, J., & Rosselló Vaquer, R. (1978). *Història d'Andratx, s. XIII i XIV*. Palma: Gràfiques Miramar.
- Bover Pujol, J., & Rosselló Vaquer, R. (1992). Traductors de l'àrab al català. Mallorca, segle XIV. *Miscelánea de La Biblioteca Española de Tánger.. En Commemoración Del 50 Aniversario de Su Fundación, 1941-1991*, 171–177.
- Braisio, A. (1959). O infante D. Pedro, senhor de Majorca. *Anais d'Academia Portuguesa Da História*, 9, 163–240.
- Brufal Sucarrat, J. (2015). Les almunias du district musulman de Lérida (XIe-XIIe siècles). *Terroirs d'Al-Andalus et Du Maghreb. VIIIe-XVe Siècle*, (Sous la direction de Sophie Gilotte et Elise Voguet), 139–170.
- Brufal Sucarrat, J. (2020). La gènesi i consolidació d'espais urbans a la frontera superior d'Al-Andalus a través de les elits urbanes, els llinatges muladí i els emirs i califes cordovesos (segles IX-X). «*Ciutat És Congregació Concordant de Moltes Persones*». *La Ciutat a l'Edat Mitjana*.
- Buresi, P. (2001). Els “senyors cristians de la frontera” a la Península Ibèrica (segona meitat del segle XII). *Recerques*, 43, 33–46.
- Burns, R. I. (1981). *Jaume I i els valencians del segle XIII*. València: Eliseu Climent.

- Burns, R. I. (1985). *Society and Documentation in Crusader Valencia*. Princeton: University Press.
- Burns, R. I. (1989). *L'islam sota els croats*. València: Tres i Quatre, S.L.
- Busqueta, J. J., & Cuadrada Majó, C. (1986). Un grup social a la conquesta de l'entorn rural. Els funcionaris regis i la seva implantació al Pla de Barcelona i en el Maresme. *L'Avenç*, 94(Juny), 36–41.
- Busquets Mulet, J. (1952). El código latinoarábigo del Repartimiento de Mallorca (Parte latina). *BSAL*, 30, 708–758.
- Busquets Mulet, J. (1954). El código latinoarábigo del Repartimiento de Mallorca (Texto árabe). *Miscelánea Dedicada Al Doctor José María Millás Vallicrosa*, 243–296.
- Cabanes Pecourt, M. D. (1975). La cronología en la documentación valenciana de Jaime I. *Homenaje Al Dr. D. Juan Reglà Campistol*, 1, 103–110.
- Cabanes Pecourt, M. D. (1988). Testimonios diplomáticos en la crónica de Jaime I. *Anales de La Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 7, 263–274.
- Cabanes Pecourt, M. D. (1990). Documentos mallorquines sobre la familia Montaner. *XIII Congrès d'Història de La Corona d'Aragó (Palma, 27/09-01/10/1987)*, *Comunicaci*, 179–185.
- Cabanes Pecourt, M. D. (2009). *Documentos de Jaime I relacionados con Aragón*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.
- Cabezuelo Pliego, J. V. (2006). Formas feudales en el traspaso de la posesión de fortalezas “ad consuetudinem Yspanie.” *Alcaidías y Fortalezas En La España Medieval*, (José Vicente Cabezuelo Pliego (Ed.)), 155–191.
- Cabré, D. (1988). Spàreg de la Barca, arquebisbe de Tarragona. *Montpellier, La Couronne d'Aragon et Les Pays de Langue d'Oc (1204-1349)*. *Actes Du XIII Congrès d'Histoire de La Couronne d'Aragon*, 57–70.
- Cabrera, E. (2013). Algunos datos e ideas sobre el repartimiento de Córdoba. *La Corona Catalanoaragonesa, l'islam i El Món Mediterrani.*, *Anejo 71*(Anu. Estud. Mediev.), 141–148.
- Calderón Medina, I. (2011). *Cum magnatibus regni mei: La nobleza y la monarquía leonesas durante los reinados de Fernando II y Alfonso IX de León (1157-1230)*. Madrid: CSIC.
- Calderón Medina, I. (2013). El panorama político de la Península ibérica en 1200 (ca. 1150-1230). *1212, Un Año, Un Reinado, Un Tiempo de Despegue. XXIII Semana de Estudios Medievales*, (Esther López Ojeda (coordinadora)), 103–137.
- Calderón Medina, I., & Martins Ferreira, J. P. (2014). Beyond the border. The aristocratic mobility between the kingdoms of Portugal and León (1157-1230). *E-Journal of Portuguese History*, 12(1), 1–48.
- Calderón Ortega, J. M., & Díaz González, F. J. (2012). *Vae Victis: Cautivos y prisioneros en la Edad Media Hispánica*. Alcalá de Henares.
- Campaner, Á. (1881). *Cronicón Mayoricense. Noticias y relaciones históricas de*

- Mallorca desde 1229 a 1800*. Palma: Imprenta Mossèn Alcover.
- Campaner, Á. (1888). *Bosquejo histórico de la dominación islamita en las islas Baleares*. Palma: Est. Tip. de Juan Colomer y Salas.
- Canet, P., & Vilar, L. (1976). Castells i cases fortificades de Calonge. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 23, 279–319.
- Cano, F. A. (1606). *Discurso general de este antiquísimo Castillo y Monasterio de Sanct Feliu de Guíxols de la Orden de Ntro. Glorioso P. S. Benito. A donde se trata de la fundación, y se continúa la sucesión de los muy Reverendos señores Abades de esta Sancta Casa, con una .*
- Cantos Carnicer, Á. (2017). El armamento y sus innovaciones en el Aragón de la segunda mitad del siglo XIV. *RUHM: Revista Universitaria de Historia Militar*, 6(11), 109–135.
- Capó Juan, J. (1980). *La vila de Santa Maria del Camí. De la prehistòria al segle XVI. Volum I*. Palma: Gràfiques Miramar.
- Capó Villalonga, J. (1985). *Història de Lloseta. De la Prehistòria al segle XVI. Volum I*. Palma: Ed. Moll.
- Cappelli, A. (1978). *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo: Dal principio dell'era cristiana ai nostri giorni: tavole cronologico-sincrone e quadri sinottici per verificare le date storiche (4ª)*. Milà: Editore Ulrico Hoepli.
- Carbonero Gamundí, M. A. (1992). *L'espai de l'aigua. Petita hidràulica tradicional a Mallorca*. Palma: Consell Insular de Mallorca.
- Carreres Candi, F. (1910). Notes dotzecentistes d'Ausona. *Boletín de La Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 10(Nº 40), 429–479.
- Carrió Trujillano, B., & Palos Nadal, J. C. (2020). *Els camins de Palma (Volum primer)*. Palma: Lleonard Muntaner, editor.
- Casanova, U. de, & López Bonet, J. F. (1986). *Diccionario de términos históricos del Reino de Mallorca: s.XIII-XVIII*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- Casasnovas Camps, M. A. (1998). *Història de les illes Balears. Segona edició revisada i molt augmentada*. Palma: Ed. Moll.
- Castellano de la Peña, G. (1919). *Crónica de la Corona de Aragón*. Zaragoza: Oficina Tipográfica de Salvador Hermanos.
- Castro Martínez, T. de. (1996). La alimentación en la cronística almohade y nazarí: acerca del consumo del vino. *La Mediterrània, Àrea de Convergència de Sistemes Alimentaris (Segles V-XVIII), XIV Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 591–614.
- Cateura Bennàssar, P. (1979). Aproximación a la dinàmica de un grupo familiar foráneo de Mallorca en la Baja Edad Media (La diferenciación social y el proceso de formación de élites). *Fontes Rerum Balearium*, III, 359–372.
- Cateura Bennàssar, P. (1980a). Sobre la aportación aragonesa a la conquista de Mallorca (1229-1232). *Jaime I y Su Época. X Congreso de Historia de La Corona de Aragón, 1 y 2*(Expansión político militar. Ordenamiento interior. Relaciones exteriores.), 17–39.

- Cateura Bennàssar, P. (1980b). *Sobre la fundación y dotación del hospital de San Andrés, en la ciudad de Mallorca, por Nuño Sans*. Palma: UNED.
- Cateura Bennàssar, P. (1981). Sobre el 'Infant en Jacme' y Mallorca (1256-1276). *Mayurqa*, 20, 123–136.
- Cateura Bennàssar, P. (1982). Mallorca y la política patrimonial de la monarquía (siglo XIII y primera mitad del siglo XIV). *Estudis Baleàrics*, 6, 79–130.
- Cateura Bennàssar, P. (1985a). La administración de justicia en la ciudad de Mallorca en la época de Pedro el Ceremonioso. *En La España Medieval*, 7, 1301–1320.
- Cateura Bennàssar, P. (1985b). Mallorca a la segona meitat del segle XIII (Aspectes polítics i financers fins a 1276). *Estudis Baleàrics*, 17, 57–86.
- Cateura Bennàssar, P. (1986). Los caballeros en la repoblación señorial de Mallorca. *El Regne de Mallorca i El Sud Francès. IV Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 83–89.
- Cateura Bennàssar, P. (1988). La repoblació nobiliària de Mallorca per Nuno Sans. *Montpellier, La Couronne d'Aragon et Les Pays de Langue d'Oc (1204-1349). Actes Du XIIe Congrès d'Histoire de La Couronne d'Aragon*, 99–114.
- Cateura Bennàssar, P. (1990a). Ampliació de la Corona d'Aragó. I. El Regne de Mallorca. In *Història de la Corona d'Aragó* (Vol. 4, pp. 125–145). Barcelona: Ed. Aragó.
- Cateura Bennàssar, P. (1990b). Sobre las Órdenes Militares en la repoblación de Mallorca. *Actas Das II Jornadas Luso-Espanholas de Historia Medieval*, 3–25.
- Cateura Bennàssar, P. (1993). Exceptis Militibus et Sanctis. *Homenatge a Antoni Mut Calafell*, *Arxiver*, 53–62.
- Cateura Bennàssar, P. (1997a). Las cuentas de la colonización feudal (Mallorca, 1231-1245). *En La España Medieval*, 20, 57–141.
- Cateura Bennàssar, P. (1997b). *Mallorca en el segle XIII*. Palma: El Tall editorial.
- Cateura Bennàssar, P. (1998). Urbanisme, societat i fiscalitat a Mallorca. *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, Documentació*, II, 211–260.
- Cateura Bennàssar, P. (1999a). La contribución confesional: musulmanes y judíos en el reino de Mallorca (siglos XIII-XIV). *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 20–21, 119–138.
- Cateura Bennàssar, P. (1999b). La Gobernación del reino de Mallorca. *Anales de La Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 12, 79–111.
- Cateura Bennàssar, P. (1999c). Sobre l'encreuament de fidelitats en el regne de Mallorca medieval. *Mayurqa*, 25, 177–186.
- Cateura Bennàssar, P. (2000a). *Capdepera, ara fa 700 anys*. Capdepera: Ajuntament de Capdepera.
- Cateura Bennàssar, P. (2000b). L'arnès del cavaller. De l'Edat Mitjana al Renaixement. *Llibre de Cavalleria de Les Illes Balears*, 25–39.
- Cateura Bennàssar, P. (2003). Els segles XIII i XIV. *Documents Cabdals Del Regne de*

Mallorca. La Història: Govern i Autogovern de Les Illes Balears.

- Cateura Bennàssar, P. (2004). Caballeros mediterràneos de la edad Media. *Espacio, Tiempo y Forma, Serie III, Hª Medieval*, 17, 131–141.
- Cateura Bennàssar, P. (2006). La época de Jaime I (1230-1276). In *Historia de las Islas Baleares* (Vol. 6, pp. 11–169). Palma: El Mundo.
- Cateura Bennàssar, P. (2008). Jaume I: conquesta i organització del regne de Mallorca. *El Rei Jaume I. Fets, Actes i Paraules*, 33–52.
- Cateura Bennàssar, P. (2011). Jaume I i el govern de Mallorca i Eivissa (1230-1276). *Jaume I. Commemoració Del VIII Centenari Del Naixement de Jaume I, I*, 131–141.
- Cateura Bennàssar, P. (2013). L'Església de Mallorca en temps de Jaume I. *Jaume I. Commemoració Del VIII Centenari Del Naixement de Jaume I*, 269–282.
- Cayetano de Mallorca, P. (1746). *Loseta ilustrada por la intervención milagrosa de la Virgen nuestra Señora llamada vulgarmente de Loseta, sita en el condado de Ayamans de el Reyno de Mallorca*. Palma: Miguel Cerdà i Miguel Amorós, eds.
- Cervera Pery, J. (2007). Un Cervera en la conquista de Mallorca. La expedición de Jaime I. *XXV Semana de Estudios Del Mar*, 191–199.
- Chabás Llorens, R. (1899). Nombramiento de almirante de Cataluña y Mallorca a favor de Carroz. *BSAL*, 8, 95.
- Challet, V. (2011). Al arma ! Al arma ! Prises d'armes et recours aux armes à l'époque médiévale: entre autodéfense et revendication de liberté. *Annales de Bretagne et Des Pays de l'Ouest*, 118(4), 21–34.
- Charlo Brea, L. (1999). *Crónica latina de los reyes de Castilla*. Madrid: Ed. Akal.
- Chevedden, P. E. (1996). The Artillery of King James I the Conqueror. *Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages: Essays in Honor of Robert I. Burns, S.J.*, (Ed. Paul E. Chevedden, Donald J. Kagay, and Paul G. Padilla), 47–94.
- Chevedden, P. E. (2011). King James I the Conqueror and the artillery revolution of the Middle Ages. *Jaume I. Commemoració Del VIII Centenari Del Naixement de Jaume I, I*, 313–339.
- Cingolani, S. M. (2006). *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Cingolani, S. M. (2007). *Jaume I. Història i mite d'un rei*. Barcelona: Edicions 62.
- Cingolani, S. M. (2008a). El Llibre dels fets del rei Jaume I i el Llibre del rei en Pere de Bernat Desclot. *El Rei Jaume I. Fets, Actes i Paraules*, 287–312.
- Cingolani, S. M. (2008b). Memòria, llinatge i poder: Jaume I i la consciència històrica. *Butlletí de La Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 19, 101–127.
<https://doi.org/10.2436/20.1001.01.30>
- Cingolani, S. M. (2009). *Historia y mito del rey Jaime I de Aragón*. Barcelona: Ed. Edhasa.

- Cingolani, S. M. (2011). *Diplomatari de Pere el Gran I. Cartes i pergamins (1258-1285)*. Barcelona: Fundació Noguera.
- Cingolani, S. M. (2012). La conquesta de Mallorca. *Desperta Ferro: Antigua y Medieval*, 13, 32–37.
- Cirera Prim, J. (1954). Filiación de los Montcada que asistieron a la conquista de Mallorca. *Memòries de La Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 1–4(Facsímil 2000), 101–112.
- Cirlot, V. (1985). Techniques guerrières en Catalogne féodale: le maniement de la lance. *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 28(109), 35–43.
- Coll Conesa, J. (2007). Mallorca i el comerç medieval de les olles de Barcelona i el seu entorn. *Arqueologia Medieval. Revista Catalana d'arqueologia Medieval*, 3, 44–53.
- Coll Conesa, J. (2009). Tresor almohade. *En Temps Del Rei En Jaume*, 22–26.
- Coll Font, M. C. (2003). Els signes i les subscripcions dels notaris mallorquins al segle XIII. *Memòries de La Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 13, 37–62.
- Coll Font, M. C. (2013a). Arnau de Togores: l'empremta del guerrer. *Memòries de La Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 23, 23–38.
- Coll Font, M. C. (2013b). *El Llibre Manual de Pere Romeu, notari públic de Mallorca (1239-1243)*. Palma.
- Coll Font, M. C. (2015a). Musulmans captius i lliures a Mallorca, una dècada després de la conquesta cristiana. *Memòries de La Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 25, 7–37.
- Coll Font, M. C. (2015b). Testaments del segle XIII a Mallorca. *Inèdit*.
- Coll Tabanera, P. (2012). La possessió de Binibassí (Fornalutx): història i arquitectura. *Les Possessions Mallorquines: Passat i Present*, (Ed. a cura d'A. Morey i G. Jover), 485–500.
- Conca, M., & Guia, J. (2004). El cavaller català Guillem de Montcada, senyor de Tortosa, testimoni del Tractat d'Almíçra. *Revista de Festes Del Camp de Mirra*, (20/08), 1–4.
- Conca, M., & Guia, J. (2016). Hug de Forcalquer, mestre dels Hospitalers a Catalunya i Aragó. *Revista de Festes Del Camp de Mirra*, 116–129.
- Conde Delgado de Molina, R. (1998). El Libre [de les rendes e] emoluments que.l Senyor Rei (...) ha en la Ciutat e Illa de Mallorques (1358). *El Regne de Mallorca a l'època de La Dinastia Privativa, XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 165–220.
- Contamine, P. (1984). *La guerra en la Edad Media*. Barcelona: Ed. Labor.
- Corbera Pou, J. (2008). La llengua al Regne de Mallorca del segle XIII. *El Rei Jaume I. Fets, Actes i Paraules*, 427–458.

- Coromines, J. (1965). *Estudis de toponímia catalana*. Barcelona: Ed. Barcino.
- Coromines, J. (1989). *Onomasticon cataloniae: els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. Barcelona: Ed. Curial.
- Costa Paretas, M. M. (1973). *Violant Carroç, una Comtessa dissortada*. Barcelona: Rafel Dalmau Editor.
- Costa Paretas, M. M. (1989). Notícia de les possessions del monestir de Jonqueres a les Illes Balears. *El Regne Privatiu de Mallorca i La Mediterrània. - XIII Congrés d'Història de La Corona d'Aragó*, 61–70.
- Costa Paretas, M. M. (1998). Pergamins del Monestir de Jonqueres a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (s. XIII). *Analecta Sacra Tarraconensia*, 71, 213–234.
- Costa Paretas, M. M. (2005). *El món de les dames de Jonqueres*. Lleida: Pagès editors.
- Cuadrada Majó, C. (1989). Sobre el mer i mixt imperi als senyories feudals de la Catalunya Vella (segle XIV). *Mayurqa*, 22/1, 199–211.
- Cuadrada Majó, C. (1997). Senyors i ciutadans: les senyories catalanes a la Baixa Edat Mitjana. *Revista d'Història Medieval*, 8, 57–77.
- Cuadrada Majó, C., Duran Duelt, D., & Martínez Giralt, A. (2018). *El fons Lull de l'arxiu dels marquesos de Santa Maria de Barberà*. Barcelona: Institut Europeu de la Mediterrània.
- Cubells Llorens, J. (1988). Fets del regnat de Jaume I, senyor de Montpeller, en els pergamins de l'Arxiu Històric de Tarragona. *Montpellier, La Couronne d'Aragon et Les Pays de Langue d'Oc (1204-1349). Actes Du XIIe Congrès d'Histoire de La Couronne d'Aragon*, 77–90.
- Dameto, J., Mut, V., Alemany, J., Moragues, M., & Bover, J. M. (1840). *Historia general del Reino de Mallorca*. Palma: Imprenta nacional a cargo de D. Juan Guasp Pascual.
- Dameto, J., Mut, V., Alemany, J., Moragues, M., & Bover, J. M. (1841). *Historia general del Reino de Mallorca*. Palma: Imprenta nacional a cargo de D. Juan Guasp Pascual.
- Darder Moll, A. (2016). *Edició crítica de la Comèdia de la General Conquista de Mallorca, de Pere Antoni Bernat*. Universitat de les Illes Balears.
- De Francisco Olmos, J. M. (2010). *Manual de cronología. La datación documental histórica en España*. Madrid.
- De Nicolás Mascaró, J. C. (2015). La matriu d'un segell perdut a Menorca a finals del segle XIII pel cavaller de nissaga empordanesa Pere Saverdera o un personatge homònim. *XI JORNADES DE PATRIMONI CULTURAL DE MENORCA*, 7.
- Desclot, B. (1982). *Crónica*. Barcelona.
- Deyà, M. (2003). La pañería mallorquina a fines del Reino Privativo (1320-1343). *El Món Urbà a La Corona d'Aragó de 1137 Als Decrets de Nova Planta. - Actes Del XVII Congrés d'Història de La Corona d'Aragó*, 345–358.
- Deyà Miró, J. (2014). *Arqueologia i fonts escrites: Almallutx i el seu hinterland*.

- Deyà Miró, J. (2019). Refugiats musulmans durant la conquesta 1229-1232 a la Serra de Tramuntana. El cas de les muntanyes de Sóller. *XIII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, 205–212.
- Deyà Miró, J., & Galera Pérez, P. (2013). L'entorn arqueològic d'Almallutx, una projecció a escala de la seqüència d'ocupació humana de l'illa de Mallorca. Presentació i perspectives de futur. *V Jornades d'Arqueologia de Les Illes Balears*, 241–248.
- Díaz de Durana, J. R., & Guinot Rodríguez, E. (2010). *La dîme dans l'Espagne médiévale. La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail.
- Dols Martorell, M. del C. (2014). *Estudi agro-econòmic de Mallorca i Menorca del 1380 al 1420 segons el delme eclesiàstic*. UIB, Palma.
- Dolset, H. (2000). En el corazón del debate sobre la feudalidad: las clientelas militares. *Historiar: Revista Trimestral de Historia*, 4, 66–83.
- Domingo, D. (2007). *A la recerca d'Aurembaix d'Urgell*. Lleida: Universitat de Lleida.
- Duby, G. (1973). Los orígenes de la caballería. *Hombres y Estructuras de La Edad Media*, (En español 1989), 209–228.
- Duby, G. (1988). *El domingo de Bouvines, 24 de julio de 1214*. Madrid: Ed. Alianza.
- Duby, G. (1989). *Hombres y estructuras de la Edad Media*. Madrid: Ed. Siglo XXI.
- Duhamel-Amado, C. (1990). L'alleu paysan a-t-il existé en France méridional autour de l'an Mil? *La France de l'an Mil*, (DELORT, R. (éd.)), 142–161.
- Duran, E. (1979). La crisi rural mallorquina els segles XV i XVI. *Estudis d'Història Agrària*, 3, 53–77.
- Durliat, M. (1964). *L'art en el regne de Mallorca*. Palma.
- Eiroa Rodríguez, J. A. (2012). Pasado y presente de la arqueología de las alquerías. *Imago Temporis. Medium Aevum*, 6, 386–406.
- Ensenyat de Villalonga, A. (2004). ¿Quién era Miguel Ballester, el nombre de confianza de Colón en el Nuevo Mundo? *BSAL*, 60, 161–180.
- Ensenyat Pujol, G. (1988). Caballos armados mallorquines en la campaña del Rosellón (1343-1345). *XII Congrès d'Histoire de La Couronne d'Aragon*, 2, 215–224.
- Ensenyat Pujol, G. (1989). La donació de dues cavalleries propietat de legitimistes feta per Pere IV després de la reintegració de Mallorca. *Mayurqa*, 22/1, 229–238.
- Ensenyat Pujol, G. (1997). *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343-1349) 2 volums*. Palma: Editorial Moll.
- Ensenyat Pujol, G. (2005). *Llibre dels fets. Conquestes de Mallorca i Eivissa i submissió de Menorca*. Palma: Hora Nova.
- Ensenyat Pujol, G. (2008a). *Jaume I. El rei que forjà una corona*. Palma: Ajuntament de Palma.
- Ensenyat Pujol, G. (2008b). Nunó Sanç. *Fills Il·lustres de Palma*, 343–345.

- Ensenyat Pujol, G. (2009a). El tractat de Capdepera segons el relat del Llibre dels Feits i altres textos cronístics medievals. *Actes de Les Jornades d'estudi i Debat: El Tractat de Capdepera de 1231 i La Independència de Menorca*, 109–128.
- Ensenyat Pujol, G. (2009b). Jaume I i la conquesta de Mallorca. *9es Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, 11–20.
- Ensenyat Pujol, G. (2017). Les relacions culturals entre Mallorca i el Rosselló en temps de la corona mallorquina. *E-Spania*, 28. <https://doi.org/10.4000/e-spania.27169>
- Ensenyat Pujol, J. B. (1919). *Historia de la Baronía de los señores Obispos de Barcelona en Mallorca*. 2 vols. Palma.
- Epalza, M. de. (1987). Precisiones sobre instituciones musulmanas de las Baleares. *Les Illes Orientals d'al-Andalus i Les Seves Relacions Amb Sharq Al-Andalus, Magrib i Europa Cristiana (Ss. VIII-XIII)*. V *Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 73–88.
- Eritja, X. (2003). Estructura feudal d'un nou territori al segle XII: l'exemple de Lleida. *El Feudalisme, Comptat i Debatut. Formació i Expansió Del Feudalisme Català*, 293–314.
- Escandell Daranas, J. M. (2010). Guillem de Montgrí, sagristà major de Girona i arquebisbe de Tarragona (s. XII-XIII) i la conquesta d'Eivissa. *Miscel·lània En Honor de Josep M. Marquès*, (N. Figueras, P. Vila (eds)), 119–129.
- Escudero Manzano, G. (2016). Las falsificaciones documentales medievales: del rechazo a los nuevos retos. *Roda Da Fortuna. Revista Eletrònica Sobre Antiguidade e Medievo*, 5(1–1), 165–177.
- Espadaler, A. M. (2007). Els almogàvers: les cares d'un mite. *Butlletí de La Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 18, 35–51.
- Esquilache Martí, F. (2012). El Llibre del Repartiment de València i el cas de Benet Oller. Retrieved from <http://harcajmv.blogspot.com.es/2012/10/el-llibre-del-repartiment-de-valencia-i.html>
- Estabén Ruiz, F. (1971). De lo bélico mallorquín. Fuerzas militares de Mallorca. Arquitectura militar insular. *Historia de Mallorca Coordinada per J. Mascaró Pasarius*, IV, 521–667.
- Esteban Ribas, R. (2011). El Llibre dels Feits. Los hechos militares. *Revista de Historia Militar*, 109, 11–47.
- Estrada-Rius, A. (2011). Jaume I el conqueridor i la marina del seu temps: notes per a un marc d'estudi. *Jaume I. Commemoració Del VIII Centenari Del Naixement de Jaume I*, I, 341–356.
- Febrer Romaguera, M. V. (1996). Orígenes y configuración jurídica del feudalismo foral valenciano. *Estudios En Homenaje a La Profesora Teresa Puente*, 2, 421–456.
- Feliu Montfort, G. (2002). Alguns exemples de manipulacions falsificades en documents altmedievals catalans. *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 23–24, 51–68.
- Feliu Montfort, G. (2013). L'explotació de la terra a Catalunya. *Jaume I. Commemoració Del VIII Centenari Del Naixement de Jaume I*, 2 (Edició a cura de

- M. Teresa Ferrer i Mallol.), 13–40.
- Fernández-Armesto, F. (1999). La guerra naval después de la era vikinga. *Historia de La Guerra En La Edad Media*, (Oxford University Press. En castellà, 2005 (1^a)), 295–322.
- Fernández de Larrea Rojas, J. A. (1999). Guerra y sociedad en Europa occidental durante la Baja Edad Media (siglos XIII-XV). *La Guerra En La Historia. Décimas Jornadas de Estudios Históricos*, 45–94.
- Ferrando Francès, A. (1979). *Llibre del Repartiment de València*. València.
- Ferrer Abárzuza, A. (2006). Ibiza y Formentera. In *Historia de las Islas Baleares* (Vol. 6, pp. 214–250). Palma.
- Ferrer Abárzuza, A. (2018). Els captius de la sal d'Eivissa. *Plecs d'història Local*, 170, 8–10.
- Ferrer Abárzuza, A. (2019). Los cautivos en la conquista de Mallorca. Septiembre de 1229, julio de 1232. *Imago Temporis. Medium Aevum*, 13, 373–395.
- Ferrer Flórez, M. (1950). Mallorca y la teocracia pontificia. *Analecta Sacra Tarraconensia*, 23, 15–30.
- Ferrer Flórez, M. (1973). La evolución de la población de Mallorca y en especial de la Cordillera Norte. *Boletín de La Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, 678–679 (Enero-Junio), 3–60.
- Ferrer Mallol, M. T. (1985). La redempció de captius a la Corona catalano-aragonesa (segle XIV). *Anuario de Estudios Medievales*, 15, 237–298.
- Ferrer Mallol, M. T. (1990a). Els redemptors de captius: mostolafs, eixees o alfaquecs (segles XII-XIII). *Medievalia. Boletín de La Sociedad Española de Estudios Medievales*, 9, 85–106.
- Ferrer Mallol, M. T. (1990b). *Organització i defensa d'un territori fronterer: La governació d'Oriola en el segle XIV*. Barcelona: CSIC.
- Ferrer Mallol, M. T. (1996). Emprius i béns comunals a l'edat mitjana. *Béns Comunals Als Països Catalans i a l'Europa Contemporània. Sistemes Agraris, Organització Social i Poder Local Als Països Catalans. (Primeres Jornades, Alguaire, 30 Març-1 Abril 1995)*, 33–65.
- Ferrer Mallol, M. T. (2000). L'instrument notarial (segles XI-XV). *Actes Del II Congrés d'Història Del Notariat Català*, 29–88.
- Ferrer Mallol, M. T. (2001a). La organización militar en Cataluña en la Edad Media. *Revista de Historia Militar*, 45(Extra), 119–222.
- Ferrer Mallol, M. T. (2001b). Repartiments de terres a Oriola després de la conquesta de Jaume II. *Acta Historica et Archaeologica. Homenatge Al Dr. Manuel Riu i Riu*, 22(II), 509–535.
- Ferrer Mallol, M. T. (2011). Jaume I, vida i gestes. *Jaume I. Commemoració Del VIII Centenari Del Naixement de Jaume I*, 1, 11–35.
- Ferrer Mallol, M. T. (2014). Las crónicas reales catalanas. *Monarquía, Crónicas*,

- Archivos y Cancillerías En Los Reinos Hispano-Cristianos: Siglos XIII-XV*, (Esteban Sarasa Sánchez (coord.)), 77–144.
- Ferrer Navarro, R. (1983). Repoblación de tierras alicantinas por Jaime I. *Anales de La Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 2, 33–48.
- Fiol Mateu, G. (2000). *Mancor, Massanella, Biniarroi, Biniatzent. Notícies històriques 1230-1600. Vol. I*. Palma: Ajuntament de Mancor.
- Flori, J. (1995). *La Chevalerie en France au Moyen Age*. Paris: PUF.
- Flori, J. (1998). *Chevaliers et chevalerie au Moyen Âge*. Paris: Ed. Hachette.
- Font Jaume, A. (2000). Algunes observacions a l'entorn d'un document de 1232. *BSAL*, 56, 459–468.
- Font Obrador, B. (1972). *Historia de Lluçmajor. Volumen Primero. De la Prehistoria al siglo XIV*. Palma: Gráficas Miramar.
- Fontanals Jaumà, R. (1982). Una hipòtesi sobre la situació de Palma Alta. *Estudis de Prehistòria, d'història de Mayúrqa i d'història de Mallorca Dedicats a Guillem Rosselló Bordoy*, 188–194.
- Fontanals Jaumà, R. (1984). *Un plànol de la Sèquia de la Vila del s. XIV*. Palma: Ajuntament de Palma.
- Fontanals Jaumà, R. (1994). Gestió d'un sistema hidràulic i interferències des d'un poder exterior. El cas de la Sèquia de la Vila (Ciutat de Mallorca) als segles XIII i XIV. *Afers*, 18, 337–346.
- Fontanals Jaumà, R. (1995). El agua que, doméstica, corría por la ciudad medieval. *Arbor: Ciencia, Pensamiento y Cultura*, 151(Nº 593), 95–118.
- Fontanals Jaumà, R. (2004). El monestir de Santa Maria la Real de Mallorca i el control de l'aigua. *Randa*, 52, 25–34.
- Forey, A. J. (1973). *The Templars in the Corona de Aragon*. (Oxford University Press, Ed.). Londres.
- Forster, J. (1883). *The Chronicle of James I, King of Aragon, surnamed The Conqueror (written by himself)*. Londres: Chapman and Hall, Limited.
- Fort Cogul, E. (1974). Pere i Guillem de Claramunt. *Miscellanea Aqualatensia*, 2, 94–104.
- Fossier, R. (2018). *Gente de la Edad Media*. Barcelona: Debolsillo.
- Fowler, K. A. (1988). L'emploi des mercénaires per les pouvoirs ibériques et l'intervention militaire anglaise en Espagne (vers 1361-vers 1379). *Realidad e Imágenes Del Poder. España a Fines de La Edad Media*, 23–56.
- Freedman, P. (1996). La servidumbre catalana y el problema de la revolución feudal. *Hispania. Revista Española de Historia*, 56/2(193), 425–446.
- Furió Diego, A. (1993). Diners i crèdit. Els jueus d'Alzira en la segona meitat del segle XIV. *Revista d'Història Medieval*, 4, 127–160.
- Furió Diego, A. (1997a). Organització del territori i canvi social al País Valencià

- després de la conquesta cristiana. *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, Documentació, I*, 131–166.
- Furió Diego, A. (1997b). Senyors i senyories al País Valencià al final de l'Edat Mitjana. *Revista d'Història Medieval*, 8, 109–151.
- Furió Diego, A. (2007). *El rei Conqueridor. Jaume I: entre la història i la llegenda*. Alzira: Ed. Bromera.
- Fuster Forteza, G. (2006). *Història de Manacor*. Palma: Ed. Lleonard Muntaner.
- Galmés de Fuentes, Á. (2004). La toponímia mozàrabe balear. *Revista de Filologia Romànica*, 21, 9–79.
- García-Oliver, F. (1991). *Terra de feudals. El País Valencià en la tardor de l'Edat Mitjana*. València: Institut Alfons el Magnànim.
- García-Oliver, F. (2015a). “La crida de l'oració s'ha fet vol de campanes”. La colonització valenciana del segle XIII. *La Encrucijada de Muret*, (Monografías de la SEEM, 6. Serie Maior), 119–147.
- García-Oliver, F. (2015b). Terra e libertà. La mobilità contadina in Catalogna, nelle Isole Baleari e nel Paese Valenzano (XII-XIII sec.). *Migrazioni Interne e Forme Di Dipendenza Libera e Servile Nelle Campagne Bassomedievali Dall'Italia Nord-Occidentale Allà Catalogna*, (A cura de R. Lluch Bramon, P. Ortí Gost, F. Panero i L. To Figueras.), 197–232.
- García de Cortázar, J. Á. (2003). Sociedad rural y medio ambiente en la España Medieval: Transformaciones del entorno físico en el Reino de Castilla en los siglos VIII al XV. *La Andalucía Medieval: Actas de Las I Jornadas de Historia Rural y Medio Ambiente (Almonte, Mayo de 2000)*, 15–42.
- García de Cortázar, J. Á. (2007). Sociedad rural y entorno físico: las modificaciones del paisaje en la Castilla medieval. *Natura i Desenvolupament. El Medi Ambient a l'Edat Mitjana*, (Flocel Sabaté i Curull (coord.)), 251–274.
- García de la Torre, J. (1989). La orden del Temple como ejemplo de atipismo social de la Edad Media en Mallorca. *El Regne Privatiu de Mallorca i La Mediterrània. - XIII Congrés d'Història de La Corona d'Aragó*, (Comunicacions I), 199–204.
- García de la Torre, J. (2007). *L'Orde del Temple a Mallorca (1230-1312). Establiment, desenvolupament i extinció*. Palma: El Tall.
- García Fitz, F. (1990). Notas sobre la tenencia de fortalezas: los castillos del concejo de Sevilla en la Baja Edad Media. *Historia. Instituciones. Documentos*, 17, 53–82.
- García Fitz, F. (1998). *Ejércitos y actividades guerreras en la Edad Media europea*. Madrid: Arco/Libros, S. L.
- García Fitz, F. (2001). La organización militar en Castilla y León (siglos XI-XIII). *Revista de Historia Militar, N° extra*, 61–118.
- García Fitz, F. (2004). Guerra y fortificaciones en la plena Edad Media peninsular. Una reflexión en torno a la existencia y funcionalidad bélica de los “sistemas defensivos.” *V Estudios de Frontera. Funciones de La Red Castral. Homenaje Al Prof. Juan Torres Fontes*, (Toro Caballos, F. / J. Rodríguez Molina, eds.), 223–242.

- García Fitz, F. (2006a). Ejército y guerra en la Edad Media Hispánica. *Aproximación a La Historia Militar de España, 1*, 99–123.
- García Fitz, F. (2006b). Las prácticas guerreras en el mediterráneo latino (siglos XI al XIII). Cristianos contra musulmanes. *Regards Croisés Sur La Guerre Sainte: Guerre, Religion et Idéologie Dans l'espace Méditerranéen Latin (XIe-XIIIe Siècle)*, 323–358.
- García Fitz, F. (2007). La composición de los ejércitos medievales. *La Guerra En La Edad Media, XVII Semana de Estudios Medievales*, (Coord. por Blas Casado Quintanilla, José Ignacio de la Iglesia Duarte.), 85–146.
- García Fitz, F. (2008). ¿De exterminandis sarracenis? El trato dado al enemigo musulmán en el reino de Castilla-León durante la plena Edad Media. *El Cuerpo Derrotado: Cómo Trataban Musulmanes y Cristianos a Los Enemigos Vencidos (Península Ibérica, Ss. VIII-XIII)*, (Maribel Fierro, Francisco García Fitz (eds.)), 113–166.
- García Fitz, F. (2009). La Reconquista: un estado de la cuestión. *Clio & Crimen*, 6, 142–215.
- García Fitz, F. (2017). Historia militar de España. Edad Media. Estudio historiográfico. In *Historia militar de España* (pp. 39–103). Madrid: Ministerio de Defensa.
- García Inyesta, N., & Oliver Suñer, G. (1994). *El casal dels Nunis. Torre dels Enagistes de Manacor. S. XIII-XIV*. Palma: Govern Balear.
- García Larragueta, S. A. (1998). *La datación histórica*. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra.
- García Retortillo, R. (2008). *La Vegueria com a govern local intermedi a Catalunya: encaix constitucional de la seva regulació estatutària*. Barcelona: Institut d'Estudis Autonòmics.
- García Sánchez, E. (1990). Los cultivos de Al-Andalus i su influencia en la alimentación. *Aragón Vive Su Historia. II Jornadas de Cultura Islámica*, 183–192.
- García Sanjuán, A. (2011). Debate en torno a un episodio clave. Interpretaciones encontradas sobre la conquista islámica. *Andalucía En La Historia*, 31, 32–35.
- García Sanjuán, A. (2012). Al-Andalus en la historiografía del nacionalismo españolista (siglos XIX-XXI). Entre la Reconquista y la España musulmana. *A 1300 Años de La Conquista de Al-Andalus (711-2011): Historia, Cultura y Legado Del Islam En La Península Ibérica*, (D. Melo Carrasco y F. Vidal Castro (ed.)), 65–104.
- García Sanjuán, A. (2016). La persistencia del discurso nacionalcatólico sobre el Medioevo peninsular en la historiografía española actual. *Historiografías. Revista de Historia y Teoría*, 12, 132–153.
- García Sanjuán, A. (2018a). El origen de al-Andalus en el discurso españolista: catastrofismo y negacionismo en torno a la conquista musulmana de la Península Ibérica. *El Islam: Presente de Un Pasado Medieval. XXVIII Semana de Estudios Medievales, Nájera, Del 24 Al 28 de Julio de 2017*, (Esther López Ojeda (coord.)), 37–66.
- García Sanjuán, A. (2018b). La Reconquista, un concepto tendencioso y simplificador.

Al Andalus y La Historia, 10/09.

- García Sanz, A. (1977). *Història de la marina catalana*. Barcelona: Ed. Aedos.
- Garrigues, D. (1941). Les styles du commencement de l'année dans le Midi. L'emploi de l'année pisane en pays toulousain et Languedoc. *Annales Du Midi*, 53(211 i 212), 237–270 i 337–362. <https://doi.org/10.3406/anami>
- Gazulla, F. (1934). *La Orden de Nuestra Señora de la Merced. Estudios historicocríticos (1218 - 1317)*. Barcelona: Luis Gili.
- Gili Ferrer, A. (1983). La cavalleria de la Punta. *BSAL*, 39, 517–527.
- Gili Ferrer, A. (2007). *Son Servera: des del segle XIII al segle XVIII*. Palma: Consell Insular de Mallorca.
- Gili Ferrer, A., & Caimari Calafat, B. (2007). *Els Governadors del Castell de Capdepera (segles XIV-XIX)*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- Gillingham, J. (1999). An Age of Expansion c. 1020-1204. *Medieval Warfare. A History*, (Keen, Maurice ed.), 59–88.
- Ginard Bujosa, A. (2009). Antoni Despuig i Dameto, el Mapa de Mallorca (1784-1785) i la Societat d'Amics del País. *Cuadernos de Geografía*, 86, 241–260.
- Ginard Bujosa, A., Ramis Puig-gròs, A., Vanrell, J., & Villalonga, J. (2017). *Un plànol d'una àrea rural de mitjan segle XV. L'alqueria de Guatners (Llorito, Mallorca)*. Palma: Publicacions Catedral de Mallorca.
- Ginebra Molins, R. (1996). Moneda oficial i diversitat monetaria a Catalunya a la primera meitat del segle XIII: el cas de Vic. *Anuario de Estudios Medievales*, 26(2), 839–878.
- Ginebra Molins, R. (1999). Un cas de dissidència cronogràfica: Còmput cronològic a Vic i al bisbat de Vic, segles XII-XIV. *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 20–21, 561–590.
- Giunta, A. (2012). Migrations, milites et idéologies dans le royaume d'Aragon (XIe - XIIe siècles). Réflexions sur les motivations des chevaliers non ibériques venus participer à la Reconquista. *Memini, Travaux et Documents*, 16, 63–84.
- Glick, T. (1990). El sentido arqueológico de las instituciones hidráulicas. Regadío bereber y regadío español. *Aragón Vive Su Historia. II Jornadas de Cultura Islámica*, 165–171.
- Glick, T. (2007). *Paisajes de conquista: cambio cultural y geográfico en la España medieval*. València: PUV.
- González Antón, L. (1977). La revuelta de la nobleza aragonesa contra Jaime I en 1224-1227. *Homenaje a Don José María Lacarra En Su Jubilación Del Profesorado: Estudios Medievales*, 2, 143–163.
- González Antón, L. (1980). Notas acerca de la evolución preparlamentaria en Aragón en el reinado de Jaime I. *Jaime I y Su Época. X Congreso de Historia de La Corona de Aragón, 1 y 2*(Expansión político militar. Ordenamiento interior. Relaciones exteriores.), 415–430.

- González Gonzalo, E., Oliver, B., & Duran, M. (2000). Los grafitos medievales del Castillo de Santueri (Felanitx, Mallorca). *Actes Du XI Colloque Internationale de Glyptographie de Palma de Majorque*, 229–249.
- González Jiménez, M. (1987). Repartimientos andaluces del siglo XIII. Perspectiva de conjunto y problemas. *Historia. Instituciones. Documentos*, 14, 102–121.
- González Jiménez, M. (1993). Las milicias concejiles andaluzas (Siglos XIII-XV). *La Organización Militar En Los Siglos XV y XVI: Actas de Las II Jornadas Nacionales de Historia Militar*, (Coord. por Esther Cruces Blanco), 227–241.
- González Jiménez, M. (2002a). ¿Re-conquista?: un estado de la cuestión. *Tópicos y Realidades de La Edad Media*, 1(Eloy Benito Ruano (coord.)), 155–178.
- González Jiménez, M. (2002b). Sobre la ideología de la Reconquista: realidades y tópicos. *Memoria, Mito y Realidad En La Historia Medieval : XIII Semana de Estudios Medievales*, (José Ignacio de la Iglesia Duarte (coord.), José Luis Martín Rodríguez (coord.)), 151–170.
- González Villaescusa, R., & Kirchner Granell, H. (1997). La construcció d'un espai agrari drenat andalusí al hawz de la madina de Yâbisa. Anàlisi morfològica, documental i arqueològica del Pla de Vila. *Els Curs de Les Aigües. Treballs Sobre Els Pagesos de Yâbisa (290-633H/902-1235dC)*, *Quaderns d'Arqueologia Pitiüsa*, 3, (Quaderns d'Arqueologia Pitiüsa, 3), 65–96.
- Gonzalvo Bou, G. (1994). *Les constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Gonzalvo Bou, G. (2010). La pau i treva a Catalunya. *Pau, Treva i Mil·lenari. La Catalogne Du Xe Au XXe Siècle*, (Sous la direction de Joan Peytaví Deixona), 107–114.
- Gorrias Duran, A. (2004). El control de l'aigua de Ciutat pel monestir de Santa Maria de la Font de Déu (La Real). Segles XIII-XIX. *Abadies, Cartoixes, Convents i Monestirs, XXII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 243–268.
- Gorrias Duran, A. (2006). *Palma i les aigües d'Esporles*. Ajuntament de Palma.
- Gorrias Duran, A., & Terradas Jofre, R. (2003). L'aprofitament pre-industrial de l'aigua de La Granja. La font Major de La Granja i la font d'En Baster: dues fonts, la mateixa aigua. *IV Congrés Internacional de Molinologia*, 1, 313–367.
- Grimalt Gelabert, M. (1989). *Aproximació a una Geografia del risc a Mallorca. Les inundacions*. UIB.
- Grimalt Vigo, F. (2010). *De la Centuriació al Repartiment. Una aproximació a la Mallorca del primer mil·lenni a través de l'organització territorial*. UIB.
- Gual Camarena, M. (1976). *Vocabulario del comercio medieval. Colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (siglos XIII y XIV)*. Barcelona: El Albir.
- Guasp Gelabert, B. (1973). *Datos y noticias para la historia del castillo de Alaró*. Alaró: Imprenta Moderna.
- Guasp Gelabert, B. (1974). Para servir a la historia del castillo de Alaró. *BSAL*, 33, 558–562.

- Guasp Gelabert, B., Bauzá Adrover, C., & Rotger Capllonch, M. (1952). *Los castillos roqueros de Mallorca*. Palma: Ed. Mallorquina.
- Gudiol Cunill, J. (1913). Les bregues sobre lo senyoriu de Vich en temps del Rey en Jaume. *I Congrés d'Història de La Corona d'Aragó, 2ª part*, 194–216.
- Guichard, P. (1979). La société rurale valencienne à l'époque musulmane. *Estudis d'Història Agrària*, 3, 41–52.
- Guichard, P. (1986). La seconde expansion féodale catalane, continentale et outre-mer. *Estudi General: Revista de La Facultat de Lletres de La Universitat de Girona*, 5–6, 215–236.
- Guichard, P. (1989). À propos des rahals de l'Espagne orientale. *Miscelánea Medieval Murciana*, XV, 10–24.
- Guichard, P. (1990). Les structures sociales de shark al-Andalus a travers la documentation chrétienne des repartimientos. *De Al-Andalus a La Sociedad Feudal: Los Repartimientos Bajomedievales*, 61-62 ?
- Guichard, P. (2001). *Al-Andalus frente a la conquista cristiana. Los musulmanes de Valencia (siglos XI-XIII)*. València: Universitat de València.
- Guichard, P. (2003). La place de la dîme ou zakat dans la fiscalité musulmane au moment de la conquête chrétienne. *El Feudalismo, Comptat i Debatut. Formació i Expansió Del Feudalisme Català*, 349–360.
- Guilleré, C. (1980). Assistance et charité à Gérone au début du XIVème siècle. *La Pobreza y La Asistencia a Los Pobres En La Cataluña Medieval: Volumen Misceláneo de Estudios y Documentos*, 1, 204–293.
- Guinot Rodríguez, E. (1996). L'alta noblesa catalana en la conquesta de València. *Anuario de Estudios Medievales*, 26(2), 647–685.
- Guinot Rodríguez, E. (1997). La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el regne de València (Segles XIII-XIV). *Revista d'Història Medieval*, 8, 79–108.
- Guinot Rodríguez, E. (1998). Canvis i transformacions en l'organització del poblament al País Valencià arran de la conquesta feudal del segle XIII. Una aproximació. *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, Documentació*, II, 153–174.
- Guinot Rodríguez, E. (1999). *Els fundadors del regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval. 2 vols.* València: Ed. Tres i Quatre.
- Guinot Rodríguez, E. (2002). El repoblament aragonès. Colonització i llengua. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 32, 85–94.
- Guinot Rodríguez, E. (2003). El desplegament feudal sobre el país valencià. Repartiment i colonització a l'horta de València: Montcada (1239-1246). *El Feudalismo, Comptat i Debatut. Formació i Expansió Del Feudalisme Català*, (M. Barceló, G. Feliu, A. Furió, M. Miquel i S. Sobrequés editors.), 361–388.
- Guinot Rodríguez, E. (2004). València, una conquesta singular. *L'Avenç*, 290, 46–51.
- Guinot Rodríguez, E. (2007a). El repartiment feudal de l'horta de València al segle

- XIII: jerarquització social i reordenació del paisatge rural. *Repertiments a La Corona d'Aragó (Segles XII-XIII)*, (Enric Guinot i Josep Torró, eds.), 115–200.
- Guinot Rodríguez, E. (2007b). Sobre la génesis del modelo político de la Corona de Aragón en el siglo XIII: Pactismo, Corona y Municipios. *Res Publica: Revista de Filosofía Política*, 17, 151–174.
- Guinot Rodríguez, E. (2009). L'expansió d'una monarquia feudal europea en el segle XIII: la Corona catalanoaragonesa i les conseqüències de la conquesta dels regnes de Mallorca i de València. *Catalan Historical Review*, 2, 161–174.
- Guinot Rodríguez, E. (2013). Els conflictes al voltant de la implantació i gestió del delme al sud de la Corona d'Aragó (segles XII i XIII). *La Corona Catalanoaragonesa, l'islam i El Món Mediterrani.*, Anejo 71 (Anu. Estud. Mediev.), 341–349.
- Heers, J. (1989). *Esclavos y sirvientes en las sociedades mediterráneas durante la Edad Media*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- Heers, J. (1992). *La invención de la Edad Media*. Barcelona: Ed. Crítica.
- Hernández Cardona, F. X. (2004). *Història militar de Catalunya: aproximació didàctica*. Barcelona: Rafel Dalmau Editor.
- Hillgarth, J. N. (1984). *El problema d'un imperi mediterrani català 1229-1327*. Palma: Editorial Moll.
- Hilton, R. H. (1973). *Siervos liberados. Los movimientos campesinos medievales y el levantamiento inglés de 1381*. Madrid: Siglo XXI.
- Hinojosa Naveros, E. de. (1905). *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la edad media*. Madrid: Lib. General de Victoriano Suárez.
- Huici Miranda, A. (1916). *Colección diplomática de Jaime I, el Conquistador. Años 1217-1253*. Valencia.
- Huici Miranda, A., & Cabanes Pecourt, M. D. (1976a). *Documentos de Jaime I de Aragón Vol. I (1216-1236)*. (M. D. (1976). D. de J. I. de A. V. I. (1216-1236). V. Huici Miranda, A., & Cabanes Pecourt, Ed.). Valencia.
- Huici Miranda, A., & Cabanes Pecourt, M. D. (1976b). *Documentos de Jaime I de Aragón Vol. II (1237-1250)*. Valencia.
- Huici Miranda, A., & Cabanes Pecourt, M. D. (1978). *Documentos de Jaime I de Aragón Vol. III (1251-1257)*. Zaragoza.
- Huici Miranda, A., & Cabanes Pecourt, M. D. (1982). *Documentos de Jaime I de Aragón Vol. IV (1258-1262)*. Zaragoza.
- Husley, N. (1999). La guerra en Europa. 1200 a 1320. *Historia de La Guerra En La Edad Media*, (Oxford University Press. En castellà, 2005 (1^a)), 151–177.
- Ibáñez Leiría, M. P. (1981). La fundación y primera época del monasterio de Junqueras (1212-1389). *Anuario de Estudios Medievales*, 11, 363–382.
- Iradriel Murugarren, P. (1984). Feudalismo mediterrani: un estat de la qüestió. *Debats*, 5(Dossier: El feudalisme mediterrani), 8–21.

- Jaume de s'Arbassar, F., Massot Ramis d'Ayreflor, M. J., Gual de Torrella, J., Llabrés, G., & Oleza de España, J. de. (2002). *Notes històriques de la vila de Santa Maria del Camí*. Santa Maria.
- Jené, A. (1986). La conquesta de Manurqa el febrer de 1287. *Estudi General: Revista de La Facultat de Lletres de La Universitat de Girona*, 5-6, 389-410.
- Jiménez Vidal, A. (1940). El Santo Cristo del Sepulcro y su templo. *BSAL*, 28, 396-410.
- Jones, R. L. C. (1999). Fortalezas y asedios en Europa occidental c. 800-1450. *Historia de La Guerra En La Edad Media*, (Oxford University Press. En castellà, 2005 (1ª)), 211-238.
- Jovellanos, G. M. (1858). Memorias del castillo de Bellver. *Obras Publicadas e Inéditas de D. Gaspar Melchor de Jovellanos*, I(Cándido Nocedal (ed.)).
- Jover Avellà, G. (1994). La crisi tardomedieval i el desenvolupament d'una ramaderia senyorial. Mallorca, segles XIV-XVI. *Butlletí de La Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 5, 81-100.
- Jover Avellà, G., Mas Forners, A., & Soto Company, R. (2002). Feus, reserva senyorial i esclavitud. Mallorca a la segona meitat del segle XIV. *Control Social i Quotidianitat. Terceres Jornades Sobre Sistemes Agraris, Organització Social i Poder Local Als Països Catalans*, 141-180.
- Jover Avellà, G., Mas Forners, A., & Soto Company, R. (2006). Colonització feudal i esclavitud: Mallorca, 1230-1350. *Recerques*, 52-53, 19-48.
- Jover Avellà, G., & Pons Pons, J. (2013). Notes sobre resistència pagesa i paisatges agraris en els dominis de Lloseta-Aiamans i l'alqueria s'Estorell, 1428-1532. *Estudis d'Història Agrària*, 25, 125-160.
- Jover Avellà, G., & Soto Company, R. (1997). Els dominis feudals a la Mallorca Baixmedieval (segles XIII-XIV). *Revista d'Història Medieval*, 8, 217-274.
- Jover Avellà, G., & Soto Company, R. (2002). Colonización feudal y organización del territorio. Mallorca, 1230-1350. *Revista de Historia Económica*, 3(Año XX), 439-477.
- Jover Avellà, G., & Soto Company, R. (2003). De la agricultura andalusí a la feudal: Mallorca 1230-1350. ¿Una ruptura agroecológica?. *La Construcción Histórica Del Paisaje Agrario En España y Cuba*, 25-52.
- Juan, R. (2002). *Escorca. Apuntes para la historia del municipio*. 2 vols. Palma.
- Juan Vidal, J. (1988). Evolución de la renta de la tierra en Mallorca durante el siglo XVI. El diezmo de la Procuración real (1484-1583). *Homenatge Al Dr. Sebastià García Martínez*, 153-180.
- Juan Vidal, J. (1989). Los diezmos en la diócesis de Mallorca en el siglo XVI. *Mayurqa*, 22/2, 811-824.
- Juncosa, E. (2011). Pensar el pacto en la corona de Aragón: Francesc Eiximenis y el 'Dotzè del crestià.' *Avant Le Contrat Social... Le Contrat Politique Dans l'Occident Médiéval (XIIIe- XVe Siècle)*, 451-480.

- Kagay, D. J. (2002). The National Defense Clause and the Emergence of the Catalan State: Princeps namque revisited. *Crusaders, Condottieri and Cannon: Medieval Warfare in the Societies around the Mediterranean*, 57–97.
- Keen, M. (1999). *Historia de la guerra en la Edad Media*. Madrid: A. Machado Libros.
- Keen, M. (2008). *La caballería. La vida caballeresca en la Edad Media*. Barcelona: Ed. Ariel.
- Kirchner Granell, H. (n.d.). Espacios de cultivo del estado en el medio campesino. Algunos casos de estudio (Baleares y Tortosa).
- Kirchner Granell, H. (1987). El paper polític i social dels vells a les Illes i Regne de València a la Crònica de Jaume I. *Les Illes Orientals d'al-Andalus i Les Seves Relacions Amb Sharq Al-Andalus, Magrib i Europa Cristiana (Ss. VIII-XIII)*. V *Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 103–114.
- Kirchner Granell, H. (1994). Espais irrigats andalusins a la Serra de Tramuntana de Mallorca i la seva vinculació amb el poblament. *Afers*, 18, 313–336.
- Kirchner Granell, H. (1995). Colonització de lo regne de Mallorca qui és dins la mar: la subversió feudal dels espais agraris andalusins a Mallorca. *Histoire et Archéologie Des Terres Catalanes Au Moyen Âge*, (P. Sénac (ed.)), 279–316.
- Kirchner Granell, H. (1997). *La construcció de l'espai pagès a Mayurqa: les valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró*. Palma: UIB.
- Kirchner Granell, H. (2003). Una arqueologia colonial: espais andalusins i pobladors catalans a les Illes Balears. *El Feudalisme, Comptat i Debatut. Formació i Expansió Del Feudalisme Català*, 201–236.
- Kirchner Granell, H. (2006). Migración y colonización agraria de las Islas Baleares. In *Historia de las Islas Baleares. Las Islas Orientales de Al-Andalus: las Baleares en época islámica. Vol. 5* (pp. 128–239). Palma: El Mundo.
- Kirchner Granell, H., & Soto Company, R. (2006). Les tècniques agràries andalusines i les transformacions posteriors a la conquesta catalana a les illes Balears. In *Història de la Ciència a les Illes Balears* (Vol. I, pp. 101–152). Palma: Govern de les Illes Balears.
- Kirchner Granell, H., & Virgili, A. (2017). Assentaments rurals i espais agraris al Baix Ebre i la ciutat de Tortosa en època andalusina i després de la conquesta catalana (segles X-XIII). *Tribuna d'Arqueologia, 2016–1017*, 84–102.
- Klüpfel, L. (1929). El règim de la confederació catalano-aragonesa a finals del segle XIII. *Revista Jurídica de Catalunya*, 35, 34–40, 195–226 i 289–327.
- Kosto, A. J. (2001). *Making Agreements in Medieval Catalonia*. Cambridge: University Press.
- Kula, W. (1962). *Teoría económica del sistema feudal*. València: Universitat de València.
- Lacarra de Miguel, J. M. (1972). *Aragón en el pasado*. Madrid: Ed. Espasa-Calpe.
- Lafuente Gómez, M. (2006). El uso militar del caballo y algunas de sus implicaciones económicas en Aragón durante el reinado de Pedro IV. *Aragón En La Edad Media*,

19, 301–308.

- Lafuente Gómez, M. (2009). De las guerras del rey a la defensa del reino: organización militar y propaganda política en Aragón (siglos XII-XIV). *Cristianos y Musulmanes En La Península Ibérica: La Guerra, La Frontera y La Convivencia*, 435–448.
- Lafuente Gómez, M. (2013). Categorías de combatientes y su armamento en el Aragón bajomedieval: la guerra de los dos Pedros (1356-1366). *Gladius. Estudios Sobre Armas Antiguas, Arte Militar y Vida Cultural En Oriente y Occidente*, 33, 131–156.
- Lafuente Gómez, M. (2016). Afinidad y violencia. La organización militar de la nobleza aragonesa en los siglos XIII y XIV. *Discurso, Memoria y Representación. La Nobleza Peninsular En La Baja Edad Media, XLII Semana de Estudios Medievales, Estella-Lizarra, Julio 2015*, 177–212.
- Laliena Corbera, C. (1995). Los sistemas antropónimos en Aragón durante los siglos XI y XII. *Antroponimia y Sociedad: Sistemas de Identificación Hispano-Cristianos En Los Siglos IX a XIII*, 297–326.
- Laliena Corbera, C. (1996). *La formación del estado feudal. Aragón y Navarra en la época de Pedro I*. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses.
- Laliena Corbera, C. (2007). Repartos de tierras en el transcurso de la conquista feudal del valle del Ebro (1080-1160). *Repartiments a La Corona d’Aragó (Segles XII-XIII)*, (Enric Guinot i Josep Torró, eds.), 17–50.
- Laliena Corbera, C. (2015a). Guerra santa, cruzada y reconquista en la reciente historiografía angloamericana sobre la Península Ibérica. *Imago Temporis. Medium Aevum*, 9, 413–424.
- Laliena Corbera, C. (2015b). Tradiciones familiares de guerra santa. Linajes aristocráticos y conquista feudal en los siglos XI y XII en Cataluña, Aragón y Castilla. *Estudios En Homenaje Al Profesor Emilio Cabrera*, 279–292.
- Laliena Corbera, C., & Ortega Ortega, J. M. (2018). Las almunias del vall del Cinca (Huesca-Lérida) en época taifa. *Almunias. Las Fincas de Las Élités En El Occidente Islámico: Poder, Solaz y Producción*, (Julio Navarro y Carmen Trillo (Eds.)), 105–125.
- Lalinde Abadía, J. (1990). El desarrollo político e institucional del reino privativo de Mallorca e islas adyacentes (1230-1349). *XIII Congrès d’Història de La Corona d’Aragó (Palma, 27/09-01/10/1987), Ponències*, 63–83.
- Lauranson-Rosaz, C. (2000). La “mutación feudal”: una cuestión controvertida. *Historiar: Revista Trimestral de Historia*, 4, 12–31.
- Laurencín, M. de. (1919). Los almirantes de Aragón: datos para su cronología. *Boletín de La Real Academia de La Historia*, 74, 309–375.
- Le-Senne, A. (1981). *Canamunt i Canavall. Els conflictes socials a Mallorca en el segle XVII*. Palma: Ed. Moll.
- Le-Senne, A. (1984). Precisiones sobre la ‘cavalleria’ en Mallorca (Siglos XIII-XVII). *Studia Historica et Philologica in Honorem M. Batllori*, 287–299.

- Le Roy Lourie, E. (1966). *Les paysans de Languedoc*. Paris: Ed. Flammarion.
- Lecoy de la Marche, A. (1892a). La croisade de Majorque en 1229. *Revue Des Questions Historiques*, 51, 57–114.
- Lecoy de la Marche, A. (1892b). *Les relations politiques de la France avec les royaume de Majorque (Îles Baléares, Roussillon, Montpellier, etc.)*. Paris: Ernest Leroux, éditeur.
- Lepre, A. (1973). *Feudi e masserie, problemi della società meridionale nel 600 e nel 700*. Nàpols: Ed. Guida.
- Lepre, A. (1978). *Terra di lavoro nell'età moderna*. Nàpols: Ed. Guida.
- Lionel Isaacs, A. (1986). *Els jueus de Mallorca*. Palma: Miquel Font editor.
- Llabrés Bernal, J. (1921). Carroz, Primer Almirante de Mallorca (1230). *BSAL*, 18, 4–9.
- Llabrés Bernal, J. (1923). Tomás Dezbach, vicealmirante de Mallorca. *BSAL*, 19, 276–278.
- Llabrés, G. (1890). Carta a Nicolás de Marí intimándole que rinda Bellver (1343). *BSAL*, 3, 14.
- Llabrés, G. (1902). Arbol genealógico de los antiguos Torrella de Mallorca. *BSAL*, 9, 254.
- Llabrés, G. (1923). Reparto de Mallorca en 1230. La porción del Preósito de Tarragona. *BSAL*, 19, 365–367.
- Llabrés Martorell, P., & Rosselló Vaquer, R. (1998). *Inca en la història (1229-1349)*. Inca: Ajuntament d'Inca.
- Lladonosa Pujol, J. (1977). *Relacions entre Mallorca i Lleida a l'època medieval*. Barcelona: Ed. Rafael Dalmau.
- Lliteras, L. (1967). *Artá en el siglo XIII*. Palma: Ed. J. Mascaró Pasarius.
- Lliteras, L. (1970). *Torre de Canyamel*. Palma.
- Lliteras, L. (1971). *Artá en el siglo XIV*. Palma: Gràfiques Miramar.
- Llodrà Pizà, G. A. (2019). La fortificació de l'Antiguitat Tardana o de Sa Bastida (Alaró) i la seva inexistent relació documental amb un castell del segle XIII. *BSAL*, 75, 65–86.
- Llompart Moragues, G. (1986). La presunta conspiración mallorquina de Miquel Rul·lán contra Pedro IV de Aragón (1343). *BSAL*, 40, 79–110.
- Llompart Moragues, G. (2000). La capilla de Santa María del Sepulcro de la Ciudad de Mallorca. *III Jornadas de Estudio de La Orden Del Santo Sepulcro*, 311–318.
- Llompart Moragues, G. (2005). L'infant Jaume y la rabia de los pobladores de Mallorca (Ca. 1268). *Memòries de La Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 15, 7–25.
- Llompart Moragues, G. (2009). Los desafueros mallorquines del infante de Portugal y sus familiares (1243). *Memòries de La Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 19, 7–27.

- Llompарт Moragues, G., García Inyesta, N., & Oliver Suñer, G. (1988). *De l'Alqueria Ancrad a la Cavalleria d'en Nunis o Torre dels Enagistes de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor.
- Llull Estarellas, M. A. (2010). *Urbanisme i arquitectura de Porreres: de la vila medieval a la contemporània*. Porreres.
- Llull, G. (1890). Abre genealógich de la descendència de Ramon Llull fins l'any 1606. *BSAL*, 3, 262-264 i arbre.
- Llull Martí, A. (2005). Alguns noms de persona que foren usuals a Mallorca en els segles XIII-XIV i que sobreviuen com a llinatges. *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, 17–26.
- Llull Martí, A. (2008). Evolució del conjunt onomàstic cristià a Mallorca entre els segles XIII i XV. *XX Jornada d'antroponímia i Toponímia (La Real, 2007)*, 109–116.
- Llull Martí, A. (2010). Noms d'alguns personatges de la història de Mallorca d'etimologia dubtosa o no prou aclarida (Violant, esclarmonda, Nunó, Carròs, Àrias, Assalt, Magnet, Meem, Mingot, Proet i Vecià). *XXII Jornada d'Antroponímia i Toponímia (Pollença, 2009)*, (Bassa, R.; Latorre, F. (coord.)), 167–173.
- López Bonet, J. F. (1982). Les ordinacions de Jaume II per a l'establiment de noves viles a Mallorca (1300). *Estudis Baleàrics*, 6, 131–156.
- López Bonet, J. F. (1985). *El diezmo en el Reino de Mallorca y en la estructura económica de la Procuración Real: 1315-1396*. UIB.
- López Bonet, J. F. (1987). Les relacions de servei al segle XIII mallorquí. *BSAL*, 43, 15–43.
- López Bonet, J. F. (1988). La dotació de l'església de Mallorca després de la conquesta cristiana (1229-1280). *Montpellier, La Couronne d'Aragon et Les Pays de Langue d'Oc (1204-1349). Actes Du XIIe Congrès d'Histoire de La Couronne d'Aragon*, 115–124.
- López Bonet, J. F. (1989a). Dominis seculars, patrimoni eclesiàstic i rendes decimals a la Mallorca cristiana. *Mayurqa*, 22/1, 353–366.
- López Bonet, J. F. (1989b). *La riquesa de Mallorca al s. XIV (Evolució i tendències econòmiques)*. Palma: Consell Insular de Mallorca.
- López Bonet, J. F. (1998). Els pariatges del rei Sanç. *El Regne de Mallorca a l'època de La Dinastia Privativa, XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 101–132.
- López Bonet, J. F. (2003). Els nuclis urbans a la part forana en el repoblament de Mallorca (s. XIII-XIV). *El Món Urbà a La Corona d'Aragó de 1137 Als Decrets de Nova Planta. - Actes Del XVII Congrès d'Història de La Corona d'Aragó*, 3, 461–496.
- López Bonet, J. F. (2006a). Fiscalitat i producció agrària. La percepció del delme a Mallorca. *Comprar, Vendre i Pagar Al Rei. Els Impostos Indirectes Al Regne de Mallorca: Segles XIV-XV*, 71–116.
- López Bonet, J. F. (2006b). La estructuración de los patrimonios señoriales: el diezmo

- (1230-1276). In *Historia de las Islas Baleares* (Vol. 6, pp. 170–184). Palma: El Mundo.
- López Bonet, J. F. (2009). El delme del bestiar. *Recaptar per a Pagar Deutes: El Còdex 29 de l'arxiu Del Regne de Mallorca (1390)*, 67–76.
- López Cuevas, F. (2013). La Almunia Cordobesa, entre las fuentes historiográficas y arqueológicas. *Revista Onoba*, 1, 243–260.
- López Pizcueta, T. (1998). *La Pia Almoina de Barcelona (1161-1350). Estudi d'un patrimoni eclesiàstic català baix-medieval*. Barcelona.
- López Rider, J. (2018). Estudios sobre paisaje y poblamiento rurales en el medievo andaluz: balance historiográfico. *Medievalismo. Revista de La Sociedad Española de Estudios Medievales*, 28, 75–112.
- López Rodríguez, C. (2007). Orígenes del Archivo de la Corona de Aragón (en tiempos, Archivo Real de Barcelona). *Hispania. Revista Española de Historia*, 67(Nº 226), 413–454.
- Lourie, E. (1970). Free Moslems in the Balearics under Christian Rule in the Thirteenth Century. *Speculum. A Journal of Mediaeval Studies*, 45(4), 624–649.
- Macherat, S., & Guffond, C. (2019). L'artillerie médiévale dans l'arc lémanique aux XIIIe et XIVe siècles. *Mémoires et Documents Publiés Par l'Académie Chablaisienne*, 74, 69–106.
- Madramany Calatayud, M. (1788). *Tratado de la Nobleza de la Corona de Aragon : especialmente del Reyno de Valencia, comparada con la de Castilla*. València: Josef y Tomás de Orga.
- Madurell Marimon, J. M. (1968). Ramon de Plegamans, senyor de Sant Marçal. *Hidalguía, La Revista de Genealogía, Nobleza y Armas*, 91, 785–800.
- Maillo Salgado, F. (1987). *Vocabulario básico de Historia del Islam*. Madrid: Ed. Akal.
- Maíz Chacón, J. (2004). Política, economía y fiscalización de un espacio urbano. El establecimiento de la Aljama de los judíos en la Mallorca cristiana. *Espacio, Tiempo y Forma, Serie III, Hª Medieval*, 17, 381–397.
- Maíz Chacón, J. (2009). Els mètodes crediticis jueus a la Mallorca Medieval. *El Crèdit i El Sistema Financer Del Regne de Mallorca (Segles XIV-XV)*, 147–164.
- Maíz Chacón, J. (2010). *Los judíos de Baleares en la Baja Edad Media. Economía y política*. La Coruña: Netbiblo, S.L.
- Maíz Chacón, J. (2013a). Las mujeres en la aljama medieval de Mallorca: actividades socio-económicas. *Miscelánea Medieval Murciana*, 36, 75–84.
- Maíz Chacón, J. (2013b). *Viure al marge. La vida quotidiana dels jueus de Mallorca (segles (XIII-XIV))*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.
- Maíz Chacón, J., & Tudela Villalonga, L. (2016). *Sanç I. El rei pragmàtic*. Palma: Illa edicions.
- Malalana Ureña, A. (2016). Alquerías, almunias, torres y atalayas en el cigarral toledano andalusí. *Torres, Cigarrales y Trincheras. El Cigarral de Menores*, 203–

- Mallett, M. (1999). Mercenarios. *Historia de La Guerra En La Edad Media*, (Oxford University Press. En castellà, 2005 (1^a)), 269–294.
- Mallorquí García, E. (2011). *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona , segles XIII-XIV*. Barcelona: Fundació Noguera.
- Mallorquí García, E. (2014). Parròquies i delmes al comtat de Besalú (segles IX-XIV): elements per a una redefinició del feudalisme català. *Quaderns de Les Assemblies d'Estudis*, 1, 157–174.
- Mallorquí García, E. (2015). Ballestes en mans de pagesos. La participació a l'exèrcit de la població rural del bisbat de Girona, 1200-1350. *La Vida Quotidiana a l'Edat Mitjana, Actes Del IV Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (20-21/11/2014)*, (Neus Puig i Amat, Montse Viader i Crous (Eds.)), 181–196.
- Malpica Cuello, A., & Trillo San José, C. (2002). La hidráulica rural nazarí. Análisis de una agricultura irrigada de origen andalusí. *Asentamientos Rurales y Territorio En El Mediterráneo Medieval*, 221–261.
- Manzano Moreno, E. (1990). Regímenes agrarios en Al-Andalus: una aproximación al medio rural. *Aragón Vive Su Historia. II Jornadas de Cultura Islámica*, 173–182.
- March, J. F., & Rosselló Vaquer, R. (1981). *Història de Santa Margarida. De la Prehistòria al segle XVI*. Palma.
- Marcús Maimó, L. (1996). La monarquia privativa i el municipi de la ciutat de Mallorca durant la guerra amb Gènova (1330-1333). *El Poder Real de La Corona de Aragón (Siglos XIV-XVI), XV Congreso de La Corona de Aragón Celebrado En Jaca*, 3, 135–154.
- Marquès Planagumà, J. M. (1989). El vestuari de la Seu de Girona i l'illa de Mallorca. *XIII Congrès d'Història de La Corona d'Aragó (Palma, 27/09-01/10/1987), Com. II*, 215–232.
- Marquès Planagumà, J. M. (2009). *El cartoral de Rúbriques Vermelles de Pere de Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)*. Lleida: Pagès editors.
- Martí Bonet, J. M. (1988). Constitució del bisbat de Mallorca (a. 1237). *Set Segles i Mig de Germanor. Esglésies de Mallorca i Del Principat. Miscel·lània Commemorativa*, (Publicacions del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca, 5.), 52–75.
- Martí, R. (1991). Els almogàvers no van caure d'una figuera. *L'Avenç*, 150(Juliol-agost 1991), 22–25.
- Martínez Ferrando, J. E. (1960). *La tràgica història dels reis de Mallorca*. Barcelona: Editorial Aedos.
- Martínez Giralt, A. (2013). Família i llinatge nobles a la Catalunya medieval: el cas dels Vescomtes de Cabrera (1199-1423). *Família a La Baixa Edat Mitjana (s. XIII-XV). Actes Del III Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric*, 9–28.
- Martínez Giralt, A. (2014). Marquesa, una Cabrera al comtat d'Empúries. *Mot so Razo*, 13, 35–46.

- Martínez Llorente, F. (2014). Catalunya en sus orígenes. La Marca Hispánica, una frontera entre dos mundos. *Cataluña En España. España En Cataluña. Trece Visiones Académicas Sobre Una Verdad Única*, (José Ignacio Ruiz Rodríguez (coord.)), 17–34.
- Martínez Martínez, M. (1986). La cabalgada: un medio de vida en la frontera murciano-granadina (s. XIII). *Miscelánea Medieval Murciana*, 13, 50–62.
- Martínez Núñez, M. A. (2011). ¿Por qué llegaron los árabes a la Península Ibérica?. Las causas de la conquista musulmana del 711. *Awraq. Estudios Sobre El Mundo Árabe e Islámico Contemporáneo*, 3, 21–36.
- Martínez Romero, T. (2008). Cronologia d'hòmens, història de reis. La notació cronològica en els primers capítols del Llibre dels Feits. *El Rei Jaume I. Fets, Actes i Paraules*, 349–362.
- Mas Forners, A. (1994). El procés repoblador a Mallorca durant la primera meitat del segle XIV. Una aportació al seu estudi. *BSAL*, 50, 167–198.
- Mas Forners, A. (2000a). Ideologia, topònims i llinatges. Algunes consideracions sobre l'ús de la Toponomàstica i de l'etimologia com a font per a l'estudi de l'origen dels “repopladors” de Mallorca (segles XIII i XIV). *Mayurqa*, 26, 124–143.
- Mas Forners, A. (2000b). Les Ordinacions d'en Jaume II: construint un país reorganitzant el patrimoni del rei? *Lluc*, 816–817, 27–32.
- Mas Forners, A. (2000c). Les Ordinacions d'en Jaume II i la seva aplicació a Petra. Una aproximació des de la perspectiva de la història agrària. *L'ordinació de Petra, Any 1300. Teoria i Realitat*, (J. Andreu), 229–272.
- Mas Forners, A. (2002a). Colonització feudal i canvi toponímic a la Mallorca rural (1230-1350). El cas de la parròquia de Santa Margalida. *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, 321–339.
- Mas Forners, A. (2002b). Les Ordinacions, una reforma agrària. *Jaume II i Les Ordinacions de l'any 1300*, (Cateura, Pau (coord.) [catàleg exposició]), 149–162.
- Mas Forners, A. (2003). Les Ordinacions de Jaume II i el seu impacte sobre l'estructura agrària. *Algaida. Cinquenes Jornades d'estudis Locals. Mancomunitat Pla de Mallorca*, 202–207.
- Mas Forners, A. (2004a). Conquesta i creació del regne. In *Història de les illes Balears, dirigida per Ernest Belenguier. Volum II: L'època foral i la seva evolució (1230-1715)*, dirigit per Miquel Deyà (pp. 9–39). Barcelona: Edicions 62.
- Mas Forners, A. (2004b). De toponímia andalusina a antroponímia feudal. Els “llinatges” toponímics andalusins a la Mallorca del segle XIII. *BSAL*, 60, 13–38.
- Mas Forners, A. (2004c). La primera toponímia catalana dels actuals termes de Santa Margalida i Maria referides a unitats d'explotació agrària. *Sobre Onomàstica. Jornades d'antroponímia i Toponímia (1993-2002)*, (Coordinades per Hermínia Planisi i Margalida Rosselló), 19–27.
- Mas Forners, A. (2005a). *Esclaus i catalans. Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV*. Palma: Ed. Lleonard Muntaner.
- Mas Forners, A. (2005b). L'antiga vila de Manacor i les Ordinacions d'en Jaume II.

- Espai, Fet Urbà i Societat a Manacor. III Jornades d'Estudis Locals a Manacor*, 15–32.
- Mas Forners, A. (2007). Fiscalidad y monetización de las economías campesinas: las Ordinacions de Jaume II en el Reino de Mallorca (1300). *La Coyuntura de 1300 En El Mediterráneo Occidental: Moneda, Crédito y FIsalidad En El Mundo Rural*, III, 8–10.
- Mas Forners, A. (2008a). Endeutament pagès i alienació de la terra a Mallorca durant la segona meitat del segle XV. L'exemple del terme de Maria de la Salut. *BSAL*, 64, 89–114.
- Mas Forners, A. (2008b). Una aportació al coneixement de les característiques i dels ritmes de la immigració colonial al Regne de Mallorca durant el segle XIII. *El Regne de Mallorca, Cruïlla de Gents i de Cultures (Segles XIII-XIV)*, XXVI *Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 283–301.
- Mas Forners, A. (2012a). La incidencia del mercado de esclavos en la estructura productiva de Mallorca (aprox. 1300-1450). *Les Esclavages En Méditerranée. Espaces et Dynamiques Économiques. Études Réunies Par Fabienne P. Guillén et Salah Trabelsi*, 77–100.
- Mas Forners, A. (2012b). Les Ordinacions de Jaume II. Una aproximació des de la perspectiva de la història agrària. *Jaume II i Sanç I: Dues Actituds, Un Mateix Projecte, XXX Jornades d'Estudis Històrics Locals*, (Coordinació: Maria Barceló Crespí, Jaume Sastre Moll), 173–208.
- Mas Forners, A. (2013). Les conquestes de Mallorca i d'Eivissa. *Jaume I. Commemoració Del VIII Centenari Del Naixement de Jaume I*, II, 403–439.
- Mas Forners, A. (2017). *Colonització, feudalisme, canvi social i paisatgístic a Mallorca (segles XIII-XVI). Una aproximació a partir de l'estudi de l'antic terme de Santa Margalida*. UIB.
- Mas Forners, A. (2018). Les Ordinacions d'en Jaume II (1300): la segona colonització del reialenc de Mallorca. *Els Caràcters Del Paisatge Històric Als Països Mediterranis. Territori i Societat: El Paisatge Històric*, VIII, 147–199.
- Mas Forners, A., Rosselló Bordoy, G., & Rosselló Vaquer, R. (1999). *Història d'Alcúdia. De l'època islàmica a la germania*. Alcúdia.
- Mas Forners, A., & Soto Company, R. (2004). Un regne dins la mar. El procés migratori català i l'extinció de la població indígena a Mallorca. *L'Avenç*, 290, 35–39.
- Mas Forners, A., & Soto Company, R. (2007). El repartiment de Mallorca: diversitat de fonts i d'interpretacions metrològiques. *Repartiments a La Corona d'Aragó (Segles XII-XIII)*, (Enric Guinot i Josep Torró, eds.), 75–114.
- Mas Forners, A., Soto Company, R., Jover Avellà, G., & Rodríguez Carreño, A. M. (2011). Pagesos, esclavos y jornaleros: las formas de trabajo rural en la Mallorca de los siglos XIII al XV. *El Trabajo Rural: Realidad Material, Relaciones Sociales y Formulaciones Culturales, Siglos XI-XXI, XIII Congreso de Historia Agraria. Congreso Internacional de La SEHA*, 1–24.
- Mas Latrie, L. de. (1866). *Traité de paix et de commerce et documents divers*

concernant les relations des chrétiens avec les arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Âge. Paris: Henri Plon, imprimeur-éditeur.

- Mascaró Pasarius, J. (1964). *Corpus de Toponímia Balear*. 6 vols. Palma.
- Masiá de Ros, Á. (1994). *Relación castellano-aragonesa desde Jaime II a Pedro el Ceremonioso*. Barcelona: CSIC.
- Massot Ramis d'Ayreflor, M. J. (1996). *Una familia del brazo noble mallorquín: los Desbrull. 1442-1835. Sistema de vida y reproducción social*. UIB.
- Massot Ramis d'Ayreflor, M. J. (2001). Los fondos de la orden de los hospitalarios de Sant Juan del Arxiu del Regne de Mallorca. *L'orde de Malta, El Regne de Mallorca i La Mediterrània. Congrés Científic Internacional: Palma, 25-28 d'octubre de 2000*, 305–326.
- Massot Ramis d'Ayreflor, M. J. (2010). Herencia y reproducción social en una Casa noble mallorquina: los Desbrull. *Memòries de La Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 20, 7–42.
- Massot Ramis d'Ayreflor, M. J., & Umbert Guimó, J. A. (1998). Els privilegis, franquesses i ordinations de Jaume II de l'Arxiu del Regne de Mallorca. *El Regne de Mallorca a l'època de La Dinastia Privativa, XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 313–332.
- Mateu Ibars, M. D. (1988). El 'dominus Montispesulani' de Jaime I de Aragón a Jaime III de Mallorca (1213-1349). Evocación de la conquista de Valencia. *Montpellier, La Couronne d'Aragon et Les Pays de Langue d'Oc (1204-1349). Actes Du XIIIe Congrès d'Histoire de La Couronne d'Aragon*, 91–98.
- Mateu Llopis, F. (1956). Rex Maioricarum. Notas sobre la institución diplomática de los Reyes privativos de Mallorca. *BSAL*, 31, 198–203.
- Mateu Llopis, F. (1976). El infante Don Pedro de Portugal, Dominus Regni Maioricarum. *Boletín de La Real Academia de La Historia*, 173, 239–246.
- Melero, M. J. (1993). La evolución y empleo del armamento a bordo de los buques entre los siglos XIV al XIX. *Militaria: Revista de Cultura Militar*, 5, 45–66.
- Mestre Sanchis, A., & Ferrando Palomares, S. (2016). Los descubrimientos de los restos de los Carròs, señores de Rebollet, en el siglo XVIII. *Cabdells*, 14, 119–158.
- Miralles Sbert, J. (1909). Origen y principales privilegios de la Iglesia y Cabildo Catedral de Mallorca. *BSAL*, 12, 1 i 50.
- Miralles Sbert, J. (1936). *Catálogo del Archivo Capitular de Mallorca*. 3 vols. Palma: Imprenta Mossèn Alcover.
- Miralles Sbert, J., & Rotger Capllonch, M. (1908). Biografía y cartulario del primer Obispo de Mallorca (1). *BSAL*, XII, 165–169, 199–203, 217–222, 234–240 i 291–291.
- Miralles Sbert, J., & Rotger Capllonch, M. (1910). Biografía y cartulario del primer Obispo de Mallorca (2). *BSAL*, XIII, 53–55, 65–68, 97–98, 127–128, 141–143, 156–160, 2.
- Miralles Sbert, J., & Rotger Capllonch, M. (1912). Biografía y cartulario del primer

- Obispo de Mallorca (3). *BSAL*, XIV, 155–157, 172–173 i 271–272.
- Miret Sans, J. (1901a). La casa de Montcada en el Vizcondado de Bearn I. *Butlletí de La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, I(Nº 2), 49–55.
- Miret Sans, J. (1901b). La casa de Montcada en el Vizcondado de Bearn II. *Butlletí de La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, I(Nº 3), 130–142.
- Miret Sans, J. (1901c). La casa de Montcada en el Vizcondado de Bearn III. *Butlletí de La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, I(Nº 4), 186–199.
- Miret Sans, J. (1902a). La casa de Montcada en el Vizcondado de Bearn IV. *Butlletí de La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, I(Nº 5), 230–245.
- Miret Sans, J. (1902b). La casa de Montcada en el Vizcondado de Bearn V y último. *Butlletí de La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, I(Nº 6), 280–303.
- Miret Sans, J. (1918). *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*. Barcelona.
- Miteva, Y. (2017). *Historia social de la lengua de los mudéjares*. La Laguna.
- Moll, B. (2006). Historia política de las Islas Orientales de Al-Andalus. In *Historia de las Islas Baleares. Las Islas Orientales de Al-Andalus: las Baleares en época islàmica. Vol. 5* (pp. 12–127). Palma: El Mundo.
- Moll Blanes, I., & Suau Puig, J. (1986). Canvis i permanències de les institucions senyoriales a Mallorca durant el segle XIX. *Terra, Treball i Propietat*, (Ed. a cura de Ramon Garrabou), 66–106.
- Monjas Manso, L. (1997). Els documents de compravenda del senyoriu de Sant Feliu entre la Pia Almoina i Berenguer Durfort (1328). *Materials Del Baix Llobregat*, 3, 125–132.
- Monjo Gallego, M. (2005). Noves aportacions a l'arbre genealògic de la família Montcada, senyors de la Baronia d'Aitona. *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 26, 327–343.
- Monreal Tejada, L. (1971). *Ingeniería militar en las crónicas catalanas*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras.
- Montagut Estragués, T. (1989). Pactisme o absolutisme a Catalunya: les grans institucions de govern (s. X-XVI). *Anuario de Estudios Medievales*, 19, 669–679.
- Montagut Estragués, T. (1992). La recepción del derecho feudal común en Cataluña I (1211-1330). (La alienación del feudo sin el consentimiento del Señor). *Glossae. Revista de Historia Del Derecho Europeo*, 4, 9–145.
- Montagut Estragués, T. (1993). La recepción del derecho feudal común en Cataluña (Notas para su estudio). *Estudios Sobre Renta, Fiscalidad y Finanzas En La Cataluña Bajomedieval*, 153–175.
- Montagut Estragués, T. (2005). Pactar i transaccionar a Catalunya: l'Usatge de Barcelona 'Communie et Convenientiae'. *Negociar En La Edad Media, Annex 61* (Maria Teresa Ferrer et alii (ed.)), 27–43.
- Montagut Estragués, T. (2011). Jaume I a les "Constitucions y altres drets de Cathalunya." *Jaume I. Commemoració Del VIII Centenari Del Naixement de*

- Jaume I, I* (Actes del Congrés de Jaume I. Edició a cura de Maria Teresa Ferrer i Mallol), 233–246.
- Montaner, P. de. (1977). Sobre los siervos temporales en la Mallorca moderna. *Mayurqa*, 17, 69–72.
- Montaner, P. de. (1986). Les cavalleries mallorquines (segles XIII-XVIII). *Terra, Treball i Propietat*, 42–65.
- Montaner, P. de. (1989). Las franquicias de una baronía mallorquina: Sant Martí d'Alanzell. *BSAL*, 45, 299–315.
- Montaner, P. de. (1994). Els orígens de l'aristocràcia vella mallorquina. Un estat de la qüestió. *Afers*, 18, 405–425.
- Montaner, P. de, & Le-Senne, A. (1977). Aproximación al estudio de la formación de la clase noble en Mallorca: El patrimonio de los Formiguera durante el siglo XVII. *Trabajos de Geografía. Miscelánea 1977-1978*, 34, 55–86.
- Montaner, P. de, & Riera Frau, M. M. (1993). Los Bennàsser d'Alfàbia: del clan andalusí al llinatge catalán. *Homenatge a Antoni Mut Calafell, Arxiver*, 175–208.
- Montaner, P. de, & Riera Frau, M. M. (2009). Los Bennàsser d'Alfàbia: del clan andalusí al llinatge catalán en Mallorca. *Mallorca Musulmana*, 123–207.
- Montilla Ruiz, F. (1929). El manuscrito árabe del Repartimiento de Mallorca (Del Archivo Regional Histórico de Mallorca). *Boletín de La Real Academia de La Historia*, 95, 602–637.
- Mora, P., & Andrinal, L. (1982). *Diplomatari del monestir de Santa Maria de la Real de Mallorca Vol. I (1232-1360)*. Palma.
- Moragues, M., & Bover, J. M. (1840). *Historia General del Reino de Mallorca escrita por los cronistas Don Juan Dameto, Don Vicente Mut y Don Jerónimo Alemany.- Segunda edición corregida e ilustrada con abundantes notas, documentos y continuada hasta nuestros días. 3 vols.* Palma: Imprenta nacional a cargo de D. Juan Guasp Pascual.
- Moran Ocerinjauregui, J. (2000). Els canonges regulars a Catalunya. *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, Documentació*, III, 181–190.
- Morell, A. (2020a). Aigües antigues de Palma (s. XIX). Retrieved November 11, 2020, from <https://sites.google.com/view/fontsdetramuntana-2/palma-xarxa>
- Morell, A. (2020b). Entre el Canòdrom i l'Institut: Els arcs dels Tints. Retrieved November 11, 2020, from <https://drive.google.com/file/d/1pnoWnball7fsZr81wzcOJ2qx9DL3c7Ew/view>
- Morera Llauredó, E. (1894). *Tarragona antigua y moderna*. Tarragona: F. Aris e Hijo.
- Morro Veny, G. (2003). *Capdepera medieval. Segles XIII i XIV*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- Morro Veny, G. (2006). *Marratxí durant els segles medievals (1229-1500)*. Palma: Documenta Balear.
- Mulet Ramis, B., Rosselló Vaquer, R., & Salom, J. M. (1994). *La capitalitat de Sineu*

- (segles XIII i XIV). Sineu: Ajuntament de Sineu.
- Munar Oliver, G., & Rosselló Vaquer, R. (1977). *Història de Porreres. Volum primer (Des dels temps prehistòrics fins al segle XVI)*. Palma.
- Mundó, A. M. (1967). La datació de documents pel rei Robert (996-1031) a Catalunya. *Anuario de Estudios Medievales*, 4, 13–34.
- Mundó, A. M. (1994). El concili de Tarragona de 1180: dels anys dels reis francs als de l'Encarnació. *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67.1, XXIII–XLII.
- Murray, D., & Pascual, A. (1989). *La casa y el tiempo. Vol. II*. Palma: J. J. Olañeta Editor.
- Mut Calafell, A. (1985). Inventarios de los castillos de Alaró, Bellver y Pollensa y del Palacio de Valldemossa, de mediados del siglo XIV. *BSAL*, 41, 57–78.
- Mut Calafell, A. (1988). Llibre del Repartiment. *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, ([sub voce]).
- Mut Calafell, A. (1989). Los pergaminos reales del reinado de Jaime I del Archivo del Reino de Mallorca. *XIII Congrès d'Història de La Corona d'Aragó (Palma, 27/09-01/10/1987)*, Com. II, 251–327.
- Mut Calafell, A. (2009a). El document del Tractat de Capdepera, de 1231. (Estudi codicològic, transcripció i traducció). *Actes de Les Jornades d'estudi i Debat: El Tractat de Capdepera de 1231 i La Independència de Menorca*, 17–75.
- Mut Calafell, A. (2009b). La documentació de l'època de Jaume I conservada a l'Arxiu del Regne de Mallorca. *Actes de Les Jornades d'estudi i Debat: El Tractat de Capdepera de 1231 i La Independència de Menorca*, 129–218.
- Mut Calafell, A., & Massot Ramis d'Ayreflor, M. J. (2001). Aportación documental y gràfica sobre los bienes de los Templarios de Mallorca transferidos a la orden de San Juan de Jerusalén y en particular sobre la fortaleza del Temple de la Ciudad de Mallorca (1315-1988). *L'orde de Malta, El Regne de Mallorca i La Mediterrània. Congrès Científic Internacional: Palma, 25-28 d'octubre de 2000*, 117–160.
- Mut Calafell, A., & Rosselló Bordoy, G. (1993). *La Remenbrança de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*. Palma: Govern Balear.
- Mut Calafell, A., & Urgell Hernández, R. (2003). Regests de documents i de compilacions d'interès històric i legal des de la Conquesta del 1229 fins a la Nova Planta del 1715. *Documents Cabdals Del Regne de Mallorca. Documents i Compilacions Legals*.
- Nadal Cañellas, J. (2012). Jaume I i la seu de Mallorca. *Els Amics Al Pare Llompart. Miscel·lània in Honorem*, II, 50–66.
- Nadal Huguet, G. (1821). *Exposición en la que se manifiesta y prueba que los diezmos y alodios son respectivamente un derecho de propiedad, y no de señorío y por lo mismo no quedaron abolidos por los decretos de las cortes de 6 de agosto de 1811 y 19 de julio de 1813 : y que tamb.* Palma: Imp. Salvador Savall.
- Navareño Mateos, A. (1998). El castillo en la guerra medieval. Pertrechos y tácticas de ataque y defensa. *Actas Del I Congreso de Castellología Ibérica: 14 a 17 de Septiembre de 1994*, 575–592.

- Negre Pastell, P. (1949). La vila de Torroella de Montgrí y sus primitivos señores. *Anales Del Instituto de Estudios Gerundenses*, 4, 78–128.
- Negre Pastell, P. (1966). Documentos relacionados con Mallorca, otorgados por personalidades de tierras gerundenses. *Anales Del Instituto de Estudios Gerundenses*, 18, 213–260.
- Nieto Cerdà, M. M. (2004). El convent de la Mercè. *Abadies, Cartoixes, Convents i Monestirs, XXII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 33–46.
- Obrador Escalas, J. (1992). *La Galera en el segle XIV: contribució a l'estudi d'una cavalleria mallorquina*. Felanitx: Govern Balear.
- Obrador Escalas, J. (2003). El nom Sa Galera i altres notes sobre toponímia de Cas Concos. *Festes de Sant Nicolau*, 3.
- Oleza de España, J. de. (1927). Testamento de Bernardo de Santa Eugenia en el que nombra heredera a su hija Sancha vizcondesa de Cabrera. *BSAL*, 21, 193–195.
- Oleza de España, J. de. (1929a). Caballerías de Mallorca: Caballería de Canet. *BSAL*, XXII, 316.
- Oleza de España, J. de. (1929b). Caballerías de Mallorca: Caballería de Mahuja (vulgarmente de Santa María del Camí). *BSAL*, XXII, 274.
- Oleza de España, J. de. (1929c). Caballerías de Mallorca: Caballería de Son Sanjuan (antiguamente Imalasen). *BSAL*, XXII, 347.
- Oleza de España, J. de. (1929d). Caballerías de Mallorca: Caballería de Vernisa. *BSAL*, XXII, 370.
- Oleza de España, J. de. (1929e). Caballerías de Mallorca: Caballería La Galera (antiguamente Lombar). *BSAL*, XXII, 297.
- Oleza de España, J. de. (1931a). Caballerías de Mallorca: Caballería de Adzon y Adzona (vulgarmente de Son Paretó). *BSAL*, XXIII, 19.
- Oleza de España, J. de. (1931b). Caballerías de Mallorca: Caballería de los Llulls (antiguamente de Burguets). *BSAL*, XXIII, 60.
- Oleza de España, J. de. (1931c). Caballerías de Mallorca: Caballerías de la Orden de San Juan. *BSAL*, XXIII, 217.
- Oleza de España, J. de. (1931d). Caballerías de Mallorca: Caballerías de Moss. Guillem de Puigdorfila (Masnou, Bañols y Benuyr). *BSAL*, XXIII, 277.
- Oleza de España, J. de. (1931e). Caballerías de Mallorca: Caballerías del Obispo y Cabildo de Gerona. *BSAL*, XXIII, 131.
- Oleza de España, J. de. (1931f). Cavallerías de Mallorca: Caballería de Santa Margarita y de Ero. *BSAL*, XXIII, 43.
- Oleza de España, J. de. (1944a). Caballerías de Mallorca: Baronía del Conde de Ampurias. *BSAL*, XXIX, 349.
- Oleza de España, J. de. (1944b). Caballerías de Mallorca: Caballería del Palmer. *BSAL*, XXIX, 277.

- Oleza de España, J. de. (1944c). Caballerías de Mallorca: Caballería llamada d'en Torrella y también Binibassí. *BSAL*, XXIX, 753.
- Oleza de España, J. de. (1944d). Caballerías de Mallorca: Caballerías de Lloseta y Ayamans. *BSAL*, XXIX, 274.
- Oleza de España, J. de. (1944e). Caballerías de Mallorca: El Reguer antes Beniari. *BSAL*, XXIX, 751.
- Oleza de España, J. de. (1947a). Caballerías de Mallorca: Caballería de Orient. *BSAL*, XXX, 66.
- Oleza de España, J. de. (1947b). Caballerías de Mallorca: de Estallenchs. *BSAL*, XXX, 498.
- Oleza de España, J. de. (1947c). Caballerías de Mallorca: Gotens o Gotners. *BSAL*, XXX, 500.
- Oleza de España, J. de. (1947d). Caballerías de Mallorca: Los Monjos (antiguamente Benimohab). *BSAL*, XXX, 61.
- Oleza de España, J. de. (1947e). Caballerías de Mallorca: Na Bausana. *BSAL*, XXX, 307.
- Oleza de España, J. de. (1953a). Caballerías de Mallorca: Caballería d'en Bestard. *BSAL*, XXXI, 313.
- Oleza de España, J. de. (1953b). Caballerías de Mallorca: Caballería de Son Galiana. *BSAL*, XXXI, 45.
- Oleza de España, J. de. (1953c). Caballerías de Mallorca: Roqueta. *BSAL*, XXXI, 40.
- Oleza Gual de Torrella, À. (2014). *Cavalleries de Mallorca. Edición ampliada de la obra 'Caballerías de Mallorca' de D. Jaime de Oleza y España publicadas en el Bol·letí de la Societat Arqueològica Lul·liana*. Palma: Àngel de Oleza Gual.
- Olivar, A. (1977). *Catàleg dels manuscrits de la biblioteca del monestir de Montserrat*.
- Ollich Castanyer, I. (1980). Vigatans a la conquesta de Mallorca i València (Referències extretes dels testaments de Vic del segle XIII). *Jaime I y Su Época. X Congreso de Historia de La Corona de Aragón, 1 y 2* (Expansión político militar. Ordenamiento interior. Relaciones exteriores.), 131–148.
- Oreste, G. (1960). Alamanno da Costa. *Dizionario Biografico Degli Italiani, I* (GhisaberTi, Alber-to Maria (dir.)).
- Orihuela, A. (2007). La casa andalusí: un recorrido a través de su evolución. *Artigrama*, 22, 299–335.
- Orsi Lázaro, M. (2009). La guerra en la Corona de Aragón (siglos XIII-XV). Aproximación metodológica a través de su historiografía. *A Guerra e a Sociedade Na Idade Média, VI Jornadas Luso-Espanholas de Estudos Medievais, I* (Jornadas celebradas en Campo Militar de S. Jorge (CIBA), Porto de Mós, Alcobaca y Batalha, los días 6, 7 y 8 de noviembre de 2008.), 551–571.
- Orsi Lázaro, M. (2014). Tipologías y tácticas navales. *Desperta Ferro: Antigua y Medieval*, 22, 39–43.
- Ortega Pérez, P. (2000). *Musulmanes en Cataluña: Las comunidades musulmanas de*

- las encomiendas Templarias i Hospitalarias de Ascó y Miravet (siglos XII-XIV)*. Barcelona: CSIC.
- Ortega Villoslada, A. (2008). *El reino de Mallorca y el mundo atlántico (1230-1349). Evolución político-mercantil*. Madrid: UNED/Netbiblo.
- Ortega Villoslada, A. (2012). La “extremadura” mediterránea: Mallorca en el siglo XIII. *La Historia Peninsular En Los Espacios de Frontera: Las “Extremaduras Históricas” y La “Transierra” (Siglos XI-XV)*, 73–85.
- Ortega Villoslada, A. (2015). *La marina mercante medieval y la Casa de Mallorca: entre el Mediterráneo y el Atlántico*. Lleida: Pagès editors.
- Ortí Gost, P. (2001). La primera articulación del estado feudal en Cataluña a través de un impuesto: el bovaje (ss. XII-XIII). *Hispania. Revista Española de Historia*, 61(3, nº 209), 967–998.
- Pacheco Caballero, F. (2005). El usatge Princeps namque, las Cortes y los juristas. *Initium. Revista Catalana d’història Del Dret*, 10, 225–246.
- Pascual, B. (1898). Antigüedad de la plaza de Santa Eulalia. *BSAL*, 7, 307–308.
- Pascual Ramos, E. (2000). Estudio comparativo de la carta de población de Tortosa (1149), carta de población de Lleida (1150) y la carta de franquicia de Mallorca (1230). *Espacio, Tiempo y Forma, Serie III, Hª Medieval*, 13, 305–323.
- Pastor, R., Estepa Díaz, C., Alfonso, I., & et alii. (1994). Baja nobleza: aproximación a la historiografía europea y propuestas para una investigación. *Historia Social*, 20, 23–45.
- Pastor, R., Valdeón Baroque, J., Sesma Muñoz, J. Á., & Riu Riu, M. (1989). *En torno al feudalismo hispanico: I Congreso de Estudios Medievales*. Ávila: Fundación Sánchez Albornoz.
- Pastor Sureda, B. (1992). Les nostres possessions (III): Roqueta. *Fent Carrerany*, 72(Juliol), 4–6.
- Pastor Sureda, B. (2012). La possessió de Roqueta (Maria). Evolució històrica. Transformacions i reformes il·lustrades dels Desbrull. *Les Possessions Mallorquines: Passat i Present*, 299–312.
- Peña, P. d’Alcàntara. (1887). Antiguos recintos fortificados de la ciudad de Palma. *BSAL*, 2, 27–28, 34–36, 59–62, 76–78, 83–85, 93–95, 97–98.
- Peña, P. d’Alcàntara. (1888). Recibos curiosos de 1237 a 1449. *BSAL*, 2, 132.
- Pereira Ocampo, X. N. (2019). *La conflictividad social en la Galicia medieval (siglos XIII-XV)*. Santiago de Compostela°.
- Perelló Ferrer, A. M. (1985). *Esglésies dels segles XVII i XVIII a Ciutat de Mallorca: influències, tendències i tipologies artístiques*. Palma: Ed. Moll.
- Pérez Martínez, L. (1977). Corpus Documenta Balear (I). Reinado de Jaime I. *Fontes Rerum Balearium*, I, 2–112.
- Pérez Martínez, L. (1978a). Corpus Documenta Balear (II). Reinado de Jaime I. *Fontes Rerum Balearium*, II(1), 1–64.

- Pérez Martínez, L. (1978b). Corpus Documenta Balear (III). Reinado de Jaime I. *Fontes Rerum Balearium*, II(2), 261–292.
- Pérez Martínez, L. (1978c). Corpus Documenta Balear (IV). Reinado de Jaime I. *Fontes Rerum Balearium*, II(3), 501–516.
- Pérez Martínez, L. (1979). Corpus Documenta Balear (V). Reinado de Jaime I. *Fontes Rerum Balearium*, III, 1–48.
- Pérez Martínez, L. (1988). Els difícils inicis de l'església de Mallorca. *Set Segles i Mig de Germanor. Esglésies de Mallorca i Del Principat. Miscel·lània Commemorativa*, (Publicacions del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca, 5.), 76–86.
- Pérez Martínez, L., & Coll Tomàs, B. (1988). *Ramon de Torrelles, primer bisbe de Mallorca: documents, biografies, sepulcre*. Palma: Consell Insular de Mallorca.
- Pérez Orozco, S. (2015). *La lengua de los baleáricos (II) Repertorio toponímico*. UNED.
- Pérez Pastor, P. (1994). El feu de Guillem de Torrella i la cavalleria de Guillem Sacosta (Segles XIII i XIV). *BSAL*, 50, 69–96.
- Pérez Pastor, P. (2014a). El repartiment feudal de Mallorca: la porció del comte d'Empúries. *BSAL*, 70, 51–73.
- Pérez Pastor, P. (2014b). Els orígens feudals de l'alqueria de Biniaraix (Sóller). *VIII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, 291–317.
- Pérez Pastor, P. (2016). Relacions entre la comunitat jueva i la vila de Sóller, a la segona part del regnat de Jaume II de Mallorca (1299-1309). *X Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, 141–156.
- Pérez Pastor, P. (2018). Les cavalleries armades de Nunyo Sanç a Porreres (Mallorca): dotació, atribucions i règim de tinença (s. XIII-XIV). *Actes de Les VI Jornades d'Estudis Locals de Porreres*, 61–78.
- Pérez Pastor, P., & Reynés Trías, A. (2014). Es Teix: formació i explotació d'una possessió de muntanya a la Serra de Tramuntana de Mallorca (s. XIII-XX). *VIII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, 322–349.
- Pérez Pons, E. (2004). *Fonts per a l'estudi de la comunitat jueva de Mallorca. Fonts i bibliografia*. Barcelona: PPU. CATALONIA HEBRAICA VI.
- Picornell, C., Seguí, J. M., & Ginard Bujosa, A. (1988). El mapa de Mallorca d'Antoni Despuig (1785). *Treballs de Geografia*, 40, 23–40.
- Piferrer, P., & Quadrado, J. M. (1888). *Islas Baleares*. Palma: Imp. Mossèn Alcover.
- Piña Rodríguez, F. J. (2017). *La marina de guerra y su armamento en la Baja Edad Media: el caso de las coronas de Castilla y Aragón*. Castilla-La Mancha.
- Pladevall Font, A. (1971). Els orígens de la família Montcada. *Ausa. Publicació Del Patronat d'Estudis Osonencs*, 6(69–70), 308–319.
- Planas Rosselló, A. (1995). El Veguer de Fora (1301-1450). *BSAL*, 51, 45–88.
- Planas Rosselló, A. (1996). Los juristas mallorquines del siglo XV. *Memòries de La*

- Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 7, 23–59.
- Planas Rosselló, A. (1998a). *El proceso penal en el reino de Mallorca*. Palma: Miquel Font editor.
- Planas Rosselló, A. (1998b). Los juristas en la Mallorca del siglo XIII. *Memòries de La Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 8, 7–22.
- Planas Rosselló, A. (2002). Los asesores de los vegueres y el baile de Mallorca (ss. XIII-XVIII). *BSAL*, 58, 75–92.
- Planas Rosselló, A. (2003). El notariado en la Mallorca del siglo XIII. *Memòries de La Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 13, 7–36.
- Planas Rosselló, A. (2006). *El notariado en el Reino de Mallorca (Siglos XIII-XVIII)*. Palma: Leonard Muntaner Editor.
- Planas Rosselló, A. (2015). La carta de poblament d'Eivissa i Formentera, del 1236. *Revista de Dret Històric Català*, 14, 121–147.
- Poly, J.-P., & Bournazel, É. (1983). *El cambio feudal (Siglos X al XIII)*. Barcelona: Ed. Labor.
- Ponç Fullana, A. (1974). *Història de Santanyí. Segle XIII*. Santanyí: Ajuntament de Santanyí.
- Pons Guri, J. M. (1993). De l'Escrivent al Notari, i de la “charta” a l'instrument. Recepció dels usos notariais itàlics a Catalunya. *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 7, 29–41.
- Pons Guri, J. M. (2006). La potestas, el merum i mixtum imperium. Estat de la qüestió. *Recull d'estudis d'història Jurídica Catalana*, 133–142.
- Pons Llabrés, C. (1985). *La condición de los caballeros en el Reino de Mallorca: siglos XIII-XV*. UIB.
- Pons Pastor, A. (1933). Constitucions e Ordinacions del regne de Mallorca. *BSAL*, 24, 272, 315, 344, 350, 391, 420, 459.
- Pons Pastor, A. (1957). *Els reis de la Casa de Mallorca*. Barcelona: Ed. Barcino.
- Pons Pastor, A. (1964). *Historia de Mallorca. I*. Palma: Imprenta Mossèn Alcover.
- Pons Pastor, A. (1965). *Historia de Mallorca. II. Instituciones, cultura y costumbres del reino (s. XII-XV)*. Palma: Gráficas Miramar.
- Pons Pastor, A. (1966). *Història de Mallorca. III. (La vida desde varias esquinas)*. Palma: Imprenta Mossèn Alcover.
- Pons Pastor, A. (1970). *Historia de Mallorca. V. Instituciones, cultura y costumbres. Siglos XII-XVII*. Palma: Gráficas Miramar.
- Pons Pastor, A. (1972). *Historia de Mallorca. VII. Instituciones, cultura y costumbres. Siglos XII-XVII*. Palma: Gráficas Miramar.

- Pont Estradera, M. (1987). Família i parentiu a la Barcelona del segle XIII. Els Durfort i els Espiells: el desig de fer un “bon matrimoni”: 1275-1300. *XII Congrès d’Histoire de La Couronne d’Aragon. Montpellier, La Couronne d’Aragon et Les Pays de Langue d’Oc (1204-1349), Montpellier, 2*, 167–172.
- Porrinas González, D. (2008). ¿Masacre o clemencia? La conducta del Cid hacia sus enemigos vencidos. *El Cuerpo Derrotado: Cómo Trataban Musulmanes y Cristianos a Los Enemigos Vencidos (Península Ibérica, Ss. VIII-XIII)*, 167–208.
- Portella Comas, J. (1982). Notes de lectura sobre la qüestió del feudalisme a Mallorca. *Estudis de Prehistòria, d’història de Mayûrqa i d’història de Mallorca Dedicats a Guillem Rosselló Bordoy*, 224–237.
- Portella Comas, J. (1985). El col·loqui sobre ‘La formació i expansió del feudalisme català’(Girona, 8-11 de gener de 1985). *Recerques*, 17, 187–195.
- Portella Comas, J. (1986). La colonització feudal de Mallorca: els primers establiments de l’alqueria Deià (1232-1245). *Estudi General: Revista de La Facultat de Lletres de La Universitat de Girona*, 5–6, 331–343.
- Portella Comas, J. (1994). Les baronies i cavalleries de Mallorca dels segles XIII i XIV. In *feudum ad consuetudinem Barchinone. Afers*, 18, 427–441.
- Portella Comas, J. (1998). ¿Cómo se exporta el feudalismo? El caso de Mallorca. *L’Incastellamento. Actes Des Rencontres de Gérone et de Rome Publiés Sous La Direction de Miquel Barcelo et Pierre Toubert*, 85–98.
- Portet, P. (2004). *Bertrand Boysset, la vie et les oeuvres techniques d’un arpenteur médiéval (v. 1355-v. 1416)*. Paris: Editions Le Manuscrit.
- Poveda Sánchez, À. (1979). Repertori de toponímia àrabo-musulmana de Mayurca segons la documentació dels arxius de la Ciutat de Mallorca (1232-1276/1229-1300). *Fontes Rerum Balearium, III*, 81–119.
- Poveda Sánchez, À. (1980a). Aigües i corrents d’aigua a la toponímia de Mayûrqa segons el Llibre del Repartiment. *Butlletí Interior de La Societat d’Onomàstica*, 10, 47–57.
- Poveda Sánchez, À. (1980b). Introducción al estudio de la toponimia arabe-musulmana de Mayûrqa, según la documentación de los archivos de la Ciutat de Mallorca (1232-1276). *Awraq. Revista Del Instituto Hispano Árabe de Cultura*, III, 75–101.
- Poveda Sánchez, À. (1982). Nòtules sobre noms de sants cristians a la toponímia àrabo-musulmana de Mayûrqa. *Estudis de Prehistòria, d’història de Mayûrqa i d’història de Mallorca Dedicats a Guillem Rosselló Bordoy*, 150–165.
- Poveda Sánchez, À. (1986). Algunes hipòtesis sobre l’economia agrària del juz de Jijnû-Bytra a Mayûrqa, segons la toponímia àrab i berber. *Estudi General: Revista de La Facultat de Lletres de La Universitat de Girona*, 5–6, 265–273.
- Poveda Sánchez, À. (1992). Mayurqa, un espacio agrario de alquerías y rahales. *Estudis d’Història Econòmica*, 1, 5–11.
- Powers, J. F. (1988). *A society organized for war. The Iberian Municipal Militias in the Central Middle Ages*. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.

- Powers, J. F. (1990). Dos reyes guerreros y sus milicias municipales. El ciudadano-soldado en la ley y en la vida. *Los Mundos de Alfonso El Sabio y Jaime El Conquistador: Razón y Fuerza En La Edad Media*, 123–158.
- Prates de Andrade, R. (2013). Inimigos e anjos: o Llibre dels Feys e as relações entre cristãos e muçulmanos na Coroa de Aragão (1213-1276). *Roda Da Fortuna. Revista Eletrônica Sobre Antiguidade e Medieval*, 2(2), 109–127.
- Pujol Hamelink, M. (2008). El món de la navegació medieval. *Un Mar de Lleis. De Jaume I a Lepant*, 83–100.
- Pujol, M. (1996). L'esclavitud en el Regne de Mallorca durant el govern del rei Martí I: 1396-1410. *BSAL*, 52, 129–140.
- Quadrado, J. M. (1850). *Historia de la conquista de Mallorca. Crónicas inéditas de Marsilio y de Desclot en su texto limosín*. Palma: Imprenta y librería de Estevan Trias.
- Quadrado, J. M. (1895). *Privilegios y franquicias de Mallorca, cédulas, capítulos, estatutos, órdenes y pragmáticas otorgadas por los Reyes de Mallorca, de Aragón y de España desde el siglo XIII hasta fin del XVII*. Palma: Escuela-Tipográfica Provincial.
- Quadrado, J. M. (1967). *La judería en Mallorca en el siglo XIV*. Palma: Impremta Mossèn Alcover.
- Quetglas, M. (1929). *Ferrer de Pallarés, paborde de Tarragona*. Palma: Escuela-Tipográfica Provincial.
- Quintana Torres, A. J., & Calafat, R. M. (1992). *La pervivència del rei En Jaume*. Palma: Documenta Balear.
- Quintanilla Raso, M. C. (1996). *Nobleza y caballería en la Edad Media*. Madrid: Arco Libros.
- Ramis de Ayreflor Sureda, J. (1911). *Alistamiento noble de Mallorca del año 1762 : noticias genealógicas, heráldicas y biográficas de los individuos y familias continuados en el mismo*. Palma.
- Ramis de Ayreflor Sureda, J. (1918). Notas genealógicas: Familias extinguidas de Mallorca (3). *BSAL*, 17, 48–336.
- Ramis de Ayreflor Sureda, J. (1931). Castell d'Alaró. Documents curiosos del s. XIV. *BSAL*, 23, 427.
- Ramis de Ayreflor Sureda, J. (1933). *Antigues possessions d'Artà. Notícies de les mateixes i dels seus senyors en els segles XIII, XIV i XV*. *BSAL*. Palma: Imp. Pedro José Guasp.
- Ramis Puig-gròs, A., & Ginard Bujosa, A. (1989). Notes sobre els molins d'aigua. *Elements de La Societat Pre-Turística Mallorca*, 143–155.
- Renedo Puig, X. (2010). Dels fets a les paraules i de les paraules al llibre dels fets (Observacions sobre la gènesi del Llibre dels fets). *Translatar i Transferir. La Transmissió Dels Textos i El Saber (1200-1500)*, (Anna Alberni, Lola Badia, Lluís Cabré (eds.)), 91–120.

- Renedo Puig, X. (2011). La batalla de Portopí según Jaime I (Libre dels Fets & 61-67). *Estudios Sobre La Tradición Épica Occidental (Edad Media y Renacimiento)*, (Lara Vilà (ed.)), 65–82.
- Retamero, F. (2006). Lo que el tamaño importa. Cuándo y por qué se modificaron los antiguos sistemas hidráulicos andalusíes. *Arqueología Espacial*, 26, 293–310.
- Ribas de Pina, M. (1934). *La conquista de Mallorca pel rei en Jaume I. Estudi tècnic militar*. Mallorca.
- Ribas de Pina, M. (1943). La conquista de Mallorca. Cómo nació el poder naval del reino de Aragón. *Ejército*, 39, 35–41.
- Riera Frau, M. M. (1993). *Evolució urbana i topografia de Madîna Mayûrqa*. Palma: Ajuntament de Palma.
- Riera Frau, M. M., & Roman Quetgles, J. (2014). Jardines, huertos y espacios cultivados en las islas orientales de al-Andalus: estudio de Madina Mayurqa. *BSAL*, 70, 35–50.
- Riera Frau, M. M., & Soberats Sagreras, N. (1991). Introducció a l'estudi del sistema hidràulic d'Alaró (Mallorca). *BSAL*, 47, 61–73.
- Riera Melis, A. (1977). Mallorca 1298-1311, un ejemplo de planificación económica en la época de plena expansión. *Estudios Históricos y Documentos de Los Archivos de Protocolos*, 5(Miscelánea), 199–243.
- Riera Melis, A. (1978). Orígens del Regne de Mallorca: conquesta i repoblació. *Història de Catalunya*, 3, 16–22.
- Riera Melis, A. (1987). El regne de Mallorca en el context internacional de la primera meitat del segle XIV. *Papers de Sa Torre*, 4, 24.
- Riera Melis, A. (1997). La Historia Medieval en Cataluña (1990-1995). Un balance breve de las últimas investigaciones. *Anuario de Estudios Medievales*, 27(1), 501–567.
- Riera Melis, A. (1999). El regne de Mallorca a la Baixa Edat Mitjana. Noves aportacions bibliogràfiques. *Butlletí de La Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 10, 33–51.
- Riera Melis, A. (2008). Jaume I i la seva època. Anàlisi breu d'un important llegat polític i cultural. *Catalan Historical Review*, 1, 163–170.
- Riera Melis, A. (2015). Barcelona, 985-1317: Economía, societat i política en la construcció d'un empori iberomediterrani. *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 32, 131–232.
- Riera Melis, A. (2017). Els repartiments feudals de Mallorca i les seves conseqüències immediates (1230-1245). *Catalan Historical Review*, 10, 131–145.
- Riera Sans, J. (2011). La correcta numeració dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona. *Afers*, 69, 485–521.
- Riesco Terrero, Á. (2003). *Vocabulario científico-técnico de Paleografía, Diplomática y Ciencias afines*. Madrid: Ed. Barrero&Azedo.

- Ríos Saloma, M. (2005). De la Restauración a la Reconquista: la construcción de un mito nacional (Una revisión historiográfica. Siglos XVI-XIX). *En La España Medieval*, 28, 379–414.
- Riquer, M. de. (1990). Guillem de Mediona a la batalla de Portopí. *Medievalia. Boletín de La Sociedad Española de Estudios Medievales*, 9, 185–189.
- Riu Riu, M. (1979). La canònica de Santa Maria de Solsona. Precedents medievals d'un bisbat modern. *Urgellia*, II, 211–256.
- Riu Riu, M. (1993). Les antigues canòniques de l'àmbit del bisbat de Solsona. *L'Erol: Revista Cultural Del Berguedà*, 41, 23–29.
- Rodrigo Estevan, M. L. (2009). Jaime I, Aragón y los aragoneses: reflexiones sobre un rey, un territorio y una sociedad. *La Sociedad En Aragón y Cataluña En El Reinado de Jaime I (1213-1276)*, (Coordinat per Esteban Sarasa), 7–38.
- Rodríguez Bernal, F. (2016). *Col·lecció diplomàtica de l'Archivo Ducal de Cardona (965-1230)*. Barcelona: Fundació Noguera.
- Rodríguez Carreño, A. M. (1986). Conquesta i feudalització: el cas de Pollença, Mallorca (1298-1304). *Estudi General: Revista de La Facultat de Lletres de La Universitat de Girona*, 5–6, 371–387.
- Rodríguez Carreño, A. M. (2000). *El territori de Pollença sota l'orde del Temple (1298-1304)*. Pollença: Ajuntament de Pollença.
- Roig Jalpi, J. G. (1678). *Resumen historial de las grandezas, y antiguedades de la ciudad de Gerona, y cosas memorables suyas eclesiasticas, y seculares, assi de nuestros tiempos, como de los passados*. Barcelona: Jacinto Andreu.
- Romano, D. (1978). Judíos escribanos y trujamanes de árabe en la Corona de Aragón (reinados de Jaime I a Jaime II). *Sefarad: Revista de Estudios Hebraicos y Sefardíes*, 38(1), 71–105.
- Roser Nebot, N. (2001). Trujamán: intérprete comunitario y traductor para fines específicos en la Baja Edad Media. *Essays on Medieval Translation in the Iberian Peninsula*, 309–323.
- Roser Nebot, N. (2018). El declive del poder almohade en al Andalus y la pérdida de Mallorca según la obra *Tarīh Mayurqa* de Ibn 'Amīra Al-Majzūmī de Alcira (582-658 H/1186-1260 M). *Anaquel de Estudios Árabes*, 29, 241–261.
- Roser Nebot, N., & Oamroni, A. (2009). La traducció i la interpretació en els pactes i les negociacions de la Baixa Edat Mitjana: els torsimanys. *Actes de Les Jornades d'estudi i Debat: El Tractat de Capdepera de 1231 i La Independència de Menorca*, 307–318.
- Rosselló Bordoy, G. (1968). *L'Islam a les Illes Balears*. (E. Daedalus, Ed.). Palma.
- Rosselló Bordoy, G. (1986a). Algunes notes sobre toponímia de Mallorca i Menorca: Pollensa, Alaró, Sen Agayz, Galilea. *Homenaje a D. Jesús García Pastor, Bibliotecario*, 79–84.
- Rosselló Bordoy, G. (1986b). Els qanat(s) a Mallorca: un avenç a l'estudi de les seves tècniques constructives. *Les Aigües Cercades*, 47–52.

- Rosselló Bordoy, G. (1987). Las islas orientales de Al-Andalus: un estado de la cuestión. *Les Illes Orientals d'al-Andalus i Les Seves Relacions Amb Sharq Al-Andalus, Magrib i Europa Cristiana (Ss. VIII-XIII). V Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 9–16.
- Rosselló Bordoy, G. (1989). Notes sobre la conquesta de Mallorca (1229-1232): el testimoni dels vençuts. *Mayurqa*, 22/2, 541-549 Tinc còpia en paper.
- Rosselló Bordoy, G. (1993a). Festes i llocs de festa a Madîna Mayûrqa: una nova lectura del repartiment àrab. *Espai i Temps d'oci a La Història. XI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 461–468.
- Rosselló Bordoy, G. (1993b). Les portes de Madîna Mayûrqa: un comentari semàntic. *Homenatge a Antoni Mut Calafell, Arxiver*, 227–235.
- Rosselló Bordoy, G. (1994a). *Escrit sobre la terra: estudis sobre toponímia*. Palma: Museu de Mallorca.
- Rosselló Bordoy, G. (1994b). Mecanismes de formació de la toponímia àrab al djuz d'Inca. *I Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, 9–20.
- Rosselló Bordoy, G. (1998). L'esperança en el retorn: algunes reflexions sobre les coves de refugi mallorquines. *L'Islam i Catalunya*, 243–249.
- Rosselló Bordoy, G. (2002a). De Mayûrqa a Mallorca: De djuz islàmic a districte feudal. *Comunicació*, 104, 23–44.
- Rosselló Bordoy, G. (2002b). Sobre l'etimologia de Marratxí. *III Jornades d'Estudis Locals a Marratxí*, 25–32.
- Rosselló Bordoy, G. (2003). Una mirada sobre madîna Mayûrca a través del repartiment àrab de Mallorca. *El Món Urbà a La Corona d'Aragó de 1137 Als Decrets de Nova Planta.- Actes Del XVII Congrès d'Història de La Corona d'Aragó*, 3, 803–814.
- Rosselló Bordoy, G. (2005). La toponímia aràbiga de la partió d'Empúries. *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, 361–370.
- Rosselló Bordoy, G. (2007a). *Documents cabdals del Regne de Mallorca. Còdex llatinoaràbic del Repartiment de Mallorca. ARM, s/n*. Salamanca: Parlament de les Illes Balears.
- Rosselló Bordoy, G. (2007b). *Documents cabdals del Regne de Mallorca. El Llibre del Repartiment i la documentació feudal*. Salamanca: Parlament de les Illes Balears.
- Rosselló Bordoy, G. (2007c). *Documents cabdals del Regne de Mallorca. Llibre del Repartiment de Mallorca o Llibre del Rei (ARM, 18)*. Salamanca: Parlament de les Illes Balears.
- Rosselló Bordoy, G. (2007d). *El Islam en las Islas Baleares. Mallorca musulmana según la 'Remembrança...' de Nunyo Sanç y el 'Repartiment...' de Mallorca*. Palma: UIB.
- Rosselló Bordoy, G. (2008). La batalla de Porto Pi (1229). *Randa, 61*(Miscel·lània Gabriel Llompert, I), 29–48.
- Rosselló Bordoy, G. (2009a). El Repartiment de Mallorca, base para el estudio de la

etapa islàmica de las islas. *VII Estudios de Frontera, Islam y Cristiandad. Siglos XII-XIV, IV*, 799–813.

- Rosselló Bordoy, G. (2009b). Ibn ‘Amîra y lo que sucedió cuando los rûm tomaron Mayûrqa. *Xelb*, 9(Actas do 6º Encontro de Arqueologia do Algarve. O Gharb no al-Andalus: sínteses e perspectivas de estudo. Homenagem a José Luís de Matos (Silves, 23, 24 e 25 de Outubro 2008)), 321–331.
- Rosselló Bordoy, G. (2009c). Portugueses en la conquista de Mallorca: Pedro, infante de Portugal, i Sa’id ibn Hakam de Tavira (1229). *A Guerra e a Sociedade Na Idade Média, VI Jornadas Luso-Espanholas de Estudos Medievais, I*, 479–489.
- Rosselló Bordoy, G. (2009d). Tradició i pervivència dels castells roquers a les illes orientals d’Al-Andalus. *Actes de Les Jornades d’estudi i Debat: El Tractat de Capdepera de 1231 i La Independència de Menorca*, 89–108.
- Rosselló Bordoy, G. (2010). El districte de Bulansa i la toponímia repartimental. *XXII Jornada d’Antroponímia i Toponímia (Pollença, 2009)*, (Bassa, R.; Latorre, F. (coord.)), 113–120.
- Rosselló Bordoy, G. (2013). De Mayûrqa a Mallorca. El Repartiment. *Jaume I. Commemoració Del VIII Centenari Del Naixement de Jaume I, II*, 441–456.
- Rosselló Bordoy, G., & Sastre Moll, J. (1982). El mudejarismo en Mallorca en la época de Ramon Llull. *BSAL*, 39, 257–263.
- Rosselló Lliteras, J. (1979). Pergaminos del monasterio de Santa Maria Magdalena de Palma de Mallorca. *Fontes Rerum Balearium, III*, 339–357.
- Rosselló Lliteras, J. (1984). Noticiario de la Cartuja de Jesús Nazareno (Valldemossa). *BSAL*, 40, 243–254.
- Rosselló Lliteras, J. (1985a). El convento de Santo Domingo de Mallorca (ss. XIII-XV). *BSAL*, 41, 115–130.
- Rosselló Lliteras, J. (1985b). *Els pergamins de l’arxiu parroquial de Pollença*. Palma.
- Rosselló Lliteras, J. (1986). Tipología documental de las series de registros del Archivo Diocesano de Mallorca. *Homenaje a D. Jesús García Pastor, Bibliotecario*, 119–134.
- Rosselló Lliteras, J. (1989). *Els pergamins de l’arxiu parroquial de Santa Creu. Volum I*. Palma.
- Rosselló Lliteras, J. (1998). Visita a l’Arxiu Diocesà de Mallorca. *Analecta Sacra Tarraconensia*, 71, 677–709.
- Rosselló Lliteras, J. (1999). *Els pergamins de l’arxiu parroquial de Santa Eulàlia. Volum I: 1230-1349*. Palma: Consell Insular de Mallorca.
- Rosselló Lliteras, J. (2000). *Els pergamins de la Cartoixa de Valldemossa*. Palma: Consell Insular de Mallorca.
- Rosselló Lliteras, J., & Vidal Rettich, J. (1982). *Incidència de la toponímia catalana sobre els llinatges de Mallorca*. Palma.
- Rosselló Lliteras, J., & Vidal Rettich, J. A. (1986). El archivo de la cartuja de Jesús

- Nazareno de Valldemosa (Mallorca) S.XVII. *Analecta Sacra Tarraconensia*, 59, 157–221.
- Rosselló Pons, M. (1982). Testimonis de l'hàbitat medieval a Mallorca. *BSAL*, 39, 249–256.
- Rosselló Vaquer, R. (n.d.). *Calvià i la comarca de Ponent: cronicó medieval (ss. XIII-XVI)*. Calvià.
- Rosselló Vaquer, R. (1970). *Origen de les famílies Rosselló a Felanitx i Santanyí*. Felanitx: Editorial Ramon Llull.
- Rosselló Vaquer, R. (1971). *Els fills bastards de l'infant En Ferran de Mallorca: Pagà, Sanç (Ferran)*. Felanitx: Editorial Ramon Llull.
- Rosselló Vaquer, R. (1972). *Felanitx a mitjan segle XIII*. Felanitx.
- Rosselló Vaquer, R. (1973a). *Felanitx a la segona part del segle XIII*. Felanitx: Sa Nostra.
- Rosselló Vaquer, R. (1973b). *Santa Maria de Felanitx*. Felanitx: Tip. Ramon Llull.
- Rosselló Vaquer, R. (1974a). *Campos en el segle XIII*.
- Rosselló Vaquer, R. (1974b). *Porreres en el segle XIII*.
- Rosselló Vaquer, R. (1977). *Història de Campos. Volum primer. De la Prehistòria al segle XVI*. Campos.
- Rosselló Vaquer, R. (1978a). *Història de Manacor. Tom II (segle XIV)*. Palma: Gràfiques Miramar.
- Rosselló Vaquer, R. (1978b). *Història de Sant Llorenç des Cardassar. Segles XIII-XIV*. Palma.
- Rosselló Vaquer, R. (1979). *Història d'Alaró. Segles XIII-XIV*. Mallorca.
- Rosselló Vaquer, R. (1984). *Cronicó felanitxer (1228-1399)*. Felanitx.
- Rosselló Vaquer, R. (1985). La dècima eclesiàstica. *BSAL*, 41, 99–114.
- Rosselló Vaquer, R. (1986). *Cronicó felanitxer. Apèndix s. XIII-XVI*. Felanitx.
- Rosselló Vaquer, R. (1989a). *Crònica d'Andratx, s. XIII-XV*. Palma.
- Rosselló Vaquer, R. (1989b). El pla de sant Jordi. Notes històriques (segles XIII-XIV). *BSAL*, 45, 91–104.
- Rosselló Vaquer, R. (1997). *Noticiari d'Estellencs*. Felanitx.
- Rosselló Vaquer, R. (1998a). *Montuïri abans i després de 1300*. Palma.
- Rosselló Vaquer, R. (1998b). *Noticiari de Binissalem (Rubines a l'Edat Mitjana 1231-1516)*. Mallorca.
- Rosselló Vaquer, R. (2001a). *El rei en Jaume II de Mallorca i el seu temps (Documentari)*. Felanitx.
- Rosselló Vaquer, R. (2001b). *La Ciutat de Mallorca en el segle XIII (Documentari)*. Felanitx.

- Rosselló Vaquer, R. (2001c). *Noticiari de Porreres (segles XIII-XVI)*. Porreres.
- Rosselló Vaquer, R. (2002). *De comitis Impuriarum vita*. Felanitx.
- Rosselló Vaquer, R. (2004). *La ciutat de Mallorca després de la conquesta de 1229 (Documentari 1230-1300)*. Palma.
- Rosselló Vaquer, R. (2007). *Noticiari de Cas Concos I*. Felanitx.
- Rosselló Vaquer, R. (2008). *Noticiari de Cas Concos II*. Felanitx.
- Rosselló Vaquer, R., & Ferrer Massanet, R. (1977). *Història de Manacor. Tom I. Segle XIII*. Palma: Gràfiques Miramar.
- Rosselló Vaquer, R., & Vaquer Bennassar, O. (1993). *Història de Sencelles i Costitx 1229-1600*. Palma: Govern Balear.
- Rosselló Verger, V. M. (1959a). El Prat de Sant Jordi y su desecación. *Boletín de La Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, 622, 1–10.
- Rosselló Verger, V. M. (1959b). La Huerta de Levante en Palma de Mallorca. *Estudios Geográficos*, 77, 523–578.
- Rosselló Verger, V. M. (1964). El regadío en la isla de Mallorca. *Aportación Española Al XX Congreso Geográfico Internacional*, 235–254.
- Rosselló Verger, V. M. (1965). La Font de la Vila y su antiguo sistema de riego. *Boletín de La Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, 68(Nº 648, Juliol-setembre), 163–176.
- Rosselló Verger, V. M. (1992). Notes toponímiques sobre el mapa de Mallorca del canonge Despuig. *Miscel·lània Sanchis Guarner, III*(A cura d'Antoni Ferrando), 139–155.
- Rosselló Verger, V. M. (2011). *Sa Torre de Montornès. La liquidació d'una possessió mitjana al Pla de Mallorca*. Pollença: El Gall Editor.
- Rotger Capllonch, M. (1897). *Historia de Pollensa. 3 vols.* Pollença: Ed. Josep Ochogavia Font.
- Rouillan-Castex, S. (1969). De nouvelles datations languedociennes en style pisan. *Annales Du Midi*, 81(93), 313–319.
- Rovira Ermengoll, J. (1933). *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*. Barcelona: Ed. Barcino.
- Royo Pérez, V. (2016). La lucha por las rentas en la frontera septentrional valenciana. Los conflictos por el diezmo y la primicia en las comarcas de Els Port i El Maestrat en el siglo XIII. *Medievalismo. Revista de La Sociedad Española de Estudios Medievales*, 26, 247–279.
- Rubiera Mata, M. J. (1984). Rafals y raales; ravals y arrabales; reals y reales. *Sharq Al-Andalus*, 1, 117–122.
- Rullan Mir, J. (1876). *Historia de Sóller, en sus relaciones con la general de Mallorca. 2 toms.* Palma: Imprenta de Felipe Guasp Vicens.

- Sabaté Curull, F. (1992). Estructura socio-econòmica de l'Anoia. Segles X-XIII. *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 13, 175–238.
- Sabaté Curull, F. (1993). Les catlanies i la comissió reial de 1328. *Estudios Sobre Renta, Fiscalidad y Finanzas En La Cataluña Bajomedieval*, 177–241.
- Sabaté Curull, F. (1995a). Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV. *Anuario de Estudios Medievales*, 25(2), 617–646.
- Sabaté Curull, F. (1995b). El veguer a Catalunya. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV. *Butlletí de La Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 6, 147–159.
- Sabaté Curull, F. (1996). *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): ¿Conquesta o repoblació?* Lleida: Universitat de Lleida.
- Sabaté Curull, F. (1997). El veguer i la vegueria de Tortosa i de la Ribera d'Ebre al segle XIV. *Recerca*, 2, 115–152.
- Sabaté Curull, F. (1998). La noció d'Espanya a la Catalunya medieval. *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 19, 375–390.
- Sabaté Curull, F. (2006a). L'apparition du féodalisme dans la péninsule Ibérique. État de la recherche au commencement du XXIe siècle. *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 49(193), 49–69. <https://doi.org/10.3406/ccmed.2006.2930>
- Sabaté Curull, F. (2006b). La tenencia de castillos en la Cataluña medieval. *Alcaidías y Fortalezas En La España Medieval*, 69–136.
- Sabaté Curull, F. (2007a). États et alliances dans la Catalogne du bas Moyen-Âge. *Du Contrat d'alliance Au Contrat Politique. Cultures et Sociétés Politiques Dans La Péninsule Ibérique à La Fin Du Moyen Âge*, (F. Foronda y A. I. Carrasco Manchado (dirs.)), 297–360.
- Sabaté Curull, F. (2007b). Frontera peninsular e identidad (siglos IX-XII). *Las Cinco Villas Aragonesas En La Europa de Los Siglos XII y XIII: De La Frontera Natural a Las Fronteras Políticas y Socioeconómicas (Foralidad y Municipalidad)*, 47–94.
- Sabaté Curull, F. (2011). Poder i territori durant el regnat de Jaume I. Catalunya i Aragó. *Jaume I. Commemoració Del VIII Centenari Del Naixement de Jaume I*, 1, 61–129.
- Sabaté Curull, F. (2015). Occuper la frontière du nord-est péninsulaire (Xe-XIIe siècles). *Entre Islam et Chrétienté. La Territorialisation Des Frontières, XIe-XVIe Siècle*, 81–113.
- Sabaté Curull, F. (2016). La història medieval a les institucions de recerca catalanes (2003-2009). *Imago Temporis. Medium Aevum*, 10, 440–458.
- Sabaté Curull, F. (2019). *La dissort de la documentació medieval catalana*. Barcelona: Rafel Dalmau, editor.
- Sáez Sánchez, C. (2002). La sociedad visual: Signos diplomáticos en la Corona de Aragón. *Libros y Documentos En La Alta Edad Media. Los Libros de Derecho. Los Archivos...*, 2, 207–226.
- Sáinz de la Maza Lasoli, R. (1990). *La Orden de San Jorge de Alfama. Aproximación a*

su historia. Barcelona: CSIC.

- Sáiz Serrano, J. (2003a). *Guerra y nobleza en la Corona de Aragón. La caballería en los ejércitos del rey (siglos XIV-XV)*. Universitat de València.
- Sáiz Serrano, J. (2003b). Nobleza y expansión militar de la Corona de Aragón: La nobleza valenciana en las guerras del rey (1420-1448). *Nobleza y Expansión Militar de La Corona de Aragón: La Nobleza Valenciana En Las Guerras Del Rey (1420-1448)*, 33(2), 729–780.
- Sáiz Serrano, J. (2007). Formación de un ejército permanente en el siglo XV: la caballería de Alfonso el Magnánimo. *Medievalismo. Revista de La Sociedad Española de Estudios Medievales*, 17, 187–214.
- Sáiz Serrano, J. (2010). Los ejércitos del rey en la Corona de Aragón (Siglos XIV-XV). *La Corona de Aragón En El Centro de Su Historia 1208-1458. La Monarquía Aragonesa y Los Reinos de La Corona*, (Sesma, J. A. (coord.)), 97–128.
- Salicrú Lluch, R. (2000). La frontera marítima en el Mediterráneo bajomedieval. *III Estudios de Frontera. Convivencia, Defensa y Comunicación En La Frontera. En Memoria de Don Juan de Mata Carriazo y Arroquia*, 681–709.
- Salrach, J. M. (1988a). Balance crítico y perspectivas de la producción historiográfica sobre Historia Medieval catalano-balear en la década 1975-1986. *Studia Historica. Historia Medieval*, 6, 95–140.
- Salrach, J. M. (1988b). Els orígens de l'Orde de la Mercè i el rescat de capitus. Les Croades i l'exercici de la caritat a l'Edat Mitjana. *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 9, 189–201.
- Salrach, J. M. (1993). La renta feudal en Cataluña en el siglo XII: estudio de las honores, censos, usos y dominios de la Casa de Barcelona. *Estudios Sobre Renta, Fiscalidad y Finanzas En La Cataluña Bajomedieval*, 29–70.
- Salrach, J. M. (1995). Noves recerques i interpretacions sobre història medieval general i de Catalunya en particular. *Balma. Didàctica de Les Ciències Socials. Geografia i Història*, 2, 83–95.
- Salrach, J. M. (2014). La història de Catalunya, avui. La llarga Edat Mitjana. *Butlletí de La Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 25, 261–197.
- Salvá, B. (1951). La cronología catalana en la Edad Media y la fecha del martirio del B. Ramón Llull. *Studia Monographica & Recensiones*, 6, 31–69.
- Salvà, J. (1975). Fundación del Reino de Mallorca. *Historia de Mallorca Coordinada per J. Mascaró Pasarius, II*, 110–140.
- Sánchez Albornoz, C. (1942). *En torno a los orígenes del feudalismo*. Buenos Aires: Eudeba.
- Sánchez Albornoz, C. (1956). *España: un enigma histórico*. Buenos Aires: Editorial Sudamericana.
- Sánchez González, A. (1993). *El Archivo Condal de Ampúrias. Historia, organización y descripción de sus fondos*. Ed. Columna.
- Sánchez González, A. (2008). Baronías de los Moncadas en los reinos de la Corona de

- Aragón: fondos documentales inéditos para su estudio. *Aragón En La Edad Media*, 20, 737–755.
- Sánchez Martínez, M. (1995). *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya: (segles XII-XIV)*. Barcelona: Ed. Eumo.
- Sánchez Martínez, M. (2001). La convocatoria del “usatge” “Princeps namque” en 1368 y sus repercusiones en la ciudad de Barcelona. *Barcelona Quaderns d'història*, 4, 79–107.
- Sans Rosselló, E. (1964). *Grandeza y decadencia de los almorávides mallorquines*. Palma: Ed. Cort.
- Sans Rosselló, E. (1971). Los municipios de Mallorca. *Historia de Mallorca. Coordinada Por J. Mascaró Pasarius, IV*(Coordinada per J. Mascaró Pasarius), 97–138.
- Sansó Riera, J. L., & Sansó Riera, R. (2012). Els Ballester: nissaga manacorina. V *Jornades d'Estudis Locals a Manacor*, 155–162.
- Santamaría Arández, Á. (1955). *El reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV. IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Palma.
- Santamaría Arández, Á. (1970). Alba del Reino de Mallorca. *Historia de Mallorca Coordinada per J. Mascaró Pasarius, III*, 1–134.
- Santamaría Arández, Á. (1972). Determinantes de la conquista de Baleares (1229-1232). *Mayurqa*, 8, 65–133.
- Santamaría Arández, Á. (1980). La expansión político-militar de la Corona de Aragón bajo la dirección de Jaime I: Baleares. *Jaime I y Su Época. X Congreso de Historia de La Corona de Aragón, I*(Ponencia 2), 91–146.
- Santamaría Arández, Á. (1981a). En torno a la evolución del modelo de sociedad en el Reino de Mallorca (siglos XIII-XVIII). *Estudis Baleàrics*, 3, 1–197.
- Santamaría Arández, Á. (1981b). En torno a la institucionalización del Reino de Mallorca en el siglo XIII. *Medievalia. Boletín de La Sociedad Española de Estudios Medievales*, 2, 111–144.
- Santamaría Arández, Á. (1984). Sobre la datación de la Carta de Franquesa de Mallorca. *Studia Historica et Philologica in Honorem M. Batllori*, 457–474.
- Santamaría Arández, Á. (1985a). Demografía de Mallorca. Morabatín de 1329. *Mayurqa*, 20, 155–222.
- Santamaría Arández, Á. (1985b). Teoría de cabrevación. Reino de Mallorca. *BSAL*, 41, 79–98.
- Santamaría Arández, Á. (1986a). Comunidades occitanas en la conquista y repoblación de Mallorca. *El Regne de Mallorca i El Sud Francès. IV Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 9–19.
- Santamaría Arández, Á. (1986b). Foráneos de Porreras y menestrales con privilegio militar. Presuntos descendientes de Ferrer de Rosselló. *Homenaje a D. Jesús García Pastor, Bibliotecario*, 137–160.

- Santamaría Arández, Á. (1987a). El patrimonio de las comunidades de Marsella y de Montpellier en el repartimiento de Mallorca. *Montpellier, La Couronne d'Aragon et Les Pays de Langue d'Oc (1204-1349). Actes Du XIIe Congrès d'Histoire de La Couronne d'Aragon*, 105–133.
- Santamaría Arández, Á. (1987b). La Carta de Franqueza de Mallorca, estatuto constituyente del reino. *Anuario de Estudios Medievales*, 17, 207–228.
- Santamaría Arández, Á. (1988). Repoblación y sociedad en el reino de Mallorca (1230-1343). *Espacio, Tiempo y Forma, Serie III, Hª Medieval*, 1988/1, 525–540.
- Santamaría Arández, Á. (1990). *Ejecutoria del reino de Mallorca*. Palma: Ajuntament de Palma.
- Santamaría Arández, Á. (1991). La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca. *Actas Del Coloquio de La V Asamblea General de La Sociedad Española de Estudios Medievales*, 135–232.
- Santamaría Arández, Á. (2005). *Mallorca medieval. Obra selecta. Volum homenatge*. Palma: Govern Balear.
- Sastre Barceló, J. C. (1988). Què va ser de l'orde de Calatrava a Mallorca. Una aproximació a la trajectòria dels seus béns, segles XIII-XIV. *Randa*, 23, 5–10.
- Sastre Barceló, J. C. (1993). *Santa Clara de Palma. Vida quotidiana en un monestir medieval*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- Sastre Moll, J. (1986). La presència de cavallers rossellonesos a les Balears al primer terç del segle XIV. *Butlletí Interior de La Societat d'Onomàstica*, 26, 17–21.
- Sastre Moll, J. (1987a). Notas sobre la esclavitud en Mallorca. El Libre de Sareyns e de grecs de lany de M CCC XXX. *Mayurqa*, 21, 101–120.
- Sastre Moll, J. (1987b). Relaciones político-comerciales entre Mallorca y el Rosellón en el primer tercio del siglo XIV. *Montpellier, La Couronne d'Aragon et Les Pays de Langue d'Oc (1204-1349). Actes Du XIIe Congrès d'Histoire de La Couronne d'Aragon*, 218–239.
- Sastre Moll, J. (1988). Estancia y salida de musulmanes libres y esclavos durante el reinado de Sancho I y Felipe de Mallorca. *BSAL*, 44, 125–170.
- Sastre Moll, J. (1989a). Caballeros estipendiarios en Mallorca (1311-1343). *Mayurqa*, 22/2, 569–579.
- Sastre Moll, J. (1989b). El impuesto del morabatí en el reino de Mallorca (1300-1349). *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 10, 159–187.
- Sastre Moll, J. (1989c). La producción agraria de Inca, Valldemosa, Llucmajor i Montuïri según la declaración del diezmo de 1310. *El Regne Privatiu de Mallorca i La Mediterrània. - XIII Congrès d'Història de La Corona d'Aragó, (Comunicacions I)*, 247–262.
- Sastre Moll, J. (1990). El castillo de Bellver bajo la dinastía de los reyes de Mallorca (1300-1343). *Estudis Baleàrics*, 36, 63–82.
- Sastre Moll, J. (1992). Musulmanes en Mallorca, en la primera mitad del siglo XIV. *BSAL*, 48, 25–50.

- Sastre Moll, J. (2001). Realitzacions urbanístiques de Jaume II i el Castell de Bellver de la Ciutat de Mallorca. *Bellver 1300-2000: Actes Commemoratius Dels 700 Anys Del Castell: Exposició i Cicle de Conferències (Octubre-Novembre 2000)*, (Col. Rúbrica, 10), 19–33.
- Sastre Moll, J. (2002). Els palaus rurals de Mallorca i la política cinegètica de la monarquia mallorquina de la primera meitat del segle XIV. *Jaume II i Les Ordinacions de l'any 1300*, 221–229.
- Sastre Moll, J. (2012). *Llibre Groc de la Seu de Mallorca (1211-1715). Índex documental*. Palma: Catedral de Mallorca.
- Sastre Moll, J. (2013). El cavaller Miquel Moix, propietari de l'alqueria de Llodrà i del rafal Roaix (Manacor), 1489. *VII Jornades d'Estudis Locals de Manacor*, 171–188.
- Sastre Moll, J. (2014). El Llibre del Veguer de la Ciutat de Mallorca (1326). *BSAL*, 70, 75–100.
- Sastre Moll, J. (2017). *Llibre Verd de la Seu de Mallorca (1211-1725)*. Palma: Publicacions Catedral de Mallorca.
- Segura Graíño, C. (1982). Los repartimientos medievales andaluces. Estado de la cuestión. *Anuario de Estudios Medievales*, 12, 625–640.
- Segura Salado, J. (2004). Miramar entre la Real i Cartoixa. Els delmes de Deià i Llucalcari. *Abadies, Cartoixes, Convents i Monestirs, XXII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 287–316.
- Senac, P. (1991). Poblamiento, hábitats rurales y sociedad en la Marca Superior de al-Andalus. *Aragón En La Edad Media*, 9, 389–401.
- Serra Barceló, J. (2008). Domus Magister Johannis. La transformació d'un espai a Madîna Mayûrqa. *BSAL*, 64, 33–68.
- Serra, P. J. (n.d.). El castillo del Rey. Pollensa. Memoria leída en la sesión celebrada por esta Sociedad el día 3 de abril de 1884. *BSAL*, 1.
- Serrano Daura, J. (1999). La carta de població del lugar de Pinell (de Brai), en la comarca catalana de la Terra Alta, de 1223. *Anuario de Historia Del Derecho Español*, 69, 275–290.
- Sesma Muñoz, J. Á. (2002). Guerra, Ejército y Sociedad en los reinos de Aragón y Navarra en la Edad Media. *Revista de Historia Militar*, 1(Extra), 13–46.
- Settia, A. A. (2004a). I mezzi della guerra. Balestre, pavesi e lance lunghe: la specializzazione delle fanterie comunali nel secolo XIII. *Pace e Guerra Nel Basso Medioevo*, (Atti Del XL Convegno Storico Internazionale, Todì, 12-14 Ottobre 2003), 153–200.
- Settia, A. A. (2004b). *Rapine, assedi, battaglie. La guerra nel Medioevo*. Pavia: Laterza.
- Sevillano Colom, F. (1972). De la Cancillería de los Reyes de Mallorca. 1276-1343. *Anuario de Historia Del Derecho Español*, 42, 217–289.
- Sevillano Colom, F. (1973). Demografía y esclavos del siglo XV en Mallorca. *BSAL*,

34, 160–197.

- Sevillano Colom, F., & Pou, J. (1974). *Historia del Puerto de Palma de Mallorca*. Palma: Gràfiques Miramar.
- Shideler, J. C. (1987). *Els Montcada: una família de nobles catalans a l'Edat Mitjana (1000-1230)*. Barcelona: Edicions 62.
- Simón García, J. L., & Jiménez Castillo, P. (2018). El Garvı (Alcaraz, Albacete): ¿una almunia estatal alejada de los centros urbanos del poder? *Almunias. Las Fincas de Las Élités En El Occidente Islámico: Poder, Solaz y Producción*, (Julio Navarro Palazón/Carmen Trillo San José (eds.)), 437–452.
- Sitjes, E. (2006). Inventario y tipología de sistemas hidráulicos de Al-Andalus. *Arqueología Espacial*, 26, 263–291.
- Sitjes, E. (2010). Espacios agrarios y redes de asentamientos andalusíes en Manacor (Mallorca). *Por Una Arqueología Agraria. Perspectivas de Investigación Sobre Espacios de Cultivo En Las Sociedades Medievales Hispánicas*, 61–76.
- Sobrequés Callicó, J. (1980). La pràctica política del pactismo en Catalunya. *El Pactismo En La Historia de España: Simposio Celebrado Los Dias 24, 25 y 26 de Abril de 1978*, 49–74.
- Sobrequés Vidal, S. (1957). *Els barons de Catalunya*. Barcelona: Ed. Vicens Vives.
- Soldevila, F. (1926a). Fou Aurembiaix d'Urgell amistançada de Jaume I? *Revista de Catalunya*, V, n° 28(Recerques i Comentaris. (Història de Catalunya), vols. I, Barcelona, 1929: 193-215), 399–410.
- Soldevila, F. (1926b). La segona i la tercera estades de Jaume I a Mallorca. *Revista de Catalunya*, V, n° 27(Recerques i Comentaris (Història de Catalunya), I, 1929: 169-191), 268–279.
- Soldevila, F. (1958). *Vida de Jaume I el Conqueridor*. Barcelona: Ed. Aedos.
- Soldevila, F. (1960). *Història de Catalunya*. Barcelona: Ed. Alpha.
- Soldevila, F. (1964). A propòsit del servei del bovatge. *Anuario de Estudios Medievales*, 1, 573–587.
- Soldevila, F. (1968). *Els primers temps de Jaume I*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Soldevila, F. (1971). *Les quatre grans cròniques. Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner, Pere III*. Barcelona: Editorial Selecta.
- Soldevila, F. (1994). *Els almogàvers*. Barcelona: Rafel Dalmau, editor.
- Soldevila, F., Bruguera, J., & Ferrer Mallol, M. T. (2008). *Les quatre grans cròniques. I. Llibre dels Feits del rei en Jaume*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Soldevila Temporal, X. (2001). Emigració baixampordanesa a les illes Balears a l'Edat Mitjana (El cas de la plana del Baix Ter, 1290-1348). *BSAL*, 57, 303–312.
- Soldevila Temporal, X. (2009). Entre la Corona d'Aragó i Occitània: Moviments migratoris a l'Empordà (1300-1350). *Els Processos Migratoris a Les Terres de Parla Catalana. De l'època Medieval a l'actualitat. Actes Del VII Congrés de La*

- CCEPC, 147–172.
- Soler Molina, A. (2017). Notícia de Carroccio da Costa (Carròs): pirata, cavaller, almirall, senyor de Rebollet i fundador d'Oliva. *Cabdells*, 15, 25–51.
- Soto Company, R. (1978a). La aljama judaica de Ciutat en el siglo XIII. *BSAL*, 36, 145–184.
- Soto Company, R. (1978b). La población musulmana de Mallorca bajo el dominio cristiano (1240-1276), según la documentación contenida en el 'Manuale Civitatis et Partis Foranneae'. *Fontes Rerum Balearium*, II/1-3, 65–80, 549–564.
- Soto Company, R. (1979a). Mesquites urbanes y mesquites rurals a Mayurqa. *BSAL*, 37, 113–135.
- Soto Company, R. (1979b). Quan Mallorca era Mayurqa. *L'Avenç*, 16, 25–33.
- Soto Company, R. (1982). Sobre mudèxars a Mallorca fins a finals del segle XIII. *Estudis de Prehistòria, d'història de Mayûrqa i d'història de Mallorca Dedicats a Guillem Rosselló Bordoy*, 196–221.
- Soto Company, R. (1984a). *Còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca*. Palma: Govern Balear.
- Soto Company, R. (1984b). Los antiguos territorios de la Corona de Aragón: Aragón, Baleares, Cataluña, País Valenciano. In *Historia de los pueblos de España* (pp. 101–146). Barcelona: Ed. Argos-Vergara.
- Soto Company, R. (1984c). Mallorca, 1229-1302: del Repartiment a les Ordinacions. *Historia de Los Pueblos de España*, 117–129.
- Soto Company, R. (1986). Alguns casos de gestió 'colonial' feudal a la Mallorca del segle XIII. *Estudi General: Revista de La Facultat de Lletres de La Universitat de Girona*, 5–6, 345–369.
- Soto Company, R. (1990). Repartiment i 'repartiments': l'ordenació d'un espai de colonització feudal a la Mallorca del segle XIII. *De Al-Andalus a La Sociedad Feudal: Los Repartimientos Bajomedievales*, 1–55.
- Soto Company, R. (1992). Ovelles, vaques, porcs i eclesiàstics (Algunes consideracions sobre la ramaderia balear a l'Edat Mitjana, segles XI-XIV). *Estudis d'Història Econòmica*, 1, 13–29.
- Soto Company, R. (1994a). La porció de Nunó Sanç. Repartiment i repoblació de les terres del Sud-est de Mallorca. *Afers*, 18, 347–365.
- Soto Company, R. (1994b). La situació dels andalusins (Musulmans i Batejats) a Mallorca després de la Conquesta Catalana de 1230. *Mélanges de La Casa de Velázquez*, 30(1), 167–206.
- Soto Company, R. (1996a). Alguns homes rics. El paper dels jueus de Mallorca durant el segle XIV. *Butlletí de La Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 7, 27–39.
- Soto Company, R. (1996b). Conquesta, repartiment i colonització de Mallorca durant el segle XIII: Un estat de la qüestió. *Anuario de Estudios Medievales*, 26(2), 605–646.

- Soto Company, R. (1999). Colonització i diferenciació pagesa a la Mallorca del segle XIII. *Doctor Jordi Nadal. La Industrialització i El Desenvolupament Econòmic d'Espanya, I*(Col·lecció Homenatges, 17), 375–401.
- Soto Company, R. (2000a). ¿Una oferta sin demanda? La esclavitud rural en Mallorca antes de la peste negra (ss. XIII-XIV). *Historia Agraria*, 21, 11–31.
- Soto Company, R. (2000b). Drets reials, renda feudal i circulació monetària a Mallorca al segle XIII. *Gaceta Numismática*, 137(5^a època), 51–66.
- Soto Company, R. (2001). Fronteres i colònies medievals: el regne de Mallorca. *Recerques*, 43, 77–102.
- Soto Company, R. (2003). De soldats de fortuna a pagesos: els primers colonitzadors de Mallorca. *El Feudalisme, Comptat i Debatut. Formació i Expansió Del Feudalisme Català*, (M. Barceló, G. Feliu, A. Furió, M. Miquel i S. Sobrequés editors.), 315–347.
- Soto Company, R. (2009). La colonització feudal de Mallorca, Menorca i Eivissa. *Els Processos Migratoris a Les Terres de Parla Catalana. De l'època Medieval a l'actualitat. Actes Del VII Congrés de La CCEPC*, 53–72.
- Soto Company, R. (2012a). Abans de les possessions. Les formes d'organització territorial a la Mallorca medieval. *Les Possessions Mallorquines: Passat i Present*, (Ed. a cura d'A. Morey i G. Jover), 47–62.
- Soto Company, R. (2012b). Alguns aspectes documentals de la conquesta de 1285. *Jaume II i Sanç I: Dues Actituds, Un Mateix Projecte, XXX Jornades d'Estudis Històrics Locals*, (Coordinació: Maria Barceló Crespí, Jaume Sastre Moll), 195–208.
- Soto Company, R. (2012c). La conquista de Mallorca y la creación de un mercado de esclavos. *Les Esclavages En Méditerranée. Espaces et Dynamiques Économiques. Études Réunies Par Fabienne P. Guillén et Salah Trabelsi*, (Collection de la Casa de Velázquez, 133), 63–76.
- Soto Company, R. (2013). L'organització agrícola de les noves terres a Mallorca i el paisatge rural. *Jaume I. Commemoració Del VIII Centenari Del Naixement de Jaume I, II*, 457–483.
- Soto Company, R. (2014). La vinya a Mallorca després de la conquesta catalana: un conreu de colonització feudal? *Estudis d'Història Agrària*, 26, 115–132.
- Soto Company, R., & Mas Forners, A. (2015). Feudal colonisation and socio-ecological transition in Mayûrqa (Muslim Majorca) in the thirteenth century. *Continuity and Change*, 30(3), 341–366.
- Soto Rábanos, J. M. (1997). La frontera. Connotacions jurídico-canòniques (siglos XII-XV). *Actas Del Congreso La Frontera Oriental Nazarí Como Sujeto Histórico (s. XIII-XIV). Lorca-Vera, 22 a 24 de Noviembre de 1994*, 213–220.
- Strayer, J. R. (1977). The costs and profits of war: the Anglo-French Conflict of 1293-1303. *The Medieval City*, (H. A. Miskimin, D. Herlihy i A. L. Udovitch (eds.)), 169–192.
- Suau Puig, J. (1989). Els patrimonis nobiliaris mallorquins al darrer quart del segle

- XVIII i primeres dècades del segle XIX. *Estudis d'Història Agrària*, 7, 139–160.
- Suenaga Portugès, K. (2012). *Guerra i Pau a l'Edat Mitjana (la Corona d'Aragó en la Baixa Edat Mitjana)*. UIB.
- Suñé Arce, J. (2013). Técnicas de ataque y defensa en los asedios del siglo XIII: ámbito catalano-aragonés y occitano. *Gladius. Estudios Sobre Armas Antiguas, Arte Militar y Vida Cultural En Oriente y Occidente*, 33, 113–130.
- Sureda Jubany, M. (2010). La memòria escrita d'un clergue il·lustre: documents de Guillem de Montgrí. *Miscel·lània En Honor de Josep M. Marquès*, (N. Figueras, P. Vila (eds)), 197–211.
- Tatjer Prat, M. T. (2003). Notas sobre la jurisdicció civil del veguer de Barcelona (s. XIV). *XVII Congrés d'Història de La Corona d'Aragó*, III, 943–952.
- Tello, E., Jover Avellà, G., Murray, I., Fullana, O., & Soto Company, R. (2018). From feudal colonization to agrarian capitalism in Mallorca: Peasant endurance under the rise and fall of large estates (1229–1900). *Journal of Agrarian Change*, 18(3), 483–516. <https://doi.org/10.1111/joac.12253>
- Terol Reig, V. (2017). Els Batejats o conversos de sarraí i els renegats o conversos a l'Islam a la Corona d'Aragó durant el regnat de Jaume II (1291-1327). Una aproximació onomàstica. *Onomàstica Romànica: Antroponímica Dels Expòsits i Etimologia Toponímica, Especialment de València*, (Emili Casanova), 865–883.
- Terrassa Pons, P. G. (1774). *Apéndice que contiene la emendación de algunas equivocaciones que padecieron nuestros cronistas Binimelis, Dameto y Mut...* Palma.
- Tito Rojo, J. (2018). Los estanques palatinos en el Occidente musulmán: la Favara de Palermo y el Albercón de Cartuja de Granada. *Almunias. Las Fincas de Las Élités En El Occidente Islámico: Poder, Solaz y Producción*, (Julio Navarro Palazón/Carmen Trillo San José (eds.)), 593–628.
- To Figueras, L. (1995). Drets de justícia i masos: Hipòtesi sobre els orígens de la pagesia de remença. *Revista d'Història Medieval*, 6, 139–147.
- Tomás Faci, G. (2013). *La organización del territorio y las dinámicas sociales en Ribagorza durante la gran expansión medieval (1000-1300)*. Zaragoza.
- Tomich, P. (1495). *Historias e conquistas: dels excellentissims e catholics reys de Arago e de lurs antecessors los comtes de Barçelona*. Barcelona: Est. La Renaixensa.
- Torres Fontes, J. (1977). *Repartimiento de Lorca*. Murcia: Real Academia de Alfonso el Sabio.
- Torres Fontes, J. (1991). *Libro del repartimiento de las tierras hecho a los pobladores de Murcia. Edición y transcripción de Juan Torres Fontes*. Murcia: Real Academia de Alfonso el Sabio.
- Torres Fontes, J. (2007). *Repartimiento de Murcia*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.
- Torres Fontes, J., & Veas Arteseros, F. (1986). La procedencia de los repobladores en el repartimiento de Orihuela. *Miscelánea Medieval Murciana*, 13, 9–28.

- Torres Peters, F. (2006). Senyors de Formentera a la baixa edat mitjana. *Eivissa*, 46, 473–480.
- Torres Peters, F. (2011). Aportació al coneixement de Guillem de Montgrí i de la conquesta de les Pitiüses de l'any 1235. *Eivissa*, 49, 2–9.
- Torró, J. (1993). Producció, reproducció i colonització. Uns comentaris a propòsit de l'obra de Pierre Guichard "Les musulmans de Valence et la reconquête." *Revista d'Història Medieval*, 4, 229–241.
- Torró, J. (1995). L'assalt a la terra. Qüestions sobre l'abast de la colonització feudal al regne de València (1233-1304). *Histoire et Archéologie Des Terres Catalanes Au Moyen Âge*, (Ph. Sénac (ed.)), 317–338.
- Torró, J. (1997). Colonització feudal i resistència andalusina al regne de València. La frontera meridional (1238-1277). *Butlletí de La Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 8, 133–141.
- Torró, J. (1998). L'expansió del feudalisme català en el segle XIII. *L'Islam i Catalunya*, 227–234.
- Torró, J. (1999). *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*. València: Universitat de València.
- Torró, J. (2000a). Jérusalem ou Valence : la première colonie d'Occident. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 55(5), 983–1008.
- Torró, J. (2000b). Pour en finir avec la "Reconquête". L'occupation chrétienne d'al-Andalus, la soumission et la disparition des populations musulmanes (XIII-XIIIe siècle). *Cahiers d'Histoire. Revue d'histoire Critique*, 78, 79–97.
- Torró, J. (2001). Viure del botí. La frontera medieval com a parany historiogràfic. *Recerques*, 43, 5–32.
- Torró, J. (2003). Arqueologia de la conquesta. Registre material, substitució de poblacions i transformació de l'espai rural valencià (segles XIII-XIV). *El Feudalisme, Comptat i Debatut. Formació i Expansió Del Feudalisme Català*, 153–200.
- Torró, J. (2004). L'expansió catalana i les altres conquestes hispàniques. *L'Avenç*, 290, 24–28.
- Torró, J. (2007). Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249). *Repartiments a La Corona d'Aragó (Segles XII-XIII)*, (Enric Guinot i Josep Torró, eds.), 201–276.
- Torró, J. (2008). De bona guerra. El ambiguo estatuto del cautivo musulmán en los países de la corona de Aragón (siglos XII-XIII). *El Cuerpo Derrotado: Cómo Trataban Musulmanes y Cristianos a Los Enemigos Vencidos (Península Ibérica, Ss. VIII-XIII)*, 435–483.
- Torró, J. (2012a). Els musulmans de la Corona d'Aragó en temps de Jaume I. *Jaume I i El Seu Temps 800 Anys Després*, 109–132.
- Torró, J. (2012b). La conquista del reino de Valencia. Un proceso de colonización medieval desde la arqueología del territorio. *La Conquista de Al-Andalus En El Siglo XIII*, (Jorge A. Eiroa Rodríguez (ed.)), 9–40.

- Torró, J. (2019). Paisajes de frontera: conquistas cristianas y transformaciones agrarias (siglos XII al XIV). *Edad Media. Revista de Historia*, 20, 13–46.
- Torró, J., & Guinot Rodríguez, E. (2007). Introducció: Retorn als repartiments. *Repartiments a La Corona d'Aragó (Segles XII-XIII)*, (Enric Guinot i Josep Torró, eds.), 9–16.
- Toubert, P. (1973). *Les structures du Latium médiéval: le Latium méridional et la Sabine du IXe à la fin du XIIIe siècle*. Roma: École française de Rome.
- Tous Melià, J. (2004). La evolució urbana de Palma, una visió iconogràfica. *Revista Bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales*, 9, 1–13.
- Trenchs Odena, J. (1986). Els Llibres del repartiment i la toponímia i onomàstica: unes notes a propòsit de dues recents edicions. *Xè Col·loqui General de La Societat d'Onomàstica. 1er d'onomàstica Valenciana*, 596–602.
- Trenchs Odena, J., & Aragó Cabañas, A. M. (1983). *Folia parisiensia I Las cancellerías de la Corona de Aragón y Mallorca desde Jaime I a la muerte de Juan II*. Zaragoza: CSIC.
- Tréton, R. (2010). *Diplomatari del Masdeú. Volum I*. Barcelona: Fundació Noguera.
- Tréton, R. (2011). *Les capbreus du roi Jacques II de Majorque (1292-1294). Tome 1. Introduction, bibliographie, enluminures et index. Capbreus de Tautavel, Estagel, Millas et Clairà*. (E. par R. Tréton, Ed.). Paris: CTHS.
- Tréton, R. (2013). *Liber Feudorum A. Les investigacions sobre els feus dels reis Jaume I i Jaume II de Mallorca 1263-1294. 2 vols*. Barcelona: Fundació Noguera.
- Tréton, R., & Vinas, R. (2017). Le testament de Nunó Sanç, seigneur de Roussillon et de Cerdagne (17 décembre 1241). *E-Spania*, 28.
- Trias, M. (1981). Notícia preliminar del jaciment islàmic de la Cova dets Amagatalls. *Endins: Publicació d'espeologia*, 8, 59–74.
- Trias, M., Soberats, F., & Bosch, J. R. (1992). Troballes d'època islàmica al puig Caragoler de Femenia, la coveta des Rovell. *Endins: Publicació d'espeologia*, 17–18, 73–80.
- Trillo San José, C. (2001). ¿Podemos saber cómo eran las alquerías por dentro? Un planteamiento sobre la organización económica y social en el ámbito rural de al-Andalus. *Revista d'Història Medieval*, 12, 279–297.
- Trillo San José, C. (2017). La Vega de Granada al final de la Edad Media (siglos XIV-XVI): almunias versus alquerías. *Reti Medievali Rivista*, 18(2), 123–148.
- Ubieto, A. (1974). *La creación del Reino de Valencia*. Valencia: Anales de la Universidad de Valencia.
- Urgell Hernández, R. (1998). La documentació de l'època de la dinastia de Mallorca a l'Arxiu del Regne de Mallorca. *El Regne de Mallorca a l'època de La Dinastia Privativa, XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 85–100.
- Urgell Hernández, R. (2016). L'Administració de Jaume III al Regne de Mallorca i la seva documentació. *Jaume III de Mallorca i El Seu Temps*, 125–142.

- Urgell Hernández, R., Cateura Bennàssar, P., Ensenyat Pujol, G., Llompart Moragues, G., & Planas Rosselló, A. (2010). *Llibre dels Reis: Llibre de franqueses i privilegis del regne de Mallorca : Còdex número 1 de l'Arxiu del Regne de Mallorca, estudis i transcripcions*. Palma: UIB.
- Utrilla Utrilla, J. F. (2009). La nobleza aragonesa y el estado en el siglo XIII: Composición, jerarquización y comportamientos políticos. *La Sociedad En Aragón y Cataluña En El Reinado de Jaime I*, (E. Sarasa, coord.), 199–218.
- Valdeón Baruque, J. (1998). El feudalismo hispánico en la historiografía reciente. *Historia. Instituciones. Documentos*, 25, 677–684.
- Valdeón Baruque, J. (2010). Sobre el feudalismo. Treinta años después. *Estudios Sobre Señorío y Feudalismo. Homenaje a Julio Valdeón*, (Esteban Sarasa y Eliseo Serrano (eds.)). Institución «Fernando el Católico» (CSIC), 9–26.
- Vale, M. (1981). *War and Chevalry. Warfare and Aristocratic Culture in England, France and Burgundy at the End of the Middle Ages*. Londres: University of Georgia Press.
- Valero de Bernabé y Martín de Eugenio, L., V. de. (2013). Instituciones nobiliarias del reino de Mallorca. *Hidalguía, La Revista de Genealogía, Nobleza y Armas*, 60(Nº 358-359), 323–390.
- Valero de Bernabé y Martín de Eugenio, L., V. de. (2019). Los Ballester de Manacor y Alcorisa. *Emblemata. Revista Aragonesa de Emblemática*, 25, 369–388.
- Valero Martí, G. (1995). Notes sobre la transhumància a Mallorca: el camí de Muntanya de la Torre de Llucmajor al Teix. *I Jornades d'Estudis Locals a Marratxí*, 241–250.
- Valls Taberner, F. (1984). *Los Usatges de Barcelona. Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*.
- Veny Clar, J. (2002). *Els parlars catalans (Síntesi de dialectologia)*. Barcelona: Ed. Moll.
- Verlinden, C. (1934). L'esclavage dans le monde ibérique médiévale. *Anuario de Historia Del Derecho Español*, 11 i 12, 283–448 i 361–424.
- Verlinden, C. (1955). *L'esclavage dans l'Europe médiévale. Péninsule Ibérique-France*. Bruges: Rijksuniversiteit te Gent, De Tempel.
- Verlinden, C. (1973). L'esclavage dans la Péninsule Ibérique au XIVè siècle. *La Investigación de La Historia Hispánica Del Siglo XIV. Problemas y Cuestiones*, 577–592.
- Verlinden, C. (1982). La esclavitud en la economía medieval de las Baleares, principalmente en Mallorca. *Cuadernos de Historia de España*, 67–68, 123–164.
- Verrié, F. P. (1999). Mestre de la conquesta de Mallorca. El campament de Jaume I i l'assalt i conquesta de Madina Mayurqa. *Mallorca Gòtica*, 108–111.
- Vianna, L. J. (2008). The medieval chivalry and the first formation of the James I as chivalry-king in the Llibre dels Fets (c. 1252-1274). *Mirabilia*, 8, 182–204.
- Vich Salom, J. (1939). Documentos para la Historia Eclesiástica de Mallorca. *BSAL*, 28,

61–72.

- Vich Salom, J. (1948). *Aspectos históricos de la Casa Real de Mallorca : conferencia leída en el salón de actos del Excmo. Ayuntamiento de Palma día 31 de diciembre de 1945*. Palma: Imprenta Vich.
- Vich Salom, J. (1958). *So 'n Torrella de Santa Maria*. Palma: Gràfiques Miramar.
- Vich Salom, J. (1962). Aspectos nobiliarios de la antigua villa de Santa María del Camí. *BSAL*, 31, 220–225.
- Vich Salom, J., & Muntaner Bujosa, J. (1945). *Documenta Regni Maioricarum (Miscelanea)*. Palma: Imp. Amengual y Muntaner.
- Vidal Rettich, J. (1986). Relación entre Francia y Mallorca vista a través de apellidos y topónimos. *El Regne de Mallorca i El Sud Francès. IV Jornades d'Estudis Històrics Locals*, 151–156.
- Viguera Molins, M. J. (2001). La organización militar en Al-Andalus. *Revista de Historia Militar*, 45(Extra), 17–60.
- Vilaginés Segura, J. (2007). *Cavallers, pagesos i templers. Santa Perpètua de Mogoda a l'Edat Mitjana (Segles X-XIII)*.
- Vilaginés Segura, J. (2014). Aproximació a la petita noblesa dels segles X al XII. *Quaderns de Les Assemblees d'Estudis*, 11, 45–64.
- Villalonga Morell, J. F. (2010). Posseïdors de sa Torre al llarg de la història. *Sa Torre, Possessió de Sa Marina de Llucmajor: Croquis i Notes*, 84–117.
- Villanueva, J. (1852). *Viage literario a las iglesias de España*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia.
- Villanueva Morte, C. (2009). El reino de Aragón en la Crónica de Jaime I. *Actas IV Simposio Internacional de Jóvenes Medievalistas. Lorca 2008*, (Juan Fco. Jiménez Alcázar Jorge Maíz Chacón Concepción Villanueva Morte Inés Calderón Medina (Eds. científicos)), 239–272.
- Vinas, A., & Vinas, R. (2007). *La conquesta de Mallorca. Textos i documents*. Palma: Ed. Moll.
- Vinent Palliser, M. (1991). Arrels jurídiques i formes de propietat a Menorca a conseqüència de la conquesta i repoblament (segles XIII-XVI). *Meloussa*, 2, 59–78.
- Virgili, A. (1986). Conquesta, colonització i feudalització de Tortosa (segle XII), segons el cartulari de la Catedral. *Estudi General: Revista de La Facultat de Lletres de La Universitat de Girona*, 5–6, 275–289.
- Virgili, A. (1994). El delme i la primícia al bisbat de Tortosa. *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67(1), 423–431.
- Virgili, A. (1998). El repartiment de Tortosa i l'origen dels dominis feudals (1148-1200). *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, Documentació*, II, 175–198.
- Virgili, A. (2001a). *Ad detrimentum Yspanie. La conquesta de Turtûsa i la formació de*

- la societat feudal (1148-1200)*. València: UAB/UAV.
- Virgili, A. (2001b). Conqueridors i colons a la frontera: Tortosa, 1148-1212. *Recerques*, 43, 47–76.
- Virgili, A. (2003). Els conqueridors de mitjan segle XII: com aprenen a ser-ho. *El Feudalisme, Comptat i Debatut. Formació i Expansió Del Feudalisme Català*, (M. Barceló, G. Feliu, A. Furió, M. Miquel i S. Sobrequés editors.), 253–292.
- Virgili, A. (2004). Dues Catalunyes? Els primers impulsos de la conquesta feudal. *L'Avenç*, 290, 30–34.
- Virgili, A. (2007). Les conquestes catalanes del segle XII i els repartiments. *Repartiments a La Corona d'Aragó (Segles XII-XIII)*, (Enric Guinot i Josep Torró, eds.), 51–74.
- Virgili, A. (2009). La colonització feudal de la Catalunya Nova, les Illes Balears i el País Valencià. *Els Processos Migratoris a Les Terres de Parla Catalana. De l'època Medieval a l'actualitat. Actes Del VII Congrés de La CCEPC*, 73–82.
- Virgili, A. (2010a). Espacios drenados andalusíes y la imposición de las pautas agrarias feudales en el prado de Tortosa (segunda mitad del siglo XII). *Por Una Arqueología Agraria. Perspectivas de Investigación Sobre Espacios de Cultivo En Las Sociedades Medievales Hispánicas*, 147–155.
- Virgili, A. (2010b). Gent nova. La colonització feudal de la Catalunya Nova (segles XII-XIII). *Butlletí de La Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 21, 77–102.
- Virgili, A. (2011). Els aragonesos en la conquesta del Baix Ebre (1148-1212). *Recerques*, 62, 37–68.
- Virgili, A. (2018). War and Booty as Incentives for Emigration: Tortosa and al-Andalus (12th-13th Centuries). *From Al-Andalus to the Americas (13th-17th Centuries). Destruction and Construction of Societies*, (Editors: Th.F. Glick, A. Malpica, F. Retamero and J. Torró), 103–129.
- Virgili, A. (2019a). Els orígens medievals de Montferri i Puigtinyós. En els extrems de Castellvell de la Marca (segles XI-XIII). *La Resclosa*, 23, 5–28.
- Virgili, A. (2019b). Els primers processos de colonització agrària del prat de Tortosa: l'Aldea (segles XII-XIII). *Afers*, 93(Coordinació: Ferran Esquilache Martí), 453–478.
- Vives Miret, J. (1959). *Las sepulturas en Santes Creus de los nobles fallecidos en la conquista de Mallorca*. Amics de Santes Creus.
- VV. AA. (1941). *Documenta. Noticias históricas y documentales referentes a la villa de San Juan*. Sant Joan: Ajuntament de Sant Joan.
- VV. AA. (1993). *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss. XII-XIX)*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.
- VV. AA. (1997). *La orden de Santa María de la Merced (1218-1992). Síntesis histórica*. Roma: Instituto Histórico de la Orden de la Merced.
- VV. AA. (2019). *La Reconquista. Ideología y justificación de la Guerra Santa peninsular*. Madrid: Ediciones de La Ergástula.

- Weyler Laviña, F. (1862a). *Historia militar de Mallorca (siglos XIII al XVIII)*. Palma: Ed. Luís Ripoll.
- Weyler Laviña, F. (1862b). *Historia orgànica de las fuerzas militares de Mallorca, desde su conquista en 1229 hasta nuestros días*. Palma: Imp. Pedro José Gelabert.
- Wickham, C. (2000). Le forme del feudalesimo. *Il Feudalesimo Nell'Alto Medioevo. XLVII Settimana Di Studio Del Centro Italiano*, 15–51.
- Wickham, C. (2009). *Una historia nueva de la Alta Edad Media. Europa y el mundo mediterráneo, 400-800*. Barcelona.
- Xamena Fiol, P., & Riera, F. (1986). *Història de l'Església a Mallorca*. (E. Moll, Ed.). Palma.
- Xamena Fiol, P., & Rosselló Vaquer, R. (1976). *Història de Felanitx. Volum primer. De la Prehistòria al segle XVI*. Palma: Gràfiques Miramar.
- Zaforteza Musoles, D. (1945). La caballería de San Juan. *Documenta. Noticias Históricas y Documentales Referents a La Villa de San Juan*, 413–418.
- Zaragoza Pascual, E. (1998). *Abaciologi del monestir de Sant Feliu de Guíxols (segles X-XIX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Zimmermann, M. (1981). La datation des documents catalans du IXe au XIIe siècle: un itinéraire politique. *Annales Du Midi*, 93(154), 345–375.
- Zimmermann, M. (1989). *Els orogens de Catalunya. Emancipació política i afirmació cultural*. Barcelona: Edicions 62.
- Zimmermann, M. (1991). Le concept de Marca Hispanica et l'importance de la frontière dans la formation de la Catalogne. *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien*, 29–49.